

МУҲАҚҚИКИ ЧАВОН
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2021. №3

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2021. №3

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2021. No3

МАРКАЗИ ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРЧУМА
ДУШАНБЕ – 2021
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИҚИ ҶАВОН»

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2019 таъсис дода шудааст.

Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАҶРИР:

Хушвахтзода Кобилҷон

Хушвахт

Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАҶРИР:

Сафармамадов

Сафармамад

Муборақшоевич

Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАҶРИР:

Исмонов Кароматулло

Бадридинович

Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмаҳмад

Доктори илмҳои техникӣ, профессор

Солихов Давлат

Қуватович

Доктори илмҳои физикаю математика, профессор

Сатторов Абдуманон

Доктори илмҳои физикаю математика, профессор

Файзуллоев Эркин

Фатхуллоевич

Номзади илмҳои химия, дотсент, декани факултети химия

Валиев Шариф

Файзуллоевич

Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор, декани факултети геологии ДМТ

Расулиён Қаххор

Доктори илмҳои таърих, профессор

Кучаров Аламхон

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дӯстов Ҳамрохон

Чумаевич

Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нағзибекова

Меҳриниссо Бозоровна

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муродов Мурод

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ

Низомова Тухфамо

Давлатовна

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Одинаев Фуркат

Фарходович

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Сотиволдиев Рустам

Шарофovich

Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Сафарализода

Хучамурод Қуддус

Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ

Рачабов Имомиддин

Ширинович

Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ

Нуриддинов Раймалихон

и Шаҳбозович

Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор

Шарипов Фаридун

Файзуллоевич

Доктори илмҳои педагогӣ, дотсент

Устоев Мирзо

Бобочонович

Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишони Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

ДМТ, 2021©

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

Журнал основан в 2019 г. Издается 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт	Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)
--------------------------------------	---

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)
--	---

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович	Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета
---	--

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватович	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдуманнон	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о. профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Каххор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Хамрохон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушуккур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарходович	Кандидат экономических наук, доцент
Сотиволдиев Рустам Шарофович	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амирали	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Ширинович	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Хучамурод Куддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддинов Раймалихон Шахбозович	Доктор политических наук, профессор
Шарипов Фаридун Файзуллоевич	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:

734025, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ТНУ, 2021

**TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”**

Founder of journal:

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

The journal was founded in 2019. It is published 6 times a year.

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda | *Doctor of Economics, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

Kobiljon Khushvakht

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov | *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

Safarmamad

Muborakshoevich

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo | *Candidate of philological sciences, associate professor, director of the Publishing*

Badridinovich | *Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad | *Doctor of technical sciences, Professor*

Solihov Davlat | *Doctor of physical and mathematical sciences*

Quvatovich

Sattorov Abdumannon | *Doctor of physical and mathematical sciences*

Fayzulloev Erkin

Fathulloevich

Valiev Sharif | *Doctor of geological and mineralogical sciences, Professor*

Fayzulloevich

Rasuliyon Qahhor | *Doctor of historical Sciences, Professor*

Kucharov

Alamkhon | *Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*

Dustov Hamrokhon

Dzhumaeovich

Murodov Murod | *Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University*

Nagzibekova

Mekhrinisso Bozorovna | *Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University*

Nizomova Tuhfamo

Davlatovna

Odinaev Furqar | *Candidate of Economics, assistant professor*

Farhodovich

Safaralizoda | *Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science*

Khudzhamurod Kuddusi

Sotivoldiev Rustam | *Doctor of law, Professor*

Sharofovich

Safarzoda Bakhtovar | *Doctor of law, Professor*

Amirali

Rajabov Imomiddin | *Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science*

Shirinovich

Nuriddinov Raymalikhon | *Doctor of politics, Professor*

Shahbozovich

Sharipov Faridun | *Doctor of pedagogical sciences, Professor*

Fayzulloevich

Ustoev Mirzo | *Doctor of Biological sciences, Professor*

Bobojonovich

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Phone: (+992 37) 227-74-41

© TNU, 2021

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ – HISTORY AND ARCHAEOLOGY

НАТО ДАР ВАЗЪИ ПАНДЕМИЯИ COVID 19

Каримов П.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пандемияи COVID-19 барои НАТО мушкилоти муҳим шудааст. Эътилоф, ба монанди дигар ташкилотҳои байналмилалӣ, пеш аз ҳама, бояд қоидаҳои ташкилӣ ва маъмуриро оид ба фаъолияти дастгоҳҳои байналмилалӣ ва мақомоти идоракунии худ таҷдиди назар кунад ва дар шароити паҳншавии пандемия фаъолияти устуворро таъмин кунад. Аллакай дар нимаи моҳи марти соли 2020, дар ин робита, қарорҳои калон оид ба манъи ташриф ба қароргоҳ аз ҷониби намоёндагони ВАО, инчунин кормандони "ғайрирасмӣ" қабул карда шуданд. Ин чораҳо дар якҷоягӣ бо маҳдудиятҳои ҳаракат аз 18 марти соли 2020 андешида шуданд ва аз ҷониби ҳукумати Белгия қарор карда шудааст. Дар бораи тағирёбии формати чорабиниҳои расмӣ, аз ҷумла Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ дар таърихи 2 апрел эълон карда шуд [1].

Мушкилоти ҷиддӣ аз нав дида баромадани барномаи эътилоф буд, на танҳо сиёсӣ-дипломатӣ, балки низомӣ-амалиётӣ. Ҳанӯз 13 марти соли 2020 фармондеҳии низомии ИМА дар Аврупо (EUCOM) қарори тағйир додани шакли машқҳои стратегиро эълон кард. "Ҳимоятгари Аврупо 2020 ва интиқоли нерӯҳо ба Аврупо бо сабаби пандемия хотима ёбад, ки нерӯҳои аллакай мустақаршударо баргардонем, зеро «саломатӣ ва амнияти кормандони низомии мо, кормандони мулкӣ ва оилаҳои онҳо аз онҳо мост» [2] Қарори Амрико, ки дар шароити афзоиши пандемия ва карантин асоснок аст фаъолияти ҳукуматҳои Аврупо барои НАТО хеле мушкил шуд. Бекор кардани машқҳои калонтарини стратегӣ ба НАТО як вазифаи ҷиддиеро пешкаш кард, ки душвориҳо оид ба ҷӣ гуна таъмин намудани ҳалли мушкилоти асосӣ дар пандемия ва кам кардани фаъолияти амалӣ, ин дар навбати худ, масъалаи ғойданоки НАТО, нақши онро дар таъмини амният ва қобилияти нигоҳ доштани ваҳдатро дар шароити бӯҳрон ба миён овард. Пеш аз Шӯрои вазирони корҳои хориҷии Эътилоф рӯзи 2 апрел, бори аввал дар таърихи телеконференсия вазъ ба амал омад.

Италия, ки гирифтори пандемия буд, қарор кард, ки кумаки Русияро қабул кунад, ки табибони ҳарбӣ, вирусологҳо ва 14 нақлиёти ҳарбӣ ҳавопаймо бо таҷҳизот ва мавод барои мубориза бо сироят фиристонад. НАТО ҳамчун даъвати ҳамбастагӣ ва имиджи дохилии худ, алалхусус коллектив роҳҳои ҳалли дорои Русия дарк карда шуд. Дар рӯзномаи "Бӯҳрон" таҳлили стратегияи таҳкими сиёсии НАТО, бояд дар заминаи аввал баррасӣ мешуд, тасдиқ кард Ч. Столтенберг. Бо қарори саммити эътилоф дар моҳи декабри соли 2019 дар бораи таъсиси як гурӯҳи коршиносон барои кумак ба дабири кулл хабар дод: дар омодагории таҳлил (НАТО-2030) иборат аз панҷ мард ва панҷ зан, ки ҳамраиси доранд ки он Томас де Мезьер ва Весс Митчелл шуданд. Эълонияи мухтасари ниҳонии Шӯро аз 2 апрели соли 2020 ба изҳороте асос ёфтааст, ки дар шароити пандемияи бегона НАТО вазифаи худро иҷро мекунад. Иттифоқ онро истифода мебарад имкониятҳо ва захираҳо барои мустақиман иштирок дар мубориза бар зидди COVID-19, ҳамзамон омодагии худро ба иҷрои вазифаҳои асосӣ мудофияи дастаҷамъӣ, идоракунии бӯҳрон, амнияти кооперативӣ нигоҳ доранд. «Қобилияти гузаронидани амалиёт ва пешгирӣ ва муҳофизат аз ҳама гуна таҳдидҳое, ки мо дучор меем, азоб кашидан чунин нест»[3]. Вазирон инчунин Македонияи Шимолиро ҳамчун узви 30-уми НАТО истиқбол карданд. Аммо, масъалаҳои мубориза бо терроризми байналмилалӣ, аз ҷумла миссия дар Эрон ва Афғонистон, дар санади ниҳонӣ инъикос нашудааст, гарчанде ки онҳо тавре ки қаблан ба нақша гирифта шуда буданд, муҳокима карда шуданд. Ин зиёд шудани номуайяниро дар банақшагирии амалиётӣ ва фаъолияти НАТО инъикос мекунад. Намоиши муттаҳидии иттифоқчиён, ки махсусан дар шароити бӯҳрон муҳим аст, бо як

чанчоли дигари дипломатӣ байни вазирони Туркия ва Юнон ҳамроҳӣ карда шуд. М.Чавушоглу намоишкорона видеоконференсияро пеш аз ба охир расидани Шӯро, бе интизори баромади ниҳонии Столтенберг тарк кард. Шӯро дастгирии ҷарбиро барои вокуниши пандемияи НАТО оғоз кард, аз ҷумла бо истифода аз механизми НАТО (Mobility Rapid Air Mobility (RAM)) ва фармондеҳи олии НАТО дар Аврупо генерал Т.Волтерсро барои ҳамроҳангсозии ин кор таъин кард. 15 -уми апрел Шӯрои вазирони мудофияи НАТО чараёни муборизаи духафтаина бо пандемия ва вазифаҳои минбаъдaro баррасӣ кард. Як рӯз пеш дар вебсайти расмӣ иттифоқ хабарномае нашр шуд, ки дар он самтҳои асосӣ ва натиҷаҳои "вокуниши НАТО ба пандемияи COVID-19"[4] оварда шудаанд аз ҷумла кӯмаки мақсаднок тавассути Маркази ҳамроҳангсозии вокуниш ба офатҳои авроатлантикӣ (EARDCC); миссияҳои ҳавоӣ барои интиқоли кормандони тиб, таҷҳизот ва мавод (зиёда аз 100 ҳавопаймои махсус); кӯмак дар ҷойгиркунии беморхонаҳои саҳроӣ (25 ҳавопаймои махсуси дигар); ба дастгирии мутахассисони ҷарбӣ (зиёда аз 4 ҳазор табибони ҷарбӣ) дар хадамоти давлатӣ ва ҷорабиниҳо гузаронида шуд. Ин барномаи ҳадди аққалест, ки бо ҷораҳои фаврии пайвастишавӣ бо НАТО мубориза бо пандемия алоқаманд аст, аз ҷумла барои тасдиқи самаранокии функционалии ташкилот ва ҳатто нақши калидии он, ба гуфтаи Ч. Столтенберг, дар дастгирии кӯшишҳои мулкӣ, вазирони мудофия дар заминаи нигоҳдорӣ ва оптимизатсияи фаъолияти дахлдори НАТО баррасӣ шуданд. Ҳамзамон, вазифаҳои муайян кардани роҳнамои ягонаи сиёсӣ ҳамчун платформаи тағйир додани иттифоқ дар шароити бӯҳрон ва бо назардошти оқибатҳои геополитикии он ба мадди аввал гузошта шуданд. Вазирон оид ба нигоҳ доштани омодагӣ бо назардошти таъсири дарозмуддати COVID-19, муҳокимаи амиқ баргузор карданд. Ч. Столтенберг дар пайи натиҷаҳои Шӯро қайд кард, ки ин оқибатҳо метавонанд назаррас бошанд ва ҳам ба амнияти дарозмуддат ва ҳам ба "қобилияти тоб овардан бо бӯҳрони оянда дар сурате расанд"[5]. Бозёфтҳои калидии ӯ, ки барои пешрафти сиёсии минбаъда асос гузоштанд.

Барномаҳои иттифоқро метавон ба тариқи зайл ҷамъбаст кард:

- мушкilotи амниятӣ на танҳо бо сабаби COVID-19 коҳиш наёфтанд, балки баръакс зиёд шуданд;

- вазъ мушкilot ва хавфҳоро зиёд мекунад, аз ҷумла кӯшиши истифодаи он аз ҷониби рақибони эҳтимолӣ "барои пешбурди манфиатҳои худ"; афзоиши фаъолияти гурӯҳҳои террористӣ; бад шудани вазъ ва ноустуворӣ дар минтақаҳои муноқиша;

- "нигоҳ доштани суръати фаъолияти низомии Русия" аз НАТО талаб мекунад, ки барои боздоштан ва омодагии фаврии сабъҳои пайваста кунад;

- мушкilotи фаъолияти дезинформатсионӣ ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам аз ҷониби давлатҳои ғайридавлатӣ меафзоянд, ки «дар Иттиҳод ва Аврупо ҷудоиандозӣ кардан меҳақанд», «демократияҳои моро вайрон мекунад»

Ин муқаррарот танҳо мундариҷаи сиёсати ояндаи НАТО-ро шарҳ медиҳанд, аммо, бо вучуди ин, онҳо мушкilotи вазъи марбут ба пандемияро дар мутабиқсозии пас-коронавирус дар платформаи аз нав баррасӣ кардани таҳдидҳои умедбахш тарҷума карданд. Ҷавобҳо ба онҳо аз ҷониби Шӯрои вазирони мудофия рӯзҳои 17-18 июни соли 2020 баррасӣ шуда буданд. Агар дар Шӯроӣ қаблӣ Ч. Столтенберг танҳо дастурҳои иттифоқи қаблӣро нисбат ба Русия такрор мекард масалан: ("Русияи таҳқиромез", «Дастгирии ҷудоихоҳон дар Шарқи Украина», «ҳузури нооромкунанда дар Сурия») ва аз шарҳ додан ба Чин худдорӣ кард, дар Шӯроӣ июнӣ ин мавзӯҳо марказӣ шуданд.

Дар рӯзномаи Шӯро тағйиротҳои афзалиятнок ба назар мерасиданд: муҳокимаи "пешгирӣ ва дифоъ" ба мадди аввал гузошта шуд. Танҳо дар рӯзи дуюми кор масъалаҳои марбут ба пандемия баррасӣ шуданд: нақшаи ҷорабиниҳо нав карда шуд, созишнома дар бораи ташкили анбори доимии тиббӣ ва фонди махсус барои амалиёт, харидаи доруҳо ва пардохт барои хидматҳои марбута ба имзо расид. Барои муттаҳидшавӣ дар шароити бӯҳрони давомдор - ин дар занҷири мантиқе, ки Ч. Столтенберг сохтааст, боқӣ мемонад. Аммо ҳоло вазифа аз он иборат аст, ки субот ва ҳамбастагӣ таъмин карда шавад, "омода бошем, ки ҳамаи

иттифоқиёро аз ҳама таҳдидҳо муҳофизат кунем.” Бино бар Столтенберг, “Фаъолони давлатӣ ва ғайридавлатӣ кӯшишҳои худро идома медиҳанд моро бесубот гардонед, ба фаъолияти мо ҳалал расонед ва кишварҳои НАТО-ро аз ҳам ҷудо кунед”. Гузашта аз ин, дар Шӯроӣ Вазирон Русияро, афзоиши силоҳи ҳастаии онро, ҳамчун аввалин масъалае, ки ба Шӯро дар заминаи дифоъ аз ҳама гуна таҳдид овардааст, муҳокима карданд. Дар посух ба бесуботкунанда ва рафтори хатарноки Русия Шӯро бастаи мутавозини унсурҳои сиёсӣ ва низомӣ “-ро, аз ҷумла таҳкими ҳамгироии дифоъи ҳавоӣ ва мушакӣ ва такмил додани қобилиятҳои маъмулиро қабул кард [6]. НАТО ба мушкilotи стратегӣ аз ҷониби Русия ҳамчун афзоянда менигарад. Вақте ки ситод дар бораи хатарҳои марбут ба дезинформация ва таъсири харобиовар ба ваҳдати дохилӣ ҳарф мезанад, онҳо пеш аз ҳама Русияро дар назар доранд. Дар моҳи апрел, дар авҷи пандемия, вебсайти расмӣ НАТО панҷ номаи Русия дар бораи НАТО ва ду нома дар бораи COVID-19 нашр кард[7]. Аён аст, ки суҳан дар бораи нашрияҳо дар ВАО меравад, ки бо вучуди ин, бо хати Русия дар робита бо иттифоқ муайян карда мешаванд. Ин асоси мавқеи мутақобила мебошад, ки НАТО бо “таблиғоти бесубот” ва “суханрониҳои хашмгин” -и Русия банд аст. Меъёри концептуалӣ дар муносибат бо Русия - идома додани муколама дар якҷоягӣ бо ҳабс (муносибати дуҷониба) - дар давраи коронавирус зикр нашудааст. “Муколама” ҳам дар ҳуҷҷатҳои ниҳонии Шӯро ва ҳам дар нишастҳои матбуотии Котиби Генералӣ аз қавс берун мондаанд. Консепсияи ҳозираи стратегӣ барои соли 2010 ҷаҳонишавии НАТО-ро дар назар надорад. Ҳоло иттифоқ ба назар мерасад, ки ба идеяи нақши ҷаҳонии худ бармегардад. Дар доираи таҳлил “НАТО-2030” Столтенберг формулаи сечонибаро тақвият дод - тақвияти нерӯи низомии НАТО, таҳкими сиёсии он ва ба иттифоқ додани “хусусияти ҷаҳонӣ”. Тағйирот аз формулаи кӯҳнаи “мудофия 360°” ба “дифоъ аз ҳама таҳдидҳо” бо ин хатти ҷаҳонишавӣ мувофиқат мекунад.

Пандемияи COVID-19, ки воқеан ба як даъвати бузурги ҷаҳонӣ табдил ёфтааст, дар айни замон равандҳои парокандагӣ, рақобат ва парокандагиро шадидтар кардааст. НАТО инчунин ба мушкilotи афзояндаи парокандагии дохилӣ, эрозияи ҳамбастагии трансатлантикӣ ва “рукни аврупоӣ” дучор омада, бо пайдоиши бисёрҷониба, аксар вақт манфиатҳо ва сиёсати миллии хеле зиддиятноканд. Инро бо таъсири берунаи бесуботкунанда шарҳ додан душвор аст. Омили Трамп, формулаи марги НАТО -и Э.Макрон, тақсимои ҳалношудаи «Аврупои кӯҳна - нав, обструкционизми Туркия - ҳамаи ин мушкilotи ҳамбастагии Атлантикаро тақвият мебахшад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, Шӯрои НАТО дар моҳи июн низ истисно набуд. Дар байни онҳое, ки зикр шуданд, он масъалаи “ғайримуқаррарӣ” ба ҳисоб мерафт, ки марбут ба муайян кардани ҳолати ҳодисаи ҷиддии низомӣ дар байни ду давлати муттаҳид дар баҳри Миёназамин аст. Рӯзи 10 июн, як ҳафта қабл аз Шӯроӣ Эътилоф, Фрегати Фаронса дар ҳолати ҳушёрӣ дар ҷаҳорҷӯби амалиёти Амрикоии Гвардияи НАТО кӯшиш кард, ки киштии Туркияро бо гумони вайрон кардани эмбаргои аслиҳа алайҳи Либия тафтиш кунад. Мувофиқи Қарори Шӯроӣ Амнияти СММ дар соли 1970. Дар посух киштиҳои ҷангии Туркия худро фиристоданд. Системаҳо барои як фрегати фаронсавӣ. Экипажи «Курбет» радарро сабт кард. Тибқи қоидаҳои НАТО, чунин амалҳо ҳамчун тасниф карда мешаванд

Дар Туркия, иттиҳомот рад карда шуданд ва посух доданд Парижро барои пуштибонӣ аз артиши миллии Либия аз маршал Халифа Ҳафтар, ки Анкара ӯро “ҷинояткори ҳарбӣ” мешуморад, айбдор кард. Туркия блокро идома медиҳад қабули қарор дар бораи кумаки паймон ба амалиёти баҳрии ИА “Ирини” барои назорат кардани иҷрои Қарори Шӯроӣ Амният дар соли 1970. Ҳайр аз ин, Туркия таҳти фишори шадид қарорҳои дигарро дар бораи банақшагирии нерӯи низ пешгирӣ кард. НАТО дар Балтика ва Лаҳистон, ки Анкара дар саммит моҳи декабри соли гузашта муттаҳидони худро шантаж мекард. Моҳи декабри соли 2019 ҳодисаро мақомоти низомии НАТО пас аз ба итмом расидани кори Шӯро таҳқиқ хоҳад кард, тасдиқ кард Ҷ. Столтенберг. Ин ҳамзамон Туркия барои НАТО проблемаҳои худро дорад, ки бояд онро ҳал кунад ва мавқеъро қабул накунад. Э.Макрон возеҳ гуфт, ки ӯ минбаъд низ ба муносибати худ исрор меварзад. 22 июн

вай "бозии хатарнок" -и Туркияро эълон кард, ки он танҳо яке аз далелҳои олии дурустии ӯ дар мавриди марги НАТО аст[8]. Президент Трамп 7 июни соли 2020 нақшаи коҳиши артиши ИМА-ро эълон кард ҳузур дар Олмон низ хатҳои ташаннуҷ дар иттиҳодно тақвият медиҳад. Нақша бори дигар нишон дод, ки маъмурияти Трамп вазифаи оддии роҳбариятро ҷалби муттаҳидон ба раванд қабули қарор, ки ин қомилан ғайриқобили қабул аст[9]. Пайвастаи яктарафаи Д.Трамп, аз ҷумла дар Эътилофи Атлантикаи Шимолӣ, барои ҷаҳонишавӣ, монсаи ҷиддиест, ки Ҷ. Столтенберг пешниҳод кардааст. Дар шароите, ки маъмурияти Амрико ба вобастагии иттифоқчиён аз қафолати Амрико ва ҳузури низомӣ диққат медиҳад ва ташкилотро ҳамчун воситаи истифода, таҳкими функсияи ҷаҳонии иттифоқ танҳо дар заминаи пайравӣ аз стратегияи Амрико имконпазир аст. НАТО пайваста ба канали рӯзномаи Амрико ҷалб карда мешавад. Чунон ки бо қарори саммит дар моҳи декабри соли 2019 дар Лондон барои ҳалли мушкилот аз Чин кумак талаб кард [10]. Пас аз он тавзеҳ дода шуд, ки онҳо инчунин метавонанд барои кишварҳои иттиҳод имкониятҳои мусбӣ дошта бошанд, пас дар моҳи июни соли Шӯрои НАТО таъкид мувофиқи хатти саҳте, ки Иёлотҳои Муттаҳида ғайрият кардааст, ба таври равшан тағйир ёфт. Тибқи гуфтаи Ҷ.Столтенберг, "Чин ҳоло ба як кишвари тавонотаре табдил ёфтааст, ки қобилияти глобалии системаҳои худро дорад мусаллаҳшави бо суръат қудрати низомии худро афзоиш медиҳад ва ба иттифоқ наздик мешавад." Аз ҳар тараф - Арктика, Африка бо фарогирии бештари ҷаҳонии нерӯҳои баҳрии худ ва системаҳои он метавонанд ба ҳамаи кишварҳои НАТО бирасанд[10]. Ин бешубҳа бояд ҳамчун далели қавӣ барои зарурати андешаи ҷаҳонӣ дар иттиҳод хизмат кунад. Зоҳиран, НАТО имкони дигари тақвияти сиёсӣ ва низомӣ надорад ва "НАТО-и ҷаҳонӣ" аслан стратегияи зинда мондан дар вазъияти тағйирёфтаи геополитикӣ мебошад ва бӯҳрони ҳамбастагии моро водор мекунад, ки дар таҳкими эътилоф посух бичӯем. Аммо саволи асосӣ ки то чӣ андоза НАТО метавонад ҳамчун як созмони мустақил дар геополитикаи калон ширкат варзад. Агар ин дурнаморо рӯзномаи раҳбари он - Иёлотҳои Муттаҳида бештар муайян кунад. Аз тарафи дигар, мумкин аст, ки оммаи муҳими ихтилофҳои трансатлантикӣ кишварҳои пешрафтаи Аврупоро маҷбур кунанд, ки манфиатҳои худро яқравона ғайрият кунанд. Аммо ин метавонад боиси ташаннуҷи бештар дар эътилоф нисбат ба қомилан тағйир додани тавозуни трансатлантикӣ ва тақвияти садои мустақили аврупоии НАТО гардад.

АДАБИЁТ

1. Meeting of Foreign Affairs Ministers. Brussels, 2 April 2020 – CHANGED / NEW ARRANGEMENTS. URL:
2. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_174081.htm (дата обращения: 30.03.2021).
3. Coronavirus halts Defender Europe-2020 Military Exercise. REMIX NEWS, 17.03.2020. URL: <https://rmx.news/article/article/coronavirus-halts-defender-europe-2020-military-exercise> (дата обращения: 23.03.2021).
4. Декларация министров иностранных дел стран НАТО. НАТО, 02.04.2020. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_174855.htm?selectedLocale=ru (дата обращения: 03.01.2021).
5. NATO's Response to the COVID-19 Pandemic. NATO, 14.04.2020. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/4/pdf/200401-factsheet-COVID-19_en.pdf (дата обращения: 25.01.2021).
6. Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the virtual meeting of the North Atlantic Council in Defence Ministers' session. NATO, 15.04.2020. URL: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions175087.htm?selectedLocale=en> Научно-аналитический вестник ИЕ РАН, 2020, №3 (дата обращения 16.04.2021)
7. Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meetings of NATO Defence Ministers, 17.06.2020. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_176520.htm (дата обращения: 18.06.2020).
8. Топ-5 российских мифов о НАТО и COVID-19. Информационный бюллетень, апрель 2020. НАТО. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/4/pdf/2004-Factsheet-Russia-MythCOVID-19_ru.pdf
9. Steve Tenré. Emmanuel Macron dénonce le «jeu dangereux» de la Turquie en Libye. Le Figaro, 22.06.2020. URL: <https://www.lefigaro.fr/flash-actu/emmanuel-macron-denonce-le-jeu-dangereux-de-la-turquie-en-libye-20200622> URL: <https://natowatch.org/newsbriefs/2020/united-states-withdraw-9500-troops-germany>
10. Данилов Д.А. 70 лет НАТО: юбилей на фоне политических разногласий. Научно-аналитический вестник Института Европы РАН, 2019, №6. С. 73-79. URL: <http://vestnikieran.instituteofeurope.ru/images/Danilov62019.pdf>

НАТО ДАР ВАЪЪИ ПАНДЕМИЯИ COVID 19

Дар фишурда сиёсат ва ҷаъолияти НАТО дар заминаи пандемияи COVID-19 мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Пас аз андешидани чораҳои зарурӣ барои мутобиқ кардани системаи идоракунии, мақомоти қабули қарорҳои шахрвандӣ ва ҳарбӣ, НАТО диққати худро ба иштирок дар мубориза бо амалияи зидди пандемия равона кард. Пас аз он эътилоф ба вазифаҳои асосӣ - "мудоғиба ва ҷилавгирӣ", аз ҷумла бо назардошти "бесуботкунӣ" таъсири берунии субъектҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ он марказӣ шуд. Рӯзномаи Шӯрои Атлантикаи Шимолӣ 17-18 июни соли 2020, ки дар он дар баробари вазифаҳои мубориза бо ҷолиши Русия, НАТО ба зарурати вокуниш ба рушди ҷаҳонии Чин, аз ҷумла таҳкими низомии он диққат медиҳад. Дар доираи стратегӣ таҳлили "НАТО-2030" ҳадафи иттифоқи "бештар глобалиро" ба миён гузошт, ки он тавре ки муаллиф нишон медиҳад, бо эрозияи ваҳдати дохилии он муқоиса мекунад.

Калидвожаҳо: НАТО, COVID-19, Чин, Русия, ҳифз, иттифоқи ҷаҳонӣ, Туркия, Столтенберг, бӯҳрони ҳамбастагӣ.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАТО В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID 19

В статье рассматривается политика и активность НАТО в условиях пандемии COVID-19. После проведения необходимых мер по адаптации системы управления, гражданских и военных органов принятия решений, НАТО сделала акцент на участии в практическом противодействии распространению пандемии. Затем альянс сфокусировался на основных задачах – «обороны и сдерживания», в том числе с учётом «дестабилизирующего» внешнего влияния государственных и негосударственных акторов. Это стало центральной повесткой Североатлантического совета 17-18 июня 2020 г., где, наряду с задачами противодействия российскому вызову, НАТО сфокусировалась на необходимости ответа на глобальный рост Китая, включая его военное усиление. В рамках начавшегося стратегического анализа «НАТО-2030» выдвинута цель «более глобального» альянса, которая, как показывает автор, контрастирует с эрозией его внутреннего единства и сплоченности.

Ключевые слова: НАТО, COVID-19, Китай, Россия, сдерживание, глобальный альянс, Турция, Столтенберг, кризис солидарно

NATO'S POLICIES AND ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF THE COVID-19

The article examines NATO's policies and activities in the context of the COVID-19 pandemic. Along with the necessary organizational adaptation of the civil and military decisionmaking structures, NATO has primarily focused on practical measures in response to the spread of the pandemic. Then the Alliance has shifted its agenda towards core tasks of defence and deterrence, challenged by external «destabilizing» influence of both governmental and non- governmental actors. It became the central agenda of the NATO Defence Council on June 17-18, 2020. Along with the tasks of countering the Russian challenge, NATO has concentrated on «the rise of China», notably as «a global major military power». As part of the ongoing «NATO-2030» strategic analysis, a goal of a «more global» Alliance is put forward, which, as the author argues, contrasts with its eroding cohesion and solidarity.

Keywords: NATO, COVID-19, China, Russia, deterrence, global Alliance, Turkey, Stoltenberg, crisis of solidarity.

Сведение об авторе: *Каримов Парвиз Мухибуллоевич* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры международных отношений Республики Таджикистан, Ph: +992 888801405 E-mail: 1997muhib@gmail.com

Information about the author: *Karimov Parviz Muhibulloevich* – Tajik National University, Master degree of Department of International Relations of the Republic of Tajikistan, Tajik National University. Ph: +992 888801405 E-mail: 1997muhib@gmail.com

ЭРОНИ ШАРҚӢ – ОХИРИН ПАНОҲГОҲИ ЯЗДИГУРД

Қодиров М.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фурӯпошии Хуросон аз тарафи арабҳо дар манбаъҳо бо сарнавишти ғамангези охирин шоҳаншоҳи Эрон Яздигурд алоқаманд аст. Минтақаҳои мудоғибагии ҷангӣ интиҳоб кардаи Яздигурд ба натиҷаҳои дилхоҳ нарасонд. Дар байни ашроф ва дар ҳама ҷо дидани шикасти мардумро маҷбур шуд, ки ба ғӯшаҳои дурдасти салтанати худ ба Хуросон равад, зеро вай умед дошт, ки дар ин ҷо мардум ба ӯ дар ҳифзи арзишҳо ва давлати қадимии худ кӯмак мерасонанд [2, с.117]. Аммо, вазъияти сиёсии Хуросон имкон надод, ки Яздигурд ба ҳадафи худ бирасад. Хуросон бо даштҳои васеи он, макони воҳӯрии Яздигурд бо мусулмонон гардид. Ин ҷое буд, ки Дорой III пас аз мағлуб шудан дар ҷанги Гавмагела гурехт. Агар ҳокими Марв ба Яздигурд хиёнат намекард ва ӯро намекушт, шояд ӯ эҳтимол ба ноил шудан ба ҳадафи худ муваффақ мешуд. Яздигурд аз Форс гурехт ва ба Кирмон раҳсипор шуд, аммо ҳатто дар он ҷо вай наҷот ёфта наметавонист, зеро арабҳо ҳамеша ӯро таъқиб мекарданд. Тибқи шаходати Табарӣ, Яздигурд дар Сиистон панҷ сол истод, аммо ӯ эҳтимол камтар дар он ҷо монд,

зеро сукути Кирмон ба ӯ имконияти бештаре дар Сиистонро надод, зеро пас аз Кирмон мусулмонон ба Сиистон рафтанд. Яздигурд ба Хуросон рафт, ки он ҷо як қалъаи мустаҳкам дар Нишопур ҷойгир буд, аммо ҳатто дар он ҷо вай муддати тӯлонӣ наистод ва ба сӯи Марв рафт. Дар роҳ, ҳокимони Тус ва Канор ба ӯ тухфаҳо фиристонданд ва хабар доданд, ки онҳо Яздигурдро дар хона қабул карда наметавонанд, чунки бо ҳамроҳи шоҳ одамони зиёде буд ва онҳо барои қабули онҳо ҳеҷ гуна шароит надоштанд [6, с.386].

Пас аз мағлубият дар Қодисия, Яздигурд аз пойтахт ғурехт ва ҳамеша кӯшиш мекард, ки ақиб равад, аммо бо ин ҳама вай як рейтингӣ калон дошт. Ба гуфти Саъолибӣ “Ҳамроҳи ӯ ҳазорон шоир ва ҳазорон ғулумони ҷавон ва ҳазорҳо дигарон буданд. Ва бо ин ҳама, вай фикр мекард, ки ин сафар осон аст [9, с.709].

"Дар асл, вақте ки душман меояд ва ҳоким пойтахтро тарк мекунад, бо худ ҳама арзишхоро мегирад. Яздигурд дар бораи ҳазинааш бештар аз мардум дида фикр мекард. Дар ин ҳолат, Яздигурд ҳатто қурбонгоҳи асосии шоҳро бо худ гирифта, онро аз шаҳр ба шаҳр бурда, ҳатто амр дод, ки онро дар шаҳри Марв насб кунад [4, с.54].

Дар ин вақт, дар Марв нақшаҳо барои аз байн бурдани шоҳ сохта шуданд. Ҳокими Марв Моҳуй (Моҳуви Сурӣ) ба рафиқони наздикаш гуфт: "Ин шоҳи шумо нест ва ба Марв омад, зеро ӯ дигар минтақаи ҳукумати надошт, ба ҷуз ин." Яздигурд мехост Моҳуйро аз мансаби ҳокимӣ озод кунад, аммо вақт надошт. Он вақт шахсони наздики ӯ нақшаи куштори ӯро дар назд худ гузошта буданд. Моҳуи Сурӣ ба Найзак Тархон [8, с. 2149] номае навишт, ки нақшаи куштани вайро дошт. Найзак дар ҷавоби мактуб розӣ шуд, ки шарикӣ Моҳуви Сурӣ дар ин масъала шавад. Соли 653 Яздигурд дар шаҳри Марв кушта шуд. Бародари Фаррухзод ё яке аз шарикони Рустами Фаррухзод Яздигурдро аз хатари Моҳуй Сурӣ огоҳ кард. Моҳуй ба Яздигурд хиёнат кард, дарвозаҳои шаҳри худро баста, пас аз он ба арабҳо таслим шуд. Шоҳи охири Сосониён боқимондаҳои лашкаро дар муҳосира бо туркҳое, ки дар минтақаи Балх саргардон шуда буданд, аз даст дода ғурехт ва аз ҷониби як осиеббон кушта шуд. Дар ҳамон соли 651 арабҳо Хуросонро забт карда, ба соҳили Амударё расиданд. Амалиёти низомии солҳои 622-623 ба мусулмонон зарурати забт кардани ин минтақаро нишон дод, зеро он нуқтаи охири муҳофизат буд. Ихтилофҳои дохилӣ ва ҷанги Хуросон дар байни Моҳуй ва Яздигурд ва куштори минбаъдаи ӯ, дӯстӣ ва душманӣ бо туркҳо ба арабҳо имконият доданд, ки дар ин минтақа ғалаба кунанд.

Пас аз ҷанд моҳи муҳосира Нишопур аз сабаби хиёнати яке аз сокинони маҳаллӣ забт карда шуд. Пас аз ҷанд моҳи мубориза Сарахс низ маҷбур шуданд таслим шаванд. Ниссо, Абевард ва Тус бо сабаби вазъияти бад доштан, маҷбур шуданд, ки бо мусулмонон сулҳ бананд. Пас аз ҷанд моҳи муҳосира Марв низ таслим шуд. Дар Марв то омадани Язид ибни Муовия як чизи табиӣ мавҷуд буд, яъне мусулмонон чун ҷизия боён ва ҷавонписарон, ҷорпоён ва аспҳои гаронбаҳо доданд ва танҳо пас аз он ин пулҳо иваз карда шуданд [1, с.55].

Дар Тахористон мардум бар зидди лашкароҳои араб силоҳ гирифтанд. Вазъияти Ҷузҷон ва Толиқон низ ҳамин хел буд. Пас аз ҷанги шадид ин минтақаҳо забт ва ғорат карда шуданд. Дар Балх низ мардум аҳдномаи сулҳро ба имзо расониданд, аммо Хоразм ба ҷое расид, ки арабҳо марҳилаи ғалабаи худро қатъ карданд [7, с.560].

Дар соли 656 вақте, ки халифаи сеюм Усмон кушта шуд ва ҷои ӯро халифаи чорум, домоди Муҳаммад (с) Алӣ гирифт, Моҳу ҳокими Хуросон таъин шуд, аммо мардум исён ва ошӯбҳои оммавиро оғоз карданд, ки то охири ҳукмронии халифа Алӣ ибни Абутолиб идома ёфт ва ин шӯришҳо дар давраи ҳукмронии халифа Муовия пахш карда шуд. Аммо, то охири ҳукмронии хилофати Умавиҳо, шӯриш дар Хуросон доимо ноором буд. Абумуслими Хуросонӣ бо кӯмаки мардум ва деҳқонон ва ҳатто қабилаҳои норозии араб сукути ин хилофатро суръат бахшид. Ҷои онҳоро хилофати Аббосиён иваз карданд, ки нисфаш эрониясл буданд, аммо ҳатто дар он замонҳо дар Хуросон шӯришҳои мардумӣ доимо аланга мезаданд. [1, с.569]

Минбаъҳо нишон медиҳанд, ки Яздигурд сарлашкар Хурмуздро ба ҷанги Аҳвоз ва Форс фиристодааст. Дар яқоягӣ бо ӯ аз Шерак ёдовар мешавад, ки Яздигурд низ бо нерӯи фиристода шуда буд: "Ҳамзамон Яздигурд Шеракро фиристонд, ки мардумро ба ҷанги зидди мусулмонон барои дифоъ аз минтақа барангехт." [1, с.569] Ба души сарлашкарон вазифаи мудофияи ин минтақаҳо гузошта шуда буд.

Бозгашти Яздигурд ба Хуросон бе сабаб буд. Вай метавонист тамоми захираҳои мавҷударо истифода барад ва дар ин масъала муваффақиятҳои бузург ба даст орад, зеро мардуми Хуросон тайёр буданд ҷони худро барои шоҳ қурбон кунанд, илова бар ин, он бо бисёре аз кишварҳо ва қавмҳои ҳамсоя ҳамсарҳад буд, ки онҳо низ метавонанд

кумаки назарраси низомӣ расонанд. Аммо, элитаи низомӣ ба шоҳ эътимод надошт ва пинҳонӣ аз паси ӯ барои сарнагун кардани мақомаш қасд кард. Эҳтимол маҳз бо ҳамин сабаб Яздигурд пешниҳоди Табаристонро рад кард, зеро аз як тараф вай ба Шарқ ва ба эҳёи мероси бостонии эронӣ умедвор буд. Аз тарафи дигар, ӯ аз хиёнат метарсид, ки ӯро дар он ҷо таслим кунанд ва кушанд.

Бояд гуфт, ки Яздигурд зинда буд ва мардум дар ҳама шаҳру деҳоти Эрон ба пирузии шоҳ умед доштанд ва бар зидди истилогарон саркашӣ мекарданд, ҳарчанд ҳар дафъа забткунандагон ба онҳо бераҳмона муносибат мекарданд ва баъзан тамоми аҳолии шаҳро мекуштанд, ва шаҳроҳоро валангор шуданд. Ҳама сарварони шаҳроҳоро ва вилоятҳо бар зидди истилогарон мубориза мебуданд, аммо ин мубориза натиҷа надод. Азбаски ҳуди Яздигурд ҷораи қатъӣ надидааст, дар маркази қасдҳо ва суиқасдҳо қарор дошт [1, с.443].

Шояд агар Яздигурд беш аз пеш муайянтар мешуд ва каме бештар зиндагӣ мекард ва Моҳуй, фармондеҳи Марв ӯро намекушт, вай баъдтар метавонист мардумро бар зидди истилогарони араб қамъ кунад, то анъана ва эътиқоди чандинсолаи ҳудро ҳифз кунад. Ҳангоме ки шоҳи Эрон ва ба ин васила вақти пураарзишро барои мудофияи кишвар аз даст дод, аз деҳқонон як лашкари ватандӯстони ҷавонро қамъ овард ва муддате бо мусулмонон бомуваффақият мубориза бурд. Қор ба ҷое расид, ки онҳо лавозимоти низомиро ба даст оварданд, аммо аз сабаби дастгирӣ набудани ҳукумати марказӣ ва набудани ҳамоҳангии ҳамаи қувваҳои мусаллаҳ, ин муқовимат дер давом накард ва пас аз чанд вақт бераҳмона забт карда шуд ва шӯришиён кушта шуданд.

Оё Ислом тавонист дар ҳудуди Эрон ба осонӣ паҳн шавад?

Ва бархӯрдҳои байни эронӣ ва истилогарони араб чӣ буданд? Муҳаққиқон ба ин суолҳо бо роҳҳои гуногун посух медиҳанд ва нуқтаи назари ҳудро доранд. Бисёр муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки паҳншавии ислом дар қаламрави ишғолшудаи Эрон зуд рух додааст, зеро вазъ ва фишори дин дар Сосониёни Эрон хеле душвор буд, [3,с.19] зеро сарчашмаҳои таърихӣ нишон медиҳанд: "мардум аз зулми қудрати мубадол ором шуданд. Дини нав ба онҳо озодӣ ва наҷотро нишон медод, ки онҳо ба қабули онҳо шитоб мекарданд" [5, с.37-42].

Паҳншавии ислом дар Эрон решаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ дошт. Эронӣҳо исломро қабул карданд ва аз сиёсати подшоҳӣ, сиёсӣ ва мазҳабӣ, ки ба муваффақияти забт кардани лашкари араб таъсир расонд, розӣ нашуданд.

АДАБИЁТ

1. Балозурӣ, Аҳмад ибни Яҳё. "Футуҳ-ул-булдон." "Забти Хуросон". Тарҷума аз забони арабӣ, пешгуфтор, эзоҳ ва сарсухан. // Ғоибов Ғ. –Душанбе: "Дониш", 1987. –С. 541.
2. Гиршман Р. История Ирана от начала до ислама, пер. Мухаммад Бехрузӣ, –Техрон: –С. 117.
3. Зарринқуб А. "Таърихи Эрон баъд аз ислом". А.Зарринқуб. –Техрон."Амири Кабир," 1379. (2000). –С 19–55.
4. Ибни Асир, Азуддин. "Ал-Комил фи-т-таърих" Ҷ.3. – Душанбе: 2006. – С.54.
5. Кристенсен А.Е. Иран в эпоху Сасанидов.Тар // Рашид Ёсамӣ. Техрон: "Садои муосир", 1378 – С. 363.
6. Мискавайх, Абуалӣ. "Таҷоруб -ул - умам" // З.И. Гусейновой –М: "Наука", 2000 – С. 386.
7. Наршахӣ. Таърихи Бухоро. Тар // Абунаср Мухаммад ибни Насрободӣ. –Техрон: 1351 – С.560.
8. Табарӣ, Мухаммад. "Таърих-ар-русул ва-л-мулк". Тарҷумаи Абулқосими Поянда. Дар 16 ҷилд. – Техрон: 1931. –Душанбе: 2014. Ҷ. V. –С.2149.
9. Тохир, Муқаддаси Мутаҳхар. "Офариниш ва таърих". Тарҷумаи Мухаммадризо Шафъӣ Қадқанӣ. –Техрон: 1374. (1995.) – С. 709.

ЭРОНИ ШАРҚӢ – ОХИРИН ПАНОҲҒОҲИ ЯЗДИГУРД

Фурӯпошии Хуросон аз тарафи арабҳо дар манбаъҳо бо сарнавишти ғамангези охирин шоҳаншоҳи Эрон Яздигурд алоқаманд аст. Минтақаҳои мудофиявии ҷангӣ интиҳоб кардаи Яздигурд ба натиҷаҳои дилхоҳ нарасонд. Дар байни ашроф ва дар ҳама ҷо дидани шикасти мардумро маҷбур шуд, ки ба ғушаҳои дурдасти салтанати худ ба Хуросон равад, зеро вай умед дошт, ки дар ин ҷо мардум ба ӯ дар ҳифзи арзишҳо ва давлати қадимии худ кӯмак мерасонанд. Аммо, вазъияти сиёсии Хуросон имкон надод, ки Яздигурд ба ҳадафи худ бирасад. Хуросон бо даштҳои васеи он, макони вохӯрии Яздигурд бо мусулмонон гардид. Ин ҷое буд, ки Дорони III пас аз мағлуб шудан дар ҷанги Гавмагела гурехт. Агар ҳокими Марв ба Яздигурд хиёнат намекард ва ӯро намекушт, шояд ӯ эҳтимол ба ноил шудан ба ҳадафи худ муваффақ мешуд. Яздигурд аз Форс гурехт ва ба Кирмон раҳсипор шуд, аммо ҳатто дар он ҷо вай наҷот ёфта наметавонист, зеро арабҳо ҳамеша ӯро таъқиб мекарданд. Тибқи шаходати Табарӣ, Яздигурд дар Сиистон панҷ сол истод, аммо ӯ эҳтимол камтар дар он ҷо монд, зеро суқути Кирмон ба ӯ имконияти бештаре дар Сиистонро надод, зеро пас аз Кирмон мусулмонон ба Сиистон рафтанд. Яздигурд ба Хуросон рафт, ки он ҷо як қалъаи мустаҳкам дар Нишопур ҷойгир буд, аммо ҳатто дар он ҷо вай муддати тӯлонӣ наистод ва ба сӯи Марв рафт. Дар роҳ, ҳокимони Тус ва Канор ба ӯ тухфаҳо фиристоданд ва хабар доданд, ки онҳо Яздигурдро дар хона қабул карда наметавонанд, чунки бо ҳамроҳи шоҳ одамони зиёде буд ва онҳо барои қабули онҳо ҳеҷ гуна шароит надоштанд.

Калидвожаҳо: Эрон, Яздигурд, Хуросон, Қодисия, Сиистон, Марв, Табарӣ, Сосониён, Мохуй, Хурмузд.

ВОСТОЧНЫЙ ИРАН ПОСЛЕДНЕЕ ПРИБЕЖИЩЕ ЙЕЗДИГЕРДА

Завоевание арабами Хорасана в источниках связывается с печальной судьбой последнего шахиншаха Ирана Йездигерда. Выбранная Йездигердом оборонительная стратегия ведения войны не привела к желаемым результатам. Не найдя поддержки среди аристократии и повсеместно видя поражение народа он вынужден был отбыть в отдалённый уголок своего царства в Хорасан, так как надеялся на то что здесь народ окажет ему помощь в защите своих древних ценностей и государства. Однако политическая обстановка в Хорасане не позволила Йездигерду достичь своей цели. Хорасан со своими просторными степями стал местом встречи Йездигерда с мусульманами. Это было местом куда-то и Дарий III сбежал после того как было поражен в битве при Гавмагелах. Возможно Йездигерду бы удалось достигнуть своей цели, если бы не предательство правителя Мерва и его убийство. Йездигерд бежал из Форса и направился в Кирман но и там не мог найти спасения так как арабы постоянно его преследовали. По свидетельству Табари Йездигерд пять лет оставался в Сиистане, но вероятно он оставался там меньше так как Падение Кирмана не давала ему более возможности оставаться в Сиистане так как после Кирмана мусульмане направились в Сиистан. Йездигерд направился в Хорасан, где в Нишапуре находилась хорошо укрепленная крепость, однако и там долго не пробыв направился в сторону Мерва. По дороге туда правители Туса и Канора отправили ему подарки известили о том, что не могут принять Йездигерда у себя, так как шахская свита была многочисленна, а у них не имелось условий для его принятия.

Ключевые слова: Иран, Йездигурд, Хорасан, Кадисия, Систан, Марв, Табари, Сасаниды, Мохуй, Ормузд.

EASTERN IRAN YAZDIGERD LAST RESORT

The conquest of Khorasan by the Arabs is associated in sources with the sad fate of the last shahinshah of Iran, Yazdigird. The defensive strategy of warfare chosen by Yezdegerd did not lead to the desired results. Not finding support among the aristocracy and seeing the defeat of the people everywhere, he was forced to leave for a remote corner of his kingdom in Khorasan, as he hoped that the people here would help him in protecting their ancient values and the state. However, the political situation in Khorasan did not allow Yazdigird to achieve his goal. Khorasan with its spacious steppes became the meeting place of Yazdigird with Muslims. It was a place somewhere and Darius III fled after being defeated at the Battle of Gavmagel. Perhaps Yezdegerd would have managed to achieve his goal, if not for the betrayal of the ruler of Merv and his murder. Yazdigird fled from Force and went to Kirman, but he could not find salvation there either, since the Arabs were constantly pursuing him. According to Tabari, Yezdegerd stayed in Siistan for five years, but he probably stayed there less since the Fall of Kirman did not give him more opportunity to stay in Siistan, since after Kirman the Muslims went to Siistan. Yazdigird went to Khorasan, where a well-fortified fortress was located in Nishapur, however, without staying there for a long time, he headed towards Merv. On the way there, the rulers of Tusa and Kanor sent him gifts and informed him that they could not accept Yezdigird at their place, since the shah's retinue was numerous, and they did not have the conditions for accepting him. After the defeat at Kadeshiah, Yazdigird fled from the capital and always tried to retreat, but with everything he had a numerous retinue. According to Sa'olabi, "Thousands of poets and thousands of young slaves and thousands of others traveled with him. And with all that, he thought he was traveling light."

Key words: Iran, Yazdigurd, Khorasan, Qadisiya, Sistan, Marv, Tabari, Sassanids, Mohuy, Ormuzd. ordered to install it in the city of Merv.

Сведения об авторе: *Кодиров Махмадулло Нуралиевич* – магистр 2-го курса кафедры истории таджикского народа факультета истории ТНУ, Тел: 988 65 18 80

Information about the author: *Qodirov Mahmaddullo Nuralievich* – graduate student of the department of the history of Tajik Peoples of the faculty History of Tajik National University, Phone: 988 65 18 80

УДК: 930(575.3) (1-87)

ҲАМКОРИҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО СОЗМОНҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Қодирова З.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити густариши босуръати ҷаҳонишавӣ ва равандҳои ҳамгироии сиёсӣ иқтисодӣ дар арсаи ҷаҳон Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозии ҳамкориҳои бисёрҷониба бо созмонҳои ниҳодҳои минтақавию байналмилалӣ аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии худ мешуморад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ин созмону ниҳодҳоро василаи муҳими муборизаи дастаҷамъона бо ҳатари ҷолишҳои глобалии замони муосир, саҳнаи бебадали ҳаллу фасли ихтилофот ва мушкилот дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва василаи муассири таҳкими амниятӣ суботи ҷаҳони медонанд ва бо мақсади саҳм гузоштан дар эҷоди низоми наву одилонаи муносибатҳои байналмилалӣ ва

минтақавӣ, ҳамчуни ҳимоя ва пешбурди манфиатҳои миллию иқтисодии худ дар ҷаҳорҷӯби онҳо ба таври ғаёл ва густурда иштирок менамояд.

Барои ҳифзи манфиатҳои милли ва рушди минбаъдаи кишвар барои Тоҷикистон ҳамкорӣ бо чунин созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва минтақавӣ, ба мисли Созмони Милали Мутаҳид ва муассисаву ниҳодҳои он, Созмони ҳамкориҳои Шанхай, Иттиҳоди давлатҳои мустақил, Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, Созмони амният ва ҳамкори дар Аврупо, Созмони ҳамкории Исломи, Созмони ҳамкории иқтисодӣ аҳамияти калон дорад.

Пешвои Миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон барои ҳамкори бо ин созмону ниҳодҳо баҳри рушди пешрафти кишвар ва ояндаи созандаи миллати тоҷик заҳматҳои зиёд ба харҷ додааст, ки мо дар ин мақола нигоҳи мухтасаре меандозем ба ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои байналхалқӣ.

Созмонҳои байналхалқӣ яке аз механизмҳои тараққикардаи танзими ҳаёти ҷаҳонӣ мебошад. Имрӯз аз рӯи аҳамият созмонҳои байналхалқӣ баъди давлатҳои милли бозингари асосии муносибатҳои байналмилалӣ ба ҳисоб меравад [2. С.142].

Дар ин замина муносибат бо Созмони Милали Мутаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони ҳамкории Шанхай, Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ, Созмони ҳамкории Исломи ва Созмони ҳамкории Иқтисодӣ афзалият доранд.

Бо вучуди тафовут дар ҳоли афзоиш миёни кишварҳо дар ҷаҳон дар ҳоли пешрафт, воқеат ин аст ки дар 20 соли охир ин кишварҳо дар масири наздик шудан ба якдигар ҳаракат кардаанд, ки созмонҳои байналмилалӣ нақши муҳим дар ин араса доштааст [6. С.7].

Дар ин ҷо нигоҳе меандозем ба созмонҳои мавҷуда дар ин замина:

Намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар СММ, ки кори худро 22 март соли 1992 оғоз кард ва ба ҳайси нахустин намояндаи доимӣ Вазорати қорҳои хориҷии Тоҷикистон Лақим Қайимов таъин гардид.

Имсол таърихи муносибатҳои мутақобилаи Тоҷикистону СММ 29 солро пур кард. Дар ин муддати узвият дар ин Созмон муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо СММ аз чанд марҳалаи инкишоф гузашт. Чи тавре ки маълум аст, дар аввал дар натиҷаи вазъияти дохилӣ дар Тоҷикистон ҳамкорӣ барои ба даст овардани сулҳу субот дар кишвар равона шуда буд. СММ дар раванди сулҳофарӣ, посдории сулҳ ва сулҳсозии баъдиҷангӣ дар Тоҷикистон иштироки ғаёл дошт.

Музокироти сулҳи тоҷикон, ки зиёда аз се сол зери сарпарастии СММ давом кард, ҳамвор набуд (4. с191).

Намояндагии аввали СММ – Дафтари нозирони СММ дар Тоҷикистон (ДНСММТ) - 1 февралӣ 1993 дар Душанбе ба ғаёлият шурӯъ намуд. Ҷаёлияти ДНСММТ пешравии раванди сулҳ дар Тоҷикистон, мусоидат ба амалиётҳои сулҳпарвар ва кӯмаки ғаврии башардӯстонаро таъмин намуд. Бинобар иҷрои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти милли дар Тоҷикистон моҳи майи соли 2000 дар асоси ДНСММТ бо ташаббуси Дабири кулли ҳамонвақтаи СММ ҷаноби Кофи Аннан Дафтари СММ оид ба сулҳофарӣ дар Тоҷикистон (ДСММСТ) таъсис дода шуд.

Моҳи августи соли 2007 Дафтар оид ба мусоидат ба сулҳпарварӣ дар Тоҷикистон ғаёлияти худро бо муваффақият ба анҷом расонид. Дахҳо қормандони ин дафтар бо муқофотҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз шуданд. Ба даст овардани оштии милли дар Тоҷикистон бо мусоидати СММ ва кишварҳои қафил ҳамчун намунаи дипломатияи боздоранда барои кишварҳои, ки низоъҳои дохилӣ доранд, шуда метавонад.

Аҳднома оид ба минтақаи озод аз яроқи атомӣ дар Осиёи Марказӣ, ки 8 сентябри соли 2006 дар ҷаҳорҷӯби СММ ба имзо расид, ки қорилан ба талошҳои Тоҷикистон дар пешгирии паҳншавии яроқи атомӣ мутобиқат мекунад. Ба таҳкими амнияти минтақавӣ, ҷоннок намудани ҳамкорӣ байни кишварҳо ва истифодаи сулҳҷӯёнаи энергияи атомӣ мусоидат менамояд.

Марҳилаи муҳим дар таърихи ҳамкориҳои Тоҷикистон ва СММ қабули қатъномаи бо ташаббуси Тоҷикистон пешниҳодшуда оид ба эълон қардани соли 2003 соли байналмиллалӣ оби тоза буд. Айни замон ин самти аз ҳама муҳим дар низоми муносибатҳо бо СММ мебошад.

Мавриди қайд аст, ки дар 60-уми иҷлосияи Маҷмааи Умумии СММ соли 2005 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуда буд, ки соли 2010 дар Душанбе конфронси байналмилалӣ об ба мақсади арзёбии чорабиниҳои баргузоришуда дар давоми панҷсолаи аввали Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт” баргузор гардад.

Ташаббуси ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъсиси “Ҳалқаи бехатарӣ” атрофи Афғонистон, ки соли 1998 дар рафти иҷлосияи махсуси 20-уми Маҷмааи Умумии СММ садо дода буд, аз ҷониби давлатҳои узви СММ пазируфта шуд. Дар идомии ҳамин кӯшишҳо Тоҷикистон соли 2003 лоиҳаи Консепсияи ягонаи мубориза алайҳи маводи мухаддирро таҳия намуда, дар ниҳодҳои мухталифи СММ, САҲА, ИДМ, СААД ва СҶШ ҳамчун ҳуҷҷатҳои расмӣ интишор намуд. Ҳадафи асосии консепсияи таъсиси сохтори ягонаи мубориза бар зидди нашъаҷалобӣ ва нашъамандӣ дар минтақа ва саросари ҷаҳон мебошад.

Расидан ба ҳадафҳои рушд дар Тоҷикистон дар марҳалаи мазкур роҳҳои нави ҳамкориро бо СММ тақозо менамояд. Бо таъки ба самтҳои асосии сиёсати имрӯза ва сатҳи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар таҳияи ҳадаф ва вазифаҳо, ки ба рушди дарозмуддати иқтисодӣ дар Тоҷикистон равона гардидаанд, зарур мебошад. Аз ин лиҳоз Тоҷикистон аз гирифтааст, то дар татбиқи пурра ва муассири қарорҳои дар самитҳои байналхалқӣ ва конфронсҳои СММ ба даст омада, мусоидат намояд. Рушди устувори ҳар кишвар пеш аз ҳама аз пешравӣ ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон вобастагии калон дорад. Бо дарки амиқи ин нуқта Тоҷикистон тасмим гирифтааст, то баҳри ҳамоҳангсозии фаъолият байни сохторҳои СММ, аз ҷумла, Маҷмааи Умумӣ, Комиссияи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва шӯрои амният баҳри расидан ба ҳадафҳои дар ҳуҷҷати ниҳонии Самити соли 2005 дарҷ гардида, ҳама кӯшишҳоро ба ҳарч диҳад. Тоҷикистон хуб дарк менамояд, ки барои пешбурд ва ҳимояи манфиатҳо бояд дар раванди бозсозии СММ иштироки фаъол дошта бошад. Аз ин рӯ, Тоҷикистон бояд минбаъд низ дар рушди муколамаи созанда бо СММ ва сохторҳои тахассусии он доир ба мавзӯҳои сиёсати ҷаҳонӣ ва иқтисодӣ, иҷтимоӣ, муҳитизистӣ ва гуманитарӣ мусоидат намояд [8. с. 173].

Муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон ҷои намоёнро ишғол мекунад. Баъд аз эътирофи санади хотимавии Ҳелсинкӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси кишвари иштирокчии созмон пазируфта шуд. Ин иқдом аввали соли 1992 зимни ҷаласаи кишварҳои иштирокчи сураи гирифта шуд.

Бо ташкилли намояндагии САҲА дар Душанбе марҳилаи ҳамкориҳои фаъоли Тоҷикистони ҷавон бо ин созмони мӯтабар оғоз гардид, ҳарчанд иртибот бо ин ё он шакл ҳанӯз аз соли 1992 шурӯъ шуда буд [8. с. 6].

Бояд таъкир дод, ки иқдоми зикршуда бо дарназардошти зарурати истифодаи таҷриба, нуфуз ва нерӯи ин созмон дар ҷараёни демократикунории ҷомеа, таҳкими амнияти миллӣ, минтақавӣ ва байналхалқӣ, эҷод намудани унсурҳои муҳими ҷомеаи шаҳрвандӣ амалӣ гаштааст. Аз ҷониби дигар роҳандозии муносибатҳои қавӣ дар инкишофи ҳамкорӣ бо сохторҳои гуногуни байналмилалӣ амниятӣ, аз ҷумла (САҲА) ба мақсад ва принципҳои сиёсати берунаи Тоҷикистон мувофиқат мекард.

Намояндагии САҲА дар Тоҷикистон 17 феввали соли 1994 ифтитоҳ гардид. Асоси ҳуқуқӣ барои таъсиси намояндагии САҲА муқаррароти механизм барои машварат ва ҳамкорӣ дар мавриди ҳолатҳои фавқулода гардидаанд, ки дар ҷаҳорҷӯбаи мулоқоти якуми вазирони корҳои хориҷии САҲА дар Берлин июни соли 1991 таҳия шуда буданд. Қарор оид ба таъсиси намояндагии САҲА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз 1-уми декабри соли 1933 дар мулоқоти 4-уми Шӯрои вазирони корҳои хориҷии САҲА дар Рим қабул гардида буд, ки Оливе Руа ба сифати аввалин раҳбари намояндагӣ таъйин шуд [9, с. 9].

Нақши САҲА барои Тоҷикистон ва тоҷикон мақоми нозир дорад ва мавқеи он дар ин мавзӯ бо мавқеи СММ рост омада буд.

Дар давраи аввали муносибатҳои САҲА бо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилот ба назар мерасид. Тоҷикистон зимни ҷаласаву нишастҳои Созмон дар самтҳои алоҳида зерин интиқод қарор мегирифт. Аз ҳамин лиҳоз Ҷумҳурии

Тоҷикистон тамоми кушишҳои худро ба харҷ меод то ин ки ҷои намоёнро ишғол намояд.

Роҳбарияти Тоҷикистон ва намоёндагони парлумони кишвар дар ҷорабиниҳои гуногуни САҲА дар сатҳи олӣ ширкати фаъолона меварзид. Зимни ҷорабиниҳои мазкур масъалаи вобаста ба кишварҳои сарҳадии Қаламрави САҲА, мубориза бо терроризм, экстремизм ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир мавриди муҳокима қарор гирифта, ҳозирин бо кӯшишҳои Ҳукумати Тоҷикистон ҷиҳати пайдор намудани мусолиҳаи миллӣ ва эҷоди асосҳои ҷомеаи демократӣ шинос шуданд. Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон бо вазирони корҳои хориҷӣ дар самитҳо ва нишастҳои Шӯрои вазирони САҲА иштироки мунтазам доштанд.

Яке аз вазифаҳои Намояндагии Тоҷикистон дар САҲА татбиқ ва ташаббуси Пешвои Миллат Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ҷалби Афғонистон ба ҳайси шарики САҲА оид ба ҳамкорӣ ва инчунин ҳифзи амнияти милли буд, ки то созмон нисбат ба таҳкими амният ва субот дар Афғонистон тарҳрезӣ кунад. Оид ба пешниҳодҳои ки Тоҷикистон дар Созмон ба хоҳири сулҳу субот дар Афғонистон карда буд аз ҷониби кишварҳои узви САҲА дастгирии ҷамаҷониба ёфт.

Бо кӯшишҳои зиёди Пешвои Миллат дар тули солҳо Намояндагии САҲА дар Тоҷикистон ба этирофи васеи байналмилалӣ ноил гашт. Таҷрибаи фаъолияти Намояндагии САҲА дар Тоҷикистонро метавон ҳамчун намуна зимни қабули қарорҳо оид ба ҳалли мушкилот дар дигар минтақаҳои ҷаҳон истифода бурд.

Тоҷикистон умедвор аст ки фаъолияти САҲА дар рушди ҳамкорӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ ва муҳити зист ба таври назаррас ҷоннок хоҳад шуд. Инчунин фаъолияти Форуғи САҲА оид ба амният, ки дар кори он ҳаёти Тоҷикистон ширкати фаъол дорад, хело муҳим ба назар мерасад.

Тоҷикистон ба таҳкими нақши САҲА ва фаъолияти нақши босамари он дар мусоидат ба рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва экологӣ дар қаламрави Созмон ва инчунин татбиқи принципи амнияти ягона барои ҷама кишварҳои узв манфиатдор мебошад.

Созмони ҳамкориҳои Исломӣ (СҲИ) соли 1969 ташкил шудааст. Ҳамкорӣ бо Созмони ҳамкориҳои Исломӣ (СҲИ) ва дар ҷаҳорҷӯбаи он бо дигар кишварҳои аъзо дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгоҳи худро дорад, ки ин бе сабаб нест. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз якуми декабри соли 1992 узви СҲИ мебошад. Ин созмон дуввумин созмони байнидавлатии бузург пас аз СММ мебошад, ки дар сафи худ зиёда аз 55 кишвари мусалмоннишини чор минтақаи ҷаҳон Осиё, Африко ва Амрикои Ҷанубӣ ва ҳамчунин Созмони озодихоҳӣ Фаластинро муттаҳид кардааст. Созмон ба ҳайси овози ҷамъулҷамъи мусалмонони ҷаҳон дар таҳкими ҳамоҳангии фаъолият ва ҳамкориҳои мутақобилаи кишварҳои аъзои он нақши калиди дорад, ҳаминтавр ин созмон ҳамчун афзори судманди робитаҳои бисёрҷонибаи кишварҳои мусалмон баҳри таъмини сатҳи баланди зиндагӣ ва пешрафти кишварҳои аъзои он, инчунин дар раванди заминаи сулҳу субот дар паҳнои олами исломӣ аҳамияти рӯзафзун пайдо кардааст.

Дар хошияи ҳамкориҳои Тоҷикистон бо ин Созмон ҷорабинӣ ва иқдомҳои зерин роҳандозӣ шуданд:

- дар сатҳи умумимиллӣ баргузор намудани ҷашнвораҳои абармардони фарҳанги исломӣ Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, Носири Хусрав, Абӯҳомид Муҳаммади Ғазалӣ ва Имом Бухорӣ;
- эҳёи ёдгориҳои таърихӣ Хулбук, Кӯлобу Истаравшан, Панҷакенту Ҳисор, Рӯшону Мӯминобод;
- тарҷума ва нашри Қуръони маҷид ба забони тоҷикӣ ҳамчун ҳадя ба ҳар хонадон, нашри осори бузургони ҷаҳони ислом;
- соли бузургдошти Имоми Аъзам – Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собит;
- ба таъминоти давлатӣ гузаронидани Донишқадаи исломии Тоҷикистон ва таъсиси Маркази исломшиносии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- баргузориҳои 37-умин ҷаласаи Шӯрои вазирони корҳои хориҷии кишварҳои аъзои СҲИ (18-20 майи соли 2010).

Тоҷикистон дар таҳкими нақши ин Созмон дар ҳалу фасли масъалаҳои мубрами минтақавию байналмилалӣ манфиатдор монда, баҳри тавсеаи ҳамкориҳои густурда миёни кишварҳои аъзо кӯшиш хоҳад намуд.

Ҳадафҳои асосии СҲИ таҳкими ҳамбастагии исломӣ ва ҳамкориҳои кишварҳои узв, мусоидат ва рафъи тамоми шаклҳои наҷотпарастӣ ва мустамликадорӣ, татбиқи чораҳои зарурӣ бо мақсади посдории сулҳ ва амнияти байналмилалӣ, ки дар принсипҳои адолат асос ёфтаанд, ҳамохангсозии амалиёт чӣхати озод кардан ва ҳифзи ҷойҳои муқаддас, дастгирии муборизаи мардуми Фаластин, кумак барои барқарор кардани ҳуқуқҳо ва озод намудани сарзамини он, дастгирии муборизаи мардуми мусалмон барои муҳофизати шаъну шарафи хеш, истиқлолият ва ҳуқуқи миллӣ, фароҳам овардани шароити зарурӣ баҳри таҳкими ҳамкорӣ ва тафохум миёни кишварҳои узв ва дигар давлатҳо мебошад.

СҲИ ба ҳамкориҳои иқтисодӣ эътибори аввалиндараҷа медиҳад. Аз ин рӯ дар ҷаҳорҷӯби СҲИ зиёда аз 100 бонки исломӣ ва ниҳодҳои молиявӣ, ки колонтарини онҳо Бонки рушди исломӣ мебошад, фаъолият мекунад. Ниҳоди байналмилалӣ СҲИ Бонки рушди исломӣ мебошад. БРИ 20 октябри соли 1975 таъсис дода шуд.

Вазифаи бонк мусоидат намудан ба рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии кишварҳои узв ва ҷомеаи исломӣ вобаста ба принсипҳои шариат, таъмини кумаки молиявӣ ба кишварҳои узви СҲИ дар рушди иқтисодӣ, соҳаи иҷтимоӣ ва ҳамчунин дастгирии тичорати байналмилалӣ миёни давлатҳои узв мебошад.

Дар ҷаласаи 21-уми Шӯрои мудирони БРИ, ки 25-26 ноябри соли 1996 Конакри (Гвинея) гузашт, қарори Шӯрои мудирон оид ба узвияти доими Тоҷикистон ва Қирғизистон дар БРИ қабул шуда, он аз ҷониби Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо БРИ дар соҳаи маблағгузориҳои лоиҳаҳои секторҳои давлатӣ, ки барои кишвар афзалияти муҳим дорад, бо муваффақият ҳамкорӣ мекунад. БРИ соҳаҳои тандурстӣ, наклёт, маориф, энергетика ва обтаъминкуниро дар кишвар маблағгузорӣ мекунад.

Муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ муносибатҳои бисёрсатҳа мебошад. Зиёд гардидани шумораи иштирокчиёни муносибатҳои байналхалқӣ давлатҳо, созмонҳо ва низомҳои байналхалқӣ, минтақавӣ ширкатҳои фаромилӣ, ниҳодҳои молиявӣ, тичоратӣ, афкори иҷтимоӣ ҷаҳонӣ ва шахсиятҳои алоҳида ба сатҳи дипломатия дар маҷмӯъ ва дипломатияи иқтисодӣ таъсир мерасонад [3, с.54].

Аз сабабе, ки рушду пешрафт аз иқтисод вобаста аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушду ҳамкориҳо бо Созмони Ҳамкориҳои Иқтисодӣ (СҲИ) аҳамияти хоса медиҳад. Ин созмон соли 1985 аз ҷониби Ҷумҳурии Ислонд Эрон, Ҷумҳурии Туркия ва Ҷумҳурии Ислонд Покистон дар асоси Созмони ҳамкориҳои минтақавӣ барои рушд, ки аз соли 1964 то соли 1979 арзи вуҷуд доштааст ва бар мабноси Паймони Измир 12 март соли 1977 таъсис ёфтааст. 21 майи соли 1998 Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Паймони нави Измирро тасдиқ намуда, дохил шудани Тоҷикистонро ба СҲИ ба расмият даровард.

Дар ҷаҳорҷӯби Созмон аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ҳуҷатҳо тасдиқ гардида, ба имзо расиданд: Паймони Измир, Созишнома оид ба тичорати транзитӣ дар минтақаи СҲИ, Созишномаи сиёсатии СҲИ оид ба ҳамлу накли транзитӣ, Созишномаи тичоратии СҲИ, Ойинномаи Донишқадаи маорифи СҲИ.

СҲИ аз 28 сентябри соли 1993 дорои мақоми нозир дар СММ ва Созмони Конфронси исломӣ мебошад.

Дар раванди фаъолият ва дохил шудани давлатҳои нави аъзо ба ин Созмон 28-уми ноябри соли 1992 намояндагони Афғонистон, Озарбойҷон, Қирғизистон, Қазокистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон дар Ислобод Афғонистон Паймони Измирро имзо намуданд, ки он рӯз “Рӯзи СҲИ” эълон гардид. Ҳадафҳои ин Созмон (СҲИ) бо раванди интиҳобнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне бо ислоҳоти иқтисодии кишвар мувофиқат намуда, ба амалӣ кардани Барномаи ислоҳоти иқтисодии ҷумҳурӣ, ки ба рушди босуръати иқтисодӣ содиротӣ, танзими соҳтори воридот, баланбардории сифати маҳсулоти корхонаҳо, рушди шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ муштарақ ва ғайра равона гардидааст, мусоидат мекунад.

Масъалаҳои ташкили системаи ҳалу накли бехатар, осон намудани қоидаҳои тичорат, Ҳавасмандкунонии тичорати наздисарҳадӣ, истифодаи самараноки захираҳои оби энергетикӣ, ташкили системаи ягонаи энергетикӣ, ҳаракати озоди қувваи корӣ ва молҳо, инчунин ташкил намудани ҳудуди ягонаи иқтисодӣ сиёсати имрузаи СҲИ-ро ташкил медиҳанд.

Аз рӯзҳои аввали истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсатеро пеш гирифт, ки он ба самти рушди устувори иқтисодӣ, инчунин таъмини рушду тавсеаи

иктисодӣ дар сатҳи муосир ва мубаддалгардонии он ба қисми асосии сохтори иқтисодии ҷаҳонӣ равона шуда буд.

Яке аз соҳаҳои муҳими ҳамкорӣ бо кишварҳои Созмон соҳаи сайёҳӣ мебошад. Табиату иқлими нотақдор, чашмаҳои шифобахш ва ғизои босифату аз ҷиҳати экологӣ тозаии Тоҷикистон барои рушди сайёҳӣ, хусусан сайёҳии кӯҳӣ хеле мусоиданд. Камбудии асосӣ дар ин самт набуди зерсохтор буда, ба ин масъала сармоягузориҳои ҷалбӣ карда мешавад.

Бояд зикр кард, ки тоҷҳо бо роҳи эҷоди фазои ягонаи иқтисодӣ ва ҳамгироии амиқи минтақавӣ кишварҳои узв метавонанд амнияти рушди устуворро таъмин намояд.

Дар сиёсати хориҷии Тоҷикистони соҳибистиклол яке аз самтҳои муҳим роҳандозӣ намудани ҳамкориҳои фаъол ва судманд бо Созмони Ҳамкории Шанхай маҳсуб мешавад.

Чунон, ки маълум аст, барои таъсис додани Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) пеш аз ҳама фаъолияти “Панҷгонаи Шанхай” чун таҳкурсии асосӣ хизмат намуд. Дар навбати худ ин “панҷгона” дар соли 1996 дар асоси Созмони байни Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Халқии Чин, Ҷумҳурии Қазоқистон, Федератсияи Руссия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мустақам намудани чораҳои бовари дар соҳаи ҳарбӣ дар минтақаҳои сарҳадӣ таъсис ёфта буд. Аз сабабе, ки санади мазкур дар рафти вохӯрии сарони давлатҳо дар Шанхай ба имзо расида буд, ин механизм номи “Панҷгонаи Шанхайро”- ро гирифт. Баъди як сол 27 апрели соли 1997 дар рафти вохӯрии сарони давлатҳо Созишнома дар бораи ихтисори муштараки қувваҳои мусаллаҳ дар минтақаҳои сарҳадӣ ба имзо расид, ки он созишномаи қаблӣи соли 1996-ро бо ҳам мушаххастар намуда, ба мустақам намудани чораҳои боварӣ дар соҳаи амният мусоидат менамуд.

СХШ боз як хусусияти хосро дорад. Яъне он ягона сохтори минтақавӣи ҳамкорӣ дар Осиёи Марказӣ мебошад, ки дар он Хитой шомил аст. Ин ҳам барои созмон ва ҳам барои ҳуди Хитой, муҳим аст [5, с.54].

Сентябри соли 2014 дар шаҳри Душанбе дар рафти ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзои СХШ Тартиби додани мақоми давлати аъзо тасдиқ гардид, ки имконияти ҳамроҳшавии дигар кишварҳоро ба Созмон фароҳам овард. Дар асоси ин ҳуҷҷат июни соли 2017 дар ш.Остона дар рафти ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзои СХШ Ҳиндустон ва Покистон ба аъзогии Созмон пазируфта шуданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз давлатҳои таъсисдиҳанда ва иштирокчии фаъоли СХШ мебошад, дар Шӯрои сарони давлатҳо (дар солҳои 2008 ва 2014) ва Шӯрои сарони ҳукуматҳои давлатҳои аъзои СХШ (солҳои 2006, 2010, 2018) раёсатро ба уҳда дошт.

Дар ин робита, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Кумитаи тадрукотиро ҷиҳати омодагӣ ва баргузориҳои нишастӣ ҷашнии Созмони ҳамкории Шанхай дар Душанбе таҳти роҳбарии Сарвазирӣ кишвар таъсис додааст, ки он ҳоло фаъолона кор мекунад.

Дар давраи раёсати худ Тоҷикистон ният дорад, ки барои таъмини амният ва субот, таҳкими равобити тиҷоратӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ гуманитарӣ дар паҳнои СХШ кӯшиш ба харҷ диҳад.

Имрӯз бо боварии тамои метавон гуфт, ки раванди ташаккули СХШ ба итмом расида, сохторҳои доимоамалкунандаи он яъне Котибот ва Сохтори зиддитеррористӣ пурра фаъолият менамояд.

Фаъолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сохторҳои созмон, ҳосатан дар Шӯрои бозоргонӣ ва Иттиҳодияи байнибонкии СХШ назаррас буда, пайваста дар онҳо масъалаҳои татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионӣ барасӣ мегарданд.

Новобаста аз навтаъсис будан, тибқи ченақҳои байналмилалӣ, СХШ дар давоми мавҷудияти хеш худро ҳамчун майдончаи босамари мубодилаи афкор, коркарди мавқеъҳои муштарақ ва ҳамоҳанг сохтани нуқтаи назари гуногун нишон дода, вобаста ба талаботҳои замони муосир мақсаду вазифаҳои дошташро тақмил хоҳад дод.

Навӣи дигари созмони байналмилал Созмони аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ аст, ки вазифа ва эҳсоси масъулияти ҳама кишварҳо дар муқобили амнияти миллию байналмилалӣ тақвият мебахшад, ки ҳамаи кишварҳо дар таъмин ва тазмини он саҳм ва масъулият доранд [7, с.137].

Чумхурии Тоҷикистон ба масъалаҳои иштироки худ дар фаъолияти Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (СААД) аҳамияти афзалиятнок медиҳад. Ҳамкори дар доираи ин Созмон ҷавобгӯи манфиатҳои миллии Тоҷикистон аст ва он имкон медиҳад, ки бар зидди терроризми байналмилалӣ, ифродгарой, гардиши ғайриқонунии маводи муҳадир ва аслиҳа, муҳочирати ғайриқонунӣ ва умуман ба хотири таъмини амният ва субот дар тамоми минтақаи Арупо ва Осиё ва инчунин ҳимояи тамомияти арзӣ ва истиқлолияти давлатҳои аъзо фаъолона тадбирҳои зарури андешида шаванд. Тоҷикистон манфиатдори он аст, ки СААД дар амал ба омили мӯҳими таъмини амнияти ҷаҳонӣ минтақаӣ мубаддал гардад.

Созмон дар асоси эҳтироми ҳатмии истиқлолият, иштироки ихтиёрӣ, баробарҳуқуқӣ ва ўҳдадорӣ кишварҳои аъзо, даҳлат накардан ба қорҳои дохилие, ки ба салоҳияти қонунгузори миллии кишварҳои аъзо вобаста аст, фаъолияти худро ба роҳ мондааст.

Таҳкими сулҳ, амният, суботи байналмилалӣ ва минтақаӣ, ҳимояи истиқлолият, тамомияти арзӣ ва соҳибхитиёрии кишварҳои аъзо дар асоси дастаҷамъӣ, ҳадафҳо ва принципҳои асосии Созмон эътироф карда шудаанд ва ҷиҳати дастбӣ ба онҳо, кишварҳои аъзо ба истифодаи воситаҳои сиёсӣ афзалият медиҳанд. Кишварҳои аъзои СААД мавқеи сиёсати хориҷии худро нисбати мушкilotи амнияти байналмилалию минтақаӣ мувофиқа ва ҳамоҳанг мекунанд ва пеш аз ҳама аз абзорҳои машваратӣ истифода мебаранд ва саъю кӯшишҳои худро дар мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ, экстремизми динӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳадир ва психотропӣ, аслиҳа, ҷинояти муташаккилонаи фаромарзӣ, муҳочирати ғайриқонунӣ ва дигар таҳдидҳои амнияти давлатҳои аъзо муттаҳид месозанд.

Оинномаи СААД-ро Шӯрои амнияти дастаҷамъӣ 7 октябри соли 2002 дар ш.Кишинев ба имзо расонд ва ин ҳуҷат 18 сентябри соли 2003 қувваи эътибор пайдо кард.

Чумхурии Арманистон, Чумхурии Беларус, Чумхурии Қазоқистон, Чумхурии Қирғизистон, Федератсияи Россия ва Чумхурии Тоҷикистон аъзои СААД мебошанд. Чумхурии Ёзбекистон аъзогии худро дубора 16 августи соли 2006 барқарор кард, вале соли 2012 маротибаи дуюм фаъолияти худро дар Созмони мазкур боздошт.

Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ метавонад бо кишварҳое, ки аъзои ин созмон нестанд, ҳамкориро ба роҳ монад ва бо созмонҳои байналмилалии байниҳуқуматӣ дар соҳаи амният робитаҳоро барқарор кунад. Созмон ҳамчунин салоҳият дорад, ки аҳдномаҳои байналмилалиро марбут ба барқарорсозӣ ва рушди ҳамкориҳо дар соҳаи амният ба имзо расонад. Имрӯз дар доираи СААД ҷиҳати ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо кумитаи зиддитеррористии Шӯрои амнияти СММ, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони ҳамкории Шанхай, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё ва Созмони ҳамкории исломӣ тадбирҳои фаъол андешида мешаванд. Имкониятҳои ба роҳ мондани муҳовара бо Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ (НАТО) низ мавриди барасӣ қарор дорад.

Чумхурии Тоҷикистон масъалаҳои фаъол намудани раванди ҳамгариои ҳарбию сиёсии давлатҳои аъзо ва ҳамоҳангсозии иқтисодии онҳо, тақмили соҳаи сиёсати ҳарбӣ ва рушди минбаъдаи ҳамкориҳои ҳарбию техникии давлатҳои аъзоро вазифаҳои наздиктарин ва мӯҳимтарини Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ меҳисобад.

Ҳамкории Чумхурии Тоҷикистон бо Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ (СААШ) пас аз ҳодисаҳои мудҳиши 11-уми сентябри соли 2001 ва пас аз шурӯи амалиёти зиддитеррористӣ дар Афғонистон нерӯи тоза гирифт.

Оғози ҳамкории Чумхурии Тоҷикистонро бо ин созмон метавон ба 20-уми феввали соли 2002 рабт дод, зеро маҳз ҳамин рӯз Сафири Чумхурии Тоҷикистон дар Шоҳигарии Белгия санадро оид ба ҳамроҳшавии кишвар ба Барномаи “Шарокат баҳри сулҳ”-и СААШ имзо намуд.

Ҳадафи асосии барномаи номбурда тавсеаи фаъолияти кишварҳои шарик дар қори ин созмон мебошад. Моҳи марти соли 2003 бо пешниҳоди “Санади гузоришӣ”, ки дар он ҳадафу самтҳои асосии ҳамкорӣ бо ин созмон дарҷ ёфтаанд, ҷиҳати баррасӣ ба Қотиботи СААШ аз ҷониби Тоҷикистон, давраи расмӣи ҳамкории Тоҷикистон бо созмони мазкур оғоз ёфт.

Аввали соли 2004 Барномаи инфиродии шарикӣ миёни Тоҷикистон ва СААШ таҳия шуда, дар он самтҳои асосии ҳамкорӣ ва чорабиниҳои мушаххас барои солҳои минбаъда тарҳрезӣ шудаанд. Барномаи “Шарокат баҳри сулҳ” фаъолияти мутақобилаи ҷонибҳоро дар соҳаҳои омӯзиши забон ва таълимоти ҳарбӣ, мубориза алайҳи терроризми байналмилалӣ, қочоқи маводи муҳаддир, ҳифзи сарҳадот, банақшагирии фавқулода ва муҳофизати шахрвандӣ фаро мегирад.

Бо назардошти таҳдиди рӯзафзуни терроризми байналмилалӣ экстремизм ва вазъи ноором дар Афғонистон, ба вежа дар минтақаҳои шимолӣ он, ки бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаммарзанд, ҳамкорӣ бо СААШ дар соҳаи мубориза бо терроризму экстремизм хуб ба роҳ монда шудааст. Намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар ҷиҳати омӯзиши таҷрибаи пешқадами мубориза бо терроризми байналмилалӣ ва тавсеаи донишу малакаи касбии хеш дар курсҳои омӯзишӣ конференсҳои байналмилалӣ СААШ пайваستا иштирок менамоянд.

Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо СААШ дар соҳаи илм метавон хуб арзёбӣ намуд. Академияи илмҳои кишвар бо бахшҳои илмӣ тадқиқоти созмони мазкур ҳамкориҳои зичро ба роҳ мондааст. Олимону донишмандони Тоҷикистон аз грантҳои ин созмон, аз ҷумла “Илм барои сулҳ ва амният” бархурдор гардидаанд. Ғайр аз ин, соли 2006 барои шабакаҳои сохтори Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ грант ҷудо гардид. Ҳамчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои худро то соли 2017 бо Дафтари Афсари тамоси СААШ барои кишварҳои Осиёи Марказӣ ба таври густурда ба роҳ монда буд. Моҳи апрели соли 2017 бинабар сабабҳои иқтисодӣ Дафтари мазкур, ки дар шаҳри Тошканд буд, баста шуд ва минбаъд тамоми мукотибаю ҳамкорӣ тавассути Намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди СААШ ва Дафтари ин созмон дар Брюссел сурат мегирад.

Соли 2015 дар доираи Барномаи инфиродии шарикӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва СААШ, ки барои солҳои 2014-2016 ба имзо расида буд, дар кишвар як қатор чорабиниҳо бо унвони 11-умин Академияи тобистона (4-14 июли соли 2015, дараи Ромит), Конфронси коршиносони “Осиёи Марказӣ, Афғонистон ва амнияти минтақаӣ баъд аз соли 2014” (26 октябри 2015, ш.Душанбе) ва Рӯзи иттилоотии барномаи “Илм баҳри сулҳ ва амният”-и созмони номбурда (9 декабри соли 2015) таҳти таъдири Академияи илмҳои Тоҷикистон ва дастгирии Шӯъбаи дипломатияи оммавии СААШ баргузор гардиданд.

АДАБИЁТ

1. Аз барномаи интернетии <http://www.tj/tg/main/view/195>
2. Мирзоев Н. Шарипов А. Асосҳои дипломатия/ Н. Мирзоев.- Д. – 2015.- 272с.
3. Нуриддинов Р.Ш. Нуриддин П.Р. Дипломатияи иқтисодӣ/Р.Ш Нуриддинов, П.Р Нуриддин.- Д. – 2020.- 255с.
4. Назаров Т. Сатторов А. Дипломатияи муосири тоҷик/-Д.-2006.-244с
5. Оймахмадов, Муртазоев. Иқтисоди ҷаҳон. Техрон-2001.-329с
6. Питр Бернел, Вике Рендол тарҷумаи Аҳмад Сойи ва Саид Мир Троби. Масоили ҷаҳони сеюм нашри Қумис Техрон – 2014.-368с.
7. Саид Ҷалол Фирӯзободи. Усул ва мабонӣ равобитаи байналмилал ҷилди як нашри Гулҳо Қум – 2018.- 283с.
8. Ҳамроҳон Зарифӣ. Дипломатия Тоҷикистон: Дирӯз ва имрӯз./ З.Ҳамроҳон.-Д. “Ирфон”,- 2009. - 296с
9. Ҳамроҳон Зарифӣ. Тоҷикистон – САҲА: муколама ва ҳамкорӣ./ З. Ҳамроҳон. -Д. “Ирфон”, - 2009. -337с
10. Ҳамроҳон Зарифӣ. Тоҷикистон-САҲА: муколама ва ҳамкорӣ. Д. “Ирфон”,-2009.-274с

ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар мақола таърихи дохилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин созмонҳои бонуфуз ва соҳаҳои ҳамкориҳои онҳо ҳамин тавр манфиатҳои ин созмонҳо барои рушди пешрафти ҷумҳуриамон зикр гардидааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон принцип ва рушди ҳамкориҳои судманд дар доираи ҳамкори бо кишварҳо, созмону ташкилотҳои байналмилалӣ ва минтақаӣ буда, ба масъалаҳои баланд бардоштани самаранокии низомии воқуниши бӯҳронӣ, мақоми нерӯ ва воситаҳои низомии амнияти дастаҷамъӣ, ҳамкориҳои ҳарбӣ-иқтисодӣ ва инчунин дар робитаҳои дучониба дар масъалаҳои созишномаҳои байни давлатӣ аҳамияти хоса медиҳад. Ҷи тавре ки қайд кардем, барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва рушди минбаъдаи кишвар барои Тоҷикистон ҳамкори бо давлатҳо ва созмонҳои ҷаҳонӣ минтақаӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: Муносибатҳои байналхалқӣ, Созмонҳои байналмилалӣ, Созмони Милали Муттаҳид, Созмони Амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ.

COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH INTERNATIONAL ORGANIZATION

The historical article mentions the entry of the Republic of Tajikistan into these influential organizations and their areas of cooperation, as well as the benefits of these organizations for the growth and development of our republic. In short, the Republic of Tajikistan has been a principle of beneficial growth and cooperation with countries, international organizations and the region. It pays special attention to military-economic and bilateral relation in matters of intergovernmental relations in matters of intergovernmental agreement. As we have said, cooperation with the governments and international organizations of his region is of great importance for the preservation of national interests and the further growth of the country for Tajikistan.

Keywords: International relations, International organization, United Nations, organization for Security and Cooperation in Europe, Shanghai Cooperation organization, Collective Security organization

СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА С МЕЖДУНАРОДНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ

В исторической статье упоминается вхождение Республики Таджикистана в эти влиятельные организации и области их сотрудничества, а также преимущества этих организаций для роста и развития нашей республики. Одним словом, Республика Таджикистан является принципом плодотворного роста и сотрудничества в области со странами, международными организациями и регионом. Военно-экономические и двусторонние отношения имеют особое значение в вопросах межправительственного соглашения. Как мы уже говорили, сотрудничество с таджикскими правительствами и международными в регионе имеет большое значение для сохранения национальных интересов и дальнейшего роста страны для страны.

Ключевые слова: Объединенные Нации, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, Шанхайская организация сотрудничества, Организация коллективной безопасности,

Сведение об авторе: *Кодирова Зарина Хусейновна* – магистр второго года факультет международных отношений Таджикский национальный университета кафедры международных отношений. Телефон: **988 74 44 14**

Information about the author: *Qodirova Zarina Huseynovna* – master second year of Tajik National University, Faculty of International Relational of the Department of International Relational. Phone (+992) **988 74 44 14**

АҲАМИЯТИ ШАРТНОМА БАРОИ БЕХАТАРИИ ИТТИҲОДИ ШҶҶРАВӢ ДАР АРАФАИ ҚБВ (Шартномаҳои Иттиҳоди ШҶҶравӣ ва Германия)

Мирзоев Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Соли 1939 созишномае, ки характери муносибатҳои Иттиҳоди ШҶҶравӣ ва Германияро мукаммал кардаанд.

Паймони ҳамла накардан 23-августии соли 1939 дар Москва аз ҷониби Вазири қорҳои хориҷии Иттиҳоди ШҶҶравӣ В.М.Молотов ва Вазири қорҳои хориҷии Олмон И. Риббентроп ба мӯҳлати 10 сол ба имзо расонида шуд.

Ташаббускори бастании шартномаҳои Иттиҳоди ШҶҶравӣ ва Олмон аз ҷониби Олмон буд. Ҳукумати ШҶҶравӣ, дар ҷараёни музокироти Иттиҳоди ШҶҶравӣ-Англия ва Фаронса соли 1939 боварӣ дошт, ки кишварҳои Ғарб намехоҳанд бо Иттиҳоди ШҶҶравӣ ҳамкорӣ кунанд, пешниҳоди Олмонро дар бораи бастании аҳдномаи ҳамла накардан ҷонибдорӣ намуданд. Тибқи созишнома, тарафҳо вазифадор буданд:

- аз амалҳои таҷовузкарона ва ҳамлаҳои зидди якдигар худдорӣ кунед;
- дар сурати ҳамла ба қудрати сеюм ба яке аз тарафҳо, дастгирии қудрати ҳамлаварро таъмин накунед;
- дар гурӯҳҳои салоҳиятҳо, ки бар зидди яке аз тарафҳо равона шудаанд, иштирок накунанд;
- ихтилофот ва муноқишаҳои байни худро бо роҳи осоишта ҳал кунанд [7, с. 154].

Ҳамзамон, дар шартнома банди бекор кардани он дар ҳолати ҷанг аз ҷониби яке аз тарафҳои аҳдкунанда бо қудрати сеюм мавҷуд набуд. Ҳамзамон бо созишнома ҷонибҳо ба он протоколи махфии иловагиро имзо карданд, ки ба "махдуд кардани соҳаҳои манфиатҳои тарафайн дар Аврупои Шарқӣ" бахшида шуда буд. Латвия, Эстония ва Финляндия қисми доираи таваҷҷуҳи ШҶҶравӣ

буданд. Дар айни замон, сарҳади шимолии Литва сарҳади соҳаҳои манфиатҳои Олмон ва Иттиҳоди Шӯравӣ эълон карда шуд. Ҳарду ҷониб манфиатҳои Литваро нисбат ба минтақаи Вилна эътироф карданд. Дар сурати азнавташкилдихии ҳудудӣ ва сиёсии Полша, хати убур аз дарёҳои Нарев, Висла ва Сан сарҳади соҳаҳои манфиатҳои Олмон ва Иттиҳоди Шӯравӣ гардид. Ҷонибҳо ўҳдадор шуданд, ки масъалаи мувофиқи мақсад нигоҳ доштани давлати мустақили Лаҳистонро "дар ҷараёни рушди минбаъдаи сиёсӣ" равшан кунанд. Ҷониби Шӯравӣ дар протокол қайд кард, ки ба Бессарабия манфиатдор аст. [6, с. 68]

Ҳарду тараф ваъда доданд, ки протоколи имзошударо дар "махфияти қатъӣ" нигоҳ медоранд. Нусхаи аслии протоколи махфӣи шартнома (Бойгонии Президенти Федератсияи Россия, ҷуздони махсус, бастаи рақами 34 ва нусхаи олмонӣ)

Аҳдномаи дӯстӣ ва сарҳадро 28 сентябр дар Москва худи ҳамон шахсон имзо карданд ва аз лаҳзаи имзо эътибор пайдо кардан, тарафҳои аҳдкунанда аз муқаррароти асосии Паймони ҳамла накардани Иттиҳоди Шӯравӣ ва Олмон дар соли 1939 сар карда, дар назди худ "вазифаи барқарор кардани сулҳ ва тартибот дар қаламрави давлати собиқӣ Лаҳистон ва таъмини ҳамзистии осоиштаро барои халқҳои муқими он ҷо, ки ба хусусиятҳои миллии онҳо мувофиқат мекунанд" ба миён гузоштанд.

Аҳднома "сарҳади байни манфиатҳои давлатҳои тарафайн дар қаламрави давлати Лаҳистон" -ро муқаррар намуда, онро ниҳой эълон кард ва ҷонибҳоро вазифадор кард, ки даҳолати қудратҳои сеюмро ба ин қарор бартараф кунанд. Азнавташкилдихии давлатиро дар қаламраве, ки дар ғарби сарҳади муқарраршуда ҷойгир аст, бояд ҳукумати Олмон, дар қаламрави шарқи ин марз - ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ анҷом мебуд. [4, с.183]

Ин шартнома инчунин бо протоколи иловагии махфӣ "дар бораи мубодилаи қаламравҳо дар доираи нуфуз" ҳамроҳӣ карда шуд. Дар он, дар ислоҳи банди 1 протоколи иловагии махфӣ аз 23.08.1939 гуфта шудааст, ки қаламрави давлати Литва "ба доираи манфиатҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, аз тарафи дигар, як қисми Варшава ба доираи манфиатҳои Олмон ворид шудааст". ... Ғайр аз ин, аз ҷониби Иттиҳоди Шӯравӣ ба Олмон додани як қисми қаламрави Литваро пешбинӣ мекунад, ки "ҳамон вақте ки ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ дар Литва барои ҷимояи манфиатҳои худ ҷораҳои махсус меандешид." [1, с. 95]

Бастани шартномаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва Олмон дар соли 1939 Иттиҳоди Шӯравӣ -ро барои муддате аз хатари ҷанг бо Олмон дар ғарб ва Ҷопон дар шарқ наҷот дод, имкон дод, ки сарҳади Шӯравӣ ба ғарб интиқол дода шавад (ниг. Васеъшавии сарҳадҳои ИҶШС 1939-40) ва барои мустақкам кардани мудофияи давлат вақт ба даст овард.

Дар айни замон, шартномаҳо ба амалияи муносибатҳои қаблии Иттиҳоди Шӯравӣ шадидан муҳолифат мекарданд, ки ба созишномаҳои махфӣ, ки тақдирӣ кишварҳои сеюм, даҳолат ба корҳои дохилӣ ва тақсимои ҳудудии онҳоро ҳал мекарданд, иҷозат намедиханд. Созишномаҳо бо таҷовузкор ба нуфуз ва обрӯи байналмилалӣ Иттиҳоди Шӯравӣ таъсири манфӣ расонида, аҳолии шӯравӣ ва ҳаракати байналмилалӣ коммунистиро гумроҳ мекарданд.

1 сентябри соли 1939, дар шароити наздикшавии Иттиҳоди Шӯравӣ ва Олмон, Иттиҳоди Шӯравӣ барои ноил шудан ба иттифоқ бо Англия ва Фаронса ноумед буд, Гитлер ба Полша ҳамла кард, [3, с. 231] бо ин ташаббус Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ оғоз гардид.

Бастани шартномаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва Олмон бо қарори Съезди вакилони халқи ИҶШС тахти рақами 979-1 аз 12.24.1989 маҳкум карда шуд.

Онҳо хоҳиши тақвияти кори сулҳи байни Иттиҳоди Шӯравӣ ва Олмонро ба роҳбарӣ гирифта, аз муқаррароти асосии шартномаи бетарафӣ, ки моҳи апрели соли 1926 байни Иттиҳоди Шӯравӣ ва Германия баста шуда буданд, амал карда, ба чунин созиш расиданд:

Моддаи I. Ҳарду тарафи аҳдкунанда ўҳдадор мешаванд, ки аз ҳар гуна зӯроварӣ, аз ҳама гуна амалҳои таҷовузкорона ва ҳамла ба ҳамдигар, ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам дар якҷоягӣ бо дигар қудратҳо худдорӣ кунанд.

Моддаи II. Дар ҳолате, ки яке аз тарафҳои аҳдкунанда объекти амалиёти ҳарбии қудрати сеюм гардад, тарафи дигари аҳдкунанда ин қудратро ба ҳеч шакле дастгирӣ нахоҳад кард.

Моддаи III. Ҳукуматҳои ҳарду тарафҳои аҳдкунанда дар оянда бо ҳам тамос хоҳанд дошт, то машварат кунанд ва якдигарро дар бораи масъалаҳое, ки ба манфиатҳои умумии онҳо дахл доранд, огоҳ кунанд.

Моддаи IV. Ҳеҷ яке аз тарафҳои аҳдкунанда дар гурӯҳбандии салоҳиятҳое, ки мустақим ё ғайримустақим бар зидди дигар равона шудаанд, ширкат нахоҳанд кард.

Моддаи V. Дар ҳолати ба миён омадани баҳсҳо ё муноқишаҳои байни тарафҳои аҳдкунанда аз рӯи ин ё он масъала, ҳарду ҷониб ин баҳсҳо ё ихтилофҳоро танҳо бо роҳи мубодилаи афкори дӯстона ё дар ҳолати зарурӣ бо роҳи таъсиси комиссияҳо барои ҳалли низоъ ҳал мекунанд.

Моддаи VI. Ин созишнома ба мӯҳлати даҳ сол баста мешавад, зеро азбаски яке аз тарафҳои аҳдкунанда онро як сол пеш аз ба охир расидани мӯҳлат бекор намекунад, мӯҳлати созишнома ба таври худкор барои панҷ соли оянда тамдидшуда ҳисобида мешавад.

Моддаи VII. Ин шартнома бояд ҳарчи зудтар тасвиб карда шавад. Мубодилаи санадҳои тасдиқ бояд дар Берлин сурат гирад. Шартнома фавран пас аз имзо шуданаш эътибор пайдо мекунад. [5]

23 августи соли 1939 дар ду нусха, бо забонҳои немисӣ ва русӣ, дар Москва тартиб дода шудааст. Бо иҷозат Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ В.Молотов барои ҳукумати Олмон Риббентроп. Протоколи иловагии махфӣ ба Шартномаи ҳуҷум накардан дар байни Германия ва Иттиҳоди Шӯравӣ.

Ҳангоми имзои созишномаи ҳамла накардан дар байни Германия ва Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ, намоёндагони ваколатдори зерсохтшудаи ҳарду ҷониб масъалаи маҳдуд кардани соҳаҳои манфиатҳои тарафайн дар Аврупои Шарқиро ба таври қатъӣ махфӣ муҳокима карданд. Ин муҳокима ба чунин натиҷа оварда расонд:

1. Дар сурати азнавташкилдихии ҳудудӣ ва сиёсии минтақаҳои ба Балтика дохилшаванда (Финляндия, Эстония, Латвия, Литва), сарҳади шимолии Литва дар айни замон марзи соҳаҳои манфиатҳои Олмон ва Иттиҳоди Шӯравӣ мебошад. Ҳамзамон, манфиатҳои Литва нисбат ба вилояти Вилна аз тарафи ҳарду ҷониб эътироф карда мешаванд.

2. Дар сурати азнавташкилдихии ҳудудӣ ва сиёсии минтақаҳое, ки давлати Лаҳистонро ташкил медиҳанд, сарҳади соҳаҳои манфиатҳои Олмон ва Иттиҳоди Шӯравӣ тақрибан аз хатти дарёҳои Нарев, Висла ва Сана мегузарад. Савол дар бораи он, ки оё ҳифзи давлати мустақили Лаҳистон ба манфиатҳои муштарак аст ё сарҳадҳои ин давлат чӣ гуна хоҳад буд, танҳо дар қараёни рушди минбаъдаи сиёсӣ метавонанд дақиқ карда шаванд? Дар ҳар сурат, ҳарду ҳукумат ин масъаларо бо роҳи ризояти тарафайн ҳал хоҳанд кард. Дар мавриди ҷанубу шарқи Аврупо ҷониби Шӯравӣ тавачҷуҳи Иттиҳоди Шӯравӣ ба Бессарабияро таъкид мекунад. Ҷониби Олмон изҳори норозигии комили сиёсии худ дар ин соҳаҳо мекунад.

3. Ин протокол аз ҷониби ҳарду ҷониб ба таври махфӣ нигоҳ дошта мешавад [2].

АДАБИЁТ

1. Семиряга М. И. Советско-германские договорённости в 1939 - июне 1941 г.: взгляд историка // Советское государство и право. - 1989. - № 9. - С. 93.
2. Аргументы и факты. 2009. № 36.
3. Гречко А.А. История второй мировой войны. 1939 - 1945 - Англо-франко-советские переговоры - История России. Всемирная, мировая история - www.istoriya.ru. Дата обращения: 16 июня 2019.
4. Мягков М.Ю. От Мюнхенского соглашения до советско-германского пакта 1939 г.: предыстория Второй мировой войны // Преподавание истории в школе. 2009. № 7.
5. Секретный дополнительный протокол к Договору о ненападении между Германией и Советским Союзом
6. Тихомиров А. Германия и СССР в 1918-1939 годах: мотивы и последствия внешнеполитических решений - М: Гея, 1995.
7. Хавкин Б. «К истории публикации советских текстов советско-германских секретных документов 1939-1941 гг.» // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры - Русское издание. - 2007. - № 1.

АҲАМИЯТИ ШАРТНОМА БАРОИ БЕХАТАРИИ ИТТИҲОДИ ШҶУРАВӢ ДАР АРАФАИ ЧБВ

Соли 1939 созишномае, ки характери муносибатҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва Германияро муқаррар кардаанд. Паймони ҳамла накардан 23-август соли 1939 дар Москва аз ҷониби Вазири қорҳои хориҷии Иттиҳоди Шӯравӣ В.М.Молотов ва Вазири қорҳои хориҷии Олмон И.Риббентроп ба мӯҳлати 10 сол ба имзо расонида шуд. Ташаббускори бастанӣ шартномаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва Олмон аз ҷониби Олмон буд. Ҳукумати Шӯравӣ, дар ҷараёни музокироти Иттиҳоди Шӯравӣ-Англия ва Фаронса соли 1939 боварӣ дошт, ки кишварҳои Ғарб намехоҳанд бо Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамкорӣ кунанд, пешниҳоди Олмонро дар бораи бастанӣ аҳдномаи ҳамла накардан ҷонибдорӣ намуданд. Ҳамзамон, дар шартнома банди бекор кардани он дар ҳолати ҷанг аз ҷониби яке аз тарафҳои аҳдкунанда бо қудрати сеюм мавҷуд набуд. Ҳамзамон бо созишнома ҷонибҳо ба он протоколи махфии иловагиро имзо карданд, ки ба "маҳдуд кардани соҳаҳои манфиатҳои тарафайн дар Аврупои Шарқӣ" бахшида шуда буд. Латвия, Эстония ва Финляндия қисми доираи таваҷҷуҳи Шӯравӣ буданд. Дар айни замон, сарҳади шимолии Литва сарҳади соҳаҳои манфиатҳои Олмон ва Иттиҳоди Шӯравӣ эълон карда шуд. Ҳарду ҷониб манфиатҳои Литваро нисбат ба минтақаи Вилна эътироф карданд. Дар сурати азнавтаскилдиҳии ҳудудӣ ва сиёсии Полша, хати убури аз дарёҳои Нарев, Висла ва Сан сарҳади соҳаҳои манфиатҳои Олмон ва Иттиҳоди Шӯравӣ гардид. Ҷонибҳо ўҳдадор шуданд, ки масъалаи мувофиқи мақсад нигоҳ доштани давлати мустақили Лахистонро "дар ҷараёни рушди минбаъдаи сиёсӣ" равшан кунанд. Ҷониби Шӯравӣ дар протокол қайд кард, ки ба Бессарабия манфиатдор аст.

Калидвожаҳо: Сталин, Молотов, Гитлер, Риббентроп, Иттиҳоди Шӯравӣ, Олмон, Фаронса, Латвия, Англия, созишнома.

ЗНАЧЕНИЕ ДОГОВОРА ДЛЯ БЕЗОПАСНОСТИ СОВЕТСКОГО СОЮЗА НАКАНУНЕ ВОВ

В 1939 году договоренности установили характер отношений между Советским Союзом и Германией. Пакт о ненападении был подписан в Москве 23 августа 1939 года министром иностранных дел Советского Союза В. М. Молотовым и министром иностранных дел Германии И. Риббентропом сроком на 10 лет. Это было инициировано Германией для заключения договоров между Советским Союзом и Германией. Советское правительство во время советско-британно-французских переговоров в 1939 году считало, что Запад не желает сотрудничать с Советским Союзом, поддерживало предложение Германии не заключать пакт о ненападении. В то же время договор не содержал пункта о его прекращении в случае войны одной из сторон договора с третьей стороной. Вместе с соглашением стороны подписали дополнительный конфиденциальный протокол об «ограничении зон взаимного интереса в Восточной Европе». Латвия, Эстония и Финляндия входили в сферу интересов Советского Союза. При этом северная граница Литвы была объявлена границей сфер интересов Германии и Советского Союза. Обе стороны признали интересы Литвы в Вильнюсском регионе. В случае территориальной и политической реорганизации Польши линия, пересекающая реки Нарев, Висла и Сан, стала границей между Германией и Советским Союзом. Стороны обязались прояснить вопрос сохранения независимости Польши «в ходе дальнейшего политического развития». Советская сторона отметила в протоколе, что ее интересует Бессарабия.

Ключевые слова: Сталин, Молотов, Гитлер, Риббентроп Советского Союза, Германия, Франция, Латвия, Англия, соглашение.

SIGNIFICANCE OF THE TREATY FOR THE SECURITY OF THE SOVIET UNION ON THE EVE OF WWII

In 1939, agreements established the nature of relations between the Soviet Union and Germany. The non-aggression pact was signed in Moscow on August 23, 1939 by the Minister of Foreign Affairs of the Soviet Union V. M. Molotov and the Minister of Foreign Affairs of Germany I. Ribbentrop for a period of 10 years. This was initiated by Germany to conclude treaties between the Soviet Union and Germany. During the Soviet-British-French negotiations in 1939, the Soviet government believed that the West did not want to cooperate with the Soviet Union and supported Germany's proposal not to conclude a non-aggression pact. At the same time, the treaty did not contain a clause on its termination in the event of war by one of the parties to the treaty with a third party. Together with the agreement, the parties signed an additional confidential protocol on "limiting areas of mutual interest in Eastern Europe." Latvia, Estonia and Finland were included in the sphere of interests of the Soviet Union. At the same time, the northern border of Lithuania was declared the border of the spheres of interests of Germany and the Soviet Union. Both sides recognized the interests of Lithuania in the Vilnius region. In the event of the territorial and political reorganization of Poland, the line crossing the Narew, Vistula and San rivers became the border between Germany and the Soviet Union. The parties pledged to clarify the issue of maintaining Poland's independence "in the course of further political development." The Soviet side noted in the protocol that it was interested in Bessarabia.

Keywords: Stalin, Molotov, Hitler, Ribbentrop of the Soviet Union, Germany, France, Latvia, England, agreement.

Сведения об авторе: *Мирзоев Джахонгир* – магистрант 2-го курса кафедры истории таджикского народа факультета истории ТНУ, Тел: 904 44 84 40

Information about the author: *Mirzoev Jahongir* – 2nd year master of the Department of History of the Tajik people, Faculty of History, TNU, Tel: 904 44 84 40

НИЗОЪИ АРАБУ ИСРОИЛ ВА РОҶИ ҲАЛЛИ ОН

Саиднуриддини Шарифзод
Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Имрӯз баҳси Исроил ва Фаластин бар сари даъвоҳои худудӣ ба навори Ғазза (қаламрави соҳили баҳри Миёназамин, ҳаммарз бо Исроил ва Миср) идома дорад. Ва инчунин мақоми шаҳри Ерусалим номуайян боқӣ мемонад.

6 декабри соли 2017 президенти ИМА Доналд Трамп шаҳри Иерусалимро расман давлати Исроил эътироф кард ва инчунин тасмим гирифт, ки сафорати ИМА-ро аз Тел-Авив ба Иерусалим интиқол диҳад, ки муноқишаи Ховари Миёнаро ба марҳилаи авҷгиранда овард. Тирпарронӣ дубора оғоз ёфт. Инчунин, Созмони Озодисозии Фаластин (СОФ) талаб мекунад, ки эътирофи давлати Исроил аз ҷониби Фаластин ва аз ҳамкорҳои иқтисодӣ бо он даст кашад, гуфт котиби генералии Фронти демократии озодисозии Фаластин Наиф Ҳаватме (маълумот аз 03.16.18). Дар навбати худ, Русия як рӯз пеш платформаи Маскавро барои музокироти мустақим барои ҳалли низоъ пешниҳод кард ва аз ҷониби Исроил ҷавоби мусбат омад [1, с. 109].

Исроил ҳамонро ба музокироти мустақим бо фаластиниҳо омода аст, аммо чунин муколама барномаи пурмазмунро тақозо мекунад. Фаластиниҳо ҳамчун як қисми раванди сулҳ бо Исроил, ки ҳоло мутаваккиф шудааст, талаб доранд, ки марзҳои ояндаи ду давлати соҳибхатиёр бо хатҳои пеш аз ҷанги шашрӯзаи соли 1967 мавҷудбуда, бо табодули эҳтимолии қаламравҳо ҷараён гирад. Онҳо умедворанд, ки дар соҳили ғарбии Урдун ва навори Ғазза давлати худро таъсис диҳанд, дар ҳоле ки Байтулмуқаддаси Шарқӣ меҳодад онро пойтахт кунад. Исроил аз бозгашт ба марзҳои соли 1967 даст мекашад ва Иерусалимро бо арабҳо тақсим намекунад, ки аллакай пойтахти ҷовидонӣ ва тақсимнашавандаи он эълон шудааст [2, с. 781-783].

Чӣ ба ин вазъ таъсир мерасонад? Биёед, аз якҷанд ҷониб дида бароем. Омили тамаддунӣ (дин, замини Исроил, маркази диққати ҷойҳои муқаддас ва фаромӯшнашавандаи дини яҳудӣ, ислом ва масеҳият мебошад. Иерусалим дар қалби яҳудиён, мусалмонон ва масеҳиён ҷойгоҳи махсус дорад. Сангҳо, деворҳо ва ҳамчунин масҷиди Ал-Ақсо).

- Худудӣ (мавҷудияти қаламравҳои баҳсбарангез, ки ҳарду давлат онро ибтидо азони худ мешуморанд, масалан, шаҳри Иерусалим, ин ба омили тамаддун низ дахл дорад)

- Омили сиёсии дохилӣ (ХУМОС як ҳизби радикалии Фаластин аст, ки бар зидди давлати яҳудӣ қарор дорад, ҷунбиши исломии Фаластин, ки дар навори Ғазза ҳукмронӣ мекунад, аз ҷониби Исроил ҳамчун ташкилоти террористӣ эътироф карда шудааст, дар Миср ва Урдун мамнӯъ аст) [3, с.12-13].

- Омили иқтисодӣ. Навори Ғазза барои мавҷудияти худмухтор, сатҳи пасти зиндагии аҳоли, бинобар ҷангҳои доимӣ дар ин қаламрав амалан ҷизе надорад. Иқтисоди ин бахшро асосан моҳидорӣ, содироти ситрусӣ ва саноатҳои хурд ба даст меоварданд. Пеш аз Интифодаи дуввум, соқинони маҳаллӣ асосан дар Исроил ё дар шаҳраҳои яҳудии Ғазза кор мекарданд. Аммо пас аз он ки Исроил ин қаламравҳоро дар соли 2005 тарк кард, имкони кор барои аҳолии маҳаллӣ низ аз байн рафт. Саноатҳои хурд муфлис шуданд ва содироти хурд бинобар муҳосираи минбаъдаи ин қаламравҳо қомилан коҳиш ёфт. Имкониятҳои моҳидорӣ низ ҳалалдор мешаванд, зеро завоҷҳои Исроил дастрасии сайёдон ба баҳро маҳдуд мекунад. Тибқи гузориши Идораи марказии омили Фаластин, иқтисоди бахш дар ҳар як даргирии мусаллаҳона чандин миллиард доллар зарар мебинад. Заводҳои хурд ва хонаҳои истиқоматӣ азият мекашанд ва ҳазорҳо иншоот пас аз ҳар ҷанг хароб боқӣ мемонанд [4, с. 87-89].

Инчунин, тибқи гузориши созмони ғайриҳукумати Исроил Гиша, сатҳи бекорӣ дар навори Ғазза дар ҳоли афзоиш аст ва дар охири соли 2017 ба 44% -и рекордӣ расидааст ва 38 ғоизи аҳоли дар зери ҳатти ғафр қарор доранд.

- Омили сиёсати хориҷӣ. Даҳлати дигар давлатҳо, инчунин муборизаи онҳо барои нуфуз [5, с.78-89].

ИМА: ИМА ҳангоми дастгирии Исроил, бо вучуди ин, барои ҳалли низоъ ҷорae намебинад. Шояд Иёлоти Муттаҳида мунтазири мудоҳилаи Эрон дар муноқишаи Арабу Исроил бошад, то «далели қонунӣ» барои аз доираи геополитика дур кардани ин бозигари бузурги шарқиро пайдо кунад.

ИА: Бо дастгирӣ ва кӯмак ба Фаластин, ИА кӯшиш мекунад, ки аз таъсири ИМА ҳалос шавад. Фаронса сиёсати тарафдорони арабро пеш гирифта истодааст, зеро

шумораи зиёди аҳолии арабро дорад. Олмон мавқеи тарафдори Исроилро мегирад, ки асосҳои психологӣ дорад.

Чин: Сарпарастии ҷаҳони арабро, эҳтимолан барои хариди силоҳ (ки барои кишварҳои арабӣ барои даргириҳои мусаллаҳона бо Исроил, ки мунтазам руҳ медиҳанд) зарур аст.

Русия: Русия, дар навбати худ, наметавонад ҳарду ҷонибро қабул кунад, ба эҳтимоли зиёд, ин мавқеи дурусти дипломатӣ дар шароити имрӯзаи онҳост.[6, с.78]

- Омили демографӣ. Бояд гуфт, ки сарнавишти мардуми Исроил мустақиман аз демография вобаста аст. Агар афзоиши демографии аҳолии араб дар қаламрави Фаластин ба танзим дароварда нашавад, пас миллати яҳудӣ метавонад қомилан нопадид шавад, зеро арабҳо ба сарзамини Исроил муҳоҷират мекунад ва дар ниҳоят, дар қаламрави Исроил боз як давлати дигари араб пайдо шуданаш мумкин аст ва Исроил ҳамчун як давлат бо аҳолии яҳудияш аз байн меравад умуман. Тибқи маълумоти Дафтари марказии омори Фаластин, имрӯз дар Исроил 6 миллион яҳудӣ ва 2 миллион араб зиндагӣ мекунад (маълумоти соли 2020). Гузашта аз ин, аҳолии араб дар қаламрави Исроил шаҳрвандони қомилҳуқуқи давлати Исроил мебошанд. Онҳо манфиатҳои зиёд доранд, сатҳи баландтарини зиндагӣ, ки дар дигар давлатҳои араб дида намешавад (танҳо истисно кишварҳои нафт мебошанд). Дар Исроил забони дуввуми расмӣ арабӣ аст ва фарзандони аҳолии араб метавонанд дар мактабҳои таҳсил кунанд, ки таълимашон пурра бо забони модарии онҳо сурат мегирад. Мувофиқи маълумоти Идораи марказии омори Исроил, то соли 2003: афзоиши солони аҳолии араби Исроил 3%, дар муқоиса бо аҳолии яҳудии Исроил 1,4%, оилаи миёнаи арабҳо 4,9 ва оилаи миёнаи яҳудиён 3,5 нафар буданд. 87% оилаҳои араб дар Исроил манзили зист доранд, дар ҳоле ки аҳолии яҳудӣ 68% доранд.[7,с.76-78]

- кӯмаки башардӯстона (ҳавасмандгардонӣ, хоҳиши аҳолиро ба тағйир додани чизи мусбат коҳиш медиҳад). Бо вучуди ин, вазъи башардӯстона дар Ғазза вазнин боқӣ мемонад. Тибқи ҳисобҳои гуногун аз 74 то 90 фоизи биноҳои истиқоматӣ ҳангоми амалиёти ҷангӣ хароб шудаанд.

Ҳалли маслиҳатомези муноқишаи Фаластин ва Исроил ҳанӯз ба воқеият табдил наёфтааст. Ҳама барномаҳои пешниҳодшудаи шаҳраксозӣ ба далели он, ки ҳам фаластиниҳо ва ҳам исроилиён шароитҳои пеш гузоштанд ва пешниҳод мекунад, ки барои тарафи муқобил амалан ғайри қобили қабул буданд. Ҳар як силсилаи нави музокиротро ҳамлаҳои навбатии террористӣ, тарқишҳо, ҳамлаҳои мушакӣ ва игвоҳо қатъ карда шаванд. Рушди шабакаи шаҳракҳои яҳудиён дар соҳили Урдун ва Байтулмуқаддаси Шарқӣ яке аз монетаҳои асосии ҷустуҷӯи сулҳ бо фаластиниҳо доништа мешавад. Манбаи дигари муноқиша маҷмааи кӯҳи маъбад дар шаҳри кӯҳна дар Ерусалими Шарқӣ мебошад. Яҳудиён онро маконе медонанд, ки маъбадҳои яқум ва дуввум дар замонҳои қадим буданд. Дар суннати яҳудиён, кӯҳи маъбад ҳамчун «мақони ҳузури Худованд» маъруф аст. Мусалмонон ин маконро Ҳарамал-Шариф (маъбади ашроф) меноманд. Он барои фаластиниҳо ва мусулмонони тамоми ҷаҳон аҳамияти амиқи динӣ ва сиёсӣ дорад. То ҳадди ақалл яке аз тарафҳо ба созиш розӣ нашавад, ихтилофи Ховари Миёна ҳал намешавад [8, с.61-63].

Хусусиятҳои иштирокчиён (манфиатҳои онҳо):

Ихтилофи байни Исроил ва Фаластин ҳалнопазир аст ва муҳимтар аз ҳама, кӯшишҳои ҳалли он барои касе аз «ҷомеаи ҷаҳонӣ» танҳо ҳамчун кӯшиши судманд мебошад. Фаромӯш накунед, вақте ки дар Шарқ хомӯшӣ ҳукмфармо мешавад – нархи нафт паст ва паст мешавад, вақте ки авиатсия пурғавғо мешавад, нархи нафт меафзояд. Аммо ин як тезиси иқтисодӣ аст. Ва ин аст лаҳзаи геополитикӣ: Исроил ва Фаластин, ба монанди Ҳиндустон ва Покистон, мисли як қатор «нуқтаҳои гарм» мероси Англияи «фарҳангӣ ва меҳрубон» мебошанд. Бо эҷоди ин бозичаҳои хатарнок дар шакли давлатҳои бахсҳои қаламравӣ, Бритониё, ба истилоҳ, барои сукути низоми мустамлика «ҷазои зинда» -ро барои ташкили мустамликаҳои собиқӣ худ «пардохт» кард.

Исроил: қаламрави худро ҳифз кунед! амнияти мавҷудиятро ҳифз кунед! масъалаи мақоми Ерусалим ва гурезахоро ҳал кунед. Фаластин: давлати худро ҳифз кунед! қаламравҳои (марзҳои) дар соли ҷанги шашрӯзаи соли 1967 гумшударо баргардонед.

Сурия: Сурия теппаҳои Голанро қаламрави қонунии худ мешуморад, ки дар натиҷаи ҷанги шашрӯза, ки аз ҷониби Исроил забт карда шудааст, аз даст рафтааст ва ҳукумати он дар навбати худ ин қаламравҳоро аз онҳо давлати Исроил медонад. Сурия меҳодад теппаҳои Голанро ба назорати пурраи худ баргардонад.

Миср: Миср низ дар чанги шашрӯза зиён дид. Исроил назорати Навори Ғаззаро ба даст гирифт (қаламравро Миср солҳои 1948-1967 ишғол карда буд). Исроил дар соли 2005 нерӯҳои худро аз ин бахш хориҷ кард, аммо мақоми ин қаламрав «ишғолшуда» боқӣ монд.

Урдун: Каронаи Ғарбӣ ва Ерусалими Шарқӣ (Яҳудо ва Сомария). СММ ин қаламравро давлати Исроил ишғол мекунад, дар ҳоле ки ҳуди исроилиён ин қаламравро «бахсбарангез» меноманд. Ин қаламрав низ дар тӯли чанги шашрӯза аз ҷониби Исроил забт карда шуд [9, с. 90-92].

Натиҷаи бехтарин дар ин ҷо таҳияи вазъ аз рӯи принципи «ду давлат, ду халқ» хоҳад буд. Дар ин ҳолат, ҳам давлати Исроил ва ҳам кишварҳои ғайримустақими иштирок дар муноқиша бояд ҳуқуқи мавҷудияти давлати Фаластинро эътироф кунанд. Миср, Сурия ва Урдун бояд аз даъвоҳои ҳудудии дар чанги 1948-1949 замима кардаашон даст кашанд (ва маълум аст, ки онҳоро Исроил дар чанги шашрӯзаи 1967 забт карда буд). Ҳама ҷонибҳои муноқиша бояд гузаштҳои назарраси ҳудудӣ кунанд. Гузашта аз ин, як бор ва барои ҳама аз душманӣ ва адовати байни миллатҳо даст кашед. Ин шароит барои давлатҳои ширкаткунандаи бӯҳрони Ховари Миёна чӣ қадар сангин бошад ҳам, бидуни созиш дар бораи гузашт кардани ин, гузаштҳо дар тӯли даҳсолаҳо низоъ бо роҳи осоишта ҳал нахоҳад шуд [10, с. 68-76]. Муноқишаи Арабу Исроил муқовимати байни кишварҳои арабӣ ва давлати Исроил мебошад, ки онро як қатор омилҳои таърихӣ ба вучуд овардаанд. Он соли 1947 пас аз таъсиси давлати Исроил таваллуд шудааст.

Пайдоиши таърихии муноқиша бояд дар замонҳои қадим ҷустуҷӯ карда шавад. Сар задани ин муноқиша дар Шарқи Наздик дар соли 1948, вақте ки муноқишаи Арабу Исроил ба муборизаи ошкоро табдил ёфт, онро давраи гузашта омода карда буд.

Фаластин минтақаи таърихии Осиёи Ғарбӣ аст, ки дар соҳили шарқии баҳри Миёназамин ҷойгир аст [11, с. 17].

Дар охири асри XIX - аввали асри XX. ба истилоҳ "сионизм", ҳаракате, ки дар он яҳудиёни муқими кишварҳои Аврупо ширкат варзиданд, ба Фаластин даъвоҳо карданд. Пайдоиши сионизм асосан аз он сабаб ба амал омад, ки он вақт дар саросари Аврупо амалҳои зиёди антисемитизм вучуд доштанд ва дар ин шароит намоёндогони ҷомеаи яҳудиён дар кишварҳои Аврупо маҷбур буданд, ки дар муқобили таҳдиди муштарак муттаҳид шаванд.

Тарафдорони ин ҷунбиш – сионистҳо, ки яке аз пешвоёни онҳо рӯзноманигор аз Австрия Теодор Херзл, муаллифи китоби "Давлати яҳудиён", ки соли 1896 ба таъърифи расида буд, боварӣ доштанд, ки яҳудиёни дар саросари ҷаҳон пароканда "як Мардуми яҳудӣ", ки бояд дар ватане, ки гузаштагони ӯ зиндагӣ мекарданд, ҷамъоварӣ карда шаванд, яъне. дар Фаластин. Илова бар ин, сионистҳо эълон доштанд, ки Фаластин "маркази маънавӣ ва милли" барои яҳудиёни тамоми ҷаҳон - "Сарзамини Исроил" аст ва дар ин ҷо бояд давлати мустақили яҳудӣ барқарор карда шавад. Танҳо бо ин роҳ, ба ақидаи сионистҳо, масъалаи ба истилоҳ яҳудиро ҳал кардан мумкин буд, ки он вақт аҳамияти он дар Аврупо комилан аён буд. Дар ин робита, сионизми сиёсӣ, ба истилоҳ ҳудудгарой, аз замони пайдоишаш муҳимтарин самти сионизм шудааст [12, с. 38]. Ҳамчун давлати соҳибхушӣ, Исроил дар харитаи сиёсии ҷаҳон танҳо соли 1948 пайдо мешавад, аммо ташаккули давлатдорӣ яҳудиён хеле пеш аз он сурат гирифта буд. Исроил як кишвари аҷибест, ки таърихи тӯлонии мардум ва таърихи нисбатан ҷавони давлат дорад. Таърихи мардуми яҳудӣ аз ҳазорсолаҳо бармегардад. Сарзамини Исроил барои мардуми яҳудӣ аз замонҳои қадим муқаддас буд [13, с. 7].

Аз асри 16 то 20 қаламрави Исроилро империяи Усмонӣ идора мекард. Аз соли 1918 то 1948 онро Бритониёи Кабир идора мекард (мандати Бритониё). Бо вучуди ин, яҳудиён тавонистанд ҳуввияти худро нигоҳ доранд ва ваҳдати миллиро эҳё кунанд. Исроил, ҳамчун як давлати мустақил, танҳо дар семоҳаи дуҷуми нимаи аввали асри 20 ташаккул ёфт.

Исроили муосир давлатест дар Осиёи Ҷануби Ғарбӣ. Дар Шарқи Наздик, дар соҳили шарқии баҳри Миёназамин ҷойгир аст. Исроил тавонист истиқлолият ба даст орад, манфиатҳои миллиро дар сиёсати хориҷӣ бомуваффақият рушд ва амалӣ намояд.

Ҳамин тавр, дар тӯли асрҳои зиёд ба яҳудиён, ки дар саросари кишварҳои мухталифи ҷаҳон пароканда буданд, бо хоҳиши бозгашт ба "замини ваъдашуда", ки давлати онҳо замоне буд, хос буд. Ин ҳаракат хусусияти динӣ ва сиёсӣ дошт. Дар охири асри XIX ва аввали асри XX, Мувофиқи барномаи конгресси якуми Созмони Умумиҷаҳонии Сионистӣ (WZO), ки соли 1897 дар Фаластин даъват шуда буд, аввалин шаҳракҳои яҳудиён ба вучуд оварда шуданд.

Фаластин, ки яҳудиёни Аврупои Алиёи Аввал (1882-1903) ба он ҷо муҳоҷират карданд, аҳолии ниҳоят камаҳоли доштанд ва замин, ки яҳудиён дар он ҷойгир буданд, дар асл, асосан аз соҳибони ғойб ва дилерҳои амволи ғайриманкул ба даст омада буданд. Дар давраи Алиёи аввал яҳудиён асосан аз империяи Русия - Полша, Беларуссия, Украина кӯч бастанд. Қисми каме низ аз Яман муҳоҷират карданд. Дар ин кӯчидан аксаран яҳудиёни мазҳабӣ ширкат варзиданд. Ерусалим ҷои зисти онҳо гардид. Мушкилоти калон ба вучуд омаданд: дар ин қаламрав шароити мусоид набуд. Ба кӯчманчиёни нав лозим омад, ки бо иқлими саҳт дучор оянд, ки дар он ҷо барои кишоварзе, ки ба ӯ мутобиқ нашудааст, кор кардан душвор буд; посёлкаҳои нав бунёд кунед, ки пас аз даҳсолаҳо ба шаҳр табдил ёфтанд.

Илова бар он, ки Фаластин бо сабаби робитаҳои наздики таърихӣ ва идеологии худ барои гурезаҳои яҳудӣ ҷои мувофиқ буд, бинобар вазъи демографии кишваре, ки онҳо кӯч бастанд ё ба таъбири онҳо, баргаштанд ва инфрасохтор мувофиқ доништа шуданд.

Алиёи дуввум (1904-1914) бо худ тақрибан 40 ҳазор муҳоҷири яҳудиёро аз кишварҳои Аврупо овард. Ин мавҷи репатриатсия бо поғромҳое, ки он замон дар империяи Россия ба амал омада буданд, бевосита алоқаманд буд. Аксарияти сокинони Алиёи дуюм сионистҳои ғайри набуданд, балки яҳудиёни мазҳабӣ буданд. Ба қаламравҳои Фаластин расида, онҳо аввалин ҳаракатро барои ҳимояи яҳудиён аз ҳамлаи арабҳо ва бадеӣ ташкил карданд. Онҳо инчунин дар қанори шаҳри Яфа ҷойгир шуданд, ки баъдтар шаҳри Тел-Авив дар он ҷо ташаккул ёфт. Маҳз дар ин давра забони модарии яҳудиён - ибронӣ эҳё шуд. Дар он рӯзномаҳо ва адабиёт пайдо шудан гирифт. Бисёр ташкилотҳои сиёсӣ ва ҳизбҳои коргарӣ таъсис дода шуданд. Аммо мавҷи дуввуми репатриатсияро таъқиби аҳолии яҳудӣ аз ҷониби Туркия пеш аз Ҷанги Якуми Ҷаҳон қатъ кард [14, с.79].

Намояндаи барҷастаи Алиёи дуввум Дэвид Бен-Гурион, яке аз бузургтарин пешвоёни ҳаракати сионистӣ буд. Аз империяи Русия муҳоҷират карда, баъдтар ӯ як чехраи намоёни сиёсии Исроил гардид. Вазири мудофия ва нақлиёт. Маҳз ӯ буд, ки соли 1948 Эломиаи истиқлолияти Исроилро хонда, ба давлати наваъсис роҳбарӣ кард.

Дар муноқиша бо Империяи Усмонӣ Бритониё қаламрави Фаластинро забт кард. Дар соли 1917, вазири корҳои хориҷии Бритониё Алфред Балфур ҳуҷҷате содир кард, ки баъдтар Эломиаи Балфур ном гирифт. Тибқи ин эломиа, Бритониё ба ташкили як хонаи милли барои яҳудиён дар Фаластин мусбат буд ва албатта, чунин эҷоди як хона барои яҳудиён набояд ба истиқомати ҷамоаҳои ғайрияҳудӣ дар ин қаламрав таъсири манфӣ расонад [Эломиаи Балфур, Пас аз ба охир расидани ҷанги якуми ҷаҳонӣ (1914-1918)]. Дар Париж конференсия сулҳ баргузор шуд соли 1919, ки дар он Фаластин тахти роҳбарии Бритониё ҳамчун қаламрави ваколатдор муайян карда шуд. Инчунин эълон карда шуд, ки ҳадафи мандати Бритониё иҷрои шартҳои Эломиаи Балфур ва ташкили як хонаи милли барои мардуми яҳудӣ дар ин қаламрав мебошад [Эломиаи Балфур, 1917]. Ҳамин тариқ, дар соли 1920 дар Фаластин ҳуқуқҳои мустамликавии Бритониё таъсис дода шуд, ки барои вуруди сионистҳо ба кишвар ва рушди сохтори иҷтимоӣ иқтисодии давлати оянда имкониятҳои васеъ фароҳам овард.

Ба сарзаминҳои Фаластин расидани яҳудиён онҳоро торафт бештар майл мекарданд ва дар натиҷа замин барои кишоварзӣ мувофиқ шуд. Дар давоми Алиёи сеюм (1919-1923) тақрибан 40 ҳазор яҳудиён ба Фаластин омаданд. Онҳо ба дараҷаи хуби деҳқонӣ омӯхта шуда, иқтисодиётро дар минтақа баланд бардоштанд. Намояндагони миллати яҳудӣ ҳатто сарфи назар аз пардохтҳои баланди вуруд аз ҷониби давлати мандатӣ монданд.

Соли 1920 шӯришҳои Фаластин оғоз ёфт, ки боиси эътирозҳои арабҳо дар асоси ҳузури афзояндаи яҳудиён дар Фаластин гардид. Аз ин рӯ, Лигаи Миллатҳо, дар як конференсия дар Сен-Ремо, Бритониёро барои Фаластин мандат медиҳад. Лигаи Миллатҳо ин қарорро бо зарурати ташкили амнияти хонаи яҳудиён бо роҳи фароҳам овардани шароити маъмурӣ, сиёсӣ ва шароити дигар дар ин қаламрав шарҳ дод. [Лигаи Миллатҳо: Мандат барои Фаластин, 1922].

Кишвар аз миллатҳои араб ва яҳудӣ пур буд, аммо бо вучуди ин Ерусалим ба шаҳри умдатан яҳудиён табдил ёфт, ки ба араб-мусалмонон мувофиқат карда наметавонистанд. Солҳои 1924-1929, дар давоми Алиёи чорум, онҳо ба Фаластин 82 ҳазор яҳудиён омаданд. Ин боиси афзоиши антисемитизм дар Полша ва Маҷористон гардид. Аз бисёр ҷиҳат, инҳо оилаҳои табақаи миёна буданд, ки ба шаҳрҳои афзоянда кӯчиданд, корхонаҳои хурди савдо ва ҳуруқворӣ ва саноати сабукро таъсис доданд. Пас

аз чанд вақт, тақрибан 20 ҳазор яҳудиёни Алияи чорум қаламравҳои Фаластинро тарк карданд.

Афзоиши муҳоҷирати яҳудиён ба Фаластин боиси афзоиши миллатгароии араб ва инчунин бад шудани муносибатҳои арабҳо ва яҳудиён гардид. Ғайр аз он, корхонаҳои яҳудӣ бо сабабҳои миллатгарой одатан арабҳоро киро кардан нахостанд ва ҳангоми ба кор қабул кардан ба муҳоҷирони яҳудӣ афзалият медоданд. Арабҳо инчунин аз киро кардани яҳудиён пешгирӣ мекарданд.

Аммо, хоҳиши ҷомеаи яҳудиён ба соҳибхитиёрии миллии ва давлатӣ ба муқовимати яқравонаи арабҳои Фаластин дучор омад. Арабҳо бо роҳбарии пешвоёни динии худ аз муҳокимаи ҳуди имконияти тақсим кардани Фаластин қатъиян даст кашиданд. Бо бархӯрдҳои шадиди сиёсӣ ва муноқишаҳои мусаллаҳона байни ҷомоаҳои яҳудӣ ва араб қайд карда шуданд.

Афзоиши идеологияи фашистӣ дар солҳои 30-юм дар Олмон боиси пайдоиши панҷум Алия шуд (1929-1939).

Миллион гурезаи яҳудӣ, ки аз Гитлер фирор мекунанд, чунин ҳаҷми ҷараёни намоёндагони ҷомеаи яҳудиён ба қаламравҳои Фаластин боиси шӯриши арабҳо гардид. Пас аз ин рӯйдодҳо, ба тариқи дигар, Китоби Сафед (1939) маъруза навишта шуд. Уро котиби мустамликаҳои Бритониёи Кабир муаррифӣ кард. Маълум шуд, ки системаи мандат дар қаламрави Фаластин ба бӯҳрон дучор шудааст. Дар ин гузориш гуфта шудааст, ки дар тӯли чанд соли оянда қаламрави Фаластин бояд як давлати комилан мустақил шавад. Инчунин дар Китоби Сафед гуфта шудааст, ки харидаи замин аз ҷониби яҳудиён дар Фаластин тақрибан ғайриимкон шудааст, дар ҳоле ки барои арабҳо ин гуна маҳдудиятҳо умуман муқаррар нашудаанд. То соли 1944, Бритониё барои вуруд ба Фаластин маҳдудиятҳо ҷорӣ кард ва акнун танҳо 18,000 паноҳандаи яҳудӣ иҷозаи вуруд ба он доштанд. Пас аз соли 1945, Бритониёи Кабир дар муноқишаи шадид байни арабҳо ва яҳудиён иштирок кард. Дар соли 1947, ҳукумати Бритониё хоҳиши ҳудро барои даст кашидан аз мандати Фаластин эълон кард ва гуфт, ки барои арабҳо ва яҳудиён ҳалли қобили қабулро пайдо карда наметавонад [15, с. 27].

АДАБИЁТ

1. США меняют курс в решении палестино-израильского конфликта. (дата обращения: 20.04.2018) – с. 109
2. Чекал А. А. Корни арабо-израильского конфликта // Молодой ученый. — 2016. — №28. — С. 781-783
1. О причинах провала планов решения арабо-израильского конфликта //Институт ближнего востока. – 2017. 40. Электронная еврейская энциклопедия. (дата обращения: 20.12.2017) с.12-13
2. Электронная еврейская энциклопедия. (дата обращения: 20.12.2017) Эпштейн А.Д. «Палестинцы и израильтяне: от конфронтации – к переговорам и обратно». с. 87-89
3. Эпштейн А.Д. Израиль и (не)контролируемые территории: уйти нельзя остаться. М./Иерусалим: Институт Ближнего Востока, Ассоциация «Мосты культуры», 2008. с.78-89
4. Эпштейн Алек. «Три года после Кэмп-Дэвида и Табы и новые поиски путей урегулирования палестино-израильского конфликта». с.78
5. Программы урегулирования палестино-израильского конфликта». М., 2004 45. Этапы и развитие арабо-израильского конфликта. (дата обращения 20.12. 2017) с.76-78
6. Morris B. 1948: A History of the First Arab-Israeli War, Yale University Press, 2008 с.61-63
7. Morris B. One State, Two States: Resolving the Israel/Palestine Conflict, Yale University Press, 2009 с. 90 – 92
8. Дипломатия. АРАБО-ИЗРАИЛЬСКИЙ ДЕТОНАТОР А. Кислов // Международная жизнь №9 2004-09-30 с. 68-76
9. Кузнецов, ДВ с. 17

НИЗОҶИ АРАБУ ИСРОИЛ ВА РОҶИ ҲАЛЛИ ОН

Муаллиф зарурати таърих ва вазъити Низоҷи Арабу Исроил нишон дода, роҳи ҳалли онҳоро муайян намудааст. Ҳамзамон раванди вазъ ва истиқрори низоҷи Арабу Исроил аз рӯи таҳқиқоти илмӣ муҳаққикон мавриди таҳлил қарор гирифтааст: таҳлил кардан ва роҳҳои ҳалли низоҷи Арабу Исроилро пайдо намудан ва сулҳро байни давлатҳо ҷорӣ намудан. Аз ҳама муҳим шартномаҳои тарафайн баста дар ин ҷой сулҳ пайдор кардан мебошад. Муаллиф қайд намудааст, ки Исроил ҳамоно ба музокироти мустақим бо фаластиниҳо омода аст, аммо чунин муқолама барномаи пурмазмунеро тақозо мекунад. Фаластиниҳо ҳамчун як қисми раванди сулҳ бо Исроил, ки ҳоло мутаваққиф шудааст, талаб доранд, ки марзҳои ояндаи ду давлати соҳибхитиёр бо хатҳои пеш аз ҷанги шашрӯзаи соли 1967 мавҷудбуда, бо табодули эҳтимолии қаламравҳо ҷараён гирад. Онҳо умедворанд, ки дар соҳили ғарбии Урдун ва навори Ғазза давлати ҳудро таъсис диҳанд, дар ҳоле ки Байтулмуқаддаси Шарқӣ меҳодаи онро пойтахт кунад.

Қалидвожаҳо: вазъ ва истиқрор, низоҷ, фонди умумӣ, ҷаҳони ислом, ҷамияти бенизоҷ, таҳлили низоҷ, қудрати сиёсӣ, миллатгароӣи араб, таълимоти саҳионистии яҳудиён, сиёсати ноҳамвор

АРАБСКО-ИЗРАИЛЬСКИЙ КОНФЛИКТ И ПУТИ ЕГО РЕШЕНИЯ

Автор подчеркивает необходимость изучения истории и ситуации арабо-израильского конфликта и определяет пути их решения. В то же время ситуация и урегулирование арабо-израильского конфликта были проанализированы исследователями: проанализировать и найти пути разрешения арабо-израильского конфликта и установления мира между государствами. Здесь самое главное – помириться. Автор отмечает, что Израиль по-прежнему готов к прямым переговорам с палестинцами, но такой диалог требует содержательной программы. Палестинцы в рамках приостановленного сейчас мирного процесса с Израилем требуют демаркации будущих границ двух суверенных государств в соответствии с линиями, существовавшими до Шестидневной войны 1967 года, с возможным обменом территориями. Они надеются создать государство на Западном берегу и в секторе Газа, в то время как Восточный Иерусалим хочет сделать его своей столицей.

Ключевые слова: ситуация и стабильность, конфликт, общий фонд, исламский мир, бесконфликтное общество, анализ конфликта, политическая власть, арабские националисты, сионистская доктрина евреев, грубая политика.

THE ARAB-ISRAELI CONFLICT AND ITS SOLUTIONS

The author emphasizes the need to study the history and situation of the Arab-Israeli conflict and identifies ways to resolve them. At the same time, the situation and the settlement of the Arab-Israeli conflict were analyzed by researchers: to analyze and find ways to resolve the Arab-Israeli conflict and establish peace between states. The most important thing here is to make peace. The author notes that Israel is still ready for direct negotiations with the Palestinians, but such a dialogue requires a meaningful program. The Palestinians, as part of the now suspended peace process with Israel, are demanding the demarcation of the future borders of the two sovereign States in accordance with the lines that existed before the Six-Day War in 1967, with a possible exchange of territories. They hope to establish a state in the West Bank and the Gaza Strip, while East Jerusalem wants to make it its capital.

Keywords: situation and stability, conflict, common fund, Islamic world, conflict-free society, conflict analysis, political power, Arab nationalists, Zionist doctrine of the Jews, rough politics.

Сведения об авторе: Саиднуриддини Шарифзод – магистр второго курса кафедры Международных Отношений Таджикского Национального Университета. Тел: +992 900 90 97 09. E-mail: saidnuriddinisharifzod@gmail.com

Information about the author: Saidnuriddini Sharifzod – second-year Master of the Department of International Relations of the Tajik National University. Tel: +992 900 90 97 09. E-mail: saidnuriddinisharifzod@gmail.com

ЧАНГИ ШАХРВАНДИИ ҶУМҲУРИИ АРАБИИ СУРИЯ ВА ТАЪСИРИ ОН БА КИШВАРҶОИ ОСИЁИ МАРКАЗИ

**Шаринов А.М.
Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон**

Дар таърихи муносибатҳои байналхалқӣ мушкилиҳое мавҷуданд, ки доимо диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб мекунад. Таърихнигорон ва муҳаққиқон аксар вақт ба муноқишаҳои, ҳислати ҷаҳони дошта таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир мекунад, ки дар байни онҳо имрӯз низои Шарқи Наздик ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Дар айни замон, низои Сурия воқеан аз муноқишаи дохилӣ ба муқовимати муҳимтарин бозингарони сиёсии минтақаӣ ва ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Ин низоъ аз он ҷиҳат аҳамияти геополитикӣ дорад, ки тавассути он давлатҳои минтақа ва қудратҳои ҷаҳонӣ манфиатҳои махсуси худро вобаста ба омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, идеологӣ ва динӣ асосан ҷимоя мекунад. Охириҳои соли 1960 Башар Асад яке аз сарфармондеҳони қуваҳои ҳарбӣ ҳавои Сурия аз ҷониби Салоҳ Ҷадид роҳбари қардани Сурия норозӣ буд. Сурия дар сиёсати хориҷии кишварӣ худ муносибатҳои худро бо ИҶШС ва дигар кишварони сотсиалисти фаъолона пеш мебард. Дар он замон Салоҳ Ҷадид муносибатҳои Сурияро бо тамоми кишварони ҳамсоя ба ҷуз Миср вайрон карда буд. Ин яке аз сабабҳои асосии паст шудани иқтисодиёти Сурия буд. Пас аз ҷанги шашрузаи соли 1967 вазъи иқтисоди дар ин кишвар тамоман баъд шуд, ки дар натиҷа гирди ҳамоиҳои соли 1968-1969 ба амал омад ва соли 1970 Башар Асад басари ҳокӣ омад. Охириҳои соли 1973 дар робита бо ивазшавии самти сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Мисри араб бар нафъи Амрико хотима ёфт. Дар ин маврид Сурия ягона кишваре дар Шарқи Наздик буд, ки бо ИҶШС муносибатҳои хубро ба роҳ монда буд ва гирандаи кумаки асосӣ дар ин минтақа ба ҳисоб мерафт. Ин имкон дод қуваҳои ҳарбӣ Сурия яке аз пеш қадамтарин дар Шарқи наздик бошанд, ки аз Туркияи ҳамсарҳадаш, ки аҳолиаш 3 маротиба зиёд ва иқтисодиёташ 10 маротиба ягон камои надошт. Аз солҳои 1980

сар карда ин чониб нуфузу эътибори кишварҳои сотсиалисти паст шудан гирифт, ки дар маҷмуъ пешвоёни бархе аз кишварҳои араб ба мисли Ҳофиз Асад, Саддам Ҳусейн, Муаммар Каддафи ба диктаторони авторитари мубадал гаштанд. Соли 1982 дар шаҳри Хама ва Хомс яке аз гирди ҳамоиҳои бузурги мардуми бар зиди ҳукумат ташкил карда шуда буд.[1,с. 220].

Тибқи ҳисоботи онвақта аз 7000 то 20000 нафар кушта ва зиёда аз 2000 аҳолии озоишта қароғати вазнини ҷисмони бардоштанд. Соли 2000 Ҳофиз Асад аз олам даргузашт. Дар натиҷаи овоздиҳи умумихалқи ҳокимиятро писари Ҳофиз Асад Башар Асад ба даст гирифт. Дар тули роҳбарии кишвар ба уҳда доштаниаш Башар Асад дар сиёсати хориҷи ва дохилии кишвар аз роҳҳои сиёсати нарма истифода мекард. Гуфту шунидхоро бо Исроил дар бораи Баландиҳои Голани аз нав барқарор кард. Аз Лубнон тамоми афсарони Сурияро, ки тақрибан 30 сол дар он кишвар буданд ба Сурия баргардонд. Муносибатҳои хуби самаранокро бо Саддам Ҳусейн пеша кард ва аз рӯй гуфтаи бархе аз шахсиятҳои Садам Ҳусейнро бар ивази нафт бо яроқҳам таъмин мекард. Яке аз мушкилиҳои асоси дар Сурия ин буд ки пас аз барҳам хурдани ҳукумати Саддам Ҳусейн зиёда аз 1,5 миллион фирориҳо аз Ироқ ва зиёда аз 400 ҳазор фирориени дигар аз Фаластин дар Сурия умр ба сар мебарданд.[2, с.25-26].

Моҳи декабри соли 2010 дар як қатор кишварҳои Ховари Миёна ноором шудани вазъи сиёсӣ оғоз ёфт, ки баъдтар номи Баҳори Арабро гирифт.

17 декабри соли 2010 яке аз шаҳрвандони Тунис Муҳаммад Буазизи худро дар назди бинои ҳукумати Тунис барои норозиги баён кардан оиди ришвагири ва рафтори бадахлоқонаи кормандони вазорати қорҳои дохили худро оташ зад. Тамоми ҷавонони кишварони араб аз ин қори Муҳаммад Буазизи ибрат гирифта меҳостанд норозигиҳои худро нисбати ҳукумати ҳеш иброз намоянд. Мо метавонем бо боварии қомил гуфт, ки дар асл тамоми ин тақон аз тарафи кишварҳои абарқудрат ҳимоя карда мешуд.

Сар карда аз соли 2011 дар Сурия низ руз аз руз норозигиҳо байни халқ пайдо шуда буд. Дар инҷо низ қамбудиҳои ҳукумати Сурия низ дида мешуд ки олимони онҳоро ба 4 қисм ҷудо кардаанд: иқтисоди, дини, ҳамроҳ шудани акторҳои беруни ба мушкилии дохилии ин кишвар дигар ин ки мавқеи геополитики ва шарикӣ қардани Сурия бо Руссия буд. Зиёда аз 10 сол аст, ки дар кишварҳои Шарқи Наздик ҷунбиши бо ном баҳори араб тамоми ин кишварҳоро ба таҳлуқа андохта тамоми ҷаҳон нигарони он аст, ки қай ин ҷунбиш ба итмом хоҳад расид. Аз рузи сар шудани баҳори араб алақай 10 сол сипари шуд аммо ягон пешравии иқтисоди тичорати ҳарби дар ягон кишваре, ки ин ҷунбиш шуда гузашт дида намешавад. Бараъқс тамоми кишвароне, ки дар онҷо сулҳ пайдор буд ин ҷунбише, ки агар ба гуфтаи бархе аз олимони назар қунем онҳоро соҳиби давлати “демократи” мегардонад фиреб буд. Ин танҳо як фиребест, ки тамоми кишварони соҳиби сулҳу субот, зиндагии озоишта доштара ба ҳаробазор мубадал мегардонад. Пас аз сарнагун қардани режими сиёсии Саддам Ҳусейн ва тору мор қардани захираҳои табиӣ Ироқ дигар онҳо кишвари наvero меҷустанд, ки мисли Ироқ тору мор қарда аҳолии онро бе сару панох намоянд. Пас аз сарнагун қардани режими Садам Ҳусейн тамоми афсарони сунни ва кормандони давлати аз вазифаҳои худ сабуқдӯшт қарда шуда буданд, ки ин яке аз омилҳои пайдоиши Давлати Исломи гашт, ки дар оянда тамоми ҷаҳонро ба ташвиш хоҳад овард. Соли 2006 Давлати бо ном Исломи аз тарафи сарпарастони хориҷи таъсис дода шуд, ки то инҷониб дар тамоми ҷаҳон амалиётҳои террористии худро анҷом дода истоодааст.[6,с.87].

ДИИШ амалиётҳои пуриктидори худро аз солҳои 2012 сар қарда то ба ин ҷанги пуриктидори бар зидди терроризми ҷаҳони ворид шудани қуваҳои Руссия дар тамоми ҷаҳон фаъолият мекарданд. Давлати Исломи дар соли 2014 тақрибан 80-90 ҳазор км² дар бар мегирифт, ки зиёда аз 9 миллион аҳоли дошт.

Аммо дар ин ҷода бояд қайд қард, ки бархе аз ҷавонон дар баробари доштани ҷой қору малакаи хуби қори ва дониши хуби қасби бархе аз онҳо ба ин қуруҳо аз қиҳати надоштани саводи қофии дини низ шомил мешаванд. Аз он қумла кишварҳои Осиёи Маркази, ки қутобиқи шумораи вазоратҳои дахлдор аз Осиёи Маркази зиёда аз 6000 шаҳрвандон ба ин ҷанги Давлати Исломи ҳамроҳ шуданд. Мушкилоти терроризм на танҳо дар Сурия балки дар тамоми ҷаҳон ҳали тамоми низоъҳои дохили ва хориҷиро мушкил мегардонад. Имрӯзҳо дар ҷаҳон зиёда аз 22 миллион муҳочирон аз Сурия бе сару панох монда дар кишварҳои

Аврупо ва Амрикову дигар кишварҳо умр ба сар мебаранд. Имрузҳо гурезагон ва бе сарпаноҳ мондагон аз Осиёи Маркази дар Сурия ва Ироқ низ хеле зиёданд. Ҳангоме неруҳои ҳукумати бо роҳбарии курдҳо дар моҳи март пирӯзии ниҳой ҳудро алайҳи ДИИШ-ро дар Ховари миёна эълон карданд, савол дар бораи он, ки бо ҷангиёни хориҷӣ чӣ қор бояд кард ба миён омад. Неруҳои ҳукумати шикоят карданд, ки боздошти ҷунин теъдоди зиёди маҳбасшудагон бори вазнин аст ва аз кишварҳои дахлдорашон хостааст, ки онҳоро ба хонаҳояшон баргардонанд [5, с.123].

Яке аз шарикони асосии Сурия ин Русия мебошад, ки барои поёдор будани сулҳ дар ин кишвари ҷанг зада тамоми қуваҳои худро сарфа карда истодааст. Дар ин минтақа Русия меҳодад обрӯро эътибори солҳои дар ИҶШС доштаашро баргардонад.

Яке аз ҳадафҳои асосии иштироки Русия дар муноқишаи Сурия безаргардони террористон дар қаламрави Сурия ва ҷаҳон аст. 30 Октябри соли 2015 бо даъвати президенти Сурия Русия як қисми кумаки худро барои нобуд кардани терроризми ба ҷаҳон хатар дошта расонид, ки дар ин замина ҳавапаймоҳои Русия зиёда аз 2000 парвози ҳавоӣ аз пойгоҳи ҳарбии Русия дар Сурия буда намуда зиёда аз 1632 қароргоҳҳои силоҳу аслиҳаҳои террористонро ҳароб гардониданд, ки барои афсарони ҳукумати Сурия як пешрави бузурге буд. Баъд аз бо мувафаккият анҷом додани як ҷанг қароргоҳҳои афсарони Русия Арабистони Саудӣ бо ҳамроҳии Туркия ва Амрико аз Русия хоҳиш карданд, ки ҳарчи зудтар афсарони худро аз ҳудуд Сурия берун кунанд. Бояд қайд кард, ки танҳо бо кумаки Русия ҳукумати Сурия тавонист ба ҷунин дастовардҳо ноил шавад, вагарна террористон имрузҳо тамоми Осиё як қисми аврупо шояд як қисми қавқазро ҳам ба давлати Исломи худ ҳамроҳ мекарданд. Ба ақидаи бархе аз олимони, ки соли 2021 муҳлати дигари президенти Башар Асад ба итмом мерасад шояд ҷонибҳои муқобил бо роҳбарии Русия сари миз нишаста роҳбари нави худро интихоб карда ба ҷанги шаҳрвандӣ хотима диҳанд, аммо дар ин ҷода боз курдҳо дар нимроҳи зиндагӣ мисли пас аз қонфронси лазан боз дар нимроҳи зиндагӣ бе кишвар мемонанд. Олимони имрузҳо ба он ақидаанд, ки тамоми аъзоёни Давлати Исломи дар бархе аз кишварҳо паноҳ бурда ногаҳон дар як минтақаи дигар пайдо хоҳанд шуд. Имрузҳо мо шояд он мегардем, ки дар кишвари Ҷумҳурии Исломи Афғонистон бархе аз намоёндагони ба ном Давлати Исломи ба мисли моҳи ноябри соли 2020 дар донишгоҳи шаҳри Кобул ҳамлаи террористи анҷом дода зиёда аз 22 донишҷӯро қатл карда 15 нафари дигарро захми карданд [4, с.4-5].

Ҳатто дар солҳои баъд аз ҷанги дуҷуми ҷаҳон, ки ИҶШС қудрати нав ба даст меовард, ИҶШС ба яке аз муқолифони ҷиддии Иёлоти Муттаҳида дар арсаи ҷаҳонӣ табдил ёфт. Аммо, беш аз ним аср муқовимати ошкоро байни Русия ва ИМА дар доираи Ҷанги Сард, ки фавран пас аз Ҷанги Дуҷуми Ҷаҳон оғоз ёфт, бо ғурупошии ИҶШС ва сустшавии фалокатовари Русия ба анҷом расид. Раҳбарии ғалабаи Иёлоти Муттаҳида дар асри 21 дар ин муқовимати ҷанги сард бе ин ҳам мураккабтар барои таъмини нақшаи ҳарбии стратегии "Доктрина 2050" пешбинӣ шудааст, ки сиёсати хориҷии ИМА-ро муайян мекунад ва таъсири онро ба дигар кишварҳо бо Ҳадафи назорати қомил ва истифодаи захираҳои табиӣ онҳо барои ба даст овардани ҳукмронии дар ҷаҳон пешбини кардааст. Ҷанг метавонад муддати номаҳдуд - аз якҷанд рӯз то якҷанд сол давом ёбад ё ҳатто дарозтар шавад. Он бо тамоми қувваҳо, воситаҳо ва усулҳои имконпазир аз зӯрварӣ то амалҳои зӯрварӣ гузаронида мешавад. Ҷанги бесарусомонии назоратшаванда ба давлатҳои Ғарб имкон медиҳад, ки шартҳои худро ба дигар давлатҳо таҳмил кунанд. Дар айни замон, ҳудди ҷанг барои ҳудди Ғарб хунрезтарин ва ҳадди аққал гарон мешавад [3, с.123].

Моҳи феврари соли 2017, президенти Русия В.Путин эълон кард, ки шумораи зиёди ҷангиён дар қаламрави Сурия ҷамъ омадаанд тақрибан чор ҳазор нафар аз Русия ва панҷ ҳазор аз ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ мебошанд. Бо назардошти он, ки мо тақрибан бо ҳамаи кишварҳои собиқ шӯравӣ низомии бидуни раводид дорем, мо мефаҳмем, ки дар ин боғи терроризм дар Сурия барои мо, барои Русия чӣ хатари бузурге неҳон аст. Дар байни Русия ва Сурия муносибатҳои таърихан дӯстона инкишоф ёфта буданд. Солҳои тӯлонӣ онҳо дар соҳаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, гуманитарӣ ва ҳарбӣ-сиёсӣ ҳамкорӣ доранд. Оғози ин муносибатҳо

замоне гузошта шуд, ки Сурия ба ин шурӯъ кард "роҳи сотсиалистии рушд". Сурия мақоми иттифоқчии асосии Русияро дар Ховари Миёна дар замони Шӯравӣ гирифт, ки дар он замон танҳо Сурия бо ИЧШС ҳамкори мекарду халос. Сурия кумаки доимии иқтисодӣ ва ҳарбиро аз ҷониби ИЧШС мегирифт, аз ҷумла дар ҷангҳои бар зидди Исроил. Имрузҳо байни Сурия ва Исроил биёр нофаҳмоиҳо мавҷуд аст. Башар Асад барои ҳаали ин мушкилиҳо ҳаракатҳои зиёд анҷом дод, аммо пайдоиши ДИ ба ин муносибатҳо зарари худро низ расониданд [11, с.56-57].

Таъсири ҷанг ба кишварҳои Осиёи Маркази дар он хусус дида мешавад, ки ҳангоми дар солҳои 2014 аз тарафи кишварҳои дигар дастгири шудани гуруҳи бо ном давлати исломи як қисме аз ҷавононе, ки маълумоти хуби дини надоштанд ба доми ин гуруҳ гирифтанд. Аз кишварҳои Осиёи Маркази зиёда аз 6000 нафар ба ин гуруҳ ҳамроҳ шудаанд. Онҳо ҳама намедонистанд, ки қурбони чи гуна фиреби шахсиятҳо шуда истодаанд. Дар аввал аъзои бо ном давлати исломи бо дигарон дар шабакаҳои интернетӣ шинос шуда онҳоро ба пайвастан ба ин гуруҳ даъват мекарданд. Ҳатто ҷандин шахсиятҳо низ буданд, ки амри онҳоро бо тавасути шабакаҳои интернетӣ гирифта дар ин ё он кишвар амали терористи анҷом медоданд. 29 Июни соли 2018 аз ҷониби ҷавонони аъзои бо ном давлати исломи ба қатл расонида 4 шахрванди хориҷӣ, тамоми мардуми кишвари осоиштаамонро ба таҳлука оварда буд, зеро ҷунун амали дахшати террористи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал ба қайд гирифта шуд. Имрузҳо тамоми кишварҳои Осиёи Маркази аз он ҷумла Тоҷикистон бо ҳукумати Сурия ва Ироқ гуфту шуниро барой баргардонидани занон ва кудакони тоҷики бесару панҷмонда идома дода истодааст. Дар рузҳои наздик зиёда аз 60 шахрвандони Тоҷикистонро аз Сурия ва 43 зан ва як кудак дигар аз Ироқ баргардонда хоҳанд шуд. Аммо бояд қайд кард, ки ба Тоҷикистон баргардонидани онҳо дар оянда ба мо чигу хавфҳо дорад. Ягон шахсият қарор намедихад, ки онҳо дар оянда ба ҷамъияти мо хавф доранд ва ё инки дар оянда онҳо дубора даст ба ин кирдори ношоаи худ намезананд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин миён бисёр гузаришҳо карда ҷандин маротиба эълон кард, ки шахсиятҳо, ки аз ин кирдори ношоаи худ даст кашида ба ватан бармегарданд онҳоро авф хоҳанд кард. Ҳамин ҳел низ шуд, ки бархе аз ҷавонон баргашта омаданду бархеашон дар Сурия монда ҳалок шуданд. Имрузҳо СММ аз тамоми кишварҳо даъват ба он меорад, ки тамоми шахрвандони худро ҳарчи зудтар аз Сурияю Ироқ баргардонанд.[14,с.34-35].

30 апрели соли 2019 аз Ироқ ба Душанбе зиёда аз 84 кудаконе, ки падару модарашон дар ҷанг ҳалок шуданд ё ин ки дар Ироқ ё Сурия ба гуруҳи ДИ ҳамроҳ буданду имруз дар зиндон қарор доранд ба ватан баргардонидани шуданд. Соли гузашта ҷониби Тоҷикистон нияти баргардонидани тамоми шаҳрвандони худро аз Сурия ва Ироқ дошт. Аммо ба ин бемории Covid-19 муқобилият нишон дод. Имрузҳо шахрвандони Тоҷикистон дар бошиғҳои Аль-Хавл ва Ар-Раджав қарор доранд, ки одатан таҳти идораи курдони Сурия мебошанд.

Сафирони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тамоми намоёндагони ҳукумати Сурия ва намоёндагоне ки ин бошиғҳои таҳти идораи онҳо мебошад гуфту шуни гузаронида истодаанд. Бовари қомил ҳаст, ки тамоми занон ва кудакон дар рузҳои наздик ба ватан баргардонда хоҳанд шуд. Аммо дар миёни онҳо шахрвандоне ҳастанд, ки баргаштан намехоҳанд.

Яке аз имкониятҳои беҳтарин аз тарафи ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он нафароне, ки дар сафи ин гуруҳҳо дар кишвари хориҷа фаъолият мекарданд ин гуна авфи умумӣ карда шуд. Соли 2015 Тоҷикистон ба Кодекси ҷинояти тағйир иловаҳо қабул кард ва ба мақомоти ҳамаҷумла имконият дод, ки шахсонро, ки ихтиёран аз иштироки ғайриқонуни дар ташаккули мусаллаҳона, даргириҳои гуруҳҳои ғайриқонуни ё амалиёти ҷангӣ дар қаламрави дигар давлатҳо даст кашидаанд, то қатъ шудани фаъолияти ташаккули мусаллаҳонаи ин гуруҳ, ба итмом расонидани муноқишаи мусаллаҳона ё амалиёти ҳарбӣ, агар амалҳои онҳо нишонаҳои таркиби дигари ҷиноятро надошта бошанд метавонанд озод карда шаванд.

Ҳанӯз дар моҳи декабри соли 2014, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон Давлати исломиро вабои аср ва ҳатари ҷиддӣ барои Тоҷикистону ҷаҳони осоиштаи имруза номида буд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати милли Пешвои миллат Президенти Тоҷикистон Эмомали Раҳмон дар суҳанронии худ дар саммити ғайрирасмӣ ИДМ рӯзи 26 декабри соли 2017 гуфт: «Мушкилоти марбут ба бад шудани вазъ дар Афғонистонро бояд махсус қайд кард. Вазъ дар Афғонистон яке аз мавзӯҳои асосии рӯзномаи байналмилалӣ ва минтақавӣ боқӣ мемонад. Дар Афғонистон, алахусус дар шимоли кишвар, фаъолияти гурӯҳи террористии ДИИШ ва бисёр гурӯҳҳои дигари радикалии ба мо маълум аст, ки ба ояндаи Осиёи Маркази хатари бузург дорад.

Ҳамчун як чораи зарури дар Қазоқистон, Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон қонунҳо қабул карда шуданд, ки тибқи қарори онҳо аъзои ташкилотҳои экстремисти метавонанд аз шаҳрванди кишвари худ маҳрум карда шаванд. Ўзбекистон барои аъзоёни ДИИШ дар қаламрави худ барои онҳо ҳукми абадиро пеша кардааст.

Дар охири соли 2016 вазири қорҳои дохили гуфт, ки дар Тоҷикистон 36 амали террористӣ пешгирӣ карда шудааст. Бо гумони даст доштан дар омодагӣ ба амалҳои террористӣ, 50 нафар боздошт шуданд, 34 гурӯҳи муташаққили ҷиноӣ безарар ва 169 нафар аъзои онҳо боздошт шуданд. Инчунин беш аз 400 узви гурӯҳҳои гуногуни террористӣ ва экстремистӣ боздошт шуданд.

Имрузҳо ин гуруҳ ба тамоми ҷаҳон хатари бузургро дошта ҳатто ба ҳамсоя давлатҳои мо низ як чанд зарарҳо низ расонидааст.

Аз соли 2014 ҷавонон ва фирефтагони ДИ аз давлатҳои Осиёи Марказӣ ба ҷиҳоди ҷаҳонии ДИ ҳамроҳ шуданд. Аввалин гурӯҳе, ки аз Осиёи Марказӣ ба ДИ пайвастааст, гурӯҳи мусаллаҳи Ҷамоати Сабрӣ буд, ки беш аз 70 ҷангҷӯ асосан шаҳрвандони Ўзбекистонро дарбар мегирифт. Тамоми ин шаҳрвандон моҳи марти соли 2014 ба Давлати исломӣ савганд ёд карданд. Дар моҳи сентябри соли 2014 Ҳаракати Исломии Ўзбекистон, ки соли 1996 таъсис ёфтааст, ба Давлати Исломи пайваст, ки ҳадафи он ташкили давлати исломӣ дар қаламрави водии Фарғона буд, ин минтақа асосан марзҳои Ўзбекистон, Тоҷикистон ва Қирғизистонро дар бар мегирифт. Хушбахтона онҳо ба ин мақсади ғаразнокӣ худ даст боло нашуданд. Дар ҳоли ҳозир, аз руи қайди СММ зиёда аз 30 гурӯҳи исломӣ дар саросари ҷаҳон ба ДИ савганд ёд карданд ва фаъолана ба ин гуруҳ кумак мекунанд. Аз ҷумла онҳое, ки дар минтақаи Сурия, Афғонистон ва бархе аз кишварҳои дар Африқо буда мебошанд. Дар яке аз гузориши собиқ Дабири кулли СММ Бан Ки Мун қайд кард, ки аз ҷамаи Кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳдиди бузургтарини ДИИШ дар ин бахш ба Ўзбекистон рост омадааст. Аммо дар Осиёи Марказӣ байни кишварони собиқ шурави созмонҳое ба мисли ОДКБ ва дигар созмонҳо фаъолият мекунанд, ки масоили мубориза бар зидди терроризмро дар мадди аввал гузоштанд [12, с.167].

Дар Сурия терроризми байналмилалӣ мағлӯб шуда истодааст. Ин имкон дод, ки давлатдории Сурия ҳифз карда шавад, имрузҳо ҳукумати Сурия барқарорсозии иқтисод ва бозгашти гурезагонро оғоз карда истодааст. Аммо бисёре аз гурезагон дар кишварҳои Аврупо паноҳ ёфтаанд, ки ба Сурия баргаштанро намехоҳанд. Ба гумони шахсии ман ин мушкилот тарақиёти Сурияро шояд сад ё ин ки аз ин зиёдтар ба ақиб монад. Тибқи қарорҳои Конгресси Муқолаҳои Миллии Сурия, ки дар Сочи баргузор шуд, кишварҳои қафилӣ раванди Остона - Русия, Туркия ва Эрон - барои ташкили Кумитаи конституционӣ қорҳои зиёдеро ба анҷом расониданд, ки бо розигии Ҳукумат ва оппозитсия бо рӯйхати аъзои эҳтимолии он қор ва фаъолият хоҳанд кард. Ҳамин тариқ, барои оғози раванди сиёсӣ мутобиқи катъномаи 2254 Шӯрои Амниятӣ Созмони Милалӣ Муттаҳид ба манфиати бас шудани ҷанг ва ҳалли устувори бӯҳрони Сурия шароит фароҳам оварда шудааст. Дар Сурия айни замон се нерӯи асосӣ мавҷуданд: нерӯҳои ҳукумати президент Башор Асад, оппозисиони мусаллаҳ ва Давлати исломӣ созмоне, ки дар Русия мамнӯъ аст. Қар тараф саъй мекунад, ки ҳамдигарро шикаст диҳанд. Аз замони сар задани низоъ дар Сурия мушкилоти терроризми ҷаҳонӣ кашол ёфт ва то имрӯз идома дорад, вазъи даҳолати дигар кишварҳоро тақозо мекард. Ҳамин тариқ, нерӯҳои муқобил аз дастгирии Иёлоти Муттаҳида бархӯрдор аст ва нерӯҳои ҳукуматӣ аз ҷониби Русия. Аз оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар Сурия, Русия ҳамчун шарик ва ҳамфикри ин кишвар дар Ховари Миёна мавқеи устувори ҳудудро изҳор дошт. Дар бораи қонунӣ будани президенти Башор Асад ва қобили қабул

набудани даҳолати мусаллаҳонаи кишвари хориҷи ба ин низоъ эътироз баён кард [7, с.45-46].

Тибқи иттилои Додситони кулли Федератсияи Русия, дар соли 2017 Русия воридшавии беш аз 7 ҳазор шаҳрвандони хориҷиро, ки дар фаъолияти террористӣ гумонбар доништа мешуданд, пешгирӣ кард, 25 ҳамлаи террористиро пешгирӣ кард, 11 каналро барои интиқоли ҷангиёни террористии хориҷӣ аз Сурия ба кишварҳои ИДМ баст. Дар ин ҷо қайд кунед, ки рӯйхати ҷонибҳои муноқиша бо ин ду салоҳият маҳдуд намешавад. Як қисми қаламрави Сурия таҳти назорати Ҷабҳаи Ан-Нусра террористҳо қарор дорад. Курдҳо ақалияти қавмӣ, ки дар шимоли кишвар ҷойгиранд бар алайҳи гуруҳҳои террористи мубориза бурда истодаанд.

Бояд қайд кард, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Ҷумҳурии Исломи Афғонистон ҳамсоя, ки таърихан ба халқҳои минтақа аз нигоҳи динӣ, забонӣ ва фарҳангӣ наздик аст, робитаи зич доранд. Дар заминаи шикасти террористон дар Сурия, коршиносон ва дипломатҳо чунин мешуморанд, ки ДИ дар ин минтақа қувваи нав ҷамъ карда фаъолиятро давом хоҳад дод.

Вазири корҳои хориҷии Русия Сергей Лавров дар ҷаласаи Шӯрои Амнияти СММ дар моҳи январи соли 2018 дар ин бора хушдор дод: “Шимоли Афғонистон ба як такаҷоҳи терроризми байналмилалӣ, ки сарвараш ДИИШ аст, табдил меёбад, ки барои амалисозии нақшаҳои харобкорона дар минтақа фаъолият хоҳанд кард. Дар ҳоли ҳозир, “Давлати исломӣ” аз 34 вилоят дар 20 вилояти Афғонистон фаъолият мекунад, ки шумораи ин гурӯҳ аз 10 ҳазор нафар зиёд аст. Дар чунин шароит, дар нишасти НАТО дар моҳи майи соли 2017, қарори асосӣ дар бораи тамдиди мӯҳлати миссияи дастгирии қатъӣ то соли 2020 ва зиёд кардани шумораи контингенти он аз 13 ба 18 ҳазор сарбоз қабул карда шуд. Дар он ҷо низ қарор қабул карда шуд, ки зиёд кардани таъминоти ҳавопаймоҳои иловагӣ, ҷарҳболоҳои ҷангӣ ва ҳавопаймоҳои ҳавоӣ Афғонистонро, афзоиши шумораи нерӯҳои амалиёти махсуси афғон зиёд карда шаванд.

Шумораи зиёди аврупоӣҳо низ дар сафҳои ДИ мечанганд. Бино бар ҳадамоти таҳқиқоти Конгресси ИМА, аз моҳи апрели соли 2015 дар сафҳои ин соҳтори террористӣ тақрибан 5000 аврупоӣҳо ҷангиданд. Дар мавриди навъи ҳисоботи давлатҳои Аврупо бошад аз рӯи шумораи шаҳрвандони онҳо, ки ба Давлати Исломӣ пайваستاанд, дар ҷои аввал Фаронса, пас Бритониёи Кабир, давлатҳои олмони забон Олмон ва Австрия ҷой доранд. Барои Федератсияи Русия, ки аз нуктаи назари геополитикӣ душмани Ғарб буд ва хоҳад монд. Харобшавии геополитикии Русия аслан маънои нобудии ҷисмонии аҳоли, ғасби қаламрав ва сарватҳои моддӣ, шикастани низоми сиёсӣ ва вайрон кардани пояҳои фарҳангии Русияро надорад. Ҳадаф як аст: пароканда кардани Федератсияи Россия ҳамчун давлати ягона ва ташаккули нави “мустақил” -и давлатӣ дар фазои пас аз Русия. Ин ҳадаф дар доираи консепсияи ҷанги бесарусомоние, ки дар Либия санҷида шудааст ва дар Сурия татбиқ мешавад, ба даст оварда шудааст [13, с. 256].

Воқеан, дар байни Туркия ва Сурия муносибатҳои махсус қайҳо боз инкишоф ёфтаанд, масалан, Bloomberg-и амрикоӣ нуктаи назарро изҳор дошт, ки Сурия барои Туркия ҳамон аст, ки Украина барои Русия. Далел ин аст, ки Ҷумҳурии Сурияи Араб аз соли 1516 то ғурупоиши он зери назорати империяи Усмонӣ буд. Шартномае, ки соли 1921 бо Туркия баста шуда буд. Бо вучуди ин, империяи собиқ боварӣ дорад, ки онҳо ҳақ доранд ва ҳатто ӯҳдадоранд, ки даҳолат ба масъалаи дохили Сурия қаламравҳое, ки дер боз ба онҳо тааллуқ надоштанд даҳолат кунанд. Барои ҳамон вақте, ки эътирозҳо дар Сурия оғоз ёфт, Эрдоғон гуфт, ки ошӯбҳои Сурия барои кишвари ӯ низ мушкilotи сиёсии дохилӣ аст. Шояд сабаби асосии он, ки чунин давлатҳои қудратманд ва бонуфуз, ба монанди Иёлоти Муттаҳида, Бритониёи Кабир, Фаронса, Олмон ва ғайра наметавонанд ДИИШ-ро ниҳоят шикаст диҳанд, ин хоҳиши эътироф барои фиристодани нерӯҳои заминӣ ба Сурия аст. Баъд аз ҳама, авиатсия, тавре ки шумо медонед, танҳо ба ҳадафҳои калон зарба мезанад, дар ҳоле ки бисёре аз террористон дар шаҳрҳои калон дар байни аҳоли осоишта пинҳон мешаванд [9, с.45-46].

Ҳамлаи садҳо ҳазор афсарони ғайринизомии Сурия ва ҳамлаҳои ҳавоӣ ба чунин манотиқи сараҳоли ғайриимкон аст. Илова бар ин, ба инобат гирифтани он муҳим аст, ки тарафдорони ДИ дар Сурия ва Ироқ ҳастанд, ки ҳамзамон дар аксари кишварҳои ҷаҳон муқовимат бо ДИИШ-ро боз ҳам мушкилтар мекунанд.

Ғайр аз он, фаромӯш накунад, ки кишварҳои НАТО аллакай ба дигар давлатҳо даҳолат кардаанд, аммо ҳамаи кӯшишҳои онҳо бенатиҷа буданд масалан, зарбаҳои ҳавоӣ ба Либия дар соли 2011, ки ҷангро қатъ накардааст ва вазъияти Сурия печидатар ба назар мерасад.

Дар айни замон, Асад вилоятҳои ҷанубии кишвар, пойтахт Димишқ, Латакия ва Тартус дар соҳили баҳри Миёназамин, Ҳомс ва Ҳама дар қисми марказии кишварро назорат мекунад. Ғайр аз ин, режим Ҳалабро дар шимол ва Дайр-аз-Зорро дар шарқ назорат мекунад. Дар мачмӯъ, суҳан дар бораи 60 фоизи қаламрави Сурия меравад. Худуди зери назорати оппозисион камтар аз 10 фоиз коҳиш ёфтааст. Гурӯҳҳои оппозисиони минтақаи Идлиб, минтақаҳои амалиёти Сипари Фурот ва Шохи Зайтун, инчунин Расулайн ва Тал Абядро дар шарқи дарёи Фурот, ки ҳангоми амалиёти Баҳори сулҳ аз террористон раҳо шудаанд, назорат мекунанд.[10,с.123].

Дар тӯли солҳои нисоӣ дар Сурия, Туркия бо мақсади рафъи таҳдидҳо ба амнияти миллӣ ва ҳимояи марз ҷаҳор амалиёти нисомӣ анҷом дод.

24 августи соли 2016 Амалиёти Фуроти Сипар алайҳи террористҳои ДИИШ дар шимоли Сурия оғоз ёфт, 20 январи соли 2018 дар Африн амалиёти Шоҳаи Зайтун зидди террористони курди дар қаламрави Сурия эълон шуд, 9 октябри соли 2019 Амалиёт Баҳори сулҳ алайҳи террористҳои курди ва ДИИШ дар шарқи дарёи Фурот оғоз ёфт. Дар солҳои охир барои ба ин вазъ дар Сурия, хотима додан ба амалиёти густурдаи нисомӣ, шикаст додани бузургтарин макони терроризм - хилофати ДИИШ дар Ховари Миёна қорҳои зиёде ба анҷом расиданд. 30 декабри соли 2016 дар саросари Сурия ба истиснои минтақаҳои, ки мубориза бо ДИИШ ва Ҷабҳат ан-Нусра меҷангиданд, режими қатъи амалиёти ҷангӣ қорӣ карда шуд. Ҳизбҳои он ҳукумати Сурия ва гурӯҳҳои мусаллаҳи оппозитсия буданд, ки асосан дар шимоли Сурия дар вилояти Идлиб, дар баъзе минтақаҳои марказӣ Ҳумс ва Гутаи Шарқӣ ва инчунин дар ҷанубу ғарб мутамарказ буданд. Русия ва Туркия дар аввал нақши қafilони мувофиқат бо ДИИШ –ро ба ўҳда гирифтанд. Баъдтар Эрон ба онҳо ҳамроҳ шуд. Ҳодисаҳои, ки дар Ховари Миёна рух дода истодааст, нишон медиҳад, ки террористон дар ин мурур бо норасоии силоҳ мушкили надоштанд. Инчунин дар масъалаи таъминот, яъне интиқол ё тақсими силоҳҳои вазнин ҳеҷ мушкилиёе надоштанд. Баъзеи онҳо аз бозори сиёҳ баъзеҳашон аз ҷониби сарпарасторони онҳо ва шахсони соҳиби ин лоҳиҳаҳо ба онҳо дастрас мешуданд. Ман шахсан бе шубҳа ба ин гуфта метавонам, ки агар мабодо ДИ аз Ҷумҳурии Исломи Афғонистон дубора сар барорад бе ягон шубҳа соҳибони ин лоҳиҳаҳо онҳоро бо силоҳ ва лавозимоти ҷанги пурра мусалаҳ хоҳанд кард. Ҳузури ҷангҷӯи ДИ дар Афғонистон ду давлат расман эътироф мекунанд. Ҳасан Рӯҳони президентии Эрон ва мақомоти махсуси баландпояи ҳадамоти махсуси Руссия. Ҳузури ДИ дар Афғонистон таршкӣҳои онҳо, ки пай дар пай шуда мегузаранд низ шабоҳати ин мебошад [8, с.125-126].

Таъсири ҷанги шаҳрвандӣ дар Сурия ба Ҷумҳурии Қазоқистон, гарҷанде, ки Қазоқистон бо Афғонистон ҳамсарҳад нест ин аз он шабоҳат намедиҳад, ки ин мушкили ба Қазоқистон рабте надорад. Соли 2011 дар вилояти Ақтубиски Қазоқистон 9 нафар пайравони ДИ аз ҷониби қувваҳои махсуси вазорати қорҳои дохили ин кишвар дар рафти амалиёти мусалаҳона ба қатл расонида шуданд. Тамоми ин нафарон сарпарастони худро дошта ҳатто як роҳи тичорати нафти худро низ доштанд. Яке аз амалҳои дигари фоҷиаовар ин соли 2016 дар шаҳри Ақтобеи Қазоқистон шуда гузашт, ки дар ин миён ин ҳодисора ҳамчун пайравони ҳодисаҳои баҳори арабӣ гуфтан мумкин аст. 5июни соли 2016 шахсони номаълум мағозаи силоҳро тору мор карда тамоми силоҳҳоро аз ин мағоза бо худ бурда ба идораҳои полиси ин шаҳр ҳамлаи ногаҳони низ карданд. Ин ҳодисаҳо нишон доданд, ки дур будан ва надоштани марз бо Афғонистон низ Қазоқистонро аз хатари террористи эъмин нигоҳ дошта наметавонад.

Ҷумҳурии Ёзбекистон. Ин давлати бузурги Осиёи маркази дар мубориза алайҳи терроризм имрузҳо нақши назаррас ва таҷрибаи бой дорад. Ҳамсарҳад будани Ҷумҳурии Ёзбекистон бо Афғонистон як таҳдиди бузургро ба миён меорад. Диаспораи узбекҳо аз руи шумора пас аз паштунҳо ва тоҷикон дар ҷой сеюм меистад. Дигар ин ки дар Ёзбекистон заминаҳои амиқ таърихӣ муқовимати дини мавҷуд аст. Аксарияти босмаҷиён, ки дар солҳои 1920 ва аввали солҳои 1930 зидди режими шурави мубориза мебуданд, узбакҳо буданд. Аз рӯи озмоишҳои

Баткони соли 1999-2000 ва шуриши Андиҷон дар соли 2005 Ўзбекистон бо қувваи нав ва таҷрибаи қофи бо террористон муқовимат карда метавонад.

Ҷумҳурии Қирғизистон яке аз кишварҳои мушкилтарини Осиёи Марказӣ ба шумор рафта бинобар таркиби мураккаби этники ин кишвар аз замонҳои соҳибистиклоли худ ҷандин табодулоти давлатиро аз сар гузаронидаанд. Дигар масъалаи муҳим ин аст, ки Ҷумҳурии Қирғизистон бо ҳамсоя давлатҳои худ аз он ҷумла Тоҷикистон ва Ўзбекистон мушкилиҳои ҳал нашудаи марзи ҳудуди дорад. 30 ноябри соли 2010 дар назди қасри варзиши шаҳри Бишкек таркиши бузург ба амал омада буд, ки ҷони ҷандин нафаро аз байн бурда садҳо каси дигар захми гаштанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишваре аст, ки дар баробари бо Афғонистон ҳамсарҳад будани вазъият дар ин кишвар ором аст. Тоҷикистон ягона кишвари Осиёи Миёна буд, ки то соли 2015 ҳизбҳои исломи дар қаламрави кишвар озодона фаъолият мекарданд. Имрӯзҳо вазъият дар Тоҷикистон орому осуда буда дар ояндаи наздик низ ягон дигаргунӣ кулли ба амал нахоҳад омад.

Туркменистон дигар кишваре мебошад, ки бо кишварҳои хориҷа муносибатҳои на онқадар қушода надорад. Туркменистон низ бо Афғонистон дар тӯли 745 км ҳамсарҳад аст, ки дар саросари ин марзҳо дар ҷониби Афғонистон зиёда аз 1 миллион туркманҳо умр ба сар мебаранд. Соли 2015 бархе аз ҷангҷӯёни ДИ ба марзи Туркменистон аз ҷониби Афғонистон ҳамла карда зиёда аз 20 сарбозро ба ҳалокат расониданд, ки Туркменистон хатари терроритонро низ дарк кард.

Хулосаи шахсии ман ҷунин мебошад, ки 3 роҳи ҳали ин низоъ мавҷуд аст аммо ҳеҷ кадоми онҳо пойдор ва дарозмудат будани сулҳро қафолат намедихад:

1. Даҳолати уммумӣ бо мақсади сарнагун кардани сарвари кишвар. Дар инҷода Сурия мисли Ироқу Либия дар оташи ҷанг бисертар месузад.

2. Бас кардани ҳунрезӣ, эътироф кардани қонуниятӣ режими мавҷуда, аммо бидуни қафолати он, ки режим ба таъқиби шахсонӣ бар зидди давлат шуриш бардошта шурӯъ намекунад;

3. Роҳи дигари ҳалли ин низоъ ин роҳи гуфтушунидҳо байни мақомоти маҳаллӣ ва оппозисияи Сурия ва сарпарастони онҳост.

4. Даст кашидани кишварони абарқудрат аз вазъияти дохили Сурия.

АДАБИЁТ

1. Аҳмедов В.М. Современная Сирия: история, политика, экономика // М. 2012.С.220
2. Барзегар К. Поворот в ближневосточной геополитике // Россия в глобальной политике. М.2014.С. 25-26
3. Долгов Б.В. Сирийский кризис и "арабская весна" // Перспективы. М.2012.С.123.
4. Мансуров Т.З. Гражданская война в Сирии и контртеррористическая операция России. М.2015 С 4-5
5. Назир М.И. Основные факторы военно-политического сотрудничества России и Сирии в начале XXI века// Военный университет Министерства обороны Российской Федерации. Москва. 2016 С.123
6. Степанова Е.А. Вооруженный конфликт в Сирии и политика России//Elibrary. М.2016 С.87
7. Султанов Ш. Войны, которые несут смуту// Сирийский дневник. Масква. Ноябрь.2018.С.45-46
8. 37. Игнатенко А. К. Создание "Сирийского исламского фронта" как "цивилизованной" альтернативы "Фронту поддержки", или "Джабха ан-нусра" // Институт Религии и Политики. М. 2014.С 125-126.
9. Исаев В.А. Планы социально-экономического развития в промышленной стратегии Сирии // Ближний Восток и современность. М.2000.С. 45-46
10. Кузнецов А.А. «Исламское государство» в контексте политических изменений на Ближнем Востоке//Российская Академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации. М.2016 С.123
11. Кольчугин Н.П. Иран борется за Сирию шиитской солидарностью. М.2013 С 56-57
12. Клепиков С.С. Гражданская война в сирии (2011–2015 гг.) и позиции России и Ирана//Историческая и социально-образовательная мысль. М.2016.С.167
13. Панченко К.А. Вехи развития культуры православных арабов в VII–XVIII вв. // Арабские страны Западной Азии и Северной Африки. М. 2001. С. 256.
14. Иванова Ю.Н., Ивакина Е.С. Курдский вопрос и Арабская весна в Сирии//.2012.С 34-35.

ҶАНГИ ШАХРВАНДИИ ҶУМҲУРИИ АРАБИИ СУРИЯ ВА ТАЪСИРИ ОН БА КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи ҷанги шаҳрвандии Сурия ва таъсири он на танҳо ба кишварҳои Осиёи марказӣ балки ба тамоми кишварҳои дуру наздикро таҳлил карда якҷанд маълумотҳои аниқро овардааст. Дар мақолаи мазкур инчунин якҷанд сабабҳои ҳеле муҳим, қайд гардидаанд. Ин ҳамаро муаллиф дар мақолаи худ таҳлил карда, муҳимияти онро меҳода ба

чомеъа бирасонад. Муаллиф ин ҳама чизро дар мақолаи худ таҳлил намуда, меҳодад ба мардум расонад. Проблемаи мубрам ин миллионҳо гурезагон ва муҳоҷирони муваққатию суриягиро чи тавр бояд ҳал кард? Барои пешгирии хунрезии тақрорӣ ва тақрори ҳодисаҳои гузаштаи наздик ба кишвар чи гуна ислоҳот лозим аст? Дар мақола оқибатҳои геополитикӣ ва иҷтимоию иқтисодии ҷанги ҳанӯз нотамо таҳлил карда шудаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба мушкилоти гурезаҳои суриягӣ дар дигар кишварҳо ва ҳуди Сурия дида мешавад. Мақола таъкид мекунад, ки вазифаи барқароркунии Сурия аз он сабаб мушкил шудааст, ки кишвар то ҳол тамомияти арзӣ ва режими амниятиро дар баъзе минтақаҳо ҳуб ба уҳда нагирифтаанд. Раванди барқароршавӣ инчунин таҳримоти ҷорӣ иқтисодӣ ва молиявӣ зидди Сурия аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо, Иёлоти Муттаҳида, Канада, Австралия, Туркия ва СММ ҳалалдор мекунад.

Калидвожаҳо: муносибатҳои байналхалқӣ, муноқишаи Ҳовари миёна, амнияти милли, пойгоҳи ҳарбии курдҳо, Руссия, Арабистони Саудӣ, Туркия, Осиёи Миёна, Ироқ, Либия, Давлати Исломи, Баҳори Араб.

ГРАЖДАНСКАЯ ВОЙНА В СИРИИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЦЕНТРАЛЬНУЮ АЗИЮ

В данной статье автор анализирует сирийскую гражданскую войну и ее влияние не только на страны Центральной Азии, но и на все страны дальнего и ближнего зарубежья, приводит точную информацию, а также упоминает ряд очень важных причин. Все это автор анализирует в своей статье и хочет донести до общественности. Как решать насущную проблему миллионов сирийских беженцев и временно перемещенных лиц? Какие реформы нужны стране, чтобы избежать повторных кровопролитий и повторения событий недавнего прошлого? В статье анализируются геополитические и социально-экономические последствия еще не завершенной войны. Особое внимание уделено проблемам сирийских беженцев в других странах и в самой Сирии. В статье подчеркивается, что задача реконструкции Сирии осложняется тем, что страна пока не смогла восстановить территориальную целостность и режим безопасности в некоторых районах. Процесс восстановления также тормозится из-за действующих экономических и финансовых санкций, введенных в отношении Сирии Евросоюзом, США, Канадой, Австралией, Турцией, ООН.

Ключевые слова: международные отношения, ближневосточный конфликт, национальная безопасность, военная база, Курды, Россия, Саудовская Аравия, Турция, Центральная Азия, Ирак, Ливия, Исламское государство, Арабская весна.

SYRIAN CIVIL WAR AND ITS IMPACT ON CENTRAL ASIA

In this article, the author analyze the Syrian civil war and its impact not only on the countries of Central Asia, but also on all countries of the world, provides accurate information, and also mentions a number of very important reasons. The author analyzes all this in his article and wants to convey to the public. How to solve the pressing problem of millions of Syrian refugees and temporarily displaced persons? What reforms does the country need to avoid repeated bloodshed and repetition of the events of the recent past? The article analyzes the geopolitical and socio-economic consequences of the still unfinished war. Particular attention is paid to the problems of Syrian refugees in other countries and in Syria itself. The article emphasizes that the task of reconstruction of Syria is complicated by the fact that the country has not yet been able to restore the territorial integrity and security regime in some areas. The recovery process is also hampered by the current economic and financial sanctions imposed on Syria by the European Union, the United States, Canada, Australia, Turkey, and the UN.

Keywords: International relations, Middle East conflict, national security, military base, Kurds, Russia, Saudi Arabia, Turkey, Central Asia, Iraq, Libya, Islamic State, Arab Spring.

Сведения об авторе: *Шарипов Абубакр Мирбафоевич* – магистрант первого курса кафедры Международных Отношений Таджикского национального университета. Тел: +992-904-66-34-65. E-mail: abubakrsharipov3@gmail.com

Information about the author: *Sharipov Abubakr Mirbafoevich* – Master of the first year of the Department of International Relations of the Tajik National University. Tel: + 992-904-66-34-65. E-mail: abubakrsharipov3@gmail.com

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ – PHILOSOPHY**МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТИ ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ***Абдуллоев Н. С.**Донишгоҳи милли Тоҷикистон.*

Барои дарки пурраи моҳияту хусусиятҳои аслии давлати иҷтимоӣ саравбар рӯ овардан ба мундариҷаи асосии давлат ва навъҳои он саривақтӣ мебошад. Бинбарин давлат падидаи марказии системаи ҷамъиятӣ мебошад. Он меҳвари ниҳодҳои сиёсӣ, майдони зиддият ва муқовиматҳои неруҳои мухталифи ҷамъият аст. Инсоният ҳангоми расидан ба сатҳи «ҳомосапенс» кушидааст то, ки ҳамзистии озоиштаро дарёфт намояд. Натиҷаи чунин кушишҳо буд, ки инсоният ба дастовардҳои гуногун ноил гардид. Яке аз чунин дастовардҳои бузурги инсоният, ки барои ҳамзистии озоиштаи ва ташаккули сатҳи арзандаи зиндагии он мусоидат намудааст ин давлат аст. Пайдоиши давлат дар раванди ҳаёти ҷомеа заминаҳои воқеӣ дошта, талабот ва манфиятҳои ҷомеа онро ба миён оварданд. Ҷомеаи инсонӣ давлатро барои он ба вучуд овардаанд, ки мунисибатҳои онҳоро ба танзим дарорад ва кафили оромию амният ва зиндагии шоистаи онҳо бошад.

Давлат институти асосии системаи сиёсии ҷомеа буда, ғайрияти муносибатҳои одамон, ташкилотҳои ҷамъиятии сиёсӣ, умумиятҳои иҷтимоӣ ва муассисаҳои гуногунро мураттаб гардонда, мутаваҷҷиҳ менамояд ва аз болои онҳо назорат мебарад [3, 290]. Бо мавҷудияти яке аз чунин қадимтарин институтҳои сиёсии ҷомеа будани давлат ва навъҳои асосии он ба монади давлати иҷтимоӣ ҳоло низ ҳамчун падидаи мураккаб ва ғайриҷузъӣ боқӣ мондааст.

Дар бораи давлат махсусан давлати иҷтимоӣ ва маъсалаҳои гуногунӣ он қариб ҳамаи муҳаққиқон, мутахассисон ва коршиносон иброи андеша намудаанд ва ҳар кадом аз нигоҳи худ давлатро шарҳу эзоҳ доданд. Онҳо дар доираи манфиятҳо ва салоҳиятҳо дар тақвият ба дониш малакаю маҳорати худ давлатро тавсиф менамоянд. Моҳият ва мазмӯни давлатро тавре маънидод мекунанд, ки бешар ба ҳуди онҳо маълум буда, ба тарзи дигари ғайри давлат монеаҳо эҷод мегардад. Ҳамин гуна тавсифнамоиҳои муҳаққиқон аст, норавшании тарзи муносибати методологӣ ва принсипҳои таҳқиқро ҳамаҷониба қувват бахшида то як андоза дар ғайри мафҳуми давлат норавшаниҳоро ба миён меорад. Ин ҳама сабаби он мегардад, ки давлат ҳамчун институти системаи сиёсӣ ҳамаҷониба мавриди омӯзиш қарор гирад.

Бинобар ин ҳолатро тавсиф намудан ба маврид аст, ки аввалин давлатҳо кай ва чӣ гуна ба вучуд омаданд? Ҷавоб ба ин саволҳо дар ҳазорсолаи IV-III то милод дар Байнаннаҳрайн, кӯхистони Перу ва макон дигар ташаккул ёфтаанд. Онҳо тавассути ибораю мафҳумҳои гуногун ифода мешуданд. Аз ҷумла, барои ифодаи давлат мафҳумҳои «князигарӣ», «шоҳигарӣ», «республика», «тирания». «ҷомеаи шаҳрӣ» ва ғайра истифода мегардиданд [4, с.290].

Мафҳуми “давлат” бори аввал аз забони арабӣ ба ғуфтуғӣ мамлакатҳои мусалмоннишин гузаштааст. Онҳоро дар маъноҳои гуногун истифода менамуданд. Аввалин маротиба дар бораи мафҳум ва пайдоиши давлат мутаваҷҷиҳ барҷастаи Юнони қадим Афлотун (Аристотел) ба таври амиқ дар асараш «Давлат» мафҳуми асосии онро ба маъни (“государство”) ишорат намудааст. Тарҷумаи асосии он ва амиқаш “конституция” ё “шаҳрдавлат” ва амиқтараш “Республика”-ро истифода менамояд [5, с.290]. Ҳамин тариқи муносибатҳо буд, ки муҳаққиқон оид ба давлат ва махсусан давлати иҷтимоӣ ва навъҳои он иброи андеша намуданд ва махсусияти бештарро ба давлати иҷтимоӣ доданд, ки ин метавон дар назарияи донишмандони атиқа бараъло намудор гардад. Афлотун ҳамчун назариячии замони атиқа чунин қайд менамояд, ки муносибатҳои аввалини ҷинсӣ ва муносибатҳои иҷтимоии байни ғулом ва ғуломдор асосӣ пайдоиши давлат гардиданд.

Инчунин Арасту дар асараш «Сиёсат» низ зарурияти пайдоиши давлатро қайд кардаанд. Ба ақидаи Арасту давлат зарурияти ҳаёти буда, қисми муайяни одамонро, ки дар ташкилотҳои ҳокимияти қонунбарор ва судӣ иштирок мекунанд муттаҳид менамояд.

“Давлатро ба хотири он наофариданд, ки дар он зиндагӣ кунаи балки дар давлат бояд инсон хушбахт зиндагӣ кунад” [1, с.12]. Андешаҳои Арасту барҳаққанд инсон хушбахтиро дар давлате пайдо менамояд, ки дар он ҳама гуна ҳуқуқҳои вай ва сатҳи зиндагии иҷтимоиаш ҳаматарафа Ҳимоя мегардаанд. Инчунин назарияи антологии пайдоиши давлатро Арасту чунин ишора намудааст. “Давлати иҷтимоӣ табиатан вучуд дорад ва табиатан аз ҳар инсон мукадамаст” [5, с.57]. Моҳияти ин таълимот аз он иборат аст, ки инсон моҳиятан дар табиат нухуфтааст. Мутафаккири дигари замони антиқа, ки дар бораи моҳият ва пайдоишӣ давлати иҷтимоӣ андешарониҳо кардааст ин М.Т.Ситсерон мебошад. Ситсерон мафҳуми давлатро (*res publica*) ба сифати сарвати халқ (*res populi*) ибраз намудааст. Андешаи Ситсерон дар бораи давлати иҷтимоӣ ин пеш аз ҳама мавҷудияти халқ ва ҳамон халқе, ки дар ҳудуди давлати мазкур хушбахтии зиндагиро дарёфт намояд ифода менамояд.

Дар зери мафҳуми халқ бошад маҷмӯи одамонро медонад, ки байни худ дар масъалаи ҳуқуқ ва умумияти манфиатҳо ризоият ба даст овардаанд [6, с.292]. Ҳамин тариқ Ситсерон халқро ба фаҳми ҷунонӣ ин ифодаи манфиатҳои ҳама аъзои озоди ҷомеа наметонад, балки давлати иҷтимоӣ ҳамчун низомии умумии ҳуқуқӣ меонад. Бинобарин ҳаминро қайд кардан бамаврид аст, ки низомии андешарониҳои Ситсерон ба масъалагузориҳои пайдоиши давлати иҷтимоӣ ҳамчун ниҳоди асосии ба Арасту монандӣ дорад. Монандии андешаҳои ҳарду ин мутафаккирон дар он зоҳир мегардад, ки таъсири таълимоти Арасту дар назарияи оилаи Ситсерон барҷаста намудор мегардад. Ба андешаи Ситсерон маҳз оила дар оғози пайдоиши давлат қарор мегирад баъдан оила замиа гашта бо роҳи табиӣ давлат ҳамчун системаи идоракунии ба вучуд меояд.

Дар баробари ин мутафаккирон дигар андешамандони замони антиқа низ нуқтаҳои назари манфӣ ва мусбии ҳудро оиди давлати иҷтимоӣ пешниҳод намудаанд. Таълимоти Ситсерон ба ғояи адолатнокӣ таъа менамуд адолатнокӣ абади азали ва табиӣ доништа мешуд.

Бинобарин давлати иҷтимоиро ҳамчун институти муҳим дар муносибатҳои ҷамъиятӣ аз замонҳои ҳело қадим мавриди андешарониҳои мутафаккирон қарор гирифтааст. Дар раванди омӯзиши ин ниҳод таълимотҳои гуногун аз тарафи муҳаққиқон ба миён омадаанд, ки ҳар як таълимот як паҳлуи давлатро дар худ ифода менамояд. Таълимотҳо ва консепсияҳо дар бораи давлат ҳануз аз замонҳои антиқа аз тарафи муҳаққиқон ибраз гардида будаанд. Аз ҷумлаи чунин таълимотҳо дар бораи давлат якеашон ин таълимоти давлат – востай таъмини хайрияи умум мебошад, ки аввалин андешарониҳо дар бораи ин таълимот ҳануз аз замони антиқа аз мутафаккирони Юнон ва Рими қадим ибраз гардидаанд. Аввалин мутафаккири Юнони қадим Афлотун мебошад, ки вай дар бораи давлат воитаъ таъмини хайрияи умум дар саромади андешаҳо қарор гирифтааст. Вай масъалаи давлат воситаи хайрияи умумро ба адолатнокӣ мепайвандад ва дар муколамаҳои худ, ки аз дах китоб иборатанд ба таври муфасал ин масъаларо шарҳу эзоҳ медиҳад. Аслан муколамаҳои вай байни софистони ҳамон давр Суқрот, Кефел, Главкон, Адимае ва Полемарх мебошад. Муколамаҳои вай ба тавари муфасал, ки мавзӯи ягонаи онҳо дар бораи “адолатнокӣ” буд мавриди баҳс қарор мегирифт. Дар қисмати аввали муколамаҳои худ ҷане дар (китоби 1) доир ба гузориши масъала дар бораи адолатнокӣ ғайриимкон будани ҳалли он ибрази андеша менамояд, ки ин андешаҳо мувофиқи методҳои анъанавӣ барасӣ мегардиданд. Чунин андешарониҳои Афлотун, ки дар китоби аввалааш методҳои навро истифода намуда буд ҳамсӯҳбатон дар китоби дуюм алақай ин ҳолатро пай бурданд. Андешарониҳо дар китоби сеюми Афлотун ҳосияти навро дар худ касб намудаанд. Дар китоби мазкур муколамаи адолатнокӣ идома ёфта, аз хотире ки адолатнокӣ ва беадолатиро на ҳоси одамони алоҳида, балки муносиби давлат медонад ва давлат ва ҷони инсон таркиби якхела доранд [7, с.297]. Тавсифи адолатнокӣ ва хайрияи умумро дар чунин маънӣ истифода намуда буд.

Инчунин Суқрот дар давоми муқоллаи очерки давлати идеалиро пешниҳод менамояд, ки ин баҳсҳо ва муколамаҳо байни софистон аз ҳар ҷониб ҳислатҳои нав ба навро дар худ пайдо менамуд. Афлотун аслан ҷомеаро ба се табақа ҷудо менамояд. Табақаи якум файласуфону ҳокимон, табақаи дуюм ҷанговарон ва табақаи сеюм заминдорону ҳунармандон ин се табақа дорои се ҳосияти

накӯкорианд. Накӯкорӣ чорум адолатнокӣ аст, ки мақсади ғаёлияти давлатӣ дар он таркиб ёфтааст.

Аслан Афлотун дар китоби чорумаш воситаҳои воқеъгардонии давлати идеалиро ба таври муфасссал баён намуда методҳо ва принципҳои муайянро барои бунёди давлати идеалӣ ба таври зайл нишон додааст: умумияти занҳо ва кудакон; барои ҷанговарон мавҷуд набудани моликияти хусусӣ, ки ин метавонад фишороварии онҳоро нисбат ба ҷомеа зиёдтар намояд ва ҷанговаронро аз хурдӣ дар руҳияи часорати ҳарбӣ тарбия намудан ва ғайра; дар саромади қорҳои давлатӣ бояд файласуфон истанд, ки онҳо зотан ва табиатан дар руҳияи дарки ҳақиқат ва адолатнокӣ тарбия ёфта ба дарки ин гуна муносибатҳо ба дараҷаи олии расиданд. Ҳамин гуна сатҳи тафаккур аз ҷониби Афлотун буд, дар пайравии вай мутаффакирони гуногун вобаста ба замон ва макони худ доири адолатнокӣ ва таълимотҳои сатҳи гуногун доир ба давлат воситаи хайрияи умум андешаҳои худро байён намудаанд. Ба монанди Ситсерон ва Абунасири Форобӣ дар асараш “Рисола дар бораи андешаҳои сокинони мадинаи фозила”.

Арасту аввалин мутаффакире мебошад, ки сиёсатро дар заминаи адолатнокӣ тадқиқ намудааст. Вай адолатнокиро ба сифати хайрияи умум мефаҳмид ба андешаи ӯ объекти сиёсат мебошад. Хайрияи умум ба маънои мақсади асосии сиёсат баромад менамояд вай чунин мепиндорад, ки сиёсатмадор бояд бахисоб гирад, ки инсоният гирифтори даҳшат гаштааст ва табиати он вайрон шудааст. Аз ин рӯ сиёсатмадор набояд мақсади тарбияи шаҳрвандони ахлоқан комилро дошта бошад. Мақсадро он ҷиҳат ташкил медиҳад, ки шаҳрвандон ба ҳокимият ва қонун итоат карданро ёдгиранд. Амалигардии хайрияи шахсиятродар итоат ба қонун пешҳод менамояд.

Арасту тавассути идоракунии давлатӣ, ба монанди полиция, монархия, аристократия бехтар медонад. Аз нигоҳи вай полиция шакли бехтари идоракуни меҳисобад. Ба андешаи Арасту давлати идеалӣ ҳамон аст, ки имкониятҳои ниҳоиро барои ҳаёти хуррами бештари ғуломдорон таъмин менамояд. Арасту ғуломон ва одамони камбағалро аз ҷиҳати сиёсӣ беҳуқуқ меҳисобад. Одамони дигар, ки асосан озоданд метавонад дар идораи қорҳои давлатӣ иштирок намоянд. Ба андешаи мутаффакир шартӣ зарури ҳукумронӣ карда тавоништанро танҳо накӯкориҳои шаҳрвандон ташкил намедиҳад, балки накӯкориҳои ҳама одамон зарур аст. Арасту ин андешаро барои он байён намуда буд, ки вай ҳама одамонро дар масири шаҳрвандият қабул надошт махсусан ғуломон ва одамони камбағалро. Андешаҳои вай дар он замина байён гардида буд, ки одамони дигар, ки асосан озоданд метавонад дар идораи қорҳои давлатӣ иштирок намоянд. Ӯ махсус қайд менамояд, ки дар идораи давлатӣ тамоми одамон иштирок намоянд, яъне ҳамон одамоне, ки ҳуқуқи шарҳвандиро ба даст доранд. “Аз ду якero эътироф намудан зарур аст, ё одамоне, ки дар муносибатҳои давлатӣ иштирок менамоянд гражданин нестанд, ё ҳамаинҳо бояд ба хайрияи умум алоқамонд набошанд” [5, 58]. Давлати идеалӣ ҷомеаero ташкил медиҳад, ки дар он моликияти хусусии асос ва захираи муносибатҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳад ва воситаҳои меҳнат, замин ва ғуломон моликияти хусусиянд. Аз нигоҳи Арасту давлат аз одамон пеш аз ҳама накӯкориро талаб менамояд, ки он асоси бунёдии муносибатҳои ҷомеаero мураттаб месозад. Рафтори хуби инсон ва муносибатҳои ҳар гунаи инсонҳо, ки дар заминаи нақуқорӣ пайдо мешаванд раванди бунёди ҷомеаи идеалиро мунтазам серҳаракат карда барои бунёди он заминаҳои воқеъӣ меғузорад. Дар ҷои дигар Арасту вобаста ба хайрияи умум ва бунёди ҷомеаи идеалӣ чунин ибрози андеша менамояд. Ӯ меҳодад, ки одамон ба ҳокимон ва қонунҳо итоат карданро ёд гиранд.

Хайрияи умум як тарзи сохтори иҷтимоӣ ва давлатӣ мебошад, ки озодии бештари имконпазирии аъзоёни ҷомеаero кафолат медиҳад, ки танҳо ба озодии дигарон маҳдуд аст [2, с.53-58].

Баъди Арасту мутаффакирони гуногун дар бораи давлат ва алоқамандии он ба хайрияи умум андешарониҳо карданд. Ин раванд вобаста ба замон ва маконҳои гуногун хосиятҳо нав ба навро ба худ гирифта номҳои гуногунро доир ба мафҳуми давлат воситаи таъмини хайрияи умум маҳфуз доштанд.

Дар бароибари ин низ доир ба мафҳум ва моҳияти давлаи иҷтимоӣ мутаффакирони асрҳои миёна низ ибрози андеша намудаанд аз назари Фомаи Аквинӣ дар табиат аз азал кӯшишҳо барои муттаҳидӣ ва якҷоя зистан вучуд доард. Ин ҳамзисти яке аз сабабҳои асосии ташаккули умумияти сиёсӣ (давлат)

гардидааст ва заминаи ба вучуд омадани давлати иҷтимоӣ гардид. Ҳамин тарик Фомаи Акнӣ таълимоти Афлотун ва мутаффакирони дигари олами антикаро дар бораи ҳукуки табиӣ тақмил дода, дар заинаи он ташаккули давлати иҷтимоиро ба муносибати одилонаи ҳокимон ва тақсими барорбарии захираҳои табиӣ ва инсонӣ медонад.

Мутаффакирони асри миёнагии форсу тоҷик низ доир ба моҳияти асосии давлати иҷтимоӣ ибронӣ андеша намудаанд. Ба монанди Абуалӣ Ҳасан ибни Алиӣ Тусӣ (1018-1092) ба таҳаллуҷ Низомулмулк сиёсатдон ва давлатшинос барҷастаро пайдо намудан хеле мушкул аст. Вай дар асраи безаволи худ “Сиёсатнома”, ки падидаи нодере дар таърихи таълимоти сиёсӣ ба шумор меравад шароити асримиёнагии инкишофи андешаҳои сиёсӣ ва идоракунӣ давлатиро ба таври барҷаста нишон додааст. Як аз масъалаҳои марказии дар асари безавлоӣ “Сиёсатнома”-и вай ин дарк ва фаҳми моҳияти асосии давлат ва махсусан давлати иҷтимоӣ ҳамчун ташкилоти сиёсӣ ба шумор меравад. Доир ба мафҳуми асосии “давлати иҷтимоӣ” чунин иборз намудааст. “Давлати иҷтимоӣ”-ро дар маънои ташкилоти бузурги сиёсии ҷомеа ва масъули суботи сиёсӣ маънидод намудааст. Ин гуна тарзи фаҳмишро ҳатто мутаффакирони ғарб дар асрҳои миёна доир ба мафҳуми “давлати иҷтимоӣ” надоштанд. Назари Низомулмулк дар бораи пайдоиши давлати иҷтимоӣ аз таълимоти ҳамзамонон ва андешамандони дигар чандон тафовут надошт. Ӯ низ дар бораи пайдоиши давлати иҷтимоӣ таълимоти махсусе ибронӣ надошта, замина бунёд ва инкишофи онро ба ҳудуди муктадир вобаста медонад.

Мутаффакири дигари ҳамин аср ин Ғазолӣ Абуҳомид Муҳаммад мебошад. Вай дар бораи пайдоиши давлати иҷтимоӣ андешаҳои ибронӣ намуда махсусан пайдоиши давлатро ба қудрати иллоҳӣ вобаста медонад ва доир ба мафҳуми “давлати иҷтимоӣ” чунин ибронӣ андеша намудааст: “...Худо давлатро бетаъсири омили беруна офаридааст. Барои ҳудуди муктадир мавҷудияти ҳеҷ гуна сабаб лозим нест ту офаридай ва туро офаридагорест, ки офаридгори ҳама олам аст”. Андешаҳои Муҳаммад Ғазолӣ дар бораи давлат ва махсусан давлати иҷтимоӣ ва пайдоиши он аслан ҳосияти теологиро дар худ ифода менамояд ва ҳама ҷониб қушидааст, ки андешаҳои ибронӣ намудаашро аз мавқеи дин асоснок намуда мустақам намояд.

Дар бораи давлати иҷтимоӣ садҳо назарияҳо ва доктринаҳо эҷод гардидааст, ки ҳар кадоми он ба таври ҳоса низомӣ ташаккул ва инкишофи давлати иҷтимоиро тавсиф намудаанд. Аммо ҳеҷ таълимот ё доктрина ба вучуд наовардаанд, ки моҳияти давлатро дар сатҳи олиаш тавсиф намояд.

Аз давраи Ренессанс сар карда рӯоварии муҳаққиқон ба масъалаи давлати иҷтимоӣ ва алқамандии он ба ҳайрияти умум ҳарҳела ҳосятро дар худ маҳфуз дошта бо ибораҳои гуногун онро муаррифи кардани мешуданд. Аз ҷумлаи чунин рӯоварӣ ба масъалаи мазкур ин бунёд ва эҳёи давлати ҳукуқӣ мебошад.

Дар назарияи давлатшиносӣ таълимоти давлати ҳукуқӣ марҳилаи охирин ҳисобида намешавад. Мутаффакирон ва намоёндагони ҷараёнҳои гуногун ба бисёр унсурҳои он муносибати манфӣ доранд. Аломатҳои назарияи давлати ҳукуқӣ озодии инфиродӣ, баробарҳукуқӣ, даҳлат накардани давлат ба қорҳои ҷомеаи шарҳвандӣ ва ғайра таҳким набахшид. Давлати ҳукуқӣ аз худкунӣ иқтисодиёт ва бурҳони даврагии он, истисмор, тезутунд гаштани нобаробарӣ ва муборизаи синфи барин амалҳоро аз байн набурд. Аз инҷост, ки таълимоти давлати иҷтимоӣ (давлати неқуавҳолӣ ҳамагон) ҷавобест, ба номуқамалии назарияи давлати ҳукуқӣ ва шакли классикии либералии он. Давлати иҷтимоӣ амалеро пеша менамояд, ки барои таъмини шароити қонькунандаи зиндагии ҳар як шаҳрванд, ҳимояи иҷтимоӣ иштироки бевоситаи он дар идоранамоии истехсолот, имкониятҳои яхела барои худмуайяннамоии ҳар як фард равона бошад [9, 160]. “Амалияи давлати иҷтимоӣ барои неқуавҳолӣ ҳамагон, бунёд ва эҳё инчунин пойдории ҷомеаи иҷтимоӣ нигаронида шудааст” [10, с.11]. Дар ҳамин маъни ибронӣшуда давлат соҳаи муборизаи байнигурӯҳӣ ва рақобат барои ҳокимият, барои қонунӣ гардонидани соҳти сиёсии мавҷуда нигаронида шудааст. Рӯ овардан ба омӯзиши падидаи ниҳоят мураккаб ва пурасор диқати муҳаққиқони гуногунро ба худ ҷалб намудааст.

Муҳаққиқон ба ҳулосае омадаанд, ки идеяи давлати иҷтимоӣ дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ташаккул ёфтааст. Он натиҷаи равандҳои иқтисодӣ

ичтимоии дар чомеа бавучуд омада буд. Дар миёнаи асри XIX дар як қатор кишварҳо мавҷҳои тавоноии инкилобӣ ва бухронҳо ба амал омаданд. Муқаррароти озодиҳои инфиродӣ ва бетарафии давлат ба иқтисодиёт аз амал қардан бозмонд, ки ба режим, сиёсии мавҷуда таҳдид эҷод намуд. Дар чунин вазъи сиёсӣ яъне замоне, ки хавфи тарқиши иҷтимоӣ намоён буд, элитаи ҳукмронро интихоби дигар ба ҷуз аз эълон доштани миссияи нави давлат чораи дигар намонда буд. Заминаи ба вучуд омадани андишаҳои комил ва мувофиқи мақсад ҳануз аз андешаҳои наазрияти адолатпешагии Ҷ. Роус аз ҷумла ақидаи “давлати нехҳо” хизмати иҷтимоии давлат, аз нав тақсим намудани даромад, баробар намудани даромадҳои аҳоли, инчунин назарияти ҳамбастагии Лион Дюгин бо мақсади таъми созиши иҷтимоии чомеа оғоз гардидааст.

Ғояҳои давлати иҷтимоӣ ҳамчун истилоҳ бори аввал дар афкори иҷтимоӣ ва сиёсии Олмон дар солҳои 80-ум пайдо шуд. Асри XIX Ҳукумати О. фон Бисмарк бо мақсади сушт қардани таъсири Ҳизби сотсиал-демократ, пас як қатор қонунҳо дар бораи суғуртаи кормандони саноатро омода кард [11]. Тавре ки дар изҳороти ҳукумати О. фон Бисмарк дар ин бора гуфта шудааст, табобати бемориҳои иҷтимоӣ истифодаи на танҳо чораҳои сарқубкунии зидди сотсиал-демократҳоро, балки ғамхорӣ дар бораи “неқӯаҳволии коргарон” -ро талаб мекунад. Сиёсати иҷтимоӣ то рутбаи доктринаи расмӣ Олмон баланд бардошта буд.

Мафҳуми «давлати иҷтимоӣ»-ро ба доираи гардиши илмӣ ҳуқуқшинос ва иқтисодии немис Лорентсем Фон Штеймен (1815-1890) дар соли 1850 ворид намудааст. Дар эҷодиёти вай фалсафаи Гегел таъсири калон расондааст. Давлати иҷтимоӣ ба андешаи Штейн бояд бошуурона барои манфиатҳои халқ хизмат намояд. Зеро несту нобуд сохтани синфҳои имконнопазир мегардад; ҳокимият манфиатҳои синфи ҳукмронро ифода менамояд синфи бойҳо. синфҳои бенаво хавфи потенциалиро барои ҳокимият ба миён меоранд. Вазифаи муҳимтарини давлат ин «мафҳуми» синфҳои поёнӣ мебошад.

Мантиқи Штейнро думболагирӣ намуда, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳамаи системаи таъминоти иҷтимоӣ барои он вучуд дорад, ки тавозуни манфиатҳоро байни синфҳои гуногун нигоҳ доранд. Чуноне, ки Ҷ. Кеннеди дуруст қайд намудааст, ки агар чомеаи озод ба камбағалони зиёд кӯмак карда натавонад, он наметавонад бойҳои шумораашон камро ҳимоя намояд. Моҳияти давлати иҷтимоиро Штейн чунин муайян кардааст вай «қудадор аст баробарии мутлақро оиди ҳуқуқи тамоми синфҳои гуногуни ҷамъиятӣ дар худ муайянқунии шахсияти алоҳида бо туфайли ҳокимияти худ дастгирӣ намояд». Ҳамзамон, метавон гуфт давлати иҷтимоӣ ва хусусиятҳои дарбаргирандаи он аз ҷониби муҳаққиқони гуногун вабоста ба инкишофи муносибатҳои ҷамъияти қор қарда шуда ҷиҳатҳои муҳасуси он муайян қарда шудаанд. Заминаи ташаккули назарияҳои оиди давлати иҷтимоӣ влбати ба макон ва замонҳои муҳатлиф ҳосиятҳои гуногунро доро буданд. Равандҳои ташаккули идеологияи неқӯаҳволии мардум пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ ҳосияти нав ба навро қасб намуд. Ба ташаккули ғояҳои кейнсианӣ дар бораи шугли умумӣ ва даромади баланди аҳоли ба ислоҳоте, ки сотсиал-демократҳо дар Шветсия ва ҳизби лейбористӣ дар Британияи Кабир гузаронидаанд, таъсири назаррас расонданд.

Ташаккули давлати иҷтимоӣ ва хусусияту назарияҳои гуногуни он таҳти сиёсати ҳифзи иҷтимоӣ дар солҳои 40-50-асри XX барномаҳое, ки ба ноил шудан ба сатҳи баланди зиндагии аҳоли қабул шуданд. Тавассути ташкили системаҳои давлатии таҳсилот, тандурустӣ ва дастгирии сохтмони манзил, инчунин расонидани кӯмак ба шахрвандоне, ки наметавонанд мустақилона ҳудро бо даромади ҳадди ақал таъмин кунанд, равона қарда шуд.. Дар солҳои минбаъда ин барномаҳо бо муқаррарот оид ба сиёсати демографияи давлат, вазифаҳои он дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, пешгирии қачравӣҳои иҷтимоӣ, ҳифзи фарҳанги миллий ва ғайра илова қарда шуданд. Сиёсати иҷтимоии кишварҳои саноатӣ дар асарҳои сершумор инъикос ёфтааст, афзалиятноктарини онҳо дар Бритониёи Кабир ва ИМА нашр шудааст ва дар он ҷо номи давлати иҷтимоӣ ба вучуд омадааст.

Дар санадҳои расмӣ ва қонунгузори кишварҳои Ғарб мафҳуми давлати иҷтимоӣ ҳеле кам истифода мешавад. Истилоҳи “давлати иҷтимоӣ” бештар истифода мешавад. Ин формула дар ҳуҷҷатҳои барномавии бисёр ҳизбҳои сиёсӣ, инчунин дар конституцияҳои се давлати Аврупои Ғарбӣ мавҷуд аст: дар Қонуни Асосии Ҷумҳурии Федеративии Германия дар соли 1949, Конституцияи Фаронса дар соли 1958 ва Конституцияи Испания. дар соли 1978 ва ғайра.

АДАБИЁТ

1. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: В 4 т. М.: «Мысль», 1983. Т. 4. С.12.
2. Белоусова С.В. Социальное государство как институт обеспечения качества жизни: монография. -Иркутск, 2012. С.54-58
3. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ, Ҷ 1, Душанбе 2015, С. 290
4. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ, Ҷ 1, Душанбе 2015, С. 290
5. Зокиров Г.Н. Давлат, Душанбе 2012, С. 58.
6. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ, Ҷ 1, Душанбе 2015, С. 292.
7. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ Ҷ.1. Душанбе, 2015.С.297
8. Зокиров Г.Н. Давлат. Душанбе, 2012.С.221.
9. Кочеткова Л.Н. Социальное государство. Опыт философского исследования. М. : Либроком, 2009. 160 с.;
10. Карпец В. Социальное государство и социальное представительство // Политический журнал. 2007. № 11.
11. Концепции социального государства и политики всеобщего благоденствия. [Манбаъи электронӣ], Режимдастрас: URL <https://history.wikireading.ru/395202> сани дархост.25.01.2020.

МОҲИЯТИ ВА ХУСУСИЯТИ ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ

Барои дарки пурраи моҳияту хусусиятҳои аслии давлати иҷтимоӣ сараввал рӯ овардан ба мундариҷаи асосии давлат ва наъҳои он саривақтӣ мебошад. Бинбарин давлат падидаи марказии системаи ҷамъиятӣ мебошад. Он меҳвари ниҳодҳои сиёсӣ, майдони зиддият ва муқовиматҳои неруҳои мухталифи ҷамъият аст. Инсоният ҳангоми расидан ба сатҳи «хомосапенс» кушидааст то, ки ҳамзистии ошоштаро дарёфт намояд. Натиҷаи чунин кушишҳо буд, ки инсоният ба дастовардҳои гуногун ноил гардид. Яке аз чунин дастовардҳои бузурги инсоният, ки барои ҳамзистии ошоштаи ва ташаккули сатҳи арзандаи зиндагии он мусоидат намудааст ин давлат ва махсусан давлати иҷтимоӣ аст. Пайдоиши давлати иҷтимоӣ дар раванди ҳаёти ҷомеа заминаҳои воқеӣ дошта, талабот ва манфиатҳои ҷомеа онро ба миён оварданд. Ҷомеаи инсонӣ давлати иҷтимоиро барои он ба вуҷуд овардаанд, ки муносибатҳои онҳоро ба танзим дарорад ва кафили оромию амният ва зиндагии шоистаи онҳо бошад.

Калидвожаҳо: давлат, концепсия, давлати иҷтимоӣ, ҷомеаи инсонӣ раванд.

ОСОБЕННОСТЬ И СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

Чтобы в полной мере понять сущности и особенности социального государства, необходимо своевременно акцентировать внимание на основное содержание государства и его типах. Следовательно, государство является центральным «феноменом»/явлением социальной системы. Это ось политических институтов, арена противостояния и сопротивления различных сил общества. Человечество из всех сил пыталось достичь уровня «хомосапенса», чтобы обрести мирное сосуществование. С результатом таких усилий человечество и добилось больших успехов. Одним из таких достижений является государство, которое является одним из величайших достижений человечества, способствовавшим мирному сосуществованию и формированию достойного уровня жизни. Возникновение государства в процессе жизни общества имеет реальную основу, а потребности и интересы общества и породили его. Человеческое общество создало государство, чтобы регулировать взаимоотношения, гарантировать им мир, безопасность и достойную жизнь.

Ключевые слова: государство, концепция, социальное государство, процесс человеческого общества.

FEATURE AND ESSENCE OF THE WELFARE STATE

In order to fully understand the essence and features of the welfare state, it is necessary to timely focus on the main content of the state and its types. Consequently, the state is the central "phenomenon" / phenomenon of the social system. This is the axis of political institutions, the arena of confrontation and resistance of various forces in society. Humanity has struggled to reach the level of "homosapence" in order to find peaceful coexistence. With the result of such efforts, humanity has made great strides. One of these achievements is the state, which is one of the greatest achievements of mankind, which has contributed to peaceful coexistence and the formation of a decent standard of living. The emergence of the state in the process of the life of society has a real basis, and the needs and interests of society gave rise to it. Human society created the state to regulate relationships, guarantee them peace, security and a dignified life.

Keywords: state, concept, welfare state, process of human society.

Сведения об авторе: *Абдуллоев Нуралӣ Содиқович* – магистрант второго курса факультета философии Таджикского национального университета. Email: 230219971a@gmail.com, тел: 918 76 25 24

Information about the author: *Abdulloev Nurali Sodikovich* – second-year master's student of the Faculty of Philosophy of the Tajik National University. Email: 230219971a@gmail.com, tel: 918 76 25 24

ПРИНЦИПҲОИ СИЁСАТИ ИҚТИМОӢ

Аноятиллоева С.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо эътирофи он, ки сиёсати иқтимоӣ қисми муҳим ва таркибии ғайолияти ҷомеа ва давлат мебошад, зарур аст, ки дар бораи принципҳои он сухан кунем. Принципҳои асосии сиёсати иқтимоӣ инҳо мебошанд: **адолати иқтимоӣ, масъулияти иқтимоӣ, ҳамкориҳои иқтимоӣ, кафолати иқтимоӣ** ва **солидаризми иқтимоӣ**. Дар татбиқи сиёсати иқтимоӣ риояи принципи адолати иқтимоӣ нақши марказӣ дорад.

Адолати иқтимоӣ хосиятҳои ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ иқтимоиро дар худ таҷассум менамояд. Адолати иқтимоӣ ба сифати идеали маъруфу машҳур ва пахншудатарин арзиши умуминсонӣ дар байни миллатҳо ва халқҳои олам мебошад. Риояи адолати иқтимоӣ аз давлат ва институтҳои он алоқамандии ноғусастанӣ дорад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки тамоми мақсадҳои иқтимоии инсон танҳо дар марҳилаи расидани ҷомеа ба сатҳи давлатдорӣ пешқадам ё давлати иқтимоӣ татбиқ мегардад. Давлати иқтимоӣ “ҷомеаи некуаҳволи”-и одамон ба ҳисоб меравад. Давлати иқтимоӣ – шакли сиёсии давлатдориест, ки талабот ва манфиатҳои гуногунсоҳаи одамон ба сифати шахрванди ҳамон давлат ва ҳамчун объекти сиёсат дар дохили давлати мазкур қонун қарда мешаванд. Таъмини адолати иқтимоӣ дар сиёсати давлат мақоми арзандаро соҳиб аст. Адолати иқтимоӣ барои ҳамаи аъзоҳои ҷомеа имкониятҳои гуногуни амалигардонии қобилиятҳои худ ва қонун қардондани талаботҳои ҳаёти фароҳам меорад. Адолати иқтимоӣ дар он зоҳир мешавад, ки аъзоҳои ҷомеа аз ҳисоби меҳнати худ воситаҳои барои зиндагӣ заруриашонро ба даст меоваранд ва он нафароне, ки ба ғайолияти меҳнатӣ омадагӣ мегиранд ё қобили меҳнат нестанд аз ҳисоби давлат таъмин мегарданд. Бо назардошти адолати иқтимоӣ на танҳо музди меҳнат, балки дигар неъматҳо бояд вобаста ба хизматҳои меҳнатии одамон тақсим қарда шаванд. Таҷассуми раванди адолати иқтимоӣ дар соҳаҳои иқтимоӣ, сиёсӣ ва иқтимоӣ-меҳнатӣ аҳамияти қалонро доро аст. Воқеъӣ қардондани адолати иқтимоӣ маънои баробарҳуқуқии ҳамаи шахрвандонро новобаста аз мансубияти иқтимоӣ ва милли-наҷодӣ инсонро инъикос менамояд. Зери мафҳуми адолати иқтимоӣ ба ҳамаи шахрвандон фароҳам овардани имкониятҳои иштирокнамоӣ дар идораи ҳаёти иқтимоии ҷомеа, ҳангоми қабули қарорҳои муҳим ба инобат гирифтани манфиатҳои онҳо дар назар дошта мешаванд. Дар соҳаи маданият принципи адолати иқтимоӣ дар ташкили шароитҳои мувофиқ, ҳамроҳ намудани мардум ва арзишҳои фарҳангӣ дар ташкили ин шароитҳои инъикоси хешро меёбанд.

Мафҳуми давлати иқтимоиро сиёсатшинос ва иқтисодшиноси немис Лерентс Фон Штейн ба илм ворид намуд. Ба андешаи ӯ вазифаи асосии давлати иқтимоиро барқарорнамоии баробарӣ ва озоӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии камбизоатон то сатҳи мардуми сарватманду пурзӯр ташкил менамояд [4]. Давлати иқтимоӣ бояд чунин вазифаҳоро иҷро намояд:

- Кафолатҳои сиёсӣ, шахрвандӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқҳои иқтимоии шахрвандон;
- Таъмини бисёрсоҳаи иқтисодиёт, муҳофизати моликияти шахсӣ, коллективӣ ва давлатӣ;
- Пайвастании муносибатҳои иқтисодии нақшавӣ ва иқтисоди бозорӣ;
- Таъмини системаи маълумотгирӣ, хизмати тиббӣ ва таъминоти иқтимоӣ барои ҳамаи шахрвандон;
- Дастгирӣ қардани оилаҳои камбизоат, мубориза ба муқобили ҷинояткорӣ ва ғайраҳо;
- Қор қарда баромадани барномаи давлатӣ барои аз байн бурдани дигар камбудҳои ҷойдоштаро амалӣ қарданд [7, с.341].

Ҳамин тариқ, “давлати иқтимоӣ” дар худ бисёр назарияҳои беҳтаринро, ки тафаккури инсонӣ барои беҳтаршавии ҳаёти шахс қор қардааст, гирифтааст ва имрӯз дар як қатор мамлакатҳои тараққиқарда асосҳои давлатӣ то саноатро бунёд қардаанд.

Принципи дигари сиёсати иҷтимоӣ дар ҷомеа **масъулияти иҷтимоӣ** ба ҳисоб меравад. Масъулияти иҷтимоӣ ҳар як субъекти сиёсатро маҷбур менамояд, ки вазифаи бар дӯшгирифтаашро бояд иҷро намояд ва барои иҷро нагардидани он ҷавобгарӣ ва ҷамин гуна як навъ ҳиссиёти баланди инсонӣ дошта бошад.

Аз ин ҷо, ҳанӯз соли 2014 Президенти мамлакат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз дошта буданд, "... мо азму талош дорем, ки барои ҳар як сокини мамлакат шароити зиндагии шоистаро муҳайё созем ва ҳамаи нақшаву барномаҳоямон маҳз ба хоҳири амалӣ карда мешавад" [2]. мувофиқи мақсад аст. Дар татбиқи амалии он кафолати иҷтимоӣ дода мешавад. Бунёд ва таҳкими давлати иҷтимоӣ имконият медиҳад, ки заминаҳои давлатии кафолати ҳуқуқӣ гузошта шавад ва принципҳои баробарӣ ва адолати иҷтимоӣ маҳз дар пояҳои санадҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ асос меёбанд.

Сиёсати иҷтимоии давлат дар давраи гузариши ҷомеа аз омилҳои гуногун вобастагии амиқ дорад. Албатта сиёсати иҷтимоии давлат дар ҷомеа барои беҳбудии сатҳи зиндагии аҳолии равона мегардад ва он бояд татбиқи амалии худро раванди ҷамин сиёсат пайдо намояд.

Принципи дигари сиёсати иҷтимоӣ ин **солидаризми иҷтимоӣ** мебошад. Мафҳуми солидаризм маънои ҳамдарди нисбати якдигар дар дохили гурӯҳ ё ҷамъият мебошад. Дар бисёре аз кишварҳои муосир принципи солидаризми иҷтимоӣ дар андоз ва бочгузори табақаҳои гуногуни аҳолии татбиқ мегардад.

Принципи дигари сиёсати иҷтимоӣ ин **шарикии иҷтимоӣ** мебошад. Дар санади Ташкилоти Байналмилалии Меҳнат, ки органи махсуси Созмони Миллалӣ Муттаҳид мебошад, ки соли 1919 ташкил ёфта, принципҳои умумишарикии иҷтимоӣ коркард шудаанд, инҳо мебошанд:

- баробарии тарафҳо дар гуфтушунидҳо ҳангоми қабули қарорҳо
- баробарии махсусияти ҳамаи тарафҳо ҳангоми иҷрои қарордодҳо
- маҳсулияти ҳатмӣ ва баробарии тарафҳо дар рафти иҷрои

ухдадорҳои қабулшуда

Принципи дигар ин **принципи субсидарӣ (ҷуброннамоӣ)** мебошад. Ин принцип танзими қонунгузорӣ дар соҳаи баҳамтаъсиррасонии сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар соҳаи иҷтимоӣ ва дастгирии онҳо мебошад. Ин принцип ба он нигаронида шудааст, ки ҳангоми ҳолатҳои буронҳои иқтисодӣ давлат ухдадор мебошад, ки ба табақаҳои аҳолие, ки осебадир ва ниёзманд ҳастанд, талафотҳои молиявии онҳоро пардохт намояд. Он метавонад ба шакли баландбардории маошҳо дар андозаи таносуби фарқияти болоравии нархҳо ифода меёбад.

Ҷамин тариқ мақсади асосии сиёсати иҷтимоӣ ин ботадрич баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии, паст намудани сатҳи камбизоатӣ, таъмини дастрасии хизматрасониҳои иҷтимоӣ тиббӣ мебошад. Принципиҳои сиёсати иҷтимоӣ дар аксари ҳолатҳо дар раванди ташкили рушди ҷомеа таҳия шуда, дар ҷараёни ташаккули пояҳои давлати иҷтимоӣ таҳаввул ва тақвият ёфтанд [3, с.25].

АДАБИЁТ

1. Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2016
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе. 2014.
3. Ҳуқуқи таъминоти иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҳмадуллозода Нурулло Раҳматулло. Душанбе. 2020
4. Смирнов С.Н., Сидорина Т.Ю. Социальная политика.-Москва 2004
5. [Электронный ресурс]. <http://www.president.tj>
6. [Электронный ресурс]. <http://www.mehnat.tj>
7. Равандҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон. Зери таҳрири профессор Муҳаббатова Абдусалом. Душанбе. 2017, саҳ 341.

ПРИНЦИПҲОИ СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ

Дар ин мақола сухан дар бораи принципҳои сиёсати иҷтимоӣ меравад. Принципиҳои асосии сиёсати иҷтимоӣ инҳо мебошанд: адолати иҷтимоӣ, масъулияти иҷтимоӣ, ҳамкориҳои иҷтимоӣ, кафолати иҷтимоӣ, ҷуброннамоӣ ва солидаризми иҷтимоӣ. Аз ҳамаи принципи асосӣ ин принципи адолати иҷтимоӣ мебошад, ки он ҳосиятҳои ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ иҷтимоиро дар худ таҷассум менамояд. Воқеъӣ гардондани адолати иҷтимоӣ маънои баробарҳуқуқии ҳамаи шаҳрвандонро новобаста аз мансубияти иҷтимоӣ ва милли-наҷодӣ инсонро инъикос менамояд. Давлати иҷтимоӣ – шакли сиёсии давлатдорист, ки талабот ва манфиатҳои гуногунсоҳаи одамон ба сифати шаҳрванди ҳамаи давлат ва ҳамчун объекти сиёсат дар дохили давлати мазкур қонун карда мешаванд. Мақсади асосии сиёсати иҷтимоӣ ин ботадрич баланд бардоштани сатҳи зиндагии

аҳоли, паст намудани сатҳи камбизоатӣ, таъмини дастрасии хизматрасониҳои иҷтимоӣ тиббӣ мебошад.

Калидвожаҳо: адолати иҷтимоӣ, масъулияти иҷтимоӣ, ҳамкории иҷтимоӣ, кафолати иҷтимоӣ, ҷуброннамоӣ, солидаризм иҷтимоӣ, давлати иҷтимоӣ.

ПРИНЦИПЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

В этой статье рассматриваются принципы социальной политики. Основными принципами социальной политики являются: социальная справедливость, социальная ответственность, социальное сотрудничество, социальные гарантии, компенсация и социальная солидарность. Самым основным принципом является принцип социальной справедливости, который воплощает в себе моральные, правовые, политические и социальные особенности. Осуществление социальной справедливости отражает равноправие всех граждан, независимо от их социальной и национально-расовой принадлежности. Государство всеобщего благосостояния - это политическая форма правления, при которой удовлетворяются потребности и интересы разных людей как граждан одного и того же государства и как объект политики внутри этого государства. Основная цель социальной политики – это постепенное повышение уровня жизни населения, сокращение бедности и обеспечение доступа к социальным и медицинским услугам.

Ключевые слова: социальная справедливость, социальная ответственность, социальное сотрудничество, социальная гарантия, компенсация, социальная солидарность, социальное государство.

SOCIAL POLICY PRINCIPLES

This article discusses the principles of social policy. The main principles of social policy are: social justice, social responsibility, social cooperation, social guarantees and social solidarity. The most basic principle is the principle of social justice, which embodies moral, legal, political and social characteristics. The implementation of social justice reflects the equality of all citizens, regardless of their social and national-racial affiliation. The welfare state is a political form of government in which the needs and interests of different people are met as citizens of the same state and as an object of politics within this state. The main goal of social policy is to gradually improve the living standards of the population, reduce poverty and ensure access to social and medical services.

Keywords: principle, social justice, social responsibility, social cooperation, social guarantee, compensation, social solidarity, welfare state.

Сведение об авторе: *Аноятиллоева Сабзбахор Аноятиллоевна* – Таджикский Национальный Университет – магистр второго курса специальности социальная работа факультета философии. **Адресс:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. **Телефон:** 992 50 184 24 46 Эл. почта: sabzish049696@gmail.com

Information about the author: *Anoyatilloeva Sabzbahor Anoyatilloevna* – National University of Tajikistan, master of the second year of the specialty of social work. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, city of Dushanbe, Rudaki Avenue 17, Phone: 992 50 184 24 46 E-mail: sabzish049696@gmail.com

АҚИДАҲОИ НАКЌУКОРӢ ВА КЌУМАКРАСОНӢ ДАР АҒКОРИ МУТАҒАККИРОНИ ШАРҚ АЗ ДАВРАИ ИСЛОМ ТО ОХИРИ АСРИ XIX

Ошурова Фаҳрия
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаҳои накўкорӣ ва кўмакрасонӣ дар дини ислом ва бузургтарин донишмандони исломӣ амиқ баррасӣ гардидаанд. Дар Қуръон масоили фалсафӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ ҷой дорад. Масъалаҳои ахлоқӣ аз мавзӯҳои асосии таълимоти Қуръон аст. Қуръон он масоили ахлоқиро дар бар гирифтааст, ки ҷомеаи башарӣ дар ҳама давраи замон ба онҳо ниёз дорад. Ахлоқи Қуръон ҳамчун маҳак ва меъёри танзимкунандаи ҷомеа ҳаст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои Миллат, Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати иди фитр дар бораи накўкорӣ ва кўмакрасонӣ дар Ислом чунин иброз намудааст: “Дини мубини ислом, хусусан, мақому манзалати хайру эҳсонкориро бисёр баланд бардошта, онро бо ихлос ба Худованд тавбаи меҳнат, ҷунки ихлосу эҳсон зевари беҳтаринест, ки ҳар як муъмин бояд ҳудро бо он орошта намояд. Дар Қуръони карим омадааст, ки эҳсону накўкорӣ бояд воҷиботи фитрӣ ва табиӣ инсон бошанд, зеро тавре ки Худованд неъматҳои ҳудро ба инсон арзонӣ меорад, ба инсон низ лозим аст, ки аз ин неъматҳои ҳудро ба дигарон эҳсон намояд. Дини мубини ислом ба мусулмонон талқин мекунад, ки дар зиндагии ҳуд ба исрофкориву зоҳирпарастӣ ва таассубу ҳурӯфот роҳ надиҳанд... Дар ҷомеаи озоду демократӣ, ки ҳоло бунёд карда истодаем, мо имкон дорем, ки паҳлуҳои нодире созандаи таъриху фарҳанги миллии аз ҷумла арзишҳои дини мубини исломро доир ба дастгирии ҷамъу маъҷубон ва муҳтоҷону камбизоатон

густариш дода, маросиму анъанаҳои этиқодии худро бо арзишҳои миллимон рангу таровати тоза бахшем. Зеро муносибати дуруст бо арзишҳои маънавий ва этиқодӣ дар асоси манфиатҳои умумидавлатӣ шартӣ муҳимтарини тақвияти ваҳдати миллӣ ва суботу оромии ҷомеа мебошад... Тибқи таълимоти Қуръону ҳадис ва фатвоҳои бузургони мазҳаби ҳанафӣ садакаи фитр яке аз василаҳои муҳими дастгирӣ ва кӯмак ба шахсони ниёзманд аст ва бояд ба шахсони эҳтиёҷманд, یتимону маъҷубон ва маризону камбизоатҳо дода шавад» [8].

Шак ва шубҳае нест, ки бигӯем Қуръон саросар ахлоқ аст ва инсонро ба тақводорӣ, сабр, таҳаммул, одамдӯстӣ, баробарӣ, бародарӣ, ваҳдату дӯстӣ, меҳнати ҳалол, илмомӯзӣ, худшиносӣ ба ҳамаи инсонӣ даъват менамояд ва тамоми амалу рафтори зишт ва ношоистаро манъ мекунад.

Яке аз масъалаи ахлоқие, ки дар Қуръон ба таври хеле густурда таъкид ва таъйид ёфтааст ин хайру эҳсон, неки кардан ва умуман накӯкор ва манфиатрасони мардум будани ҳар шахс дар ҷомеа мебошад. Неки аз ҳислатҳои муҳимтарин аст, ки ҷомеаро аз гирдоби ҳалокат наҷот мебахшад. Неки нишонае аз камоли фитрат ва бузургии ахлоқи инсон аст. Қуръон таълим медиҳад неки кардан яке аз беҳтарин амалҳои он инсонро дар назди Худованди карим азизу мукаррам мегардонад.

Мавзӯи дигаре, ки дар таълимоти ахлоқии Қуръони пок меҳварият дорад, меҳрубонию навозиш, марҳамату илтифот, сарпарстию кӯмак ва хайрхохиву дилбардории یتимон ё кӯдакони сағир мебошад. Қуръон ин амалҳои зикршударо дар нисбати یتимон муҳимтарин масъалаи ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва инсонӣ мешуморад. Қуръон бо даъват ба дӯстдорӣ ва навозиши یتимон амр ба он мекунад, ки инсонҳо дар тақдир ва сарнавишти якдигар бетафовутӣ зоҳир накунад, дар мусибату тангдastӣ ва бекасию бечорагӣ мададгор ва ғамхори ҳамдигар бошанд. Қуръон дар қатори ҷону равони یتимро мӯхтарам донистанд, молу амвол ва дороие, ки шояд, аз падару модар ё, ки пайвандон ба ӯ мерос мондааст, мӯхтарам медонад ва тасарруф ва ё аз худ кардани онҳоро аз тарафи ашхоси дигар макрӯҳ ва нораво медонад.

Ақидаҳои иҷтимоию сиёсӣ, идеалҳои накӯкорӣ, кӯмакрасонӣ, озодӣ, адлу инсоф, баробарӣ ва дигар арзишҳои иҷтимоӣ дар таълимоти иҷтимоии И. Сино хеле назаррасанд. Ибни Сино пайдоиши ҷомеаро дар зарурати ҳамзистӣ, дар якҷоягӣ қонеъ гардонидани ниёзҳои худ, ташкили зиндагии дастҷамъӣ ва ба эҷоди шаҳр ва ҷомеа мебинад. Пас, агар яке аз онҳо дар эҷоди зиндагии иҷтимоӣ ва шароити лозимаи ҷомеа пойбанд набояд, танҳо ба ҳамзистӣ бо афроди ҳаммонанди худ кифоят мекунад. Мутафаккир манзилро тарзи истеҳсоли бевоситаи ҳаёт-тавлид ва ҳифзи нафъи инсон медонад. Ӯ роҷеъ ба вазифаи аввали манзил сухан ронда, дар рисолаи «Тадбири манзил» менависад: «Ҳама кас аз подшоҳу раият ниёзманд аст ба ғизову хӯрокӣ, ки моёи ҳаёт аст ва низ ба таҳияву омода сохтани зиёдии хӯрок ва рӯзӣ барои рӯзи ҳоҷат, ки барояш пеш меояд, мӯхтоҷ аст» [3, с. 154].

Аз нигоҳи ӯ, дар ҷомеа бояд хазинаи махсус вуҷуд дошта бошад ва барои нигоҳ доштани беморону корношоямҳо ва ҷанговарон истифода шавад. Андози шаҳрвандон ва хайрияи одамон, аз рӯи андешаи мутафаккир, манбаи ин хазинаҳо аст. Сино таъкид менамояд, ки баъзе одамон аз баъзе сабабҳо бадбахт мешаванд, бинобарон ҳислати хуби одамони сарватманд ин аст, ки ба чунин одамони дар миёни роҳ монда ёри расонанд. Мутафаккир «ба воситаи далелҳои қавӣ аз талаботи табиӣ одамон падидаи ҷамъиятро асоснок намудааст. Ҳунарҳои гуногун дар натиҷаи тараққиёти тадриҷии ҷамъият пайдо шудаанд. Вале ҷамъият дар якҷо наистода инкишоф меёбад» [10, с. 89].

Инсон бояд ҳислати некӯкори намудан ва раҳму шавқат доштанро дар худ ривож диҳад ва ҳамин идеяи нексиришти метавонад ҳисси баробарию бедор намояд ва одамонро дар сулҳу субот нигоҳ дорад. Ёринамоии беғаразонаро дар ботин рушд додан лозим, то аз некии намудаат миннат намои ва дили касе захмин гардад. Неки дар ҳама вақт арзиши баландро соҳиб мешавад, ки он ҳолисона ва пайваста аз тарафи фард ба вуҷуд ояд.

Дар ақидаҳои иҷтимоии Сино ҷои марказиро тарбияи ахлоқӣ ишғол менамояд. Ба ақидаи ӯ сифатҳои ахлоқии инсон маҳсули муносибатҳои ҷамъиятӣ аст. Дар ташаккулёбии сифатҳои ахлоқӣ А. Сино муқоисаро дар ҷои баланд гузоштааст ва онро воситаҳои тарбия шуморидааст. А. Сино чунин гуфтааст:

«Рафтору одоби худро ба рафтору одоби дигарон муқоиса намоед ва бидонед, ки ту ҳам монанди дигаронӣ» [2, с. 84].

Ба ақидаи А. Сино вазифаи тарбияи ахлоқӣ аз худ намудани сифатҳои нек ва барҳам додани сифатҳои бад иборат аст. Ба ақидаи ӯ ҳамаи мавҷудот ба сӯи некӣ майл дорад. Хусусиятҳои баъди ахлоқӣ дар натиҷаи набудани сифатҳои нек дар одам пайдо мешавад. Нақӯкор ҳамон шахсест, ки бо фазилатҳои ахлоқӣ ба дигарон таъсир мерасонад. А. Сино саховатмандиро яке аз хислатҳои хуби инсонӣ шуморидааст. Сифатҳои шахсӣ барои ҳар як шахс хосанд, чунки одам табиатан нек аст ва кӯшиш менамояд, ки бо эҳтиёҷмандон ёрӣ расонад. Саховат бояд беғаразона бошад ва ба мақсади нек нигаронида шуда бошад.

Осори пурарзиши Носири Хусрав саршор аз афкору андешаҳои бикру ҳикматнок, ахлоқӣ, маънавӣ ва ҳаётии хеш дар таърихи тамаддуну фарҳанги форсу тоҷик мақоми баланди сазоворро ишғол менамояд. Дар асарҳои Н. Хусрав ақидаҳои панду ахлоқӣ, дар бораи муносибати байни одамон, дар бораи меҳнат ва аҳли меҳнат, авлиё ва ҳукамо, ақл ва имон, дар бораи танҳои, тарки дунё ва қаноат, мазаммати синфи ҳоким ва муфтахурон ақидаҳои арзишманд изҳор шудаанд.

Маъбдаи ва маншаи таълимоти ахлоқии Носири Хусрав оини некӣ, нақӯхоҳӣ ва нақӯкорӣ буд. Оини нақӯкорӣ, яъне ба кас роҳат-расон «чораи бечорагон» будан барои Носири Хусрав на ғайрат шир, балки маромномаи зиндагӣ, ормони олии ахлоқӣ буд.

Меъёри ахлоқии фарқ кардани баду нек дар таълимоти Носири Хусрав раво дидан ё надидан он ба худ аст. Носири Хусрав талиин мекард, ки «ҳар киро пеша некӣ бошад» ӯ «ба ду ҷаҳон беозор монад» [6, с. 187]. Пас зарурӣ аст, ки кас ба некӣ кардан кӯшад ва некии дигаронро низ фаромӯш накунад. Сухани нек, аъмоли нек, ном нек ва некӣ кардан ба дигарон фазилати писандида мебошад ва Носири Хусрав мардумро ба риояти ин муқаррароти ахлоқӣ даъват мекунад.

Дар таълимоти ахлоқии Носири Хусрав некӣ ҳама гуна ғаразу миннатро истисно мекунад. Агар дар паси некӣ ғаразе ниҳон бошад, ё барои нақӯкорие кас миннат ниҳад, он некӣ ботил хоҳад шуд. Носири Хусрав гуфтору кирдори неку бадро ба ҳайси меъёре шинохтааст, ки дӯсту душмани одамо муайян мекунад. Мутафаккир зимни ситоишу тарғиб некии мардумро ба ҳазар кардан аз бад ташвиқ менамуд.

Носири Хусрав роҷеъ ба масъалаҳои ахлоқӣ ва иҷтимоиву сиёсӣ низ як силсила фикрҳои бикру ноб баён кардааст. Мувофиқи ақидаи ӯ, ҳуқуқи баду нек ба нафс алоқаманд мебошад. Агар бадиву зиштӣ аз нодонию очизӣ ба миён ояд, пас нақӯиву хайрот аз покизагии ҳуқуқи инсон бармеояд. Аз ин рӯ, ақл меъёри асосии ахлоқ аст. Мутафаккир бар зидди ҳама гуна ҷабру ситам баромад карда, одамонро ба меҳнаткашию дӯстӣ ва рафоҳияти байниҳамдигарӣ тарғиб намудааст [4, с. 120].

Дигар мутафаккире, ки оид ба масъалаи нақӯкорӣ ва кӯмакрасонӣ ақидаҳои ҷолиб дорад, бузургтарин мутафаккири халқи тоҷик, симои дурахшони фарҳанги асри XIX Аҳмади Дониш мебошад. Аҳмади Дониш ҳамчун нахустин маорифпарвари халқҳои Осиёи Марказӣ ба муқобили сохти зӯроварии манғития баромад кард, тарзу усули кӯҳнашудаи таълиму тарбияро маҳкум намуда, роҳҳои ислоҳи камбудихоро нишон дод. Андешаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш оид ба ислоҳоти тарзу усули таълими мадрасаҳо, кушодани мактабҳои нав, ҷорӣ кардани илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ тарбия кардани мутахассисон дар хориҷи кишвар, даъват кардани муаллимони забони русӣ, ҳарбӣ ба корҳои идоравӣ давлатӣ ҷалб намудани донишмандону фозилон, гирифтани пеши роҳи ришвахӯрӣ ва ғайра ҳам аҳамияти амалии худро гум накардаанд.

Мутафаккир адлу инсофро асоси оромӣ ва пешрафти ҷамъият меҳисобад. Адолати подшоҳ дар муносибати вай ба раъият ошкор мешавад. Подшоҳ бояд бо фазлу хирадманд ва нисбати мардум меҳрубон бошад [1, с. 301]. Аҳмади Дониш подшоҳонро даъват мекунад, ки аз ҳоли мардуми бенаво бохабар бошанд, зеро вазифаи подшоҳ «дидбон ба сари халқ аст». Аҳмади Дониш инсонпарвари бузург буд. Ӯ мисли дигар мутафаккирони бузурги форсу тоҷик «бани одамо аъзои якдигар» мешуморид. Ба тақдири дигар халқҳо бепарво набуд. Сулҳу ҳамдигарфаҳмӣ ва ваҳдатро тарғиб мекард. Таъкид мекард, ки давлатҳои бузург бояд ба халқҳо ва давлатҳои заиф ёрӣ расонд. Панду насиҳат ва таълимоти сиёсии Аҳмади Дониш дар роҳи мустаҳкам гардонидани истиқлолият ва соҳибхиртиерии

давлати тоҷикон, тарбияи худшиносӣ ва ифтихори миллӣ, ватандӯстӣ ваҳдату ягонагии миллӣ ташаккули фарҳанги сиёсии мардум хизмати босазо хоҳанд кард.

Хулоса, нақӯкорӣ ва кӯмакрасонӣ ҳамчун фаъолияти махсуси ҷамъиятӣ дар ҳамаи динҳо ва урфу одатҳои анъанавӣ ташаккул ёфта дар рафтори иҷтимоии зоҳир гардидаанд. Маҳз нақӯкорӣ ва филантропия барои ташаккулёбии низоми кӯмаки иҷтимоии муосир ҳамчун замина ва асос хизмат намуда аст.

АДАБИЁТ

1. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития / Аҳмади Дониш. – Душанбе, 1992. – 454 с.
2. Афзалов Х. Таърихи педагогикаи тоҷик. Монография / Х. Афзалов, Б. Раҳимов. – Душанбе: Маориф 1994. – 372 с.
3. Диноршоев М. Матолиби фалсафаи Ибни Сино. Монография М. Диноршоев. – Душанбе, 2011. – 320 с.
4. Комилов Р.С. Фалсафаи тоҷик: аз аҳди бостон то имрӯз. Монография / Р.С. Комилов– Душанбе, 2011.
5. Кристенсен А. Маздопарастӣ дар Эрони қадим. Монография / А. Кристенсен. – Техрон, 1335.
6. Носири Хусрав. Куллиёт. Осори фалсафӣ / Носири Хусрав. – Душанбе, 2003.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» [Захираи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Режими дастраснамоӣ: <http://president.tj/node/25005> (Санаи муроҷиат: 26.01.2021).
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати иди фитр [Захираи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Режими дастраснамоӣ: <http://moh.tj/?p=7418> (Санаи муроҷиат: 04.04.2021).
9. Пури Довуд. Готҳо сурудаҳои Зардушт. Монография / Пури Довуд. – Техрон, 1354.
10. Султонов У. Ақидаҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии Абӯалӣ Ибни Сино. Монография / У. Султонов. – Душанбе, 1975.

АҚИДАҲОИ НАҚҶКОРӢ ВА КӢМАКРАСОНӢ ДАР АҶКОРИ МУТАҶАККИРОНИ ШАРҚ АЗ ДАВРАИ ИСЛОМ ТО ОХИРИ АСРИ XIX

Дар мақола қайд мешавад, ки дар дини ислом ба сифати мизочони кӯмаки иҷтимоӣ ятимон, пиронсолон, мусофирон, қарздорон ва маъҷубон баромад менамоянд. Кӯмак ба эҳтиҷмандон дар Ислому яке аз арзишҳои қалидӣ дар рафторӣ ҳар як пайрави ин дин доништа шудааст. Ҷамъунин масъалаҳои нақӯкорӣ ва кӯмакрасониро дар таълимотҳои иҷтимоии дар аҷкори иҷтимоии мутаҷаккирони форсу тоҷик, мисли И. Сино, А. Форобӣ, Н. Хусрав ва А. Дониш **ботафсил дида шудаанд**. Инсон бояд хислати неқӯкори намудан ва раҳму шавқат доштанро дар худ ривҷ диҳад ва ҳамаи идеяи неқсиришти метавонад ҳисси баробариро бедор намояд ва одамро дар сулҳу суббот нигоҳ дорад. Ёринамоии беғаразонаро дар ботин рушд додан лозим, то аз неқии намудаат миннат намоӣ ва дили касе захмин гардад. Неқӣ дар ҳамаи вақт арзиши баландро соҳиб мешавад, ки он ҳолисона ва пайваста аз тарафи фард ба вуҷуд ояд.

Қалидвожаҳо: нақӯкорӣ, кӯмакрасонӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, ятим, маъҷуб, пиронсолон, бепадар, эҳтиҷманд, филантропия, адолат, зардуштия, монавия, маздакия, Шарқ, Ислому, Авесто, камбизоат, Қуръон, худшиносӣ худшиносӣ.

ИДЕЯ БЛАГОДЕЯНИЯ И СОДЕЙСТВИЯ В УЧЕНИЯХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА С ИСЛАМСКОГО ПЕРИОДА И ДО КОНЦА XIX ВВ

В статье отмечается, что религия Ислам считается одной из ключевых форм поведения верующего человека, то есть оказать помощь сиротам, пожилым людям, странникам, и инвалидам. Помощь нуждающимся и беднякам, согласно учениям Ислама, является одной из ключевых ценностей мусульманина. Также проблемы благодеяния и содействия рассматриваются в учениях персидско-таджикских мыслителей, таких как: А. И. Сино, А. Фороби, Н. Хусрав и А. Дониша. Человек должен развивать добродетель доброты и сострадания, и эта идея доброты может пробудить чувство равенства и сохранить в людях мир и стабильность. Необходимо развивать бескорыстную помощь, чтобы быть благодарным за вашу доброту и ранить чье-то сердце. Добро имеет высокую ценность, поскольку оно объективно и последовательно создается человеком.

Ключевые слова: вера, добро, зло, социальная помощь, богобоязнь, сиротство, старость, бедность, нужда, филантропия, справедливость, богопознание, самопознание.

THE IDEA OF CHARITY AND ASSISTANCE IN THE STUDIES OF THE EAST THINKERS FROM THE ISLAMIC PERIOD TO THE END OF THE XIX CENTURY

The article notes that the religion of Islam is considered one of the key forms of behavior of a believer, that is, to provide assistance to orphans, the elderly, wanderers, and the disabled. Helping the needy and the poor, according to the teachings of Islam, is one of the key values of a Muslim. Also, the problems of beneficence and assistance are considered in the teachings of Persian-Tajik thinkers, such as: A. I. Sino, A. Forobi, N. Khusrav and A. Donish. One must cultivate the virtues of kindness and compassion, and this idea of kindness can awaken a sense of equality and preserve peace and stability in people. It is necessary to develop selfless help in order to be grateful for your kindness and to hurt someone's heart. Good is of high value because it is objectively and consistently created by man.

Keywords: faith, kindness, evil, social assistance, fear of God, orphanhood, old age, poverty, need, philanthropy, justice, knowledge of God, self-knowledge

Сведение об авторе: *Оишурова Фахрия Абдусаторовна* – Таджикский Национальный Университет - магистр второго курса по специальности социальная работа факультета философии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: **992 50 106 59 95**

Information about the author: *Оишурова Фахрия Абдусаторовна* – National University of Tajikistan, master of the second year of the specialty of social work. Address: 734025, Republic of Tajikistan, city of Dushanbe, Rudaki Avenue 17, Phone: **992 50 106 59 95**

НАҚШИ ИНТЕРНЕТ ДАР ҲАЁТУ ФАЪОЛИЯТИ ҶАВОНОНУ НАВРАСОН

Таибов М.Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тибки омери пешниҳод кардашудаи tass.ru дар ҷаҳон зиёда аз 4 миллиарду 660 миллион нафар (аҳолии замин 7,5 миллиард нафар аст) аз хизматрасониҳои гуногуни интернет истифода мебаранд (ҳисоби миёнаи умри истифодабарандагони интернет 35 сола аст). Дар байни солҳои 2000 то 2020 шумораи истифодабарандагони интернет ҳашт маротиба зиёд шуда, аз 6,5 ҶОИЗ соли 2000 ба 59,5 ҶОИЗ (соли 2020) омада расид, яъне ҳоло зиёда аз 50 ҶОИЗ аҳолии рӯи замин аз интернет истифода мебаранд.

Мувофиқи ахбороти соли 2020 истифодабарандагони интернет дар Тоҷикистон ба 3 миллиону 180 ҳазор нафар рафта расид (соли 2000-ум ҳамагӣ 2000 нафар истифодабарандаи интернет буд), соли 2020 ба 3 миллион рафта расид (истифодабарандагони ҶОИЗ телефонҳои мобили 5 миллиону 325 ҳазор нафаранд) ва дар Тоҷикистон дар Осиё вобата ба ин масъала ҷойи 25 (масалан Қазоқистон ҷойи 11, Туркменистон ҷойи 31)-умро ишғол мекунад [6]. Дар Тоҷикистон интернетро ба истифодабарандагон ширкатҳои “Тоҷиктелеком”, “Телеком технологӣ” ва дигар ширкатҳои мобилӣ таъмин мекунад. Мушкилии асоси дар Тоҷикистон суръати суст ва нархи гарони интернет аст. Як соат истифодаи интернет дар марказҳои интернетӣ 3-4 сомонӣ мебошад. Интернет истифодабарандагон 1 Г интернетро бо нархи 30 сомонӣ харид мекунад.

Ҷомеаи иттилоотӣ ҷомеаи насли нав аст. Барои муайян намудани ҳолати муносири мамлакатҳои мутаракки, ки дар ин кишварҳо нақши ахбор дар тамоми соҳаҳои ҶОИЗ ва сатҳи сифати истеҳсолот бағоят бузург аст, истифода бурда мешавад. Иттилоот имрӯз ба сифати арзиши қимматарин баромад менамояд ва аз ҳамаи соҳаи ҶОИЗ фаъолияти иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Бе раванди коммуникатсия ба даст овардани иттилоот ғайри имкон аст.

Қарнҳои инҷониб ҷомеаи башарӣ ба тарзи ҳамешагӣ ба алоқаи иттилоот ниёз дошт ва ин ниёзмандӣ тадриҷан боиси кашф гардидани шаклҳои мухталифи робитаҳои маънавӣ ва ташаккули воситаҳои иттилоотӣ гардид. Дар айни замон воситаҳои ахбори оммавӣ (ВАО): матбуот, радио ва телевизион, махсусан интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ дар ин миён мавқеи хоса пайдо карда, дар давраҳои гуногуни ҶОИЗ иҷтимоӣ муҳимтарин масоили давру замонро, аз як тараф инъикос, аз ҷониби дигар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳад. Интернет тадриҷан ҳокимиятро ба халқ ва халқро ба ҳокимият пайваст менамояд. Ин аст, ки онҳо чун як соҳаи ҶОИЗ ҷамъияти эътироф шудаанд. Махсусан барои наврастони ҷавонон нақши интернет ва техникаву технология басо муҳим мебошад. Бояд қайд намуд, ки азбаски мо дар раванди ҷомеаи глобализатсионӣ ва инноватсионӣ қарор дорем, ҳар як ҷавон ва наврастори лозим аст, ки аз истифодабарии техникаву технологияи ва замонавӣ боҳабар бошад, яъне дар ин ҷода ҳамқадами замон бошем.

Дар тули ҳазорсолаҳо барои мардум ягона роҳи ҳифз ва интиқоли ахбор суҳанҳои шифохӣ буданд. Дар ин ҳолат суҳан пурра дастраси омма намегардид ё ҳангоми интиқоли шифохӣ ахбор моҳияти худро гум менамуд. Бо ихтироъ намудани қоғаз, дастгоҳи чопкунӣ, шрифтҳо ва мошинҳои типографӣ гуфторҳои ахборӣ хусусияти оммавӣ мегиранд. Бо пайдо шудани воситаҳои электронии интиқоли ахбор, махсусан интернет аҳамият ахбор куллан тағйир ёфт. Ба ин мазмун мақоли «ахбор ҷаҳонро идора мекунад» тасдиқи худро ёфт. Имрӯз инқилоби илмӣ ва коммуникатсионӣ босуръат идома дорад ва мо ботадриҷ ба ҷомеаи иттилоотӣ ворид гашта истодаем. Аз ин сабаб омӯзишу таҳлили мавзӯи маскур саривақтӣ буда, аҳамияти назариявӣ амалӣ дорад.

Дар шароити имрӯза интернет ба дараҷаи олӣ тараққӣ кардааст, ки ҳар як истифодабаранда метавонад бо ёрии барномаи мавҷудбуда, ба шабакаҳо пайваст шавад

ва шабакаро идора намоянд. Ҳоло дар ҷаҳон беш аз саҳдҳо миллион компютерҳои фардӣ мавҷуд ҳастанд, ки зиёда 80%-и онҳо дар шабакаҳои гуногуни иттилоотӣ хисобарор (аз шабакаҳои хурди маҳдуд то шабакаҳои умумӣ ҷаҳонии Internet) муттаҳид шудааст. Дар шабакаҳо муттаҳид сохтани компютерҳо сабабу аҳамиятҳои калон дорад, ки дар натиҷаи интиқоли бо суръати маълумоти иттилоотӣ, додугирифтӣ маълумоти истифодабарандагонӣ компютер, гирифтани ва додани маълумот бе воситаи дар ҷои кор бо (мактубҳои E-mail ва ғайраҳо), гирифтани маълумот аз ҳар ғӯшаи қанори қураи замин, инчунин ба даст овардани маълумот дар бораи компютерҳои муассисаҳои гуногун бо барномаҳои мухталиф қор қарданро хело осон мегардонад.

Яке аз масъалаҳои асосӣ, ки дар шароити имрӯза барои баланд бардоштани ҳоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омадааст ин тақмили системаи идоракунӣ ва шабакаҳои ҳозиразамон мебошад. Оғози дастрасӣ ба интернет дар Тоҷикистонро аз соли 1995 медонанд, ки «CADA» (Агентии оид ба рушди ОМ) хизматрасонии почтаи электрониро шуруъ намуд. Таҷдиди дубораи он ба 23-юми декабри соли 1998 рост меояд. Дар ин сана интернет сервис провайдерӣ «Телеком технолоҷӣ» расонидани оммавии интернетро сар қард, ки аввалин провайдерӣ интернетрасон ба ҳисоб меравад. Тадриҷан шумораи онҳо афзуда истодааст, яке аз онҳо сервис провайдерӣ «Saturn» мебошад, ки махсусан айни ҳол хело ҳам серталаб аст. Охи́ста-охи́ста истифодабарандагонӣ он афзоиш ёфта, феълан миллионҳо соқини Тоҷикистон айни ҳол аз он истифода мебаранд. Интернет ҳамчун муосиртарин дастоварди илмиву ақлӣ то ҷое дар ҷомеаи тоҷик ҳам мавқеъ пайдо қардааст. Пайдо қардидани сайтҳои зиёд дар назди вазорату идораҳо, расонаҳои қабарӣ ва шахсонӣ алоҳида шаҳодат медиҳад, ки робитаи ҷомеа бо иттилоъғирӣ аз интернет рӯ ба зиёдшавӣ дорад. Аз ВАО бошад, агентҳои қабарӣ бештару хубтар интернетро барои қабаррасонӣ ва робита бо ҷомеа қарқ намудаанд. Умуман, ин мавзӯ дар Тоҷикистон ба таври қофӣ омӯхта нашудааст, аммо ба ҳар ҳол масалаи ақтуалӣ замон мебошад.

Таваҷҷӯҳи тамоми сохторҳои қамъиятӣ ба шабакаи ахборотию глобалии интернет рӯз аз рӯз меафзояд. Микдори истифодабарандагонӣ он хеле зуд баланд рафт ва аллақай тайи 50 млн. мерасад. Истифодабарандагон ҳатто аз он проблемаҳое, ки ба таъмини муҳоғизати маълумотҳо ва компютерҳои шахсии истифодабарандагон вобаста аст, наметарсанд. Дар ин шароит талабот ба ахбори шабакаи интернет, имқониятҳои он, хизматрасоние, ки дар интернет амал мекунад, хеле зиёд ғаштааст.

Ба воситаи ин, шабака таъмини программавии ҳуҷқатҳои гуногуни вобаста ба мавҷудияти шабака ва қор дар он, маводҳои илмӣ паҳн қарда мешавад.

Интернет – ин шабакаи васеъ ва паҳншуда аст, ки байни худ компютерҳои дар тамоми ҷаҳон паҳншударо мепаївандад. Ба ғуғти баъзе сарқашмаҳо интернет зиёда аз 100 мамлақатро фаро гирифта, наздики 40 ҳазор шабакаҳои алоҳидаро, ки ба 1,7 млн. компютер пайваст аст, мутаҳид менамояд. Вақте, ки Шумо низ ба шабакаи интернет пайвастед, компютери Шумо як қисми ин сети умумиҷаҳонии компютерҳо мегардад. Интернет ин сети компютерҳо аст, ки байни худ ба воситаи шлюзҳои байнисетӣ пайвастанд. Ду тавсифи муҳиме мавҷуд аст, ки онҳоро муттаҳид мекунад:

1) Ҳамаи шабакаҳо, барои он ки роҳҳои қойдигарқунӣ ва қи тавр қорқарди ҳатоғиҳоро ҳал қунанд, розиянд яғона аломатҳои шартиро истифода баранд;

2) Ҳамаи шабакаҳо дар системаи Интернет роҳи яғонаи ирсол доштани маълумотҳо ва идентификатсияи махсуси компютерҳоро, ки дар системаи интернет мавҷуд аст, дороянд. Тариқи интернет Шумо имқон доред аз почтаи электронӣ истифода қаред, дар базаи маълумотҳо қустуҷӯӣ намоед, дар телеқонференсияҳо доҳил шуда дар ҳалли масъалаҳои гуногун ширқат варзед ва ғайраҳо [1; с.76].

Ҳоло инқишоғи хеле босуръат ва васеъ шудани доираи хизматрасонии дар интернет назорат қарда мешавад. Намудҳои нави хизматрасонии ба миён омада хеле зуд паҳн мегарданд:

- ғазетҳои электронӣ, журналҳои мултимудиавии электронӣ;
- барномҳои ҳафтаинаи радиой, ки тариқи интернет паҳн мешавад;
- видео-қонференсияҳо;
- қариди электронӣ ва ғайраҳо [2, с.143].
- мағозаҳои шабақавӣ.

Имрӯз истифодабарандагон метавонанд байни қамдигар ғуғтуғӯӣ намоянд, тариқи почтаи электронӣ мақтуб фиристанд.

Тоҷикистон низ қун қузьи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ин тадбирҳо дар қанор нест. Инро метавон дар мисоли қарору фармонҳои Президент ва Ҳуқумати Тоҷикистон тақдиқ

кард. Аз чумлаи онҳо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чора ҳои таъмин намудани дастрасӣ ба шабакаҳои ҷаҳонии иттилоотӣ» (аз сентябри соли 1999 № 1347); Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 5 ноябри соли 2003 №1174); Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 7 ноябри соли 2003 №1175); Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Консепсияи давлатии сиёсати иттилоотӣ» (аз 30 апрели соли 2008 №451); фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-уми апрели соли 2008 дар бораи «Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣ» ва қарори Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2011 оид ба «Консепсияи ташаккули Хукумати электронӣ дар ҚТ» мебошанд, ки мақомотҳои масъул дар талоши пиёда кардани онҳо ҳастанд. Аз ин байн коршиносон ва таҳлилгарони соҳа аҳамияти иқдоми ахирӣ: «Консепсияи ташаккули Хукумати электронӣ дар ҚТ»-ро хеле муҳим арзёбӣ мекунанд. Зеро он фарогирандаи паҳлуҳои гуногуни қор дар ин самт буда, стратегияи амиқи амалиро дарбар мегирад. Феълан дар кишвар аз ҷониби идораҳои марбута, дар доираи ин амр чораҳои мисли компютеркунонии мактабҳо, гузаштан ба технологияи рақамӣ, рушди технологияи мобилӣ, шароитҳо барои фароҳам овардани интернет ва монанди ин идома дорад.

Ба таври табиӣ ва оммавӣ, тадриҷан роиҷ шудани шабакаи ҷаҳонии интернет яке аз ҷузъҳои таркибии ҷаҳонӣ гардидааст. Тоҷикистон, ки аз 30-уми апрели соли 2008 дар бораи «Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣ» қарор қабул кард, таъя ба интернет ҳам самти асосиро фарогир аст. Қорғузори хукумати электронӣ дар қисмати робитаҳои иттилоотии асосан тариқи интернет пиёда мешавад. Бояд гуфт, ки самти таҳқиқи банда низ ба ҳолат ва вазъи интернет бастагии ногусастанӣ дорад.

Бо ҳамин, интернет дар Тоҷикистон дар ҳоли рушд аст. Чанд соли охир ба назар мерасад, ки системаи иттилоотии кишвар майл ба истифодаи васеъ аз технологияи муосир ва васоити интернетӣ доранд. Сомонаҳои гуногуни вазорату идораҳо, вилояту шаҳрҳо, маъруфияти шабакаҳои иҷтимоӣ ва почтаи электронӣ аз он шаҳодат медиҳад. Дида мешавад, акнун интернет чун воситаи алтернативии иттилооти оммавӣ, ҷойгоҳи худро пайдо намудааст. Аксари расонаҳои, ки ҳислати умумимиллӣ доранд, ҷалби муштариёни худро аз ин восита меҷӯянд. Махсусан сомонаи машҳури Instagram, ки истифодабарандагони он бениҳоят зиёд мебошанд, ҳамчун як воситаи машҳур шудан ва ба даст овардани маблағ гаштааст. Расонаҳои хабарӣ ба шурӯи сомонаҳои худӣ пардохтанд. Инро метавон дар мисоли ҳам расонаҳои ҳукумату ҳам ғайриҳукуматӣ дид. Дар муқобили радиову телевизион ва матбуот ба ҳайси алтернативаи дастрасӣ ба иттилоъ зухур намудани интернет ба мавқеи онҳо таъсири амиқ гузошт ва водор намуд, ки аз имкониятҳои он истифода баранд. Мафҳуми набе бо номи «Чандрасонаӣ» мустақиман ба интернет дахл дошта, ҳамин маъниро думбол дорад, ки метавон дар ҳар сомона, ҳамагуна шакли ахбори матнӣ, садои тасвириро маърази истифода қарор дод.

Гумон меравад, ки бо бештар ба якдигар наздик шудани кишварҳо ва ягонагии нисбии ҷомеаи ҷаҳонӣ гуногунрангии фарҳангӣ беш аз беш имкони бузург пайдо мекунанд. Дар ин ҳолат тафовутҳои наҷодӣ, қавмӣ ва мазҳабӣ он қадар зиёд хоҳанд шуд, ки чорае, ҷуз расмият бахшидан ба ҳамаи онҳо, вуҷуд надорад. Дар ҷунин фазое ҳамаи ақалиятҳо метавонанд аз ҳуқуқи худ дифоъ кунанд. Шабакаи интернет дар айнаи ҳол, ки афзори густариши арзишҳои ғарбӣ аст, метавонад бунёдгариёни мазҳабиро низ дар саросари олам ба якдигар пайванд диҳад ва василае барои тарғибу ташвиқи инсониву динӣ бошад.

Иттиҳоди байналмилалӣ телекоммуникатсия (ITU) маълумотро оид ба истифодаи Интернет дар ҷаҳон нашр кард. Тавре дар тадқиқот гуфта шудааст, охири соли 2015 истифодабарандагони шабакаи ҷаҳонии интернет ба 3,2 миллиард нафар расида, аз он 2 миллиард нафарашон аз кишварҳои пешрафта ҳастанд [3].

Иттиҳоди байналмилалӣ телекоммуникатсия (ITU) интизор аст, ки то охири соли 2015 беш аз 7 миллиард пайвастишавиҳои фаъол дар шабака ба назар мерасад, ин нишондиҳанда дар муқоиса бо соли 2000-ум 738 миллион зиёд хоҳад шуд.

Соли 2015 шумораи аъзоёни 2G 95% аҳолиро, 3G – танҳо 69%-ро фаро мегирад, аммо тадриҷан фарогирӣ минтақаҳои деҳот идома дорад.

Истифодаи интернет дар Аврупо нисбатан баландтар аст, ки дар он 82,1% аҳоли дар хона ба он пайваст шудаанд. Дар зинаи дигар ИМА бо 60% қарор дорад. Қорея ҳанӯз дар фарогирӣ аҳоли бо суръати баланд пешсаф аст, баъди он Фаронса, Ирландия

ва Дания меистанд. Замбия, Покистон ва Сенегал дар охири рӯйхат, бо суръати пасттарини интернет қарор доранд [5].

АДАБИЁТ

1. Гронский И.А. Социально-философские основания активности интернет-аудитории в сетевой коммуникации: Диссертация... кандидата философских наук. Нижний Новгород. 2011. – С. 76.
2. Журавлева Е.Ю. Глобальная информационная компьютерная сеть Интернет: проблемы становления и развития (социально-философский анализ). автореферат. кандидата философских наук, 2002. С.143
3. Кашина А. Е. Интернет и его роль в развитии современного общества// http://sociosphera.com/publication/conference/2013/183/internet_i_ego_rol_v_razviti_sovremennogo_obshchestva/
4. Уровень проникновения интернета в Центральной Азии // regnum.ru (дата обращения: 07.04.2016)
5. <http://newreporter.org/tj/2015/05/27/dar-oxiri-soli-2015-shumorai-istifodabarandagoni-internet-dar-sarosari-jahon-ba-33-milliard-nafar-xohad-rasid/>
6. Тоҷикистон аз ҷиҳати истифодабарандагони интернет дар ҷои 114 қарор гирифт [Захираи электронӣ] //Сомонаи расмӣ Sputnik. – Режими дастраснамоӣ: www.sputnik.tj.com

НАҚШИ ИНТЕРНЕТ ДАР ҲАЁТУ ҶАҶОЛИЯТИ ҶАВОНОНУ НАВРАСОН

Дар мақола имкониятҳои истифодаи интернет ҳамчун манбаи ба даст овардани иттилоот дида баромада шудааст. Инчунин муаллиф мафҳум ва моҳияти интернет ва таърихи пайдо шудани онро дар кишвари мо мавриди диққат қарор додааст. Дар мақола мафҳуми “интернет”, таърихи пайдоиши интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таснифот, зарурати истифодабарандагон ва таъсири интернет он ба хонандагон нишон дода шудааст. Муҳаққиқ вазифаҳои асосии интернетро ҳамчун манбаи иттилоот нишон дода, принципҳо ва намудҳои хизматрасонии онро бо далелҳои равшан нишон додааст. Инчунин муаллиф дар мақола аз омӯрӣ расмӣ истифодабарандагони интернет истифода бурда онро бо дигар кишварҳо муқоиса кардааст. Инчунин муҳаққиқ қонунҳо ва фармонҳои ҳукумати давлатро барои компютеркунонии мактабҳо, гузаштан ба технологияи рақамӣ, рушди технологияи мобилӣ, шароитҳо барои фароҳам овардани интернет ва монандида баромадааст.

Калидвожаҳо: интернет, ҷомеаи иттилооти, хизматрасониҳои интернетӣ, технологияи рақамӣ, электроникунонӣ, иттиҳоди байналмилалӣ телекоммуникатсия, шабака, почтаи электронӣ, технологияи мобилӣ, компютер.

РОЛЬ ИНТЕРНЕТА В ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МОЛОДЁЖИ И ПОДРОСТКОВ

В статье рассматриваются возможности использования Интернета как источника информации. Автор также останавливается на понятии и сущности Интернета и истории его появления в нашей стране. В статье описано понятие «Интернет», история Интернета в Республике Таджикистан, его классификация, необходимость использования и влияние на читателей. Исследователь представил основные функции Интернета как источника информации и представил принципы и виды его услуг с наглядными доказательствами. Автор также использует официальную статистику интернет-пользователей и сравнивает их с другими странами. Исследователь также изучил законы и постановления правительства о компьютеризации школ, переходе на цифровые технологии, развитии мобильных технологий, условиях создания Интернета и тому подобное.

Ключевые слова: Интернет, информационное общество, Интернет-услуги, цифровые технологии, электроника, международные телекоммуникационная сеть, электронная почта, мобильные технологии, компьютер.

THE ROLE OF THE INTERNET IN THE LIFE AND ACTIVITIES OF YOUTH AND ADOLESCENTS

The article discusses the possibilities of using the Internet as a source of information. The author also dwells on the concept and essence of the Internet and the history of its appearance in our country. The article describes the concept of "Internet", the history of the Internet in the Republic of Tajikistan, its classification, the need to use and influence on readers. The researcher presented the main functions of the Internet as a source of information and presented the principles and types of its services with visual evidence. The author also uses the official statistics of Internet users and compares them with other countries. The researcher also studied laws and government regulations on the computerization of schools, the transition to digital technologies, the development of mobile technologies, the conditions for creating the Internet, and the like.

Keywords: Internet, information society, Internet services, digital technologies, electronics, international telecommunication network, e-mail, mobile technologies, computer.

Сведения об авторе: *Таибов Мирзоҷумъа Ҷоилбекович* - Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры социологии факультета философии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17; E-mail: taibov0101097@gmail.com; Тел.: (+992) 550 05 03 04.

Information about the author: *Taibov Mirzojuma Fozilbekovich* – Tajik National University master degree student department of sociology faculty of philosophy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki str. 17; E-mail: taibov0101097@gmail.com; Phone.: (+992) 550 05 03 04.

ОМИЛҲОИ ПАЙДОИШИ КАМБИЗОАТӢ ВА ОҚИБАТҲОИ ИҚТИМОИИ ОН ДАР ҚОМЕАИ МУОСИР

Ҳакимов А.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Камбизоатӣ яке аз масъалаҳои асосии охири асри XX ва аввали XXI ба шумор меравад. Зери мафҳуми умумии камбизоатӣ муҳтоҷии пайваста афзояндаи аҳоли, ки бо имконоти маҳдуди дарёфти ҷойи кор ва сатҳи пасти музди меҳнат алоқаманд аст, фаҳмида мешавад. Дар натиҷаи ин гуруснагӣ, пастшавии қувваи ҷисмонӣ аклонӣ, нарасидани сару либос, пойафзол ва надоштани ҷойи доимии зист ба миён меояд. Камбизоатӣ сабаби асосии васеъ паҳн шудани бемориҳо гашта, дар охир сабаби паст шудани қувваи ҷисмонӣ аклонии захираи инсонӣ мегардад.

Оид ба сабабҳои пайдоиш ва мураккаб гаштани масъалаи камбизоатӣ дар қомеа баҳсу мунозираҳо асрҳо боз давом карда истодааст. Барои шароити камбизоатӣ олимони омилҳои зиёдеро қайд мекунам, ки ба ҳайси асоситарин метавон аз инҳо номбурд, ки байни ҳамдигар алоқамандии қавӣ доранд:

1. **Демографӣ** (оилаҳои серфарзанд ва нопурра, оилаҳои бесаробон, зиёдшавии аҳоли дар) набудани шароитҳои воқеии ҳаётӣ)
2. **Сиёсӣ** (қанда шудани робитаҳои иқтимоӣ-фарҳангии байни минтақаҳою кишварҳо, моҷароҳои ҳарбӣ, муҳоҷирати маҷбурӣ)
3. **Иқтисодӣ** (самарави пасти меҳнат, маоши паст, бекорӣ, вучуд надоштани рақобат дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот, мавҷудияти ҷойҳои қорӣ бо музди меҳнати кам)
4. **Экологӣ** (тағйирёбии иқлим, гармшавии ҳаво, хушксолӣ, сардии аз ҳад зийёд, обҳезӣ, заминларза, биёбоншавӣ ва ғ.)
5. **Иқтимоӣ-ғибӣ** (маъҷубӣ, пирӣ, саломатии бад, сатҳи баланди касалшавӣ, маргинализатсия, беназоратӣ бепарасторӣ қӯдақон, ки метавонанд ба зохиршавӣ камбизоатӣ алоқаманд дониста шаванд)
6. **Иқтимоӣ-иқтисодӣ** (сатҳи пасти қафолатҳои иқтимоӣ, пардохтҳои иқтимоӣ бе дарназардошти сатҳи зиндагии аҳоли)
7. **Таълимӣ-тахассусӣ** (сатҳи пасти соҳави маориф, дараҷави пасти тайёрии қасбӣ, ба бозори меҳнат қавобғӯ набудани сатҳи ихтисосмандии қатмқунандағони донишгоҳҳо)
8. **Минтақавӣ-қугроғӣ** (инқишоғи номутаносиби қувваҳои истеҳсолқунанда, фарқияти қалони потенциалӣ иқтисоди минтақаҳо, вобастагӣ доштан ба ёрии захираҳои марқаз)

Омили демографӣ: Қисме аз олимони сабаби камбизоатиро дар он мебинанд, ки инсон қудрати идорақунии ҳешро аз нав ба роҳ қузошта наметавонад. Афзоиши ғайританзими инсоният дар асоси бетағйир мондани захираҳои табиӣ ба вучуд омада, боиси паст гаштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли мегардад, ки онро таносуби номусоиди рушди истеҳсолот дар баробари афзоиши аҳоли қуфтан низ мумқин аст. Яъне омили камбизоатии аҳолиро дар афзоиши зиёди одамони мебинанд, ки нисбат ба нишондодҳои истеҳсолӣ ба маротиб зиёд аст ва бояд бо қораҳои самарабахшу устувор ба танзим дароварда шаванд. Бояд қуфт, ки одамони дар давраҳои муайяни таърих қатари афзоиши аҳолиро ҳис намода, бо мақсади зери назорат қирифтани ин раванд қатман қораҳо меандешиданд ва барои ба танзим даровардани раванди тақрористеҳсолномаи насл аз роҳҳои маъмурӣ истифода мекарданд. Имрӯз ҳам қомеаи инсонӣ аз ин қуна усулҳо истифода мебарад ва натиҷаашро самарабахш меҳисобад. Ба унвони мисол Қумҳурии марқумии Хитой баромад қарда метавонад, ки он қо бо мақсади назорати афзоиши аҳоли, назорат аз болои ин раванд на бо роҳи демократӣ, балки бо роҳи маъмурӣ амалӣ қарда мешавад ва нишондодҳои мусбӣ дорад. Албатта, ба ин ҳолат фаъолияти самараноқи аҳолии машғули меҳнат, боло рафтани маъқеи иқтисодӣ ва суръати афзояндаи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ мусоидат меқунад ва қузашта аз ин, дар ин тарзи фаҳмиш иқтидори демографияи мамлақат на ба миқдору шумораи аҳоли, балки ба сифати захираҳои меҳнатиаш шинохта мешавад. Яъне ин қо он қӣ дар назар дошта мешавад, ки мамлақат то қадом андоза бофарҳангу соҳибмаълумот ва то қӣ андоза техника ва технологияи пешқадамо идора қарда

метавонад. Ва боз солимии ҳар фарди ҷомеа дар назар гирифта мешавад, ки зерин мафҳум саодати ҷисмонӣ (аллбатта бо таъмин будан бо ғизои муносиб ва шароити манзилии хуб доштан тасаввур карда мешавад), рӯҳӣ ва иҷтимоӣ (ба хизматрасониҳои сатҳи баланд дастрасӣ доштан ва соҳиби оилаи хуб будан) фаҳмида мешавад.

Бояд қайд кард, ки омили демографӣ вобаста ба дараҷаи тараққиёти кишварҳо, воситаҳои истеҳсолот, дараҷаи хизматрасониҳо ва мавқеи ҷуғрофӣ дар ҷомеаҳо натиҷаҳои гуногун ба бор меорад. Масалан, агар дар ҷомеае, ки рушди воситаҳои истеҳсолот дар сатҳи паст қарор дошта бошад, ҷойҳои кори бо музди маоши баланд барои аҳолии таъмин нашуда бошад, албатта, нишондоди зиёдшавии аҳолии боиси сарзадани мушкилотҳо, махсусан мушкилоти камбизоатӣ мегардад. Зеро аҳолии ҳам қувваи истеҳсолкунанда ва ҳам истеъмолкунанда ба ҳисоб меравад. Вақте ки танҳо қисмате аз аҳолии дар раванди истеҳсолот ширкат мекунад, вале ҳамаи аҳолии истеъмолкунанда ба ҳисоб меравад, бешубҳа, масъалаҳои бекорӣ, норасоии ғизо, носолимии ҷисмӣ равонии аҳолии муҳоҷират, ҷинояткорӣ, нашъамандию майнушӣ ва ғайра ба миён меоянд. Аз ин рӯ, усули танзими демографӣ дар ин гуна шароит чораи ягона аст. Ногуфта намонад, ки усули танзими демографӣ на танҳо дар он мамлакатҳо, ки онҳо ҷо миқёси камбизоатӣ характери таҳдидкунанда гирифта ва бинобар ҳолатҳои муайяни иқтисодӣ дар ҳолати таназул қарор дорад, истифода мешавад, балки ин гуна усул дар он кишварҳо низ истифода мешавад, ки дар онҳо муддати тӯлонӣ вазъи баланди рушди иқтисодӣ ба ҷашм мерасад. Ба ин кишварҳо Ҷумҳурии мардумии Хитой, Ҷопон, Сингапур ва Тайван дохил мешаванд. Инчунин усули танзими демографӣ вобаста ба зичии аҳолии низ гузаронда мешавад.

Таъсири танзими демографӣ дар паस्तкунии сатҳи камбизоатӣ натиҷаҳои мутанаввеъ ба бор меорад, аз ҷумла ба баландшавии сатҳи шуғли аҳолии қобили меҳнат, махсусан занон, рушди фаъолияти меҳнатии одамон, ширкати фаъоли аҳолии дар ҳаёти ҷамъиятӣ, баландшавии сатҳи қаноатмандӣ аз меҳнат, баландшавии сатҳи зиндагӣ, нисбатан зудтар баланд шудани сатҳи касбия таҳассусӣ ва монанди инҳо оварда мерасонад.

Қайд кардан зарур аст, ки на танҳо зиёдшавии аҳолии дар ҷомеа хатар дорад, балки сатҳи пасти афзоиши аҳолии низ оқибатҳои нохуш дорад. Махсусан, вақте ки институти оила ва никоҳ дар ҷомеа вазифаи худро ба таври бояду шояд иҷро намекунад, ин чиз зиёдтар эҳсос мешавад. Сатҳи пасти афзоиши аҳолии ба камшавии аҳолии, ба нарасидани қувваи қорӣ, пиршавии аҳолии, камчиниҳои аҳолии қобили меҳнат ва махсусан ба нобудии генефонди миллат оварда мерасонад, ки ин хатари вучудӣ барои миллатҳо ба ҳисоб меравад. Гузашта аз ин, камшавии аҳолии ба дигар қисматҳои ҳаёти ҷамъияти низ таъсир мерасонад, аз ҷумла ба системаи маориф. Агар ҳамасола шумораи мактаббаччагон кам шавад, ин нишондод шумораи довталабонро низ ба мактабҳои олии кам мекунад, ки дар натиҷа рақобат миёни донишгоҳҳо ба миён омада, хатари бухрониро ба ҳамон муассисаҳои олии ба вучуд меорад, ки заминаҳои илмӣ пурқувват надоштанд. Дар шароити имрӯза ҳолати демографии кишвари Русияро мисол овардан мумкин аст, ки таи чанд даҳ сола мешавад, ки бо мушкилоти камшавии аҳолии рӯбарӯ аст. Ҳукумати ин кишвар барои пешгирӣ намудани ин раванд барномаҳои зиёдеро дар сатҳи давлатӣ ба роҳ монда истодааст, ки тавонад сатҳи муътадили демографиро дар кишвари худ фароҳам созад. Дуруст аст, ки ҷойи холии қувваҳои қориро метавон аз ҳисоби муҳоҷирони меҳнатӣ пур кард ва ба ин восита раванди истеҳсолотро нигоҳ дошт, ё ҷойи холии довталабони мактабҳои оливо аз ҳисоби довталабони хориҷӣ пур кард, вале ба ҳеҷ ваҷҳ бо ин роҳ наметавон пеши роҳи хатари вучудӣ – пиршавии аҳолии ба нестшавии (камшавии) миллатро гирифт.

Ҳамин тариқ омили демографӣ метавонад, яке аз сарчашмаҳои асосӣ барои шиддат гирифтани раванди камбизоатӣ ва дигар равандҳои хатарзо барои ҷомеа бошад. Аз ин рӯ, танзими демографӣ ҳам вобаста ба зичии аҳолии, ҳам вобаста ба рушди истеҳсолот ва ҳам вобаста ба иқтисодии инсонӣ бояд ба инобат гирифта шавад. Зимнан омили демографӣ сарчашмаи асосии инсонӣ ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ, захираҳои табиӣ мавҷуда бояд барои неқӯаҳолии ҳамаи табақаҳои аҳолии дастрас бошад ва усули дастраснамоӣ тариқи маъмурии сурат бигирад.

Омили сиёсӣ: Қисми дигари олимони омили шиддат гирифтани камбизоатиро дар танишҳо ё тағйиротҳои сохтории сиёсӣ мебинанд. Онҳо тасдиқ мекунанд, ки

масъалаи камбизоатӣ ҳама вақт вучуд дошт ва ҳеҷ вақт пурра аз байн бурда намешавад, вале нақши тағйиротҳои сиёсиро дар шиддат гирифтани раванди камбизоатӣ дар ҷомеаҳо бисёр баланд арзёбӣ мекунад. Ба унвони мисол аз пош хӯрдани собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва тамоми системаи сотсиалистӣ ёд мекунад, ки сабаби зиёд шудани шумораи камбизоатон дар қурраи замин гардид [1]. Албатта, омили сиёсӣ, ки дар пайи худ масъалаҳои канда шудани робитаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии байни минтақаҳою кишварҳо, мочароҳои ҳарбӣ, муҳоҷирати маҷбурӣ ва амсоли инҳоро дорад, омили андак буда наметавонад. Зеро сиёсат тамоми пахлуҳои ҳаёти ҷамъиятиро фаро гирифта, берун аз сиёсат будан номумкин аст. Аз ин рӯ, оқибатҳои омили сиёсӣ дар ҷомеа мудҳиштар аз он аст, ки мо тасаввур мекунем. Ба унвони мисол метавон аз ҷанги шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки боиси фалаҷ гаштани тамоми сохторҳои идории давлат ва ҳукумат гашт, ки ин ба сарсонии мардум, бухрони иқтисодӣ, беназми ҷамъиятӣ ва дигар амалқардҳои номатлуб оварда расонд, ёд кард. Қариб як миллион аҳоли манзилҳои зисти худро тарк намуда, рӯ ба ғурбат оварданд. Тақрибан панҷоҳу панҷ ҳазор кӯдак ятим гашт, бисту панҷ ҳазор зан бевазан шуд, ҷанд ҳазор оила саробони худро, ки аксар вақт саробони ягона ба ҳисоб мерафт, аз даст дод ва як саду панҷоҳ ҳазор нафари дигар ба қатл расонда шуд. Оморҳои баъдичангӣ нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон зиёда аз даҳ миллиард доллар хисорат дида, сатҳи камбизоатии аҳоли дар он шабу рӯз тақрибан 81%-ро ташкил меод [3]. Гузашта аз ин, баъди хомӯш шудани ҷанг дар кишвар бекории сартосарӣ ба миён омад, ки боиси даста-даста ба мучоҷират рафтани аҳоли, махсусан мардон ба кишварҳои Русия, Қазоқистон, Туркия, Амрико ва кишварҳои аврупоӣ гардид. Дар кишвар падидаи ятимон ва бевазанони зинда ба миён омад, зеро аксарияти кӯдакон ва оилаҳо бидуни падар ва сарвари оила, ки дар муҳоҷирати меҳнатӣ буд ва сола як маротиба ба хона меомад, зиндагӣ мекарданд. Ҳатто то имрӯз, бинобар вазъи душвори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муҳоҷират, махсусан муҳоҷирати тоҷикон ба кишварҳои дигар қатъ намешавад.

Омили иқтисодӣ: Дигар аз заминаҳое, ки ба раванди камбизоатӣ шароит фароҳам мекунад ин омили иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Чуноне ки медонем, иқтисодиёт ин маҷмӯи муносибатҳои мебошад, ки байни одамон дар доираи истеҳсолот, тақсирот, муомилот, истеъмоли неъматҳо ва хизматрасониҳои моддӣ ва ғайримоддӣ сурат гирифта, бо риштаҳои ноаён ҳамаи пахлуҳои ҷомеаро фаро мегирад. Неъматҳо ҳамаи он воситаҳои мебошанд, ки барои қонеъ гардонидани талаботҳои инсон нигаронида шудаанд ва дар сурати қонеъ нагаштан камбизоатӣ, бенавоӣ, бетартибӣ ва низоъҳои иҷтимоиро ба вучуд меоранд. Қонеъсозии талаботҳои инсон аз вазъи иқтисодии ӯ вобастагии қалон дорад. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, камбизоатӣ асосан вобаста ба сатҳи хароҷоти истеъмолий тавсиф карда мешавад. Дарачаи неқӯаҳволии гурӯҳҳои гуногуни аҳоли, пеш аз ҳама, аз ҳисоби буҷаи истеъмолии онҳо баҳо дода мешавад, ки камтарин буҷаи истеъмолий таъмини зиндамонии физиологӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, мушкилоти пайдошавӣ ва рафъи камбизоатӣ бо самаранокии иқтисодӣ мустақиман вобастагӣ дошта, манфиатдор аст, зеро убури ҳатти камбизоатии ҳар шахс барои иқтисодиёт маънои шустушӯӣ синфи миёнаро дорад, ки истеъмолкунандаи асосӣ дар ташаккули молу хизматрасониҳо мебошад. Афзоиши сарват боиси талафоти талабот дар иқтисодиёт мегардад, аз ин рӯ, даромади иқтисодӣ ҳар қадар ба таври баробар тақсим карда шавад, ҳамон қадар ба ҷунин омилҳои рушди иқтисодӣ, ба монанди тақозои маҷмӯӣ, расидан ба ҳудуди имкониятҳои истеҳсолӣ ва ғайра оварда мерасонад. Агар даромадҳо ҳар қадар нобаробар тақсим карда шаванд, ҳамон қадар бори функционалӣ камтар мешавад ва боиси бухрон дар бозори истеъмолий мегардад; камбизоатӣ боиси афзоиши ногузири хароҷоти иҷтимоӣ мегардад (махрум шудан, таназзули касбӣ, афзоиши бемориҳои иҷтимоӣ, ҷинояткорӣ, нашъамандӣ, худкушӣ, маргинализатсия, ва ғайра); камбизоатӣ яке аз омилҳои афзоиши ташаннуҷи иҷтимоӣ дар ҷомеа мебошад, ки хавфҳои сармоягузорӣ ва соҳибкориро зиёд мекунад ва ба рушди устувори иқтисодӣ ҳалал мерасонад; зоҳиран, камбизоатӣ як бемории ҷомеа аст ва камбизоат шахсе мебошад, ки дар ҷараёни бозор бо гуноҳи худ азоб кашада истодааст ва дар шароити бозори доимо тағйирёбандаи меҳнат тавони мутобиқшуданро наёфтааст.

Гузашта аз ин, камбизоатиро асосан натиҷаи шароити нобаробари иқтисодӣ меҳисобанд, аз ин рӯ зарур аст, ки давлат кӯшиш ба харҷ диҳад, то тавассути

имкониятҳои баробар, шароити ҳамаҷонибаи дорои имкониятҳои иқтисодиро барои ҷомеа фароҳам созад.

Мувофиқи маълумоти таҳлилгарони байналмилалӣ, байни суръати рушди иқтисодии кишвар ва муваффақиятҳои он дар мубориза бо камбизоатӣ робитаи мустақим вучуд дорад. Дар баъзе давлатҳои Аврупои Ғарбӣ (Олмон, Шветсия, Дания ...), бинобар татбиқи сиёсати муносиби иҷтимоӣ, тавассути аз нав таксим кардани қисми даромади изофӣ, на ҳамчун мулоҳизаҳои гуманистӣ ва ғаразнок, балки аз ҳисобҳои сирф иқтисодӣ, беҳтар шудани вазъи аҳоли, саломатӣ ва қонеъ кардани ниёзҳои иҷтимоӣ таъмин карда мешавад. Ин ҷо зарурати таҳияи тадбирҳо, усулҳо ва воситаҳои таъсиррасонии давлат ба системаи иқтисодӣ дар назар аст, ки барои коҳиш ва рафъи сабабҳои камбизоатӣ дар ҷомеа нақши назаррас дорад.

Инсоният ҳамеша дар иқтисодиёт зиндагӣ мекард ва танҳо дар ин замина метавонад сиёсат, дин, илм, санъат ва ғ. устувор ва рушдёфта бошад. Аз ин ҷост, ки иқтисодӣ паст, воситаҳои истехсолоти рақобатнопазир, музди маоши ба бозор номутобиқ, бекорӣ ва амсоли инҳо ба ҳаёти рӯзмарраи одамон таъсири ҷиддӣ дошта, осораи дар фаъолиятҳои ҷамъиятии онҳо мушоҳида мешавад. Масалан, мушкилоти бекорӣ, ки яке аз заминаҳои ба миён оварандаи ноустувории иқтисодӣ мебошад, метавонад дар ҷомеа чунин мушкилихоро ба бор орад: ба пастшавии маҷмуи маҳсулоти миллии мусоидат кунад; ба пастшавии сатҳи ҳаёт оварда расонад; даромади коргарони кироҷро паст кунад; ба гум шудани дараҷаи таҳассусии кормандони бекормонда мусоидат кунад; боиси бад шудани вазъи ҷисмонӣ ва равонии коргарон гардад (ин ҳолат дар навбати худ боиси паст шудани сифати қувваи корӣ мегардад); ба ҳолати афзоиши ҷинояткорӣ, майхорагӣ, фоҳишагӣ, нашъамандӣ ва ҳудкушӣ дар ҷомеа мусоидат кунад; раванди муҳочирати меҳнатиро пурзӯр гардонад.

Аз ин рӯ, рушд додани имкониятҳои баробари дастрасии омили иқтисодӣ дар ҷомеа хеле зарур буда, боиси пешравии аҳоли, амнияти шаҳрвандон ва сатҳи зиндагӣ мегардад. Ҳамзамон беҳтар намудани сатҳи сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳоли, таъмини саривақтии нафақаи кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ, пардохти маоши кормандон, мунтазам баланд бардоштани андозаи онҳо ва ба бозори истеъмолӣ мутобиқ гардонидани онҳо, боиси рушди босубот ва неқӯахволии мардум мегардад. Сабабҳои, ки омили иқтисодиро тавсеа мебахшанд, инҳо вазъи душвори иҷтимоӣ-сиёсӣ, идоракунии бесамари молиявӣ ва иқтисодӣ, сер кардани бозорҳо бо таҳминҳо (ба маъно рекламиҳои дуруғин), падидаҳои табиӣ (катаклизмҳо, ҷангҳо, фалокатҳо), қарорҳои ҳатарнок оид ба рушди бонкҳо ва ташкилотҳои молиявӣ ва монанди инҳо мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Голосенко И.А. Нищенство как социальная проблема // Социс. – 1996. – №7. – С 67-68.
2. Мирзоев Т. Камбизоатӣ ва роҳҳои раҳи аз он. – Душанбе: Шарки озод, 2011. – 591 с.
3. Саъдиев Ш.С. Тоҷикистон: роҳи сулҳ ва ризоияти миллий. – Душанбе, 2002. – 254 с.
4. Прудон П.Ж. Бедность как экономический принцип// Что такое собственность? – М., 1998. – 123 с.
5. Хасанов М.М., Киличев А.Ш. Бедность в Таджикистане: Причины и их значимость// Проблемы трудовых отношений и социального развития Таджикистана. – Душанбе, 2008.
6. Шоисматуллоев Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений. (2-е издание) – Душанбе: Ирфон, 2008. – 320 с.

ОМИЛҲОИ ПАЙДОИШИ КАМБИЗОАТӢ ВА ОҚИБАТҲОИ ИҶТИМОӢИ ОН ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

Камбизоатӣ масъалаи мураккаби ҷомеаи муосир ба ҳисоб рафта, заминаҳои пайдоиши мухталиф дорад. Оқибатҳои иҷтимоӣ камбизоатӣ вобаста ба омили пайдоиши камбизоатӣ пайомадҳои гуногунро ба бор меорад. Оқибатҳои камбизоатӣ ба суботи ҳам сиёсӣ ва ҳам иҷтимоӣ ҷомеа таъсири ҷиддӣ дошта, онҳо метавонанд сатҳи ҷинояткорӣ, сатҳи беморшавӣ ва сатҳи муҳочиршавии аҳолиро зиёд намоянд. Ҳамзамон монеи рушди босуботи дилхоҳ давлат шуда метавонанд. Дар ин мақола омилҳои демографӣ, сиёсӣ ва иқтисодии сарзадани мушкилоти камбизоатӣ дар ҷиҳати гардида, оқибатҳои иҷтимоӣ ба таври муфассал мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: камбизоатӣ, омилҳои пайдоиш, оқибатҳои иҷтимоӣ, демография, сиёсат, иқтисодиёт, аҳоли, сатҳи зиндагӣ, танзими демографӣ, пиршавии аҳоли.

ФАКТОРЫ БЕДНОСТИ И ЕЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Бедность – сложная проблема современного общества, имеющая разное происхождение. Социальные последствия бедности имеют разные последствия в зависимости от причины бедности.

Последствия бедности серьезно влияют как на политическую, так и на социальную стабильность общества, и они могут увеличить преступность, заболеваемость и миграцию. В то же время они могут помешать устойчивому развитию любого государства. В этой статье обсуждаются демографические, политические и экономические факторы, которые способствуют возникновению проблемы бедности, и подробно обсуждаются их социальные последствия.

Ключевые слова: бедность, факторы происхождения, социальное последствие, демография, политика, экономика, населения, уровень жизни, демографическое регулирование, старение населения.

FACTORS OF POVERTY AND ITS SOCIAL CONSEQUENCES IN MODERN SOCIETY

Poverty is a complex problem in modern society with different origins. The social consequences of poverty have different consequences depending on the cause of the poverty. The consequences of poverty seriously affect both the political and social stability of a society, and they can increase crime, morbidity and migration. At the same time, they can hinder the sustainable development of any state. This article discusses the demographic, political and economic factors that contribute to the problem of poverty and discusses in detail their social consequences.

Keywords: poverty, factors of origin, social implications, demography, politics, economy, population, standard of living, demographic regulation, aging violence.

Сведения об авторе: *Хакимов Абдулхайр Сайфович* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры социологии факультета философии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17; E-mail: gumshuda.1997@gmail.com; Тел.: (+992) 93 330 19 17.

Information about the author: *Hakimov Abdulkhayr Sayfovich* – Tajik National University, master degree student department of sociology faculty of philosophy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki str. 17; E-mail: gumshuda.1997@gmail.com; Phone: (+992) 93 330 19 17.

ТАТБИҚИ УСУЛҲОИ ПСИХОЛОГӢ ДАР АМАЛИЯИ КОРИ ИҶТИМОӢ

Ҳофизов Б. А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Кори иҷтимоӣ дар Тоҷикистон ихтисоси навест, ки айнаи замон дар ҳама самтҳои фаъолияти худ, ҳифзи иҷтимоӣ, ҳадамоти иҷтимоӣ, кӯмаки полеативӣ, кори иҷтимоӣ бо оила, муҳоҷират, бо пиронсолон, гирифтронии ВНМО, шӯғли аҳоли ва ғайра мунтазам рушд карда истодааст. Мутахассисони соҳаи кори иҷтимоӣ вазифаҳои муҳимтаринро дар ӯҳда доранд. Онҳо ҳамчун миёнарав байни ҷомеа ва давлат фаъолият мебаранд. Аз ин рӯ, истифодаи усулҳои психологӣ дар рафти кӯмак ба мизоч аз нуқтаи назари ҳолати психикии шахс хеле муҳиманд.

Инсон дар давоми ҳаёти худ ахбороти сершуморро аз атроф ба воситаи ҳиссиёти худ мегирад ва онҳоро дар заминаи андеша коркард намуда, ҳулоса мебарорад. Ин роҳи асосии ҷараёни ба даст овардани дониш, аз он ҷумла дониши илмӣ аст. Азбаски инсон дар оғоз ба воситаи ҳиссиёт аз гирду атрофи худ хабар мегирад, дар ин зинаи шинохт, ҷуноне, ки Энгелс меғӯяд, инсон бо ҳайвони оли бо вижагиҳои оддии андешаронӣ, ҷун анализ, синтез, индуксия монандӣ дорад, аммо шакли густурдаи андеша, яъне диалектика танҳо вижагии инсонист. Дар знаи ҳиссиёт инсон то дараҷаи ҳосил намудани мафҳумҳои алоҳида мерасад, ҷунки дар ин ҳолат инсон тавоноиро дорад, ки И. Кант онро **хуш** (дар забони арабӣ **ақл** меномад) меномад ва нерӯи ҷамъбаस्तкунандаи дониши бо воситаи эҳсосот гирифтара дорад [4. с. 7].

Хуш яке аз категорияҳои асосии илми психология мебошад. Кормандони иҷтимоӣ, ки аксар вақт бо ҳолати руҳии инсон сару кор дорад аз категорияҳои психология дар фаъолияти худ зуд зуд истифода мебаранд. Корманди иҷтимоӣ вазифаҳои гуногунро иҷро намуда, барои ҳал намудани масоили зарурӣ пайваста бояд кӯшиш намояд. Корманди иҷтимоиро лозим меояд, ки ҳангоми кор бо ин ё он гурӯҳи аҳоли аз роҳи усулҳои гуногун истифода барад. Ба ин усулҳо қабл аз ҳама ташкили шароитҳои мусоиди ҳаёти дар хона-интернатҳо, гузаронидани ҷорабиниҳои солимгардонӣ, ҷалби ҷавонони маъҷуб ба таҳсил, касбомӯзӣ, варзиш ва амсоли ин, тавассути анкета, мусоҳиба, сӯҳбатҳо муайян намудани манфиатҳо, талаботҳо, хоҳишу орзуҳои ҷавонони маъҷуб тартиб додани нақшаи ҷорабиниҳо аз ҷониби корманди иҷтимоӣ дохил мешаванд. Истифодаи усулҳои психологӣ дар кори иҷтимоӣ омӯзиши омилҳои психологӣ, эмотсионалӣ ва сохтори сарзании вазъиятҳои мушкили ҳаёти нигаронида шудаанд. Мувофиқи ин назарияҳо кӯмак расонидан ба мизоч метавонад бо роҳи баинобатгирии тарафҳои қавии ӯ ва дарёфти захираҳои барои таъсиррасонӣ ба некуахлоқии ҳаётии ӯ сурат гирад. Бояд

кайд кард, ки ҳама ҳолатҳои психологӣ ва хусусиятҳои рафтори мизочони кори иҷтимоӣ, бо сабабҳои таъсири берунии иҷтимоӣ (ё табиӣ) ба вучуд омадаанд, аз ҷумла, мушкилоти иҷтимоӣ иқтисодӣ, камбизоатӣ, бекорӣ, нафақа ва сатҳи пасти зиндагӣ, дар зери зуроварӣ қарор доштан, нокомӣ дар ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ (талоқ ё ихтилофи оилавӣ ва ғ.), муноқишаҳои қавмӣ ва наҷодӣ, дар ҳолатҳои душвор қарор гирифтани (бемории вазнин, маъҷубӣ, офатҳои табиӣ ва ғ.).

Кормандони иҷтимоӣ, ки бо одамони дар ҳолатҳои душвори зиндагӣ қарордошта кор мекунанд, бояд дар масъалаҳои солимии равонӣ, табиати иҷтимоӣ ва психологӣ шахс, хусусиятҳои он дар гурӯҳҳои алоҳида, алаҳхусус дар масъалаҳои типология, темперамент, хислати мизочи худ аҳамият диҳад. Ҳамчунин, саводи кофӣ ҳам дошта бошад.

Дар кори иҷтимоӣ усулҳои психологӣ маърифат, пешгӯӣ ва танзими ҳамкорӣ иҷтимоӣ истифода мешаванд. Онҳо ба иҷтимоишавии шахс ва беҳбудӣ ҷомеа нигаронида шудаанд.

Усулҳои психологӣ танзими ҳамкорӣ иҷтимоӣ, ки дар кори иҷтимоӣ истифода мешаванд, одатан ба фардӣ ва гурӯҳӣ ҷудо мешаванд. Машварати психологӣ дар кори иҷтимоӣ васеъ истифода мешавад. Дар асоси натиҷаҳои кори машваратӣ, фаъолияти инфиродӣ ва гурӯҳӣ иҷтимоӣ ва психологӣ сохта мешавад. Машварати психологӣ як навъ фаъолияти амалии равоншиносон аст ва то ба имрӯз, мутаассифона, он дар миқёси нисбатан муътадил рушд карда истодааст, гарчанде ки дар бисёре аз кишварҳои хориҷӣ ба мисли Аврупо, Амрико ва ғайра машваратҳои психологӣ маҳаллӣ солҳои зиёд фаъолият мекунанд ва самараро назарраси амалӣ доранд.

Яке аз самтҳои принсипан нави фаъолияти психо-машваратӣ шаклҳои гурӯҳӣ он мебошанд, ки пеш аз ҳама ба шахсияти инсон ва муҳити иҷтимоӣ атроф нигаронида шудаанд. Дар ин ҷо доираи мушкилоти баррасишаванда бо педагогикаи иҷтимоӣ зич алоқаманд аст.

Дигар усули психологӣ, ки дар кори иҷтимоӣ истифода мешавад, ин психодрама мебошад. Психодрама солҳои 20-ум аз тарафи Д. Морено таҳия шудааст. Дар он ба инсон нақши қаҳрамон дар бозӣ пешниҳод карда мешавад, ки мундариҷааш ба мушкилоти ӯ асос ёфтааст. Вай имкони комил дорад, ки эҳсосоти худро дар намудҳои гуногуни импровизатсия, ки дар он одамони дигар нақши қаҳрамонҳои асосиро дар ҳаёти воқеӣ бозӣ мекунанд, озодона баён кунанд. Мақсади психодрама аз он иборат аст, ки ба муштарӣ дар ошкор кардани таҷрибаҳои амиқтар дар шакли хеле равшантар ва муассиртар аз усулҳои, ки ба тавсифи шифохӣ эҳсосот асос ёфтаанд.

Психодрама усули кори гурӯҳӣ мебошад, ки ба фаъол сохтани эҳсосоти ҳамаи иштирокчиён равона шудааст. Одатан, баъзе аз аъзоёни гурӯҳ ҳангоми муҳокимаи шифохӣ масъала бояд як эпизоди муайяни ҳаётро бо тамоми ҷузъиёт дубора «зиндагӣ» кунанд. Ин иштирокчиён ба давра мегузарад ва тадриҷан аъзои гурӯҳро ба "намоиши худ" ҷалб мекунад. Аммо чунин варианти "стихиявӣ" метавонад на ҳамеша муваффақ бошад, бинобар ин Д. Морено нақшаи психодрамаи "таҳти назорат" -ро таҳия кардааст:

а) режисёр – коргардони сахна (равоншиноси махсус, психотерапевт) бозиро ба самти дуруст равона мекунад;

б) протагонист - қаҳрамони асосии драма мебошад, ки мушкилаш "бозида шудааст";

в) бозигарони ёрирасон - шарикони бозӣ, ки ягон нақшо иҷро мекунанд, аз ҷониби коргардон ё қаҳрамон таъин карда мешаванд;

г) тамошобинон - дигар аъзои гурӯҳ, ки бидуни он мондаанд;

д) сахна – ташкили фазои амалиёти психодраматикӣ, яъне. як навъ эписентри бозӣ, ки онро дар ҳама ҷое, ки иштирокчиён ҷойгиранд, ҷойгир кардан мумкин аст: дар синф, саҳро, манзил, урдугоҳи ҷавонон; бо вучуди ин, "дастгоҳ" -и сахна ҷузъи муҳими психодрама мебошад.

Дар психодрама се марҳила ҷудо карда мешавад: гармшавӣ, амалиёт ва мубодилаи эҳсосот, ки дар ташкили онҳо техникаи махсус низ истифода мешавад. Дар марҳилаи аввал коргардон бояд як қаҳрамони дорои мушкилотро, ки барои тамоми гурӯҳ бештар мувофиқ аст, муайян карда, интихоб кунад. Дар ҳудуди ҳамон марҳила, қаҳрамон бо вазъияти ҳаётӣ шинос карда мешавад, ки иштирокчиён нақшхоро баррасӣ мекунанд, амалҳо таҳлил мешаванд ва ғ. Дар марҳилаи дуюми

психодрама, ҳодисае ба намоиш гузошта мешавад. Дар марҳилаи сеюм, иштирокчиён ҳиссиёт ва таҷрибаи худро нақл мекунад. Ин марҳилаи ҳамгироии қаҳрамон ва гурӯҳ ба он зарур аст, ки ҳар як иштирокчӣ барои психодрама маводи худро дошта бошад.

Ба ақидаи Д.Морено, психодрама усули ба одами солим дар ҳалли мушкилоти худ кӯмак мекунад. Дар психодрама усулҳои зиёде таҳия шудаанд, ки дар терапияи гешталт, таҳлили трансаксионӣ ва ғайра истифода мешаванд. "бодибилдинги психодраматикӣ", "Доираи фишор", "озмоиш", "нақши бозӣ" ва ғ.

Усули психологии психотерапия (равондармонӣ) низ дар қори иҷтимоӣ зуд зуд ба назар мерасад. Психотерапия - ин таъсири мураккаби терапевтӣ, лафзӣ ва ғайризабонӣ ба эҳсосот, ҳукмҳо, ҳудогоҳии шахс дар бисёр бемориҳои рӯҳӣ, асаб ва психосоматикӣ мебошад. Мувофиқи талабот, онро қормандони соҳаи иҷтимоӣ бо кӯмаки психологҳо анҷом медиҳанд. Технологияи терапевтӣ миқдори зиёди усулҳои таъсиррасонии психотехникӣ, инструменталӣ, таълимӣ дорад. Мутобиқи қоида, мутахассиси ҳадамоти иҷтимоӣ бо шӯъбаи худ дар муҳити ҳаррӯза, ҳама-рӯза қор мекунад ва мекушад, ки мушкилоти иҷтимоиро бо самти неқӯахволи ва ҳолати равонии худ ҳал кунад. Қорманди иҷтимоӣ на ҳа-меша имқон дорад, ки бевосита бо равоншиносон, психотерапевтҳои касбӣ ҳа-мқорӣ кунад ва аз ин рӯ, ӯ бояд ба мизоҷ та-всия диҳад, ки бо психотерапевт та-мос гирад. Аммо ӯ бояд ба принципҳо ва меъёрҳои муоширати дурусти равонӣ бо мизоҷ та-я на-муда, кӯмаки аввалияи иҷтимоӣ расонад.

Ҳа-мқун усулҳои фаъолсозии таъсири терапевтӣ инҳо ба та-ври ва-сеъ истифода мешаванд:

а) терапияи меҳнатӣ, психотерапияи гурӯҳӣ, психотерапияи оилавӣ, ки ба ба-ланд бардоштани салоҳияти бемор дар муносибатҳои байнишаҳсӣ му-соидат мекунад;

б) тақмил додани қобилиятҳои худ барои худшиносӣ ва худтанзимқунӣ.

Психотерапияи гурӯҳӣ - истифодаи намунаҳои ҳа-мқории байнишаҳсӣ дар гурӯҳ барои та-бобат ва ба да-ст овардани солимии қисмонӣ ва рӯҳии инсон.

Барқарорсозии иҷтимоӣ-равонӣ - раванди зина ба зинаи фаъолияти иҷтимоӣ, равонӣ, педагогӣ ва касбӣ мебошад, ки ҳа-мзамон бо та-бобат ё дар он да-враҳо сурат мегирад, ки одамон ба та-бобат ниёз надоранд, аммо аз тағирёбии ша-диди муносибатҳои иҷтимоӣ ё зиндагиашон ранҷ мебаранд шароит ва кӯмак ниёз доранд. Дар сурати раванди оптималии офиятбахшии иҷтимоӣ ва равонӣ, ремиссия ба а-мал омада, мувофиқати иҷтимоӣ барқарор қарда мешавад. Ремиссия ин беҳбудӣ ё устувории солимии психофизикии шахс мебошад. Марҳилаи барқарорсозии иҷтимоии шахсоне, ки душвориҳои психологиро аз сар мегузаронанд, маҷмӯи чораҳо оид ба барқарор қардани ва-зӣ иҷтимоии онҳо мутобиқи са-тҳи касбӣ, мақоми со-биқ дар қома, ҳусусиятҳои шаҳсӣ ва ҳолати рӯҳӣ мебошад.

Ҳадафи асосии қори иҷтимоӣ беҳтар на-мудани зиндагии мизоҷ та-вассути тағйир додани қаҳони ботинӣ ва ҳолатҳои берунии онҳо, ки ба ин қаҳон таъсир ме-расонанд, иборат аст, аз ин рӯ, асосҳои психологии қори иҷтимоӣ ҳа-м мафҳумҳои умумии назариявии психологӣ ва ҳа-м усулҳои психологияи а-малиро дар бар мегиранд. Тамоми нуқтаи қори иҷтимоӣ, тамоми принципҳо ва усулҳои он ба-ланд бардоштани ва-зӣ иҷтимоӣ, беҳтар мутобиқати муштарӣ ба ва-зъият мебошад. Аз ин рӯ, ҳадафи а-малияи психологии қори иҷтимоӣ инқунин рушди иҷтимоисозии оптималӣ ва ҳа-мзамон мутобиқшавӣ ва барқарорсозии иҷтимоии мизоҷ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Аронсон Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию. - М.: Аспект Пресс, 2007. - 517 с.
2. Крысько В.Г. Социальная психология: Курс лекций. - СПб.: Питер, 2007. - 431 с.
3. Майерс Д. Социальная психология. - 6-е изд., перераб. и доп. - СПб.: Питер, 2008. - 752с.
4. Зоҳидов О.Ҳ. Фалсафа ва методологияи илм. Хуҷанд 2018. 294 саҳ.
5. Фирсов М.В. Антология социальной работы. - М.: Сварогъ, 1995.- 400с.
6. Шорохова Е.В., М.И.Бобнева Психологические проблемы социальной регуляции поведения - М.: Наука, 2009 г. - 365 с.
7. Краснова.В.Г. Педагогические аспекты в социальной работе: Учебное пособие.- Волгоград: Изд-во Волгогр. гос. ун-та, 2004. - 60 с.
8. Холостова Е.И. Социальная работа: теория и практика: Учеб.пособие.- Отв.ред. - М.: ИНФРА-М, 2010. - 427 с.

ТАТБИҚИ УСУЛҲОИ ПСИХОЛОГӢ ДАР АМАЛИЯИ КОРИ ИҶТИМОӢ

Дар мақолаи мазкур доир ба нақши усулҳои психология дар кори иҷтимоӣ сухан меравад. Муаллиф истифодаи усулҳои психологиро ҳамчун ҳамкори мутақобилаи тарафҳо дар ҳалли масъалаҳои кишри осебазири ҷомеа арзёбӣ мекунад. Дар мақола қайд карда мешавад, ки усулҳои машварати психологӣ, равондармонӣ, психодрама ва ғайра дар раванди фаъолияти мутахассис ҳамчун як шакли иртибот барои пешгирии мушкilotи пешомада баррасӣ карда мешавад. Ҳадафи асосии кори иҷтимоӣ беҳтар намудани зиндагии мизоч тавассути тағйир додани ҷаҳони ботинӣ ва ҳолатҳои берунии онҳо, ки ба ин ҷаҳон таъсир мерасонанд, иборат аст, аз ин рӯ, асосҳои психологии кори иҷтимоӣ ҳам мафҳумҳои умумии назариявии психологӣ ва ҳам усулҳои психологияи амалиро дар бар мегиранд. Тамоми нуктаи кори иҷтимоӣ, тамоми принципҳо ва усулҳои он баланд бардоштани вазъи иҷтимоӣ, беҳтар мутобикати муштарӣ ба вазъият мебошад. Аз ин рӯ, ҳадафи амалияи психологии кори иҷтимоӣ инчунин рушди иҷтимоисозии оптималӣ ва ҳамзамон мутобикшавӣ ва барқарорсозии иҷтимоии мизоч мебошад.

Калидвожаҳо: кори иҷтимоӣ, нақши усулҳои психология, ҷомеа, машварати психологӣ, психодрама.

ПРИМЕНЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В ПРАКТИКЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

В данной статье рассматривается о роль методов психологии в социальной работе. Автор рассматривает использование психологических методов как взаимное сотрудничество сторон в решении наиболее уязвимых слоев общества. В статье отмечается, что методы психологического, гормонального, психодрама и др. в процессе деятельности специалиста рассматриваются как форма связи для предотвращения возникших проблем. Основная цель социальной работы – улучшить жизнь клиента посредством изменения внутреннего мира и их внешних обстоятельств, которые влияют на этот мир, поэтому включают психологические основы социальной работы как общие теоретические понятия, так и практические психологические методы. Вся суть социальной работы, все ее принципы и методы направлены на повышение социального статуса, улучшение соответствия ситуации клиента. Поэтому целью психологической практики социальной работы является также оптимальное социальное развитие, а также адаптация и социальная реабилитация клиента.

Ключевые слова: социальная работа, роль методов психологии, общество, психологическая консультация, психодрама.

APPLICATION OF PSYCHOLOGICAL METHODS IN THE PRACTICE OF SOCIAL WORK

This article discusses the role of psychology methods in social work. The author considers the use of psychological methods as a mutual cooperation of the parties in solving the most vulnerable segments of society. The article notes that the methods of psychological, hormonal, psychodrama, etc. in the course of the specialist's activity, they are considered as a form of communication to prevent problems that have arisen. The main goal of social work is to improve the life of the client by changing the inner world and their external circumstances that affect this world, therefore, the psychological foundations of social work include both general theoretical concepts and practical psychological methods. The whole essence of social work, all its principles and methods are aimed at improving the social status, improving the client's compliance with the situation. Therefore, the goal of psychological practice of social work is also optimal social development, as well as adaptation and social rehabilitation of the client.

Keywords: social work, the role of methods of psychology, society, psychological counseling, psychodrama.

Сведения об авторе: *Ҳофизов Баҳром Абдурахимович* – магистрант второго курса факультета философии Таджикского национального университета. Телефон: **93 925 81 81**

Information about the author: *Hofizov Bahrom Abdurahimovich* – second-year Master's student of the Faculty of Philosophy of the Tajik National University. Phone: **93 925 81 81**

САМТҲОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИДАВЛАТӢ

Мирзов М. Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муносибатҳои байнидавлатӣ дар сиёсати хориҷии давлатҳо, воҳидҳои дигари маъмурию умумиятҳои миллию этникӣ таҷассуми худро меёбанд. Муносибатҳои байнидавлатӣ ба сиёсати хориҷии давлатҳо вучуд дошта наметавонад. Муносибатҳои байнидавлатӣ асосан аз фаъолияти берунии сиёсати давлатҳо, ки иштирокчиёни асосии муносибатҳои байнидавлатӣ мебошанд ва чун субъектҳои алоҳида ба ҳисоб мераванд ба амал меояд.

Фаъолияти сиёсии давлат ҳам дар системаи дохилии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ҳам берун аз сарҳадоти давлат дар системаи муносибатҳои байнидавлатӣ амалӣ мегардад. Аз ин хотир сиёсати хориҷӣ ва дохилиро ҷудо намудаанд.

Дар бобби муносибатҳои байни ҷамъияти сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ андешаҳои гуногун вучуд дорад. Оиди масъалаи мазкур муҳаққиқон мавқеи муайяноро ишғол менамоянд. Яке аз олимони шинохтаи амриқой Моргентау Г. ҳар ду шакли сиёсати давлат, сиёсати дохилӣ ва хориҷиро як мешуморад. Онҳоро аз

хам чудо намегардонад. Моҳияти ҳар дуру як меҳисобад. Ҳар ду шакли сиёсатро мубориза барои ҳукмронӣ, вале дар шакл ва шароити гуногун медонад [1, с.174].

Назари дигарро нисбати муносибатҳои байниҳамдигарии сиёсати дохилӣ ва сиёсати хориҷӣ сотсиологӣ австриягӣ Л. Гумплович ибраз намудааст. Ба андешаи ӯ сиёсати дохилиро сиёсати берунӣ муайян месозад. Доимияти мустақиле дар байни шаклҳои асосии сиёсати давлат мавҷуд аст. Дар ин замина системаи қонунҳои сиёсати байнидавлатиро пешниҳод намудааст:

– қонуни муборизаи дар байни давлатҳои ҳамсоя ба хоҳири сарҳадот;

– давлат бояд дар роҳи пуриқтидор ғаштани давлати ҳамсоя монеа ғардад. Мувозинати сиёсиро нигоҳ дорад. Давлат бар он мекушад, ки вазъашро беҳтар намояд.

– сиёсати дохилибояд барои мақсадҳои афзудани иқтидори ҳарбӣхизмат намояд. Маҳз иқтидори ҳарбӣвоситаи муҳими инкишофи давлат мегардад [2, с. 259].

Бояд гуфт, ки Л. Гумплович дар замоне истиқомат намуда, ба тадқиқи раванди сиёсии ҷаҳонмашғул ғардидааст, ки навъи классики муносибатҳои байналхалқӣҳукмфармо буд. Аз ин хотир, андешаҳои ӯ як нав таҷассуми воқеияти ҷамъиятианд.

Оиди таносуби сиёсати дохилива хориҷии давлат таълимоти марксизм низ диққат ҷалбкунанда аст. Нақши муайян кунандагӣ ба сиёсати дохилӣ дода мешавад. Сиёсати хориҷӣ инъикос ва идомаи муносибатҳои дохилии ҷомеа мебошад. Мазмуни сиёсати дохилӣ аз муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии ҳукмрони ҷомеа ва манфиатҳои доираи ҳукмрон бармеояд. Сиёсати хориҷии давлат як навъ ифодакунанда ва ҳимоягари манфиатҳои миллию давлатӣдар низоми муносибатҳои байнидавлатӣ ба ҳисоб меравад.

Сиёсати байни давлатӣ самти инкишоф ва роҳи муайян намудаи давлат ва субъектҳои дигари муносибатҳои байнидавлатҳо ҳангоми фаъолият аст, ки муносибати субъектҳои гуногуни муносибатҳои байнидавлатиро вобаста ба принсипҳо, қоидаҳо ва манфиатҳои онҳо танзим менамояд.

Сиёсати байнидавлатӣ қисми асосӣ ва таркибии муносибатҳои байнидавлатӣ ва ҷомеа мебошад. Сиёсати байнидавлатӣ ҳосиятҳои асосии зеринро дорад:

1. Амалӣ ғаштани сиёсати хориҷӣ ба марҳилаҳои муайни инкишофи муносибатҳои байни давлатӣ ва ҳолатҳои мушаххас вобаста аст.

2. Давлат дар сиёсати хориҷӣ бояд манфиатҳои давлатҳои дигарро низ бояд ба инобат ғирад. Муваффақиятҳои давлат ба мувофиқатро ба манфиатҳои дигар бештар вобастагӣ доранд. Давлат бояд ӯҳдадорҳои байни давлатиро ба иҷро расонад.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти берунии давлатро бояд эътироф ва риояи принципи бартарии арзишҳои умуми башарӣ нисбати арзишҳои махсус, арзиши миллии давлати мазкур низ ташкил диҳанд. Таҷрибаи инкишофи таърихӣ нишон медиҳанд, ки пеш ғирифтани воқеъғардонии мақсадҳои шовинистӣ(шакли ашаддитарини миллатгарой) ва миллатчигӣ дар сиёсати берунии давлат манфиатҳои умумибашариро ҳароб менамояд, зиддиятҳои минтақавӣ ва умумиҷаҳониро тезу тунд менамояд, ба ҳолати бўҳронӣ меорад, ки дар маҷмӯъ онҳо масъалаҳои умумиҷаҳониро ташаккул медиҳанд. Муносибатҳои байналхалқӣ, ки солҳои охир хеле тағйир ёфтаанд, ба ҳамаи давлатҳо имконият медиҳанд, ки масъалаҳои умумиҷаҳониро дар муносибатҳои байнидавлатии ҳеш мавриди муҳокима қарор диҳанд ва дар ҳалли онҳо саҳми ҳешро бештар ғуздоранд.

Сиёсати хориҷии давлат мақсади муайян дошта, вазифаҳои аниқро иҷро менамоёнд. Давлат дар фаъолияти хориҷии худ аз воситаҳои гуногун истифода намояд. Сиёсати хориҷӣ шароити мусоиди байналхалқиро барои инкишофи давлат муҳайё менамояд. Манфиатҳои давлатро дар муносибатҳои байнидавлатӣ ё худ дар арсаи байналхалқӣ ҳифз мекунад ва барои афзудани мақом ва нақши онҳо кӯшишҳо ба ҳарч медиҳанд.

Мақсади асосии сиёсати хориҷии ҳар як давлат ин таъминномаии беҳатарии давлат аст. Ин ба муҳофизат ва ҳимояи қонун ва манфиатҳои давлати мазкур ва инчунин шаҳрвандони берун аз қаламраваш буда низалоқман аст. Амалишавии функцияи мазкур аз байн бурдани таҳдид барои давлат ба ҷустуҷӯи ҳалли осоиштаи сиёсӣдар баҳсҳо ва масъалаҳои пайдошуда равона қарда шудааст. Инчунин вазифаи ҳимоятгарӣаз мувофиқ намудани стратегияи сиёсати хориҷии давлат дар муносибатҳои байнидавлатӣва системаи муносибатҳои байналхалқӣиборад аст.

Яке аз вазифаҳои асосии сиёсати хориҷии давлатро пуркувват намудани потенциали иқтисодӣ ва сиёсатшиносӣ медиҳанд. Сиёсати хориҷӣ бояд ба тараққиёти иқтисодиёт ва болоравии сатҳи зиндагонии мардум мусоидат намояд [1, с.316].

Бояд қайд намуд, ки ба муҳимтарин вазифаи давлат дар муносибатҳои байнидавлатӣ мубориза барои сулҳу амният дохил мешаванд. Давлат бояд ҳамаи чорахоро бинад, то ки шиддати вазъият паст карда шавад, ҷанги нави ҷаҳонӣ пешгирӣ гардад. Давлатро зарур аст, ки баҳри инкишофи муносибатҳои солиму одилонаи худ бо давлатҳои дигари олам мусоидат намояд.

Яке аз самтҳои асосии муносибатҳои байнидавлатиро ривоч додани муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо ҳамаи мамлакатҳои пешқадам ҳамчунин кишварҳои ҳамсоя ташкил менамояд.

Муносибатҳои байнидавлатӣ, ки ба сифати зерсистемаи муносибатҳои байналхалқӣ амал менамоянд, табиист, ки тамоми ҳодисаҳо ва равандҳои байни давлатҳоро дар сатҳи гуногун ба амал мебарорад.

Мақом ва нақши давлатҳо дар муносибатҳои байнидавлатӣ ба навъҳои гуногун тақсим гаштани онҳо мешавад. Манфиату талаботи онҳо асоси инкишофи геополитики оламо бунёд месозанд.

Навъи аввали давлатҳо давлатҳои бузурганд. Фақат он давлатҳое даъвои бузургӣ менамоянд, ки соҳиби иқтисодии бузургӣ, иқтисодии калони ҳарбӣ, дорои захираҳои фаровони моддӣ, захираҳои табиӣ ва фазоии кишвар, аҳолии зиёд ҳудуди барзиёд, ки дар вақти зарурӣ таъдоди лозимии одамонро сафарбар намояд.

Ҳосиятҳои мазкур имконият медиҳанд, ки давлати муктадир дар муносибатҳои байнидавлатӣ нақши муайянқунандагиро бошанд ва худро дилпуро на ҳисоб карда тавонанд.

Дар олами муосир кишварҳое, ки даъвои бузургӣ мекунанд чандон кам нестанд. Дар воқеъ, на ҳамаи онҳо ҳосиятҳои давлати бузургро соҳибанд. Аксари чунин давлатҳои эҳтимоли аз ҷиҳати пурқудрат гаштаанд, аммо маҷмӯи аломатҳои бузургӣ давлатиро дар худ таҷассум карда наметавонанд. Ба сифати давлати бузург, асосан ИМА ва Русия баромад карда метавонанд. Онҳо ҳамаи аломатҳои зарурии бузургӣ давлатиро дар худ таҷассум менамоянд. Шояд ба бузургӣ давлати Русия шубҳа пайдо шавад. Гарчанде, ки чунин шубҳаҳо вобаста ба ҳолати инкишофи бӯҳронӣ дошта бошанд ҳам чунон ба мақоми байналхалқии Русия зиёд оварда наметавонанд.

Баратараф намудани қасодидҳои ҳолати бӯҳронии истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва зерин назорати қатъии сарвари оқилу доно ва адолатпарвар қарор гирифтани Русия ҳар гуна шубҳаҳо оиди нақши таърихи он дар раванди муқовимат бо ИМА баратараф менамояд.

Дар фаҳм ва муносибат бо консепсияи бузургӣ давлатӣ назарее бештар дучор мегардад, ки махсусияти ИМА-ро дар мавриди аввал мегузошт. Чунин муносибат то нимаи дууми солҳои 70 – уми асри XX идома ёфт. Яке аз аввалинҳо шуда, Д. Бела афкори ҷамъиятиро оиди таназзуми қувва ва гумм шудани эътиқод ба абарқудратии ИМА-ро таҷассум намуд [3, с. 209]. Амалҳои мазкур дар солҳои баъдина низ нумӯёфтааст. Муҳаққиқон бар ақидае ҳастанд, ки ИМА низ ба монанди давлатҳои дигари муктадир ба инкишофи ҷомеаи ҷаҳонӣ таъсир мерасонаду ҳалос.

Навъи дуумро давлатҳои муктадирӣ минтақавӣ ташкил медиҳад. Онҳо давлатҳои аз ҷиҳати иҷтимоии иқтисодӣ ва иқтисодии ҳарбӣ инкишоф ёфта мебошанд, ки дар ташҳиси муносибатҳои байнидавлатӣ ва раванду ҳодисаҳои минтақаҳои алоҳида бештар саҳм мегиранд. Яъне, ин гуна давлатҳо як навъ мақоми бузургӣ давлатиро дар доираи минтақаҳои олам соҳиб гаштаанд.

Гурӯҳи сеюми давлатҳоро, асосан давлатҳои хурд ё давлатҳои сатҳи инкишофшон номуносиб ташкил медиҳанд. Ин гуна давлатҳо ҳеле сершуморанд [4, с.305].

Муносибатҳои се гурӯҳи давлатҳо, ки зикрашон намудем дар доираи сеюмча ба амал меоянд. Аслан, ҳама гуна давлатҳо дар муносибатҳои байнидавлатӣ таъсири давлати бузургро ҳис менамоянд. Аммо таъсири рағбати давлатҳои хурд бештар мушоҳида мегардад.

Давлати хурд дар зерин таъсири дутарафа менамояд. Ҳам давлати бузургӣ ҷаҳонӣ ва ҳам давлати муктадир минтақавӣ, мекӯшанд онро дар зерин назорат ё таъсири худ қарор диҳанд. Чунин муносибат то замоне идома меёбад, ки агар манфиатҳои давлати бузургӣ ҷаҳонӣ ва давлати муктадирӣ минтақавӣ дар

муқовимати якдигар қарор нагиранд. Аксар вақт муқовимати байни онҳо дар масъалаи муносибат бо давлатҳои хурд пайдо мегардад. Чуноне, ки таҷрибаи минтақаҳои гуногуни олам нишон медиҳад давлати бузург имкониятҳои зиёдтари дар зерӣ таъсири худ нигоҳ доштани давлати худро дорад. Дар сурати ҳалал расонидан ва монеаи сиёсати ғайри давлати бузургӣ ҷаҳонӣгаштани давлати муқтадирӣ минтақавӣбузургдавлат бо истифодаи тамоми имкониятҳо ва воситаҳо “ҷазо” - и давлати бузургӣ минтақавиро меҷӯяд ва воқеямегардонад.

Ҳамин тавр на танҳо давлатҳои бузург, балки ҳама давлатҳо, махсусан, вобаста бо мавқеи геополитикиашон ба он меҷӯшанд, ки муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо сатҳи заруриро дилхоҳ бошанд, ки моҳияти асосии муносибатҳои байнидавлатӣ ва самти инкишофи онро ташкил медиҳанд.

Охири асри XX ва ибтидои асри XXI дар саросари ҷаҳон падидаҳои навро ба вуҷуд овард, ки хусусияти глобалӣдоранд. Воқеан, дар замонҳои гузашта кам масъалаҳое ба вуҷуд меомаданд, ки таъсир ба кулли кишварҳои ҷаҳон доштанд. Рушди босуботи иқтисодиёту иҷтимоӣ ва бо суръати қайҳонӣпешт рафтани илму техника, махсусан дар охири асри XX дар баробари падидаҳои мусбӣ ба мақсад мувофиқ, инчунин, мушкилоти зиёдро барои ҷомеаи ҷаҳонӣ ба бор оварда истодааст. Феълан, мушкилоти мавҷуда, ки хусусияти глобалӣ доранд, кулли кишварҳои оламо водор месозанд, ки дастаҷамъона баҳри бартаарафсозии он сайъ дошта бошанд.

Дар шароити имрӯзаи ҷаҳон, ки раванди глобализатсияи проблемаҳо ва бархӯрди манфиатҳои давлатҳои абаркудрат шиддат ёфта, ҳавфи терроризм, экстремизми динӣ сиёсӣ, ҷинояткорӣҳои муташаккилонаи транснационалӣ, қочоқи маводи муҳаддир ва ғайраҳо густариш меёбад, зарур аст, ки нисбат ба амнияти миллату давлат ва беҳатарии он бештар таваҷҷӯҳ намуд. Аз ин ҷост, ки дар доираи таҳқиқоти илмӣ -академикӣтаҳлилу таҳқиқ намудани масъалаи мазкур, аз ҷумла таъмини амнияти милливобаста ба масъалаҳои асосии хусусияти глобализатсия ба зарурияти объективӣтабдил ёфтааст. Бо дарназардошти мушкилоти мавҷуда дар сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ чандин конференсияю нишастҳои илмӣ доир мегарданд, ки ҷиҳати бартаараф сохтани ин гуна проблемаҳо таваҷҷӯҳи илмӣпешниҳод менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз назари мавқеи ҷойгиршавӣ дар минтақаи хосае ҷойгир шудааст, ки аз ҳар ҷиҳат аҳамияти геополитикӣ дорад. Бо ибораи дигар мавқеи геополитики Тоҷикистон ҳамчун дарвоза барои ворид шудан ба кишварҳои Шарқ ва ҷаҳони Ислом аст. Ҳамчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақае ҷойгир аст, ки бо кишварҳои абаркудрати олам чун Ҷумҳурии халқии Чин ва Федератсияи Русия ҳамсарҳадӣ наздикӣ дорад. Аз ин лиҳоз, манфиатҳои миллию давлатии Тоҷикистон, ки дар минтақаи ҳассос ҷойгир аст, доимо дар зерӣ фишоравариш таъсиррасонии беруна қарор дорад.

Ба мисли пештара қочоқи маводи муҳаддир аз Афғонистон яке аз хатарҳои асосӣ ба сулҳу субот дар Осиёи Марказӣ, бахусус Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки он манбаи таъмини молиявии терроризми байналмилалӣ, экстремизм ва ҷинояткории транснационалӣ аст. Ин проблема имрӯз характери глобалӣ касб намудааст ва аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ чун яке аз хатарҳои асосӣ ба инсоният дар асри XXI эътироф гардидааст.

Феълан, динамикаи рушди кишварҳои минтақа марбут бар он аст, ки онҳо то ҷиҳандоза дар рӯ ба рӯи ин таҳдиду хатарҳои ҷадид, аз қабили терроризми байналмилалӣ, экстремизм, қочоқи маводи муҳаддир, ҷинояткории муташаккили транснационалӣ ва бартаарафсозии сатҳи баланди камбизоатӣ истодагариқарда метавонанд.

Бо дарки амиқи микёси ин хатарҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш дорад, ки стратегияи худро бо дарназардошти зарурати объективӣ таъсиси системаи ягонаи амнияти минтақавӣ барпо намояд.

Низомии навини равобити байналмилалӣ имрӯз ҷиддан тағозо дорад, ки Тоҷикистони соҳибистиклол муҳимтарин ҳадафҳои миллии худ, яъне таъмини истиклолиятро озодӣ, ҳифзи амнияти суботи сиёсӣ, таҳкими ваҳдати миллии рушди устувори кишварро дар асоси стратегияи фарогир ва санҷида амалӣ намояд.

Бинобар ин, сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қабл аз ҳама ба фароҳам овардани шароити созгор ва мусоид барои инкишофи иқтисодии моддӣ ва маънавии кишвар равона шудааст, бояд бо тақозои вазъи зудтағйирёбандаи ҷаҳони имрӯз, таҳлилу баррасии равандҳои ҷадид дар муносибатҳои байналмилалӣ, ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳу василаҳои беҳтарини таъмиқи манфиатҳои

миллива тақвият додани фазои дӯстонаи ҳамкориву равобит бо кишварҳои дигар пеш бурда шавад.

Феълан, дар олами мутамаддин раванди интегратсияи кишварҳо хеле вусъат ёфта истодааст. Дар баробари ҷанбаҳои мусбат доштани, ҷараёни интегратсионӣ ба ҷанбаи маънавии ҳаёти инсоният фишори рӯзафзун эҷод мекунад. Дар чунин шароит ҳифзи асолат ва ҳувияти миллий, арзишҳои воқеӣ фарҳангива дастовардҳои тамаддун, ҳимояи хусусиятҳои сунативу ахлоқамри таъхирнопазир ва ҳаётимегардад.

Торафт шиддат пайдо кардани зиддиятҳо ва рақобатҳои пасипардагии кутратҳои муҳталифи ҷаҳонӣ, ба андозаи назаррас коҳиш ёфтани суботи байналмилалӣ ва авҷ гирифтани фаъолияти гурӯҳу ҷумбишҳои миллатгарову наҷодпараст аз зухуроти номатлуби ҷаҳони мутамаддин аст, ки аз он набояд сарфи назар намуд.

Бо назардошти ин хусусиятҳо ва тундравӣ дар ҷаҳони муосир Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки дорои шароити стратегӣ абарқудрате бошад. Табиист, ки ҳоло ба сифати шароити стратегӣ барои Тоҷикистон меросҳои асосии давлати Шӯравӣ, яъне Федератсияи Россия баромад менамояд.

АДАБИЁТ

1. Политические проблемы теории и государство. – М., 1993. – С. 174
2. Гаджиев К. С. Геополитика. – М., 1997. – С. 259.
3. Гаджиев К. С. Геополитика. – М., 1997. – С. 209.
4. Цыганков П. А. Международные отношения. М., 1996. – С. 305.
5. Мирзоев Н. М. Иҷтимоӣ сарнавиштноз. // Шохроҳи ваҳдат. 2002. № 7. – С. 4.

САМТҲОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИДАВЛАТӢ

Дар системаи муносибатҳои байналхалқӣ муносибатҳои байнидавлатӣ мақоми махсус дорад. Он ҷавҳари муносибатҳои байналхалқист. Муносибатҳои байнидавлатӣ фаъолияти сиёсӣ субъекти асосии муносибатҳои байналхалқӣ давлатиро дар ҳалли масъалаҳои мураккабтарини инкишофи ҷомеаи ҷаҳонӣ фаро мегирад. Дар сиёсати байнидавлатӣ ҳалли масъалаҳои мочароӣ сиёсӣ, ҷанг ва сулҳ, ҳифзи муҳити атроф, баргараф намудани қашшоқӣ, ақибмондагӣ, гурӯснагӣ ва ҳалосӣ аз ҳар гуна касалиҳои аҳамияти муҳим пайдо менамоянд. Бо назардошти ин хусусиятҳо ва тундравӣ дар ҷаҳони муосир Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки дорои шароити стратегӣ абарқудрате бошад. Табиист, ки ҳоло ба сифати шароити стратегӣ барои Тоҷикистон меросҳои асосии давлати Шӯравӣ, яъне Федератсияи Россия баромад менамояд.

Калидвожаҳо: Муносибатҳои байналхалқӣ, сиёсат, система, фаъолияти сиёсӣ, мочароӣ сиёсӣ, сулҳ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Особое место в системе международных отношений занимают межгосударственные отношения. Это суть международных отношений. межгосударственные отношения охватывают политическую деятельность государства, основного субъекта международных отношений, в решении наиболее сложных вопросов развития мирового сообщества. В межгосударственной политике большое значение имеют разрешение политических конфликтов, войны и мира, защита окружающей среды, искоренение бедности, отсталости, голода и искоренение всех болезней. Учитывая эти особенности в современном мире, Республика Таджикистан должен иметь потенциального стратегического партнера. Естественно, что в настоящее время в качестве стратегического партнера Таджикистана выступает основной наследник советского государства, то есть Российская Федерация.

Ключевые слова: Международные отношения, политика, система, политическая активность, политический конфликт, мир.

THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF INTERSTATE RELATIONS

Interstate relations occupy a special place in the system of international relations. This is the essence of international relations. interstate relations encompass the political activity of the state, the main subject of international relations, in solving the most complex issues of the development of the world community. In interstate politics, the resolution of political conflicts, war and peace, the protection of the environment, the eradication of poverty, backwardness, hunger and the eradication of all diseases are of great importance. Given these features in the modern world, the Republic of Tajikistan should have a potential strategic partner. Naturally, at present, the main successor of the Soviet state, i.e. the Russian Federation, acts as a strategic partner of Tajikistan.

Keywords: International relations, politics, system, political activity, political conflict, peace.

Сведения об авторе: *Мирзоев Махмадрасул Шералиевич* – магистрант 2-го курса очного отделения специальности политики и государственного управления, философского факультета Таджикского национального университета. Тел: 886-00-24-31

Information about the author: *Mirzoev Makhmadrasul Sheralievich* – 2nd-year master's student of the department of Politics and Public Administration, Faculty of Philosophy of the Tajik National University. Phone: 886-00-24-31

ФИЛОЛОГИЯ – ФИЛОЛОГИЯ – PHILOLOGY**ФИЛОСОФСКОЕ ПОНИМАНИЕ БЕРЕЖЛИВОСТИ***Алиева Гулафзо***Таджикский национальный университет**

Является ли бережливость добродетелью или пороком? Данный вопрос занимал умы психологов, философов, других ученых на протяжении многих столетий. Согласно современному толковому словарю русского языка под редакцией Т.Ф.Ефремовой, Аристотель не рассматривал бережливость как добродетель, считая спартанскую бережливость крайностью; его больше привлекала щедрость, занимающая среднее место между пороками скупости и расточительности. В Новое время, в период возникновения новой цивилизации, новой системы отношений бережливость принималась как добродетель в значении грамотного расходования средств. Джон Локк в «Мыслях о воспитании» в качестве указания при воспитании молодых людей, полагал, что каждый джентльмен обязан обладать знаниями в области основ бухгалтерии. «Знание счетоводства не поможет джентльмену нажить состояние; однако нет, пожалуй, более полезного и действенного способа сохранить ему то состояние, которым он обладает, чем счетоводство. Поэтому я бы рекомендовал всякому джентльмену основательно изучить счетоводство и не думать, что это искусство ему не нужно потому, что оно получило свое название от торговых людей и ими главным образом применяется». Философ-этик Адам Смит, подражая Аристотелю, определил бережivosti срединное положение между скупостью и расточительностью, объявив первую пороком, а вторую избытком интереса к вещам («объектам собственного внимания»). Трудолюбие уступало место бережливости в качестве непосредственной причины возрастания капитала. Сбережения и накопления благодаря бережливости способствуют возрастанию капитала. По его мнению бережливый человек-общественный благодетель и роль такого бережливого человека заключается в уравнивании расточительности других людей, что способствует избежанию критической ситуации. В действительности редко бывает так, чтобы на положение большой нации сколько-нибудь значительно отзывались расточительность или ошибки отдельных лиц. Расточительность или неблагоразумие одних всегда более чем уравнивается бережливостью и разумным поведением других. Рассуждая о расточительности, принимается во внимание то, что к расходам толкает порой непреодолимое стремление к наслаждению, которое все же, как правило, не имеет длительного продолжения и вызывается стихийно, по различным внезапным причинам.

Однако бережливость вызывается стремлением к улучшению положения, взвешенное, без спонтанных эмоций, но, это стремление носит, как правило, стойкий характер от начала жизни и до ее завершения. Многим знакома английская идиома «сбереженная копейка – заработанная копейка» (англ. a penny saved is a penny earned), а английская пословица «не разбрасывай – не пожалеешь» (англ. waste not, want not) показывает роль бережливости без порицания расточительности, но в качестве рецепта финансового успеха. В «прусских добродетелях» особое место в числе добродетелей занимает бережливость, также известных как «немецкие добродетели». Данный перечень лучших человеческих качеств был заложен во времена лютеранства эпохи Просвещения. Появилось понятие немецких добродетелей во время правления короля Фридриха Вильгельма I, укрепившего внутреннее положение Пруссии в XVIII века до сих пор остается загадкой, почему был выделен именно такой набор качеств, однако, массовое следование ему принесло ощутимую пользу и оставило довольно весомый след в истории Пруссии. Обратим внимание на то, что именно бережливость возглавляет этот список. Добродетель бережливости заключается в том, чтобы быть скромным, экономящим, бережливым, благоразумным или экономичным в использовании потребляемых ресурсов, таких как еда, время или деньги, и избегающий отходов, щедрости или расточительности. С точки зрения бихевиоризма бережливость является таким направлением в приобретении товаров и услуг, при котором расходы будут умеренными, а использование уже имеющихся товаров и услуг будет грамотным, что поможет сохранить имущество в долгосрочной перспективе использования.

Но что включает в себя бережливость? Каковы основные правила политики поведения бережливого человека? В общем смысле, стратегии бережливости включают в себя стремление к минимизации отходов при использовании вещей, экономное использование предметов. Подавление желания тратиться на дорогостоящие привычки благодаря финансовой умеренности также включено в благодетели бережливости. С социально-философской точки зрения, бережливый человек бросает вызов дорогим социальным нормам, используя бесплатные варианты, и остается хорошо осведомленным о местных обстоятельствах и рынке обслуживания. Скромное проживание, главным образом, осуществлено теми, кто стремится сокращать расходы, иметь больше денег и получать максимум от финансов. Несмотря на все видимые положительные стороны добродетели, бережливость включает в себя «опытное» знание коммерческих рынков или корпоративных культур, бережливость призвана служить лучшим экономическим, нравственным и духовным интересам человека. На сегодняшний день многие духовные сообщества полагают, что бережливость – это достоинство и своего рода духовная дисциплина. Религиозные и общественные сообщества прошлого и настоящего, как например общество пуритан, для которого характерны крайняя строгость нравов и аскетическое ограничение потребностей, расчетливость и бережливость; трудолюбие и целеустремленность есть примеры таких идеологических объединений, восхваляющих бережливость. В христианской традиции тоже есть место бережливости как необходимости в экономии средств для дальнейшего использования в благотворительных целях, в помощи нуждающимся. По замечанию Г. Д. Тора, есть также защитники окружающей среды «зеленые», натуралисты, которые полагают, что бережливость — достоинство, через которое люди могут использовать свои наследственные навыки как охотники-собиратели, неся мало и нуждаясь в малом. Он выразил подобную философию в «Уолден или Жизнь в лесу» с его интересом к уверенности в своих силах и минимальному имуществу, живя просто в лесах. Помимо этого, нельзя обойти стороной и экономическую, корпоративную сторону вопроса бережливости. Бережливость в бизнесе принята стратегическим императивом большинством крупных предприятий с принятием философии правильного расходования средств и трудовых ресурсов. При этом корпорации вводят моральное обязательство сокращения, предлагая понятие, что осторожное управление затратами находится в компании, акционере и интересах сотрудника. Если сбережения корпорации успешны, то они приносят немало выгод и каждому отдельному сотруднику. В такой философии секрет успеха многих известных фирм.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что бережливость в меньшей степени относится к скупости и жадности. В философии по-разному трактовалась бережливость: и как добродетель, и как порок. Считается, что бережливость стимулирует лишенное страстности и спокойное стремление к улучшению положения. О бережливости как добродетели говорится в перечне прусских добродетелей. Бихевиоризм рассматривает бережливость как направление при умеренном расходе средств на приобретение товаров и услуг. Существуют определенные правила политики поведения бережливого человека. По мнению духовных сообществ, бережливость выступает в качестве достоинства и духовной дисциплины. В бизнесе философия правильного расходования средств и трудовых ресурсов считается залогом успеха.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамов Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений. - М.: Русские словари, 1994. - 524 с.
3. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. - М.: АСТ: Восток-Запад, 2007.
4. Пословицы и поговорки. - Мн.: Харвест; М.: ООО «Изд-во АСТ», 200. - 320 с.

ФИЛОСОФСКОЕ ПОНИМАНИЕ БЕРЕЖЛИВОСТИ

Данная статья анализирует концепт *бережливость* в русскоязычной и культуре, выявляя динамику движения признаков в структуре концептов под влиянием экономических изменений последних лет. Национальные особенности в восприятии бережливости выявляются при анализе социально-культурной зоны концепта. Наибольший контраст дает сравнение по признаку расположенность к бережливости, умение разумно тратить. В русскоязычном концепте отмечается неумение русских правильно тратить деньги, что приписывается как к национальной черте русского характера, так и к отсутствию традиции учить разумно распоряжаться своими средствами.

Ключевые слова: бережливость, концепт, признак, русский язык, анализ, интерпретация, контраст, национальная черта, русский характер, средства, умение, социальный слой.

ФАҲМИШИ ФАЛСАФӢ ДАР БОРАИ "ЭҲТИЁТКОРӢ"

Дар ин мақола мафҳуми сарфа дар забони русӣ ва фарҳангӣ таҳлил шуда, динамикаи хусусиятҳои маърифатӣ дар сохтори консепсияҳо дар зери таъсири тағироти иқтисодӣ дар солҳои охир инъикос ёфтааст. Хусусиятҳои миллии дар дарки сарфакорӣ дар таҳлили минтақаи иҷтимоӣ фарҳангии консепсия зоҳир карда мешаванд. Тафовути бузургтарин тавассути муқоиса дар заминаи ихтилоф ба сарфакорӣ ва қобилияти сарфакорона сарф кардан дода мешавад. Консепсияи забони русӣ имконнопазирии русҳоро барои дуруст сарф кардани пул қайд мекунад, ки ин ҳам ба хати миллии характери рус ва ҳам набудани анъана дар омӯзонидани оқилона идора кардани маблағҳош вобаста аст.

Калидвожаҳо: сарфа, мафҳум, аломат, забони русӣ, таҳлил, тафсир, контраст, ҳислатҳои миллии, ҳислати русӣ, воситаҳо, қобилият, қабати иҷтимоӣ.

PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THRIFT

This article analyzes the concept of thrift in the Russian language and culture, revealing the dynamics of the movement of cognitive features in the structure of concepts under the influence of economic changes in recent years. National features in the perception of thrift are revealed in the analysis of the socio-cultural zone of the concept. The greatest contrast is given by comparison on the basis of disposition to thrift, the ability to spend wisely. Russian Russian-language concept notes the inability of Russians to spend money correctly, which is attributed both to the national trait of the Russian character, and to the lack of tradition to teach reasonable disposal of their funds.

Keywords: thrift, concept, sign, Russian language, analysis, interpretation, contrast, a national trait of the Russian character, means, ability, social class.

Сведения об авторе: *Алиева Гулафзо Зафаровна* – магистрант второго курса факультета русской филологии Таджикского национального университета. Телефон: 93 310 35 85

Information about the author: *Aliyeva Gulafzo Zafarovna* – second-year master's student of the Faculty of Russian Philology of the Tajik National University. Phone: 93 310 35 85

АМАРКАНТ – НАСРНАВИСИ МАЪРУФИ ҲИНД

Ашуралиева М. Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ибтидои асри XX ба сарихалки чафокаши Ҳинд воқеаҳои мудҳиштаринро овард. Тақдир мисле, ки мардуми ин сарзаминро имтиҳони ҷидӣ мекард. Аз як тараф халқ дар зери фишори факру гуруснагӣ ва бекорӣ азоб қашида руз ба руз парокандатар мегаштанд, аз тарафи дигар дар ин кишвар зулму истисмори аҷнабиён пурзӯртар гардида, норозигии омма ва ҳаракати озодихоҳии он бо гузашти замон афзун меёфт ва мукамалтар мегашт. Дар Ҳиндустон ҳаракати миллии-озодихоҳӣ пурзӯртар гашта, воқеаву ҳодисаҳои вобаста ба дигаргуниҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба адабиёти Ҳинд таъсири ҳудро мерасонид. Дар ҳамин давра адибоне ба сахнаи адабиёт омаданд, ки бо қалами худ барои озодии кишварашон мубориза мебуданд. Амаркант маҳз дар давраи ба авҷи аъло расидани ҳаракатҳои миллии озодихоҳӣ ба сахнаи адабиёт ворид шудааст.

Адиби маъруфи ҳиндизабон – Амаркант дар адабиёти ҳиндӣ пас аз Премчанд яке аз намоёндагони асосии самти реализми танқидӣ ба ҳисоб мерафт. Ин муваффақиятҳо ӯро Яшпал барин устои сухан ўро ба нависандаи машҳури рус М.Горкий шабоҳат додааст.

Амаркант 1- июли соли 1925 дар деҳаи Нагараи ноҳияи Балияи музофоти Уттар Прадеш дар хонаводаи машҳури “Каястҳо” таваллуд шудааст. Номӣ падараш Ситарам ва номӣ модараш Ананти Девӣ буд. Дар аввал Амаркантро Шрирам ном нисба буданд. Дар хонадони онҳо ба номхояшон ҳатман исми “Лал” – ро изофа менамуданд. Ҳамин тавр, номӣ Амаркант низ Шрирам Лал мегардад. Дар овони кӯдакӣ қадом як садҳуе ба Амаркант боз як номӣ дигар Амарнатх – гузоштааст. Ин ном лекин он қадар серистифода нагашт. Аммо ҳуди Шрирам Лал нисбати ин ном дилбастагӣ пайдо кардааст. Аз ҳамин лиҳоз каме онро тағйир дода, номашро Амаркант намуд. Осори адабии ӯ низ бо ин ном машҳур аст. Роҷеъ ба номгузорӣ оид ба ҳудаш Амаркант чунин навиштааст:

Дар хонадони мо ба ҳар як ном калимаи “Лал” – илова мекарданд. Номӣ ман низ Шрирам Лал буд. Лекин вақте мо дар шаҳри Балия зиндагӣ карданро ихтиёр кардем, пас аз 4-5 сол дар якҷанд оилаҳои “Каястҳо” ба ҷойи “Лал” “Варма” –ро гузоштанд. Ҳамин тариқ, номӣ ман “Шрирам Варма” шуд.

Оилаи Амаркант ба ичорадиҳии чорво машғул буда, ба табакаи миёна дохил мешуд. Бобокалонашон Гопал Лал дар вазифаи муҳаррир кор мекард. Падараш Ситарам Варма бошад, дар шаҳри Оллоҳобод таҳсил кардааст. Вай дар омӯзишгоҳи “Каястҳо” – ро таҳсил карда, имтиҳони додситониро супоридааст ва баъдан дар бинои суди шаҳри Балия ҳамчун таҷрибаомӯз фаъолият кардааст. Падари Амаркант ба дин боварии саҳт дошт яъне шахси диндор буд. Аммо ӯ ба маросиму анъанаҳои динӣ эътиқод надошт, ҳушоии писандидааш Рама ва Шива буданд. Бо вучуди он, ки забони модарии адиб ҳиндӣ буд вай забонҳои урду ва форсиро низ хуб медонист. Амаркант як хоҳари калон бо номи Гаятрӣ дошт ки ҳанӯз дар овони кудакӣ Амаркант аз беморӣ даргузашта буд. Дар оилаи Амаркант 7-писар в як духтар буданд. Падарашон Ситарам Варма барои соҳибмаълумот кардани фарзандҳояш хуб талош кардааст.

Амаркант дар мактаби поёнии шаҳри Нагара дохил шудааст, аммо пас аз якчанд вақт онҳо ба шаҳри Балия кӯчиданд. Дар ин шаҳр ва мактаби ин ҷо Амаркант ба синфи як рафтааст. Пасон Амаркант то синфи дуюм таҳсил карда, баъдан пешравиҳояшро дида, ӯро дар мактаби болоии ҳукумати номнавис намуданд. Он вақт садри ин мактаб Маҳавир Прасад буд. Солҳои 1938 – 1939 Амаркант дар синфи ҳаштум таҳсил мекард ва ҳамон вақт ба мактаби онҳо як шахси адабиётдӯст ба ҳайси муаллими забони ҳиндӣ Ганеш Прасад омадааст. Баъзан ба ҷойи навиштани иншо навиштани ҳикояро мефармуд. Талабагонро дар таъсис додани маҷаллаҳои дастнавис раҳнамоӣ мекард. Соли 1946 Амаркант таҳсили миёнаро дар коллеҷи Сатишчандр Интер ба итмом расонда, дар риштаи бакалаври илмҳои гуманитарӣ дар донишгоҳи Иллоҳобод таҳсилро идома медиҳад. Дар ҳамон ҷо ӯ роҳи эҷодии адабиёти интиҳоб менамояд. Ҳангоми таҳсил дар Балия ӯ бо муборизони ҳаракатҳои миллӣ озодихоҳӣ алоқа пайдо менамояд ва соли 1942 ба ҳаракатҳои миллӣ озодихоҳӣ шомил мешавад.

Дар оғози фаъолияти адабиаш Амаркант ҳамчун рӯзноманигор фаъолият кардааст. Ӯ якчанд маҷаллаву рӯзномаҳоро муҳаррирӣ намудааст. Гарчанде, ки Амаркант шаш романҳои ҷолиб ҳам эҷод карда бошад, вале дар сахнаи адабиёт адиб бештар бо ҳикояҳояш машҳур аст. Бо вучуди навиштани ҳикояҳои ҷолиб Амаркант гӯё берун аз ҳалқаи ҷараёни “Ҳикояи нав” меистод. Он вақт дар маркази сахнаи адаб ҳикояҳои ситораҳои адабиёти Ҳинд ба мисли Моҳан Ракеш, Камлешвар ва Раҷендра Ядав медурахшиданд. Ҳамчун ҳикоянавис шӯҳрати Амаркант дар соли 1955 пас аз нашри ҳикояи «Диптӣ калектрӣ («Раиси судӣ»)» оғоз ёфтааст. Ҳикояҳои адиб аз қабилӣ “Маҷмӯаи ёварон”, “Допахар ка бҳочан (“Хӯроки нисфироӣ”)), “Зиндагӣ аур Ҷонк (“Зинлагӣ ва шулук”))” ва “Ҳатяре (“Қотилон”))” пас аз эълони истиқлолият нишонаҳои барҷастаи афсона ба ҳисоб мераванд. Дар “Ҳатҳяр” адиб ду авбоши ҷавонро тасвир мекунанд, ки бо ҳам лоф мезананд, гӯё ки онҳо ба пешвоён Ҷавоҳирлал Нерӯ ва Ҷон Кеннедӣ наздиканд ва ҷаро ба онҳо вазифаи сарвазирро пешниҳод намекунанд, охир онҳо бояд ҳатто Президент шаванд. Онҳо як зани бечораро бо роҳи ҷинсӣ истисмор мекунанд, ӯро аз музди меҳнаташ маҳрум мекунанд ва ҳангоми фирор қардан марде, ки онҳоро таъкиб мекунад, мекушанд. Дар охир ҳардуи ин авбошон байни якдигар ҷанг мешаванд. Ҳаёти ҳуди Амаркант пур аз ҷангу ҷанҷол буд. Дар замоне, ки кори рӯзноманигории ӯ сердаромад набуд ӯ бештари умри худро дар ин пеша бо рӯзномаҳои муҳталиф, нашрияҳои даврии адабӣ ва маҷаллаҳои ахбори нашркардаи Митра Пракашан дар Аллоҳобод кор кард.

Адиб ба навиштани ҳикоя замоне шурӯъ кард, ки дар ҷараёни “Ҳикояи нав” тағйироти бузурги мавзӯӣ ва сохторӣ ба назар мерасид ва анъанаи Премчандро, ки пештар адабиёти маҷмулии ҳиндӣ буд, тақрибан фаро гирифт. Ин ҳаракат бештар дар шароити шаҳрҳо, хусусиятҳои инфиродӣ, муносибати байни мардон ва занон ва ғайра диққат мебуд, на ба мардуми деҳот ва шаҳрҳои хурд. Ба сахнаи адабӣ муаллифони монанди Моҳан Ракеш, Камлешвар ва Раҷендра Ядав омада буданд. Оид ба ҳислатҳои Амаркант Равиндра Калия чунин менависад:

“Вай бениҳоят шахси хоксор мебошад, ҳатто барои ҳаққи худро талаб қардан ҳам хоксорӣ мекунад. Китобҳои аввалинашро дӯстонаш нашр карда буданд. Боре дар рӯзҳои бекорӣ ба маблағ ниёз дошт. Он вақт ҳамсарашон дар дами марг буд. Дар чунин ҳолатҳои вазнин вай фақат аз нашриёт расидани кӯмакро интизор мешуд. Фарзандонаш хурдсол буданд. Амаркант дар чунин ҳолати нотавонӣ, маҷбурӣ ва тараддуд аз нашриёти дӯсташ “Роялти” як миқдор маблағ пурсид,

аммо ба ӯ ду калима “пул нест” гуфтанд. Амаркант сабр кард ва мисли як инсони нотавон, ки мусибатхоро бардошт карда метавонист, хомӯш шуд”.

Соли 1954 Амаркант гирифтори бемории қалб мешавад. Аз он лаҳза ӯ ҳаёти вазнинтарро ба дӯш дошт. Амаркант нагузошт, ки дар зиндагии пасту баланди худ, бенизмой ворид созад. Вай бисёр кӯшиш мекард, ки аз вазнинии ҳаёт озод шавад. Амаркант 17 – уми феввали соли 2014 дар сини 89 солагӣ дар шаҳри Оллохобод аз олам даргузашт.

АДАБИЁТ

1. Рачабов Ҳ. ”Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав. ”Эр-граф”. Душанбе-2017, 495-саҳ.
2. Рачабов Ҳ. ”Ташаккул ва инкишофи ҳикояи муосири ҳиндӣ. ”Эр-граф, Душанбе-2018, 223-саҳ.
3. Рачабов, Ҳ. ”Се насли ҳикоянависони ҳиндӣ”. ”Статус”. Душанбе – 2001, 272 саҳ.
4. Ram Manohar. ”Amritlal Nagar ka Hindi katha – sahitya ko yogdan ek adhyayan”. Ambedarnagar – 2014.
5. Sumangala Mummigahi. ”Amritlal nagar ka katha sahitya”. Karnataka – 2002.

АМАРКАНТ – НАСРНАВИСИ МАЪРУФИ ҲИНД

Дар мақолаи мазкур муаллиф оиди ҳаёт ва эҷодиёти ҳикоянависи машҳури ҳинд маълумот медиҳад. Муаллиф қайд мекунад, ки адиб барои рушди адабиёти Ҳинд саҳми арзандае гузоштааст. Амаркант яке аз насрнависони маъруфи давраи ҳудуд мебошад. Яшпал ӯро бо нависандаи маъруфи рус Горкий муқоиса мекард. Эҷодиёти ӯ дар байни хонандагон ҳеле машҳур мебошад. Асарҳои адиб дар адабиёти ҳиндизабон нақши муҳимро мебозанд. Дар оғози фаъолияти адабиаш Амаркант ҳамчун рӯзноманигор фаъолият кардааст. Ӯ якҷанд маҷаллаву рӯзномахоро муҳаррирӣ намудааст. Гарчанде, ки Амаркант шаш романҳои ҷолиб ҳам эҷод карда бошад, вале дар саҳнаи адабиёт адиб бештар бо ҳикояҳои машҳур аст. Яке аз ҳикояҳои машҳур дар байни эҷодиёти адиб ин ҳикояи ”Диптӣ коллектри (Раиси суд)” мебошад. Бо навиштани романи Инҳӣ ҳатиярон се адиб ба ду ҷоииза – Академияи адабиёт ва Вяс саман сазовор гардонида шуд. Инчунин адиб бо ҷоиизаи Джнанпат мушарраф гардидааст.

Калидвожаҳо: Амаркант, ҳикоя, машҳур, адабиёт, эҷодиёт, Горкий, роман, рӯзноманигор, ҷоииза, Яшпал, Рус, маҷалла, рӯзнома.

АМАРКАНТ – ВЫДАЮЩИЙСЯ ПИСАТЕЛЬ ИНДИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В данной статье автор предоставляет информацию о жизни и творчестве известного индийского писателя Амарканта. Автор отмечает, что писатель внёс ценный вклад в развитие индийской литературы. Амаркант является одним из самых выдающихся писателей своего времени. Яшпал сравнивал его с знаменитым русским писателем Горьким. Его произведения очень популярны среди читателей. Его работы играют важную роль в индийской литературе. В начале своей литературной карьеры Амаркант работал журналистом. Он редактировал несколько журналов и газет. Хотя Амаркант написал шесть интересных романов, писатель наиболее известен своими рассказами. Одним из самых популярных рассказов среди его произведений является «Дипти коллектри (Председатель суда)». Его роман «Инхин хатиярон се» принёс ему две премии – «Сахитя Академи и Вяс Саман». Ещё он был награждён премией Джнанпит в 2009 году.

Ключевые слова: Амаркант, рассказ, популярный, литература, произведения, Горький, роман, журналист, награда, Яшпал, Русский, журнал, газета.

AMARKANT – THE OUTSTANDING WRITER OF INDIAN LITERATURE

In this article, the author provides information about the life and work of the famous Indian writer Amarkant. The author notes that the writer made a valuable contribution to the development of Indian literature. Amarkant is one of the most prominent writers of his time. Yashpal compared him with the outstanding Russian writer Gorky. His works are very popular among readers. His works play an important role in Indian literature. At the beginning of his literary career, Amarkant worked as a journalist. He has edited several magazines and newspapers. Although Amarkant has written six interesting novels, he is best known for his stories. One of the most popular stories among his works is «Dipti collectri («Depute Collector»)». His novel «Inhin hatiyaron se» brought him two awards – Sahitya Academy in 2007 and Vyasa Saman in 2009. Also he was awarded with Jananpit prize in 2009.

Keywords: Amarkant, story, popular, literature, works, Gorky, novel, journalist, award, Yashpal, Russian, magazine newspaper.

Сведения об авторе: *Ашуралиева Манижа Шералиевна* – Таджикский Национальный Университет, магистр второго курса кафедры индийской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 93 747 62 80, e-mail: ashuralievamanizha@gmail.com.

Information about author: *Ashuralieva Manizha Sheralievna* – Tajik National University, magistr of the second course of the Department of Indian Philology. **Address:** 734025. Republic of Tajikistan. Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 93 747 62 80, e-mail: ashuralievamanizha@gmail.com.

МУХОТАБ БО ИБОРАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ШАХС, МАНСАБ, НОМУ НАСАБ, КАСБ ВА СУХАНИ ЛУТФОМЕЗ

Зардакова Ш.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои мо, соҳибзабонон, забони тоҷикӣ ганҷинаи гаронмоя ва гавҳари қимматбаҳо буда, ифодагари хуввияти миллий, таҳкимсозандаи иртибот байни тоҷикзабонхост. Тавассути ин дурдонаи гаронбаҳо ва ганҷи маъонӣ мо ба якдигар муроҷиат намуда, муошират анҷом медиҳем, суханҳои неқӯ самимӣ ва дилнишин гуфта рӯҳи якдигарро болида созем. Дар гуфтори ҳаррӯзаамон унсурҳои гуногуни забону воситаҳои гуногуни муроҷиатро истифода бурда, нутқи хешро рангину дилнишин мегардонем. Яке аз воҳидҳои сермаъноии забон, ки дар гуфтугӯӣ ҳаррӯзаӣ мо ба таври васеъ истеъмоли мегардад **мухотаб** аст. Одатан мухотаб ҳангоми муроҷиат ба якдигар ва ё васфу тарранум сохтани чизе ё касе ба қор бурда мешавад, ва ба мо кӯмак мерасонад, то дар баёни нутқ ва ибрази ақидаи хеш мушкилӣ нақашем. Инчунин барои ифодаи меҳру садоқат, миннатдорӣ ва ҳиссиёти гуногун мухотаб ва ашӯҳои бечон низ метавонад сурат ёбад.

Мухотаб яке аз воҳидҳои забоние мебошад, ки ба воситаи он гӯянда гоҳ хислату характери объектро медиҳад ва гоҳ муносибати худро ба шахси дигар муайян месозад [1, с.7].

Инчунин, мухотаб шакли одии муроҷиатест, ки он дар мактубҳои расмӣ ва идоравӣ низ истифода мешавад. Мақсади асосии мухотаб баъд аз диққати мусоҳибро ҷалб сохтан, ин бедор намудани эҳсоси хуфтаи шунаванда ва хонанда ба шумор меравад.

Одатан мухотаб дар ҷумлаҳо вобаста ба мақсад ва хоҳиши гӯянда, дар аввал, мобайн ва охири ҷумла омада метавонанд. Мухотабҳое ки ба предметҳои бечон нигаронида шудаанд, миқдоран каманд.

Яке аз фарқҳои мухотаб аз аъзои ҷумла аз он иборат мебошад, ки агар аъзои ҷумла бо дигар калимаҳо алоқа дошта бошад, мухотаб онро надорад. Мухотаб гоҳо бо як калима, гоҳо бо як калимаи ҷумла ва гоҳо бо тамоми ҷумла мансуб мебошад [1, с.8].

Мухотаб баъзан вақт такрор шуда меояд. Агар ҳудӣ як калима такрор шавад, ҳиссиёти инсонро қувватнок мегардонад. Ба воситаи мухотаб ҳам таъҷҷуб, навозиш ва меҳрубонӣ, ҳам даъват хоҳиш ва пурсиш хитобан ифода мешавад. Баъзан мухотаб бо калимаҳои нидой низ омада метавонанд. Одатан дар наср мухотабҳои такрор дар вақти даъват намудан ва ё ҷеғ задани шахс қор фармуда мешавад. Мухотаби такрор баъзан барои гирифтани ҷавоб аз ҳамсӯҳбати худ қор фармуда мешавад.

- **Модарҷон, модарҷон!** Чӣ ҳодиса? (Қ. Наимӣ, “Афсонаҳо”)

- **Гулнор, Гулнор!** –Зуд биё, ки ба даст афтодем (С.А).

Мухотаб метавонад ба воситаи як калима ифода ёбад: “**Собир**, ту - мӣ?” – Аз ҷархресӣ боз истода, модаркалонам сарашро ба тарафи ман гардонд (С.Улуғзода, «Субҳи ҷавонии мо»). “**Модарҷон**, бисёр фикру хаёл карда, худатонро азоб надихед” (Қ.Наимӣ, «Рӯзи равшан»).

Инчунин мухотаб метавонад ба воситаи ибораҳо низ ифода ёбад. Мисол: «Раҳмат, **дӯсти азизам**, **Пулод Қодирович**, ҳазор бор раҳмати шахтёрӣ» (Р.Ҷалил, «Шӯроб»). Саросема нашав **ҷони падар!** (Р.Ҷалил, «Ҳикояҳо»).

Мухотабҳое, ки навозиш, илтиҷо ва хайрхоҳиро ифода мекунад:

«Маро рӯзе ҳикоят кард бобо,

Ки бишнавар, **ҷони бобо**, қисаеро»... (М.Турсунзода).

«Мебарам **азизам**, аммо осиебонро намеранҷонида бошем-мӣ?» (Р.Ҷалил) [2, с.192].

Вазифаи асосии мухотаб аниқу равшан кардани объект (шахс, предмет, маҳфумҳои предметонидашуда) аст, ки нутқ ба он нигаронида мешавад. Ин вазифа ба таври зерин ба иҷро мерасад:

а) Мухотаб диққати шунаванда (хонанда)-ро ҷалб менамояд, онро барои шунидан тайёр мекунад:

Гулнор! Дар нест кардани босмачиён вазифаи ман, вазифаи ту ва вазифаи ҳамаи меҳнаткашон аст (С.Айнӣ).

б) Мухотаб унвон, адресатро аниқу муайян мекунад:

Ватан! Ватан!

Ватан! Ватан!

- Дар ин ҷаҳон ягона меҳрубони ман туй, - Чӣ ҷои ин сухан, ки худ ҷаҳони ман туй (Лоҳутӣ).

в) Мухотаб муносибати байни гӯянда ва шунавандаро аниқ мекунад, ки он ба туфайли даъвату муроҷиат падидор мегардад. Гӯянда бештар барои амалӣ гардонидани ягон мақсади худ ба шунаванда муроҷиат менамояд:

- **Рустамбой!** Як коса дӯғ биёр аз сари хирман ташна монда, омадам (С.Айнӣ). «- **Бародарон, бародарон, Бародарон,** ба модари Ватан вафо кунем. Агар, ки сар талаб кунад, ба вай фидо кунем» (А.Лоҳутӣ).

г) хусусияти дигари мухотаб ба муносибати субъективонаи гӯяндаи нутқ алоқаманд аст. Вобаста ба ҳолати рӯҳӣ ва ҷисмонии соҳиби нутқ мухотаб метавонад тобишҳои гуногуни моддӣ, монанди хоҳиш, орзу, навозиш, пурсиш, шодӣ, ҳаяҷон, таассуф, маломат, ғаму андӯҳ, эҳсон, тасаллӣ, ҳурмату иззат ва монанди инҳоро ифода кунад:

- **Духтарам, баррекам,** - ғамгин машав, «- Ту дар оғӯши Ватан осудай» (Турсунзода). «- **Гардам,** меҳмонҳои азиз. Кани меҳрубон шавед, ба дастархон нигоҳ кунед, - хоҳиш намуд Анбархола» (Р.Ҷалил).

Дар ин гуна мавридҳо баъзе ифодаҳои маҷозӣ низ истифода мешавад:

-**Гург!** Ғазалхониро мон, хез зуд бош, ошро тайёр кун (С.Айнӣ). **Шери бобо, шакари бобо,** баҷо ҳастӣ? Хуш омадӣ! (Деҳотӣ).

Мухотаб дар таркиби ҳама гуна ҷумла: амрӣ, хитобӣ, саволӣ, ҳикоягӣ омада метавонад: «**Гулфом!** Зудтар ошро тайёр карда бароретон!» (Айнӣ). «**Рафиқон!**» – гуён Сафаргулом ба сухан даромад, -дар колхозамон ҳаракати боқимондаҳои кулакони давом карда истодааст (Айнӣ).

Бояд гуфт, ки мухотаб аз рӯйи маъно ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешавад: **шахсӣ** ва **ғайришахсӣ**.

Мухотаби **шахсӣ** ба инсон нигоранида мешавад. Ин гурӯҳи мухотабҳо ниҳоят фаровон буда, дар мактубҳо, даъватномаҳо, муроҷиатномаҳо, фармонҳо, концертҳо, эълонҳо ва ғ. ифода меёбанд. Мухотабҳои шахсиро мувофиқи он, ки гӯянда ба кӣ муроҷиат мекунад, ба се қисм ҷудо кардан мумкин аст.

а) мухотабҳои шахсии бевосита, ки ба шунаванда гуфта мешаванд. Дар ҳолате ки мухотаби як шахс - шахси дуҷумро далолат мекунад, ном, фамилия, тахаллус, лақаб, касбу кор, вазифа, ихтисос, машғулият, унвон, рутбаҳои ҳарбӣ, баромади иҷтимоӣ, муносибатҳои хешу таборӣ, синну сол ва ғ. қайд карда мешаванд ва калимаҳои ифодакунандаи гурӯҳҳои луғавии мазкур ҳамчун падар, модар, додар, хоҳар, хола, амак, усто, муаллим, профессор, духтур, генерал, паҳлавон, котиб, олим ва ғ., калимаҳои таҳқирӣ, вулгарӣ ва ғ. истифода бурда мешаванд. Ин нави мухотаби шахсӣ хеле маъмул буда, категорияҳои зиёди иҷтимоиро дар бар мегирад:

номи конкрет: «Магар нашинохтӣ, **Собир!** Ин Ёдгор, писари ака Бозор аст» (С.Айнӣ).

фамилия ном ва номи падар: «Андак истед, **Баротов,** ман ба шумо як- ду даҳон гап дорам» (С.У).

номҳои касбу кор, вазифа, унвон, машғулият, дараҷаҳои илмӣ: «Ман мебудам, **усто,** агар зеҳни писаратон тоза бошаду хонондан хоҳед, ўро ба мактаби мулло Тоҳир бурда мемондам» (Р.Ҷалил).

истилоҳоти хешу таборӣ: **Амак!** Шумо ин қадар ҳунарро ба кӣ шогирд шуда омӯхтед? (Айнӣ).

Калимаҳои ифодакунандаи синну сол: «**Кампир,** магар хонаю ҷое надорӣ? (Ҷ.И). **Эй кӯдаки деҳот!** Кунун тарки хоб кун, - Паймо роҳи донишу дар бар китоб кун (Деҳотӣ).

Калимаҳои ифодакунандаи хусусияти доимии одам: «**Эҳе, полвон тағо,** хайрият, давр зада омадед, марҳамат кунед, нури дида, тоҷи сар» (Наҷмиддинов).

Калимаҳои ифодакунандаи ҳурмату эҳтиром: «Салом, **рафиқ директор,**» - гуфт Анвар (Ҷ.И).

Калимаҳои ифодакунандаи миллат, халқият: «Туро кунанд, Рус, тоҷикон муборакбод» (М.Т).

Истилоҳоти вазифаҳои ҷамъиятӣ: «Депутат, беҳтарин фарзанди халқи, хуб медонӣ, - Ба халқи ин Ватан ҷонӣ, ба ӯ покиза вичдонӣ» (М.Т).

Истилоҳоти ҳарбӣ: «Зудтар баргардед **рафиқ камандир!** Маро пазмон накунад» (Р.Ҷалил).

Таҳаллус, лақаб, синегдоҳаҳо: «Партизан амак», - гуфт гектарҷии беҳтарини колхоз хандаро бурида (П.Толис). «Ба ман бошад, **муйлаб**, таърифи ноҳақ намефорад» (П.Толис).

Калимаҳои ифодакунандаи дину мазҳаб: «**Ҳой мусулмонҳо!** Чим шаветон. Мо ҳозир ба пеши пристав медароем, хабар мебарорем» (Р.Ҷ).

Калимаҳои ки ба ҳиссиёт ва кайфияти рӯҳии гӯянда вобастагӣ доранд: «**Ҷалодони хунхур!** Ёро мекушанд. Қасди морчашии гӯрсӯхтаро мегиранд, - мегуфт Саидбӣ (Назаров).

Мухотабҳои шахсии бевоситае, ки маънои умум, яъне шахси дуҷонибӣ ҷамъро далолат мекунад, бештар ба вазъияти муайяни иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ маданӣ вобастаанд. Онҳо дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, маҷлису машваратҳо, ҷамоаду маърақаҳо, умуман дар ҳузури шунавандагон аз тарафи нотиқон, маърузачиён, роҳбарон, сардорон, музокирачиён ва монанди инҳо гуфта мешаванд. Мухотаб дар ин маврид бештар бо калимаҳои амсоли **рафиқон, дӯстон, коргарон, деҳқонон, зиёиён, муаллимон** ва ғайра ифода меёбад: «**Ҷавонон**, савор шавед» (С.А). «Соли наватон муборак, **дӯстони азиз!**» (Шукӯҳӣ).

б) Мухотабҳои шахсии бевоситае, ки шунаванда барои бевосита шунидани онҳо имкон надорад, масофа дур аст, ё имконияти бевоситаи гуфтан нест ва ё, умуман, ғоибона муносибат кардан лозим меояд. Ин гуна мухотабҳо дар мактубҳои расмӣ ва шахсӣ, радио, журнал, газета, телевизион, муроҷиатномаҳо, шиору даъватҳо, таклифномаҳо, ҳаҷвияҳо ва ғайра истифода мешаванд: «**Падарҷон**, кай меойӣ? Туро ёд кардам» (Р.Ҷ). **Ҳомиди азиз**, салом (Р.Ҷ).

в) Мухотабҳои шахсие, ки ба ҳуди соҳиби нутқ нигаронида шудаанд. Чунин мухотабҳо бештар дар монолог, хусусан нутқи риторикӣ, кор фармуда мешаванд ва бештар ба таъбу вазъияти рӯҳии гуянда вобастаанд. Албатта, аз матн ва мазмуни гуфтор ба ҳуди ӯ тааллуқ доштани мухотаб равшан мешавад, чунки мухотаб шаклан ва зоҳиран шахси дуҷумро далолат мекунад:

Баъд аз маҷлис ӯ худ бо худ мегуфт: «- Инженер, сардор, ана ин баромадат ба мардум маъқул шуд» («Тоҷикистони саветӣ»).

Мухотабҳои ғайришахсӣ ду хел мешаванд:

а) Мухотабҳои ки ба предметҳои ҷондори ғайришахс нигаронида шудаанд ва як навъ муроҷиати бевосита ба ҳайвоноту парандаҳо мебошанд: - «**Хӯр, Хайбарам**, хӯр», - гуфт Неқадам ба сағ нигоҳ карда (С.Айнӣ).

б) Мухотабҳои ки ба табиат, воқеаҳои таърихӣ ва монанди онҳо нигаронида шуда, нутқро пуртаъсир ва мутантан мегардонанд. Доираи истеъмоли ин гуна мухотабҳо нисбат ба мухотабҳои шахсӣ маҳдудтар буда, аз мухотабҳои ғайришахсӣ васеътар мебошад. Ин навъи мухотаб дар адабиёти бадеӣ бо номи ташхис маълум аст ва дар назми лирикӣ ва асарҳои фолклорӣ бисёртар истифода мешавад. Ба вазифаи ин гурӯҳи мухотабҳо номи ташкилотҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳо, манзилу макон, манзараҳои табиат, ҳодисаю воқеаҳои таърихӣ, фаслҳои сол, ашъи рӯзгор ва ғайра истифода мешаванд:

«**Бор, эй борон**, ба дашту кӯҳсори мамлакат, - Киштукори деҳқонони Ватан ёбад барор» (Р.Ҷалил) [3, с.367].

Ҳамзамон, мухотаб бештар дар нутқ, гуфтугӯҳои озод ва суҳанронӣҳо, нутқи қаҳрамонони асарҳои бадеӣ, мурсалот (номанигорӣ)-и расмӣ ғайрирасмӣ ба кор бурда мешавад. Холисан бештар дар суҳанронӣҳои расмӣ, ҷамъоаду конфронсҳои байналмилалӣ, маърақаҳои муҳими давлатӣ аз ҷониби сарони кишварҳо хангоми суҳанрониашон садо медиҳад. Аз ҷумла, дар суҳанронӣҳои Пешвои миллат – муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таври барҷаста баён ёфтааст. Мо дар ин қисмат сохти суҳани пас аз мухотаб яъне ифодаи мансаб, ному насаб, касб ва суҳанони лутфомези дар суҳанронӣҳои сарвари давлат ироагардидаҳо иброз медорем.

Сохти суҳани пас аз мухотаб: мансаб, ному насаб, касб, суҳани лутфомез

Хангоми муроҷиат ё хитоб, гӯянда одатан пеш аз баёни матлаб мусоҳибро ном мегирад ва ба он васила ёро огоҳ месозад, ки нутқ, пурсиш, нақлу ривоят ё амру хоҳиш ба вай тааллуқ дорад:

Агар шахсони мурочиатшаванда ду ва ё зиёда бошанд низ матлаб асос ба онҳо равона мегардад, ки ин дар баромади президенти мамлакатамон чунин садо додааст:

Муҳтарам Канстантин Иософович!

Муҳтарам Дмитрий Викторович!

Меҳмонони азиз!

Профессорон, омӯзгорон, аспирантҳо ва донишҷӯёни муҳтарам!

Илму маориф асоси рушду тараққиш ҳар давлату миллатанд (Суханронӣ дар маҷлиси ботантана ба муносибати ифтитоҳи филиали Донишгоҳи миллии тадқиқоти технологияи «МИССиС»-и Маскав., Душанбе 17.04.2012).

Дар ин ҷо оҳанги суханронӣ дар мухотабҳо ҷиддӣ ва расмӣ сурат гирифта, мухотабҳои шахсии бевосита, ки ба шунаванда гуфта мешаванд (**Канстантин Иософович!**, **Дмитрий Викторович!**) ба хоҳири ҷалби тавваҷҷуҳ ва нутқа, ки асосан ба онҳо рабт дорад, садо дода шудааст. Дар ҳолате, ки мухотаб ба ғайр аз шахси яқум ба дуюм низ далолат кардааст. Ҳазамон, **ном насаб, унвон касб ва зинаҳои омӯзиш (профессорон, омӯзгорон, аспирантҳо ва донишҷӯён)** баромади иҷтимоӣ, муносибатҳои расмӣ ва ғайра низ қайд ёфтаанд. Аз ҷараёни суханронӣ маълум гаштааст, ки меҳмонони олиқадр низ дар ин маҷлиси ботанта ҳузур доранд ва бахоҳири сипосу гиромидошти онҳо мухотаби дар сохти ибора омадаи «**меҳмонони азиз**» самимона ба онҳо нигаронида шудааст.

Дар мисоли боло зикр ёфта, исмҳои ҷинси ифодакунаандаи унвон, вазифаю мартаба **профессорон, омӯзгорон, аспирантҳо ва донишҷӯён** ба шахс далолат карда, ба вазифаи мухотаб омадаанд. Аз рӯйи унвон ва мартабаи касбию илмӣ чида шуда омадаанд.

Мухотабҳои ифодакунаандаи ному насаб, номҳои касбу кор, вазифа, унвон, дараҷаҳои илмӣ дар суханониҳои Пешвои миллатамон бисёр ба назар мерасад, зеро ки эшон бо ин табақаи ғаёл бештар сари кор дошта мулоқотҳои судманд мегузаронанд. Барои мисол:

Муҳтарам прафессорон, омӯзгорон ва донишҷӯён!

Дӯстони азиз!

Қабл аз ҳама, ба шурои олимони Донишгоҳи Сукуба барои ба унвони фахрии илмӣ «доктор» шараф ёб гардониданам, самимона изҳори сипос менамоям (Суханронӣ дар Донишгоҳи Сукубаи Япония, 4 октябри соли 2018, «Чумхурият» 5.10.2018).

Бо мухотаби «**муҳтарм прафессорон**» ҳусни оғоз бахшидани суханронӣ далел бар ҷамъомади илмӣ аст, ки дар он устодон ва омӯзгорони ҷуртаҷрибаву донишҷӯёни ғаёл иштирок доранд. Азбаски профессор унвони ифтихорӣ ва олий маҳсуб меёбаду аз рӯйи дараҷаи илмӣ дар ҷодаи боло меистад сараввал ин унвон ва баъд аз он омӯзгорону донишҷӯён зикр ёфтаанд. Мухотабҳо аз рӯйи дараҷаи касбият ботартиб пайи ҳам омадаанд. Бояд гуфт, ки «профессор» калимаи латинӣ гирифта шуда унвони баланди илмие мебошад, ки ба муаллимони мактабҳои олий ва кормандони муассисаҳои илмӣ таҳқиқоти барои соҳиб шудан ба ихтисоси баланди соҳаи кори худ дода мешавад. Профессор шахсеро мегӯянд, ки ин унвонро дорад [4, с. 118].

Зикр кардан бамаврид аст, ки воситаҳои мурочиат вобаста ба соҳаҳо тарзи маҳсули ифодаи худро доранд. Аз ҷумла соҳаи ҳарбӣ ба худ мурочиатҳои хос дорад.

Президенти мамлакатамон дар суханониҳояшон, ки ба соҳаи ҳарбӣ дахл доранд, чунин мурочиат менамоянд:

- **Муҳтарам генералҳо ва афсарону сабозони Қушунҳои сарҳадӣ!**

Чанд рӯз қабл мо ҷашни 27-умин солгарди Истиқлолияти давлати Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҷлил намудем (Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Маркази таълимии Қушунҳои сарҳадии КДАМ дар шаҳри Хоруғ, 14 сентябри соли 2018, «Чумхурият», 17.09.2018).

Аз ҷараёни суханронӣ аён аст, ки ҷамомад расмӣ буда, мухотабҳои «**генералҳо ва афсарону сабозони Қушунҳои сарҳадӣ**» ба таври ҷиддӣ ва сиёсӣ ифода ёфтааст. Азбаски дар соҳаи ҳарбӣ аз ҳама рутбаи олий рутбаи генералӣ мебошад, мухотаби «**генералҳо**» аз рӯйи тартиби мақом сараввал зикр шудааст.

Дар ин ҷо бошад ба тарфи афсарону сарбозон хитоб намуданд.

- **Афсарон ва сарбозони муҳтарам!**

Равандҳои хатарноки ҷаҳони муосир ва ҳодисоти вақтҳои охир дар минтақаҳои алоҳидаи ҷаҳон моро водор месозад, ки ба мақсади баланд бардошани сатҳи омодабошии ҷангии Қуваҳои Мусаллаҳи мамлакат, аз ҷумла Қушунҳои сарҳадӣ ва дигар сохтҳои ҳарбӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқ тадбирҳои ҷиддии иловагӣ андешем (Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Маркази таълимии Қушунҳои сарҳадии КДАМ дар шаҳри Хоруғ, 14 сентябри соли 2018, “Ҷумҳурият”, 17.09.2018).

Аз мисолҳои дар боло зикргардида аён аст, ки муҳотаб дар суҳанронии Президенти кишвари азизамон мавқеи хосеро ишғол намудааст. Дар оғоз бо ифодаҳои фораму навозишкорона, гоҳе ҷидиву хирадмандона ба аҳли нишаст ва халки бузургвор хитоб менамоянд ва фикри ҳамаро ба як нукта ҷамъ намуда, ҳамдилию, самимият, ваҳдат ва ягонагиро миёни онҳо поягузори менамоянд. Ҳамин маҳорати олии суҳандонию суҳанварии эшон аст, ки бо суҳанони неку таъсирбахш тавонистанд халки парешонгаштаи тоҷикро сари як суфраи дӯстиву амонӣ, сулҳу субот ҷамъ оваранд.

Зикр кардан бамаврид аст, ки баъзе муҳотабҳо шахсро ифода намуда, тобиши навозиш ва меҳрубонию доранд, ки ин дар суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон баръало эҳсос карда мешавад:

- Фарзандони азиз!

Дӯстони ҷавон!

Ба ҳамаи шумо ҷавонону наврасони мамлакат, ки ворисони арзандаи халқи тамаддунсози тоҷик ва давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон мебошед, Рӯзи ҷавонро муборакбод мегӯям (Паёми табриқ ба ифтихори Рӯзи ҷавонон 22 майи соли 2010).

Дар ин ҷо ибораҳои **“фарзандони азиз, дӯстони ҷавон”** муҳотаб буда, ҳиссиёти меҳрубона ва муносибати неку самимии сарвари кишварамонро нисбати ҷавонону наврасон нишон медиҳад. Муҳотаби **“фарзандони азиз”** ба худ оҳанги лутфомез гирифтааст ва нозуконаву навозишкорона садо додааст.

Муҳотаб ҳамчун воситаи муроҷиат дар нутқи Сарвари давлатамон ҷойгоҳи устуворе дошта василаи муҳими баёни фикр ва ҷалби тавачҷуҳи ҳозирин, хусусан муроҷиатшаванда мебошад.

Бояд гуфт ки, агар ҳар як шахси комилу огоҳ аз муъҷизаҳои забони ноби тоҷикӣ огоҳ бошад, аз ин дурдонаҳои гаронбаҳои он ки суҳанони неку саропо таъсирбахшанд, истифода намуда аз истифодаи алфози қабеху гӯшхарош ҳазар мекунад. Тассавур карда метавонед, ки як ибора ва ё калимаи одие, ки муроҷиатро ифода менамояд, чандин паҳлуи маъноӣ дошта, бо истифода аз тарзи талафуз обуранги дигар мегирад. Пас, худ қазоват намоед ки забони мо чӣ қадар ва то чӣ андоза забони пурғановату бебаҳост. Ин забонро бояд дӯст дошт, зеро шоистаи гиромитарин азизтарин арзишҳост... Ганҷури маъонӣ ва гавҳари илму ирфон аст. Муҳотаб танҳо хӯшае аз миёни арзанзор ва ё қатрае аз ин баҳри обаш поку зулол аст, ки тавассути он метавон матлаби хешро ба шахси муроҷиатшуда расонем. Мақсаду омили хешро баён дорем.

Дар ин замина, Пешвои муаззами миллатамон тавонистанд бо суҳанони дилчасп ва муҳотабҳои лутфомезашон тавачҷуҳи ҳамагонро ба худ ҷалб созанд.

АДАБИЁТ

1. Норматов М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе, Матбуот, 2001. - 184 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис). - Душанбе: Ирфон - 266 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1986. Ҷ.2. - 422 с.
4. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.– Душанбе 2008. - 945 с.
6. «Ҷумҳурият», солҳои 2018-2019.
7. «Минбари халқ» соли 2019.
8. «Садои мардум» соли 2019.
9. «Бочу хироч» солҳои 2018-2019.
10. «Мароми пойтахт» соли 2019.
11. www.president.tj.

МУҲОТАБ БО ИБОРАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ШАҲС, МАНСАБ, НОМУ НАСАБ, КАСБ ВА СУҲАНИ ЛУТФОМЕЗ

Вазифаи асосии муҳотаб, хусусият ва вобаста ба мақсади гӯянда кор фармудани он, ҳамзамон, сохти баёни муроҷиат тавассути ибораҳои ифодакунандаи **шаҳс, мансаб, ному насаб, касб ва суҳани лутфомез** дар суҳанронии Президенти мамлакат дар мақолаи мазкур мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Зикр гардидааст, ки муҳотаб яке аз воҳидҳои забоние мебошад, ки ба

воситаи он гӯянда хислату характери объектро медиҳад ва гоҳ муносибати худро ба шахси дигар муайян месозад. Ҳангоми муроҷиат ё хитоб, гӯянда одатан пеш аз баёни матлаб мусоҳибро ном мегирад ва ба он васила ўро огоҳ месозад, ки нутқ, пурсиш, нақлу ривоят ё амру хоҳиш ба вай тааллуқ дорад. Агар шахсони муроҷиатшаванда ду ва ё зиёда низ бошанд матлаб асос ба онҳо равана мегардад, ки ин дар баромади Сарвари мамлакатамон ба таври мушаххас садо додааст. Ҳамчунин, муҳотабҳои ифодакунандаи ному насаб, номҳои касбу кор, вазифа, унвон, дараҷаҳои илмӣ дар сухарониҳои Пешвои миллатамон ба таври васеъ ифода ёфтаанд, зеро эшон бо ин табақаи ғаёл бештар сари кор дошта мулоқотҳои судманд мегузаронанд.

Калидвожаҳо: муҳотаб, суханронӣ, нутқ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, Сарвари давлат, пурсиш, забон.

ОБРАЩЕНИЕ С ПОМОЩЬЮ СЛОВСОЧЕТАНИЙ ВЫРАЖАЮЩИЕ ЛИЦА, ДОЛЖНОСТИ, ИМЕНИ И ОТЧЕСТВО, ПРОФЕССИЮ И СЛОВА ЛЮБЕЗНОСТЕЙ

В статье исследуется основная задача обращения в выступлениях Президента страны, как грамматическая единица, его использование в зависимости от цели выступающего, а также структура высказывания в словосочетаниях, выражающих лица, должности, имени, профессии и слова любезностей. Отмечается, что обращение является одним из языковых единиц, с помощью которого выступающий в своих выступлениях выражает характер объекта, а также определяет свое отношение к другому человеку. Обращаясь или восклицая, говорящий обычно еще до своего выступления называет адресата, и таким образом сообщает ему, что высказывание, вопрос или рассказ относится к нему. Независимо от того, что адресатов двое или более лиц, главное обращение направлено им и данная особенность характерна выступлениям президента. Кроме того в выступлениях президента широко используются обращения, выражающие имя и отчество, работу, должности и ученые степени, так как президент по роду своей деятельности часто встречается с этой категорией людей.

Ключевые слова: обращение, выступление, речь, Лидер нации, Президент Республики, Глава государства, опрос, язык.

APPEAL USING PHRASES EXPRESSING PERSONS, POSITIONS, NAMES AND PATRONYMIC, PROFESSION AND WORDS OF COURTESY

The article examines the main task of addressing in speeches of the President of the country as a grammatical unit, its use depending on the purpose of the speaker, as well as the structure of the statement in phrases expressing persons, positions, names, professions and words of courtesies. It is noted that the appeal is one of the linguistic units with the help of which the speaker in his speeches expresses the nature of the object, and also determines his attitude towards another person. When addressing or exclaiming, the speaker usually names the addressee before his speech, and thus informs him that the statement, question or story relates to him. Regardless of the fact that there are two or more addressees, the main appeal is directed to them and this feature is characteristic of the president's speeches. In addition, in the speeches of the president, addresses are widely used expressing the first and patronymic names, work, positions and academic degrees, since the president, by the nature of his work, often meets with these categories of people.

Keywords: appeal, performance, speech, Leader of the nation, President of the Republic, Head of state, interview, language

Сведение об авторе: *Зардакова Ширинмох Махмадовна* – магистрант 2 курса факультета журналистики Таджикского национального университета. **Адрес:** РТ, г. Душанбе, проспект Рудаки 17; E-mail: shirinmoh_97@mail.ru тел: (+992) 900-39-82-94

Information about the author: *Zardakova Shirinmoh Mahmadvna* – 2nd year undergraduate student of the Faculty of Journalism of the Tajik National University. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, prospect Rudaki 17 E-mail: shirinmoh_97@mail.ru Phone: (+992) 900-39-82-94

РЕАЛИЯҲОИ ЗАБОНӢ ҲАМЧУН ИФОДАИ НУТҚИИ ХУСУСИЯТҲОИ ФАРҲАНҒҲОИ МИЛЛӢ

Назарова М. Р., Низомова З. Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забон ҳамчун воситаи муомилаи байни одамон, ғаёлияти байни ҳамдигарии онҳоро ба воситаи аломатҳо дар раванди муносибатҳои нутқии муштарак муҳайё мекунад, ки дар рафти он ғаёлиятҳои вобаста ба мавриди муоширатӣ дар асоси захираҳои системаи забонӣ пайдо мешаванд. Забон на танҳо дар ифодаи фикр дар бораи ягон чизи алақай маълум, балки дар ташаккули фикри нав дар бораи падидаи нави донисташаванда, раванд, ашё ва ғайраҳо иштирок мекунад. Ин хусусияти забон дар ғаёлияти маърифатии инсон, яъне тафаккур, дар ташаккули босуръат ва пайвастагии афкор зоҳир мешавад. Забон асоси тафаккури ҳар як одам ба ҳисоб меравад, «ки ҳамеша дар шакли нутқӣ қорӣ мешавад, ҳатто дар ҳоле, ки он ба дараҷаи баланди мафҳуми муҷаррад расад ҳам».

Моҳияти маданиятро ҳамчун падидаи чунин ифода кардан мумкин аст: ин усули махсуси ташкил ва инкишофи ғаёлияти ҳаётии инсон, ки дар маҳсули

меҳнати моддӣ ва зеҳнӣ, дар низоми меъёрҳо ва муассисаҳои иҷтимоӣ, дар арзишҳои маънавӣ, дар маҷмӯи муносибатҳои одамон бо табиат, байни худашон ва ба ҳуди онҳо, нишон дода шудааст.

Масъалаи он ки оё забон метавонад, ки инъикоси маданият бошад, дар забоншиносӣ яке аз ҷойҳои марказиро ишғол мекунад. Ҷавоби ин аз он вобаста аст, ки масъалаи қобилияти забон барои инъикоси воқеият, ки як қисми онро маданият ташкил медиҳад, чӣ гуна ҳаллу фасл карда мешавад.

Арзишҳои як ҷомеаи миллий, ки дар дигар миллатҳо умуман дида намешаванд ва ё ба таври назаррас аз онҳо фарқ мекунанд, фонди ҷамъиятию маданияи миллиро ташкил мекунанд, ки ба ҳар сурат дар забон инъикос меёбанд. Омӯзиши фонди ҷамъиятию маданияи ва луғати ифодакунандаи он барои амиқтару пурратар фаҳмидан ва ифодаи онҳо ҳангоми тарҷума бо забони маданияти миллии дигар амри ногузир аст.

Маълумотҳои ҷамъиятию маданияи хоси як миллат ё халқият мешаванд ва инъикоси онҳоро дар забон В. С. Виноградов маълумотҳои манзарӣ (зербиной) меномад. Ин маълумотҳо асосан аз воқеаҳои таърихӣ, хусусиятҳои сохтори давлатӣ ва муҳити географии ҷомеаи миллий, ашёи махсуси маданияти модӣ, мафҳумҳои фолклорӣ ва умуман ҳама чизҳои, ки дар назарияи тарҷума реализи меноманд, иборатанд.

Дар зери мафҳуми реализи на фақат ҳуди воқеаю ашё, балки исми онҳоро низ дар назар доранд. Мафҳумҳои, ки ба воситаи реализҳои ифода меёбанд характери милли доранд ва ба гурӯҳи лексикаи бемуодил дохил мешаванд. Е. М. Верещагин ва В. Г. Костомаров онҳоро ҳамчун калимаҳои медонанд, ки барои ифода кардани мафҳумҳои истифода бурда мешаванд, ки дар маданият ва забони дигар мавҷуд нестанд, калимаҳои, ки ба падидаҳои маданияи алоҳида таллуқ доранд ва инчунин калимаҳои, ки берун аз забони ба он таалуқдошташон муодил надоранд [11, 15].

Луғати ҳар як забон ба тарзе ташаккул меёбад, ки ҳар як калима ва вобаста ба ин, ҳар як мафҳум мавқеи хоси ҳудро ишғол мекунад, ки он дар навбати худ аз дигар калимаву мафҳумҳо ҷудо карда мешавад. Ҳуди характери тақсим кардани ҷаҳони воқеӣ, ҷудо кардани он ба гурӯҳҳои махсус ва ифодаи он ба воситаи як забони дигар вобаста ба мавҷуд будани чунин як мафҳумҳо дар забони ғайр (тарҷумакунонда) аст.

Дар ин ҷанба ҳангоми тарҷума пайдо шудани масъалаи «лакуна» амри табиист.

Лакуна (юнонӣ: *Lacuna* – ҷоҳ, ҷуқурӣ, ҷаррӣ) – ин мавҷуд набудани ин ё он мафҳум дар яке аз забонҳо мебошад. Шароити ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ, ҷамъиятию сиёсӣ, рӯзгори маданияи, ҷаҳонбинӣ, рӯҳия, расму оинҳо ва ғайраи як миллат имконият медиҳанд, ки дар забон мафҳумҳои пайдо шаванд, ки дар забони дигар умуман вучуд надошта бошанд. Вобаста ба ин дар забони тарҷумакунонда муодили калимагии он ёфт намешавад, ки ба воситаи он мафҳум ба таври комил ифшо карда шавад.

Л.С. Бархударов, И.И. Ревзин, В.Ю. Розенцвейг, Г.Д. Томахин ва як қатор муҳаққиқони дигар ба масъалаи лакунаҳо таваҷҷӯҳ зоҳир кардаанд.

Лакунаҳои шартан ба гурӯҳҳои асоснок ва беасос тақсим мекунанд. Лакунаҳои асоснок вобаста ба мавҷуд набудани ҳуди реализи дар маданияти ин ё он миллат мебошанд. Лакунаҳои асоснок дар соҳаи лексикаи бемуодили забон дохил мешаванд. Онҳоро ҳангоми тарҷума асосан бо шарҳу тафсир медиҳанд.

Лакунаҳои беасос бошанд аз сабаби мавҷуд набудани реализҳои пайдо нашудаанд, реализҳои муодили онҳо мавҷуданд, аммо халқ бо сабабҳои маданияи таърихӣ онҳоро мушоҳида накардааст ё ба онҳо номи махсус нагузоштааст ва ё онҳоро бо ягон мафҳуми махсус ифода накардааст ва онҳоро беном мондааст, масалан: дар забони русӣ модари шавҳар – «свекровь» ва модари зан – «тёща» аст, дар забони тоҷикӣ бошад ҳардуро бо як мафҳуми «хушдоман» ифода мекунанд. Ин ҷо бояд қайд кунем, ки мафҳуми «модарарӯс» низ муодили баробарҳуқуқи калимаи «хушдоман» аст ва онро дар ҳар ду маврид иваз карда метавонад. Дар забони англисӣ ҳам, мисли забони тоҷикӣ фарқгӯзорӣ дида намешавад; калимаи «mother-in-law» барои ифодаи ҳарду мафҳуми русии «свекровь» ва «тёща» истифода мешавад. Ё дар мавриди мафҳуми «хусур, падарарӯс» низ ҳамин воқеа дида мешавад, «father-in-law» муодили англисии он аст, аммо дар забони русӣ мафҳумҳои «тесть» ва «свекор» фарқ доранд.

Ҳангоми тарҷума маъноӣ ин калимаҳо асосан аз матн муайян карда мешавад ва барои ҳамин тарҷумон маҷбур намешавад, ки шарҳу тафсири иловагӣ диҳад.

Масъалаи «интисохи (элиминатсия) лакунаҳои гуногун» [43, 84] бо масъалаи тарҷумаи воҳидҳои лексикӣ ҷилои миллидошта – реалияҳои забонӣ зич алоқаманд аст. "Словарь лингвистических терминов" О.С.Ахманова истилоҳи "реалия"-ро чунин таъриф медиҳад: (лат. *realia* - "воқеъ", "аслӣ") . 1.... омилҳои гуногун, ки аз тарафи забоншиносии зоҳирӣ омӯхта мешаванд, монанди сохтори давлатии мамлакати ягон халқ, таърих ва маданияти як миллат, алоқаи забонии соҳибони ҳамон забон ва ғайра аз нуқтаи назари ифодаи онҳо дар ҳамон забон. 2. ашёҳои маданияти моддӣ.

Вобаста ба маъноӣ истилоҳиашон бояд «реалия-ашё» ва «реалия-калима»-ро аз ҳам ҷудо кунем. Дар адабиёти забоншиносӣ истилоҳи реалия ҳам барои ифода кардани реалия-калима ва ҳам барои реалия-ашё, инчунин барои ифодаи элементи лексикӣ ин ё он забон истифода мешавад.

Реалияҳо аз ҷиҳати кишваршиносии забоншиносӣ (лингвострано-ведение) ва тарҷумашиносӣ омӯзиши нисбатан амиқи худро ёфтаанд.

Дар кишваршиносии забоншиносии муқоисавӣ реалияҳоро ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи ашё ё ҳодисаи махсуси таърих ва маданият, иқтисод ва тарзи ҳаёти мамлакати забони омӯхташаванда медонанд, ки пурра ё қисман аз мафҳум ва калимаҳои луғавии забони муқоисашаванда фарқ мекунад.

Дар кишваршиносии забоншиносӣ ба гурӯҳи реалияҳо пеш аз ҳама реалияҳои ономастикӣ (қисмати забоншиносӣ, ки исмҳои хосро меомӯзад), ки инҳоро дар бар мегиранд:

- номҳои ҷуғрофӣ (топонимҳо), хусусан онҳое, ки вижагиҳои фарҳангии таърихӣ доранд;

- антропонимҳо – номи шахсиятҳои таърихӣ, ходимони ҷамъиятӣ, нависандагон, олимон, ходимони санъат, варзишгарони номвар, персонажҳои адабиёти бадеӣ ва фолклор;

- номи асарҳои адабиёт ва санъат, воқеа ва ҳодисаҳои таърихӣ ҳаёти кишвар, номи ташкилотҳои ҷамъиятии давлатӣ ва ғараҳо.

Гурӯҳи дигар реалияҳое мебошанд, ки онҳоро луғати апеллативӣ, яъне исмҳои ҷинс ифода мекунад:

- истилоҳоти ҷуғрофӣ, ки хусусиятҳои муҳити табиӣ ҷуғрофӣ, олами наботот ва ҳайвонотро ифода мекунад;

- баъзе калимаҳо (аз ҷумла истилоҳоти умумӣ), ки ба сохтори давлат, ҳаёти ҷамъиятию сиёсии кишвар, ҳуқуқшиносӣ, соҳаи ҳарбӣ, санъат, низоми маориф, истеҳсолот ва муносибатҳои истеҳсолӣ, тарзи зист, расму оинҳо мансубанд.

Ба мавзӯи реалияҳо дар тадқиқоти худ Е.М.Верещагин ва В.Г. Костомаров, ки бо таърифи ба истилоҳоти калимаҳои «заминавӣ» ва «коннотативӣ», «луғати бемуодил» ё «калимаҳои дорои унсурҳои фарҳангӣ» муроҷиат намуда, дар зерин истилоҳот воҳидҳои луғавӣ, ки маъноӣ махсусан хусусиятҳои фарҳангии ватанро инъикос мекунад, фаҳмида шудааст [11, 15].

Дар тадқиқоти луғавӣ ба кишваршиносӣ равона гардидаи Г.Д. Томахин, ки шеваи амрикоӣ забони англисӣ ва забони русӣ ва фарҳанги онҳоро мавриди муқоиса қарор додаст, истилоҳоти «реалияҳои денотативӣ» ва «реалияҳои коннотативӣ» вохӯранд.

РЕАЛИЯҲОИ ЗАБОНӢ ҲАМЧУН ИФОДАИ НУТҚИИ ХУСУСИЯТҲОИ ФАРҲАНГӢИ МИЛЛӢ

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи реалияҳои забонӣ ҳамчун ифодаи нутқии хусусиятҳои фарҳангӣ милли бахшида шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки тадқиқоти луғавӣ ба кишваршиносӣ равона гардида мебошад, истилоҳоти ҷуғрофӣ, ки хусусиятҳои муҳити табиӣ ҷуғрофӣ, олами наботот ва ҳайвонот ҳаёти ҷамъиятию сиёсии кишвар, ҳуқуқшиносӣ, соҳаи ҳарбӣ, санъат, низоми маориф, истеҳсолот ва муносибатҳои истеҳсолӣ, тарзи зист, расму оинҳо мансубанд.

Калидвожаҳо: реалияҳои ифодакунандаи воҳиди ченак, забони тарҷумакунада, транскрипсия, бузургӣ нисбати воҳид, эквиваленти тарҷума, мувофиқати тарҷума, синхронӣ, диахронӣ.

ЯЗЫКОВЫЕ РЕАЛИИ КАК ВЫРАЖЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУР

Статья посвящена изучению языковых реалий как словесного выражения особенностей национальных культур. Автор подчеркивает, что лексическое исследование ориентировано на

этнографию, географические термины, описывающие особенности природно-географической среды, флоры и фауны, общественно-политической жизни страны, права, военного дела, искусства, образования, промышленности и производственных отношений, производственных отношений. и производственные отношения, ритуалы принадлежат.

Ключевые слова: реалии, представляющие единицу измерения, язык переводчика, транскрипцию, размер относительно единицы, эквивалент перевода, соответствие перевода, синхронный, диахронический.

LANGUAGE REALITIES AS A SPEAKING EXPRESSION OF THE FEATURES OF NATIONAL CULTURES

This article is devoted to the study of linguistic realities as a verbal expression of the characteristics of national cultures. The author emphasizes that lexical research is focused on ethnography, geographical terms that describe the characteristics of the natural geographical environment, flora and fauna, socio-political life of the country, law, the military, art, education, industry and industrial relations, industrial and industrial relations, rituals belong.

Keywords: realities representing the unit of measurement, translator's language, transcription, size relative to the unit, translation equivalent, translation correspondence, synchronous, diachronic.

Сведения об авторах: Низомова Зарнисор Хамрокуловна – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса кафедры английского языка и сравнительной типологии, факультета языков Азии и Европы ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: 988-98-39-44

Information about the author: Nizomova Zarnisor Hamroqulovna – Tajik National University, master's degree Department of English Language and Comparative Typology, faculty of Asian and European Languages, TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: 988-98-39-44

СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ ФЕ В РОМАНЕ «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН» И ЕГО ПЕРЕВОД НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Идимати Сафарали

Таджикский национальный университет

Фразеология (от греческого *phrases* – выражение + *logos* – слово, учение) – это: 1) совокупность устойчивых оборотов данного языка; 2) раздел языкознания, изучающий данные обороты. Для обозначения языковых единиц, изучаемых в данном разделе, наиболее часто используются следующие термины: фразеологизм; фразеологическая единица (ФЕ); фразеологический оборот; устойчивое сочетание; идиома. Основные задачи фразеологии: 1) Определение места ФЕ в системе языка. 2) Выявление дифференциальных признаков ФЕ. 3) Определение и изучение функций ФЕ в языке и речи.

Основная функция ФЕ – стилистическая: образная, эмоционально-экспрессивная, оценочная характеристика предмета, действия, ситуации.

Соотношение номинативной и стилистической функций ФЕ.

Фразеология как самостоятельная лингвистическая дисциплина возникла в 40-х гг., 20 в. в русском языкознании. Предпосылки теории фразеологии были заложены в трудах А.А. Потебни, И.И. Срезневского, А.А. Шахматова и Ф.Ф. Фортунатова. Фразеологический состав языка классифицируется по следующим основаниям: структурно-семантическим, грамматическим, функционально-стилистическим.

При этом ведущим в фразеологии является структурно-семантический принцип классификации, восходящий к классификации В.В. Виноградова и основанный на критериях семантической спаянности или аналитичности значения фразеологизмов. Системно-классификационный аспект описания фразеологического состава неразрывно связан с проблемой объема и границ фразеологии.

Аналогичные картины возникают (не под влиянием ли Пушкина?) в анонимном романсе "На небе много звезд прекрасных", опубликованном в 1829 г.

На небе много звезд прекрасных;

Но мне одна там всех милей -

Звезда любви, звезда дней ясных,

Счастливой юности моей <...>

В толпе прелестных дев уныло

Всегда одну лишь я ищу;

Увижу образ сердцу милый,

С него очей я не свожу.

В романсе есть и *звезды*, и эпитет *прелестные*, но нет главного - словосочетания *прелестные звезды*. Между тем по давнему наблюдению В. В. Виноградова, в церковнославянском языке это сочетание является идиоматическим [14]. Оно употреблено в 13-м стихе соборного послания св. ап. Иуды, где о лжеучителях, людях нравственно неустойчивых, сказано: "звезды прелестныя, имже мракъ тми Вовки блюдется" (в русском синодальном переводе несколько иначе: "<...> **звезды блуждающие**, которым блюдется мрак тьмы на веки").

В таджикском языке эти небесные тела названы *ситораҳои саргардон* 'звезды блуждающие' - ср. соврем. рус. гречизм планета. История русского языка знает и другие кальки того же греческого сочетания: переходная звезда (не позднее XV в.), заблудная звезда (XVII в.), а также заблуждающаяся, блуждающая, блудящая, ходящая, движимая звезда (XVIII в.).

Характеризуя обороты по выполняемым функциям, выделим следующие группы: обороты, характеризующие персонажей - 19; обороты, характеризующие их состояние - 8; обороты, характеризующие речь персонажей - 7; обороты, связанные с образом автора - 26.

Одна из основных функций ФЕ в романе «Евгений Онегин» - характеристика персонажей и выражение отношения автора к ним.

(гл.4, XXXVI).

Говоря о юности Евгения, автор пишет:

Он в первой юности своей
Был жертвой бурных заблуждений
И необдуманных страстей.

(гл.4, IX)

Фикри Онегин буд айнай чунин.
Дар сароғози чавани худ ӯ
Гашта буд қурбони ҳирси оташин,
Сад хатою саҳв будаш рӯ ба рӯ.

«Жертва» «*қурбон*»- слово торжественное, высокого стиля и фразеологизм *был жертвой* в данных строчках звучит с легкой иронией, то есть здесь одновременно дается характеристика Онегина и отношение автора к нему. Тот же прием в следующей строчке: **в таджикском языке переводчик использовал метод сложной словосочетанием «или сложной конструкции»**

Онегин *жил анахоретом*.

Здесь точно сказано, что он жил один, как отшельник и лёгкая ирония автора, так как употреблен фразеологизм с библейским содержанием.

Пушкин даёт сатирическую характеристику Зарецкого, соседа Ленского. В этом ему помогают фразеологизмы *и то сказать, как зюзя, морочить дурака, попасть впросак*: в таджикском языке Мухиддин Фархат передаёт эти фразеологизмы следующим образом: *и то сказать, (гуфтан осон), как зюзя, (-) морочить дурака, (аҳмақон буданд аз ӯ моту қимоб), попасть, (Низ меафтод), впросак: (мехурд ӯ худаи баъзан фиреб)*. Переводчик в своем переводе использовал разные методы такие как добавление, опущение, замена слов сложным словосочетанием.

(гл.6, V)

И то сказать, что и в сраженье
Раз в настоящем упоенье
Он отличился, смело в грязь
С коня калмыцкого сваясь,
Как зюзя пьяный, и французам
Достался в плен: драгой залог!..

Гуфтан осон, боре ӯ дар корзор,
Омада бар шавку завқи беканор,
Қарамони карду бар гил ӯфтод
Он даме к-аспаш давон буд мисли бод.
Маст буд шуд бар Французон асир:
Ва чи пурқимат гарав, эй дӯстон,

(гл.6, VI)

Бывало, он трунил забавно,

Умел морочить дурака
И умного дурачить славно,
Иль явно, иль исподтишка,
Хоть иногда и сам *впросак*
Он *попадался*, как простак.

Ў ниоят шух буду ҳазлбоз,
Аҳмақон буданд аз ў моту қимоб,
Ошкорою ниҳон мекард соз
Оқилонро низ аз ҳар вачху боб.
Гарчи баъзе ҳазлу шӯхи ў
Дарси ибрат мешуданд аз ҳад накӯ, -
Гарчи *меҳӯрд ў ҳудаш баъзан фиреб*,
Низ *меафтод* дар ҳоли ачиб,

Онегин даёт краткую, но точную характеристику Ольге, как красивой девушке, но о которой больше нечего сказать:

(гл.3, V)
Кругла, *красна лицом* она,
Как эта глупая луна
На этом глупом небосклоне.

Сурхрӯю лӯнда аз сар то ба по,
ҳамчу он моҳе, ки ҳаст аблаҳнамо
Чой дар ин аблаҳона осмон
Использован трансформированный оборот *красна лицом*. (Сурхрӯю лӯнда аз сар то ба по). В этом случае переводчик использовал метод замена слов сложным конструкциям.

Через ФЕ передается развитие характера матери Татьяны: в молодости она *была красивой*.

(гл.2, XXIX)
От Ричардсона *без ума...*

Худ зани ў буд мабхуту адо
Аз Ричардсон, аз чавони дилрабо.
В этом случае “без ума...” означает **был влюблен** и на таджикском языке переводчик выразил это с помощью конструкцией “буд мабхуту адо”.
(гл.2, XXXII)

В деревне она быстро освоилась:
Она езжала по работам,
Солила на зиму грибы,
Вела расходы, *брила лбы*,
Ходила в баню по субботам,
Служанок била осердясь-
Всё это мужа не спросясь.

Баъд аз ин шуд чумла кори кори ў ба роҳ,
Рафта меомад савора то ба кор,
Бар зимистон хоч мекард ў намак,
Мешумурд ў харчхорро як ба як,
Шанбеаш гармоба мебуд интизор,
Метарошид ў чабин бе изни шӯ.
Чуриёнро бо ғазаб мекӯфт ў.

Значение оборота «*брила лбы*» - отправлять в солдаты, по тем временам, навсегда, на всю жизнь. И этот оборот о многом говорит. Перед нами образ своенравной помещицы, которая порой жестока по отношению к крепостным крестьянам. **На русском языке это спряжение глагола в 3-ем лице ед. число жен. рода, а на таджикском языке передаётся с помощью добавлением местоимением «ў».**

Очень мало ФЕ Пушкин использует в характеристике Татьяны, её действий, поступков. Вот два наиболее ярких примера. Говоря о Татьяне как светской даме, пишет:

При описании влюблённого Онегина в конце романа Пушкин употребляет следующие обороты: *как он ни бейся, невмочь, не сойти с ума*. Эти обороты

показывают душевное состояние героя наивысшей точки развития чувства, постепенное нарастание его:

(гл.8, XXXI)

Она его не замечает,
Как он ни бейся, хоть умри.

Дальше:

(гл.8, XXXII)

Но, зная, сердечное страданье
Уже *пришло* ему *невмочь*,
Вот вам письмо его точь-в-точь.

(гл.8, XXXIX)

Но в следующей строфе:
Дни мчались; в воздухе нагретом
Уж размешалась зима;
И он не сделался поэтом,
Не умер, *не сошёл с ума*.

Все переходы, изменения состояния Онегина передаются через фразеологизмы.

Фразеологизмы при характеристике состояния Ленского: *махнуть рукой*. При описании душевного состояния Ленского перед дуэлью Пушкин вводит фразеологический оборот *махнуть рукой*:

(гл.6, XIII)

Решась кокетку ненавидеть,
Кипящий Ленский не хотел
Пред поединком Ольгу видеть,
На солнце, на часы смотрел,
Махнул рукою напоследок-
И очутился у соседок.

Отсутствие управляемого слова при фразеологизме переводит внимание читателя на содержание предшествующих строк и заставляет искать в нем то, что заменяет значение этого слова (*махнуть рукой* на кого-что). Фразеологизм приобретает расширенный смысл: не обращая внимания на свои рассуждения, намерения, вопреки им решиться на что-либо.

(гл.6, XIV)

И вот Ленский у Лариных:
«Зачем вчор так рано скрылись?»
Был первый Оленькин вопрос.
Вы чувства в Ленском помутились,
И молча он *повесил нос*.

Фразеологизм *повесил нос* со значением «впасть в сильное уныние, тоску» передает оценку состояния, позволяет поэту с большей силой передать чувство смутания Ленского, связанного с необдуманном поспешным вызовом Онегина на дуэль.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абреимова Г. Н. Трансформированные фразеологизмы в произведениях И. А. Бунина // Русский язык в школе - 2004 № 2. - С. 73-75.
2. Алефиренко Н. Ф. Теория языка. Вводный курс. Учебное пособие для студентов филологических специальностей вузов. - М., 2004. - 368 с.
3. Бережная Е. П. Фразеологизмы у Чехова // Русский язык в школе - 2004 №6 - С. 56-63.
4. Буркина С. Г. Фразеология загребского молодежного жаргона // Проблемы фразеологической и лексической семантики. Материалы Международной научной конференции, Кострома, 18-20 марта 2004 г. - Москва, 2004. - С. 171-176.
5. Быков Д. В. Фразеорефлексы французского языка // Язык и действительность. Сборник научных трудов памяти В. Г. Гака / Отв. ред. В. Д. Мазо, М., 2007. - С. 416-424.
6. Власенков А. И. Русский язык: Грамматика. Текст. Стили речи. Учебник для 10-11 класса общеобразовательных учреждений / А. И. Власенков, Л. М. Рыбченкова. - М.: Просвещение, 2004. - 350 с.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ (ФЕ) В РОМАНЕ «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН» И ЕГО ПЕРЕВОД НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Теоретическая значимость данной работы заключается в том, что положения и выводы, содержащиеся в работе, могут быть использованы в дальнейших исследованиях, связанных с фразеологией русского языка. Кроме того, изложенные материалы и обобщения, дополняют раздел фразеологии. Практическая значимость Материалы и результаты исследования могут быть использованы в лексикографической практике при составлении толковых и фразеологических словарей русского языка,

в первую очередь словарей русского языка XIX в. На их основе возможна разработка специального фразеологического словаря языка Пушкина.

Ключевые слова: Фразеология, лингвистика, грамматика, 'звезды блуждающие', *прелестные*, заблуждающаяся, блуждающая, ходящая, движимая звезда.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОҒИ ДАР РОМАНИ "ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН" ВА ТАРҶУМАИ ОН БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Аҳамияти назариявии ин асар дар он аст, ки муқаррарот ва ҳулосаҳои дар асар ҷойдоштаро дар таҳқиқоти минбаъдаи марбут ба фразеологияи забони русӣ истифода бурдан мумкин аст. Ғайр аз он, маводҳо ва ҳулосаҳои пешниҳодшуда қисмати фразеологиро пурра мекунад. Аҳамияти амалӣ Маводҳо ва натиҷаҳои таҳқиқотро метавонанд дар амалияи лексикографӣ ҳангоми тартиб додани луғатҳои шарҳӣ ва фразеологии забони русӣ, пеш аз ҳама луғатҳои забони русии асри 19 истифода баранд. Дар асоси онҳо, луғати махсуси фразеологии забони Пушкинро таҳия кардан мумкин аст.

Калимавожаҳо: Фразеология, забоншиносӣ, грамматика, 'ситораҳои овора', зебанда, фиребгар, саргардон, ҳаракаткунанда, ситораи ҳаракаткунанда.

PHRASEOLOGICAL UNITS (PU) IN THE NOVEL "EUGENE ONEGIN" AND ITS TRANSLATION IN TAJIK

The theoretical significance of this work lies in the fact that the provisions and conclusions contained in the work can be used in further research related to the phraseology of the Russian language. In addition, the presented materials and generalizations complement the phraseology section. Practical significance the materials and results of the research can be used in lexicographic practice in the compilation of explanatory and phraseological dictionaries of the Russian language, primarily the dictionaries of the Russian language of the 19th century. On their basis, it is possible to develop a special phraseological dictionary of Pushkin's language.

Keywords: Phraseology, linguistics, grammar, 'wandering stars', adorable, deluded, wandering, walking, moving star.

Сведения об авторе: *Идимати Сафарали* – Таджикский национальный университет, магистр кафедры перевода и межкультурной коммуникации. Адрес: Республика Таджикистан, р-н Сино, г. Душанбе, электронная почта: idimat_1227@mail.ru. Телефон: 93 724 24 84

Information about the author: *Idimati Safarali* – Tajik National University, Master of the Department of Translation and Intercultural Communication. Address: Republic of Tajikistan, Sino district, Dushanbe, E-mail: idimat_1227@mail.ru. Phone: 93 724 24 84

МАЗМУН, МУҲТАВО ВА ШУҲРАТИ МАСНАВИИ “САЛОМОН ВА АБСОЛ”-И АБУДАРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Каримов Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз шевотарин қиссаҳои адабӣ-ишқии форсу тоҷик, ки дар тӯли панҷ қарни охир мавриди таваҷҷуҳи доимии аҳли адаб будаст, маснавии “Саломон ва Абсол”-и Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ мебошад.

Қисса ё достони “Саломон ва Абсол”, ки матни ҷопии он соли 1913 (Тошканд) ба назари аҳли илму адаб расидааст, камҳаҷмтарин маснавиҳои “Ҳафт авранг”-и Ҷомӣ буда, дорои 1108 байт мебошад. Аммо дар баъзе нусхаҳо 1130 байт ҳам омадааст [2, с.162].

Ин достонро Мавлоно Ҷомӣ ба номи Султон Яъқуб ибни Узунҳасан Оққуюнлу (884-896/1479-1491) ҳукмрони Табрез, тахминан соли 885 Ҳ. дар айёми пирӣ сурудааст.

Чунки дар ин маснавӣ матолибе ва мавзӯёҳое шикоят аз пирӣ дида мешавад, чунин ба назар мерасад ва мантиқан ҳам бармеояд, ки Мавлоно Ҷомӣ ин достонро дар куҳансоӣ суруда аст.

Назми достони “Саломон ва Абсол” барои нахустин бор дар таърихи адаб ба василаи Мавлоно Ҷомӣ анҷом ёфтааст.

Ин қиссаро бори аввал Ҳунайн ибни Исҳоқ (809-873) мутарҷим ва нависандаи араб аз юнонӣ ба забони арабӣ тарҷума кардааст.

Баъд аз тарҷумаи ин нависандаи машҳур, дигар нависандагони машҳур ва намоёндагони адабиёти араб низ ба мисли Ибни Арабӣ, Ибни Туфайл ба ин достон муроҷиат намудаанд.

Ин қиссаи шӯрангез, ҳамчунин таваҷҷуҳи мутафаккирон, шоирон ва суҳаншиосони барҷастаи адабиёти форсу тоҷикро ба худ ҷалб намудааст.

Ба монани Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино ва Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ, ки онҳо «Саломон ва Абсол» ном асарҳои ҷолибе эҷод кардаанд.

Ба гуфтаи Насриддин Тусӣ ин дoston дар ҳошияи «Ишорот»-и Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино оварда шудааст.

Маъруфтарини ин қисса ҳамоно манзумаи Мавлоно Ҷомӣ мебошад, ки дар Мовроуннахр ва Туркияю Ҳиндустон ва мамлакатҳои Ховарзамин машҳур аст [3, с.4].

Дар асоси таққикоти мавҷуда, ки дар ин матлаб дар собиқ Иттиҳоди шӯравӣ ва дар кишварҳои хориҷӣ анҷом дода шудааст, яқинан мешавад гуфт, ки Ҷомӣ ин дostonро дар асоси нақли юнонии он ки ба забони арабӣ Ҳунайн ибн Исҳоқ гардонида буд, сохтааст [7, с.12-13].

Бинобар ин бояд ёдовар шуд, ки Мавлоно Ҷомӣ ҳеҷ гоҳ мавзӯи дostonи «Саломон ва Абсол»-ро чунон ки чанде аз донишмандони Шарқ ғарб пиндоштаанд аз Ибни Сино ё Ибни Туфайл ва дигарон иқтибос накардааст [9, с.124], [8, с.426], [6, с.154], [4], [5, с.272].

Ҷуз ин донишманди эронӣ Абдулҳай Ҳабибӣ дар китоби худ «Нигоҳе ба «Саломон ва Абсол» ва савобиқи он» дostonро ҳамаҷониба шарҳу тавзеҳ дода ба масъалаҳои тарҷумаи арабии Ҳунайн ибни Исҳоқ, дostonи Ибни Сино ва Ибни Туфайл, манбаъҳои дostonи Ҷомӣ, рамзу асрори он ва баррасии интиқодиву неруи суҳанварии Ҷомӣ бештар таваҷҷуҳ кардааст.

Ҷомӣ ҳангоми нақли дoston аз ҳикоятҳои таърихӣ фаровон ба кор бурдааст, ки аз аҳамияти ахлоқӣ бархурдор аст. Ба ин мавзӯ Абдулҳай Ҳабибӣ ишора карда, менависад: «Дар зимни ҷараёни қисса ҳикоятҳои тазмин мекунад, ҳар ҳикоятҳои он дар пандомӯзиву ибратандӯзӣ талқини яке аз матолиби ахлоқиву ирфонӣ буда, намунаи хубест аз шоири ахлоқиву иҷтимоӣ, ки Ҷомиро дар қатори Саной, Мавлавӣ ва Саъдӣ қарор медиҳад» [1, с.52].

Таҳқиқи рӯзгор ва осори Ҷомӣ, бевосита дostonи «Саломон ва Абсол» дар асарҳои донишманди тоҷик А. Афсаҳзод ва муҳаққиқи эронӣ Алиасғари Ҳикмат хеле бузург аст.

Абдурахмони Ҷомӣ бо ин ки мавзӯи маснавии «Саломон ва Абсол»-ро аз Ҳунайн ибн Исҳоқ иқтибос кардааст, вале вай барои манзумаи худ ба таври кулӣ аз шакли мазмуни ин қисса истифода карда, мазмун ва матолиби тозаии бикри фикрӣ ба қолаби он овардааст... Илова бар ин мешавад яқинан пиндошт ки Мавлоно Ҷомӣ ин дostonро оинаи ақоид ва назариёти ҳеш қарор дода хостааст, ки дар поёни рӯзгораш афкор ва орзуҳои ҳешро ба ин васила ба таври возеҳ ба хонанда намоиш диҳад ва аз ин лиҳоз метавон гуфт ки дostonи «Саломон ва Абсол» ҷамъияти равшан ва мунъақискунондаи афкори ҷамъиятии мардонӣ барҷастан он рӯзгор буда, дар радифи осори Абдурахмони Ҷомӣ ва бузургони дигар он замон мақом ва манзилати ҳосаеро доро будааст. Дар воқеъ Мавлоно Ҷомӣ дар ин асараш афқору ақидаи пешқадамона ва инсондӯстии худро ба назми фасеҳи расо ва суҳани бадеъ баён карда, адлу инсоф, меҳру вафо ва муҳаббатро, ки ҳамааша беҳтарин орзуҳои башар будаанд, ба зарофати ҳосе бо қалами ороштаву пироста васф намудааст [2, 164].

Инҷо меҳроҳе мазмуни қиссаро дар чанд сатре мухтасаран баён дошта, мақсад аз иншои онро аз ҷониби Ҷомӣ нишон диҳем:

Подшоҳе соҳиби тифли зебову дилписанд мегардад ва исми шарифи онро Саломон мегузорад. Барояш дояи паричаҳраву суҳандон бо номи Абсол фароҳам месозад.

Чун набуд аз шири модар баҳраманд,

Дояе қарданд баҳри ӯ писанд.

Дилбаре дар неқӯи моҳи тамом,

Соли ӯ аз бист кам Абсол ном [3, с.47-48]

Доя ба писараки дустрӯяк меҳр мебандад ва ин меҳру муҳаббатро тӯл мекашад.

Ҳангоме ки Саломон ба балоғат мерасад, дар қалби Абсол муҳаббати ӯ боз ҳам аланга мегирад ва бо ишваву нозу нигоҳи дилфиребу зебосозии чехрау либос меҳаҳад Саломонро ба доми ишқи сӯзони худ кашад:

Шоҳиде пуришва буд Абсол низ,

Кам на аз-асбоби ҷамлаш ҳеҷ чиз.

Бо Саломон арзи хубӣ соз кард,

Шеваи ҷавлонгарӣ оғоз кард.
 Гоҳ бар расми нағула пеши сар,
 Бофти занҷирае аз мушки тар.
 То бад-он занҷираи донописанд,
 Сохтӣ пои дили шаҳзода банд. [3, с.64]

Ҳамин тавр ҳам мешавад ишқи Саломон ва Абсол дар ҳам мечида, чанд муддате бо ҳам комрониву дилхушӣ менамоянд. Аз ин ҳодиса подшоҳ бохабар мешавад ва бо роҳи насихат Саломонро аз ин масир боздоштани мешавад, вале суҳанони падар ба ӯ чандон таъсире намекунад. Ҳақими доно низ ба Саломон панду насихатҳо медиҳад, афсус бенатиҷа меанҷомад.

Саломон аз ин насихатҳо ба дод омада буд, охируламр бо Абсол фирор мекунад ва ба соҳили дарёе мераванд, то бо ҳам он ҷо биёсоянд. Подшоҳ бо саъю талош онҳоро меёбад ва бар эшон шафқат мекунад. Бори дигар ҳам Саломон аз маломати падар ба танг меояд ва рӯ сӯи саҳро мениҳад, он ҷо оташ меафрӯзанду бо Абсол дохили он мешаванд. Абсол аз таъсири оташ месӯзад, аммо Саломон аз он солиму эмин мемонад.

Рӯй бо Абсол дар саҳро ниҳод,
 Дар фазои ҷонфишони по ниҳод.
 Пушта-пушта ҳезум аз ҳар ҷо бурид,
 Ҷумларо як ҷо фароҳам оварид.
 Ҷамъ шуд 3-он пуштаҳо кӯҳи баланд,
 Оташе дар пуштаи куҳ уфканд.
 Ҳар ду аз дидори оташ хуш шуданд,
 Дасти ҳам бигрифта дар оташ шуданд [3, с.93]

Пас аз ҳалок гаштани Абсол Саломон бисёр андӯхгину ғамзада мегардад, подшоҳ дигар аз тадбири он очиз мемонад ва барои кумак машварати ҳақимро металабад. Ҳақим бо суҳанони сеҳрбаён майли Саломонро аз Абсол маҳв месозад ва ӯро ба меҳри Зӯҳра раҳнамун мекунад ва оқибат Саломон аз ғами Абсол мераҳад.

Ҳадаф аз ин қиссаро Мавлоно Ҷомӣ дар баҳши «Ишорат ба он ки мурод аз қисса сурати қисса нест, балки мақсуд аз он маънии дигар аст» муфасссал баён кардааст, ки мазмунӣ он ин аст:

Подшоҳ – ақл
 Ҳақим – файзи илоҳӣ
 Саломон – қисм
 Абсол – тани шахватпараст
 Дарё – баҳри шахватҳо
 Оташ – ҷуҳду рӯзат
 Зӯҳра – камолоти баланд

Мазомини баланди ахлоқии маснавии «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ ба фарҳанги дигар халқҳо ворид гардида, шуҳрати ҷаҳонӣ касб карда, ба забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, русӣ, арабӣ ва ғайра тарҷума шудааст.

АДАБИЁТ

1. Абдулҳай Ҳабибӣ. Нигоҳе ба «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ ва савобики он / Таълиқ аз Муҳаммад Исмоили Мубаллиғ. – Кобул, 1343/1964. – 100 с.
2. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷ. 3. – Душанбе: Адиб, 1987. – 288 с.
3. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Саломон ва Абсол/таҳия ва муаллифи сарсухан Ниёзов П. – Душанбе: Бухоро, 2015. – С. 3. (- 104с.)
4. Алиасғари Ҳикмат. Ҷомӣ. – Техрон, 1320.
5. Е. Э. Бертельс. Навои и Джами. – Москва, Наука, 1965. – С. 272.
6. Зулмадж. Мухтасаре аз фалсафаи Ибн Сино ва нуфузи он дар Ғарб. – Техрон, 1952. – С. 154.
7. К. Айни. Великий творец поэмы «Саламан и Абсаль»- Абдурахман Джами. Саламан и Абсаль. Душанбе – Цвикау, 1977. – С. 12-13.
8. К. Чайкин. Нуреддин Абдурахман Дж ами - сб. «Восток», т. II, М—Л, 1935, с. 426.
9. Крымский. История Персии и ее литературы и дервишской теософии III, № 1-2. – Москва, 1914-1917. – С. 124.

МАЗМУН, МУҲТАВО ВА ШУҲРАТИ МАСНАВИИ “САЛОМОН ВА АСБОЛ”-И АБУДARRAҲМОНИ ҶОМӢ

Дар мақола яке аз маснавиҳои маъруфу машҳури Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, дувумин маснавии “Ҳафт авранг” “Саломон ва Абсол” мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, роҷеъ ба таърихи таҳқиқи маснавӣ, заминаҳои таърихӣ он, ҷиғунагии ворид шудани маснавии “Саломон ва Абсол” аз фарҳанги Юнони қадим ва тарҷумаҳои он ишораҳо рафтааст. Дар мақола махсусан аз мазмуну муҳтавои маснави ба таври мухтасар суҳан рафта, барои тасдиқи матолиб аз он мисолҳои

назмӣ оварда шудааст. Назми достони “Саломон ва Абсол” нахустин бор дар таърихи адаб ба василаи Мавлоно Ҷомӣ анҷом ёфтааст. Ҷомӣ хангоми нақли достон аз ҳикоятҳои тамсилҳои фаровон ба қор бурдааст, ки аз аҳамияти ахлоқӣ бархурдор аст. Ҳадаф аз ин қиссаро Мавлоно Ҷомӣ дар охири достон зикр кардааст, ки мурод аз қисса ҷиҳати мазмуни он аст, на сурати қисса. Маснави «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ шуҳрати ҷаҳонӣ дошта, ба забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, русӣ, арабӣ ва ғайра тарҷума шудааст.

Калидвожаҳо. Абдурахмони Ҷомӣ, маснави, “Саломон ва Абсол”, шуҳрат, ишқ, рамз, ахлоқ.

СМЫСЛ И СОДЕРЖАНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ АБДУРРАХМОН ДЖОМИ “САЛОМОН И АБСОЛ”

В данной статье автор рассматривает одно из самых знаменитых произведений Мавлоно Абдурахмони Джомии “Саломон и Абсол”, который является второй книгой «Хафт авранга», и указывает на историю написания данной книги, как маснави “Саломон и Абсол” вошел из греческой культуры в нашу культуру его переводы. В статье коротко речь идет особенно о содержании и смысле данной маснави и приведены некоторые примеры из данной маснави. Впервые в истории литературы поэзия “Саломон и Абсол” была написана Абдурахманом Джомии. При рассказе данного эпоса А. Джомии использовал множество рассказов и притчей, в которые имеют нравственные значения. Сам Мавлоно в конце своего эпоса отметил, что целью написания данного произведения было не во внешнем виде, а во внутреннем качестве. Маснави “Саломон и Абсол” была исследована и переведена на английский, французский, русский, арабский и другие языки.

Ключевые слова: Саломон и Абсол, Абдурахман Джомии, маснави, поведение, любовь, знак.

THE MEANING AND CONTENT OF THE WORK OF ABDURRAHMON JOMI " SALOMON AND ABSOL"

In this article, the author examines one of the most famous works of Mawlono Abdurrahmoni Jomi "Salomon and Absol", which is the second book of "Haft Avrang", and points to the history of writing this book, how Masnavi "Salomon and Absol" entered from Greek culture into our culture by his translations. The article briefly deals especially with the content and meaning of this masnavi and provides some examples from this masnavi. For the first time in the history of literature, the poetry “Salomon and Absol” was written by Abdurrahman Jomi. When telling this epic, A. Jomi used many stories and parables, in which they have moral meanings. Mawlono himself noted at the end of his epic that the purpose of writing this work was not in its external form, but in its internal quality. The Masnavi "Salomon and Absol" has been researched and translated into English, French, Russian, Arabic and other languages.

Keywords: Salomon and Absol, Abdurrahman Jomi, masnavi, behavior, love, sign.

Сведения об авторе: *Каримов Хадиятулло* – магистрант второго курса филологического факультета Таджикского национального университета. Тел.: **988 16 79 79**

Information about the author: *Karimov Hadiyatullo* – second-year Master's student of the Faculty of Philology of the Tajik National University. Phone: **988 16 79 79**

ХУСУСИЯТҲОИ ҶОЯВӢ ВА БАДЕИИ МУСАММАТИ “БА БАРОДАРИ АЗИЗАМ АБУЛҲУСАЙН ИЛҲОМӢ”

**Мирзоев О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Абулқосим Лоҳутӣ яке аз шоирони барҷастаи даврони Шӯравӣ мебошад, ки дар рушду такомули адабиёти тоҷик саҳми бағоят ҷашнрас гузоштааст. Муҳаққиқони шеър адабиёт ба ҳунари волои шоирии устод Лоҳутӣ ишораҳо карда, дар шинохти ин шохсутуни адабиёти тоҷик асарҳои алоҳидаи илмӣ, илмию омавӣ офаридаанд. Абулқосим Лоҳутӣ дар баробари дигар адибони адабиёти давраи нави тоҷик барои инкишоф ва такомули шеъри муосири тоҷик хидматҳои бедареғ намудааст. “Ҳар як асари ба Тоҷикистон бахшидаи устод Лоҳутӣ ҷузъе аз солномаи халқи тоҷик мебошад, ки дар заминаи таърихӣ ва ё ба вуқӯъ омадани воқеаи муҳимме арзи вучуд кардааст”[5, с. 90].

Устод Лоҳутӣ аз зумраи он шахсиятҳое буд, ки дар пешрафти адабу фарҳанги тоҷик хидматҳои шоёни таҳсин намудааст. Исроти ин гуфтаҳо дар асарҳои адабиётшиносоне, ки дар шинохти устод Лоҳутӣ эҷод намудаанд, эҳсос мегардад. Аммо дар ин радиё ҷарифони танғназар не буданд, ки кӯшиши паст задани обрӯю эътибори ҷунин шоири тавоноро доштанд: “Маълум аст, ки дар кишвари Шӯроҳо овоза ва обрӯи Лоҳутӣ ба сатҳи ҷаҳонӣ расид ва ин ҷиҳат ватандорони танғназар ва ҷарифони идеологии ўро ба ҳашм овард. Аз ин ҷост, ки идораи

“Совак” ба фаъолияти зидди шахсияти Лоҳутӣ пардохт ва хост, ки ному шарафи ўро дар назди Давлати Шўравӣ паст занад. Ба ин хотир китобе бо номи “Шарҳи зиндагонии ман”—ро сохтанд ва ба қалами “Абулқосим Лоҳутӣ” тааллуқ доданд” [4, с. 18].

Устод Лоҳутӣ дар давоми умри пурбаракати ҳеш мероси гаронбаҳои адабие боқӣ мондааст. Ашъори пурғановати шоир фарогири анвои гуногуни шеърӣ, аз ҷумла, ғазал, қасида, рубой, бубайтӣ, мусаммату ҷаҳорпора мебошад. Дар баробари дигар анвои шеърӣ мусаммат низ мавқеи хосро дар ашъори шоир касб менамояд.

Дар мавриди жанри шеърӣ мусаммат адабиётшиносон борҳо ибрози андеша намудаанд: “Мусаммат калимаи арабӣ буда, маънои луғавиаш ба ришта кашидани марворид мебошад. Мусаммат ба вожаҳои самт, шада, риштае, ки ба он донаҳои ҷавоҳирро мекашанд, иртибот дорад. Ба маънои истилоҳӣ навъи шеъриест, ки аз бандҳои се то даҳ мисраъӣ иборат мебошад. Мусаммат як навъи шеъриро гӯянд, ки аз якчанд банди 3-10 мисраъӣ иборат буда, дар як банд мисраъҳо ба ғайр аз мисраъи охири ҷамъия мебошад” [7, с. 332].

Ҳар як навъи адабӣ ба худ сабаб ва сарчашмаи пайдош дорад. Оид ба пайдоиш ва ташаккули мусаммат ақидаҳои гуногун вучуд дорад ва назари адабиётшинос Абдуманнони Насриддин дар ин масъала ҷолиб аст: “Бо назардошти шухрати камназирии қасида ва сарҳади камол расидани он шоире навҷу ва донишманд чун Манучехрӣ дар садаи он даромад, ки соҳате дар ҷаҳони шеърӣ форсӣ боз кунад ва ин ихтироъ дар қолаби мусаммат дида равшан кард. Бадеҳист, ки аз лиҳози мавзӯ ва мақсаду мароми шоир мусаммат бо қасида шабоҳати бисёр дорад, аммо созмондиҳии банди хушоҳанг ва муқоффоъ, инчунин динамикаи тасвир ва баён барои шоир имкони бештар барои ҳунармандӣ ва ибрози андеша омода сохтааст” [6, с. 386].

Мавзӯи асосӣ дар шеърӣ классикии тоҷик ишқу муҳаббат буд ва тамоми масъалаҳои дигари зиндагӣ дар пардаи ишқ суруда мешуд. Агар ба мусамматҳое, ки дар ашъори шоирони классик аст, диққат диҳем, пай бурдан мумкин аст, ки аксарият дар мавзӯи ишқ эҷод шудаанд. Сабаби асосии ба ин мавзӯ пардохтани шоирони мусамматсаро тазмин бастан ба ғазалҳои шоирони дигар буд. Вобаста ба талаботи замон дар шакл ва мазмуни мусаммат тағйирот ба назар мерасад, ки инро дар ашъори шоирони муосир мушоҳида кардан мумкин аст. Шоирони муосир анъанави мусамматсароиро идома дода, дар баробари мавзӯи ишқ ҳамчунин дигар мавзӯҳои иҷтимоиро дар мусаммат ворид намуданд. Ашъори устод Лоҳутӣ гуногунмавзӯ буда, мавзӯҳои марказии ашъори шоирро дӯстию рафқати инсонӣ, ватандустӣ, озодии халқи меҳнаткаш, озодии занон, умуман ҳидоят ба мақсадҳои неки инсонӣ ташкил медиҳад. “Ашъори шарарбору ба мубориза даъваткунандаи А. Лоҳутӣ дар ҳамаи давраи замонҳо ба дили халқ чуқур реша давонда, ба неруи муқтадир ва ливои ғалаба табдил ёфтааст, ки ҳар фарди соҳибмаслакро дар роҳи расидан ба мақсадҳои олии раҳнамоӣ мекунад” [5, с. 5].

Озодии занону духтарон яке аз мавзӯҳои асосии эҷодӣи устод Абулқосим Лоҳутӣ мебошад. Ҳаракатҳои миллию озодихоҳие, ки бо таъсири инқилоби якуми рус дар ибтидои асри хх дар як қатор мамлакатҳои Шарқ, аз ҷумла Эрон ба вуқӯъ мепайвастанд, табиист, ки ба равшан зоҳир гардидани нақши таърихӣ зан ва мақоми ҷамъиятии ӯ қомилан мусоидат намудаанд. Аз ин ҷост, ки шоирони пешқадам ва инқилобӣ ба масъалаи озодии занон, мавқеъ ва вазифаи дар ҷамъият доштаи онҳо эътибори махсус дода, бо эҷоди осори нафиса дар бедории фикри онҳо саҳми намоён мегузоштанд. Устод Лоҳутӣ ҳамчун шоири инқилобӣ ба мақоми ҷамъиятии занону духтарон аҳамияти хеле калон дода, дар ин мавзӯ осори гаронбаҳое таълиф кардааст [5, с. 64].

Мусамматҳои шоир гуногунмавзӯ мебошанд, аз ҷумла мусаммати “Як даста гул ба қабри Ленин”, ки дар қадриносии шахсияти Ленин эҷод шудааст. Дар либреттои “Коваи оҳангар” мусаммате бо номи “Духтарҳо”, ки дар мавзӯи ишқ суруда шудааст. Мусаммати дигари шоир, ки бо номи “Ба дафъи қувваи бегона бархез!” машҳур аст, дар мавзӯи озодии халқи Эрон бахшида шудааст. Мусамматҳои болозикр дар қолаби мусаммати анъанавӣ эҷод шудаанд ва тағйироту навоҳарӣ дар онҳо дида намешавад. Равонии оҳанг ва шоирона қорбурди унсӯҳои шеърсоз, яъне қофия, радиф, вазн муассирии ин мусамматҳоро афзун намудааст.

Мусаммати мураббаи устод Лоҳутӣ, ки дар мавзӯи дӯстию ва рафоқати инсонист, “Ба бардари азизам Абулҳусейн Илҳомӣ” ном дорад. Тамоми мусамматҳои шоир аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва шеърӣ барҷаста буда, аз ҳунари баланди шоирӣ Абулқосим Лоҳутӣ шаҳодат медиҳанд.

Акнун мусаммати мураббаи “Ба бародари азизам Абдулҳусейн Илҳомӣ”-и шоирро аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва хусусиятҳои бадеӣ таҳлилу баррасӣ менамоем:

Хатат, чоно, барои ман зафар шуд,
Ба коми хушк талхам найшакар шуд,
Сафои дил, давои дарди сар шуд,
Шаби тораи зи нури он саҳар шуд.

Задам бӯса, намудам боз, хондамш,
Хамӯш, оҳиста бо овоз хондамш,
Фаровон боз хондам, боз хондамш,
Ба ҳар боре сурурам бештар шуд.

Илоҳӣ, комрон бином рухатро,
Бибӯсам он ду чашми фаррухатро.
Бубин, чун дил навишт ин посухатро,
Китоб аст, ар ба зоҳир мухтасар шуд [3, с 162].

Мусаммати “Ба бародари азизам Абулҳусейн Илҳомӣ” ба гурӯҳи шеърҳои дар Маскав эҷодкардаи шоир дохил буда, соли таълифаш 1956 мебошад. Мусаммати болозикр аз панҷ банди ҷаҳримисрағӣ иборат мебошад, ки дар адабиёт ин навъро мусаммати мураббаи таълифӣ меноманд. Ин мусаммат муқаддас ва мураддаф буда, дар вазни Ҳаҷазӣ мусаддаси маҳзӯф, ки афоидаи он (мафӯилун, мафӯилун, фаъӯлун) мебошад, эҷод шудааст.

Тамоми шаклҳои шеърӣ, ки дар адабиёти форсӣ тоҷик мавҷуданд, танҳо бо тарзи қофиябандӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Қофия яке аз унсурҳои муҳими шеърӣ, ки шаклҳои нави шеърӣ ба вуҷуд оварда, дилнишиниву мутаассирии онро афзун мегардонад. “Қофия дар адабиёти классикӣ форс-тоҷик аз воситаҳои асосии шакли шеър буда, вобаста ба тарзи қофиябандӣ навъҳои шеърро (ғазал, қасида, қитъа, маснавӣ, мусаммат) ҷудо мекунанд” [7, с. 292].

Мусаммати “Ба бародари азизам Абулҳусейн Илҳомӣ” бо қофиябандии аааа, ввва, ггга, ки дар гузашта шоирон бо ин тарз мусамматҳои фаровон эҷод мекарданд, яъне қолаби ананавӣ эҷод шудааст. Калимаҳои қофияи ин мусаммат дар банди аввал “зафар”, “найшакар”, “сар”, “саҳар” мебошад. Дар калимаҳои мазкур решаи қофия “ар” буда, хушӯангӣ ва мутаассирии ин шеърро афзун намудааст. Радиф дар ин мусаммат калимаи “шуд” мебошад, ки дар ҳар мисраи банди аввал ва мисраҳои қоруми бандҳои минбаъда такрор ёфтааст.

Қайд кардан зарур аст, ки Абулҳусейн Илҳомӣ бародари калонии Абулқосим Лоҳутӣ буд ва мусаммати мазкурро шоир баъд аз мӯтолиаи номаи бародари азизаш, ки солҳо боз надида будаш, эҷод намудааст. Дар ин мусаммат ҳамон ҳиссиёту ҳаяҷон ва шодӣ, ки шоир аз хондани номаи бародараш дар худ эҳсос мекард, ба риштаи назм дароварда, хурсандии беканор ва қувват гирифтаниро дар ҳар як мисраи мусаммати мазкур ибраз намудааст. Дар банди сеюм шоирӣ ширинкалом нозукона лаҳзаҳои сурури хешро баъди хондани номаи бародараш рӯи қоғаз овардааст, ки чунин мебошад:

Ба ҷон шодӣ расид аз ҳомаи ту,
Ба дил қувват дамид аз ҳомаи ту.
Ба рӯҳ омад умед аз ҳомаи ту,
Ғам аз мулки вуҷуди ман бадар шуд [3, с 162].

Шоир бо истифода аз таркибҳои “ба ҷон шодӣ расид”, “ба дил қувват дамид”, “ба рӯҳ омад умед”, “ғам аз вуҷуди ман баромад” таъсири неку гувории номаи бародарашро ба вуҷуди ҳастагаштаи хеш аз дурии пайвандон басо ҷонгудо баён сохтааст. Номаи бародари азизаш Абулҳусейн Илҳомӣ вазъияти шоирро ҷунун дигаргун карда буд, ки ғамҳои дурии пайвандону наздиконашро, ки дар Эрон зиндаҷудо буданд ва дар қалби нозуки шоир ғамро зиёд мекарданд, андаке сабук карда буд ва шоир ин эҳсосоти латифи хешро дар банди қоруми ин мусаммат чунин ба қалам додааст:

Чй муъчиз буд ин, к-эҷод кардӣ,
 Дили вайронаро обод кардӣ,
 Сафо кардӣ, ки аз ман ёд кардӣ,
 Зи ёдат ҷонам озод аз хатар шуд [3, с 162].

Маҳз ҳамин ҳунармандона корбурди санъатҳои бадеӣ ва тозақориҳои шеърро муассир мегардонад. Барои он ки шеър таъсирбахш ва дархури ҷомеа бошад, аз шоир ҳунар ва маҳорати баланди эҷодӣ тақозо мешавад. “Илми бадеъ дар шинохти гузаштагонӣ мо сифати суҳан буда, ба маъноӣ ҳунари шоирӣ истифода мешавад” [7, с. 154]. Корбурди санъатҳои маънавиро дар шеър адабиётшинос Туракул Зеҳнӣ чунин баён намудааст: “Аксари санъатҳои шеърӣ, ки дар эҷодиёти классикон мавқеи калон доштанд ва имрӯз ҳам дар асарҳои нависандагонӣ тоҷик ба қор мераванд, санъатҳои маънавӣ мебошанд. Онҳо барои ифодаи мазмунӣ баланд бештар ёрӣ дода метавонанд” [2, с. 61].

Дар мусаммати “Ба бародари азизам Абулҳасин Илҳомӣ” шоир эҳсосоти поку наҷиби инсондӯстонаи ҳешро бо истифода аз саноеи бадеӣ ба қалам дода, равшани қалби дар ғурбат пачмурдаи ҳешро аз таъсири каломи бародари азизаш баён сохтааст. Ғолибан дар ин мусаммат санъатҳои тавсифи киноя ва маҷоз, муболиға, тазод ва таносуби калом мавриди корбурд қарор гирифтаанд:

Задам бўса, намудам боз, хондамш,
 Хамӯш, оҳиста бо овоз хондамш,
 Фаровон боз хондам, боз хондамш,
 Ба ҳар боре сурурам бештар шуд [3, с 162].

Дар банди болозикр шоир бо истифода аз калимаҳои “хамӯш”, “оҳиста”, “бештар” ва таркиби “бо овоз” лаҳзаи мутолиаи номаи бародарро ба риштаи назм овардааст, ки ин ба санъати тазод мансуб мебошад. Дар банди аввали ин мусаммат, ки дар боло зикр ёфтааст, дар мисраи чорум, ки “Шаби торам зи нури он саҳар шуд” мебошад санъатҳои тазод, киноя ва маҷоз, муболиға ба назар мерасад. Дар мисраҳои якум сеюм такрори вожаи “боз” се дафъа омадааст, ки ин ҷо дар баробари санъати такрор санъати таҷнис гуфтан низ бамаврид мебошад.

Дар баробари он ки адабиётшиносон дар шинохти шеъри Лоҳутӣ асарҳои зиёде офаридаанд, аммо то ҳол паҳлуҳои дигаре аз ашъори ин шоири тавоно, аз ҷумла муҳаммасҳои ӯ мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд. Ашъори Абулқосим Лоҳутӣ бешак арзиши таҳлилӣ ва омӯзишӣ илмӣ амиқтареро дорад, ки омӯхтану дониш, таҳқиқ қардани ин ашъори пурғановат дар таҳкими назми давранави тоҷик зарур аст.

Ҳамин тариқ, дар рафти таҳлилу баррасии мусаммати мурраббаи “Ба бародари азизам Абулҳасин Илҳомӣ”-и устод Лоҳутӣ ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки шоир бо истифода аз унсурҳои муҳимми шеър - санъатҳои бадеӣ, вазну қофия ва ҳамчунин калимаву ибораҳои дилнавозу хотирмон дар жанри мусаммат маҳорати баланди эҷодӣ нишон додааст.

АДАБИЁТ

1. Асозода Х. Саргузашти устод Лоҳутӣ. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 300 с.
2. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 309 с.
3. Лоҳутӣ А. Куллийет. – Ҷ, 2. – Душанбе: Адиб, 1987. – 446 с.
4. Лоҳутӣ А. Куллийет. – Ҷ, 6. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1963. – 334 с.
5. Маҳмадаминов А. Суҳан аз қорномаи устод Лоҳутӣ. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 100 с.
6. Насриддин А. Куллийети осор. – Ҷ, 6. – Хуҷанд: Ношир, 2013. – 289 с.
7. Тоиров У. Каломи манзум. – Душанбе: Шарқи озод, 2005. – 455 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ҒОЯВӢ ВА БАДЕИИ МУСАММАТИ “БА БАРОДАРИ АЗИЗАМ АБУЛҲУСАИН ИЛҲОМӢ”

Абулқосим Лоҳутӣ яке аз шоирони барҷастаи даврони шӯравӣ мебошад, ки дар рушду такомули адабиёти тоҷик саҳми бағоят ҷашмрас гузоштааст. Ашъори Абулқосим Лоҳутӣ бо пурмазмунӣ муассирӣ ва содабаёнӣ дар назми даврони шӯравӣ тоҷик мақоми хосеро ба худ касб намудааст. Ин нуқтаро пажӯишгарони назми тоҷик борҳо ишора қардаанд. Ва асарҳои зиёди илмӣ, илмӣ оммавӣ дар шинохти ин ҷеҳраи адабиёт аз тарафи муҳаққиқон эҷод шудааст. Осори қаронбаҳои Абулқосим Лоҳутӣ бо навҷӯиву содабаёнӣ дар дили қонанда роҳ ёфта, таҷасумгари ҳаёти пурҷӯшу хуруш ва мушқилиҳои ҷӯдоштаи замони ҳеш мебошад. Бинобар ин, таҳқиқи ашъори Абулқосим Лоҳутӣ, барои ошқор қардани ҷанбаҳои қобили диққати назми даврони шӯравӣ хеле ғоиданок аст. Дар ин мақола муаллиф хусусиятҳои ғоявӣ ва бадеии мусаммати “Ба бародари азизам Абулҳасин Илҳомӣ” – и шоири ширинқалом Абулқосим Лоҳутиро таҳлилу баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо: шеър, мусаммат, банд, шӯравӣ, шоир, Ватан, маънӣ, мавзӯӣ, адабиётшинос, эҷод.

**ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ ИДЕЙНО – ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ МУСАММАТА
“МОЕМУ ДОРОГОМУ БРАТУ АБУЛХУСАЙНИ ИЛХОМИ”**

Лохути является одним из выдающихся поэтов советской эпохи, внесший значительный вклад в развитие таджикской литературы. Поэзия Абулкосима Лохути занимает особое место в поэзии советского периода. Об этом неоднократно говорили исследователи таджикской поэзии. И многие научные и популярные работы были созданы исследователями, чтобы распознать это лицо литературы. Ценные произведения Абулкосима Лохути своей новизной и простотой проникают в сердце читателя и отражают бурную жизнь, и проблемы своего времени. Поэтому, изучения стихов Абулкосима Лохути очень полезно для раскрытия наиболее интересных сторон поэзии советского периода.

Ключевые слова: стих, мусаммат, куплет, советский, поэт, Родина, смысл, тема, литературный критик, творение.

**POSITIVE IDEOLOGICAL AND ARTISTIC FEATURES OF MUSAMMAT “TO MY DEAR
BROTHER ABULHUSAINI ILHOMI”**

Lohuti is one of the outstanding poets of the Soviet era, who made a significant contribution to the development of Tajik literature. Abulkosim Lohuti's poetry occupies a special place in the poetry of the Soviet period. This has been repeatedly stated by researchers of Tajik poetry. And many scientific and popular works have been created by researchers to recognize this face of literature. The valuable works of Abulkosim Lohuti, with their novelty and simplicity, penetrate into the heart of the reader and reflect the turbulent life and problems of their time. Therefore, studying the poems of Abulkosim Lohuti is very useful for revealing the most interesting aspects of the poetry of the Soviet period.

Keywords: verse, musammat, verse, Soviet, poet, homeland, meaning, theme, literary critic, creation.

Сведения об авторе: *Мирзоев Орифдҷон* – магистрант второго курса факультета филологии Таджикского национального университета. Тел.: 902 22 24 71

Information about the author: *Mirzoev Orifjon* – second-year master's student of the Faculty of Philology of the Tajik National University. Phone: 902 22 24 71

**ИНЪИКОСИ ОЗМУНИ ҶУМҲУРИЯВИИ “ҒУРҶИ СУБҲИ ДОНОИ КИТОБ
АСТ” ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ “БАҲОРИСТОН”**

**Муҳамедов С.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Телевизиони кӯдакона барномаҳое (аз ҷумла филмҳои бадеӣ, силсилафилмҳо ва филмҳои тасвирӣ)-ро дарбар мегирад, ки бевосита ҳуди кӯдакон (ба ҳайси муаллиф ё ровӣ) ташкил намуда, бо иштироки кӯдакони дигар (ба сифати меҳмон) таҳия ва пешниҳод мекунанд. Ҳангоми эҷод ва сабти барномаҳои кӯдакона дараҷаи ҷаҳонбинӣ ва шуурнокии ҳар як кӯдак бояд ба инобат гирифта шавад, зеро барномаҳои телевизионӣ метавонанд ба ҳолати рӯҳиву равонии кӯдакон таъсир расонанд. Ибораи дигаре, ки ба таври васеъ истифода бурда мешавад, вале бархеҳо маънои онро дуруст дарк карда наметавонанд, ин телевизион барои кӯдакон мебошад. Дар телевизион барои кӯдакон ба фарқ аз телевизиони кӯдакона барномаҳоро афроди калонсол (ҳунармандон ё рӯзноманигорони ботачриба) таҳия ва пешкаш мекунанд.

Телевизиони кӯдакона як ҷузъи ҷудонашавандаи телевизион мебошад, зеро дар умум телевизион дар ҳаёти инсонҳо, бахусус, кӯдакону наврасон нақши мураббӣ ва омӯзгорро мебозад. Барои кӯдакону наврасон пеш аз ҳама тарбияи ватандӯстона, ҳифзи арзишҳои миллию фарҳангӣ, рушди шахсияти ҷамаҷониба ташаккулёфта ва тарғибу ташвиқи тарзи ҳаёти солим муҳим ва аввалиндараҷа аст. Барои ноил гардидан ба ҳадафҳои дар боло зикршуда ва рушди кӯдакону наврасон шароитҳои мусоид фароҳам овардан лозим аст. Телевизиони кӯдаконаро зарур аст, ки бо ҷомеа ва волидони кӯдакону наврасон ҳамкорӣ намуда, дар рушди инкишофи онҳо саҳми саривақтӣ гузоранд, зеро кӯдакон наметавонанд дар алоҳидагӣ ташаккул ёбанд.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ як телевизиони кӯдакона-Телевизиони “Баҳористон” фаъолият менамояд, ки он ҳам қисман барои кӯдакон барнома омодаву пахш мекунанд, зеро қисми дигари барномаҳои он ҳоси наврасон мебошанд. Ҷуноне гуфта гузаштем, дар таълиму тарбияи насли наврас барномаҳои телевизионӣ таъсири ҳудро расонида метавонанд. “Дар инкишофи

шахсияти кӯдак Васоити ахбори омма нақши муҳим мебозад” [2]. Маълум мешавад, ки ин ақида аз ҷониби муҳаққиқон тасдиқи худро ёфтааст. Дар ҳақиқат журналистикаи кӯдакона як қисми муҳими журналистика мебошад, ки барои ба танзим даровардани ояндаи кӯдакон нақши муҳим мебозад. Гавҳар Умарова, собиқадори соҳаи телевизион дар рисолаи худ менависад, ки “Телевизион дар баробари мактаб, оила ва марказҳои омӯзишӣ барои кӯдакону наврасон ҳамчун тарбиятгар ба ҳисоб меравад. Телевизион тарбиятгари ахлоқии рафтори шоиста ва василаи ташаккул додани сифатҳои нек дар кӯдакон мебошад” [4].

Телевизиони кӯдакону наврасон “Баҳористон”-ро яке аз дастовардҳои Истиқлолият гӯем ҳам, иштибоҳ нахоҳем кард. зеро он дар давраи сохибистиклолӣ бо мақсади “дар рӯҳияи инсондӯстиву ватанпарастӣ тарбия кардани кӯдакону наврасон, шиносӣ бо арзишҳои воқеӣ милливу умумибашарӣ ва қонеъ гардонидани талаботи бадеию эстетикӣ онҳо” [13] таъсис ёфта, рисолати худро ба таври комил иҷро карда истодааст.

Муассисаи давлатии “Телевизиони кӯдакону наврасон “Баҳористон” бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми августи соли 2006, №350 таъсис дода шуда, 4-уми сентябри ҳамон сол (2006) бо иштироки бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба истифода дода шудааст. Ҳоло дар ин муассиса 4 идораи эҷодӣ (иттилоотӣ, варзишӣ ва бозӣҳои шавқовар, фарҳангӣ-фароғатӣ ва мусикӣ), 6 шӯъба (танзими барномаҳо, тасвирбардорон, наворбардорон ва коргардонҳои овоз,) ва 7 бахш (равшангарӣ, танзими наворҳо, таҳияи декоратсия, студияи сайёр ва маҷмааи дастгоҳи студиявӣ) амал карда, пахши барномаҳо ҳамарӯза тибқи нақшаи тасдиқшуда сурат мегиранд. Маъмурияти муассиса пешниҳоди идораҳои эҷодиро ба инобат гирифта, ҳар семоҳа ва нимсола нақшаи пахши барномаҳо ро тағйир медиҳанд.

Пахши барномаҳо дар Телевизиони “Баҳористон” ба таври шабонарӯзӣ ба роҳ монда нашудааст. Намоишҳои шабака аз соати 7-и субҳ оғоз гардида, то 22-и шаб давом мекунад. Барномаҳо асосан бо забони тоҷикӣ таҳия мешаванд. Баъзан бо забонҳои русӣ ва англисӣ низ маводҳо пахш мегарданд, ки аз манфиат ҳолӣ нестанд ва кӯдакону наврасон метавонанд, ки аз онҳо баҳра бигиранд. Шумораи умумии барномаҳои телевизион, ки фарогири мавзӯҳои гуногунҷанранд, аз 50 адад зиёд буда, ҷузъи пахши намоишҳо дар қаламрави кишвар ба 88,01% мерасад. Дар натиҷаи мустақам намудани заминаи моддӣ-техникӣ, ҷалби мутахассисони соҳибтаҷриба ва ба меъёрҳои муосири телевизионӣ мутобиқ гардонидани Телевизиони “Баҳористон” соли 2018, баъди 12 соли фаъолият ба пахши дақиқияташ баланд, яъне формати HD гузашт, ки ин яке аз роҳҳои ҷалби тамошбинон ба шабака меебошад.

Тӯли 15 сол аст, ки Телевизиони “Баҳористон” барои тарбия кардани насли наврас дар рӯҳияи инсондӯстиву ватанпарастӣ, шиносоии кӯдакону наврасон бо арзишҳои воқеӣ милливу умумибашарӣ ва қонеъ гардонидани талаботи бадеию эстетикӣ тамошбинони худ ҷидду ҷаҳд менамояд. Бояд қайд кард, ки дар давоми 15 соли фаъолияти худ Телевизиони “Баҳористон” садҳо истеъдодҳои кашф карда, дар ҳаёти садҳо нафари дигар нақши муҳиму калидиро бозидоаст. Барномаҳои “Овози тиллоӣ” ва “Парвин” ба гуфтаҳои боло мисол шуда метавонанд. Дар баробари ин, тамошҳои пайвастаи ин шабакаи кӯдакона ба насли наврас имкон медиҳад, ки дараҷаи ҷаҳонбинии худро васеъ намуда, нутқашонро бурро намоянд ва аз беҳудагардиву кирдорҳои ношоиста даст кашанд.

Таъсиси Муассисаи давлатии “Телевизиони кӯдакону наврасон “Баҳористон” маънои онро надорад, ки то соли 2006 (замони таъсиси он) барномаҳои телевизионии кӯдакона умуман вучуд надоштанд. Кӯдакони синни томактабӣ ва мактабхон дар гузашта низ аз намоишҳои телевизионии кӯдакона бебаҳра набуданд. Айёми ширини кӯдакӣ бо ҳама таровату рангорангияш дар намоишҳои телевизионӣ барои кӯдакон, ки тариқи Телевизиони Тоҷикистон пахш мегардиданд, инъикос мешуданд. Дар барномаҳои “Гунҷишак”, “Афсона барои бачаҳо”, “Насиҳат гӯш кун ҷоно”, “Фарзанд азиз, одобаш аз вай азиз”, “Ҳасанҷон ва Ҳусейнҷон”, “Фарзанди нағз-боғи падар” ва амсоли инҳо, ки хусусияти тарбиявӣ доштанд, ба кӯдакону наврасон роҳи рост, ба ҷо овардани эҳтироми падару модар ва дигар афроди қалонсол, некиву нақдорӣ, инсондӯстиву меҳанпарастӣ, меҳнати ҳалол кардан, хошини аъло ва дигар рафтору кирдорҳои

некро ташвиқ мекарданду меомӯзониданд. Намоишҳои “Чистонҳои Бобосалом”, “Дар олами бозичаҳо”, “Бозии шавқовар”, “Табассум”, “Офарин”, “Гулхан”, “Бойчечак”, “Зангула” ва “Офтобак” аз қабилҳои барномаҳои фароғатӣ ва саргармкунандаи кӯдакон буданд, ки одатан ҳафтае як маротиба дар рӯзҳои истироҳатӣ пахш мегардиданд [1].

Аҳли эҷоди идораи барномаҳои фарҳангӣ-фароғатии Телевизиони “Баҳористон” пайваста талош мекунанд, ки ба кӯдакону наврасон барномаҳои фароғативу саргармкунанда пешниҳод менамоянд. Барномаҳои “Маҳфили адибони наврас” (“МАН”), “Маҳфили хониши бадеӣ”, “Бехтар аз дӯст”, “Фурӯғи субҳи доноӣ...” ва амсоли инҳо барномаҳои мебошанд, ки бо мақсади баланд бардоштани заводи китобхонии кӯдакону наврасон давоми як соли охир пешниҳод мегарданд. Масалан, барномаи “Фурӯғи субҳи доноӣ...” замоне рӯи кор омад, ки дар саросари кишвар озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” эълон карда шуд.

Моҳи феврالی соли 2019 Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфт, ки тибқи он бори нахуст дар саросари кишвар ба хотири сазовор пешвоз гирифтани чашни 30-солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти сарпарастии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон миёни кишрҳои гуногуни ҷомеа озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” баргузор карда шуд.

Дар низомномаи озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ...” дарҷ гардида буд, ки озмуни мазкур бо мақсади “баланд бардоштани заводи китобхонӣ, тақвияти ҳофизаи фарҳангӣ, дарёфти чехраҳои нави суҳанвару суҳандон, арҷ гузоштан ба арзишҳои миллию фарҳангӣ, инкишофи қобилияти эҷодӣ, таҳкими эҳсоси ҳудогоҳию ҳудушиносӣ, бой гардонидани захираи луғавӣ, тақвияти ҷаҳони маънавӣ ва ғаёлгардонии доираи забондонӣ” миёни кишрҳои муҳталифи ҷомеа, аз ҷумла хонандагону донишҷӯёни ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҳамҷунин, магистрҳо, аспирантҳо, докторантҳо ва шаҳрвандони кишвар доир мегардад [5].

Озмун аз чор давра иборат буда, маблағи умумии мукофот барои ғолибони озмун дар соли 2019. 310 ҳазор (сесад даҳ ҳазор) сомонӣ муқаррар гардида буд. Аз ин шумора, 75 ҳазор сомонӣ ба ғолибони се ҷой аз рӯйи номинатсияи “Аз ёд қардану хондани осори адибони классикии тоҷик”, 65 ҳазор сомонӣ ба ғолибони се ҷой аз рӯйи номинатсияи “Аз ёд қардану хондани осори адибони муосири тоҷик”, 55 ҳазор сомонӣ ба ғолибони се ҷой аз рӯйи номинатсияи “Аз ёд қардану хондани ашъори бачагона ва афсонаву ривоятҳои халқи тоҷик” ва 65 ҳазор сомонӣ барои се ҷой аз рӯйи номинатсияи “Аз ёд қардану хондани осори адабиёти ҷаҳон” тақдим карда шуд. Шохҷоизаи озмун 50 ҳазор сомонӣ буд ва асосан он ба довталабе дода мешавад, ки аз микдори чор номинатсия беш аз 70 фоизи осори назмию насриро мутолиа ва хифз намуда бошад.

Санаи 28-уми декабри соли 2019 дар бинои Театри давлатии академии опера ва балети ба номи Садриддин Айни маросими тантанавии ҷоизасупории ғолибони озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ...” баргузор гардид. Шохҷоизаи озмун дар соли 2019 ба хонандаи синфи 10-и Муассисаи таълимии литсейи хусусии “Раҳнамо” Бунёд Раҳнамо, ки 253,5 ҳолро ба даст оварда буд, тақдим карда шуд [10].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ, ки 26-уми декабри соли 2019 дар “Қохи Сомон”-и Бӯстонсарои Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа гардид, ба Вазорати маориф ва илм ва дигар сохторҳои марбут ба супориш доданд, ки минбаъд ҳар сол озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” баргузор карда шуда, барои баланд бардоштани сатҳи дониш ва ҷаҳонбинии кӯдакону наврасон ва ҷавонон тадбирҳои зарурӣ андешида шавад. “...Вобаста ба ин, ҳар сол озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ...”-ро баргузор намуда, ба он доираи ҳарчи васеътари ҷомеа ҷалб ва ҷиҳати ҳавасмандсозии ғолибон аз мактаб сар карда, то мақомоти маҳалливу марказии ҳокимияти давлатӣ чораҷӯӣ карда шавад. Яъне, Вазорати маориф ва илм, вазорату идорасе, ки дар сохторашон муассисаҳои таълимӣ доранд, роҳбарони мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадор карда мешаванд, ки минбаъд ҳар сол озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ...”-ро аз рӯи се самт: яқум-миёни

тарбиягирандагон ва хонандагони муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумӣ; дуҷум-таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ ва сеҷум-дар байни калонсолон васеъ ба роҳ монанд...” [8].

Ҳамин тариқ, дар соли 2020 низ барои баргузории озмунӣ ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ...” Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5-уми феввали соли 2020, №АП-1339 ба тавсиб расид, ки дар муқоиса бо соли 2019 фарқкунанда буд [6]. Масалан, дар соли 2020 иштирокчиёни озмун ба се гурӯҳ тақсим карда шуданд, ки дар соли 2019 чунин набуд. Ҳамчунин, ба низомномаи озмун номинатсияи “Шоирӣ” илова карда шуд ва докталабон на аз рӯйи чор, балки аз рӯйи панҷ номинатсия дар чор давр баромад карданд. Соли 2020 барои ташкил ва баргузории озмунӣ мазкур 1 646 400 (як миллиончашсадчашаш ҳазорчорсад) сомонӣ ҷудо гардид, ки нисбат ба соли 2019, 1 336 400 (як миллиончашсадчашаш ҳазорчорсад) сомонӣ зиёдтар мебошад. Шумораи ҷойҳои ифтихорӣ низ дар соли 2020 афзоиш дода шуд. Яъне, агар дар соли 2019 ҳамагӣ 13 нафар сазовори ҷойҳои ифтихорӣ шуда буданд, ин адад дар соли 2020 ба 76 нафар расонида шуд.

Маблағи Шохҷоизаи озмун дар соли 2020, 60 ҳазор сомони ро ташкил меод, ки нисбат ба соли 2019, 10 ҳазор сомонӣ зиёдтар буд. Чуноне қаблан қайд карда будем, Шохҷоизаи озмун ба докталабе дода мешавад, ки аз миқдори чор номинатсия (ғайр аз “Шоирӣ”) беш аз 70 фоизи осори назию насри ро мутолиа ва ҳифз намуа бошад.

Маросими ҷоизасупории озмунӣ ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ...” санаи 18-уми декабри соли 2020 дар бинои Театри давлатии академии опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ баргузор гардид. Тибқи баҳогузории ҳайати ҳакамон Шохҷоизаи озмунӣ мазкурро дар соли 2020 Раъно Насриддинова, хонандаи синфи 11-и МТМУ №28-и шаҳри Панҷакент ба даст овард. Ба ғолиби Шохҷоиза диплом ва 60 ҳазор сомонӣ муқофоти пулӣ тақдим карда шуд [11].

Моҳи феввали соли равон низ ҷихати баргузории озмунӣ ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11-уми феввали соли 2021, №АП-43 ба тавсиб расид [7]. Дар соли 2021 номинатсия “Шоирӣ” ба номинатсияи “Эҷоди назмӣ наср” иваз карда шуд. Имсол низ озмун дар чор давр баргузор хоҳад шуд ва дар он метавонанд, ки кишрҳои мухталифи ҷомеа, аз ҷумла хонандагону донишҷӯёни ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҳамчунин, магистрҳо, аспирантҳо, докторантҳо ва шаҳрвандони кишвар бидуни маҳдудият иштирок намоанд. Барои баргузории озмун дар соли 2021 аз ҳисоби маблағҳои фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 835 000 (ду миллиончашсадчашаш панҷ ҳазор) сомонӣ ба таври нақд ҷудо гардидааст, ки нисбат ба соли 2020, 1 189 000 (як миллиону яксадчашаштоду нӯҳ ҳазор) сомонӣ зиёд мебошад. Маблағи Шохҷоиза бошад, 70 ҳазор сомонӣ муқаррар гардидааст, ки нисбат ба соли гузашта 10 ҳазор сомонӣ зиёд аст. Шумораи ҷойҳои ифтихорӣ аз 76 нафар дар соли 2020 ба 122 нафар (ғайр аз Шохҷоиза) дар соли 2021 расонида шудааст, ки аз ғамхории Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷихати ҳавасмандкунии насли навра дарак медиҳад. Ҷамъбасти даври ниҳонӣ озмун чун солҳои қаблӣ дар моҳи декабр ба нақша гирифта шудааст.

Намоиши “Фурӯғи субҳи доноӣ...” барномааст, ки дар хошияи озмунӣ ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” дар Телевизиони “Баҳористон” ташкил шуда, бо иштироки ғолибони озмун ва иштирокчиёни фаъоли он рӯй навор меояду паҳш мегардад. Чуноне Раъно Насриддинова, барандаи Шохҷоизаи озмун дар соли 2020 дар барномаи “Фурӯғи субҳи доноӣ...”-и Телевизиони “Баҳористон” мегӯяд, “озмунӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ...”, ки имрӯз мову шуморо сари мизи музокираву мусоҳиба ҷамъ овардааст, худ як тағйирот дар ҳаёти маданӣ, фарҳангӣ ва тамаддуни Осиё аст, ки то ҳол дар таҷрибаи ҳеҷ давлате дида намешавад” [12]. Раъно бар он ақида аст, ки озмунӣ мазкур тавонист, ки зиндагии ҳар як иштирокчи ро андозае тағйир бидиҳад ва дар шинохти шахсияти эшон саҳм бигзорад.

Агар яке аз мақсадҳои ташкили барномаи “Фурӯғи субҳи доноӣ...” инъикоси озмун бошад, ҳадафи дигараш муаррифии чехраҳои нави адабиёту фарҳанг ва тарғибу ташвиқи китобу китобхонӣ миёни кӯдакону наврагон ва дигар кишрҳои ҷомеа мебошад. Чуноне дар боло гуфта гузаштем, телевизион барои ҳар як кӯдак нақши омӯзгор ва мураббиро мебозад ва ташкилу намоиш додани чунин

барномаҳо ба мисли барномаи “Фурӯғи субҳи доноӣ...” қадами нахустин, вале устуворест барои рӯй овардани кӯдакону наврасон ба китобу китобхонӣ. Камол Насрулло, Шоирӣ халқии Тоҷикистон ва узви ҳакамони озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ...” дар як матлаби худ менависад, ки “Озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ...”-ро метавон бидуни шубҳа, яке аз дастовардҳои замони соҳибистиклолии мамлакат номид. Ин озмун воқеан шабеҳи субҳе буд, ки бо фурӯғи равшани худ ҳаёти моро, хусусан, ҳаёти наврасону кӯдакони ҷумҳуриамонро мунаввар кард. Ин сапедаҳои дониш муҳаббати фарзандони моро ба китоб бедор кард. дари китобхонаҳо боз намуд, китобро то ҷойе даст ба дасти мардум ва хусусан, наврасону ҷавонон намуд...” [9].

“Телевизиони “Баҳористон” барои кӯдакони то 3-сола барнома омода намекунад. Барои кӯдакони синни томақтабӣ, яъне аз 3 то 6-7-сола барномаҳои махсус омода карда мешаванд. Қисми зиёди эфирро филмҳои тасвирӣ банд мекунад, ки истехсоли давлатҳои хориҷа ҳастанд” [3]. Дар умум, тамошои намоиши “Фурӯғи субҳи доноӣ...”-и Телевизиони “Баҳористон”-ро барои кӯдаконе тавсия дода метавонем, ки аллакай аз ӯҳдаи хондану навиштан мебароянду қобилияти дарк карданро дороанд.

АДАБИЁТ

1. Эшматов З., Таъсис ва ташаккули Телевизиони Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2016. – С.130.
2. Миралиев А., Давлатов М., Педагогика ва психология. – Душанбе: Ирфон, 2007. – С.334.
3. Сафарова М., Телевидение и его влияние на общественное мнение (на примере государственных телевизионных каналов Таджикистана) [Телевизион ва таъсири он ба афкори ҷамъиятӣ (дар мисоли шабакаҳои телевизиони давлатии Тоҷикистон)]. – Душанбе: Ирфон, 2018. – С.204.
4. Умарова Г., Освещение гендерных проблем в программе “Оила” Телевидения Таджикистана [Инъикоси масъалаҳои гендерӣ дар барномаи “Оила”-и Телевизиони Тоҷикистон]. – Душанбе, 2012. – С.21.
5. Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 9 феввали соли 2019, №АП-1165. URL: <http://prezident.tj/node/19430>
6. Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 5 феввали соли 2020, №АП-1339. URL: <http://prezident.tj/node/22436>
7. Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 11 феввали соли 2021, №АП-43. URL: <http://prezident.tj/node/25136>
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26 декабри соли 2019. URL: http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=39234
9. Камол Н., Сапедаҳои дониш ва ё озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ...” ба мо чӣ дод, 21.01.2020. URL: <https://khovar.tj/2020/01/sapedadami-donish-va-yo-ozmuni-fur-i-sub-i-dono-ba-mo-ch-dod/>
10. АМИТ “Ховар”, 30.12.2019. URL: <https://khovar.tj/2019/12/yfvafoyvamarosimi-tantavii-oizasuporii-oliboni-ozmuni-um-urivavii-fur-i-sub-i-dono-dar-teatri-davlatii-akademii-opera-va-balet/>
11. АМИТ “Ховар”, 18.12.2020. URL: <https://khovar.tj/2020/12/rano-nasriddinova-so-ibi-sho-oiza-i-fur-i-sub-i-dono-kitob-ast-dar-soli-2020-gardid/>
12. “Фурӯғи субҳи доноӣ...”. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WvTSdl7rP18&t=82s>
13. www.tvb.tj

ИНЪИКОСИ ОЗМУНИ ҶУМҲУРИЯВИИ “ФУРҶИ СУБҲИ ДОНОӢ КИТОБ АСТ” ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ “БАҲОРИСТОН”

Дар мақолаи мазкур инъикоси озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” дар Телевизиони “Баҳористон” мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Объекти таҳқиқро асосан намоиши “Фурӯғи субҳи доноӣ...”, ки дар Телевизиони “Баҳористон” роҳандозӣ гардидааст, ташкил медиҳад. Намоиши “Фурӯғи субҳи доноӣ...” барномаест, ки дар ҳошияи озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” дар Телевизиони “Баҳористон” ташкил шуда, бо иштироки ғолибони озмун ва иштирокчиёни ғаёли он рӯи навор меояду паҳш мешавад. Агар яке аз мақсадҳои ташкили барномаи “Фурӯғи субҳи доноӣ...” инъикоси озмун бошад, ҳадафи дигараш муаррифии ҷеҳраҳои нави адабиёту фарҳанг ва тарғибу ташвиқи китобу китобхонӣ миёни кӯдакону наврасон ва дигар қишрҳои ҷомеа мебошад.

Калидвожаҳо: журналистика, журналист, телевизион, кӯдакон, наврасон, озмун, барнома, намоиш, таъсир, ҳолат.

ОСВЕЩЕНИЕ РЕСПУБЛИКАНСКОГО КОНКУРСА “УТРЕННИЙ СВЕТ МУДРОСТИ—ЭТО КНИГА” НА ТЕЛЕВИДИЕНИИ “БАХОРИСТОН”

В статье исследуется освещение республиканского конкурса “Утренний свет мудрости—это книга” на телеканале “Баҳористон”. Объектом исследования в основном является программа “Утренний свет мудрости...”, которая транслировалась на телеканале “Баҳористон”. Программа “Утренний свет мудрости...”-это программа, организованная в рамках республиканского конкурса “Утренний свет мудрости—это книга” на телеканале “Баҳористон”, который будет транслироваться с участием победителей и активных участников. Если одна из целей программы “Утренний свет мудрости...”-отразить конкуренцию, другая цель представить новые лица литературы и культуры и способствовать чтению среди детей, подростков и других слоев общества.

Ключевые слова: журналистика, журналист, телевидение, дети, подростки, конкурс, программа, шоу, влияние, ситуация.

COVERAGE OF THE REPUBLICAN COMPETITION “THE MORNING LIGHT OF WISDOM IS A BOOK” ON THE “BAHORISTON” TELEVISION

The article examines the coverage of the republican competition “The Morning Light of Wisdom is a Book” on the “Bahoriston” TV channel. The object of the research is mainly the program “Morning Light of Wisdom...”, which was broadcast on the “Bahoriston” TV channel. The “Morning Light of Wisdom...” program is a program organized within the framework of the republican competition “The Morning Light of Wisdom is a Book” on the “Bahoriston” TV channel, which will be broadcasted with the participation of the winners and active participants. If one of the goals of “The Morning Light of Wisdom...” program is to reflect competition, another goal is to introduce new faces of literature and culture and to promote reading among children, adolescents and other sectors of society.

Keywords: journalism, journalist, television, children, adolescents, competition, program, show, influence, situation.

Сведения об авторе: *Мухамедов Сомон Туйчибоевич* – магистрант кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики Таджикского национального университета. Адрес: Таджикистан, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992) 559 16 98 98 E-mail: somonmuhammad300@gmail.com

Information about the author: *Muhamedov Somon Tuychiboevich* – Master of the Department of Television and Radio Broadcasting of the Faculty of Journalism of the Tajik National University. Address: Tajikistan, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Tel.: (+992) 559 16 98 98 E-mail: somonmuhammad300@gmail.com

ТАЪСИРИ “ШОҲНОМА” ВА ШАХСИЯТИ ФИРДАВСӢ ДАР АШӢОРИ ШОИРОНИ МУОСИРИ ТОҶИК

Сулаймони Аҳтам
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фирдавсӣ ба унвони бузургтарин шоири мардуми тоҷику форс ва пешраву пешвои ҳамаи шоирон дар ҳазор соли гузашта ҳамеша мавриди ситоиши шоирони бузурги ин адабиёт будааст. Аз Асадии Тӯсиву Мавлонову Ҳофизу Саъдиву Ҷомӣ гирифта то замони ҳозир аз Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” ситоишҳо кардаанд. “Шоҳнома” саршори муҳаббати беинтиҳо нисбат ба Ватан ва халқ буда, дар саросари он ишқ ба зиндагӣ ва ороишу некбахтии инсон ва парҳез аз озори дигарон ва нафрат аз ҷангу куштору хунрезиву вайронгарӣ аз мавзӯҳои калидӣ мебошанд.

Шоирони бузург аз дидҳои гуногун ба ин масъалаҳои муҳими ҳаёти рӯй овардаанд. Аз ҷумла мавзӯи арзишҳои миллий, қариб дар осори ҳамаи адибон ҷойгоҳи хос дошта ва имрӯз ҳам он аз ҷиддитарин мавзӯҳо дар эҷодиёти суҳанварон аст.

Дар адабиёти муосири тоҷик нахуст устод Садриддин Айни, бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик ба “Шоҳнома” таваҷҷуҳ намуда, соли 1934 ба муносибати 1000 – солагии Фирдавсӣ рисолаи таҳқиқиро бо унвони “Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ” ба таъъ расонда, дар адабиётшиносии тоҷик пояи илми фирдавсипажӯхиро бунёд ниҳод. Устод Айни бо далелҳои зиёд нишон дод, ки “Забони “Шоҳнома”...на танҳо сар то по ба оммаи тоҷикон фаҳмост, балки бештарини вожаҳои он имрӯз дар забони зиндаи мардуми тоҷик қор фармуда мешаванд: ҳатто дар “Шоҳнома” луғатҳои форсӣ ба он гуна талаффуз қор фармуда шудаанд, ки имрӯз дар забони адабии Эрон қор намефармоянд, аммо Фирдавсӣ калимаҳои ба қор бурдааст, ки мардуми тоҷик бо ин калимаҳо гуфтугӯ ва муошират мекунанд” [6, с. 434].

Ин равия дар марҳалаҳои баъд дар осори шуаро ва нависандагони муосири Тоҷикистон, аз ҷумла Сотим Улуғзода, равнақи бештар ёфт. Сотим Улуғзода дар ростии муаррифии “Шоҳнома” бузургтарин хидматро дар ҷомеаи тоҷикзабони Осиёи Миёна анҷом дод. Нависандаи фишурдаи мазмуни дostonҳои “Шоҳнома”-ро ба насри салис бозгӯӣ кард ва дар пайи он романи машҳури “Фирдавсӣ”-ро таълиф намуд. Суҳанварони муосири тоҷик Садриддин Айни, Пайрав Сулаймонӣ, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Бокӣ Раҳимзода, Муҳиддин Аминзода, Ғаффор Мирзо, Муъмин Қаноат, Мастон Шералӣ, Қутбӣ Киром, Л. Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор,

Гулназар, Камол Насрулло, Ҳақназар Ғоиб, Низом Қосим, Фарзона, Рустам Ваҳхобзода ва дигарон Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ўро васфу ситоиш намудаанд.

Дар назми солҳои 60-70-и асри гузаштаи тоҷик васфу бузургдошти арзишҳо, шахсиятҳо ва устураҳои миллии тоҷикӣ равнаку ривоч ёфта буд. Ин солҳоро метавон дар адабиёти тоҷик давраи ба вучуд омадани андешаҳои нав ва марҳалаи бозгашт ба асолати хеш номид. Масоили миллиро дар кори шоирон ва адибон аз матраҳтарин мавзӯ метавон маҳсуб кард. Муҳимтарин масъала дар осори шоирони муосир, ҳифзи тафаккур, расму оин, таърих, суннат ва асолати милли будааст. Шоирони муосири тоҷик аз ҷумла Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Ҳақназар Ғоиб, Гулруҳсор ва дигар шоирон ҷанбаи талмехӣ ва асотиргарии ашъори худро тақвият ва густариш дода, дар мавзӯи шахсияти Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, арзишҳои милли ва таърихӣ, бехтарин шеърҳоро офариданд. Забон ва баёнро ба сатҳи олии шеър иртифоъ бахшиданд. Бо нигоҳи тоза, суварӣ ҳаёл, тасвирҳои ҳиссӣ ва андешаҳои бикр аз ҳузури худ дар ин мавзӯ хабар додаанд. Чунин аст, ки силсилаи шеърҳои ин шоирон дар робита ба шахсияти Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, арзишҳои таърихӣ ва милли дар адабиёт, зебо, хонданӣ ва мондагор аст. Яке аз мавзӯоти умда, ки пайваста дар шеъри ин шоирон аз он ёд мешавад ин Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ мебошад. Дар шеъри муосири тоҷик ҳар шоире дар робита ба ин мавзӯ ҳарфи гуфтани доштааст. Ҳарфи онҳо дар робита ба Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ аз сари сидқ ва иродату ишқ буда, барои баёни андешаҳои милли ва таърихияшон ҳамеша аз ин паёмбари ҳамоса ва асари ҷовидонии ӯ ёдовар мешаванд.

Дар он рӯзгоре, ки давлати Шӯравӣ фаолияти адабии нависандагонро шадидан зерӣ назар дошт, яке аз шеваҳои шоирони огоҳи тоҷик дар роҳи арзишҳои милли ва таърихӣ худ рӯчӯ ба гузаштаи таърихӣ миллат дар либоси тамсил ва киноя буд. Ин гуна ашъор барои эҷоди худбоварӣ ва рушди худшиносии насли ҷавони Тоҷикистон бисёр аҳамиятнок буд. Онҳо аз ин тариқ ба дифоъ аз фарҳанг ва таърихи дурахшони миллати худ бархостанд. Дар миёни мавзӯоти таърихӣ шоирони ин даврон низ дар баробари дигар арзишҳо, Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” аз ҷойгоҳи хосе бархӯрдоранд.

Муъмин Қаноат шоирест, ки бо рӯҳиёти ҳамосии худ ва таваҷҷуҳ ба ифтихороти асотири миллии асил ва корномаҳои бузурги инсонии давраи навин ба ҳаким Фирдавсӣ шабоҳати маънавии зиёд дорад. Дар шеъру достонҳои ӯ ба фаровонӣ намунаҳои талмехоти вобаста ба “Шоҳнома”, шахсиятҳои асотирӣ ва ҳамосиву қаҳрамони “Шоҳнома” ба мушоҳида мерасад. Масалан шеъри “Тахти Ҷамшед” ва дигар ашъори силсилаи “Созҳои Шероз”, боби “Сарахбор” аз достони “Тоҷикистон – исми ман”, достонҳои “Ғаҳвораи Сино”, “Сурӯши Сталинград”, “Ғаҳвораи Исмаи”, “Ҳамосаи дод”, “Масъуднома” ва шеърҳои зиёде аз файзи ёдкарди қаҳрамонон ва мазмунҳои “Шоҳнома” бархӯрдоранд. Аз ҷумла дар достони “Тоҷикистон – исми ман” менависад:

Байроки адли Ковиён
пар мезадӣ болои сар
Дар дасти садҳо дастаи
Озодагони Бохтар.
*Ҳам тухмаи мардона
Чун дурдона зерӣ обҳо,
То ин ки рӯйд аз замин
Фирдавсӣ Суҳробҳо...* [8, с. 23].

Таъсири рӯҳиёти ҳамосии Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” дар вазну оҳанги назми Муъмин Қаноат низ эҳсос мешавад, хусусан мавридҳои зиёде, ки Муъмин Қаноат ба вазни машҳур бо “Шоҳнома” – мутақорибӣ мусаммани маҳзӯф ва мақсур рӯй овардааст. Муъмин Қаноат дар таркиби достони “Ғаҳвораи Сино” чунин абёт дорад:

*Биё косагул, фурсате май кашем,
Ки умрест ранҷи пайнай кашем.
Бубахшо даме равшанӣ бар димоғ,
Ки шабро сафедӣ бубахшад чароғ* [8, с. 212].

Дар ин мавзӯ ашъор ва достонҳои Муъмин Қаноат агар оғози кор бошад, минбаъд бо ашъори миллатпарастона ва ватанхоҳонаи шоирони насли нав чун

Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Ҳақназар Ғоиб ва Гулрухсор ин мавзӯ тақвият ва густариши бештар ёфт.

Дар адабиёти муосири тоҷик Лоик Шералӣ яке аз шоироне мебошад, ки ба мизони зиёд аз шахсияти таърихиву адабӣ ва осори Фирдавсӣ баҳра бурдааст. Лоик бешубҳа аз шоирони забардастест, ки тавонистааст бо афкор ва ҳунари эҷодии худ ба тасвирпардозиву мазмунсозӣ ва образофаринӣ дар заминаи “Шоҳнома” бипардозад ва мавзӯро, ки ба асри нав созгор ҳастанд, дар қолабҳои образҳои кӯҳна бо дигар тарз ва баёни нав ироа кунад. “Шеър

Лоик, ҳам оне, ки дар қолабҳои замони ва ҳам оне, ки дар қолабҳои суннатӣ эҷод шудааст, дар маҷмӯи суруди инсонии садаи бист мебошад. Инсоне, ки шоҳиди гардишҳои бузурги иҷтимоӣ, ҳамдаври ҳамсолони паровари хеш, инсонии замони кашфи кайҳон, замони расидани пой фарзанди одам ба рӯи Мох, замони рӯи ниёз овардани инсоният ба Олами асгар – ҷаҳони инсон, ба арзишҳои умумибашарӣ, замони ҳудогоҳиву хештаншиносӣ буд” [10, с. 10].

Лоик Шералӣ дар шеъри “Гиряи Кова бар ҳабдаҳ писараш” бори дигар ин фоҷиаро мавриди ҷустуҷӯ ва ковиш қарор медиҳад ва бо радифи “мегирад”, аз ин зулму бедоди Заҳҳок ва андешаҳои аҳриманиӣ ӯ навҳа бар фалак сар медиҳад ва ин фоҷиаро дарди қулли башар медонад ва ёдовари ин андеша аст, ки дар ҳар даври замоне аҳримансириштон ва душманони башар дар пайи нобудии инсон ва мағзҳо баромадаанд ва ҳатто заминро осмон дар ин мусибат гирён аст. Шеър чунин аст:

*Даруни синаи сардам дили садпора мегирад,
Миёни хонаи бекӯдакам гаҳвора мегирад.
Зи базми гарми шоҳон хандаи мастона меояд,
Ба чашии ман вале ҳар хишти бурҷи бора мегирад.
Замин – бечора медонам, фалак бечоратар аз ӯ,
Ду бечора ба аҳволи мани бечора мегирад.
Замину осмон танҳо, ба гардун ахтарон танҳо,
Ҳаёлам бо мани танҳо ҳама саёра мегирад [16, с. 294].*

Дар шеъри “Писари ҳаждаҳуми Кова” Лоик Шералӣ Фирдавсӣ ва қаҳрамонони ӯро дар ҳар замоне зинда медонад ва дар набарди қулуни инсоният бар зидди ҳама гуна зиштию бадӣ ёвар ва мададгор мешуморад. Ба назари шоир Кова имрӯз ҳам зидди ҷанг ва баҳри сулҳу осоиш мубориза мебарад. Шоир абноии башарро писари ҳаждаҳуми Кова медонад:

*Монда дар таҳлукаи биму бало,
Меравад деҳ ба деҳу шаҳр ба шаҳр.
Мезанад бар даҳани ҳар Заҳҳок,
Мекашад кини ҳама мардуми даҳр.*

*Меравад деҳ ба деҳу шаҳр ба шаҳр,
То ҳама сулҳу сафо ҷӯ бошанд,
Ҳама абноии башар пиндорӣ,
Писари ҳаждаҳуми ӯ бошанд... [16, с. 292].*

Устод Бозор Собир низ яке аз шоирони тавоноии муосири мо мебошад, ки аз Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” таъсир пазируфтааст. Дар шеъри “Фирдавсӣ” ишқ ва самимияти ҳудро ба ин паёмбари ҳамоса бисёр зебо ва шоирона ба қалам овардааст:

*Хуришед рафту аз паси хуришед баста шуд,
Меҳи ситорақӯби дари чармӣи шаб.
Шабқӯраи нигоҳи ман аз лонаиш парид,
Вақте навохт соати бурҷе ба гӯиш шаб [7, с. 18].*

Ин шеър аз тасвири фавқулода зебо бархӯрдор аст. Дар воқеъ дар байни тамомии шеърҳое, ки ба ин абармарди бузург бахшида шудаанд, сухани тозаву шоирона гуфтан муҳол аст. Аммо Бозор Собир дар ин мавзӯи шеъре оӣ ва тасвирӣ, суруда, ки на фақат чехраи Фирдавсиро муҷассам месозад, балки ҳикоят аз шебу фарози рӯзгори аҷамии ва адабу фарҳанги эшон низ менамояд. Бозор Собир Фирдавсиро дар коргоҳи ҳаёлаш меорад ва ӯро аз шоироне медонад, ки ҳамеша дар тӯли ин ҳазор сол пешгоми тамоми шоирон буда, ва ҳамеша дар назди тамоми шоирон ва халқаш, аз ҷойгоҳе баланд бархӯрдор аст.

Ҳарчанд сиву панҷ будаиш умри шоирӣ,

*Дар синни шеър аз ӯ нагузаштаст шоире,
Дар сиву панҷи шоирӣ шуд пири шоирон,
Оби сухан ҷашиду бишуд Хизри шоирон,
Яъне агар навинаӣ, аз ӯ ту охирӣ,
Деринаӣ агар, ки ту дерина охирӣ [7, с. 18].*

Фирдавсӣ бешубҳа, бузургтарин шоири форсу тоҷик аст ва оянда ҳам вақте таассуботи миллӣ дар қавмҳои ҷаҳон поён пазирад, ҷаҳонӣён ўро бузургтарин шоири башарият хоҳанд хонд. Агар Фирдавсиро танҳо ба унвони як шоири бузург ва ҳатто бузургтарин шоири форсу тоҷик бишиносем, қадри ўро дуруст нашинохтаем ва ҳаққи ўро адо накардаем. Фирдавсӣ на танҳо бузургтарин шоири форсу тоҷик, балки ҳақиму мутафаккири бузург ва раҳбари фикрӣ ва муаллими бузурги миллати тоҷику форс ва ҷовидонагибахши озодӣ ва истиқлоли Эрон аст. Ва “Шоҳнома”-и ӯ муаррифгари миллати форсу тоҷик ба унвони миллате бо фарҳанги волои бостонӣ ва мояи иззату эътибор дар назди ҷаҳонӣён аст. Бозор Собир мегӯяд:

*Гӯянд агар калимаи худро ту арза кун
Меҳонам аз навиштаи Фирдавсӣ байтҳо,
Чун аз ҷавобнома ба монанди мурдаҳо...
Хуришед рафту аз паси хуришед баста шуд,
Меҳи ситорақӯби дари чармпуши шаб.
Шабқӯраи нигоҳи ман аз лонаи парид,
Вақте навохт соати бурҷе ба гӯши шаб [7, с. 18].*

Аз ин байтҳо маълум мегардад, ки арзишҳои миллӣ ва таърихӣ дар шеъри муосири тоҷик, бисёр ҷиддӣ матраҳ гардидааст. Баъд аз садо додани ин паём дар шеъри Муъмин Қаноат, дар шеъри шоирони дигар ин садо баландтар шуд. Чунин аст, ки ҷойгоҳи мавзӯи арзишҳои таърихӣ, дар шеъри муосир маҳдуд нагаштааст балки он дар ин давра густурдатар мешавад. Масалан, Лоик Шералӣ дар орзуи як миллати воҳиди гузаштаи пурифтихори худ аст, бо номи Хуросони бузург, ки дар натиҷаи ҷангҳо ва ғасбу хунрезии таърихӣ ва сиёсатҳои замон, ин сарзаминҳо аз ҳамдигар ҷудо шудаанд. Дар шеъри “Хуросони бузург” мегӯяд:

*Чу аз насли Фаридунем,
Аз як реша, як хунем.
Чу аз хуни Сиёвушем,
Ҷовидон ҳамоғушем.
Дирафиши Ковиён бо мост,
Фарри ориён бо мост [16, с. 320].*

Лоик меҳоҳад пайванди рӯҳонии миллатро бо алоқамандӣ ба авлоду аҷдод таъмин намояд. Ин шеъри Лоик мисоли равшани ин даъвост. Чунин ба назар мерасад, ки шоир ба таърих эҳтиёҷ пайдо мекунад, то сабақи онро барои имрӯзӣён ва ояндагон фароҳам созад:

*Чу аз як Ҷоми Ҷам ҳастем,
Аз як Ҷоми Ҷам мастем.
Агар Рустам сар афрозад,
Зи нав парчам барафрозад
Хуросони бузурги мо,
Хуросони сутурги мо! [16, с. 320].*

Шоир қабл аз ҳама, аз рӯҳи тавоноии миллати худ ифтихор мекунад, ки он қабл аз ҳама рамзи хирад, хушёрӣ, бедорӣ ва ҳудогоҳист. Таъбири “Ҷоми Ҷам” намоди таърих, фарҳанг, хирад ва дониш аст. Шоир меҳоҳад дубора ба он шукӯҳу шаҳомати миллати тоҷик бирасад ва аз нав дар орзуи Рустами дигарест, то дубора номбардор ва пуштибони ин миллати қаҳрамонофар бошад ва Хуросони бузург ва мардуми тоҷик ба он шаҳомати пештараашон даст ёбанд. Муъмин Қаноат дар шеъри “Тахти Ҷамшед” таассуроти худро аз Шероз баён мекунад. Шеъри “Тахти Ҷамшед” як сайри равонии аҷибӣ бо завқу эҳсос ва хоҳишу ормонҳои таҳмирефта аст. Дар ин шеър устод Муъмин Қаноат худро дар замони гузаштаи пуришқӯҳи Эронзамин тасаввур мекунад ва ба дар қасри Доро Ҷоми Ҷамшед дар даст дорад, ки мояи шукӯҳи ин сарзамин буд. Шоир аз гузаштаи пурифтихораш ёдовар мешавад:

*Чу боло мешавам бар маснади хуришеди Ҷамшед,
Ки дорад ошён эзид, ки дорад хокдон хуришед,*

*Дар ин қасри хароботе, ки Доро буду дунё буд,
Дирафши ковиёни найзае аз моҳ боло буд* [8, с. 330].

Шоир аз замони салтанати Доро подшоҳи Эронзамин ва қасри ӯ ёдовар мешавад ва аз ин қаср, ки шоир онро акнун хароб ва вайрона мебинад, замоне маҳди баруманди кудрату тавоноӣ ва донишу хирад буд ва ба ҳамин далел аст ки меғӯяд: “Дирафши ковиёни найзае аз моҳ боло буд”. Яъне чи аз назари кудрат ва тавоноӣ ва чи аз назари илму дониш ҳамеша ин сарзамин ва қаҳрамонони он пешгом будаанд.

Шеърҳои дигари Муъмин Қаноат “Давоми нек роҳатро” мебошад, ки ин шеър ҳимоят аз ҳайсиёт, ҳувият ва гузаштаи пурифтихори худ мебошад. Ин шеърро устод Қаноат ба Владимир Луговской, шоири шаҳри рус, ки ба тоҷикон ва фарҳанги онҳо бо назари таҳқир нигоҳ кардааст, бахшидааст. Мухотаби ғӯянда вақте ба ин сарзамин омадааст, ки замини бузургоне чун Рустам, ибни Сино, Рудакӣ ба дастӣ бекҳо афтид ва “бозичаи айём шуда” буд. Дар ин шеър аввал аз Рустами Дастон, ки намоди пирӯзӣ ва диловарии мардуми тоҷик мебошад, ёдовар мешавад:

*Даме ки размгоҳи бешикасти Рустами Дастон,
Ба ҷанги бекҳо афтид аз дастӣ забардастон,
Даме ки базмгоҳи Ибни Сино, Рудакӣ, Хайём
Бишуд ҷавлонгаҳи дуздон,
Бишуд бозичаи айём,
Ба ин ҷо омадӣ пои пиёда мисли як сарбоз,
Ба қалби шоиру бо ҳуҷҷати раҳсоз* [8, с. 325].

Муъмин Қаноат дар ҳамон айёми кудрати авҷи Шӯравӣ, зимни ёдоварии гузаштаи пурифтихори миллати хеш, ба ин шоири рус, ба таври бисёр маънодор, ғосибон ва истилогарони сарзамини худро “дузд” меҳонад ва барои ин шоири роҳсози рус, изҳори таассуф мекунад, ки бо вучуди ҳузури физикӣ дар ин сарзамини адабпарвар, аз ганҷинаи маънавии тоҷикон беҳабар ва бебаҳра мондааст. Шоири рус гиру дорҳои замона, танҳоиҳои ин кишварро диду бас. Вай бузургии дар замири ин ғавғою сукути танҳои ниҳонро дида натавонист:

*Чу шоир ёд н-овардӣ макони разми Рустамро,
Надидӣ даврагардон Ҷоми сесадрораи Ҷамро.
Аҷамро дидиш савти аҷамро лек нашинидӣ,
Дамӣ тирӣ бузургонро ту хору бенаво дидӣ* [8, с. 326].

Ин суҳанон ишора ба он қасоне доштанд, ки тамаддуни тоҷикро ба дидаи камбинӣ мешинохтанд. Ин замин Ҷоми садпораи Ҷам, яъне Ҷоми Ҷаҳоннамои таъриху тамаддуни дароз ва кудрати садпора шудаи он аст, вай оҳанги савти Аҷамро менавозад. Ҷоми Ҷам (ё Ҷоми Кайхусрав), ки дар “Шоҳнома” аз он зикр шудааст, ҳама ҷаҳонро менамуд ва хангоме, ки Афросиёб подшоҳи Туронзамин, паҳлавони Эронзамин, Бежанро ба ҷох меандозад, Кайхусрав бо ин Ҷоми Ҷаҳоннамо дар кучо будани Бежанро пайдо мекунад. Ин Ҷом рамзи хирад ва дониши ин мардум аст. Манзури шоир аз “Ҷоми сесадрораи Ҷам” ҳамон Хуросони бузург аст, ки ба қисматҳо ва марзҳои ҷудогона ҷудо шудааст.

Ҳақназар Ғоиб низ яке аз шоирони тавоноӣ муосири тоҷик аст, ки бештари ашъораш реша дар худшиносии миллӣ ва “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дорад. Устод Ҳақназар Ғоиб дар шеърҳои худ, мардумро ба дӯст доштани Ватан, ҳифзи марзубум, бедории миллӣ, ва арзишҳои таърихӣ даъват менамояд. Ӯ “Шоҳнома”-ро ҳамчун намоди ватандӯстӣ, шӯҷоату далерӣ, хираду дониш медонад ва маъноҳои ибратомӯзи “Шоҳнома”-ро хуб дарк кардааст ва аз онҳо дар шеърҳои худ ба таври бисёр муассир истифода менамояд:

*Аз зовияи дидгаҳи “Шаҳнома”
Ёбед раҳу шохраҳи “Шаҳнома”.
Эй тозанигоҳони Ватан! Аз раҳи меҳр
Бинед Ватан аз ниғаҳи “Шаҳнома”* [2, с. 31].

Дидани Ватан аз ниғаҳи “Шаҳнома” яъне ин Ватанро решапайванди ҳамон сарзамини паҳновар, Ориёно доништан ва худро аз табори қаҳрамонони ин сарзамин ва омӯхтани сабақи далериву шӯҷоат ва хираду дониши қаҳрамонони асари Фирдавсро ҳадафи худ қарор додан мебошад. Яъне муроди шоир аз ин мисраъҳо ин аст, ки мардуми ин сарзамин бояд ба монанди қаҳрамонони “Шоҳнома” бошанд ва ба муқаддасот ва арзишҳои таърихӣ ва миллии худ арҷ

бигузоранд. “Воқеан ин шиносой хоси ҷонпайвандии миллатест, ки Ватанро аз дидгоҳи бузургҳои “Шоҳнома” мешиносад ва медонад, ки ношикастии рӯҳи ӯ маҳз ба ҳамин сарзамин, ба ҳамин арзишҳои арҷмандӣ тааллуқ дорад” [2, с. 33]. Ҳақназар Ғоиб пайванди мардуми тоҷикро бо “Шоҳнома” ва унси онҳоро ба ин ҳамосаи миллӣ, хеле хуб баён мекунад:

*Дар кишвари “Шоҳнома” зебад тоҷик,
Бо дафтари шиқу хома зебад тоҷик.
Бо тиру тӯфанги ақл дар раддаи шиқ,
Пӯшида зи нанг ҷома, зебад тоҷик.* [2, с. 34].

Шеърҳои Ҳақназар Ғоиб рӯй овардан ба арзишҳои таърихӣ, бузургон, муқаддасоти Ватан ва рӯй овардан ба он чизе, ки моро ба имрӯз овардааст ва аз имрӯз ба фардо мерасонад, мебошанд. Ҳақназар дар шеъри “Сӯгномаи Фирдавсӣ ба Рустами Достон” (“Садои Шарқ”, 2013-№1), ки дар вазни “Шоҳнома” навишта шудааст, бисёр бо сӯзу гудоз аз номи Фирдавсӣ, дар бораи ҷаҳонпахлавони “Шоҳнома” Рустами Достон мепардозад ва аз аз ин ки Рустамро дар “Шоҳнома” қурбонии макри бародараш Шағод мекунад, бисёр пушаймон аст ва мегӯяд:

*Туро куштаним худкушӣ буд, оҳ,
Заволи замони хушӣ буд, оҳ...*

Куштани Рустамро куштани худ ва замони заволи хушӣ медонад, дигар ба набарде тавони пойдорӣ қарданро надорад, ва он қадар аз беадолатии замон ва қувваи бадӣ ба танг меояд, ки дигар наметавонад Рустам дигарбора саргаштаи дашти кин шавад ва метавонад ин гави номдор то абад ба зерҳои хоки мазор аз дахшати рӯзгор биосояд. Баъдан ӯ аз ин фикраш бармегардад ва мегӯяд:

*Худоё, чӣ мегӯям охир зи ғам
Зи андӯҳи ҷону зи ашқи алам?
Ки Рустам ба Эрон ҷигарбанд буд,
Ба хубу бадаш ҷисмпайванд буд.*

Ӯ ҷаҳонпахлавони “Шоҳнома”-ро диловари шикастнопазир мешуморад ва дар саҳни киноярӣ ва паҳлавонӣ касеро ҳамтои ӯ намедонад. Марги Рустамро фоҷиаи дардноки миллати Ориёно медонад ва бисёр дареғу афсӯс меҳӯрад аз ин ки Рустам аз макри бародари худ кушта мешавад ва ба гунае ин тамсил ёдовари замони ҷанги бародаркушӣ солҳои 90-ум мебошад. Шоир майи бедорӣ ва огоҳиву хирад метавонад, то ғами ин миллатро рафъ созад ва дигар ин сарзамин бе Рустам намонад:

*Бидеҳ май, ки ҷисмам ба ҷӯш оварад,
Дилу ақро дар хурӯш оварад.
Ки як дам шавам фориз аз Таҳмтан,
Намонад зи Рустам тухӣ ин Ватан!*

Дар шеъри “Афсона”, ки соли 1984 навишта шудааст замони сиёсати ҳукумати Шӯравӣ буд ва дар ин замон арзишҳои таърихӣ ва миллии халқи тоҷик, то андозае фаромӯшшуда ҳисоб мешуд, Гулрухсор бо як эҳсоси зебо аз гузаштаи пурифтиҳори худ ёдовар мешавад:

*Ёд қардам Ҳофизу “Шаҳнома”-хониҳои ту,
Нақиҳои зиндаи Беҳзоду Мониҳои ту.
Сангҷонӣ, саҳтҷонӣ, кӯҳсонҳои ту,
Аз шукӯҳ, баҳри мани ларзандарӯҳ афсона гӯ* [4, с. 359].

Ин ғароиши эҷодӣ ва эътиқодии адиб аз аввалин шеърҳои ӯ шурӯъ гардида, дар муддати солҳо тақвият меёбад. Ин як амри табиист, зеро шоир сол то сол ба воситаи мутолиа ва таҷрибаи адабӣ ба дарки шахсият ва мақоми волеи Фирдавсӣ ва арзиши азими таърихӣ ва миллии “Шоҳнома” бештару амиқтар мерасад. Дар солҳои истиқлол мавзӯи мазкур дар эҷодиёти Гулрухсор беш аз ҳар давраи дигар вусъат ва ғановат пайдо менамояд. Дар шеъри “Ғами Таҳминаҳо”, ки соли 1999 иншо шудааст, шоир таъкид мекунад, ки барои расидан ба ормони миллӣ ва дарки ватану ватандорӣ бояд бештар таваҷҷуҳи мо ба “Шоҳнома” бошад ва паёмҳои башари онро ҳамеша мавриди омӯзиши худ қарор диҳем.

*Ишқи меҳан ҳадяи ҷовиди яздон аст.
Аз худованди саҳо “Шаҳнома” бояд хонд.
Аз адолат аз садоқат аз ватандорӣ,
Аз ҳақиқат, аз сафо “Шаҳнома” бояд хонд* [4, с. 596].

Шоира ба хонандаи худ бо даъвати ““Шахнома” бояд хонд” хитоб мекунад ва гуфтанист, ки “Шоҳнома” саросар ҳикмат аст. Агар мо “Шоҳнома”-ро” бихонем ва бо он унс бигирем ва ба рамзи дostonҳои он биандешем, зиндагӣ барои мо маънии дигаре хоҳад ёфт ва огоҳонатар хоҳад шуд ва зиндагии дигареро ҳам ширинтар хоҳем кард. Шоира қаҳрамонон ва воқеаву рӯйдодҳои ин шоҳасарро мазмунҳои нави иҷтимоӣ бахшидааст, ки мурод аз инҳо ҳуди ҳодисаву воқеаҳои замони шоир ва миллати ӯ мебошад. Аз ин ҷост, ки мегӯяд:

*Акси Сухроб аст дар чаими падар бефар,
Баҳри Рустам чун ҷазо “Шахнома” бояд хонд.
То башар хунёгари аргушти шайтон аст,
Аз ғами Таҳминаҳо “Шахнома” бояд хонд [4, с. 596].*

“Шоҳнома” худ саросар ишқ ба зиндагӣ ва озоишу некбахтии инсон ва парҳез аз озори дигарон ва нафрат аз ҷангу куштору вайронгарӣ мебошад. Муроди шоир ин аст, ки зиндагии инсонҳо ва андешаву рафтори онҳо ҳам бояд бар пояи хирад бошад ва сарпечӣ аз ҳукми хирад моёи тирарӯзӣ ва бадбахтӣ аст.

Шоира дар шеъри “Шоҳнома” (соли 1997) гӯё тамоми афқору эҳсос ва таҳлилу таҳқиқи адабӣ ва эҷодии ҳудро дар ин мавзӯ хулоса менамояд ва ин шеър ба як суруди машҳур ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар Эрон табдил меёбад:

*Шоҳнома сухан аст, сухани бемаргӣ.
Шоҳнома рӯҳ аст, ба тани бемаргӣ.
Шоҳнома Ватан аст, Ватани бемаргӣ.*

*Оре, оре, Шоҳнома Ватан аст!
Ватане к- аз ману ту,
Натавонанд ба шамиеру ба тазвир рабудан.
Шоҳнома хирад аст,
Хираде, ки ба ҷаҳон омӯзад,
Ҳунари аз аҷали ҷаҳл намурдан.*

*Шоҳнома адаб аст,
Адабе к-аз самари сабздароҳташ,
Ҷовидон баҳра бигирем.
Шоҳнома нафас аст,
Нафасе к-аз ману ту гар бирабоянд,
Бимирем, Бимирем, бимирем [4, с. 57]!*

Гулрухсор дар ин шеър барҳақ “Шоҳнома”-ро “сухани бемаргӣ” меҳонад, чунки Фирдавсӣ вақте кохи баланди ҷовидонии ҳешро пай афканд, ки Эрон асири истилои хилофати арабии Бағдод буд. Забону адаби расмӣ дар маҳфилҳои болои иҷтимоӣ арабӣ буд. Ӯ бо сурудани китобе бо ин ҳаҷму азамат, тавоноҳои забони форсии тоҷикиро барои баёни анвои матолиб нишон дод ва пояи забони форсии тоҷикиро устуворӣ бахшид ва забони “Шоҳнома” муддати зиёда аз ҳазор сол аст, ки меъёр ва пуштвонаи забони адабӣ қарор гирифтааст. “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ паёмовари рӯҳи ҷовидони миллат аст. Эҳсоси ватанхоӣ ва хотироти муштарак миллию фарҳангии милли доштан ва бо миллате воҳид вобаста буданро Фирдавсии бузург бо офариниши “Шоҳнома”-и худ ҷовидонагӣ бахшидааст.

Таъсири “Шоҳнома” ва нигорандаи он Фирдавсӣ дар ҳар асру замоне чи аз назари ахлоқӣ ва чи аз назари шинохт ва хувияти милли бар ҳар шоире, ки пас аз Фирдавсӣ по ба арсаи адабиёт ниҳодааст, ба равшанӣ мушоҳида шудааст. Фирдавсӣ бо “Шоҳнома”-и худ мафҳуми Хуросони бузургро мушаххас кард ва дар дили ҳар як аз ҳаммилатонаш эҳсоси ориёӣ буданро барангехт ва вақте мегӯяд: “Аҷам зинда кардам бадин порсӣ” арзиши қору рисолати ҳудро дуруст дарёфтаву баён кардааст ва фарҳангу забони сокинони Хуросони бузургро, ки хатари аз байн рафтани он буд, тавассути “Шоҳнома” аз ҷанги нестӣ раҳонида, онро ба нуктаи авҷи шаҳомат расонидааст.

Ишқу алоқаи шоирони муосири тоҷик ба Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ боис шудааст, ки онҳо ашъоре бо илҳом аз “Шоҳнома” ва Ҳақими Тӯс бисароянд. Метавон гуфт, асл ва дарунмоёи ашъори шоироне аз қабилҳои Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор, Ҳақназар ва дигаронро мавзӯот ва мазмунҳои миллию бузургдошти арзишҳои таърихӣ ташкил медиҳад ва гузашта аз ин сабку саликаи нигориши онҳо милли аст. Дар ашъори ин шоирон ҷилваҳои

равшани дилбастагӣ ва садоқати онҳо ба Фирдавсӣ ва “Шохнома”-и ӯ мушохида мешавад. Таърихи миллӣ ва бузургдошти Фирдавсӣ ва “Шохнома”-и ӯ, мавзӯи аслии ашъори шоирони мазкурро ташкил медиҳад ва бештари сурудаҳои онҳо дар ин замина эҳёи фарҳанги миллӣ ва таърихи миллиро фаро мегирад.

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки муҳимтарин ва мушаххастарин масири таҳаввулоти афкор ва завқу салиқаи адабӣ дар ашъори ин шоирон муҳтавои худшиносии миллӣ, эҳёи фарҳанги таърихӣ ва васфу бузургдошти бузургони ин миллати адабпарвар мебошад ва иншоаллох, мо шохиди шукуфой ва борварии бештари адабиёти миллӣ ва таърихии миллати тоҷик хоҳем гардид.

АДАБИЁТ

1. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
2. Аҷамӣ Муҳаммадалӣ. Шоире бо китобу сабки худшиносӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2013. – 157 с.
3. Ваҳхоб Рустам. Адабиёт ва фарҳанги миллӣ. – Душанбе, Адиб, 2011. – 224 с.
4. Гулрухсор Сафӣ. Девон (Девони Ишқу Ашқу Ханда). – Душанбе: Пайванд, 2004. – 954 с.
5. Ёҳаккӣ Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
6. Китобиносии Фирдавсӣ ва “Шохнома” (Нишондихандаи библиографии адабиёт). Китоби 1. Мураттиб Юнусов А. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 450 с.
7. Коллектив. Занҷираи тиллоии шеър. – Душанбе. – 2018. – 152 с.
8. Қаноат Муъмин. Тоҷикистон исми ман – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 440 с.
9. Маҳмадаминов А. Адабиётшиносӣ ва ҳудодоҳии миллӣ. – Душанбе: Сино, 1997. – 212 с.
10. Сатторзода Абдунабӣ. Мероси дили шоири дилдода ва озода. Пешгуфтори “Куллийёт” - и Лоик Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с., сах. 5 – 16.
11. Турсунзода Мирзо. Куллийёт. – (дар 6 ҷилд). – Ҷ.1. Шеърҳо – Душанбе: Ирфон, 1971. – 316 с.
12. Турсунзода Мирзо. Куллийёт. – (дар 6 ҷилд). – Ҷ.2. Dostonҳо ва либреттоҳо – Душанбе: Ирфон, 1971. – 316 с.
13. Ҳофизи Шерозӣ. Куллийёт. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.
14. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
15. Шарифзода Х. Шохнома ва шеъри замони Фирдавсӣ. – Душанбе: 2014. – 400 с.
16. Шералӣ Лоик. Куллийёт (дар 2 ҷилд). – Ҷ.1. Ашъор. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.

ТАЪСИРИ “ШОХНОМА” ВА ШАХСИЯТИ ФИРДАВСӢ ДАР АШӢОРИ ШОИРОНИ МУОСИРИ ТОӢИК

Дар мақолаи манзур яке аз мавзӯҳои муҳим, вале камтар мавриди таҳқиқ қароргирифта дар адабиётшиносии муосир – таъсири шахсият ва шохасари Фирдавсӣ “Шохнома” дар матни нази навини тоҷик мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф ин мавзӯро аслан бар асоси эҷодиёти шоирони маъруфи Тоҷикистон Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоик Шералӣ, Ҳақназар Ғолиб ва Гулрухсор Сафӣ пажӯҳиш намуда, дар боби шакли нахваи ин таъсирпазирӣ, ҳаҷму густараи он ва ҳадафу натиҷаҳои он ба ҳулосаҳои мушаххаси илмию назарӣ мерасад.

Калидвожаҳо: “Шохнома”, Фирдавсӣ, истиқбол, шоирон, муосир, таъсирпазирӣ, Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоик Шералӣ, Гулрухсор, Ҳақназар Ғолиб, пажӯҳиш, назм, адабиёти давраи нав.

ВЛИЯНИЕ “ШАХНАМЕ” АБУЛКАСИМ ФИРДАВСИ И ЕГО ОБРАЗ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

В настоящей статье уделяется внимание ещё недостаточно изученной теме влияния легендарного образа и творчества великого классика таджикско-персидской литературы Абулкасима Фирдавси в современной таджикской поэзии. Автор для решения данного вопроса в основном опирается на поэзии знаменитых таджикских поэтов Мумина Каноата, Бозора Собира, Лоика Шерали, Хакназара Гоиба и Гулрухсора Сафи. В ходе расследования уточняются вопросы методические, стилистические и художественно-смысловые аспекты преемственности в творчестве современных таджикских поэтов относительно творчестве Фирдавси.

Ключевые слова: «Шахнаме», Фирдавси, приветствовать, поэт, современный, влияние, Мумин Каноат, Бозор Собир, Лоик Шерали, Гулрухсор, Хакназар Гоиб, институт, поэзия, литература нового периода.

THE INFLUENCE OF "SHAHNAME" ABULKASIM FIRDAVSI AND ITS IMAGE IN MODERN TAJIK POETRY

This article focuses on the still insufficiently studied topic of the influence of the legendary image and work of the great classic of Tajik Persian literature Abulkasim Firdavsi in modern Tajik poetry. To resolve this issue, the author mainly relies on the poetry of the famous Tajik poets Mumin Kanoat, Bozor Sobir, Loik Sherali, Haknazar Goib and Gulrukhsor Safi. In the course of the investigation, the questions of methodological, stylistic and artistic and semantic aspects of continuity in the work of modern Tajik poets regarding the work of Firdavsi are being clarified.

Keywords: "Shahnameh", Firdavsi, welcome, poet, contemporary, influence, Mumin Kanoat, Bozor Sobir, Loik Sherali, Gulrukhsor, Haknazar Goib, institute, poetry, literature of the new period.

Сведения об авторе: Сулаймони Ахтам – магистрант второго курса факультета филологии Таджикского национального университета. Тел.: 93 144 82 31

Information about the author: Sulaimoni Akhtam – second-year Master's student of the Faculty of Philology of the Tajik National University. Phone: 93 144 82 31

SOURCES OF REPLENISHMENT OF SLANGISMS

Xu Zhipeng
Tajik National University

In modern linguistic literature, the term "slang", which has evolved in its meanings, is used in several senses, which complicates the understanding of the specifics of the grouping of the English vocabulary it denotes. Therefore, before talking about the variety of ways of word formation, one should dwell on the basic division of all units of slang into general and special (generalandspecialslang).

Common slang is, outside of the English literary language (Standard English), commonly understood and widely spread in colloquial speech, figurative words and phrases of emotional and evaluative coloring, claiming novelty and originality in these qualities and acting as synonyms of words and phrases of the literary language. Special slang includes words and phrases of this or that class or professional jargon. I.V. Arnold suggests a similar division of slang into general and special, which is based on the peculiarities of the sphere of use.

At the same time, she notes that according to the semantic system of the vocabulary of the English language, if slangism denotes a new and necessary concept, they can gain a foothold in standard English. If the semantics of slangism is marked only by novelty, then the existence of such a unit does not differ in special duration, it disappears from the language, thus forming the most volatile part of the vocabulary of the language.

General slang is defined by V.A. Khomyakov as "relatively stable for a certain period, widespread and generally understandable layer of vocabulary and phraseology in the environment of lively colloquial speech (sometimes with phonetic, morphological and syntactic features), very heterogeneous in its genetic composition, the degree of approximation to the literary language, which has a pronounced emotional and expressive evaluative character, often representing a mock protest against social, ethical, aesthetic, linguistic and other conventions and authorities". The formation of a slang dictionary occurs at the expense of the same sources and means that are characteristic of the language in general and the English language in particular. According to E.M. Berestovskaya, the difference between word formation in the language in general and specifically the formation of slang units is only in proportions and combinations.

All the main types of word formation are represented in youth vocabulary: conversion, affixation, word composition, abbreviation, etc. If we turn to V.G. Vilyuman, then in his work we will see that this author believes that the main role in replenishing this stylistic group in the English language is played by the rethinking of words in connection with their figurative use, narrowing and expanding the meaning. Many slang words arise from the reduction of words, word composition. The role of affixation in the formation of slang words is insignificant. According to his observations, borrowings that have undergone phonetic adaptation and rethinking are also a productive way of word formation [6, 138]. Let's consider only some of the features of word formation, which clearly reflect the general trends in English slang.

Composition, telescopic education is a way of word formation in which part of one word merges to form a single word with part of another word or with a whole word. Young people really like words formed in this way, words that cannot be found in any dictionary, but can be recognized by the presence of two original words: "snail-mail" is an old-fashioned way of transmitting information; "Flatworm" - underline; "User-friendly" - a system with convenient means of communication, "Cyberbuddy" is an Internet interlocutor.

- metaphorization is one of the most productive ways to expand the vocabulary of slangisms. The presence of metaphors and metonymy in the youth language is explained by the gravitation towards expressiveness and the desire for specific images: "holdontoyoursocks" - so hold on; "Toputablowl-torch" - give a magic kick; "Staykind"

("behealthy") - be healthy; "Topeakcareer-wise" - to pursue a career; "Toshakeabit" - to dance; "Tobustoutsomemoves" - show the class in the dance.

the most numerous class was the process of rethinking lexical and semantic units.

According to V.G. Vilyuman, rethinking words in connection with their.

3. Lexical deviations from the norm.

This group of lengisms includes the following categories:

a) the use of such phrases as andall (and everything else, and all that) is unacceptable for the literary or business style, which indicates a deviation from the literary norm:

"howtheywereoccupiedandall", "they'reniceandall", "helovedhimandall". Also used synonymous expressions "and stuff", "and crap", "and all that stuff", "all my crap".

b) the formation and use of complex evaluative epithets like "sleep-with-the-sheep-and-nofire order", "to be drop-dead gorgeous", "rushed-off-her-feet waitress", "stick-in-the-mud mood";

c) in a familiar-colloquial style with its emotional expressiveness and emphaticity, there are skillfully combined units containing damn-type elements and euphemistic phrases: goddamn, damnmiserabletimeforthem, damnlonesomeranches. Here we mark "jouncing a bed", "outhouse", "rubbers", "to fill out in the shoulders and hams", "to hit the hay", "anatomical disconformity", "to drive off the only curve on Dead Horse Road" ... Within this group of slangisms, an attempt was made to make a semantic classification. It should be noted here that the division into classes is rather arbitrary and does not cover the entire number of slangisms, but at the same time it helps to synchronize data.

1. Units marked with ethnic discrimination: "smokes", "a dinge", "shine box", "shine killing", "yaller", "yellow", "woptown", "wop";

2. prison sentiment, it should be noted, is essential within this group: "in he caboose", "prowlie", "hot car list", "check bouncer", "copper", "snuck", "heist guys", "to case", "K- car", "finger man", "sneezer", "rapper", "to rap", "high pillow", "to swan", "reader", "blotter", "needle-up punks", "torpedo", "A stick-up", "to run reefers", "to can smb", "cut", "to cop smth off", "coke-hound", "sap", "heap", "to sing", "pay-off", "honkytonk", "to burn up", "heater and iron", "sneeze", "lit", "a bindle punk", "a gun", "to breeze";

3. vocabulary denoting monetary names, drugs, alcoholic beverages: "hooch", "dead soldier", "cleaned up", "juju", "a stick ot tea", "mean", "c-note", "the ice", "hop", "Grift", "yellow backs", "coke-hound", "to be like a ferry boat", "a bindle punk", "to get a mild toot on", "spot", "fin", "to be dizzy drunk on all fours";

4. slangisms related to the characteristics of a person: "to shake the fleas outa one's pans", "to crack wise", "to barber", "hoofer", "lug", "fink", "to figure-eight", "damwit", "To dry-gulch", "runt", "a fakeloo artist", "hoopla spreader", "pally", "to have French fits", "to square oneself", "to get a square deal", "swami guy", "Wren", "toots", "to clam", "sucker", "to be from home", "scramolaumpchay", "deal me out", "slob";

5. vocabulary denoting police officers or related spheres: "john", "dick", "private" - "on a confidential lay", "shamus", "private eye";

6. slangisms that are not included in the above groups. These are mainly exclamations or evaluative remarks and statements: "tank town", "pen" (penitentiary), "hooey", "hoopla", "Land's sake!", "It will be jake", "phooey", "old hat", "burg", "to glom something off", "world-beater", "sink my putt", "nix", "fast wagon", "gag lines", "to brace somebody", "tie-up", "under the hat", "with a lot of snap", "Nuts! How come?", "competes", "What's your lay?", "rep, info", "to shed the heater", "No little powders?", "To be from home", "deal me out", "to be a lot of birdseed", "to take the air", "keeno", "to pick up a job", "your .30-.30 (A gun)", "to be worn to the quick", "grub" (grub), "to slosh one's face", "his folks died (his parents)", "he had put him on the woolies (to coddle)", "You'll freeze your ass", "i'm not no queer", "one-shot thing", "he's not gona make it" (he'll not recover), "you got a kid", "smokes (cigarettes)", "i about to give up on you", "he hates my guts", "iain't never goin to be on the bubble".

SOURCES OF REPLENISHMENT OF SLANGISMS

This article explains etymology of the concept of "slang" and its place in language. The etymology of the term "slang" is one of the most controversial and confusing issues in lexicology. Common slang is, outside of the English literary language (Standard English), commonly understood and widely spread in colloquial speech, figurative words and phrases of emotional and evaluative coloring, claiming novelty and originality in these qualities and acting as synonyms of words and phrases of the literary language. Special slang includes words and phrases of this or that class or professional jargon. I.V. Arnold suggests a similar division of slang into general and special, which is based on the peculiarities of the sphere of use. At the same time, she notes that according to the semantic system of the vocabulary of the English language, if slangism denotes a new

and necessary concept, they can gain a foothold in standard English. If the semantics of slangism is marked only by novelty, then the existence of such a unit does not differ in special duration, it disappears from the language, thus forming the most volatile part of the vocabulary of the language.

Keywords: etymology, concept, slang, original phrases, phenomena, linguistics, translation equivalents, recognized, language systems.

ЭТИМОЛОГИЯ И МАФҲУМИ "СЛАНГ" ВА ҶОИ ОН ДАР ЗАБОН

Ин мақола этимологияи мафҳуми "сленг" ва ҷойгоҳи онро дар забон шарҳ медиҳад. Этимологияи истилоҳи "жаргон" яке аз масъалаҳои баҳссталаб ва печида дар лексикология мебошад. Сленгҳои маъмулӣ, берун аз забони адабии англисӣ (стандартӣ англисӣ), маъмулан фаҳмида мешаванд ва дар нутқи гуфтугӯӣ васеъ паҳн мешаванд, калимаҳо ва ибораҳои образноки рангорангии эмотсионалӣ ва арзёбӣ, даъвои навоарию асолати ин сифатҳо ва ҳамчун синоними калимаҳо ва ибораҳои забони адабӣ. Сленгҳои махсус калимаҳо ва ибораҳои ин ё он синф ё жаргонҳои касбиро дар бар мегиранд. И.В. Арнольд тақсимои шабеҳи жаргонҳоро ба умумӣ ва махсус пешниҳод мекунад, ки ба хусусиятҳои соҳаи истифода асос ёфтааст. Ҳамзамон, вай қайд мекунад, ки мувофиқи системаи маъноии луғати забони англисӣ, агар слангизм мафҳуми нав ва заруриро ифода кунад, онҳо метавонанд дар забони англисии стандартӣ мавқеи худро пайдо кунанд. Агар семантикаи сленгизм танҳо бо навигарӣ аломат дошта бошад, пас мавҷудияти чунин воҳид бо давомнокии махсус фарқ намекунад, он аз забон нопадид мешавад ва бо ин қисми ноустувортарин луғати забонро ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: этимология, мафҳум, жаргон, ибораҳои аслӣ, падидаҳо, забоншиносӣ, эквивалентҳои тарҷума, системаҳои забонӣ.

ЭТИМОЛОГИЯ ПОНЯТИЯ «СЛЭНГ» И ЕГО МЕСТО В ЯЗЫКЕ

В данной статье объясняется этимология понятия «сленг» и его место в языке. Этимология термина «сленг» - один из самых противоречивых и запутанных вопросов в лексикологии. Общий сленг, помимо английского литературного языка (Standard English), является общепринятым и широко распространенным в разговорной речи, образных словах и фразах эмоциональной и оценочной окраски, утверждающих новизну и оригинальность этих качеств и выступающих в качестве синонимов слов и фраз литературный язык. В специальный сленг входят слова и выражения того или иного класса или профессионального жаргона. И.В. Арнольд предлагает аналогичное разделение сленга на общий и специальный, исходя из особенностей сферы употребления. При этом она отмечает, что согласно семантической системе лексики английского языка, если сленгизм обозначает новое и необходимое понятие, они могут закрепиться в стандартном английском языке. Если семантика сленгизма отмечена только новизной, то существование такой единицы не отличается особой длительностью, она исчезает из языка, образуя наиболее изменчивую часть словарного запаса языка.

Ключевые слова: этимология, концепт, сленг, оригинальные фразы, явления, лингвистика, переводные эквиваленты, распознавание, языковые системы.

Сведения об авторе: *Сю Жипенг* - Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. **Тел:** +992 93-586-66-16.

Information about the author: *Xu Zhipeng* - Tajik National University, 2 nd year master degree of the Department of English and Comparative Typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. **Tel:** +992 93-586-66-16

ЖАНРОВАЯ СПЕЦИФИКА РУССКИХ ЧАСТУШЕК И ЛИРИЧЕСКИХ ПЕСЕН

Халифазода А.

Таджикский национальный университет

Частушка и лирическая песня представляют песенные жанры вербального художественного фольклора – жанры народной лирики.

Рассмотрим общие для частушки и лирической песни свойства, определяющие специфику использования соматизмов.

В отличие от пословицы, выступающей как результат метафорически переосмысленного и эстетически обработанного народной культурой представления опыта логического освоения действительности человеком, прагматически ориентированной на подтверждение ситуативно востребуемых ценностей и поэтому потенциально фиксирующей один из ценностно значимых аспектов народного опыта, лирическая песня и частушка направлены на выражение эмоций и чувств исполнителя, которые также являются ценностно обусловленными.

Ю. Н. Соколов определяет лирические песни как «народные песни, выражающие личные чувства и настроения поющих» [Соколов, 1925, с. 414]. Жанровую направленность лирической песни на выражение эмоций и чувств подчеркивает и Н. П. Колпакова: «Два основных цикла человеческих эмоций – радость и горе с их многочисленными тематическими подразделениями – составляют основное содержание народных лирических песен (выделено нами – В. Х.)» [Колпакова, 1962, с. 207] (см. об этом также [Лазутин, 1981] и др.). Направленность на выражение личных чувств исполнителя отражает и частушка – не случайно Ю. Н. Соколов устанавливает связь между рассматриваемыми жанрами при их характеристике [Соколов, 1925, с. 414]. На это свойство частушки прямо указывает и С. Г. Лазутин, утверждая, что ее главное назначение «не в том, чтобы подробно рассказать о тех или иных фактах (хотя жизненные события и отражаются в частушках), а в том, чтобы дать этим фактам и событиям определенную идейно-эмоциональную оценку, выразить те или иные мысли или чувства» [Лазутин, 1981, с. 63]. Фокусировка на жанровой функции выражать эмоциональное состояние исполнителя обладает принципиальной значимостью для интерпретации принципов использования кодовых имен. Если паремнологический код предполагает реализацию символики соматизмов в достаточно конкретной форме, то значение кодовых единиц в лирической песне и частушке не может быть описано в виде определенной дефиниции.

Исследователи подчеркивают, что сюжет в лирической песне и частушке не развит (в отличие, например, от эпических жанров). Так, С. Г. Лазутин акцентирует внимание на том, что если «в сказке и в былине повествование всегда образует сюжет, в котором отражаются какие-то события или действия и который, как правило, имеет свою завязку, кульминацию и развязку» [Лазутин, 1981, с. 61], то «в основе повествования лирической песни, как правило, лежит какой-нибудь один небольшой эпизод, в котором почти невозможно нащупать обязательные элементы эпического сюжета – завязку, кульминацию и развязку. Применительно к народной лирической песне, пожалуй, было бы точнее говорить не о сюжетах, а о сюжетных ситуациях или о повествовательности».

Итак, несмотря на отсутствие развернутой сюжетной основы, исследователи обнаруживают в лирической песне и частушке определенные сюжетные ситуации – как минимальную форму ее проявления.

Лирическая песня и частушка построены на основе сюжетных ситуаций, организация которых подчинена лирическому началу. Совокупность типовых сюжетных ситуаций народной лирики входит в состав заданных традицией «фоновых знаний» фольклорного коллектива. Их персонажами являются типовые представители фольклорного мира, в рамках жанрового кода реализующие типовые эмоциональные реакции. В результате в частушке и в лирической песне, где сюжетные ситуации отражают определенные типовые переживания героев, соматизмы, используемые при описании их действий и состояний, участвуют в реализации этих типовых эмоциональных реакций. В сюжетных жанрах при описании действий и состояний их персонажей использование соматизмов является органичным, а при подчинении сюжетной ситуации лирическому началу – психологически обоснованным.

Следовательно, в народной необрядовой лирике функции соматизмов, используемых при реализации сюжетных ситуаций, не ограничиваются номинированием описываемых элементов телесности персонажей. Исследуемые единицы используются при описании соматических реакций и ощущений, замещающих прямое номинирование чувств персонажей, прямое описание их эмоциональных состояний.

В народной лирике, направленной на эстетическое отражение типовых эмоций и чувств, фольклорные ценности реализуются в эмоционально-чувственном аспекте и предстают как опыт эмоционального освоения мира, выраженный в иносказательной форме. Но, в отличие от пословицы, эта иносказательность проявляется иным способом. Диктумное содержание текстов народной лирики, соответствующее ее поверхностной семантике, отражает реальные и парадоксальные типовые ситуации, включающие оперирование материальными объектами (частушка: *Сошью белую кофтеночку, Сошью, наутюжю, С твоим сыном погуляю, Тебя не послушаю; Седня праздник воскресенье, Я лучшше наряжусь: Крынки на ноги надену, Самоваром подвяжусь; лирическая песня: Ой, да во синем море Корабель плывет, Ах, корабель плывет, Аж волна ревет; Ой, да ты калинушка, Да ты размалинушка, А ты не стой, не стой На горе крутой. Ой, да вниз спускайся, Во сине море*). На уровне глубинной

семантики за счет наличия у членов фольклорного коллектива «знания» традиции реализуется типовая оценочная эмоция, основанная на ценностной ориентации их смысла.

Соматизмы в поверхностной семантике текстов народной лирики выступают в качестве одного из видов номинаций материальных объектов. В глубинной семантике частушки и лирической песни соматизмы участвуют в реализации типовых оценочных эмоций, экспликация которых осуществляется за счет наличия в традиции (1) стабильного ценностноориентирующего содержания соматизма, заданного на уровне национально-культурного кода, (2) заданного традицией представления о жанровой поэтике частушки и лирической песни. Несмотря на значительную общность принципов реализации соматизмов в лирической песне и частушке, отличающую их использование от заданного жанровой спецификой пословицы, существуют и особенности их реализации в рассматриваемых жанрах народной лирики.

Рассмотрим различия лирической песни и частушки, определяющие эти особенности. Характеризуя лирическую песню в аспекте соотношения ее содержания с действительностью, исследователи неоднократно подчеркивают, что «эта поэзия (элиминируя всякую реальность) в качестве единственного "реального объекта" имеет саму себя, т. е. ее поэтические формы не "относятся" <...> ни к какой реальности, кроме самого поэтического языка, их образующего. <...> Сама традиция понимается как субстанция содержания лирической песни, как та единственная реальность, которую изображает и выражает народная лирика» [Мальцев, 1989, с. 63]. Лирическая песня относится к тем жанрам фольклора, характеризуя которые, Б. Н. Путилов говорит, что в фольклоре «преломляется далеко не все, чем в данный момент живет общество, даже очень значительное и страшное. Основной жанровый массив фольклора чужд хроникальности, сиюминутности и даже просто откровенной злободневности» [Путилов, 1994, с. 24]. При этом частушку – наряду с анекдотами, слухами, сплетнями – указанный автор, наоборот, определяет как жанр «злободневный», прямо реагирующий на окружающую действительность [Там же] (подобные идеи отражены также в [Аникин, 2007 ; Лазутин, 1981 и др.]).

Тесная связь с ситуативной действительностью предполагает использование в частушках текстовых элементов, не получивших символического переосмысления, поэтому некоторые соматизмы функционируют в них исключительно как номинанты сюжетных компонентов и не реализуют кодовые смыслы (*Меня мама била – ой! – Об скамейку головой: Ненагульна моя доченька Является домой; Катится жемчужинка, Идет моя подруженька, Несет книжечку в руке О любимом Ильиче и под.*).

Лирические песни и частушки различаются по содержанию транслируемых эмоций. В связи с тем, что сюжетные ситуации народной лирики, определяющие ее тематику, связаны с реализацией определенных эмоций, типы этих эмоций можно приблизительно выделить на основании тематической классификации произведений рассматриваемых жанров. С. Г. Лазутин подчеркивает, что «в силу отмеченных жанровых качеств и особенностей возникновения частушки необыкновенно многогранны по своему содержанию, необычайно разнообразны по выражаемым ими мыслям, чувствам и настроениям» [Лазутин, 1981, с. 63]. При этом указанный автор отмечает, что они «предназначены для публичного исполнения в кругу молодежи» [Там же, с. 64].

Следовательно, при всем содержательном разнообразии, в силу тесной корреляции позиции персонажа и исполнителя частушка отражает взгляд на мир с позиции молодежной группы фольклорного коллектива, и поэтому абсолютное большинство частушек реализуют свое содержательное многообразие в игровом, комическом эмоциональном регистре, в основном – сквозь призму любовных отношений молодой пары. На превалирование в частушке молодежно-любовной тематики указывают и другие исследователи (например, в [Русское народное поэтическое творчество, 1986; Зуева, Кирдан, 2002 и др.]). Так, Т. В. Зуева и Б. П. Кирдан пишут: «Частушки проявляют внимание ко всем жизненно важным вопросам, их содержание разнообразно. Однако в огромном большинстве случаев они сочинялись молодежью, поэтому их самой популярной темой стала любовь. Персонажи частушек – девушка и парень от подросткового возраста до брака. Частушки передают мечты девушек о замужестве, парней о женитьбе; зарождение и развитие любовного чувства; любовные переживания разного рода. Молодежь протестует против власти родителей, их запрета на свободное чувство; сообщает о своей грамотности, позволяющей писать друг другу любовные письма; наивно стремится ко внешним формам городской

культуры как способу утверждения самостоятельности и привлечения к себе внимания со стороны противоположного пола» [Зуева, Кирдан, 2002, с. 361–362]. Как показало проведенное исследование, именно в частушках такого типа соматизмы фиксируются наиболее регулярно.

Частушки иной тематики (например, политико-агитационные) составляют значительно меньший по объему корпус текстов. При этом соматизмы в нелюбовных частушках практически не фиксируются. Для достижения точности анализа отметим, что единично признаки реализации соматизмами кодовой функции можно обнаружить в нелюбовных частушках. Нами зафиксировано 4 таких текста, что составляет 0,7 % от общего количества исследованных частушек. В них кодовое содержание соматизмов направлено на выражение не любовных, а патриотических эмоций, которые реализуются в «советских» политических частушках на основании проникновения в них элементов патриотического кода (*За страну свою родную Грудью встанем, как один. Мы своей земли ни пяди Никому не отдадим; Жить зажиточно в колхозе – Это дело наших рук. Так сказал товарищ Сталин, Наш любимый вождь и друг*).

Таким образом, соматизмы в частушке ограничивают свою функцию участием в представлении ценностей любовных отношений: соматический код в частушке – это код любовных отношений, что отличает ее от пословицы, ориентированной на отражение полной палитры национально-культурных ценностей. Тематическая классификация лирических песен, по мнению Т. В. Зуевой и Б. П. Кирдана, включает «песни бытовые (любовные, семейные, шуточные), песни социального содержания (разбойничьи, солдатские) и песни крестьянских отходников – людей, временно ушедших из своих деревень на заработки (ямщицкие, чумацкие, бурлацкие)» [Зуева, Кирдан, 2002, с. 294]. Эта тематическая классификация отражает виды типовых чувств и настроений определенного лирического героя народных песен – любящих парня и девушки, мужа, жены и других членов семьи, разбойников, солдат и т. д. Н. П. Колпакова подчеркивает, что тематические типы лирической песни подчиняются, в свою очередь, характеру передаваемых ими эмоций, которым соответствует их символика (см. цитату из работы указанного автора на с. 29): всю символику русских народных лирических песен Н. П. Колпакова разделяет на две группы: символику счастья и символику горя [Колпакова, 1962, с. 207]. Характер передаваемых лирической песней эмоций составляет перечень типовых проявлений «радости» и «горя», характерных для ее типовых лирических героев: например, для девушки – «горе» от расставания с возлюбленным (*Кручинна красная девица, печальна, Никто ее кручинушки не знает: Ни батюшка, ни матушка родные, Ни белая голубушка сестрица. Печальна душа красная девица, печальна, Не можешь ты злу-горю пособити, Не можешь ты мила друга забыти*), для разбойника – «горе» социального отторжения (*Уж куды-то я, добрый молодец, ни кинуся – Что по лесам, по деревням все заставы, На заставах ли все крепки караулы; Они спрашивают печатного паишпорта, Что за красною печатью сургучевой*), для солдата – «горе» от необходимости подневольной службы (*Со сторон люди глядят, Поймать меня хотят, Поймать меня хотят, Ручки-ноженьки сковать, Ручки-ноженьки сковать. Во солдатушки отдать, Во солдатушки отдать И батюшке не сказать!*) и т. д. Лирическая песня, несмотря на то что ее содержание «всегда в той или иной мере ограничено определенным кругом тем и образов» [Лазутин, с. 63], представляет общую логику эмоций фольклорного коллектива, причем по выраженному в них настроению включают произведения «трагические, оптимистические, юмористические, сатирические» [Зуева, Кирдан, 2002, с. 294].

В перечне сюжетных ситуаций лирической песни ситуации, связанные с любовными отношениями молодой пары, занимают далеко не ведущее место. При этом соматизмы участвуют в реализации сюжетных ситуаций самого разного типа, не ограничиваясь «любовными». Соматический код в лирической песне – это код особого спектра типовых эмоций и чувств, испытываемых ее типовыми персонажами.

Различия в специфике организации текста лирической песни и частушки, направленных на выражение чувств, определяются не только разницей в их объеме. Несмотря на то что частушка – в силу более тесной связи с действительностью – передает более конкретизированные эмоции, чем те, которые транслируются в лирической песне, способ их передачи, наоборот, отличается большей иносказательностью. Текст частушки организован как представление одной сюжетной ситуации, в которой эмоциональное состояние лирического героя передается исключительно за счет типовой коллективной оценки описываемых действий. Прямые

номинации эмоций и чувств (и их словообразовательные корреляты) фиксируются в частушке крайне редко, а их перечень крайне ограничен (в нашем материале – они номинируются лексемами любовь (в значении «чувство» 5 – 8 раз), тоска (3 раза), горе, веселый, весельице, развеселить – единично). В лирических песнях репертуар номинируемых эмоций и состав соответствующих лексем более разнообразен (в нашем материале – любовь, тоска, радость, горе, страдание, несчастье, грусть, веселье и их словообразовательные корреляты – всего более 80 употреблений, исключая контекстуальные повторы).

Все вышеописанные различия определяют специфику оценочных эмоций, реализуемых частушкой и лирической песней на уровне их глубинной семантики. Частушечный диктум отражает конкретные типовые ситуации бытовой жизни молодежного фольклорного коллектива. Типовые ситуации, составляющие диктум лирической песни, являются более обобщенными, чем в частушке, отвлеченными от реальности. Диктумное содержание лирической песни отражает типовые эмоции фольклорного коллектива, представленные как максимально обобщенные (радость и горе). В связи с этим на уровне глубинной семантики частушка транслирует более конкретную, чем лирическая песня, типовую эмоцию (активизируемую ее ритмико-мелодическим оформлением), связанную с оценкой типовой бытовой ситуации, реализующейся при помощи материального объекта (*Сошью белую кофтеночку, Сошью, наутюжю, С твоим сыном погуляю, Тебя не послушаю*: «Радость и озорство от противодействия потенциальной свекрови»; *Седня праздник воскресенье, Я получше наряжусь: Крынки на ноги надену, Самоваром подвяжусь*: «Веселье от праздника, позволяющего пренебречь правилами»). Обобщенный характер эмоций, с которыми ассоциируются сюжетные ситуации лирической песни, проявляется в следующих примерах: *Ой, да во синем море Корабель плывет, Ах, корабель плывет, Аж волна ревет; Ой, да ты калинушка, Да ты размалинушка, А ты не стой, не стой На горе крутой. Ой, да вниз спускайся, Во синем море*. В них на уровне глубинной семантики транслируются эмоции лирического героя, представленные на высоком уровне обобщения (горе, тоска).

Таким образом, пословица, частушка и лирическая песня обладают определенной жанровой спецификой, определяющей, в том числе, принципы использования соматизмов – как носителей содержания национально-культурного и собственно-жанрового кода.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Значение и смысл русских паремий в свете когнитивной прагматики / Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семенов // Известия Уральского государственного университета. Серия 1: Проблемы образования, науки и культуры. – 2010. – № 6 (85), ч. 2. – С. 169–180.
2. Русское народное поэтическое творчество: хрестоматия / под ред. А. М. Новиковой. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1987. – 512 с.

ЖАНРОВАЯ СПЕЦИФИКА РУССКИХ ЧАСТУШКИ И ЛИРИЧЕСКОЙ ПЕСНИ

В статье описывается, что частушки и лирические песни определяются как «краткие, меткие, глубокие по силе мысли народные изречения или суждения о жизненных явлениях, выраженные в художественной форме». Они применяются «к различным явлениям жизни», исследователи фиксируют внимание на широте их диктумного содержания, на его обращенности к самым разным значимым для представителей фольклорного коллектива ценностным смыслам. Различия в специфике организации текста лирической песни и частушки, направленных на выражение чувств, определяются не только разницей в их объеме. Несмотря на то, что частушка – в силу более тесной связи с действительностью – передает более конкретизированные эмоции, чем те, которые транслируются в лирической песне, способ их передачи, наоборот, отличается большей индифференциальностью. Текст частушки организован как представление одной сюжетной ситуации, в которой эмоциональное состояние лирического героя передается исключительно за счет типовой коллективной оценки описываемых действий.

Ключевые слова: частушка, лирическая песня, жанр, своеобразие, явление жизни, народ, смысл, фольклор.

ЖАНР ДАР ЗАРБУЛМАСАЛХОИ РУСӢ

Дар макола гуфта мешавад, ки масалҳо ҳамчун "кӯтоҳ, дақиқ, амики қудрати андешаҳои халқӣ ё андешаҳои марбут ба зухуроти зиндагӣ дар шакли бадеӣ" муайян карда мешаванд. Онҳоро "ба зухуроти мухталифи зиндагӣ" татбиқ мекунам, муҳаққиқон ба паҳлӯҳои мазмунӣ диктатураи худ, муроҷиати он ба маъноҳои мухталифе, ки барои намоёндагони коллективи фольклор муҳиманд, диққат медиҳанд. Тафовутҳо аз хусусиятҳои ташкили суруди лирикӣ ва рақсҳо барои изҳори эҳсосот на танҳо бо фарқияти ҳаҷмашон муайян карда мешаванд. Сарфи назар аз он, ки афсона - ба туфайли алокаи зиҷ бо воқеият, эҳсосоти мушаххасро нисбат ба онҳое, ки дар суруди лирикӣ паҳш карда мешаванд, интиқол медиҳад, баръакс, аллегорикӣ аст. Матни дитт ҳамчун як муаррифии як

холоати сюжетӣ ташкил шудааст, ки дар он ҳолати эҳсосии қаҳрамони лирикӣ танҳо тавассути арзёбии маъмулии амалҳои тасвиршуда интиқол дода мешавад.

Калидвожаҳо: исбот, жанр, асолат, падидаи ҳаёт, одамон, маъно, фольклор, дитт, суруди лирикӣ, ҷанба, маълумот, сифатҳои инсонӣ, конкретӣ, беназири.

GENRE SPECIFICITY OF RUSSIAN PROVERBS

The article describes that Proverbs are defined as "short, accurate, deep in the power of thought folk sayings or judgments about life phenomena, expressed in an artistic form." They are applied "to various phenomena of life", the researchers fix their attention on the breadth of their dictum content, on its appeal to a variety of significant values for the representatives of the folklore collective. Differences in the specifics of the organization of the text of a lyric song and a ditty aimed at expressing feelings are determined not only by the difference in their volume. Despite the fact that the ditto – due to its closer connection with reality – conveys more concrete emotions than those that are broadcast in a lyric song, the way they are transmitted, on the contrary, is more allegorical. The text of the ditto is organized as a representation of a single story situation in which the emotional state of the lyric hero is transmitted exclusively through a typical collective assessment of the described actions.

Keywords: proverb, genre, originality, phenomenon of life, people, meaning, folklore, chastushka, lyrical song, aspect, information, human qualities, concreteness, unambiguity.

Сведения об авторе: *Халифазода Аманджон* - Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the author: *Khalifazoda Aminjon* – Tajik National University, 2nd year Master's student of the Faculty of Russian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.

МАХСУСИЯТҲОИ СОҲТОРӢ-СЕМАНТИКӢИ ҶУМЛАҲОИ САВОЛИИ АЛТЕРНАТИВИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУТОБИҚАТИ ОН БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Холова М. И.

Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Дар ин мақола муқоисаи саволи алтернативии забони англисӣ (Alternative question) ва мутобиқати онҳо ба забони тоҷикӣ гузаронида мешавад. Бояд қайд кард, ки то ҳол саволи алтернативӣ объекти таҳқиқоти махсус дар маводи англисӣ ва тоҷикӣ набуд.

Дар қори А.А.Метлгок, ки ба ҳамин намуди савол бахшида шудааст, асосан, ҷиҳати интонатсионии он баррасӣ карда мешавад. Ҳаминтавр, СА(Саволи Алтернативӣ) аз ҷиҳати сохторию семантикӣ кам таҳқиқ шудааст ва аз ҷиҳати муқоисавии ҳарду забонҳо наомӯхта мондааст.

СА(инчунин онҳоро “саволҳои интиҳобӣ” ном мебаранд) [Митрофанова, 413-414]-и забони англисӣ асосан аз ду қисмат (баъзан зиёда аз он) дар худ алтернатив (интиҳоб) доранд, иборат аст. Дар СА ба шунаванда аз ду (ё ин ки зиёда аз он) вариантҳои интиҳоби яке аз амалҳо, ашёҳо, зухурот пешниҳод карда мешавад.

Омӯзиши сохтори СА аз он шаҳодат медиҳад, ки дар забони ҳозираи англисӣ навъҳои гуногуни ин намуди ҷумлаи саволӣ мавҷуд аст. Мисол, СА метавонад бо ду саволи умумӣ ҷавобгӯ бошад ва шакли эллипти ё ин ки қисмати якумаш метавонад ба саволи махсус ҷавобгӯ бошад.

Ҷ.Лиич ва Ж.Сварттик [Leech, 1978, 111] ҳатто чунин таркибҳои омехтаи саволиро яке аз навъҳои СА қайд намудаанд: “How shall we go? By Bus or by train?” (Leech, 1978 111). Нуқтаи назари аналогиро мо аз М.А.Беляева меёбем. Ӯ чунин қайд менамояд, ки СА метавонад бо калимаҳои саволӣ оғоз шавад [Беляева, 1971, 266].

“When will you come; in the evening or in the morning?”

Бояд қайд кард, ки дар чунин намудҳои СА аввали ҷумла бо калимаи саволӣ шурӯъ мешавад ва ҳаммаҷҳата ба саволи махсус мутобиқ аст, ки калимаҳои саволӣ (ғайр аз он ҳолатҳое ки калимаи саволӣ мубтадо ё ин ки муайянкунандаи мубтадо аст) ҳамеша бо феълҳои ёридиҳанда ё модалӣ меоянд [Leech, 1978, 283].

Аз намунаҳои “When will you come: in the evening or in the morning?” ва “How shall we go? By bus or by train?” маълум аст, ки ба қисмҳои ҷудо намудани синтактикӣ-маъноии онҳо яхела нест. Дар ҷумлаи якум қисмати аввал ба саволи махсус ҷавобгӯ аст ва аз қисмати 2-уми алтернатив бо ду нуқта ҷудо шудааст, ба он нишон медиҳад, ки қисми матни баъд аз он мавҷудбуда бо муносибати сабабнок

ба қисми матни пеш аз он буда алоқаманд аст [Ахманова, 1969, 121]. Дар ҷумлаи дуюм баъд аз қисмати якум (саволи махсус) аломати савол истифода шудааст, ки маънои тамомшудаи интонатсиониро нишон медиҳад. Ин ба мо моҳияти хориҷ намудани сохти намуди саволи “how shall we go? By bus or by train?”-ро аз рӯйхати СА медиҳад, ки қисми якумашро ҳамчун саволи махсуси алоҳида ва қисмати дуюмро “By bus or by train?” ҳамчун тартиби эллиптикии СА, “саволи алтернативӣ-эллиптикӣ” шуморем.

Х.Поутсма ду намуди СА-ро ҷудо намудааст: 1. СА бо пайвандаки саҳти алтернативӣ, 2. СА бо пайвандаки сусти алтернативӣ (дар онҳо баъд аз пайвандак феъли ёридоханда ё модалӣ партофта шудаанд ва танҳо қисмати алтернативӣ оварда мешавад: Is he an Oxford or Cambridge man?). Is he an Oxford man or is he Cambridge man? [Potsma, p. 243].

Аммо чунин ҷудонамудани СА ба ду гурӯҳ, гарчанде ки ашамияти муайянро ифода месозад, наметавон онро муваффақ шуморид, зеро ки СА бо пайвандаки алтернативии саҳт-ор (Is he an Oxford man or is he a Cambridge man?) инчунин бо пайвандаки алтернативии суст-ор (Is he an Oxford or Cambridge man?) як мазмунро ифода мекунад, дар ҳарду маврид интиҳоби алтернативи якхеларо дар назар дорад. Фарқият байни онҳо дар СА-и дуюм аст, ки феъли to be партофта мешавад. Аз ҳамин сабаб, саволи аввалро махсус ва дуюмро умумӣ шуморидан номатлуб аст.

Омӯзиши ҷумлаҳои саволи ва функсияҳои онҳо дар нутқи диалогӣ нишон медиҳад, ки онҳоро бояд бо ҷавобҳо дар умум дида баромад, зеро умумияти савол-ҷавоби диалогӣ “нутқи диалогии воҳиди коммуникативии махсус” мебошад. Баъзе аз вазъияти муаллифони грамматикаи амалии забони англисиро дида мебароем.

Як қатор муаллифон чунин мешуморанд, ки саволи алтернативӣ ҷавоби пурраро талаб мекунад [Бархударов, 1969, 282], дигарон бошанд ҷавоб ба СА ба ҳар як аъзои ҷумла, ғайр аз ҷавоб ба мубтадо, дар шакли пурра дода мешавад, аммо, вақте ҷавоб ба мубтадо тааллуқ дошта бошад, ҷавоб метавонад кӯтоҳ бошад. [Беляева, 1971, 266]

“Are you a student or a worker?” “I am a student”.

“Did you or your friend win the game?” “My friend did”.

Муаллифони A Communicative Grammar of English [Leech, 1978] ба он ишора мекунад, ки баъзе аз намудҳои СА ба мисли “Are you coming or not?”, “Are you coming or aren’t you?”, дар зимни ин саволҳои “yes-no”, СУ, ҷавоби кӯтоҳро дар шакли тасдиқӣ ё ин ки инкорӣ талаб мекунад. Мисол, вақте ки мо СУ “Are you writing?”-ро бо СА “are you coming or not?” ё ин ки “Are you writing or aren’t you?” муқоиса кунем, боварӣ ҳосил мекунем, ки ҷавоб ба онҳо якхела мешаванд: “Yes, I am” “No, I am not”.

Бояд қайд кард, ки ҷавоб ба СА одатан аз интиҳоби яке аз алтернативаҳо иборат мебошад. Аммо, агар дар СА даъват ифода ёбад, он метавонад инкорӣ бошад [Kington, 1958, 214]: “Will you have tea or coffee?” “Neither, thank you”. Дар нутқ СА бо интонатсияи ба худ хос фарқ мекунад. Ба ақидаи муаллифони гуногун махсусияти СА дар қисми якум интонатсияи дароянда ва дар қисми дуюм интонатсияи барояндааш аст. [Бархударов, 1969 282; Kington, 1958, 213]

Дар қорҳои махсус қайд карда мешавад, ки “қисми интонатсияи алтернативии савол намуди коммуникативӣ ва навъи он, инчунин муносибати шахси пурсанда ба ҳамсӯҳбат ё ин ки предмети нутқ муайян карда мешавад” [82, 17]

Агар СА (одатан навъҳои СА, ҷавобҳои тахминшудаи Yes-No) муассир тобиш ёфтаанд, барои онҳо “дар ҷумла гузоштани аъзои алтернативро ба ҷойи якум ва ҷудонамоии интонатсиониро аз қисми боқимондаи ҷумла хос аст”, ки “қисми дуюми алтернатив метавонад ҳамчун оҳанги пастшаванда ҳамчунин дароянда ифода шавад” [Метлгок, 1968, 17].

Омӯзиши қорҳои ба СА бахшида шуда, инчунин таҳлили мисолҳои аз адабиёти бадеӣ гирифташуда имконият медиҳад, ки маҳакҳои зерини муайянсозии СА-и забони англисиро ташкил кунем: 1. зарурати истифоданамоии ду (ё ин ки зиёда аз он) алтернативҳо; 2. истифодаи хатмии пайвандаки ор; 3. вучуд доштани интонатсия: а) пеш аз пайвандаки ор баландшаванда; б) дар охири ҷумла баландшаванда ё пастшаванда.

Бо назардошти махсусиятҳои ба худ хоси сохторӣ-маъноии СА, мо муайянсозии зерини онро пешниҳод менамоем:

Саволи Алтернативӣ(чудой) ҳамон конструксияи саволиеро меноманд, ки аз ду ё ин ки зиёда алтернавҳо иборат аст, бо ёрии пайвандаки оғ пайваст шудааст ва пеш аз пайвандаки оғ интонатсияи дароянда ва дар алтернативии охир интонатсияи пастшаванда (баъзан вақт дароянда) дорад ва интихоби яке аз алтернативҳоро талаб мекунад.

Аз ин муайнкунӣ баромада, ба СА конструксияҳои саволи зеринро метавон ворид кард, ба мисли “Are ladies allowed in the gallery? Or is there some other form of purdah now? [Anna G.,99].

Дар ин мисоли дар боло зикр гардида интихоби яке аз имкониятҳои дар саволи умумӣ ифодаёфта пешниҳод шудааст. Дар ин ҷо қисмати якум қисмати якуми алтернатив ба СУ мувофиқ аст, чигунае ки дар охири ҷумла аломати савол вучуд дорад. Қисмати дуюми асволи алтернативӣ инчунин ба СУ мувофиқ аст, аммо он бо пайвандаки оғ шурӯъ мешавад. Ва истифодабарии он дар сохтори ҷумлаи алтернативӣ ҳатмӣ аст. Ғайр аз ин, ин ҳар ду намуди ин савол ҷудо намешаванд ва ғўянда ба ҷавоби саволи якум интизор нашуда зуд ба шунавандабоз як имконияти дигар барои интихоби ҷавоб ба савол медиҳад. Дар ин сохтори саволи мураккаб оҳанг пеш аз пайвандаки оғ баланд мешавад ва дар охири савол оҳанги пастшаванда мегирад.

Ҳамин тавр, як сохтори саволи мурракабиро ҳамчун намуна меорем, ки мо онро саволи алтернативӣ намешуморем, ҳол он ки он дар худ пайвандаки оғ дорад:

“What color would you prefer? Or perhaps you’d rather have a white base?” [Hanna G- H., 85].

Дар ин ҷо қисмати якум (“What color would you prefer?”) саволи алоҳидаи махсус мебошад ва дар худ қисмати алтернатив надорад.

Аммо дар кори А.Ахмедов мо таснифи аҷоиберо ёфта метавонем. Ба махсусиятҳои ин намуди ҷумлаҳо ӯ онҳоро ба ду қисм: ҷумлае ки бо саволи одӣ буда ва ҷумлае ки бо саволи алтернативӣ меояд, [15,21] ҷудо намудааст

А.Ахмедов ду намуди саволи алтернативиро фарқ мекунад: “Саволи алтеонативии муайян” ва “саволи алтернативии номуайян”[15,21]. Намуди 2-ум ба саволи алтернативии англисӣ ҷавобгӯ аст.

Қайд кардан зарур аст, ки интонатсия воситаи асосии сохтани савол ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ аст.

Метавон панҷ намуди саволи алтернативии забони англисиро ҷудо кард.

Намуди якум. Саволи алтернативие ки аз ду саволи умумӣ иборат аст ва бо пайвандаки оғ пайваст аст.

Shall we go back to the hotel or shall we get some lunch somewhere else?” [hanna G. H.,25].

Ин намуди саволи забони англисӣ дар забони тоҷикӣ низ вохӯрдан мумкин аст, ки қисматҳои алтернативиро бо пайвандаки “ё” пайваст мекунад.

“Should we play or are you too tired? [Hemingway E.,186].

Дар забони тоҷикӣ, ки ба ин намуди саволи забони англисӣ ҷавобгӯ аст бо кўмаки оҳанги саволӣ сохта мешавад.

“Shall we sit here or go out in the garden? [Hemingway E.,22]

Намуд дуюм. Ба ин намуди зерин СА-е дохил мешавад ки бо роҳи эллиптикӣ сохта мешаванд, “саволи алтернативии эллиптикӣ”.

Ин намуди СА ба нутки гуфтугӯӣ хос аст.

“ A demi or back?” “A light demi” [Hemingway E.,229]

Намуди сеюм.

Ба ин намуди СА чунин сохторҳои саволие тааллуқ доранд, ки қисмати якумашон ба СУ ва қисмати дуюмаш ба СА мувофиқ ҳастанд.

“Who is fist, Jack or Jill? [Hanna G.H., 45]

Махсусияти хоси чунин намуди СА дар он аст ки қисмати дуюм, ки да худ алтернатив дорад, ба саволи алтернативии эллиптикӣ мувофиқ аст ва ба қатори саволи махсус медарояд. Аз ҳамин сабаб, ба мақсад мувофиқ мешуд, ки онро “саволи алтернативӣ-махсус” номид.

Ин намуди ҷумлаи саволиро бп қисматҳо ҷудо менамоем: қисмати якум (Who is fist), ва қисмати дуюм (Jack or Jill?). танҳо дар ин қисмат хабаре ки ғўянда меоҳад ба даст орад, вучуд дорад. Чигунае кион ба СА мувофиқ аст (Jack or Jill?) ба мақсад мувофиқ мешуд вақте ки онро яке аз намудҳои СА шумурд.

Қисмати аввали саволи алтернативӣ-махсусро одатан бо оҳанги пастшаванд ифода мекунад. Инчунин, воҳурдан мумкин аст, ки боз онро бо оҳангҳои дароянда ва бароянда ифода кард.[82,17]

Муқоиса нишон медиҳад, ки ин намуди зерини СА дар бисёр мавридҳо ба забони тоҷикӣ ҳам аз ҷиҳати сохт ва ҳам аз ҷиҳати маъно монанд аст

Намуди 4-ум. Ба ин намуди СА сохтори саволие ки аз ду савол иборат ҳастанд, дохил мешавад. Махсусияти хоси ин намуди СА сохтори интонатсионӣ ва пунктуатсионӣ мебошад.[Алимов Ш.44с]

“Are ladies allowed in the gallery? Or is there some other form of purdah now? [Hanna G.,99].

Аз ҷиҳати семантикӣ ҳарду саволи умумӣ ба ҳамдигар тобеъ ҳастанд ва дар яқоягӣ як маъноро ифода мекунад. Саволи умумии аввал (“Are ladies allowed in the gallery?”) қисмати аввали СА-ро ташкил мекунад ва СУ-и дуюм (Or is there some other form of purdah now?) қисмати дуюми СА-ро ташкил мекунад. Интонатсияи бароянда дар охири СУ-и якум ва дар охири СУ-и дуюм оҳанги пастшаванда дорад ва ин намуди ҷумлаи саволӣ байни худ ҳам аз ҷиҳати сохторӣ ва ҳам маъноӣ ба ҳам алоқаманд ҳастанд. Ин намуди ҷорум боз шакли эллиптикӣ дорад.

“Boys or girls? Or boys only?” Hanna H., Mod. r. Eng., 158

Намуди 5-ум. Ба ин намуди саволи алтернативӣ, саволи алтернативие дохил мешавад, ки дар ҷавоб тасдиқ ё ин ки инкорро талаб мекунад. Аз ҷиҳати сохтор онҳо аз ду қисм иборат мебошанд, алтернативро ифода мекунад ва бо ёрии пайвандаки оғ сохта мешавад. Қисмати дуюми ин намуди СА бо роҳи эллиптикӣ сохта мешавад, ки дар он калимаи нигоҳ дошта мешавад, ки маънои инкориро ифода мекунад. Баъзан вақт қисмати дуюм низ бо роҳи эллиптикӣ сохта мешавад. “Whether he’s guilty or not?” [Slesar H.,74]

Барои омӯзиши ин намудҳои забони англисӣ, бояд чунин аналогияро дар ташкил ёфтани сохтор ва маънои ин гуна конструксияи саволи дар забони муқоисашаванда дар хотир дошт.

“Anyway, Tanya, didn’t you say when in English do as the English do? Did you or didn’t you?” [Hanna H., 85].

Хайр, Таня оё худат нагуфти ки “Вақте ки дар Англия бошӣ, чӣ коре онҳо кунанд, иҷро кун” хаминхел не? [Х.М]

Муқоисаи ин гуногунии СА-и забони англисӣ бо ҷумлаҳои саволи забони тоҷикӣ нишон медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ чунин ҷумлаҳои саволӣ ба забони англисӣ монанд вучуд дорад.

Дар забони англисӣ барои пайвасти қисмҳои Саволи алтернативӣ танҳо як нишондиҳанда, яъне пайвандаки оғ истифода мешавад ва дар забони тоҷикӣ ин вазифаро ду пайвандак ё ва ё ин ки иҷро мекунад.

АДАБИЁТ

- 1.Алимов Ш.С. Методика обучения вопросительным предложениям английского языка студентов национальной (узбекской) аудитории языкового ВУЗа.-Москва, Российская государственная библиотека, 2006, 194с.
- 2.,Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 608с.
- 3.Ахмедов А. Вопросительные предложения в современном языке. Автореф. Дис. Дис. ...канд.филол.наук. – Ташкент, 1965.-26с.
- 4.Бархударов Л.С., Штеллинг Д.А. Грамматика английского языка. Изд.5-е.-М.: высшая школа, 1969. – 608с.
- 5.Беляева М.А. Грамматика английского языка. Изд. 5-е. –М.: Высшая школа, 1971. – 334с.
- 6.Метлгок А.А. Интонация альтернативного вопроса в английском языке.- Автореф. Дис...канд.филол.наук. – Минск,1968,-26с.
- 7.Митрофанова Н.П. Некоторые структурные особенности английской устной речи и выделение грамматического стержня в разговорных темах. 1958, с.399-440.
- 8.Leech G/, Svartvik J. A communicative Grammar of English London. Longman Group Ltd/. 1978/p -324.
- 9.Potsma A. Grammar of Late Modern English, part 1, 1904. P. -814.
10. Kington R. The Groundwork of English Intonation. Longmans, Green and Co/ London, 1958,p.-272.
- 11.Hanna G. H. Modernize of English/-M., Higher School. Publ./House, Higher School Publ, house, 1965.pp.204.
12. Hemingway E, To Have and Have not/ Intern.Rel. Inst.Publ.House, 1979,pp-216.

МАХСУСИЯТҲОИ СОХТОРӢ-СЕМАНТИКӢИ ҶУМЛАҲОИ САВОЛИИ АЛТЕРНАТИВИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУТОБИҚАТИ ОН БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур, муаллиф махсусиятҳои сохторӣ ва маъноии ҷумлаҳои саволи алтернативии забони англисӣ ва роҳҳои тарҷумаи онҳо ба забони тоҷикиро дида баромадааст. Муаллиф саволи алтернативии забони англисиро таҳлил намуда аз ҷиҳати сохтор ва маъноии ҷумлаҳои саволӣ онҳоро ба 5 қисмат ҷудо намудааст. Ва дар баробари ин, ҳар як 5-қисмати саволи алтернативиро роҳҳои тарҷумаи онҳоро ба забони тоҷикӣ ифода намудааст. Ҳангоми таҳлил намудан, қисми якумро саволи алтернативие

ки аз ду саволи умумӣ иборат аст ва бо ёрии пайвандаки ог сохта мешавад, чудо намудааст. Инчунин, қисми дуюм саволи альтернативие мебошад ки бо роҳи эллипти сохта мешавад. Ба қисми сеюм чунин сохторҳои саволие тааллуқ доранд, ки қисмати якумашон ба СУ ва қисмати дуюмаш ба СА мувофиқ ҳастанд. Қисми чорум бошад, сохтори саволие ки аз ду савол иборат ҳастанд ва ҷумлаи дуюм бо пайвандаки ог шурӯъ мешавад. Қисми панҷум, ба ин намуди саволи альтернативӣ, саволи альтернативие дохил мешавад, ки дар ҷавоб тасдиқ ё ин ки инкорро талаб мекунад. Аз ҷиҳати сохтор онҳо аз ду қисм иборат мебошанд, альтернативро ифода мекунад ва бо ёрии пайвандаки ог сохта мешавад.

Калидвожаҳо: махсусият, сохторӣ-маъноӣ, саволи альтернативӣ, қисм, пайвандаки ог.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛЬТЕРНАТИВНОГО ВОПРОСА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО СООТВЕТСВИЕ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье автор рассматривает структурно-семантические особенности альтернативного вопроса английского языка и способ его перевода в таджикском. Автор анализирует альтернативного вопроса английского языка и с точки зрения структурно-семантической стороны выделяет их на пять частей. И одновременно, выражает каждого из пяти частейей альтернативного вопроса и их способов перевода на таджикском. Во время анализа, выделила первой части альтернативного вопроса, которой состоит из двух общих вопросов и формируется с помощью союза *ог*. И второй подвид, альтернативный вопрос который формируется эллиптическим путем. К третьей части относятся такие вопросительные конструкции, что первая часть соответствует к общему вопросу и вторая часть к альтернативному вопросу. А четвертая часть, вопросительная конструкция, которая состоит из двух вопросов и второе предложение начинается с союзом *ог*. Пятая часть, к этому подвиду касаются альтернативных вопросов, подобные альтернативного вопроса, предполагающие в ответе утверждение или отрицание факта. По структурному оформлению они состоят из двух частей, выражающихся альтернативных отношений и соединенных с помощью союза *ог*.

Ключевые слова: особенность, структурно-семантический, альтернативный вопрос, часть, союз *ог*.

THE STRUCTURAL-SEMANTIC PECULIARITIES OF ENGLISH ALTERNATIVE QUESTIONS AND THEIR ADEQUACY IN TAJIK LANGUAGE

In this article the author considers the structural-semantic peculiarities of English alternative question and the way of their translation into Tajik. The author analyzes English alternative question and in the view of structural-semantic side marks them out into five parts. And simultaneously, describes every five parts of alternative question and their ways of translation into Tajik. During the analyzes distinguished the first part of the alternative question, which consists of general questions and forms with the help of conjunction “or”. Also, the second part is an alternative question that forms in elliptical way. To the third part belong such question constructions which corresponds to general question and the second part to alternative. The fourth part, the question construction, which consists of two questions and the second sentence begins with the conjunction “or”. The fifth part, to this part, approaches the alternative questions such alternative questions that expect statement or negation of the fact. In structural formalization they consist of two parts, expressing alternative relation and connected with the help of conjunction “or”.

Keywords: peculiarity, structural-semantic, alternative question, part, conjunction “or”.

Сведения об авторе: *Холова Мухаббат Исмоилдиновна* - Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса кафедры английского языка и сравнительной типологии, факультета языков Азии и Европы ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: 911-13-12-72

Information about the author: *Kholova M.I.* – Tajik National University, master's degree Department of English Language and Comparative Typology, faculty of Asian and European Languages, TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: 911-13-12-72

IMAGE OF TRAGIC HERO IN THE WORKS OF ARTHUR MILLER

Jiang Lujie
Tajik National University

Act one begins with Reverend Parris praying over her daughter, Betty Parris, who lies unconscious on her bed. Through conversations between Reverend Parris and his niece Abigail Williams, and between several girls, the audience learns that these girls, including Abigail and Betty, were engaged in occultic activities in the forest lead by Tituba, Parris' slave from Barbados. Parris caught them and jumped from a bush startling the girls. Betty fainted and had not recovered. During this session, Abigail drank chicken blood to kill Elizabeth Proctor. She tells the girls that she will kill anyone who mutters a word about what happened. The townspeople do not know exactly what the girls were doing but there are rumors of witchcraft.

John Proctor enters the room where Betty lies faint. Abigail is still in there and she tries to seduce him. Proctor is a farmer who has had an affair with Abigail a while ago, but now he wants to forget it.

Reverend John Hale is summoned to look upon Betty and the research the incident. He is an expert in occultic phenomena and he is eager to show his knowledge. He questions Abigail who accuses Tituba as being a witch. Tituba, afraid of being hanged, confesses faith in God and accuses Goody Good and Goody Osborne of witchcraft. Abigail and Betty, who has woken up, claim to have been bewitched and confess faith in God. They name several other people whom they claim they saw with the Devil.

Act two begins eight days after the discussion at Parris' house. Between act one and act two, Deputy Governor Danforth came to Salem to oversee the court proceedings. Fourteen people have been arrested for witchcraft, and there is talk of hanging. Elizabeth Proctor asks John to go to the court and testify against Abigail and the other girls. John doesn't want to get involved. There is tension between Elizabeth and John since Elizabeth has not forgiven John for the affair. Marry Warren enters. She was in court testifying against the townspeople. She gives Elizabeth a doll which she has made in court. In the middle of their discussion, Hale enters to question John and Elizabeth, suspicious of witchcraft. Later, Giles Corey and Francis Nurse enter to seek advice after both their wives had been arrested. Next, the marshal arrives with a warrant for Elizabeth's arrest. Elizabeth was accused by Abigail for stabbing Abigail with a needle through a doll. John Proctor protests but Elizabeth is taken away in chains. Proctor demands Mary that she goes to court and testify against the girls. He vows that he will fight the proceedings, even if it means confessing his own adultery.

Act three takes place in court. Francis Nurse, Giles Corey, and John Proctor present their case against the girls to Deputy Governor Danforth and Judge Hawthorne. Proctor presents a petition signed by 91 people testifying to the good character of their wives, and Danforth issues warrants for the questioning of all of them. Corey charges Putnam on inciting his daughter to accuse Corey of witchcraft in order get his land. Corey has a witness but will not name him for fear of getting the man arrested. Corey is arrested because of contempt of the court.

Proctor presents his case and a deposition by Mary Warren saying that she never saw the devil or any spirits. Abigail says that Mary is lying and she and the girls pretend to be bewitched by Mary. Proctor, frustrated at the gullibility of the court, grabs Abigail by the hair and exclaims to everyone that she is a whore confessing that he had an affair with Abigail. Elizabeth is brought in to be questioned about whether this is true. Elizabeth tells the court that John Proctor never had an affair with Abigail in order to save his name, however, this destroys Proctor's testimony. Mary crumbles under the peer pressure and returns to Abigail's side, accusing Proctor of being a witch [11, 139].

The girls pretend to be bewitched by Proctor. Proctor accuses Danforth of being afraid to reveal the truth. Danforth acts more to keep the reputation of the court rather than for justice. Reverend Hale now sees the evil in the court and denounces the proceedings. Proctor is arrested.

Act four begins in prison where Sarah Good and Tituba wait to be hanged. They have gone insane and believe that Satan will take them both to Barbados.

There is rumors of an uprising in a nearby town due to similar witch trials. The townspeople are afraid of a similar riot in Salem.

Hale and Parris are now terrified. They go to visit the innocent people in the jail and beg them to make false confessions in order to save their lives. Hale believes that the blood of the people who are being hanged is on his hands. He asks Elizabeth, who is now pregnant; to tell John to confess to save his life but Elizabeth will not. While Elizabeth is talking to John, she tells him that she has forgiven him of his affair and tells his that he can do as he will. John Proctor confesses that he is a witch, but will not say the others are. After a few moments, Proctor is fed up with the court, tears up his confession, and goes out to be hanged with Rebecca Nurse. Hales pleads that Elizabeth ask Proctor to confess, but she says, "He has his goodness now. God forbid I take it from him!"

In *The Crucible* all the event flow naturally from one event to the next. Everything happens naturally from the natures of the characters. The fact that the story isn't contrived, and even more that it is based on a true story is interesting. The result is so unbelievable. The incident begins with the girls dancing in the forest and snowballs into a huge witch hunt. The plot was exciting. There was sufficient conflict to keep my interest aroused. There are a lot of tension and suspense in the story [14, 56]. It covers basic human instincts and qualities. It shows the human necessity for survival, and the lengths at which a person will go to save his life. There is the idea of honor and truth. Proctor tries to keep his reputation but gives it up to reveal the truth. Through his struggle he achieves righteousness. All these things keep the plot moving. Proctor's relationship with Elizabeth can be seen to grow and mature. He continually

grows purer in Elizabeth's sight until she is able to forgive him in act four. Proctor's character also improves. He doesn't want to get involved in the court proceedings in act two but stands up for the truth in act four.

Each character has his own distinct quality. Most characters are distinctly good or evil though few characters are really developed. The reader is only able to see one side of each character. Even John Proctor, the main character isn't as developed as it could be. This is probably due to the restrictions of time and narration of this particular genre.

Parris - A minister in Salem who is more worried about his own reputation than the town or the truth.

Betty - Parris' daughter. She is faint in the beginning of the play and later accuses various people for witchcraft.

Abigail - Parris' niece and Proctor's mistress. She is the leader of the girls who accuses people of witchcraft during the trial.

Tituba - Parris' slave from Barbados. She is the first accused with being accused by Abigail.

Mrs. Putnam - Wife of Thomas Putnam. She first plants the idea of Betty being bewitched.

Ruth - Daughter of the Putnam's. She is one of Abigail's friends who accuses people at the trial.

Mercy Lewis - Putnam's servant. She is also involved in the accusations of the witches.

John Proctor - Main character. He is a good man, but has committed adultery with Abigail.

Elizabeth Proctor - John Proctor's wife. She is an upright woman who is accused of being a witch. She couldn't forgive Proctor for adultery until just before he died.

Mary Warren - Proctor's servant. She is one of Abigail's friends and plants evidence on Elizabeth.

Reverend Hale - Self-proclaimed expert on witchcraft. He is a minister who at first believes the girls' accusations but eventually sees the evil in the court.

Deputy Governor Dansforth - Deputy Governor of Massachusetts who believes the testimony of the girls despite evidence to the contrary. He works more to keep the reputation of the court than to seek justice.

Judge Hathorne - Judge presiding over the witch trials.

Rebecca Nurse - Respected, upright wife of Francis Nurse. She is accused of witchcraft.

Francis Nurse - Rebecca's Husband. He had land disputes with the Putnams.

Giles Corey - Old cranky villager who accidentally causes his wife to be accused. Sarah Good - She is an accused witch who becomes insane while awaiting her hanging.

Susanna - One of Abigail's friends who takes part in accusing the villagers.

Cheever - He arrests the witches.

Herrick - Also arrests the witches. Is the jail keeper.

Hopkins - Messenger.

The play takes place in Salem, Massachusetts during the 17th century. Since this story is based on a true story, the setting is real. The fact that the story takes place during the 17th century is important. The community needed to be superstitious and gullible in order for this incident to actually happen. Also, the event needed to be in a Puritan society to have such an aversion to witches. People in the twentieth and even the nineteenth centuries would be too skeptical about the supernatural to believe the girls. Also, they would be likely to dismiss the act of dancing in the forest as just a little game.

BIBLIOGRAPHY

1. Auwera J. van der. Pragmatic presupposition: Shared beliefs in a theory of irrefutable meaning // Syntax and Semantics. Vol. 11: Presupposition. N.Y., 2003. P. 249-264.
2. Bower G.H., Black J.B., Turner T.J. Scripts in memory for texts // Cognitive Psychology, 2002. Vol. 11. P. 177-220.
3. Barker L., Barker D. Communication. - New Jersey: Englewood Cliffs, 2003. - 480 p.
4. Bell D. The End of Ideology. - USA: Free Press, 2000. - 260 p.
5. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. - Berkeley: The Univ. of California Press, 2002. - 178 p.

THE IMAGE OF TRAGIC HERO IN THE WORKS OF ARTHUR MILLER

This article explains the image of tragic hero in the works of Arthur Miller. An American critic has admirably summed up Tragedy in a few words: "Courage and inevitable defeat." Now-a-days we can never think of a Tragedy without an unhappy ending. Act one begins with Reverend Parris praying over her daughter, Betty Parris, who lies unconscious on her bed. Through conversations between Reverend Parris and his niece Abigail Williams, and between several girls, the

audience learns that these girls, including Abigail and Betty, were engaged in occultic activities in the forest lead by Tituba, Parris' slave from Barbados. Parris caught them and jumped from a bush startling the girls. Betty fainted and had not recovered. During this session, Abigail drank chicken blood to kill Elizabeth Proctor. She tells the girls that she will kill anyone who mutters a word about what happened. The townspeople do not know exactly what the girls were doing but there are rumors of witchcraft. All these things keep the plot moving. Proctor's relationship with Elizabeth can be seen to grow and mature. He continually grows purer in Elizabeth's sight until she is able to forgive him in act four. Proctor's character also improves.

Key words: social and literary theories, concept, explaining place, human being, American critic, inevitable defeat, Tragedy, ancient Greek.

ОБРАЗ ТРАГИЧЕСКОГО ГЕРОЯ В РАБОТАХ АРТУРА МИЛЛЕРА

В данной статье объясняется образ трагического героя в творчестве Артура Миллера. Один американский критик восхитительно охарактеризовал трагедию в нескольких словах: «Мужество и неизбежное поражение». В наши дни мы никогда не можем представить себе трагедию без печального конца. Первый акт начинается с того, что преподобный Пэррис молится за свою дочь Бетти Пэррис, которая лежит без сознания на своей кровати. Из разговоров между преподобным Пэррисом и его племянницей Эбигейл Уильямс, а также между несколькими девушками, аудитория узнает, что эти девушки, включая Эбигейл и Бетти, были вовлечены в оккультную деятельность в лесу, возглавляемую Титубой, рабом Пэрриса с Барбадоса. Пэррис поймал их и прыгнул с куста, напугав девушек. Бетти упала в обморок и не поправилась. Во время этого сеанса Эбигейл пила куриную кровь, чтобы убить Элизабет Проктор. Она говорит девочкам, что убьет любого, кто пробормочет хоть слово о случившемся. Горожане точно не знают, чем занимались девушки, но ходят слухи о колдовстве. Все это поддерживает развитие сюжета.

Ключевые слова: социальные и литературные теории, концепция, объясняющее место, человек, американский критик, неизбежное поражение, трагедия, древнегреческий.

СИМОИ ҚАҲРАМОНИ ҶОҶИА ДАР ҚОРҶОИ АРТУР МИЛЛЕР

Ин мақола тасвири қаҳрамони ҷоҷиаборро дар асарҳои Артур Миллер шарҳ медиҳад. Мунаққиди амрикоӣ Ҷоҷиаро бо чанд калима ба таври шоён ҷамъбаст кардааст: «Ҷасорат ва шикасти ногузир». Ҳоло-а-даҳо мо ҳеҷ гоҳ наметавонем дар бораи Ҷоҷиа бидуни анҷоми бадбахт фикр кунем. Амали аввал аз дуо гуфтани мӯҳтарам Пэррис барои духтараш Бетти Пэррис, ки дар ҷойгоҳи худ беҳуш хобидааст, сар мешавад. Тавассути гуфтугӯҳо байни рӯҳониён Пэррис ва ҷияни ӯ Абиҷайл Вилямс ва байни якчанд духтарон, шунавандагон мефаҳманд, ки ин духтарон, аз ҷумла Абиҷайл ва Бетти, дар ҷангал бо роҳбарии Титуба, ғуломи Пэррис аз Барбадос машғул буданд. Пэррис онҳоро дастгир карда, аз буттае афтод, ки духтаронро ба ҳайрат овард. Бетти беҳуш шуд ва ба худ наомада буд. Дар ин ҷаласа, Абиҷайл хуни мурғро менӯшид, то Элизабет Прокторро кушад. Вай ба духтарон меғӯяд, ки ҳар касеро, ки дар бораи ҳодиса ҳарф мезанад, мекушад. Соқинони шаҳр дақиқ намедонанд, ки ин духтарон чӣ кор мекарданд, аммо овозаҳо дар бораи сеҳру ҷоду мавҷуданд. Ҳамаи ин чизҳо қитъаро дар ҳаракат нигоҳ медоранд.

Калидвожаҳо: назарияҳои иҷтимоӣ ва адабӣ, мафҳум, тавзеҳи ҷойгоҳ, инсон, мунаққиди амрикоӣ, шикасти ногузир, ҷоҷиа, юнонии қадим.

Сведения об авторах: *Джуанг Лиджие* – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса кафедры английского языка и сравнительной типологии, факультета языков Азии и Европы ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: +992 93-586-66-16.

Information about the author: *Jiang Luie* – Tajik National University, master's degree Department of English Language and Comparative Typology, faculty of Asian and European Languages, TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: +992 93-586-66-16.

ТАҲЛИЛИ ТАРҶУМАИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҶО ЯЗ ЯК ЗАБОН БА ЗАБОНИ ДИГАР

Чумаева Н. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки усулҳои тарҷумаи пешниҳоднамудаи А. В. Фёдоров асосӣ буда дар амалияи тарҷума ба таври васеъ истифода мегарданд. Нуқтаи назари дигари олимони танҳо имконияти истифода шудан ё нашудани онҳоро дар ҳолатҳои мушаххас тасдиқ ё инкор мекунад. Масалан, усули якуми А.В.Фёдоров ба тарҷумаи таҳтулафзӣ рост меояд, албатта, тарҷумаи таҳтулафзӣ на ҳамеша натиҷаи хуб медиҳад. Усули мазкур бештар барои тарҷумаи воҳидҳое ба қор бурда мешавад, ки аз хусусияти милли ҳолӣ бошад. Ҳангоми истифода бурдани он, тарҷумон бояд эҳтиёткор бошад, ки маънии калима ва воҳидҳои ҷудогонаро коста накунад. Агар вазифаҳои грамматикӣ ва услубии ду воҳид

мувофиқат кунад, тарҷумаи тахтулафзии зарбулмасалҳо имконпазир мегардад. Агар тарҷумаи тахтулафзӣ сифатан дуруст иҷро шавад, барои ғанишавии захираҳои забони тарҷума бо воҳидҳои нав бо роҳи иқтибос мусоидат менамояд. Яке аз бартариҳои дигари тарҷумаи тахтулафзии зарбулмасалҳо ин пайдоиш ва ташаккули воҳидҳои байналмилалӣ мебошад.

Мисол дар бобати тарҷумаи тахтулафзӣ: Дерест, ки ман аз ҷойҳо лаб тар накардаам, «гову гӯсфанд ҳам бо хӯрдан фарбеҳ мешавад» гуфтаанд (Марги судхур, 167). It is said that *bulls and rams grow fat on what they are fed*, but I haven't had a bite in any of those houses for ages (The Death of Money-Lender, 358).

Чи тавре ки аз тарҷума бармеояд, мақоли мазкур бо усули тахтулафзӣ тарҷума шудааст. Маънои ин мақол ҳамаи ҷисми зинда бо ёрии истеъмол намудани хӯрок зинда ҳастанд. Ин мақолро бештар дар байни халқ истифода мебаранд. Тарҷимон онро ба забони англисӣ хеле хуб ифода намудааст. У ҳатто ба вазну қофияи мақоли тарҷуманамудааш аҳамияти хоса додааст.

- Ман ҳазор бор ин корро кардан мехостам, аммо *зانونи муйдарози ақлҷӯтоҳ* қабул намекунанд, «шумо Худоро ҳам фиреб медиҳед, қуръон нахонда пули моро мегиред» мегӯянд (Марги судхур, 58).

“But my wives – well, you know how the saying goes – *long of hair short of mind*. They won't agree to such an arrangement” (The Death of Money-Lender, 245).

Мақоли *зани муйдарози ақлҷӯтоҳ* бештар дар шарқ (осиё) машҳур аст. Маънои он нодон, бесавод, бефаҳм аст. Яъне зан ба ақидаи баъзе аз шахсон касест, ки аз сабаби муйдароз буданаш беақл аст. Албатта ин мақолро дар замонҳои пеш бар зидди занҳои бомаърифат барои паст намудани мартабаи онҳо истифода мебуданд. Мумкин ки дар Аврупо чунин ақида вучуд дошта буд ё ин ки вучуд дорад, вале тарҷумон онро тахтулафзӣ тарҷима намудааст. Яъне барои мақоли мазкур муодил ё муродиф оварда нашудааст. Бояд қайд намуд, ки мазмуни умумии мақоли мазкур ба кулӣ то хонанда расонида шудааст.

Тарҷумаи маъноӣ. Усули дуҷуми тарҷума барои ибораҳои, ки ба тарҷумаи тахтулафзӣ рост намеоянд, истифода бурда мешаванд. Мисол:

Чӣ зарар дорад, «*шавад оби нашавад лалмӣ*» гӯён ман аз вай ҳучра мепурсам. Агар ӯ ба ман ҳучра надихад, ҳам ман чӣ гуна будани «Ишкамба – одам» - ро дида мемонам (Марги Судхур, 12).

I'll ask him if he has a cell for let; there's no harm in asking, after all. *Maybe I'll have some luck, and maybe not* (The Death of Money – Lender, 187).

Ё ин ки,

«*Чон хонаи мардум, на ғами обу на ғами ҳезум!*» гуфтаанд касони хирадманд, - гуфт Қори – Ишкамба (Марги судхур, 57).

“Free bread is much sweeter than bread you've had to buy, as the wise say.” (The Death of Money-Lender, 244)

Мисолҳои боло *шавад оби нашавад лалмӣ* ва *хонаи мардум, на ғами обу на ғами ҳезум* ба забони англисӣ мазмунан тарҷима шудаанд: *Maybe I'll have some luck, and maybe not* ва *Free bread is much sweeter than bread you've had to buy*. Усули тарҷимаи маъноӣ аз ҷониби тарҷумон моҳирона ба кор бурда шудааст. Зеро онҳо воҳидҳои асло мазмунан хеле хуб инъикос менамоянд. Вале дар тарҷимаи зарбулмасали дигар тарҷумон маънои аслии онро наҷандон хуб дарк кардааст.

... то ки душмани онҳо ба ман зиёд нашавад ва, чунон ки гуфтаанд, «*то омадани табар кунда меосояд*» то аз дастам рафтани заминҳоям дар деҳа осуда зиндагӣ кунам (Марги судхур, 107).

Otherwise, *while I'm looking for an axe, the tree will fall down of its own accord*, as they say (The Death of Money-Lender, 276).

То омадани табар кунда меосояд – яъне ҳоло ҳам вақт барои ҳалли ягон мушкилӣ ё барои ягон корро иҷро намудан. Лекин тарҷимаи *while I'm looking for an axe, the tree will fall down of its own accord* бештар маънои худ аз худ ҳал шудани ягон кор бе ёрии касе аст.

Дарёфти муодилу муродиф

Муодил. Масалан зарбулмасали ба ҳама маълум «Ҳар кор як вақт дорад» (Bukhara Reminiscence, 47) ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони русӣ муодили худро дорад: «All in good time» (Еддоштҳо, 36) - «Всему своё время».

Муродиф. Доир ба усули сеюми тарҷумаи зарбулмасалҳо қайд кардан лозим аст, ки он хусусан барои воҳидҳои, ки тобиши милли надоранд, истифода бурда

мешавад. Бо вучуди ин, вақте ки муродиф ё муодил пурра дуруст оварда шудааст, яъне он маъно ва сохти воҳиди асло дар забони тарҷума ба таври комил ифода кунад, пас ҷустуҷӯи иловагӣ зарур нест. Вале дар баъзе мавридҳои ҷудогона, ки дар матн рӯй медиҳад, тарҷумон маҷбур мешавад усулҳои дигари ҳалли мушкилиро ҷӯяд. Яъне тарҷумон бояд муродиф ё муодил вобаста ба мазмуни матн интихоб намояд. Муҳимаш дар он аст, ки ёфтани онҳо кори осон нест ва ҳатто метавонанд тамоман вучуд надошта бошанд.

Масалан:

Албатта, мефаҳмам! - гуфт ноиб. – Магар «забони гургонро гургон мефаҳманд» нагуфтаанд (Марги судхур, 149).

“Quite well”, said the noib. *Birds of a feather flock together*, as they say (The Death of Money – Lender, 333).

Тарҷумаи тасвирӣ

– Мардум «аз бекорӣ кадукорӣ» мегуянд (Ёддоштҳо, 144).

“They say, ‘If you’ve got nothing better to do, plant pumpkins’” (Bukhara Reminiscence, 40).

Тарҷумон на фақат маъно ё тафсири мақоли мазкурро ифода намудааст, балки калимаи *pumpkin* – каду, ки дар мақоли асл қисми муҳим ва дорои тобиши миллӣ аст, истифода бурдааст. Боз якчанд зарбулмасалу мақолҳои низ ҳастанд, ки тарҷумон онҳоро бо усули тарҷумаи тасвирӣ тарҷума намудааст ва ба натиҷаҳои хуб муяссар шудааст.

– Ҳарчанд Саъдии Шерозӣ гуфтааст, «*Чаши танги дунёдорро ё қаноат нур кунад ё хоки гур*», ... (Марги судхур, 37).

Although Saadi Sherozi assured ... *only the dust of the earth sprinkled over his corpse will calm the greedy eyes of a wealthy man...* (The Death of Money-Lender, 219).

«Одамро одам вайрон мекунад, замиро об» гуфтаанд. (Марги судхур, 131).

“The riverbank is washed away by water, but man is ruined by man alone” (The Death of Money-Lender, 308).

Аммо боз фикр кард, ки «*то бад нагӯи, нек намеояд*» гуфтаанд, ҳар чи бодобод! (Марги судхур, 172).

Maybe some good will come of it in the end! Kori thought to himself (The Death of Money-Lender, 365).

Дар аввали кори дипломӣ мо дар он ақида будем, ки тарҷумон Ҳоли Смит барои тарҷумаи асари С. Айнӣ аз тарҷумаи русии он асар истифода бурдааст. Далелҳои он реалиҳои саҳифаи 38-и рисолаи мазкур буда метавонад (*Деҳқон – Dekhkan, Абдулвоҳид – Abdolvakhid, Ҳабиба – Khabiba*), вале аз зарбулмасали *марги бо дӯстон тӯй аст*, ки ба забони русӣ тарҷума нашудаасту дар матни англисӣ ба мушоҳида мерасад, мо ба ҳулосае омадем, ки тарҷумон дар қатори матни русӣ аз матни асл, яъне тоҷики низ истифода бурдааст. Тарҷумаи *for true friends a single grave is room enough* собиткунандаи фикри мо метавонад бошад. Барои боз ҳам хубтар дида баромадани фикри дар боло овардашуда мо зарбулмасалҳои тарҷумашудаи се забонро бо ҷумлаҳои меорем:

– Хуб! – гӯён ман илтимоси бойбачаро қабул кардам ва илова намудам: - ба хонаи Қорӣ – Ишкамба рафтан барои ман маргвор ногувор аст, бо вучуди ин ҳамроҳи ту меравам, чунки «*марги бо дӯстон тӯй аст*» гуфтаанд (Марги Судхур, 50).

Так и быть – согласился я. – Хотя мне смертельно не хочется входить в дом Кори Ишкамбы, я не могу отказать тебе. Пойдем вместе (Смерть ростовщика, 34).

“All right, I’ll help you,” I agreed, then added: I’d rather die than go to Kori – Ishkamba’s house with you, but like they say, *for true friends, a single grave is room enough!*” (The Death of Money-Lender, 236).

Дар ҷумлаи русӣ зарбулмасал тамоман тарҷума нашудааст. Лекин дар ҷумлаи англисӣ зарбулмасали асл бо усули ёфтани муродиф тарҷума шудааст. Муродифро тарҷумон хеле бамаврид истифода бурдааст.

АДАБИЁТ

1. Бархударов Л.С «Язык и перевод» М.: МО, 1975.
2. Влахов С. Флорин С. Непереводимое в переводе. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Высш. шк., 1986. – 416 с.
3. Латышев Л. К. Перевод: проблемы теории практики и методики преподавания. – Москва: Просвещение. 1988. – 190 с.

4. Турсунов Ф.М. Лексико-семантический анализ и особенности перевода пословиц и поговорок произведений Ф. Мухаммадиева. Редакторы: Г. Джураев, З. Мухторов. – Душанбе, 2006. – 135.
5. Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода: (Лингвист. пробл.) – 4-е изд. перераб. и доп., - Высш. шк. 1983. – 303 с.

ВОХИДҶОИ ФРАЗЕОЛОҶИ ВА ТАРЧУМАИ ОНҶО БА ЗАБОН БО ЗАБОНИ ДИГАР

Дар ин мақола масъалаи воҳидҳои фразеологӣ ва тарҷумаи онҳо баррасӣ шудааст. забон ба забони дигар бахшида шудааст. Шумораи мазкур ба таҳлили хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Тавре муаллиф қайд мекунад, ҳар як забон миқдори зиёди ибораҳо ва ибораҳои гуногунро дар бар мегирад, ки хусусиятҳои сохтори грамматикӣ ва фонетикӣ забонро инъикос мекунад. Нуқтаи назари дигари олимони танҳо имконияти истифода шудан ё нашудани онҳоро дар ҳолатҳои мушаххас тасдиқ ё инкор мекунад. Масалан, усули якуми А.В.Фёдоров ба тарҷумаи таҳтулафзӣ рост меояд, албатта, тарҷумаи таҳтулафзӣ на ҳамеша натиҷаи хуб медиҳад. Усули мазкур бештар барои тарҷумаи воҳидҳои ба кор бурда мешавад, ки аз хусусияти миллии ҳолӣ бошад. Ҳангоми истифода бурдани он, тарҷумон бояд эҳтиёткор бошад, ки маънии калима ва воҳидҳои ҷудоғонаро коста накунад. Агар тарҷумаи таҳтулафзӣ сифатан дуруст иҷро шавад, барои ғанишавии захираҳои забони тарҷума бо воҳидҳои нав бо роҳи иқтибос мусоидат менамояд. Яке аз бартариҳои дигари тарҷумаи таҳтулафзӣ зарбулмасалҳо ин пайдоиш ва ташаккули воҳидҳои байналмилалӣ мебошад.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ, тарҷума, ибораҳо, хусусиятҳои сохтори грамматикӣ ва фонетикӣ, ҷузъҳои ВФ.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ ПЕРЕВОД ЯЗЫК НА ДРУГОЙ ЯЗЫК

В данной статье рассматривается вопрос о фразеологизмах и их переводе. язык посвящен другому языку. Этот выпуск посвящен анализу особенностей фразеологизмов таджикского и английского языков. Как отмечает автор, в состав каждого языка входит большое количество различных фраз и выражений, отражающих особенности грамматической и фонетической структуры языка. Другая точка зрения ученых лишь подтверждает или отрицает возможность их использования или неиспользования в конкретных случаях. Например, первая методика А.В. Федорова соответствует переводу диалекта, конечно, перевод диалекта не всегда дает хорошие результаты. Этот метод чаще всего используется для перевода единиц, не имеющих национального характера. При его использовании переводчик должен быть осторожен, чтобы не нарушить значение слова и отдельных единиц. Правильно переведенный, если перевод выполнен качественно, это поможет обогатить ресурсы языка перевода новыми единицами цитирования.

Ключевые слова: фразеологизмы, перевод, идиомы, особенности грамматического и фонетического строения, компоненты ВФ.

PHRASEOLOGICAL UNITS AND THEIR TRANSLATION TO OTHER LANGUAGE

This article deals with the issue of phraseological units and their translation the language is dedicated to another language. This issue focuses on the analysis of the features of the phraseological units of the Tajik and English languages. As the author points out, the composition of each language has a large number of different phrases and expressions that reflect the features of the grammatical and phonetic structure of the language. Another point of view of scholars only confirms or denies the possibility of their use or non-use in specific situations. For example, the first method of AV Fyodorov corresponds to the translation of the dialect, of course, the translation of the dialect does not always give good results. This method is most often used to translate units that are not national in nature. When using it, the translator must be careful not to compromise the meaning of the word and the individual units. Properly translated, if the translation is done qualitatively, it will help to enrich the resources of the language of translation with new units by quoting.

Keywords: phraseological units, translation, idioms, grammatical and phonetic structure features, phraseological units' components.

Сведения об авторах: *Джумаева Нигина Амиршоевна* – магистрант 2-го курса кафедры английского языка и сравнительной типологии, ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: 888-86-61-66

Information about the author: *Jumaeva Nigina Amirshoevna* – Tajik National University, master's degree Department of English Language and Comparative Typology, TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: 888-86-61-66.

ПОРТРЕТИ ЭҶОДИИ ЖУРНАЛИСТ НАСИБА БОЗОРОВА

Шоҳрухи Исмоил
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Журналистика яке аз касбҳои сермахсулу маъмул ва машҳур дар ҷаҳон дониста шудааст. Журналист мутахассис оид ба ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот барои ҷойгиркунии он дар ВАО: рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, радио, телевизион ва инчунин, интернет мебошад. Ҳадафи ҳар як журналист расонидани асли ахборот ба бинандаву шунаванда ва хонанда мебошад, чунки як сухани ноҷо ба

нобудшавии касе ё чизе оварда расонида метавонад. На-ши журналист дар чомеаи имруза хеле баланд аст ва ниёз ба ин касб роз то роз меафзояд. чомеаро бе журналистика тасаввур кардан имконнопазир аст, ки як миллатро метавон дар он дид.

Журналистика ин истеъдод аст. Журналистика ба қисмату равияҳо тақсим шуда, як мактаби бузургро ташкил медиҳад. Нафаре, ки меҳонад журналисти хирфай шавад, сараввал бояд аз ин мактаб гузарад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд шабакаҳои телевизиониву радио, розномаву маҷаллаҳои давлатӣ ва ВАО-и мустақил фаъолият доранд, ки ки сар як нафар метавонад, пас аз хатми ин ё он макотиби олий фаъолияти худро дар ин муассисаҳо ба роҳ монанд ва нақшаву орзуҳои дар дил парваридаашро дар амал иҷро намояд. Журналистикаи тоҷик низ хеле рушд кардааст. Ҳамарӯза дар дилхоҳ телевизион руи эфир чехраи навро мебинем, ки меҳонад бо сабку услуби нав, тариқи ин ё он барнома бинандаи худро дарёбанд. Барои бинандаи худро пайдо намудан, албатта, меболад заҳмату талошҳои шабонарӯзӣ кашид, зеро муваффакият дар ин соҳа ба осонӣ даст намедиҳад, чунки рақобат хеле шадид аст.

Яке аз журналистоне, ки дар ин роҳи пурпечуби телевизион кулли душворихоро паси сар намуда, мақому мартабаи хешро миёни чомеаи муосир пайдо намудааст, Насиба Бозорова мебошад. Ин журналист бо чехраи зебои тоҷикона, нигоҳи орифона, хандаҳои бо тамкин солҳост, ки дар телевизион тариқи барномаҳои худ бинандаро ба шавқу завқ меорад. Сарфи назар аз он ки Насиба Бозорова ихтисосманди журналистика нест, аммо имрӯз бо истеъдоду маҳорати фитрии худ як чехраи маъруфу машҳур ва маҳбуби телевизион ба шумор меравад.

Насиба Бозорова 28-уми ноябри соли 1984 дар шаҳри Ҳисор таваллуд шудааст. Ӯ хатмкардаи Омӯзишгоҳи тиббии шаҳри Ҳисор ва Донишқадаи иқтисодии шаҳри Душанбе мебошад. Баъд аз хатми омӯзишгоҳи мазкур ва мактаби олий, тӯли ду сол дар бунгоҳи тиббии шаҳри Ҳисор ба ҳайси ҳамшираи шафқат фаъолият мекунад. Баъдан бо сабабҳои гуногун аз кор меравад. Аз замони таъсис ва ба кор оғоз кардани Муассисаи давлатии Телевизиони “Сафина” фаъолияти худро дар он ҷо шурӯъ мекунад. Ӯ ҳамарӯза ба ҷоп кардани маводҳои журналистон машғул буд, илова бар ин, бо хондану аз ёд намудани шеър ва гуфтугӯи воло, месру мусаббати ин касб дар дили Насиба ҷой гирифт. Насиба барои рӯи эфири Телевизиони “Сафина” баромадан ҷор сол заҳмат кашадааст. Дар оғози фаъолиятҳо бо ҳар гуна сабабҳо маъмурияти муассиса ба Насиба иҷозат намедоданд, ки ба фаъолияти журналистӣ машғул шавад, зеро ба ӯ мегуфтанд, ки “ту ҳоло омода нестӣ”.

Вақте ки соли 2006 Телевизиони “Сафина” барои дарёфти чехраҳои нав кастинг эълон намуд, Насиба дар он иштирок кард ва аз имтисони сангини доварон бо сарбаландӣ гузашт. Ҳарчанд аз озмун гузашта буд, вале ҳамоно иҷозат надошт, ки фаъолияти журналистии хешро ба роҳ монанд. Ниҳоят баъди ҷор соли заҳмату талош ва гиряву шабзандадорӣ бо пайдо гардидани умеди хурде, Насиба Бозорова дар барномаи субҳгоҳии “Файзи сахар” ба ҳайси ровӣ, ба эфири телевизион роҳ ёфт. Бо гузашти вақт бинандаи худро пайдо карду сабку услуби худро дарёфт ва миёни хурду бузург ва чомеаи фарҳангӣ шинохта гардид. Дар ин баробар, муддате Насиба барномаи “Этикет”ро низ пеш мебард. Ин ба он маъност, ки Насиба на танҳо барномаҳои муаллифии хешро таҳия мекард, балки дар кулли ҷорабиниҳои муассиса ба ҳайси ровӣ баромад мекард ва ҳунару маҳорати худро сайқал медоду барои ояндааш замина фароҳам меовард. Баъдан дар барномаҳои “Сапедадам” Ҷило” “Сад роз” “Як дов”, “Ҳазлнӯш” ва барномаи дӯстдоштани “Хостаҳо” низ ба ҳайси муаллифу ровӣ баромад мекард.

Бо гузашти солҳо ва фаъолияти пайваस्ताву пурсамар, ӯро дар кӯчаҳо бештар мешинохтагӣ шуданд. Ӯ яке аз ҷесраҳои намоёни Телевизиони “Сафина” гашта буд. Сар аз соли 2014 фаъолиятҳо ба ҳайси муовини сардабири идораи “Эҷод” давом медисад. Насиба Бозорова соли 2016 бо сабабҳои гуногун фазои корияшро иваз мекунад. Баъдан кори худро дар Муассисаи давлатии Телевизиони “Синамо” ба ҳайси муҳаррир дар идораи “Филмҳои милли” давом медиҳад. Насиба аз замони фаъолиятҳо то ба имрӯз дар Телевизиони “Синамо” муаллифи шоу-барномаҳои “Зина ба зина”, “Ситораҳои синамо” ва “Ахтарони ҳунар” мебошад. Дар баробари ин, ровии барномаи хабарӣ таҳлилии “Иттилоъ” низ ҳаст. Инчунин, дар барномаи фарҳангӣ ва фароғатии “Нурафкан” ҳамроҳи ҳамкасбаш,

журналист Масрур Рачабов ровигӣ мекунад, ки бо ҳузураш барнома боз ҳам ҷолибу рангинтар мегадад.

Насиба Бозорова дорандаи унвонҳои Аълочии фарсанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, Аълочии матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Аълочии Кумитаи телевизион ва радиои Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Дар ин баробар, боз дорандаи диплому ифтихорномаҳои Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиш, Кумитаи рушди сайёҳӣ, Қушунҳои сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Муассисаи давлатии Телевизиони “Сафина” ва “Синамо” мебошад. Шиораи дар зиндагӣ - “Ман Ватанро беш аз ҳарвақта дорам дӯсттар”.

Портрет яке аз жанрҳои қадимӣ мебошад, ки қабл аз журналистика ба маънои ҳозирааш пайдо шудааст. Аввалин портретҳо зиндагиномаи қаҳрамонҳо ва худоёни асотири мебошанд. Тақдири одамон дар маркази бисёр асарҳои адабӣ қарор дошт, масалан, романи Александр Пушкин “Евгений Онегин” ё достони О.Вайлд “Портрети Дориан Грей” [8]. Портрети эҷодии журналист Насиба Бозорова бою рангин аст, зеро солзост, ки дар пайи рушду такомул ва эҷоду эҷод аст. Ин имкон ба ҳар журналист даст намерасад, ки дар ҷодаи худ побарҷо боқӣ монад. Омӯзиши портрети эҷодии журналистро аз нигоҳи ҷанбаи нутқи о, ки мақсади таҳқиқи мо низ аз самин иборат аст, муҳаққиқони соҳа Виноградов В.В., Караулов Ю.Н., Китайгородская М.В., Розанова Н.Н., Крисин Л.П., Леорда С.В., Тарасенко Т.П., Попова Т.И. ва дигарон анҷом доданд [7]. Яъне, таҳлили портрети эҷодии Насиба Бозорова ба мо имкон медиҳад, ки намуди зоҳирии ӯро эҷод кунем ва симояшро ҳамаҷониба ташаккул диҳем. Вақте ки мо ба таҳқиқи портрети нутқи журналисте мароқ зоҳир мекунем, бояд аз дигар хусусиятҳо ва вижаҳои корӣ ӯ ёдовар нашавем.

Дар зинаи дуҷони фаъолияти хеш Насиба Бозорова барномаеро бо сабки нав пешниҳоди бинанда гардонд, ин “Ахтарони хунар” унвон гирифтааст ва мактаби бузурги месмони барномаро ба бинанда рӯшану ошно месозад боз ҳам кадр қиммат ва манзалати хунармандро боло мебардорад. Ба хоҳири муайян намудани нуқтаи журналист Насиба Бозорова чанд барномаи ӯро мавриди таҳлил қарор додем. Барномаи “Ахтарони хунар” бо иштироки Хунарманди халқии Тоҷикистон Муҳаммадҷон Шодӣ таърихи 21-уми март соли 2020 дар Телевизиони “Синамо” бо фарогирии 57 дақиқа пахш шудааст. Шакли барнома фарҳангӣ ва фароғатӣ буда, дар жанри суҳбат пешниҳод гардидааст. Банду бастаи барномаи “Ахтарони хунар” чунин аст: кӯлоҳи барнома хеле рангин буда, дар он порчаҳо аз эҷодиёти хунармандони театру синамо бо устухонбандиҳои гуногун сохта шудааст. Барнома бо пешгуфтор, ки дар ҳамаи нашрҳои он тариқи овози паси кадр хонда мешавад, оғоз мегардад. Ин пешгуфтор чунин аст: “Аз замони остон то бостон эҷоду хунар василаи тарбияи инсоният будааст. Рисолати он бошад, бар шонаи онҳоест, ки дар олами зебоипарастӣ, навгарӣ, нигоҳи тозаву бохирадона ва назарпардозии созанда нафас-нафас қалбашон тапидааст. Набзи қалби ин зумра инсонҳо барои фарҳангу хунар метапад ва бо эҷоду тозафарӣ нафас мегиранд. Эшон мисли ситораҳои дар фазои хунари барои рушду нумӯи фарҳанги миллӣ рӯшангарӣ доранд”.

Баъди ин пешгуфтор, тарҷумаи ҳоли хунарманд бо тавсivu ситоиш ба воситаи нақшхояш паси кадр хонда мешавад. Барнома бе стендап аст. Стендап ин симои хабарнигорро бештар ба тамошобинон шинос намудан аст. Стендап қонуну қоидаҳои худро дорад. Дар кучо ва дар кадом ҳолат додани стендап зарур аст. Аммо дар оғози барномаи “Ахтарони хунар”, ки бо иштироки хунарманди театр ва синамо Муҳаммадҷон Шодиев аст, симо ва сухани баранда дида намешавад. Баъд аз пешгуфтор ва тарҷумаи ҳоли хунарманд, журналист Насиба Бозорова суҳбатро на бо стендап, балки бо пешниҳоди савол ба меҳмони барнома Муҳаммадҷон Шодиев шуроъ мекунад. Насиба Бозорова ҳангоми суҳбат қошқӣ мекунад, ки бо лафзи ширин, чехраи хандон ва суханҳои одиву фаҳмо саволро ба меҳмони барнома расонида бошад. Қобили зикр аст, ки ифодаи самимияту эҳтиром, ки бо ин ё он воситаи изҳори таваҷҷуҳ нисбат ба ҳамсуҳбат ва ё шахси ғоиб алоқаманд аст, аксар вақт дар таносуб бо ифодаи “фурӯтани”-и гӯянда сурат мегирад [1].

Барнома бо сабку услуби худ рангоранг аст. Мусиқӣ дар барнома ҷойгаҳи хоси худро дорад, зеро метавонад ба ҳолати рӯҳиву равонии бинанда таъсири худро гузорад. Мусиқии барномаи “Ахтарони хунар” ҳамин гуна аст, аз аввал то

ба охири барнома метавонад бинандаро боз дорад ва ба ҳаёлотии рангин ворид созад. Дар давоми барнома ҳамчунин, нуқтаи назари ҳунармандон тариқи мусоҳиба иброз гардида, порчаҳо аз нақшофарӣ ва намоишҳои бозидаи меҳмони барнома пешниҳод мегардад. Поёни барномаро бо гуфтаҳои паси кадр оид ба фаъолият, бузургии ҳунару ҳунарманд, нақшаҳои о дар оянда ва таманниёти гуворо ҷамъбаст мекунад: “Муҳаммадҷони Шодӣ яке аз чехраҳои саршиноси театр ва синамои мост. Номбурда хеле пурмахсул буда, дар театр симоҳои монданӣ ва беназире офаридааст. О ҷавобҳои ҳама мафҳумҳои ҳунар асту дар ин масир муваффақ шудааст. Муҳаммадҷони Шодӣ бо ҳунари волоии худ муддати солҳои пурсамар шогирдони зиёде тарбия намудааст. О гарчанде бо ҳунару маҳорати нотақрораш соҳиби шӯҳрату маҳбубият гаштааст, лек дар зиндагӣ ҳадяи бехтарини худ шогирдони муваффақшуда дар касби хешро мешумораду орзуи онро дорад, ки шогирдону фарзандон номбардори Ватани азизашон Тоҷикистон бошанд, дар ҷодаи хеш” [4].

Тарзи пешниҳоди савол аз ҷониби журналист Насиба Бозорова хеле сода ва равшан аст. Яъне, саволро хушку ҳолӣ пешниҳод намекунад, онро симо дода, бо шеваи ба худ хос мерасонад, ки ин ҳам барои бинанда хуб аст, ҳам барои меҳмони барнома хушоянд. Бо ин тарзи пешниҳоди савол метавонад ба қаҳрамон наздик шавад, рози дили қаҳрамонро кушояд ва барномаро обу ранги дигар бахшад. Савол: “То ба ин мартаба расидан, яъне пандҳои волидайн буд ё ин ки кӯшишу заҳматҳои худӣ шумо, ки ба ин мартаба расидед? Саволи дигар: “Ҳунармандон хушбахттарин инсонҳои ройи дунё ҳастанд, зеро ки рӯйи сахна тариқи қадам нақше, ки набошад, заррае ҳам бошад, дарди дили хешро баён мекунанд. Ё ин ки сухани дили хешро баён мекунанд, яъне иброз медоранд. Ё нодуруст мегоям?” Ҷавоб: “Дуруст мегоем! Дар ҳақиқат афзалияти мо низ дар ҳамин аст. Мо актёрон дар нуқоби он асаре аз ҷониби драматург пешниҳод мегардад, ба воситаи нақшҳои, ки меофарем, мо имкон дорем, ҳама дардҳои монро, орзуҳои монро, он мақсадҳои наҷибамонро, муносибатҳои монро ба инсонҳо баён карда метавонем”. Чунин тарзи саволгузори мусоҳибро водор мекунад, ки самимӣ бошад, зеро эҳтироми журналист эҳсос мешавад. Нармгуфторӣ дар забон истилоҳест, ки маъмулан барои ифода намудани воситаҳои иҷтимоии байни гоёнда, шунаванда ва шахсоне, ки дар бораи онҳо сухан меравад, ба кор бурда мешавад [3].

Дар нашри дигари барномаи “Ахтарони ҳунар” Ҳунарманди халқии Тоҷикистон Дилбар Умарова иштирок намудааст. Ин нашри барномаи мазкур соли 2018 сабту паҳш гардида, давомнокиаш 1 соатро ташкил медиҳад. Савол: “Дар филми “Дарди ишқ” чӣ? Он ҷо низ як сахнаи душвор гӯем, хато намекунем, чӣ гуна шуд, бозидед. Шояд ба коргардон рад карда бошед, ин гуна сахнаро намебозам? ҷавоб: “Ман ҳунарманд ҳастам. Ман панҷ сол дар донишқада барои ҳунаромозӣ ҷон кандам, хондам, агар ман ин гуна сахнаҳоро бозӣ накунам, бигзор дипломи маро гиранд, партоянд. О ман дар зиндагӣ ин корро намекунам ку, ман намебозам нақши ҳамагон хел одамоҳоро”. Савол: “Боре ҳам Дилбар Умарова, яъне дар оина нигариста гуфтааст, ки Ҳудованд маро барои ҳунар офаридааст, на ба ягон касби дигар?” Ҷавоб: “Не, ман худамро ин қадар достдори карда наметавонам. Ман метавонам ба оина нигоҳ карда бигӯям, ки “оҳ, Худоё, оҷангам зиёд шудааст ва пир шудам” [5].

Насиба Бозорова қошиш мекунад, ки дар саволҳои худ ҳунармандро васфу ситоиши зебӯе карда бошад. Масалан, саволи навбатӣ чунин аст. “Ҳамагон андеша доранд, вақте масалан, шахсан худӣ мо ҳам тариқи оинаи нилгун ё ҳамин тавр мебинем, фикр мекунем, ки Ҳудованд ба ин зан тамоми ҷизро додааст. Вале худӣ шумо ҳам ба андешаи мо розӣ ҳастед ё не?” ҷавоб: “Орзу дорам, ки боз ягон нақше бошад, ба мисоли филми “Садо дар тобут”, “Ҷияни хира” ё ин ки дигар нақше бошад, ки худамро дар он қафӯнам. Дар сахна нақш офараму барои халқам хизмат кунам.”

Барномае, ки зиёд тамошобин дорад, “Нурафкан” аст, ки дар он Насиба Бозорова ҳамроҳи ҳамкасби худ Масрур Раҷабов ровигӣ мекунанд. Дар барномаи “Нурафкан” нафароне, ки дар дилҳо касбу кор муваффақанд, иштирок мекунанд. Ин барнома фарҳангӣ-фароғатӣ буда, дар жанри суҳбат мешниҳод мегардад. Санаи паҳши барнома 2-юми январӣ соли 2020 мебошад. Ҳаҷми барнома бошад, 43 дақиқаро дарбар мегирад. Дар барнома овозхон Гуласал Пӯлотова ба сифати меҳмон даъват шудааст. Дар аввали барнома Масрур ба бинанда салом арза карда, суханро ба Насиба медиҳад. “Бале, барномаи “Нурафкан” барои шумо,

азизони дилу дида аст. Мақсади мо ҳамин аст, ки барои шумо лаҳзае ҳам бошад, фароғат бубахшем, то ин ки шумо роҳати чон кунед. Ва ин навбат дар барномаи мо қарор доранд, ҳунарманди хушсадо, ҳунарманди хушсимо, ки аз Хучанди бостон ташриф овардаанд ба барномаи мо, Гуласал Пӯлотова ҳастанд. Шуморо хуш омадед мегоям ба барнома!” [6].

Насиба Бозорова қошиш мекунад, ки дар рафти суҳбат одоби муоширатро риоя карда, нуқтаи назари худро озодона баён карда бошад. Ҳар гоҳе ки меҳмони барнома Гуласал Пӯлотова пурра наметавонад андешаи худро бигӯяд, Насиба қошиш мекунад, ки дар ин ҳолат сухани нотамоми меҳмонро пурра кунад. Савол: “Умуман шумо чӣ андеша доред, кадом суруд буд, ки шуморо ҳунарманди достдоштани ё ин ки шинохта кард, байни мардум”. Дар тамоми дунё одамон ба ҳамдигар тибқи қоидаҳои одоби муошират боэҳтирому боадабона муносибат менамоянд ва табиист, ки забонҳои гуногуни дунё ин падидахоро дар худ инъикос мекунад [2]. Барнома хеле фароғат ва лаҳзаҳои гуворо дорад. Дар байни ҳар як суҳбат, навор ё суруди сунарманд пешнисод мегардад. Интисои барнома бо таманниёти ҳонабодии журналист Насиба Бозорова ҷамъбаст мегардад. “Сипосгузorem, ки шумо низ вақти худро дарег надониста, яъне барномаи моро сам аз сари хон нишаста, тамошо кардед. Бароятон ҳонаи обод ва пирӯзиро таманно мекунем. Хайр, азизон!”

Агар ба нуқтаи журналист Насиба Бозорова хуб диққат диҳем, ҳам чиҳати мусбӣ дораду ҳам манфӣ. Аз як тараф саволро одиву оммафаҳм ва берун аз қолаб пешниҳод кунад, аз чиҳати дигар қоидаҳои имлоро то андозае поймол менамояд. Ба ин гуфтаҳо саволҳои ба меҳмонони барномаҳояш пешниҳодкардаи Насиба Бозорова, ки дар боло қайд кардем, мисол шуда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Чӯраева М.Р. Семантикаи нармгуфторӣ дар васоити ахбори омма // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №4/6 (97) Душанбе, 2012. –С.136-139
2. Алпатов В.М. Категория вежливости в современном японском языке. –М.:Наука, 1973.-109.
3. Федосюк М.Ю. В каком направлении развивались стили русской речи XX // Филология и журналистика в контексте культуры: Материалы Всерос. науч. конф. Вып. 4. Ростов-наДону, 1998. -с.32-38
4. Барномаи “Ахтарони ҳунар” бо иштироки Муҳаммадҷони Шодӣ, 21.03.2020.
5. Барномаи “Ахтарони ҳунар” бо иштироки Дилбар Умарова, 2018.
6. Барномаи “Нурафкан” бо иштироки Гуласал Пӯлотова, 02.01.2020.
7. www.nauchkor.ru
8. www.studme.org

ПОРТРЕТИ ЭҶОДИИ ЖУРНАЛИСТ НАСИБА БОЗОРОВА

Дар мақолаи мазкур портрети эҷодии журналист Насиба Бозорова мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Объекти асосии таҳқиқро барномаҳои “Ахтарони ҳунар” ва “Нурафкан” ташкил медиҳад. Ҳамчунин, дар ин мақола нутқи журналист, тарзи пешниҳоди савол ба меҳмонони барномаҳо ва банду басту сохти барномаҳои журналист Насиба Бозорова таҳлилу таҳқиқ шудаанд. Портрети эҷодии журналист Насиба Бозорова дар журналистика мавзӯи нав буда, то ҳол аз ҷониби муҳаққиқе мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор нагирифтааст. Насиба Бозорова тӯли солҳои зиёд дар Телевизиони “Сафина” фаъолият карда, айни замон дар идораи “Филмҳои милли”-и Телевизиони “Синамо” кор мекунад.

Калидвожаҳо: журналистика, журналист, телевизион, портрет, суҳбат, э/од, ҳунарманд, барнома, мусоҳиба, ровӣ.

ТВОРЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ЖУРНАЛИСТА НАСИБЫ БОЗОРОВОЙ

В статье исследуется творческий портрет журналистки Насибы Бозоровой. Основной объект исследования программы “Ахтарони ҳунар” и “Нурафкан”. В статье также анализируется выступление журналиста, как задавать вопросы гостям передачи и упаковка программ журналиста Насибы Бозоровой. Творческий портрет журналиста Насибы Бозоровой новая тема в журналистике, еще не изученная ни одним исследователем. Насиба Бозорова много лет работает на телеканала “Сафина”, а сейчас работает в отделе “Национальные фильмы” телеканала “Синамо”.

Ключевые слова: журналистика, журналист, телевидение, портрет, интервью, творчество, художник, программа, интервью, рассказчик.

CREATIVE PORTRAIT OF JOURNALIST NASIBA BOZOROVA

The article examines the creative portrait of the journalist Nasiba Bozorova. The main object of research is the “Akhtaroni hunar” and “Nurafkan” programs. The article also analyzes the speech of the journalist, how to ask the guests of the program and the packaging of the programs of the journalist Nasiba Bozorova. The creative portrait of the journalist Nasiba Bozorova is a new topic in journalism that has not yet been studied by any researcher. Nasiba Bozorova has been working for the Safina TV channel for many years, and now she works in the National Films department of the Sinamo TV channel.

Keywords: journalism, journalist, television, portrait, interview, creativity, artist, program, interview, storyteller.

Сведения об авторе: *Шохрухи Исмоил* - магистрант кафедры методологии и литературного редактирования факультета журналистики Таджикского национального университета. Адрес: Таджикистан, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992) 880 12 98 98 E-mail: shohruhi.ismoil@gmail.com

Information about the author: *Shokhrukhi Ismoil* – Master's student of the Department of Methodology and Literary Editing of the Faculty of Journalism of the Tajik National University. Address: Tajikistan, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Tel.: (+992) 880 12 98 98 E-mail: shohruhi.ismoil@gmail.com

ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ АМРИТЛАЛ НАГАР

Эроншоева Ш. Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Воқеаҳои бузург ва ҷиддии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки дар ҷомеа ба амал меоянд, ба рӯҳияву ҷаҳонбинӣ, ба дунёи маънавӣ, ба фаъолияти шахсӣ ҷамъиятии инсон нақши дақиқ мегузоранд. Ин ҳама рӯйдодҳои бузурги иҷтимоӣ сиёсӣ ба фаъолияти адабии нависандагону санъаткорон бетаъсир намерасанд. Ҳамин ҳолат симои хоси адабиётро дар ҳар давра замон муайян мекунад.

Адабиёти пешқадаму тозапардозӣ Ҳиндустон дар давоми солҳои 30 ва 40 асри XX бевосита бо ҳаракати миллий – озодихоҳӣ вобастагии зиёд дорад ва ҳамеша ифодакунандаи андешаву орзуҳои умумихалқӣ мебошад.

Дар бештари мавзӯҳои нависандагони пешқадами ин давра калимаҳои “ватандӯстӣ”, “имондорӣ”, “ҳақиқат”, “адолат”, “башардӯстӣ” маъно ва мафҳуми аслии худро гирифтаанд. Адибон ба ҳуҷаи дарк мекарданд, ки маҳз ҳамин мафҳумҳо метавонанд ҷомеаро ба роҳи рости дуруст хидоят намоянд.

Солҳои сиюм бо авҷгирии муборизаи шади миллионҳо мардуми кишвари Ҳинд бар зидди аҷнабиёни хунхор золим оғоз ёфт. Ҳокимони аҷнабии сари қудрат омада, ҳазорон ватандӯстонро гирифтори зиндон намуда, онҳоро гирифтори азобу шиканча қарор медоданд, аммо ин ҳама амалҳои разилонаву ҷинояткорона иродаи халқи муборизро шикаста натавонист. Ҳар як шахрванд новобаста аз табақаи иҷтимоӣ ва мазҳаби худ ба майдони набард баромаданд. Дар қатори онҳо нависандагон ҳам бо аслиҳа-қалами буррои худ қарор доштанд. Премчанд (1880-1936), Яшпал (1903-1976), Суриякант Трипатҳӣ Нирала (1889-1937), Муҳаммад Иқбол (1877-1938), Чайшанкар Прасад (1889-1937), Раҳул Санкртияян (1893-1964), Амритлал Нагар (1916-1990) ва дигарон бо таълифоти хеш бар зидди сиёсати мустамликадорон, ки ба кишвар ғуломӣ, қашшоқӣ, парокандагӣ ва зулму ситами зиёдеро ба бор овард, мардумро ба мубориза бармехезонданд. Яке аз чунин адибони маъруфи адабиёти ҳиндӣ Амритлал Нагар мебошад, ки бо таълифоти худ ба дили ҳазорон ҳамватанони худ эҳсоси ватандӯстиро бедор намудааст. Амритлал Нагар нисбат ба сарзамини модарӣ меҳри беандоза дошт. Ӯ аз хурдӣ дар муҳити фазлу одоб ба воя расида аз фарҳанги мазҳаби мардумаш ғизои маънавӣ гирифта, ба қадри ҳазинаи бебаҳои пурмаънии сарзаминаш мерасид. Маҳз ҳамин эҳсоси ғурури миллий боис гашта буд, ки нависанда Амритлал Нагар асарҳое офарад, ки то ба имрӯз мардумро рӯҳбаланд намоянд. Асарҳои ӯ дар ҳазинаи адабиёти ҷаҳонӣ маҳфузанд. Амритлал Нагар чун шоир, нависанда ва драматург дар адабиёт мақоми сазоворро касб намудааст.

Нависанда шахси бисёр ҳассос буд. Нооромии кишвар, зиндагии фақиронаи мардуми заҳматкаш, муҳити тираву торики ватанаш дили нозуки ӯро норозат мекард ва ҳамин ҳолати яъсу ноумедии нависандаро мо дар бархе аз таълифоташ дида метавонем. Ҳикоя ва романҳои нависанда аз лавҳаҳои ғамангез, худкушӣ, ба қатл расонидани қаҳрамонон ва амсоли ин зиёд ҳастанд. Асарҳои нависанда бо самимияти комил дар бораи ҳаёти халқи меҳнаткашу аҳли зиёи навишта шудаанд. Аз ҳикоя, романҳову драма шурӯъ карда, дар тамоми осори ӯ андешаҳои башардӯстона тадриҷан ташаккули тоҷул меёбанд.

Осори Амритлал Нагар на танҳо дар Ҳиндустон машҳур аст, балки дар кишварҳои дигар низ аз назари адабиётшиносону муҳаққиқон дур намондааст. Таҷқиқотҳое, ки дар онҳо эҷодиёти Амритлал Нагар аз нуқтаи назари

адабиётшиносӣ, услубшиносӣ тадқиқ карда шудаанд, шумораи зиёдро дар бар гирифтаанд.

Олими шинохтаи тоҷик, профессор Рачабов Ҳабибулло таҳқиқоти муфасссалро дар рисолаи “Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав” ҷой дода, саҳми назаррас доштани нависандаро дар иншои асарҳои назмӣ ва насрӣ таъкид намудаанд.

Амритлал Нагар нависандаи бомаҳорат мебошад ва ба қалами ӯ як зумра шеър, драма, ҳикояву романҳои ҷолиб навишта шудаанд, ки барои хонандагони тоҷик хеле кам шинос ҳастанд. Замони таълифоти нависанда ба рӯзҳои таърихи навини Ҳиндустон вобаста мебошанд. Аз осори ӯ роҷеъ ба вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳаёти мардум, таъриху фарҳанги гузаштаи мардуми Ҳинд маълумоти муфиде метавон дастрас кард.

Амритлал Нагар яке аз нависандагони барҷастаи ҳиндизабони Ҳиндустон дар асри 20 буд. Вай 17 августи соли 1916 дар деҳаи Гокулпура, наздикии шаҳри Агра, дар оилаи маъруфи гучаратӣ Нагар Брахмин ба дунё омадааст. Наврасиву ҷавонии адиб дар ҳамин ҷо гузаштааст. Дар он замон падару бобои падариаш дар шаҳри Лакхнав зиндагӣ мекарданд. Дар асл бошад, гузаштагони Нагар-ҷӣ бошандагони Гучарат буданд. Бобояш Шиварам Нагар аз Агра ба Оллоҳобод омада, дар яке аз бонкҳои ҳамин шаҳр ба кор мебарояд. Чун шоҳаи ин бонк дар дар шаҳри Лакхнав кушода мешавад, ӯро ба ҳамин бонк мефиристанд. Бачагии Амритлал ҳам дар ҳамин шаҳри Лакхнав гузаштааст. Бобои Амритлал, адабиёт ва санъатро дӯст медошт ва тамоми шароитҳоро муҳайё мекард, то ки Амритлал ҷавон низ ба адабиёт шавқ пайдо кунад. Мутаассифона, ин бобои ғамхори адиб соли 1928 аз олам ҷашм мепӯшад ва идомаи шинос шудан ба адабиёт ҳоло фақат ба хоҳиши ҳуди Амритлал вобаста буд. Вале мутаассифона, падари Амритлал мисли бобояш ғами таълиму тарбия гирифтани фарзандашро намехӯрд. Вай дар сараш фикри ҳарчӣ тезтар хонадор кардани Амритлалӣ ҳанӯз ба сини понздаҳсолагӣ нарасидаро дошт. Ва ҳамин тавр падараш Нагари понздаҳсоларо бо Пратибҳа (номи аслиаш Савитри Девӣ бо таҳаллуси Батто)–и сенздаҳсола хонадор мекунад.

Ҳангоме, Амритлал ба сини 19 солагӣ мерасад падари ҷилсолааш, ки ягона тақягоҳи Амритлалӣ ҷавон буд даст ба худкушӣ мезанад ва мушкilotи зиндагӣ ба дӯши ҷавони ҳанӯз ба қадри кофӣ обутоб наёфта меафтад. Акнун ба Амритлал лозим омад, ки библии падариашро, ки баъди аз аз дунё гузаштани ҳамсараш нобино шуда буд, модараш, ҳамсараш ва боз ду бародарони худашро сарпарастӣ намояд. Гарчанде, ки оилаи адиб мушкilotи иқтисодӣ надошт, вале тамоми сарчашмаҳои даромад хушк шуда буданд ва тамоми масъулияти оилавӣ ба дӯши Амритлал Нагар афтода буд. Амритлал маълумоти ибтидоиро дар хона гирифтааст. Бо амри падар ин кӯдакро зиёдтар дар хона нигоҳ медоштанд, то ин, ки дар зери таъсири манфии кӯча наафтад. Вақте ки вай ба мактаби миёна шомил шуд, ҳамоно вақт ҳам ӯро то синфи ҳафтум хизматгор ба мактаб бурда меовард. Падари адиб каме ҳислати шӯҳратпарастӣ дошт ва мехост, ки ин ҳислат ба писараш низ гузарад, барои ҳамин ҳам дар пеши худ вазифа гузошта буд, ки писараш таҳсил карда доктор ё муҳандис шавад. То ба мактаби миёна рафтани Амритлал падар кӯшиш мекард, ки писарашро аз мутолиаи китобҳои бадеӣ ва маҷаллаҳои адабӣ дилсард намояд ва диққати ӯро асосан ба омӯзиши риёзӣ равона кунад. Барои иҷрои ҳамин ҳадаф шароитҳо муҳайё мекард, вале писарро майлу рағбат ва андеша дигар буд, вай дилбастагии зиёд ба адабиёт дошт.

Адиб бори аввал дар маҷаллаи Ананд, моҳи декабри соли 1928 як шеърӣ худро ҷоп кардааст. Шеър аз як эътироз бар зидди Комиссияи Симон илҳом гирифтааст.

Ҷараёни зиндагӣ ва фаъолияти Амритлал Нагар чунин сурат гирифтааст. Амритлал Нагар 18 рӯз ба ҳайси корманди диспетчерӣ дар дафтари Лакхнав дар ширкати Суғуртаи муттаҳидаи Умумиҳиндустонӣ фаъолият мекунад. Инчунин адиб соли 1939 ба бахши интишороти Навал Кишор Пресс ва редакцияи Мадхурӣ хидматҳои ихтиёрӣ расонд. Аз моҳи декабри соли 1953 то моҳи майи соли 1956 дар Акашванӣ Радиои тамоми Ҳиндустон (All India Radio), ки дар Лакхнав воқеъ буд ба ҳайси коргардони драма кор мекунад, вале аз ин вазифа низ истеъфо медиҳад, то ки тамоми диққаташро пурра ба машғулиятҳои адабии худ равона карда тавонад.

Аз соли 1940 то соли 1947, Амритлал Нагар барои соҳаи филм дар Бомбей (ҳоло Мумбаи), Колҳапур ва Ченнай (Мадрас) намоишҳои экранӣ ва муколамаҳо навиштааст. Вай яке аз пешравоне буд, ки ба дубляжи синамо таҳассус дошт, ва филмро аз як забони дигар тарҷума мекард. Вай филмҳои “Зоя” ва “Насриддин дар Бухоро” – ро аз забони русӣ ва “Мираи М.С.Суббалакшмӣ” – ро аз забони тамилӣ ба ҳиндӣ тарҷума намудааст.

Амритлал Нагар чунин вазифаҳои фахрӣ дошт:

Аъзо, раиси Кумитаи ассотсиатсияи театри мардумии Ҳиндустон ё Бхаратия Чан Натхя Сангх дар соли 1947 буд.

Узви Кумитаи Миллии Шӯро – Ҳиндустон Чамъияти фарҳангӣ аз соли 1961 то соли 1962 буд.

Котиби генералии Уттар Прадеш баҳши Шӯро – Ҳиндустон Чамъияти фарҳангӣ аз соли 1966 то соли 1980 буд.

Аз соли 1973 то соли 1976 раиси Самити Ҳиндустон дар Уттар Прадеш буд.

Адиб тамоми умр барои пешравии ҳаёти чамъиятии Ҳиндустон кӯшиш мекард. Вай сазовори чунин мукофотҳо шудааст. Амритлал Нагар барои хидматҳои барҷаста дар Театри Ҳиндӣ ба мукофоти “Академияи Драмаи Мусикии Уттар Прадеш” сазовор доништа шуд. Боз ба муносибати солгарди нуқрагини “Акашванӣ” (Радиои умумии Ҳиндустон) ба мукофоти “Вишеш Саман” сазовор доништа шуд (Лакхнав – 1977).

Ҳарчанд, ки Амритлал Нагарро аввал ҳикоянавис ва баъдан романнавис гӯянд ҳам, ҳақиқату адолат дар он аст, ки агар ўро бе аввалу бе сонӣ гуфтан, романнавис ва ҳикоянависи бузург номем ва дар ҳар ду жанрҳо – роман ва ҳикоя як хел заҳмат кашида, як хел бартарӣ дорад, гӯем зиёдтар дуруст меояд.

Дар таърихи адабиёти навини ҳиндӣ Амритлал Нагар боз ҳамчун ҳикоянависи бомаҳорат шинохта мешавад. Дар байни солҳои 1935-1984 чордах маҷмӯаи ҳикояҳои ў аз ҷоп баромадаанд. Адиб дар ҳикояҳояш низ аз баёни масъалаҳои доғи замони худ дур нарафтааст. Дар навиштани ҳикояҳо вай аллакай аз мактаби Мопассан, Чехов, Премчанд, Равиндранатх Тҳакур ва дигар чунин ҳикоянависони маъруф гузашта буд. Амритлал Нагар ҳудро ҳеч гоҳ аз ҳузури мардум, хусусан мардуми оддӣ дар канор нагирифта, балки ҳамеша бо онҳо наздиктар буданро ба худ раво дидааст. Ин кӯшиши наздикшавиро бо мардуми оддӣ мо бисёр равшан дар ҳикояҳои ў мушоҳида мекунем.

Амритлал Нагар аз худ мероси гаронбаҳои адабӣ гузоштааст. Маҷмӯаи ҳикояҳои адиб инҳо мебошанд: Ватика (1935), Авшеш (1937), Туларам Шастрий (1941), Бомбаи атомӣ (1956), Ҳикояи дӯстмедоштагии ман (1970), Искандар мағлуб шуд ва ғайраҳо. Яке аз романҳои адиб Маҳакал (1947) мебошад, ки ҳамчун “Бхукх (1970) нашр шудааст. Инчунин адиб боз романҳои “Қатра ва укёнус” (1956), “Мӯҳраи шохмот” (1959), “Амрит ва Виш” (1966), “Манас ка ханс” (1973), “Кханчан Наян” (1981), “Карват” (1985) ва ғайраҳо. Мазҳака ҳам дар эҷодиёти адиб ҷой дорад ҳикояҳои ҳачвӣи адиб аз қабилӣ “Маснади Навобӣ” (1939), “Марҳамат намуда рафтем” (1973), “Ман фидои Лакхнав” (1973), Чаккалас ва ғайраҳо мебошанд.

Муаллифи чандин намоишҳо мебошанд. Аз қабилӣ : “Югавтар” (1956) – намоиши сахнавӣ баҳшида ба ҳаёти Бхаратенду Ҳаришчандра, “Ғапи ғап (baat ki baat)” (1974) – маҷмӯаи радио-песаҳо, “Уттар чадҳав (1977) – маҷмӯаи песаҳои радио, “Нуккад пар” (1981) – намоиши сахнавӣ ва ғайраҳо.

3 феввали соли 1990 Амритлал Нагар дастхати романи «Наслҳо» («Pirhiyan»)-ро аз назар гузаронида, баъзе ҷойҳояшро ислоҳ мекунад. Дар ҳамин рӯзҳои моҳи феврал адиб ҳудро бекуввату бемадор эҳсос мекунад ва ниҳоят 16 феврал нахустин бор гирифтори дарди саҳти шушӯ меъда мешавад. Хабарӣ бемории адиб зуд дар шаҳри Лакхнав паҳн мешавад. Ўро ба бехтарин шифохонаи шаҳр – Коллеҷи тиббии Карол Чорч бурда табобат мекунанд, лекин бо вучуди тамоми чораҳоро дидани бехтарин табибон натиҷаи мусбат ҳосил намешавад ва адиб 23 феввали соли 1990 дунёро падруд меғӯяд.

Ҳамин тариқ яке аз адибони барҷастаи Ҳиндустон Амритлал Нагар бо асарҳои пурмазмун ва замонавии худ дар инкишофи адабиёти навини ҳиндӣ нақши муҳимро иҷро кардааст.

АДАБИЁТ

1. Раҷабов Ҳ. "Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав. "Эр-граф". Душанбе-2017, 495-саҳ.
2. Раҷабов Ҳ. "Ташаккул ва инкишофи ҳикояи муосири ҳиндӣ. "Эр-граф, Душанбе-2018, 223-саҳ.
3. Раҷабов, Ҳ. "Се насли ҳикоянависони ҳиндӣ". "Статус". Душанбе – 2001, 272 саҳ.
4. Ram Manohar. "Amritlal Nagar ka Hindi katha – hahitya ko yogdan ek adhyayan". Ambedarnagar – 2014.
5. Ҳумангала Муммигахи. "Amritlal nagar ka katha hahitya". Karnataka – 2002.

ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ АМРИТЛАЛ НАГАР

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи ҳаёт ва фаъолияти адабии нависандаи маъруфи Ҳиндустон маълумот медиҳад. Дар мақола муаллиф қайд мекунад, ки нависанда Амритлал Нагар новобаста аз хоҳишҳои падараш, ки бисёр мехост то писараш ҳам мисли худаш бо тичорату пулу мол кор гирад, роҳи адабиётро пеш гирифт. Амритлал тӯли чанд сол дар телевизион кор кард. Лекин баъдан ба хулоса омад, ки вай бояд боқимондаи ҳаёти худашро барои фаъолияти адабӣ бахшад. Амритлал Нагар худро ҳеҷ гоҳ аз ҳузури мардуми оддӣ дар қанор нагирифтааст ва ҳамакунӣ бо онҳо наздик буданро ба худ раво дидааст. Кӯшиши наздикшавии адибро бо зиндагии мардуми оддӣ мо бисёр равшан дар ҳикояҳои ӯ мушоҳида мекунем. Амритлал Нагар барои саҳми назаррасе, ки дар инкишофи адабиёти ҳиндӣ гузоштааст, барои офаридани асарҳои замонавӣ ва барои ҷунбондани ватандӯсти воқеӣ бо қалами худ дар хизмати халқ буданаш, борҳо бо мукофотҳои давлатӣ, мукофотҳои ҳукумату музофотҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайра сарфароз гардидааст. Соли 1970 адиб барои романи «Қатра ва баҳр» ба гирифтани «Мукофоти Чавохирлол Нехру», ки маҷаллаи «Совет лэнд» («Мамлақати Шӯроҳо») таъсис дода буд, мушарраф шудааст. Ду дафъа ба ӯ мукофотҳои пулӣ (ҳар дафъа дар ҳаҷми сад ҳазор рупийгӣ) додаанд. Соли 1981 адиб сазовори яке аз мукофотҳои олии ҳукуматӣ- мукофоти «Падамбхушан» шудааст.

Калидвожа: намоён, маҷалла, намоишнома, корманд, наشريя, муқола, мукофот, котиб, аъзо, солгард, кумита, ҳиндизабон, ҳукуматӣ, асар, музофот, ватандӯст, ташкилот, фаъолияти адабӣ.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО АМРИТЛАЛА НАГАРА

В данной статье автор даёт информацию о жизни и литературной деятельности знаменитого Индийского писателя Амритлала Нагара. В статье автор подчёркивает, что писатель Амритлал Нагар несмотря на желание своего отца который очень хотел, чтобы его сын тоже вёл дела с финансами, всё равно выбрал путь литературы. Амритлал Нагар несколько лет работал на телевидении. Но пришёл к выводу, что он должен посвящать остаток своей жизни для литературной деятельности. Амритлал Нагар никогда не избегал присутствия обычных людей и всегда позволял себе быть рядом с ними. Попытка писателя приблизиться к жизни обычных людей очень ясна в его рассказах. Амритлал Нагар неоднократно был награждён государственными, правительственными премиями и областными наградами за значительный вклад в развитие индийской литературы, за создание современных произведений, за то что был настоящим патриотом и своим пером служил обществу. В 1970 за роман «Капля и море» автору была присуждена премия «Джавахирлала Неру», которую основала журнал «Совет лэнд». Дважды ему были вручены денежные призы (каждый в размере ста тысяч рупий). В 1981 писатель был удостоен одной из высших государственных наград – премии «Падамбхушана».

Ключевые слова: выдающийся, журнал, пьеса, сотрудник, редакция, диалог, награда, секретарь, член, годовщина, комитет, индийский, государственный, произведение, штат, патриот, организация, литературная деятельность.

THE LIFE AND CREATIVE WORK OF AMRITLAL NAGAR

In this article author inform about life and literature work of famous Indian writer Amritlal Nagar. In this article the author accentuate, that the writer Amritlal Nagar despite of his father's wishes, who want that his son also lead works with finance, all the same time he chose the way of literature. Some years Amritlal Nagar worked at the TV broadcast. But he decided that he must devote leftover of his life for literature work. Amritlal Nagar never avoided the presence of ordinary people and always allowed himself to be near them. The writer's attempt to get closer to the life of ordinary people is very clear in his stories. Amritlal Nagar was repeatedly awarded state, government prizes and regional awards for his significant contribution to the development of Indian literature, for the creation of the modern works, for being a real patriot and serving the society with his pen. In 1970, the author was awarded for his novel a drop and the sea with Javahirlal Nehru's Prize which was founded by The Soviet land magazine. He was twice awarded with cash prizes (each amount of one hundred thousand rupees). In 1981, the writer was awarded with one of the highest state awards – The Padambhushan.

Keywords: outstanding, magazine, play, cooperator, redaction, dialog, award, secretary, member, anniversary, committee, Indian language, national, creation, state, patriot, organization, literature work.

Сведения об авторе: *Эроншоева Шамсия Гулдасташоевна* – Таджикский Национальный Университет, магистр второго курса кафедры индийской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. **Телефон:** (+992) 931271970, **e-mail:** shamsiyaeron@gmail.com.

Information about author : *Eronshoeva Shamsiya Guldastashoevna* – Tajik National University, magistr of the second course of the Department of Indian Philology. **Address:** 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 931271970, **e-mail:** shamsiyaeron@gmail.com.

МАВҚЕИ РУБОЙ ВА ДУБАЙТӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ РУСТАМ ВАҲҶОБЗОДА

Мачнунов Мачнун
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар назми тоҷик мушоҳида мешавад, ки қалами шоирони муосир дар навъҳои адабӣ, аз ҷумла рубой ва дубайтӣ хеле густурда аст. Шоирони муосир кӯшиш мекунанд, ки дар ин жанрҳо муваффақ бошанд ва тасвирҳои навро дар офаридаҳояшонҷой бидиҳанд. Адабиёт монанди оинаест, ки дар он калом, ҷаҳонбинӣ ва фикру андешаҳои ҷомеа дар ҳар давраи таърихӣ инъикос мегардад ва ҷанбаи дигари адабиёт ин аст, ки маҳсули адабии як кишварро миёни аҳли башар муаррифӣ месозад. Адабиётшинос ва шоири шинохта Рустам Ваҳҳобзода дар масъалаи адабиёт назарашро чунин баён месозад: «Адабиёт, бо таваҷҷуҳ ба бузургтарини он – осори ҷаҳоншумули адибони ҳар халқу миллате, ҷанбаи умумибашарӣ дорад. Аз ин ҷост, ки мо ба бузургони шеър адаби халқҳои дигар ва осори барҷастаи онҳо эҳтиром мегузорем. Ҳар миллате беш аз ҳама ба воситаи адабиёти худ дар ғанӣ қардани фарҳанги башарӣ сахм мегузорад» [3, с.176].

Дар офаридани назм шоирон, аз ҷумла ба масъалаҳои иҷтимоӣ таъия намуда, вазъияти замониرو дар вазну қофияи лозимӣ ворид сохта, мекушанд, то ки шеър солиме вобаста ба як масъалае эҷодкарда бошанд. Аз ҳамин сабаб ҳаст, ки адабиётшинос Юрий Бобоев дар бобати назм чунин мегӯяд: «Назм аз дигар намудҳои адабӣ бо он фарқ мекунад, ки воқеаҳои зиндагиро шоирона, бо нутқи вазну қофиядор баён менамояд» [1, с.171].

Рустам Ваҳҳобзода аз шоирони муваффақ ба шумор меравад ва дар ҷанд навъи адабӣ суҳанҳои худро барои дӯстдорони адабиёт қисмат кардааст. Дар осори Рустам Ваҳҳобзода аксари шаклҳои шеърӣ, аз ҷумла шаклҳои суннатии рубойӣ, дубайтӣ, қитъа, қасида, ғазал, маснавӣ ва мусаммат дида мешавад. Дар адабиёт ҳар адибе, ки дар самти назм қадам мегузорад, бояд суҳанаш дорои вазн ва мувофиқ ба меъёрҳои адабӣ бошад, зеро ба ин васила метавонад, назари хонандагонро ба ашъораш бештар созад. Дар бораи суҳани манзум андешаҳои ҷолибе ҷой доранд. Адабиётшинос Саидов Саидрахмон дар бораи суҳани манзум чунин меорад: «Суҳани манзум он аст, ки мувофиқи талаботи се меъёр – вазну қофия ва наҳв гуфта бошанд» [7, с.143].

Рустам Ваҳҳобзода яке аз шоирони бориқбин дар адабиёти муосир ба ҳисоб рафта, кӯшиш кардааст, ки дар самти назмуваффақ бошад ва тавассути каломи манзум хонандаро ба дунёи маънавиёт ворид бисозад. Дар ҳақиқат, образ ва тасвирҳои инфиродии шоираз сабки фардии эҷодӣ ва парвози ҳунари нигорандагӣаш медиҳад. Дар эҷодиёти шоир жанри рубойӣ ва дубайтӣ мавқеи хоса доранд ва ӯ мавзӯҳои иҷтимоӣ ва ирфониро бештар дар ин ду шакли шеърӣ ҷой додааст. Аз ҷиҳати андешаронӣ, завқи суҳангустарӣ эҳсоси маънавии шоир хеле ғанӣ аст вадиди эҷодии шоир бисёр фарроҳ ба назар мерасад.

Агар мо ба мавқеи ин ду жанр, яъне рубойӣ ва дубайтӣ дар ашъори адиб назар афканем, дида мешавад, ки шоир арзиши адабии ин ду навъро ба таври конкретӣ бо офаридани маъниҳои писандида дар адабиёти тоҷикнишон додааст. Мавқеи рубойӣ дар эҷодиёти шоир хеле барҷаста аст, зеро ҳунаре, ки ин шоирдар эҷоди рубойӣ сарф кардааст, натиҷаҳои хуб ба бор овардааст. Рубойӣ жанре ба ҳисоб меравад, ки таърихи куҳан дошта, қулли масъалаҳои зиндагиро фаро мегирад ва вижагиҳои он дар адабиёт ба таври назаррас ба ҷашм мерасанд. Дар атрофи жанри рубойӣ адабиётшиносони зиёде назари хешро гуфтаанд ва вижагиҳои онро дар адабиёт ошкор сохтаанд. Адабиётшинос Раҳим Мусулмонқулов андешаашро вобаста ба ин навъи адабӣ чунин меорад: «Ба ҳамин тариқ, аз мутолиаи осори суҳаншиносони асрҳои 11–15 маълум мегардад, ки рубойӣ яке аз жанрҳои қадимӣ

ва паҳншудатарини адабиёти хаттию даҳонии хоси тоҷику форс буда, тақрибан тамоми хусусиятҳои жанрии он ошкор карда шудааст» [5, с.46].

Дар таърихи адабиёт андешаҳои мавҷуд аст, ки гӯё ин ду навъ – рубоӣ ва дубайтӣ як жанри воҳид мебошанд, аммо аллакай баъзе аз адабиётшиносон ба ин баҳс нуқта гузоштаанд ва паҳлуи дурусти ин жанрҳоро дар адабиёт нишон додаанд. Адабиётшинос Мисбоҳиддин Нарзиқул дар бораи фарқияти вазни дубайтӣ аз рубоӣ чунин мегӯяд: «Дубайтӣ баръакси рубоӣ вазни собит дорад. Агар ҳамаи дубайтиҳои адабиёти форсӣ-тоҷикиро тақтеъ бикунем, вазни мафӯйлун мафӯйлун фафӯлун (v - - - / v - - - / v - -) ба даст меояд, ки он вазни дубайтӣ мебошад» [6, с.65].

Бояд қайд кард, ки рубоӣ ва дубайтиҳои Рустам Ваҳҳобзода аз лиҳози мазмуну муҳтаво, нисбат ба дигар шоирони соҳибтаҷриба ба кулӣ фарқ доранд, чунки ҳар шеърӣ ин шоир мавзӯи алоҳидаеро дар бар мегирад, ки ин аз гуногунрангии эҷодиёти ӯ дарак медиҳад. Шоир дар ашъори хеш мавзӯи Ватан, модар, қисмат, дунё, панду ахлоқ, савобу гуноҳ, некию накукориро ба кор бурда, арзиши инсонро дар ин ҳокдон нишон додааст.

Дар таърихи адабиёти тоҷику форс яке аз муҳимтарин масъалаҳои адабиётшиносӣ жанрҳои адабӣ ба шумор мераванд ва дар байни адабиётшиносон вобаста ба ҳамин масъала андешаву пешниҳодҳои гуногуне дида мешавад. Аз ҷумла, жанри шеърӣ, ки дар адабиёти тоҷику форс таърихи куҳан ва ҷойи махсусро дорад, рубоӣ мебошад. Дар бораи пайдоиши ин навъи адабӣ адабиётшиносон вобаста ба далелҳои худ, қисмате аз зухӯри ин жанро исбот намудаанд. Адабиётшинос Юрий Бобоев маънии луғавии рубоиро чунин шарҳ медиҳад: «Маънои луғавии рубоӣ чоргона аст. Шеъре, ки аз чор мисраи баробарвазну баробароҳанг иборат буда, дар он фикри пурра ва конкрет баён гардидааст, рубоӣ ном дорад» [1, с. 239].

Рустам Ваҳҳобзода доир ба ин шакли суннати шеърӣ ҷойгоҳи худро пайдо кардааст. Агар ба мазмуни рубоӣҳои Рустам Ваҳҳобзода назар андозем, пай бурдан мумкин аст, ки шоир дар ҳар рубоӣ мавзӯи навро дохил кардааст. Дар эҷодиёти шоир мавзӯҳои мухталифе бо мақсадҳои мушаххас зиёд ба назар мерасад. Рустам Ваҳҳобзода дар мазаммати баъзе шоирмаобон, ки бодостани таҷрибаи кам даст ба эҷоди назм зада, бо офаридани як шеър аллакай худро шоири касбӣ меҳисобанд, чунин гуфтааст:

*З-онон нашавӣ, ки ранг мепардозанд,
Ойина шикаста, санг мепардозанд.
Ду байт накарда шеър ё назми дуруст,
Бо назми ҷаҳон ба ҷанг мепардозанд* [2, с.195].

Дар рубоии мазкур Рустам Ваҳҳобзода хонандаро огоҳ месозад, то ки дар давраи огози шоирӣ дарҳол мағрур нашаванд, балки тақвияти фардиро пеша намоянд. Шоир хонандаро тавассути рубоӣҳояш ба шинохти зиндагӣ талқин мекунад ва ба онҳо дарси некию некӯкорӣ, меомӯзад, то ки дар шоҳроҳи зиндагӣ ғалат накунад ва мақсуд аз омаданашон ба ин дунёро дарк намоянд. Шоир аз он шахсиятҳое ёд мекунад, ки пайваста некӣ мекунад ва дар хидмати мардум ҳамеша омода ҳастанд. Рустам Ваҳҳобзода дар ин рубоӣ мавзӯи некиро басо муассирба қалам додааст. Чунончи:

*Зинҳор савоби кас гунаҳ нашморанд,
Некӣ бикунӣ, туро наку медоранд.
Дар хидмати мардумон гар аз пой уфтӣ
Чун резаи нонат аз замин бардоранд* [2, с.197].

Шоир меҳода ба таври одӣ ба хонанда бигӯяд, ки агар некӣ бикунӣ, туро некӣ дар пеш аст ва агар бадӣ ба касе раво дидӣ, пас бадиро интизор бишав, зеро ҳар амале, ки инсон анҷом медиҳад, оқибат ба худӣ ӯ бармегардад.

Якхусусияти фарқкунандаи рубой дар он мебошад, ки баҳри рубой тағйирпазир аст. Вобаста ба ин масъала дар «Энтсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» чунин оварда шудааст: «Дар эҷодиёти шифоҳӣ ва адабиёти хаттӣ шаҷараи аҳраб бештар мустаъмал буда, дараҷаи истифодаи аҳрам ниҳоят маҳдуд аст. Яке аз хусусиятҳои рубой ин аст, ки ҳар мисрааш метавонад дар як вазн сохта мешавад» [8, с. 68].

Хунари рубоисароии Рустам Ваҳҳобзода дар он аст, ки шоир метавонад хонандаро ба фикр намудан ва маърифат бардоштан водор созад. Дар бештари рубоӣҳои шоир ба масъалаи шинохт ва маърифати инсонӣ ишораҳои зиёде аст, ки хонандаро ба дунёи маънӣ ва рамз ворид месозанд.

Дар рубоӣҳои Рустам Ваҳҳобзода мавзӯҳои панду ахлоқ, дониш, ҳурмату эҳтиром, зан, модар, табиат ва фалсафаи инсон хуб ҷой дода шудаанд ва ин масъалаҳо яке аз ҷанбаҳои бунёди рубоӣҳои шоир ба ҳисоб мераванд.

Дубайтӣ жанри дигари шеърӣ ба ҳисоб рафта, пахншудатарин навъи адабӣ мебошад. Дар таърихи адабиёти тоҷику форс дубайтӣ дар эҷодиёти шуаро ҷойгоҳи махсусро касб кардааст. Шоирон дар эҷоди ин навъи адабӣ мавзӯҳои интиҳоб мекунанд, ки мазмунӣ ишқӣ, ирфонӣ ва фалсафӣ дошта бошанд.

Дубайтӣ қолаби қадимаи худро доро мебошад ва шоирон дар ҷаҳон мисраи воҳид масъалаҳои ворид мекунанд, ки ҳиссиёти хонанда ба ин навъи шеърӣ бештар бигардад. Ҳамон тавре ки аз номи ин жанр бармеояд, яъне дубайтӣ, шеърро гӯянд, ки аз ду байт иборат бошад. Агар шеъре, ки аз ҷаҳон мисраи иборат бошад ва вазнаш ба баҳри ҳазачи мусаддаси мақсур ё маҳзӯф баробар ояд, пас он дубайтӣ ба ҳисоб меравад.

Дар бобати дубайтӣ миёни адабиётшиносон баҳс камтар ба назар мерасад, зеро дубайтӣ низ як вазни муқаррарӣ дорад. Адабиётшинос Раҳим Мусулмонӣ дубайтиро чунин шарҳ медиҳад: «Дубайтӣ – чунон жанри лирикӣ мебошад, ки барои ифодаи эҳсосоти қалбию андешаи қаҳрамони лирикӣ эҷод мешавад ва ҳамагӣ як вазни анъанавӣ дорад» [4, с.160].

Рустам Ваҳҳобзода ба жанри дубайтӣ низ даст задааст ва дар эҷоди ин навъи адабӣ то ҷое дар адабиёти муосир саҳми хешро гузоштааст. Дубайтиҳои Рустам Ваҳҳобзода назар ба жанри рубоӣҳо камтар аст. Устод дар жанри дубайтӣ бештар ба мавзӯҳои иҷтимоӣ таъкид кардааст, ки инҳоянд: зан-модар, Ватан ва Тоҷикистон. Ва чанд намунаи дигарро дар мавзӯҳои иҷтимоӣ аз дубайтиҳои шоир пайдо кардан мумкин аст. Дар яке аз намунаи дубайтиҳои Рустам Ваҳҳобзода мавзӯи зан-модарро хело ҳассос тасвир кардааст. Чунончи:

Занонро гар зи дониш зеваре ҳаст,

Умеди рӯзгори бехтаре ҳаст.

Агарчи аз занон пайгамбаре нест,

Ҳама пайгамбаронро модаре ҳаст [2, с.222].

Шоир дар ин дубайтӣ мақоми зан ва модарро то ба авҷи боло расонидааст ва бехтарин суханро дар дубайтӣ ҷой додааст. Як нуқтаи бисёр ҳам заруриро шоир ба ҷинси зан ишора мекунад, ки бояд ҳар як зан соҳиби дониш бошад. Агар зан соҳиби дониш бошад, ин ба мисли зевар барои ҳамон зан лозим аст ва агар ӯ соҳиби дониш бошад, бешубҳа, ӯро дар оянда рӯзгори бехтаре интизор аст. Баъдан дар мисраи савум ба таври оммафаҳм мақсади худро баён месозад, ки ин масъала ва чунин тасвир дар эҷодиёти шоирони муосир кам ба назар мерасад. Дар дубайтии мазкур шоир нигоҳи жарфе мекунад ба таърихи гузаштагон ва ба ин тариқ меҳода хонандаро ба андеша водор созад, то ки эҳтироми зан ва модарро сидқан ба ҷо орад.

Шеърҳои шоир маъниҳои баландеро дар худ ниҳон намудаанд. Зеро шоир гоҳе аз рӯзгори имрӯза ва гоҳе аз гузаштагон ёд меоварад. Рустам Ваҳҳобзода ба ҷинси латиф, яъне зан назари мусбат дорад, аммо шоир аз ҷинси зан меҳода, ки

хамеша даст ба Мусҳаф бизананд, то ин амалашон барои онҳо одат шавад ва аз он барои рӯзгори хеш баҳра баранд ва дубайтиашро оғоз менамояд. Чунончи:

Биё, хоҳар, то бо Мусҳаф қарин шав,

Ба пои ӯ нишин, чархи барин шав.

Чунон шав аз сафои ишқу имон,

Ки дар ин хокдон чун ҳури ин шав [2, с.222].

Шоир дилпуруна таъкид мекунад, ки агар зани мутаҳҳар ба Мусҳаф қарин бигардад, пас аз рӯи ишқу имон амсоли чархи барин хоҳад гардид ва он гоҳ ӯ дар ин хокдон, яъне ҷаҳони моддӣ монанди хурр зебо мешавад. Шоир дар ин дубайтӣ масъалаи имонро зикр намудааст ва ба ҷинси зан ишора кардааст, ки бояд ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намоянд.

Агар мо ба ашъори Рустам Ваҳҳобзода назар афканем, мебинем, ки эҷодиёти шоир аз лиҳози мундариҷаву муҳтаво комил буда, нисбат ба дигар адибонмавзӯҳои шодию маҳзунӣ, зиндагӣ, ҳурмату эҳтиром, зан, Модар ва Тоҷикистонро, дар шаклҳои суннати шеърӣ ҷой додааст. Агар аз нигоҳи забони шеърӣ ашъори шоирро дида бароем, чунин ба назар мерасад, ки онҳо барои хонандагон фаҳмо буда, кас дар таҳлили шеър ва дарки маънӣ ба мушкилӣ дучор намеоянд, ва дар аксари шеърҳои шоир маъно бар лафз ғалаба намудааст.

Солҳои охир рубоӣ ва дубайтиҳои Рустам Ваҳҳобзодаро хонандагон хуш пазируфта, ба ӯ таваҷҷуҳи хосса зоҳир мекунанд. Рустами Ваҳҳобзода дар эҷоди навъҳои хурди адабӣ, минҷумла, рубоӣ ва дубайтӣ дар адабиёти муосир таъсире хешро гузоштааст. Шоир кӯшидааст, ки волотарин мавзӯҳоро интихоб намуда, мавқеи рубоӣ ва дубайтиро дар адабиёти муосир ба аҳли адаб нишон бидиҳад.

Шоир метавонад ба дили хонандагон бо сабки баланди фардӣ ворид бигардад, зеро бештари мавзӯҳоро аз аҳодиси пайғамбар илҳом гирифта, ба назм медарорад. Рубоӣ ва дубайтиҳои шоир бо мазмуну муҳтавои баланди худ гувоҳи рушду нумуи сабки фардии ӯ дар шеъри муосири тоҷик ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Бобоев Ю. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1987. – 320с.
2. Ваҳҳоб Р. Салом. – Душанбе: Адиб, 2015. – 256с.
3. Ваҳҳобзода Р. Шеър ва дониш. – Душанбе: Адиб, 2017. – 188с.
4. Мусулмонӣ Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336с.
5. Мусулмонкулов Р. Асрори сухан. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 151с.
6. Нарзиқул М. Муқаддимаи шеършиносӣ. – Душанбе: Сино, 2004. – 79с.
7. Саидов С. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 200с.
8. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Ҷилди 1. Душанбе, 2004. – С. 68 – 69.

МАВҚЕИ РУБОУ ВА ДУБАЙТӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ РУСТАМ ВАҲҲОБЗОДА

Рустам Ваҳҳобзода яке аз шоирони борикбину навовари адабиёти муосири тоҷик аст, ки бо офаридаи мавзӯҳои писандида мақбули хонандагон ва ҳаводорони адабиёти тоҷик гардида, то имрӯз дар бораи ашъори ин шоири маъруф баъзе аз муҳаққиқон қарорҳои таҳқиқотиро анҷом додаанд. Мақолаи мазкур як талошест, ки дар самти ашъори шеърҳои суннати тоҷикии Рустам Ваҳҳобзода буда, муаллиф кӯшиш намудааст, ки мавқеи жанрҳои рубоӣ ва дубайтиро ба қадри имкон зери таҳлил қарор гирифта, бо истифода аз адабиёти илмӣ мавриди интиқод қарор додааст.

Калидвожаҳо: шоир, адабиёт, рубоӣ, дубайтӣ, жанр, мавзӯ, Модар ва Ватан.

ПОЛОЖЕНИЕ РУБАИ И ДУБАЙТИ В ТВОРЧЕСТВЕ РУСТАМА ВАХХОБЗОДА

Рустама Ваҳҳобзода один из самых тонких и новаторских поэтов современной таджикской литературы, который стал популярен среди читателей и поклонников таджикской литературы с создав интересные темы, и на сегодняшний день некоторые исследователи провели исследования стихов этого известного поэта. Данная статья представляет собой попытку анализа поэзии традиционной таджикской поэзии Рустама Ваҳҳобзода, причем автор попытался максимально проанализировать положение жанров рубаи - дубайти и подверг их критике с использованием научной литературы.

Ключевые слова: поэт, литература, рубаи, дубайти, жанр, тема, Мать и Родина.

POSITION OF RUBAI AND DUBAYTI IN THE CREATION OF RUSTAM VAHHOBZODA

Rustam Vahhobzoda is one of the subtle and innovative poets of modern Tajik literature, who has become popular with readers and fans of Tajik literature by creating interesting themes, and to date, some researchers

have conducted research on the poetry of this famous poet. This article is an attempt to analyze the traditional Tajik poetry of RustamVahhobzoda, and the author has tried to analyze the position of the rubai and dubayti genres as much as possible and criticized them using scientific literature.

Keywords: poet, literature, rubai, dubayti, genre, theme, motherland country.

Сведение об авторе: *Маджнунов Маджнун* – магистрант второго курса кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.Телефон: **000 80 97 97**

Information about the authors: *Majnunov Majnun* – Tajik national university, master of the department of the theory and modern persian-tajik literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Rudaki 17. Phone: **000 80 97 97**

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА – ECONOMICS**ХУСУСИЯТҲО ВА ПРОБЛЕМАҲОИ ҲАМГИРОӢ ДАР МИНТАҚАИ
ОСИЁИ МАРКАЗӢ**

Қурбонов П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ барои мустақилона ба роҳ мондани муносибатҳои иқтисодию бозорӣ бо хориҷа, ба давлатҳои навбунёди Осиёи Марказӣ шароити хуберо фароҳам овард. Дар давраи Шӯравӣ дар ин давлатҳо истеҳсоли маводҳои хом ва маҳсулоти кишоварзӣ ба роҳ монда шуда буд. Сабаби ин роҳро пеш гирифтани роҳбарони онвақта аз он иборат буд, ки талабот рӯз аз рӯз ба нахи пахта, алюминии хом, маъдан, концентратҳо зиёд мешуд. То солҳои 1988 ҳамаи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ аз тариқи марказ сурат мегирифт. Содирот ва воридоти ашёи хом, маҳсулот, таҷҳизот ва технологияҳои наватарин ба ӯҳдаи ширкатҳои махсусгардонидани давлатӣ буд.

Аз соли 1989 сар карда, бо қарори махсуси Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ содирот ва воридоти номгуӣ муайяни маҳсулоти дар ҷумҳуриҳо истеҳсолшаванда ба хориҷ ба ҳуди онҳо вогузор карда шуд. Аммо дар баъзе мамлакатҳо ҳаҷми молҳои содиршаванда хеле кам буд. Аз ин ҷумла, Туркманистон аз ҳаҷми умумии молҳои истеҳсолшуда 10,5%-и онро ба хориҷа содир мекард, Тоҷикистон бошад 16 фоизро.

Бинобар ин баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, солҳои аввали истиқлолият ин ду давлат нисбати дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ бо сабаби маҳдуд будани робитаҳои иқтисодии хориҷии онҳо ба мушкилоти зиёде дучор шуда буданд.

Ин аст, ки дар рӯзҳои аввали истиқлолият дар ҷумҳуриҳои навбунёд проблемаҳои пеш омаданд, ки вазъи иқтисодии бе ин ҳам вазнини ҷумҳуриҳоро боз ҳам душвор мегардонд.

Ин проблемаҳоро шартан ба 5 гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст, ки ҳалли онҳо пешравии иқтисодии мамлакатҳои минтақаро таъмин менамояд:

1) Азнавсозии сохторҳои амалкунандаи истеҳсолӣ ва тичоратие, ки ба талаботи замони ҷавобгӯ нестанд;

2) Ташкили сохторҳои иқтисодии минтақавие, ки раванди ҳамгироии давлатҳои навбунёди Осиёи Марказиро дар аввал байни худ ва баъд бо дигар мамлакатҳои ҷаҳон вусъат мебахшанд;

3) Бо дастгирии давлат таъмини корхонаҳои истеҳсолкунанда бо таҷҳизоти ҳозиразамон;

4) Таъмини аҳоли бо ҷойҳои нави кор ва тадриҷан бартараф кардани бекорӣ;

5) Ҳалли масъалаҳои муҳими экологӣ, аз қабили проблемаи Арал;

Дар асл раванди ҳамгироӣ дар Осиёи Марказӣ дертар бо шаклҳои наवे, ки таърихи ҷараёни муттаҳидшавии давлатҳои дунё надида буд, зоҳир гашт.

Соли 1990 дар конференсияи дар Алмаато баргузоргашта масъалаи ҳамгироии ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ба таври ҷиддӣ ба миён гузошта шуд.

10 январи соли 1994 байни Ўзбекистон ва Қазоқистон созишномаи бунёди фазои ягонаи иқтисодӣ ба имзо расид, ки баъдтар ҷумҳурии Қирғизистон низ ҳамроҳ шуд. 8 июли соли 1994 дар вохӯрии Алмаато сарварони се давлати номбурда ба қароре омаданд, ки бояд барои ҷамоҳангсозӣ ва якхеланамоеи қонунгузории миллии давлатҳо, дар сатҳи парламент гурӯҳи корӣ таъсис дода шавад. Дар ин вохӯрӣ як қатор ҳуҷҷатҳои расмӣ ба имзо расиданд. Барои ҳарчи тезтар амалӣ намудани қарорҳои қабулшуда бо иштироки бевоситаи президентҳо ва сарварони ин давлатҳо шӯрои байнидавлатӣ таъсис дода шуд. Ин шӯро дар навбати худ аз се шӯро иборат буд:

1) Шӯрои сарвазирон (дар 4 сол як бор).

2) Шӯрои вазирони мудофия;

3) Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ;

Баъдтар якҷанд идораҳои байнидавлатӣ аз он ҷумла Кумитаи иҷроияи доимоамалкунанда дар шаҳри Бишкек, Бонки Осиёи Марказӣ барои назорати гардиши байнидавлатии мол ва дигарҳо ташкил шуданд. Қайд кардан зарур аст, ки мувофиқи муроҷиатномаи сарони давлатҳои Қазоқистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон, дари ин созмони ҳамгироӣ барои на танҳо ҷумҳуриҳои дигари ин

минтақа, чун Тоҷикистон ва Туркменистон боз аст, балки ба он дигар ҷумҳуриҳои ИДМ низ шомил шуда метавонанд.

Мутобиқи Протокол «Дар бораи ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созишномаи таъсиси фазои ягонаи иқтисодӣ байни ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон» 30 апрели соли 1994, Тоҷикистон ба узвияти комилхуқуқ Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ қабул гардид. Ҷумҳурии Тоҷикистон расмӣ дохили давлатии ҳамроҳшавӣ ба ҳуҷҷатҳои қаблан дар доираи Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ қабулгардидаро, ки ба манфиати ҷумҳурии мо мебошад, анҷом дод. Аз ҷумла, Тоҷикистон ба созишномаҳо ва аҳдномаҳои марбут ба танзими раванди муҳоҷирати аҳоли, танзими сиёсати тарифӣ, ҳамоҳангсозии сиёсати зиддимонополӣ шароит барои ҳаракати озоди қувваи коргарӣ, кооператсияи истеҳсолӣ ва дигар барномаҳои муҳим ҳамроҳ шуда аст, ки маҷмӯи онҳо ба 40- то мерасад.

Ҳуҷҷатҳои дар доираи ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ ба кишварҳои узви ин ҷомеа имкон доданд, ки шартҳои аҳдномавӣ ҳуқуқро барои дар соҳаҳои афзалиятнок таъсис додани корхонаҳои муштарак ва иттиҳодияҳои истеҳсолӣ ташаққул диҳанд. Ҳоло дар Қазоқистон 48 корхонаи муштарак қазоқию қирғизӣ, 10 корхонаи муштарак қазоқиву тоҷикӣ ва 92 корхонаи муштарак қазоқию ўзбекӣ, дар Қирғизистон - 197 корхонаи муштарак қирғизию қазоқӣ, 8-то қирғизию тоҷикӣ ва 62-то қирғизию ўзбекӣ, дар Тоҷикистон 1 корхонаи муштарак тоҷикию қазоқӣ, 3 то тоҷикию ўзбекӣ ва 1-то тоҷикӣ - қазоқию-ўзбекӣ, дар Ўзбекистон 38 корхонаи муштарак ўзбекию қазоқӣ, 22-то ўзбекию қирғизӣ ва 15-то ўзбекию тоҷикӣ, ҳамчунин корхонаҳои фаръии муштарак дар соҳаҳои мухталиф фаъолият мекунанд.

Соли 2008 дар натиҷаи бӯҳрони молиявӣ муомилоти савдои хориҷӣ хеле паст шуд. Ин нишондиҳанда аз соли 2010 то 2016 хеле афзуд ва ҳаҷми умумии он 22 916,2 млн доллар. ИМА-ро ташкил дод.

Аз ҷумла содирот 13687,8 млн. доллар воридот 9228,2 млн. долларро ташкил дод. Афзоиши умумии муомилоти мол дар соли 2016 нисбат ба соли 2015 4889 млн. доллар ё 7%-ро ташкил дод.

Умуман дар ҳамаи давлатҳо ба ғайр аз Ўзбекистон, ки пастравии муомилоти моли он ба 2,1% мерасад, муомилоти молӣ зиёд шуда буд. Дар соли 2016 ҳаҷми умумии маҳсулоти содироти давлатҳои аъзои ИИОМ нисбати соли 2015 37% ҳаҷми умумии воридот бошад, 14% афзуд.

Бо вуҷуди ин пешравӣ дар соли 2015 тамоили пастравии савдои дохили минтақавӣ боқӣ монд. Масалан, муомилоти мутақобили моли давлатҳои Осиёи Марказӣ дар соли 2015-809,6 млн. доллари ИМА-ро ташкил дод, ки нисбати соли 2015 35 млн доллар камтар аст.

Бояд қайд намуд, ки муомилоти савдои байни давлатҳои Осиёи Марказӣ сол аз сол ру ба афзоиш ниҳодааст. Вобаста ба иқтидори иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ дар савдои дохили минтақавӣ ҷои аввалро бо ҳаҷми 581,5 млн.доллар Ўзбекистон, ҷои дуюмро бо ҳаҷми 373,5 млн доллар Тоҷикистон, ҷои сеюмро бо ҳаҷми 360,4 млн.доллар Қазоқистон ишғол менамояд. Ҳаҷми бисёри савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷумҳурии Ўзбекистон мебошад. Соли 2014 ин нишондиҳанда 275,4 млн.долларро ташкил намуд, ки баробари 73,7%-и савдои дохили минтақавии ҷумҳури мебошад.

Аз ҳам вобаста будани давлатҳои ин минтақа ва дорои як қатор умумиятҳо будани онро ба назар гирифта Комиссияи Европои иқтисодии СММ барои кӯмак расондан ба иқтисодиёти ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ барномаи махсуси СПЕКА-ро таҳия намуд.

Ин лоиҳа октябри соли 2010-ум дар шӯрои гурӯҳи кории СПЕКА ва Конференсияи иқтисодии байналмиллалӣ, ки ба мавқеи Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ бахшида шуда буд, муҳокима гардида, қарор қабул карда шуд, ки варианти охирини ин барнома дар Конференсияи байналмиллалӣ, ки оянда дар ш.Душанбе баргузор мегардад баррасӣ хоҳад шуд.

Сарони давлатҳои минтақа оид ба дар соли 2012 ба охир расондани бунёди фазои ягонаи иқтисодӣ ва дар соли 2015 ба охир расондани бунёди иттиҳоди иқтисодӣ розигӣ дода, барномаи СПЕКА-ро имзо намуданд. Амалӣ шудани барномаи ҳамгироии иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои имзошуда чор даврано дар бар мегирад:

- Бунёди минтақаи озоди тиҷоратӣ;
- Таъсиси иттиҳоди ғумрукӣ

- Ташкил намудани иттиҳоди пардохтӣ ва қарзию пулӣ
- Бунёди бозори умумии қувваи корӣ ва сармоя

Дар баробари ин таҷрибаи чараёни ҳамгироии минтақаҳои гуногуни ҷаҳон нишон медиҳад, ки барои бунёди иттиҳоди самараноки иқтисодӣ, пеш аз ҳама бояд тадбирҳои зерин андешида шавад;

1. Бунёди Бонки ягонаи марказӣ.

2. Ворид намудани асъори ягона, ки эмиссияи онро танҳо сохтори олии ин созмон анҷом медиҳад.

3. Низоми ягонаи макроиқтисодӣ ва андоз.

4. Тартиби умумии ҳаракати мол, қувваи корӣ ва сармоя.

5. Бунёди хазинаи умумӣ аз ҳисоби қисми андозҳои ҷамъшаванда.

Аммо ин рӯз маълум аст, ки интегратсияи иқтисодӣ дар доираи Осиёи Марказӣ вобаста ба баъзе проблемаҳои сиёсӣ самаранок нагашт. Аз байни ин мамлакатҳо Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қирғизон дар раванди интегратсионии ЕвразЭС – Иттиҳоди иқтисодии Евро-Осиё иштирокдоранд, ки ба он боз Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Беларус шомил мебошанд.

Гардиши тижорати берунии ҚТ дар соли 2017 4447457,4 млрд. \$-ро ташкил кард. Аз он 1656891,9 млрд. \$-аш ба мамлакатҳои ЕвразЭС рост меояд, ки 214938,1 млн. \$-и он содирот ва 1441958,8 млрд. \$-и он воридот мебошад, аз он ҷумла:

- ҳиссаи Белоруссия ҳамагӣ 36204,9 млн. \$, ки аз он 3270,2 млн. \$ содирот ва 22974,7 млн. \$ воридот мебошад;

- ҳиссаи Қазоқистон ҳамагӣ 356781,2 млн. \$, ки аз он 24001,5 млн. \$ содирот ва 332779,7 млн. \$ воридот мебошад;

- ҳиссаи Қирғизистон ҳамагӣ 41874,4 млн. \$, ки аз он 3315,3 млн. \$ содирот ва 58559,1 млн. \$ воридот мебошад;

- ҳиссаи Россия ҳамагӣ 911050,0 млн. \$, ки аз он 97300,1 млн. \$, содирот ва 813749,9 млн. \$ воридот мебошад;

- ҳиссаи Ўзбекистон ҳамагӣ 300981,4 млн. \$, ки аз он 87051,0 млн. \$ содирот ва 213930,4 млн. \$ воридот мебошад.

Мамлакатҳои Осиёи Марказӣ иқтидори калони иқтисодиву сиёсии ҳудро истифода карда натавониста тамоюли марказгурезро пеша интихоб карданд. Албатта, ин ба ҳал нагаштани баъзе проблемаҳои вобаста бо истифодаи обҳои наздисарҳадӣ ва дохилӣ, экология ва ғайраҳо оварда мерасонад.

Ҳамин тариқ дар асоси таҳлил ва омӯзиши сатҳи гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ ва ҳамкорӣ бо созмонҳои иқтисодӣ, интегратсионӣ ва молиявӣ ва дар ин замина пайваст шудан ба равандҳои глобализатсионӣ, ҳалли проблемаҳои ба ин соҳаҳо алоқамандбударо таҳлил карда хулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст.

Якун, Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди имзои созишномаи умумӣ оиди сулҳ ва ризоияти милли охира бошад, ҳам боэътимодона оқибатҳои ҷанги шаҳрвандиро дар иқтисодиёт бартараф намуда бо як суръати муайян маҷмӯи маҳсулоти дохилиро афзоиш медиҳад;

Дуюм, барои пурра бартараф намудани оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ на танҳо вақти муайян зарур аст, балки инчунин комплекси чораҳо оиди тезонидани барқарорномаи иқтисодиёт дар асоси коркарди лоиҳаҳои аввалӣ ва барномаи инкишофи соҳаҳои саноат, энергетика, нақлиёт, алоқа, хоҷагии қишлоқ ва ғайраҳо зарур аст;

Сеюм, проблемаҳои ислоҳоти иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистонро дар доираи имкониятҳои дохилӣ ҳал кардан мушкул аст. Барои ҳалли ин проблемаҳо шароити мувофиқро барои воридшавии инвестицияи хориҷӣ муҳаё кардан лозим аст;

Чорум, дар шароитҳои глобализатсияи иқтисодиёт ба таври актуалӣ тезонидани равандҳои интегратсионӣ дар доираи ИДМ, ЕВРАЗЭС ва махсусан Осиёи Марказӣ дида мешавад. Аммо ин маънои онро надорад, ки Тоҷикистон дигар шаклҳои ҳамкории иқтисодии байналхалқиро инкор мекунад;

Панҷум, Тоҷикистонро зарур аст, ки чораҳои доимиро ба муқобили ҷиноятҳои имконпазир дар соҳаи иқтисодиёт, аз ҷумла содироти ғайриқонунии сармоя аз мамлакат андешад. Дар як вақт Тоҷикистон бояд системаи бонкиро мукамал гардонад, механизмҳои кафолатдиҳии инвестицияи дохилӣ ва гузориши онҳоро пеш аз ҳама ба соҳаи истеҳсолот кор карда барояд;

Шашум, чораҳоеро бояд андешид, ки самаранокии системаи хоҷагидориро дар афзуннамоии барориши маҳсулоти рақобатпазир аз тарафи корхонаҳои

ватанӣ ба бозори ҷаҳонӣ таъмин менамояд. Ин имконият медиҳад, ки Тоҷикистон мавқеи худро дар соҳаи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар шароити ҷиддии глобализатсияи муносири муносибатҳои иқтисодӣ мустаҳкам намояд;

Ҳафтум, дар замони ҳозира сатҳи таъриии кадрҳо хеле паст аст. Проблема аз он иборат аст, ки дар як ихтисос якчанд мактабҳои олии мутахассис тайёр мекунам ва албатта бо бисёр сифати паст. Фақат дар ҳолати кам кардани мактабҳои олии бо сифати баланд тайёр кардани кадрҳо таъмин менамояд;

Ҳаштум, дар асоси барқарор кардани престижи дохилӣ мавқеи Тоҷикистонро дар координатаҳои геосиёсӣ ва геостратегии системаи ҳамкориҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ байналхалқӣ мустаҳкам менамояд.

Дар маҷмӯъ Тоҷикистон барои ҳамкориҳои иқтисодии байналхалқӣ дар соҳаҳои пешрафти илмӣ-техникӣ, фарҳанг, туризм ва ғайраҳо ҳам бо мамлакатҳои хориҷи наздик ва ҳам дур кушода бояд бошад.

АДАБИЁТ

1. Азимов Я.Н – Организационно – экономические основы интеграции промышленности Таджикистана в хозяйственный комплекс СНГ: Душанбе ПИОНПИЦЕНТР 1996-15
2. Авдокушин Е.Ф - Международные экономические отношения
3. М: Юрист 2010 – с
4. Жуков Е.Ф. Капаева Т.И .- Международный экономический отношения: М: ЮНИТИ-ДАНА 2016-с 70
5. Киреев А – Международная экономика М.: «Международные отношения» 2014 – с372-382
6. Курбанов Т. Х. – Интеграционный сообщества на постсоветском пространстве . Душанбе : Ирфон 2011- с 130
7. Ломакин, В.К. Мирная экономика. М.: Юрист 2011 - 130
8. Миклашевская Л.В Мирная экономика – М :. Юнити 2011- с 130
9. Назаров Т- Таджикистан :экономика, политика международного сотрудничество – Душанбе «Ирфон» 2011 с 176
10. Ойинахмадов М – Иқтисоди ҷаҳон – Душанбе « Ирфон» 2011 с 76
11. Рахимов Р.К. Проблемы интеграции экономики Таджикистана в мировой экономики // Материалы 2-й международной конференции «Место Таджикистана в новой международной порядке» - Душанбе ПРООН 1996 – с. 85 - 90

ХУСУСИЯТҶО ВА ПРОБЛЕМАҶОИ ҲАМГИРОИ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗИ

Мақсадҳои асосии ҳамкорӣ дар доираи Осӣи Марказӣ ва инчунин иттиҳоди интеграсионӣ, ҳалли як қатор проблемаҳои иқтисодӣ, аз қабилӣ ба тартиб даровардани низоми савдои озод, шароит муҳайё кардан барои фаъолияти соҳибкорӣ, бунёди системаи ягонаи нақлиётӣ ва бозори умумии энергетикӣ мебошад. Дар мақолаи мазкур сухан оиди ҳамкориҳои иқтисодӣ дар доираи гурӯҳи интеграсионии минтақавӣ, мамлакатҳои ҳамсарҳад ва аз ҷиҳати иқтисодӣ наздик ва дар ин замина шомил шудани Тоҷикистон ба рағандҳои ҳамкориҳои байналхалқии иқтисодӣ меравад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, маблағгузорӣ, тичорат, қарордод, созишнома, гумрук, соҳибкорӣ.

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ

Основными целями сотрудничества в рамках Центральной Азии, а также интеграционного альянса являются решение ряда экономических вопросов, таких как оптимизация системы свободной торговли, создание условий для ведения бизнеса, построение единой транспортной системы и общего энергетического рынка. В данной статье рассматривается экономическое сотрудничество в рамках региональных интеграционных объединений, соседних и экономически близких стран, и на этой основе интеграция Таджикистана в процесс международного экономического сотрудничества.

Ключевые слова: экономика, инвестиции, торговля, договор, договор, таможня, бизнес.

FEATURES AND CHALLENGES OF INTEGRATION IN THE CENTRAL ASIAN REGION

The main objectives of cooperation within Central Asia, as well as the integration alliance, are to address a number of economic issues, such as streamlining the free trade system, creating conditions for doing business, building a unified transport system and a common energy market. This article discusses economic cooperation in the framework of regional integration groups, neighboring countries and economically close countries, and on this basis, Tajikistan's integration into the process of international economic cooperation.

Keywords: economy, investment, trade, contract, agreement, customs, business.

Сведения об авторе: Курбанов П. - магистрант 2 курса по специальности «Мировая экономика». Электронная почта qurbon@mail.ru. Телефон: 93 940 61 41

Information about the author: Kurbanov P. - Master of the 2nd year, majoring in World Economy. E-mail qurbon@mail.ru. Tel: 93 940 61 41

ЗАРУРИЯТИ ҲАМКОРӢ БО МАМЛАКАТҲОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ ДАР САМТИ СОҲИБКОРИИ МУШТАРАК

Қурбонов П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз шаклҳои ҳамкорӣ бо мамлакатҳои ҷаҳон ва махсусан, мамлакатҳои Осӣи Марказӣ ташкили корхонаҳои муштарак ба ҳисоб меравад, ки шакли нисбатан нави ташкили иҷтимоии соҳибкории байналхалқӣ мебошад. Хислати хоси корхонаи муштарак аз он иборат аст, ки молҳо ва ҳадамоти истеҳсолшуда моликияти умумии шарикони ватанӣ ва хориҷиро ташкил мекунад. Фурӯши ҳамаи намудҳои маҳсулот ҳам дар мамлакатаи ҷойгиршудаи корхонаи муштарак ва ҳам дар хориҷ он ба амал бароварда мешавад. Хислати муштарак моликият яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи корхонаи муштарак мебошад, онҳо намуди махсуси моликият буда, дар натиҷаи инкишофи ҳамкории иқтисодии байналхалқӣ пайдо мешаванд.

Мувофиқи қонуни амалкунанда ташкили корхонаҳои муштарак дар қаламрави Тоҷикистон гузаштани якчанд зинаҳоро пешбинӣ мекунад.

- пешниҳоди шакли ташкили корхонаи муштарак;
- аниқ кардани иштирокчиҳои хориҷӣ;
- пешниҳод кардани параметрҳои техникую иқтисодии корхона;
- яқоя таҳия кардани оинномаи корхона;

- ба имзо расонидани шарнома бо шарикони интиҳобкарда;
- ба қайд даровардани корхона дар Вазорати молия.

Баъд аз амалигардонии ҳамаи чораҳои дар санадҳои нормативӣ пешбинишудаи танзимкунандаи чараҳои ташкили корхонаҳои муштарак дар қаламрави Тоҷикистон бо иштироки сармояи хориҷӣ, корхонаҳои муштарак ташкил шуда мақоми шахси ҳуқуқиро мегирад, ки муҳлати фаъолияти онҳо дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ нишон дода мешавад.

Миқдори корхонаҳои муштарак амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифташуда сол то сол зиёд шуда истодаанд. Корхонаҳои муштарак, ки аз соли 2012 то 2017 ба қайд гирифташуда ва ҷойгиршавии онҳо дар ноҳияву вилоятҳо дар нақшаи зерин овардашудааст.

Бештар корхонаҳои муштарак бо роҳи ҷалб кардани сармояи хориҷӣ ба фаъолият оид ба зиёд кардани ҳаҷми истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии корхонаҳо ва иттиҳодияҳои амалкардаи стода ба вучуд меоянд.

Ҷадвали 1.3 Динамикаи зиёдишавии корхонаҳои муштарак дар ҶТ

	2012 с	2013 с	2014 с	2015 с	2016 с	2017 с
Ҷумҳурии Тоҷикистон	101	151	162	121	164	157
Аз ҷумла						
ВМКБ	-	-	-	-	-	-
Вилояти Суғд	29	27	26	30	20	19
Вилояти Хатлон	8	11	9	6	6	7
Шаҳри Душанбе	60	107	121	79	129	122
НТМ	4	6	6	6	9	9

Ин ё бо ҳиссагузори соҳибкорӣ хориҷӣ ба сармояи умумӣ ва ё ба воситаи харид кардани миқдори муайяни сахмияи корхонаи амалкардаи стода тадбиқи худро меёбад. Бо назардошти ин ҳангоми ташкили корхонаи муштарак вазифаи соҳибкорони ватанӣ дуруст муайян кардани имкониятҳои молиявӣ ва илмию техникую шарикони хориҷӣ мебошад, ки вазъи он истифодаи технологияи навро имконпазир гардонида, баромадани корхонаҳои ватаниро бо моли рақобатпазир ба бозори ҷаҳонӣ таъмин карда тавонад.

Тавассути таъсиси корхонаҳои муштарак ба ҶТ дар соли 2017- 860654,6х. \$ сармояи хориҷӣ ҷалб карда шудааст, ки аз он 388436,1х. \$-ро сармоягузориҳои мустақим ва боқимондаашро намудҳои дигари сармоягузориҳо ва қарзҳо ташкил мекунад.

Ҳуҷҷатҳои дар доираи ҷомеаи иқтисодии **Осӣи Марказӣ** ба кишварҳои узви ин ҷомеа имкон доданд, ки шартҳои аҳдномавӣ ҳуқуқиро барои дар соҳаҳои афзалиятнок таъсис додани корхонаҳои муштарак ва иттиҳодияҳои истеҳсолӣ

ташаккул диҳанд. Ҳоло дар Қазоқистон 48 корхонаи муштараки қазоқию қирғизӣ, 10 корхонаи муштараки қазоқиву тоҷикӣ ва 92 корхонаи муштараки қазоқию ўзбекӣ, дар Қирғизистон - 197 корхонаи муштараки қирғизию қазоқӣ, 8-то қирғизию тоҷикӣ ва 62-то қирғизию ўзбекӣ, дар Тоҷикистон 1 корхонаи муштараки тоҷикию қазоқӣ, 3 то тоҷикию ўзбекӣ ва 1-то тоҷикӣ - қазоқ-ўзбекӣ, дар Ўзбекистон 38 корхонаи муштараки ўзбекию қазоқӣ, 22-то ўзбекию қирғизӣ ва 15-то ўзбекию тоҷикӣ, ҳамчунин корхонаҳои фаръии муштарак дар соҳаҳои мухталиф фаъолият мекунанд.

Аҳамияти корхонаҳои муштарак дар бисёр вақт аз он иборат аст, ки ташкили корхонаи нав ё ҳеле васеъ кардани корхонаҳои амал кардаистода маблағҳои калони молиявиро талаб мекунад, ки иштирокчиёни ин чараён онро надошта бошанд. Дар ин ҳолат имконияти истифода кардани маблағи бонкҳои хориҷӣ пайдо мешавад. Онҳо метавонанд сохтмони объектро аз давраи ба лоиҳагирӣ то ба кор андохтани он ба маблағ таъмин намоянд.

Дар солҳои охир дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, алаҳусус дар Хитой, тарзи инкишофи фаъолияти муштараки соҳибкорони мамлакатҳои гуногун дар шакли амалиёти толлингӣ васеъ паҳн шуд. Толлинг ин фаъолияти корхона дар заминаи маблағгузорӣ мебошад. Моҳияти вай аз он иборат, ки фирмаи хориҷӣ бо заводи мамлакати дигар шартномаи толлингӣ имзо мекунад, ки мувофиқи он вай воридоти ашёи хом ва коркарди онро ба маблағ таъмин карда, кори заводи пардохт мекунад. Соҳиби маҳсулоти аз ашёи хом истеҳсолкардашуда кредиторҳои хориҷӣ мбошад, дар ин ҳолат завод нафақат подоши хароҷотро оид ба коркарди ашёи хом мебарорад, балки фоида низ мегирад ва инчунин бо маҳсулоти худ имконияти ворид шуданро ба бозори шарикҳои хориҷӣ пайдо мекунад.

Корхонаҳои муштарак дар бисёр вақт сармояи оинномавӣ таъсис медиҳанд, ки аз ҳисоби аъзоҳаққи аввалин ва иловагии иштирокчиёни он ташкил меёбад. Ҳиссагузорӣ ба сармояи оинномавӣ дар намуди маблағҳои пулӣ дар асбори миллии таъсисдиҳандагонӣ корхона, дар намуди бино, иншоот, таҷҳизот ва дигар арзишҳои моддӣ ва инчунин дар намуди ҳуқуқи истифодаи замин, об ва дигар захираҳои (ресурсҳои) табиӣ сурат мегирад. Одатан, ҳиссаи иштирокчиёни хориҷӣ дар фонди оинномавӣ дар намуди маблағҳои пулӣ, мошинҳо ва таҷҳизот, литсензияҳо ва ноу-хау гузаронида шуда, ҳам бо асри милли ва ҳам хориҷӣ ҳисоб карда мешавад.

Сармояи оинномавии корхонаҳои муштараки амалкунандаи дар ҚТ низ дар солҳои охир афзун гардидааст. Маблағи умумии сармояи оинномавии онҳо дар соли 2012 155074,0 млн. сомони ро ташкил карда бошад, соли 2017 ин рақам 396967,5 млн. сомони ро ташкил кардааст.

Ҳаҷми умумии сармояи оинномавии корхонаҳои муштарак дар ҚТ аз соли 2012 то соли 2017 ба тақсимшавии онҳо ба ноҳияву вилоятҳо дар ҷадвал оварда шудааст.

Иштирокчиёни ватании корхонаҳои муштарак бештар ба ба фонди оинномавӣ замин, захираҳои табиӣ, бино ва иншоот медиҳад. Бояд дар назар дошт, ки арзиши арзишҳои моддӣ ҳар ду тараф мувофиқи нархҳои шартномавӣ бо дар назардошти нархи бозори ҷаҳонӣ муайян карда мешавад.

Ҷадвали 1.4 Зиедшавии сармояи оинномавии корхонаҳои муштарак дар ҚТ

	2012 с	2013 с	2014 с	2015 с	2016 с	2017 с
Ҳамаги аз ҷумла	155074,0	335639,6	409799,2	349002,4	374362,0	396967,5
ВМКБ	-	-	-	-	-	-
Вилояти Сӯғд	114052,9	159147,3	178475,4	197955,6	204697,4	222697,0
Вилояти Хатлон	7958,2	159147,3	137067,0	31523,3	52699,5	57081,7
Шаҳри Душанбе	17398,5	31672,8	58682,5	83685,2	94150,7	94150,7
НТМ	15664,4	18316,1	35574,3	35838,3	22814,4	213038,1

Сарчашма: внешнеэкономическое деятельность РТ Душанбе- 2008

Дар аввал мувофиқи қонуни мамлакати мо пешбини шуда буд, ки ҳиссаи иштирокчиёни ватанӣ дар фодди оинномавии сармояи таъсисӣ набояд аз 51% кам бошад. Ҳоло ин маҳдудият бекор карда шудааст. Сухан ба он, ки назорат аз болои корхонаҳои муштарак на фақат аз рӯи иштирок дар сармоя гузаронида мешавад, балки боз бо он ки аз тарафи ки таҷҳизот, қисмҳои эҳтиётӣ, технология ва дигар омилҳои истеҳсолот гузошта мешавад.

Чун шахси ҳуқуқӣ, корхонаҳои муштарак тавозуни мустақил доранд ва дар заминҳои ҳисоби тичоратӣ, худхаридкунӣ ва худмаблағгузорӣ амал мекунад. Онҳо мустақилона барномаҳои фаъолияти истеҳсолиро таҳия карда татбиқ менамоянд ва фуруши маҳсулоти худро ташкил мекунад. Корхонаҳои муштарак аз рӯи ӯҳдадориҳои худ бо амволи дар ихтиёрдоштаи худ ҷавоб медиҳанд, давлати ҷойгиршудаи онҳо аз болои натиҷаҳои фаъолияти онҳо ҷавобгарӣ надорад, аммо амволи онҳо ҳатман дар идораҳои суғуртавӣ суғурта карда мешаванд.

Лаҳзаҳои асосии муайянкунандаи системаи амали корхонаҳои муштарак, тартиботи аз тарафи иштирокчиёни онҳо коркардашудаи тақсими даромадҳо мебошад. Баъди пардохти андозҳои аз тарафи давлат пешбинишуда ва инчунин маблағҷудокунӣ ба фонди захиравӣ ва фонди рушди истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ, ғолидаи гирифтаи корхона мувофиқи шартҳои созишнома ё мувофиқи сахмияҳо ва дар созиномаҳои қарордодӣ мувофиқи шартномаи басташуда тақсим карда мешавад.

Дар мамлакати мо ба шарикони хориҷӣ имконияти бемамоният интиқол додани ҳиссаи ғолидаи худ ба хориҷа дар асёри хориҷӣ дода шудааст.

Бартарияти дигари ташкили корхонаҳои муштарак ин ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ ва таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулотҳои ватанӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи маълумотҳои омӯрӣ дар соли 2017 дар корхонаҳои муштарак 15371 нафар кор мекарданд, аз ҷумла: дар вилояти Суғд-9213, вилояти Хатлон-2074, шаҳри Душанбе-3465 ва дар ноҳияҳои тобеи марказ-619 нафарро ташкил мекард, ки аксарияти онҳо шаҳрвандони ҷумҳурӣ мебошанд.

Дар соли 2017 аз тарафи корхонаҳои муштарак ба маблағи 749128,7х. сомонӣ маҳсулот ба фуруш бароварда шудааст, ки аз он маҳсулотҳо ба маблағи 103270,6х. сомонӣ дар бозори дохили фурухта шудааст.

Дар мамлакатҳое, ки ба иқтисодиёти бозори гузашта истодаанд, инкишофи бизнеси хурд ва миёна бисёр вақтҳо аз сабаби дастрас набудани воситаҳои молиявии барои сармоягузориҳо зарури суғурта суръат мегирифт.

Лизинг – ин яке аз воситаҳои молиявии қулайи бизнес буда имконияти гирифтани таҷхизот ва мошинҳоро ба сифати иҷора аз лизингдиханда ва давра ба давра пардохт намудани арзиши таҷхизот дар фосилаи барои мизоч қулай буда медиҳад. Инкишофи лизинг ҳамчун алтернативаи қарзҳои бонки имконияти дастраси ба сармояро барои соҳибкорон васеъ менамояд. Афзалияти лизинг дар он ифода меёбад. Кион барои бонкҳо таваккалияти пасти зарарро доро мебошад ва барои мизочон бошад талаботҳои қамро оиди ғарав пешниҳод мекунад.

Дар соли 2011 соҳибкорони ЧТ барои инкишофи бизнеси худ дар сармоягузориҳо зарурияти зиёд доштанд, аммо дар он вақт бонкҳои маҳалли ҳадамот оиди лизингро пешниҳод намекарданд ва аҳоли оиди ин воситаи молияви маълумоти қоғизӣ надоштанд. Ба ғайр аз ин қонунгузори лизингро танзимкунанда инкишоф наёфта зидиятҳои бисёр вучуд доштанд. Масалан арзиши таҷхизоти тавассути лизинг молиякунонидашаванда аз арзиши ибтидоии он дучанд зиёд буд.

Дар соли 2011 корпоратсияи молиявии байналхалки ба иҷрои барнома оиди инкишофи лизинг таҷрибаи бомуваффақи Россияро дар ин соҳа дар Ўзбекистон, Қирғизистон, ва Тоҷикистон истифода бурда, шуруъ кард. Қумитаи давлатии Шведсария оиди иқтисодиёт ин барномаро ба мақсади зиёд намудани дастрасии қор хонаҳои хурд ва миёна ба молиякунонии бизнеси худ тавассути лизинг дастгирӣ мекунад.

Дар давоми ду сол Барнома аз болои дигаргунсозии қонунгузориҳо нисбати лизинг қор қард. Ақнун мамлакатҳои **Осиёи Маркази** қонунгузориҳои прогрессивии лизингро танзимкунанда ва сиёсати андозиро доро мебошанд Парлумони ЧТ 22 апрели соли 2013 қонун “Дар бораи иҷораи молияви (лизинг)” – ро қабул қард. Умуман базаи қонунгузориҳои лизингро танзимкунанда нисбатан равшантар шуд. Ҳуқумати ЧТ инчунин барномаи сиёсати андозии ба лизинг мусоидаткунандаро қор қарда баромада истодааст.

Баъд аз беҳтар ғардидани қонунгузори оиди лизинг ва гузаронидани маърақаҳои иттилооти бозори лизинг дар Тоҷикистон бо суръат инкишоф ёфт. Маърақаҳои аввалин оиди лизинг дар ЧТ дар ҳамин солҳо гузаронида шуданд, ки ду бонки маҳалли ва иттиҳодияи қанони соҳибқор имруз ҳадамоти лизингиро пешниҳод мекунад.

Аз сабаби ба қоён расидани фаъолияти Барнома Корпоратсияи молиявии байналхалки қарорҳоро оиди додани муҳторият барои мусоидат намудан ба инкишофи лизинг ба институтҳои маҳалли гузаронида истодааст. Қор ташкилот

дар ҳар як мамлакати Осиёи Миёна интиҳоб гардиданд, ки онҳо фаъолияти барномаро давом медиханд.

Дар ҚТ барои ин мақсадҳо компанияи нави консалтингии “Лекс” ташкил карда шудааст. Аз руи ҳисоби мутахассисон дар давоми солҳои 2015 – 2008 миқдори қарордодҳо оиди лизинг дар ҚТ қариб ба 100 маротиба зиёд гардиданд. Дигаргуниҳо дар қонунгузориҳо таваҷҷути Барнома ба вучуд омада шароитҳоро барои инкишофи босуботи бозори лизинг дар ҚТ ба вучуд меорад.

Дигар шакли афзалиятноки соҳибқории байналхалқӣ дар ҚТ франчайзинг ба ҳисоб меравад. Барои ҚТ, ки ислохотҳои бозориро гузаронида истодааст инкишофи франчайзинг қадамҳои дуруст дар ин самт мегардад.

Самти муҳими ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти ҚТ ва инкишофи шаклҳои гуногуни ҳамкорӣ бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ин ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) дар назди сарҳадоти ин мамлакатҳои Тоҷикистон ҳамсоя ба ҳисоб меравад. Муҳимияти ташкили МОИ дар Тоҷикистон бидуни шубҳааст ва ҳатто бо як қатор сабабҳо он зиёд мешавад. Дар мамлакат ислохотҳои бозорӣ гузаронида истодааст, аммо ин раванд аз сабаби мавҷуд набудани дурнамои аниқ ва пайҳамӣ, он қадар самаранок нест. Барои ҳамин ҳам аз таҷриба гузаронидани унсурҳои ислохот дар таҷрибагоҳҳои хурд, ки нақши онро МОИ иҷро карда метавонад, айнӣ муддаост. Мақсадҳои иқтисодии ташкили МОИ дар Тоҷикистон ҷалби воситаҳои молиявӣ ва моддӣ-техникӣ, техника ва технологияҳои муосир, омузиши таҷрибаи хориҷии идоракуни ва инкишофи робитаҳои иқтисодии берунӣ, тайёр намудани кормандони тахассусноки техникӣ ва идоракуни, инкишофи маҷмуии захираҳои табиӣ ҷумҳурӣ, фаъолгардони фаъолияти муштараки сармоягузорӣ шуданаш лозимааст.

Қонун «Дар бораи МОИ» дар Тоҷикистон 17 майи соли 2014 қабул гардидааст. Баъд аз таҳлил ва қарорди барномаҳо оиди дар қадом минтақаҳои Тоҷикистон ташкил кардани МОИ аз тарафи вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ ду барномаи МОИ дар вилояти Суғд ва дар ноҳияи Панҷ ба Маҷлиси Олӣ пешниҳод гардид. 29 октябри соли 2008 дар зимни ҷаласаи навбатии Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ Низомномаи МОИ «Суғд» ва МОИ «Панҷ» тасдиқ карда шуд.

Чи ҳеле, ки ҷонишини аввали вазири рушди иқтисод ва савдои ҚТ Амонуллои Ашӯр дар назди депутатҳо баромад карда истода қайд кард, ки лоиҳаи ин ҳуҷҷат аз тарафи Ҳукумати ҚТ бо мақсади инкишофи соҳаи саноати мамлакат, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва ташкили ҷойҳои кори қарорди барнома шуда буд.

МОИ «Суғд» дар қисми ҷанубӣ-шарқии шаҳри Хучанд дар ҳудуди 320 га ба муҳлати 25 сол ташкил карда мешавад. Самти асосии фаъолият ин минтақа ба азхудкунии қувваҳои истеҳсолии нав ва ҷалби технологияҳои инноватсионӣ равона карда мешавад.

МОИ «Панҷ» бошад дар ҳудуди ноҳияи Кумсангири вилояти Хатлон дар масоҳати 400 га ба муҳлати 25 сол ташкил карда мешавад. Самти фаъолияти ин минтақа бошад истеҳсоли–тиҷорати буда дар он маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ, аз он ҷумла маҳсулотҳои молпарварӣ қарорди барнома шуда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ачақосо Томас. Роль трудовой миграции в развитии Таджикистана. Доклад эксперта. Душанбе. 2010 г.
2. Влияние мирового финансового кризиса на трудовых мигрантов из Таджикистана: мнение мигрантов. Экспресс – опрос. НИЦ «Соц-сервис».
3. Иммиграционный потенциал труда российского Дальнего Востока : (китайцы на рынке труда Дальневост. региона) А. М. Шкуркин ; М-вотрансп. Рос. Федерации, Федер. агентство ж. д. трансп., Дальневост. гос. ун-т путей сообщ., Ин-т комплекс. анализа регион. проблем Дальневост. отд-ния Рос. акад. наук. - Хабаровск Изд-во ДВГУПС, 2007. - 168 с
4. Олимова С. Таджикистан первая остановка на пути Афганской миграции Центральной Азия и Кавказ.- 1999.- №1.- С. 105-113.
5. Олимова С., Боек И. Трудовая миграция из Таджикистана. -Душанбе, 2003. 20.Трудовая миграция из Таджикистана, МОМ, НИЦ “Шорк”. - Душанбе, 2003.
6. Олимова С., Мамаджанова Н. Торговля людьми в Таджикистане. -Душанбе, 2006.
7. Рахимов Р., Нурмахмадов М. Внешняя трудовая миграция и политика занятости. - «Общество и экономика». Душанбе, 2002, №2.
8. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе, 2018.
9. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе, 2019.
10. Таджикистан и страны СНГ. Статистический сборник. Душанбе, 2019.

11. Тюрюканова Е. В. Миграция женщин из России: еще одна "стратегия успеха". Тендерные аспекты социальной трансформации. Институт социально-экономических проблем народонаселения РАН. М., 1996.
12. Умаров Х., Ульмасов Р. Внешняя трудовая миграция в Таджикистане (причины, проблемы, последствия, регулирование) - Душанбе: Ирфон. 2006. 102 с.
13. Хореев Б.С., Чапек В.Н. Проблемы изучения миграции населения: (Стат.-геогр. очерки). М.: Мысль, 1978. - 254с.
14. Чапенко И.П. От иммиграционного контроля к управлению миграционными процессами Мировая экономика и международные отношения. 2001. № 10. С. 23-33. – 1,3 п.л.

ЗАРУРИЯТИ ҲАМКОРӢ БО МАМЛАКАТҲОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ ДАР САМТИ СОҲИБКОРӢИ МУШТАРАК

Мақсадҳои асосии ҳамкорӣ дар доираи Осӣи Марказӣ ва инчунин иттиҳоди интеграсионӣ, ҳалли як қатор проблемаҳои иқтисодӣ, аз қабили ба тартиб даровардани низоми савдои озод, шароит муҳайё кардан барои фаъолияти соҳибкорӣ, бунёди системаи ягонаи нақлиётӣ ва бозори умумии энергетикӣ мебошад. Дар мақолаи мазкур сухан оиди ҳамкориҳои иқтисодӣ дар доираи гурӯҳи интеграсионии минтақавӣ, мамлакатҳои ҳамсарҳад ва аз ҷиҳати иқтисодӣ наздик ва дар ин замина шомил шудани Тоҷикистон ба равандроҳои ҳамкориҳои байналхалқии иқтисодӣ меравад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, маблағгузорӣ, тичорат, қарордод, созишнома, гумрук, соҳибкорӣ.

НЕОБХОДИМОСТЬ СОТРУДНИЧЕСТВА СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В СФЕРЕ СОВМЕСТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ.

Основными целями сотрудничества в рамках Центральной Азии, а также интеграционного альянса являются решение ряда экономических вопросов, таких как оптимизация системы свободной торговли, создание условий для ведения бизнеса, построение единой транспортной системы и общего энергетического рынка. В данной статье рассматривается экономическое сотрудничество в рамках региональных интеграционных объединений, соседних и экономически близких стран, и на этой основе интеграция Таджикистана в процесс международного экономического сотрудничества.

Ключевые слова: экономика, инвестиции, торговля, договор, договор, таможня, бизнес.

NEED FOR COOPERATION WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA IN THE FIELD OF JOINT VENTURES

The main goals of cooperation within Central Asia, as well as the integration alliance, are solving a number of economic issues, such as optimizing the free trade system, creating conditions for doing business, building a unified transport system and a common energy market. This article examines economic cooperation within the framework of regional integration associations, neighboring and economically close countries, and on this basis, the integration of Tajikistan into the process of international economic cooperation.

Keywords: economics, investments, trade, contract, customs, business.

Сведения об авторе: Курбанов П. - магистр 2 курса по специальности «Мировая экономика». Электронная почта qurbon@mail.ru. Телефон: 93 940 61 41

Information about the author: Kurbanov P. - Master of the 2nd course in the specialty "World Economy". Email qurbon@mail.ru. Phone: 93 940 61 41

МУАММОҲОИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДӢ

Нуриддинов Р. Ҳ.
Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Қарзи давлатӣ ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисодиёти ҳар як давлат мебошад. Аз як тараф дар шароити маҳдуд будани захираҳои молиявии кишвар ҷалби қарзҳои имтиёзнок метавонад дар давраи кӯтоҳ ва миёнамуҳлат ба татбиқи лоиҳаҳои аҳамияти стратегидоштаи инфрасохторӣ мусоидат намояд. Аз тарафи дигар афзоиши қарзи берунаи давлатӣ бо асъори хориҷӣ ба афзоиши қисми хароҷоти Бучети давлатӣ вобаста ба хизматрасонии қарз оварда мерасонад, ки касри бучетро ба вучуд меорад. [6, с. 256]

Аз ин рӯ қайд кардан бамаврид аст, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ қарзи давлатӣ имконият медиҳад, ки ҷараёни такрористехсолӣ устувору ҷоннок гардад.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ӯҳдадорҳои қарзии мамлакат дар назди шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, давлатҳои дигар, ташкилотҳои байналмилалии молиявӣ ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иборат мебошад. [2]

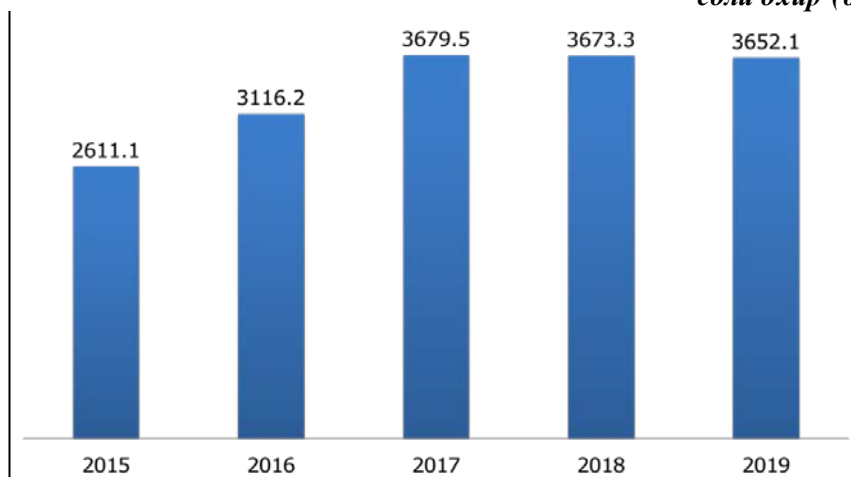
Қарзи давлатӣ дар навбати худ ба ду намуди асосӣ ҷудо карда мешавад:

1) қарзи беруна – қарзи давлат дар назди ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ, давлатҳо, ширкатҳо ва субъектҳои хориҷӣ;

2) қарзи дохилӣ – қарзи давлат дар назди бонкҳо, ширкатҳо, муассисаҳо ва шаҳрвандони кишвар, ки дорандагони қоғазҳои қиматноки давлатӣ он мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки ба ҳолати 1 январи соли 2020 ҳаҷми умумии қарзи давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 3652,1 млн. доллари амрикоӣ баробар буда, 45% маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишварро ташкил медиҳад. Зиеда аз 80% қарзи давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қарзгириҳои беруна рост омада, қарздихандагони асосии кишвар Бонки содироту воридоти Ҷумҳурии Халқии Хитой, Бонки Ҷаҳонӣ, Бонки Осиёгии Рушд, Ҳазинаи Байналмилалӣ Асёр ва дигар созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ мебошанд. [1]

Диаграммаи №1. Тамоюли афзоиши қарзи давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷ соли охир (бо млн. доллари ИМА)

Чӣ тавре ки аз ҷадвали дар боло овардашуда бармеояд, бо назардошти зарурати маблағгузориҳои лоиҳаҳои муҳими иқтисодиву иҷтимоии кишвар ҳаҷми умумии қарзгирии давлатӣ дар солҳои охир афзоиш ёфтааст, ки метавонад дар идоракунии қарз хавфхоро зиёд гардонад. Афзоиши аз ҳама зиёде қарзи давлатӣ соли 2017 бинобар сабаби барориши қоғазҳои қиматноки давлатӣ (евробондҳо) ба маблағи умумии 500 млн. доллари ИМА чиҳати маблағгузорӣ намудани лоиҳаи сохтмони НБО “Роғун” сурат гирифт. Дар натиҷа қарзи давлатӣ ва қарзи аз тарафи давлат кафолатдодашуда дар соли 2017 ба 51,5 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ баробар шуда, хизматрасонии қарз то 7,7 фоизи ҳаҷми умумии даромадҳои давлатӣ афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи №2. Азхудкунии маблағҳои қарзӣ аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёт дар солҳои 2017-2019 ва нисолаи аввали соли 2020 (бо млн. доллари ИМА).

Тавре таҳлилҳо собит месозанд, ҳиссаи зиёде маблағҳои қарзии азхудшуда ба соҳаҳои энергетика, нақлиёт ва кишоварзӣ рост меояд. Аз ҷумла, татбиқи

лоихаҳои аҳамияти стратегидошта, ба монанди лоихаи минтақавии интиқоли барки “САҲА-1000”, таҷдиди нерӯгоҳҳои барки обии “Норак” ва Қайроққум, таҷдиди роҳҳои автомобилгарди “Душанбе – Бохтар”, “Душанбе – Турсунзода – сарҳади Ўзбекистон”, “Кӯлоб – Қалъаихумб” ва ғайра бо ҷалби маблағҳои қарзӣ амалӣ карда мешаванд. Саҳми лоихаҳои қарзӣ дар пешбурди соҳаи кишоварзӣ начандон бузург аст, чунки қисми зиёди лоихаҳо дар ин самт тавассути пешниҳоди маблағҳои грантӣ татбиқ карда мешаванд. [5]

Дар маҷмӯъ шурӯъ аз соли 2019, нишондиҳандаҳои азхудкунии маблағҳои қарзӣ дар соҳаҳои болозикр тамоюли камшавиро доранд. Сабаби асосии ба миён омадани тамоюли мазкур ин пеш аз ҳама аз соли молиявии 2018 инҷониб тариқи 100% грант маблағгузорӣ гардидани лоихаи давлатии сармоягузорӣ аз ҷониби шарикони рушд ба ҳисоб меравад.

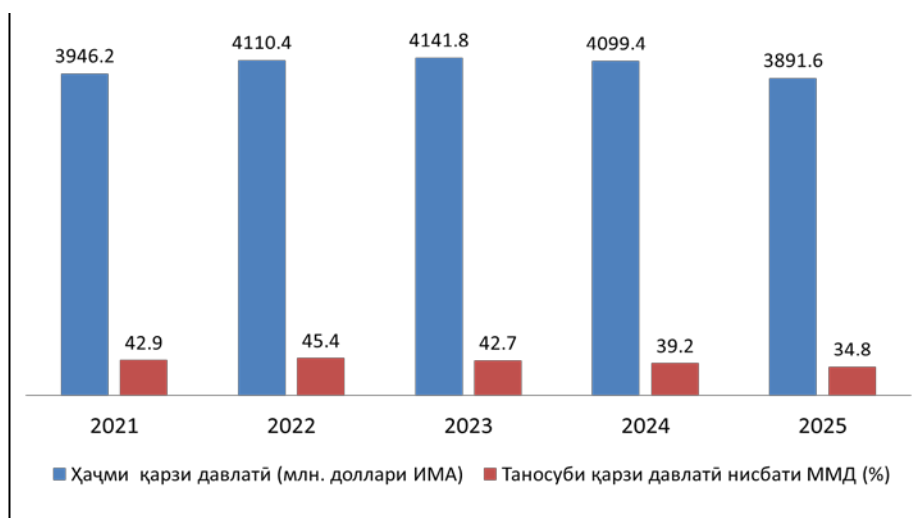
Заминаҳои ҳукукии танзими идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро санадҳои меъёрии кишвар, аз қабили қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатӣ барои соли молиявии дахлдор”, “Дар бораи молияи давлатӣ”, “Дар бораи қарзгирии давлатӣ ва қарзи аз тарафи давлат кафолатдодашуда”, инчунин тавсияҳо ва дастурамалҳои байналмилалӣ Ҳазинаи Байналмилалӣ Асёр ва Бонки Ҷаҳонӣ оид ба идоракунии қарзи давлатӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, яке аз тавсияҳои калидии созмонҳои байналмилалӣ молиявии болозикр ин нигоҳ доштани ҳадди ниҳии меъёри қарзи давлатӣ ва қарзи берунаи давлатӣ нисбати маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар андозаи мутаносибан 60% ва 40% мебошад. [7, с. 45]

Бо мақсади нигоҳ доштани меъёри қарз дар сатҳи барои давлат беҳавф аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2018-2020 тасдиқ гардидааст. Хуччати стратегияи мазкур банақшагирӣ ва ояндабинии миёнамуҳлати стратегиро таъмин намуда, афзалиятҳои асосӣ дар соҳаи идоракунии қарзи давлатиро муттаҳид месозад. Ҳамчунин, стратегияи мазкур вуситаҳоеро, ки барои амалисозии мувофиқи он зарур аст, муайян меунад. [3, с. 3]

Яке аз мушкилиҳои асосӣ дар самти идоракунии қарзи давлатӣ ин ба таври кофӣ истифода нашудани барномаҳои замонавии иттилоотӣ ба ҳисоб меравад. Шурӯъ аз соли 2005 Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Низоми пайгирии қарзро истифода мебарад, аммо айни замон зарурати иваз намудани он ба Низоми нисбатан муосири иттилоотии идоракунии қарз ва таҳлили молиявӣ ба миён омадааст. Таҳлили устувории қарз дар якҷоягӣ бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ гузаронида мешавад. Баҳодиҳии охирин нишон дод, ки сатҳи қарзи давлатӣ аз нишондиҳандаҳои ҳадди ниҳой метавонад зиёд бошад. Хавфҳои фискалии алоқаманд ба талаботи имконпазири бонкҳо барои сармоябарқароркунӣ ва қарзи квазифискалии баҳши давлатӣ, ки асосан аз ҳисоби кафолатҳои мустақими давлатӣ ва уҳдадориҳои корхонаҳои давлатӣ ташақкул меёбанд, назаррас буда, метавонанд ба зиёдшавии қарзи давлатӣ дар давраи ояндаи миёнамуҳлат оварда расонанд. [4, с. 24]

Ҳолати бамиеномада ҷорӣ намудани низоми муосири худкори пайгирии қарз ва низоми нисбатан эътимодноки идоракунии хавфҳо, инчунин рушди бозори дороиҳо ва баланд бардоштани иқтидори таҳлили мутахассисони соҳаи идоракунии қарзи давлатиро талаб мекунад. [9, с. 45]

Диаграммаи №3. Дурнамои афзоиши қарзи давлатии кишвар ва таносуби он нисбати ММД дар солҳои 2021-2025

Дурнамои ҳаҷми қарзи давлатӣ барои 5 соли оянда нишон медиҳад, ки аз рӯи тенденсияи ҷойдошта маблағи умумии қарзи давлатӣ дар соли 2022 аз 4 млрд. доллари ИМА гузашта, соли 2025 тамоюли камшавиро пайдо мекунад. Сабаби асосии ин тамоюл дар он аст, ки шурӯъ аз соли 2025 баргардонидани қарзи асосии евробондҳо ва қарзҳои Бонки Сидироту Воридоту Хитой дар назар дошта шудааст.

Омили дигари таъсиррасон ин пешниҳоди кумаки созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ бо шартҳои 100% грант низ ба ҳисоб меравад, ки дар натиҷа боқимондаи қарзи давлатии мамлакат тадриҷан кам мешавад. Дар баробари ин, бо назардошти афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар таносуби қарзи давлатӣ нисбати ММД дар сатҳи муътадил (то 45%) боқӣ мемонад.

Новобаста аз ин, ҳаҷми мавҷудаи қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин эҳтимолияти таъсири маҷмӯии номусоиди як қатор омилҳо метавонанд ба хизматрасонии он мушкilot эҷод намоянд. Илова бар ин, хавфҳои макроиктисодӣ вобаста ба ҳаҷми зиёди қарзи давлатии берунӣ то ҳол ҷой дошта, хизматрасонии бе сарбории иловагии он ба буҷет аз воридшавии муътадили асъори хориҷӣ, устувории қурби сомонӣ нисбат ба асъори хориҷӣ, инчунин аз қатъияти сиёсати ҷалби қарзҳо, тақвияти назорат ва таҳлили самаранокии истифодаи қарзҳои давлатӣ вобаста мебошад. Дар Стратегияи амалкунандаи идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2018-2020 як қатор хавфҳои марбут ба қарзи давлат муқаррар карда шудааст, аз ҷумла:

1. *Хавфи меъёри фоиз.* Ба хавфи меъёри фоиз ухдадорихое дучор мешаванд, ки шартҳои пардохт ва хизматрасониҳои онҳо аз рӯи вақт ва вобаста аз дигаргуншавии меъёри фоизҳо барои қарзгириҳои нав тағйир меёбанд. Усули асосии коҳиш додани хавфи мазкур ин даст кашидан аз ҷалби қарзҳо, ки дар онҳо хавфи баланди меъёри фоизӣ мавҷуд мебошад, аз ҷумла қарзгирӣ бо меъёри фоизи тағйирёбанда. Дар сохтори умумии қарзи давлатии ҷумҳурӣ ҳиссаи қарзҳои бо меъёри фоизи устувор зиёда аз 90% мебошад, Ҳамин тариқ, хавфи фоизӣ аз рӯи қарзҳои беруна назаррас намебошад.

2. *Хавфи бозтамвил.* Хавфи бозтамвил хавфи бозории талафоти буҷет дар натиҷаи ҷалби қарзҳо бо шартҳои хеле номуносиб барои бозтамвил ухдадорихои мавҷуда мебошад. Манбаи хавф тағйирёбанда ва ё ноустувор будани вазъи маҷмӯии бозори молиявӣ нисбат ба баҳогузориҳо ҳангоми таҳияи буҷет мебошад. Ҳамаи ухдадорихои қарзӣ ва шартӣ таҳти хавфи бозтамвил қарор доранд. Роҳи асосии то ҳадди ниҳой кам кардани хавф аз таҷрибаи банақшагирии қарзӣ ва ухдадорихои шартӣ хориҷ намудани амалиёти бозтамвил ва ғайр аз ин банақшагирии ухдадорихои қарзӣю шартӣ нави ҷалбшаванда бо ҳаҷми камтар нисбат ба сарбории имконпазири қарзӣ мебошад.

3. *Хавфи асъорӣ.* Хавфи асъорӣ хавфи вобаста ба тағйирёбии қурби асъорҳо мебошад. Дар сохтори сандуки қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон хавфи асъорӣ баланд аст. Аз сабаби он, ки баҳисобгирии даромади буҷети давлатӣ бо сомонӣ ва пардохтҳои қарзи берунӣ бо асъори хориҷӣ амалӣ мешавад, ҳамгоми тағйирёбии ҷиддии қурби сомонӣ эҳтимоли ба вучуд омадани хавфи зиёд дар давлат ҷой дорад. Дарачаи пасти диверсификатсияи сохтори асъории қарзи давлатӣ дар

натиҷаи бухрон ва тағйирёбии қурби асъор дучори хавфи пеш омадани талафоти молиявӣ мегардад ва аз ин нуқтаи назар осебпазир буда, ба вазъи амнияти иқтисодии давлат таъсири манфӣ мерасонад.

4. *Хавфи тамдид* ин хавфест марбут ба он, ки шартҳои тамдид ниҳоят номусоид ё тамдиди он умуман ғайриимкон мегардад. Сарчашмаи ин гуна хавф аз тарафи кредитор рад кардани тамдиди қарз ё рад намудани он бо шартҳои интизоршаванда мебошад. Сабаби хавф метавонад ҳам тағйирёбии шароити бозор ва ҳам аз қатъиян рад намудани қарздиҳанда бо сабабҳои дигар бошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин хавф эҳтимолияти кам дорад, зеро ҳамаи қарзҳои баимзорасида дар асоси шартҳои дақиқ ҷалб шудаанд ва дар давоми муҳлати қарз таҷдиди назар карда намешаванд.

5. *Хавфи пардохтпазирӣ* - хавфи марбут ба мавҷуд набудани маблағ дар бучети давлатӣ барои иҷрои пурраи уҳдадорихо дар муҳлати муайяншуда мебошад. Сарчашмаҳои хавфи пардохтпазирӣ ҳатогӣҳои хангоми банақшагирии қарзгириҳо, нодуруст пешгӯӣ намудани даромад ва хароҷоти бучети давлатӣ мебошанд. Ғайр аз ин, сарчашмаи чунин тағйирёбии вазъи иқтисодӣ дар натиҷаи омилҳои берунии аз тарафи давлат назоратнашаванда мебошад. Айни ҳол хавфи пардохтпазирӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи минималӣ мебошад. [3, с. 15]

Бо назардошти мушкилоти ҷойдошта, усулҳои асосии таҳким бахшидани идоракунии қарзи давлатӣ ва кам кардани хавфҳои қарзи давлатӣ инҳоянд:

1) Рушди бозори молиявии дохилидавлатӣ, тавассути барориши қоғазҳои қиматноки давлатӣ бо аъёри миллий;

2) Диверсификатсияи сандуқи қарзии мамлакат ва тақвият бахшидани ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо созмонҳои гуногуни байналмилалӣ молиявӣ ва давлатҳои хориҷӣ;

3) Баланд бардоштани сатҳи дақиқи дурнамои нишондиҳандаҳои бучети давлатӣ;

4) Истифодаи нишондиҳандаҳои дурнамоҳои рушди иқтисодӣ ва вазъи молиявии давлат хангоми муайян намудани уҳдадорихои қарзӣ;

5) Истифодаи васеи барномаҳои муосири иттилоотӣ дар самти назорат ва идоракунии қарзи давлатӣ.

Ҳамин тариқ, идоракунии қарзи давлатӣ ин маҷмӯи омилҳои таъсиррасонии молиявӣест, ки давлат бо мақсади ҷалб ва хизматрасонии саривактӣ қарзҳо, инчунин нигоҳ доштани мувозинати нишондиҳандаҳои қарзи давлатӣ амалӣ менамояд. Омили мазкур яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати молиявии давлат мебошад.

Ҷалби маблағҳои қарзӣ аз хориҷи кишвар ҷузъи ҷудонашавандаи робитаҳои иқтисодии хориҷии давлат ба ҳисоб меравад. Қарзи берунаи давлатӣ ба тамоми ҷанбаҳои иқтисодиёти кишвар таъсири бузург мерасонад. Маблағҳои қарзи берунаи давлатӣ метавонанд ба таҳкими рушди иқтисодии кишвар мусоидат кунанд, аммо дар сурати афзоиши боқимондаи қарз, хизматрасонии он метавонад сарбории иловагӣ бучети давлатиро ба миён оварад.

Пӯшида нест, ки суръати афзоиши иқтисодиёти Тоҷикистон ва устувории низоми молиявии он аз муҳити беруна вобастагии калон дорад. Ҷаҳишҳо дар низоми молиявии ҷаҳонӣ, вазъи ноустувори шарикони асосии тижоратӣ, сар задани пандемияи бемории сироятӣ COVID-19 инчунин як қатор омилҳои дигаре, ки ба иқтисоди кишвар таъсири манфӣ мерасонанд, ба кам шудани воридоти сармоягузорӣ, коҳиши интиқоли пулӣ, кам шудани даромади аъёри аз содирот ва беқурбшавии пули миллий оварда мерасонанд.

Таҷқиқоти гузаронидашуда собит намуд, ки қарзи давлатӣ ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисодиёти ҳар як давлат буда, метавонад ба он таъсири ҳам мусбат ва ҳам манфӣ расонад. Аз як тараф, дар шароити маҳдуд будани захираҳои молиявии кишвар ҷалби қарзҳои имтиёзнок метавонад дар давраи кӯтоҳ ва миёнамуҳлат ба татбиқи лоиҳаҳои аҳамияти стратегидоштаи инфрасохторӣ мусоидат намояд. Аз тарафи дигар, афзоиши ҳаҷми қарзи берунаи давлатӣ бо аъёри хориҷӣ ба зиёдшавии қисми хароҷоти бучети давлатӣ вобаста ба хизматрасонии қарз оварда мерасонад, ки дар натиҷа афзоиши касри бучетро ба вучуд меорад.

АДАБИЁТ

1. Маълумот дар бораи қарзи берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2020. <http://minfin.tj/index.php?do=xtatic&page=goxdolg>
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №723.
3. Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020. <http://minfin.tj/downloadx/filex/Xstrategy-2018-2020.pdf>
4. Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ барои давраи то соли 2030.
5. Ҳисобот оид ба вазъи қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019. http://minfin.tj/downloadx/otchet_2019%20finally.pdf
6. Хоминич И. П., Саввина О. В. Государственный кредит в условиях финансовой глобализации. М.: Финансы и статистика; Инфра-М, 2010. 256 с.
7. Guideline for Public Debt management prepared by the Xtaffx of the International Monetary Fund and the World Bank // Treaxury. http://treaxury.worldbank.org / bdm / pdf / PDM_Guidelinex_2001_english.pdf.
8. International Monetary Fund and International Development Axxociation. Debt Xuxtainability in Low-Income Countriex – Propoxal for an Operational Framework and Policy Implicationx. – February 3, 2004. // <http://www.imf.org/external/np/pdr/ xuxtain / 2004/020304.htm>
9. Xtrenghening Debt Management Practices: Lexxon from Country Experiences and Issues Going Forward prepared by the staff of the IMF and the World Bank // International Monetary Fund. URL: <http://www.imf.org / external / np / pp / 2007 / eng / 032707m.pdf>.
10. Оймахмадов Г. Н. «Молия» Душанбе-2005.
11. Курс экономической теории. Под.общ.ред.проф. Чепурина М.Н. и др. Киров «АСА». 1999, Разд. I
12. Саидмуродов Л.Х. «Бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ва ҷораҳои баргараф кардани он дар сатҳи глобалӣ»//«Бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ ва Тоҷикистон». – Душанбе: ХХД, 2009

МУАММОҲОИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДӢ

Қарзи давлатӣ ба фаъолияти иқтисодӣ давлат таъсири муҳим мерасонад. Он ба сифати яке аз воситаҳои сиёсати иқтисодӣ ва молиявии кишвар баромад мекунад. Дар низоми муносири молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкilotҳо вобаста ба идоракунии қарзи давлатӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Дар мақолаи мазкур доираи масъалаҳои марбут ба устувори қарзӣ, сохтори қарзи давлатӣ ва муаммоҳои асосии идоракунии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин муайянсозии механизмҳои таҳким бахшидани идоракунии қарзи давлатӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Мабағҳои ҷалбгардида ва азхудкардашудаи қарзӣ дар доираи лоиҳаҳои муштараки сармоягузорӣ асосан барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушди мамлакат равона карда мешаванд. Бинобар ин, вазифаи аввалиндараҷаи сиёсати молиявии давлат ва мақомотҳои дахлдори он аз танзим ва идоракунии оқилонаи қарзи давлатӣ, инчунин дурнамои воқеии хавфҳои он иборат мебошад. Ноил шудан ба ин ҳадаф пеш аз ҳама тавассути истифодаи васеи технологияҳои замонавӣ ва дурнамои дақиқи нишондиҳандаҳои азхудкунӣ ва хизматрасонии мабағҳои қарзи давлатӣ имконпазир мебошад.

Калидвожаҳо: қарзи давлатӣ, устувори қарзи давлатӣ, қарзи беруна, қарзи дохилӣ, хизматрасонии қарзи давлатӣ, хавфҳои қарзӣ.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

Государственный долг оказывает существенное влияние на экономическую деятельность государства. Он выступает одним из инструментов экономической и финансовой политики страны. В современной системе государственных финансов Республики Таджикистан проблемы, связанные с управлением государственным долгом, занимают особое место. В данной статье рассматривается ряд вопросов, связанных с устойчивостью долга, структурой государственного долга и основными проблемами его управления в Республике Таджикистан, а также определение механизмов улучшения управления государственным долгом. Таким образом, первоочередной задачей государственной фискальной политики и соответствующих органов является рациональное регулирование и управление государственным долгом, а также реалистичные двойные стандарты. Достижение этой цели возможно, прежде всего, за счет широкого использования современных технологий и четкого набора показателей по выплате и обслуживанию государственного долга.

Ключевые слова: государственный долг, устойчивость государственного долга, внешний долг, внутренний долг, обслуживание государственного долга, долговые риски.

PROBLEMS OF PUBLIC DEBT MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

Public debt has a significant impact on the economic activities of the country. It acts as one of the instruments of the country's economic and financial policy. In the modern system of public finances of the Republic of Tajikistan, the problems associated with public debt management occupy a special place. This article examines a number of issues related to the debt sustainability, the structure of public debt and the main problem of its management in the Republic of Tajikistan, as well as identifies mechanisms for improving public debt management. Thus, the primary priority of public fiscal policy and the relevant authorities is the rational regulation and management of public debt, as well as real double standards. Achieving this goal is possible, first of all, due to the widespread use of modern technologies and a clear set of indicators of payment and public debt service.

Keywords: public debt, public debt sustainability, external debt, domestic debt, public debt service, debt risks.

Сведения об авторе: *Нуриддин Рафиқдҷон Хабибуллоев* – магистрант 2-го курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, тел.: +992 777 09 15 09, E-mail: rafiqjon.1997@mail.ru

Information about the author: *Nuriddinov Rafikjon Khabibullov* – 2nd-year Master's student of the Faculty of Finance and Economics of the Tajik National University, tel.: +992 777 09 15 09 E-mail: rafiqjon.1997@mail.ru

ТАНЗИМИ ХИЧРАТИ КУВВАИ КОРГАРӢ РУКНИ АСОСИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Раҳмонова Д.
Донишгоҳи миллии тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи сафар кардани шаҳрвандони худ ба хориҷа чӣ бо мақсади кори муваққати ва чи барои ҷои зисти доимӣ, сиҳсати либералиро амалӣ мегардонад. Кишвар ба тавсиябахшии робитаҳои мигратсионӣ манфиатдор аст. Вале зарурияти ба низом дарвардани ҳаракати кувваи коргарӣ ба кишварҳои ҷаҳон ва таъминоти ҳуқуқии танзими ин равандҳо, коркарди санадҳои меъхриву қонунгузорию, ки тартиби фиристодани кувваи коргариро ба кишварҳои таҷрибаомӯзии амалии мутахассисони Тоҷикистон ба хориҷа, тақозо менамояд.

Дар Вазорати меҳнат ва шӯғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди ташкили содироти кувваи коргарӣ идора оиди робитаҳои хориҷӣ кор мебарад.

Соли 1998 ба қор ба хориҷа аз Ҷумҳурии Тоҷикистон 1622 мутахассис фиристонда шуданд. Дар соли 2000-ум идора оиди муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ бунҳд шуд. Ҳамзамон қор оиди коркарди консепсияи хичрати кувваи коргарӣ, дастурот оиди литсензиякунонии фаъолияти меҳнати дар хориҷа ва дигар санадҳои меъхриву-ҳуқуқӣ, ки мебояд танзими муҳоҷирати кувваи коргариро таъмин менамуданд, оғоз гардид. Вале эътироф бояд қард, ки рақобатнопазирии кувваи коргари Тоҷикистон дар бозорҳои хориҷӣ (надониستاني забонҳо, таҳасусноки паст) ба бастании шартномаҳо бо давлатҳое, ки ба ин марок зохир намуданд (арабистони Саудӣ, Қувайт, Эрон ва ғ) монеа мешавад. Соли 1998 барои қор ба ин кишварҳо 1622 мутахассис фиристода шуданд.

Бо мурури инкишрфи муҳоҷирати кувваи коргари масъалаи танзими он аҳамияти беш аз бешро пайдо мекунад. Соли 2002 аз ҷониби Ҳукумат ва парламент барномаи муҳоҷирати меҳнати хориҷӣ барои солҳои 2003- 2005 қор қард шуда тасдиқ гардид ва қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират» аз таърихи 10 майи соли 2002, тағиротҳо дохил қард шуданд.

Мувофиқи он моддаи 8-уми ин қонун тартиби ҳаракати муҳоҷирони меҳнатиро ба хориҷи кишвар ба низом медарорад. Мутобиқи ин санад давлат ба ҳаракати муҳоҷирони меҳнат-шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби бо низом бо розигии онҳо танҳо ба он давлатҳое мусоидат менамояд, ки дар он ҷо ҳуқуқҳои онҳо хифз қард мешаванд.

Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба хориҷа барои қор қардан мераванд, бояд бо худ шартҳои меҳнати бо қорфармо басташуда шиносномаи хориҷӣ, ки дар мақомоти ШҚД ба расмият дароварда шудааст ва дар зарурат даъватномаи (виза) давлате, ки ба он ҷо қор қардани меравад, дошта бошанд. Танзими давлатии муҳоҷирати кувваи коргарӣ алалҳусус бо Федератсияи Россия нисбатан қор қард барои мада шудааст. Бо мурури афзоиш ҳфтани қараҳни муҳоҷирати кувваи коргарӣ ба Россия, беш аз беш шартномаҳо байни мақомотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ки бо қортаъминқунӣ машғуланд, баста шуда истодааст. Дар як қатор ҳолатҳо марказҳои шӯғли Вазорати меҳнат ва шӯғли Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташкилот ва ширкатҳои ғайриҳуқуматии Федерацияи Россия оиди қортаъминқунӣ, ҳамқорӣ меқунанд.

Онҳо шартнома меқанданд, ки мувофиқи он маркази шӯғл бо қуруҳи қуселба шаҳри муайяни Россия қуруҳи муҳоҷирони меҳнатиро аз Тоҷикистон мефиристанд. Дар он ҷо фирма бояд онҳоро пешвоз қирифта бо бақайдқирӣ ва қортаъминқунии қонуни таъмин нақояд. Муҳоҷирони меҳнатие, ки ба қунин ширкатҳо қуриқат менақоянд, ҳаққулузқияти якдафъинаро дар андозаи 20

сомонӣ (7 доллар) мепардозанд. Кортаъминкунии бонизом дар Тоҷикистон ба воситаи фирмахое, ки лицензияро оиди чамъ кардани коргарон ба корхонаҳои Россия доранд, амалӣ мегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 10 чунин ширкат фаъолият доранд. Онҳо шартномаҳо оиди кирои кувваи коргарӣ аз Тоҷикистон бо фирмаҳо ва ташкилотҳои Москва, Новосибирск, Барнаул, Олтой мебардоранд.

Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасмим гирифта буд, ки дар соли 2004 оиди вусъат додани ҳамкорихои байналмиллалӣ ва дар амал татбиқ намудани таҷрибаи пешқадами давлатҳои мутаракқӣ, дар самти ба танзим даровардани ҳуҷатгузори масъалаҳои меҳнатӣ-иҷтимоӣ фаъолияти худро тақвир диҳад. Таи соли равон вазорат бо дарназардошти муқаррароти қарорҳои маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ва дастуру нақшаҳои қорӣ фаъолияти худро созмон дода, қорҳои муайянеро анҷом дод. Лоихаи Созишномаи байни Ҳукумати Федератсияи Россия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фаъолияти меҳнати ва ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муваққатан дар ҳудуди Федератсияи Россия қор мекунанд ва шаҳрвандони Федератсияи Россия, ки муваққатан дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қор мекунанд ва лоихаи «Созишномаи байни Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати Маорифи Федератсияи Россия оид ба ҳамқорӣ дар соҳаи маълумоти ибтидоии касбӣ» дар марҳилаи имзошавӣ мебардоранд.

Вазорат мувофиқи супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақшаҳои қорӣ пешбинишуда лоихаҳои Созишнома оиди ҳамқорӣ дар самтҳои муносибатҳои меҳнатӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, муқочирати қувваи қоргарӣ, таълими ибтидоии касбӣ, таҳия намуда барои мувофиқа ба Арманистон, Ёзбекистон, Қирғизистон, Қазокистон, Молдова, Украина, Ёеоруссия, Ёрон, Арабиетони Саудӣ ирсол намудааст. Лоихаи шартнома байни Украина ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳамқорӣ дар соҳаи таъминоти иҷтимоӣ бо тағйироту иловаҳо тарафи Украина баррасӣ қардида, матни нави созишномаи маъқур дастқирӣ ҳфт ва ҳоло барои имзои тарафайн омода аст. Вазири меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон 17-18 майи соли қорӣ ба шаҳри Қиев сафарӣ хидматӣ намуд.

Мавриди сафар бо намояндагони идораи ҚСШҚ «Артем» вохурӣ намуда, нисбати масоили қушодани масоили қушодани марқазӣ барқарорқунии саломатӣ дар асоси таҷрибаи Украина мувофиқа ба даст овард. 27 июни соли 2004 намояндагони Украина ба Душанбе барои ба имзо расонидани ҳуҷатҳои ин марқаз ташриф оварданд. Дар асоси даъватномаи Ҷумҳурии Турқия оиди иштирок дар Қонфронси байналмиллалӣ дар мавзуи «Масоили танзими муқочирати қувваи қоргарӣ» Вазири меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иҷозати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қори қонфронс иштирок намуд. Лоихаи Созишномаи ҳамқорӣ байни Вазорати меҳнати ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маорифи Ҷумҳурии Турқия мавриди баррасӣ қардида, ҳоло дар марҳилаи мувофиқа мебардоранд. Бо мақсади мустаҳкам намудани ҳамқорӣ дар асоси моддаи 2-и «Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Фаронса дар бораи таълими муқочирини меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки тарафҳо 30-юли ноябри соли 2003 ба имзо расонида буданд ва мақтуби RCVC аз 13 оқтябри соли 2004 № RC [TJKЧ03Ч05Ч лоихаи «протоқол оиди ворид намудани иловаю тағйиротҳо ба Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Фаронса дар бораи таълими муқочорони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия қардида барои гузаронидани муқарароти дохилидавлатӣ ба вазорати дахлдор равона қарда шуддаст.

24 оқтябри соли 2004 байни Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барномаи рушди Созмони Миллалӣ Муттаҳид Созишнома бо лоихаи «Оиди дастқирӣ маълумоти касби таҳқиқи муқочирони меҳнатии Тоҷикистон», ки маблағгузориаш байни БРСММ (Барномаи Рушди СММ) ва очонси Байналқалқии Швеқия оиди Рушд тақдик қардидааст, аз тарафи Вазири меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз тарафи қаноб Қиям Пейтон-раиси доимии БРСММ ва Ҳамоҳангсози доимии СММ ба имзо расид.

Муқочирати қувваи қоргарӣ, ин на танҳо аз манофеи тиқорати балқии аз манфиатҳои сиҳсӣ, миллӣ, демографӣ, иҷтимоӣ ва ғ. низ иборат мебардоранд. Бинобар қамин қам муқочирати қувваи қоргарӣ нисбат ба тиқорати молҳо ва қаракати сармоя, ба маҳдудиятҳои бештар ру, ба ру мегардад. Бинобар қамин қам ба таври назарнамо, нақши, танзими муқочирати қувваикоргарӣ дар алоқаи мутақобила бо

равияхо ва падидаҳои дигари иктисодӣ, сийсӣ ва иҷтимоӣ меафзояд. Яке аз хусусиятҳои ҳоси давраи муосири хичрати байналхалқии қувваи коргарӣ, ки даҳолати ғайриқонунии давлат ба ин равандҳо гардидааст. Давлат созишхоро дар бозори ҷаҳонии қувваи коргарӣ танзим менамоянд, барои вуруди иммигрантҳо ба кишвар иҷозат медиҳад, аз болои муҳлати истодани иммигрантҳо дар кишвар назорат, мебаранд. Сиҳсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи танзими муҳочирати қувваи коргарӣ асоснокнамоии мақсадҳои асосиро бо назардошти анъанаҳо, одатҳои хусусиятҳои миллий-таърихӣ аҳолии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд. Вале ин мақсадҳои асосӣ бояд пеш аз ҳама дар ҳалли масъалаҳои танзими муҳочирати қувваи коргарӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он ниҳз дорад.

Рушан намудани моҳият ва таркиботи масъалаҳои иктисодии танзими муҳочирати қувваи коргарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бе ҷавоб ба ин суол ғайриимкон аст, барои ҷӣ дар тамоми дунх ба муҳочирати қувваи коргарӣ чунин диққати зиёд дода мешавад. Аз ҳама асосиаш, содироти қувваи коргарӣ ба давлатҳо содиргарон даромадҳои зиёдро аз ҳисоби интиқоли муҳочирон ба ватан, меорад. Хатто мумкин аст гуем, ки доираҳои муайяни давлатҳо дар ин намуди ғайриқонунии иктисодӣ ҳориҷӣ махсус гардонида шудааст». Аз содироти қувваи коргарӣ миллирд долларҳо ҳар сол даромад гирифта, табиист, ки онҳо махсусгардонии содироти ҳудро дастгирӣ менамоянд, ки он натавонанд сарчашмаи асосии даромадҳои асбӯӣ балки инчунин воситаи нигоҳдорӣ эътидолияти иҷтимоӣ мебошад. (ва ҳарчотӣ давлатиро талаб намекунад). Ба ғайр аз ин инкишофи содироти қувваи коргарӣ вазъи асбӯӣ миллиро беҳ мегардонад. Масалан Туркия ва Югославия дар тақриб ба воситаҳои интиқоли муҳочирати меҳнатии ҳориҷӣ, ҳолати баланси пардохти ҳудро беҳ намуданд.

Вазъи иктисодии Тоҷикистон дар дурнамоии наздик чунин аст, ки иктисодиҳти миллий ба паст кардани сатҳи бекорӣ намекунад. Иктисодиҳт ба таври муътадил ғайриқонунии қарда наметавонад агар сатҳи бекорӣ дар 2-3% таъмин қарда наҷавад. Мувофиқи маълумотҳои ҳуҷҷати ҳукумати оиди стратегияи паст кардани камбизоатӣ, бекорӣ воқеи дар Тоҷикистон 33%-и қувваи коргариро ташкил медиҳад. Масъалаи дигари мақсади иктисодии сиҳсати муҳочирати меҳнати ин сатҳи пастӣ музди меҳнати коргарон мебошад. Тахлили андоза ва динамикаи музди меҳнат нишон медиҳад, ки дар ҳақиқат он ҳеле паст мебошад, бинобар ҳамин ҳам арзиши реалии моли хусусиятнокиро инъикос намегардонанд (ҳарчотӣ барои тақриристеҳсоли қувваи коргарӣ, озуқа, молҳои истифодаи нақшаи таълиму тарбия ва ғ). Дар ҳақиқат вазъи суҳан оиди ҳавасмандгардонии музди қор ҳам рафта наметавонад. Амалигардонии воқеии мақсадҳои сиҳсати танзими муҳочирати қувваи коргарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоиҷазкунии манобеи меҳнатии онро ба кишварҳои дигар бо мақсади таъмин қардан бо ҷои қор дар шароитҳои қулайтар, нисбат ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд. Бо арзӣ таасуф қайд қардан лозим аст, ки ҷоринамоии бозсозӣҳои иктисодии бе сиҳсати аниқи иҷтимоӣ ва системаи қафолатҳои иҷтимоӣ ба он оварда расонид, ки яку яқбора сатҳи зиндагии табақаҳои васеи аҳоли ру ба пастӣ ниҳод. Андозаи музди меҳнат низ паст мемонад. Ҳиссаи музди меҳнат дар даромадҳои пулӣ пайваста кам шуда истодааст. Манфиати асосии муҳочирати асосии муҳочирати меҳнатӣ аз амалигардонии сиҳсати муҳочирати меҳнати аз он иборат мебошад, ки дар ҳориҷа қор ҳфта онҳо имқонияти маоши бештар гирифтанд дар муқоиса ба ватанашон мегиранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо сабаби объективӣ (афзоиши босуръати аҳоли ва маҳдудияти ресурсҳои молиявӣ) дар ҳақиқат бекорӣ бо суръати баланд меафзояд) сиҳсати самараноки муҳочирати меҳнатӣ омили муҳими рушди иктисодӣ мегардад. Дар натиҷаи ин афзоиши музди меҳнат ва даромадҳои аҳоли ба даст меояд. Ҳолати сатҳи-умумии шугл дар давраи нисбатан тулонӣ аз он вобастааст, ки чи гуна муҳочирати аҳолии қудрати қори дошта метавонад тарафҳои дигари иктисодиҳтро танзим намояд. Агар муздохон қалони шаҳрвандони ҷумҳурий ки дар ҳориҷа қор мекунанд барои тавсия, ки дар ҳориҷа қор мекунанд барои тавсиябахши истеҳсолоти истифода бурда шаванд, даромадҳо меафзоянд ва ин дар навбати ҳуд ба афзоиши маблағгузориҳо ва шугли аҳоли меоварад.

Содироти қувваи коргарӣ аз Тоҷикистон метавонад омили муҳими воридоти асбӯӣ гардад. Сиҳсати давлатӣ дар соҳаи муҳочирати ҳориҷии меҳнати бояд ба истифодабарии пурраи даромадҳои асбӯӣ, ки аз содироти қувваи коргарӣ меоянд, равона қарда шавад, яъне андозҳо аз ғайриқонунии ширкатҳои миҳнарав, интиқоли муҳочирати меҳнати ба оилаи ҳуд, сармоягузори

инфироии коргарон (вуруди воситаҳои истехсолот ва предметҳои истифодаашон тулонӣ, харидаи моликияти гайриманкул, ба дастоварии коғазҳои киматнок) ва ғ.

Яке аз мақсадҳои муҳими дигари иқтисодии сиёсати муҳочирати қувваи коргарии давлатӣ ин афзоиши ҳаҷми пасандозҳои пули, ки дар он ҳолат ба афзоиши ресурсҳои инвестиционии ҷумҳурӣ мекунад. Сиёсати рақноналии иқтисодии давлат бояд дар ин самт ҳавасманднамоии муҳочирати меҳнатиро ба пасандоз намудани даромадҳои худ, пешбинӣ намояд. Яке аз сабабҳои паст будани ресурсҳои инвестиционӣ ин, он мебошад, ки коэффицентҳои майли аҳоли ба пасандоз кардан ба пастравӣ меравад, таи солҳои охир бошад манфӣ аст.

Масъалаҳои иҷтимоии танзими муҳочирати қувваи коргарӣ аз параметрҳои микдорию сифатии ресурсҳои озоди меҳнатии ҷумҳурӣ бармеоянд. Бо он шарте, ки ин ресурсҳо асосан одамоне бошанд, ки тайҳрии касбӣ ва сатҳи зарурии маълумот надоранд. Муҳочирати меҳнатии хориҷӣ метавонад дар ҳалли ин масъала нақши ҳудро гузорад. Ана барои ҳамин ҳам мо дар назар дорем, ки барои самаранокии иқтисодии муҳочирати хориҷии меҳнати ва рушди назарнамои ҳиссаи коргарони дорои таҳассуси баланд дар шумораи умумии ресурсҳои меҳнати кишвар ба сифати мақсади масъалаи асоии иҷтимоии сиҳсати муҳочирати меҳнати, бояд масъалаи тайҳркунии кадрҳои касбӣ аз ҳисоби муҳочирон бардошта шавад. Ин боз аз он ҷиҳат ҳам муҳим аст, ки пас аз барҳам хурдани Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Соқилисти., муташаниҷ гаштани вазъии сиҳсӣ дар ҷумҳурӣ, қисми зиҳди кадрҳои таҳассусноки соҳаҳои саноатии иқтисодиҳт, ҷумҳуриро тарк намуданд.

Азбаски дар солҳои наздиктарин ҳам ҷумҳурӣ қувваи коргарии бетаҳассусро содир хоҳад кард, сиҳсати давлатии муҳочирати меҳнати бояд механизмҳои таъсирро ба кишвари кироҷкунанда, пешбинӣ намояд. Гап дар сари он аст, ки муҳочирони беиҳтисос одатан дар қорҳои вазину камҷалбкунанда машғул мешаванд, бинобар ҳамин ҳам давлат бояд барои муҳақ сохтани ҳароитҳои мусоид ба онҳо, кумак расонад. Ҷунин механизмҳо метавонанд созишномаҳои дутарафа, истифодабарии фишангҳои ҳавасмандкунии муҳочирон барои баланд бардоштани сатҳи маълумотнокӣ ва таҳассуснокии худ, тақомулбаҳиши усули ҳафт ва маданияти муносибату муомила мебошанд. Муҳочирати меҳнати бо ҳавфҳои зиҳд алоқаманд мебошад. Ва ин ҳатарҳо метавонанд барои у монеаи ҷиддие барои фаъолият дар хориҷа гардаднд. Дар кишвари хориҷӣ у аз ҳимоятҳои иҷтимоӣ бархурдор нест. Сиҳсати давлати муҳочирати давлати бояд ҳимояи иҷтимоии муҳочирони кишварро дар ҳолатҳои агар онҳо бо ягон сабаб аз қор маҳрум монданд, таҳмин намояд.

Натиҷаҳои асосӣ ва ҳусусиятҳои муҳочирати меҳнатии хориҷиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таи солҳои иқтисоди гузариши баҳо дода, ҷунин ба назар мерасад, ки он раванди идоранамаанда аст. Дар давраи гузариш ба иқтисоди гузаранда усулҳои пешина ки ҳоси иқтисодӣ плани буданд аз байн рафтанд. Механизмҳои набе, ки ҳоси иқтисоди бозоранд, ҳоло ҷараён нагирифтаанд. Вазъии муҳочирати меҳнати хориҷӣ аз як тараф ва имқонияти табдил додани ин раванд ба шакли муҳими муносибатҳои иқтисодии байналхалқии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи дигар мақсаднок будани танзимкунии давлатро дар сиҳсати муҳочирати меҳнатии хориҷӣ алоқаманд менамоянд.

Сиёсати давлатии муҳочирати қувваи коргарии хориҷӣ бояд ба стратегияи тарақишти кишвар мувофиқат кунад. Ҷунин зарурият бо он муайян карда мешавад, ки муҳочирати қувваи коргарии хориҷӣ на ҳама вақт бо бекорон маҳдуд мешавад, инчунин он тамоюли маҳрум кардани кишварро аз мутаҳассисони сатҳи баланд дорад. Бо ин проблема Тоҷикистон ҳатман дар ояндаи наздик ру ба ру хоҳад шуд. Гап дар сари он аст, ки дар алоқамандии ба иқтисодиҳти Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегияи инкишофи иқтисодиҳт аз он иборат аст, ки дар рафти бозсозиҳои иқтисоди ва мутобиқ шудани иқтисодиҳти ба муносибатҳои бозорӣ дар ҳоҷагии ҳалқ бозсозии сохториро амалӣ гардонидасохтори инфраструктураи самаранокӣ иқтисодиро бунҳд намоянд.

Масъалаи танзимунии давлатии муҳочирати қувваи коргарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қорқарди қонсепсияи илман асосноккардашудаи муҳочирони меҳнатиро пешбинӣ менамояд, ки дар он ҳиҷрати қувваи коргарӣ бо мақсади қортаъминкунии оддӣ мувофиқи созишномаҳо, меъҳри асоии амалигардонии сиҳсати муҳочирати сиёсати муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Влияние мирового финансового кризиса на трудовых мигрантов из Таджикистана: мнение мигрантов. Экспресс – опрос. НИЦ «Соц-сервис».
2. Иммиграционный потенциал труда российского Дальнего Востока : (китайцы на рынке труда Дальневост. региона) А. М. Шкуркин ; М-вотрансп. Рос. Федерации, Федер. агентство ж. д. трансп., Дальневост. гос. ун-т путей сообщ., Ин-т комплекс. анализа регион. проблем Дальневост. отд-ния Рос. акад. наук. - Хабаровск Изд-во ДВГУПС. 2007. - 168 с
3. Олимова С. Таджикистан первая остановка на пути Афганской миграции Центральной Азия и Кавказ.- 1999.- №1.- С. 105-113.
4. Олимова С., Боек И. Трудовая миграция из Таджикистана. -Душанбе, 2003. 20.Трудовая миграция из Таджикистана, МОМ, НИЦ “Шорк”. - Душанбе, 2003.
5. Олимова С., Мамаджанова Н. Торговля людьми в Таджикистане. -Душанбе, 2016.

ТАНЗИМИ ҲИҚРАТИ ҚУВВАИ КОРГАРӢ АСОСИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муҳоҷирати аҳоли дар таърихи башарият нақши барҷаста дошта, равандҳои сокиншавӣ, мавриди истифода қарор додани заминҳо, рушди қувваҳои истеҳсолӣ, ташаккул ва омӯзиши ирку наҷод, забонҳо ва халқҳо ба он иртибот доранд. Зарурати омӯзиш ва дарки илмию фаҳмиши хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ вадиғар масъалаҳои муҳоҷират, таъсири он ба вазъи сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодии кишвар ва соҳаҳои фарҳангию равонӣ ва ахлоқӣ дар давраи кунунӣ пеш омадааст. Ин ва диғар оқибатҳои муҳоҷират дорои хусусиятҳои мусбӣ ва манфӣ мебошанд. Дуруст аст, ки дар дахсолаи охир, ходисаҳои маҳдудкунӣ ҳуқуқ, рафтори нораво, наҷодпарастӣ ва миллигароёна нисбати муҳоҷирон дар тамоми дунё афзоиш ёфтаанд.

Калидвожаҳо: муҳоҷират, иқтисодиёт, созишнома, амният, даромад, сиёсат.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ - ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Миграция населения сыграла значительную роль в истории человечества и связана с процессами расселения, землепользования, развития производительных сил, формирования и изучения рас, языков и народов. Существует потребность в научном изучении и понимании социально-экономических характеристик и других вопросов миграции, ее влияния на политическую, социально-экономическую ситуацию в стране и культурную, психологическую и моральную сферы в текущий период. Эти и другие последствия миграции имеют как положительные, так и отрицательные последствия. Верно, что за последнее десятилетие во всем мире участились случаи дискриминации, жестокого обращения, расизма и национализма в отношении мигрантов.

Ключевые слова: миграция, экономика, соглашение, безопасность, доход, политика.

REGULATION OF LABOR MIGRATION - THE BASIS FOR ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Settlement migration has played a significant role in human history and in connection with the processes of settlement, land use, the development of productive forces, the formation and study of races, languages and peoples. There is a need for scientific study and understanding of the socio-economic characteristics and other issues of migration, i.e., the impact on the political, socio-economic situation and the cultural, psychological and moral spheres in a fluid period. These and other consequences of migration take both positive and negative consequences. It is true that discrimination, abuse, racism and nationalism in alienating migrants have increased worldwide over the past decade.

Keywords: migration, economy, consent, security, income, politics.

Сведения об авторе: *Рахмонова Д.* – магистр 2 курса по специальности «Мировая экономика». Тел. : 93 520 00 55. Электронная почта: rdilnoz@mail.ru.

Information about the author: *Rakhmonova D.* – Master of the 2nd year, majoring in World Economy. Tel: 93 520 00 55. E-mail: rdilnoz@mail.ru.

ТАНЗИМИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТИИ БЕРУНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДОИРАИ ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВӢ

Ризоев А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бознигарии амиқи оқибатҳои ҳам мусбат ва ҳам манфии муҳоҷирати меҳнатии беруна ногузир ба идеяи танзими равандҳои муҳоҷират оварда мерасонад. Дар ниҳоят, чунин саволҳо ба танзими ин намуди муҳоҷират нигаронида шудаанд. Ба андешаи мо, ин мушкил сол то сол мушкилтар шуда истодааст ва таҳдиди афзоиши сатҳи идоранашавандаи равандҳои муҳоҷират вучуд дорад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки мафҳуми муҳоҷират аз давраҳои қадим вучуд дошт, дар давраи ҳозира низ вучуд дорад ва дар оянда низ боқӣ хоҳад монд. Калимаи муҳоҷират ин калимаи латинӣ буда, маънояш кӯчонидан, ҳаракат ва

чойивазкунии одамон аз сарҳади ягон давлат ба ҳудуди давлати дигар бо иваз кардани чої зист бо сабабҳо ва мӯҳлатҳои гуногун мебошад. Дар адабиёти иқтисодӣ намудҳои муҳоҷиратро, дохилӣ ва берунӣ пешниҳод кардаанд, яъне, муҳоҷирати дохилӣ кӯчонидани аҳолиро бо сабабҳои гуногун, дар ҳудуди мамлакати алоҳида ва берунӣ бошад, беруншавӣ аз давлати худ ва дохилшавӣ ба мамлакати дигар ба муҳлатҳои гуногун таркиб ёфтааст [1,4].

Бояд қайд кард, ки муҳоҷирати қувваи корӣ – ин натавонаи зухуроти иқтисодӣ балки сиёсӣ ва иҷтимоӣ низ мебошад. Муҳоҷират ба ҳаёати захираҳои меҳнати ҳам мамлакати содиркунанда ва ҳам мамлакати воридкунанда таъсири мусбӣ ва манфӣ мерасонад. Оқибатҳои мусбӣ барои мамлакати содиркунандаи қувваи корӣ инҳоянд:

- ♣ интиқоли маблағҳои пулие, ки муҳоҷирон аз хориҷа равон мекунанд;
- ♣ зиёдшавии андоз аз ҳисоби фирмаларо, ки муҳоҷиронро дар хориҷа бо кор таъмин мекунанд;
- ♣ сармоягузори муҳоҷирон ба иқтисодиёти давлати худ;
- ♣ ихтисори хароҷотҳои иҷтимоӣ баъди рафтани муҳоҷирон;
- ♣ хоҳиш ёфтани сатҳи бекорӣ: Оқибатҳои манфӣ барои мамлакати содиркунандаи қувваи корӣ аз инҳо ибто- рат аст:
- ♣ давлат қисме аз захираҳои меҳнатиашро, ки дар синну соли меҳнатианд аз даст медиҳад ва дар натиҷа пиршавии қувваи корӣ руҳ медиҳад; ♣ ихроҷи ақлонӣ (рафтани мутахассисони баландихтисос ба хориҷа ва но- расоии кадрҳо);
- ♣ ташкил додани ҳиссаи зиёди ММД: Оқибатҳои мусбӣ барои мамлакати воридкунандаи қувваи корӣ чунин аст:
- ♣ муҳоҷирон боиси ҷавоншавии қувваи корӣ мегарданд, чунки қисми зиёди муҳоҷирон ҳангоми қобилияти хуби меҳнатиашон ворид мешаванд;
- ♣ коргарони хориҷӣ бисёр вақт нақши қувваи кории иловагии муайянро мебозанд ва ҳангоми бӯҳрон ва бекорӣ аввал онҳоро аз мамлакат берун менамоянд;
- ♣ нигоҳ доштани воситаҳое, ки барои тайёр кардани мутахассис зарур аст; Оқибатҳои манфӣ барои мамлакати воридкунандаи қувваи корӣ чунинанд:
- ♣ соҳаҳои иқтисодиёт (хизматрасонӣ, тиҷорат ва сохтмон) ҳангоми истифодабарии дуру дарози қувваи кории муҳоҷирон ба вобастагии меҳнати он чо дучор мегарданд;
- ♣ зиёдшавии бекорӣ ба назар мерасад ва дар маҷмӯъ вазъият дар бозори меҳнат бадтар мешавад;
- ♣ арзиши қувваи кории миллии паст мешавад, чунки пешниҳоди қувваи корӣ зиёд мешавад;
- ♣ муҳоҷирон муддати дуру дароз ба шароитҳои нав ва фаъолияти меҳнатӣ мутобиқ мешаванд.

Мӯҳтавои масъалаи муҳоҷирати берунӣ, яъне муҳоҷират байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия буда, таҳлили хусусиятҳои асосии ин равандро дар бар мегирад. Муносибатҳои дӯстонаи Русия ва Тоҷикистон давраҳои тӯлонии таърихро дарбар мегирад ва муҳоҷират яке аз самтҳои он мебошад.

Яке аз коршиносони маъруф дар соҳаи муҳоҷирати меҳнати беруна Б.Ғош ба ин ақида шарик аст, ки бо вуҷуди зиёд шудани таваҷҷӯҳи созмонҳои байналмилалӣ ба муҳоҷирати баҳории меҳнатӣ, вазъи муҳоҷирони меҳнатӣ беҳтар намешавад. Ба ин далел, вай номуайянии мушкilotи ваҳдат ва ҳамохангиро дар сатҳи амиқтар овардааст. Ин идея сазовори дастгирӣ аст. Дарвоқеъ, дар аксарияти кулли ҳолатҳо, ҳаракат ва шӯғли муҳоҷирони меҳнати хориҷӣ берун аз доираи назари мақомоти масъули ҳам донорҳо ва ҳам кишварҳои мизбон боқӣ мондааст. Худи ҳамин ба фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ дахл дорад, ки бо масъалаҳои муҳоҷирати меҳнати беруна сарукор доранд. Моҳияти масъала дар он аст, ки ҷараёни муҳоҷирони меҳнатӣ ба самти пеш ва қафо худ аз худ ҳаракат мекунад ва фаъолияти муассисаҳои миллии ва байналмилалӣ танҳо бо сатҳи машваратҳо, пурсишҳо маҳдуд мешавад ва қисмати хурдтарини ин ҷараёнҳо фаро мегирад. Ин ниҳодҳо ба таъсири манфии муҳоҷирати меҳнати хориҷӣ ба ҳаёти ҷомеа, ҳам дар кишварҳои мададрасон ва ҳам дар дарёфткунандагон, камтар эътибор медиҳанд. Албатта, бисёр муҳаққиқон ба ин маъно дурустанд, ки рӯй овардан ба равияи сирф прагматикӣ ба муҳоҷирати меҳнати беруна ниҳоят душвор аст, зеро асбобҳои танзими муҳоҷирати меҳнатӣ чунон заифанд, ки имкон

намедиҳанд, ки бо мақсади ба таври муассир ба танзим даровардани он тамоми ҷараёни байналмилалӣ таҳти назорат қарор гирад.

Аммо, пешрафти ҳозираи технологияҳои иттилоотӣ имкон доранд, ки чунин имкониятро фароҳам оранд. Ғояи системаи нави байналмилалӣ ҳаракати муназзами одамон барои амалӣ кардани қобилияте, ки дар боло муҳокима карда шуд, даъват карда мешавад. Принципи ваҳдат аз зарурати баррасии муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ ҳамчун падидаи муҳими тартиботи сайёра бармеояд. Ин чунин маъно дорад, ки созмонҳои байналмилалӣ, ки дар вокуниш ба муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ таҳассус доранд, даъват карда мешаванд, ки соҳаҳои муассиртарини шуғли ин контингенти муҳоҷиронро новобаста аз мақом пайдо кунанд ва ба татбиқи тадбирҳои воқеӣ ҷиҳати тадриҷан тағир додани ин мақом мусоидат кунанд.

Принципи ҳамоҳангсозӣ маънои ташаккули робитаҳои дучониба ва бисёрҷонибаи байни шахсони масъули муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ, муассисаҳо барои шуғли самаранокӣ муҳоҷиронро дорад. Ин маънои онро дорад, ки тамоми масири ҳаракат ва фаъолияти меҳнатии муҳоҷир бояд дар соҳаи диди муассисаҳои дахлдор бошад. Барои ин имкониятҳои техникӣ мавҷуданд, дар ҳоле ки қобилиятҳои ташкилӣ ҳанӯз дастрас нестанд.

Ҳамзамон, бо андешаи Б.Ғош розӣ шудан душвор аст, ки калиди посухи бисёрҷониба ба мушкилоти муҳоҷират муносибати прагматикӣ дар асоси принципи ошкорбаёнӣ танзимшаванда хоҳад буд, ки доктринаи манъи вурудро истисно мекунад, аммо инчунин ҳуқуқҳои ҳаракати озод ва бидуни танзим тавассути давлати соҳибхитёр медиҳад. Намунаи Тоҷикистон ва дигар кишварҳои пасошӯравӣ дар ин самт хатогии Б.Ғош нишон медиҳад, ки. Дар Русия, шахрвандони Тоҷикистон аз ҳаққи вуруди ройгон бархурдоранд, аммо табиати бюрократонаи мушкилоти шуғл онҳоро ба муҳоҷирони ғайриқонунӣ табдил медиҳад, яъне. дар қатори дигар имкониятҳо, онҳо ҳуқуқи ҳаракати оздро тавассути кишвар аз даст медиҳанд (дар асл, онҳо ҳаракат мекунанд, аммо дар режими зеризаминӣ). Ба андешаи мо, принципи ваҳдат ва ҳамоҳангии эълонкардаи ӯ ба андозаи бештар ба ҳалли масъалаи баррасишаванда мувофиқ аст.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ то имрӯз қабулшуда оид ба масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатии беруна ба меъёрҳои объективӣ асос наёфтаанд, ки манфиатҳои воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба масъалаҳои муҳоҷирати аҳолии қобили меҳнат берун аз кишвар ба назар мегиранд. Ин меъёрҳо бояд саволҳои зеринро рошан кунанд: Муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ то чӣ андоза ба манфиатҳои рушди иқтисодии ҳуди кишвар мувофиқат мекунад? Манфиатҳои кишвар бояд ба ду гурӯҳ тақсим карда шаванд: ҳавасмандкунанда ва маҳдудкунанда. Кишвар ба тавсеаи миқёси муҳоҷирати меҳнатӣ манфиатдор аст, зеро он бо афзоиши даромади умумии аҳоли ва суръатбахшӣ дар ҳалли мушкилоти ҷиддии иҷтимоӣ, кам шудани хавфи ташаннуҷи иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар кишвар. Ҳамзамон, густариши миқёси содироти қувваи корӣ бо таназзули соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодиёт, таназзули оила, бад шудани фазои ахлоқӣ дар ҷомеа, пайдоиши номутаносибии байни мардон ва заноне, ки ба издивоҷ ворид мешаванд, пайдоиши ба истилоҳ "арӯси бӯхронӣ" ва ғайра;

Оё танҳо як қисми барзиёди захираҳои меҳнатӣ ба ҷараёни муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ ҷалб карда шудаанд ё миқёси ҳозираи муҳоҷирати меҳнатии беруна он қисми захираҳои меҳнатиро, ки барои рушди иқтисодиёти кишвар заруранд, дар бар мегирад? Агар вазъияти охирин ба амал ояд, пас фоидаҳо аз муҳоҷирати меҳнатии беруна бо талафот аз ташаккули норасоии қувваи корӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди кишвар чӣ гуна муқоиса мекунанд? Захираҳои барзиёди меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ то аввали солҳои 2000-ум ба амал меомаданд ва бо чунин падида, аз қабилӣ шумораи зиёди аҳолии кишоварзӣ алоқаманд буданд. Ин зиёдати аллакай ба норасоии қувваи кории қобилиятнок ва ихтисоснок табдил ёфтааст. Дар соҳаи маориф, тандурустӣ, фарҳанг, саноат, дар маҷмӯъ, ҳеҷ гап дар бораи зиёдати нест. Дар ин бахшҳо аз оғози пайдоиши муҳоҷирати меҳнатии беруна норасоии кадрҳои баландихтисос ба вучуд омад, ки ин омил бад шудани фазои иҷтимоӣ дар Тоҷикистон гардид.

АДАБИЁТ

1. Влияние мирового финансового кризиса на трудовых мигрантов из Таджикистана: мнение мигрантов. Экспресс – опрос. НИЦ «Соц-сервис».
2. Олимова С. Таджикистан первая остановка на пути Афганской миграции Центральной Азия и Кавказ.- 1999.- №1.- С. 105-113.
3. Олимова С., Боек И. Трудовая миграция из Таджикистана. – Душанбе, 2003. 20. Трудовая миграция из Таджикистана, МОМ, НИЦ “Шорк”. – Душанбе, 2003.
4. Рахимов Р., Нурмахмадов М. Внешняя трудовая миграция и политика занятости. - «Общество и экономика». Душанбе, 2002, №2.
5. Тюрюканова Е. В. Миграция женщин из России: еще одна "стратегия успеха". Гендерные аспекты социальной трансформации. Институт социально-экономических проблем народонаселения РАН. М., 1996.
6. Умаров Х., Ульмасов Р. Внешняя трудовая миграция в Таджикистане (причины, проблемы, последствия, регулирование) – Душанбе: Ирфон, 2006. 102 с.
7. Хореев Б.С., Чапек В.Н. Проблемы изучения миграции населения: (Стат.-геогр. очерки). М.: Мысль, 1978. - 254с.
8. Яхёев О.З. Иқтисодиёт ва иҷтимоиёти меҳнат. (Воситаи таълимӣ), Душанбе: «Деваштиҷ», 2007.- 275 сах.
9. “A Needs assessment of Women migrant workers.” Central Asia and Russia. UNIFEM. 2009.
10. “Migration and Remittances Eastern Europe and the Former Soviet Union.” The World Bank. Washington. 2006. “Migration, Development and Poverty Reduction in Asia.” IOM. Geneva, 2005.

ТАНЗИМИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТИИ БЕРУНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДОИРАИ ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВӢ

Дар мақола роҷеъ ба таърихи муҳоҷират ва проблемаҳои асосии он дар шароити имрӯза суҳан рафта, робитаи муҳоҷирони меҳнатӣ бо Ватани аҷдодии ҳеш ҳаллу фасл шудаанд. Дар шароити муосир дар раванди густариши муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ мавқеи муҳимро муҳоҷирати байналхалқӣ қувваи қарбӣ иҷро қарда истодааст, ки ҳаракати оммаи меҳнатқашонро аз мамлакатҳои худ ба дигар мамлакатҳо барои ҷустуҷӯи қор дарбар мегирад. Муҳоҷирати байналхалқӣ ба қисми таркибии системаи муосири хоҷагии ҷаҳонӣ мубаддал гаштааст.

Калидвожаҳо: муҳоҷират, тӯрбандҳои иҷтимоӣ, равандҳои ҷаҳонишавӣ, ҳамгироӣ, Ҳукумати электронӣ, мутахассис, интиқоли маблағҳо.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН В РАМКАХ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

В статье рассматривается история миграции и ее основные проблемы в современных условиях, а также решаются вопросы взаимоотношений трудовых мигрантов с их исконной родиной. В нынешних условиях важную роль в развитии международных экономических отношений играет международная трудовая миграция, которая включает перемещение работников из своих стран в другие страны в поисках работы. Международная миграция стала неотъемлемой частью современной глобальной экономической системы.

Ключевые слова: миграция, социальное бремя, процессы глобализации, интеграция, электронное правительство, специалист, денежные переводы.

REGULATION OF EXTERNAL LABOR MIGRATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITHIN THE FRAMEWORK OF REGIONAL INTEGRATION

The article examines the history of migration and its main problems in modern conditions, as well as the issues of relations between labor migrants and their original homeland. In the current situation, an important role in the development of international economic relations is played by international labor migration, which includes the movement of workers from their countries to other countries in search of work. International migration has become an integral part of the modern global economic system.

Keywords: migration, social burden, globalization processes, integration, e-government, specialist, money transfers.

Сведения об авторе: Ризоев Алиакбар – магистрант 2 курса специальности «Мировая экономика» Таджикского национального университета. Тел. 93 180-53 57. Электронная почта: rizeev@mail.ru

Information about the author: Rizeev Aliakbar - Master of the 2nd year majoring in World Economy of Tajik National University. Tel.: 93 180 53 57. E-mail: rizeev@mail.ru

БУҶЕТИ МАҲАЛЛӢ ҲАМЧУН АСОСИ ЗАМИНАИ МОЛИЯИ МАҲАЛЛӢ

Салихов П., Давлатшоев О.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳар як унсури низоми молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ба худ хос, ба истеҳсолоти мавҷуда таъсир мерасонад. Сохтори молиявӣ ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсири бевосита дорад. Низоми молиявии ҳар як давлат бояд ба иқтисодиёт мувофиқат намуда, хароҷоти идораи мамлакатро кам намояд ва боиси

рушду инкишоф гардад. Молия соҳаи доманадори фаъолияти илмӣ ва амалӣ мебошад, аз ин рӯ тавассути ислоҳоти молиявӣ корҳои муҳим метавонад, ба анҷом расад.

Солҳои аввали соҳибистиклолӣ, бинобар аз байн рафтани муносибатҳои иқтисодӣ байни ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ, қатъи муносиботи пулӣ, аз ҳад зиёд будани касри бучети давлатӣ ва меъёри таваррум, ҳал нагардидани масъалаи низоми пули миллий, инчунин зиёд гардидани қарзҳои беруна соҳаи молияи давлатӣ ба бӯҳрони шадиди иқтисодӣ дучор гардид.

Маҳз бо талошҳои роҳбарияти олии мамлакат, бахусус баъди дар сессияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сардори давлат интиҳоб гардидани Эмомалӣ Раҳмон дар кишвар барои инкишофи муносибатҳои бозорӣ заминаи зарурии ҳуқуқӣ гузошта шуд. Дар ҳамин давра раванди ислоҳоти иқтисодӣ оғоз гардид, ки ин ба устувор гардидани нишондиҳандаҳои макроиқтисодии давлат мусоидат намуд. Пешбурди оқилонаи сиёсати молиявӣ, ки омили асосии устувории давлат мебошад, таъмин гардид.

Маҷмӯан, дар давраи истиклолият танҳо дар самти таҳкими сиёсати молиявӣ ва соҳаҳои андозу бучет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 20 қонун ва санадҳои ҳуқуқӣ-меъёрий таҳия ва қабул карда шуданд, ки дар амал татбиқ намудани онҳо ба таъмин намудани мустақилияти ягонаи молиявии миллии ҷумҳурий мусоидат намуд.

Бучети давлатӣ, яке аз ниҳоди асосии низоми молиявӣ ва қарзӣ ба ҳисоб меравад. Муносибатҳои бучетии дар солҳои соҳибистиклолӣ бамеъномада ба ҳалли муаммоҳои иҷтимоӣ, яъне кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва дарёфти захираҳои зарурии молиявӣ барои ҳалли масоили иҷтимоӣ кӯмак намуд.

Дар роҳи ҳалли масъалаҳои ҷойдошта на танҳо навҷорисозии соҳавиро истифода кардан зарур гардид, балки сатҳи самараи фаъолияти идораи мақомоти давлатиро аз як тараф ба талаботҳои стандартҳои байналхалқӣ ба мувофиқа овардан зарур гардида, аз тарафи дигар тарзу усули идораи молиявиро роҷеъ ба ташкил, тақсим ва самаранокона истифодабарии захираҳои молиявиро ба талаботи стандартҳо ба мувофиқа овардан ҳатмӣ гардид.

Ислоҳотҳои бучетии амалигардида, шаффофият ва самаранокии маблағгузориҳои бучетиро ба маротибаҳо боло бардошт.

Дар татбиқи сиёсати бучет баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои молиявии давлатӣ масъалаи муҳим мебошад. Аз ин рӯ, дар доираи стратегияи ягонаи идоракунии молияи давлатӣ зарурати ҷорӣ намудани низоми арзёбии натиҷаҳои истифодаи захираҳои бучетӣ ба миён омад.

Бо мақсади тақмили бучет ва таъмини шаффофияти он ба таҳияи бучети сесолаи давлатӣ гузашта, дар ин замина баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои бучетӣ дар асоси барномаҳои махсуси соҳавӣ таъмин мегардад.

Ҷиҳати истифодаи самаранок ва мақсадноки маблағҳои бучетӣ, назорат ва таъмини шаффофияти хароҷоти он ҳоло ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ амалӣ гардида истодааст.

Дар сатҳи низоми молияи давлатӣ молияи маҳаллӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ ва дигаршавии муносибати ҷамъиятӣ, иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тарафҳои нави сиёсати молиявии давлатро муайян месозад. Давлат дар замони ҳозира молияи маҳаллиро дуруст баҳри дастгирии соҳаҳои хоҷагии миллии истифода мебарад. Рушди муносибати бозорӣ маҷбур месозад, ки молияи маҳалли ҳамчун фишанги асосии танзими давлатӣ дар иқтисодиёт баромад намояд.

Молияи маҳаллӣ гуфта, маҷмӯи муносибати иқтисодиро меноманд, ки ҳангоми тақсими маҷмӯи маҳсулоти дохила ва даромади миллий дар байни иштирокчиёнаш ва барои баландбардории дараҷаи зиндагии аҳоли дар маҳал (ноҳия) истифода мешавад. Манбаъҳои иқтисодии фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, олами ҳайвоноту наботот ва дигар боигарии табиӣ, ки дар воҳидҳои марзӣ маъмурии дахлдор воқеанд, ташкил медиҳанд.

Ба моликияти воҳидҳои дахлдор объектҳои дохил мешаванд, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба онҳо дода шудаанд.

Ба моликияти воҳидҳои марзӣ маъмурии дахлдор ҳамчунин маблағҳои бучетӣ, объектҳои маҳаллӣ, муассисаҳои маориф, таъминоти иҷтимоӣ, илму фарҳанг ва дигар объектҳои, ки аз ҳисоби маблағҳои воҳидҳои дахлдор аз ҷумла

дар асоси сахмгузори сохта ва харида шудаанд ё аз манбаъҳои дигар ройгон (бепул) дода шудаанд, дохил мешаванд.

Объектҳои молияти кумуналии воҳиди дахлдорро мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколати худ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ идора мекунанд. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз мақомоти намоядагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ иборат аст. Мақомоти намоядагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз маҷлиси вакилони халқи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои тобеъи марказ иборат мебошад.

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ фаъолияти худро бо роҳи фароҳам овардани шароити мусоид, барои аз ҷониби шаҳрвандон амалӣ намудани ҳуқуқҳои конститусионии худ, оид ба иштирок дар идоракунии қорҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, анҷом медиҳад.

Яке аз самти муҳими ислоҳоти идораи молияи давлатӣ ин тақмили муносибатҳои байниҳама дар сатҳи низоми буҷетӣ мебошад. Муносибати байниҳама дар таркиби низоми буҷетӣ бо ёрии механизми муносибатҳои байнибуҷетӣ амалӣ карда мешаванд [4].

Муносибатҳое, ки дар раванди буҷетӣ ба амал меоянд, яъне муносибатҳои байни мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти идоракунии фондҳои мақсадноки давлатӣ муносибатҳои байнибуҷетӣ мебошанд [5].

Муносибатҳои байнибуҷетӣ маблағгузориро аз буҷети сатҳи болоӣ ба буҷети сатҳи поёнӣ ва баръакс пешбинӣ менамоянд.

Мутобиқи қонунгузори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои байнибуҷетӣ дар асоси принципҳои зерин ташаккул меёбанд:

- ба сатҳҳои муайяни низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим ва вобаста кардани даромадҳо ва хароҷоти буҷетҳо;

- дар асоси ҳудудгузори доимӣ ва аз рӯи меъёрҳои муваққатӣ тақсим намудани даромадҳои танзимкунанда дар байни сатҳҳои мухталифи низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- баробарии ҳуқуқҳои буҷетии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ;

- баробар кардани сатҳи ҳадди аққали таъминоти буҷетии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;

- баробарии ҳамаи буҷетҳо дар муносибатҳои тарафайн бо буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [5].

Асоси заминаи молиявии маҳалҳо буҷет ташкил медиҳад, ки онҳо тавассути татбиқи ҳуқуқҳои буҷетии худ ташкил ва истифода мебаранд.

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти илмӣ ва таълимӣ мафҳуми «буҷети минтақавӣ» хуб ба роҳ монда нашудааст. Масалан, М.И.Яндиев чунин мешуморад, ки «буҷети минтақавӣ фонди маблағгоест, ки дар асоси санади қонунгузори минтақавӣ - қонуни буҷет - аз ҷониби сохтори ваколатдори давлатӣ ташкил ва иҷро карда мешавад ...» [3]. Дар байни олимони хориҷӣ назари афзалнок ба буҷет чунин мебошад, ки он ҳамчун нақшаи натиҷаҳои пешбинишударо инъикоскунанда ва захираҳоро дар шакли миқдорӣ ҷудо мекунанд.

Дар мамолики гуногун буҷети минтақавӣ бо қонунгузори алоҳидаи минтақавӣ ба танзим дароварда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни ягона дар соли молиявӣ барои буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ қабул мегардад.

Буҷети минтақавӣ, ки яке аз василаҳои асосии тақсими даромади миллие мебошад, ки аз ҷониби сохтори давлатҳо ба вуҷуд омадааст, таносуби ҳудудии тақрористеҳсолкунии ҷамъиятиро, пеш аз ҳама, дар самти муқаррар кардани тавозун байни арзиши маҳсулоти офаридашуда ва ҳаҷми истеъмоли ниҳонии ҳудуд, ки сатҳи зарурии дастрасии молҳои минтақаро таъмин менамояд, танзим мекунанд [2].

Молияи маҳаллӣ системаи муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки тавассути он даромади миллий бо мақсади рушди иҷтимоӣ иқтисодии қаламрав тақсим ва аз нав тақсим карда мешавад ва инчунин воситаи сиёсати иҷтимоии давлат мебошад. Миқдори захираҳое, ки дар буҷетҳои маҳаллӣ мутамарказ шудаанд, ҳудуди объективии қобилияти маҳалро дар истифодаи иродаи озод, дар ҳалли ҳамаи

масъалаҳои ҳаёти дохилӣ ва идоракунии иқтисодиёти худ муқаррар мекунад, яъне устувори бучети худро таъмин мекунад.

Моҳияти иқтисодии бучетҳои маҳаллӣ дар таъини онҳо зоҳир мешавад, ки вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- Ташаккули фондҳои пулӣ;
- Тақсим ва истифодаи ин маблағҳо дар байни соҳаҳои хоҷагии миллий;
- Назорат аз рӯи фаъолияти молиявӣ хоҷагии қорхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳои тобеи мақомоти давлатӣ [1].

Рушди ҳар як доираи маҳал аз рӯи ҳаҷми манбаъҳо, аз ҷумла захираҳои молиявӣ, муайян карда мешавад. Аз ин лиҳоз, бучети маҳаллӣ нишондиҳандаи худтаъминкунӣ ва мустақилияти молиявӣ мақомоти худидоракунии маҳаллии шохҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Максимов В.А., Анисимов С.А. Бюджетная политика как источник экономического роста. Финансы. 2009. № 1. С. 17.
2. Романовский М.В., Врублевская О.В. Бюджетная система Российской Федерации: Учебник. Москва. Юрайт. 2008. С. 147.
3. Яндиев М.И. Региональные бюджеты на современном этапе развития межбюджетных отношений // Новая экономика: проблема становления в условиях глобализации: сборник статей преподавателей, аспирантов и соискателей. Владимирский государственный университет. Владимир. 2009. С. 322–323.
4. Улугходжаева Х.Р., Давлатшоев О.Х. Государственное регулирование межбюджетных отношений // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2015,-№2(190), С.6-10.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 6, мод. 436; с. 2013, № 3, мод. 189, № 11, мод. 784; с. 2016, № 5, мод. 367 (Қонуни ҚТ аз 19.03.2013 № 746; аз 12.11.2013 № 1027; аз 14.05.2016 № 1316; аз 17.05.2018 № 1535))

БУЧЕТИ МАҲАЛЛӢ ҲАМЧУН АСОСИ ЗАМИНАИ МОЛИЯИ МАҲАЛЛӢ

Дар мақола моҳияти бучети маҳаллӣ ва принсипҳои ташаккули он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Молияи маҳаллӣ системаи муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки тавассути он даромади миллий бо мақсади рушди иқтисодиёти қаламрав тақсим ва аз нав тақсим карда мешавад ва инчунин воситаи сиёсати иқтисодии давлат мебошад. Рушди вилоят, шаҳру ноҳияҳо аз рӯи ҳаҷми маблағгузори бучетӣ муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, бучети маҳаллӣ нишондиҳандаи худтаъминкунӣ ва мустақилияти молиявӣ мақомоти худидоракунии маҳаллии шохҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ мебошад. Ноқоили механизми ҷорӣ ташаккул ва иҷрои бучетҳои маҳаллӣ дар шароити муосир яке аз мавзӯҳои муҳими на танҳо тадқиқоти илмӣ, балки мавзӯи бахшҳои сиёсӣ мебошад, ки аз натиҷаҳои он амнияти иқтисодии давлат вобаста аст.

Калидвожаҳо: молияи маҳаллӣ, бучети маҳаллӣ, мустақилияти бучетӣ, муносибатҳои байнибучетӣ, танзими бучетӣ.

МЕСТНЫЙ БЮДЖЕТ КАК ОСНОВА МЕСТНЫХ ФИНАНСОВ

В статье рассматривается сущность местного бюджета и принципы его формирования в Республике Таджикистан. Местные финансы - это система экономических отношений, посредством которых перераспределяются национальный доход в целях социального и экономического развития территории, а также осуществления социальной политики страной. Развитие областей, городов и районов определяется объемом бюджетных финансирования. Таким образом, местный бюджет является показателем самодостаточности и финансовой независимости органов местного самоуправления. Несовершенство действующего механизма формирования и исполнения местных бюджетов в современных условиях - одна из самых актуальных проблем не только в научных исследованиях, но и в политических дебатах, от результатов которых зависит экономическая безопасность государства.

Ключевые слова: местные финансы, местный бюджет, бюджетная независимость, межбюджетные отношения, бюджетное регулирование.

LOCAL BUDGET AS THE BASIS OF LOCAL FINANCE

The article considers the essence of the local budget and the principles of its formation in the Republic of Tajikistan. Local finance is a system of economic relations mediated by which national income is redistributed for the purpose of social and economic development of the territory, as well as the draining of foreign social policy. The development of regions, cities and districts is determined by the volume of budget funding. Thus, the local budget appears as an indicator of self-sufficiency and financial independence of local self-government bodies. The incompatibility of the current mechanism for the formation and implementation of local budgets in modern conditions is one of the most pressing problems not only in scientific research, but also in political debates, on the results of which the economic security of the state depends.

Keywords: local finance, local budget, budget independence, inter-budget relations, budget regulation.

ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ КОНСЕПСИЯҲОИ ДАВЛАТИ ИҚТИМОЙ*Абдуллоев Н. С.***Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар заминаи ташаккул ва инкишофи давлат ва навъҳои он, ки давлати иқтимоӣ мақоми хосаро доро мебошад муҳаққиқон ба ҳулосае омадаанд, ки идеяи давлати иқтимоӣ дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ташаккул ёфтааст. Он натиҷаи равандҳои иқтисодию иқтимоӣ дар ҷомеа ба вучуд омада буд. Дар миёнаи асри XIX дар як қатор кишварҳои мавҷҳои таъвоноии инқилобӣ ва бухрониро ба амал омаданд. Муқаррароти озодиҳои инфиродӣ ва бетарафии давлат ба иқтисодиёт аз амал қардан бозмонд, ки ба режими сиёсии мавҷуда таҳдид эҷод намуд. Дар чунин вазъии сиёсӣ яъне замоне, ки ҳавфи тарқиши иқтимоӣ намоён буд, элитаи ҳукумронро интиҳоби дигар ба ҷуз аз эълон доштани миссияи нави давлат чораи дигар намонда буд.

Мафҳуми «давлати иқтимоӣ»-ро ба доираи гардиши илмӣ ҳуқуқшинос ва иқтисодчиёи немис Лорентсем Фон Штеймен (1815-1890) дар соли 1850 ворид намудааст. Дар эҷодиёти вай фалсафаи Гегел таъсири калон расондааст [8, 156-157]. Давлати иқтимоӣ ба андешаи Штейн бояд бошуурона барои манфиатҳои халқ хизмат намояд. Мантиқи Штейнро думболагири намуда, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳамаи системаи таъминоти иқтимоӣ барои он вучуд дорад, ки таъвозунӣ манфиатҳоро байни синфҳои гуногун нигоҳ доранд. Моҳияти давлати иқтимоиро Штейн чунин муайян кардааст: вай «ухдадор аст баробарии мутлақро оиди ҳуқуқи тамоми синфҳои гуногунӣ ҷамъиятӣ дар худ муайянқунӣ шахсияти алоҳида бо туфайли ҳокимияти худ дастгирӣ намояд». Давлати иқтимоӣ ухдадор аст то дар прогресси иқтисодию ҷамъиятӣ мусоидат намояд, зеро инкишофи яке шароити инкишофи дигаре мегардад ва маҳз бояд дар ҳамин маънӣ давлати иқтимоиро фаҳмид. Давлати иқтимоӣ ин давлатест, вазифаи иқтимоии он дар сатҳи ниҳоят баланд баамал бароварда мешавад. Шароити мусоди ҳаёт барои шаҳрвандони худ таъмин месозад ва дараҷаи баланди ҳифзи иқтимоии аҳоли ва принсипи адолати иқтимоиро воқеӣ мегардонад. Ба давлатҳои классикии иқтимоӣ метавон кишварҳои Скандинавия, ИМА, Олмон, Япония ва ғайраро мансуб донист, ки дар ҷаҳон аз рӯи нишондодҳои иқтимоии худ ҷои аввалро касб менамоянд.

Оиди пайдоиши давлати иқтимоӣ ва консепсияҳои он суҳан гуфта, набояд меҳнати олимони дигари немисро ба монанди А.Вангер (идеяи давлат, фарҳанг ва неқӯаҳволии умум), Ф. Науман, Ю.Оффнер ва ғайраро набояд фаромӯш сохт [2, с.312]. Махсусияти давлати иқтимоӣ дар шарҳи олимони немис аз масъалаҳои ҳимояи иқтимоии шаҳрванд ва пайвастагии он ба иқтисоди бозоргонӣ иборат мебошад.

Саҳми назаррас дар инкишофи назария ва амлиаи давлати иқтимоӣ ва инкишофи консепсиявии он Франклин Делано Рузвелт гузоштааст. Ҳамчун воситаи бартарафнамоии зухуротҳои бухронӣ дар иқтисодиёт зухур гардид ва дар ҳуди ҳамон вақт дар тағйири нақши муҳофизати давлат ва барпо намудани ин консепсия дар Амрико бо туфайли барномаи ислохотии васеъ, бамаврид ва самарабахши доираи ҷорабиниҳои характери иқтимоӣ дошта гардид. Мубориза бо бекоршавӣ, асосҳои ҳуқуқии коргарон дар шартномаҳои дастаҷамъӣ ва ташкилотҳои иттифоқи касаба, муқаррар қардани давомнокии максималии ҳафтаи корӣ, қорӣ намудани суғуртаи иқтимоӣ ва ғайраро фаро мегирифт. Мақсади тамоми давлатҳо нигоҳ доштани устувории иқтимоию сиёсӣ мебошад. Барои ин вай ба гузашти ҷомеа ҳамчун натиҷаи фаъолияти иқтимоӣ муносибат менамояд. Чуноне, ки Кочеткова Л.Н. қайд менамояд, «давлат инчунин барои гузаштан ба давлати иқтимоӣ манфиатдор аст, ба монанди он ки вай дар нигоҳ доштани худ манфиатдор аст».

Идеяи давлати иқтимоӣ дар миёнаи асри XX қорқард шуд ва баъд аз он таҳкими қонунӣ ҳудро дар системаи ҳуқуқии бисёр кишварҳои аврупоӣ пайдо намуд. Давлати иқтимоӣ қисми ҷудонашавандаи тамаддуни муосир буда, бисёр кишварҳои роҳи бунёди онро пайгирӣ менамоянд ё барои қомил қардонидани он қӯшиш ба ҳарқ медиҳанд. Генезиси идеяи давлати иқтимоӣ бо зухури ҳуҷҷатҳои

характери иҷтимоидошта оид ба суғурта, конпенсатсия барои маъҷубон ва нафақахӯрон, ки дар Германия, Англия, Шветсия, Фаронса ва дигар кишварҳои аврупоӣ, дар охири асри XIX ва оғози асри XX ба миён омада буданд, алоқаманд мебошад [6, с.295-286]. Назарияи давлати иҷтимоӣ ҷавоби консервативони немис ба таҳдидҳои аз навсозиҳои инқилобӣ гадид. Дар назди давлат масъалаи меистод: «ё зеро фишори руҳияҳои инқилобии гуруҳҳои одамон нобуд мегардад ё ин, ки ба давлати иҷтимоӣ табдил меёбад?». Табиист, ки намоёндогони синфи давлатдор варианти дуҷумро интихоб намуданд.

Давлати иҷтимоӣ он навъи давлате мебошад, ки дар раванди идораи худ принципҳои ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандон, адолати иҷтимоӣ ва ғайраро ба роҳбарӣ мегирад, ба он мекушад, ки шароити мусоидро барои шаҳрвандон, имконияти гирифтани даромад вобаста ба он соҳае, ки дар ҷомеа машғул аст, барои онҳое, ки дар фаъолият иштирок карда наметавонанд ва дар маҷмӯъ таъмини мавҷудияти камбағалонаи ҷомеаро таъмин созад.

Яке аз мақсадҳои муҳими консепсияи давлати иҷтимоӣ ва бунёди консепсияҳои гуногуни он, ин ба даст овардани рушди доимии талаботи неъматҳои моддӣ, ба ҳама дастрас будани таълим, хизматрасони тиббӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ тамоми гуруҳҳои иҷтимоӣ ва дар ин пайваستاгӣ ҳалли зиддиятҳои иҷтимоиро бе таркиши иҷтимоӣ ва заволи иҷтимоӣ ба воситаи таҳкими шуури иҷтимоӣ ва ҳамкории иҷтимоӣ ташкил медиҳад.

Соли 1844 Ф.Энгелс китоби «Мавқеи синфи коргар дар Англия»-ро навишт, ки дар вай равандҳои зухур намудаи Англия, сарчашмаҳои расмӣ ҳукумати ва мушоҳидаҳои худӣ он асос ёфта, қашшокии дахшатангези коргаронро нишон дод. Чанде дертар К. Маркс мавқеъро муайян намуд, ки мувофиқи он қонунҳои ҷомеаи капиталистӣ ба таври мутлақ олати нисбатан камбағали пролетариятро ифода мекард, ки он ба воқеияти нимаи якуми асри XX мувофиқ буд [9.250-255]. Консепсияҳои давлати иҷтимоиро метавон ҳамчун принципи муҳими давлати демократӣ муайян намуд, ки дар асосҳои васеи иҷтимоӣ ва сиёсати густурдаи иҷтимоие, ки баҳри баланд бардоштани сатҳи устувори ҷомеа, дараҳаи ҳаёти аҳоли, амалӣ намудани ҳуқуқ ва ҳимояи озодиҳо таъян намуда, дар ин пайваستاгӣ таъсиси системаи муосири тандурустӣ, маориф, ҳифзи иҷтимоӣ ва дастгирии табақаҳои бенавои ҷомеаро мақсади худ медонад.

Замоне доктринаи давлати иҷтимоӣ ифодаи концептуалиро соҳиб гашт, ки (баъди Ҷанги дуҷуми Ҷаҳонӣ) давраи нав дар инкишофи он фаро расида буд таҳлили конституционӣ. Ба чунин навъи давлат як қатор функсияҳо хос мебошанд, ки меарзад дар матни конститутсияи инъикос гардад.

Мафҳуми «давлати иҷтимоӣ» то андозае бисёрпахлӯ мебошад, ки мутахассисон оиди ба андешаи ягона омадан мушкилӣ мекашанд. Ба ҳар ҳол андешаи олимони рус ва берунӣ аз он ва инчунин принципҳои давлати иҷтимоиро, ки дар як қатор кишварҳо, ки таҳкими конституционӣ пайдо намуда, характери амалиро касб намуданд, мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. П.К. Гончаров дар консепсияи худ оиди давлати иҷтимоӣ ба ҳулосае менамояд, ки «давлати иҷтимоӣ худро ҳамчун типӣ махсуси давлате пешниҳод менамояд, ки он инкишофи баландро соҳиб буда, дар он сатҳи баланди ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандон ба воситаи фаъолияти фаъоли давлат ва дар алоқа ба танзими соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайра таъмин карда шуда дар он адолат ва ҳамфикрӣ барпо мебошад» [4, с.25].

Чанде ба таври дигар муайннамоеи консепсияҳои давлати иҷтимоӣ дар мақолаи «Сотсиолог» садо дод: «давлати иҷтимоӣ –навъи махсуси давлат, натиҷаи компромисс байни қувваҳои гуногуни самти сиёсӣ ва иҷтимоию таърихӣ, ба манфити тамоми табақаҳои ҷомеа мебошад, ки дарки минтақаи объективӣ ва умумии манфиатҳои контрагентҳои муқовимати иҷтимоӣ ва зарурати тамдид намудани он дар пайвастагии фаъол ба таъин самарабахши иқтисодӣ ва суботи сиёсӣ дар сиёсати иҷтимоӣ масъалаи асосӣ доништа мешавад».

М.Б. Баглай дар консепсияи худ оиди давлати иҷтимоӣ қайд менамояд, ки «давлати иҷтимоӣ оиди ғамхорӣ барои адолати иҷтимоӣ, некуаҳволии шаҳрвандони худ ва ҳифзи иҷтимоии онҳо ухдадориро ба душ мегирад» [1.56-57]. Тавре ки маълум мегардад, муҳаққиқон махсусиятҳои хоси давлати иҷтимоиро мавриди назар қарор дода, диққати асосиро ба танзими иқтисодӣ, рафтори сиёсати иҷтимоӣ ва адолати иҷтимоӣ равона сохтаанд.

Якчанд консепсияҳои давлати иҷтимоӣ вучуд дорад. Яке аз онҳо консепсияи либералӣ, ки дар асоси он принципи инфиродӣ мавқеъ гирифтааст, ки баназар

гирифтани масъулияти шахсии ҳар як аъзои ҷомеа ро барои тақдири худ ва тақдири оилаи хеш пешниҳод менамояд [4, с. 278]. Нақши давлат дар ин консепсия назаррас нест. Сармоягузори барномаҳои иҷтимоӣ дар мадди аввал аз ҳисоби муҳофизати шахсӣ ва суғуртаи шахсӣ ба амал бароварда мешавад. Дар ин маврид вазифаи давлат ин таҳким ва қувват бахшидани рушди даромади шахсии шаҳрванд мебошад. Чунин консепсия дар Англия, Амрико ва дигар кишварҳо мавриди истифода қарор дорад.

Консепсияи дигари давлати иҷтимоӣ, ки консепсияи корпоративӣ мебошад мувофиқи он масъулият барои ҳолати моддӣ ва тақдири коргарон ба дӯши корхона ва шаклҳои гуногуни ташкилотҳо (корпоратсияҳо) вогузор карда мешавад. Корпоратсия ба коргар кафолати иҷтимоӣ пешниҳод менамояд, ки ба он нафақа, қисман пардохт намудани хизматрасониҳои тиббӣ, таълимӣ ва ғайраҳо шомил мебошанд. Аз ҷама тарҳи паҳншаро давлати иҷтимоӣ он тарҳе мебошад, ки мувофиқи он масъулияти тамоми ҷомеа барои тақдири аъзоёни худ ва аз ҷама принсипи муҳими он шароите баромад менамояд, ки дар он бойҳо барои камбағалон ва ҷавонон ба кӯҳансолон маблағ пардохт менамоянд.

Амалияи давлати иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки ҷамаи онҳо дар рафти фаъолияти хеш ва бунёди консепсияҳои гуногун ба як қатор принципҳои махсус така менамоянд, ки ба он принципҳои зайл дохил мешавад:

- озодии иқтисодии инсон ва эътирофи ҳуқуқи соҳибкорон ва иттиҳодияҳои онҳо, шахсони меҳнати кироӣ ва иттифокҳои касабаи онҳо дар асоси шарикӣ иҷтимоӣ;

- адолати иҷтимоӣ ва ҳамфикрии ҷамъият, аз он ҷумла бо роҳи тақсмоти андоз аз даромади бойҳо ба камбағалҳо, ҳифз ва дастгирии шахсони қобили меҳнат ва ғайри қобили амал;

- иштироки кормандон дар идораи истеҳсолот ва тақсмотҳо дар ҳаёти давлатию ҷамъиятӣ ва дар ин асос инкишофи шаклҳои мухталифи демократияи иқтисодӣ мебошад.

Давлати иҷтимоӣ кӯмак ба нотаъвонон, таъсир ба тақсмоти неъматҳои моддиро, ки аз принсипи адолати иҷтимоӣ бармеояд эътироф менамояд то ки мавҷудияти сазоворро барои ҷамагон таъмин созад.

Ҷои аввалро миёни он ҳолатҳое, ки ба консепсияи давлати иҷтимоӣ мансуб мебошанд ва мавқеъ оиди вазифаи иҷтимоӣ моликияти шахсӣ касб менамояд, ки он қомилан боадолатона аст, охир «моликият он объекте мебошад, ки бамаврид ва оқилонаи истифодаи он ба одам имкон медиҳад, ки проблемаҳои ҳаёти шахсии худро бе даҳлати давлат баррасӣ намуда, на ба поён, балки ба воситаи зинаҳои иҷтимоӣ баромадан ва қомил гардондани шахсро таъмин месозад. Ҳолати дуюм, ки ба консепсияи давлати иҷтимоӣ алоқаманд аст ин шарикӣ иҷтимоӣ мебошад. Мушкили дар он аст, ки меъёри мазкур ба соҳаи меҳнат мансуб мебошад ва тамоми муносибатҳои гуногун, ки байни шаҳрвандон ва давлат ба миён меоянд ба охир намерасад. Дар соҳаи ҳуқуқи конституционӣ шарикӣ иҷтимоӣ бояд, дар шакли зерин баамал бароварда шавад.

Чуноне, ки С.В. Калашников меҳисобад: «аҳдномаи кормандон ва кордихандагон, ташкилотҳои ба онҳо пешниҳод гардида, ҳизбҳои сиёсӣ оид ба масъалаи принсипалии ҳаёти ҷамъиятӣ, принсип ва тартиботи ҳалли озоиштаи мӯҷароҳои иҷтимоӣ, иштироки табақаҳои мухталифи иҷтимоӣ дар ҳалли масъалаҳои умумимиллӣ мебошад».

Талаби дигар баробарҳуқуқии иқтисодӣ – иҷтимоии индивидҳо ва умумиятҳои онҳо. Ҳуқуқи иқтисодӣ ва иҷтимоии шаҳрвандон табиӣ ва ҷудонашаванда мебошанд, ба монанди ҳуқуқҳои зайл, мансубияти ҳар як одам ба ин ё он ғуруҳи иҷтимоӣ аз тавлид ва интиҳо. Баробар намудани ҷама бо ҷама ин фикри утопистӣ, аммо ба инфирод имконияти баробари иқтисодию иҷтимоӣ дар ҷомеа дар мувофиқа ба мақоми он мебошад. Ин яке аз мақсадҳои давлати иҷтимоӣ мебошад. Адолати иҷтимоӣ муҳимтарин ҷанбаи назариявии кансепсияи давлати иҷтимоӣ мебошад. Илми муосир ҳоло фаҳмиши ягона ва ҷамро қонёқунандаи давлати иҷтимоиро қоркарда набаромадааст. То ҳол савол оиди оё Мафҳуми «давлати иҷтимоӣ» мустақилияти нисбиро соҳиб аст, ё вай вобастагии функционалии таҳлили сиёсиро байни моҳият, мазмун ва шакли давлатро ифода менамояд бо қӣ мемонад.

Зеро ақторҳои асосии баамалбарорандаи вазифаи иҷтимоӣ дар давлатҳои муосир дар вобастагӣ бо як қатор омилҳо метавонад ё ҳокимияти халқӣ бошад ё ин ки сохтори иҷтимоии ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Концепсияи дигари муосирӣ давлати иҷтимоӣ ин неопатерналистии шакли модернизатсияшудаи давлат мебошад, ки ба талаботҳои замони муосир ҷавобгӯ мебошад. Аммо бояд қайднамуд, ки нақши шакливазқунандаи мақомотҳои ҳокимияти халқӣ вазифаҳои иҷтимоӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ шаклан дигарро ба худ касб менамоянд. Вазифаи иҷтимоӣ дар ҷаҳорҷӯбаи давлати иҷтимоӣ неопатерналистӣ одамнро ба маҳдудии имкониятҳо ва одамони бекорро ба бурдани ҳаёти меҳнатӣ бедор месозад [10. с. 456-457].

Концепсияи нави шаклҳои давлати иҷтимоӣ бояд тамоми таҷрибаи ҷамъшудаи ғайолияти иҷтимоиро муттаҳид намояд. Дар он уҳдадорӣ давлат оид ба ҳифзи иҷтимоӣ ва уҳдадорӣ шаҳрвандон оид ба тарзи ғайол ва самарабахшии меҳнат дар он дохил карда мешавад. Реаксияи ҷомеа ба тамоли хусусигардонии вазифаҳои иҷтимоӣ бояд эҷодкорона бошад, ҷораҳо оиди сармоягузории давлатӣ дар ғайолияти иҷтимоӣ бояд барои ҳам қабулкунандагон ва ҳам сарпарастон ҳамчун навоарӣ ва инчунин аз рӯи зарурат ва одилона қабул карда шавад [7.125-126]. Қайд кардан зарур аст, ки хусусигардонии вазифаҳои иҷтимоӣ набояд пурра ва ҳамарофарогиранда бошад. Талаботи он гуруҳи аҳолие, ки дар асоси ягон сабаб наметавонад дар ғайолият иштирок намояд, ба тартиби ҳатмӣ қонеъ гардонда шавад ё тариқи мақомотҳои ҳокимияти халқӣ ё ин, ки зери уҳдадорӣ онҳо зери назорати доимӣ қарор гирифта шавад. Дар ҳолатҳои зарурӣ ба онҳо сармоягузорӣ тавассути субсидияи давлатӣ баамал бароварда шавад. Гуруҳҳои ба ҷунин монанд бояд қаролати давлатии кӯмаки иҷтимоӣ дошта бошанд.

Идеяи концептуалии давлати иҷтимоӣ солҳои 50-ум ва 60-ум дар шароити болоравии шадиди сатҳи зиндагӣ дар кишварҳои мутараққӣ, вақте ки системаи суғуртаи иҷтимоии ҳавфҳои иҷтимоӣқариб ки номуайянии ояндаро ҷуброн мекард, васеъ паҳн шуд. Принсипи ҳамбастагӣ, ки ин принсипи муайянқунандаи давлати иҷтимоӣ гардид. Дар навбати худ, ҳамбастагӣ ҳамчун ҳадафи ҷомеа вазифаи тақсимотро вазифаи асосии давлат гардонидаст [5.53-56]. Бо мурури замон концепсияҳои давлати иҷтимоӣ бо мундариҷаҳои гуногун пур карда шуд, ки дар асоси он кӯшишҳо дар адабиёти сиёсӣ ва ҳуқуқӣ барои давра ба давра таҳия намудани концепсияи таҳлил карда мешаванд.

Ҳамин тариқ дар наитҷаи омӯзиши концепсияҳои давлати иҷтимоӣ ба ҳулоасе омадан мумкин аст, ки раванди таърихи ташаккули муносибатҳои ҷамъиятӣ нисбати давлати иҷтимоӣ назарияҳои хосса ба вучуд овардааст, ки ҳар як назария ва концепсия дар худ хусусиятҳои махсуси давлати иҷтимоиро ифода менамоянд. Ҳамзамон, хусусиятҳои фарққунандаи байни концепсияҳо дар хусуси принсипҳо ва вазифаҳои иҷтимоии давлат низ вучуд доранд. Вобаста ба инкишофи таърихӣ ва ташаккули инсоният таҷрибаи зиндагии онҳо заминаи ба миён омадани концепсияҳои давлати иҷтимоӣ гаштааст. Яъне ҳар як давраи ташаккули инсоният ва инкишофи зехнии онҳо дар нази давлат вазифаҳои муҳими барои ҳамагонро ба миён овард, ки натиҷаи омӯзишӣ онҳо дар шароити муосир ин таҷрибаҳои ҳаёти инсониро ба консепсияҳои дар нисбати ташаккули давлати иҷтимоӣ мубадал гардонид. Самараи ин ҳама барои инкишофи давлати иҷтимоии муосир нақши муҳим доранд.

АДАБИЁТ

1. Белоусова С.В. Социальное государство как институт обеспечения качества жизни: монография. – Иркутск, 2012. С.56-57.
2. Гегель Г.Ф.В. Философия Право. – М., 1990. С.312.
3. Гончаров П.К. Социальное государство: сущность, мировой опыт, российская модель. – М., 2000. – С.25.
4. Гумплович Л. Социология и политика. – М., 1895, С.278
5. Евстратов А.Э. Генезис идеи социального государства: историко-теоретические проблемы: дис. ... канд. юрид. наук. Омск, 2005. С. 19-20, 53-56.
6. Зеленков М.Ю. Политология, М., 2009, С.285-286.;
7. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. (Иборат аз 3-ҷилд) Ҷ.1, Душанбе, 2015. С.125-126
8. Кочеткова Л.Н. Социальное государство. Опыт философского исследования. М.: Либроком, 2009. С.155-157.
9. Маркс К. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.2. // Маркс К., Энгелс Ф. Душанбе, 1965.С.250-255.
10. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ Душанбе, 2014.С.456-457.

ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ КОНСЕПСИЯҲОИ ДАВЛАТИ ИҶТимоӣ

Дар натиҷаи омӯзиши концепсияҳои давлати иҷтимоӣ ба ҳулоасе омадан мумкин аст, ки раванди таърихи ташаккули муносибатҳои ҷамъиятӣ нисбати давлати иҷтимоӣ назарияҳои хосса ба вучуд овардааст, ки ҳар як назария ва концепсия дар худ хусусиятҳои махсуси давлати иҷтимоиро ифода менамоянд. Ҳамзамон, хусусиятҳои фарққунандаи байни концепсияҳо дар хусуси принсипҳо ва вазифаҳои иҷтимоии давлат низ вучуд доранд. Вобаста ба инкишофи

таърихӣ ва ташаккули инсоният таҷрибаи зиндагии онҳо заминаи ба миён омадани концепсияҳои давлати иҷтимоӣ ғаштааст.

Калидвожаҳо: Давлати иҷтимоӣ, ташаккул, раванд, идея, иқтисодӣ, инқилоб, принцип, концепсия, муносибатҳои ҷамъиятӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КОНЦЕПЦИЙ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

В результате изучения концепций социального государства можно прийти к выводу о том, что история формирования общественных отношений по отношению к социальному государству создала определенные теории, каждая из которых отражает в себе специфические особенности социального государства. В то же время существуют различия между концепциями и представлениями о принципах и социальных функциях государства. В связи с историческим развитием и становлением человечества, их жизненный опыт стал основой для возникновения концепций социального государства.

Ключевые слова: социальное государство, формирование, процесс, идея, экономическая, революция, принцип, концепция, общественные отношения.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPTS OF THE SOCIAL STATE

As a result of studying the concepts of the social state, it can be concluded that the history of the formation of social relations in relation to the social state has created certain theories, each of which reflects the specific features of the social state. At the same time, there are differences between the concepts and ideas about the principles and social functions of the state. In connection with the historical development and formation of humanity, their life experience became the basis for the emergence of the concepts of the social state.

Keywords: social state, formation, process, idea, economic, revolution, principle, concept, social relations.

Сведения об авторе: *Абдуллоев Нурали Содикович* – магистрант 2-го курса очного отделения специальности политики и государственного управления, философского факультета Таджикского национального университета. Телефон: 918-76-25-24, e-mail: 230219971a@gmail.com

Information about the author: *Abdullov Nurali Sodikovich* – 2nd-year master's student of the full-time department of the specialty of Politics and Public Administration, Faculty of Philosophy of the Tajik National University. Phone: 918-76-25-24, e-mail: 230219971a@gmail.com

МАЪАЛАҲОИ АСОСИИ ҲУҚУҚИ МУАЛЛИФӢ ДАР ИНТЕРНЕТ

Абдуллоев С.
Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Дар Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат аз 18 март соли 2006 зикр шудааст, ки "Дар ҷаҳони имрӯза маҳсули ақли инсон ва дастовардҳои он чун маводи пуарзӣш гаронбаҳо харидаи фурӯш мегардад. Маҳсули ақли инсон дар ҳазорсолаи сеюм ба сармояи пуарзӣш табдил хоҳад ёфт ва ҳатто нисбат ба сарватҳои табиӣ даромади бештаре меорад".

Асри XXI- асри рушди илм, технология, техника ва иттилоот ба шумор меравад. Инқилоби технологияҳои нав боиси ташкили "ҷомеаи иттилоотӣ" гардид. Давраи муосир, ки "ҷомеаи иттилоотӣ" ном дорад, мо шояд рушди босуръати ғайриҷаҳонӣ зехнии инсон ҳастем. Ин ғайриҷаҳонӣ на танҳо барои инсон, балки барои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳар як давлат муҳим аст. Имрӯз ягон давлат ё соҳа бе истифодаи технологияи нав пеш рафта наметавонад.

Яке аз бузургтарин дастовардҳои ҷомеаи иттилоотӣ дар ин аср– Интернет мебошад, ки таваҷҷӯҳи аксари мутахассисони соҳаҳои гуногун, аз он ҷумла ҳуқуқшиносонро ба худ ҷалб менамояд. Интернет воситаи муҳимтарини иртиботот ба шумор меравад, ки он амалан тамоми сарчашмаҳои иттилоот аз зумраи телефон, радио, телевизион, газета, китобҳо ва дигар сарчашмаҳои муттаҳид менамояд.

Интернет аз як тараф фазои иттилоотии инсонро васеъ намуда, аммо аз тарафи дигар проблемаҳои гуногуни ҳуқуқиро ба миён овард. Омӯзиши мушкилоти ҳуқуқие, ки дар натиҷаи пешрафти илмӣ-техникӣ айни ҳол вучуд дорад, аллакай дар солҳои 60-70-и асри XX пайдо гардида буд. Имрӯз ҳеҷ кас бо он ақидае, ки Интернет падида аст, баҳс нахоҳад кард. Падидае мебошад, ки аз як тараф манфиатнок ва аз тарафи дигар зараровар аст.

Дар Тоҷикистон ба хизматрасониҳои Интернет аз соли 1995 оғоз намуданд. Тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, дар Тоҷикистон дар бахши телекоммуникатсионӣ айни замон 6 оператори

асосии алоқа ва зиёда аз 20 интернет-провайдер фаъолият мебаранд, ки бо истифода аз стандарти GXM ва CDMA хизмат мерасонанд. Зиёда аз 93 %-и нуктаҳои аҳолинишини мамлакат ба алоқаи мобилӣ дасрасӣ доранд. Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фарогирии Интернет тавассути технологияҳои гуногун аз ҷумла технологияҳои мобилӣ зиёда аз 90% -ро таъмин менамояд ва ҳудуди 50% аҳоли истифодабарандагони ин шабакаи умумичаҳонӣ гаштаанд. Дар Интернет зиёда аз 6000 доменҳои миллий пайдо шудаанд, зиёда аз 10 000 сайтҳо кушода шудаанд, дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва месенҷерҳо зиёда аз 1 000 000 саҳифаҳои (аккаунт) шахрвандони мо кушода шудааст, сатҳи истифодаи сарчашмаҳои дохилии интернетӣ ба 20% расидааст, зиёда аз 100 замимаҳо барои технологияҳои мобилӣ дар Playmarket аз ҷониби шахрвандони мо дар ғардиш аст, зиёда аз даҳҳо китобхонаҳои электронӣ кушода шудааст ва ин омор рӯз аз рӯз зиёд шуда истодааст.

Беназирии Интернет дар он аст, ки Шумо метавонед дар дилхоҳ вақти шабу рӯз, як маротиба ё якчанд маротиба бо маводи дар Интернет ҷойгиршуда шинос шавед, нусхабардорӣ кунед ва ба касе фиристед. Ҳар як субъект интернетро дар асоси муносибатҳои граҷданӣ-ҳуқуқӣ истифода менамояд, ки онҳо дар ҷараёни пайвастишавӣ ба Интернет ҳамчун намуди хизматрасонии алоқа, ҳангоми истифодаи почтаи электронӣ, ҷойгирнамоии маводҳо дар Интернет, қабул ва паҳн намудани иттилоотҳои гуногун (аз ҷумла реклама), бастанӣ аҳдҳои электронӣ ва ғайра пайдо мешаванд. Ҳангоми амалӣ намудани чунин муносибатҳои граҷданӣ-ҳуқуқӣ на танҳо объектҳои маъмули ҳуқуқӣ граҷданӣ истифода мешаванд (иттилоот, объектҳои моликияти зеҳнӣ, хизматрасонӣ ва ғ.), ҳамзамон объектҳои нави ҳуқуқӣ граҷданӣ: домен, IP – суроға, сайт, хизматрасониҳои интернетӣ пайдо мешаванд.

Институти моликияти зеҳнӣ ва хусусан ҳуқуқи муаллифӣ таърихи ба худ хосро дорад, ки ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар дигар кишварҳо ба назар мерасад. Равандҳои иттилоотӣ барои баланд бардоштани эҷодиёти табақаҳои гуногуни аҳоли имконият фароҳам овардаанд, ки шумораи бештари одамон, алахусус ҷавонон, ба эҷодкорӣ ҷалб гардидаанд, ки дар натиҷа кори зеҳнӣ омили муайянкунандаи иқтисодиёти давлатҳо шуда истодааст. Табиист, ки дар чунин ҷомеаи эҷодкор нӣз ба ҳимоя дорад.

Бояд қайд намуд, ки шабакаи глобалии Интернет аз як тараф барои инкишофи илм, техника, технологияи нав ва фаъолияти илмӣ шароити мусонд фароҳам оварда бошад ҳам аз тарафи дигар мушкilotҳое ба вуҷуд омаданд, ки на танҳо дар сатҳи миллий бояд дар сатҳи байналмилалӣ ҳаллу фасл карда шаванд. Гарчанде, ки дар ин мавзӯ бисёр амалҳо ба сомон расонида шуда бошад ҳам, аммо "норӯшанӣ" то ҳол мавҷуд аст. Мушкilotи ҳуқуқи муаллиф дар Интернет-риоя ва ҳимояи он баррасии ҷиддиро талаб мекунад. Комилан аён аст, ки қонунгузорӣ на ҳамеша ва на дар ҳама ҷо ба ҳаракати босуръати технологияҳои нав мувофиқат мекунад ва дар натиҷа бисёр мушкilotҳое ба миён меоянд, ки то ҳол ҳалли ниҳии худро интизоранд.

Таъмини амнияти ҳуқуқи муаллиф дар шабакаи глобалии Интернет ва татбиқи чораҳои дахлдор нисбати онҳое, ки ҳуқуқвайронкуниро содир мекунанд ниҳоят душвор аст, зеро Интернет фазое мебошад, ки марзи давлатиро эътироф намекунад. Ин маънои онро дорад, ки меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бояд дар мавриди танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ дар он татбиқ карда шаванд, ки тартиби ҷойгиркунии объектҳои ҳуқуқи муаллифӣ ва иттилоотро дар фазои маҷозӣ ба тартиб дарорад. Аммо чизӣ аз ҳама мушкilot на дар таҳия ва расонидани ин гуна меъёрҳои умумӣ ба ҳамаи қорбарон, балки дар татбиқи фароҳам овардани механизми назорати иҷроӣ онҳо ва механизми саривақт бартараф кардани ҳуқуқвайронкунӣ аст, зеро ҳадафи асосӣ дар ин ҳолат барқарорсозии ҳарчи зудтари ҳуқуқҳо ва манфиатҳои ҳуқуқии вайроншуда хоҳад буд.

Яке аз мушкilotҳои аввала ин ҷойгиркунии мавод дар Интернет ва дастрасии озод ба онҳо бидуни иҷозати соҳиби ҳуқуқи муаллиф мебошад. Бисёр одамон чунин мешуморанд, ки ҷойгиркунии мавод дар Интернет ройгон аст, аз ин рӯ, ҳеҷ гуна вайронкунии ҳуқуқи муаллиф вуҷуд надорад. Аммо пас аз ҳама, муаллиф ғоидаеро, ки ҳангоми фуруши асар интизор буд, ба даст нахоҳад овард, зеро бисёриҳо асарро аллакай аз Интернет зеркашӣ кардаанд. Чун қоида,

аксарияти соҳибони ҳукуки муаллиф бештари вақт дар асоснок кардани мавқеи ҳуқуқӣ дар суд ва ҷамъоварии далелҳо душворӣ мекашанд.

Мушкилотҳои зиёде дар масъалаи ҳимояи ҳукуки муаллиф дар Интернет ҳаст, ки боиси рӯҳафтадагии муаллиф мегардад. Масалан ҷи тавре, ки қайд намудем нағрифтани даромад ва зиёд гардидани хатари вайронкунии ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он. Гирифтани даромад яке аз ҳадафҳои аксари дорандагони ҳукуки муаллиф мебошад. Аммо ҳангоми дар Интернет ҷойгир кардани объектҳои ҳукуки муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он ва озод дастрасикунонии онҳо барои корбарон, ба даст овардани даромад душвор аст. Бо назардошти ин ҳолат, дорандаи ҳукуки муаллиф бояд амалҳои худро ба нақша гирад.

Интернет барои пардохт кардани як ё дигар объекти ҳукуки муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он имкониятҳои гуногун дорад: муқаррар кардани пардохти абонентӣ барои дастрасӣ ба манбаъ, нархи муқарраршуда барои دیدани ҳар як саҳифа ё нархи муқарраршуда барои зеркашии файли мушаххас ва ғайра. Дар ин ҳолат дорандаи ҳукуки муаллиф, объекти ҳукуки муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба онро ба шакли кушод ҷой намедихад, балки танҳо шарҳи он ва тартиби дастрасии муздноки онро медиҳад. Ҳамин тариқ, вай даромад мегирад. Аммо ин равиш барои муаллифон хос нест, зеро он вақти муайян, хароҷот ва малакаҳои техникаро талаб мекунад.

Муаллифон на ҳама вақт бо ин масъалаҳои ташкилӣ машғуланд, аммо онҳо метавонанд аз ҷониби китобхонаҳо ё ташкилотҳои идоракунии коллективии ҳукуки молумулкии муаллифон ҳал шаванд. Вазъи ҳукукии ташкилоти идораи коллективӣ дар ҷумҳурӣ дар боби 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳукуки муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» муайян карда шудааст. Ин ташкилотҳо фаъолияти худро дар асоси ихтиёрӣ ба амал мебароранд. Онҳо ҳуқуқҳои молумулкии соҳибони ҳуқуқро ба воситаи: додани иҷозатнома барои истифодаи асар, ҷамъоварии подош ва тақсими он дар байни соҳибони ҳуқуқ, иштирок дар ҳифзи ҳуқуқҳои поймолкунандаи соҳибони ҳуқуқ ва ғайра амалӣ менамоянд.

Мушкилоти дигаре, ки дар натиҷаи ҷойгиркунии объектҳои ҳукуки муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он зоҳир мешавад, ин баланд шудани хатари вайроншавии ҳукуки муаллиф мебошад. Чунин хатар метавонад дар натиҷаи пайдоиши имкониятҳои техникӣ барои осон ва арзон кардани нусхабардории объекти ҳукуки муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он, тарҷумаи онҳо ба забонҳои дигар, дар асоси онҳо асарҳои дигар эҷод кардан, коркард ва паҳн кардани онҳо тавассути почтаи электронӣ ва дигар захираҳо ба амал ояд.

Барои ҳимоя кардани чунин маводи худ ба муаллиф, муҳаққиқи рус В. Колосов тавсия медиҳад, ки "... дар сайт эълони ҳукуки муаллифӣ доир ба "нусхабардории маводи муаллиф мустақиман манъ аст" ҷой дода шавад". Чунин ёдраскунӣ дар саҳифаи сайт якҷанд афзалиятҳо дорад. Якум, он бо забони содда ва фаҳмо барои хонанда навишта шудааст ва бо истилоҳи ҳуқуқие, ки ба баёни касбӣ ниёз дорад, ҳолат нест. Дуюм, он иродаи соҳиби ҳукуки муаллифро дар бораи имкони истифодаи натиҷаҳои фаъолияти эҷодии ӯ ифода мекунад. Гарчанде ки бидуни чунин навиштаҷот, ҳама гуна объекти ҳукуки муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он аз лаҳзаи офаридани он таҳти ҳимояи қонун қарор дорад, аммо таҷриба нишон медиҳад, ки чунин навиштаҳо барои пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар соҳаи ҳукуки муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он нақши пешгирикунанда дорад.

Ҳамин тавр, муаллиф метавонад аломати ҳимояи ҳукуки муаллифро истифода барад (аломати ҳукуки муаллиф), ки аз се унсури иттилоотӣ иборат аст: аломати ©, унвони (ном) соҳиби ҳукуки муаллиф ва соли аввали барориш. Аммо чунин аломат функцияи сирф декларативӣ дорад. Се унсури аломати ҳукуки муаллиф барои функцияҳои муҳофизатӣ нокифоя мебошанд. Одатан, аломати ҳукуки муаллиф зери маводи нашршуда дар паҳлӯи номи муаллиф гузошта мешавад. Вай хушдор медиҳад, ки ин матн ҳукуки муаллиф бидуни розигии муаллиф дубора ҷоп карда намешавад.

Набудани ҳимояи воқеии ҳукуки муаллиф дар Интернет аксар вақт муаллифон ҳавасманди ҷойгиркунии маводи худ дар Интернет нестанд. Яке аз тадбирҳои самарабахши ҳифзи ҳукуки муаллиф дар Интернет таъсир ба

провайдерҳои хостинг мебошад. Чунин таъсир бо мақсади боздоштан ва қатъ кардани нигоҳдории вебсайтҳо, ки ҳукуки муаллифиро ғайриқонунӣ нашр мекунад ё ҳуқуқ ва озодиҳои онҳоро ба таври дигар вайрон мекунад, амалӣ карда мешавад.

Гарчанде, ки санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки айни ҳол амал мекунад, ба ин ё он дараҷа метавонанд ба муносибатҳои марбут ба Интернет татбиқ карда шаванд, аммо санади ягонаи меъёрии ҳуқуқӣ мавҷуд нест, ки муносибатҳои дар ин соҳа баамаломадаро ба танзим дарорад. Баъзе мушкилотҳо дар ин самт ҳанӯз ҳалли ҳудро наёфтаанд, ҳол он ки мушкилотҳои дигар аллакай пайдо шуда истодаанд. Хеле муҳим аст, ки ҳарчи зудтар давлатҳо заминаи ҳукукии муайяне пайдо созанд, ки дар он ҳимояи ҳуқуқҳои муаллиф дар Интернет мавҷуд бошад ва рушд кунад. Чи тавре ки, дар боло қайд намудем маҳз набудани ҳимояи воқеии ҳуқуқхост, ки аксар вақт муаллифиро аз ҷойгиркунии маводҳои худ дар шабакаи Интернет бозмедорад.

Пешниҳод карда мешавад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи сиёсати давлатӣ барои рушди технологияҳои иттилоотӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он, инчунин ҳимояи манфиатҳои ҷомеа ва давлат дар шабакаи глобалии Интернет зарур аст, ки нақш ва ҳудуди масъулияти таъминкунадагонии иттилоотро, ки барои ҷомеаи Тоҷикистон ва давлати Тоҷикистон заруранд, консепсия қабул карда шавад ва ба қонунгузориҳои граждани тағйироти дахлдор ворид карда шавад. Алаҳусус ба Кодекси граждани моддаи 1137 (2) бо мазмун зерин илова карда шавад: "Моддаи 1137 (2) "Ҳусусиятҳои ҷавобгариҳои граждани-ҳуқуқӣ дар шабакаи глобалии Интернет". Шахсе, ки моликияти зехиро дар шабакаи глобалии Интернет ҷойгир мекунад ва ё ба дигарон имкон медиҳад, ки чунин маводро дар шабакаи интернетӣ гузоранд ва ё дасрасӣ ба чунин маводро тавассути шабака фароҳам меоронд, ки дар натиҷаи он моликияти зехнӣ махсусан ҳукуки муаллифӣ вайрон мегардад ба ҷавобгарӣ ҷалб карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Зиёиён парчамбардорони илму маърифатанд. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо намоёндагонии зиёиёни мамлакат, Душанбе, 18 марти соли 2006.- "Ҷумҳурият", 21 марти соли 2006.
2. Колосов В. Защита сайта. Авторские права. – Режим доступа: <http://koloxov.info/avtorxkie-prava-na-haут>.
3. Пажӯҳиши омодагии электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2012.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳукуки муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он" \ Аҳбори Маҷлиси Олии ҚТ.-1998.
5. Тағойназаров Ш.Т. Информационная как объект правовой защиты \ Государство и право.-2000.
6. Исследование электронной готовности Республики Таджикистан.-Душанбе, 2012.
7. Меликов У.А. (Проблемы правового режима объектов гражданских прав в интернете". - Душанбе, 2018.
8. Гурский Р. А. Служебное произведение в российском авторском праве: дис ... канд. юрид. наук. – Самара, 2007.

МАЪАЛАҲОИ АСОСИИ ҲУҚУҚИ МУАЛЛИФ ДАР ИНТЕРНЕТ

Мақсади тадқиқоти мазкур иборат аз: қоркарди консипсияи илман асоснок ва амалан муҳими речаи объектҳои ҳукуки муаллифӣ дар Интернет; пешниҳоди ақидаҳои илмӣ доир ба муайян намудани во ситаҳои танзими объектҳои ҳукуки муаллифии истифодашаванда дар Интернет. Пешниҳод карда мешавад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи сиёсати давлатӣ барои рушди технологияҳои иттилоотӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он, инчунин ҳимояи манфиатҳои ҷомеа ва давлат дар шабакаи глобалии Интернет зарур аст, ки нақш ва ҳудуди масъулияти таъминкунадагонии иттилоотро, ки барои ҷомеаи Тоҷикистон ва давлати Тоҷикистон заруранд, консепсия қабул карда шавад ва ба қонунгузориҳои граждани тағйироти дахлдор ворид карда шавад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, қонун, интернет, реча, объект, сервер, сайт, суд, ҷавобгарӣ, ҷуброн.

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ АВТОРСКОГО ПРАВА В ИНТЕРНЕТЕ

Целями настоящего исследования являются разработка научно обоснованной и практически значимой концепции правового режима объектов авторских прав в интернете, а также теоретических положений, в которых определяются правовые средства, регулирующие объекты авторских прав, используемые в интернете. Предлагается принять концепцию на уровне государственной политики для развития информационных технологий и защиты авторских прав и смежных прав, а также защиты интересов общества и государства в глобальной сети Интернет, определить роль и пределы ответственности поставщиков информации, необходимые для общества Таджикистана и государства Таджикистан, а также внести соответствующие изменения в гражданское законодательство.

Ключевые слова: право, закон, интернет, режим, объект, сервер, сайт, суд, ответ, компенсация.

THE MAIN ISSUES OF COPYRIGHT ON THE INTERNET

The objectives of this study are to develop a scientifically sound and practical concept of the legal regime of copyright objects on the Internet, as well as theoretical provisions that define the legal means governing the objects of copyright used on the Internet. It is proposed to adopt a concept at the level of state policy for the development of information technologies and the protection of copyright and related rights, as well as the protection of the interests of society and the state in the global Internet, to determine the role and limits of responsibility of information providers necessary for the society of Tajikistan and the state of Tajikistan, as well as to make appropriate changes to civil legislation.

Keywords: law, law, Internet, mode, object, server, site, court, response, compensation.

Сведения об авторе: *Абдуллоев Саидакмал* – магистрант 2-го курса очного отделения юридического факультета Таджикского национального университета, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бун-и-Хисорак, тел: 93-307-09-99, e-mail: saidakmalabdulloev@gmail.com

Information about the author: *Abdulloev Saidakmal* – 2nd year Master's student of the full-time Department of the Faculty of Law of the Tajik National University, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni-Hisorak str., tel: 93-307-09-99, e-mail: saidakmalabdulloev@gmail.com

ХУСУСИЯТИ МУДОФИАИ ЗАРУРӢ АЗ ДИДГОҲИ КОДЕКСИ ҶАЗОИ АФҶОНИСТОН

Муҳаммаднабӣ Адолатёр
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аслан, зиндагии инсон бидуни иҷтимоӣ тасаввурнопазир аст ва дар ҳоле ки зиндагии иҷтимоии инсон мусталзами равобитаи иҷтимоӣ аст, ки чунин равобит таҳияи усул ва қавоиди иҷтимоиро тақозо менамояд [5]. Мавриди зикр аст, ки аз ибтидои таърих то кунун ду навъи усулу қавоиди иҷтимоӣ вучуд доранд, ки дар ибтидо танҳо усулу қавоиди самовӣ вучуд доштанд ва баъдан бо гузашти замон дар баробари усул ва қавоиди самовӣ усул ва қавоиди вазъӣ ҳам тавассути инсонҳо вазъ шуданд ва дар зиндагии иҷтимоии инсонҳо мавриди истифода қарор гирифтанд.

Кодекси ҷазои Афғонистон усул ва қавоиди ҷурмиро танзим менамояд. Ин Кодекс ба асоси моддаи 3 Қонуни асосии Афғонистон вазъ шудааст. Бинобар ин, аҳкоми ин Кодекс дар заминаи аҳкоми дини муқаддаси ислом вазъ гардидаанд. Моддаи 3 Қонуни асосӣ чунин сароҳат дорад: «Дар Афғонистон ҳеҷ қонун наметавонад муҳолифи муътақидоти дини муқаддаси ислом бошад» [2].

Китоби аввали он таҳти унвони «Аҳкоми умумӣ» дорои 234 модда ва ҷаҳор боб мебошад, ки боби аввали он «Аҳкоми муқаддамотӣ», боби дувуми он «Ҷароим», боби сеюми он «Масъулияти ҷазоӣ ва мавонеи он» ва боби ҷаҳоруми он «Ҷазо, анвои он ва тадбири таъминӣ» унвон доранд. Китоби дувуми ин Кодекси таҳти унвони «Ҷароиму ҷазоҳо», аз моддаи 237 то 916 онро дар бар мегирад ва дорои 12 боб мебошад. Боби аввали он «Ҷароим алайҳи давлат, амният ва масулияти омма»; боби дувум «Ҷароим алайҳи башарият»; боби сеюм «Ҷароим алайҳи амн ва низоми омма»; боби ҷаҳорум «Ҷароими фасоди идорӣ ва молӣ»; боби панҷум «Ҷароим алайҳи татбиқи адолат»; боби шашум «Ҷароими созишнофта»; боби ҳафтум «Ҷароими марбут ба ҳаёт, тамомияти ҷисмӣ ва маънавии ашхос»; боби ҳаштум «Ҷароим алайҳи ифрат ва ахлоқи умумӣ»; боби нухум «Ҷароим зидди амвол»; боби даҳум «Ҷароими молиётӣ ва тижоратӣ»; боби ёздаҳум «Ҷароими муҳитизистӣ» ва боби дувоздахуми он «Ҷароими сойбирӣ, ҷароими асноди мусофирату иқомат, ҷароими сихати омма, ҷароими зироати ва ҳайвонҳо, ҷароими мутафарриқа ва аҳкоми ниҳой» унвон доранд.

Ин Кодекс ҷароим ва ҷазоҳои таъзириро танзим менамояд. Моддаи 2 ин Кодекс чунин муқаррар кардааст: «1. Ин Қонун ҷароим ва ҷазоҳои таъзириро танзим менамояд. 2. Муртақибӣ ҷароими ҳудуд, қасос ва диат мутабоқи аҳкоми фикҳи ханафӣи шариати ислом муҷозот мегардад» [1].

Аз ин рӯ, тамоми ҷароим ва ҷазоҳои таъзирӣ дар ин Кодекс пешбинӣ гардидаанд.

Тамоми донишмандони илми ҳуқуқ бар ин ақида ҳастанд, ки адолати ҷиноӣ замоне таъмин мегардад, ки ҳеҷ муҷриме аз татбиқи муҷозот боқӣ намонад ва ҳеҷ бегуноҳе мавриди муҷозот қарор нагирад, он чи ки Кодекси ҷазои Афғонистони низ ба пайравӣ аз назарияҳои фавқ ҳарду меъёрҳои фавқ пазируфта шудаанд [5].

Тавре ки аз лиҳози принципҳои машҳури ҳуқуқӣ ва аҳкоми Кодекси ҷазоии Афғонистон, як амале дар ҳолати одӣ ҷурм маҳсуб мешавад ва дар муқобили он

муцозот таъйин мешавад, аммо дар баъзе ҳолатҳои хос, ҳар гоҳ шахсе онро анҷом диҳад, ҷурм маҳсуб нашуда ва шахсе дар қиблаи он касби масъулият наменамояд, яъне анҷоми ҳамон амал барои ҳамин шахс дар ҳамчунин ҳолати ихтисосӣ мувоҳ (ғайриҷурмӣ) маҳсуб мешавад. Ба ҳамин асос ин ҳолатро дар Кодекси ҷазои Афғонистон асбоби ибҳот меноманд ва як бахши муҳими асбоби ибҳот мувофиқи зарурӣ аст. Яъне, ҳар гоҳ шахсе таҳти таарруз ва таҷовузи ғайри ҳақ ва бидуни мучиби шахси дигаре воқеъ шавад, тавре ки дафъи он ба тариқи дигар мумкин набошад, дар ҷунин ҳолат шахсе ба хоҳири дафъи хатари мавҷуда аз худ дифоъ менамояд, дар ҳоле ки ин ҳолат дар ҳолати одӣ ҷурм аст, вале дар ҳамчунин ҳолати ихтисосӣ ҳосияти ҷурмӣ буданаш аз байн рафта, мувофиқи зарурӣ номида мешавад. Ҷун ин мавзӯ дар масоили ҷурмӣ ниҳоят муҳим ва асосӣ мебошад, пас анҷоми таҳқиқоти илмӣ болои он низ аз аҳамияти ғавқулода бархӯрдор мебошад. Ба ҳамин асос, ҳамаи масоили марбут ба мувофиқи зарурӣ, аз ҷумла дарбаргирандаи таъриф, хусусиёт, таҷовуз аз ҳаққи мувофиқи зарурӣ, шароити таҳаққук, осори қонунӣ ва ҷолишҳои эҷодшуда дар мувофиқи заруриро аз дидгоҳи Кодекси ҷазои Афғонистон таҳти баррасӣ қарор мегирад [3].

Мувофиқи зарурӣ. Мувофиқи зарурӣ аз ҷумлаи асбоби ибҳот ба шумор рафта, дар Кодекси ҷазо мафҳум ва хусусиёти он тавзеҳ гардидаанд, ки мувофиқи заруриро аз дигар анвои асбоби ибҳот мутамоиз месозад.

Маънӣ ва мафҳуми мувофиқи зарурӣ.

Мувофиқи зарурӣ ба иқдоме гуфта мешавад, ки шахсе ба манзури наҷоти ҷон, номус, озоӣ ё моли худ ё шахси дигаре аз таҷовуз ва тааррузи ғайриҳақ дар муқобили шахси мутаҷовиз анҷом диҳад, ба навҳе ки ин амал дар ҳолати одӣ ҷурм аст, вале дар ин ҷо ба асоси ҳаққи дифоӣ машрӯъ ҷурм талаққӣ намешавад [6].

Дар ин маврид моддаи 125 Кодекси ҷазоӣ ҷунин сароҳат дорад: «1) Иртиқоби амал ба манзури дифоӣ машрӯъ, ҷурм шинохта намешавад. 2) Дифоӣ машрӯъ ба шахси мавриди таҳдид иҷоза медиҳад, то аз истеъмоли васоили лозим ба манзури дифоъ аз ҳар амали ҷурмие, ки хатари таҷовуз бар ҷон, номус, озоӣ ё зарари моли барои дифоъкунанда ё шахси дигар эҷод мекунад, истифода намояд» [1].

Аз маънӣ ва мафҳуми дифоӣ машрӯӣ дарҷшуда дар моддаи 125 Кодекси ҷазоӣ метавон ҷунин натоиҷ ба даст овард:

Аввал: амале, ки ба манзури мувофиқи зарурӣ воқеъ мешавад, дар асл мутобиқи аҳкоми Кодекси ҷазоӣ ҷурм пешбинӣ шуда бошад.

Дувум: шахси мавриди таҳдид метавонад ҷиҳати анҷоми амал, ки ба манзури мувофиқи зарурӣ анҷом медиҳад, аз васоили лозимӣ қор гирад.

Сеюм: ин амал дар баробари таарруз ва таҷовуз, ки мутобиқи аҳкоми қонуни ҷурм муаррифӣ шуда бошад, воқеъ шуда бошад.

Чаҳорум: хатари эҷодшуда мутаваҷҷеҳи ҷон, номус, озоӣ ё моли ҳуди шахси дифоъкунанда бошад ва ё аз шахси дигар.

Панҷум: мувофиқи зарурӣ барои шахси таҳдидкунанда ҳақ аст, на иҷбор, яъне шахси мавриди таҳдид ҳақ дорад аз худ дифоъ намояд ва ё ҳам хатаре, ки аз мадраки таарруз ва таҷовуз мутаваҷҷеҳи ҷон, номус, озоӣ ё моли ҳудаш ё шахси дигар бошад, онро мутаҳаммил шавад.

Шашум: амал, ки ба манзури мувофиқи зарурӣ тавассути шахси дифоъкунанда анҷом мешавад, ҷурм шинохта намешавад.

Ҳафум: муртақби он масъулияти ҷазоӣ ва масъулияти маданӣ надорад.

Хусусиёти мувофиқи зарурӣ. Мувофиқи зарурӣ мутобиқи аҳкоми Кодекси ҷазо дорои як силсила хусусиёт мебошад, ки ҳолати мувофиқи заруриро аз ҳолатҳои дигар, бахусус аз дигар мавриди асбоби ибҳот мутамоиз месозад [4].

Ин хусусиётро ба таври зайл тавзеҳ додан мумкин аст:

1. Эҷоди ҳаққи мувофиқи зарурӣ. Тавре ки дар боло зикр гардид, мувофиқи зарурӣ барои шахси мавриди таҳдид ба унвони ҳаққи машрӯъ маҳсуб мешавад, он ҷиро ки Кодекси ҷазо низ онро пешбинӣ намудааст. Аз ин рӯ, ин ҳақ дар ҳар ҳолат ба шахсе эҷод намешавад, балки ин ҳақ ба шахси мавриди таҳдид вақте эҷод мешавад, ки дифоъкунанда рӯйи асбоби маъқул ва далоили мантиқӣ яқин намояд, ки хатари таҷовуз ба ҷон, номус, озоӣ ё моли ҳудаш ё шахси дигаре мутаваҷҷеҳ бошад, он гоҳ ҳаққи мувофиқи зарурӣ барои шахси мазкур эҷод мешавад. Дар ин замина моддаи 126 Кодекси ҷазо ҷунин муқаррар кардааст: «Ҳаққи дифоӣ машрӯъ ҳангоме ба вуҷуд меояд, ки дифоъкунанда рӯйи асбоби маъқул ва далоили мантиқӣ яқин намояд, ки хатари таҷовуз бар ҷон, номус, озоӣ ё моли ҳудаш ё шахси дигаре мутаваҷҷеҳ бошад» [1].

Дар муҳтавиёти моддаи 126 Кодекси ҷазо ду нуқоти муҳим қобили зикр аст:

Аввал, хатари таҷовуз феълан мавҷуд бошад, дар сурате ки хатари таҷовуз ва мустақбал бошад, ҳаққи мудофияи зарурӣ эҷод намешавад.

Сониян, мавҷудияти хатари таҷовуз рӯи асбоби маъқул ва далоили мантиқӣ яқин гардад, ҳар гоҳ дифоъкунанда дар хусуси мутаваҷҷеҳ шудани хатари таҷовуз яқин, на ин ки эҳтимоли бошад ва ё ҳам яқинии он бидуни асбоби маъқул ва далоили мантиқӣ бошад, он гоҳ ҳаққи мудофияи зарурӣ эҷод намешавад.

2. Муддати дифои машрӯъ. Масъалаи дигари баҳс муддати замони иҷрои мудофияи зарурӣ мебошад, яъне меъёрро, ки барои шахси дифоъкунанда ба манзури дафъи хатари бавучудоянда аз таарруз ва таҷовузи ноҳаққе таъйин гардидааст, он меъёр чӣ қадар хоҳад буд?

Посухи ин савол возеҳ аст ва он ин ки шахс метавонад, то давоми хатари ношӣ аз тааррузу таҷовуз ба мудофияи зарурии худ идома диҳад ва бо заволи хатари воқеъшуда он хотима меёбад. Дар ин замина моддаи 128 Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст: «Ҳаққи дифои машрӯъ то давоми хатар идома ёфта ва бо заволи он хотима меёбад» [1].

Мантиқ ин ки чаро ҳаққи дифои машрӯъ то давоми хатари таҷовуз идома ёфта ва бо заволи он хотима меёбад, он аст ки ҳадаф аз эҷоди ҳаққи мудофияи зарурӣ ҳам дафъи хатари таҷовуз аст, ки бо заволи ин хатари таҷовузи маҳал барои мудофияи зарурӣ боқӣ намеронад.

3. Иртиқоби қатл дар мудофияи зарурӣ. Яке аз бузургтарин неъматҳо ва муҳаббатҳои Илоҳӣ барои инсонҳо ҳаққи ҳаёт аст ва ин ки чаро ин ҳақ, яъне ҳаққи ҳаёт дар садри соир ҳуқуқҳои инсонӣ қарор гирифтааст. Посухи суоли мазкур он аст, ки дарвоқеъ ин ҳақ (ҳаққи ҳаёт) маҳалле барои истифодаи соир ҳуқуқ мебошад, ё заминаи истифодаи соир ҳуқуқҳоро фароҳам месозад ва дар ҳоли адами мавҷудияти ин ҳақ тамоми ҳуқуқҳои дигар фоқиди маҳалли иҷро қарор мегиранд. Ба таври мисол, дар сурате ки шахс дар ҳаёт набошад, он гоҳ маҳал барои истифодаи ҳаққи таълим, таҳсил, саёҳат, озодӣ, ва ҳуқуқҳои дигари инсонӣ боқӣ намеронад.

Аз ин рӯ, шахсе ки инсонро аз ин ҳаққи бузург ва асосӣ маҳрум намуда ва онро ба қатл бирасонад, ин амали вай ҷинояти хатарноку сангин маҳсуб шуда, на танҳо дар Кодекси ҷазои Афғонистон, балки дар қавонини ҷазоии тамоми кишварҳои ҷаҳон ба шумули Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам ҷиноят маҳсуб мешавад. Аз он ки қатл ҷурм ва ҷинояти хатарнок ва боиси хотимаи ҳаёти шахси мақтул мегардад, чун ҳаққи ҳаёт нисбат ба ҳуқуқҳои дигари инсонӣ дорои аҳамият буда, ба ҳамин асос, иртиқоби қатли амд ба асоси истеъмоли ҳаққи мудофияи зарурӣ аз лиҳози принцип ҷавоз надорад, магар истисно дар яке аз ҳолат ва мавриди зайл, ки дар моддаи 129 Кодекси ҷазо ҷавоз дошта ва дар ин замина чунин муқаррар кардааст: «Иртиқоби қатли амд ба асоси истеъмоли ҳаққи дифои машрӯъ ҷавоз надорад, магар ин ки ба манзури дифоъ дар баробари яке аз аъмоли зайл сураат гирифта бошад:

1. Дифоъ дар баробари амале, ки хавфи марг ё ҷароҳати шадид аз он ба далоили маъқул мавҷуд бошад.
2. Дифоъ дар баробари таҷовузи ҷинсӣ ё таҳдиди ҷадид ба он.
3. Дифоъ дар баробари амали ихтитоф ё гаравгонгирӣ.
4. Дифоъ дар баробари амали ҳариқи (оташ задан) амдии хатарнок.
5. Дифоъ дар баробари сирқате, ки мутобиқи аҳкоми ин Қонун ҷиноят бошад.
6. Дифоъ дар баробари амали дохил шудани ғайримӯҷоз аз тарафи шаб ба манзили маскунӣ ё муҳлиқоти он» [1].

Аз муҳтавиёти моддаи мазкур бармеояд, ки аз лиҳози принцип иртиқоби қатли амд ба асоси истеъмоли ҳаққи мудофияи зарурӣ ҷавоз надорад, магар истисно дар яке аз шаш ҳолати ғавқуззикр ҷавоз дорад.

4. Имкони тавассул ба муваззафи амниятӣ. Тавре ки қаблан ҳам зикр гардид, ҳаққи дифои машрӯъ вақте ба вучуд меояд, ки шахс таҳти хатари ҷиддӣ ва феълии ношӣ аз тааррузу таҷовуз қарор дошта бошад. чизе ки лозим аст, он аст ки дифои машрӯъ ягона васила барои дафъи хатари ношӣ аз таарруз ва таҷовуз буда метавонад. Ҳар гоҳ шахси мавриди таҳдид имкони дафъи хатари ношӣ аз тааррузи таҷовузо ба ғайр аз ҳолати дифои машрӯъ дошта бошад, ки як мавриди он ҳам тавассул ба муваззафи амниятӣ аст, он гоҳ ҳаққи дифои машрӯъ мунтафӣ мегардад [5].

Дар мавриди ҳолати имкони тавассул ба муваззафи амниятӣ дар дифои машрӯъ, моддаи 130 Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст: «Ҳар гоҳ тавассул ба

муваззафи амниятӣ чихати дафъи хатар мумкин бошад, ҳаққи дифои машрӯъ ба вучуд намеояд» [1].

Дар мухтавиёти моддаи 130 Кодекси ҷазо нукоти мазкур қобили диққат мебошанд:

Аввал, тавассул ба муваззафи амниятӣ бояд мумкин бошад, на ба муваззафи дигари ҳадамоти омма.

Дувум, ҳолати тавассул ба муваззафи амниятӣ сабаби дафъи хатар шуда битавонад.

5. Дифоъ дар баробари муваззафи амниятӣ. Ҳар гоҳ муваззафи амниятӣ, ки хангоми иҷрои вазифаи расмӣ бо доштани ҳусни ният аз маҳдудии салоҳиятҳои вазифавиаш гузашт намуда, боиси эҷоди хатар ба шахси дигаре гардад, дар ин сурат аз лиҳози принципи дифоъ дар баробари ин муваззафи амниятӣ тавассути шахси мавриди таҳдид ҷавоз надорад, магар ба истиснои чанд ҳолате, ки моддаи 131 Кодекси ҷазо пешбинӣ намудааст. Дар ин маврид моддаи 131 Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст: «Дифои машрӯъ дар баробари муваззафи амниятӣ дар сурате ки вазифаи ҳудро мутобиқи аҳкоми Қонун ва бо ҳусни ният анҷом диҳад, агарчи дар ҷараёни иҷрои вазифа аз ҳудуди салоҳияти қонунии худ таҷовуз намояд, ҷавоз надорад, магар ин ки хавфи марг ё ҷароҳати шадид ё хавфи таарруз ба номус ё озодии ношӣ аз амали он ба далоили маъқул собит бошад» [1].

Биноан, ҳолате ки мутобиқи муқаррароти моддаи 131 Кодекси ҷазо ба истисно барои шахси мавриди таҳдид иҷозаи анҷоми дифоъро дар баробари муваззафи амниятӣ медиҳад, ба қарори зайл аст:

Аввал, хавфи марг ё ҷароҳати шадиди шахс матраҳи баҳс бошад.

Дуюм, хавфи таарруз ба номус ё озодии ношӣ аз амали он ба далоили маъқул собит бошад.

6. Мучозоти амали таҷовуз аз ҳаққи мудофияи зарурӣ. Мавзӯи дигаре ки мавриди баҳс аст, мучозоти шахси дифоъкунанда аст, ки хангоми мудофияи зарурӣ аз маҳдудии қонунии худ берун барояд, зеро яке аз шароитҳои таҳаққуқи мудофияи зарурӣ таодул байни зарари яке ба шахси мутаҷовиз ва мутаарриз аз ҷониби дифоъкунанда оид мешавад, бо хатаре ки аз таарруз ва таҷовузи шахси мутаҷовиз барои шахси дифоъкунанда эҷод шуда, мутаносиб бошад. Чунинчӣ, дар банди 4 моддаи 127 Кодекси ҷазо чунин омадааст: «Мутаносиб будани дифоъ бо хатари мавриди таҳдид».

Ҳар гоҳ байни дифоъ ва хатари мавриди таҳдид робитаи мутаносиб вучуд надошта бошад, балки шахси дифоъкунанда аз маҳдудии салоҳияти худ таҷовуз намуда, боиси эҷоди хатари шадид ба шахси мутаҷовиз гардад, дар он сурат аз як ҷониб боиси рафъи мучримият ба шахси дифоъкунанда намегардад ва аз ҷониби дигар, мизони масъулияти ҷазоии он нисбат ба мизони масъулияти ҷазоии шахс дар ҳолати одӣ камтар ва таназзул меёбад, тавре ки моддаи 132 Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст: «Шахсе, ки бо ҳусни ният аз ҳудуди ҳаққи дифои машрӯӣ мундариҷаи ин Қонун таҷовуз намуда бошад, ҷазои амали вай дар сурате ки ҷиноят бошад, ба ҷурми ҷинҳа ва агар ҷинҳа бошад, ба ҷазои қабохат танзил меёбад» [1].

Шароити таҳаққуқи мудофияи зарурӣ. Дифоъ дар баробари хатари таҳдидкунанда аз тааррузу таҷовуз дар ҳар ҳолат машрӯӣ надошта, сабаби ибҳоти амали дифоъ ҳам шуда наметавонад, магар ин ки шароити лозимии мундариҷаи Кодекси ҷазоро такмил намуда бошад. Аз ин рӯ, эҷоди ҳаққи мудофияи зарурӣ дорои як силсила шароити муайян мебошад, ки дар сурати вучуд надоштани яке аз он мудофияи зарурӣ пиндошта намешавад [5].

Дар ин маврид моддаи 127 Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст: «1. Дифоъ замоне машрӯъ доништа мешавад, ки дар ҳудуди шароити мундариҷаи ин Қонун сурат гирифта бошад. 2. Ҳаққи дифои машрӯӣ таҳти шароити зайл ба вучуд меояд» [1].

1. Дифоъ дар баробари амали ҳилофи қонун ва ғайриодилона. Аввалин шарт таҳаққуқи мудофияи зарурӣ ин аст, ки дифоъ бояд дар баробари таарруз ва таҷовузи ғайриҳақ сурат гирифта бошад, яъне хатари мавриди назар бояд аз таҷовуз эҷод шуда бошад, ки ҳилофи қонун ва ғайриодилона буда, дар муқобили он мудофияи зарурӣ иҷозат дода мешавад, дар ғайри он ҳаққи мудофияи зарурӣ ба вучуд намеояд.

Дар ин маврид банди аввали фақараи дууми моддаи 127 Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст: «Дифоъ дар баробари амали ҳилофи қонун ва ғайриодилона» [1].

2. Дифоъ дар ҳамла ва тааррузи билфеъл ё қарибулвукӯъ. Дувумин шарти таҳаққуқи дифои машрӯъ ин аст, ки дифоъ дар баробари ҳамла ва тааррузи билфеъл ё қарибулвукӯъ сурат гирифта бошад, яъне ҳамла ва таарруз бояд билфеъл ё ҳадди ақал қарибулвукӯъ бошад, он гоҳ дифоъ дар муқобили он иҷозат дода мешавад. Дар ин маврид банди дуҷуми фақараи дуҷуми моддаи 127 Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст: «Дифоъ дар баробари ҳамла ва тааррузи билфеъл ё қарибулвукӯъ» [1].

3. Ҳамзамон будани дифоъ бо ҳамлаи шахси мутаҷовиз. Сеҷумин шарти таҳаққуқи мудофияи зарурӣ ин аст, ки дифои шахс ҳамзамон бо таарруз ё ҳамлаи шахси мутаҷовиз бошад, ҳарчанд ҳолати мундараҷи ин шарт дар ҳолати мундараҷи шарти дуҷумӣ, ки дар боло зикраш рафт, низ бо он ҳам қонунгузор тайи банди сеҷуми фақараи дуҷуми моддаи 127 Кодекси ҷазо онро баён доштааст. Манзур аз ин шарт ҳам ин аст, ки таарруз ва ҳамлаи шахси мутаарриз бо дифои шахси дифоъкунанда ҳамзамон бошад, яъне дифои замонӣ иҷозат дода мешавад, ки хатар дар ҷараён дошта бошад, зеро мантиқи қабул шудани мудофияи зарурӣ ҳам дафъи хатари таҷовуз дар ин маврид мебошад.

Дар ин маврид банди сеҷуми фақараи дуҷуми моддаи 127 Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст: «Ҳамзамон будани дифоъ бо ҳамлаи шахси мутаҷовиз» [1].

4. Мутаносиб будани дифоъ бо хатари мавриди таҳдид. Чаҳорумин шарти таҳаққуқи мудофияи зарурӣ ин аст, ки дифои шахс мутаносиб бо хатари мавриди таҳдид бошад, тавре ки ҳадаф аз таносуб мусовот аст, яъне камият ва кайфияти дифоъ бо камият ва кайфияти таарруз ва таҷовуз мусовӣ бошад, изофа рӯйи он ҷои нест. Зиёдаравӣ дар дифоъ нисбат ба таарруз мусовӣ набуда, вақте ки мусовот ба вучуд наояд, адолат таъмин намегардад, дар ҳоле ки мантиқи эҷоди ҳаққи мудофияи зарурӣ ҳам таъмини адолати ҷиноӣ аст.

Ҳарчанде Кодекси ҷазои Афғонистон аз ҷузъиёти ҳолати таносуб тазаккур накардааст, ба шакли ом аз ҳолати таносуб баён доштааст, аммо аз лиҳози ҳуқуқӣ таносуб бар ду навъ аст, ки яке аз он таносуби нисбӣ ва дигари он таносуби мутлақ аст. Таносуби мутлақ, ки таносуби комил ҳам номида мешавад, ба ҳолате итлоқ мешавад, ки ба шахси дифоъшаванда айнан ба ҳамон андоза хатари таҷовуз сурат бигирад, камӣ ва зиёдӣ дар он воқеъ нашавад, ки қамоли чунин таносуби кор душвор аст. Ба ҳамин асос, иддае аз донишмандони илми ҳуқуқ бар ин ақида ҳастанд, ки ҳар гоҳ исбот ё риояти таносуби мутлақ ё комил имкони пазироӣ набошад, дар ин сурат таносуби нисбӣ ҳам ҳоизи аҳамият ва мадори эътибор аст [5].

Дар мавриди шарти таносуб будани дифоъ бо хатари мавриди таҳдид, банди чаҳоруми фақараи дуҷуми моддаи 127 Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст: «Мутаносиб будани дифоъ бо хатари мавриди таҳдид» [1].

5. Дифоъ ягона василаи дафъи хатар бошад. Панҷумин шарти таҳаққуқи мудофияи зарурӣ ин аст, ки дифои шахс бояд ягона василаи дафъи хатар бошад, тавре ки дар боло ҳам тазаккур рафт, ҳар гоҳ ба ҷуз аз дифои хатари таҷовуз ба василаи дигаре монанди тавассул ба муваззафи амниятӣ ё фирор ва соир васоили дигар қобили дафъ бошад, дар он сурат мудофияи зарурӣ ба вучуд намеояд. Дар ин маврид банди панҷуми фақараи дуҷуми моддаи 127 Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст: «Дифоъ ягона василаи дафъи хатар бошад» [1].

Аз шарти мазкур бармеояд, ки эҷоди ҳаққи мудофияи зарурӣ охири роҳи ҳал ҷиҳати дафъи хатари таарруз ва таҷовуз мебошад, яъне азбаски ночорӣ ҳаққи мудофияи зарурӣ эҷод шудааст ва ҳар гоҳ ба ҷуз аз мудофияи зарурӣ роҳҳои мумкинӣ дигар ва ё ҳам васоили мумкинӣ дигаре мавҷуд бошад, ки боиси дафъи хатар шуда битавонад, он вақт мудофияи зарурӣ аслан ва қатъан ҷавоб надорад.

Дифоъкунанда қасдан сабаби эҷоди амали ҷурмии тарафи муқобил нашуда бошад. Шашумин шарти таҳаққуқи мудофияи зарурӣ ин аст, ки дифоъкунанда қасдан сабаби эҷоди амали ҷурмии тарафи муқобил нашуда бошад, яъне қасдан чунин амалеро анҷом надода бошад, то ба асоси он тарафи муқобил дар баробари вай даст ба таарруз ва таҷовуз зада бошад ва баъдан вай ғарази дафъи хатари таҷовуз дар муқобили мутаҷовиз даст ба амали дифоъ бизанад, ки дар чунин ҳолат ҳаққи мудофияи зарурӣ эҷод намешавад, зеро таарруз ва таҷовуз ба сабаби амали қасдии вай эҷод шуда ва баъд ба асоси истеъмоли ҳаққи дифои машрӯъ ҳақ надорад ба шахси мутаҷовиз зарар бирасонад. Дар ин маврид банди шашуми фақараи дуҷуми моддаи 127 Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст: «Дифоъкунанда қасдан сабаби эҷоди амали ҷурмии тарафи муқобил нашуда бошад» [1].

Аз ин таҳқиқи илми натоиҷи зайлро истинбот кардан мумкин аст:

1. Кодекси ҷазои Афғонистон аз принципҳои машхури ҳуқуқӣ, аз ҷумла принсипи қонунати ҷароим ва ҷазоҳо пайравӣ менамояд.
2. Кодекси ҷазои Афғонистон ҷароим ва ҷазоҳои таъзириро танзим менамояд, ҳудуди қасос ва дият мутабоқи шариати исломии фикҳи ҳанафӣ расидагӣ мешавад.
3. Кодекси ҷазои Афғонистон ҳолати рафъи муҷримиятро таҳти унвони асбоби ибҳот бо анвои шароит ва хусусиёт муайян ва пешбинӣ намудааст.
4. Мудофиаи зарурӣ сабаби рафъи муҷримияти шахси дифоъкунанда мешавад.
5. Мудофиаи зарурӣ аз ҷумлаи асбоби ибҳот ба шумор рафта, дар Кодекси ҷазои Афғонистон таҳти шароит ва хусусиёти муайяне пешбинӣ гардидааст.
6. Қасби маълумот роҷеъ ба мудофиаи зарурӣ аз дидгоҳи Кодекси ҷазои Афғонистон ба тамоми афроди ҷомеа, бавижа ҷиҳати иртиқои зарфияти илмӣ мансубини арконҳои адлӣ ва қазой, вакилони мудофеъ, устодон ва муҳассилини донишқадаву донишгоҳҳои ҳуқуқӣ ва шаръиёт ниҳоятан зарурӣ талаққӣ мешавад.
7. Дар баъзе маврид дар аҳкоми Кодекси ҷазои Афғонистон, ибҳомоте вучуд доранд, ки ниёз ба вазоҳат доранд. Ин маврид, хусусан ба мудофиаи зарурӣ марбут мебошад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷазои Афғонистон. Вазорати адлия. Ҷаридаи расмӣ. - №1260. – Кобул, 1396.
2. Қонуни асосии Афғонистон. Вазорати адлия. Ҷаридаи расмӣ. - №818. – Кобул, 1372.
3. Парвиз Соней. Ҳуқуқи ҷазои умумӣ. – Техрон: Тарҳи нав, 1388. – 289 с. Чопи дуюм.
4. Содик, Салимӣ. Ҷакидаи ҳуқуқи ҷазои умумӣ. – Техрон: Ҷовидона, 1394. – 288 с. Чопи шашум.
5. Ҳафизуллоҳи Дониш. Ҳуқуқи ҷазои умумӣ. – Ҷилди 1. Чопи шашум. - Кобул: Сират, 1397. – 372 с.
6. Эраҷ, Гулдӯзиён. Ҳуқуқи ҷазои умумӣ. – Техрон: Интишороти Китобхонаи миллии Эрон, 1388. - 144 с. Чопи ҳадаҳум.

ХУСУСИЯТИ МУДОФИАИ ЗАРУРӢ АЗ ДИДГОҲИ КОДЕКСИ ҶАЗОИ АФҒОНИСТОН

Дар мақолаи мазкур шароитҳои таҳаккуқи мудофиаи зарурӣ ва усулу қавоиди он тибқи муқаррароти Кодекси ҷазои Афғонистон мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Муаллиф бар ин назар аст, ки аз дар Кодекси ҷазои Афғонистон шароитҳои вуқӯи мудофиаи зарурӣ ба таври мушаххас нишон дода шудаанд, аммо дар баробари ин як амал дар ҳолати одӣ ҷурм талаққӣ шуда ва дар муқобили он муҷозот таъйин мешавад, аммо дар баъзе ҳолати хос, ҳар гоҳ шахс онро анҷом диҳад, ҷурм махсуб нашуда ва шахс барои он гунаҳгор доништа намешавад. Аз ин рӯ, анҷоми ҳамон амал барои ҳамин шахс дар ҷунин ҳолатҳои ихтисосӣ ғайриҷурмӣ махсуб мешавад. Муаллиф қайд мекунад, ки эҷоди ҳаққи мудофиаи зарурӣ охири роҳи ҳал ҷиҳати дафъи ҳатари таарруз ва таҷовуз мебошад, яъне азбаски ночории ҳаққи мудофиаи зарурӣ эҷод шудааст ва ҳар гоҳ ба ҷуз аз мудофиаи зарурӣ роҳҳои мумкинӣ дигар ва ё ҳам васоили мумкинӣ дигаре мавҷуд бошад, ки боиси дафъи ҳатар шуда битавонад, он вақт мудофиаи зарурӣ аслан ва қатъан ҷавоз надорад.

Қалидвожаҳо: Кодекси ҷазои Афғонистон, мудофиаи зарурӣ, масъулияти ҷазой, масъулияти маданӣ, муҳофиз.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСНОВНОЙ ЗАЩИТЫ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА АФГАНИСТАНА

Основная и фундаментальная цель этой научной статьи является объяснить «Характер законной защиты» и ее положения с точки зрения Уголовного кодекса Афганистана. Другими словами, согласно правилам Уголовного кодекса Афганистана, деяние считается преступлением в обычном случае, и за него назначается наказание, но в некоторых случаях, когда человек его совершает, это не считается преступлением и человек ответственности не несет. Другими словами, человеку разрешено делать тоже самое при особых обстоятельствах. Автор подчеркивает, что создание адекватной защиты – последнее средство противодействия угрозе изнасилования и агрессии. Потому, что возникла необходимость права на самооборону, и когда существуют, помимо необходимой защиты, другие возможные пути или средства, которые могут вызвать опасность, необходимая защита вообще не допускается.

Ключевые слова: Уголовный Кодекс Афганистана, законная защита, уголовная ответственность, гражданская ответственность, убийца, сотрудник службы безопасности.

CHARACTERISTICS OF BASIC PROTECTION FROM THE POINT OF VIEW OF THE AFGHAN CRIMINAL CODE

The main and fundamental purpose of this scientific article is to explain the "Nature of legal protection" and its provisions in terms of the Criminal Code of Afghanistan. In other words, according to the rules of the Criminal Code of Afghanistan, an act is considered a crime in the ordinary case, and a penalty is imposed for it, but in some cases, when a person commits it, it is not considered a crime and the person is not responsible. In other words, a person is allowed to do the same under special circumstances. The author emphasizes that the creation of adequate protection is the last resort to counter the threat of rape and aggression. Because there is a need for the right to self-defense, and when there are, in addition to the necessary protection, other possible ways or means that can cause danger, the necessary protection is not allowed at all.

Keywords: Criminal Code of Afghanistan, legal protection, criminal liability, civil liability, murderer, security officer.

Сведения об авторе: *Мухаммаднаби Адолатёр* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон: +992 88 529 00 40. Email: adalatyorm@gmail.com

Information about the author: *Muhammadnabi Adolatyor* – second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University. Telephone: +992 88 529 00 40. Email: adalatyorm@gmail.com

ПЕШГИРӢ НАМУДАНИ ХАТОГИҲОӢ ЭКСПЕРТӢ

Шарифзода А. Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имконияти пешгирӣ намудани хатогиҳои экспертӣ аз класс ва намуди хоси экспертиза муайян карда мешавад. Баъзан шарту шароитҳои талаботҳои умумӣ мавҷуданд, ки барои пешгирии хатогиҳои экспертӣ дар ҳама намуди экспертизаҳо тааллуқ доранд.

Талаботҳои асосӣ барои пешгирии хатогиҳои экспертӣ ин пеш аз ҳама пешниҳод намудани маводҳои босифат, ҳақиқӣ, комил, санчидашуда ва маълумотҳои воридшуда аз тарафи шахсе ё мақома, ки экспертизаро таъин мекунад, мебошад.

Барои иҷрои талаботҳои мазкур кормандони муассисаҳои экспертӣ бояд ҳамавақт бо муфаттиш (зеро бештари вақт экспертиза аз ҷониби муфаттиш таъин карда мешавад) дар ҳамкорӣ бошанд. Чунин ҳамкорӣ метавонад дар намуди маслиҳатҳо оид ба имконияти гузаронидани ин ё он намуди экспертиза, интихоби дурусти намунаҳои муқоисавӣ, дуруст саволгузори намудан аз ҷониби муфаттишон, донишҷӯи дониши эксперт, хабардор шудан аз имкониятҳои мавҷудаи тадқиқоти экспертӣ ва истифодаи онҳо барои ошкор, қушодан, тафтиш ва пешгирии ҷиноят, дуруст ҷамъоварӣ ва бандубаст намудани пайҳо ва дигар объектҳои, ки ҳангоми азназаргузаронии ҷойи ҳодиса пайдо мекунад.

Яке аз фактҳои муҳими дигар барои пешгирии хатогиҳои экспертӣ ин дуруст ба танзим даровардани қоидаҳои муҳофизатӣ, ки дар раванди гузаронидани экспертиза мавҷуданд, баромад мекунад.

Дар қонунгузори муҳофизатӣ-ҷиноии ҚТ (ҳуқуқҳои муфаттиш) қайд карда шудааст, муфаттиш ва ё бо иҷзати ӯ дигар субъект метавонанд дар истехсолот ва гузаронидани экспертиза ширкат варзанд. Чӣ ҳеле, ки маълум аст иштироки ин шахсон метавонанд таъсири негативӣ гузоранд, ки сабаби ба хатогиҳои экспертӣ роҳ додани экспертрон гарданд. Пеш аз ҳама ин ҳолат тартиботи муқаррарии қори экспертронро вайрон менамоянд. Албатта мувофиқи қонунгузори гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷабрида ва шохид ҳуқуқ доранд, ки ҳангоми истехсолот ва гузаронидани экспертиза ҳузур дошта бошанд ва ба эксперт саволҳо диҳанд ва шарҳу тафсир кунанд, вале онҳо мумкин аст, ки сабаби ба хатогиҳо роҳ додани эксперт шаванд. Зеро чӣ ҳеле, ки дар боло қайд кардем онҳо метавонанд саволҳо диҳанд, мумкин аст ҳангоми гузаронидани тадқиқоти экспертӣ диққати экспертҳо ба худ ҷалб намоянд, фикри ӯро парешон кунанд ва ё эксперт худро дар ҳузур ин шахсон озод напиндошта ба стресс гирифта шаванд. Дар чунин ҳолат эксперт метавонад дар ҳисобот ба хатогиҳо роҳ диҳад, методикаро нодуруст интихоб намояд, метод ва ҳолати қори таҳқиқотро носанҷида ба қор шурӯъ намояд ва ғайра, ки ин беихтиёр сабаби хатогиҳои экспертӣ мегарданд. Ба ғайр аз ин фикри ақидаи онҳоро ба назар гирифта ба натиҷаи бадастовардаи тадқиқоти худ нобоварӣ ҳосил менамояд ва мумкин аст фикри худро дигаргун созад. Баъди анҷоми тадқиқот ва баҳо додан муайян мегардад, ки ҳаҷми қурраи тадқиқот ҳилофи ҳақиқат мебошад. Мисол, баъди гузаронидани эксперименти экспертӣ эксперт қурра қорро ба таври дигар муайян намуда, қайд мекунад, вале ҳулоса тамоман натиҷаи дигарро нишон медиҳад. Ин аз он хабар медиҳад, ки ҳангоми гузаронидани эксперименти экспертӣ шахсон онро ҳулоса дошта боиси нодуруст дарк намудани ҳолати қор ва натиҷаи ба даст овардаи эксперт гаштаанд, бинобар ҳамин ҳам эксперт ба хатогиҳо роҳ додааст.

Пешгирӣ намудани хатогиҳо аз татбиқи қомеъҳои амалияи экспертӣ низ вобастагӣ дорад: таҷрибаи илмӣ-техникӣ, методҳои нави таҷриба муайянкунанда ва ғайраҳо мисоли ин шуда метавонанд. Яке аз фактҳои муҳими бавҷудоварандаи хатогиҳои экспертӣ ин ба қадри қорӣ дар сатҳи олӣ қарор надоштани дараҷаи

тахассуси экспертони судӣ ба ҳисоб меравад. Барои ҳамин талаботи аз ҳама муҳим ин тайёр намудани кадрҳои хуб ва такамилдиҳии дониши кадрҳои мавҷуда ба ҳисоб меравад. Бояд кормандони муассисаҳои давлатии эксперти пурра маълумот ва дониши зарурӣ соҳаи мурофиаи ҷиноӣ ва граждани, назарияи асосҳои методологияи экспертизаи судӣ ва криминалистикаро доро бошанд.

Дар муассисаҳои экспертизаи давлатии судӣ барои омода намудани кадрҳои эксперти мунтазамии (мураттабан) омода намудани кадрҳои эксперти вучуд дорад, ки яке аз марҳалаҳои ибтидоии омода намудани кадрҳои эксперти – ин ҳамчун шогирд истодан ба муҳлати муайян дар назди эксперте, ки аллакай ҷандин сол собиқаи корӣ дорад ва худро мусбат нишон додааст, мебошад. Баъди анҷоми вақти муайяншуда ӯ (яъне довталаб) имтиҳон барои ба даст овардани ҳуқуқи имзо, ки шахсан ин ё он намуди экспертизаро тавонад гузаронад, месупорад. Инро бояд дар ҳаминҷо ишора кард, ки ин танҳо барои нафароне, ки маълумоти Олии ҳуқуқӣ доранд, нисбати онҳост. Инчунин дигар тарзи тайёр намудани кадрҳои эксперти вучуд дорад, ки онҳо маълумоти Олии ҳуқуқӣ надоранд (кимйёчиҳо, биологҳо, математикҳо ва ғайра), ки онҳо бояд ба муҳлати 6-12 моҳ бо ҷунин фанҳо ба мисли криминалистика, асосҳои ҳуқуқӣ, асосҳои экспертизаи судӣ ва асосҳои таҳассуси эксперти омӯзонида шаванд. Баъди анҷоми муҳлати коромӯзӣ довталаб аз ҳисоби, ки тӯли 6-12 моҳ фанҳои дар боло номбаршударо аз худ намуд, дар ҳузури комиссия имтиҳон месупорад. Ва ҳайати комиссия аз рӯи натиҷаи имтиҳон ва маводҳои пешниҳоднамуда (тавсифнома ва тақризи роҳбари коромӯз) оиди ба довталаб додани иҷозат (ва ё надодани иҷозат) барои гузаронидани ин ё он намуди экспертиза қарор қабул мекунанд. Яъне агар дар сурати довталаб дар тӯли 6-12 моҳ худро хуб нишондода, бо методҳову методикаҳо ва воситаҳои илмӣ-техникӣ дуруст кор намуданро пурра аз худ намуда бошад, ӯ ҳуқуқи имзоро ҳамчун эксперт доро мешавад. Агар на, метавонанд боз ҳам муҳлати коромӯзии ӯро дароз намуд.

В.А. Ручкин тарзи дар амалия омода намудани экспертони судиро таҳлил намуда, қайд мекунад, ки “барои дар сатҳи баланд бардоштани тарзи омода намудани экспертон бояд аз он шакле, ки аллакай маълум аст даст кашид ва барои ин бояд аз дастовардҳои мамлакатҳои хориҷа истифода намуд”. Ба фикри В.А. Ручкин “дар замони ҳозира тақягоҳи асосӣ барои омода намудани экспертони соҳибмалака бояд аз омӯзиши онҳо дар муассисаҳои Олии касбӣ оғоз намуд” [2, с. 79-84].

Инчунин А.А. Исаев низ фикри он, ки барои омода намудани кадрҳои эксперти судӣ бояд аз омӯзиши касбии онҳо оғоз намудро дастгирӣ намуда, қайд мекунад, ки “дар амал татбиқ намудани тарзи тайёр намудани кадрҳои экспертии баландихтисос шурӯъ намудан аз муассисаҳои Олии касбӣ мувофиқи мақсад мебошад” [1, с.55-64].

Л.А. Яковлев қайд мекунад, ки барои омода намудани кадрҳои баландихтисоси эксперти бояд дар ҳамкорӣ байналмилалӣ бо он давлатҳои пешрафта, ки дар онҳо кадрҳои баландихтисоси эксперти кор ва фаъолият менамоянд қарор намудан зарурият дорад [3]. Дигар тарзи пешниҳоднамудаи Л.А. Яковлев, ки қобили қабул аст ин дар базаи марказҳои экспертизаҳои судӣ таъсис намудани институти илмӣ-тадқиқотӣ мебошад, ки функсияи он аз барои тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси эксперти ва ба тақмил додани дониши экспертони мавҷуда бошад.

Дар замони ҳозира бо мақсади дар сатҳи Олӣ баланд бардоштани сифати касбии экспертон якҷанд машғулиятҳои махсус гузаронида мешавад: ба мисли дарсҳои лексиной барои омӯзиши меъёрҳои қонунгузории мурофиаӣ, ки барои таъин ва гузаронидани экспертизаи судӣ дахл дорад, ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои роҳбари муассисаҳои эксперти, ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои эксперт ва дигар субъектони мурофиаи ҷиноятӣ ва тарзи ҳамкорӣи онҳо ба роҳ монда шудааст. Аҳамияти муҳим барои тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси эксперти онҳоро омӯзондан бо асосҳои умумии назарияи экспертизаи судӣ, асосҳои ҳуқуқӣ, асосҳои ташкилӣ, асосҳои методикаи таъин ва гузаронидани экспертизаи судӣ, имкониятҳои тадқиқотии дигар намудҳои экспертиза, омӯзиши методҳои ҳозирзамон ва истифодаи дастовардҳои илму техника ба ҳисоб меравад, ки ин на танҳо ба онҳо дониши ҳаматарафаи амиқ медиҳад, балки ба онҳо барои гузаронидани экспертизаҳои комплекси ба ҳам наздик мусоидат менамояд.

Огоҳонидан, пешгирӣ ва бартараф намудани хатогиҳои эксперти ин контрол ва ё назорати доимии экспертизаҳои гузаронидаи муассисаҳои эксперти ба шумор меравад. Дақиқан ва дуруст ташкил намудани санҷиши ҳулосаҳои эксперти бояд пеш аз ҳама дар ҳуди ҳамон муассисаҳои эксперти аз тарафи ҳуди роҳбари муассисаи эксперти ва экспертони касбӣ ташкил намуда шавад.

АДАБИЁТ

1. Исаев, А.А. Проблемы определения содержания и особенности правового регулирования судебно-экспертной деятельности. // Современные направления судебной экспертизы: методика экспертного анализа преступлений. Докл. и сооб. на межд. конф. «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе». - Алматы: ЦСЭ МЮ РК, 2005. С.55-64.
2. Ручкин, В.А. Об опыте подготовки судебных экспертов в России и проблемах ее совершенствования. // Актуальные вопросы совершенствования законодательства Республики Казахстан в области судебно-экспертной деятельности. Докл. и сооб. на межд. науч-практ. конф. «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе». - Алматы: ЦСЭ МЮ РК, 2007. С.79-84.
3. Яковлева, Л.А. О профессиональной подготовке экспертных кадров // Современные направления судебной экспертизы: методика экспертного анализа.

ПЕШГИРӢ НАМУДАНИ ХАТОГИХОӢ ЭКСПЕРТӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе талаботҳои асосиро барои пешгирии хатогиҳои эксперти баррасӣ намудааст. Муаллиф бар он ақида аст, ки имконияти пешгирии намудани хатогиҳои эксперти аз класс ва намуди ҳоси экспертиза муайян карда мешавад. Баъзан шарту шароитҳо ва талаботҳои умумие мавҷуданд, ки барои пешгирии хатогиҳои эксперти дар ҳама намуди экспертизаҳо тааллуқ доранд. Талаботҳои асосӣ барои пешгирии хатогиҳои эксперти ин пеш аз ҳама пешниҳод намудани маводҳои босифат, ҳақиқӣ, комил, санҷидашуда ва маълумотҳои воридшуда аз тарафи шахсе ё мақоме, ки экспертизаро таъин мекунад, мебошад. Барои иҷрои талаботҳои мазкур кормандони муассисаҳои эксперти бояд ҳамавақт бо муфаттиш дар ҳамкорӣ бошанд. Огоҳонидан, пешгирии ва бартараф намудани хатогиҳои эксперти ин контрол ва ё назорати доимии экспертизаҳои гузаронидаи муассисаҳои эксперти ба шумор меравад. Дақиқан ва дуруст ташkil намудани санҷиши ҳулосаҳои эксперти бояд пеш аз ҳама дар ҳуди ҳамон муассисаҳои эксперти аз тарафи ҳуди роҳбари муассисаи эксперти ва экспертони касбӣ ташkil намуда шавад.

Калидвожаҳо: хатогиҳои эксперти, экспертиза, мақомотҳои дахлдор, пешгирии, муассисаҳои назоратӣ.

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ ЭКСПЕРТНЫХ ОШИБОК

В данной статье автор обсуждает некоторые основные требования для предотвращения экспертных ошибок. Автор отмечает, что возможность предотвратить ошибки экспертов определяется классом и конкретным типом экспертизы. Иногда существуют условия и требования для предотвращения ошибок экспертов в любом типе экспертизы. Основные требования к предотвращению экспериментальных ошибок, в первую очередь, являются оказание качества, истинного, идеального, протестированного заключения или зарегистрированных данных лица или органом, который присваивает эксперт. Для реализации этих требований сотрудники экспертных учреждений всегда должны сотрудничать со следователем. Предупреждение, профилактика и устранение ошибок экспертов – это постоянный контроль над экспертизами, проведенными экспертными учреждениями. Формальная и правильная организация проверки экспертных заключений, должна быть проведена, в первую очередь, в том же экспертном учреждении со стороны самого руководителя экспертного учреждения и профессиональных экспертов.

Ключевые слова: Экспертная ошибка, опыт, соответствующие органы, профилактики, экспертные учреждения.

PREVENTING EXPERT ERRORS

In this article, the author discusses some basic requirements for preventing expert errors. The author notes that the ability to prevent expert errors is determined by the class and the specific type of expertise. Sometimes there are conditions and requirements to prevent expert errors in any type of examination. The main requirements for the prevention of experimental errors, first of all, are the provision of quality, true, ideal, tested conclusion or registered data of the person or body that assigns the expert. To implement these requirements, the staff of expert institutions should always cooperate with the investigator. Prevention, prevention and elimination of expert errors is a constant control over the examinations conducted by expert institutions. The formal and correct organization of the verification of expert opinions should be carried out, first of all, in the same expert institution by the head of the expert institution and professional experts.

Keywords: Expert error, experience, relevant authorities, prevention, expert institutions.

Сведения об авторе: *Шарифзода Азамат Холмурод* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон: **899 08 08 03**

Information about the author: *Sharifzoda Azamat Kholmurod* – second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University. Phone: **899 08 08 03**

АДМИНИСТРАТИВНЫЙ НАДЗОР ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

Нормуродов А. Н.

Таджикский национальный университет

Одной из функций исполнительной власти, причем важной функцией является административный надзор. Функции государства отражают основные направления его деятельности, выражают сущность и назначение государственного управления общественными делами. Государство, как универсальная организация общества и субъект управления, выражает интересы всех граждан. Его сущность раскрывается и реализуется во взаимодействии с обществом, вне которого его деятельность теряет всякий смысл, поэтому следует отражать и общественные функции государства. Одной из разновидностей функций государства являются административные функции. В отличие от политических, административные функции непрерывны в исполнении, и их сущность состоит в обеспечении исполнения законов, норм, правил, норм порядка и предоставлении государственных услуг юридическим и физическим лицам. Идеалом здесь может служить автоматизм принятия административных мер, например, по пресечению правонарушений. Именно таким образом обеспечивается правовой характер государства.

Прежде чем начать вопрос об административном надзоре, раскроем сущность надзора и похожего по значению термина контроля. Согласно словарю русского языка С. И. Ожегова контроль – это проверка, а также наблюдение с целью проверки, надзор – наблюдение с целью присмотра, проверки. Таким образом, с точки зрения филологии данные понятия являются практически синонимичными, однако с общеправовой точки зрения выделяют некоторые различия между ними. Контроль обычно представляет собой проверочную деятельность, объектом которой может быть законность или целесообразность актов, деятельности и субъект которой может применять или ставить вопрос о применении мер воздействия в случаях выявления нарушений. В научной литературе почти не встречается теоретическое понятие надзора, в наиболее общем виде данную деятельность можно определить как постоянное, систематическое наблюдение специальными государственными органами за деятельностью неподчиненных им органов или лиц с целью выявления нарушений законности.

Представляется целесообразным согласиться с точкой зрения В.В. Ефимовой о том, что контроль и надзор, хотя являются разными по правовой природе формами обеспечения законности, но соотносятся как часть и целое. Контроль – понятие более широкое, оно включает в себя любую проверочную деятельность, а надзор, на мой взгляд, является специфической контрольной деятельностью. Наиболее существенные особенности надзора состоят в том, что оценка деятельности поднадзорного объекта дается только с точки зрения законности, а не целесообразности, вмешательство в административно-хозяйственную деятельность не допускается, а также в особом субъекте надзора и в отсутствии у него возможности непосредственного применения принудительных мер к поднадзорному субъекту.

Государство берет на себя обязательство по созданию и функционированию правового и организационного механизмов, обеспечивающих исполнение указанной нормы. На основании принципа законности можно сделать вывод об обязательности организации и деятельности системы контроля и надзора за соблюдением законности принимаемых актов, более того данные меры являются гарантией соблюдения принципа.

Одной из функций исполнительной власти, причем важной функцией является административный надзор. Функции государства отражают основные направления его деятельности, выражают сущность и назначение государственного управления общественными делами. Государство, как универсальная организация политической власти и общества (субъект управления), выражает интересы всех граждан. Его сущность раскрывается и реализуется во взаимодействии с обществом, вне которого его деятельность теряет всякий смысл, поэтому следует отражать и общественные функции государства. Одной из разновидностей функций государства являются административные функции. В отличие от политических, административные функции непрерывны в исполнении, и их сущность состоит в обеспечении исполнения законов, норм, правил, норм порядка и предоставлении государственных услуг юридическим и физическим лицам. Идеалом здесь может служить автоматизм принятия

административных мер, например, по пресечению правонарушений. Именно таким образом обеспечивается правовой характер государства. Исполнительная власть выполняет многочисленные функции, однако осуществление контрольно-надзорной деятельности является одним из основных. В теории права заложились такие понятия, что только органы правоохраны могут осуществлять контрольно-надзорную функцию. Однако, ту же самую функцию административного надзора могут выполнять и органы исполнительной власти.

В соответствии с Конституцией Республики Таджикистан в частности со статьей 9 структура государственная власть состоит из трех ветвей власти - исполнительной, представительной (Маджлиси Оли - парламент), и судебной. Каждая ветвь власти осуществляет наиважнейшие функции государственной деятельности. Исполнительная власть не является исключением. Надо отметить, что все ветви власти составляют одну целостность, единство. Система органов государственной власти обладает единством, которое обусловлено их социальной сущностью, общностью их задач и функций. Это единство органов предполагает и отражает единство интересов и воли народа, которую они осуществляют. Деятельность всех органов государства направлена на достижение общей главной цели – обеспечить благополучие и процветание страны.

Единство системы проявляется и в том, что все составляющие ее органы государства действуют не разрозненно, а совместно, находятся в тесной взаимосвязи, взаимодействии и взаимозависимости. Система органов государственной власти представляет собой организационное единство, ибо одни органы избираются или образуются другими; одни руководят деятельностью других; одни подотчетны и ответственны, подконтрольны или подчинены другим.

Кроме того, все органы государства действуют на основе законов. Акты, принятые вышестоящими органами, обязательны (если они не противоречат конституции) для нижестоящих. То есть между органами государства существует тесная организационно-правовая связь.

Следует отметить, что система органов того или иного государства не остается неизменной, а развивается вместе с государством. Единство системы органов государства предполагает, и разграничение ее на составные части — виды органов государства.

Для определения видов органов государства (классификации) наука конституционного права пользуется данными анализа действующих конституций и конституционного законодательства демократических государств. Этими актами в различных странах определяются порядок формирования, конституционно - правовое положение отдельных видов и звеньев единого государственного аппарата, их место в системе органов государства, а также основы взаимодействия государственных органов друг с другом. Структура и виды органов того или иного государства устанавливаются в зависимости от формы государственного устройства и в соответствии с принципом разделения властей при осуществлении государственной власти.

Исследование конкретных видов и способов управленческой деятельности обязывает, прежде всего, определиться в вопросе о том, какое место занимает административный надзор в государственном управлении на современном этапе развития современного государства. К сожалению, приходится признавать, что в административно-правовой науке отсутствует единообразное понимание основополагающих терминов, что обуславливает, с одной стороны, низкое качество нормотворческой деятельности, с другой стороны, проблемы толкования норм административного права в правоприменении. Не представляется возможным разрабатывать проблемы административного надзора, не определив его юридическое содержание, не отграничив от смежных видов деятельности органов исполнительной власти, а, «чем выше уровень организации управляющей системы, тем большее значение приобретает вопрос о взаимосвязи и взаимодействии ее элементов». В то же время, вопросы повышения качества и эффективности реализации государственных функций становятся все более актуальными. Без их решения невозможно преодоление кризисных явлений в экономике, повышение уровня жизни граждан. В связи с этим, прежде всего, представляется необходимым уточнить содержание ключевого для данной магистерской работы термина «административный надзор», широко используемого в теоретических и нормативных источниках административного права. Несмотря на это, ясности с содержанием самого термина «административный надзор», пожалуй, даже меньше, чем с содержанием термина «административный процесс». В последнем случае хотя бы определены и общепризнаны две принципиальные позиции:

«узкий» и «широкий» взгляды. В отношении административного надзора также можно выделить две самостоятельные позиции, существующие параллельно друг другу, как бы в разных измерениях, что позволяет им никогда не пересекаться, поэтому в специальной литературе даже не поднимается вопрос о параллельном существовании двух «административных надзоров». Кроме того, в советском административном праве термин «административный надзор» получил еще одно новое содержание, в котором стал использоваться применительно к деятельности органов внутренних дел по профилактике правонарушений лицами, освобожденными из мест отбывания лишения свободы, с целью их социализации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Под ред. д-ра филолог. Наук проф. Н.Ю. Шведовой. – М.: Гос. изд. иностр. и нац. Словарей, 1973. с. 268, с. 343
2. Ефимова В.В. Контроль в арбитражном процессе: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук – Саратов, 2004. – с. 12.
3. Конституционное право Республики Таджикистан. Учебник. Под ред. к.ю.н. доцента А.М. Диноршоева, к.ю.н. доцента Б.С. Гадоева. Душанбе, 2015. с. 190

АДМИНИСТРАТИВНЫЙ НАДЗОР ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

В статье автор рассматривает вопросы о контрольно-надзорной деятельности органов исполнительной власти. На основе научных точек зрения раскрывает сущность понятия «административный надзор». Одной из функций исполнительной власти, причем важной функцией является административный надзор. Функции государства отражают основные направления его деятельности, выражают сущность и назначение государственного управления общественными делами. Государство, как универсальная организация общества и субъект управления, выражает интересы всех граждан. Его сущность раскрывается и реализуется во взаимодействии с обществом, вне которого его деятельность теряет всякий смысл, поэтому следует отражать и общественные функции государства. Одной из разновидностей функций государства являются административные функции. В отличие от политических, административные функции непрерывны в исполнении, и их сущность состоит в обеспечении исполнения законов, норм, правил, норм порядка и предоставлении государственных услуг юридическим и физическим лицам. Идеалом здесь может служить автоматизм принятия административных мер, например, по пресечению правонарушений. Именно таким образом обеспечивается правовой характер государства.

Ключевые слова: административный надзор, орган исполнительной власти, разделение власти, контроль

НАЗОРАТИ МАЪМУРИИ МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ИЧРОИЯ

Дар мақола муаллиф масъалаи ҷаъолияти назоратӣ ҷаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия баррасӣ намудааст. Дар асоси нуқтаи назари илмӣ моҳияти мафҳуми "назорати маъмурӣ" ошкор карда шудааст. Яке аз функсияҳои ҳокимияти иҷроия ин функсияи назорати маъмурӣ мебошад. Вазифаи давлат самтҳои асосии ҷаъолияти он, моҳият ва таъиноти давлатӣ ва идоракунии қорҳои ҷамъиятиро инъикос мекунад. Давлат ҳамчун ташкилоти универсалии ҷамъият ва субъекти идоракунии, манфиати ҳамаи шаҳрвандонро ифода менамояд. Моҳияти он дар ҳамкорӣ бо ҷомеаи ҷаъолияти он маъно надорад, аз ин рӯ, бояд вазифаи ҷамъиятиро давлат ҳам инъикос карда шавад. Яке аз наваҳои функсияи давлат ин вазифаҳои маъмурӣ ба шумор меравад. Бархилофи вазифаҳои сиёсӣ, вазифаҳои маъмурӣ дар иҷро бевоқифа буда, ва моҳияти онҳо аз таъмини иҷроӣ қонунҳо, меъёрҳо, қоидаҳо, ва тартиби пешниҳоди хизматрасонии давлатӣ ба шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ иборат мебошад. Дар ин ҷо хизмати қабули ҷораҳои маъмурӣ бо роҳи автоматӣ, масалан, оид ба пешгирии ҳуқуқвайронкунии тимсол шуда метавонад. Маҳз бо чунин зайл хусусияти ҳуқуқӣ давлат таъмин карда мешавад.

Калидвожаҳо: назорати маъмурӣ, ҳокимияти иҷроия, тақсимоли ҳокимияти давлатӣ, назорат

ADMINISTRATIVE SUPERVISION OF EXECUTIVE AUTHORITIES

In the article, the author examines the issues of control and supervisory activities of executive authorities. Based on scientific points of view, it reveals the essence of the concept of "administrative supervision". One of the functions of the executive branch, and an important function is administrative supervision. The functions of the state reflect the main directions of its activity, express the essence and purpose of state management of public affairs. The state, as a universal organization of society and a subject of government, expresses the interests of all citizens. Its essence is revealed and realized in interaction with society, outside of which its activities lose all meaning, so it is necessary to reflect the social functions of the state. One of the varieties of the function of the state is administrative functions. Unlike political functions, administrative functions are continuous in execution, and their essence consists in ensuring the implementation of laws, norms, rules, norms of order and the provision of public services to legal entities and individuals. The ideal here is the automatism of taking administrative measures, for example, to prevent offenses. It is in this way that the legal character of the State is ensured.

Keywords: administrative supervision, executive authority, division of power, control

Сведения об авторе: *Нормуродов Амирджон Нуридинович* – магистрант 2-го курса кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета

Information about the author: *Normurodov Amirjon Nuridinovich* – 2nd-year Master's student of the Department of Constitutional Law of the Faculty of Law of the Tajik National University

МАФҲУМ, ХУСУСИЯТ ВА НАМУДҲОИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЗАМИНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ашуралиева М.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳар як соҳаи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба худ ҳос сарчашмаҳо, яъне нигоҳдорида, баранда, захирақунандаи ҳатти талаботу меъёрҳои ҳуқуқӣ дорад. Шаклҳои сарчашмаҳо қарибе, ки барои ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ якхела, вале миқдор ва таносубашон гуногун мебошад. Аз ин хотир муфассалтар дида баромадани онҳоро барои омӯхтан зарур меҳисобем.

Дар низоми меъёрҳои сотсиалӣ (ахлоқӣ, маърабаӣ, техникаӣ) ва ҳуқуқӣ, дар байни онҳо меъёрҳои ҳуқуқӣ бо хусусиятҳои умумихатмигӣ, ҳаттигӣ ва қатъкунияшон, ки барои риоя нанамудан-таъсири негативӣ, яъне ҷазо ва ё баҳои хуб иҷрошавиашон баландию манфиатдори молику дигар воситаҳо муқарар карда мешавад, фарқ мекунад.

Ин хусусияти талаботҳои ҳуқуқӣ бояд шароити дурусти равшану раво ва мантиқии мақсаду вазифаҳои худро дошта бошад то, ки дар банизодарории ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятии оиди замин онҳо манфиатҳои истифодабарӣ, ҳивз намудан ва нигоҳдори заминро ҳамчун сарвати асоситарини табиат таъмин намоянд.

Ҳуқуқ ҳамчун банизодарорандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳолати зоире мегирад, ки вай дараҷаи гуногуни таъсиррасонӣ, қатъиянӣ, шакли самаранокии юридикӣ дорад. Бо ҳамин ҳислатҳо ин шаклҳои юридикӣ иродаи ҷамъият ва ё қисми онро ифода менамоянд ва онҳо мафҳуми сарчашмаи ҳуқуқ ва ё ба ибораи дигар шакли ҳуқуқро ташкил менамоянд.

Дар системаи ҳуқуқӣ сарчашмаҳои ҳуқуқ аз рӯи принципи бояддигар мувофиқ дар сутуни муайяни иерархӣ, яъне мувофиқии меъёрҳои ҳуқуқии поёнӣ ба болоӣ меистанд. Ин ҳолат имконият медиҳад, ки ягонагӣ ва мувофиқии ба якдигари сарчашмаҳои ҳуқуқ таъмин гардад. Инчунин имконияти механизми ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва техникаи қонунгузорӣ ягонагии ҳокимияти давлатӣ, нигоҳдорӣ ва мустақамии боломақоми ва бечунучаро, якхела истифода, риоя ва иҷрои талаботҳои ҳуқуқиро таъмин менамояд.

Ҳамаи ин талаботҳо ба ҳуқуқи заминҳам тааллуқ дорад. Дар ҳуқуқи замин фармудаҳои зиёди ҳуқуқӣ ва баъзан нофаҳмои зинаҳои гуногуни системаи ҳуқуқ мавҷуд буд, ки на ҳамавақт имконияти самарабахшии сарчашмаҳои ҳуқуқи заминро таъмин менамуданд. Аз ин хотир раванди мукамалкунии онҳо беист вучуддорӣ менамояд.

Дар маконҳои хубинкишофёфтаи фазои ҳуқуқӣ ва иқтисодиёти пешрафта системаҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва иқтисодие функсияронӣ менамоянд, ки онҳоро шароити таърихӣ инкишофёбии макон муайян кардааст ва онҳо ба намудҳои гуногун аз ҷумла, одати ҳуқуқӣ, санади меъёрӣ ҳуқуқӣ, президенти судӣ, шартнома, принципҳои умумӣ, ғояи доктринаҳо, матнҳои маърабаӣ вучуддорӣ мекунад.

Ин сарчашмаҳо якҷоя, бо қувваи якхела якбора ба муносибатҳои ба низодарорӣ таъсир намерасонад. Хусусиятҳои таърихӣ системаи ҳуқуқии ин ё он мамлакат, нишони бо ҳислатҳои ҳуқуқи миллии худ дар доираи оилаи ягонаи ҳуқуқӣ, даврҳои инкишофёбӣ, анъанаҳои соҳавии ҳуқуқ, айни замон, ҳуқуқи замин, ба сарчашмаҳои ҳуқуқ бе таъсир намерасонад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳуқуқи замин ва дигар зиёд соҳаҳои ҳуқуқ нақши аввалиндарачаро санади меъёрӣ ҳуқуқӣ мебозанд. Вале бояд қайд кард, ки доир ба ҳуқуқи замин вақтҳои охир принципҳои умумӣ, шартнома, одат афзоиш ёфта нақши ҳуқуқ дар банизодарорӣ поён ва таъсири давлат афзоиш меёбад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам нуктаи назари вучуд надоштани президенти судӣ барои дигар судҳо ҳукмфармоӣ мекунад. Чунин нуктаи назар ба он асос таъи менамуд, ки дар ҳақиқат ҳоло ҳам дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маънои пураи ҳуқуқи президенти қабул карда нашудааст. Вале раванди таҷриба чунин аст, ки баъзан ҳалномаи судӣ ҳам, аз ҷумла дар ҳуқуқи замин сарчашмаи ҳуқуқ хидмат менамояд.

Ғояҳо ва доктринаҳо, яъне фикру ҳулосаҳои олимони намоёни ҳуқуқшинос дар баъзе мамлакатҳо дар ташаккули ҳуқуқ иштирок менамоянд, характери ҳатмигӣ мегиранд ва банизодарорандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ мегарданд. Дар қонунгузори ҳуқуқ онҳо дарҷ карда мешаванд. Дар доираи ҳуқуқии оилаи

роману-олмонӣ ҳолатҳои асосии ҳуқуқи заминии ин оилаи ҳуқуқии асри миёнагӣ дар навиштаҷотҳои деворҳои донишгоҳҳо ҷойгир карда мешуданд.

Санадҳои меёрӣ-ҳуқуқӣ ҳамчун намуди асоситарини шарикӣ сарчашмаҳои ҳуқуқи заминӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ба низомдарории ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва аз ҷумла муносибатҳои оид ба замин дар он аст, ки дар банизомдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ тартиби васеи паҳнгардидаи банизомдарории ин муносибатҳо бо санадҳои меёрӣ-ҳуқуқии тариқи ҳаттӣ тартиб дода шуда таъмин карда мешаванд. Ин тариқи банизомдарории ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ имконият медиҳанд, ки ягонагии қонуният, ноил шудан ба мақсаду вазифаҳои дар пеш гузашта таъмин гардида ва инчунин ба иҷрокунандагони талаботҳои ҳуқуқӣ равшану фаҳмо бошанд.

Санадҳои меёрӣ-ҳуқуқӣ як системаи исрархӣ қисмҳои ба якдигар мувофиқро ташкил менамоянд. Қувваи юридикӣ инҳо аз ҷой ва ваколатдорӣ мақомотҳое, ки онҳоро қабул менамоянд вобастагӣ доранд.

«Қонунгузорӣ замин» бахусус қоркард ва қабули санадҳои меёрии ҳуқуқи дар ин соҳа, пеш аз ҳама, муайян кардани мафҳуми қонунгузорӣ аз лиҳози назарияви муҳим буда, минбаъд дар доираи он мафҳуми Қонунгузорӣ замин ва моҳияти он ошкор карда мешавад. Дар адабиёти ҳуқуқии Тоҷикистон мафҳуми қонунгузорӣ ба маънои маҳдуд ва васеъ фаҳмида мешавад. Дар маънои маҳдуд, ҷун низоми қонунҳо ва ба маънои васеъ низоми ҳамқонунҳо ва ҳамсанадҳои меёрии зерқонунӣ, аз ҷумла санадҳои меёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, фаҳмида мешавад.

Аз ин ҷо, дигар санадҳои умумихатмӣ (Фармони Президенти ҚТ, Қарори Ҳукумати ҚТ, ва ғайраҳо) ва санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон санадҳои Қонунгузорӣ, эътироф карда намешаванд. Ба ақидаи М.З. Раҳимов «хангоме ки ҷараёни инкишофи Қонунгузории Тоҷикистон тамоюл ба фаҳмиши васеи Қонунгузорӣ дорад, дар як санади меёрии ҳуқуқи, яъне Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меёрии ҳуқуқи», нигоҳ доштани мафҳуми маҳдуди санади Қонунгузорӣ, ки моҳиятан дар дигар Қонунҳо истифода бурда намешавад ва фаҳмиши маънои Қонунгузорӣ душворфаҳм менамояд, зарур намебошад». Ҳамин тавр, ба истиснои талаботи баъзе Қонунҳо мафҳуми Қонунгузорӣ дар аксарияти Қонунҳои амалкунанда дар маънои васеъ фаҳмида мешавад. Масалан, мафҳуми «Қонунгузорӣ граждони» дар КГ ҚТ, мафҳуми «Қонунгузорӣ оилави» дар КО ҚТ, ба маънои маҳдудмафҳуми «Қонунгузорӣ ҷинояти» дар КЧ ҚТ, муайян шудааст.

Инкишофи қонунгузории ҚТ-ро дар даври истиқлолият метавон ба даврони зерин ҷудо кард:

1. солҳои 1991-1994;
2. солҳои 1995-2000;
3. солҳои 2000 то ба имрӯз.

Дар ин даврабанди баъзе Қонунҳои соҳаи замин ҳам рост меояд. Аммо инкишофи қонунгузории замин бодарназардошти хусусиятҳои ҳоси худ даврабандии дигарро талаб мекунад. Ташаккул ва инкишофи қонунгузории заминӣ ҚТ дар шароити таърихӣ махсуси кишвар ва дар зери таъсири сабабҳои субъективӣ ва объективӣ, инчунин шароити дохили ва беруни давра ба давра ва босуръат рушд ёфт.

Ҳамин тавр санадҳои меёрӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба дигар намудҳои сарчашмаҳои ҳуқуқӣ бартарихӣ дорад:

- онҳо ҳаттӣ, нашршаванда мебошанд ва бо тарзҳои дигари муқарар кардан ҳуқуқӣ ба омма, иҷрокунандагон расонида мешаванд;
- онҳо манфиати умум, иродаи омма ва ё иродаи қисми зиёди ҷамъиятиро ва ё қувваҳои муайяни ҳукмфармоёнро дарҷ менамояд ва ҳамчун қувваи таъминкунандаи манфиати онҳо хидмат менамояд;
- онҳо бо диққат, ҳамаҷафа, дарозмуддат аз тарафи мутахассисону донишмандон таёр карда мешаванд;
- аз тарафи мақомоти ҳокимияти намоёндагӣ, иҷроиявии давлатӣ бо тариқи овоздиҳии махсус ва ё оддӣ, инчунин шахсони мансабдори масъул, қабул карда мешавад.

Санадҳои меёрӣ-ҳуқуқӣ як системаи исрархӣ қисмҳои ба якдигар мувофиқро ташкил менамоянд. Қувваи юридикӣ инҳо аз ҷой ва ваколатдорӣ мақомотҳое, ки онҳоро қабул менамоянд вобастагӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Бохуров В.Н. Правовое регулирование отношений в области осушительной мелиорации (по материалам Белорусской ССР): дис. ... канд. юрид. наук. Минск, 1965. 219 с.
2. Рахимов М.З. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замонҳои истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо. Инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият: маводҳои конфронсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26-29 августи соли 2011 /Зери таҳрири Раҳимов М.Р. –Душанбе: «Эр – граф». - С.20.

МАҲҶУМ, ХУСУСИЯТ ВА НАМУДҲОИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЗАМИНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мушкилот ва роҳҳои ҳалли Қонунгузории замини дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқоти илми қарор гирифтааст. Рушди қонунгузории заминро дар самтҳои зерин тақмил додан зарур аст: тақмил додани қонунгузории кишоварзӣ бо мақсади таъмини бозори дохилӣ бо маводи озуқаворӣ, таъмини саноати коркарди ашёи хом, инчунин баланд бардоштани иқтисодии содиротии кишвар; таъкиди низомии идоракунии захираҳои замин ва об дар асоси тақсмоти одилона ва устувори онҳо барои парвариши зироатҳои кишоварзӣ; бо мақсади беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо, азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмондатаро ва қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мелиоратсияи заминҳо»

Калидвожаҳо: Қонунгузории замини, Ҷумҳурии Тоҷикистон, баҳои замин, ҳуқуқи кишоварзӣ, тақмили қонунгузорӣ.

ПОНЯТИЕ, ОСОБЕННОСТИ И ВИДЫ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.

В статье исследуются проблемы и пути решения земельного законодательства Республики Таджикистан. Необходимо усовершенствовать развитие земельного законодательства по следующим направлениям: совершенствование сельскохозяйственного законодательства с целью обеспечения внутреннего рынка продуктами питания, сырьевой промышленности, а также увеличения экспортного потенциала страны; Создание системы управления земельными и водными ресурсами на основе их справедливого и устойчивого распределения для растениеводства; Разработка и принятие Закона Республики Таджикистан «О мелиорации земель» в целях совершенствования мелиорации земель, освоения новых орошаемых земель и реабилитации земель, вышедших из сельскохозяйственного оборота.

Ключевые слова: Земельное законодательство, Республика Таджикистан, оценка земли, сельскохозяйственное право, совершенствование законодательства.

CONCEPT, FEATURES AND TYPES OF LAND LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the problems and solutions of the land legislation of the Republic of Tajikistan. It is necessary to improve the development of land legislation in the following areas: improvement of agricultural legislation in order to provide the domestic market with food, raw materials industry, as well as increase the export potential of the country; Creation of a system of land and water resources management based on their fair and sustainable distribution for crop production; Development and adoption of the Law of the Republic of Tajikistan "On Land Reclamation" in order to improve land reclamation, development of new irrigated land and rehabilitation of land that has left agricultural circulation.

Keywords: Land legislation, Republic of Tajikistan, land valuation, agricultural law, improvement of legislation.

Сведения об авторе: *Ашуралиева М.Д.* – магистрант 2-го курса юридического факультета Таджикского национального университета

Information about the author: *Ashuralieva M.D.* – 2nd-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University

КОМПЮТЕРКУНОНИИ САБТҲОИ КРИМИНАЛИСТӢ ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР ҶАҶОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢ

Ғанизода А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мақомоти тафтишоти ҳамчун як сохтори хифзи ҳуқуқ барои афзоиш додани манбаи иттилоотӣ дар самти ошкор сохтани ҷиноятҳо имкониятҳои навро фароҳам меорад. Ин ҷаҳолият бидуни эҷоди маҳсулоти барномави, ки ба сатҳҳои нави мубодилаи иттилоот дар ошкори ҷиноятҳо имкон медиҳанд, Барои амалҳои тафтишотӣ чунин самтхоро истифода бурдан мумкин аст: 1) пурсишҳо - барномаҳои нутқ, ки «диктант» мегиранд; 2) шиносӣ бо истифода аз барномаҳои "Фоторобот", "Фейсменеджер" ва ғайра; 3) тафтиши шаҳодатҳо дар маҳал ва

таҷрибаи тафтишотӣ на ҳамеша дар шароити воқеӣ имконпазир аст, дар ин ҳолат барномаҳо - сабтҳои видеоиро истифода бурдан мумкин аст, проблемаи қабули онҳо бо назардошти ҳар як парвандаи мушаххас ҳал карда мешавад; 4) истифодаи компютерҳо ҳангоми гузаронидани кофтуков ё мусодираи таҷҳизоти компютерӣ, алахусус барои таҳлили экспресси мундариҷаи таҷҳизоти компютери гирифташуда ва нигоҳ доштани маълумот дар васоити магнити-оптикӣ, дар ин ҳолат вазифаи асосии тафтишоти пешакӣ гузаронида мешавад аз ҷониби муфаттиш таҳлили мундариҷаи иттилоотӣ, муайян кардани ҳадаф ва хусусиятҳои истеъмолии иттилоот ва барномави дар системаи компютерӣ истифодашаванда мебошад.

Маълумотномаҳои марказҳои иттилоотии имкониятҳои гуногун медиҳанд, ки майдони иттилоотӣ дар объектҳои ҷустуҷӯ, ки дар чараёни фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ анҷом дода мешаванд, муттаҳид карда шавад. Намунаи тарзи истифодаи технологияҳои муосири компютерӣ ва иттилоотӣ дар фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ технологияи кор бо банки ҳамгирошудаи маркази иттилоотии Раёсати корҳои дохилии минтақаи марбута мебошад, ки истифодаи фаъолонаи муосирро пешбинӣ мекунад таҷҳизоти компютерӣ аз ҷониби воҳидҳои наvbатдорӣ, барои дастрасии фосолавӣ ба иттилоот имкониятҳои техникӣ фароҳам меоварад. Муштариёни иттилоот ба шабакаҳои интернетӣ бо компютерҳои асосӣ тавассути шабакаҳои кабели ва телефонии махсус пайваст карда мешаванд. Барои табодули иттилоот бо бонки иттилоотии Маркази иттилоотӣ, имконияти истифодаи шабакаи махсуси интиқоли маълумот фароҳам оварда шудааст. Ин имкон дод, ки аз зарурати истифодаи хатҳои алоқаи гуфтугӯӣ, аз ҷумла хати масофа, баланд бардоштани суръат ва эътимоднокии интиқоли маълумот халос шавем. Истифодаи барномаи махсуси "МУШТАРИ" дастрасиро ба пойгоҳи иттилоотии бонки иттилоотии маркази иттилоотӣ дар як вақт ба ҳамаи воҳидҳои наvbатдории мақомоти корҳои дохилии минтақавӣ фароҳам меорад, ба шумо имкон медиҳад, ки дар бораи ҳамаи маҷмӯи маълумотҳои мавҷуда маълумот гиред ё дар режими почтаи электронӣ - барои фирисодани иттилооти матнӣ дастраси пайдо намоед. Таъсиси ҷойҳои кории автоматикунонидашуда барои кормандони бастӣ наvbатдории ШВКД имкон дод, ки вазъи амалиётӣ дар қаламрави минтақа дар вақти воқеӣ назорат карда шуда, фаъолияти ҷузъу томҳои наvbатӣ дар кушодани ҷинойтҳо дар таъқиби зуд ҳамоҳанг карда шавад.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти мақомоти тафтишотӣ барои ба даст овардани иттилооти роҳнамоӣ ва далелӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад, инчунин сатҳи сифат, истифодаи барномаҳои махсусро дар чараёни кушодани ҷинойтҳо, ба монанди истгоҳи автоматикунонидашуда компютери баланд мебардорад, эскизҳои барномаҳо ва ғайраҳо.

Ҷорӣ намудани компютеркунони ба кормандони фаврии мақомоти корҳои дохилӣ имкон медиҳад, ки пойгоҳҳои иттилоотии шахсии худро (маҳаллӣ) таъсис диҳанд, маълумот фиристанд ва ба дархостҳои бонки иттилоотии сатҳҳои боло тавассути технологияҳои компютерӣ ҷавоб гиранд ва дар ҳолати зарурӣ автоматикунони кунанд технологияи ягонаи коркарди қортҳои насаб ва изи ангушт дар сатҳи минтақавӣ, барои ба кор даровардани бонки минтақавии интегралӣ рӯйхати қортҳои насаб ва сабти ҷустуҷӯи фаврии мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ба фикри мо, чунин маълумотро дар муассисаҳои таълимӣ барои мақсадҳои шаҳрвандӣ ва саноатӣ, инчунин дарсҳо бо истифода аз системаҳои таълими, ки дар онҳо ҳам амалҳои тафтишотии инфиродӣ (масалан, санҷиши ҷои ҳодиса) ва инчунин равандҳо дар маҷмӯъ тафтиш карда мешаванд. Намунаҳои онҳо барномаҳои таълимии «Куштор», «Муфаттиш», «Рэкет», «Мираж» ва ғайра мебошанд, ки барои ташаккул додани малака ва маҳорати тасмимгирӣ дар тафтишоти ҷинойти мушаххас дар асоси иттилооти воридшуда гирифта шудаанд.

Шаклҳои ниғаҳдории иттилооти баҳисобгирии аз ҷиҳати судӣ муҳим аз намуди объекти ба қайд гирифташуда, хусусияти аломатҳои он, ки ҳамчун

бақайдгирӣ истифода мешаванд, тарзи инъикоси ин аломатҳо дар маводи бақайдгирӣ ва таҷҳизоти барои коркард истифодашаванда вобаста аст. Бо ин мақсад, онҳо ҳамчун системаи автоматикунонидашудаи ҳустучӯи иттилоотӣ истифода мешаванд.

Барои дастгирии иттилоотӣ мақомоти корҳои дохилӣ сабтҳои гуногуни амалиётӣ – майдони иттилооти ҷамъоваришуда ва систематикашуда дар бонкҳои иттилооти автоматикунонидашуда, маҷмуи варақаҳо, китобхонаи аксҳо, коллексияҳо ва сабтҳои инфироди мезозанд ва истифода мебаранд, ки ба маълумоти дақиқ дар бораи объектҳои гуногуни афтода асос меёбанд ва ба соҳаи муфаттишон ва кормандони оперативӣ ғайдаовар мебошад. Дар ин ҳолат, воситаи таъминоти техникӣ, лингвистӣ, ҳуқуқӣ, ташкилӣ (барномаҳо барои компютерҳои электронӣ; технологияҳои компютерӣ ва коммуникатсия; луғатҳо ва классификаторҳо; дастурҳо ва усулҳо; қоидаҳо, оинномаҳо, тавсифи вазифаҳо; диаграммаҳо мебошанд. ва тавсифи онҳо, дигар ҳуҷатҳои зарури), ки ҳангоми таҳияи системаҳои иттилооти истифода мешаванд ва ғайолияти онҳоро таъмин мекунанд.

Муваффақияти ҳама гуна намуди ғайолияти криминалистӣ ва махсусан оперативӣ-ҳустучӯӣ акнун аз дараҷаи таъминоти он бо маълумоти дахлдори ҷамъоваришуда ва ба низом даровардашуда дар бораи ҷиноятҳои дар гузашта содиршуда, ашхоси дар онҳо ҷалбшуда, воситаҳо ва усулҳои содир намудани онҳо вобаста аст. Осори гуногуни ҷиноятҳо ва ашёи марбут ба рӯйдодҳои ҷиноӣ, инчунин аз малака ва қобилияти корманди оперативӣ барои истифодаи чунин маълумот дар ғайолияти худ, муайян кардан, кофтуков ва муайян кардани падидаҳо ва ашёи мавриди таваҷҷӯҳи онҳоро дар назар дорад.

Системаи баҳисобгирии аз ҷиҳати илмӣ таҳияшуда системаи пурраи бақайдгирӣ ташкил дод, ки онро бақайдгирии судӣ меноманд. Чунин иттилооти криминалистӣ дар якҷоягӣ бо маълумоти дахлдор танҳо дар доираи системаи ҳустучӯи иттилоотӣ, ки ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва ҳустучӯи чунин маълумотро, ки одатан бақайдгирии судӣ номида мешавад, оқилона истифода бурдан мумкин аст. Бақайдгирии криминалистӣ - ин низоми намудҳои алоҳидаи баҳисобгирии криминалистӣ мебошад, ки объектҳои интиқолдиҳандаи маълумотро барои ошкор, тафтиш ва пешгирии ҷиноятҳо (пешниҳоди шкафҳо, коллексияҳо, дигар анборҳои бақайдгирӣ) истифода мебаранд. Системаи воситаҳои моддии бақайдгирии криминалистӣ аз зерсистемаҳо - намудҳои бақайдгирии криминалистӣ иборатанд, ки аз ҳамдигар бо доираи маълумоти сабтшуда, усулҳо ва шаклҳои консентратсия ва систематсияи онҳо, инчунин худи тартиботи баҳисобгирӣ фарқ мекунанд.

Афзоиши шумораи ҷиноятҳо ба таври табиӣ боиси афзоиши ҳаҷми маълумоти дар маҷмӯаҳои криминалистӣ, картотекаҳо ва ғ. Ҷойдошта гардид, ки ин шӯъбаҳои криминалистиро бо системаҳои автоматикунонии баҳисобгирии объектҳои криминалистӣ мучахҳаз сохтанро талаб мекард.

Бо назардошти рушди технологияҳои нави иттилоотӣ, ба назар чунин мерасад, ки бақайдгирии криминалистиро ҳамчун унсури системаи дастгирии иттилоотии ифшо, тафтиш ва пешгирии ҷиноятҳо дар асоси меъёрҳои қонун ва дар сурати набудани онҳо бо ташаббуси салоҳиятдор муайян кардан мумкин аст мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, системаи сабти ном ва иттилооти қабул, мутамарказсозӣ, коркард ва додани иттилооти дорои аҳамияти судӣро меомузанд.

Дар айни замон, шумораи зиёди ҳисобҳо то ҳол электрони карда нашудаанд. Аз ҷумла, ин ба насаби баҳисобгирии истинодии амалиётӣ дахл дорад.

Маҳкумшудагон ва шахсони дар рӯйхати ҳустучӯи буда, инчунин баҳисобгирии фоноскопӣ. Раванди ҳустучӯи шахсоне, ки дар рӯйхати ҳустучӯи Умуми эълоншуда қисман автоматӣ карда шудаанд, инчунин бақайдгирии шахсони гумшуда, ҷасадҳои номаълум, беморон ва кӯдакони номаълум, баъзе изи бӯй, инчунин антропо-физиологӣ, иҷтимоӣ-равонӣ ва портретҳои криминалистӣ.

Мо боварӣ дорем, ки баҳисобгирии ашёе, ки бо истифода аз усулҳои муосири голографӣ ба даст оварда шудаанд, ки ба раванди тафтишоти ҷиноятҳо оғоз карда

мешаванд ва имкон медиҳад, ки ҳаҷми зиёди иттилооти судии муҳимро дар бораи объекти баҳисобгирӣ сабт кунанд, имконпазир аст.

Бақайдгирии таҳлили пурра ва гуногунҷабҳаи иқтидори имкониятҳои техникӣ ва методӣ, ки ба донишҳои пешрафтаи илмӣ мувофиқат мекунад, инчунин табилии маълумоти дар натиҷаи чунин таҳлил ба маълумоти криминалистӣ расонидашуда ва ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ расонидани он.

Кофту коб дар замин - аз пойафзолҳои шабех фарқ мекунад, ки илова бар тавсифи матни кафшҳо, он имкон медиҳад, ки тасвири намуди пойафзолро дар монитор намоиш диҳед. Чунин имконияти ворид кардани тасвири аксҳои осор ба банки маълумотҳои системаи автоматӣ метавонад бо истифода аз видеокамера амалӣ карда шавад.

Намудҳои мухталифи баҳисобгирӣ, ки арзиши криминалистӣ доранд, чун системаҳои иттилоотӣ, аз ҷумла навъи коллексия, аз ҷиҳати функционал, принципҳои сохтор ва механизми татбиқи онҳо имконияти зиёде доранд. Баъзеи онҳо системаҳои автоматиконидашудаи ҷустуҷӯи иттилоотӣ мебошанд, ки онҳоро аз ашёи аслӣ (изи ангуштҳо, гулӯлаҳо, силоҳҳо ва ғ.) Ва тавсифи онҳо пур кардан мумкин аст.

Дар айни замон, раванди ворид кардани АИРХ гуногун ба системаҳое, ки доираи васеи масъалаҳои ҷустуҷӯро ҳал мекунад, оғоз ёфт. Ҳамин тариқ, системаҳое сохта мешаванд, ки маълумотро дар бораи шахсоне, ки ҷиноятҳои вазнин содир кардаанд, дар бораи ашёи нодир ва нақшаҳои дуздиди, инчунин ҷиноятҳои номаълумро муттаҳид мекунад. Ин ба шумо имкон медиҳад, ки якбора якҷанд намуди суратҳисобҳоро ҷустуҷӯ кунед ва маълумоти иловагӣ гиред, ки ба шумо имкон медиҳад баёнии мушкilotро барои ҷустуҷӯи ташаббускори ҳисобҳо тартиб диҳед ва барои ба даст овардани иттилооти мавҷудаи ҷиноятӣ тамоми функсияҳоро истифода баред, ки ба объекти тадқиқшаванда мукаммал карда шудааст. Баъзе аз ин функсияҳои компютери инҳоро дар бар мегиранд: - автоматикунонии амалан ҳама гуна ашёи криминалистӣ, ба шарте ки як барнома дорои забони тавсифи он бошад; - манбаи маҳдуди гирифтани маълумоти дархостшуда танҳо аз ҷониби ҳолати техникӣ системаи нигоҳдории электронӣ маълумот (ҳаҷми баъзеи онҳо аллакай имрӯз ба садҳо гигабайт хоҳида мерасад); - истифодаи истгоҳҳо барои дастрасии фосилавӣ ба пойгоҳи додаҳои сабти криминалистӣ компютери, аз ҷумла аз як истгоҳи мобилӣ ба монанди Moolebook ва ғайра.

Инчунин системаҳо пайдо шуданд, масалан, "Дактоэксперт", ки ба шумо имкон медиҳад, ки бо тасвирҳо дар асоси усулҳои шинохти пешниҳоди аломатҳои криминалистӣ кор кунед. Имкониятҳои системаи Daktoexpert, вобаста аз истифодаи технологияҳои компютерӣ имкон медиҳанд, ки сабтҳои изи ангушт дар микроси шаҳри калон гузаронида шаванд. Системаи Daktoexpert, асосан, имкон медиҳад, ки коркарди дигар намудҳои иттилооти графикӣ (тасвири нишонаҳои силоҳи дуздӣ, маводи аксбардорӣ ва таркиби ва ғайра). Ин истифодаи автоматикунонидашударо ба таври назаррас васеъ мекунад.

Системаҳои коркарди иттилооти графикӣ дар фаъолияти кушодани ҷиноятҳо як афзалияти асосии баҳисобгирии муосири криминалистӣ посух ба савол дар бораи он аст, ки дараҷаи автоматизатсияи он барои расидан ба ҳадафи ҷустуҷӯи объекти дилхоҳ то чӣ андоза баланд аст. Умедвортарин, аз нуктаи назари имкони автоматикунонӣ, изи ангуштон аст, бинобар ин онҳо бояд дар асар муфассалтар муҳокима карда шаванд. Нигоҳдорӣ, ба низом даровардан ва истифодаи маълумоти изи ангушт, ки дар интиқолдиҳандагони моддӣ аз ҷониби мақомоти қорҳои дохилӣ амалӣ карда мешаванд.

Ин сабтҳо имкон медиҳад, ки шахсияти ҳасадҳо ва шахсони зинда муайян карда шавад, инчунин муайян карда шавад, ки изҳои дастони кашфшударо кӣ гузоштааст. Барои баланд бардоштани самаранокии сабти изи ангушт дар солҳои охир, дар самти автоматикунонии онҳо бо истифода аз системаҳои автоматикунонидашудаи дактилоскопӣ қорҳои зиёде анҷом дода шуданд.

Систематизатсияи дуруст ба назар гирифта мешавад ва нигоҳ дошта мешавад ва албатта, автоматикунонӣ талаб карда мешавад тавассути . Ғайр аз он, тибқи банди 31 фармони ВКД таҳти рақами 643 аз 17.11.1999, "... усули автоматикунонидашудаи ташаккул ва нигоҳдории массиви изи ангушт истифодаи маълумоти автоматикунонидашудаи изи ангуштро пешбинӣ мекунад системае, ки

дар таркиб ва нармафзори худ бояд бо системаи сабти иттилоотии ғаврии мақомоти корҳои дохилӣ мувофиқат кунад. ".

АДАБИЁТ

1. Голубовский В.Ю. Теория и практика информационного обеспечения оперативно-розыскной деятельности подразделений криминальной милиции: Дис. ... д-ра юрид. наук. СПб., 2001. С.1.
1. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. М., 1997. С. 86.
2. Компьютерные технологии в юридической деятельности. Учеб. и практическое пособие: Под ред. проф. Н.Полевого, к.ю.н. В.Крылова. М., 1994. С.4.
3. Криминалистическая техника: Учебник. М., 2002. С. 6.
4. Об оперативно-розыскной деятельности: ФЗ от 05.06.95 №144-ФЗ; с изм. и доп. // СЗ РФ. 1995. №33, ст.7.

КОМПЮТЕРКУНОНИИ САБТҲОИ КРИМИНАЛИСТӢ ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР ҶАҶОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢ

Дар асри 21 суръати рушд ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷаҳолияти инсон ба таври назаррас меафзояд. Сухан дар бораи гузариш ба соҳтани ҷомеаи ҷаҳонии иттилоотӣ бо системаи таҳияшудаи телекоммуникатсияи иттилоотӣ (инфокоммуникатсия) меравад. Дар солҳои охир дар мамлакати мо ба татбиқи босуръати технологияҳои иттилоотии умедбахш дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ шурӯъ карда шуд. Масалан, дар айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи «Хукумати электрони» ташкил карда шуда, амалӣ шуда истодааст.

Калидвожаҳо: суд, ҷиноят, экспертиза, муфаттиш, система, конференсия, иттилоот, интернет, барнома, маҳсулот.

КОМПЬЮТЕРИЗАЦИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ЗАПИСЕЙ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В 21 веке значительно возросли темпы развития и применения информационных технологий в различных сферах человеческой деятельности. Речь идет о переходе на построение мирового информационного общества с развитой системой телекоммуникаций информации (инфокоммуникации). В последние годы в нашей стране началось бурное внедрение перспективных информационных технологий во всех сферах социальной и экономической жизни. Например, в настоящее время в Республике Таджикистан создается и реализуется программа «электронное правительство».

Ключевые слова: суд, преступление, экспертиза, следователь, система, конференция, информация, интернет, программа, товары

COMPUTERIZATION OF FORENSIC RECORDS AND THEIR USE IN OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

In the 21st century, the pace of development and application of information technologies in various spheres of human activity has significantly increased. We are talking about the transition to building a global information society with a developed system of information telecommunications (infocommunications). In recent years, the rapid introduction of advanced information technologies in all spheres of social and economic life has begun in our country. For example, the "electronic government" program is currently being created and implemented in the Republic of Tajikistan.

Keywords: court, crime, expertise, investigator, system, conference, information, Internet, program, products

Сведения об авторе: *Ганизода Абдугани* – магистрант 2-го курса очного отделения юридического факультета Таджикского национального университета: тел: **907-19-19-04**, Email: abdughanighaniev63@gmail.com

Information about the author: *Ganizoda Abdugani* – 2nd year Master's student of the full-time Department of the Faculty of Law of the Tajik National University: tel: **907-19-19-04**, Email: abdughanighaniev63@gmail.com

НОСИТЕЛИ ИНФОРМАЦИИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В СОВРЕМЕННЫХ ВИДЕОКАМЕРАХ

Гулмахмазода И.Д.

Таджикский национальный университет

В настоящее время в деятельности правоохранительных органов для видеосъемки применяется достаточно широкий арсенал видеотехники начиная от бытовых видеокамер и заканчивая специализированными компьютерными видеокомплексами для проведения видеофоноскопической экспертизы, фотограмметрических измерений и других исследований. В следственной практике обычно используется видеотехника бытовых форматов.

Среди форматов видеозаписи различают аналоговые и цифровые. Они отличаются качеством изображения, типом и шириной пленки, и как следствие размерами носителя информации и самой видеокамеры. В настоящее время цифровые видеокамеры практически вытеснили аналоговые. Качество звука и изображения у цифровых на порядок выше. К тому же аналоговая запись обладает высокой чувствительностью к многократному копированию видеоинформации. При перезаписи с кассеты на кассету качество сигнала заметно ухудшается, возникают помехи, случаются выпадения элементов изображения, появляется искажение цвета. Существенные потери в качестве изображения возникают уже после третьего-четвертого копирования [1, с. 752].

Так как в следственной деятельности видеосъемка является дополнительным способом фиксации доказательственной информации, необходимо чтобы эта съемка обладала гарантированно высоким качеством. И поскольку, на смену аналоговым видеокамерам пришли цифровые, то дадим характеристику аналоговым форматам, скорее в качестве исторической справки. Аналоговые видеокамеры долгие годы служили советским и российским следователям, и именно во времена их использования были написаны многие пособия по применению видеозаписи в криминалистике.

"В видеокамерах аналоговых форматов на видеоноситель (кассету) записывается электрический сигнал, который соответствует изменению освещенности поверхности светочувствительной матрицы. Объективом камеры фиксируется изображение на поверхности матрицы, светочувствительные ячейки реагируют на изменение яркости, а электронная схема усиливает видеосигнал и передает его на записывающую магнитную головку для записи на ленту. Видеоинформация записывается на ленту с помощью магнитного поля переменной силы, изменения которого соответствуют изменению состояния светочувствительного элемента" [2].

"В видеокамерах цифровых форматов используется световоспринимающее устройство, аналогичное аналоговым видеокамерам. Но электрические сигналы с ячеек светочувствительной матрицы преобразуются аналого-цифровым преобразователем в цифровой формат - последовательность логических нулей и единиц - и в таком виде записываются на видеопленку. Если в видеокамере аналогового формата намагниченность отдельных участков носителя информации (магнитной ленты) изменяется пропорционально изменениям видеосигнала, то есть плавно, то в цифровой камере запись идет дискретными порциями - битами, как на компьютере. При этом фиксируется всего два состояния - логическая единица и логический ноль, а записанная на носитель информация выглядит в виде чередующихся участков ленты с высокой и низкой степенью намагниченности, образующих биты информации" [2].

Наиболее распространенными аналоговыми форматами видеозаписи являются VHS, VHS-C, S-VHS, S-VHS-C, Video 8, Video 8 XR, Hi 8.

До начала XXI века самым распространенным и наиболее часто применяемым из них был формат VHS (Video Home System). Его разработала японская фирма JVC в 1976 г. Видеокамеры и кассеты формата VHS очень значительны по своим размерам (размеры кассеты 187x103x23 мм.). Видеокамеры такого формата предназначены для съемки с плеча оператора. Однако большие габариты и вес имеют преимущество, в сравнении с компактными камерами: съемка с плеча помогает избежать дрожания изображения.

На базе формата VHS был разработан VHS-Compact («C»). Это модификация формата VHS с теми же характеристиками и одним и тем же недостатком - невысокой четкостью изображения. Объем видеокассеты и видеокамеры формата VHS-C почти в четыре раза меньше своего предшественника и более чем в четыре раза легче. Но в связи с этим снизилось и продолжительность записи на кассете (с 240 до 90 минут). Между этими двумя форматами существует полная совместимость в плане качества записи. Но воспроизвести кассеты VHS на видеоманитфонах формата VHS-C невозможно, а кассеты VHS-C производятся на видеоаппаратуре VHS при помощи специального кассетного адаптера [4].

Более свершенным является формат Hi-VHS (Hyper VHS), заметно улучшивший качество изображения VHS. Незначительные потери при копировании позволяют делать три-четыре перезаписи, с сохранением исходного качества. Еще одним плюсом этого формата является и то, что у него продолжительность записи, как и у VHS, 240 минут, а также более долгий срок хранения записей. Камеры Hi-VHS в наплечном исполнении, обычно, имеющие богатые возможности ручного управления и хорошую

оптику, до сих пор имеют профессиональное применение на некоторых региональных телестудиях, не говоря уже об их служебном применении органами МВД и ФСБ. Формат S-VHS-C является разновидностью форматов VHS-C и S-VHS.

В 1984 г. фирма Ёony разработала формат Video 8. Видеозапись здесь ведется на ленту шириной всего 8 мм (у S-VHS-C 12,65 мм.). Габариты видеокамеры и кассет стали меньше, чем у камер формата VHS-C, тем самым снизился уровень энергопотребления. Продолжительность записи осталось средней - 120 минут. Недостатками этого формата является невысокая четкость изображения и значительная потеря качества после первой же перезаписи. Также формат Video 8 лишен преимущества воспроизведения на повсеместно распространенных VHS-магнитофонах, что возлагает дополнительную нагрузку на камеру и тем самым ускоряет ее износ.

Video 8 XR, это усовершенствованная версия формата Video 8. Доработанная система обеспечивает меньший уровень помех в яркости и цвете, а так же имеет более чистый монозвук. Это обеспечивается за счет усовершенствования фильтров разделения каналов изображения и звука.

"Формат видеозаписи Hi 8, появившийся в 1989 году, является улучшенным вариантом форматов Video 8 и Video 8 XR. По разрешающей способности и иным параметрам он вполне отвечает требованиям полупрофессионального применения"¹³. Плюсами этого формата являются компактные габариты, высокая плотность и качество записи за счет применения металлопорошковых и металлизированных лент, а также хорошее качество воспроизведения звука (Hi-Fi, англ. high fidelity - высокая точность). Формат Hi 8 XR является усовершенствованной модификацией Hi 8, с более высоким качеством изображения и звука.

Все вышеперечисленные видеокамеры схожи как внешне, так и по своим функциональным возможностям. Отличаются они шириной магнитных лент и размерами кассет и самих камер [5, с.46-50].

Как уже говорилось выше, современный этап в развитии видеозаписи характеризуется использованием преимущественно цифровых видеокамер.

"Цифровой формат Digital 8, который начала выпускать компания Ёony с 1995 года, отличается высокой разрешающей способностью и имеют ряд преимуществ перед аналоговыми:

- возможность многократной перезаписи без потерь качества изображения и звука;
- возможность обработки полученной видеoinформации с помощью компьютера в цифровой форме;
- компактный размер и высокую емкость кассет и т.д.;

Формат Digital 8 занимает положение переходного формата между аналоговыми и цифровыми, т.к. позволяет записывать видеофильмы на кассетах формата ffi 8 (объем записываемой при этом видеoinформации будет на одну треть меньше, чем на стандартные для этого формата кассеты Digital 8). Более того, видеокамеры формата Digital 8 пригодны для воспроизведения кассет аналоговых форматов Video 8 и ffi 8".

В области профессиональной цифровой видеосъемки применяется формат DV (Digital Video). Видеокамеры и кассеты такого формата имеют значительные размеры. Mini DV - цифровой полупрофессиональный формат, созданный за счет упрощения Digital Video, является его более компактной вариацией, и имеет стереозвук качества CD. Для записи используются специальные кассеты с шириной ленты всего 6,35 мм и продолжительностью записи 60 либо 90 минут в зависимости от режима записи. С самого своего появления в Mini DV камерах развивалась функция цифровой фотосъемки, то есть сохранения стоп-кадров. Видеокамеры этого формата широко применяются и в наше время. Их выпускают практически все ведущие фирмы - производители электроники, такие как Ёony, Panasonic, Canon, Samsung и другие [4].

"В 2002 году появился новый формат micro DV, видеокамеры и кассеты которого отличаются небольшими габаритами. Так, размер кассет для видеокамер формата micro DV, составляет лишь 30 % от размера кассеты формата mini DV. Основное преимущество камер micro DV обуславливает и серьезный их недостаток: объектив малого размера имеет небольшую светосилу и при недостаточном освещении качество получаемых изображений резко снижается. В связи с этим данный формат не получил значительного распространения"¹⁵.

В 2000 г. появились видеокамеры формата DVD. Они используют в качестве носителя информации записываемые оптические одноразовые и многоразовые DVD

диски (DVD-R и DVD-RW) диаметром 8 см (mini DVD) и емкостью всего 1,4 Гбайт. Диск mini DVD имеет длительность записи не более 30 минут в режиме ИР и 60 минут в режиме ЕР, причем в ущерб качеству изображения. Запись видео в DVD видеокамерах производится в сжатом формате MPEG-2, что позволяет сразу воспроизводить их на бытовом DVD-плеере или на компьютере.

Формат Full HD обеспечивает в пять раз большую детализацию, благодаря большому количеству точек участвующих в отображении картинки. Более четко отображаются мелкие детали картинки, не сливаясь в однообразный фон, лучше и четче передается цветовое наполнение картинки.

" Перспективным цифровым форматом видеокамер является формат - HDV, он предусматривает запись на кассеты miniDV и обеспечивает качество изображения, соответствующее стандарту телевидения высокой четкости с разрешением видеоизображения 1440x1080 точек.

Blu Ray - новый формат, способный хранить большие объемы информации и воспроизводить высококачественные изображения и видео.

Благодаря использованию передовой технологии, Blue Ray состоит из более плотных слоев и читается более тонким лазером, чем обычные DVD, что позволяет хранить в пять раз больше данных, чем стандартный DVD.

Blu-ray и HD DVD - форматы высокой четкости, основанные на технологии синего лазера. Blu-ray проигрыватель использует лазер с более короткой длиной волны, чем HD DVD. Поэтому на единицу поверхности помещается больше данных. Вследствие этого однослойный диск может содержать 25 Гб данных (HD DVD - 15Гб), двухслойный - 50Гб (HD DVD - 30Гб)"[4].

На протяжении многих предшествующих десятиков лет основным носителем видеоинформации была магнитная лента.

Главными преимуществами применения магнитной ленты в специальной кассете, является защита ленты от механических повреждений и загрязнений, упрощение процесса ее зарядки в видеоаппаратуру, а так же наличие режима «автостоп» и блокировку режима записи в видеомагнитофоне (для предохранения видеофонограммы от случайного стирания).

Видеокассеты рекомендуется хранить в футлярах, защищающих их от пыли, вдали от нагревательных приборов, не допускать воздействия прямых солнечных лучей, сильных магнитных полей, ударов, резких изменений температуры и влажности.

Флэш-память является разновидностью статической памяти многоразового использования, ее полное название Flash Erase EEPROM (Electrically Erasable Programmable ROM) можно перевести как «быстро электрически стираемое программируемое постоянное запоминающее устройство». Большинство современных видеокамер поддерживает флэш-память до 64 Гб.

В числе преимуществ флэш-памяти над другими носителями информации высокая надежность, небольшое энергопотребление, ударостойкость (благодаря отсутствию движущихся компонентов и простой механической конструкции), компактность. Записанная на карту флэш-памяти информация может храниться неограниченное время.

Существуют различные форматы карт флэш-памяти: PCMCIA, Secure Digital, Compact Flash, Memory Stick, MultiMedia Card, и другие. "Они несовместимы между собой, кроме Secure Digital и MultiMedia Card, которые по своим размерам и электрическим контактам принимающего гнезда полностью взаимозаменяемы".

Самый перспективный тип носителя для непрофессионального видеокарты памяти SD. Преимущества нового формата очевидны: камеры с записью на флеш-карты компактны, легки и бесшумны, не чувствительны к тряске и падениям с небольшой высоты. На 4-гигабайтной флеш-карте умещается от 50 минут до 3,5 часов видео стандартного разрешения в зависимости от степени сжатия. В настоящее время выпускаются карты объемом до 64 Гбайт.

В современных видеокамерах формата DVD для записи используются одноразовые и перезаписываемые оптические диски диаметром 80 мм.

Изначально емкость дисков DVD составляла 3,95 Гбайт, позднее она была увеличена до 4,7 Гбайт, а для двухстороннего носителя до 9,4 Гбайт. Гарантированное число циклов перезаписи у диска DVD-RW около 1000.

Съемные компактные жесткие диски Microdrive представляют собой миниатюрную разновидность магнитных дисков типа винчестер. Используя их видеокамеры съемку ведут в формате DV. HDD- камеры, пишущие на жесткий диск

даже в максимальном качестве, могут снимать большое количество часов, так как распространенный объем памяти составляет до 120 Гб. Снятое видео легко переписать на ПК, а затем на DVD диск и смотреть на телеэкране. Это необходимо тогда, когда память заканчивается, потому что в случае полного заполнения жесткого диска заменить его ничем [5].

Blu-ray Disc - это высокочастотный оптический диск нового поколения. На каждом диске может поместиться в 5 раз больше информации, чем на одном DVD-диске. Но в настоящее время подобные технологии пока не применяются при расследовании преступлений, так как следственные подразделения не имеют соответствующего технического оснащения. Криминалистическая видеозапись играет большую роль для оперативно-розыскной деятельности и следственной практики. Благодаря ей, возможно фиксировать события и объекты в динамике. Это успешно позволяет решать поставленные задачи и цели.

Видеозапись позволяет зафиксировать значимые для следователя события, объекты, быстропротекающие процессы, сохранить информацию и просмотреть запись в любой момент.

Криминалистическая видеозапись базируется на следующих принципах:

- производство съемки определенными лицами.
- сохранение цвета передачи.
- не допускается ретушь, монтаж и уничтожение некачественных кадров.
- соблюдение правил, позволяющие установить размер и объем объекта, его передвижения, передача звука голоса человека, признаков внешности и т.д.
- фиксация применения видеозаписи в материалах уголовного дела.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зотчев В.А. Судебная фотография и видеозапись: Учебник. /Зотчев В.А., Булгаков В.Г., Курин А.А. - Волгоград: ВА МВД России, 2006. - с. 752
2. Зотчев В.А., Булгаков В.Г., Курин А.А. Судебная фотография и видеозапись: Учебник., Издательство: Шит-М, 2011 г, 816 с.
3. Ищенко Е.П. Криминалистическая фотография и видеозапись: Учеб.- практ. пособие/ Ищенко Е.П., Ищенко П.П., Зотчев В.А.. - М.: Юрист, 1999. - 438 с.
4. Кузнецов А.А., Муленков Д.В. Применение цифровых средств фиксации при производстве следственных действий // Вестник криминалистики. - 2008. - №2 (26). - с.24-31.
5. Хлопов А.В. Проблемы применения цифровых технологий видеозаписи в криминалистике // Защита информации. Конфидент. - 2003. - №1. - с.46-50.

НОСИТЕЛИ ИНФОРМАЦИИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В СОВРЕМЕННЫХ ВИДЕОКАМЕРАХ

В данной статье автор рассматривает некоторые особенности современных видеокамер в деятельности правоохранительных органов. В настоящее время в деятельности правоохранительных органов для видеосъемки применяется достаточно широкий арсенал видеотехники, начиная от бытовых видеокамер и заканчивая специализированными компьютерными видеокомплексами, для проведения видеофоноскопической экспертизы, фотограмметрических измерений и других исследований. В следственной практике обычно используется видеотехника бытовых форматов. Среди форматов видеозаписи различают аналоговые и цифровые. Они отличаются качеством изображения, типом и шириной пленки, и как следствие размерами носителя информации и самой видеокамеры. В настоящее время цифровые видеокамеры практически вытеснили аналоговые. Качество звука и изображения у цифровых на порядок выше. К тому же аналоговая запись обладает высокой чувствительностью к многократному копированию видеoinформации. При перезаписи с кассеты на кассету качество сигнала заметно ухудшается, возникают помехи, случаются выпадения элементов изображения, появляется искажение цвета.

Ключевые слова: современные видеокамеры, деятельность правоохранительных органов, компьютерные видеокомплексы, экспертиза, видеозапись.

НАМОЯНДАГОНИ ИТТИЛООТ, КИ ДАР ВИДЕОКАМЕРАХОИ МУОСИР ИСТИФОДА БУРДА МЕШАВАНД

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе хусусиятҳои дастгоҳҳои аксбардории муосирро дар ҷаҳлияти мақомоти хифзи ҳуқуқ баррасӣ намудааст. Дар айни ҳол, дар ҷаҳлияти мақомоти хифзи ҳуқуқ барои видеосабт арсенали васеи видеотехника, сар карда аз дастгоҳҳои аксбардории хизмати маишӣ то видеокомплексҳои махсусгардонидашудаи компютерӣ барои гузаронидани экспертизаи видеофоноскопӣ, ҷенкунии фотограмметрӣ ва дигар тадқиқотҳои истифода бурда мешаванд. Дар амалияи тафтишотӣ одатан видеотехникаи форматҳои видеои истифода бурда мешавад. Дар байни форматҳои видеосабти аналогӣ ва рақамӣ ҳақиқатан карда мешавад. Онҳо бо сифати тасвирҳои худ, наваз ва калонии плёнкаи ва бо ҳаҷми ғунҷониши иттилоот фарқ мекунанд. Дар айни замон видеокамераҳои рақамӣ амалан пурра ҷои видеокамераҳои аналогиро гирифтаанд. Сифати садо ва тасвир дар видеокамераҳои рақамӣ як зина боло меистанд. Ба замми ин сабти аналогӣ дорони ҳиссиётӣ баланд ба нухабардории видеоиттилоот мебошад. Ҳангоми азнавсабткунӣ аз як кассета ба кассетани дигар сифати сигнал бад мешавад, монсаҳои техникӣ ба вучуд меоянд, баъзе унсурҳои тасвир гум мешаванд, тахрифи ранг пайдо мешавад.

Калидвожаҳо: видеокамераҳои муосир, ғаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, видеокомплексҳои компютерӣ, таҷхиси видео.

STORAGE MEDIA USED IN MODERN VIDEO CAMERAS

In this article, the author examines some features of modern video cameras in the activities of law enforcement agencies. Currently, in the activities of law enforcement agencies, a fairly wide arsenal of video equipment is used for video shooting, starting from household video cameras and ending with specialized computer video complexes, for conducting video phonoscopic examinations, photogrammetric measurements and other studies. In investigative practice, video equipment of household formats is usually used. Among the video recording formats, there are analog and digital. They differ in the image quality, the type and width of the film, and as a result, the size of the media and the video camera itself. Currently, digital video cameras have almost replaced analog ones. The sound and image quality of digital devices is much higher. In addition, analog recording is highly sensitive to multiple copies of video information. When rewriting from cassette to cassette, the signal quality deteriorates noticeably, interference occurs, image elements fall out, and color distortion appears.

Keywords: modern video cameras, activities of law enforcement agencies, computer video complexes, expertise, video recording.

Сведения об авторе: *Гулмаҳмадзода Исмоил Давлатшох* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета.

Information about the author: *Gulmakhammadzoda Ismoil Davlatshokh* – second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University.

МҶҲЛАТИ ТАҒТИШИ ПЕШАКӢ

Давлатзода С. М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чӣ тавре, ки мушоҳида менамоям, Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли санадҳои байналмилалӣ кушиш намудааст то ба таври олии ҳуқуқҳои ҷабрдидагон ва айбдоршавандаҳоро ҳимоя намояд, мувозинати байни ҳуқуқи ҷабрдидагаро барои мушарраф шудан ба адолати судӣ, пурра барқарор намудани зарари аз ҷиноят расонидашуда ва ҳуқуқи айбдоршавандаро барои баррасии намудани парвандаи ӯ аз тарафи суди босалоҳият ва қонунӣ нигоҳ дорад.

Ин муқарраротҳои конститусиониро ба инобат гирифта, қайд менамоям, ки таиноти Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст аз:

- ҳимоя намудани ҳуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ аз ҷиноят зарар дида;

- ҳимоя намудани шахсият аз айбдоркунӣ, маҳкумнамоии ғайри-қонунӣ ва беасос.

Дар Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраҳои то судии истехсолоти ҷиноятӣ чунин мӯҳлатҳо муқаррар карда шудаанд, ки ҷабрдидагон ҳуқуқҳои шахсиятро дар истехсолоти судии ҷиноятӣ таъмин мекунад:

- мӯҳлати 3- шабонарӯза барои қабул ва сандидани ариза ва ё хабарҳои оиди ҷинояти содиршуда ва ё содирмешуда барои мақомоти таҳқиқ, муфаттиш, прокурор ва судя

- салоҳияти прокурор ва ё сардори шӯъбаи тафтишотӣ барои ба таври истисно дароз намудани мӯҳлат оиди қабули қз руи ариза ва ё хабар оиди ҷиноят (қ.1 мод.105);

- ғавран ба прокурор равон намудан нусхаи қарор оиди оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ

- мӯҳлати гузаронидани таҳқиқ аз руи он қорҳое, ки истехсолоти тафтиши пешакӣ ҳатмист 10 шабонарӯз

- мӯҳлати гузаронидани таҳқиқ аз руи он қорҳое, ки истехсолоти тафтиши пешакӣ ҳатмӣ нест то 1 моҳ

- мӯҳлати 10 шабонарӯза барои татбиқи қораи пешгири нисбати гумонбаршаванда;

- мӯҳлати 2-моҳи тафтишоти пешакӣ;

- мӯҳлати 2-моҳи дар ҳабси пешакӣ нигоҳ доштан ба сифати қораи пешгири;

- мавҷудияти имконияти дароз намудани мӯҳлати тафтишоти пешакӣ ва мӯҳлати дар ҳабси пешаки нигоҳ дштан аз тарафи прокурори ноҳия ва шаҳр – 1

моҳ, прокуророни вилоятҳо, ВМКБ ва ш.Душанбе – 3-моҳ, муовинони прокурори Генералӣ – 3 моҳ, прокурори Генералӣ то 3-моҳ;

- эълони айб ба айбдоршаванда- мӯҳлати 2-шабонарӯза аз лаҳзаи қабули қарор дар бораи ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ба сифати айбдоршаванда;
- эълони айб ба айбдоршаванда дар рӯзи ҳозиршавиш;
- бетаъхир пурсидани айбдоршаванда пас аз эълони айб;
- баррасии дархостҳо ва шикоятҳо дар мӯҳлати 3-шабонарӯза;
- мӯҳлати 5-шабонарӯза ба прокурор барои дида баромадани парван- даи ҷиноятӣ бо фикри айбдорӣ ба истехсолоташ воридгардида;

Қайд кардан ба маврид аст, ки бисёр мӯҳлатҳои мурофиавӣ хусусияти бисёртарафа доранд. Масалан, он мӯҳлатҳое, ки босамарии истехсолоти судиро таъмин менамоянд, чун қафолати ҳуқуқи шаҳрванд, инчунин мӯҳлатҳоеро ки барои таъмини ҳуқуқи шаҳрванд равона гардидаҳо чун қафолати босамарии истехсолоти судӣ арзёбӣ намудан ҷоиз аст.

Дар шароити имрӯза тасниф намудани мӯҳлатҳои мурофиавие, ки аз тарафи олимони маъруф В.Т. Томин, Р.Х. Якупов, А.П. Гуляев ва дигарон эътироф шудааст, қобили дастгирист.

Ин гурӯҳи олимон бо дарназардошти чунин нишонаҳо мӯҳлатҳои мурофиавиро тасниф намудаанд:

Аз нигоҳи ҷараёни бевосита мӯҳлатҳои мурофиавӣ чудо ба 2 намуд чудо мешаванд:

- мӯҳлатҳо ҳамчун қафолати саривақтии ошкорсозии ҷиноят.
- мӯҳлатҳо ҳамчун қафолати риояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ.

Ба намуди якуми мӯҳлатҳои мурофиавӣ, яъне ҳамчун қафолати саривақтии истехсолоти судӣ чунин мӯҳлатҳо дохил мешавад: ҳалли масъала оиди оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ, иҷроиши дастур, истехсолоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ ва ғ.

Ба кафили риояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни мурофиа мӯҳлати дастгиркунӣ, дар ҳабси пешакӣ нигоҳ доштан, пурсиш, баррасии арзу шикоятҳо ва дигарон.

Қайд намудан зарур аст, ки мӯҳлатҳои мурофиавӣ инчунин ба чунин гурӯҳҳо чудо мешаванд: мӯҳлатҳои алтернативӣ ва шартӣ (мӯҳлатҳои тафтишоти пешакӣ, дар ҳабси пешакӣ нигоҳ доштан).

Вобаста ба танзими мурофиавии ҷиноят мӯҳлатҳо ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: мӯҳлатҳо - лаҳзаҳо ва мӯҳлатҳо – марҳилаҳо.

Мӯҳлатҳо – лаҳзаҳо одатан дар он лаҳзаҳое муқаррар мешаванд, ки агар он ба манфиати истехсолоти судӣ бошад, ва ё барои таъмин намудани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни алоҳидаи мурофиа, ки ҳадди саривақтиро оиди ҳаракатҳои мурофиавии алоҳида, ва ё бефосилагии яққатор ҳаракатҳоро талаб менамояд, ки паё дарҳамии онҳо пештар муайян гардидааст.

Олимони соҳаи ҳуқуқи дар боло ишорашуда вобаста ба тарзи муқаррарнамоӣ мӯҳлатҳоро ба чунин гурӯҳҳо тақсим менамоянд:

А). ба мӯҳлатҳои қонун муқаррарнамуда;

Б). мӯҳлатҳое, ки аз тарафи прокурор, муфаттиш, сардори шӯъбаи тафтишотӣ, суд, судья таъин карда мешаванд. Мӯҳлатҳои гурӯҳи аввал умумихатмӣ буда, барои ҳамаи ҳолатҳои ба вучуд омадани муносибати ҳуқуқии намуди муайян, ва мӯҳлатҳои гурӯҳи дуюм бошанд танҳо барои муносибати ҳуқуқии мушаххас ҳатмӣ мебошанд.

Мӯҳлатҳое, ки бо тартиби амалигардии меъёри ҳуқуқ дар қисмати диспозитсияи он муқаррар гардидааст, дар санадҳои гуногуни мурофиавӣ (дар даъватнома, нишондодии ҳаттии муфаттиш ба мақомоти таҳқиқ ва ғ.) таъин карда мешавад. Агар мӯҳлат бо тартиби амалигардии санксияи меъёри ҳуқуқӣ муқаррар карда шавад, пас чунин ирода дар давраи тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ тавассути қарор расмӣ қунонида мешавад.

Вобаста ба таъин мӯҳлатҳо чудо мекунам ба мӯҳлатҳо барои амалӣ намудани ҳаракат ва ё худдорӣ намудан аз амалиномаи инҳо.

Мӯҳлатҳои мурофиавӣ вобаста ба муайян намудани давомнокиашон ба мӯҳлатҳои давомнокиаш муайян – ҳамин қадар соат, шабонарӯзӣ, моҳ ва ё сол

(мӯҳлатҳои муайян) ва ба мӯҳлатҳои давомнокиашон номуайян (мӯҳлатҳои номуайян) чудо мешаванд.

Вобаста ба тарзи ҳисобнамоӣ дар назарияи муруфиаи ҷиноятӣ мӯҳлатҳо тақсим мешаванд ба мӯҳлатҳои, ки ба соатҳо, шабонарӯзӣ ва моҳҳо ҳисоб карда мешаванд. Қайд намудан ҷоиз аст, ки вобаста аз бузургии ҳисобнамоӣ қоидаҳои гуногун ибтидои ҳисобкунии мӯҳлатҳо мавҷуд аст.

Мувофиқи Кодекси муруфияви ҷинояти мӯҳлатҳои муруфиявӣ бо соатҳо, шабонарӯзӣ, моҳҳо ҳисоб карда мешавад. Ҳисоб намудани мӯҳлат маънии пай дар пай ҷойивазнамоии сония, дақиқа, соат, шабонарӯзӣ дорад, яъне хусусияти объективонаи ҳуди вақт, ки аз тарафи инсон баҳо дода мешавад. Дар назар бояд дошт, ки гузариш танҳо ҳоси вақти ҷорӣ аст, зеро агар мӯҳлат нагузарад, пас ҳизро ҳисоб карда намешавад.

Фаромуш набояд кард, ки КМҶ ҚТ муқаррар намудааст, ки дар вақти ҳисоб намудани мӯҳлати муруфиявӣ ҳамон соат, рӯз, ки ҳисобнамоӣ аз он оғоз мегардад, ба инобат гирифта намешавад. Агар мӯҳлат бо соат ҳисоб карда шавад, пас соате, ки аз он ҳисобкунӣ ибтидо мегирад, ба инобат гирифта намешавад.

Ҳангоми ҳисоб намудани мӯҳлати муруфиявӣ вақтҳои ғайриқорӣ низ ба ҳисоб гирифта мешавад.

Агар мӯҳлат бо шабонарӯзӣ ҳисоб карда шавад, он бо ба итмомрасии соати 24 шабонарӯзи охири ба интиҳо мерасад. Вале, агар мӯҳлат бо моҳҳо ҳисоб карда шавад, пас мӯҳлат дар рӯзи охири моҳ, вале агар ин моҳ рӯзи мувофиқ надошта бошад, он гоҳ дар рӯзи охири ин моҳ ба итмом мерасад.

Қонуни муруфияи ҷиноятии ҚТ муқаррар намудааст, ки агар интиҳои мӯҳлат ба рӯзи ғайриқорӣ рост ояд, пас рӯзи охири мӯҳлат рӯзи авали қори пас аз он ҳисобида мешавад.

Дар сурати то итмоми мӯҳлат шикоят, дархост ва ё дигар ҳуҷҷат ба почта ва ё шахси ваколатдори қабулнамои он супорида шуданаш мӯҳлат аз дастрафта ҳисоб намешавад.

Дар сурати мавҷуд будани сабабҳои бозътимод мӯҳлатҳо бояд дар асоси қарори ваҷҳноки таҳқиқгар, муфаттиш, прокурор ва ё судя барқарор карда шаванд.

Вобаста ба таносуби ҳамдигар мӯҳлатҳо ба умумӣ ва махсус тақсим мешаванд. Алоқамандии онҳо – ин муносибати тобеият мебошад.

Инчунин, мӯҳлатҳо вобаста ба оқибати ҳуқуқи ҳисобкунӣ чудо мешаванд ба баамалбарории ҳуқуқ ва иҷро намудани уҳдадорӣҳо.

Ҳамин тавр, мӯҳлатҳои муруфиявӣ дар муруфияи ҷиноятӣ намуди ҷудогонаи воситаҳои ҳуқуқие мебошад, ки баҳри таъмин дурусти амалигардии таъиноти истеҳсолоти судӣ нисбати ҳар як парвандаи ҷиноятӣ, яъне намуди қаролати муруфиявӣ, ҳисобида мешаванд. Қобили қайд, аст ки якқатор муруфиячиён ҳангоми бмасъалаҳои гуногуни ба мӯҳлатҳои муруфиявӣ алоқаманд, дар муруфияи ҷиноятӣ ба онҳо нақши қаролатҳои муруфияви ро ташбеҳ медиҳанд. Профессор Л.А. Мариупольский навиштааст: Мавҷудияти маҳдудиятҳои ҳудуди вақти муруфиявӣ, ки дар ҷаҳорҷубаи он бояд тафтишоти пешакӣ ба итмом расад, яке аз қаролатҳои муруфиявӣ, ки ба ҷабрида ва айбдоршаванда пешниҳод карда шудааст, то онҳоро аз тангкунии беасос ва ғайриқонунии ҳуқуқҳои граҷданияшон нигоҳ дорад. Дар ин зумра олим А.П. Гуляев бошад ҷунин қайд менамояд, «мӯҳлатҳои муруфияи ҷиноятӣ ин намуди қаролатҳои муруфияве мебошанд, ки дар маҳдуд намудани вақт барои иҷро намудани ин ё он ҳаракатҳои муруфиявӣ вобаста аст».

Ба ҳамагон маълум аст, ки истеҳсолоти муруфияи ҷиноятӣ бо оғоз гардидани давраи парвандаи ҷиноятӣ ибтидо мегирад. Мӯҳтавои дарваи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ин фаъолияти мақомотҳои ваколатдори давлатӣ ва шахсони мансабдорро вобаста ба баррасии аризаҳо оиди ҷиноят, ки аз қисматҳои қабул, қайд, санҷиши маълумоти гирифташуда ва қабули қарор нисбати он иборат мебошад, фаҳмида мешавад.

Имрӯз асоси баҳаракатдории муруфияи ҷиноятиро на аризаи ҷабрида, балки қарор оиди оғози намудани парвандаи ҷиноятӣ бозида нуқтаи ҳисоб, ибтидои ҳаракати байниҳамдигарии давлат ва инсон дар муруфияи ҷиноятӣ эътироф мешавад.

Дар тӯли бисёр солҳо масъалаи таъмини қонуният дар давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ бағоят ҳалталаб ба ҳисоб меравад. Ин шаҳодати пинҳонкунии ҷиноятҳо аз ҳисобот, бо роҳи қабул ва ё қайд накардани аризаву хабарҳо оиди ҷиноят, мебошад. Дар бисёр ҳолатҳо санчиши рӯякӣ ва бесифат гузаронида мешавад, ки дар натиҷаи он радкуниҳои беасос ва ғайриқонунии зиёд аз оғози парвандаи ҷиноятӣ ба вучуд меоянд. Дар бисёр мавридҳо мӯҳлатҳои 3-шабонарузӣ ва ҳатто 10-шабонарузии санчиши аризаву хабарҳо оиди ҷиноятҳо, ки КМЧ ҚТ муқаррар намудааст вайрон карда мешаванд. Қобили қайд аст, ки дар ин самт вайронкунии қонун хело зиёд ба чашм мерасанд ва хусусияти «одатӣ»-ро гирифтаанд.

Имрӯзҳо кормандони мақомоти прокуратураи Тоҷикистон дахҳо ҷиноятҳои ба қайд нагирифташударо ошкор намуда, ба қайд мегузоранд ва тафтиши онҳоро ба роҳ мемонанд.

Қайд намудан ба аврид аст, ки имрӯз КМЧ ҚТамалан тартиби қабул, қайд ва ба ҳисобгирии аризаву хабарҳо оиди ҷиноятҳо муқаррар наменамояд. Ин масъалаҳо аз тарафи Дастурамалҳои идоравӣ ба танзим дароварда мешаванд. Дар мақомотҳои қорҳои дохилӣ аризаву хабарҳо оиди ҷиноятҳо дар Дафтари қайди ҷиноятҳо (ДҚЧ ва ё ба забони русӣ – Журнал учета преступлений) ва дигар хабарҳо оиди ҳодисаҳо дар Дафтари қайди маълумотҳо (ДҚМ ва ё бо забони русӣ-Журнал учета информации) аз қайд гузаронида мешаванд. Як чизро фаромӯш набояд кард, аз он ки дар кадом дафтар маълумоти воридгардида аз қайд гузаронида мешавад, мӯҳлат, фақли санчиши он ва қабули қарор вобаста мебошад.

Масъалаи мураккабе, ки дар рафти баррасии аризаву хабарҳо оиди ҷиноятҳо мавуд аст, ин вайрон намудани мӯҳлатҳои санчиши ин аризаву хабарҳо мебошад.

Гарчанде дар таҷриба муҳлати санчишро то як моҳ дароз прокурори ваколатдор дароз менамояд менамоянд, вале КМЧ ҚТ инро муқаррар накардааст. Маълумотҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки ба ҳисоби миёна қариб 7-9% парвандаҳои ҷиноятӣ бо вайрон намудани мӯҳлатҳои муқаррарнамудаи қонун оғоз карда мешаванд.

Таҳқиқгар Рыжаков А.П. чунин асосҳоро дар рафти санчиши хабарҳо оиди ҷиноятҳо ҳамчун асоси вайронкунии талаботҳои қонун эътироф намудааст:

- сохтакории маводҳо ва қарорҳои қабулнамуда;
- кашол додани мӯҳлатҳои санчиш ва саривақт қабул накардани қарори дахлдор;
- ба амал баровардани баъзе ҳаракатҳои тафтишотӣ ва дигар ҳаракатҳое, ки дар қисмати санчишӣ иҷозат дода намешавад ва ғ.

Ба назари мо чунин менамояд, ки ҳам сабабҳои объективӣ ва ҳам сабабҳои субъективӣ вайрон намудани мӯҳлатҳо дар ин қисмат мавҷуданд. Ба сабабҳои субъективӣ он вайронкуниҳоро ворид намудан мумкин аст, ки бо гуноҳи кормандони мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ пайдо мешаванд – кашолакорӣ, муносибати расмӣ нисбати ариза, бевидодона муносибат намудан ба ӯҳдадориҳои худ ва ғ.

Мувофиқи талаботҳои КМЧ ҚТ ариза ва хабарҳо оиди ҷиноятҳо мумкин аз аз руи тобеияти тафтишотиашон, ҳудудиашон фиристода шаванд. Аз ин сабаб дар амалия дар бисёр ҳолатҳо саволҳои мураккабе оиди ҳуқуктабикнамоӣ пайдо мешаванд. Масалан, аз кадом лаҳза мӯҳлати қабули қарор вобаста ба ариза ва ё хабар ҳисоб карда шавад: аз лаҳзаи қайд гардида шудани он ва ё аз рузи дастрас гардидани он ба дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ? Қайд намудан ҷоиз аст, ки чаврби бевосита оиди ин масъала дар қонунгузорӣ мавҷуд нест.

Дигар муаммоя, ки имруз кормандони амалия ва олимони зери тишвиш қарор додаст, ин масъалаи аз тарафи прокурор бекор карда шудани қарор оиди рад намудан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ ва фиристодани маводҳо ба санчиши иловагӣ мебошад, зеро дар инҳо низ саволе оиди мӯҳлати гузаронидани чунин санчиш ба миён меояд. Қобили қайд аст, ки дар чунин мавридҳо ин масъала гуногун ҳал шуда истодааст.

Пас аз баровардани чунин санад мурофиавӣ аллакай давраи тафтишоти пешакӣ ибтидо мегирад. Ба истиснои муқаррароти КМЧ ҚТ, яъне пас аз оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ а) прокурор парвандаро барои истехсолоти тафтишоти пешакӣ ва ё таҳқиқ мефиристад; б) муфаттиш ба тафтишоти пешакӣ, таҳқиқгар ба таҳқиқ шурӯъ мекунад; в) судя парвандаро барои гузаронидани

тафтишоти пешакӣ ва ё таҳқиқ мефиристад ва ё онро барои баррасӣ ба суд мегирад.

Ба итмом расонидани тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ дар мӯҳлати муқаррарнамудаи қонуни мурофиавии ҷиноятӣ – яке аз шартҳои натиҷа бахшии таъиноти мурофиавии ҷиноятӣ ва таъмини ҳуқуқи манфиатҳои қонунии иштирокчиёни мурофиа мебошад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки барои риоя намудани мӯҳлати тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ, ки аз тарафи қонун муқаррар шудааст як қатор омилҳо таъсир мерасонанд. Масалан, мӯҳлати тафтишотро мӯҳлати шинос намудани айбдоршаванда ва ҷимоячии ӯ ба маводҳои парвандаи ҷиноятӣ хело назаррас кам менамояд; барои дароз намудани мӯҳлати тафтишоти пешакӣ дар баъзе ҳолатҳо дароз ва давомияти гузаронидани экспертизаҳои судӣ таъсир мерасонанд. Боз доштани мӯҳлати тафтишоти пешакӣ бевосита ба ҳуқуқҳои конститусионии ҷабрдида даҳолат менамояд ва ғ.

Гуфтаҳои болоӣ ба чунин хулоса меоварад, қонунгузор мӯҳлатҳои истеҳсолоти тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқро муқаррар намуда истода, то андозае дар ҳолати дуранг қарор мегирад. Аз як тараф, зарур аст, ки ба таври қотеъ мӯҳлати тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ бо мақсади таъмини таиноти мурофиавии судии ҷиноятӣ кам карда шавад, аз тарафи дигар – бояд ҳуқуқи иштирокчиёни мурофиа таъмин карда шавад.

Қайд намудан лозим аст, ки муфаттиш бояд муҳлати тафтишоти пешакиро риоя намояд, вале маҳаки асоси дар фаъолияти тафтишотии муфаттиш дар он аст, ки дар истеҳсолоти ӯ дар як вақт якчанд парвандаи ҷиноятӣ қарор дорад.

Таҷрибаи тафтишотӣ, ҳолатҳои қонунғузорию омӯхта, таҳлил намуда истода, кушиш менамоем, ки муҳлати воқеи (реалӣ)-и лозимаро, ки муфаттиш барои тафтишоти пешакӣ сарфа месозад, муайян намоём. Ба якҷан маълумотҳои арифметикӣ бояд назар андохт: дар ҳудуди ду моҳ ба ҳисоби миёна 17 рӯзи истироҳат барои муфаттиш рост меояд; тахминан дар як моҳ муфаттишро лозим меояд, ки навбатдорӣ намояд ва дар ин рузҳо албатта ӯ имконияти ба тафтишоти пешакии парвандаи ҷиноятӣ машғул шуданро надорад. Аз ин лиҳоз қайд намудан ба маврид аст, ки мӯҳлати «тоза» барои тафтишоти як парвандаи ҷиноятӣ аллакай на 2 моҳ, балки як моҳу 10-12 рузро дарбар мегираду ҳалос. Ба ғайр аз ин сабабҳои мавҷуда боз муфаттишро лозим аст, ки дар доираи муқаррароти КМЧ ҚТ дар ин мӯҳлат ҷабрдида, айбдоршаванда ва ҷимоячии уро бо тамоми маводҳои парвандаи ҷиноятӣ шинос намояд. Бевосита саволе ба миён меояд: оё муфаттиш метавонад, ки дар ин доираи вақт ҳамаи ҳолатҳои воқеии парвандаро муайян намуда, тафтишотро ҳаматарафа ба амал барорад?

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06 ноябри соли 1994. Бо тағйироту иловаҳо аз 26.09.1999, 22.06.2003 ва 22.05.2016 сол. Душанбе: «Матн» 2016.
2. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон». Аҳбори Маҷлиси Оли Т. – 2005. - № 7.
3. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2010.
4. Конституция Республики Таджикистан.-Душанбе, 2003.-34с.
5. Зинатуллин З.З., Салахов М.С., Чулюкин Л.Д. Подследственность уголовных дел. - Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1986.
6. Салахов М. С. Подследственность в советском уголовном процессе: Дис...канд. юрид. наук Казань, 1972.
7. Уголовный процесс. Учебник / Под ред. П.А. Лупинской. - М.: Юристъ, 2005.
8. Павлов Н.Е. Общие условия предварительного расследования (сравнительное исследование): Учебное пособие. - М.: Академия МВД СССР, 1982.

МҶҲЛАТИ ТАФТИШИ ПЕШАКӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аҳмияти мӯҳлати тафтиши пешакӣ таҳлил карда шудааст. Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ муаллиф кушиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи шартҳои умумии тафтиши пешаки истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанию хориҷӣ ва амалияи ҳуқуқатбиқкунӣ мафҳум ва аҳмияти мӯҳлати тафтиши пешакӣ мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор диҳад. Дар мақолаи мазкур яке аз самтҳои муҳими мӯҳлати тафтиши пешакӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Муфаттиш дар рафти тафтиши пешаки парвандаҳои ҷиноятӣ мӯҳлати тафтиши пешакӣ-ро хатман мувофиқи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд риоя намояд. Муаллиф дар асоси омӯзиши ва таҳлили адабиёти илмӣ муайян намуд, ки мӯҳлати тафтиши пешакӣ - ин сифр мафҳуми мурофиавӣ-ҷиноятӣ буда бо зарурияти ҳудудгузории вақолатҳои мақомоти тафтишотӣ оид ба бурдани категорияи муайяни парвандаҳои ҷиноятӣ вобаста аст.

Калидвожаҳо: шартҳои умуми тафтиши пешаки ,тобеияти тафтишоти, муҳлатҳои муурофиави, таҳқиқ ва тафтиши пешаки, муҳлати тафтиши пешакӣ, муфаттиш.

СРОК ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ ПРОВЕРКИ

В статье анализируется понятие и важность сроков предварительного расследования. Принимая во внимание важность темы, автор попытался рассмотреть и изучить понятие и значение срока предварительного расследования на общих условиях проведения предварительной экспертизы использования юридической литературы отечественных и зарубежных ученых и правоприменительной практики. . В данной статье исследуется один из важнейших аспектов предварительного следствия. При предварительном расследовании уголовных дел следователь обязан соблюдать сроки предварительного расследования в соответствии с действующим законодательством Республики Таджикистан. На основании изучения и анализа научной литературы автор определил, что срок предварительного следствия равен нулю, что является процессуально-уголовным понятием и связано с необходимостью ограничения полномочий следственных органов по ведению отдельных категорий уголовных дел. .

Ключевые слова: общие условия предварительного расследования, подсудность расследования, сроки производства, следствие и предварительное следствие, срок предварительного расследования, следователь.

PRE-INSPECTION PERIOD

The article analyzes the concept and importance of the terms of the preliminary investigation. Taking into account the importance of the topic, the author tried to consider and study the concept and meaning of the term of preliminary investigation on the general terms of conducting a preliminary examination of the use of legal literature of domestic and foreign scientists and law enforcement practice. . This article examines one of the most important aspects of the preliminary investigation. During the preliminary investigation of criminal cases, the investigator is obliged to observe the terms of the preliminary investigation in accordance with the current legislation of the Republic of Tajikistan. Based on the study and analysis of scientific literature, the author determined that the term of the preliminary investigation is zero, which is a procedural and criminal concept and is associated with the need to limit the powers of investigative bodies to conduct certain categories of criminal cases.

Keywords: general conditions of preliminary investigation, jurisdiction of investigation, terms of production, investigation and preliminary investigation, term of preliminary investigation, investigator.

Сведения об авторе: *Давлатзода Саидмухаммад Мустафо* – Таджикский национальный Университет, магистрант юридического факультета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел: 900-02-07-82

Information about the author: *Davlatzoda Saidmuhammad Mustafa* – Tajik National University, Master's student of the Faculty of Law. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe. Phone: 900-02-07-82

ҚИСМАТИ ТАЁРИИ МАҶЛИСИ СУДӢ ВА ТАФТИШИ СУДӢ

Давлатшоев Н. Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чигунае, ки ба мо маълум аст, давраи муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ яке аз даврони муурофиаи ҷиноятӣ буда, аз як чанд қисматҳои ба ҳамдигар алоқаманд иборат аст, ки танҳо дар ҳамбастаги таиноти ин давра амали мегардад. Дар қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ танҳо он масалаҳое бараси мешаванд, ки бевосита ба ташкили қисматҳои дорад. Муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ аз панҷ қисмат иборат мебошад, ки имрӯз мо оиди ду қисмати аввалаш яъне қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ ва тафтиши судӣ истода мегузарем.

1. Қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ;
2. Тафтиши судӣ;
3. Музокираи судӣ ва луқмапартоӣ;
4. Суханони охирии судшаванда;
5. Баровардани ҳукм;

Қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ, барои бо муваффақият ва дуруст омода шудани парванда ба тафтиши судӣ аҳмият дорад. Вай барои пешаки ташкил ва тафтиш қардани ҳамаи ҳолатҳое, ки дар тафтиши судӣ таҳқиқ қарда мешавад, мавҷуд будани онҳо санҷида мешавад. Дар ин марҳилаи муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ суд қарор мебарорад, ки таҳқиқи далелҳо ва муайн қардани амали ояндаи парвандаро, талаб мекунад¹. СТ 134.

Чӣ тавре, ки пештар қайд қарда шуд, ки муҳокимаи судӣ дар суди марҳилаи якум, давраи марказии пешбурд аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ мебошад. Фаъолияти, ки дар давраи мазкур анҷом дода мешавад, бо мавҷуд будани қарорҳои махсус, ҳифзи ҳимояи ҳамаҷаҳонаи ҳуқуқу

манфиатҳои қонунии шахсонӣ ба муурофияи ҷиноятӣ ҷалб карда шударо таъмин менамояд, тавсиф карда мешавад. Маҳз вобаста ба ҳамин, қонун ба танзимдарории муфасали расмиёти муҳокимаи судиро дар суди марҳилаи якум пешбинӣ кардааст 2. С 361.

Дар кодекси муурофияи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон боби 33 аз якҷанд модда иборат аст, ки маҳз ба ҳамин қисмати муҳокимаи судӣ бахшида шудааст. Қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ бо якҷанд амалҳо гузаронида мешавад, ки ин амалҳо чунинанд:

- бо кушодани муҳокимаи судӣ ва санҷиши иштирокчиёни муурофия дар суд;
- бо аниқ кардани иштироки қонунии ҳамаи субъектон дар муҳокимаи судӣ;

- бо фаҳмонда додани ҳуқуқҳои шахсоне, ки дар парванда иштирок мекунад саргози маҷлис раискуанда маҷлиси судиро дар макон ва замон ҳуснӣ оғоз бахшида, оиди бараси намудани парвандаи ҷиноятӣ мушахас ба маълумоти ҳозирин мерасонад.

Сипас котиб дар бораи ба суд ҳозир шудани прокурор, судшаванда, ҳимоятгар, ҷабрида, ҷавобгари граҷданӣ, даъвогари граҷданӣ ва намояндагони онҳо, тарҷумон, шохидон, коршиносон, мутахассисон ва оид ба сабабҳои ҳозир нашудани яке аз онҳо ахборот медиҳад. Баъд аз ин муайян карда мешавад, ки дар ғоибии яке аз иштирокчиёни муурофия ҳал кардани парванда имконпазир аст ё не, дар ин ҳусун андешаҳои иштирокчиёни дар ин бора шунида мешавад.

Ҳамзамон раискуанда агар зарур шуморад дар ғоибии иштирокчи гузаронидани муурофияро ба муҳокима шуруъ мекунад. Дар сурати аз

ҷониби тарафҳо рад кардан, оиди он, ки дар ҳузури шохидон бояд гузаронида шавад. Дар чунин ҳолат парванда боз дошта ё мавқуф гузошта мешаад

Раискуанда баъди тафтиш кардани ҳозиршудагонӣ муурофия агар дар парванда тарҷумон иштирок намояд, дар чунин ҳолат раискуанда

ҳуқуқ ва уҳдадорихои уро фаҳмонида медиҳад, аз ҷумла уро мефаҳмонад, ки ба суд нишондод ё баёноти шахсони иштирокчи парвандаро, ки

забони пешбурди муурофияро намедонад ва ба ин шахсон мазмуни

нишондод ё байёнои ба ҳуҷатҳоеро, ки дар суд эълон шудааст, дақиқ ва пурра тарҷума кунад. Ҳамчунин амри раискуанда ва қарори суд, судяро ба таври дуруст тарҷума кунад.

Ба тарҷумон инчунин фаҳмонда мешаад, ки барои дақиқ намудани тарҷума ба шахсони иштирокчи парванда савол диҳад ҳамчунин шинос шудан ба протоколи маҷлиси суд ва байён кардани эрод оид ба дурустии тарҷумааш фаҳмонида дода мешавад. Тарҷумон аз ҷониби раискуанда дар бораи ҷавобгари ҷиноятӣ яъне дидаю доништа нодуруст тарҷума кардан (моддаи 352 КҶ ҚТ), огоҳ мекунад ва он дар протокол дарҷ карда бо имзои ҳуди тарҷумон тасдиқ карда мешавад. Ҳамчунин ба тарҷумон фаҳмонда мешавад, ки барои саркаши аз иҷрои уҳдадори бо тартиби муқарар шудаи қонунгузори ба ҷавобгари кашида мешавад (моддаи 351 КҶ ҚТ). Сипас раискуанда шохидонро то оғози пурсиш аз маҷлиси суд бароварда дар ҷое, ки муайян шудааст, мегузаронад ва то даъвати ӯ шохидон интизор мешаванд.

Ҳамзамон раискуанда ҷораҳо меандешад, ки шахсони пурсидашуда бо шахсонӣ нопурсидашуда бо ҳамдигар мулоқот накунад. Дар чунин маврид ба ғайр аз андешидани ҷораҳо оиди гуфтугӯ накардани шохидон раискуанда ба шохидон дар бораи ҷавобгари ҷиноятӣ, оиди надодани нишондод ва ё дидаю дониса додани нишондоди бардуруғ огоҳ мекунад ва бо имзои онҳо дар протокол дарҷ карда мешавад.

Баъдан раискуанда шахсияти судшаванадро муайн мекунад: Яъне ном, номи падар, фамилия, сол, моҳ, рӯз, ҷои таваллуд, дониستاني забоне, ки бо он пешбурди парванда гузаронида мешавад, ин чунин ҷои истиқомат, машғулият, таҳсилот, вазъи оилави ва дигар маълумотҳоеро ки ба шахсияти ӯ алоқаманд аст, пурсида муайян мекунад.

Сипас раискуанда муайян мекунад, ки оё ба судшаванда нусхаи фикри айбдоркунӣ ё қарори мақомоти таҳқиқ оид бо оғози парвандаи ҷиноятӣ супорида шудааст ва кай ин қор анҷом дода шудааст. Муҳокимаи судиро дар муҳлати се шабона рӯз аз рӯзи супоридани фикри айбдори ё қарори мақомоти таҳқиқ оид ба оғози парвандаи ҷиноятӣ мумкин нест. Раискуанда ҳаياتи судро элон намуда, маълум мекунад, ки кадоме аз иштирокчиёни айбдоркунанда, ҳимоятгар, ҷабрида ва намояндаи ӯ даъвогари граҷданӣ ва намояндагони онҳо инчунин котиби маҷлиси суд, коршинос, мутахассис ва тарҷумон мебошад.

Раисикунанда ба тарафҳо ҳуқуқҳояшонро дар бораи тибқи тартиби мукарашудаи кодекси мурофиаи ҷиноятӣ мефаҳмонад, яъне оиди раддия ба ҳайати суд, яке аз судияҳо инчунин оид ба ҳар як шахси иштирокчи мурофиа мефаҳмонад. Раисикунанда нафакат ҳуқуқу уҳдадорихои судшавандаро фаҳмонда диҳад, балки пурсиш мекунад, ки ҳуқуқҳояш фаҳмо аст ё шарҳи заруриро талаб менамояд. Агар раискунанда парвандаро нисбати якчанд айбдоршавандагон дида баромада истода бошад, дар як вақт ба ҳамаи онҳо ҳуқуқи онҳоро фаҳмонда, баъд ба ҳар яки онҳо савол медиҳад, ки ҳуқуқҳои онҳо фаҳмоаст ё не. Ҳамчунин раисикунанда ҳуқуқ ва уҳдадорихои ҷабрдида, даъвогари гржданӣ, ҷавобгари граждани ва намояндагонӣ онҳоро фаҳмонида медиҳад. Раисикунанда ба ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагонӣ онҳо ҳуқуқҳояшонро мефаҳмонад аз ҷумла меҳафмонад, ки онҳо ҳуқуқ доранд.

Далелҳо пешниҳод кунанд, раддия изҳор намояд, дархост кунанд, бо забони модарӣ ё дигар забоне ки медонанд нишондод диҳанд, аз кӯмаки тарҷумон, ройгон истифода баранд, намоянда дошта бошад, бо протоколи амалҳои тафтиши, ки бо иштироки онҳо газаронида шудаанд шинос шаванд ва ба онҳо эрод баён кунанд, бо иҷозати суд дар суд тибқи дархости онҳо, намояндашон иштирок кунанд, аз ҳуқуқ ё таъинот қарори суд шикоят кунанд, дар баррасии суд, эътирозу шикоятҳои пешниҳод гардида, иштирок намоянд, онҳо вазифадоранд маълумоте, ки дар суд пайдо мешавад фош накунанд. Дар мурофиа суди тартиботро риоя кунанд инчунин дорои ҳуқуқ ва уҳдадорихои дигари мурофиави мебошанд.

Ба ҷабрдида оид ба парвандаҳои айбдоркунии хусуси ва хусуси-умуми, инчунин оид ба ҷиноятҳои наҷандон вазнин ва дараҷаи миёна ҳуқуқҳояш дар бораи ошти шудан бо судшаванда, фаҳмонда мешавад. Раисикунанда ба қоршинос ҳуқуқу уҳдадорихояшро фаҳмонда, ӯро огоҳ месозад. Қоршинос дар ҳолате даъват карда мешавад, ки ҳангоми муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ донишҳои махсус дар соҳаи илм, техника, фарҳанг ё касбу ҳунар зарур аст. Ба сифати қоршинос ҳар шахсе, ки барои пешниҳоди ҳулоса дониши махсус ва дар ҳолатҳои зарури иҷозатномаи дахлдор дорад, даъват шуданаш мумкин аст⁴⁸.

Раисикунанда ба мутахассис ҳуқуқу уҳдадорихояшро фаҳмонда, ӯро дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ, барои рад ё саркашӣ аз иҷрои уҳдадорихои пешбиникардаи Кодекси мурофиаи ҷиноятӣ огоҳ намуда аз ӯ забонхат мегирад, ки он ба протоколи маҷлиси суд ҳамроҳ карда мешавад. Шахсе, ки ба суд дархост пешниҳод кардааст, бояд нишон диҳад, ки барои муайян кардани маҳз кадом ҳолатҳо далелҳои иловагӣ заруранд.

Суд, судя фикри дигар иштироккунандагонӣ муҳокимаи судиро шунида, бояд ҳар як дархости баён шударо мавриди барраси қарор дода, онҳоро қонун гардонад ё дар бораи рад кардани дархост, таъиноти (қарори) асоснок барорад. Суд, судя ҳуқуқ надорад, ки қонун кардани дархости пурсиши шохидонро дар маҷлиси суд, ки бо ташаббуси тарафҳо ҳозир шуданро рад намояд. Шахсе, ки дархоста аз тарафи суд, суд рад шудааст, ҳуқуқ дорад минбаъд низ ба суд дархост пешниҳод кунад. Ҳангоми ҳозир нашудани яке аз иштирокчиёни муҳокимаи судӣ аз ҷумла шохид, қоршинос, ё мутахассис, суд фикру андешаҳои онро дар хусуси имконпазирии муҳокимаи парвандаи ҷиноятӣ, шунида ба ҳулосаи аниқ меояд.

То ҳалли масъалаи мавқуф гузоштани муҳокимаи парванда суд, судя метавонад, тафтиши судиро оғоз намуда, шохидони ҳозиршуда, қоршинос ё мутахассис, ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагонӣ онҳоро пурсиш кунад ва сипас дар бораи мавқуф гузоштани муҳокима таъинот (қарор) мебарорад. Агар пас аз ин парванда дар ҳама ҳаёти суд, бараси карда шавад шахсони пурсидашуда дар маҷлиси суд танҳо дар ҳолатҳои зарури бо ташаббуси суд ё бо дархости тарафҳо, даъват карда мешавад. СТ 301-307.

Тафтиши судӣ марҳилаи марказии муҳокимаи судӣ мебошад, ки дар доираи он таҳқиқи далелҳои ҳам дар маводҳои парвандаи ҷиноятӣ мавҷуд буда ва ҳам аз ҷониби тарафҳо ба таври иловагӣ ба суд пешниҳод шуда, сурат мегирад. Қобили қайд аст, ки боби 34 Кодекси мурофиаи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз ба ҳама қисмат бахшида шудааст. Бояд қайд кард, ки дар ин қисмати муҳокимаи судӣ тамоми принципҳои мурофиаи ҷиноятӣ ба амал бароварда шудааст, суд бевосита далелҳои дар парванда мавҷуд бударо, мавриди тадқиқ қарор дода бо риояи талаботҳои мурофиави адолати судиро нисбати парвандаи ҷиноятӣ ба амал мебарорад.

Тафтиши судӣ ҳамчун қисмати муҳокимаи судӣ дар шароити шифоҳӣ, ошкоро бевосита ва мувоҳисавию баробарҳуқуқи тарафҳо ва ба вучудории дигар принципи мурофиавии ҷиноятӣ ва шартҳои умумии муҳокимаи судӣ, тадқиқи

далелҳои ҷамъоварда шуда аз рӯи парванда бо мақсади муайян намудани ҳамаи ҳолатҳои парванда, айбдорӣ судшаванда ва ҳали одилонаи қор аст. Тафтиши суди аз байёни моҳияти айбдоркуни пешниҳод шуда, дар ҳақи судшаванда аз ҷониби айбдоркунандаи давлатӣ дар парвандаи айбдоркунии хусуси бошад аз байёни шикоят аз ҷониби айбдоркунандаи хусуси ё намоёндаи ӯ оғоз мегардад.

Баъдан раисикунанда аз судшаванда мепурсад, ки оё моҳияти айби ба ӯ эълон шуда ғаҳмоаст бо айби эълоншуда ҳудро гунаҳгор меҳисобат ё не оё хоҳиш дорад, ки ба айби эълоншуда муносибати ҳудро байён намояд. Ҳангоми ноғаҳмо будани айб ба судшаванда моҳияти он ғаҳмонда мешавад.

Тарафи ҳимоякунанда метавонад дар ҳамин вақт аз ифодакуни фикри ҳуд ҳудори кунад, ки ин ҳолат наметавонад ҳукуки ӯро дар байёни муносибати ӯ дар давраи ояндаи муҳокимаи суди маҳрум созад. Давраи мазкур бо масъалаи муайян намудани пайдар пай тадқиқи далелҳо тобеъ аст.

Ин пайдарпайӣ бо принсипи мубоиҳсаваӣ ва баробарҳукуки тарафҳо асос меёбад. Далелҳое ки аз тарафи айбдоркунанда пешниҳод мешавад баъд тарафи ҳимоякунанда навбати пешниҳоди далелҳоро ҳар яке аз тарафҳо пешниҳод мекунад. Агар дар парванда якҷанд судшаванда иштирок карда бошанд навбати пешниҳоди далелҳоро суд муайн мекунад.

Раисикунанда ба судшаванда ҳукуки ӯро дар бораи дода ё надодани нишондод нисбат ба айби ба ӯ эълон шуда ба ҳолатҳои дигари парванда ғаҳмонда медиҳад инчунин дар бораи он ки тамоми гуфтаҳои ӯ мумкин аст ба муқобили ӯ истифода шаванд оғоҳ месозад. Ҳангоми ба додани нишондод рози будани судшаванда саравал ӯро ҳимоятгар ва иштирокчиёни муҳофия аз тарафи ҳимоя ва сипас айбдоркунандаи давлати ва иштирокчиёни муҳофия аз тарафи айбдоркуни пурсиш мекунад. Раисикунанда саволҳои раҳнамукунанда ва ба парванда дахлнодоштаро аз байн мебардорад.

Суд, судя пас аз пурсиши судшаванда аз ҷониби тарафҳо ба ӯ савол медиҳад, вале саволҳои дақиқкунанда дар ҳар лаҳзаи пурсиш дода шуданаш мумкин аст. Чи ҳеле, ки маълум аст, тафтиши судӣ яке аз қисматҳои муҳими муҳокимаи суди ба ҳисоб меравад, ки дар он пурсиш мавқеи ҳосро дорад. Санъати муҳофияи суди санъати пурсиш аст. Дар адабиётҳои илми оиди мавқуми пурсиш фикру ақидаҳо бисёранд, лекин дар ҳама ҳолат муаллифон қайд мекунанд, ки ин ҳаракат дар доираи қонун ва қоидаҳои махсус гузаронида мешавад.

Дар КМЧ ҚТ қоидаҳои гузаронидани пурсиш дар ҳардӯи қисмҳои муҳофияи ҷиноят, яъне пурсиш дар давраи таҳқиқи ибтидоӣ ва тафтиши пешакӣ (фасли шашум), ва дар дида баромадани қорҳо дар суди инстансияи якум (фасли ҳаштум) нишон дода шуда аст. Аз ҷумла дар давраи тафтиши судӣ пурсиши судшаванда (моддаи 311 КМЧ ҚТ) пурсиши шохидон (моддаи 314 КМЧ ҚТ), пурсиши шохиди ноболиғ (моддаи 316 КМЧ ҚТ), пурсиши шахси ҷабрдида (моддаи 313 КМЧ ҚТ) ва пурсиши эксперт (моддаи 318 КМЧ ҚТ) нишон дода шудаанд. Дар КМЧ ҚТ қайд карда шудааст, ки дар тафтишоти судӣ ҳимоячи ва ҳимоячи ҷамъияти дар пурсиш ҳукуки иштирок намуданро доранд. Дар пурсиши даъвогар ва ё дигар иштирокчиёни муҳофияи суди оид ба парвандаҳои граждани низ талаботҳо қайд шудаанд.

Дар ғаъолияти адвокатӣ мавқеи пурсиш бениҳоят қалон аст, зеро дар ҷараёни он ҳақиқат муқарар карда мешавад. Мувофиқи талаботи қонунгузори муҳофияви пурсиш дар доираи қонун бояд гузаронида шавад. Қонунгузори муҳофияви оид ба дидани парвандаҳои ҷинояти дар суд нисбати гузаронидани пурсиш қоидаҳои асосиро пешбини намудааст (онҳо дар моддаҳои алоҳидаи кодексҳои муҳофиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ ёфтаан), вале дар адабиётҳои илми барои самаранок гузаронидани пурсиш, боз қоидаҳои иловагӣ дар доираи талаботи қонун нишон дода шудаанд ва онҳо ба сифати маслиҳати муфид пешбини мешаванд⁵ Ст 497-499.

Пурсиши судшаванда дар ғоибии судшавандаи дигар танҳо бо ташаббуси суд, судя ё дарҳости тарафҳо иҷозат дода мешавад. Дар ин бора суд, судя таъинот (қарор) мебарорад. Дар ин сурат пас аз баргаштани судшаванда ба толори маҷлиси суд раисикунанда ӯро аз мазмуни нишондоди дар ғоибии ӯ дода шуда воқиф намуда, ба ӯ имкон медиҳад ба судшавандае, ки дар ғоибии ӯ пурсиш шудааст, савол диҳад.

Дар суд эълон кардани нишондод ё баёноти судшаванда, ки ҳангоми пешбурди таҳқиқ ё тафтиши пешакӣ додаст, инчунин ба шунидани сабти нишондоди ӯ ё тамошои сабти видео, ки ба протокол замима шудааст, танҳо бо

дархости тарафҳо ва бо ташаббуси суд, судя дар ҳолатҳои зайл иҷозат додан мумкин аст:

- мавҷуд будани ихтилофоти назаррас байни нишондоди судшаванда дар ҷараёни тафтиши пешакӣ ё таҳқиқ дар суд;
- саркаши қардани судшаванда аз додани нишондод дар суд;
- дар ғоибии судшаванда барраси гардидани парванда.

Шоҳид дар алоҳидаги ва дар ғоибии шоҳидони ҳануз пурсиданашуда пурсиш қарда мешавад. Раискунанда қабл аз пурсиш шахсияти шоҳидро муайян намуда, муносибати ӯро ба судшаванда ва ҷабрдида аниқ мекунад, қарзи шахрванди ва ӯҳдадорӣ ӯро дар бораи додани нишондоди ростқавлона роҷеъ ба парванда, ҷавобгарию барои саркаша аз додани нишондод ва дидаю доништа додани нишондоди бардуруғ мефаҳмонад. Ба шахсоне, ки мутобиқи қонун аз додани нишондод озод қарда шудаанд, дар сурати ихтиёран нишондод додан ҷавобгариашон танҳо барои дидаю доништа додани нишондоди бардуруғ фаҳмонда мешавад. Аз шоҳидон дар бораи он ки ҳуқуқ ва ӯҳдадорихояшон фаҳмонда шудааст, забонхат гирифта мешавад. Забонхат ба протоколи маҷлиси суд замима мегирад.

Шоҳидони пурсида шуда, дар толори маҷлиси суд мемонанд ва то хатми тафтиши суди бе иҷозати раискунанда ва тарафҳо толоро тарк намекунанд. Пурсиши шоҳиде, ки дар рӯйхат танҳо таҳаллуси ӯ дар ҷабрдидааст, бе эълон намудани маълумоти аслии шахсияти ӯ бе рӯбарукунии вай бо дигар иштирокчиёни муҳофизати суди сурат мегирад. Дар ин бора суд, судя таъиноти (қарори) дахлдор қабул мекунад.

Ҷабрдида ва шоҳид сабтҳои хаттиро истифода бурда метавонанд. Ин сабтҳо бо талаби суд бояд пешниҳод қарда шавад. Ба ҷабрдида ва шоҳид иҷозат дода мешавад, ки ҳуҷҷатҳои дар дасташон бударо, ки ба нишондоди онҳо дахл дорад, хонанд, ба суд пешниҳод кунанд, тибқи таъиноти (қарори) суд мумкин аст ба парванда замима қарда шаванд. Қонунгузори муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо адолатона тартиби пурсиш шоҳидони ноқилро муайян қардааст, ки бевосита дар моддаи 316 таҷҷасум ёфтааст (ҚҶТ аз 15.03.16 с., №1275).

Ҳангоми пурсиши ҷабрдида ва шоҳиди то ҷордаҳсола ва бо салоҳиди суд, судя инчунин хангоми пурсиши ин шахсони аз ҷордаҳ то шонздаҳсола ба маҷлиси суд омӯзгор даъват қарда мешавад. Дар ҳолатҳои зарури, инчунин падару модар ё намоёндогони дигари қонунӣ ноқил даъват қарда мешаванд. Шахсони зикрқардида бо иҷозати раискунанда метавонад ба ҷабрдида ва шоҳид савол диҳанд.

Пас аз пурсиши ҷабрдида ва шоҳиде, ки ба сини шонздаҳ нарасидааст, раискунанда ба онҳо аҳмияти доир ба парванда додани нишондоди пурра ва дурустро мефаҳмонад. Онҳо барои дидаю доништа додани нишондоди бардуруғ огоҳ қарда намешаванд ва аз онҳо забонхат гирифта намешавад.

Дар суд ба эълон қардани нишондоди ҷабрдида ва шоҳид, ки хангоми пешбурди таҳқиқ ё тафтиши пешакӣ додаанд, инчунин ба шунидани сабти овоз ё тамошоӣ рабт видеоӣ пурсиш мумкин аст, бо дархости тарафҳо ва ташаббуси суд дар ҳолатҳои зайл иҷозат дода шавад:

- мавҷуд бадани ихтилофҳои ҷидди байни ин нишондод ва нишондоде ки дар суд дода шудааст.
- дар маҷлиси суд ҳозир набудани ҷабрдида ё шоҳид бо сабабҳои ки имконияти ба суд омадани онҳоро истисно мекунад.

Бояд қайд қард, ки хангоми пайдо шудани ҳолатҳои зарури суд метавонад, дар ин қисмати ҳолатҳои зарури экспертиза таъин намояд. Суд, судя бо дархости тарафҳо, инчунин бо ташаббуси худ ҳуқуқ дорад дар маҷлиси суд экспертиза таъин кунад. Экспертӣзоро қаршиносоне, ки дар тафтиши пешакӣ ҳулоса додаанд ё дигар қаршиносоне, ки суд таъин қардааст, анҷом медиҳанд. Раискунанда таъиноти (қарори) баровардари дар бораи таъини экспертиза эълон намуда, ҳуқуқи тарафҳоро дар бобати рад қардан қаршинос, пешниҳод намудани дархост доир ба ҳайати қаршиносон, ба таври иловаги ворид намудани шахси нишондодаи тараф, гузаронидани экспертиза аз тарафи намоёндогони дигар муассисаи эксперти, гузаронидани экспертиза бо иштироки тарафҳо мефаҳмонад.

Дар маҷлиси суд қаршиносон ҳуқуқ дорад ба шахсони пурсидашаванда савол диҳад, бо далелҳои хатти, протоколҳои амали тафтиши, ҳулосаи дигар қаршиносон шинос шавад, дар азназаргузарони ва озмоиш (эксперимент) ва дигар амалҳои суди, ки ба мавзӯи экспертиза алоқаманд мебошанд, иштирок намояд.

АДАБИЁТ

1. Гурценка К.Ф. Учебны для студент и юридическое вузов и факултетов Москва –2000 СТ 134.
2. Ниг.: Хукуки муурофиавии чиноятӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири номзади илмҳои хуқуқ, дотсент Қудратов Н.А. Душанбе, 2016. С 361.
3. Кодексияи муурофиавии чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 04.2010с ст 301-307.
4. Рыжаков А.П. Уголовное процесс учеб. Для вузов м. издательство ст 182.
5. Ниг: Муурофияи чиноятӣ. Китоби дарсӣ. Нашри 2. – Хучанд: Хуросон, 2017. С- 497-499.
6. Кодексияи муурофиавии чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.04.2010с(ҚҚТ аз 15.03.16 с., №1275).

ҚИСМИ ТАЁРИИ МАҶЛИСИ СУДӢ ВА ТАҶТИШИ СУДӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аҳмияти қисми таърии маҷлиси судӣ ва таҷтиши судӣ таҳлил карда шудааст. Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ муаллиф кӯшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузори амалқунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муурофияи чиноятӣ ва таҷтишоти судӣ истифодаи адабиёти хуқуқии олимони ватанию хориҷӣ ва амалияи хуқуктабикқунӣ мафҳум ва аҳмияти қисми таърии маҷлиси судӣ ва таҷтиши судиро мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор диҳад.

Калидвожаҳо: муҳокима; таъри; маҷлиси судӣ; хуқуқ; қонун; таҷтиши судӣ; қисм; муҳокимаи судӣ; парвандаи чиноятӣ; кодекс; тадқиқ; раисқунанда; далел; имқонпазир; мувоҳиса; баробархуқуқ; тарафҳо; озмоиш

ПОДГОТОВИТЕЛЬНАЯ ЧАСТЬ СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ И СУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Настоящая статья анализирует подготовительную часть судебного заседания и судебного расследования. Учитывая важность предмета, автор старался рассмотреть и анализировать, имея доступ к действующему законодательству Республики Таджикистан в сфере уголовного судопроизводства и практики правоохранительных органов и судебного расследования, использование юридической литературы отечественных и зарубежных ученых в направлении подготовительной части судебного заседания и судебного расследования.

Ключевые слова: обсуждение; судебное заседание; право; закон; судебное расследование; раздел; судебные разбирательства; уголовное дело; кодекс; исследование; председатель; доказательства; возможность; обсуждение; равенство; стороны; эксперимент.

PREPARATORY PART OF THE COURT SESSION AND THE JUDICIAL INVESTIGATION

This article analyzes the preparatory part of the court session and the judicial investigation. Given the importance of the subject, the author tried to consider and analyze, having access to the current legislation of the Republic of Tajikistan in the field of criminal proceedings and the practice of law enforcement agencies and judicial investigation, the use of legal literature of domestic and foreign scientists in the direction of the preparatory part of the court session and judicial investigation.

Keywords: discussion; court session; law; law; judicial investigation; section; judicial proceedings; criminal case; code; research; chairman; evidence; opportunity; discussion; equality; parties; experiment.

Сведения об авторе: *Давлатшоев Назарали Рахматшоевич* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета

Information about the author: *Davlatshoev Nazarali Rakhmatshoevich* – second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University

МАҶҲУМ ВА МОҲИЯТИ ПРИНЦИПҲОИ ХУҚУҚИ МУРОФИАВИИ ГРАЖДАНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷаъфаров У. М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар бунёди низоми хуқуқ, соҳаи хуқуқ, инчунин дилхоҳ санади меъёрии хуқуқӣ, як ғояи асосӣ ё гуруҳи ғояҳои роҳбарикунандае ҳаст, ки дар илми хуқуқшиносӣ ин ғояҳо ба худ мафҳуми принципҳои хуқуқро гирифтаанд.

Аз ҷанни Назарияи давлат ва хуқуқ ба мо маълум аст, асоси ин ва ё он соҳаи хуқуқ аз принципҳои он бармеояд. Калимаи латинии “*principium*” маънои асос, ғоя, ибтидо, ғояи аввалиндараҷа ва ба ҳамин монанд ибораҳо фаҳмида мешавад.

Принципҳои хуқуқ гуфта, асосҳои пешбаранда, нуқтаҳои асосӣ, ғояҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки мазмун, моҳият ва таъиноти хуқуқро дар ҷомеа ифода меқунанд. Яъне, асоси ин ва ё он соҳаи хуқуқ аз принципҳои он бармеояд. Моҳияти принципҳои хуқуқ дар он фаҳмида мешавад, ки онҳо роҳҳои амалигардонии дурусти хуқуқро, ҳамчун назарияи идоракунанда мефаҳмонанд [2, с. 335].

Аз нигоҳи мо, моҳияти принципҳои ҲМГ ЧТ дар таъмин намудани шароити мусоид барои тарафҳо ва иштирокчиёни парвандаи граждани, барои ташкили муҳофизати судии одилона ва татбиқи адолати судии одилона фаҳмида мешаванд.

Бо сабаби он, ки дар қонунгузорӣ, оиди мафҳум ва моҳияти принципҳои муҳофизати граждани меъёре дарҷ нашудааст, доир ба мафҳуми принципҳои ҳуқуқи муҳофизати граждани, олимони соҳа назарияҳои гуногунро ибраз кардаанд.

С.Н. Абрамов принципҳои муҳофизати гражданиро - принципҳои умумии аввалиндараҷае номид, ки муқарраркунандаи сохтори муҳофиза ва дар маҷмӯъ тамоми системаи ғайриқонунӣ ва муносибатҳои муҳофизати гражданиро, мувофиқи вазифаҳои адолати судии сотсиалистӣ муайян мекунанд [3, с.20].

П.П. Гуреев боварӣ дошт, ки принципҳои ҳуқуқи муҳофизати граждани ҳамчун роҳнамо мебошанд, ки дарбаргирандаи моҳияти муайян буда, дар тамоми системаи муҳофизати граждани амал мекунанд ва муҳимтарин хусусиятҳои ин соҳаи ҳуқуқро ифода кардаанд [4, с.131].

Ба гуфтаи Н. А. Чечина, принципҳои ҲМГ-и - ин ғояҳои аввалиндараҷа, асосҳои роҳбарикунанда ва дастурҳои оид ба татбиқи адолати судӣ оид ба парвандаҳои граждани мебошад, ки дар меъёрҳои ҳуқуқи муҳофизати граждани тасдиқ шудаанд [5, с.52].

М. С. Шакарян, қайд мекунанд, ки зери мафҳуми принципҳои ҲМГ муқаррароти умумӣ ва асосҳои роҳбарикунандае, ки тамоми раванди муҳофизати судиро фаро мегиранд, фаҳмида мешаванд [6, с. 29].

Ба назари Иброҳимов С.И., принципҳои муҳофизати граждани – ин дар ҳуқуқи муҳофизати граждани ифода ёфтани ҳолатҳои аввалин меъёрӣ-роҳбарикунандае мебошад, ки моҳияти демократӣ ва гуманистии (инсонпарваронаи) муҳофизати мазкурро ифода менамоянд, бунёди ҳамаи меъёрҳои муҳофизатӣ, даврҳои ва институтҳои онро муайян карда, ғайриқонунӣ муҳофизати гражданиро барои ноил шудан ба мақсадҳо ва вазифаҳо, ки давлат дар назди адолати судӣ аз рӯи чунин парвандаҳо гузоштааст, равона менамояд [7, с.94].

Ба назари устод Фозилов Н.Н., принципҳои ҳуқуқи муҳофизати граждани гуфта, муқаррароти асосии пешбининамудаи қонунро меноманд, ки дар заминаи онҳо, ғайриқонунӣ судҳои салоҳияти умумӣ оид ба анҷом додани адолати судӣ, аз рӯи парвандаҳои граждани сурат мегирад. Инчунин устод қайд мекунанд, ки принципҳои ҲМГ муқаррароти ҳатмие мебошанд, ки аз ибтидо то интиҳои муҳофизати граждани амал мекунанд [8, с.35].

Назарҳои дар боло овардашуда, як қатор муқарраротҳои аввалияро дар бар мегиранд, ки бо истифода аз онҳо, қонунгузорӣ ва таҷрибаи судии замони ҳозира, мо мафҳуми принципҳои ҳуқуқи муҳофизати гражданиро чунин тавсиф кардем.

Принципҳои ҳуқуқи муҳофизати граждани гуфта, муқаррароти асосии пешбининамудаи қонун мебошад, ки дар заминаи онҳо, ғайриқонунӣ судҳои салоҳияти умумӣ оид ба анҷом додани адолати судӣ аз рӯи парвандаҳои граждани сурат гирифта, тамоми раванди муҳофизати судии гражданиро фаро мегиранд.

Тамоми тағйироту иловаҳо, ки ба қонунгузори муҳофизати граждани ворид карда мешаванд, онҳо бояд бо назардошти принципҳои муҳофизати граждани мувофиқат намоянд. Масалан, то қабули кодекси муҳофизати граждани ҚФШСР як Дастурамали муваққатӣ “Оид ба меъёрҳои асосии муҳофизати граждани” қабул шуда буд, ки дар асоси он, ин кодекс ва минбаъд дар тамоми давлатҳои Иттиҳоди Шӯравӣ қабул гардид [9, с.356].

Қайд кардан лозим аст, ки принципҳои ҳуқуқи муҳофизати граждани муддатҳои дарози таърихро аз сар гузаронидааст. Аз ҷумла, бисёр институт ва меъёрҳои амалкунандаи ҳуқуқи муҳофизати граждани, аз кодекси муҳофизати граждани соли 1963 мерос мондаанд. Инчунин як қисмати принципҳо, ки ҳуқуқи муҳофизати граждани ҳозира амал мекунанд, ҳатто дар ҳуқуқи римӣ мавҷуд буд. Масалан, “судя бе даъвогар нест”, ё ин ки “бигузор тарафи дигар низ шунида

шавад”, яъне дар он замон ҳам барраси ва ҳалли парвандаҳои граждани танҳо аз тарафи суд амалӣ мешуд, ҳар ду тараф ба пуррагӣ шунида мешуд, дар мурофия қариб ҳукуку ӯҳдадорихои баробар доштанд, мурофия ба таври шифохӣ баргузор мешуд ва ғайра.

Доништан ва риояномаҳои принципҳои ҳукуки мурофиавии граждани барои истифодаи дурусти меъёрҳо ва институтҳои мурофиавии граждани оид ба парвандаҳои граждани, баҳри ҳифзи ҳукук ва қонунии манфиатҳои субъектони мурофияи граждани лозим аст. Ҳангоми баррасӣ ва ҳалли парвандаҳои граждани, суд натавонад ба меъёрҳои муайяни мурофиавии граждани, балки ба принципҳои мурофиавии граждани низ таъҷиб мекунад.

Қонунгузори мурофиавии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон принципҳои муайяни ҲМГ-ро мустақам қардаст, ки як системаи ҳамбастаи аз ҳам вобастаро ташкил мекунад. Система худ қалмаи лотинӣ буда маънояш пайванд, яқлукт ва аз қисмҳо ташкилшуда мебошад. Зери системаи принципҳои ҲМГ-и ҳамаи он принципҳои фаҳмида мешаванд, ки дар Конститутсияи ҚТ ва КМГ ҚТ қайд шудаанд. Амалан системаи принципҳо маънои онро дорад, ки қилҳоқ принципи ҲМГ як аъзо, зина ва ё қисми мустақили механизми ин система мебошанд. Ҳар як принцип мустақил аст, аммо худмуктор нест, яъне он наметавонад танҳо вукуд дошта бошад ва дур аз система фаъолият намояд.

Қайд қардан лозим аст, ки фаъолияти дурусти ҳар як принцип, аз пайравии иҷроиши фаъолияти дигар принципҳо вобаста аст. Риоя нақардани як принцип метавонад ба вайроншавии фаъолияти ҳамаи система оварда расонад, ки дар натиҷа ин ба фаъолияти суд ҳангоми амалӣ намудани адолати судӣ ба таври манфӣ инъикос меқардад. Танҳо таъсири комплекси системаи принципҳо ба фаъолияти судҳо барои иҷроиши адолати судии одилона оид ба парвандаҳои граждани боис меқардад.

Системаи принципҳо – ифодақунандаи яғонагии принципҳо дар хусусиятҳои демократии қонун ва адолати судӣ мебошад [4, с.133].

Доир ба системаи принципҳои ҲМГ-й ва асосҳои таснифбандии онҳо назарияҳои гуногун мавҷуд аст. Ҳамин ҳел, як гурӯҳи олимон системаро, бо асосҳои вобаста аз санади меъёрии ҳукуқӣ таснифбандӣ мекунад. (С.Н. Абрамов, А.Ф. Клейнман, Н.А. Чечина). Гурӯҳи дигари олимон бошад, принципҳоро вобаста ба ҳудуди амал тақсим мекунад (В.М. Семенов) ва гурӯҳи сеюм бошад, вобаста аз объекти танзими ҳукуқӣ таснифбандӣ мекунад (М.К. Треушников, М.С. Шақарян) [10, с.134].

Чи ҳеле ки дар боло қайд қарда шудааст, таснифбандии принципҳои ҳукуки мурофиавии граждани гуногун буда метавонад, ин вобаста ба асосҳои барои он интихобшуда мебошанд. Ба андешаи мо ин таснифбандиҳо дуруст ва ҳар яке аз онҳо, дар худ моҳияти мустақил доранд ва дигар асосҳои таснифбандиро рад намекунад. Акнун мо меғузем ба таҳлили ин таснифбандиҳо:

Таснифбандие, ки дар қисми зиёди соҳаҳои ҳукук машҳур аст, ин принципҳои ҲМГ ҚТ-ро вобаста ба ҳудуди амал, ки он ба 3 гурӯҳ тақсим мешаванд:

- 1) Принципи умумисоҳавӣ, яъне принципҳои, ки на танҳо дар мурофияи граждани балки дар тамоми соҳаҳои ҳукуки Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад.
- 2) Принципҳои байнисоҳавӣ, яъне принципҳои, ки дар доираи соҳаҳои ҳукуки мурофиавӣ амал мекунад.
- 3) Принципҳои соҳавӣ, яъне принципҳои, ки танҳо дар мурофияи граждани амал мекунад.

Вобаста аз санади меъёрии ҳукуқие, ки дар он принципҳои мурофиавии граждани дарҷ шудаанд, принципҳои ҳукуки мурофияи гражданиро ба 2 гурӯҳ таснифбандӣ мекунад:

- 1) Принципҳои конститутсионии мурофиавии граждани, яъне принципҳои мурофиавии граждение, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ шудааст.
- 2) Принципҳои мурофиавии граждани, яъне принципҳои, ки дар Кодекси мурофиавии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ шудааст.

Инчунин вобаста аз объекти танзими ҳукуқӣ принципҳои мурофияи гражданиро ба ду гурӯҳ тақсим мекунад:

- 1) Принципҳои сохтори судии ҳукуки мурофиавии граждани-принципҳои, ки сохтори судии ҳукуки мурофиавии граждани дар асоси онҳо ташкил ва амалӣ

карда мешаванд (мас. принципҳои мустақилияти судяҳо, ошкоро будани муҳокимаи судӣ, забони муурофия ва ғ.).

2) Принципҳои муурофиявии судии ҳуқуқи муурофиявии граждани- принципҳои, ки ғайрияти муурофиявии суд ва иштирокчиёни муурофиявии судиро муайян мекунад (мас. принципҳои қонуният, мувоҳисавӣ ва баробарҳуқуқии тарафҳо, диспозитивӣ, ҳақиқати расмӣ ва ғ.).

Таҳлили асосҳои таснифбандии принципҳои дар боло зикршуда, ба он ҳулоса мебарад, ки ҳар яке аз онҳо, дар худ моҳияти мустақил доранд ва дигар асосҳои таснифбандиро рад намекунад. Ягона роҳи муқаррар намудани асоси ягонаи таснифбандӣ, ин дар КМГ ҚТ дарҷ намудани меъёр вобаста ба асосҳои таснифбандӣ мебошад. Қайд кардан лозим аст, ки принципҳои ҳуқуқи муурофиявии граждани принципҳои як муурофияи ҳуқуктаъбиқкунӣ буда, танҳо ҳангоми пайвастагӣ ва робитаи зич матавонанд барои ғайрияти муурофиявии судии граждани қонуни, устувор ва одилона боис гарданд.

Ҳулоса, нақш ва аҳамияти принципҳои ҳуқуқи муурофиявии граждани бағоят зиёд аст ҳамин аст, ки қонунгузор ва олимони соҳа ба принципҳо ҳамчун пойдевори системаи қонуни муурофиявии граждани таъя мекунад.

Мутаасифона, таҳлили принципҳои ХМГ ҚТ бо он душвор аст, ки қонунгузор бо тартиб додани КМГ ҚТ баъзе аз пешравиҳои техникаи қонунгузори навро ба назар нагирифтааст. Дар КМГ ҚТ элементи алоҳидаи сохтор (боби махсус ё модда), ки ба принципҳои соҳаи ҳуқуқи мазкур бахшида шуда бошад мавҷуд нест. Ҳамин ҳел фарқият дар мисоли КМЧ ҚТ, КЧ ҚТ, КМ ҚТ, КЗ ҚТ ва дигар кодексҳои нав. Ба ин нигоҳ накарда, бо ба назар гирифтани қоидаҳои техникаи қонунгузорӣ танҳо дар боби 1 «муқаррароти умумӣ» принципҳои соҳавии ХМГ ҚТ аз ҷумла, принципҳои ҳақиқати расмӣ, диспозитивӣ, бевосита ва бефосилавӣ дарҷ шаванд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. Бо тағйироту иловаҳо аз 26.09.1999, 22.06.2003 ва 22.05.2016 сол. Душанбе: “Матн” 2016.
2. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Душанбе: Эр-граф, 2018.
3. Абрамов С.Н. Гражданский процесс. Юриздат, Москва 1948. С. 20.
4. Редакционная коллегия. Курс советского гражданского процессуального права. Том I. Москва: Наука- 1981.
5. Чечина Н.А. Гражданский процесс. Юридическая литература, Москва 1968.
6. М.С.Шакармян. Гражданское процессуальное право России. Учебник. Москва 1999.
7. С.И. Иброхимов, Н.А. Табаров. Ҳуқуқи муурофиявии граждани. Китоби дарси. Душанбе 2009. с. 94-102.
8. Авзалов А.Х., Мирзоев С.Б., Фозилов Н.Н. Ҳуқуқи муурофиявии граждани. Душанбе 2016. С. 35-45.
9. Редакционная коллегия. Курс советского гражданского процессуального права. Том II. Москва: Наука- 1981.
10. М.С.Шакармян. Гражданское процессуальное право России. Учебник. Москва 2005.
11. Кодекси муурофиявии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008.
12. К.И. Комиссаров, В.М. Семенов. Советский гражданский процесс. Юридическая литература. Москва 1978.

МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТИ ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ МУРОФИАВИИ ГРАЖДАНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мафҳуми “принципо” аз калимаи латинии “*principium*” гирифта шуда, маънои “асоси роҳбарикунанда” ва ё “ғояи аввалиндараҷа”-ро дорад. Дилхоҳ принципҳои соҳаи ҳуқуқ дар ҳолати ҳамбастагии зич қарор дошта, системаи ягонаи мантиқӣ ва ҳуқуқиро ташкил мекунад. Бо назардошти муҳимияти мавзӯ муаллиф кӯшиш кардааст, ки бо дастрасии қонунгузори амалкунандаи муурофиявии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар адабиётҳои илмӣ дохилию хориҷӣ, мафҳуми принципҳои ҳуқуқи муурофиявии граждани ва баъзе аз масъалаҳои муҳими таснифбандии онҳоро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор додааст.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқи муурофиявии граждани, асос, ғояи аввалиндараҷа, принципҳо, мафҳуми принципҳо, таснифоти принципҳо.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ПРИНЦИПОВ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Понятие «принципы» происходит от латинского «*principium*» и переводится как «основа», «первоначало». Принципы любой отрасли права состоят в тесной взаимосвязи, образующей единую логикоправовую систему. Учитывая важность темы, автор попытался рассмотреть и проанализировать

понятие принципов гражданского процессуального права и некоторые ключевые вопросы их классификации с учетом наличия действующего законодательства о гражданском судопроизводстве Республики Таджикистан и др. отечественная и зарубежная научных правовых литератур.

Ключевые слова: Гражданское процессуальное право, основа, первоначало, основополагающие идеи, принципы, понятие принципов, классификация принципов.

CONCEPT AND ESSENCE OF THE PRINCIPLES OF CIVIL PROCEDURAL LAW OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The concept of «principles» comes from the Latin «principum» and translates as «base», «first principle». The principles of any branch of law consist in close relationship, forming a single logical system. Given the importance of the topic, the author tried to consider and analyze the concept of the principles of civil procedural law and some key issues of their classification, taking into account the presence of the current legislation on civil proceedings in the Republic of Tajikistan and other domestic and foreign scientific legal literature.

Keywords: Civil procedural law, the basis, the first principle, principles, principles of the concept, classification principles.

Сведения об авторе: Джаъфаров Умар Мухаммадович – Таджикский национальный Университет, магистр юридического факультета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел: 988 66 58 59.

Information about the author: Jafarov Umar Muhammadovich - Tajik National University, Master of Law Faculty. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe. Tel: 988 66 58 59.

ТОБЕИЯТИ ТАФТИШОТӢ ЯКЕ АЗ ШАРТИ УМУМӢ

Давлатзода С. М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мурофияи ҷинояти ин як намуди ғаъолияти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Ин ғаъолиятро мақомотҳои гуногуни салоҳиятдор, дар доираи ваколатҳои муқаррар намудаи қонуни мурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал мебароранд. Зери ибораи «мурофияи ҷинояти» - ҳамчун шакли ғаъолияти давлатӣ, тартиби ғаъолияти бо қонун муқаррар кардашудаи мақомотҳои судӣ (судя), прокурор, муфаттиш ва мақомотҳои таҳқиқи ибтидоиро оиди огоз намудан, тафтиш кардан, баррасӣ ва ҳалли ғасли парвандаҳои ҷиноятӣ, меноманд.

Дуруст ҳал намудани масъалаҳои тобеияти тафтишотӣ имконияти пурра, ҳамагони, объективона ва нисбатан зуди тафтиши ҷиноятҳоро таъмин намуда истода, кашолакорӣро оиди додани парвандаи ҷиноятӣ аз як мақомоти тафтишотӣ ба мақомоти дигари он пешгирӣ мекунад. Қайд намудан ба маврид аст, ки нопурра қор қарда шудани масоилҳои ҳудудмаънамоии тобеияти тафтишотӣ, барои вучуд омадани як қатор баҳсҳои ноҷо ва баҳсталаб будани ин ё он парвандаи ҷиноятӣ ба тобеияти тафтишотии ин ё он мақомот аз нигоҳи «хоҳиш» оварда расонидааст.

Институти тобеияти тафтишотӣ яке аз воситаҳои мастаҳкам намудани қонуният дар мурофияи ҷиноятии Тоҷикистон баҳисоб меравад. Қонуни мурофияи ҷиноятии ҶТ тобеияти тафтишотии ҳар як парвандаи ҷиноятӣ ва тартиби фирисодани парвандаҳои ҷиноятӣ аз як мақомоти тафтишотӣ ба мақомоти дигарро муайян намудааст (мод. 121 ва 122 КМҶ ҶТ). Иҷроиши аниқ ва бемайлони қонунро аз ҳамаи муассисаҳо, қорхонаҳо, ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шахрвандон талаб намуда истода, ҳуди мақомотҳои тафтишотӣ бояд аниқ ва бемайлони қонунҳоро иҷро намоянд, аз ҷумла ҳангоми муайян намудани тобеияти тафтишотии парвандаҳои ҷиноятӣ.

Азбаски таҳқиқ як шакли тафтишоти пешакист, пас салоҳияти мақомотҳои таҳқиқ оиди тафтиш намудани парвандаҳои ҷиноятӣ тавассути тобеияти тафтишотӣ муайян қарда мешавад. Қайд намудан ба маврид аст, ки таҳлили меъёрҳои қонуни мурофияи ҷиноятӣ низ ба ҷунин ҳулоса меорад. Дар моддаи 122 КМҶ ҶТ, ки суҳан оиди тобеияти тафтишотӣ меравад, на танҳо ваколатҳои муфаттишони идораҳои гуногун оиди тафтиш намудани парвандаҳои ҷиноятӣ, балки оиди мақомотҳои таҳқиқ низ меравад. Дар ҳақиқат нисбати парвандаҳо, ки истеҳсолоти таҳқиқ дар ҳаҷми пурраиш иҷозат дода мешавад, истеҳсолоти тафтишоти пешакӣ низ имконият дорад.

Дар асоси гуфтаҳои болоӣ чунин мешуморем, ки асоси муайяннамоии тобеияти тафтишотиро бояд салоҳияти мақомотҳои тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ ташкил намоянд.

Дар як вақт, қайд намудан зарур аст, ки тобеияти тафтишотро бо чунин тарз муайяннамуда истода муаллифони ҳудудгузории амиқро дар ваколати мақомотҳои тафтишоти пешакӣ, ваколатҳои умумии муфаттишон ва мақомотҳои таҳқиқ ва салоҳияташон вобаста ба тафтишҳои доираи муайяни парвандаҳои ҷиноятӣ, намеоранд.

Ҳамин тариқ, тобеияти тафтишотӣ - ин сифр мафҳуми муурофиавӣ-ҷиноятӣ буда бо зарурияти ҳудудгузории ваколатҳои мақомоти тафтишотӣ оид ба бурдани категорияи муайяни парвандаҳои ҷиноятӣ вобастааст. Тобеияти тафтишотиро набояд бо салоҳият ва тобеияти идоравӣ якҷоя намуд, зеро мафҳуми охири категорияҳои нисбатан васеъ мебошанд.

Ба назари мо муайян намудани тобеияти тафтишотии парвандаи ҷиноятиро ҳамчун хусусияти парванда ва ё маҷмуи хусусиятҳо, ва ё чун ваколати мақомотҳои тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ оиди тафтиш намудани навъи муайяни парвандаҳои ҷиноятӣ, нодуруст аст. Бо ин мақсад, ҷавҳари ин мафҳумро бояд чунин таъриф «тобеияти тафтишотӣ ин ба ихтиёри мақомоти тафтишотии муайян мансуб донишмандии парвандаи ҷиноятӣ дар асоси нишонаҳои он аз тарафи қонун» ташкил кунад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои болоӣ тобеияти тафтишотиро чунин таъриф додан мумкин аст: Тобеияти тафтишотӣ ин аз тарафи қонун вобаста намудани парвандаи ҷиноятӣ (дар баъзе ҳолатҳо инчунин маводҳои санҷиши пешакӣ) ба ихтиёри мақомоти муайяни тафтишоти пешакӣ дар асоси нишонаҳои махсус муқаррагардиани ҷинояти мушаххас (намуди ҷиноят, ҳудуди содиршавии он, махсусияти субъекти ҷиноят), ки ходисаи содиршудаи он аз тарафи субъекти ваколатдор дар қисматҳои гуногуни ҷӣ истеҳсолот аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ, ва ҷӣ баррасии маводҳои санҷиши пешакӣ, ба инобат гирифта шудаанд.

Чунончи, муайян намудани тобеияти тафтишотиро вобаста аз нишонаи предмети он бояд нишонаи предмети тобеияти тафтишотӣ номид ва ғ.

Махсус бояд қайд намуд, ки тобеияти тафтишотии парвандаи ҷиноятӣ на аз рӯи як нишона, балки дар асоси маҷмуи нишонаҳо муайян

Нишонаи предметӣ аз рӯи хусусияти ҷинояти содиршуда, ки пеш аз ҳама дар банду басти он инъикос мегардад, муайян шуда, барои ҳудудгузорӣ намудани ваколати тафтишонамоии ҷинояти мушаххас ҷӣ байни мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ, ва ҷӣ байни муфаттишони идораҳои гуногун (прокуратура, Вазорати қорҳои дохила, Кумитаи бехатарии давлатӣ, Агентии назорат бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи муҳодар – минбаъд АНГҒММ) таъин гардидааст.

Дастурамалҳои асосии нишонаи предмети тобеияти тафтишотӣ дар моддаи 121 КМҶ ҚТ оварда шудааст. Дар ин меъёри ҳуқуқӣ ба таври мушаххас муайян карда шудааст, ки аз руи кадом намуди ҷиноятҳо мақомоти таҳқиқ ҳуқуқи бурдани таҳқиқро дар ҳаҷми пурра доранд, ба муфаттиши кадом идораи давлатӣ (прокуратура, ВКД, КБД, АНГҒММ) парвандаи ҷиноятӣ оиди ҷинояти мушаххас тобеияти тафтишотӣ дорад.

Қонуни муурофияи ҷиноятӣ муқаррар менамояд, ки тафтишоти зиёди ҷиноятҳо дар шакли тафтиши пешакӣ ба амал бароварда мешавад. Нисбати парвандаҳои ҷиноятӣ, ки аз рӯи онҳо гузаронидани тафтишоти пешакӣ ҳатмӣ аст, шакли таҳқиқ манъ мебошад.

Дар асоси нишонаи предметӣ ваколатҳо чунинҳудугузори мешаванд, яқум, байни мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ. Номгӯи мукаммали ҷиноятҳое, ки нисбати онҳо фаъолияти муурофиавӣ-ҷиноятиро мақомоти таҳқиқ дар ҳаҷми пурра ба амал бароварда метавонад, дар қисми 1 моддаи 121 КМҶ ҚТ оварда шудааст. Нисбати парвандаҳо оиди боқимонда ҷиноятҳо тафтиши пешакӣ ҳатмӣ мебошад.

Дуҷум, ҳудудгузории ваколат оиди тафтиш намудани парвандаҳои ҷиноятӣ байни муфаттишони мақомоти қорҳои дохила, мақомоти прокуратура, мақомоти бехатарии давлатӣ, агентии назорати гардиши ғайриқонунии аводи муҳодар, Агентии мубориза алайҳи коррупсия мавҷуд аст. Ба салоҳияти муфаттишон мақомотҳои қорҳои дохила парвандаҳои он ҷиноятҳое дохил мешаванд, ки дар

қисми 6 моддаи 122 КМЧ ҚТ, ба салоҳияти муфаттишон мақомоти прокуратура – дар қисмҳои 2 ва 3 моддаи 122 КМЧ, ба муфаттишони мақомоти бехатарии давлатӣ – дар қисми 4 моддаи 122 КМЧ, агентии назорати гардиши ғайриқонунии маводи муҳодар дар қисми 7 моддаи 122 КМЧ муқаррар карда шудаанд.

Сеюм, намуди ҷинойт дар пояи муайяннамоии тобеияти тафтишотии мақомоти алоҳидаи таҳқиқ меистад. Чунончӣ, мақомоти давлатии назорати зидди суҳтор нисбати парвандаҳо оиди суҳтор ва вайрон намудани қоидаҳои зиддисуҳтор, мақомоти ҳифзи сарҳад нисбати парвандаҳои вайроннамоии сарҳади давлатӣ таҳқиқ мегузаронанд ва ғ. Салоҳияти мақомотҳои таҳқиқ дар моддаҳои 114-117 КМЧ ҚТ мустақкам карда шудааст. Вале, агар нисбати ҷунин мақомоти таҳқиқ мисли милиса суҳан равад, қайд намудан ба маврид аст, ки тобеияти тафтишотии онҳо аз тарафи қонун маҳдуд карда нашудааст. Ба таври умум онҳо метавонанд нисбати ҳамаи ҷинойтҳо ба тафтишот шурӯъ намоянд. Инро ҷунин шарҳ додан мумкин аст, ки фаъолияти мақомоти қорҳои дохила гуногунпаҳлу мебошад.

Дар ин ҷо, мо набояд бо олим П.Г. Марфитсин, ки дар як вақт ба нишонаи асосӣ – намуди ҷинойти содиршуда, инчунин нишонаи ёрирасон – субъекти ҷинойтро ба тобеияти тафтишотии предметӣ ҳамроҳ менамояд, розӣ шуда наметавонем.

Ба ақидаи ӯ, нишонаи ёрирасони тобеияти тафтишотии предметӣ – субъекти ҷинойтвакулатро байни мақомоти таҳқиқ ва тафтишот ҳудугузори менамояд. Чунончи, ӯ ишора менамояд, ки мувофиқи талаботҳои қонуни муҳофизаи ҷинойтӣ, парвандаҳо оиди ҷинойтҳои аз тарафи шахсоне содир шудае, ки бо мавҷудияти камбудии ҳисмонӣ ва рӯҳии худ наметавонанд ҳуқуқи ҳудро ба ҳимоя ба амал бароранд, новобаста аз банду бастии ҷинойти истеҳсолоти тафтишоти пешакӣ ҳатмӣ мебошад. Дар баробари ин, тафтиши ҷунин парвандаҳоро метавонанд муфаттишони ҳам мақомоти қорҳои дохила ва ҳам муфаттишони прокуратура ба амал бароранд.

Ба ақидаи мо, ҷудо намудани нишонаи ёрирасони тобеияти тафтишотии предметӣ, нодуруст мебошад. Чи хеле ки дар боло қайд карда шуда буд, нишонаи предметии тобеияти тафтишотӣ аз хусусияти ҷинойти содиршуда муайян карда мешавад. Дар бунёди нишонаи ёрирасони ҷудонамудай П.Г. Марфитсин субъекти ҷинойт қарор дорад, ки бештар барои нишонаи фардии тобеияти тафтишотӣ хос мебошад.

Ҳангоми ҳалли масъалаҳо оиди тобеияти тафтишотӣ аз рӯи нишонаи предметӣ зарур аст, ки маълумотҳоро оиди ҷинойт санҷида, баҳо дода, асосҳои оғоз намудани парвандаи ҷинойтиро таҳлил намуда, ҷинойти содинамударо аниқ банду баст карда шавад.

Нишонаи альтернативӣ тобеияти тафтишотиро вақте муайян менамояд, ки уҳдадори ба амал баровардани истеҳсолот вобаста ба ҳолатҳои муайян мумкин аст ба яке аз мақомот вогузошта шавад.

Дар асоси ин нишона ҷинойтҳои ҷудогона дар як вақт ба тобеияти тафтишотии муфаттишони идораҳои гуногун мансуб доништа шудаанд, ва мувофиқан рақами моддаи КЧ ҚТ, ки ҷавобгариро барои ин ҷинойтҳо муқаррар намудааст, дар як вақт дар қисматҳои ҷудогонаи моддаи 122 КМЧ ҚТ ҷойгир шудаанд.

Таркибҳои беъзе ҷинойтҳо ба таври объективӣ ба ҳамдигар алоқаманданд. Дар як вақт тафтиш намудан ва баррасӣ кардани ҷунин ҷинойтҳо мувофиқи мақсад мебошад. Барои ҳалли ҷунин масъалаҳо тобеияти тафтишотии **бо алоқамандии парвандаҳо вобастабуда** муқаррар гардааст. Дар ин ҷо суҳан оиди он меравад, ки ҳангоми тафтиши парвандаи ҷинойтӣ кирдори ҷинойтқоронае ба ин ҷинойт алоқаманд содир шуданаш аз эҳтимол дур нест. Бинобар ин, тобеияти тафтишотии мазкур муқаррар менамояд, ки дар сурати сар задани ҷунин кирдор тафтишоти онро мақомоте ба амал мебарорад, ки он парвандаро тафтиш намуда буд. Қонун вобаста ба алоқамандӣ бо парванда, тобеияти тафтишотии ҷунин ҷинойтҳоро, ки дар моддаҳои зерини КЧ ҚТ муқаррар гардидаанд муайян менамояд: ҷалби ноқилигон ба содир намудани ҷинойт (м. 165), суиистифода аз мансабҳои хизматӣ (м.314), баромадан аз ҳадди вакулатҳои хизматӣ (м.316), дидаю

дониста расонидани хабари бардурӯғ (м.346), гувоҳии бардурӯғ (хулосаи бардурӯғи эксперт ва нодуруст тарҷума кардан) (м. 351), ришвадиҳи ва маҷбур кардан барои додани баёноти бардурӯғ, хулосаи бардурӯғ ё тарҷумаи нодуруст (м.353), сохтакорӣ, тайёр кардан ва ба соҳибияти дигар додани ҳуччатҳо, мукофотҳои давлатӣ, штамп, мӯҳр ва бланкаҳои қалбакӣ (м.340).

Нишонаи фардӣ тобеияти тафтишотии парвандаҳои ҷиноятиро дар асоси нишонаҳои мушаххаси субъекти ҷиноят: синну соли вай, ҳолати саломатӣ, ҳолати хизматӣ ва дигар ҳолатҳои ба ин монанд, муайян менамояд.

Дар сурати аз тарафи шахсони ноболиғ ва ё шахсоне, ки бо мавҷудияти камбудии ҳисмонӣ ва ё рӯҳӣ наметавонад ҳуқуқӣ ба ҳимоя доштаи ҳудро амалӣ намоянд, содир шудани ҷиноятҳое, ки номгӯяшон дар моддаи 122 КМҚ ҚТ муқаррар карда шудааст, бо дар назардошти нишонаи фардӣ, тафтишоти пешакии чунин парвандаҳоро муфаттишони мақомоти корҳои дохила ба амал мебароранд.

Нишона фардӣ ба тобеияти тафтишотии муфаттишони мақомоти прокуратура парвандаҳои ҷиноятӣ аз тарафи судяҳо прокуророн, муфаттишон ва шахсони мансабдори мақомоти корҳои дохила, гумрук, агентии НГҒММ, агентии НММК, инчунин парвандаҳои ҷиноятӣ, ки ҷиноят нисбати ин гурӯҳи вобаста ба ҷабрхӯрагии хизматияшон содир карда шударо волеғузорад.

Конунии муҳофизати ҷиноятӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон коидаро муайян намудааст, ки тобеияти тафтишотии муфаттишони прокуратураи ҳарбӣ муқаррар менамояд. Мутобиқи қ.4 моддаи 122 КМҚ ҚТ ба онҳо парвандаҳои ҷиноятӣ нисбати ҷиноятҳое, ки аз тарафи хизматчиёни ҳарбӣ, шахсони уҳдадори ҳарбӣ ҳангоми гузаштани ҷамъомадҳои ҳарбӣ, инчунин аз тарафи шахсони ҳайати ғайриҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи ҚТ, ки бо иҷро намудани уҳдадориҳои хизматӣ алоқаманд аст, содир кардаанд, ва ё дар ҳудуди қисмҳо ва муассисаҳои ҳарбӣ, ва ё муассисаҳои таълимии ҳарбӣ содир шудаанд, тобеияти тафтишотӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Раҳматуллоев А.Э. Муҳофизати ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ. –Хучанд: Хуросон, 2016.
2. Кодекси муҳофизати ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2009, №564 бо тағйироту иловаҳо то соли 2017. Сомонаи расмӣ www.mmk.tj.
3. Конституция Республики Таджикистан.-Душанбе,2003.-34с.
4. Зинатуллин З.З., Салахов М.С., Чулюкин Л.Д. Подследственность уголовных дел. - Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1986.
5. Салахов М. С. Подследственность в советском уголовном процессе: Дис...канд. юрид. наук Казань, 1972.
6. Уголовный процесс. Учебник / Под ред. П.А. Лупинской. - М.: Юрист, 2005.
7. Павлов Н.Е. Общие условия предварительного расследования (сравнительное исследование): Учебное пособие. - М.: Академия МВД СССР, 1982.

ТОБЕИЯТИ ТАФТИШОТӢ ЯКЕ АЗ ШАРТИ УМУМӢ

Дар мақолаи мазкур яке аз самтҳои муҳими тобеияти тафтишотӣ яке аз шарти умумӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Тобеияти тафтишотӣ яке аз шарти умумӣ қаролати муҳими таъмини қонуният ва самаранокии тафтишоти пешакии мебошад. Муфаттиш дар рафти тафтиши пешакии парвандаҳои ҷиноятӣ тобеияти тафтишотиро ҳатман мувофиқи қонқнуғҳори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд риоя намояд. Муаллиф дар асоси омӯзиши ва таҳлили адабиёти илмӣ муайян намуд, ки тобеияти тафтишотӣ - ин сифр мафҳуми муҳофизатӣ-ҷиноятӣ буда бо зарурияти ҳудудгузории вақолатҳои мақомоти тафтишотӣ оид ба бурдани категорияи муайяни парвандаҳои ҷиноятӣ вобаста аст.

Калидвожаҳо: шартҳои умуми тафтиши пешаки, тобеияти тафтишоти, муҳлатҳои муҳофизатӣ, таҳқиқ ва тафтиши пешаки, тобеияти тафтишотӣ, муфаттиш.

ПОДЧИНЕННОСТЬ РАССЛЕДОВАНИЯ – ОДНО ИЗ ОБЩИХ УСЛОВИЙ

В данной статье исследуется одна из важнейших сфер юрисдикции расследования и одно из общих условий. Следственная подчиненность - одно из важнейших условий обеспечения законности и эффективности предварительного расследования. При предварительном расследовании уголовных дел следователь обязан соблюдать подсудность расследования в соответствии с действующим законодательством Республики Таджикистан. На основании изучения и анализа научной литературы автор определил, что подследственность является нулевым процессуальным понятием и связана с необходимостью ограничения полномочий следственных органов по ведению отдельных категорий уголовных дел.

Ключевые слова: общие сроки предварительного расследования, подсудность, процессуальные сроки, следствие и предварительное следствие, подследственность, следователь.

SUBMISSION OF THE INVESTIGATION IS ONE OF THE GENERAL CONDITIONS

This article examines one of the most important areas of investigation jurisdiction and one of the general conditions. Investigative subordination is one of the most important conditions for ensuring the legality and effectiveness of the preliminary investigation. During the preliminary investigation of criminal cases, the investigator is obliged to observe the jurisdiction of the investigation in accordance with the current legislation of the Republic of Tajikistan. Based on the study and analysis of scientific literature, the author determined that jurisdiction is a zero procedural concept and is associated with the need to limit the powers of investigative bodies to conduct certain categories of criminal cases.

Keywords: general terms of preliminary investigation, jurisdiction, procedural terms, investigation and preliminary investigation, jurisdiction, investigator.

Сведения об авторе: *Давлатзода Саидмухаммад Мустафо* – Таджикский национальный Университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел: **900-02-70-82**.

Information about the author: *Davlatzoda Saidmukhammad Mustaf*o – Tajik National University, Master of Law. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe. Tel: 900-02-70-82.

ЭКСТРЕМИЗМ: МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ОН

Махмадҷов И. Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мафҳуми экстремизм алоқаи зич дорад на танҳо бо ҷавобгарии ҳуқуқӣ (маъмурӣ ва ҷиноятӣ), балки инчунин бо самтҳои асосии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва муносибаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳо.

Аслан экстремизм аз калимаи латинии «extremum» гирифта шуда, маъноаш «канорӣ»(зиёдаравӣ) аст, яъне чизе, ки аз меъёрҳои муайян берун аст ва ё пойбанд ба ақидаҳои зиёдаравӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки экстремизм дар бисёр луғатҳо ба ин монанд тафсир карда мешавад:

Масалан, мувофиқи луғати энциклопедии мутахассиси русзабон Васюков И.А. , экстремизм ин «риояи чораҳо ва ақидаҳои канорӣ(асосан дар сиёсат)» мебошад [2] . Луғати Ожегов С.И. экстремизмро(сиёсӣ) «ҳамчун пайравӣ ба ақидаҳои канорӣ, истифодаи чораҳои канорӣ(аз ҷумла ҳамлаҳои террористӣ ва гаравгонгирӣ) барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ шарҳ медиҳад»[1]. Ҳамзамон, дар луғати калони энциклопедӣ экстремизм ҳамчун «мафкура, назария ва амалии намоёндагӣҳои ғавқулода ва радикалии конфессияҳои гуногун, ташкилотҳои сиёсӣ ва гурӯҳҳои аз ҳад зиёди иҷтимоӣ» фаҳмида мешавад [4]. Дар Энциклопедии сиёсии Семгин Г.Ю. экстремизм ҳамчун «пайравӣ дар ғояҳо ва сиёсат ба ақидаҳо ва амалҳои канорӣ» шарҳ дода мешавад [3].

Ҳамин тариқ, дар адабиёти муосири лингвистӣ таърифи «экстремизм» яктарафа дода шудааст ва танҳо бо сиёсат алоқаманд аст. Ғайр аз он, ин тафсирҳо ҳуқуқӣ(яъне боиси пайдоиши оқибатҳои ҳуқуқӣ ё ягон масъулияти қонунӣ) нестанд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ истилоҳи экстремизм васеътар таъриф шудааст. Ин далел дар он аст, ки экстремизм, яъне ифротгароӣ бояд на танҳо ҳамчун идеологияи пойбандӣ ба ақидаҳои канорӣ, балки амалҳо ва татбиқи амалии онҳо низ шарҳ дода шавад. Ғайр аз ин, адабиёти ҳуқуқӣ дорои дастгоҳи махсуси концептуалӣ аст, ки ба он имкон намедиҳад барои танҳо ба тафсири расмӣ лингвистии калимаҳо таъйин кунам. Дар айни замон адабиёти муосири ҳуқуқӣ усули ягонаи умумии концептуалӣ оид ба таърифи экстремизмро надорад.

Ҳамин тавр, олими дигари рус Устинов В.В. бо экстремизм «рафтори ҳашмгин ё рӯҳияи шахсро мефаҳмад, ки зухуроти барҷастаи берунии он таҳаммулнопазирӣ нисбат ба ақидаи рақиб мебошад, ки ба меъёрҳои аз ҷониби умум қабулшудаи ҷомеа нигаронида шудааст, тамоюл ба ҳалли қанориҳои мушкилот, рад кардани ризоият ҳамчун воситаи пураарзиш ва тичорат дар фаъолияти ҳарроза ва дар ниҳоят, рад ё ин, ки қабул накардани ҳуқуқи шахсро алоқаманд мекунад».

Ҳамин тариқ, ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ, экстремизм яке аз шаклҳои муборизаи сиёсӣ мебошад. Он алайҳи давлати таъсисёфта, муассисаҳо ва сохторҳои ҷамъиятӣ буда, хоҳиши вайрон кардани суботи тартиботи мавҷударо барои расидан ба орзуҳои қудратии худ дорад» [7]. Питер Т. Колман ва Андреа

Бартоли ба таъбири шабеҳи экстремизм риоя намуда, онро ҳамчун «фаъолият (инчунин эътиқод, муносибат ба чизе ё касе, ҳиссиёт, амалиёт, стратегия)-и шахс, ки аз маъмулӣ дур аст, тавсиф мекунад. Дар вазъияти муноқишавӣ бошад, ҳамчун намоиши шакли саҳти ҳалли низоъ тавсиф мекунад» [5].

Гуруҳи дигари муҳаққиқони бонуфуз экстремизмро ҳамчун амале маънидод мекунад, ки Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва Кодекси ҷиноятии кишварҳо барояшон ҷавобгарӣ пешбинӣ мекунад. Ба гуфтаи Хлебушкин А.Г. «экстремизм ин фаъолияти ғайриқонуние мебошад, ки татбиқи он ба пояҳои соҳти конститутсионӣ ё асосҳои конститутсионии муносибатҳои байни одамон зарари ҷиддӣ мерасонад ё метавонад расонад» [8]. Сергун Е.П. бошад, аз нуктаи назари ҳуқуқӣ экстремизмро васеътар таъриф мекунад: ба ақидаи ӯ, «экстремизм ин пойбандӣ ба низоми муайяни ақидаҳо ва ғояҳо дар асоси таҳаммулнопазирӣ ба принципҳои бунёдии конститутсионии кишварҳо ва ҳуқуқу озодиҳои демократии одам ва шаҳрванде, ки аз ҷониби давлат муҳофизат карда мешавад, бо омодагии дохилӣ ба фаъолияти канорӣ, ки ба тариқи ҷиноятӣ ба воқеият табдил додани ҷунин назарҳо равона карда шудааст, тавсиф карда мешавад» [6].

Натиҷаи таҳлили адабиётҳои ҳуқуқӣ ба мо инкон медиҳад ғӯем, ки экстремизми муосир ин категорияи расмӣ лингвистӣ нест ва ин маҷмӯи баъзе намудҳои зухурот (манфӣ, душманона) мебошад, ки ба вайрон кардани субот дар давлати ба принципҳои демократия асосёфта, эҳтироми шаҳрванд, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ равона шудааст. Ҳамзамон, дар ин таърифҳо моҳияти субъективии экстремизм инъикос наёфтааст, ки дорои ҳадафҳо ва ангеҷаҳо бошад ва аз ин рӯ ба ин, ҷиноятҳои дигарро низ, ки ба пояҳои соҳти конститутсионии кишвар ҳалалрасонанд алоқаманд кардан мумкин аст, аммо бояд қайд кард, ки бо экстремизм хиёнат ба ватан, ҷосусӣ ва ғ. алоқаманд нестанд.

Бо назардошти ҳадафҳо ва ангеҷаҳои амали ғайриқонунӣ, Бирюков В.В. қайд мекунад, ки «экстремизм як навъ идеологияест, ки дурустӣ ва зарурияти содир намудани амалҳои гуногуни ҷиноиро (содир кардани ҷиноятҳои зӯроварона, ки бо кинаю адовати наҷодӣ, миллӣ ё динӣ бармеоянд) барои шахс ё гуруҳи одамон барои ноил шудан ба ҳадафи муайян, аз ҷумла сиёсӣ, содир кардани ҷунин ҷиноятҳоро сафед мекунад» [11]. Власов В.И. низ дорои ҷунин андеша аст, ки «экстремизм падидаи манфӣ мебошад, ки аз ақидаҳои канорӣ, пайравӣ ба ҷораҳои канорӣ пайдо мешавад ва дар фаъолияти субъектҳои радикалӣ ҳангоми банақшагирӣ, ташкил, омодагӣ ба содир намудани амалҳои барои ҷамъият ҳавфноки манъшуда ё амалҳои бадахлоқона, мақсадҳои сиёсӣ, миллатгарой ё дар заминаи хусумати наҷодӣ, динӣ (нафрат) равона карда шудааст» [9].

Бо назардошти тафсирҳои гуногуни лингвистикӣ ва илмӣ экстремизм, мо метавонем дар бораи мураккабии мушаххаси таърифи қонунгузории ин истилоҳ сухан ронем. Дар айни замон, якчанд шарҳи экстремизм мавҷуданд, ки дар қонунгузории давлатҳои хориҷӣ ва Тоҷикистон сабт шудаанд.

Дар банди 3, қисми 1, моддаи 1-и Конвенсияи Шанхай аз 15 июли соли 2001 «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм, ҷудоихоҳӣ ва экстремизм» экстремизм ҳамчун амали ба даст овардани ҳокимият ё нигоҳ доштани он бо усулҳои зӯроварӣ, тағйир додани низоми конститутсионии давлат, инчунин таҷовузи хушунатомез ба амнияти ҷамъиятӣ, аз ҷумла ташкилот бо мақсадҳои дар боло номбаршуда, гуруҳҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ ё иштирок дар онҳо, ки мутобиқи қонунгузории миллӣ ба ҷавобгарӣ қашида мешаванд, фаҳмида мешавад. Аммо, ин Конвенсия амалҳои ғайриқонуниро дар заминаи адовати наҷодӣ, миллӣ ё динӣ содир накарда онро бо мақсади тағйир додани соҳти конститутсионии давлат ҳамчун ҷиноятҳои дорои хусусияти экстремистӣ алоқаманд мекунад. Ба маънои дигар, Конвенсия ба амалҳои зӯроварона нигаронида шудааст, ки ба вайрон кардани амнияти ҷамъиятӣ, соҳти конститутсионии давлат нигаронида шудаанд, дар ҳоле ки ба инобат гирифта намешавад, ки ин амалҳо алайҳи як шахс ва шаҳрванд низ содир карда мешаванд.

Ба таври васеъ, мафҳуми «экстремизм» дар қонунгузории кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бо дарназардошти хусусиятҳои худ сабт шудааст.

Масалан, Қонуни Ҷумҳурии Беларус аз 04.01.2007 № 203-3 «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм» дар доираи экстремизм (фаъолияти экстремистӣ) ҷунин фаҳмида мешавад: «таҳқири шаъну шарафи миллӣ», «ташкил ва амалисозии ошӯбҳои оммавӣ, авбошӣ ва амалҳои вайронкорона, ки ба хусумати наҷодӣ,

миллӣ, мазҳабӣ ва ё адоват, хусумати сиёсӣ ё идеологӣ асос ёфта». Инчунин фаъолияти экстремисти дар ин сананди меъёри «хамчун даъватҳои омави ба фаъолият ва амалҳои зикршуда, маблағгузориҳои онҳо ё кумаки дигар дар татбиқи онҳо» тафсир карда мешавад [10].

Хусусияти хоси тафсири ҳукукии экстремизм дар қонунгузориҳои миллии Қазоқистон тибқи Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон аз 18 феввали соли 2005 «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм» низ мафҳумҳои «экстремизм» ва «фаъолияти экстремистӣ» муайян кардашудаанд. Дар ин санад «амалҳои экстремистӣ ин амалисозии мустақими амалҳо бо ҳадафҳои ифротгароӣ, аз ҷумла даъватҳои омави ба ҷунин амалҳо, таблиғот, ташвиқот ва намоиши омавии рамзҳои созмонҳои экстремистӣ мебошанд». Ва «экстремизм» ин, пеш аз ҳама, ташкил ва (ё) содир кардани на танҳо амалҳои мебошад, ки қонуни мазкур ҳамчун экстремистӣ эътироф кардааст, балки амалҳои мебошад, ки ҳадафҳои экстремистии аз ҷониби умум қабулшуда доранд:

- тағйироти зӯрварии сохти конституционӣ, вайрон кардани соҳибхитиёрии Қазоқистон, беайбӣ ва ғайра.;

- барангехтани кинаву адовати наҷодӣ, қавмӣ ва қабилавӣ, аз ҷумла онҳое, ки бо зӯрварӣ ё даъват ба зӯрварӣ алоқаманданд (дар ин ҷо «экстремизми миллӣ» алоҳида ҷудо карда мешавад);

- барангехтани кинаву адовати динӣ, аз ҷумла онҳое, ки бо зӯрварӣ ё даъват ба зӯрварӣ алоқаманданд, инчунин истифодаи ҳама гуна равишҳои динӣ, ки ба амният, ҳаёт, саломатӣ, ахлоқ ё ҳукуку озодиҳои шаҳрвандон таҳдид мекунад (экстремизми динӣ) [13].

Намунаи дигар, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки бо тарзи ба худ хос аз кишварҳои боло фарқ мекунад.

Ҳамин тариқ, дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм» омадааст: «экстремизм – ин изҳори фаъолияти ифротии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба даъвати нооромӣ, дигаркунии сохти конституционӣ дар давлат, ғасби ҳокимият ва тасарруфи салоҳияти он, ангезонидани наҷодпарастӣ, миллатгароӣ, бадбинии иҷтимоӣ, мазҳабӣ мебошад» [12].

Инчунин бояд қайд кард, ки мувофиқи ин қонун амали экстремистӣ ин фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ва ё воқеӣ вобаста ба банақшагирӣ, ташкилкунӣ, тайёр кардан ва иҷрои амалҳои (қирдорҳои) мебошанд, ки барои иҷрои мақсадҳои зерин равона карда шудаанд (ба истиснои мақсадҳои, ки дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Беларус пешбинӣ шудаанд):

- зарар расонидан ба амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- ғасб ё тасарруфи салоҳияти ваколатҳои ҳокимият;

- ташкил кардани гурӯҳҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ;

- амалӣ гардонидани фаъолияти террористӣ;

- ташвиқоти ягона будан, бартарӣ доштан ё номуқаммалии шаҳрвандон бо хусусиятҳои муносибати онҳо ба дин, тамоюли иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ ва ё забонии онҳо;

- маблағгузорӣ ба фаъолияти мазкур ё расонидани кӯмак барои амалӣ гаштани он, ҷудо кардани манзил, базаҳои таълимӣ, полиграфӣ, моддӣ-техникӣ, алоқаҳои телефонӣ, факсӣ, хизматрасонии иттилоотӣ, дигар воситаҳои моддӣ-техникӣ барои амалӣ шудани ин фаъолият.

Ҳамин тариқ, таҳлили концептуалӣ ва истилоҳии адабиёти ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ дар соҳаи мубориза бо экстремизм ба мо имкон медиҳад, ки баъзе нишонаҳои экстремизмро таҳия намоем:

Якум, экстремизм истифодаи усулҳои на танҳо зӯрварӣ (радикалӣ), балки ғайри зӯрвариро низ дар назар дорад: паҳн кардани маводҳои тамоюли экстремистӣ, барангехтани хусумати миллӣ, динӣ ё фантастикӣ.

Дуввум, экстремизм як падидаи системавии иҷтимоӣ мебошад, ки эътиқодоти идеологиро дар бар мегирад (онҳо ҳамчун ҳадаф ва ҳадафҳои ҷиноятҳо ва ҷиноятҳои экстремистӣ амал мекунад) бар бартарият дар асоси хусусиятҳои наҷодӣ, миллӣ, динӣ, ҷинсӣ, забонӣ ё сиёсӣ асос ёфтааст. Ин хусусият барои амалияи ҳуқуқӣ хос аст.

Сеюм, экстремизм амалҳои мебошад, ки қонун манъ кардааст (бо меъёрҳои қонунгузориҳои маъмури ё ҷиноятӣ).

Чорум, экстремизм, пеш аз ҳама, амалҳое мебошад, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳое равона карда мешаванд, ки ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон, асосҳои демократии давлатро поймол мекунад.

Панҷум, мафҳумҳои «экстремизм» ва «фаъолияти экстремистӣ» бо ҳам зич алоқаманданд ва метавонанд вобаста ба амалияи татбиқи ҳуқуқи давлати мушаххас муайян карда шаванд ё бо ҳам алоқаманд бошанд.

Ба ибораи дигар, дар ҳар як ҳолати алоҳида моҳияти экстремизм метавонад ба тарзҳои гуногун зоҳир шавад ва ин зарурати истифодаи воситаҳои гуногуни ҳуқуқиро бо назардошти хусусиятҳои таърихан муқарраршудаи рушди ин ё он давлати мушаххас ба миён меорад.

АДАБИЁТ

1. Луғати тафсирии забони русӣ. / Ожегов С.И., с. 2009
2. Луғати калимаҳои хориҷӣ, с. 2016
3. Энциклопедияи сиёсӣ / Семигина Г.Ю., с. 2000
4. Луғати калони энциклопедӣ: Фалсафа, Ҷомеашиносӣ, Иқтисоди сиёсӣ. / Солодовников С.Ю., с. 2002
5. Колман П.Т., Андреа Б. Донишгоҳи Колумбия/ Донишгоҳи Чорч Мейсон, с. 2002
6. Экстремизм дар қонунгузориҳои ҷиноии Русия. / Сергун Е.П., с. 2009
7. «Терроризм айбдор карда мешавад». / Устинов В.В., с. 2002
8. Давлатҳои омави ба амалҳое, ки барои вайрон намудани ҳудуди давлатҳо нигаронида шудаанд. / Хлебущкин А.Г., с. 2010
9. Экстремизм: моҳият, намудҳо ва пешгирӣ. / Власов В.И., с. 2003
10. Қонуни Ҷумҳурии Беларус аз 04.01.2007, №203-3 «Дар бораи мубориза бо экстремизм»
11. Вобаста ба тағйирот ба Қонуни федералии Русия «Дар бораи муқовимат бо фаъолияти экстремистӣ». / Бирюков В.В., с. 2007
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм» аз 8 декабри с. 2003, №69
13. Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон аз 18.02.2005, №31-2 «Дар бораи мубориза бо экстремизм»

ЭКСТРЕМИЗМ: МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ОН

Таҳлили назариявии мафҳуми экстремизм дар тадқиқоти муносири академӣ яке аз масъалаҳои калидӣ ва ҳамзамон бахшталаби на танҳо илми ҳуқуқшиносӣ, балки татбиқи амалии ин мафҳум мебошад. Мақолаи мазкур тафсири мафҳуми экстремизмро на танҳо дар қонунгузориҳои дохилии Тоҷикистон, балки дар қонунгузориҳои давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, инчунин дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Калидвожаҳо: экстремизм, фаъолияти экстремистӣ, амалҳои ғайриқонунӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, қонун, ҷавобгарии ҷиноятӣ, муқовимат бо экстремизм, санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, терроризм.

ЭКСТРЕМИЗМ: ПОНЯТИЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Теоретический анализ понятия экстремизма в современных академических исследованиях является одной из ключевых и в то же время неоднозначных проблем не только юридической науки, но и практического применения данного понятия. В данной статье рассмотрены трактовки понятия экстремизма не только в отечественном-таджикском законодательстве, но и в законодательстве государств-членов Содружество Независимых Государств, а также в международных правовых актах.

Ключевые слова: экстремизм, экстремистская деятельность, противоправные действия, международное право, закон, уголовная ответственность, противодействие экстремизму, нормативные акты, терроризм.

EXTREMISM: CONCEPT AND ITS FEATURES

The theoretical analysis of the concept of extremism in modern academic research is one of the key and at the same time controversial problems not only of legal science, but also of the practical application of this concept. This article examines the interpretation of the concept of extremism not only in domestic Tajik legislation, but also in the legislation of the member states of the Commonwealth of Independent States, as well as in international legal acts.

Keywords: extremism, extremist activity, illegal actions, international law, law, criminal responsibility, countering extremism, regulations, terrorism.

Сведения об авторе: *Махмадёрое И. Б.* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета. Тел: **988 00 33 52**

Information about the author: *Makhmaderov I.B.* – second-year master's student at the Faculty of Law of the Tajik National University. Tel: **988 00 33 52**

ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ И ДРУГИЕ ВЕЩНЫЕ ПРАВА КАК ОБЪЕКТ РЕГИСТРАЦИИ ПРАВ НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО

Мухиддинов А. С.

Таджикский национальный университет

Вопрос об объекте регистрации прав на недвижимость, т. е. вопрос о том, что именно под лежит регистрации, является одним из наиболее важных и сложных для понимания правовых основ системы регистрации прав на недвижимость.

Проанализируем сначала п. 1 ст. 143 ГК РТ, определяющий объекты государственной регистрации. Мы увидим, что, в соответствии с рассматриваемой нормой, регистрации подлежат:

- а) права собственности;
- б) другие вещные права;
- в) ограничения этих прав;
- г) возникновение прав;
- д) переход прав;
- е) прекращение прав.

В следующем предложении перечисляются конкретные права, подлежащие государственной регистрации:

- а) право собственности;
- б) право хозяйственного ведения;
- в) право оперативного управления;
- г) право пожизненного наследуемого владения;
- д) право постоянного пользования;
- е) ипотека;
- ж) сервитуты;

з) иные права в случаях, предусмотренных настоящим кодексом и иными законами.

Первым вопросом, который возникает при анализе такой конструкции нормы, является вопрос о характере перечня подлежащих регистрации прав. При этом очевидно, что перечень прав, подлежащих регистрации, исчерпывающим не является. В то же время его нельзя назвать и абсолютно открытым. Иные права подлежат регистрации лишь постольку, поскольку это указано Гражданским кодексом или иными законами. Таким образом, с одной стороны, законодатель указал на возможность установления необходимости регистрации иных прав, кроме перечисленных, а, с другой стороны, устранил возможность установления этой необходимости иными, кроме законов, нормативными актами. Данное положение является весьма существенным для дальнейшего нормотворчества в сфере государственной регистрации прав на недвижимость. Лишая органы исполнительной власти возможности устанавливать права, подлежащие регистрации, ГК наделил этим правом только законодателя. При этом следует отметить, что в силу ч. "1" ст. 48 Конституции РТ этим наделен лишь законодательный орган, поскольку гражданское законодательство относится к исключительной компетенции республики.

Но возникает и иной вопрос - о соотношении норм, содержащихся в первом и втором предложениях п. 1 ст. 143 ГК РТ. Если бы не было второго предложения, то, очевидно, следовало бы признать, что регистрации подлежат все права, которые относятся к вещным, а также все их ограничения. Однако во втором предложении перечислены не все вещные права, существование которых предусмотрено гражданским законодательством. В частности, там не указано такое специфическое вещное право на объект недвижимости, как право пользования жилым помещением членами семьи собственника, перечислены далеко не все возможные ограничения вещных прав на объекты недвижимости. (1, стр.86)

Что же означает такое построение анализируемой нормы? Означает ли это, что вещные права и их ограничения, не указанные в ГК и иных законах как подлежащие регистрации, регистрации не подлежат? Нам представляется, что дело обстоит именно так. Второе предложение п. 1 ст. 143 ГК РТ конкретизирует первое и содержит конкретный перечень прав, подлежащих регистрации. Данное положение имеет весьма существенное практическое значение, прежде всего, для определения момента возникновения права, поскольку права, подлежащие регистрации возникают с момента такой регистрации. Таким образом, если право собственности в ряде случаев возникает

лишь с момента его регистрации, то права членов семьи собственника на жилое помещение возникают независимо от регистрации из двух юридических фактов - членства в семье собственника и проживания в принадлежащем собственнику помещении.

Но такая позиция может привести к ряду весьма негативных последствий. Регистрация вещных прав и их ограничений имеет основной задачей защиту интересов обладателей соответствующих прав. При запрете регистрации некоторых прав и ограничений обладатели этих прав и лица, в пользу которых права ограничены, лишаются определенного средства защиты своих прав. Приобретатели же объектов недвижимости лишаются возможности получения информации об обременениях объекта из независимого источника, которым является регистрирующий орган.

В качестве примера, помимо прав членов семьи собственника жилого помещения, можно привести права нанимателя жилого помещения. Возникающее из договора жилищного найма право пользования жилым помещением, безусловно, является обременением (ограничением прав собственника) объекта недвижимости на период действия договора. Вместе с тем, закон не включает ни договор найма, ни права нанимателя по договору к числу подлежащих регистрации. Вряд ли, однако, есть разумные основания для того, чтобы лишить нанимателя возможности зарегистрировать свои права по договору. То же самое можно сказать и в отношении права безвозмездного пользования по договору ссуды (ст. 699 ГК РТ).

Поэтому представляется необходимым в законодательстве выделить четко права и ограничения прав, подлежащие регистрации и возникающие с момента регистрации, но при этом указать, что все иные права на объекты недвижимости и их ограничения могут быть зарегистрированы по желанию правообладателя, однако признаются существующими независимо от регистрации.

В пункте 1 ст. 143 ГК РТ говорится о том, что регистрации подлежат вещные права, их ограничения, возникновение, переход и прекращение. В связи с этим возникает вопрос: в каком соотношении с точки зрения объекта регистрации находятся вышеперечисленные понятия и как это соотношение должно отражаться на процедуре регистрации.

Начнем с понятия "вещное право". В данном контексте этот термин означает статическое состояние, характеризующее абсолютное правоотношение между собственником и неопределенным кругом лиц по поводу объекта недвижимости. Применительно к случаям, когда право возникает с момента регистрации, лицо, являющееся его потенциальным обладателем, будет таковым лишь постольку, поскольку это право зарегистрировано. (5, стр.145)

Но закон говорит о том, что регистрации подлежат также возникновение, переход и прекращение права. Можно ли говорить о том, что эти события являются самостоятельным объектом регистрации? Этот вопрос нельзя отнести к простым и имеющим однозначный ответ.

Возьмем возникновение права собственности. Вполне очевидным является то, что нельзя зарегистрировать возникновение права собственности, не зарегистрировав одновременно само это право за определенным субъектом. Значит, регистрация возникновения права всегда будет связано с регистрацией самого этого права. Таким образом, по нашему мнению одновременное указание в ст. 143 ГК РТ и самого вещного права, и его возникновения как самостоятельных объектов регистрации лишено юридического смысла.

Теперь рассмотрим понятие перехода права собственности. Следует отметить, что вопрос о регистрации перехода права собственности стоит не только в ст. 143 ГК РФ, но и в нормах части второй ГК РТ о договоре купли-продажи недвижимости. В ст. 582 ГК РТ, которая называется "Государственная регистрация перехода права собственности на недвижимость" говорится о том, что регистрации в случае заключения договора купли-продажи подлежит не право покупателя, не договор купли-продажи, а именно переход права собственности.

Что же такое переход права собственности? Очевидно, это такое действие или процесс, в результате которого право одного лица прекращается, а право другого лица возникает.

При таком понимании перехода права собственности можно ли зарегистрировать переход права собственности (иного вещного права) и не зарегистрировать само это вещное право за тем лицом, к которому оно перешло? Думается, что нет. Юридический факт, влекущий переход права собственности, всегда является и

юридическим фактом, лежащим в основании приобретения лицом этого права. Спецификой перехода по сравнению с возникновением права является лишь то, что в случае перехода права один и тот же юридический факт лежит в основе как возникновения права у нового правообладателя, так и его прекращения у прежнего обладателя права. Так, например, при создании новой вещи переход права отсутствует, и есть регистрация только возникновения права, в отличие от сделки отчуждения, где в каждом случае имеет место именно переход права.

Таким образом, признавая самостоятельными объектами регистрации возникновение и прекращение права, мы должны прийти к выводу, что для "перехода права" в этом случае не остается места.

Вместе с тем нельзя не признать, что использование в гражданском законодательстве термина переход права, возможно, несет и иную смысловую нагрузку, состоящую в том, что при переходе права (отчуждении имущества) речь идет об одном из случаев правопреемства, при котором право переходит от одного лица (правопредшественника) к другому (правопреемнику) в неизменном виде, т. е. с тем же объемом правомочий и обременений. Это обстоятельство, безусловно, важно учитывать при анализе отношений, возникающих при регистрации прав на недвижимость. Однако, если законодатель, вводя данный термин, имел в виду именно это обстоятельство, то все равно остается неясным, почему он употребляется лишь применительно к сделкам купли-продажи недвижимости.

Что же касается прекращения права собственности, то его следует рассматривать в качестве самостоятельного объекта регистрации. Действительно, если между регистрацией права и регистрацией его возникновения можно поставить знак равенства, то прекращение права собственности имеет самостоятельное значение. Рассматривая вещное право как неразрывно связанное с его обладателем, можно заключить, что регистрации подлежит как само это право, так и его прекращение. Прекращение права собственности является самостоятельным объектом регистрации потому, что оно может происходить вне связи с возникновением права иного лица, например, при прекращении существования объекта, так как, если объект прекратил существование, то прекратилась и сама возможность возникновения права на него других лиц.

Таким образом, объектами регистрации прав на недвижимость следует признать сами вещные права (их возникновение) и прекращение этих прав.

Однако нам представляется, что законодатель в ст. 143 ГК РТ указал не все объекты регистрации. Характерной особенностью прав на объекты недвижимости является относительно длительное их существование. При этом в процессе существования содержание этих прав может изменяться весьма существенно, как по воле самих собственников, так и помимо их воли. В связи с этим нам представляется, что *изменение* прав на объекты недвижимости должно быть признано самостоятельным объектом регистрации. При этом под категорию изменений права подпадает любое изменение содержания правомочий собственника.

Одним из наиболее распространенных примеров изменения содержания правоотношений собственности без изменения круга его субъектов является превращение совместной собственности в долевую в результате соглашения собственников, либо по решению суда. При этом, очевидно, не происходит ни прекращения права собственности, ни его возникновения вновь. Однако изменение отношений между собственниками является юридически достаточно значимым и поэтому должно быть зарегистрировано. (3; стр-236)

Другим случаем изменения содержания вещного права является установление ограничений этого права. Специфика любого ограничения в том и состоит, что оно сужает круг правомочий обладателя этого права. Такое сужение может произойти в результате заключения собственником сделки - например, передачи объекта в аренду, в залог, либо в результате деятельности уполномоченных государственных органов (например, наложение ареста на имущество).

О регистрации ограничений прав на объекты недвижимости говорится в ст. 143 ГК РТ, однако, поскольку ограничениями не исчерпываются все случаи изменения права, постольку изменение вещных прав следовало бы указать в ст. 143 ГК РТ в качестве самостоятельного объекта регистрации.

Говоря об ограничениях вещных прав как об относительно самостоятельном объекте регистрации, следует подробно остановиться на соотношении самих правовых категорий вещного права и его ограничения.

Вещное право субъекта характеризуется прежде всего содержанием, т. е. совокупностью правомочий субъекта по владению, пользованию и распоряжению объектом. При этом для каждого из известных гражданскому праву вещных прав характерно свое отношение этих правомочий.

Собственность занимает особое место среди вещных прав, поскольку носит первичный, независимый характер. В соответствии со ст. 232 ГК РТ собственник вправе по своему усмотрению совершать в отношении принадлежащего ему имущества любые действия. Все остальные вещные права являются производными от права собственности, ибо существуют лишь постольку, поскольку существует право собственности и в ряде случаев осуществляются в допущенных собственником пределах.

Деление вещных прав на первичное (право собственности) и производные принято в науке гражданского права. Но применительно к вопросу об объекте регистрации следует обратить внимание на другой аспект соотношения этих прав. Будучи производными от права собственности, все остальные вещные права выступают как ограничения (обременения) права собственности, от которого они производны. Так, права хозяйственного ведения и оперативного управления на период существования этого права практически лишают собственника права непосредственно распоряжаться имуществом, а право пользования членов семьи собственника жилым помещением существенно ограничивает право пользования и распоряжения принадлежащим ему помещением.

Таким образом, иные вещные права можно рассматривать как обременения права собственности. Как пишет В.К. Андреев, "важной особенностью (признаком) ограниченных вещных прав является их сохранение даже в случае смены собственника соответствующей вещи, право следования". Данный вывод не носит только теоретический характер, он имеет и сугубо практическое значение.

Подводя промежуточный итог сказанному, полагаем, что ст. 143 ГК РТ нуждается в уточнении, и ее начало могло бы быть изложено в следующей редакции:

1. Государственной регистрации подлежит право собственности и иные вещные права (их возникновение, изменение и прекращение), а также обременения (ограничения) этих прав.

2. Права и их обременения (ограничения) подлежат государственной регистрации в случаях, предусмотренных настоящим кодексом и иными законами.

Иные права на недвижимое имущество и их ограничения регистрируются по желанию правообладателей в порядке, установленном законом".

ЛИТЕРАТУРА

1. Гражданский Кодекс Республики Таджикистан (часть 1) от 30 июня 1999 №803 г. Душанбе.
2. Гражданский Кодекс Республики Таджикистан (часть 2) от 30 июня 1999 №803 г. Душанбе.
3. Гражданское право, Том 1 / отв. ред. Е.А. Суханов. - М., 2000г.
4. Андреев В.К. О праве частной собственности в России (критический очерк). - М., 2007г.
5. Пискунова М.Г. Особенности возникновения прав на недвижимость и проблемы государственной регистрации // Государственная регистрация прав на недвижимость: теория и практика.

ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ И ДРУГИЕ ВЕЩНЫЕ ПРАВА КАК ОБЪЕКТ РЕГИСТРАЦИИ ПРАВ НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО

В данной статье основное внимание в работе уделено гражданско-правовой проблематике. Нормы о правах собственности и другие вещные права как объект государственной регистрации прав на недвижимое имущество исследуется автором, прежде всего, как элемент правового режима недвижимости в сфере возникновения, изменения и прекращения прав на недвижимое имущество. Недвижимое имущество представляет собой одну из основ функционирования любой экономической системы. Поэтому оптимальная организация оборота недвижимости является одной из важных задач в области правовой политики государства. Правовое регулирование отношений, связанных с недвижимым имуществом, играет ведущую роль в организации этого оборота. От правильного выбора правовой модели отношений в сфере недвижимости во многом зависит развитие производства, инвестиционный климат и благосостояние населения. В то же время недостатки правового регулирования в данной области, пробелы в законодательстве и ошибочные решения не могут не сказываться негативно на многих факторах экономического и социально-политического развития.

Ключевые слова: недвижимое имущество, регистрации прав на недвижимость, права собственности; другие вещные права; ограничения этих прав; возникновение прав; переход прав;

прекращение прав. процедуры регистрации, регистрация предварительных объектов, регистрационные объекты.

ҲУҚУҚҲОИ АМВОЛ ВА ДИГАР ҲУҚУҚҲОИ ВОҚЕЪ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ БАҚАЙДГИРИИ ҲУҚУҚҲО БА АМВОЛИ ҒАЙРИМАНҚУЛ

Ин мақола ба масъалаҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ равона шудааст. Меъёрҳо оид ба ҳуқуқи амвол ва дигар ҳуқуқҳои амволӣ ҳамчун объекти бақайдгирии давлатии ҳуқуқ ба амволи ғайриманқул аз ҷониби муаллиф, пеш аз ҳама, ҳамчун унсuri низоми ҳуқуқии амволи ғайриманқул дар соҳаи пайдоиш, тағир ва қатъи амали ҳуқуқ ба амволи ғайриманқул. Амволи ғайриманқул яке аз асосҳои ғайрифаъолияти ҳама гуна системаи иқтисодӣ мебошад. Аз ин рӯ, ташкили оптималии гардиши амволи ғайриманқул яке аз вазифаҳои муҳим дар соҳаи сиёсати ҳуқуқии давлатӣ мебошад. Танзими ҳуқуқии муносибатҳо ба амволи ғайриманқул дар ташкили ин гардиш нақши асосӣ дорад. Рушди истехсолот, фазои сармоягузорӣ ва некӯаҳволии мардум аз бисёр ҷиҳат аз интиҳоби дурусти модели ҳуқуқии муносибатҳо дар соҳаи амволи ғайриманқул вобаста аст. Дар баробари ин, камбудии танзими ҳуқуқӣ дар ин соҳа, камбудии дар қонунгузорӣ ва қарорҳои хато наметавонанд ба бисёр омилҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ таъсири манфӣ расонанд.

Калидвожаҳо: амволи ғайриманқул, бақайдгирии ҳуқуқ ба амволи ғайриманқул, ҳуқуқи амвол; дигар ҳуқуқҳои амволӣ; маҳдудиятҳо ба ин ҳуқуқҳо; пайдоиши ҳуқуқҳо; интиқоли ҳуқуқҳо; қатъи кардани ҳуқуқҳо. тартиби ба қайд гирифтани, ба қайд гирифтани объектҳои пешакӣ, объектҳои бақайдгирӣ.

PROPERTY RIGHTS AND OTHER REAL RIGHTS AS THE OBJECT OF REGISTRATION OF RIGHTS TO REAL ESTATE PROPERTY

This article focuses on civil law issues. The norms on property rights and other property rights as an object of state registration of rights to real estate are investigated by the author, first of all, as an element of the legal regime of real estate in the sphere of origin, change and termination of rights to real estate. Real estate is one of the foundations of the functioning of any economic system. Therefore, the optimal organization of real estate turnover is one of the important tasks in the field of state legal policy. Legal regulation of relations related to real estate plays a leading role in organizing this turnover. The development of production, the investment climate and the well-being of the population largely depend on the correct choice of the legal model of relations in the field of real estate. At the same time, shortcomings of legal regulation in this area, gaps in legislation and erroneous decisions cannot but have a negative impact on many factors of economic and socio-political development.

Keywords: real estate, registration of rights to real estate, property rights; other property rights; restrictions on these rights; the emergence of rights; transfer of rights; termination of rights. registration procedures, registration of preliminary objects, registration objects.

Сведения об авторе: *Мухиддинов Анис Сайфидинович* – магистр 2-го курса очного отделения юридического факультета Таджикский национальный университет 735000 г. Душанбе, ул. Н.Қарабоев, тел: **904-77-97-77, 934-78-00-11, e-mail: muhiddinovanib@gmail.com**

Information about the author: *Mukhiddinov Anis Sayfidinovich* – master of the 2-nd year of the Full-time Department of the Law Faculty of the Tajik National University of 735000 Dushanbe N. Qaraboev str., tel: **904-77-97-77, 934-78-00-11, E-mail: muhiddinovanib@gmail.com**

АДОЛАТ – АСОСИ ПОЙДОРИИ ҚОМЕАВУ ДАВЛАТ

Наботов Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қарни XXI-ро дида нисбат ба қарнҳои гузашта адолатпешагӣ тоҷо ҳубтару беҳтар аз тарафи инсонит ба назар мерасад. Чигунае, ки ба мо инсонҳо имрӯзҳо бо ҷашми сар дида истодаем, дар муносибати адолатона байни инсонҳо, миёни ҷамъият ва инчунин муносибати байни мақомоти давлатӣ (муносибати ҳокимиятӣ) ва ҷамъият (инсоният) хело ҳуб ба роҳ монда шудааст, муносибати ҳокимияту тобеият. Аз ин ғуфтаҳо ба мо маълум гардид, ки сухан дар бораи адолат рафта истодааст. Албата имрӯзҳо қисми зиёди мардум андешаи онро доранд, адолат бештар дар қисми ҳокимияти дар иҷрои вазифаҳои бар зимаи онҳо гузошташуда ба ҷашм мерасад албата ин дуруст аст ва ба андешаи шахсии ҳеш адолат на танҳо муносибат миёни давлату ҷамъият балки дар тамоми муносибат миёни одамон ва миёни ҷамъият дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ҳокимияти низ вучуд дорад.

Мавзӯи интиҳобкардаи ҳеш бештар дар баҳши адолат баҳсида шудааст, ва барои возеҳ шудани мазӯъ дар бораи мафҳум ва аҳамияти адолат каме маълумот медиҳем.

Сар карда аз Конститутсияи ҚТ, ки қонуни асосии кишвар махсуб рафта дар он чунин зикр гардидааст, ки “Мо халқи Тоҷикистон, қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон буда, худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор дониста, таъмини соҳибхитории давлати худ ва рушду камоли онро дарк намуда, озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурда, баробарҳуқуқи ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф карда, бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор дода ҳамин конститутсияро қабул ва эълон менамоем.

Аз инҷо маълум гардид, ки адолат дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ва муносибатҳои ҳокимиятӣ аз конститутсияи ҚТ сарчашма мегирад, зеро ҳар шахрванди кишвар конститутсияро асосӣ фаъолияти ҳеш қарор дода адолатро адр амал тадбиқ менамояд.

Бештари аз мутафакирони ғарбу шарқ ва форсу тоҷик дар вафси адолат суҳан рондаанд, ки қайд кардани онҳо қобили қабул аст.

Ҳамин тариқ, дар тӯли асрҳо бештарин мутафаккирони Шарқу Ғарб кӯшиш намуданд, ки масъалаҳои башариатро оиди давлат, ҳуқуқ, ҳокимият, сиёсат, озодӣ ва адолат ҳал намоянд. Ба шарофати онҳо захираи муайяни донишҳои назариявӣ дар ин соҳа ба вуҷуд омад. Ин масъалаҳои абадӣ аз сари нав дар шароити нави таърихӣ пайдо мешуданд. Ҳамзамон, ҳалли онҳо доимо аз хирадмандии гузаштагон сарчашма мегирифт.

Ҷамсиддини Шохин (1859-1894) шогирд ва пайрави Аҳмади Дониш, яке аз намояндагони дигари тафаккури прогрессивӣ ба ҳисоб меравад. Дар асарҳои худ мутафаккир қайд мекунад, ки фақат илму маориф, хирад ва адолат метавонанд одамро аз бадбахтию нохушиҳо наҷот дода, ва онҳоро хушбахт созанд.

Шарти аввал он аст, ки подшоҳ ҳангоми руҳ додани ҳодиса ва ҳалли он ҳамеша аз мавқеи адлу инсоф (адолат) даҳлат кунад. Барои ин подшоҳ худро дар ҷойи раият ва раиятро дар ҷойи худ тасаввур кунад ва он гоҳ ҷи ҳукме барорад, аз рӯи адолат хоҳад буд. Ӯ қайд мекунад, ки: «Ва дар он ҳол дар ҳукм, ки аз дигар бар худ раво намедорад, мисли он аз худ бар дигаре раво надорад ва ҳар ҷи бар худ намеписандад, бар ҳеҷ мусулмон написандад». Бояд тазаққур дод, ки зимни фаҳмиши масъалаи мазкур миёни Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва файласуфи Чини қадим Конфутсий мувофиқат ба амал омадааст. Чунончи, ҳангоми суҳбат шогирде аз Конфутсий суол мекунад, ки **адолат ҷист?** Ҳақими Чин посух медиҳад, ки: «Ҳар ҷи бар худ намеписандӣ, бар дигарон ҳам написанд». Лекин тафовут дар он аст, ки Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бар ҳилофи Конфутсий чунин шакли адлу инсофро танҳо нисбат ба мусулмонон раво мебинад.

Қайковус тараннумгари адлу инсоф ва ҷонибдори сиёсати адолатпарварона мебошад. Ӯ қайд менамояд, ки «Подшоҳ мисли офтоб аст. Нашояд, ки офтоб бар яке тобаду бар дигаре натобад».

Абӯалӣ Ҳасан ибни Алии Тӯсӣ (1018-1092), ки бо таҳаллуси Низомулмулк машҳур аст, яке аз мутафаккирони машҳури тоҷику форс мебошад. Ӯ ҳамчун вазири қордону бомаҳорати дарбори Салҷуқӣ пайваста ба сиёсати амалӣ машғул гардида, бо эҷоди «Сиёсатнома» дар ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва адабию мадании мардуми тоҷику форс таъсири амиқ расонидааст.

Аслан, андешаҳои Низомулмулк дар асари машҳури ӯ «Сиёсатнома» дарҷ ёфтаанд.

Мутафаккир бо эҷоди рисолаи мазкур чунин дастурамалеро пешниҳод менамояд, ки дар он барқарор намудани адлу адолат, ҷорӣ намудани тарзи оқилонаи давлатдорӣ, поквичдонии арбобони давлатӣ, аз пайи ободонии кишвару осоиштагии раият шудани шахсони масъул барин андешаҳои пешқадами ҳешро иброс менамояд.

Низомулмулк ҳамчун шахси бомаърифату донишманди замон мушоҳида менамуд, ки вазирону амалдорони ин ва ё он дарбор ба ғорату тороч кардани халқ ва фиску фучур овора буда, зулму ситамро дастури харрӯзаи худ қарор дода буданд. Дар чунин маврид баҳри ҳалли ин гуна мушкилот ӯ ҷонибдори фаъолияти шахсии подшоҳ ва истиклолияти фикрии сарвар буд. Ӯ пешниҳод менамуд, ки подшоҳ бо фаъолияти шахсӣ ва зиракии сиёсии худ мардумро аз гирифтории наҷот диҳад. Дар ин маврид ӯ чунин менависад: «Чора набошад подшоҳро аз он ки дар ҳафтае ду рӯз ба мазолим бинишинаду дод аз бедодгар биситонаду ин- соф бидиҳад ва суҳани раият бишунавад бевосита ва чанд қисса, ки муҳимтар бувад, бояд ки арза кунад ва дар ҳар як мисоле диҳад. Чун ин хабар дар мамлакат

пароканда шавад дастҳои эшон кӯтоҳ шавад ва кас наёрад бедодӣ кардан аз бими укубатӣ он, яъне аодалиро дар амал қорӣ намояд ва ҳақро ба ҳақдор расонад»

Абӯҳомид Муҳаммади Ғазалӣ (1058-1111) яке аз бузургтарин чехраҳои олами илму маърифати форсу тоҷик буда, дар рушду такомули илмҳои калом, фикҳ, фалсафа, тафсиру ахбори набавӣ ва ҷомеашиносии ҷаҳон нақши хосса дорад.

Нисбат ба давлатдорӣ, риояи ҳукуки фуқаро ва ҳокимият рондан чунин ибрази ақида дорад: «Бидон, ки вилоят доштан қорӣ бузург аст ва ҳилофати Худо Ҳақтаоло бувад дар замин, чун бар тариқи адолат равад. Ва чун аз адл ва шафқат ҳолӣ бувад, ҳилофати иблис бувад, ки ҳеҷ ғассодро асари азимтар аз зулми воли нест»¹. Дар ин ҷо мутафаккир бештар устуворию пояҳои давлатдориро дар тантанаи адлу инсоф дида, зулму истибдодро маҳкум менамояд, хусусан зулми фармонфарморо нисбат ба зердастон.

Нобигай бузурги миллати тоҷик *Абӯалӣ ибни Сино* (980-1037) низ дар масоили адолат, давлату давлатдори андешаи хушро ибраз намудааст.

Ҷомеае, ки Ибни Сино ба он майлу рағбат дошт, таҷассумгари навъи давлате буд, ки ба адолат асос ёфта («Мадинаи одила»), ба тазод ва мушқилоти замона нигоҳ накарда, манфиати табақаҳои гуногуни ҷомеаро ба инобат мегирифт.

Ба ақидаи Ибни Сино, дар ҷомеае, ки барои аъзояш қонун вучуд дорад, бояд беадолатӣ вучуд надошта бошад. Агар ҳуди роҳбар ҳам беадолат бошад, исён алайҳи ӯ барҳақ аст ва бояд, ки исён аз ҷониби ҷомеа дастгирӣ ёбад. Ин ғояҳои пешқадами иҷтимоию сиёсии Ибни Сино ба ҷаҳонбинии иҷтимоию сиёсии бисёр олимону шоирони классики тоҷикӣ форс таъсир расонидаанд.

Қоби тазаккур аст, ҳамаи андешаи олимони шарқ ғарб ва форсу тоҷикро ба назар гирифта қори илмӣ ҳудро идома медиҳем, зеро шахсе, ки гузашта хешро намедонад, имрӯзу ояндаи хешро сохта наметавонад. Албатта маҳз ҳамин мутафаккирон буданд, ки мафҳуми адолат пайдо шуд, дар амал ҳамчун як усули хубе барои идоракунии ҳокимияту тобеият истифода гардид. Чунончи дар боло гуфта гузаштем албатта, адолат ба маънои имрӯзааш дар он давраҳо вучуд надошт, лекин дар ҳама давраи замони ҳуқуқ ва адолат даро шаклҳои гуногун ба назар мерасанд. Ин нишондодҳо дар ҳар давраи замон вобаста ба шакли давлатдорӣ ва хусусиятҳои сохти ҷамъияти ба таври мухталиф таҷассум меёфтанд.

Нақши олимони ватани дар ин самт хело хуб ба назар мерасад. Чунончи мафҳуми маъмули адолат аз ҷониби онҳо мавриди омӯзиши донишҷӯён гардидааст, ки вобаста ба шакли давлатдорӣ хело мувофиқ ва қобили қабул аст.

Ҳамин тавр, адолати судӣ гуфта яке аз зухуроти ҳокимияти судиро меноманд, ки натиҷаи фаъолияти судиро роҷеъ ба баррасӣ ва ҳаллу ғасли парвандаҳои конституционӣ, ҷиноятӣ, ғражданӣ, оилавӣ, иқтисодӣ ва маъмурӣ ташкил медиҳад. Вобаста ба ин бояд гуфт, ки ҳангоми фаъолияти маъмур риояи талаботи қонунҳои моддӣ ва мувофиавӣ ҳатмӣ буда, барои қабули санадҳои судии асоснок, қонунӣ ва адолатнок шароит фароҳам меорад.

Адолати судӣ яке аз зухуроти муҳим ва асосии ба амал бароварда шудани ҳокимияти судӣ ба шумор рафта, дар фаъолият оид ба ҳифзи ҳуқуқ мавқеи хосаро дорад, ки амалӣ қарда шудани он тибқи муқаррароти Конституция ва Қонуни конституционӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба ваколати мақомоти судӣ воғузур қарда шудааст. Амалӣ намудани адолати судӣ ваколати истисноии мақомоти судӣ эътироф гардида, дигар мақомоти давлатӣ ҳуқуқ надоранд онро ба амал бароранд. Зеро тибқи муқаррароти моддаи 2 Қонуни конституционӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ягон мақомоти дигар ва ё шахсони ҳуқуқӣ ҳаққи ба зиммаи худ гирифтани адолати судиро надоранд.

Дар асоси гуфтаҳои боло якҷанд аломатҳои асосии адолати судиро фарқ қардан мумкин аст, ки онҳо танҳо ҳоси ҳокимияти судӣ будани адолати судиро асоснок намуда, онро аз дигар намудҳои фаъолият фарқ мекунонад.

Якум, адолати судӣ тавассути судӣ дорои ҳокимияти муқтаили судӣ ба амал бароварда мешавад. Ин маънои онро дорад, ки ҳокимияти судӣ муқтаил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣ мегардад ва дар баробари ҳокимияти қонунгузорӣ ва иҷроия амал менамояд. Бо дарназардошти ин мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҳуқуқ надоранд, ки ба зиммаи судя вазифаҳои пешбиниқардаи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистонро гузоранд.

Дуюм, адолати судиро ба истиснои мақомоти судӣ дигар мақомоти давлатӣ, аз ҷумла ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба амал бароварда наметавонанд. Яъне санади судӣ, аз ҷумла, ҳукм, ҳалнома аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуда, барои таъмини адолати судӣ равона гардидааст.

Сеюм, адолати судӣ танҳо бо роҳи муайянкардаи қонун ба амал бароварда мешавад. Роҳҳои асосии ба амал бароварда шудани адолати судӣ дар қонунгузори амалкунанда, пеш аз ҳама, дар Қонуни конституционӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбини карда шудааст, ки бо дарна- зардошти муқаррароти қонуни конституционии мазкур роҳҳои зерини ба амал бароварда шудани адолати судиро зикр кардан мумкин аст:

- баррасӣ ва ҳаллу ҷалс намудани парвандаҳои конституционӣ;
- баррасӣ ва ҳаллу ҷалс намудани парвандаҳои граждани, ки бо ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо иртибот доранд;
- баррасии парвандаҳои вобаста ба баҳсҳои оилавӣ;
- баррасӣ намудани парвандаҳои ҷиноятӣ; ҳалли масъалаҳо оид ба гунаҳкори судшавандагон; нисбати шахсони дар содир намудани ҷиноят айбдор донисташуда татбиқ намудани ҷораҳои ҷазои бо қонун муқарраргардида; сафед намудани шахсоне, ки дар содир намудани ҷиноят бегуноҳ, дониста шудаанд;
- баррасӣ ва ҳаллу ҷалс намудани баҳсҳои иқтисодӣ;
- баррасӣ намудани парвандаҳо оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурий.

Тартиби баррасӣ карда шудани парвандаҳои зикргардида дар доираи муқаррароти қонунгузори мурофиавӣ ба танзим дароварда мешаванд. Тартиби баррасии парвандаҳои конституционӣ бошанд, аз ин қоида истисно буда, дар доираи муқаррароти қонунгузори мурофиавӣ ба танзим дароварда намешаванд. Тартиби баррасии парвандаҳо, ки ба ваколати Суди конституционӣ вогузор гардидаанд, дар доираи муқаррароти Қонуни конституционӣ «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба танзим дароварда мешаванд.

Чорум, тамоми масъалаҳои ба амалӣ намудани адолати судӣ алоқаманд танҳо дар ҷаласаҳои судӣ ҳаллу ҷалс карда мешаванд ва тартиби мурофиаи судӣ вобаста ба парвандаҳои ҷиноятӣ, граждани, оилавӣ, иқтисодӣ ва маъмурий мутаносибан бо қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ, граждани, мурофиавии иқтисодӣ ва Қодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад. Қонунгузори мурофиавӣ ҳамчунин доираи иштирокчиёни мурофиа, ҳуқуқи уҳдадорҳои онҳо, тартиби қабул намудани санади судӣ ва ҳаракатҳои дигари мурофиавиро муайян менамояд.

Бо дарназардошти ин гуфтан мумкин аст, ки ҳадафи асосии қонунгузори мурофиавии мазкур ба даст овардани ҳақиқат ва адолат буда, барои таъмини асоснокӣ ва қонунӣ будани санадҳои судӣ равона карда шудааст. Аз ин ҳадафи мазкур ҳамон вақт амалӣ гардида метавонад, ки меъёрҳои мурофиавӣ аз тарафи суд беқаму қос ва саҳеҳ риоя карда шаванд.

Моҳияти асосии адолати судӣ аз ҷониби О.Л.Васильев дар шакли адолати судӣ ҳангоми мурофиаи ҷиноятӣ судӣ дуруст баён карда шудааст. Тибқи гуфтаҳои у дар зери мафҳуми адолати судӣ нисбат ба мурофиаи ҷиноятӣ судӣ аз ҷониби суд дар асоси қонун ҳаматарафа, пурра ва объективона таҳқиқ намудани ҳолатҳои асосии парвандаи ҷиноятӣ бо мақсади муқаррар намудани ҷиноят фаҳмида мешавад, ки бо мақсади нисбати шахси гунаҳкор татбиқ намудани ҷазои адолатнок равона карда шудааст.

Ҳар яке аз мақомоти судӣ пас аз баррасӣ қардани парвандаи ба ваколати онҳо тааллуқдошта дар доираи салоҳияти худ санади дахлдори судӣ (ҳукм, ҳалнома, қарор, таъинот, фармон) қабул менамоянд, ки санади аз тарафи мақомоти судӣ қабулшуда ва ба қувваи қонунӣ даромада барои иҷро дар ҳудуди ҷумҳурӣ аз тарафи ҳар як мақоми давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони мансабдор, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳатмӣ мебошад.

Суд ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ аз қувваи маҷбурсозии давлатӣ истифода мебарад, ки чунин шакли маҷбурсозии давлатӣ, пеш аз ҳама, дар намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ зоҳир мегардад. ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонад дар шакли ҷарима ё дар шакли ҷавобгарии ҷиноятӣ татбиқ карда шавад. Масалан, тибқи муқаррароти моддаи 415 КМГ шахси мансабдор, ки барои гум қардани

хуччатҳои иҷроӣ додашуда гунаҳкор аст, метавонад аз ҷониби суд ба андозаи то сад нишондиханда барои ҳисобҳо ҷаримабандӣ карда шавад. Тибқи муқаррароти моддаи 363 КҶ бошад ҳукм, ҳалнома ё санади дигари эътиборӣ қонунӣ пайдонамудаи судро қасдан иҷро накардани намояндаи ҳокимият, хизматчиӣ давлатӣ, хизматчиӣ мақоми ҳудудораи маҳаллӣ, инчунин хизматчиӣ муассисаи давлатӣ, ташкилоти тичоратӣ ё дигар ташкилот, инчунин ба иҷроӣ онҳо монӣ шудан бо ҷарима ба андозаи аз дусад то панҷсад нишондиханда барои ҳисобҳо ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то ду сол ҷазо дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Устувории низомии судии Тоҷикистон: проблема ва мулоҳиза. -.:Матбуот, 2002.- С-5-16.Васильев О.Л. Отчественное правосудие на перепутье// Журнал Российского права, №5, 2001.
2. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон. Душанбе 2012. Саҳ-38.
3. Конститутсияи ҚТ, Сарсухан, 6- ноябри соли 1994.

АДОЛАТ – АСОСИ ПОЙДОРИИ ҶОМЕАВУ ДАВЛАТ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти адолати судӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, вобаста ба он проблемаҳои мавҷуда ошкор карда мешавад ва моҳияти мавзӯи таҳлилшаванда бо як қатор мисолҳо фаҳмонида мешавад. Муаллиф ҳамчунин қайд намудааст, ки Суд хангоми ба амал баровардани адолати судӣ аз қувваи маҷбурсозии давлатӣ истифода мебарад, ки чунин шакли маҷбурсозии давлатӣ, пеш аз ҳама, дар намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ зоҳир мегардад. ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонад дар шакли ҷарима ё дар шакли ҷавобгарии ҷиноятӣ татбиқ карда шавад. Масалан, тибқи муқаррароти моддаи 415 КМГ шахси мансабдор, ки барои гум кардани хуччатҳои иҷроӣ додашуда гунаҳкор аст, метавонад аз ҷониби суд ба андозаи то сад нишондиханда барои ҳисобҳо ҷаримабандӣ карда шавад.

Калидвожаҳо: адолат; давлат; андешаи мутафакирон; ҳокимияти судӣ; қонун; баробарҳуқуқӣ; адолати судӣ.

ПРАВОСУДИЕ – ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА

В статье рассматриваются понятие и сущность справедливости, раскрываются существующие проблемы и разъясняется сущность анализируемого предмета на ряде примеров. Автор также отмечает, что Суд использует силу государственного принуждения при отправлении правосудия, что проявляется, прежде всего, в форме юридической ответственности. юридическая ответственность может быть назначена в виде штрафа или в виде уголовной ответственности. Например, в соответствии со статьей 415 УПК должностное лицо, признанное виновным в утере исполнительного листа, может быть оштрафовано судом до 100-кратного размера минимальной месячной заработной платы.

Ключевые слова: справедливость; государственный; мнение мыслителей; судебная власть; закон; равенство; справедливость.

JUSTICE IS THE FOUNDATION OF A SUSTAINABLE SOCIETY AND STATE

The article examines the concept and essence of justice, reveals existing problems and explains the essence of the analyzed subject using a number of examples. The author also notes that the Court uses the force of state coercion in the administration of justice, which manifests itself primarily in the form of legal responsibility. legal liability can be imposed in the form of a fine or in the form of criminal liability. For example, in accordance with article 415 of the CCP, an official found guilty of losing a writ of execution may be fined by a court up to 100 times the minimum monthly wage.

Keywords: justice; state; the opinion of thinkers; judicial branch; law; equality; justice.

Сведения об авторе: *Наботов Наимджон* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета.

Information about the author: *Nabotov Naimjon* – a second year master's student at the Faculty of Law of the Tajik National University.

БОЗОРИ ҚОҶАЗҲОИ ҚИММАТНОК : МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ТАСНИФИ ОН

Назридинзода Ф. М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ба таври доимӣ, барои аз ҳисоби як шахс ба шахси дигар гузаронидани маблағҳо, як қатор талаботҳо вучуд доранд. Чунин талаботҳо метавонад дар шакли додану ситонидани қарз ва ба воситаи бароришу ҷобачо гузориҳои қоғазҳои қимматнок дар ҳолатҳои хариду фурӯши амвол ва хизматрасониҳо сурат гирад. Дар ин маврид қоғазҳои қимматнок ҳамчун як шакли таҷассумёфтаи муносибатҳои бозори байни иштирокдорони бозор ба миён

омада, худи ин қоғазҳои қиматнок ба сифати объекти умумии ин муносибатҳо хизмат менамоянд. Ба ибораи дигар, ҳамагуна додугирифти шартномавӣ нисбат ба харид ё фурӯш на ба шакли пули ё моли, балки ба воситаи қоғазҳои қиматнок сураат мегирад. Аммо дар ин маврид ба ҷои пул ё мол қоғазҳои қиматнок, балки арзшии онҳо амал мекунад ва ин арзиш бояд ё баробари қимати мол ё пул бошад, ё аз онҳо зиёдтар.

Дар қатори бозорҳои дорои воқеъӣ, молӣ, қарзӣ, бонкии имрӯза, шакли дигари он, бозори қоғазҳои қиматнок арзи вучуд менамояд.

Бозори қоғазҳои қиматнок – ин як қисми бозори молия ба ҳисоб меравад ва он дар иқтисодиёти имрӯза нақши калонро мебозад.

Бозори қоғазҳои қиматнок – ҷамъияти саҳҳомист, ки он ба савдои қоғазҳои қиматнок машғул мебошад, вале мақсади он ба даст овардани фоида аз ҳисоби фурӯши ин қоғазҳои қиматнок мебошанд.

Истилоҳи қоғазҳои қиматнок гуногунмазмун буда, худи муносибатҳои иқтисодие, ки онҳоро таҷассум менамоянд, гуногуншакл ва мураккаб буда, доимо шакли худро дигар мекунад ва афзоиш меёбанд.

Қоғазҳои қиматнок – як шакли сармояест, ки метавонад ба ивази пул ё мол фурӯхта шаванд ва дар бозор дар шакли мол ҳаракат намоянд ва ба соҳибонашон даромад оранд. Ин як навъи махсуси мавҷудияти сармоя дар шакли пулӣ ё молӣ мебошанд.

Қоғазҳои қиматнок дар шакли мафҳуми умумиаш – ин чунин ҳуҷҷатест, ки бо нархи муайян хариду фурӯш карда мешавад.

Вазифаҳои қоғазҳои қиматнок аз инҳо иборатад:

Тақсим кардани маблағ дар байни соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ мувофиқи марз, гурӯҳҳои аҳолии байни давлатҳо ва ғайраҳо.

ҳуқуқи махсус додан ба соҳибони қоғазҳои қиматнок, ғайр аз ҳуқуқи иштирок доштан дар идораи ба даст даровардани ҳар гуна маълумоти лозимӣ, ҳуқуқи якуминдараҷа доштани соҳибони саҳмияҳо дар ҳолатҳои махсус ва ғайраҳо.

Таъмини даромад аз ҳисоби саҳмгузориҳо дар шакли дивиденд ва баргардонидани маблағи худи саҳмия.

Қоғазҳои қиматнок дорои хусусиятҳои мебошанд, ки онро аз маблағҳои пулӣ фарқ кардан мумкин аст. Вай метавонад дар шакли маблағҳои пулӣ дар ҳисобу китоб иштирок намояд. Дар меҳлатҳои даркорӣ ба пул табдил дода шаванд, ба сифати амонат хизмат намояд, дар меҳлати чандин сол ё бемӯҳлат ба мерос дода шаванд.

Дар аввал тамоми қоғазҳои қиматнок, танҳо дар шакли қоғаз амал менамоянд, аз ҳамин сабаб номи аслии онҳо ба миён омадааст. Нархи ин қоғазҳо аз рӯи навиштаҷоти дар онҳо ҷойдошта, ё аз рӯи муомилот дар бозор муайян мегарданд.

Тараққиёти муносибатҳои бозорӣ дар солҳои охир ба он оварда расонд, ки навъҳои наватарини қоғазҳои қиматнок, аз ҷумла саҳмияҳои ғайриқоғазӣ ё беҳуҷҷат пайдо шудаанд. Чунин дигаргунӣ бо сабабҳои зерин ба амал омадаанд:

Миқдори қоғазҳои қиматноки дар гардиш буда, зиёд шуда, шакли ҳуҷҷатии онҳо низ зиёд гардидаанд.

Дар вақти пардохтани даромадҳо аз фоидаи қоғазҳои қиматнок дар шакли дивиденд ва хариду фурӯши онҳо, эҳтиёҷи пешниҳод кардани қоғазҳои қиматнок аз байн мераванд.

Гардиши қоғазҳои қиматнок дар вақти ҳисобу китоб ва аз як соҳиби саҳмия ба соҳиби дигар гузаштани онҳо, ба шакли соддатар ва осонтар ҳисоб карда мешаванд.

Дар бозори қоғазҳои қиматнок дигаргуниҳои кулӣ ба амал омаданд ва дар баробари зиёд шудани шумораи саҳмияҳои исмӣ, ҳадди ақали саҳмияҳои беном кам шудаанд.

Пешрафти бозори қоғазҳои қиматнок ва навовариҳои техникаи ҳисоббарории электронӣ вобаста ба дар натиҷа саҳмияҳои навъи электронӣ пайдо шудаанд. Дар ояндаи наздик онҳо дар бозори қоғазҳои қиматнок мақоми махсусро ишғол хоҳанд кард.

Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда, шакл ва таснифи қоғазҳои қиматнок, пеш аз ҳама дар мақсаду мароми онҳо, дар барориш, гардиш ва гирифтани даромадҳо муайян мекунам, зоҳир мегарданд.

Ба қоғазҳои қиматнок инҳо дохил мешаванд:

- саҳмияҳо;
- вомбаргҳо;
- векселҳо;
- чекҳо ;
- тасдиқномаи амонатӣ.

Саҳмия – қоғазӣ қиматнокест, ки онро ҷамъиятҳои саҳомӣ ё корхонаю ширкатҳои дигар бо мақсади ба кор андохтани маблағҳои озод ва истифода нашлашаванда, ҳамчун сарчашмаи иловагии маблағгузории истеҳсолот ба ҳисоб мераванд, мебароранд. Саҳмия аз дохил шудани маблағ ба ҳисоби сармояи ҷамъияти саҳомӣ шаҳодат дода, барои гирифтани қисми даромад дар шакли дивиденд ҳуқуқ дода мешавад.

Арзиши исмии саҳмияро, арзиши дар он сабтшуда ва нархи ҳақиқии онро, нархи фурӯши он ташкил медиҳад.

Саҳмияҳо оддӣ ва имтиёзнок мешаванд. Саҳмияҳои оддӣ ба соҳибони худ ҳуқуқ медиҳанд, ки дар маҷлиси умумии саҳмдорон иштирок карда, ҳуқуқи овоздиҳӣ дошта бошанд. Саҳмияҳои муқаррарӣ ба тариқи саҳмияи исмӣ ва беом бароварда мешаванд.

Даромад аз ҳисоби ҷунин саҳмияҳо ба тариқи дивиденд дар шакли ғоида дода мешавад. Дивиденд барои саҳмияҳо аз ҳисоби даромади софи корхона дода мешавад.

Саҳмияи имтиёзнок – аз саҳмияи оддӣ фарқи кулли дорад. Даромад аз ҳисоби ин саҳмияҳо ба тариқи дивиденди тасдиқшуда дода мешавад. Соҳиби ин саҳмияҳо дар маҷлиси умумии саҳмдорон ҳуқуқи овоз доданро надорад, аммо ҳуқуқ дорад, ки пеш аз дорандаи саҳмияи оддӣ дивиденд гирад, ҳатто дар ҳолате ки корхона зараровар бошад. Дар ҳолати набудани маблағ, соҳиби ин саҳмияҳо метавонанд дар ивази пул аз корхона маводу ашё ба даст орад.

Саҳмия метавонад ҷойгиршуда ва эълоншуда бошад. Дар ҳолати якум, саҳмияҳоро ба фурӯш бароварда, дар ҳолати дуввум бошад, ҷамъияти саҳомӣ ҳуқуқи фурӯши саҳмияҳои иловагиро мегирад.

Додани дивиденд, ҷун қоида, аз натиҷаи қарори маҷлиси саҳмдорон вобаста аст ва аз ин сабаб ҷамъияти саҳмдорон дар назди саҳмдорон ҷавобгар нестанд. Дивиденд мумкин аст ҳатто барои саҳмияҳои имтиёзнок, агар дар ин хусус маҷлиси саҳмдорон қарор қабул намояд, дода мешаванд.

Вомбарг (облигатсия) навъи барориши қоғазҳои қиматнокест, ки ба соҳибаш ҳуқуқи аз эмиссиягар гирифтани ҳаққи саҳмия, нархи исмӣ ва ғоиизи онро дар меҳлате, ки дар он нишон дода шудааст, медиҳанд. Ин вомбарг дар шакли купон, ғайрикупонӣ ва мубодила- шаванда бароварда мешаванд.

Купон даромадест, ки аз рӯи вомбарги қарзии баҳрадор дода мешавад. Вай метавонад доимӣ ва ивазшаванда бошанд. Даромад аз рӯи варақаи бекупон, фарқи байни нарх ва арзиши ҳақиқии он мебошанд. Даромад аз ҳисоби ғоииз аз нархи исмии он ҳисоб карда мешаванд.

Варақаи баҳрадори воми амонатии давалтӣ қоғазӣ қиматнокест, ки дар шакли ҳуҷҷат бароварда мешавад.

Эмитенти як навъи варақаи Вазорати молия ба ҳисоб меравад. Онро шахсони ҳуқуқӣ ва ҳам шахсони воқеӣ метавонанд дастрас намоянд. Аммо аз рӯи мақсадашон онҳо дар навбати аввал, бояд ба шахсони воқеӣ фурӯхта шаванд. ҳаҷми ғоиизи онҳо баъди ҳар 10 рӯз дар купонҳои аввала ва баъдан дар ҳар 6 рӯз дар купонҳои боқимонда нишон дода шаванд.

Фурӯши аввалаи варақаи баҳрадорӣ аз тарафи бонкҳо, муассисаҳои молиявӣ ва дигар муассисаҳои муқарраршуда ба анҷом расонида мешаванд. Дар вақти ташкилу ҷобаҷосозии аввалаи варақаҳо Вазорати молия, дар он қайдҳои иштирокдоронро нишон дода, нархи ҳар як варақаро муайян менамояд, мувофиқи

он ташкилотҳое, ки дар музоида бӯрд мекунанд, метавонанд варақаҳои худро ба Вазорати молия фурӯшанд.

Вексел ин қоғазӣ қимматнок ё шаҳодатномаест, ки дорои гувоҳ ё дастури хаттии векселдиҳанда буда, дар хусуси ба соҳиби он, дар меҳлати дар он муқарраршуда додани як миқдори муайяни воситаҳои пулӣ ё аз рӯи ёддориҳо пардохтани он ва ба дорандаи он шаҳодат медиҳанд.

Вексел навъҳои зеринро дорад:

вексели бонкӣ;

вексели давлатӣ;

вексели тиҷоратӣ;

- вексели оддӣ;

- вексели интиқоли;

- вексели дорои камбудии расмӣ;

- вексели ба меҳлати пешниҳодшуда;

- вексел бо меҳлати пардохт аз давраи супурда шуданаш;

- вексел бо меҳлати муайяни пардохт аз давраи таҳия шуданаш;

- вексели меҳлати пардохташ дар рӯзи муайяншуда.

Вексели бонкӣ -вексели бонкӣ, вексели мамлакатаи алоҳидае мебошад, ки ба воҳидҳои бонкҳои дар дигар мамлакатҳо буда ҳавола карда мешаванд.

Вексели давлатӣ-ин қоғазӣ қимматноки кетоҳмуддати давлатиест, ки меҳлати эътибори он аз як сол зиёд набуда, балки вай мунтазам дар муомилот мебошад ва дар бозори озодаи воситаҳои пулӣ мавқеи бартариро ишғол менамоянд. Давлат ин векселро бо мақсади ҷаброн намудани хароҷотҳои худ мебарорад.

Вексели тиҷоратӣ -ин векселест, ки ба қарзгиранда бар ивази гаравгузори аамвол дода мешаванд.

Вексели оддӣ – ёддори қарзи ҳаттмиест, ки онро қарздор навишта имзо ва муҳри худро мегузорад. Дар он ёддориёе зикр мегардад, ки мувофиқи он қарздор миқдори муайяни воситаҳои пулро дар меҳлати муқарраршуда мепардозад ва ба сифати қоғазӣ тиҷоратие, ки амонати махсус надорад, ба кор бурда мешаванд.

Вексели интиқоли -ин фармони қатъии хаттии як шахс ба шахси дигар мебошад ва дар хусуси тақдим намудани чунин ҳуҷҷат ё дар вақти таъиншуда, пардохтани миқдори муайяни воситаҳои пулӣ ба шахси талабкунандаи ин ҳуҷҷат, ё ба шахсест, ки номаш дар ҳуҷҷат зикр гардидааст.

Тасдиқномаи амонатӣ – ин воситаҳои пулӣ озода (беҳаракат) –и аҳоли ва ташкилотҳое мебошанд, ки ба меҳлати муайян барои нигоҳ доштан ба ихтиёри бонк дода мешаванд ва дар ивазаш тасдиқномаи амонатӣ гирифта мешавад. Ин ҳуҷҷати хаттии бонк буда, оид ба амонат супоридани пул мебошад, ба соҳиби он кафолати ҳуқуқи дар меҳлати муайян гирифтани воситаҳои пулӣ амонатгузашташуда ва фоизи онро медиҳанд.

Чек – супориши хаттии чекдиҳанда ба бонк барои ба соҳиби он додани миқдори муайяни пулӣ дар он сабтёфта мебошанд.

Чек – қоғазӣ қимматнокест, ки ҳамчун ҳуҷҷати пардохтию ҳисобу китоби хизмат менамояд. Аз рӯи табиати иқтисодии худ, чек воситаи интиқоли пардохти ғайринақдӣ дар симои бонк мебошанд.

Навъҳои зерини чек вучуд доранд:

Чеки номнавис – ба номи шахси муайян навишта шуда, дар он навиштаҷоти «бе фармон» дарҷ меёбад, яъне ба шахси дигар додани чек манъ аст.

Чеки дастурӣ – ба шахси мушаххас дода мешавад, ки дар он навиштаҷоти «бо фармон» ҷой дорад, яъне бо воситаи навиштаҷоти гузаранда (индоссамент) ба шахси дигар додани чек мумкин аст.

Чеки беном - ба шахси пешниҳодкардаи он пул дода мешавад ва ин чек метавонад аз як шахс ба шахси дигар гузарад.

Чеки ҳисобу китоб – ба воситаи он воситаҳои пулӣ нақд дода намешавад.

Чеки пулӣ – барои гирифтани пулӣ нақд ба кор бурда мешаванд.

Қоғазҳои қимматнок дарозмуддат ва сармоягузори мешаванд.

Аз рӯи қоғазҳои дарозмуддат эмитент вазифадор аст, ки фоиз ва қарзҳоро аз рӯи ҷадвали муайяншуда баргардонанд. Ба ин қоғазҳо ҳамаи навъи варақаҳои

баҳрадор ва векселҳо новобаста аз он, ки меҳлати барориши онҳо чанд вақт аст, дохил мешаванд.

Қоғазҳои сармоягузорӣ ба соҳибони худ ҳуқуқ медиҳанд, ки дорои қисми активи эмитент бошанд. Ин нави қоғазҳо тасдиқномае мебошанд, ки аз вучуд доштани сармояи соҳиби худ дар ин ё он ширкат шаҳодат медиҳанд.

Ба қоғазҳои сармоягузорӣ тамоми навиҳои векселҳо новобаста аз бароришгари онҳо дохил мешаванд.

Дар навбати худ қоғазҳои қимматноки дарозмуддат ва сармоягузорӣ ба қоғазҳои қимматноки ҳазинадорӣ, яъне инҳо – қоғазҳои қимматноке мебошанд, ки аз номи ҳукумат ва Вазорати молия бароварда мешаванд ва яке аз навиҳои боварибахши қоғазҳои қимматнок ба ҳисоб мераванд. Таъминоти онҳоро буҷети давлат ба зиммаи худ мегирад. Ба ин навиҳои қоғазҳо қоғазҳои қимматноки зерин дохил мешаванд:

1. Векселҳои ҳазинадорӣ.
2. Варақаҳои баҳрадорӣ ҳазинадорӣ.

Ғайр аз ин, боз қоғазҳои шаҳрдорӣ (мунисипали) ва рифоҳӣ (коммунали) низ мавҷуданд. Ин қоғазҳои мақомоти маҳаллӣ ва корхонаҳои ба ҳисоб мераванд, ки ба моликияти шаҳрдорӣ дохил мешаванд. Онҳо аз ҳисоби андози маҳал ва кемакпулии ҳукуматҳо таъмин карда мешаванд. Навиҳои асосии ин қоғазҳо – варақаҳои баҳрадорӣ шаҳрдорӣ ва рифоҳӣ мебошанд.

Аз рӯи ҷой ва мақомот қоғазҳои қимматнок ба навиҳои зерин тақсим мешаванд:

Дар бозори асъор – ин бозор як қисми бозори молиявӣ, ки барои хариду фурӯши қоғазҳои кетомуддат истифода мешаванд. Меҳлати гардиши қоғазҳои қимматнок дар ин бозор аз як рӯз то як сол мебошад. Дар ин ҷо қоғазҳои қимматнок бо хатари камтарин амал мекунанд. Ба ин навиҳои қоғазҳои қимматнок векселҳои ҳазинадорӣ, тасдиқномаи амонатӣ ва қоғазҳои тиҷоратӣ дохил мешаванд.

Дар бозори сармоя қоғазҳои қимматнок аз рӯзи бароришашон, то як сол амал мекунанд. Қоғазҳои қимматноки ин бозор метавонанд дарозмуддат ва ҳам сармоягузоришаванда бошанд ва аз тарафи ҳамин эмиссиягарон бароварда мешаванд.

Қоғазҳои қимматнок аз тарафи субъектҳои зерин бароварда мешаванд:

- давлат;
- бахши хусусӣ;
- субъектҳои хориҷӣ;
- Қоғазҳои қимматноки давлатиро инҳо мебароранд:
- ҳокимияти марказӣ.
- Мақомоти давлатии маҳаллӣ.

Муассиса ва корхонаҳои алоҳидаи мустақиле, ки давлат онҳоро дастгирӣ менамояд.

Қоғазҳои бахши хусусиро чунин ташкилотҳо мебароранд:

- Ширкатҳои соҳаҳои гуногун.
- 2. Бонкҳои тиҷоратӣ.
- 3. Бонкҳои сармоягузорӣ.
- 4. Фондҳои сармоягузорӣ ва ғайраҳо.

Аз рӯи механизми ба даст даровардани даромад, қоғазҳои қимматнок ба навиҳои зерин тақсим мешаванд:

- қоғазҳои қимматнок бо даромади тасбитшуда (саҳмияи имтиёзнок, қоғазҳои баҳрадор, гувоҳиномаҳо, тасдиқномаҳои амонатӣ);

- қоғазҳои қимматноки дорои даромади ивазшаванда (саҳмияи оддӣ).

Аз рӯи паҳнсозии ҳудудӣ, қоғазҳои қимматнок ба навиҳои зерин тақсим мешаванд:

- минтақавӣ (маҳаллӣ);
- миллӣ ва ҷаҳонӣ (байналхалқӣ).

Қоғазҳои қимматнок навиҳои зерин доранд:

- қоғазҳои қимматноки исмӣ – дар ин қоғазҳои қимматнок ному насаби соҳиби онҳо дарҷ мегардад. Бартарии онҳо нисбат ба қоғазҳои беном аз он иборат мебошанд, ки дар ин қоғазҳо номи соҳиби онҳо дарҷ ёфта, ҳар як фаъолият нисбат

ба ин гуна қоғаз ба қайд гирифта мешаванд ва аз ин сабаб онҳо дар ҳолати супоридан қулайтаранд;

- қоғазҳои қимматноки беном – дар онҳо номи соҳиби саҳмия дарҷ намеёбад ва соҳиби онҳо шахсоне ҳисоб меёбанд, ки онҳоро пешниҳод кардааст;

Бо дарназардошти таҳлилҳои болозикркарда мафҳуми бозори қоғазҳои қимматнокро чунин пешниҳод намудан мумкин аст.

Бозори қоғазҳои қимматнок як қисми таркибии бозори молия ба ҳисоб рафта ба савдои қоғазҳои қимматнок машғул мебошад, вале мақсади он ба даст овардани фоида аз ҳисоби фурӯши ин қоғазҳои қимматнок мебошанд.

Истилоҳи қоғазӣ қиматнок гуногунмазмун буда, ҳуди муносибатҳои иқтисодие, ки онҳоро таҷассум менамоянд, гуногуншакл ва мураккаб буда, доимо шакли худро дигар мекунад ва афзоиш меёбад.

АДАБИЁТ

1. Жуков Е. Ф. Ценные бумаги и фондовые рынки : Учебное пособие М.: ЮНИТИ, 1995
2. Малючин В. И. Рынок ценных бумаг : Количественные методы анализа: Учебное пособие. М: - Дело 2003.
3. Синицина Н.М. Рынок ценных бумаг. Учебное пособие. Нижний Новгород – 2004.
4. Раҳимов З.А. Ҷӯраев Ш.Х. Ятимов Х.М. васоити таълимӣ аз фанни “Қоғазҳои қимматнок ва бозори он” Душанбе 2007.

БОЗОРИ ҚОҒАЗҲОИ ҚИММАТНОК: МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ТАСНИФИ ОН

Дар мақолаи мазкур чанде аз паҳлуҳои бозори қоғазҳои қимматнок баррасӣ гардида, мафҳум, моҳият хусусият ва таснифи он бо дарназардошти фикру ақидаҳои олимони соҳа таҷассуми худро ёфтааст. Қобили қайд аст, ки дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки пеш аз ҳама таърих ба адабиётҳои соҳавию иқтисодӣ намуда, барои кушодан ва амиқу равшан намудани мафҳуми моҳияти бозори қоғазҳои қимматнок талош варзид. Муаллиф дуруст қайд мекунад, ки таҳлили пурра ва ҳамаҷаҳадаи мафҳуми бозори қоғазҳои қимматнок аз омӯзиши хусусият ва нишонаҳои объектҳои ин муносибатҳо ба даст меояд.

Калидвожаҳо: бозор, бозори қоғазҳои қимматнок, қоғазҳои қимматнок, вазифа, хусусият, тасниф, саҳмия, вомбарг, вексел, чек, сертификат, иштирокчиён, муносибатҳо.

РЫНОК ЦЕННЫХ БУМАГ: ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ

В данной статье рассматривались некоторые сегменты рынка ценных бумаг их понятие, сущность особенности и классификация с учетом мнения ученых в данной области. Стоит отметить, что в этой статье автор попытался, в первую очередь, опираться на отраслевую и экономическую литературу, опираясь на идеи ведущих ученых по раскрытию и углублению изучения понятия и сущности рынка ценных бумаг. Автор правильно указывает на то, что полный и всесторонний анализ понятия рынка ценных бумаг выводится из изучения свойств и признаки объектов этих отношений.

Ключевые слова : рынок, рынок ценных бумаг, ценные бумаги, задачи, особенность, классификация, акция, вомбарг, вексел, чек, сертификат, участники, отношение.

SECURITIES MARKET: CONCEPT, ESSENCE AND CLASSIFICATION

This article examined some segments of the securities market, their concept, the essence of the features and classification, taking into accounts the opinion of scientists in this area. It is worth noting that in this article the author tried, first of all, to rely on industry and economic literature, relying on the ideas of leading scientists to disclose and deepen the study of the concept and essence of the securities market. The author correctly points out that a complete and comprehensive analysis of the concept of the securities market is derived from the study of the properties and attributes of the objects of these relations.

Keywords: market, securities market, securities, tasks, feature, classification, share, wombarг, bill, check, certificate, participants, attitude.

Сведения об авторе: *Насридинзода Фирдавс Муллоджон* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон: **935 33 22 11**

Information about the author: *Nasridinzoda Firdavs Mullojon* – second year master's student at the Faculty of Law of the Tajik National University. Phone: **935 33 22 11**

СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ СУБЪЕКТОВ АДМИНИСТРАТИВНОГО НАДЗОРА

Нормуродов А. Н.

Таджикский национальный университет

Необходимость обеспечения соблюдения всеми субъектами права общеобязательных требований, устанавливаемых законодательством и другими нормативными правовыми актами, во все времена, независимо от существующей политической системы и государственного устройства, обуславливает образование специальных государственных органов и наделение их соответствующими властными полномочиями.

Важнейшую функцию административного надзора до независимости в Республике Таджикистан играли государственные комитеты. Государственные комитеты – особая форма центральных органов межотраслевого управления, появление которой ученые объясняли усиливавшейся сложностью руководства в связи с дальнейшим развитием экономики, ростом масштабов общественного производства, расширением и усложнением межотраслевых связей и отношений [1, с. 31]. Государственные комитеты как органы межведомственного (надведомственного) управления помимо координационных функций осуществляли:

- проведение государственной экспертизы проектов и смет на капитальное строительство (Государственный комитет Совета Министров СССР по делам строительства);
- контроль за внедрением и соблюдением стандартов, организацией работы по государственной проверке, мер и измерительных приборов в целях обеспечения единства и правильности измерений в стране (Государственный комитет стандартов Совета Министров СССР);
- инспектирование и контроль за работой министерств и ведомств в области труда и зарплаты, осуществлении межотраслевого и межрайонного регулирования условий оплаты труда (Государственный комитет Совета Министров СССР по вопросам труда и заработной платы);
- контроль за правильным и рациональным использованием лесных ресурсов (Государственный комитет лесного хозяйства Совета Министров СССР).

Положениями о государственных комитетах предусматривались права, необходимые для реализации контрольно-надзорных полномочий: проводить проверки в министерствах и ведомствах, на предприятиях и организациях; истребовать и получать необходимые материалы и документы; давать заключения и проводить экспертизы проектов; применять меры административного воздействия, например приостанавливать строительство объектов.

Важно, что среди контрольных полномочий выделяются полномочия по осуществлению административного надзора — в части обеспечения строгого исполнения требований нормативных правовых актов предприятиями и организациями, непосредственно не подчиненными государственным комитетам. В то же время следует признать, что подчиненность в определенной степени имела место, поскольку предприятия и организации были все же государственными, поэтому госкомитеты действовали в системе государственных субъектов.

Основной объем контрольно-надзорной деятельности осуществлялся государственными инспекциями, признававшимися всеми авторами органами надведомственного контроля, властные полномочия которых распространялись на те или иные объекты независимо от их ведомственной подчиненности [2, с. 84-86]. В то же время в структуре министерств и государственных комитетов также создавались государственные инспекции, бывшие, как точно подметила М.С. Студеникина, по существу не инспекциями, а производственными главками, имевшими в своем подчинении организации, непосредственно отвечающие за выполнение отраслевых планов.

Система государственных инспекций всегда имела тенденцию к перманентному расширению. Количество их росло до принятия управленческих решений о сокращении их численности, но затем рост возобновлялся. В 1965 г. в СССР действовали 22 государственные инспекции, к 1972 г. их стало свыше 30.

После распада СССР соответствие формы органа исполнительной власти его функциям было на некоторое время нарушено. И это было объективно необходимо.

Ведь основным, ведущим организационно-техническим принципом построения советского аппарата управления был территориально-производственный принцип. Суть его заключалась в неразрывности двух начал — территориального и производственного. Отказ государства от непосредственного участия в производстве, приватизация государственных предприятий и объединений исключили производственное начало. Сохранились территориальный, функциональный и отраслевой принципы, называвшиеся многими видными советскими административистами [6, с. 178].

Непосредственное осуществление административного надзора осуществляется подразделениями по организации и осуществлению административного надзора или должностными лицами, на которых возложены обязанности по осуществлению административного надзора в целях предупреждения совершения лицами, освобожденными из мест лишения свободы, преступлений и иных правонарушений, оказания на них индивидуального профилактического воздействия.

В осуществлении административного надзора участвуют:

- 1) участковые уполномоченные милиции;
- 2) сотрудники строевых подразделений:
 - патрульно-постовой службы полиции;
 - вневедомственной охраны;
 - дорожно-патрульной службы ГИБДД;
- 3) подразделения, уполномоченные осуществлять оперативно-розыскную деятельность;
- 4) дежурные части территориальных органов внутренних дел;

Таким образом, в Республике Таджикистан в настоящее время сформировалась система органов административного надзора, образуемая разнородными органами исполнительной власти. Возможна их классификация по различным основаниям.

По признаку подчиненности:

- подчиненные Президенту РТ;
- подчиненные Правительству РТ;
- подчиненные министерствам, в свою очередь подчиненным Правительству РТ;

По признаку самостоятельности:

- самостоятельные органы исполнительной власти;
- входящие в структуру органов исполнительной власти в качестве структурных подразделений;

По признаку включенности в федеральные системы:

- образующие единые государственные инспекции;
- не включенные какие-либо объединения на государственном уровне.

По степени специализации:

- узко специализированные;
- охватывающие несколько самостоятельных направлений.

По объему полномочий:

- осуществляющие административно-надзорные и административно-юрисдикционные полномочия;
- осуществляющие разрешительные, административно-надзорные и административно-юрисдикционные полномочия;
- осуществляющие нормотворческие, разрешительные, административно-надзорные и административно-юрисдикционные полномочия;
- осуществляющие нормотворческие, разрешительные, административно-надзорные, административно-юрисдикционные полномочия, а также осуществляющие управление государственным имуществом и оказывающие государственные услуги.

По гражданско-правовому статусу:

- юридические лица и органы, не имеющие статуса юридического лица;
- государственные органы и учреждения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пронина В. С. Конституционный статус органов межотраслевого управления. - М.: Юридическая литература, 1981. - С. 31.
2. Розин Л.М. Государственные инспекции и их место в советском государственном аппарате: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1952. — С. 8;
3. Ананов И.Н. Министерства в СССР. — М.: Госюриздат, 1960. — С. 273;
4. Лазарев Б.М. Управление советской торговлей. — М.: Юридическая литература, 1967. — С. 150;
5. Научные основы государственного управления в СССР. - М., 1968. - С. 93-97.

6. Петров Г.И. Советское административное право. Общая часть: Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. — С. 178;
7. Советское административное право. — М., 1973. — С. 130—133;
8. Вишняков В.Г. Структура и штаты органов советского государственного управления. -М., 1972. - С. 35

СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ СУБЪЕКТОВ АДМИНИСТРАТИВНОГО НАДЗОРА

В статье автор рассматривает вопрос о становлении системы субъектов административного надзора. На основе научных точек зрения раскрывает сущность субъектов административного надзора. В юридической литературе категория субъекта всегда играла главенствующую роль. В теории конституционного права встречаются 2 разновидности субъектов – физические и юридические лица. Однако надо отметить, что в административном праве вопрос сформулирован по-другому. В статье автор раскрывает сущность понятия "субъект" в административном праве.

Ключевые слова: административный надзор, орган исполнительной власти, разделение власти, контроль

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ СУБЪЕКТХОИ НАЗОРАТИ МАЪМУРӢ

Дар мақола муаллиф масъалаи ташаккули низоми субъектҳои назорати маъмуриро баррасӣ мекунад. Он дар асоси нуқтаи назари илмӣ моҳияти субъектҳои назорати маъмуриро кушода медиҳад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ, категорияи субъект ҳамеша нақши бартаридошта дорад. Дар назарияи ҳуқуқи конститусионӣ 2 намуди субъектҳо - шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мавҷуданд. Аммо, бояд қайд кард, ки дар қонунгузории маъмурӣ савол ба тарзи дигар таҳия шудааст. Дар мақола муаллиф моҳияти мафҳуми «субъект»-ро дар ҳуқуқи маъмурӣ кушода медиҳад.

Калидвожаҳо: назорати маъмурӣ, мақомоти иҷроия, тақсимои ҳокимият, контроль

FORMATION OF THE SYSTEM OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION

In the article, the author considers the issue of the formation of the system of subjects of administrative supervision. On the basis of scientific points of view, it reveals the essence of the subjects of administrative supervision. In the legal literature, the category of the subject has always played a dominant role. In the theory of constitutional law, there are 2 types of subjects-individuals and legal entities. However, it should be noted that in administrative law the question is formulated differently. In the article, the author reveals the essence of the concept of "subject" in administrative law.

Keywords: administrative supervision, executive authority, division of power, control

Сведения об авторе: *Нормуродов Амирчон Нуриддинович* – магистрант 2-го курса кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета

Information about the author: *Normurodov Amirjon Nuriddinovich* – 2nd-year Master's student of the Department of Constitutional Law of the Faculty of Law of the Tajik National University

МУАММОҲОИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӮЗАИ ИҚТИСОДИ

Нуриддинов Р. Ҳ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қарзи давлатӣ ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисодиёти ҳар як давлат мебошад. Аз як тараф дар шароити маҳдуд будани захираҳои молиявии кишвар ҷалби қарзҳои имтиёзнок метавонад дар давраи кӯтоҳ ва миёнамуҳлат ба татбиқи лоиҳаҳои аҳамияти стратегидоштаи инфрасохторӣ мусоидат намояд. Аз тарафи дигар афзоиши қарзи берунаи давлатӣ бо асъори хориҷӣ ба афзоиши қисми хароҷоти Бучети давлатӣ вобаста ба хизматрасонии қарз оварда мерасонад, ки касри бучетро ба вучуд меорад [6, с. 256].

Аз ин рӯ қайд кардан бамаврид аст, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ қарзи давлатӣ имконият медиҳад, ки чараҳои такрористехсолӣ устувору ҷоннок гардад.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ӯҳдадорҳои қарзии мамлакат дар назди шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, давлатҳои дигар, ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иборат мебошад [2].

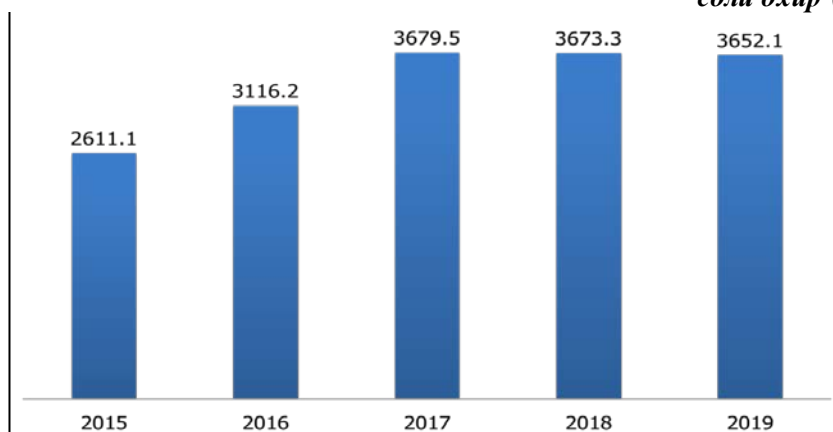
Қарзи давлатӣ дар навбати худ ба ду намуди асосӣ ҷудо карда мешавад:

1) қарзи беруна – қарзи давлат дар назди ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ, давлатҳо, ширкатҳо ва субъектҳои хориҷӣ;

2) қарзи дохилӣ – қарзи давлат дар назди бонкҳо, ширкатҳо, муассисаҳо ва шаҳрвандони кишвар, ки дорандагони қоғазҳои қиматноки давлатии он мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки ба ҳолати 1 январи соли 2020 ҳаҷми умумии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 3652,1 млн. доллари амрикоӣ баробар буда, 45% маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишварро ташкил медиҳад. Зиёда аз 80% қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қарзгириҳои беруна рост омада, қарздиҳандагони асосии кишвар Бонки содироту воридоти Ҷумҳурии Халқии Хитой, Бонки Чаҳонӣ, Бонки Осиёгии Рушд, Ҳазинаи Байналмилалӣ Асёр ва дигар созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ мебошанд [1].

Диаграммаи №1. Тамоюли афзоиши қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷ соли охир (бо млн. доллари ИМА)

Чӣ тавре ки аз ҷадвали дар боло овардашуда бармеояд, бо назардошти зарурати маблағгузориҳои лоиҳаҳои муҳими иқтисодиву иҷтимоии кишвар ҳаҷми умумии қарзгирии давлатӣ дар солҳои охир афзоиш ёфтааст, ки метавонад дар идоракунии қарз хавфхоро зиёд гардонад. Афзоиши аз ҳама зиёди қарзи давлатӣ соли 2017 бинобар сабаби барориши қоғазҳои қиматноки давлатӣ (евробондҳо) ба маблағи умумии 500 млн. доллари ИМА чиҳати маблағгузорӣ намудани лоиҳаи сохтмони НБО “Роғун” сурат гирифт. Дар натиҷа қарзи давлатӣ ва қарзи аз тарафи давлат кафолатдодашуда дар соли 2017 ба 51,5 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ баробар шуда, хизматрасонии қарз то 7,7 фоизи ҳаҷми умумии даромадҳои давлатӣ афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи №2. Азхудкунии маблағҳои қарзӣ аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёт дар солҳои 2017-2019 ва нисмолҳои аввали соли 2020 (бо млн. доллари ИМА).

Тавре таҳлилҳо собит месозанд, ҳиссаи зиёди маблағҳои қарзии азхудшуда ба соҳаҳои энергетика, нақлиёт ва кишоварзӣ рост меояд. Аз ҷумла, татбиқи лоиҳаҳои аҳамияти стратегидошта, ба монанди лоиҳаи минтақавии интиқоли барқи “САҲА-1000”, таҷдиди нерӯгоҳҳои барқи обии “Норак” ва Қайроққум, таҷдиди роҳҳои автомобилгарди “Душанбе – Бохтар”, “Душанбе – Турсунзода – сарҳади Ўзбекистон”, “Кӯлоб – Қалъаихумб” ва ғайра бо ҷалби маблағҳои қарзӣ амалӣ карда мешаванд. Саҳми лоиҳаҳои қарзӣ дар пешбурди соҳаи кишоварзӣ наҷандон бузург аст, чунки қисми зиёди лоиҳаҳо дар ин самт тавассути пешниҳоди маблағҳои грантӣ татбиқ карда мешаванд. [5]

Дар маҷмӯъ шурӯъ аз соли 2019, нишондиҳандаҳои азхудкунии маблағҳои қарзӣ дар соҳаҳои болозикр тамоюли камшавиро доранд. Сабаби асосии ба миён омадани тамоюли мазкур ин пеш аз ҳама аз соли молиявии 2018 инҷониб тариқи

100% грант маблағгузорӣ гардидани лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ аз ҷониби шарикони рушд ба ҳисоб меравад.

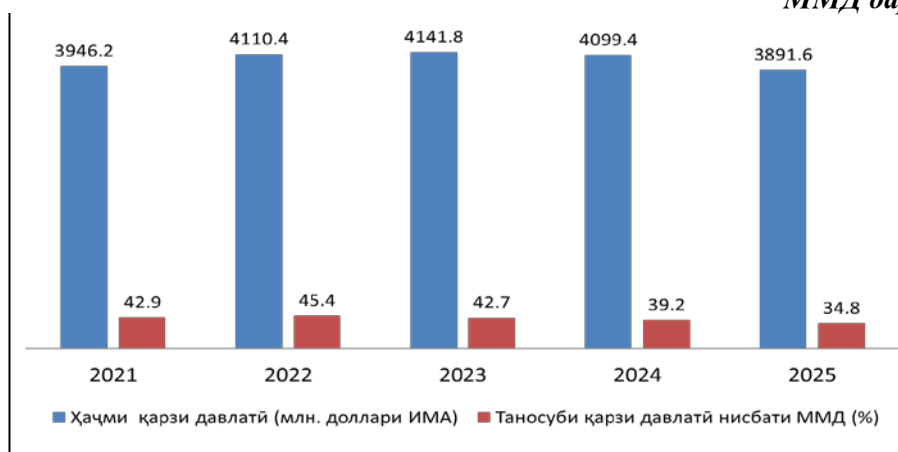
Заминаҳои ҳукуки танзими идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро санадҳои меъёрии кишвар, аз қабили қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ барои соли молиявии ҳақдор”, “Дар бораи молияи давлатӣ”, “Дар бораи қарзгирии давлатӣ ва қарзи аз тарафи давлат кафолатдошуда”, инчунин тавсияҳо ва дастурамалҳои байналмилалӣ Ҳазинаи Байналмилалӣ Асбӯр ва Бонки Ҷаҳонӣ оид ба идоракунии қарзи давлатӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, яке аз тавсияҳои калидии созмонҳои байналмилалӣ молиявии болозир ин нигоҳ доштани ҳадди ниҳии меъёри қарзи давлатӣ ва қарзи берунаи давлатӣ нисбати маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар андозаи мутаносибан 60% ва 40% мебошад [7, с. 45].

Бо мақсади нигоҳ доштани меъёри қарз дар сатҳи барои давлат беҳавф аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2018-2020 тасдиқ гардидааст. Хуччати стратегияи мазкур банақшагирӣ ва ояндабинии миёнамуҳлати стратегиро таъмин намуда, афзалиятҳои асосӣ дар соҳаи идоракунии қарзи давлатиро муттаҳид месозад. Ҳамчунин, стратегияи мазкур воситаҳои, ки барои амалисозии мувофиқи он зарур аст, муайян меунад [3, с. 3].

Яке аз мушкилиҳои асосӣ дар самти идоракунии қарзи давлатӣ ин ба таври кофӣ истифода нашудани барномаҳои замонавии иттилоотӣ ба ҳисоб меравад. Шурӯъ аз соли 2005 Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Низомии пайгирии қарзро истифода мебарад, аммо айни замон зарурати иваз намудани он ба Низомии нисбатан муосири иттилоотии идоракунии қарз ва таҳлили молиявӣ ба миён омадааст. Таҳлили устувории қарз дар якҷоягӣ бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ гузаронида мешавад. Баҳодиҳии охири нишон дод, ки сатҳи қарзи давлатӣ аз нишондиҳандаҳои ҳадди ниҳой метавонад зиёд бошад. Хавфҳои фискалии алоқаманд ба талаботи имконпазири бонкҳо барои сармоябарқароркунӣ ва қарзи квазифискалии бахши давлатӣ, ки асосан аз ҳисоби кафолатҳои мустақими давлатӣ ва уҳдадориҳои корхонаҳои давлатӣ ташакул меёбанд, назаррас буда, метавонанд ба зиёдшавии қарзи давлатӣ дар давраи ояндаи миёнамуҳлат оварда расонанд [4, с. 24].

Ҳолати бамиеномада ҷорӣ намудани низомии муосири худкори пайгирии қарз ва низомии нисбатан эътимодноки идоракунии хавфҳо, инчунин рушди бозори дороиҳо ва баланд бардоштани иқтисодӣ таҳлили мутахассисони соҳаи идоракунии қарзи давлатиро талаб мекунад. [9, с. 45]

Диаграммаи №3. Дурнамои афзоиши қарзи давлатии кишвар ва таносуби он нисбати ММД дар солҳои 2021-2025

Дурнамои ҳаҷми қарзи давлатӣ барои 5 соли оянда нишон медиҳад, ки аз рӯи тенденсияи ҷойдошта маблағи умумии қарзи давлатӣ дар соли 2022 аз 4 млрд. доллари ИМА гузашта, соли 2025 тамоюли камшавиро пайдо мекунад. Сабаби асосии ин тамоюл дар он аст, ки шурӯъ аз соли 2025 баргардонидани қарзи асосии евробондҳо ва қарзҳои Бонки Содироту Воридоту Хитой дар назар дошта шудааст.

Омили дигари таъсиррасон ин пешниҳоди кумаки созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ бо шартҳои 100% грант низ ба ҳисоб меравад, ки дар натиҷа боқимондаи қарзи давлатии мамлакат тадриҷан кам мешавад. Дар баробари ин, бо назардошти афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар таносуби қарзи давлатӣ нисбати ММД дар сатҳи муътадил (то 45%) боқӣ мемонад.

Новобаста аз ин, ҳаҷми мавҷудаи қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин эҳтимолияти таъсири маҷмӯи номусоиди як қатор омилҳои метавонанд ба хизматрасонии он мушкилот эҷод намоянд. Илова бар ин, хавфҳои макроиктисодӣ вобаста ба ҳаҷми зиёди қарзи давлатии берунӣ то ҳол ҷой дошта, хизматрасонии бе сарбории иловагии он ба буҷет аз воридшавии муътадили асъори хориҷӣ, устувории қурби сомонӣ нисбат ба асъори хориҷӣ, инчунин аз қатъияти сиёсати ҷалби қарзҳо, тақвияти назорат ва таҳлили самаранокии истифодаи қарзҳои давлатӣ вобаста мебошад. Дар Стратегияи амалкунандаи идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2018-2020 як қатор хавфҳои марбут ба қарзи давлат муқаррар карда шудааст, аз ҷумла:

1. *Хавфи меъёри фоиз*. Ба хавфи меъёри фоиз ухдадорихое дучор мешаванд, ки шартҳои пардохт ва хизматрасониҳои онҳо аз рӯи вақт ва вобаста аз дигаргуншавии меъёри фоизҳо барои қарзгириҳои нав тағйир меёбанд. Усули асосии коҳиш додани хавфи мазкур ин даст кашидан аз ҷалби қарзҳо, ки дар онҳо хавфи баланди меъёри фоизӣ мавҷуд мебошад, аз ҷумла қарзгирӣ бо меъёри фоизи тағйирёбанда. Дар сохтори умумии қарзи давлатии ҷумҳурӣ ҳиссаи қарзҳои бо меъёри фоизи устувор зиёда аз 90% мебошад, Ҳамин тариқ, хавфи фоизӣ аз рӯи қарзҳои беруна назаррас намебошад.

2. *Хавфи бозтамвил*. Хавфи бозтамвил хавфи бозории талафоти буҷет дар натиҷаи ҷалби қарзҳо бо шартҳои хеле номуносиб барои бозтамвили ухдадорихои мавҷуда мебошад. Манбаи хавф тағйирёбанда ва ё ноустувор будани вазъи маҷмӯи бозори молиявӣ нисбат ба баҳогузориҳои ҳангоми таҳияи буҷет мебошад. Ҳамаи ухдадорихои қарзӣ ва шартӣ таҳти хавфи бозтамвил қарор доранд. Роҳи асосии то ҳадди ниҳой кам кардани хавф аз таҷрибаи банақшагирии қарзӣ ва ухдадорихои шартӣ хориҷ намудани амалиёти бозтамвил ва ғайр аз ин банақшагирии ухдадорихои қарзӣю шартӣ нави ҷалбшаванда бо ҳаҷми камтар нисбат ба сарбории имконпазири қарзӣ мебошад.

3. *Хавфи асъорӣ*. Хавфи асъорӣ хавфи вобаста ба тағйирёбии қурби асъорҳо мебошад. Дар сохтори сандуки қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон хавфи асъорӣ баланд аст. Аз сабаби он, ки баҳисобгирии даромади буҷети давлатӣ бо сомонӣ ва пардохтҳои қарзи берунӣ бо асъори хориҷӣ амалӣ мешавад, ҳамноми тағйирёбии ҷиддии қурби сомонӣ эҳтимоли ба вучуд омадани хавфи зиёд дар давлат ҷой дорад. Дарачаи пасти диверсификатсияи сохтори асъории қарзи давлатӣ дар натиҷаи бухрон ва тағйирёбии қурби асъор дучори хавфи пеш омадани талафоти молиявӣ мегардад ва аз ин нуқтаи назар осебпазир буда, ба вазъи амнияти иқтисодии давлат таъсири манфӣ мерасонад.

4. *Хавфи тамдид* ин хавфест марбут ба он, ки шартҳои тамдид ниҳоят номусоид ё тамдиди он умуман ғайриимкон мегардад. Сарчашмаи ин гуна хавф аз тарафи кредитор рад кардани тамдиди қарз ё рад намудани он бо шартҳои интизоршаванда мебошад. Сабаби хавф метавонад ҳам тағйирёбии шароити бозор ва ҳам аз қатъиян рад намудани қарздиҳанда бо сабабҳои дигар бошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин хавф эҳтимолияти кам дорад, зеро ҳамаи қарзҳои баймзорасида дар асоси шартҳои дақиқ ҷалб шудаанд ва дар давоми муҳлати қарз таҷиди назар карда намешаванд.

5. *Хавфи пардохтпазирӣ* - хавфи марбут ба мавҷуд набудани маблағ дар буҷети давлатӣ барои иҷрои пурраи ухдадорихо дар муҳлати муайяншуда мебошад. Сарчашмаҳои хавфи пардохтпазирӣ ҳатогиҳои ҳангоми банақшагирии қарзгириҳо, нодуруст пешгӯӣ намудани даромад ва хароҷоти буҷети давлатӣ мебошанд. Ғайр аз ин, сарчашмаи чунин тағйирёбии вазъи иқтисодӣ дар натиҷаи омилҳои берунии аз тарафи давлат назоратнашаванда мебошад. Айни ҳол хавфи пардохтпазирӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи минималӣ мебошад [3, с. 15].

Бо назардошти мушкилоти ҷойдошта, усулҳои асосии таҳким бахшидани идоракунии қарзи давлатӣ ва кам кардани хавфҳои қарзи давлатӣ инҳоянд:

1) Рушди бозори молиявии дохилидавллатӣ, тавассути барориши қоғазҳои қиматноки давлатӣ бо асъори миллӣ;

2) Диверсификация сандуки қарзии мамлакат ва тақвият бахшидани ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо созмонҳои гуногуни байналмилалӣ молиявӣ ва давлатҳои хориҷӣ;

3) Баланс бардоштани сатҳи дақиқи дурнамои нишондиҳандаҳои буҷети давлатӣ;

4) Истифодаи нишондиҳандаҳои дурнамоҳои рушди иқтисодӣ ва вазъи молиявии давлат ҳангоми муайян намудани уҳдадорӣҳои қарзӣ;

5) Истифодаи васеи барномаҳои муосири иттилоотӣ дар самти назорат ва идоракунии қарзи давлатӣ.

Ҳамин тариқ, идоракунии қарзи давлатӣ ин маҷмӯи омилҳои таъсиррасонии молиявӣ, ки давлат бо мақсади ҷалб ва хизматрасонии саривактӣ қарзҳо, инчунин нигоҳ доштани мувозинати нишондиҳандаҳои қарзи давлатӣ амалӣ менамояд. Омили мазкур яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати молиявии давлат мебошад.

Ҷалби маблағҳои қарзӣ аз хориҷи кишвар ҷузъи ҷудонашавандаи робитаҳои иқтисодии хориҷии давлат ба ҳисоб меравад. Қарзи берунаи давлатӣ ба тамоми ҷанбаҳои иқтисодиёти кишвар таъсири бузург мерасонад. Маблағҳои қарзи берунаи давлатӣ метавонанд ба таҳкими рушди иқтисодии кишвар мусоидат кунанд, аммо дар сурати афзоиши боқимондаи қарз, хизматрасонии он метавонад сарбории иловагӣ буҷети давлатиро ба миён оварад.

Пӯшида нест, ки суръати афзоиши иқтисодиёти Тоҷикистон ва устувории низоми молиявии он аз муҳити беруна вобастагии калон дорад. Ҷаҳишҳо дар низоми молиявии ҷаҳонӣ, вазъи ноустувори шарикони асосии тичоратӣ, сар задани пандемияи бемории сироятии COVID-19 инчунин як қатор омилҳои дигаре, ки ба иқтисоди кишвар таъсири манфӣ мерасонанд, ба кам шудани воридоти сармоягузорӣ, коҳиши интиқоли пулӣ, кам шудани даромади асбобӣ аз содирот ва беқурбшавии пули миллӣ оварда мерасонанд.

Тадқиқоти гузаронидашуда собит намуд, ки қарзи давлатӣ ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисодиёти ҳар як давлат буда, метавонад ба он таъсири ҳам мусбат ва ҳам манфӣ расонад. Аз як тараф, дар шароити маҳдуд будани захираҳои молиявии кишвар ҷалби қарзҳои имтиёзнок метавонад дар давраи кӯтоҳ ва миёнамуҳлат ба татбиқи лоиҳаҳои аҳамияти стратегидоштаи инфрасохторӣ мусоидат намояд. Аз тарафи дигар, афзоиши ҳаҷми қарзи берунаи давлатӣ бо асбоби хориҷӣ ба зиёдшавии қисми хароҷоти буҷети давлатӣ вобаста ба хизматрасонии қарз оварда мерасонад, ки дар натиҷа афзоиши касри буҷетро ба вучуд меорад.

АДАБИЁТ

1. Маълумот дар бораи қарзи берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2020. <http://minfin.tj/index.php?do=static&page=gongdolg>
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №723.
3. Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020. <http://minfin.tj/downloadъ/fileъ/Ъstrategy-2018-2020.pdf>
4. Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ барои давраи то соли 2030.
5. Ҳисобот оид ба вазъи қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019. http://minfin.tj/downloadъ/otchot_2019%20finally.pdf
6. Хоминич И. П., Саввина О. В. Государственный кредит в условиях финансовой глобализации. М.: Финансы и статистика; Инфра-М, 2010. 256 с.
7. Guidelines for Public Debt management prepared by the staffs of the International Monetary Fund and the World Bank // Treasury. http://treasury.worldbank.org/bdm/pdf/PDM_Guidelines_2001_english.pdf.
8. International Monetary Fund and International Development Association. Debt sustainability in Low-Income Countries – Proposal for an Operational Framework and Policy Implications. – February 3, 2004. // <http://www.imf.org/external/np/pdr/sustain/2004/020304.htm>
9. Strengthening Debt Management Practices: Lessons from Country Experiences and Issues Going Forward prepared by the staff of the IMF and the World Bank//International Monetary Fund. URL: <http://www.imf.org/external/np/pp/2007/eng/032707m.pdf>.
10. Оймахмадов Г. Н. «Молия» Душанбе-2005.
11. Курс экономической теории. Под.общ.ред.проф. Чепурина М.Н. и др. Киров «АСА». 1999, Разд. I
12. Саидмуродов Л.Х. «Бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ва ҷораҳои баргараф кардани он дар сатҳи глобалӣ»//«Бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ ва Тоҷикистон». – Душанбе: ХХД, 2009

МУАММОҲОИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДӢ

Қарзи давлатӣ ба ғайриқарзи давлат таъсири муҳим мерасонад. Он ба сифати яке аз воситаҳои сиёсати иқтисодӣ ва молиявии кишвар баромад мекунад. Дар низоми муносири молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилотҳо вобаста ба идоракунии қарзи давлатӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Дар мақолаи мазкур доираи масъалаҳои марбут ба устувории қарзӣ, сохтори қарзи давлатӣ ва муаммоҳои асосии идоракунии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин муайянсозии механизмҳои таҳким бахшидани идоракунии қарзи давлатӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Маблағҳои ҷалбгардида ва азхудкардашудаи қарзӣ дар доираи лоиҳаҳои муштаракӣ сармоягузори асосан барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушди мамлакат равона карда мешаванд. Бинобар ин, вазифаи аввалиндараҷаи сиёсати молиявии давлат ва мақомотҳои дахлдори он аз танзим ва идоракунии оқилонаи қарзи давлатӣ, инчунин дурнамои воқеии хавфҳои он иборат мебошад. Ноил шудан ба ин ҳадаф пеш аз ҳама тавассути истифодаи васеи технологияҳои замонавӣ ва дурнамои дақиқи нишондиҳандаҳои азхудкунӣ ва хизматрасонии маблағҳои қарзи давлатӣ имконпазир мебошад.

Калидвожаҳо: қарзи давлатӣ, устувории қарзи давлатӣ, қарзи беруна, қарзи дохилӣ, хизматрасонии қарзи давлатӣ, хавфҳои қарзӣ.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

Государственный долг оказывает существенное влияние на экономическую деятельность государства. Он выступает одним из инструментов экономической и финансовой политики страны. В современной системе государственных финансов Республики Таджикистан проблемы, связанные с управлением государственным долгом, занимают особое место. В данной статье рассматривается ряд вопросов, связанных с устойчивостью долга, структурой государственного долга и основными проблемами его управления в Республике Таджикистан, а также определение механизмов улучшения управления государственным долгом. Таким образом, первоочередной задачей государственной фискальной политики и соответствующих органов является рациональное регулирование и управление государственным долгом, а также реалистичные двойные стандарты. Достижение этой цели возможно, прежде всего, за счет широкого использования современных технологий и четкого набора показателей по выплате и обслуживанию государственного долга.

Ключевые слова: государственный долг, устойчивость государственного долга, внешний долг, внутренний долг, обслуживание государственного долга, долговые риски.

PROBLEMS OF PUBLIC DEBT MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

Public debt has a significant impact on the economic activity of the State. It is one of the instruments of the country's economic and financial policy. In the modern system of public finance of the Republic of Tajikistan, problems related to the management of public debt occupy a special place. This article examines a number of issues related to debt sustainability, the structure of public debt and the main problems of its management in the Republic of Tajikistan, as well as the definition of mechanisms for improving public debt management. Thus, the primary task of the state fiscal policy and the relevant authorities is the rational regulation and management of public debt, as well as realistic double standards. Achieving this goal is possible, first of all, due to the widespread use of modern technologies and a clear set of indicators for the payment and servicing of public debt.

Keywords: public debt, public debt sustainability, external debt, domestic debt, public debt service, debt risks.

Сведения об авторе: *Нуриддин Рафиқдҷон Хабибуллоев* – магистрант 2-го курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, тел.: +992 777 09 15 09, E-mail: rafijon.1997@mail.ru

Information about the author: *Nuriddinov Rafikjon Khabibullovich* – 2nd-year Master's student of the Faculty of Finance and Economics of the Tajik National University, tel.: +992 777 09 15 09, E-mail: rafijon.1997@mail.ru

МУКАМАЛГАРДОНӢИ УСУЛҲОӢИ ЭКСПЕРТИЗАӢИ СУДӢИ МУОСИР

Раҷабов Э.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Методологияи умумии экспертизаи судӣ ҳамчун қисми таркибии назарияи экспертизаи судӣ солҳои охир кам мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор мегирад. Умуман ақидае мавҷуд аст, ки мувофиқи он методологияи тадқиқоти экспертизаи судӣ ин ҷараёни аз насл ба насл гузариши донишҳои нав вобаста ба ҳолатҳои парвандаҳои ҷиноятӣ, граждонӣ ва маъмурӣ мебошад. (5, с. 77).

Таҳлили усулҳои экспертизаи судӣ аз он ҷиҳат мушкил аст, ки экспертизаи судӣ бениҳоят гуногунҷабҳа аст. Аз ҳамин ҷиҳат ҳар як намуди экспертиза мутаносибан қисмати ягон соҳаи илм мебошад, ки таснифоти онҳо мутобиқан ба синфҳои экспертизаи судӣ анҷом дода мешавад. Ҳамин тариқ таркиби ҳуди тадқиқоти эксперти

судӣ низ гуногун мебошад. Қисман фарқият дар усул ва воситаҳои тадқиқот мавҷуд мебошад. Новобаста аз мавҷудияти фарқиятҳои зиёд метавон оид ба методологияи умумии экспертизаи судӣ ақида ронд. Бояд ба ақидаи Д.О. Сипкин розӣ шуд, ки ӯ қайд менамояд, ки ҳамаи унсурҳои ҳулоаси эксперт ҳатман ба асосҳои методологӣ асос меёбанд, ки онҳо барои шиносаи ва баҳоиди кушода ва дастрас мебошанд. Ин асосҳо бояд санҷидашавандагӣ ва такроршавандагии натиҷаҳо ҳамчунин яқинии ҳулосаҳоро қафолат диҳанд. Ҳамчунин ба сифати яке аз шартҳои ҳатмӣ объективӣ будан ва “шафофият”-и тадқиқоти эксперти баромад мекунад. Ҳамаи инҳо бидуни сохтори чузъан қорқардшуда ва қатъан мутаҳидшуда имконнопазир аст ва ҳуди тадқиқот мантиқан ин сохторсозӣ ва таҳлили объект аст.(7.с 4)

Бояд қайд намуд, ки мавҷудияти ҳамаи маҷмуи тавсифҳои дар боло овардашуда ҳулоаси экспертиро “ҳақиқати бебаҳс” намегардонад. Ҳулоаси экспертони тамоми сатҳ ва эксперти доир ба масъалаҳои тадқиқоти эксперти машхур агар дар ҳаҷми пурра ба нишондодҳои дар боло овардашуда мутобиқ накунад (гарчанде ки мутобиқати пурра қариб ки ғайриимкон аст), ҳамчун ҳулоаси субъективӣ баҳо дода шуда ниёз ба санҷиш ва исботкунӣ дорад. Вобаста ба ин пуррагӣ ва объективӣ будани ҳулоаси эксперт амалан дар амалия ҳамеша зери суол қарор дорад.

Баҳоиди методологияи тадқиқотҳои эксперти аз мавқеи методологияи умумии илмӣ, ки вобаста ба сатҳи донишҳои методологӣ табақабандӣ мешавад, мувофиқи мақсад аст. Ҳамеша дар ҷои аввал усулҳои фалсафӣ қарор доранд, ки баъд аз он принципҳои умумии илмӣ ва шаклҳои тадқиқоти дар методологияи мушаххаси илмӣ амалишаванда меистад, ки замина барои усул ва техникаи тадқиқот мебошанд (10, с. 67)

Мундариҷаи методологияи фалсафӣ дар сатҳи олии принципҳои умумии маърифат ва категорияҳои илмиро дар бар мегирад. Дар ҳолати зерин сатҳи фалсафӣ асосӣ ҳамаи донишҳои методологӣ мебошад. Принципҳо ва шаклҳои умумии илмӣ тадқиқот бошанд сатҳи дигарро ташкил медиҳанд, ки дарбаргирандаи консепсияҳои умумии илмӣ иҷрокунандаи функцияи методологӣ мебошанд ва ногузир дар як вақт ба тамоми ҷисмати зиёди илмҳои фундаменталӣ таъсир мерасонад. Дар навбати дигар ҷуноне, ки болотар қайд карда шуда буд қорқардҳои расмӣ ва назариявӣ оид ба ҳалли доираи васеи масоили методологӣ дохил мешаванд. Баъд аз он бошад методологияи мушаххаси илмӣ мегузаранд, ки дарбаргирандаи маҷмуи методҳо, усулҳо ва ҷараёнҳои тадқиқотии дар илми мушаххас истифодашаванда мебошад.

Дар сатҳи охири методология бошад бевосита ҳуди методика ва техникаи тадқиқот меистад, ки дарбаргирандаи маҷмуи ҷараёнҳои таъминкунандаи қобили муқоиса будан ва эътимоднокии маводҳои эмпирикӣ мебошад. Дар ин асно сухан дар бораи сатҳи баланди донишҳои методологӣ меравад, ки бо дарназаргирии функцияи танзимкунандагии фаолияти илмӣ, ки дар он мавҷуд аст, хусусияти соф меъёрӣ дорад.

Дар таснифоти овардашуда методологияи тадқиқотҳои судӣ-экспертӣ дар радифии методологияи мушаххаси илмӣ пешниҳод гардидааст. Ҳамчун қисмати таркибии назарияи умумии экспертизаи судӣ ва дарбаргирандаи қисмати методологияи он ба сифати методологияи “сатҳи баландтар” методологияи тадқиқоти судӣ-экспертӣ қайдкунандаи асосҳои умумии ҳамаи намудҳои экспертизаи судӣ мебошад.

Дар умум дар зери мафҳуми методологияи тадқиқоти эксперти-судӣ фаҳмишҳои илмӣ оиди усулҳо, воситаҳо, сохтор ва ташкили мантиқии он фаҳмида мешавад. Методикаи мавзуии истехсолоти экспертизаҳои судӣ бошад дар сатҳи дигар қарор дорад, ки ин сатҳи тадқиқоти методикӣ ва техникӣ мебошад. Бояд қайд намуд, ки методикаи эксперти ин низоми нишондиҳандаи интиҳоб ва истифодабарии усул ва воситаҳои ҳалли вазифаҳои эксперти мебошад, ки тартиби он ба танзим дароварда шудааст.(9, с. 222) Дар ин маврид методикаи эксперти бештар хусусияти мушаххас дошта хусусияти умумии ҳудро кам мекунад. Методологияи тадқиқоти эксперти-судӣ маҷмуи усулҳои экспертиро ба таври механикӣ муттаҳид наменамояд ва онҳоро иваз намекунад балки умумияти аломатҳои тамоми намудҳои экспертизаро синтез менамояд.

Дар адабиётҳо ба сифати қисмати асосии методологияи тадқиқоти эксперти-судӣ ҳамчун ҷараёни маърифат ба таври асоснок таълимот дар бораи усулҳо тадқиқот эътироф шудаанд, ки маҳз онҳо ҳамчун воситаи ҳалли вазифаҳои мушаххаси эксперти баромад менамоянд.(5, с.78) Асосҳои объективии айниятнамоии мафҳумҳои “метод” ва “методология”-ро ёфтан душвор аст, чунки дар зери мафҳуми метод ба маънои васеъ тарзи ба даст овардан ё ҳалли вазифа, маҷмуи усулҳо (амалиётҳо) маърифати воқеият фаҳмида мешавад. Дар зери мафҳуми методологияи тадқиқоти эксперти судӣ бошад

маҷмуи донишҳо дар бораи усулҳои илмӣ маърифат, ки дар рафти тадқиқоти экспертии объектҳо истифода мешавад, усулҳое, ки дар рафти тадқиқот истифода мешаванд, мундариҷаи усулҳои маърифати объектҳои тадқиқоти эксперти, баҳамалоқамандии усулҳо дар чараёни маърифати объектҳои тадқиқоти эксперти фаҳмида мешаванд. Вобаста ба ин бояд қайд намуд, ки экспертизаи судӣ қисмати ҷудонопазири соҳаи илм буда наметавон усулҳои тадқиқоти эксперти-судиро камтар нисбат ба усулҳои тадқиқоти илмӣ тасаввур намуд.

Ҳар як усули тадқиқот дар экспертизаи судӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, аз рӯи ҳадаф ва вазифаҳои экспертизаи судӣ муайян карда мешаванд. Ин пеш аз ҳама ба усулҳои илме дахл дорад ки намуди мушаххаси экспертиза қисмати он мебошад. Усулҳои умумии илмӣ низ метавонанд дорои хусусиятҳои хоси муайнианкунандаи элементҳои сохтори амалинамоии усулҳои мазкур бошанд, ки ҷунинанд: субъекти истифодабарандаи усул-эксперти судӣ дорои дониши махсус ва вазъи мурофиавии махсус мебошад; предмети таъсирасонӣ-объекти экспертиза, низ дорои вазъи махсуси ҳуқуқӣ мебошад. Шартҳои истифодабарии усулҳо конунан мустаҳкам ва ба чараёни истеҳсолоти экспертизаи судӣ мутобиқ қунонида шудаанд; воситаҳои амалинамоии усулҳо-таҷҳизотҳо, барои истеҳсолоти экспертизаи судӣ иҷозатдода шудаанд.

Вобаста ба он ки методологияи тадқиқоти эксперти судӣ ҳамчун чараёни маърифат, методикаи эксперти ва усулҳои намудҳои мушаххаси экспертиза системаи мукамалро, ки барои бадастоварии ҳадафҳо ва ҳалли вазифаҳои судӣ-эксперти равона шудаанд, ташкил медиҳад. Он низ ба мисли ҳамагуна дигар низомҳо зарурат ба рушд ва мукамалгардонӣ дорад. Метавон қисман ба ақидаи В.И. Шаров розӣ шуд, ки номбурда қайд менамояд, ки усулҳои сатҳи эмпирикӣ бояд фаъолона дар экспертизаи судӣ мувофиқ ва мушаххас карда шаванд, чунки ҳангоми истифодабарии дилхоҳ усул аз ҷумла усулҳои умумии илмӣ дар соҳаи мушаххас хусусиятҳои хоси предмети ин соҳа таъсир намуда зарурият ба ислоҳсозӣ ва мувофиқсозии усули истифодашаванда ба вучуд меояд. Ҳамин тариқ зарур аст, ки низоми усулҳо бо донишҳои мушаххас ва ҳамҷунин ба вазифаҳои амалӣ мутобиқ намуд. (8, с. 269).

Истифодабарии усули муайян имкон наметавонад, ки он алақай ба усулҳои хоси илмӣ мазкур ё соҳаи фаъолияти амалӣ дохил карда шавад. (4, с. 1). Дар амалия ҳангоми истифодабарии усули як илм дар илм дигар боис мегардад, ки усули истифодабариди шаклан тағйир ёфта, хусусиятҳоеро касб намояд, ки қаблан дар шакли аслии он мавҷуд набуд. Бояд қайд намуд, ки дар криминалистика ки бо экспертизаи судӣ аз дигар илмҳо дида алоқамандии бештар дорад ба ин масъала таваҷҷуҳи хос равона карда шудааст. Дар адабиётҳои мислоҳои кофӣ мушаххаснамоии усулҳои умумии илмӣ дар амалияи тафтиш ва кушодани ҷиноят мавҷуд аст. Ин ҳолатро метавон пеш аз ҳама дар эксперименти тафтишоти мушоҳида намуд, ки дар заминаи усули умумии илмӣ эксперимент коркард карда шудааст.

Хусусиятҳои хоси фаъолияти эксперти ҳамҷунин гуногуншаклии вазифаҳои дар назди он гузашта шуда, сатҳи баланди муракабии онҳо, мушаххаснамоии эксперименти экспертиро мушкил мегардонад, чунки ҳаракатҳои эксперименти дар намудҳои гуногуни экспертиза низ гуногунанд. Бо вучуди ин мушаххаснамоӣ зарур аст махсусан барои ҳадафҳои таълимӣ. Омузгорон-қарордонии амалӣ қайд менамоянд, ки дар курси “усулҳои илмӣ табиӣ фаъолияти экспертизаи судӣ” қорҳои илмӣ мутахҳидкунанда ва мушаххаскунанда вобаста ба унсурҳои умумии фаъолияти экспертизаи судӣ мавҷуд нест. (8, с. 271) Ба сифати намуна метавон усули ҷенкуниро мисол овард, ки дар фаъолияти экспертизаи судӣ ба таври васеъ истифода мешавад ва ҳамҷунин ба сифати усули амалӣ ва қисмати илмӣ метрология баромад менамояд, ки дар фарқият аз экспертиза ба нишондодҳои математикии натиҷаҳои ҷенкунӣ таъяс менамояд. (2, с. 62).

Дар умум усулҳои тарҳрезии назарияҳои илмӣ дар назарияи экспертизаи судӣ ба таври ҳеле кам мавриди таҳлил қарор мегиранд. Ҳамин тариқ роҳҳои шакли назарияи экспертизаи судиро таҳлил намуда, як гуруҳ муаллифон ба ақидае омаданд, ки усулҳои аксиомавӣ барои ҷунин ҳадафҳо истифоданамадаанд, чунки назарияи умумии экспертизаи судӣ дорои маҷмуи аксиомҳо дар шакли асосҳои ташаккули он намебошад ва мутаносибан наметавонад ба таври ҷиддӣ шакл гирад. Дар робита ба ин муаллифон ба модели назарияи ғносеологӣ ва мазмунӣ майл доранд, ки ба қадри кофӣ инъикоскунандаи воқеият бо аниқии имкондиҳандаи заминаҳои ғносеологӣ мебошад. Мавқеи пешниҳодшаванда ҳеле қатъӣ мебошад. Қисман назарияи айният, ки асоси назарияи экспертизаи судиро ташкил медиҳад, қатъист вале бовучуди ин ба аломатҳои назарияҳои расмӣ ҷавобгӯ аст.

Агар ба таври фарзиявӣ назарияи умумии экспертизаро эътироф намоем, пас зарурият ба вучуд меояд, ки маҷмуи назарияҳои хоси намудҳои гуногуни экспертизаро эътироф намуд, ки дарбаргирандаи маҷмуи усулҳои тадқиқи объектҳои худ мебошанд. Дар адабиётҳо истинод ба чунин назарияҳо бештар ҳамчун назарияҳои расмӣ оварда мешавад. Усулҳои расмикунонидашудаи онҳо чун қоидаи аз илмҳои табиӣ гирифта шудаанд, ки истифодабарии чунин усулҳо унсурҳои экспериментро истисно намекунад ва чун қоида ҷараёнҳои расмиро ташкил медиҳад. Умуман дар криминалистика кушиши расмикунонии истифодабарии маҷмуи усулҳои расмӣ вучуд дорад. Барои амалинамои чунин кушишҳо дар амалия низомнокнамоии усулҳои хоси экспертизаи судӣ манфиатнок аст. Кушишҳои сохтани чунин низом ду равишро дар бар мегирад, ки аввалини он ҳануз дар давраи Шуравӣ Ҳангоме, ки аз рӯи маҳакҳои илмӣ-техникӣ ба 12 синфи усулҳои хоси экспертизаи судӣ ҷудо карда мешуд пешниҳод гардида буд. Айни замон бошад усулҳои хоси экспертизаи судиро ҳамагӣ ба 8 синф ҷудо мекунанд.

Тибқи таснифоте, ки дар давраи Шуравӣ вучуд дошт ва он аз тарафи олимони варзидаи ҳамон давра А.И. Винберг ва А.Р. Шляхов (1977) анҷом дода шуда буд усулҳои хоси экспертизаи судиро ба синфҳои зерин ҷудо менамуданд:

- усули ченкунӣ;
- усули микроскопӣ;
- усули фотография;
- усули физико-техникӣ;
- усули спектралӣ;
- усули рентгенография;
- усули хромотография;
- усули электрохимиявӣ (физико-химиявӣ);
- усули таҳлиلى-химиявӣ;
- усули радиационӣ;
- усули математикӣ;
- усули электронӣ-ҳисоббарорӣ;

Усулҳои хоси экспертизаи судӣ аз ҷониби олимони муосир Н.И. Виноградов ва Е.А. Матвиенко (2013) таснифбандӣ кардашудааст, ки тибқи ин таснифбандӣ онҳоро ба 8 ғуруҳ ҷудо менамоянд:

- усули микроскопӣ;
- усули фотография;
- усули физико-техникӣ;
- усули спектралӣ;
- усули рентгенӣ;
- усули хромотография;
- усули химиявӣ;
- усули математикӣ;

Ҳамаи ин маҷмуи дар боло овардашударо дар адабиётҳои илмӣ дар ҳолати мавҷуд набудани фарқиятҳои принципиалӣ усулҳои умумиэкспертизи тадқиқоти далелҳои шайъӣ меноманд. Чунин усулҳои умумӣ аз рӯи маҳакҳои иттилоот аллакай низомнок карда шуда ба 5 ғуруҳ ҷудо карда шудаанд: 1) морфологияи ашё, маснуот ва маводҳо; 2) таркиби ашё ва маводҳо; 3) сохтори ашё, маводҳо ва маснуот; 4) хусусиятҳои физикӣ, химиявӣ ва дигар хусусиятҳои ашё, мавод ва маснуот; 5) математикӣ;

Дар ҳолати болозикр асоси таснифот бо роҳи гузаштан баҳодиҳии умумияти усулҳо ба предмет ва хусусияти иттилоотии он тағйир ёфтааст, ки аз доираи принципҳои умумии таснифот берун мебарояд. Айни замон аз ҷиҳати манфиатнокӣ барои фаъолияти экспертиз асоси таснифоти овардашуда бапурагӣ кофӣ мебошад, чунки имкон медиҳад усулҳо аз рӯи таъиноташон вобаста ба тадқиқи паҳлуҳои алоҳидаи объекти омӯхташаванда ғуруҳбандӣ карда шаванд.

Барои кушодани моҳияти ҳаракатҳо ҳар яке аз ғуруҳҳои пешниҳодшавандаи усулҳо вобаста ба соҳаҳое, ки усулҳо аз он баромадаанд зарур аст, ки кушода ва ба ҳадафҳо мутобиқ карда шаванд. Ҳамчунин баъзе усулҳо ногузир ҳамчун усулҳои омехта эътироф гардида тавассути истифодабарии онҳо метавон маълумотҳои гуногунро ба даст овард. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки вазифаҳои ҳалкунандаи экспертизаи судӣ гуногун буда вобаста ба он низомнокнамоӣ ва мукамалгардонии усулҳои экспертиза ҳоло ҳам ҳамчун масъалаи мубрам боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ

1. Алиев И.А., Аверьянова Т.В. Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы. Баку: Гянджлик, 1992.
2. Виноградова Н.И., Матвиенко Е.А. Естественнонаучные методы судебно-экспертных исследований. Курс лекций. М.: Щит-М, 2013.
3. Винберг А.И., Шляхов А.Р. Общая характеристика методов экспертного исследования// Общее учение о методах судебной экспертизы. Сборник научных трудов. М.: Изд-во ВНИИСЭ, 1977. № 28.
4. Пешак Я. Общетеоретические проблемы криминалистики. М.: Академия МВД СССР, 1977.
5. Плесовских Ю.Г. Судебно-экспертное исследование: методология, методика, метод// Известия ИГЭА. 2005. №3-4.
6. Российская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. М., 2009.
7. Цыпкин Д. О. Несколько предварительных замечаний о единстве экспертной науки и о проблемах со- временного источниковедения// Фотография. Изображение. Документ. 2012. №3 (3).
8. Шаров В. И. Система методов судебной экспертизы// Вестник ННГУ. 2014. №3-2.
9. Энциклопедия судебной экспертизы. М., 1999.
10. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. М., 1997.

МУКАМАЛГАРДОНИИ УСУЛҲОИ ЭКСПЕРТИЗАИ СУДИИ МУОСИР

Ба сифати предмети тадқиқот усулҳои экспертизаи судии муосир баромад менамояд. Объекти тадқиқот бошад экспертизаи судӣ маҳсуб меёбад. Муаллиф чунин масъалахоро ба мисли методологияи муосири тадқиқоти экспертӣ, табақабандии сатҳҳои донишҳои методологии экспертиро ба таври муфассал мавриди таҳлил қарор додааст. Роҳҳои бартараф намудани мушкилоҳои методологияи экспертизаи судӣ, ки ба бениҳоят гуногуншакл будани онҳо алоқаманд аст пешниҳод карда шудаанд, ҳар як намуди экспертиза қисмати илми мутаносиб мебошад. Вобаста ба ин таснифи синфҳои экспертизаи судӣ амали карда мешавад. Дар мақола сатҳҳои методологияи тадқиқотӣ тасниф карда шудаанд: фалсафӣ, принципҳои умумии даркнамои ва тартиби категориявӣ, принципҳои умумии илмӣ ва шаклҳои тадқиқот, қоркардҳои расми ва назарияҳо оид ба ҳал намудани доираи васеи вазифаҳои методологи, ҳамчунин методологияи мушаххаси илми ҳамчун маҷмуи усулҳо, восита ва чараҳои тадқиқотӣ, ки дар криминалистика истифода мешаванд. Сатҳи охири методология бошад ҳуди методика ва техникаи тадқиқот, ки дарбаргирандаи маҷмуи чараҳои таъминкунандаи эътимоднокии маводҳои эмпирики қоркард ва бақайдгирии ин донишҳо мебошад.

Калидвожаҳо: Экспертиза, фаъолияти экспертӣ, усулҳои экспертиза, экспертизаи судӣ, назарияи экспертиза, тадқиқоти экспертӣ-судӣ, ғуруҳи усулҳо, криминалистика.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Предметом исследования являются методы современной судебной экспертизы. Объектом исследования является судебная экспертиза. Автор подробно рассматривает такие аспекты как современная методология экспертных исследований, дифференциация уровней методологического экспертного знания. Указаны пути преодоления методологических проблем, связанных с чрезвычайным многообразием судебных экспертиз, при том, что каждая экспертиза является частью соответствующей науки, дифференциация которых делит и соответствующие классы судебных экспертиз. В статье дифференцированы уровни методологии экспертного исследования: философский – общие принципы познания и категориальный строй, общенаучные принципы и формы исследования, формальные разработки и теории по решению широкого круга методологических задач, а также конкретно-научная методология как совокупность методов, приемов и исследовательских процедур, применимых в криминалистике. Последний уровень методологии – сами методика и техника исследования, включающие набор процедур, обеспечивающих сопоставимость и достоверность эмпирического материала, его обработку и учет в общем массиве знания.

Ключевые слова: экспертиза, экспертная деятельность, методы экспертизы, судебная экспертиза, теория экспертизы, судебный эксперт, судебно-экспертное, исследование, групп методов, криминалистика.

IMPROVEMENT OF MODERN METHODS OF FORENSIC EXAMINATION

The subject of the study is the methods of modern forensic examination. The object of the study is a forensic examination. The author examines in detail such aspects as the modern methodology of expert research, the differentiation of the levels of methodological expertise. The ways of overcoming the methodological problems associated with the extraordinary variety of forensic examinations are indicated, despite the fact that each examination is a part of the corresponding science, the differentiation of which divides the corresponding classes of forensic examinations. The article differentiates the levels of expert research methodology: philosophical-general principles of knowledge and categorical structure, general scientific principles and forms of research, formal developments and theories for solving a wide range of methodological problems, as well as specific scientific methodology as a set of methods, techniques and research procedures applicable in criminology. The last level of methodology is the research methodology and technique itself, which includes a set of procedures that ensure the comparability and reliability of empirical material, its processing and accounting in the general body of knowledge.

Keywords: expertise, expert activity, methods of expertise, forensic expertise, theory of expertise, forensic expert, forensic expert, research, group of methods, criminalistics.

Сведения об авторе: *Раджабов Эрадж Толибович* – магистрант второго курса кафедры криминалистики и судебной деятельности Таджикского национального университета. Телефон: **93-597-51-55**

Information about the author: *Rajabov Eraj Tolibovich* – second-year master's student of the Department of Criminalistics and Judicial Activity of the Tajik National University. Phone: **93-597-51-55**

МАҲҲУМ ВА АҲАМИЯТИ НИЗОМИ СУДҲОИ САЛОҲИЯТАШОН УМУМИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Рустамзода Р. Р.
Донигоҳи миллии Тоҷикистон

Тавассути мақомоти қонунгузорӣ, иҷроия ва суди ба амал баровардани ҳокимияти давлати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст дар Эълонияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 24 августи соли 1990 дар иҷлосияи дуюми Совети Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудааст, пешбини гардида буд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ дуруст қайд карда шудааст, ки дар давраи собиқ ИҶШС дар илми ҳуқуқ мафҳуми «ҳокимияти судӣ» маълум набуд.

Мафҳуми "ҳокимияти судӣ" низ дар қонунгузори Тоҷикистон дар солҳои охир пайдо шудааст. Зеро аз рӯзи қабули Қарори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи эълон шудани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон", яъне 9 сентябри соли 1991, Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати мустақили демократии ҳуқуқбунёд мебошад.

Бояд таъкид кард, ки мафҳуми «ҳокимияти судӣ» дар қонунгузори Тоҷикистон дода нашудааст. Ғайр аз ин тадқиқотҳои пурра ба мавзӯи ҳокимияти судӣ бахшидашуда кам мебошанд.

Дар давлати ҳуқуқбунёд суд бояд ҳамчун мақомоти мустақили ҳокимияти давлатӣ рафтор намояд. Чӣ тавре ки дар моддаи 84 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт шудааст, ҳокимияти судӣ мустақил буда, ҳуқуқ ва озодии шахс, манфиати давлат, созмону муассисаҳо ва қонуниятро адолатро ҳифз менамояд.

Ҳокимияти судӣ тамоми аломатҳои ҳокимияти давлатиро дорад. Ба амал баровардани ин ҳокимият ба зиммаи суд ҳамчун мақомоти махсус вогузор шудааст, ки он аз рӯи тартиби муайянкардаи қонун рафтор карда санадҳои бо қонун пешбинишударо қабул менамояд, санадҳои меъёрии ҳуқуқиро татбиқ мекунанд ва ба муносибатҳои бавуқӯъада таъсир расонида, ба он баҳои ҳуқуқӣ медиҳад. Суд ба ғайр аз татбиқи чораҳои ҷамъиятӣ инчунин чораҳои маҷбуркунии давлатиро низ дар амал қарор менамояд.

Ҳоло зарур аст муайян намоем, ки қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом хусусиятҳои ҳокимияти судиро муқаррар намудаанд.

Аввалан, дар қисми якуми моддаи дуюми Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон" омадааст, ки ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо ба судҳо дар симои судяҳо ва машваратчиёни халқӣ, ки дар ҳолатҳои муқарраркардаи қонун барои ба амал баровардани адолати судӣ ҷалб шудаанд, тааллуқ дорад. Яъне ба амал баровардани адолати судӣ яке аз вазифаҳои асосии суд мебошад.

Ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣ шуда, дар баробари ҳокимияти қонунгузорӣ ва иҷроия амал менамояд.

Мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҳуқуқ надоранд, ки ба зиммаи судя вазифаҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ накардари гузоранд.

Тартиби мурофиавии баррасии парвандаҳо аз ҷониби суд қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамоянд.

Айнан чунин талабот дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон собиқ ИҶШС ҷой дошт.

Чӣ тавре, ки маълум аст ҳокимияти судӣ яке аз шохаҳои ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ҳокимияти судӣ яке аз шохаҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ буда, фаъолияти худро дар асоси ба амал баровардани адолати судӣ дар мурофиаҳои судии конститутсионӣ, ҷиноятӣ, граждонӣ, ҳоҷагӣ ва дар мурофиаҳои судии оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ ба амал мебарорад, муқаррар гардидааст дар моддаи 2 Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Дар моддаи 84 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки адолати судиро Судии конститутсионӣ, Судии Олӣ, Судии Олии иқтисодӣ, суди

ҳарбӣ, суди ВМКБ, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, суди иқтисодии ВМКБ, судҳои иқтисодии вилоятӣ ва суди иқтисодии шаҳри Душанбе амалӣ мекунад.

Адолати судӣ танҳо аз тарафи мақомоти судӣ ба амал бароварда мешавад. Ин чунин маъно дорад, ки дигар мақомотҳо ҳуқуқи амалӣ кардани адолати судиро надоранд.

Мутобиқи банди 7 моддаи 57 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиси судҳо ба салоҳияти истисноии Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад.

Мутобиқи талаботи Конститутсияи судҳо бо роҳи интихобӣ ё таъйин намудан ташкил карда мешаванд. Судҳои судҳои мақомоти олии судиро Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб менамояд. Судҳои судҳои звенои асосӣ ва миёнаро Президенти мамлакат таъйин мекунад. Мӯҳлати ваколати судҳои тамоми судҳо даҳ сол муқаррар шудааст.

Ҳокимияти судӣ аз шоҳаҳои гуногун иборат аст, ки дар маҷмӯъ низомии судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд.

Низомии судии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи мақомоти судии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунандаро ифода менамояд, ки бо тартиби муқарраркардаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил шуда, вазифаҳои ҳокимияти судиро амалӣ намуда, бо умумияти вазифаҳо, асосҳои сохтор ва ташкилӣ муттаҳид гардонида шудаанд.

Вобаста ба тақсими кишвар ба вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо низомии судии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ғайр аз судҳои иқтисодӣ ва ҳарбӣ ба се звено тақсим мешавад. Судҳои шаҳрӣ (ноҳиявӣ) звенои асосии судҳои салоҳияташон умумиро ташкил медиҳанд. Суди ВМКБ, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе ба суди звенои миёна дохил мебошанд. Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон суди звенои олии мебошад.

Судҳои ҳарбии гарнизонҳои шаҳри Душанбе, Хучанд, вилояти Хатлон, шаҳри Хоруғ зинаи асосӣ ва коллегияи ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зинаи олии мебошанд.

Судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба истисноии Суди конституционӣ) фаъолияти мурофиавии худро дар ду марҳила ба амал мебароранд, ки мавҷудияти онро татбиқи функцияҳои судӣ тақозо намудааст. Марҳилаи судӣ аз рӯи ваколати суд дар ҳалли парвандаҳо муайян карда мешавад.

Суди марҳилаи якум суде мебошад, ки парвандаро аввалан ва моҳиятан баррасӣ менамояд. Парвандаҳо парвандаҳои ҷиноӣ, гражданин ва ҳоҷагӣ шуда метавонанд. Суди зинаи аввал ин парвандаҳоро моҳиятан баррасӣ намуда, ҳукм, ҳалнома ва ё тайинот мебарорад.

Бояд қайд кард, ки ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз шоҳаҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ ба шумор рафта, дар фаъолияти худ танҳо Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба роҳбарӣ мегиранд. Ин гуфтаҳо дар моддаи 87 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: «Судҳо дар фаъолияти худ мустақил буда, танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат мекунанд».

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат барои судҳо ҳуқуқи кафолатҳои зиёдеро пешбини кардаанд, ба мисли судҳо ва ғ. Ин ҳуқуқи кафолатҳо барои боз ҳам дар сатҳи дурусттар қарор додани ба амалбарории адолати судӣ мусоидат мекунанд.

Адолати судӣ танҳо тавассути суди дорои ҳокимияти мустақили суди ба амал бароварда мешавад. Адолати судӣ бо роҳи баррасии парвандаҳои конституционӣ, гражданин, ҷиноятӣ, ҳоҷагӣ ва парвандаҳо оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз ҷониби суд ба амал бароварда мешавад.

Бояд қайд кард, ки ба амал баровардани адолати судӣ танҳо яке аз ваколатҳои суд мебошад. Бинобар ин, мафҳуми адолати судиро бо мафҳуми ҳокимияти судӣ ҳаммаъно эътироф намудан нодуруст аст. Мафҳуми ҳокимияти судӣ аз мафҳуми адолатӣ суди васеътар аст, зеро, ки адолати судӣ яке аз зухуроти ба амал баровардани ҳокимияти судӣ мебошад. Азбаски суд баёнгари ҳокимияти судӣ мебошад, ваколатҳои он танҳо бо роҳи ба амал баровардани адолати судӣ хотима намеёбанд. Суд инчунин аз нуктаи назари мурофиавӣ ваколати таъмини иҷро намудани санадҳои судӣ (ҳукм, ҳалнома, таъйинот, қарор)-ро дорад. Судҳои болоӣ - Суди Олии, Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошанд оид ба масъалаҳои амалияи судӣ дар доираи салоҳияти худ тавзеҳоти дастурӣ медиҳанд.

Судҳо ҳамчун баёнгари ҳокимияти судӣ дорои ваколатҳои ҳокимият мебошанд. Мутобиқи талаботи моддаи ҳаштуми Қонуни конституционии

Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон" ҳалномаҳо, ҳукмҳо, таъйинот ва қарорҳои қабулкардаи судҳо, ки эътибори қонунӣ пайдо кардаанд, барои иҷро ҳатмӣ мебошанд.

Вазифаи суд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳкими ҳамаҷонибаи қонуният ва таъмин намудани адолати иҷтимоӣ мебошад.

Ин талаботи қонун дар қонунҳои мурофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КМҶ ҚТ, КМГ ҚТ, КМСИ ҚТ) вобаста ба амалиёти мушаххаси суд ва дар вазъияти мушаххас саҳеҳ нишон дода шудааст. Дар сурати иҷро нақардани санадҳои зикргардидаи суд судья нисбат ба ҳуқуқвайронкунандаҳо ҷораҳои маҷбуркунии давлотино таъбиқ менамояд. Масалан, мутобиқи қонунгузори мурофиавии ҷинояти ва граждани ҳангоми бе сабабҳои узрнок ба суд ҳозир нашудани шохид суд нисбат ба ин шохид ҷораи маҷбуран ба суд оварданро таъбиқ мекунад.

Яке аз хусусиятҳои, ки танҳо ба ҳокимияти судӣ хос аст, шакли мурофиавии иҷро намудани ваколатҳои он мебошад. Масалан, судья, суд танҳо пас аз баровардани қарор (таъйинот) дар бораи ба суд додани айбдоршаванда ҳуқуқи дар мурофиавии судӣ баррасӣ намудани парвандаи ҷиноиро пайдо мекунад. Суд, судья ҳуқуқи вайрон кардани ин тартиби дар қонуни мурофиавии ҷиноӣ муайяншударо надорад. Дар ҳолати аз тарафи суд, судья вайрон кардани ин тартиби мурофиавии қарорҳои минбаъд қабулкардаи онҳо асоси қонунӣ пайдо намекунад ва суд ҳуқуқи иҷрои ваколатҳои худро надорад.

Дигар хусусияте, ки ба ҳокимияти судӣ хос аст, аз тарафи судҳо, судьяҳо таъбиқ намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Ҳама паҳлӯҳои фаъолияти судҳо мутобиқи талаботи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ ба роҳ монда мешаванд.

Тартиби ташкили судҳо ҳислатҳои ба худ хос дорад. Судҳо на танҳо бо ваколатҳои худ, балки бо тартиби ташкили худ аз дигар рукҳои ҳокимияти давлатӣ фарқ мекунад.

Ҳамин тавр, суд на танҳо манфиати шахси алоҳида ё ташкилоту муассиса, балки давлатро низ ҳимоя мекунад, ки дар маҷмӯъ онро адолати судӣ меғоянд, ки агар ҳуди мақомоти суд аз ҳар гуна фишору даҳлати сохторҳои давлатӣ озод буда, судьяҳо ҳақиқатро дар асоси далелҳои мавҷуда, ҳолисона, аз рӯи вичдон ва донишу малакаи касбияшон ҷустуҷӯ ва дарёфт кунанд.

Мутобиқи банди 7 қисми якуми моддаи 57 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиси судҳо ба салоҳияти Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ тааллуқ дорад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар асоси он Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон" сохтори судии кишварро муайян мекунад.

Дар ҳар як шаҳру ноҳия судҳои шаҳр ва ноҳия ва дар Душанбе Суди шаҳри Душанбе, дар вилоятҳои судҳои вилоятӣ, судҳои иқтисодии вилоятӣ, суди иқтисодии шаҳри Душанбе, судҳои ҳарбӣ, дар микёси кишвар Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ташкил шудаанд. Ин судҳо бо тартиби муайянкардаи Конститутсия ва қонунҳои конституционӣ фаъолият мекунад.

Ба судьяҳо, ки ба ин ё он суд пешбарӣ карда мешаванд, мувофиқи Конститутсия ва Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон" талаботи муайян пешбинӣ шудааст, аз ҷумла номзадҳо ба вазифаи судья бояд маълумоти олии ҳуқуқӣ, собиқаи муайяни фаъолияти касбӣ дошта бошанд. Инчунин онҳо бояд аз нигоҳи маънавият бояд пок бошанд. Ғайр аз ин, номзад бояд имтиҳони таҳассусӣ супорад. Ин талабот ба судья барои он пешбинӣ шудааст, то ки у аз ӯҳдаи иҷрои ваколатҳои ба суд додашуда барномада тавонад.

Судҳо ҳамчун мақомоти баамалбарорандаи ҳокимияти судӣ мустақиланд. Мустақилияти онҳоро Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурӣ қафолат медиҳанд. Даҳлат намудан ба фаъолияти суд манъ аст.

Таносуби ҳокимияти судӣ бо дигар рукҳои ҳокимияти давлатӣ. Мутобиқи моддаи 9 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад.

Суд ҳамчун яке аз мақомоти ҳокимияти давлатӣ ваколатҳои ба худ хос дорад, ки вобаста аз он мавқеи суд дар байни мақомоти дигари баамалбарорандаи ҳокимияти давлатӣ муайян карда мешавад. Азбаски суд вазифаҳои масъулиятнок дорад ва ба ҷараёни муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсир расонида метавонад, бинобар ин бо дигар рукҳои ҳокимияти давлатӣ, яъне бо ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия, баробар амал мекунад.

Чунонки дар боло хотирнишон кардем, Тоҷикистон давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд эълон шудааст. Аз ин ру муносибатҳои ҳокимиятҳои қонунгузор ва иҷроия бо ҳокимияти суд бояд дар як сатҳ қарор дошта бошанд. Дар чунин шароит ваколати суд танҳо бо барраси намудани парвандаҳои ҷиноятию граждани ва маъмури маҳдуд намешавад. Масалан, мутобиқи талаботи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 3 моддаи 89) ва Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон" (моддаи 14) муайян намудани мувофиқати қонунҳо, санадҳои ҳуқуқии яқояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси миллий, Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, санадҳои ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти намояндагӣ ва иҷроия ба Конституция, ба салоҳияти Суди конституционӣ тааллуқ дорад. Ҳамин тавр, мувозинати рукҳои ҳокимият риоя шудааст. Пеш аз ин суд чунин ваколатро надошт ва муносибати он бо ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия яхела набуда, муносибат хусусияти ҳокимият ва тобеият дошт.

Васеъ гардидани ваколати судҳо боз дар он зоҳир мегардад, ки дар кишвар тибқи Конституцияи нав судҳои иқтисодӣ таъсис дода шудаанд ва онҳо ваколатҳои ба худ хос доранд. Дар давраи гузашта санадҳои ғайримеъёрии Ҳукумати Ҷумҳури аз тарафи судҳо баррасӣ карда намешуданд. Ҳоло бошад, мутобиқи Кодекси мурофиавии хоҷагии Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 24) Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон парвандаҳоро дар бораи пурра ё қисман безътибор донистани санадҳои ғайримеъёрии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба қонун мутобиқат надоранд ва ҳуқуқу манфиатҳои ташкилотҳо ва шаҳрвандонро вайрон мекунад, баррасӣ менамояд.

Ғайр аз ин, судҳо (ба ғайр аз Суди конституционӣ ва судҳои иқтисодӣ) аз болои мақомоти тафтиш ва таҳқиқ дар масъалаи ба ҳабс гирифтани шаҳрванд ва дароз намудани мӯҳлати баҳабсгирӣ ҳуқуқи назорати судӣ бурданро доранд. Масъалаи нигоҳ доштан дар маҳбас бевосита бо масъалаи маҳдуд намудани ҳуқуқу озодиҳои қафолатдодаи Конституция вобаста аст. Яъне дар ин маврид бо шикоятҳои шахси ба ҳабс гирифташуда суд ҳолатҳои қонунӣ будани баҳабсгирии он шахсро тафтиш менамояд ва оид ба ин масъала қарор қабул мекунад.

Дар навбати худ мақомоти қонунгузор бо роҳи қабул намудани қонунҳои нав бояд барои самаранокии фаъолияти судҳо мусоидат намоянд. Аз нуқтаи назари қонунгузор танҳо бо ин роҳ ба фаъолияти судҳо назорат кардан мумкин аст.

Мафҳуми низоми судӣ. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон" муайян карда шудааст. Дар моддаи 20 қонуни конституционии мазкур омадааст, ки Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, шаҳри Душанбе, шаҳрию ноҳиявӣ, суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоятӣ ва суди иқтисодии шаҳри Душанбе низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили суди ҷаҳулоддари манъ мекунад (қисми 5 моддаи 84).

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми низоми судӣ, омилҳои ягонагии низоми судӣ воқеиятҳои мебошанд, ки ба сохтори дохилии низоми судӣ таъсир мерасонанд ва принсипҳои ташкил ва фаъолияти низоми судиро баён мекунад.

Дар моддаҳои 22 ва 45 қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон" Суди Олӣ нисбат ба судҳои шаҳру ноҳия, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва судҳои ҳарбӣ дар соҳаи баррасии парвандаҳои граждани, ҷиноӣ ва маъмури, Суди Олии иқтисодӣ бошад оид ба ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ ва парвандаҳои дигаре, ки аз тарафи судҳои иқтисодӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд, мақомоти олии судӣ эътироф гардидаанд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ таъкид мегардад, ки мафҳумҳои умумӣ ба монанди «зинаҳои низоми судӣ» ва «марҳилаи судӣ» ҳангоми таҳлили низоми судӣ бо ҳам алоқамандӣ доранд ва маънои онҳо баён карда шудаанд. Дар дохили низоми судҳои умумӣ ва арбитражӣ мақомоти судӣ таъсис мегардад, ки онҳо аз рӯи мавзӯи салоҳият ва ҳамчунин ҳаҷми ҳокимияти судӣ, доираи ваколат нисбат ба қисмҳои алоҳидаи таркибии низом фарқ мекунад. Судҳои поёнӣ ва болоӣ чудо мегарданд. Бо ин истилоҳот фарқият дар ваколат ва ҳислати умумии алоқаҳои марҳилавӣ қайд мегардад. Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон зинаҳои судӣ надорад. Судҳои иқтисодӣ ва судҳои ҳарбӣ аз ду зина ва судҳои боқимонда аз се зина иборат мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Правоохранительные органы РФ. Учебник / Под ред. Божьева В.Б. – М., 1998.
2. Гуценко К.Ф., Ковалев М.А. Правоохранительные органы. Учебник. – М., 1995.
3. Стецовский Ю.И. Судебная власть. Учебное пособие. – М.: Дело, 1999.
4. Григонис Э.П. Правоохранительные органы. – СПб: Питер, 2001.
5. Лебедев В.М. Судебная власть в современной России: проблемы становления и развития. – СПб.: Санкт-Петербургский Гос. Университет, «Лань», 2001.
6. Фафуров Х.М. К вопросу о понятии судебной власти // Давлат ва ҳуқуқ.- №1.-2006.
7. Фафуров Х.М. Судебная система: понятие и принципы организации и деятельности/ Давлат ва ҳуқуқ.- № 4.- 2005.
8. Фафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития.- Душанбе, 2007.
9. Конституция (Сарконуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.–Душанбе, 2003.
10. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои ҚТ» // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ.-2001.- №17. – Мод. 517.
11. Маҷмӯаи Қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992 - 2003). Душанбе.,2003.

МАФҲУМ ВА АҲАМИЯТИ НИЗОМИ СУДҲОИ САЛОҲИАТАШОН УМУМИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аҳмияти низоми судҳои салоҳияташон умуми дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ муаллиф кӯшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи низоми судҳои салоҳияташон умуми дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, истифодаи адабиёти ҳуқуқи олимони ватанию хориҷӣ ва амалии ҳуқукатбикуни мафҳум ва аҳамияти низоми судҳои салоҳияташон умуми дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор диҳад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ таъкид мегардад, ки мафҳумҳои умумӣ ба монанди «зинаҳои низоми судӣ» ва «марҳилаи судӣ» ҳангоми таҳлили низоми судӣ бо ҳам алоқамандӣ доранд ва маънои онҳо баён карда шудаанд. Дар дохили низоми судҳои умумӣ ва арбитражӣ мақомоти судӣ таъсис мегардад, ки онҳо аз рӯи мавзӯи салоҳият ва ҳаҷми ҳаҷми ҳокимияти судӣ, доираи ваколат нисбат ба қисмҳои алоҳидаи таркибии низоми фарқ мекунанд. Судҳои поёнӣ ва болоӣ ҷудо мегарданд. Бо ин истилоҳот фарқиат дар ваколат ва ҳислати умумии алоқаҳои марҳилавӣ қайд мегардад. Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон зинаҳои судӣ надорад. Судҳои иқтисодӣ ва судҳои ҳарбӣ аз ду зина ва судҳои боқимонда аз се зина иборат мебошанд.

Калидвожаҳо: мафҳуми ҳокимияти судӣ, низоми судӣ адолати судӣ, принципҳо, зинаҳои асосии судҳои салоҳияташон умумӣ.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ СИСТЕМЫ СУДОВ ОБЩЕЙ ЮРИСДИКЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье анализируется понятие и значение системы судов общей юрисдикции в Республике Таджикистан. Учитывая важность темы, автор стремится рассмотреть и изучить концепцию системы судов общей юрисдикции в Республике Таджикистан, использование юридической литературы отечественных и зарубежных ученых и правоприменительной практики, а также важность системы судов общей юрисдикции в Таджикистане. В юридической литературе подчеркивается, что общие понятия, такие как «этапы судебной системы» и «этап судебного разбирательства», связаны и объясняются при анализе судебной системы. В системе общих судов и арбитража создаются судебные органы, которые различаются по юрисдикции, а также по объему судебной власти, объему полномочий в отношении определенных компонентов системы. Нижний и верхний корты разделены. С помощью этих терминов отмечается различие в авторитете и общем характере иерархических отношений. Конституционный суд Республики Таджикистан не имеет судов. Хозяйственные суды и военные суды имеют два уровня, а остальные суды - трех уровней.

Ключевые слова: понятие судебной власти, судебная система, правосудие, принципы, основные этапы деятельности судов общей юрисдикции.

DEFINITION AND SIGNIFICANCE OF THE SYSTEM OF COURTS OF GENERAL JURISDICTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article analyzes the concept and significance of the system of courts of general jurisdiction in the Republic of Tajikistan. Taking into account the importance of the topic, the author seeks to consider and study the concept of the system of courts of general jurisdiction in the Republic of Tajikistan, the use of legal literature of domestic and foreign scientists and law enforcement practice, as well as the importance of the system of courts of general jurisdiction in Tajikistan. The legal literature emphasizes that general concepts such as "stages of the judicial system" and "trial stage" are related and explained in the analysis of the judicial system. In the system of general courts and arbitration, judicial bodies are created, which differ in jurisdiction, as well as in the scope of judicial power, the scope of powers in relation to certain components of the system. The lower and upper courts are separated. With these terms, the difference in authority and the general nature of hierarchical relationships is noted. The Constitutional Court of the Republic of Tajikistan has no courts. Economic courts and military courts have two levels, and the other courts have three levels.

Keywords: concept of judicial power, judicial system, justice, principles, main stages of activity of courts of general jurisdiction.

Сведения об авторе: *Рустамзода Рахмон Рустам* – Таджикский национальный Университет, магистр юридического факультета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел: **937-22-16-16**.

Information about the author: *Rustamzoda Rahmon Rustam* – Tajik National University, Master of the Faculty of Law. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe. Tel: **937-22-16-16**.

ОБЪЕКТ ВА ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИИ ЧИНОЯТҲО ВОБАСТА БА ҚОИДАҲОИ ҲАРАКАТ ДАР РОҲ ВА ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ НАҚЛИЁТ

Сайдамиров Ҷ. Ҳ.
Донишгоҳи миллии тоҷикистон

Объекти чиноят унсури ҳатмии таркиби чиноят мебошад. Ин маънои онро дорад, ки чиноят бе объект вучуд надорад. Объекти чиноят ин муносибати ҷамъияти доништа мешавад, ки қонуни чинояти онро ҳифз намуда, ки дар натиҷаи таҷовуз ба ӯ зарар ворид карда мешавад.[1]

Доираи аниқи чунин объектҳо муносибатҳо дар номгӯи ғаслҳо ва бобҳои қисми махсуси КҚҶТ нишон дода шудаанд. Меъёрҳои қонуни чинояти дар баробари навишти объект, ишора ба чунин аломатҳоро низ ҷой додаанд, ки тавассути онҳо мумкин аст объекти чиноятро муқаррар кард. Ба ҳайси чунин аломатҳо баромад карда метавонанд: предмети чиноят, ҷабрида, манфиатҳои қонуни ва ҳуқуқ.

Объекти чиноят аҳамияти сегонаро соҳиб аст:

1) объекти чиноят асоси созмон додани қисми махсуси КҚ ва ба ғаслҳо, бобҳо ҷудо кардани он мебошад;

2) ҳангоми бандубасти чиноят ба инобат гирифта мешавад;

3) таъминкунандаи ҷудо кардани як чиноят аз чинояти дигар мебошад.[2]

Аз рӯи хусусияти ҳуд объекти чиноят муносибатҳои гуногуни ҷамъияти мебошанд. Дар назарияи ҳуқуқи чинояти объекти чиноятро ба тариқи вертикали ва горизонтали ҷудо мекунад.

Ба тариқи вертикали ба объекти умуми, хели, намуди ҷудо мешаванд (В.Д. Меншагин). Ба тариқи горизонтали объекти намуди ба объекти асоси, иловаги ва факултативи ҷудо карда мешаванд (И.Д. Розенберг).

Объекти умуми тамоми чиноятҳо, он муносибатҳои ҷамъияти эътироф мешаванд, ки таҳти ҳифзи қонуни чинояти қарор доранд ва ядрои тартиботи ҳуқуқи ташкил медиҳанд (қ. 1 м. 2 КҚҶТ).

Объекти хели чиноят аз муносибатҳои ҷамъияти якхела иборат буда ва дар номи ғасли қисми махсуси КҚ вобаста аз арзиши объект нишон дода шудааст.

Объекти намудии чиноят намудҳои мушаххаси муносибати ҷамъияти доништа шудаанд, ки дар боби қисми махсуси КҚ муқаррар шудаанд. Объекти намуди чун қисми объекти хели баромад намуда, намуди гуногунхели онҳо мебошад.

Дар натиҷаи тағйир ёфтани сохти Кодекси чинояти (пайдо шудани ғаслҳо) муаллифони алоҳида классификасияи сезинагии объекти чиноятро пешниҳод менамоянд, ки объекти умуми (м. 2 КҚҶТ) интегрет (ғаслҳо), хели (бобҳо) намуди (модда) дар бар мегиранд. Ба сифати зинаи панҷум баъзе аз олимони (Н.И. Коржанский ва дигарон) объекти бевосита ҷудо мекунад (ҳаёт, саломати ё моликияти шаҳрванди мушаххас) [3].

Ба тариқи горизонтали дар сатҳи объекти намуди ду объекти ҳатми (асоси, иловаги) ва факултативи ҷудо мекунад.

Объекти асоси дар чиноятҳои таркибашон ду объекти намуди ба ҳисоб рафта бо объекти хели мувофиқ меояд. Объекти дигар нақши иловагиро иҷро мекунад. Мисоли маъмул, роҳзани.

Объекти факултативии аломати ҳатмии таркиби мушаххас ба ҳисоб намеравад. Мавҷудияти он ба бандубасти чиноят таъсир надиҳа, дараҷаи барои ҷамъият ҳавфнокиро зиёд наамуда, танҳо ҳангоми таъини ҷазо ба инобат гирифта мешавад.

Предмети чиноят ва ҷабрида аз чиноят аломатҳои факултативии объекти чиноят ба ҳисоб меравад. Ин маънои онро дорад, ки чинояти бе предмет ва бе ҷабрида вучуд дорад.

Дар ҳолате, ки аломатҳои факултативии дар сохти таркиби ҷинойти мушаххас дохил гардида бошад, онҳо ба аломати ҳатми таъдил меёбанд.

Зери мафҳуми предмети ҷинойт он мавҷудоти моддӣ доништа мешаванд (амвол, дарахт, ҳайвонот), ки таҳти таъсири қувваи ҷисмонӣ қарор гирифтааст: ғайриқонуни таъйир дода шудааст, тасдиқ қунонида шудааст, нест карда шудааст ё тавассути он дигар ҳаракатҳои манъшуда содир гардидааст.

Дар лаҳзаҳои гуногун ҳатто як чиз метавонад ба сифати предмет, восита ва ё олоти ҷинойт баромад кунад.

Олот ва восита дар тафовут аз предмет нақши муайянро дар механизми содиркунии ҷинойт иҷро мекунанд. Олот нақши фаъол, восита бошад, нақши ғайрифаволро иҷро мекунанд. Масалан, автомобил.

Ҷабрида ин шахсест, ки аз ҷинойт зарари моддӣ, ҷисмонӣ ва рӯҳӣ дидааст. Ба сифати ҷабрида дар Кодекси ҷинойти кӯдаки наваталлудшуда, зани ҳомиладор, ноболиғ, соҳибмулк, дорандаи амвол, хизматчиҳои ҳарбӣ, сардор, тобӯ ва дигарон ишора шудаанд.

Предмети ҷинойт ва ҷабрида аз ҷинойт дар тафовут аз объект мавҷудоти моддӣ мебошанд, ҳол он ки объект ин категорияи иҷтимоӣ, яъне муносибати ҷамъиятиест, ки тавассути қонуни ҷинойти ҳифз карда мешавад. Дар ҳолати содир шудани ҷинойт ба объект зарари иҷтимоӣ расонида мешавад, предмет ва ҷабрида бошанд бевосита зерӣ таъсири ҷисмонӣ ё рӯҳӣ қарор мегиранд [4].

Аҳамияти ҳуқуқи ҷинойти предмети ҷинойт ва ҷабрида аз он иборат аст, ки онҳо:

- 1) дараҷаи барои ҷамъият хавфнокии ҷинойтро боло ё паст мекунанд;
- 2) ба бандубасти ҷинойт таъсир мерасонанд;
- 3) меёри ҷудо кардани як ҷинойт аз дигар ҷинойт мебошад.

Тарафи объективии ҷинойт маҷмӯи аломатҳои роҳи ҷинойт, ки ҷониби берунаи кирдори ҷинойтро тавсиф медиҳад. Ин унсуре таркиби ҷинойт барои ҳамаи таркибҳои ҳатми ва факултативии иборат аст.

Аломати ягонаи барои таркибҳои расмӣ ҳатми буда, кирдори барои ҷамъият хавфнок ба ҳисоб меравад (м. 135, 136 ҚЧ ва ғайра).

Аломати барои таркибҳои моддӣ ҳатми буда, дар баробари кирдори барои ҷамъият хавфнок, инчунин оқибати барои ҷамъият хавфнок ва робитаи сабаби ба ҳисоб меравад (м. 104, 105 ҚЧ ва ғайра).

Дар нақши аломатҳои факултативии тарафи объективӣ тарз, олот, восита, ҷой, вақт ва шароит (вазъият) содиршавии ҷинойт баромад мекунанд. Дар ҳолатҳое, ки аломатҳои маъмурӣ меёри ҳуқуқи ҷинойти пешбини менамояд, онҳо ҳамчун аломати ҳатмӣ таркиби ҷинойти мушаххас баромад мекунанд.

Аҳамияти тарафи объективии ҷинойтро як қатор ҳолатҳо муайян мекунанд:

1) тарафи объективии ҷинойт унсуре ҳатми таркиби ҷинойт мебошад, бе мавҷудияти он таркиби ҷинойт вуҷуд дошта наметавонад;

2) аломатҳои таркиби ҷинойт меёре, ки тавассути онҳо бештари ҷинойтҳо аз якдигар ҷудо карда мешавад;

3) имконият медиҳад, ки дар диспозитсия унсурҳо ва аломатҳои ҷойнадоштаро муқаррар кард;

4) ба дараҷаи барои ҷамъият хавфнокӣ ва ҷун натиҷа ба намуд ва андозаи ҷазо таъсир расонида метавонад;

5) дар баъзе ҳолатҳо тавассути он кирдори ҷинойти аз дигар ҳуқуқвайронкуниҳо ҷудо карда мешавад.

Кирдори барои ҷамъият хавфнок аломати ҳатмӣ тамоми ҷинойтҳост.

Кирдор дар маънии ҳуқуқи ҷинойти ҷи рафтори барои ҷамъият хавфнок ва ҷи рафтори зиддихуқуқи доништа мешавад, яъне кирдорест, ки ба муносибатҳои ҷамъияти зарар мерасонад ва бо қонуни ҷинойти манъ карда шудааст.

Қонунгузор ба ҳайси кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок дохил мекунонад:

- 1) кирдоре, ки ҷинойт эътироф карда мешавад (қ.2 м. 17 ҚЧҚТ);
- 2) кирдоре, ки ҷинойт эътироф карда намешавад (қ. 4 м. 23; қ.1 м. 24 ҚЧ). [5]

Кирдори барои ҷамъият хавфноке, ки қонун онро ҷинойт эътироф мекунанд, аз ҷониби шахсе содир мешавад, ки ӯ дорои аломатҳои субъектӣ ҷинойт мебошад (мукаллафи ва синну соли муайян).

Кирдори барои чамъият хавфноке, ки қонун онро аз шумули чиноятҳо берун мекунад, аз ҷониби шахсе содир мешавад, ки аломатҳои субъекти чиноятро надорад (номукаллафи ва инкишофнаёфта).

Мувофиқи қ. 1 м. 17 КҚЧТ кирдори барои чамъият хавфнок ду шакл дорад: ғаёл, ки бо ибораи «ҳаракати барои чамъият хавфнок» ва ғайриғаёл, ки бо ибораи «беҳаракатии барои чамъият хавфнок» ифода меёбад.

Бештари чиноятҳо бо шакли ҳаракат содир мешаванд, масалан, тасарруфи амволи ғайр (м. 244 - 250). Чиноятҳои низ ҳастанд, ки чи дар шакли ҳаракат ва чи аз беҳаракати содир шуданашон мумкин аст. Мисоли маъмул одамкуши (м. 104 КҚЧТ). Баъзе аз чиноятҳо танҳо дар шакли беҳаракати содир мешаванд (м. 127, 128 КҚ ва ғайра).

Ҳаракати барои чамъият хавфнок ин шакли ғаёли дарк кардашудаю иродавии рафтори чиноятгест, ки намудҳои гуногуни ғаёлияти зиддиконуниро дар бар мегирад.

Чунин рафтор метавонад як қатор намудҳои гуногунро дошта бошад:

а) таъсири ҷисмони расондан ба ашё (дузди, ғоратгари, роҳзани); ба ҳайвонот (шиқори ғайриқонуни); ба одамон (одамкуши, таҷовуз ба номус);

б) ҳаракати шифоҳӣ ё дар шакли хатти (тахдид);

в) ҳаракат бо имову ишора (тахқири, ки бо имову ишора сурат мегирад).

Вобаста ба дараҷаи мураккабии ҳаракатҳо ҷудо мешаванд:

а) амали ягона (иваз кардани тифл);

б) маҷмӯи амалҳо (ғоратгарии зӯроварона);

в) ғаёлияти мунтазам (тайёр кардани барномаҳои зараровар барои МҲЭ).

Вобаста ба давомоти вақт ҳаракатҳо шуда метавонанд:

а) ҳаракати яклаҳзаина - ибтидо ва интиҳо бо ҳам мувофиқанд;

б) гуногунлаҳза- ибтидо ва интиҳо бо ҳам мувофиқ нест (м. 259 КҚ соҳибқории ғайриқонуни);

в) давомдор - ибтидо ва интиҳо бо як қатор амалҳо ҷудо карда мешавад (м. 244 КҚ дуздие, ки қисм ба қисм содир шудааст);

г) дарозмуддат- ибтидо ва интиҳоро мӯҳлати тӯлони иҷро накардани ўҳдадорӣ ҳуқуқи ҷудо мекунад (м. 375 КҚ фирор);

д) ҳаракат бо натиҷаҳои алоҳида - ибтидо ва интиҳо бинобар сабабҳои тиббӣ бо фосилаи вақт аз якдигар ҷудоянд (қ. 3 м. 110 КҚЧТ). Қасдан расонидани зарари вазнин ба саломати, ки аз беэҳтиётӣ боиси ғавти ҷабрида гардидааст.

Дар меъёрҳои ҳуқуқи чинояти ҳаракати барои чамъият хавфнок бо ибораҳои гуногун ифода мешавад:

а) дар маҷмӯъ, мисли ҳаракати бадахлоқона (м. 142 КҚЧТ);

б) мушаххас, мисли таҷовуз ба номус (м. 138 КҚЧ);

в) бо роҳи нишон додан ба оқибат- расонидан ба марг аз беэҳтиётӣ (м. 108 КҚЧТ).

Беҳаракатии барои чамъият хавфнок - ин шакли ғайриғаёли дарккардашудаю иродавии рафтори чинояткоронаест, ки аз иҷро накардани ўҳдадорӣ ҳуқуқи иборат мебошад.

Вобаста ба хусусияти рафтор ду намуди беҳаракатии чинояткорона аз якдигар фарқ мекунад: соф ва омехта.

Беҳаракатии соф рафтори пурраи ғайриғаёли субъектро дар назар дорад (м. 127, 128, 343, 368 КҚ).

Беҳаракатии омехта ин аз ҷониби субъект иҷро накардани ўҳдадорӣ ба зиммаи ӯ гузошташудаест, ки бо роҳи содир кардани ҳаракатҳои муайян сурат гирифтааст (м. 352, 364 КҚ).

Беҳаракатии омехта аз рӯи моҳияти худ чиноятгест, ки ба вайрон кардани қоидаҳои гуногун марбут мебошад (м. 211, 212, 213, 217, 218 КҚ).

Вобаста ба фосилаи вақт беҳаракати метавонад хусусияти як дафъина ва ё дарозмуддатро доро бошад.

Беҳаракатии якдафъина дар меъёрҳои ҳуқуқи чинояти чун амали ягона ишора мешавад (м. 127, дар хатар монанд).

Беҳаракатии дарозмуддат бо рафтори доимии такроршаванда ифода мешавад, масалан, барқасдона саркаши намудани падару модар аз таъминоти фарзандон (м. 177 КҚЧТ).

Чавобгарии чинояти аз беҳаракати дар сурате пайдо мешавад, ки агар субъект метавонист (меъёри объективи) ва мебоист (меъёри субъективи) ўҳдадориҳо ба зиммааш гузошташударо иҷро кунад.

Ўҳдадориҳоро, ки субъект метавонист ба таври дахлдор иҷро гарданд факторҳои зерин муайян мекунад:

- а) навиштаҷоти қонун (м. 292 ҚҚТ);
- б) касб ё вазъи хизмати (м. 173 ҚҚТ);
- в) ҳешу табории наздик (м. 177 ҚҚТ);
- г) муносибатҳои шартномави (м. 127 ҚҚТ).

Имконияти иҷро накардани ўҳдадориҳои ҳуқуқи чи аз факторҳои объективи ва чи аз факторҳои субъективи вобастаги дорад. Ба сифати омилҳои объективи ҳолатҳои номуайян, маҷбуркунии ҷисмониву рӯҳи (м. 43 ҚҚТ) баромад мекунад. Ба ҳайси омилҳои субъективи бемори, аз ҳад зиёд мондашави ва хусусияти ҳоси шахс, ки монеи иҷрои ўҳдадори шуданаш мумкин аст, дохил мешавад.

Дар сурате, ки ҳолатҳои нишондодашуда имконияти иҷро намудани ўҳдадориҳои ҳуқуқиро аз байн мебардорад, таркиби чиноят қой надорад.

Оқибати барои ҷамъият хавфнок оқибати кирдори чинояткоронаест, ки дар шакли зарар ба муносибатҳои ҷамъиятии таҳти ҳифзи қонуни чинояти қарор дошта расонида шудааст ё метавонист расонида шавад.

Вобаста ба хусусияти зарари расонидашаванда оқибат ба оқибати модди ва ғайримодди тақсим мешавад.

Ба оқибати модди зараре дохил мешавад, ки чен карданаш мумкин аст, аз он ҷумла:

- а) зарари воқие, ки ба ҳаёт ё саломатии инсон расонида шудааст;
- б) зарари молу мулк, ки аз расонидани зарари модди ба соҳибмулк ва ё дорандаи қонуни молу мулк расонида шудааст;
- в) зарари экологӣ, ки аз расонидани зарар ба олами ҳайвоноту растаниҳо ва инсон чун мавҷудоти биологӣ иборат аст;

Ба оқибати ғайримодди зараре дохил мешавад, ки чен карданаш номумкин аст, аз он ҷумла:

- а) зарари ахлоқи, ки ба ҷабрдида расонида мешавад;
- б) зарари ташкили, ки ба фаъолияти муассиса, ташкилот ва корхонаҳо расонида мешавад;
- в) зарари иҷтимоӣ - сиёсӣ, ки пеш аз ҳама ба давлат ва як қатор ниҳодҳои он расонида мешавад.

Дар ҳолатҳои, ки зарарро чен кардан мумкин аст, қонунгузор таркиби чиноятро ба тариқи модди созмон додааст. Таркиби расми барои чунин ҳолатҳои созмон дода шудааст, ки имконияти чен кардани зарар қой надорад.

Барои навишти зарар қонунгузор дар ҚҚ ба сифати оқибат аз мафҳумҳои зерин истифода мебарад:

1) хусусият ва вазнинии зарар, масалан, ҳангоми таҷовуз ба шахсият (м.м. 110, 111 ҚҚ) ва моликият (эзоҳи 2 ба м. 244 ҚҚ);

2) зарари алтернативи, яъне ҳар як кадоми аз оқибат руҳдода, имконияти медиҳад кирдори содиршударо чун чиноят бандубаст кард, мисол, ҳангоми вайрон кардани қоидаҳои беҳатарии ҳаракат (қ. 1 м. 389 ҚҚ);

3) зарари махсусан вазнини иловагӣ (қ. 3 м. 110 ҚҚ);

4) зараре, ки ҳангоми мавҷудияташ кирдор чиноят эътироф мегардад (м. 176, 259, 263, 264 ҚҚ ва ғайра);

5) зарари потенсиалие, ки воқеан расониданаш бояд исбот карда шавад (қ. 1 м. 125 ҚҚ);

6) аломатҳои баҳодихандаи зарар, аз он ҷумла, зарари ҷидди (м. 297 ҚҚ), зарари қалон (м. 259 ҚҚ) ва оқибати вазнин (м. 304 ҚҚ), ки дар ҷараёни амалияи ҳуқуқтаъбиқкунӣ бояд мушаххас қунонида шаванд;

7) ҳангоми мавҷуд будани оқибати комплекси қонунгузор объектеро нишон медиҳанд, ки ба ў зарар ворид мешавад (қ. 1 м. 314 ҚҚ).

Робитаи сабаби миёни кирдор барои ҷамъият хавфнок ва оқибати барои ҷамъият хавфнок аломати ҳатмии тарафи объективи чиноятҳои таркибашон модди дониста мешавад. Дар фалсафаи зери мафҳуми робитаи сабаби чунин робитаи байни зухуротҳо фаҳмида мешавад, ки як зухурот (кауза) дигар зухурот (натиҷа)- ро ба миён меоварад. Дар ҳуқуқи чинояти ба сифати сабаб кирдори

барои чамъият хавфнок ва ба сифати оқибат натиҷаи ҷинояткорона барраси мегарданд.

Кирдор дар он сурат сабаби сар задани оқибати барои чамъият хавфнок дониста мешавад, ки агар се аломатро дошта бошад:

- 1) кирдор зиддиҳукуки мебошад;
- 2) дар вақт қабл аз натиҷаи ҷинояткорона руҳ додааст;
- 3) қонуна (воқеан) ба вучудоварандаи оқибати барои чамъият хавфнок мебошад.

Чой надоштан яке аз ин аломатҳо мавҷудияти робитаи сабабиро ва мувофиқан бо ин таркиби ҷиноятро дар кирдори содиршуда низ аз байн мебардорад, ҳангоми муқаррар кардани робитаи сабаби миёни кирдор ва оқибат бояд шароит, яъне ҳолатҳое, ки ба руҳ додани оқибат мусоидат ё монеа мешаванд, ба ҳисоб гирифта шаванд. Вобаста аз шароит робитаи сабаби миёни кирдор ва оқибат мумкин аст хусусияти зарури ё тасодуфи дошта бошад. Робитаи сабаби хусусияти заруриро дар сурате соҳиб мебошад, ки агар он имконияти воқеии руҳ додани оқибати хавфнокро ба миён оварад. Масалан, субъект дар ҷои чамъияти аз яроқи оташфишон бе низом тирпаррони менамояд, ки дар натиҷаи он марги одамон сар мезанад. Робитаи сабабии тасодуфи дар ҳолатҳое ҷой дошта метавонанд, ки агар бархӯрди як қатор сабабҳои гуногун ба миён меоянд. Масалан, субъект ба ҷабрида зарари сабуки ҷисмони мерасонад (робитаи қатори аввал), ки баъдан заҳролуд шудани хун ба миён омада ва ҷабрида мемурад (робитаи қатори дуюм). Субъект дар ҷунин ҳолат барои он оқибате, ки воқеан ҳаракат ё беҳаракати ва қасди ӯро дар бар гирифта буд, ҷавоб медиҳад. Илми ҳукуки ҷинояти дигар ҷараёнҳои робитаи сабабиро, аз он ҷумла робитаи сабаби экваленти ва назарияи сабаб ва натиҷаи адекватиро медонад. Тарафдорони назарияи аввал ҷунин меҳисобанд, ки сабаб ва шароит омилҳои эквивалентиянд, ки бо ин доираи сабабро васеъ мекунанд. Ҷонибдорони назарияи дуюм ҷунин меҳисобанд, ки сабаби зарари оқибати кирдори хавфнок, оқибатест, ки адекватӣ мебошад, яъне ба натиҷаи руҳдода мувофиқ аст. Андешаи мазкур доираи робитаи сабабиро танг мекунад. Ҳар ду андеша ба бандубасти нодурусти ҷиноят оварда мерасонад.[6]

Тарафи объективии ҷиноят дар қатори оқибати барои чамъият хавфнок бо худ ҷунин аломатҳои факултативӣ ба монанди тарз, олот, восита, ҷой, вақт ва вазъияти содиршавии ҷиноятро дар бар мегирад.

Тарзи содиркунии ҷиноят тарзу усулро тавсиф медиҳанд, ки муайянкунандаи шакли кирдори ҷиноятианд. Ба сифати тарзи содиркунии ҷиноят фиреб, сӯиистифодаи бовари, сӯиистифодаи ҳолати мансаби баромад мекунанд.

Олоти содиркунии ҷиноят ин предметҳое мебошанд, ки барои ноил шудан ба натиҷаҳои ҷинояткорона истифода мекунанд. Қонунгузор ба сифати олот дохил мекунонад: яроқ ё предмете, ки ба сифати яроқ истифодашаванда; воситаҳои тарканд; воситаҳои оташангез; сарчашмаҳои хатари банддошта ва ғайра.

Воситаи содиркунии ҷиноят ин предметҳое мебошанд, ки барои осон гардонидани содиркунии ҷиноят истифода мегарданд, масалан, ҳуччатҳои сохта.

Ҷои содиршавии ҷиноят ин ҳудуди муайяност, ки қонуни ҷиноятии кирдори ҷиноятиро бо он алоқаманд медонанд. Барои нишон додани ҷои ҷиноят ибораҳои ҷуғрофи (бахр, шелфи континентали); ибораҳои низоми маконро тавсифдиҳанда (сарҳади гумруки, минтақаи мамнӯъ) ё ибораи ҷои бурдубоширо муайяншуда (ҷои хизмат, гарнизон) истифода карда мешавад.[7]

Вақти содиршавии ҷиноят - ин мӯҳлати муайяност, ки дар ҷараёни он кирдор ҷиноят дониста мешавад.

Вазъияти содиршавии ҷиноят ин маҷмӯи шароитҳост, ки қонун содиркунии ҷиноятро бо он пайваста медонад, масалан, вазъияти ҷанги (қ. 4 м. 375 ҚҚҶТ фирор).

Аломатҳои зикршуда дар доираи таркиби ҷинояти аҳамияти дугоноро соҳибанд:

- 1) аломати конструктивии таркиби асоси мебошанд;
- 2) дар таркибҳои вазнинкунанда ба сифати аломати вазнинкунанда баромад мекунанд.

Берун аз доираи таркиби ҷиноят аломатҳои мазкур нақши ҳолатҳои сабуқкунанда (м. 61 ҚҶ) ё вазнинкунандаро (м. 62 ҚҶ) бозид ва аз ҷониби суд ҳангоми таъин кардани ҷазо ба инобат гирифта мешавад [8].

Ҳамин тавр, дар таҳқиқоти мазкур масъалаҳои объект ва тарафи объективии ҷиноятҳо вобаста ба қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт, таҳлили объект ва тарафи объективии ҷиноятҳои нақлиётӣ, баррасии проблемаҳои мавҷудбуда дар ҷиноятҳои нақлиётӣ, ҷанбаҳои қонунгузорӣ, ҳуқуқатбиккунӣ ва таъшилотии муқовимат ба ҷиноятҳо дар соҳаи нақлиёт баррасӣ карда шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Сатторов Г.С., Шарипов Т.Ш. Асосҳои қонунгузории ҷиноятӣ// Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 1999.
2. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон// Мухаррири масъул Ҳ.Ҳ. Шарипов. Душанбе «Глобус». 2006.
3. Ветров Н.И. Уголовное право: Учебное пособие. М., 1999.
4. Ғоибов Р. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ) Дастури таълимӣ. Нашри 2-юм. Хучанд. 2007.
5. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 май соли 1998. [манбаи лектронӣ]
6. Уголовное право. Общая часть: Учебник/ Под ред. В.Н. Петрашева. М., 1999.
7. Бобраков И.А. Уголовное право. Общая часть: Курс лекций. Брянск, 2001.
8. Российское уголовное право. Общая часть: Учебник/ Под общ. ред. М.П. Журавлева. М., 1999.

ОБЪЕКТ ВА ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИИ ҶИНОЯТҲО ВОБАСТА БА ҚОИДАҲОИ ҲАРАКАТ ДАР РОҲ ВА ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ НАҚЛИЁТ

Дар мақолаи мазкур объект ва тарафи объективии ҷиноятҳо вобаста ба қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт таҳлил карда шудааст. Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ муаллиф кӯшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи нақлиёт, истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанӣ хориҷӣ ва амалии ҳуқуқатбиккунӣ мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор диҳад. Дар таҳқиқоти мазкур масъалаҳои объект ва тарафи объективии ҷиноятҳо вобаста ба қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт, таҳлили объект ва тарафи объективии ҷиноятҳои нақлиётӣ, баррасии проблемаҳои мавҷудбуда дар ҷиноятҳои нақлиётӣ, ҷанбаҳои қонунгузорӣ, ҳуқуқатбиккунӣ ва таъшилотии муқовимат ба ҷиноятҳо дар соҳаи нақлиёт баррасӣ карда шудаанд.

Каливожаҳо: ҷиноят; аломати ҷиноят; предмети ҷиноят; объект; тарафи объективӣ.

ОБЪЕКТ И ОБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СВЯЗАННОГО С ПРАВИЛАМИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ

В статье анализируются объект и объективная сторона преступления применительно к правилам дорожного движения и использования транспортных средств. Учитывая важность темы, автор старался проанализировать и изучить наличие действующего законодательства Республики Таджикистан в сфере транспорта, использование юридической литературы отечественных и зарубежных ученых и правоприменительной практики. В данном исследовании рассматриваются вопросы объективной стороны преступления, связанные с правилами дорожного движения и использования транспортных средств, анализ объекта и объективной стороны дорожного преступления, существующие проблемы дорожного преступления, законодательная, правоохранительная и антикоррупционная.

Ключевые слова: преступление; признак преступления; предметы преступления; объект; объективная сторона.

THE OBJECT AND OBJECTIVE SIDE OF THE CRIME RELATED TO THE RULES OF THE ROAD AND THE USE OF VEHICLES

The article analyzes the object and objective side of the crime in relation to the rules of the road and the use of vehicles. Taking into account the importance of the topic, the author tried to analyze and study the existence of the current legislation of the Republic of Tajikistan in the field of transport, the use of legal literature of domestic and foreign scientists and law enforcement practice. This study examines the issues of the objective side of the crime related to the rules of the road and the use of vehicles, the analysis of the object and the objective side of the road crime, the existing problems of road crime, legislative, law enforcement and anti-corruption.

Keywords: crime; sign of crime; objects of crime; object; objective side.

Сведения об авторе: Сайдамиров Джамшед Хайдаралиевич – Таджикский национальный Университет, магистр юридического факультета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел: 404 88 88 95.

Information about the author: Saidamirov Jamshed Haidaralievich – Tajik National University, Master of the Faculty of Law. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe. Phone: 404 88 88 95.

СУДҲОИ ҲАРБӢ

Рустамзода Р. Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ Трибунали ҳарбӣ, ки аз номи ИҶШС ҳукму ҳалномаҳоро мебаровард, моҳи апрели соли 1992 чун Трибунали ҳарбии ҶТ эътироф карда шуд. Ин трибунал мебоист минбаъд ҳукму ҳалномаҳои ҳудро аз номи ҶТ мебаровард. Аммо дар асл ин мақом чунин амалро анҷом наод.

Судҳои ҳарбӣ дар ҶТ баъд аз истиқлолияти давлатӣ гирифтани ташкил карда шуданд. Бо Фармони Раёсати Шӯрои Олии ҶТ «Дар бораи ташкил кардани додгоҳҳои ҳарбии гарнизонҳои Душанбе, Хучанд, Хатлон» аз 18 июни соли 1994 тахти №1715 бори нахуст дар таърихи кишвар судҳои ҳарбӣ ташкил карда шуданд.

Мувофиқи ин Фармон Суди ҳарбии гарнизони Душанбе дар ҳайати Раис, муовини Раис ва чор судя, судҳои ҳарбии гарнизони Хучанд ва Хатлон мувофиқан дар ҳайати Раис ва ду судя ташкил гардидаанд. Инчунин Фармони мазкур яқоя бо вазорати адлия ва Вазорати мудофиаи ҶТ масъалаи пешниҳоди номзадҳоро барои интихоб намудан ба Шӯрои Олии ҶТ ба зиммаи раиси Суди Олии ҶТ яқо гузошта буд.

Дар асоси Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи Суди Олии ҶТ» аз 3 ноябри 1995 дар ҳайати Суди Олии ҶТ коллегияи ҳарбӣ ташкил карда шуд.

Дар асоси талаботи банди 19 моддаи 49 Конститутсияи ҶТ (то ворид кардани тағйиру иловаҳои соли 1992) таъсиси судҳо ба салоҳияти Маҷлиси Олӣ қарор дошт. Аз ин лиҳоз бо қарори Маҷлиси Олии ҶТ «Дар бораи таъсиси суди ҳарбии гарнизони Хоруғ» аз 13 декабри соли 1997 тахти рақами 530 Суди ҳарбии гарнизони Хоруғ ташкил карда шуд. Пас аз ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Конститутсия (соли 1999) таъсиси судҳо дар салоҳияти Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ мебошад.

Конститутсияи ҶТ (моддаи 84) судҳои ҳарбиро ба низоми судии ҶТ дохил кардааст.

Дар сурати назар намудан ба низоми судҳои ҳарбӣ маълум мегардад, ки онҳо аз ду звено иборат мебошанд:

- 1) звенои поёни (асосӣ) – судҳои ҳарбии гарнизонҳо;
- 2) звенои олӣ – Коллегияи ҳарбии Суди Олии ҶТ.

Ҳоло дар кишвар Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи судҳои ҶТ», ки аз 6 августи соли 2001 қабул шудааст, амал дорад. Дар ин Қонуни конститутсионӣ хислатҳо ва ваколатҳои ба суди ҳарбӣ хос, масъалаҳои ташкилӣ ва низоми судҳои ҳарбӣ дарҷ ёфтаанд. Тибқи талаботи ин Қонуни конститутсионӣ судҳои ҳарбӣ дар ҳайати қувваҳои мусаллаҳи ҶТ аз рӯи принципи ҳудудӣ дар маҳалли воқеъшавии қўшунҳо таъсис дода шуда, аз судҳои ҳарбии гарнизонҳо ва Коллегияи ҳарбии Суди Олии ҶТ иборат мебошанд.

Судҳои ҳарбӣ дар ҳамаи қисмҳои ҳарбӣ, муассиса, корхона ва ташкилотҳои қувваҳои мусаллаҳи ҶТ, қўшунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилаи ҶТ, қўшунҳои сарҳадии Кумитаи амнияти миллии ҶТ, мақомоти идораи ҳарбӣ ва дигар қисмҳои алоҳидаи ҳарбӣ адолати судиро ба амал мебароранд.

Вазифаи судҳои ҳарбӣ ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ аз ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои хизматчиёни ҳарбӣ, шаҳрвандоне, ки аз ҷамъомади ҳарбӣ мегузаранд ва дигар шаҳрвандон ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ қисмҳо, корхонаву муассиса ва ташкилотҳои ҳарбӣ мустақкам кардани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ иборат аст.

Судҳои ҳарбӣ ба судҳои шаҳру ноҳия, вилоятҳо ва Суди Олии ҶТ вазифаҳои яхела доранд. Ғайр аз ин онҳо ба монанди судҳои зикршуда дар асоси талаботҳои Кодекси мурофиавӣ граждани ва ҷиноятӣ оид ба парвандаҳои граждани ва ҷиноятӣ мурофиавӣ суди мегузаронанд. Иштирокчиёни мурофиа низ аз ҳуқуқҳои мурофиавӣ дар ин кодексҳо пешбинӣ шуда пурра истифода мебаранд. Фарқ фақат дар он аст, ки судҳои ҳарбӣ парвандаҳоро нисбат ба шахсони ҳарбӣ баррасӣ мекунанд. Ба таври истисно новобаста аз шаҳрванд ё хизматчиӣ ҳарбӣ будани шахс тамоми парвандаҳоро дар бораи ҷосусӣ судҳои ҳарбӣ баррасӣ мекунанд.

Аз боли судҳои ҳарбӣ Коллегияи ҳарбии Суди Олии ҶТ назорати судӣ мебарад. Риояи тавзеҳоти Суди Олии ҶТ оид ба татбиқи ягонаи қонунҳо дар таҷрибаи судӣ мисли судҳои шаҳру ноҳия ва вилоят ба судҳои ҳарбӣ низ зарур аст. Ин ҳолат нисбати ҷӣ шаҳрванд ва ҷӣ шахси ҳарбӣ татбиқи яхелаи қонунҳо ва

адолати иҷтимоиро нишон медиҳад. Аммо ба судҳои ҳарбӣ ваколати қабули тавзеҳоти судӣ дода нашудааст, яъне қонунгузор ба Коллегияи ҳарбии Суди Олии ҶТ ва судҳои ҳарбии гарнизонҳо оид ба масъалаҳои татбиқи қонунҳо ҳуқуқи қабули тавзеҳоти роҳбарикунандаро намодааст.

Имрӯзҳо судҳои ҳарбиро чун суди махсусгардонидашуда эътироф менамоянд. Бале, мо чунин ақидаро дастгирӣ намуда қайд менамоем, ки агар аз як тараф судҳои ҳарбӣ суди махсусгардонидашуда (зеро ин судҳо адолати судиро танҳо нисбати ҳарбиён ва шахсони бо онҳо баробаркардашуда мебароранд) бошанд ҳам, вале аз тарафи дигар онҳо салоҳият ва доираи тобеияти судион парвандаҳоро доранд, ки тибқи қонун ба салоҳияти судҳои салоҳияташон умумӣ тааллуқ дорад.

Низоми судҳои ҳарбӣ

Боби панҷуми Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон" (моддаҳои 61-74) ба низоми судҳои ҳарбӣ бахшида шудааст.

Ба низоми судҳои ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон судҳои ҳарбии гарнизонҳои Душанбе, Хучанд, Хатлон, Хоруғ ва Коллегияи ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд. Бояд қайд кард, ки Маҷлиси намояндагони маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти таъсис додани судҳои дигари ҳарбиро дорад.

Мутобиқи талаботи Қонуни конституцсионии зикршуда суди ҳарбӣ дар ҳуқуқи ҷойгиршавии як ё якчанд гарнизони ҳарбӣ ташкил карда мешавад. Амали ваколати суди ҳарбии гарнизон аз ҳудуди маъмурӣ вобаста нест. Масалан, суди ҳарбии гарнизони Душанбе на танҳо ҷиноятҳои ҳарбии дар ҳудуди шаҳри Душанбе содиршуда, балки дар ҳудуди шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ содиршударо низ баррасӣ мекунад. Ин принсип дар масъалаи баррасии парвандаҳои шаҳрвандӣ низ амал мекунад. Бояд қайд кард, ки то таъсиси суди ҳарбии гарнизони Хоруғ (13 декабри соли 1997) дар ҳудуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон адолати судӣ оид ба ҷиноятҳои ҳарбӣ ва парвандаҳои гражданин вобаста ба шахсони ҳарбӣ аз тарафи суди ҳарбии гарнизони Душанбе ба амал бароварда мешуд.

Судҳои зикршудаи ҳарбии гарнизонҳо парвандаҳоро танҳо дар марҳилаи якум баррасӣ менамоянд ва аз рӯи ин ваколат мақоми онҳо ба мавқеи суди шаҳр ва ноҳия баробар аст. Ғайр аз ин судҳои ҳарбии мазкур аз ҷиҳати ҳайат ба суди шаҳр ва ноҳия монанд мебошанд.

Суди ҳарбии гарнизон дар доираи салоҳияти худ тамоми парвандаҳои гражданиро баррасӣ мекунад. Доир ба парвандаҳои ҷиноятӣ бошад, баъзе истисноҳо ҷой доранд. Суди ҳарбии гарнизон салоҳияти баррасии парвандаҳоро нисбат ба шахсони дорои рутбаи ҳарбии полковник, генерал, кумандони полк ва баландтар аз он, шахсони аз рӯи вазифа ба онҳо баробар, инчунин нисбат ба ҷиноятҳои содиркардаи ҳарбиён, ки қонун барои содир кардани онҳо ҷазои қатл пешбинӣ кардааст, надорад.

Суди ҳарбии гарнизон мувофиқи қонунҳои мувофиавӣ зинаи авали суд буда, бо ин хусусият ба суди шаҳру ноҳия баробар аст.

Судҳои ҳарбии гарнизонҳо дар давраи солҳои 2010 ва 2011 ба сифати суди инстансияи якум 513 ва 692 парвандаи ҷиноятиро баррасӣ намудаанд, ки мутобиқан ба ҳаҷми тамоми парвандаи ҷиноятӣ муттаносибан 6,4 ва 8,2%-ро ташкил мекунад. Ин адад дар соли 2012 ба 673 расидааст, ки 8,5%-и баррасии тамоми парвандаҳои ҷиноятиро ташкил мекунад.

Судҳои ҳарбии гарнизон тамоми парвандаҳои гражданин ва маъмурии ба тобеияти судии судҳои ҳарбӣ тааллуқ доштаре баррасӣ менамоянд. Маълумотҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки судҳои ҳарбии гарнизонҳо дар тӯли солҳои 2010, 2011 ва 2012 муттаносибан 58, 79 ва 100 парвандаи гражданиро баррасӣ ва ҳаллу ҷалс намудаанд, ки аз шумораи умумии парвандаҳои гражданин баррасишуда дар ин солҳо 0,7%, 0,9%-ро ташкил медиҳад.

Ба салоҳияти судҳои ҳарбии гарнизонҳо инчунин баррасии арзу шикоятҳои афсарону хизматчиён баҳри ҷимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонуниашон низ вогузошта шудааст.

Ҳайати судяҳои судҳои ҳарбии гарнизонро Президенти ҶТ бо пешниҳоди Шӯрои адлияи ҶТ муқаррар менамояд.

Коллегияи ҳарбии Суди Олии ҶТ звенои олий нисбати Судҳои ҳарбии гарнизонҳо ба ҳисоб меравад. Салоҳияти Коллегияи ҳарбии Суди Олии ҶТ-ро қонуни конституцсионӣ «Дар бораи судҳои ҶТ» муқаррар намудааст.

Коллегияи ҳарбии Суди Олии ҚТ ба ҳайати Суди Олии ҚТ дохил аст. Ин Коллегия метавонад парвандаҳои ҷиноятию гражданиро ба сифати марҳилаи якум баррасӣ намояд. Коллегияи ҳарбии Суди Олии ҚТ дар низоми судҳои ҳарбӣ марҳилаи дууми судиро ташкил медиҳад ва санадҳои судҳои ҳарбии гарнизонҳоро ба таври касатсионӣ ва назоратӣ баррасӣ менамояд.

Ба судҳои ҳарбӣ тобеияти идорӣ ва судӣ доштани парвандаҳо. Судҳои ҳарбӣ салоҳияти баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ ва гражданиро доранд. Ин судҳо ҳамон вақт парвандаҳои номбурдари баррасӣ мекунад, ки агар парвандаҳо ба судҳои ҳарбӣ тобеияти идоравӣ дошта бошанд. Барои муайян кардани тобеияти идоравии парвандаҳои ҷиноятӣ маълум набудани мафҳуми хизмати ҳарбӣ ва хизматчиӣ ҳарбӣ будан ё набудани шахси ҷавобгар лозим аст. Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи ӯҳдадорӣ умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» (дар таҳрири нав аз 1 августи соли 1997) мафҳуми хизмати ҳарбӣ ва хизматчиёни ҳарбӣ аниқ карда шудааст (моддаи 34). Аввалан танҳо шаҳрванди ҚТ метавонад хизмати ҳарбиро адо кунад. Дигар ин ки хизмати ҳарбӣ як навъи махсуси хизмати давлатии шаҳрванд дар қувваҳои мусаллаҳ дигар қўшунҳо ва сохторҳои ҳарбӣ мебошад. Асоси хизмати ҳарбӣ даъват ва қарордод аст.

Шаҳрванде, ки дар хизмати ҳарбӣ қарор дорад, хизматчиӣ ҳарбӣ ба ҳисоб меравад. Судҳои ҳарбӣ тамоми парвандаҳоро оид ба ҷиноятҳои содиркардаи хизматчиёни ҳарбӣ, ӯҳдадорони ҳарбӣ дар давраи ҷамъомади ҳарбӣ ҳайати афсарон, прпоршикҳо, сержантҳо, старшинаҳо ва аскарони Қумитаи давлатии амнияти миллии ҚТ хизматчиёни ҳарбии қўшунҳои сарҳадии Қумитаи давлатии амнияти миллии ҚТ, хизматчиёни ҳарбии Гвардияи миллий, хизматчиёни ҳарбии қўшунҳои дохилию посбонӣ, воҳидҳо ва қисмҳои милисаи аз рӯи даъват ташкилкардашудаи Вазорати қорҳои дохилии ҚТ, сохтмончиёни ҳарбӣ ва шахсони ҳайати роҳбарикунандаи муассисаҳои ислоҳӣ баррасӣ мекунад. Судҳои ҳарбӣ инчунин парвандаҳоро дар бораи ҷосусӣ ва парвандаҳои ҷиноятӣ, ки қонун пешбинӣ кардааст баррасӣ менамоянд.

Дар баъзе мавридҳо қонун инчунин муайян кардааст, ки ғайр аз ҷиноятҳои содиркардаи хизматчиёни ҳарбӣ баъзе ҷиноятҳои аз ҷониби шаҳрвандон содиршуда низ ба тобеияти идоравии суди ҳарбӣ тааллуқ дорад.

Судҳои ҳарбӣ инчунин қонунӣ будани амалу қарорҳои мақомоти идораи ҳарбӣ ва мансабдорони ҳарбиро месанҷанд. Ин ҳолат дар мавриде ҷой дошта метавонад, ки агар мақомоти зикршудаи ҳарбӣ ҳукуку озодиҳои хизматчиёни ҳарбӣ ва шаҳрвандонро ҳангоми аз ҷамъомади ҳарбӣ гузаштани онҳо ҳалалдор намояд. Онҳо чунин парвандаҳоро дар асоси шикоятҳои хизматчиӣ ҳарбӣ ё эътирози прокурори ҳарбӣ баррасӣ менамоянд.

Қонунгузор баррасии шикоятҳои хизматчиёни ҳарбиро, ки аз хизмати ҳарбӣ ҷавоб шудаанд, ба тобеияти судҳои ҳарбӣ дохил кардааст. Аммо ба шарте, ки агар ҳукуку озодиҳои онҳо аз тарафи мақомоти идораи ҳарбӣ ва мансабдорони ҳарбӣ дар давраи адои хизмати ҳарбӣ ҳалалдор шуда бошанд.

Дар охир бояд қайд намоем, ки салоҳияти судҳои ҳарбии ҚТ ба судҳои ҳарбии ҳамаи Иттиҳоди Давлатҳои Муштаракулманофеъ ҳамшабеҳ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Конституция (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе,
2. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои ҚТ» // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ.-2001.- №17. – Мод. 517.
3. Маҷмӯаи Қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992 - 2003). Душанбе.,2003.
4. Маҷмӯаи Қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1991-1996. Қисми 2.- Душанбе, 1996, (ба забони русӣ).
5. Гафуров Х.М. К вопросу о понятии судебной власти // Давлат ва ҳуқуқ.- №1.-2006.
6. Гафуров Х.М. Судебная система: понятие и принципы организации и деятельности/ Давлат ва ҳуқуқ.- № 4.- 2005.
7. Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития.- Душанбе, 2007.

СУДҲОИ ҲАРБӢ

Дар мақолаи мазкур суди ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз шохаҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ буда дар фаъолияти худ танҳо ба Конституция ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон иттидо мекунад. Адолати судӣ танҳо тавассути суди дорои ҳокимияти мустақили суди бо роҳи баррасии парвандаҳои конституционӣ, граждонӣ, ҷиноятӣ, ҳоҷагӣ ва парвандаҳо оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз ҷониби суд ба амал бароварда мешавад. Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ муаллиф қўшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон суди ҳарбӣ дар

Чумхурии Тоҷикистон, истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанию хориҷӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ суди ҳарби дар Чумхурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор диҳад.

Калидвожаҳо: мафҳуми ҳокимияти судӣ, низоми судӣ адолати судӣ, принципҳо, зинаҳои асосии судҳои салоҳияташон умумӣ, суди ҳарбӣ.

ВОЕННЫЕ СУДЫ

В статье анализируется военный суд в Республике Таджикистан. Судебная власть в Республике Таджикистан является одной из независимых ветвей государственной власти и в своей деятельности подчиняется только Конституции и законам Республики Таджикистан. Правосудие осуществляется только судом с независимой судебной системой, который рассматривает конституционные, гражданские, уголовные, экономические и административные дела. Военный суд в Республике Таджикистан, использование юридической литературы отечественных и зарубежных ученых и юридическая практика исполнение в военном суде Республики Таджикистан.

Ключевые слова: понятие судебной власти, судебная система, правосудие, принципы, основные инстанции судов общей юрисдикции, военный суд.

MILITARY COURTS

The article analyzes the military court in the Republic of Tajikistan. The judiciary in the Republic of Tajikistan is one of the independent branches of State power and in its activities is subject only to the Constitution and laws of the Republic of Tajikistan. Justice is administered only by a court with an independent judicial system that hears constitutional, civil, criminal, economic and administrative cases. Military court in the Republic of Tajikistan, the use of legal literature of domestic and foreign scientists and the legal practice of execution in the military court of the Republic of Tajikistan.

Keywords: concept of judicial power, judicial system, justice, principles, main instances of courts of general jurisdiction, military court.

Сведения об авторе: *Рустамзода Раҳмон Рустам* – Таджикский национальный Университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел: **937-22-16-16**.

Information about the author: *Rustamzoda Rahmon Rustam* – Tajik National University, Master of the Faculty of Law. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe. Tel: **937-22-16-16**.

АХДҲОИ ҲУҚУҚИИ ГРАЖДАНӢ ҲАМЧУН АСОСҲОИ БАВУҶУДОӢИ ҲУҚУҚИ МОЛИКИЯТ БА МАНЗИЛИ ИСТИҚОМАТӢ ДАР БИНОҲОИ БИСЁРҲОНАӢ

Сайфуллоев М.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Манзили истиқоматӣ чунин бинои истиқомати ҷудогонаест, ки ба молу мулки ғайриманқул мансуб буда, барои истиқомати доимии шахрвандон мувофиқ аст, яъне ба қоидаҳо ва меъёрҳои муқарраргардидаи санитарии техникӣ ҷавобгӯ мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ дуруст қайд шудааст, ки қонунгузор истилоҳи “манзили истиқоматӣ”-ро ба сифати мафҳуми умумӣ истифода мебарад, ки дарбаргири ҳамагуна биноҳои истиқоматӣ (ҳавлӣ ё қисми ҳавлӣ, квартира ё қисми квартира, ҳуҷра) мебошад.

Ҳуқуқи моликият ба манзили истиқоматӣ бо роҳҳои гуногун ба вучуд меояд. Бастанӣ шартномаҳои хариду фурӯш яке аз роҳҳои асосии ба даст овардани ҳуқуқи моликият ба манзили истиқоматӣ мебошад.

Дар қ. 1 м. 488 Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон омадааст, ки тибқи шартномаи хариду фурӯш як тараф (фурӯшанда) ўҳдадор мешавад, ки молро ба моликият (ҳуқуқи пешбурди хоҷагидорӣ ё идораи оперативӣ)-и тарафи дигар (харидор) диҳад ва харидор ўҳдадор мешавад ин молро қабул карда, бар ивазаш маблағи муайяни пулӣ (арзиши он)-ро супорад.

Дар баробари бастанӣ шартномаи хариду фурӯши манзили истиқоматӣ дар баъзе ҳолатҳо як қатор мушкilotҳо ба миён меоянд, ки метавонанд, аввалан, бо хусусиятҳои низоми ҳуқуқи манзил ва сониян, бо ҳуқуқҳои ашхоси дар манзил истиқоматкунанда алоқаманд бошанд.

Натиҷаи муомила барои хариду фурӯши амволи ғайриманқул ба моликияти харидор додани объекти молумулки ғайриманқул мебошад, ки бо санади мақомоти давлатӣ, ки бақайдгирии давлатиро анҷом медиҳад, тасдиқ карда мешавад. Аз ин рӯ, яке аз лаҳзаҳои муҳим барои харидор дар давоми тамоми

амалиёти хариду фурӯши объекти амволи ғайриманқул – манзили истиқоматӣ, тартиби бақайдгирии давлатӣ мебошад.

Тибқи м. 143 Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи моликияти ҳуқуқи дигари молу мулк ба молумулки ғайриманқул, маҳдуд кардани ин ҳуқуқ, ба миён омадан, гузаштан ва қатъ гардидани онҳо бояд аз ҷониби мақомоти махсуси ваколатдори давлатӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад, дар феҳрасти ягонаи давлатӣ ба қайди давлатӣ гирифта шаванд.

Харидор дар чунин муомила нисбат ба фурӯшанда тарафи нисбатан камтар Ҳимояшаванда мебошад. Ва маҳз харидор бештар манфиатдор аст, ки бақайдгирии давлатии интиқоли моликият сурат гирад. Саволҳо дар бораи бақайдгирии давлатӣ одатан аз ҷониби тарафҳо пеш аз бастанӣ шартнома ва додани амвол баррасӣ карда мешаванд.

Харидор наметавонад моликият ба манзили истиқоматиро ба тариқи судӣ эътироф кунад, ҳатто агар вай чунин ҳуҷҷатҳоро ба монанди фактураҳо, иқтибосҳо, протоколҳо, қвитансияи пардохтро ҳамчун далели бастанӣ шартнома пешниҳод кунад. Ҳуқуқ ба молу мулк, ки бояд ба қайд гирифта шавад, аз лаҳзаи бақайдгирии ҳуқуқҳои дахлдор ба он пайдо мешавад, агар дар қонун тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад.

Аз ҷиҳати мазмунӣ иқтисодӣ ва хусусиятҳои ҳуқуқӣ, шартномаи мубодила ба созишномаи хариду фурӯш хеле наздик аст, аммо он дорои як қатор хусусиятҳои фарқкунанда мебошад, ки имкон медиҳанд ин шартномаро ҳамчун як мустақили шартномаи алоҳидаи мустақил эътироф намоем. Фарқи асосии шартномаи хариду фурӯш аз шартномаи мубодила дар он аст, ки бар ивази ашё ба ҷои пул ашёи дигар дода мешавад.

Тибқи м. 601 Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи шартномаи мубодила ҳар яке аз тарафҳо уҳдадор мешавад, ки ба моликияти тарафи дигар бар ивази як мол моли дигар диҳад.

Чӣ гунае ки дар боло қайд гардид, шартномаи мубодила бо шартномаи хариду фурӯш қаробати наздик дорад. Аз ҳамин сабаб, он тавре ки дар қ. 2 м. 601 Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст, нисбат ба шартномаи мубодила мутаносибан қоидаҳои хариду фурӯш, ки дар боби 29 КГ ҚТ пешбинӣ шудаанд, татбиқ мегарданд, агар он қоидаҳо ҳилофи моҳияти шартномаи мубодила набоянд.

Дар айни замон ҳар яке аз тарафҳо фурӯшандаи моле эътироф мегардад, ки уҳдадор мешавад онро супорад ва харидори моле ба ҳисоб меравад, ки уҳдадор аст бар ивази моли дигар онро қабул кунад.

Дар амалия татбиқи шартномаи мубодила дар робита ба ҳиссаи моликияти умумӣ дар нисбати манзили истиқоматӣ хеле мушкил аст. Баъзе аз мутахассисони соҳаи илми сивилистика бар он ақидаанд, ки қоидаҳои оиди ҳуқуқи харидории афзалиятнок метавонанд дар нисбати шартномаи мубодила тадбиқ гарданд, агар шахс хоҳиши ивази ҳиссаи худ дар моликияти умумӣ ба ашёи дигарро дошта бошад. Ҳамзамон қайд карда шудааст, ки дар сурати баробарарзиш набудани предмети мубодила имкони пардохти болопулӣ низ вуҷуд дорад.

Қонунгузориҳои гражданин амалкунанда ҳамин мавқеъро дар худ таҷассум кардааст. Тибқи қ. 1 м. 298 Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми фурӯши ҳиссагӣ дар доираи ҳуқуқи моликияти умумӣ ба шахси ғайр иштирокчиёни боқимондаи моликияти ҳиссагӣ барои харидани ҳиссаи фурӯш мутобиқи нархе, ки он фурӯхта мешавад ва дигар шартҳои баробар, ба ғайр аз фурӯш дар савдои оммавӣ, ҳуқуқи афзалиятнок доранд.

Қисми 2 ҳамин модда пешбинӣ менамояд, ки фурӯшандаи ҳисса вазифадор аст, дигар иштирокчиёни моликияти ҳиссагиро аз нияти худ, ки ҳиссаашро ба шахси ғайр фурӯхтанист, хаттӣ огоҳ сохта, нарх ва дигар шартҳои фурӯшро ишора намояд.

Агар дигар иштирокчиёни моликияти ҳиссагӣ аз харидорӣ даст кашанд ё ҳиссаи фурӯхташавандаро дар доираи моликият ба молу мулк ғайриманқул дар давоми як моҳ ва дар муносибат бо дигар молу мулк дар давоми даҳ рӯз аз лаҳзаи огоҳ ба даст наоранд, фурӯшанда ҳақ дорад, ҳиссаи худро ба ҳар кадом шахсе фурӯшад.

Дар ҳолатҳое, ки тибқи шартномаи мубодила мӯҳлатҳои супоридани молҳо мувофиқ намеоянд, нисбат ба иҷрои уҳдадорӣ оид ба супурдани мол аз ҷониби тарафе, ки бояд онро баъди супурдани мол ба тарафи дигар иҷро кунад, қоидаҳои иҷрои мутақобилаи уҳдадорӣ истифода бурда мешаванд.

Дигар асоси пайдо шудани ҳуқуқи моликият ба манзили истиқоматӣ дар биноҳои бисёрхонагӣ ин шартномаи таъминоти якумрӣ бо саробонӣ мебошад.

Муқаррароти м. 614 Кодекси гражданинӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин мафҳуми шартномаи таъминоти якумрӣ бо саробониро пешбинӣ кардааст: мувофиқи шартномаи таъминоти якумрӣ бо саробонӣ шахрванд ҳавлии истиқоматӣ, хона ё дигар амволи ғайриманқулеро, ки ба ӯ тааллуқ дорад, ба моликияти пардозандаи саробон, ки уҳдадор мешавад ин шахрванд ва (ё) шахси сеюми нишондодаи ӯро якумрӣ бо саробонӣ таъмин мекунад, таҳвил медиҳад.

Дар м. 616 Кодекси гражданинӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки уҳдадорӣ пардозандаи саробонӣ дар мавриди таъминот бо саробонӣ метавонад аз таъмини эҳтиёҷот ба манзил, хӯрок ва пӯшок ва агар вазъи саломатии шахрванд талаб намояд, ҳамчунин аз нигоҳубини ӯ иборат бошад.

Дар шартнома ҳамчунин аз тарафи пардозандаи саробонӣ пардохта шудани хароҷоти хизматрасонии маросимӣ пешбинӣ шуда метавонад.

Дар шартнома бояд арзиши тамоми ҳаҷми таъминот бо саробонӣ муайян карда шавад. Зимнан ҳаҷми умумии таъминот дар як моҳ наметавонад аз андозаи чор нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки бо қонун муқаррар гардидааст, камтар бошад.

Манзили истиқоматии ба пардозандаи таъминот бар ивази таъминоти якумрӣ додашударо ӯ ҳуқуқ дорад бегона кунад, ба гарав гузорад ё ба тарзи дигар истифода барад, вале қонун барои ин дар назди пардозандаи таъминот шарт мондааст, ки барои ин амалро анҷом додан ҳатман ризоияти гирандаи таъминот бояд гирифта шавад.

Ба зиммаи пардозандаи таъминот уҳдадорӣ гузошта шудааст, ки ҳамаи тадбирҳои заруриро андешад, то дар давраи расонидани таъминоти якумрӣ бо саробонӣ истифодаи манзили истиқоматӣ боиси кам шудани арзиши он нагардад.

Як нуктаи муҳимро ин ҷо бояд қайд намуд, ки дар сурати аз тарафи пардозандаи таъминот ба андозаи муҳим вайрон кардани уҳдадориҳои шартномавиаш гирандаи таъминот ҳуқуқ дорад баргардонидани манзили истиқоматии барои таъминоти якумрӣ таҳвилдодаро ё ба ӯ пардохтани нархи харидаи ин манзилро талаб намояд.

Зимнан, пардозандаи таъминот ҳуқуқ надорад ҷуброни хароҷотеро, ки вобаста бо таъминоти гирандаи таъминот анҷом дода шудааст, талаб намояд.

Меросгирии манзили истиқоматӣ дигар аз роҳҳои пайдо шудани ҳуқуқи моликият ба манзили истиқоматӣ мебошад ва дар амалия метавон гуфт яке аз паҳншударин асосҳои пайдошавии ҳуқуқи моликият мебошад.

Тибқи м. 1138 Кодекси гражданинӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ворисӣ ин гузариши ҳуқуқи молумулкӣ ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун ба дигар шахс ё ашхос (ворисон) гузаштани ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкии ба молумулк вобастаи шахси фавтида (меросгузор) тибқи шартҳои ворисии ҳуқуқии универсалӣ эътироф мегардад.

Кушодашавии мерос дар нисбати манзили истиқоматӣ чун дигар молу мулк аз лаҳзаи вафот ё фавтида эълон кардани шахс сурат мегирад.

Маҳали кушодани мерос маҳали охирини зисти меросгузор мебошад. Дар сурати номаълум будани маҳали зисти охирини меросгузор, чуноне ки аз мазмуни м. 1143 Кодекси гражданинӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, дар нисбати манзили истиқоматӣ маҳали кушодани мерос маҳали ҷойгиршавии ин манзили истиқоматӣ мебошад.

Дар охир бояд қайд намуд, ки аҳдҳои ҳуқуқии гражданинӣ номбурда танҳо як қисмате аз номгӯи асосҳои бавучудойии ҳуқуқи моликият ба манзили истиқоматиро ташкил дода, дар қонунгузорӣ асосҳои дигари чунин бавучудойӣ низ пешбинӣ гардидаанд.

АДАБИЁТ

1. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1999. № 6, мод. 153.
2. Денисов С.А. Преимущественное право на заключение договора как институт, устанавливающий пределы свободы заключения договора // Законодательство, 1997, № 2, С. 35.
3. Буйнова Ю. Преимущественное право покупки доли в праве собственности на жилье // М., Рос. юстиция, 2003, № 3, С. 18.
4. Гражданское право: учебник: В 3 т. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого // М., 2013, С. 109.

АҲДҲОИ ҲУҚУҚИИ ГРАЖДАНӢ ҲАМЧУН АСОСҲОИ БАВУҶУДОӢИ ҲУҚУҚИ МОЛИКИЯТ БА МАНЗИЛИ ИСТИҚОМАТӢ ДАР БИНОҲОИ БИСҶРХОНАГӢ

Баъзе аз ҷанбаҳои бавуҷудоии ҳуқуқи моликияти ба манзили истиқоматӣ дар биноҳои бисёрхонагӣ тавассути аҳдҳои ҳуқуқии граждани дар мақолаи мазкур мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Метавон гуфт, ки шартномаи хариду фурӯш, мубодила, шартномаи таъминоти якумрӣ бо саробонӣ, меросгирии манзили истиқоматӣ аз ҷумлаи умдатарин аҳдҳои ҳуқуқии граждани мебошанд, ки тавассути онҳо ҳуқуқи моликияти ба манзили истиқоматӣ пайдо мешавад. Оиди ин масоил муаллиф адабиёти илмӣ ва қонунгузориро таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи моликият, манзили истиқоматӣ, шартнома хариду фурӯш, мерос.

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ СДЕЛКИ КАК ОСНОВАНИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НА ЖИЛОЕ ПОМЕЩЕНИЕ В МНОГОКВАРТИРНЫХ ДОМАХ

В статье исследуются некоторые аспекты гражданско-правовых сделок как основания возникновения права собственности на жилые помещения в многоквартирных домах. Можно сказать, что договор купли-продажи, договор мены, договор пожизненного содержания с иждивением, наследование жилья относятся к числу важнейших гражданско-правовых сделок, посредством которых приобретается право собственности на жилое помещение. Автор анализирует научную литературу и законодательство по данным вопросам.

Ключевые слова: право собственности, жилое помещение, договор, купля-продажа, наследование.

CIVIL LAW TRANSACTIONS AS THE BASIS FOR OCCURRENCE PROPERTY RIGHTS TO RESIDENTIAL PREMISES IN APARTMENT BUILDINGS

The article examines some aspects of civil transactions as the basis for the emergence of ownership of residential premises in apartment buildings. It can be said that a purchase and sale agreement, an exchange agreement, a life-long maintenance agreement with a dependent, the inheritance of housing are among the most important civil transactions through which the ownership of a dwelling is acquired. The author analyzes scientific literature and legislation on these issues.

Keywords: ownership, living quarters, contract, purchase and sale, inheritance.

Сведения об авторе: *Сайфуллоев Мехроб Абдусатторович* – магистрант кафедры гражданского права юридического факультета Таджикского национального университета. Тел: **985 03 09 03**

Information about the author: *Sayfulloev Mekhrob Abdusattorovich* – master's degree student of the Department of Civil Law of the Faculty of Law of Tajik National University. Tel.: **985 03 09 03**

ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА БАҲОИ ЗАМИН

Салимов С.Ҷ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мубрам будани масъалаҳои ҳуқуқи замин, дар он зоҳир мегардад, ки замин на танҳо бойгари табият, сарчашмаи ҳаёт, балки захираи муҳимтарини табият ва объекти моликият низ мебошад. Аз ин рӯ, истифодаи самараноки он бояд ба таври дуруст ба роҳ монда шавад. Баҳои замин нишондиҳандаҳои кадастри баҳои замин мебошад, ки ҳамчун асоси илмӣ барои ҳалли маҷмӯи масъалаҳои амалӣ дар соҳаи муносибатҳо вобаста ба замин, ташкили банақшагирӣ ва идоракунии истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҳалли масъалаҳои истифодаи сарфакоронаи захираҳои замини ҷумҳурӣ хизмат мекунад [20].

Баҳои замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муқаррар намудани нархи меъёрии замин бо мақсади андозбандии воқеӣ, пардохти иҷора, муҳайё намудани шароит барои сарфакорона истифода бурдани замин, муҳофизату азхудкунии он ва баланд бардоштани ҳосилнокии ҳок анҷом дода мешавад. Ба пуррагӣ амалӣ гардидани баҳои замин дар миқёси ҷумҳурӣ имконият медиҳад, ки меъёрҳои асосии андози замин бо дарназардошти ҳосилнокии ҳок, маҳалли ҷойгиршавии он ва дигар шароитҳои иқтисодӣ-иқлимӣ, ки метавонанд ба пастшавӣ ва ё худ афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ таъсир расонанд, аз нав ҳисоб карда шаванд ва ҳар як вачаб замин арзиши пулии худро пайдо намояд.

Баҳои замин имконияти муайян намудани арзиши воқеии заминҳои истифодашавандаро вобаста аз ҳосилхезӣ, хусусияти технологии хок ва самаранокии хароҷот фароҳам меоварад. Муайян намудани нархи замин имконият медиҳад, ки барномаи оқилона тақсимкунии захираҳои замин байни истифодабарандагони он кор карда баромада, меъёри андозии тафриқавӣ ва иҷорапулӣ аз замин муайян карда шавад. Дар навбати худ ин коркардҳо ҳавасмандӣ ва масъулияти заминистифодабарандагонро барои нигоҳдорӣ ва баланд бардоштани ҳосилхезии замин, инчунин самаранок истифодабарии он, баланд мебардорад [21].

Мувофиқи моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001, № 18 қонунгузорӣ дар бораи баҳои замин ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни мазкур, дигар қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) эътироф намудааст, иборат мебошад.

Мувофиқи моддаи 2 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 [9] қонунгузорӣ ин санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошанд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар маҷмӯъ ё дар соҳаи муайян танзим мекунад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми васеъ ва маҳдуди қонунгузорӣ пешниҳод карда мешавад. Ба маънои маҳдуд маҷмӯи қонунҳо ва дар маънои васеъ қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, ки ҚТ эътироф намудааст, фаҳмида мешавад.

Қонунгузорӣ ба маънои маҳдуд, маҷмӯи қонунҳо мебошад. Чунин мафҳуми «қонунгузорӣ», якум, аз талаботи волеияти қонун дар давлати ҳуқуқбунёд бармеояд, дуюм, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро, ки мутобиқ ба қонун мебошанд, дар назар дорад. Қонунгузорӣ ба маънои васеъ, маҷмӯи ҳам қонунҳо ва ҳам санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ мебошад [16, с. 541]. Ба андешаи М.З. Раҳимзода қонунҳои амалкунандаи Тоҷикистон тамоюл ба фаҳмиши мафҳуми «қонунгузорӣ» ба маънои васеъ доранд, ки он аз Конститутсия, қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ ва санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон иборат мебошад ва он ба сифати моддаи алоҳида дар онҳо ифода шудааст [16, с. 20].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло «қонунгузорӣ дар бораи баҳои замин гуфта, маҷмӯи санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро меноманд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар самти мазкур танзим мекунад».

Асосҳои ҳуқуқии баҳои замин дар ҚТ ба Конститутсияи ҚТ, Кодекси замини ҚТ [2], Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001, № 18, «Дастури услубӣ оид ба баҳои сифатии хок ва баҳои иқтисодии заминҳои ҚТ» аз 11 августи соли 2003 асос меёбад. «Дастури услубӣ оид ба баҳои сифатии хок ва баҳои иқтисодии заминҳои ҚТ» баҳри амалӣ гардидани Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳои замин» аз тарафи ҳайати мушовараи Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии ҚТ тасдиқ гардидааст ва тибқи он корҳои баҳодиҳии заминҳо гузаронида мешаванд.

Дигар муносибатҳое, ки оид ба баҳои замин ба вучуд меоянд, бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ ба танзим дароварда мешаванд. Ба инҳо пеш аз ҳама, Кодекси замин ҚТ аз 13 декабри соли 1996, хусусан моддаҳои 32, 33, 34, 35, 36 истифодаи пулакии замин (моддаи 32); меёр, тартиби андозбандӣ ва иҷорапулии замин (моддаи 33); ворид кардани пули пардохти замин (моддаи 34); имтиёзҳо дар мавриди ситонидани андозии замин (моддаи 35); истифодаи маблағи пардохти замин (моддаи 36) ва дигар меёрҳое, ки дар Кодекси замини ҚТ пешбинӣ шудааст, танзимгари муносибатҳои баҳои замин мебошанд.

Қонунгузорӣ оид ба баҳои замин бо талаботи объективии танзими ҳуқуқӣ ва инкишофи ҳуқуқ ташаккул меёбад ва омилҳои мазкур заминаи ташаккул ва инкишофи қонунгузори баҳои замин мебошанд. Якум, талаботи объективии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ-муносибатҳо вобаста ба баҳои замин заминаи умумии инкишофи қонунгузори баҳои замин маҳсуб мегардад. Дуюм, дар иртибот бо санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки вобаста ба талаботи объективии

танзими муносибатҳо вобаста ба баҳои замин қабул мегарданд, қонунгузориҳои соҳаи баҳои замин ташаккул меёбад.

Тавре А.Ғ. Холиқзода ибраз медорад: «Барои он ки ҳодисаҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ дар масири таърих равшан ва васеъ таҳқиқ ва таҳлил шаванд, одатан муҳаққиқон аз усули таснифи давраҳо ё даврабандӣ истифода менамоянд» [19, с. 12].

М.З. Раҳимзода инкишофи қонунгузориҳои ҶТ-ро ба таври умумӣ дар замони истиқлолият таҳлил намуда, ба марҳилаҳои зерин ишора мекунад: 1) солҳои 1991-1994; 2) солҳои 1995-2000; 3) солҳои 2000 то ба имрӯз [6, с. 21]. А.Ш. Азимзода низ барқароршавӣ ва инкишофи қонунгузориҳои замини Ҷумҳурии Тоҷикистонро шартан ба се марҳила ҷудо намудааст: 1) солҳои 1992-1999. Давраи оғози ислоҳот, қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба ислоҳоти кишоварзӣ ва замин нигаронида шудаанд; 2) солҳои 1999-2008. Давраи мазкур марҳилаи ислоҳот, мукамалсозии қонунгузорӣ, бартарафнамоии норасоии ҳуқуқӣ дар қонунгузориҳои солҳои 90-уми асри XX, тақмилдиҳии раванди ислоҳоти замин дар амал мебошад; 3) аз соли 2008 то ин ҷониб, давраи қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки ба фароҳам овардани заминаи ҷиҳати амалӣ намудани бозори ҳуқуқи истифодаи ҷиҳаи замин равона шудаанд [1, с. 51-52].

Даврабандиҳои зикргардида, ки инкишофи қонунгузориҳо дар бар мегиранд, ба қонунгузориҳои баҳои замин низ дахл доранд. Аммо инкишофи қонунгузорӣ оид ба баҳои замин бо дарназардошти хусусиятҳои хоси худ даврабандии дигарро талаб мекунад. Ташаккул ва инкишофи қонунгузорӣ оид ба баҳои замин бо дарназардошти шароитҳои таърихӣ дар зерин таъсири омилҳои объективӣ ва субъективӣ, тарзи муносибат ба истифодаи замин, инчунин шароити дохилӣ ва берунӣ давра ба давра рушд ёфтааст.

Инкишофи қонунгузориҳои баҳои заминро дар даврони истиқлолият вобаста ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ин самт қабулгардида ва танзими ҳуқуқӣ муносибатҳои баҳои замин ба ду давра тақсим кардан мумкин аст: а) аз замони ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ то соли 2001; б) аз соли 2001 то инҷониб.

Дар давраи аввал – солҳои аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзимкунандаи муносибатҳо вобаста ба баҳои замин қабул гардид. Новобаста аз он, ки дар давраи мазкур санади меъёрии ҳуқуқӣ махсуси танзимкунандаи муносибатҳо баҳои замин қабул нагардидааст, аммо ба таври умумӣ як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ масъалаи мазкур танзим намудаанд. Дар ин давра Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 декабри соли 1996, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин» аз 5 марти соли 1992, № 594 [13, 14], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пардохти замин» аз 15 майи соли 1997 [15], Дастурамал дар бораи тартиби ҳисоб кардан ва пардохти андозаи замин, ки бо қарори Ҳукумати ҶТ аз 3 майи соли 1999, [№ 188](#) тасдиқ шудааст. Ҳамчунин қайд кардан бамаврид аст, ки дар услуби равиши корҳои баҳодихӣ то соли 2000-ум норасоии ба талаботи иқтисодии бозоргонӣ ҷавобгӯ набуда, ҷой доштанд.

Яке аз санадҳои аввалини баъди ба даст овардани истиқлолият дар самти пардохти замин қабул гардида буд, ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пардохти замин» аз 15 майи соли 1997 мебошад. Мақсади ҷорӣ намудани пардохти замин аз муҳайё намудани шароит барои истифодаи оқилонаи заминҳо, ҳифзу азхудкунии онҳо, баланд бардоштани ҳосилнокии хок, баробар гардонидани шароитҳои иҷтимоӣ иқтисодии хоҷагидорӣ дар заминҳои сифаташон гуногун иборат мебошад. Тибқи моддаи 1 Қонуни мазкур истифодаи замин пулакӣ мебошад. Пардохти замин ҳар сол дар шакли андозаи замин ва иҷорапулии замин ситонида мешавад.

Мувофиқи Қонуни ҶТ «Дар бораи пардохти замин» аз 15 майи соли 1997 иҷорапулии ҷиҳаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар асоси шартномаи байни заминистифодабарандаи аввалин ва иҷоракор муайян карда мешавад. Ҳангоми муайян намудани иҷорапулӣ бо дарназардошти таркиби заминҳо, сифати онҳо ва мавқеи ҷойгиршавии ҷиҳаи замин, баҳои кадастрии замин, хусусиятҳои истифодабарӣ ва экологии замин муқаррар карда мешавад. Ҳарчанд Қонуни

мазкур хусусиятҳои ба иҷора додани заминҳои таъиноти кишоварзиро пешбинӣ кунанд ҳам, аммо камбудии Қонуни мазкур пеш аз ҳама дар он буд, ки мавзӯи онро бештар андози замин дар бар гирифта, бештари муносибатҳои иҷораи қитъаи замин аз доираи танзими ҳуқуқӣ берун монда буданд [10, с. 53].

Давраи дуюм ин давраи равандаи босуръати инкишофи қонунгузории соҳа, давраи бунёди қонунгузории махсус оид ба баҳои замин ва рушди бемайлоии он ба ҳисоб меравад, ки аз соли 2001, мушаххасан аз давраи қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳои замин” аз 12 майи соли 2001 №18 оғоз мегардад. Давраи мазкур марҳилаи танзими ҳуқуқии муносибатҳо вобаста ба баҳои замин, мукаммалагардонии қонунгузории соҳа ва рушди муносибатҳои баҳои замин мебошад. Дар ин давра қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001, № 18 нақши муҳим дорад. Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳои замин» аз ду боб ва 12 модда иборат буда, асосҳои ҳуқуқии баҳои заминро дар ҚТ муқаррар карда, гузаронидани маҷмӯи баҳои заминро муайян мекунад.

Қонуни мазкур муносибатҳо вобаста ба баҳои заминро дар сатҳи дахлдор мавриди тазим қарор додааст. Дар ҳамин Қонун муқаррарот оид ба мақсадҳои баҳои замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, объекти баҳодихӣ, минтақаи кадастрӣ, баҳои кадастрии давлатии замин, арзиши кадастрии замин, намудҳо ва усулҳои баҳои кадастрии давлатии замин, маблағгузори баҳои кадастрии давлатии замин пешбинӣ гардидааст. Ҳамчунин аҳамияти муҳими Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» дар низоми қонунгузории баҳои замин дар он ифода меёбад, ки он замина барои қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ вобаста ба баҳои замин ва рушди қонунгузории соҳа гузошт.

Муносибатҳо вобаста ба баҳои замин ҳамчун қисми таркибии муносибатҳои ҷамъиятӣ доимо дар инкишоф мебошанд ва онҳо давра ба давра талабот ба танзими ҳуқуқиро ба миён меоранд. Бо ҳамин назардошт баъди қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳои замин” минбаъд ба он як қатор тағйиру иловаҳо ворид карда шудааст. Аз ҷумла, бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳои замин” аз 12 майи соли 2007 №262 [11] ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳои замин” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуд:

–Ба Қонуни мазкур моддаи 3¹ бо мазмуни зерин илова гардид: “Баҳодихии замини таъиноти кишоварзӣ (заминҳои қорам, ниҳолҳои бисёрсола) дар ҳолати набудани нишондихандаҳои баҳои сифати хок ва тавсифномаи майдонҳо анҷом дода намешавад”.

–Моддаи 5¹ бо мазмуни зайл илова карда шуд: “қитъаҳои замини боғҳои миллӣ, дендролой, ботаникӣ, мамнӯъгоҳҳо, фонди давлатии ҷангал, фонди давлатии об, ёдгориҳои таърихӣ, динӣ, заминҳои захираи озоди давлатӣ, инчунин қитъаҳои замин, ки ба муассисаҳо ва дигар ташкилотҳои соҳаҳои маориф, кишоварзӣ ва ҳоҷагии ҷангал бо мақсади гузаронидани таҷриба ва иҷрои корҳои илмиву тадқиқотӣ ҷудо карда шудаанд, мавриди баҳодихӣ сарор дода намешаванд”.

–Моддаи 6 Қонуни мазкур хориҷ карда шуд, ки дар ин моддаи меъёри мазкур дарҷ шуда буд: “Анҷом додани фаъолият доир ба корҳои баҳогузории замин дар асоси додани иҷозатнома сурат мегирад. Иҷозатнома аз тарафи Кумитаи захираҳои замин ва заминсозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи тартиби муқарраркардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дода мешавад”.

–Қисми сеюми моддаи 7 дар таҳрири зерин ифода гардид: “Баҳои кадастрии давлатии замин аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба заминсозӣ ва мақомоти маҳаллии он гузаронида мешавад. Мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба заминсозӣ барои гузаронидани баҳои кадастрии давлатии замин метавонад ташкилотҳои соҳавиро дар асоси шартнома ҷалб намояд”.

Дар баробари санади меъёрии мазкур дар давраи мазкур як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар, ба монанди Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 марти соли 2009, № 375 [8], Қонуни ҚТ «Дар бораи заминсозӣ» аз 5 январи соли 2008, № 356 [7], Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 15 марти соли 2016, № 1289 [12], Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷавобгарӣ барои поймол намудани киштзор, зарар расонидан ба зироатҳои кишоварзӣ, тутзор ва дигар дарахту буттазор» аз 5 марти соли 2007, №

240 [6] Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардони заминҳои табиноти кишоварзӣ» аз 15 июли соли 2004, № 56 [5] ва ғайра қабул гардидааст.

Ҳамчунин бо мақсади иҷрои меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» дар кишвар Дастури услубӣ оид ба баҳои сифатии ҳок ва баҳои иқтисодии заминҳои ҚТ, ки 11 августи соли 2003 аз тарафи ҳайати мушовараи Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии ҚТ тасдиқ гардид ва Дастурамал «Оид ба муайян намудани андозаи зарари заминҳои қорам хангоми аз тарафи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ вайрон карда шудани қонунгузориҳои ҚТ» аз 19 майи соли 2003, № 88 қабул гардидааст.

Дар давраи мазкур ба қонунгузориҳои замин як қатор тағйиротҳо ворид карда шуда, ки ба рушд ва танзими муносибатҳои баҳои замин имконият фароҳам овард. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001, № 15 [3] қабул гардид, ки тибқи он ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳо ворид карда шуд, ки ақсарияти онҳо дар самти баҳои замин мебошанд.

Аз ҷумла, мувофиқи тағйироти мазкур дар қисми якуми моддаи 33 Кодекси мазкур пешбинӣ гардид, ки «Андози замин ва меъёри он бо Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад». Ба қисми дуюми моддаи 33 Кодекси замин низ тағйирот ворид шуда, муқаррар шуд, ки «Иҷорапулии заминҳои кишоварзӣ вобаста ба сифату ҷойгиршавии қитъаи замин бо дарназардошти арзиши кадастриаш муайян карда мешавад». Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 феввали соли 2004, № 23 [4] ба моддаи 33 Кодекси замини ҚТ қисми чорум илова шуда, муқаррар гардид, ки «Баҳои зами дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муқаррар намудани нархи меъёрии замин бо мақсади андозбандии воқеӣ ва пардохти иҷора тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» ба амал бароварда мешавад». Муқаррароти зикршуда мақсади баҳои заминро ба таври маҳдуд пешбинӣ намуда, тартиби ба амал баровардани баҳои заминро ба қонуни махсус ҳавола менамояд, аммо зарур буд, ки тағйироти мазкур на ин ки соли 2004, балки соли 2001 – тибқи тағйироти пешина воридгардида ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид мегардид.

Дар давраи дуюми инкишофи қонунгузориҳои баҳои замин нақши асосӣ ва марказиро тағйиру иловаҳое, ки соли 2012 ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудаанд, ишғол менамояд ва инро метавон як давраи алоҳида ва муҳими инкишофи қонунгузориҳои баҳои замин арзёбӣ намуд, чунки тибқи ин тағйиротҳо мақсади баҳои замин васеъ гардида, доираи амали баҳои замин фарох гардид, объектҳои баҳои замин рушд карданд ва умуман қонунгузориҳои баҳои замин ба як марҳилаи нави рушд ворид шуд.

Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 августи соли 2012, № 891 [10] моддаҳои алоҳида оид ба мафҳумҳои асосӣ (моддаи 1²), принципҳои асосии қонунгузориҳои замин (моддаи 1³), объектҳои муносибатҳои вобаста ба замин (моддаи 2¹), ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ҳамчун объекти ҳуқуқи граждани (моддаи 2²), ҳуқуқи маҳдуди истифодаи қитъаҳои замини дигар заминистифодабарандагон (моддаи 10¹) муқаррар гардид. Ҳамчунин тибқи ин тағйирот ба моддаи 33 Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми панҷум дар таҳрири зайл илова карда шуд: «Арзиши бозории ҳуқуқи истифодаи қитъаҳои замин бо ҳуқуқи бегона намудани онҳо ҳамчун объекти муносибатҳои ҳуқуқии граждани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад».

Аз соли 2012 то ин ҷониб, давраи қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки барои фароҳам овардани замина ҷиҳати амалӣ намудани бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва ташаккул додани падидаи аҳдҳо бо қитъаи замин нигаронида шудааст. Дар даврони истиқлолият дар қонунгузориҳои замин падидаҳои нави ҳуқуқӣ ба миён омаданд, ба монанди: ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ҳамчун объекти махсуси муносибатҳои ҳуқуқи граждани (м. 2² КЗ ҚТ); ҳуқуқи маҳдуди истифодаи қитъаи замини дигар заминистифодабаранда (сервитут) (м. 10¹ КЗ ҚТ); ба гарав гузоштани ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин (ипотека) (м. 27¹ КЗ ҚТ); эътирофи ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ҳамчун молу мулки ғайриманкул; тартиби нави бақайдгирии ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин тибқи

Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 марти соли 2008 ва ғайра [17, с. 50].

Муносибатҳо вобаста ба баҳои замин дар ҳолати ташккулу инкишоф қарор дорад. Қонунгузориҳои баҳои замин низ хусусияти динамикӣ дошта, дар ҳоли рушду инкишоф мебошад. Талаботи объективии танзими муносибатҳои нави ҷамъиятӣ дар самти баҳои замин, рушди ҳуқуқ ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ боиси инкишофи қонунгузориҳои баҳои замин мегарданд.

Ҳамин тавр, инкишофи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баҳои замин дар замони муосир тамоилҳои зерини инкишофи минбаъда дорад:

1. Мукамал кардани қонунгузориҳои амалкунандаи баҳои замин. Такмили қонунгузориҳои баҳои замин, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» самтҳои зиёд дорад (чунки на он қадар ҳаматарафа муносибатҳои баҳои заминро тазим намудааст), аз ҷумла, такмили техникаи қонунгузориҳои баҳои замин (ба монанди истифодаи истилоҳоти махсуси соҳавӣ, додани мафҳумҳо дар матни қонун), мутобик намудани қонунгузориҳои баҳои замин ба тағйиротҳои ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон воридгардида (ба монанди танзим намудани масъалаи муайян кардани арзиши бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин, арзиши бозорӣ), васеъ намудани мақсади баҳои замин дар моддаи 33 Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин»), танзими ҳуқуқии таҳия ва тасдиқи ҳуҷҷатҳои баҳои замин ва ғайраҳо.

2. Таъмини принсипи қонуният ҳангоми гузаронидани қорҳои баҳои замин, махсусан риоя намудани муҳлатҳои гузаронидани баҳои замин ва умумитҳатмиву умумидавлатӣ будани кадастри давлатии замин.

3. Инкишофи қонунгузориҳои баҳои замин дар шароити таъсири қонунгузориҳои хориҷӣ. Азбаски кишвар дар фазои ягонаи ҳуқуқии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил инкишоф меёбад. Аз тарафи дигар ба қонунгузориҳои ҷумҳурӣ қонунгузориҳои хориҷӣ низ таъсир мерасонад. Ин таъсиррасонӣ дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла истифодаи мафҳуми институтҳои алоҳидаи ҳуқуқии хориҷӣ мушоҳида мегардад. Азбаски минбаъд таъсири қонунгузориҳои хориҷӣ боқӣ мемонад, пешрафти қонунгузориҳои миллиро дар заминаи афзалияти манфиатҳои миллий, пуштибонӣ аз манфиатҳои миллий, нигоҳ доштани мустақилияти қонунгузориҳои ватанӣ таъмин бояд намуд [18, с. 541]. Бо ҳамин дарназардошт омӯзиш ва истифодаи қонунгузориҳои хориҷӣ, махсусан қонунгузориҳои давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил зимни таҳия ва такмили қонунгузориҳои баҳои замин зарур мебошад. Ҳамзамон дар шароити муосир бо мақсад васеъ танзим намудани муносибатҳо вобаста ба баҳои замин истифода аз таҷрибаи қонунгузориҳои хориҷӣ мусоид мебошад.

Таҳлили пурраи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» ва муқоисаи он бо қонунгузориҳои баъзе аз мамлакатҳои хориҷӣ собит менамояд, ки он пурра масъалаҳои баҳои заминро фаро намегирад. Инчунин тағйиротҳои ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон воридгардида низ талаботи танзими ҳаматарафаи баҳои заминро доранд. Аз ҷумла, бо мақсади ташкили бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин (ҳамчунин принсипи қонунгузориҳои замин) саравал зарур аст, ки арзиши бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи заминро муайян намуд ва дар заминаи он нисбати он муомилоти ҳуқуқи граҷданӣ анҷом дод. Аммо, танҳо тартиби муайян кардани арзиши кадастри замин дар қонунгузорӣ танзим гаштааст ва тартибу усулҳои муайян кардани арзиши бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин дар қонунгузориҳои баҳои замин, махсусан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» муайян нагардидааст. Арзиши иқтисодӣ, меъёрӣ, кадастрӣ ва бозори қитъаи замин ва ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин бояд дар қонунгузориҳои баҳои замин пурра пешбинӣ карда шавад, чунки аз муайян кардани арзиши замин рушди дигар муносибатҳо вобаста ба замин ва татбиқи падидаҳои алоҳидаи қонунгузориҳои замин, аз ҷумла, пардохти замин, сервитут нисбат ба замин, объекти муомилот будани ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин вобастагии зич дорад.

АДАБИЁТ

1. Азимзода А.Ш. Правовое регулирование предоставления и изъятия земельных участков в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2017. – 208 с.
2. Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1996. – № 23. – Мод. 351; 1997. – № 23-24. – Мод. 333, фасли IV; 1999. – № 5. – Мод. 59; 2001. – № 4. –

- Мод. 176; 2004. – № 2. – Мод. 55. – № 3. – Мод. 190; 2006. – № 7. – Мод. 347; 2008. – № 1. – к. 2. – Мод. 22. – № 6. – Мод. 463; 2011. – № 3. – Мод. 171; 2012. – № 4. – Мод. 269. – № 8. – Мод. 828.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси заминӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001, № 15 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2001. – № 4.
 4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси заминӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 февралӣ соли 2004 № 23 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2004. – № 2. – Мод. 55.
 5. Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулкӣ ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 марти соли 2009, № 375 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2008. – № 3. – Мод. 194; 2013. – № 7. – Мод. 525; 2018. – № 1. – Мод. 32.
 6. Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 5. – к. 1. – Мод. 271.
 7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси заминӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 августи соли 2012, № 891 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2012. – № 8. – Мод. 29.
 8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2007 №262 // Ахбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2007. – № 5. – Мод. 367.
 9. Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 15 марти соли 2016, № 1289 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – № 3. – Мод. 142.
 10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин» аз 5 марти соли 1992, № 594 // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1992. – № 10. – Мод. 139; 1994. – № 15-16. – Мод. 252.
 11. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1995. – № 22. – Мод. 276; 1997. – № 9. – Мод. 117; 2006. – № 3. – Мод.165.
 12. Қонуни ҚТ «Дар бораи пардохти замин» аз 15 майи соли 1997 // Маҷмӯи қонунгузории ҚТ оид ба хоҷагии қишлоқ. – Нашри дуюм, сентябри соли 1997. – С. 286.
 13. Раҳимов М.З. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замонҳои истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо. Инкишофи қонунгузории ҚТ дар давраи истиқлолият: маводҳои конференсияи илмӣ – амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии ҚТ 26-29 августи соли 2011 / Зери таҳрири Раҳимов М.Р. – Душанбе: ЭР-граф, 2001. – С. 21-30.
 14. Соҳибов М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи граждании иҷораи китъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон / Зери таҳрири Ғаюров Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: Графика-83, 2020. – 288 с.
 15. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – 700 с.
 16. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 340 с.
 17. Соҳибов М.М., Қудбудинов Ф.Ш., Қурбонализода Ф., Одинаев Ш.Х., Кулобиев Ё.А., Раҳмонов Ҷ.Т., Идрисов Я.А., Шерзода Б.С. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин»: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло, Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: Мехроҷ-граф, 2020. – 138 с.
 18. Соҳибов М.М. Қудбудинов Ф.Ш., Қурбонализода Ф., Одинаев Ш.Х. Тавсияҳо оид ба тақмили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин»: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: Мехроҷ-граф, 2020. – 81 с.

ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА БАҲОИ ЗАМИН

Дар мақолаи мазкур инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи баҳои замин мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Инкишофи қонунгузории баҳои замин шартан ба ду давра тақсимбандӣ карда шудааст ва моҳияти ҳар як давра тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳқиқ шудааст. Дар мақола баъзе аз паҳлуҳои қонунгузории баҳои замин, ки дорои номукамалӣ мебошанд, мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Дар маҷмӯъ тамоили инкишофи минбаъдаи қонунгузории баҳои замин дар мақолаи пешбинӣ гардида, мувааллиф андешаҳои худро оид ба тақмили қонунгузории баҳои замин, махсусан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001 иброз намудааст.

Калидвожаҳо: санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, қонунгузории баҳои замин, баҳои замин, инкишофи қонунгузорӣ, арзиши бозории ҳуқуқи истифодаи китъаи замин, аразиши кадастрии замин.

РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ОБ ОЦЕНКЕ ЗЕМЛИ

В статье анализируется развитие земельного законодательства Республики Таджикистан. Развитие законодательства об оценке земли условно делится на два периода, сущность каждого из которых изучается в соответствии с регламентом. В статье проанализированы некоторые несовершенные аспекты законодательства об оценке земли. В целом статья предусматривает дальнейшее развитие законодательства об оценке земли, а автор высказал свои взгляды на совершенствование законодательства об оценке земли, в частности Закона Республики Таджикистан «Об оценке земли» от 12 мая 2001 года.

Ключевые слова: нормативные правовые акты, законодательство, законодательство об оценке земли, оценке земли, развитии законодательства, рыночной стоимости прав землепользования, кадастровой стоимости.

DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON LAND VALUATION

The article analyzes the development of the land legislation of the Republic of Tajikistan. The development of legislation on land valuation is conditionally divided into two periods, the essence of each of which is studied in accordance with the regulations. The article analyzes some imperfect aspects of the legislation on land valuation. In general, the article provides for further development of the legislation on land valuation, and the author expressed his views on improving the legislation on land valuation, in particular the Law of the Republic of Tajikistan "On Land Valuation" of May 12, 2001.

Keywords: normative legal acts, legislation, legislation on land valuation, land valuation, development of legislation, market value of land use rights, cadastral value.

Сведения об авторе: *Салимов Сафарали Джалолович* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета. Тел.: 985 97 97 27.

Information about the author: *Salimov Safarali Jalolovich* – second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University. Tel.: 985 97 97 27.

МАФҲУМ ВА АҲАМИЯТИ ФУНКСИЯҲОИ МАҚОМОТИ ПРОКУРАТУРА

Сафаров З. С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мафҳуми функция дар қонун пешбинӣ нашудааст. Мафҳуми «функция» дар таълимоти ҳуқуқшиносӣ, алаҳхусус ҷангоми омӯхтани фанҳое, ки ҳислати амалӣ доранд, махсусан дар курси назорати прокурорӣ васеъ истифода карда мешавад. Мафҳуми «функция» аз калимаи латинии “functio” бармеояд ва маъноҳои зеринро дорад: «Иҷро кардани ҷаъолият», «амали кардани ҷаъолият», «таъин кардани ҷаъолият» ё худ «самти асосии ҷаъолият».

Ба маънои лингвистӣ функция – ин вазифа, доираи ҷаъолият мебошад [1, с.858].

Дар назарияи давлат ва ҳуқуқ дар зери мафҳуми функцияи мақомоти давлатӣ самтҳои асосии ҷаъолияти мақомоти давлатӣ фаҳмида мешавад, ки бо мақсади иҷро ва амали намудани вазифаҳои дар назди онҳо гузошташуда роҳандозӣ мешавад [2, с.204-205].

Дар адабиёт ва санадҳои ҳуқуқӣ намудҳои гуногуни функцияҳо мавҷуд аст. Масалан, функцияҳои ҳуқуқ, функцияҳои давлат функцияҳои мақомоти давлатӣ ва монанди инҳо. Аммо ҳамаи онҳо як чиз нестанд. Е.И. Козлова ва О.Е. Кутафин нишон медиҳанд, ки ҳамаи мақомоти давлатӣ низоми ягонаро ташкил медиҳанд, ки дар байни онҳо мақомоти прокуратура ҷои махсусро ишғол мекунад. Зеро мақомоти прокуратура дорои функцияҳои махсус аст [3, с.269].

В.Г.Мелкумов функцияи мақомоти прокуратураро ҳамчун таъиноти иҷтимоии он баррасӣ менамояд. М.С.Шалумов дар зери мафҳуми функцияи мақомоти прокуратура таъинот ва ҷои онро дар низоми ҳуқуқмуҳофизавии давлат мефаҳмад [4, с.65].

Ю.И.Скуратов бошад, функцияи прокуратураро ҳамчун ҷаъолияти таъиноти иҷтимоии муайяншуда меҳисобад, ки дар вазифаҳои мақомоти прокуратура ифода шуда, бурдани предмети муайяншударо тавсиф медиҳад ва барои ҳал кардани ин вазифаҳо салоҳият ва воситаҳои ҳуқуқиро истифода мебарад. Чунин нуқтаи назарро В.П. Рябцев низ ҷонибдорӣ мекунад.

Ю.Е.Вынокуров дар зери мафҳуми функцияи прокуратура намуди махсусгардонидашудаи ҷаъолияти давлатиро мефаҳмад [5, с.11].

Устод Искандаров З.Ҳ. Дар зери мафҳуми функцияи мақомоти прокуратура самтҳои ҷаъолияти мақомоти прокуратураро мефаҳмад [6, с.70 - 72].

Функцияҳои прокуратура низ бо функцияҳои давлат, махсусан бо функцияҳои таъмини волоияти қонун, қонуният ва тартиботи ҳуқуқии давлат робитаи дутарафа доранд. Бинобар ин ба воситаи категорияи ҳуқуқии «функция» сохтор, мазмун, ҳудуд ва дигар хусусиятҳои ҷаъолияти мақомоти прокуратура ошкор карда мешавад.

Категорияи асосии ҳуқуқие, ки имконият медиҳад, мазмун, сохтор, инчунин ҳудуди ташкил ва ҷаъолияти мақомоти прокуратура ва мавқеи мақомоти

прокуратура дар низоми мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор карда шавад, функцияҳои мақомоти прокуратура мебошад. Аз ин рӯ, донистану муайян намудани мазмунӣ дақиқи функция муҳим буда, зеро ин истилоҳ самти асосии фаъолиятро мефаҳманд, ки маҳз таъиноти асосии прокуратура ба он равона карда шудааст.

Аммо на ҳамаи ин олимони мафҳуми онро ошкор менамоянд. Яке аз олимони соҳаи назорати прокурорӣ В.С.Тадевосян дар замони худ дар бораи функцияҳои прокуратура навишта буд. Ӯ дар зеро функцияҳои прокуратура назорати умумӣ, назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки таҳқиқу тафтиши пешакиро ба амал мебароранд, назорати судӣ ва назорат аз болои ҷойҳои маҳрумӣ аз озодиро мефаҳмид [7, с.93-95].

А.Маленов ва В. Г. Лебединский дар бораи ҳафт функцияи мақомоти прокуратура навишта буданд, аз ҷумла дар бораи функцияи назорати конститусионии прокуратура, ки дар амалия ҳеҷ гоҳ мақомоти прокуратура дорои чунин функция набуд [8, с.47-49].

Китоби С.Н. Назаров бо номи «Прокурорский надзор» («Назорати прокурорӣ») аз ду қисм иборат аст: «Функцияҳои назорати прокуратура» ва «Дигар самтҳои фаъолияти прокуратура», аммо дар он мафҳуми моҳияти функцияҳои мақомоти прокуратура оварда нашудаанд ва муаллиф ду мафҳумро ба як маъно мефаҳмад [9].

Ҳангоми омӯзиши курси назорати прокурорӣ, ба ҷуз аз функцияву самтҳои асосии фаъолияти прокуратура, мафҳумҳои дигар ба мисли соҳаҳо ва зерсоҳаҳои назорати прокурорӣ, инчунин соҳаҳои қори мақомоти прокуратура мавриди истифода қарор мегиранд.

Пеш аз он, ки дар бораи функцияҳои мақомоти прокуратура гуфта гузарем, ба мо зарур аст, ки фарқияти функцияҳои прокуратура аз соҳаҳои назорати прокурорӣ ва самтҳои назорати прокурорӣ дида бароем. Зеро дар аксар мавридҳо функцияҳои мақомоти прокуратура аз соҳаҳои самтҳои назорати прокурорӣ фарқ карда нашуда, онҳо ба як маъно истифода бурда мешаванд.

Қудо кардани назорати прокурорӣ ба соҳаҳо ва самтҳо ба таври назариявӣ аз ҷониби С.Г. Даев, М.Н. Маршунов, М.П. Маляров асоснок карда шуда буданд ва ҳеҷ асосе ҷой надорад, ки аз он даст кашида шавад [10, саҳ.73-79].

Дар назарияи назорати прокурорӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқӣ, мафҳуми самтҳои асосии марбут ба назорати прокурорӣ, ҳамчун фаъолияти мустақили давлатӣ ба шумор рафта, бештар ба соҳаҳои назорати прокурорӣ алоқамандӣ дорад.

Самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура, аз маҷмӯи қоидаҳои рафторе иборат мебошанд, ки тибқи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба расмӣ дароварда шуда, предмети ба танзимдорӣ, субъекту объекти он мазмунӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ, салоҳият ва санадҳои эътиноии худро доранд, ки чун соҳаи назорати прокурорӣ фаҳмида мешаванд.

Вобаста ба самтҳои алоҳида ва соҳаи назорати прокурорӣ Прокурори генералии Тоҷикистон Ю.А. Раҳмон чунин ибрози ақида менамоянд: Самтҳои алоҳидаи назорати прокурорӣ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошанд, ки муносибатҳои сифатан яхелаи назорати прокурориро ба танзим дароварда, аз лиҳози предмет, субъект ва объект, мазмуну маҳаки ҳуқуқӣ, санадҳои таъсиррасонии прокурорӣ фарқ мекунанд.

Вакте, ки соҳаи назорати прокурорӣ меғоянд, маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқиро мефаҳманд, ки як самти фаъолияти прокурориро пурра ва ҳама тарафа ба танзим даровардааст [11, саҳ. 80-81].

Самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура қисми таркибии функцияҳо, доираи муайяни фаъолияти мақомоти прокуратура мебошад, ки бо предмет, метод вазифаҳо, ваколатҳо ва вазитаҳои ҳуқуқӣ тавсиф дода мешавад.

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон 11 самти фаъолияти мақомоти прокуратура дар моддаи 5 Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» нишон додааст, ки аз инҳо иборатанд:

-назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти идораи

харбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияти онҳо, аз тарафи шахсони мансабдори онҳо, инчунин ба қонунҳо мутобик будани санадҳои ҳуқуқие, ки онҳо мебароранд;

-назорат ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, ки ҳамчун арзиши олий эътироф гардидаанд, аз тарафи ҳамаи сохторҳо ва шахсони мансабдоре, ки дар сархати якуми моддаи мазкур зикр шудаанд;

-назорат ба риоя ва иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мубориза мебаранд, инчунин мақомоте, ки бо фаъолияти оперативӣ ҷустуҷӯӣ, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ машғул мебошанд;

-ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандон, манфиати давлат, шаклҳои гуногуни моликияти давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар муҳофизати судӣ;

-назорат ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, ҳабси пешакӣ, ҳангоми иҷрои ҷазо ва дигар ҷораҳои дорои хусусияти маҷбуркунӣ, ки суд муқаррар мекунад;

-назорат ба риояи қонунҳо ҳангоми иҷрои ҳалномаҳои судӣ аз ҷониби иҷрочиёни суд ва дигар мақомоти ваколатдор;

-тафтишоти ҷиноятҳо;

-таҳияи ҷораҳои пешгирии ҷиноятҳо, мубориза бар зидди коррупсия, терроризм, экстремизм (ифротгароӣ) ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳои яққоя бо дигар мақомоти давлатӣ, иштирок дар кори тақмили тавзеҳи қонунҳо;

-ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ оид ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва пешгирии он ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо;

-иштирок дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби судҳо;

-эътироз, шикоят ва ариза овардан нисбати фармон, ҳалнома, ҳукм, таъинот ва қарорҳои судҳо, ки ҳилофи қонун мебошанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки аз рӯйи маҳияти худ назорати прокурорӣ, яке аз функцияҳои мақомоти прокуратура ба ҳисоб рафта, ҳамчун намуди махсуси фаъолияти давлатӣ характери умумӣ дорад. Аммо новобаста аз ин, дар ҷараёни баамалбарории назорати прокурорӣ, функцияҳои мақомоти мазкур аз якдигар фарқ мекунад.

Вобаста ба соҳаҳои назорати прокурорӣ лозим ба ёдоварист, ки маҳакҳои асосии ҷудо намудани назорати прокурорӣ ба соҳаҳо - объект ва предмети назорат, вазифаҳо ва ваколатҳои прокурор ба шумор мераванд, ки бобҳои алоҳидаи Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба соҳаҳои алоҳидаи назорати прокурорӣ бахшида шуда, дар бар гирандаи муқарраротҳои зерин мебошанд:

1. Боби 3 - назорати умумӣ, моддаҳои 23-29;

2. Боби 4 - назорат ба иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва таҳқиқу тафтишоти пешакиро ба амал мебароранд, моддаҳои 30-33;

3. Боби 5 - иштироки прокурор ҳангоми аз тарафи судҳо баррасӣ кардани парвандаҳо, моддаҳои 34-43;

4. Боби 6 - назорати прокурорӣ оид ба риояи иҷрои қонунҳо аз тарафи маъмурияти ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, маҳбусон, муассиса ва мақомоти иҷрокунандаи ҷазои ҷиноятӣ, ҷораҳои маҷбурии таъинкардаи суд, моддаҳои 44-46;

5. Боби 7 - ҳамкории байналмилалӣ ҳуқуқии прокуратура оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, мубориза бо ҷинояткорӣ ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо, моддаҳои 47-52.

Акнун бармегардем ба мафҳуми функцияҳои мақомоти прокуратура. Функцияҳои мақомоти прокуратура яке аз истилоҳҳои асосии назарияи назорати прокурорӣ ба ҳисоб рафта, аз ҷониби олимони зиёде соҳаи мазкур мавриди таҳлилу баррасӣ гирифтааст ва оиди он дар байни олимони ҳуқуқшиносони назарияи гуногун вучуд дорад. Пас саволе ба вучуд меояд, ки дар зерин мафҳуми функцияи прокуратура ҷой бояд фаҳмида шавад?

В.Н. Григорев; А.В. Победин; В.Н. Яшин; В.Н. Калинин; функцияи прокуратураро чунин таъриф медиҳанд: функцияи прокуратура – ин самтҳои бо қонун пешбинишудаи фаъолияти мақомоти прокуратура мебошад, ки таъиноти иҷтимоӣ - таърихӣ онро муайян намуда ва мавҷудияти бурдани мавзӯи муайянро

тавсиф медиҳад ва барои ҳал кардани вазифаҳои дар назди ин мақомот гузошташуда равона карда шудааст [12, саҳ.19-23].

Мафҳуми функцияҳои прокуратура дар адабиёти ҳуқуқӣ, хусусан дар курси назорати прокурорӣ истифода бурда мешавад. Ин мафҳум аз ҷониби олимони зиёди соҳаи мазкур мавриди таҳлилу тадқиқи илмӣ қарор гирифтааст ва оиди онҳо дар байни олимони гуногунандешӣ вучуд дорад.

Ба ақидаи мо, функцияҳои мақомоти прокуратура - ин самтҳои асосии фаъолияти прокуратура мебошанд, ки тавассути онҳо моҳият ва таъинот, мақсад, вазифаҳо, самтҳои афзалиятноки назорати прокурорӣ, ки барои таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ равона шуда, дар асоси назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди муайян таъмин мешаванд.

Низомии функцияҳои мақомоти прокуратура дар Конститутсия, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дар Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ, гражданин ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Ҳамзамон тибқи муқаррароти меъёрии моддаи 93-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон функцияи асосии мақомоти прокуратура - назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Тоҷикистон мебошад ва дар асоси моддаи 5-и Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон», ин назорат дар самтҳои зерин амалӣ карда мешавад:

-назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияти онҳо, аз тарафи шахсони мансабдори онҳо, инчунин ба қонунҳо мутобик будани санадҳои ҳуқуқие, ки онҳо мебароранд;

-назорат ба риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки ҳамчун арзиши олии эътироф гардидаанд, аз тарафи ҳамаи сохторҳо ва шахсони мансабдоре, ки дар сархати якуми моддаи мазкур зикр шудаанд;

-назорат ба риоя ва иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мубориза мебаранд, инчунин мақомоте, ки бо фаъолияти оперативӣ ҷустуҷӯӣ, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ машғул мебошанд;

-назорат ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, ҳабси пешакӣ, ҳангоми иҷрои ҷазо ва дигар ҷораҳои дорои хусусияти маҷбуркунӣ, ки суд муқаррар мекунад;

-назорат ба риояи қонунҳо ҳангоми иҷрои ҳалномаҳои судӣ аз ҷониби иҷроияи суд ва дигар мақомоти ваколатдор [13].

Қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ, ки аз Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад, функцияи риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунро ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ дар ҷараёни тафтишоти пешакӣ, таъкиботи ҷиноятӣ, инчунин тақвияти айбдоркунии давлатиро ҳангоми баррасии парванда дар суд пешбинӣ намудааст.

Бо дар назардошти мафҳуми дар боло зикршуда ва таҳлили ҳамаҷонибаи қонунгузории соҳаи мазкур оиди функцияҳои мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ метавон чунин ибрози андеша намуд, ки функцияи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон - ин самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура мебошанд, ки бо Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» бар расмият дароварда шуда, тавассути онҳо моҳият ва таъинот, мақсад, вазифаҳо, самтҳои афзалиятноки назорати прокурорӣ, ки барои таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ равона шуда, дар асоси назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Тоҷикистон таъмин карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Ожечев С.И., Шведова Ю.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: Наука, 2004.- С. 858.
2. Сотиволдиев Р. Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Душанбе: Эр-граф, 2018.
3. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. –М.: Эксмо, 1996. - С.269.

4. Комментарий к Федеральному закону «О прокуратуре Российской Федерации». – М., 1996. С.6. Мелкумов В.Г. Функции советской прокуратуры; Прокурорский надзор в Российской Федерации //Под ред. А.А. Чувилева. – М. 1999. С.65.
5. Прокурорский надзор. /Под.ред. проф. Ю.Е. Вынокуров. –М., 2005. С. 11.
6. Искандаров З. Х. Прокуратура и государственная защита прав и свобод человека и гражданина // Государство и право. Душанбе. 2005. №3 .
7. Тадевосян В.С. Прокурорский надзор в СССР. – М.: Юриздат, 1956. –С. 93-95.
8. Лебединский В.Г. Каленов Ю.А. Прокурорский надзор в СССР. Очерки по курсу. – М. Юриздат., 1957. –С, 47-49.
9. Назаров С.Н. Прокурорский надзор. – М.: Спектр, 1998.
2. Даев В.Г. , Маршунов М.Н. Основы теории прокурорского надзора. С. 73-79.
3. Рахмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе: Ирфон, 2019. - с, 80-81.
4. Прокурорский надзор: Учебник /В.Н. Григорьев, А.В. Победкин, В.Н. Яшин, А.Н. Калинин. – М.: Спарк, 2006. - С.19-23.
5. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Душанбе: Қонуният, 2005.

МАФҲУМ ВА АҲАМИЯТИ ФУНКСИЯҲОИ МАҚОМОТИ ПРОКУРАТУРА.

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аҳмияти фунсияҳои мақомоти прокуратура таҳлил карда шудааст. Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ мӯаллиф кӯшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи назорати прокурорӣ, истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанию хориҷӣ ва амалияи ҳуқуқатбиққунӣ мафҳум ва аҳмияти фунсияи асосии мақомоти прокуратураи Тоҷикистон – назорати риояи дақиқ ва иҷрои яххелаи қонунҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор диҳад.

Калидвожаҳо: функция; функции мақомоти прокуратура; мафҳум ва аҳмияти фунсияи мақомоти прокуратура; ҳуқуқ; қонун; назорати прокурорӣ.

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЯ ФУНКЦИИ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ

Настоящая статья анализирует сущность и значение функции органов прокуратуры. Учитывая, важность предмета автор старался рассмотреть и анализировать сущность и значение основных функции органов прокуратуры Таджикистана, соблюдения надзора и исполнения законов на территории Республики Таджикистана, руководствуясь действующим законодательством Республики Таджикистана в сфере прокурорского надзора с использованием правовой литературы отечественных и зарубежных ученых, практики право приемлемости.

Ключевые слова: функция; функции органов прокуратуры; понятия и значение функции органов прокуратуры; право; закон; прокурорский надзор.

THE ESSENCE AND MEANING OF THE FUNCTION OF THE PROSECUTOR'S OFFICE

This article analyzes the essence and significance of the function of the Prosecutor's Office. Taking into account the importance of the subject, the author tried to consider and analyze the essence and significance of the main functions of the prosecutor's office of Tajikistan, compliance with supervision and enforcement of laws in the territory of the Republic of Tajikistan, guided by the current legislation of the Republic of Tajikistan in the field of prosecutor's supervision, using the legal literature of domestic and foreign scientists, the practice of law admissibility.

Keywords: function; functions of the prosecutor's office; concepts and meaning of the function of the prosecutor's office; law; law; prosecutor's supervision.

Сведения об авторе: Сафаров Зеваршо Сафарович – Таджикский национальный Университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел: 937 36 96 96.

Information about the author: Safarov Zavarsho Safarovich – Tajik National University, Master of the Faculty of Law. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe. Phone: 937 36 96 96.

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ТАЪИН ВА ГУЗАРОНИДАНИ ЭКСПЕРТИЗАИ СУДӢ ДАР МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сафарова Ф.Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар моддаи 50-и Конститутсияи Федератсияи Россия меъёре мавҷуд аст, ки тибқи он «ҳангоми амалинамоии адолати судӣ, истифодабарии далелҳое, ки бо вайроннамоии қонун ба даст оварда шудаанд, манъ мебошад». Агарчӣ ин меъёр дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон айнан мавҷуд набошад ҳам, аз муҳтавои моддаи 19-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд. Дар қисми 3 моддаи 88 Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, чунин меъёр дарҷ гардидааст: «Далелҳое, ки дар ҷараёни таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ бо роҳи зурӣ, таҳдид, азобу шиканча, рафтори бераҳмона ва ё дигар

усулҳои ғайриқонунӣ ба даст оварда шудаанд, безътибор дониста, барои айбдоркунӣ асос шуда наметавонанд». Дар ҳаҷми пурра ин меъёр ба гузаронидани экспертиза дар мурофиаи ҷиноятӣ дахл дорад, чунки дар аксари ҳолатҳо ҳулосаи эксперт ба сифати яке аз далелҳои асосӣ оид ба парвандаи ҷиноятӣ тафтишшаванда баромад мекунад.

Фаъолияти экспертизаи давлатии судӣ – фаъолиятест оид ба ташкил ва гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ аз рӯи таъиноти суд, қарорҳои судя, мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ ва дархости шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ аз ҷониби муассисаҳои махсус, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додаст, бо мақсади таъмин намудани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахс, дар рафти мурофиаи ҷиноятӣ, граждонӣ, иқтисодӣ ё маъмурӣ тавассути донишҳои махсус дар соҳаи илм, техника, санъат ё ҳунари муқаррар намудани ҳолатҳое, ки бояд исбот карда шаванд. (М4 ҚҚТ «Дар бораи фаъолияти экспертизаи давлатии судӣ» аз 25 июли соли 2005 таҳти №102.

Аммо ин таърифи умумӣ барои тамоми намуди ҳаракати мурофиавӣ дар мурофиаи ҷиноятӣ, граждонӣ, маъмурӣ мебошад.

Дар қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми «экспертизаи судӣ» дода нашудааст, ки ин ба ақидаи муаллиф ҳолигӣ дар қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад. Дар моддаи 58-и ҚМҚ ҚТ ҳолатҳои ҷалб намудани қоршинос (эксперт) ба мурофиаи ҷиноятӣ, ҳуқуқи уҳдадорӣҳои ӯ, пешбинӣ мегардад. Инчунин дар ин мода пешбинӣ шудааст, ки қиро ба сифати қоршинос ҷалб намудан мумкин аст. Боби 24-и ҚМҚ ҚТ бошад, пурра ба масоили экспертизаи судӣ бахшида шудааст. Дар ин боб, ки моддаҳои 208-220-и ҚМҚ ҚТ-ро дар бар мегирад, тартиби таъини экспертиза, ҳолатҳои ҳатмии таъини экспертиза, тартиби гузаронидани экспертиза, экспертизаи комиссияи комплексӣ, экспертизаҳои иловагӣро тақдирӣ пешбинӣ гардидаанд. Аммо дар ҚМҚ ҚТ мафҳуми ҳуди «экспертизаи судӣ» бевосита пешбинӣ нагардидааст, яъне аз нигоҳи мурофиавӣ-ҷиноятӣ таҳти мафҳуми экспертизаи судӣ ҷи фаҳмида мешавад, муайян нашудааст. Ин аз ҷониби муаллиф ҳамчун ҳолигӣ дар қонунгузорӣ эътироф гардида, пешниҳод мегардад, ки ин ҳолигии қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ баргараф ва мафҳуми экспертизаи судӣ бевосита дар ҚМҚ ҚТ дарҷ карда шавад.

Экспертизаи судиро метавон аз рӯи соҳаи донишҳое, ки барои ҳал намудани саволҳои дар назди эксперт гузошташуда, истифодашон зарур аст, таснифбандӣ намудан мумкин аст (криминалистӣ, судӣ-тиббӣ ва ғ.).

Асоси воқеии таъин намудани экспертизаи судӣ мавҷудияти ҳолатҳое мебошад, ки масъалаи дар рафти тафтиши парвандаи ҷиноятӣ бавучудомеда метавонад, танҳо бо истифодаи донишҳои махсус дар соҳаи илм, техника, санъат ё касб ҳал карда шавад, мебошад. Асоси ҳуқуқии гузаронидани экспертиза бошад, ин мавҷудияти қарори шахси мансабдор дар бораи таъин намудани экспертизаи судӣ мебошад. (м.208 ҚМҚ ҚТ)

Дар ҳолатҳои гузаронидани экспертизаҳои судӣ-тиббӣ ё судӣ-психиатрӣ, нисбати шахсе, ки дар ҳабс қарор надорад, зарурияти қойгир намудан дар муассисаи статсионари тиббӣ ё психиатрӣ ба вучуд ояд, муфаттиш бо мувофиқа бо прокурор ба суд қарор оиди дар муассисаи тиббӣ қойгир намудани гумонбаршаванда (айбдоршаванда) барои гузаронидани экспертиза пешниҳод менамояд.

Экспертиза аз тарафи мутахассисони муассисаҳои экспертӣ, муассисаҳои дигари давлатӣ ва ғайридавлатӣ, ташкилоту корхонаҳо ва шахсони воқеӣ, ки муфаттиш таъин кардааст гузаронида мешавад. (қ.3, м.208 ҚМҚ ҚТ)

Мувофиқи қисми 5 моддаи 208-и ҚМҚ ҚТ то фириодани қарор ба муассисаи экспертизаи судӣ муфаттиш вазифадор аст, ки бо он гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷабрида, ҳамчунин шохидеро, ки таҳти экспертиза қарор мегирад, шинос намояд ва ба онҳо ҳуқуқи дар моддаи 210 кодекси мазкур пешбинишударо фаҳмонад. Дар ин бобат Протокол тартиб дода, аз тарафи муфаттиш ва шахсе, ки бо қарор шинос карда мешавад, имзо карда мешавад.

Экспертизаи судӣ нисбати гумонбаршаванда ва айбдоршаванда метавонад ба таври маҷбурӣ гузаронида шавад.

Дар моддаи 209 ҚМҚ ҚТ бошад ҳолатҳои ҳатмии таъини экспертизаи судӣ пешбинӣ гардидааст, ки дар он омадааст.

Агар аз рӯи парванда муқаррар намудани ҳолатҳои зерин зарур бошад, таъин ва гузаронидани экспертиза ҳатмист.

-сабаби марг;

-хусусият ва дараҷаи вазнинии зарари ҷисмонӣ;

-синну соли гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷабрдида, ба шарте, ки ин барои парванда аҳамият дошта бошад ва ҳуҷҷатҳои доир ба синну сол вучуд надошта ё шубҳаовар бошанд;

-ҳолати руҳӣ ё ҷисмонии гумонбаршуда, айбдоршаванда, вақте ки дар масъалаи муқаллафӣ ё қобилияти онҳо дар бобати ҳимояи мустақилонаи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии худ дар муҳофизати ҷиноятӣ шубҳа ба вучуд меояд;

-ҳолати руҳӣ ва ҷисмонии ҷабрдида, шохид дар ҳолатҳое, ки қобилияти онҳо дар бораи дуруст дарк кардани ҳолатҳои барои парванда аҳамиятдошта ва додани нишондод доир ба онҳо таҳти шубҳа қарор мегирад.

Дар амалияи гузаронидани экспертизаҳои судӣ бошад, дигар ҳолатҳо, аз ҷумла муқаррар намудани дахлдории мавод ба воситаҳои нашъадор, муайян намудани факти қалбакисозии билетҳои бонкӣ, дахлдории силоҳ ба силоҳҳои оташфишон ё сард, ки бо гузаронидани экспертиза муайян карда мешаванд, ҳеле ҳам муҳим мебошанд.

Ба таври дуруст интиҳоб намудани муассисаи эксперти барои натиҷанокии экспертиза аҳамияти ҳеле муҳим дорад. Экспертизаҳои судиро аксаран дар муассисаҳои эксперти-судии махсуси давлатӣ, ки дар онҳо мутахассисони соҳаҳои алоҳида ва тайёрии махсусро гузашта, фаъолият мекунанд, мегузаронанд. Ҳамчунин дар ин муассисаҳо қаророти объективона ва мустақилона гузаронидани экспертизаҳо бештар аст.

Хулосаи қаророти ҷабрдида ба бораи имконнопазирии пешниҳоди хулоса, ҳамчунин протоколи пурсиши қаророти то анҷоми тафтиши пешакӣ ба гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷабрдида, ҳамчунин ба шохиде, ки таҳти экспертиза қарор гирифта шуда буд, пешниҳод карда мешавад ва онҳо ҳақ доранд, ки шарҳи мулоҳизаҳои ҳудро пешниҳод кунанд ва ақидаи ҳудро оид ба хулосаи қаророти, изҳор намоянд. Дар сурати қаророти гардониди шудан ё қаророти шудани чунин қаророти муфаттиш қарори дахлдор бароварда, ба шахсе, ки қаророти додаст, бо гирифтани забонхат эълон мекунад. (қ.1 м.219 КМҚ ҚТ)

Ҳангоми гузаронидани экспертиза дар муассисаи эксперти, муфаттиш қарори таъин намудани экспертизаи судиро ба сардори муассисаи дахлдор мефиристад. Инчунин яқоя бо қарор тамоми маводҳое, ки барои гузаронидани экспертиза заруранд пешниҳод карда мешаванд.

Роҳбари муассисаи эксперти баъди гирифтани қарор дар бораи таъин намудани экспертизаи судӣ, гузаронидани экспертизаи судиро ба уҳдаи як ё якчанд нафар экспертистон аз ҷумлаи кормандони муассисаи мазкур мегузорад ва дар ин ҳусус муфаттишро огоҳ менамояд. Ҳамчунин роҳбари муассисаи эксперти ба эксперт ҳуқуқи уҳдадорӣ ва ҷавобгариро, ки дар моддаи 58-и КМҚ ҚТ омадааст, мефаҳмонад.

Роҳбари муассисаи эксперти ҳуқуқ дорад, ки қарор дар бораи таъин намудани экспертиза ва маводҳои барои экспертиза пешниҳодшударо бидуни иҷро баргардонад, агар дар муассисаи мазкур эксперти соҳаи талабкардашаванда ё шароити гузаронидани экспертизаи мазкур мавҷуд набошад. Инчунин бояд сабабҳои баргардонидани қарор бояд нишон дода шаванд. Барои баъзе намудҳои экспертиза барои ҳал намудани саволҳои гузашташуда зарур аст, ки ба эксперт дар бароробари маводҳо инчунин намунаҳо барои тадқиқоти муқоисавӣ пешниҳод карда шаванд.

Агар ҳангоми гузаронидани экспертиза зарурияти гузаронидани тадқиқоти мураккаби комплексӣ ба миён ояд, ё ин ки ба саволҳои мураккаб ҷавоб додан зарур бошад, ё ин ки ҳангоми гузаронидани экспертизаи такрорӣ, экспертизаи комиссияӣ таъин карда мешавад. Экспертизаи комиссияӣ дар моддаи 213 КМҚ ҚТ ва моддаи 24 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ» аз 25 июли 2005 пешбинӣ гардидаанд.

Қараёни гузаронидани экспертизаи судӣ тибқи қонунгузориҳои муҳофизати ҷиноятӣ ба танзим дароварда нашудааст. Ба эксперт ҳуқуқи мустақилона муайян намудани усулҳои тадқиқоти экспертии истифодашаванда дода шудааст. Дар экспертизаҳои судии муосир дар баробари истифодаи усулҳои илмӣ,

технологияҳои компютерӣ, инчунин метавонад усулҳои истифода шаванд, ки ба дониш ва таҷрибаи эксперт асос ёбанд. Махсусан ин ҳолат ба экспертизаҳои криминалистии анъанавӣ аз ҷумла пайшиносӣ ва хатшиносӣ ҳос аст.

Дар боби 5-и ҚҚТ «Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ» масъалаи гузаронидани экспертиза нисбати шахси воқеӣ пешбинӣ гардидааст. Аз ҷумла дар моддаи 35-и қонуни мазкур омадааст, ҳангоми гузаронидани экспертизаи судӣ манъ аст;

-маҳдуд кардани ҳуқуқ, фиреб додан, ба қор бурдани зурӣ, таҳдид ва дигар ҷораҳои ғайриқонуний бо мақсади гирифтани маълумот аз шахси воқеӣ, ки нисбати ӯ экспертизаи давлатии судӣ гузаронида мешавад.

-озмудани воситаҳои нави доруворӣ, тарзу усулҳои тадқиқот, пешгирӣ ва муолиҷаи бемориҳо, инчунин гузаронидани тадқиқоти таҷрибавии биотиббӣ ва ба сифати объект истифода кардани шахси воқеӣ, ки нисбати вай экспертизаи давлатии судӣ гузаронида мешавад.

Асосҳо ва тартиби барои гузаронидани экспертиза дар муассисаи тиббӣ ҷойгир карданро моддаҳои 33-34-и ҚҚТ «Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ» ва моддаи 216-и КМҚ ҚТ ба танзим медиҳад. Тибқи он ҳангоми гузаронидани экспертизаи судии тиббӣ ё равопизишкӣ агар зарурати ба муоинаи статсионарӣ ба миён ояд, гумонбаршуда ё айбдоршавандаро дар муассисаи давлатии тиббӣ ҷойгир кардан мумкин аст, ки ин ҳолат дар қарори таъини экспертиза зикр мешавад. Инчунин агар ҷунин зарурият дар маҷлиси судӣ ба миён ояд пас аз ҷониби суд таъинот ё қарор бароварда мешавад.

Ҳангоми дар муассисаи тиббӣ барои гузаронидани экспертизаи статсионарии равопизишкӣ судӣ ҷойгир намудани гумонбаршуда муҳлате, ки дар давоми он бояд айб эълон карда шавад, то гирифтани ҳулосаи комиссияи духтурони равопизишкӣ оид ба ҳолати руҳии гумонбаршуда боздошта мешавад.

Тадқиқоти гузаронидашуда ва натиҷаи он бояд дар ҳулосаи қоршинос дарҷ карда шаванд (м.217 КМҚ ҚТ), ки аз се қисм иборат аст: муқаддимаӣ, тадқиқоти ва ҳулосаӣ. Агар ҳангоми гузаронидани тадқиқоти эксперти аз ҷониби эксперт ҳолатҳои ошқор карда шаванд, ки барои парвандаи ҷинояти аҳамият доранд, вале дар қарор дар бораи таъин намудани экспертизаи судӣ оиди он саволгузори нагардидааст, ҳуқуқ дорад, ки дар ҳулоса онро дарҷ намояд. Маводҳои тавсифдиҳандаи ҳулосаи эксперт (суратҳо, нақша ва графикҳо) ба он замима мегаданд ва қисми таркибии ҳулосаро ташкил медиҳанд.

Барои шарҳ додани ҳулоса муфаттиш ҳуқуқ дорад, ки бо ташаббуси худ ё бо дархости тарафи ҷимоя экспетро оиди ҳулосаи додаи ӯ пурсад. Пурсиши қоршинос то аз тарафи ӯ пешниҳод гардидани ҳулоса мумкин нест. (қ.3, м.218 КМҚ ҚТ)

Муфаттиш гумонбаршаванда, айбдоршаванда, ҷимоягарро бо ҳулосаи қоршинос ё хабари ӯ оиди имконнопазир будани додани ҳулоса, ҳамчунин протоколи пурсиши эксперт шинос намуда ҳамчунин оид ба ҳуқуқи онҳо барои дархост намудани экспертизаи такрорӣ ё иловагӣ фаҳмонида мешавад.

Дар ҳолате, ки агар экспертизаи судӣ бо дархост ё ин ки нисбати ҷабрида ё шохид гузаронида шудааст, онҳо низ ба ҳулоса шинос карда мешаванд.

Мувофиқи қисми 1 моддаи 220КМҚ ҚТ ҳангоми нофаҳмо ё нопурра будани ҳулосаи эксперт, инчунин ба миён омадани масъалаҳои нав нисбати ҳолатҳои қаблан таҳқиқшуда, мумкин аст экспертизаи иловагӣ таъин карда, иҷрои он ба ҳамон қоршинос ё қоршиноси дигар супурда шавад.

Дар амалия экспертизаи иловагӣ аксаран дар давоми гузаронидани экспертизаи ибтидоӣ, вақте ки маводҳои наво пайдо мешаванд, ки тадқиқоти онҳо имкон медиҳад, ҳолатҳои наво ошқор карда шаванд, таъин карда мешавад.

Мувофиқи қисми 2 моддаи 220КМҚ ҚТ дар ҳолати беасос будани ҳулосаи қоршинос ё ба миён омадани шубҳа оид ба дурустии он экспертизаи такрорӣ таъин намудан мумкин аст, ки гузаронидани он ба қоршинос ё қоршиносони дигар супорида мешавад.

Аксаран экспертизаи такрорӣ аз ҷониби комиссияи экспертҳо гузаронида мешавад ва ҳамчунин дар ин ҳолатҳо кушиш карда мешавад, ки комиссияи экспертҳо аз ҳисоби экспертони дигар муассисаи эксперти интиҳоб карда шаванд. Экспертизаи такрорӣ воситаи таъсирноктарини баҳодиҳӣ ба асоснокии ҳулосаи эксперт мебошад, ҷунки он имкон медиҳад, ки дурустии усулҳои истифодашуда, асоснокии натиҷаҳои ба даст овардашуда аз наво санҷида шаванд.

Бинобар ин истифодаи экспертизаи такрорӣ дар ҳолатҳои мураккаб будани баҳодиҳии ҳулосаи эксперт ба манфиати кор аст.

Инчунин масъалаи дигаре, ки дар қонунгузорӣ пешбинӣ гардидааст вале аз нигоҳи илмӣ шубҳанок менамояд, ин ба ҳаракатҳои тафтишӣ дохил намудани азназаргузаронии ҳасад (экспертсия) мебошад. (м.184ҚМҶ ҚТ). Ҳангоми гузаронидани экспертсия аломати асосии ҳаракати тафтишӣ ба даст овардани маълумотҳои далелӣ ба назар намерасад. Бинобарин экспертсия бояд ҳамчун як шакли техникии азназаргузаронии ҳасад, таъини экспертиза ё ин ки нишондиҳи барои шинохтан бошад.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ фаҳмиши ягона оиди ҷамъоварии намунаҳо барои таҳқиқи муқоисавӣ вучӯд надорад. Баъзе муаллифон онро ҳамчун намуди мустақили ҳаракати тафтишӣ медонанд, баъзеи дигар бошанд ҳамчун ҳаракати муқофавӣ ба мақсади таъмини гузаронидани экспертизаи судӣ баҳо медиҳанд.

Гирифтани намунаҳо барои таҳқиқоти муқоисавӣ дар моддаи 215 ҚМҶ ҚТ пешбинӣ гардидааст. Дар қисми 4-и ҳамин мода бошад пешбинӣ гардидааст, ки агар гирифтани намунаҳо барои таҳқиқи муқоисавӣ қисми таҳқиқоти экспертиз бошад ин амал аз ҷониби қоршинос анҷом дода шуда, маълумот оиди ин дар ҳулоса оварда мешавад.

Гирифтани намунаҳо барои таҳқиқоти муқоисавӣ ва инчунин экспертсия низ самти бевоситаи ба даст овардани далелҳои надоранд. Намунаҳо барои таҳқиқоти муқоисавӣ далелҳои шайъӣ ба ҳисоб намераванд ва танҳо маводи ёрирасон барои муайян намудани айният ё фарқиати объектҳои экспертиза мебошанд. Гирифтани намунаҳо барои таҳқиқоти муқоисавӣ дар моддаи 215 ҚМҶ ҚТ яъне дар боби 24 ҚМҶ ҚТ “Экспертиза” пешбинӣ гардидааст, ки ин аз дахлдории гирифтани намунаҳо барои таҳқиқоти муқоисавӣ ба экспертиза шаҳодат медиҳад.

Ба ғайр аз ин дар қ.1 м.215 ҚМҶ ҚТ оид ба имконияти муфаттиш барои гирифтани намунаҳои дастнавис ё дигар намунаҳо барои таҳқиқоти муқоисавӣ пешбинӣ гардидааст, вале дар ин меёр номгуи пурра ё ин ки муқаммалтари ин намунаҳо пешбинӣ нагардидаанд. Гарчанде ки дар амалия гирифтани якҷанд намуди намунаҳо анъанавӣ гардидаанд ва аллакай метавон онҳоро дар қонунгузорӣ мустаҳкам намуд, аз ҷумла намунаҳои хун, оби даҳон, муй, пайи дандон, пайи ангуштони даст, ашёҳо ва маводҳои гуногун.

Инчунин ба сифати ҳолигии назаррас дар қонунгузории муқофавии ҷиноятӣ метавон, мавҷуд набудани мафҳуми гирифтани намунаҳо барои таҳқиқи муқоисавиро номбурд.

Дар қонунгузории муқофавии ҷиноятӣ ҳолигиҳо ва номуайяниҳои зиёд мавҷуданд, ки дар фаъолияти ҳамаҷузҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мушқилиҳоро ба вучуд меоранд. Ҳарчӣ зудтар бартараф намудани ин қамбудиҳо бешубҳа ба муқаммалгардии низомии ҳуқуқӣ ҷиноятӣ мавҷудбуда ва рушди иқтисодии иҷтимоӣ ва инкишофи сиёсии кишвар боис мегардад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо раъйпурсии умумихалқӣ) аз 06-11-1994. «Ганҷ», 2016.
2. Кодекси муқофавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ» аз 25 июли соли 2005, №102.
4. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.93 г., с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.08 г. № 6-ФКЗ, от 30.12.08 г. № 7-ФКЗ, от 05.02.14 г. № 2-ФКЗ, от 21.07.14 г. № 11-ФКЗ) // Рос. газ. – 1993. – 25 дек. (№ 237).
5. О государственной судебной-экспертной деятельности в Российской Федерации: федер. закон от 31.05.01 г. № 73-ФЗ (ред. от 25.11.13 г.) // Рос. газ. – 2001. – 5 июня (№ 106).
6. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: федер. закон от 18.12.01 г. №174-ФЗ (ред. от 21.07.14 г., с изм. и доп., вступ. в силу с 06.08.14 г.) // Рос. газ. – 2001. – 21 дек. (№ 249).

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ТАӢИН ВА ГУЗАРОНИДАНИ ЭКСПЕРТИЗАИ СУДӢ ДАР МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ ТИБҚӢ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ба сифати объектҳои таҳқиқот дар мақолаи мазкур масъалаҳои мубрами таъин ва гузаронидани экспертиза тибқи қонунгузории муқофавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад менамояд. Предмети таҳқиқот бошад ҷиҳатҳои гуногуни таъин ва гузаронидани экспертиза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қабилӣ таъин намудани экспертизаҳои такрорӣ, иловагӣ, қамплекси ва инчунин намудҳои алоҳидаи экспертиза мебошад. Дар мақола масъалаҳои мубрами таъин ва гузаронидани экспертизаи судӣ таҳлил ва ҷораҳо барои муқаммалгардонии онҳо пешниҳод қарда мешавад. Барои бартараф намудани ҳолигиҳои дар қонунгузории муқофавии

чиноятӣ ҷойдошта, дар ин самти фаъолият пешниҳодҳои асоснок қарда мешавад. Инчунин таҳлили муқоисавии баъзе ҷузъиётҳои қонунгузории амалқунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои таъин ва гузаронидани экспертизаи судӣ бо қонунгузории Федератсияи Россия таҳлили муқоисавӣ қарда мешавад.

Калидвожаҳо: экспертизаи судӣ, ҳаракатҳои тафтишӣ, фаъолияти экспертизаи судӣ, муфаттиш, таҳқиқбаранда, эксперт.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАЗНАЧЕНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКАСТАНА

Объектом исследования в данной статье являются актуальные проблемы назначения и производство экспертизы в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством Республики Таджикистан. Предметом исследования являются различные аспекты назначения и проведения экспертиз в Республике Таджикистан, такие как назначение повторных, дополнительных, комплексных экзаменов, а также отдельные виды экспертиз. В статье анализируются актуальные проблемы назначения и производства судебной экспертизы и предлагаются меры по совершенствованию этой работы. Вносятся предложения об устранении выявленных пробелов в уголовно-процессуальное законодательство в этой сфере работы. Также проведен сравнительный анализ некоторых деталей действующего законодательства Республики Таджикистан о назначении и проведении судебно-медицинской экспертизы с законодательством Российской Федерации.

Ключевые слова: судебная экспертиза, следственное действие, судебно-экспертная деятельность, следователь, дознаватель, эксперт.

ACTUAL PROBLEMS OF APPOINTMENT AND PRODUCTION OF FORENSIC EXPERTISE UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The object of research in this article is the actual problems of the appointment and production of expertise in accordance with the criminal procedure legislation of the Republic of Tajikistan. The subject of the study is various aspects of the appointment and conduct of examinations in the Republic of Tajikistan, such as the appointment of repeated, additional, complex examinations, as well as certain types of examinations. The article analyzes the current problems of the appointment and production of forensic expertise and suggests measures to improve this work. Proposals are made to eliminate the identified gaps in the criminal procedure legislation in this area of work. A comparative analysis of some details of the current legislation of the Republic of Tajikistan on the appointment and conduct of forensic medical examinations with the legislation of the Russian Federation was also carried out.

Keywords: forensic examination, investigative action, forensic expert activity, investigator, investigator, expert.

Сведения об авторе: *Сафарова Ф.Б.* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета.

Information about the author: *Safarova F. B.* – second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University.

АҲАМИЯТИ МУОҲИДОТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ҚАВОНИНИ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМӢИ АҶҒОНИСТОН

**Умархел Муҳаммаднавоб
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Мавзӯи пайвастан ба конвенсияҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ яке аз масоили баҳсбарангез барои бисёре аз кишварҳои исломӣ ва ба таври қуллӣ барои мамолики дорой низомҳои идеологии гуногун будааст. Аз як тараф, ҳузури фаъолони дар арсаҳои байналмилалӣ ин кишварҳоро водор мекунад, то илҳоқи худро ба муоҳидоти шинохташудаи байналмилалӣ эълон кунанд ва аз тарафи дигар, татбиқи иҷроӣ онҳо таоризоти ҷиддиро бо суннату фарҳанги маҳаллӣ ва ё мавозини идеологӣ ба вучуд меоваранд.

Афғонистон аз назари пайвастан ба созишномаҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Эълонии ҷаҳонии ҳуқуқи башар, Созишномаи манъи табъиз алайҳи занон, Конвенсияи ҳуқуқи маданӣ ва сиёсӣ ва монанди он собиқаи дурахшоне доштааст, аммо иҷроӣ амалӣ ва ворид сохтани маводи онҳо дар қавонини дохилии ин кишвар бо мушкилоти ҷиддӣ тавҷам будааст.

Тадвинқунандагони Қонуни асосии ҷадидаи Афғонистон таъкид мекунанд, ки қонуни ҷадид ба муоҳидот ва созишномаҳои байналмилалӣ, ки Афғонистон то кунун ба онҳо пайвастааст, эҳтироми хос дорад. Аммо қоршиносон муътақиданд, ки байни таахҳуди Афғонистон нисбат ба паймонҳои байналмилалӣ ва тақозоҳои мавҷуд ва маншаъ гирифта аз тафакқури суннатӣ дар ин кишвар танокӯзи бузург вучуд дорад.

Бисёре аз ҳуқуқдонон таъкид доранд, ки он чи дар қавонини дохилии Афғонистон бар уҳдаи гузошта шуда ва ба сурати мудавван дар наомадааст, монанди моддаи дувуми ин қонун бояд тадвин гардад, то имкони тафсирҳои мухталиф аз мавозини шаръӣ аз байн баравад ва аз сӯйи дигар эҷоди ислохот дар қавонини дохилӣ низ сарфи назар карда нашавад.

Ба назари онон, чунин иқдомоте таоризоти байни қавонини дохилии Афғонистон ва муоҳидоти байналмилалиро, ки ин кишвар ба онҳо пайваستاаст, хоҳиш хоҳад дод.

Афғонистон дар ҳоли ҳозир бо доштани як Қонуни асосии муосир, демократӣ ва қонуни ҳосе, ки дар мавриди созишномаҳо ва муоҳидоти байналмилалӣ дар ин авохир ба тасвиб расида дар бахши тааххудоти байналмилалӣ худ дорои қавоиди ҳосе аст ва метавонад дар бахши қабул ва татбиқи муоҳидоти байналмилалӣ ба таври равшан амалӣ намояд.

Нақши муоҳидоти байналмилалӣ дар Қонуни асосии Афғонистон. Давлатҳо, аз як тараф, дар қаламрави дохилӣ ва бар асоси риояи масолеҳи миллӣ ва мановфеи атҳои худ ба вазъи муқаррароти муайяне иқдом мекунанд ва аз тарафи дигар, бо инъикоди муоҳидоти дучониба ё чандҷониба талош мекунанд, то аз тариқи мувофиқати кутубӣ ва расмӣ давлатҳоро дар хусуси риояи ҳуқуқи атҳои худ ба даст оваранд. Аз ин рӯ, муоҳидоти мазкур гоҳе таҳти таъсир ва усули қавоиди пазируфташудаи ҳуқуқи байналмилалӣ қарор мегиранд. Ба таври мисол, бинобар асли ҳокимияти миллӣ, ҳар давлат ҳақ дорад бар асоси масолеҳи ҷомеаи худ муассисот ва амволи мутааллиқ ба афрод ва ашхоси ҳуқуқи хусусиро дар қаламрави худ миллӣ эълон намояд, аммо дар амал лозим аст қавоиди ҳуқуқи байналмилалӣ умумиро дар хусуси эътибори байналмилалӣ миллӣ қардани амволу муассисоти мутааллиқ ба ҳориҷиҳо ва пардохти ғаромат ба соҳибони амвол муроот кунад [5, с. 49].

Қонуни асосии Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон ба муоҳидоту созишномаҳои байналмилалӣ арзиши ҳосе қоиладар аст ва дар бахшҳои мухталиф онро риоя мекунанд.

Қонуни асосӣ бунёд ва асоси дастгоҳи ҳуқуқии кишвар ва усули мавозини мундариҷ дар он дорои олитарин қуввати ҳуқуқӣ мебошанд. Аз ҳамин ҷост, ки робитаи миёни ҳуқуқи байналмилалӣ ва Қонуни асосӣ аз аҳамияти вижа бархӯрдор аст. Ҳамон тавре ки Қонуни асосӣ қарорӣ танзими муносиботи байналмилалиро надорад, ҳуқуқи байналмилалӣ низ наметавонад равобити иҷтимоии дохили давлатро бидуни иҷозати ҳуқуқи миллӣ танзим кунад. Барои ин ки ноҳинҷорҳои ҳуқуқи байналмилалӣ битавонанд муносиботи дохили кишварро ба иштироки ашхоси ҳақиқӣ ва ашхоси ҳуқуқӣ танзим намоянд, бояд онон дар низоми ҳуқуқии кишвар дохил шаванд ва ба ҷузъе аз ҳуқуқи миллӣ мубаддал гарданд. Дар ғайри он, мақомоти давлатӣ, мақомоти қазоӣ, шаҳрвандон ва ашхоси ҳуқуқӣ наметавонанд аз он ба ҳайси манбаъ истифода кунанд.

Дар Қонуни асосии ҷадид ба ҳуқуқи байналмилалӣ тавваҷуҳи ҳосса зоҳир намудааст. Ҳам дар муқаддима ва ҳам дар моддаҳои 6, 7, 8, 28, 57, 58, 121 аз Маншури Милали Муттаҳид, Эълонии ҷаҳонии ҳуқуқи башар ва созишномаҳои байналмилалӣ, ки Афғонистон ба онҳо пайваستاаст, бо эҳтирому иззат ёд шудааст: «Давлат Маншури Милали Муттаҳид, муоҳидоти байнулдувал ва созишномаҳои байналмилалиро, ки Афғонистон ба он мулҳақ шудааст ва Эълонии ҷаҳонии ҳуқуқи башарро риоя мекунанд».

Шояд метавон гуфт, ки ин модда бо риояи қавонини байналмилалӣ онро ҷузъе аз ҳуқуқи миллӣ сохтааст, ҳамон тавре ки дар бисёр кишварҳои ҷаҳон ҳуқуқи байналмилалӣ ҷузъе аз ҳуқуқи кишвар ба ҳисоб меояд. Аммо аз назари банди, қалимаи риоя дар ин модда бисёр ом аст ва танҳо як ҷиҳати масъаларо метавонад равшан кунад, ки ҷанбаи байналмилалӣ масъала аст ва он ин ки давлатро дар қиблаи таҳаққуқи тааххудоташ дар робита бо ҷомеаи байналмилалӣ мукаллаф месозад. Тааххуди давлат барои риояи муоҳидоти байналмилалӣ, ки дар ин модда зикр шудааст, ба ин маъно нест, ки қавоиди он барои истифодаи шаҳрвандон ҳозир ва омодаанд ва ҷузъе аз низоми ҳуқуқии Афғонистон шудаанд. Аз ин рӯ, барои афрод ҳуқуқ ва вазоиби эҷод мекунанд ва дар сурати нақзи он фарди мутазаърир метавонад ба истинод ба он дар баробари додгоҳ додхост кунад [6].

Афғонистон ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, аз ҷумлаи аввалин кишварҳои мебошад, ки Маншури Милали Муттаҳидро қабул намудааст. Аз ҷонибе ҳам, кишвари Афғонистон дар сатҳи байналмилалӣ худро муттаҳид ба риоя ва эҳтироми созишномаҳои меҳонад, ки ба он мулҳақ ва онро имзо намудааст [1, с. 91].

Моддаи ҳафтуми Қонуни асосии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон чунин муқаррар намудааст: «Давлат Маншури Милали Муттаҳид, муоҳидоти байнулдувал ва созишномаҳои байналмилалиро, ки Афғонистон ба он мулҳақ шудааст ва Эъломияи ҷаҳонии ҳуқуқи башарро риоя мекунад» [2].

Дар ин маврид моддаи 21 Кодекси ҷазои Афғонистон чунин муқаррар қадааст: «Ҳар гоҳ коркуни Милали Муттаҳид ё коркуни созмони байналмилалӣ дигар ё намояндаи сиёсии давлати хориҷӣ муртакиби ҷурме гардад, ки аҳкоми ин қонун болои вай қобили татбиқ бошад, бо онҳо мутобиқи муоҳидоти байналдувал ва созишномаҳои байналмилалӣ, ки мавқуф имтиёзот ва масуниятҳои коркунону намояндагони мутазаққираро танзим менамояд ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ба он мулҳақ гардидааст, рафтор сурат мегирад» [4].

Дар ин маврид моддаи 31 ва 32 Қонуни маданияи Афғонистон чунин муқаррар кардааст: «Аҳкоми мундариҷи маводи қаблӣ ин қисмат дар сурате ноғиз мебошад, ки муҳолифи он ҳукми дигаре дар қонуни ихтисосӣ ё муоҳидаи байналдувал, ки дар Афғонистон ноғиз аст, набошад. Ва ё ҳар гоҳ дар мавриди танозӯи қавонини ҳукмӣ дар маводи қаблӣ ин қонун мавҷуд набошад, қавонини ҳуқуқи байналдували хусусӣ татбиқ мегардад [3].

Риояи Маншури Милали Муттаҳид. Маншури Милали Муттаҳид 26 июни соли 1945 аз тарафи намояндагони давлатҳои Милали Муттаҳид дар шаҳри Сан-Франсискои Иёлоти Муттаҳидаи Амрико имзо гардида, дорои 19 фасл ва 111 модда буда, матн он ба забонҳои ҷинӣ, фаронсавӣ, русӣ, англисӣ ва испанӣ тартиб гардидааст.

Мутунӣ мазкур дорои эътибори мусовӣ доништа шуда, нақл ё рӯнавишти он барои он идда кишварҳои ҷаҳон, ки ин маншурро имзо намудаанд, фиристода шудааст.

Аз он ҷо ки Ҷумҳурии Исломии Афғонистон аз ҷумлаи аъзои собиқадору вафодори ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад, муқаллаф аст, то маншур ё асосномаи онро, ки имзо намуда, ба он побандӣ дошта ва аҳкоми онро риоя ва амалӣ намояд [1, с.91-92].

Риояи эъломияи ҷаҳонии ҳуқуқи башар ва созишномаҳои байналмилалӣ. Тибқи ҳукми моддаи ҳафтуми Қонуни асосии Афғонистон, давлат Эъломияи ҷаҳонии ҳуқуқи башар ва созишномаҳои байналмилалиро, ки ба онҳо илҳоқ намудааст, риоя менамояд.

Умдатарин созишномаҳо ва эъломияҳое, ки Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ба он илҳоқ намудааст, иборатанд аз:

1. Эъломияи ҷаҳонии ҳуқуқи башар, ки 10 декабри соли 1948 аз тарафи Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид тасвиб гардида, дорои 30 модда мебошад.

2. Эъломияи исломии ҳуқуқи башар, 12 муҳаррами соли 1411 ҳиҷрии қамарӣ дар иҷлосияи Вузари умури хориҷии Созмони Конфронси Исломи дар Қоҳира тасвиб гардидааст. Ин эъломия дорои 25 модда мебошад.

3. Эъломияи ҷаҳонии ҳуқуқи кӯдак, 20 ноябри соли 1959 аз тарафи Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид тайи даҳ асл ба тасвиб расидааст.

4. Муқовалаи байналмилалӣ рафъи ҳар навъ таъъизи наҷодӣ, 21 декабри соли 1965 милодӣ дар Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ба тасвиб расидааст, ки шомили 25 модда мебошад.

5. Протоколи ихтиёрии марбут ба созишномаи байналмилалӣ ҳуқуқи маданӣ ва сиёсӣ, 16 декабри соли 1966 дар Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид имзо ва ба тасвиб расидааст.

6. Созишномаи байналмилалӣ ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки 16 декабри соли 1966 дар Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид тайи 31 модда ба тасвиб расидааст.

7. Созишномаи байналмилалӣ ҳуқуқи маданӣ ва сиёсӣ, 16 декабри соли 1966 дар Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ба тасвиб расида, аз 35 модда иборат аст.

8. Конвенсияи рафъи кулли таъъизот алайҳи занон, 18 декабри соли 1979 дар Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ба тасвиб расидааст ва шомили 30 модда мебошад.

9. Конвенсияи ҳуқуқи атфол, 20 ноябри соли 1984 тайи 54 модда дар Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид тасвиб гардидааст [1, 92-93].

Ба манзури амалӣ намудани маводи ин конвенсияҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ ва назорат аз вазъияти ҳуқуқи башар дар Ҷумҳурии Исломии

Афғонистон комиссияе ба номи Комиссияи мустақили ҳуқуқи башар эҷод гардидааст, ки ба таври мустақилона ҷаъолият мекунад.

Муоҳидоти байнидавлатӣ. Ин муоҳидот шомили созишномаҳо ва қарордодҳои мебошад, ки миёни ду ё якчанд кишвар мунъақид мегардад. Имзокунандагони ин муоҳидот муқаллафанд, то ин муоҳидотро мавриди тавҷаҳ қарор диҳанд ва риоя намоянд. Тафовут надорад, ки ин муоҳидот аз тарафи кадом шахс ё режими сиёсии як кишвар бо сарони кишвари дигар мунъақид шудаанд.

Дар ин маврид моддаи нухуми Қонуни муоҳидот ва созишномаҳои байналмилалӣ чунин муқаррар кардааст:

А) Муоҳидот ва созишномаҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои зайл баъд аз таъйиди Шӯрои вазирон, тасдиқи Шӯрои миллӣ ва тавшеҳи раиси ҷумҳур мавриди амал қарор мегиранд.

1. Муоҳидаи муторака (хатми ҷанг); 2. Муоҳидаи таъйин ва тасбит сарҳадот; 3. Муоҳидаи барқарории равобити ҳориҷӣ, дӯстӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ; 4. Муоҳидаи адами тавассул ба қувва ва таҷовуз; 5. Муоҳидаи таъсиси созмони байналмилалӣ; 6. Муоҳидае, ки эҷоби таъдиди қонуни нофиҷро намояд; 7. Муоҳидаи мавқуфи ҳуқуқи атбоъ; 8. Муоҳидаи эъто ё аҳзи қарз ё эътои муофиҷтҳои молиётӣ ва маҳсулоти ғумрукӣ; 9. Муоҳидаи истирдоди муттаҳамин ва маҳкумин ва ҳамкориҳои қазой; 10. созишномаҳои байналмилалӣ (қонвенсияҳо) ва протоқолҳои мунзимаи он; 11. муоҳидот ва мувофиқатномаҳои амниятӣ; 12. муоҳидот ва мувофиқатномаҳои иқтисодӣ; 13. соир муоҳидоте, ки ба муқтазои муқтаво ва моҳият эҷоби тасдиқи Шӯрои миллиро намоянд.

Б) Ёддоштҳои тафохум, мувофиқатномаҳо ва қарордодҳои сода ва иҷроӣ, ки ба таҳхиси Вазорати умури ҳориҷӣ эҷоби тасдиқи Шӯрои миллиро наменамоянд, аз тарафи Шӯрои вазирон тасвиб ва маръиулиҷро мегарданд.

Аз ин рӯ, замоне ки Ҷумҳурии Исломии Афғонистон муоҳидоту созишномаҳои байналмилалиро ба асоси ҳукми моддаи фавқ ба имзо мерасонад, фарқ намекунад, ки кадом шахс ё режими сиёсӣ дар он замон ҳоким буда, дар ин кишвар билистисно қобили татбиқ аст. Дар ҳар ҳол, давлатҳои имзокунанда мутааххид ба иҷрои он доништа мешаванд. Бинобар ин, тибқи муқаррароти моддаи мазкур ва моддаи ҳафтуми Қонуни асосӣ, давлати Ҷумҳурии Исломии Афғонистон муқаллаф ба риояи муоҳидоти мунъақида бо соир кишварҳо доништа мешавад [1, с.93].

Риояи созишномаҳои байналмилалӣ. Мавриди зикр аст, ки кишвари мо ба аксари созишномаҳо ва қонвенсияҳои байналмилалӣ ҳамроҳ гардидааст. Саволе, ки дар ин маврид ба миён меояд, ин аст, ки ҳар гоҳ аҳкоми Ёломиаи ҷаҳонии ҳуқуқи башар, созишномаҳо ва қонвенсияҳои байналмилалӣ муғойири ҳукми моддаи сеюми Қонуни асосӣ бошад, дар он сурат ҷӣ гуна бояд амал намуд. Кишварҳои ҷаҳон, ҳосатан кишварҳои исломӣ, ки ба созишномаҳо ва қонвенсияҳои байналмилалӣ ҳамроҳ мешаванд, дар мавриди баъзе аз аҳкоми он захирахое ба худ ихтисос медиҳанд. Дар ин ҳолат мушкили амалӣ пайдо намешавад. Бинобар ин, дар сурате ки давлати Афғонистон ҳангоми илҳоқ, тасвиб ва имзои ин созишномаҳо ва қонвенсияҳо захираи худро дар мавориде лозим дошта бошад, тавре ки аҳкоми муғойири дини исломро бар худ қобили татбиқ надонад, мушкиле ба миён нахоҳад омад. Зеро давлат, то он ҷо муқаллаф ба риояи аҳкоми ин созишномаҳо ва қонвенсияҳо доништа мешавад, ки онҳо дар муғойират бо аҳкоми дини ислом қарор надошта бошанд.

Нуктаи дигари қобили тааммул дар ин маврид он аст, ки тибқи ҳукми моддаи сеюми Қонуни асосӣ ҳеҷ қонун наметавонад муҳолифи муътақидоти аҳкоми дини муқаддаси ислом бошад. Аз ҷониби дигар, давлат муқаллаф ба риояи Ёломиаи ҷаҳонии ҳуқуқи башар ва ҳам дар созишномаҳои байналмилалӣ доништа шудааст. Дар ҳоле ки ҳам дар Ёломиаи ҷаҳонии ҳуқуқи башар ва ҳам дар созишномаҳои ҷаҳонӣ маводе вуҷуд дорад, ки бо аҳкоми дини муқаддаси ислом дар тазод қарор дорад. Ҳар гоҳ дар ин моддаи Қонуни асосӣ риояи Ёломиаи ҷаҳонии ҳуқуқи башар ва созишномаҳои байналмилалӣ вобаста бар адами муҳолифат ва муғойирати он бо аҳкоми дини муқаддаси ислом баён мешуд, мушкиле надошт, аммо бо ин вазъ ду моддаи фавқ ба навъе дар тазод қарор мегирад ва суолотеро ба миён меорад. Дар ин сурат ягона роҳи ҳал дар замони илҳоқ ва тасвиби созишномаҳои мазкур дар назар гирифта шудани нуктаи мазкур мебошад.

Нуктаи дигаре, ки дар ин робита дар Қонуни асосӣ ба он ишора нашудааст, мавзӯи муғойирати созишномаҳо ва қонвенсияҳои байналмилалӣ бо Қонуни асосӣ ва дигар қавонин аст. Дар сурати тазоди муоҳидот ва созишномаҳои байналмилалӣ бо аҳкоми Қонуни асосӣ, асли қабул шудан ин хоҳад буд, ки ба

Қонуни асосӣ афзалият дода шавад. Дар сурати бурузи ихтилоф баррасии мутобиқати муоҳидоти байналмилалӣ ва созишномаҳо бо Қонуни асосӣ аз салоҳиятҳои ситраи маҳкама доништа шудааст.

Ҳар гоҳ аҳкоми созишномаҳои байналмилалӣ бо аҳкоми қавонин дар муғойрат воқеъ шавад, Қонуни асосӣ сукут ихтиёр намудааст. Дар Қонуни асосии соли 1366 ва 1369 дар моддаи 145 чунин зикр шуда буд: «Дар сурате ки муоҳидот ё созишномаҳои байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Афғонистон онро ақд ё ба он илҳок намуда, муғойри аҳкоми қавонини Ҷумҳурии Афғонистон бошад, ба муоҳидаи байналмилалӣ ва созишнома рӯҳи дода мешавад».

Бо назардошти ин амр, ки тасвиби қавонину созишномаҳо ва муоҳидоти байналмилалӣ аз салоҳияти Шӯрои миллӣ мебошад, Шӯрои миллӣ салоҳият дорад, то дар мавриди рафъи чунин таноқуз тасмим иттиҳоз намояд [1, с.93-95].

АДАБИЁТ

1. Расулӣ Муҳаммадшарф. Таҳлилу нақди Қонуни асосии Афғонистон. – Кобул: Саид, 1388. Чопи аввал.
2. Қонуни асосии Ҷумҳурии Исломи Афғонистон. Қаридаи расмӣ №818. – 1382.
3. Қонуни маданияи Ҷумҳурии Исломи Афғонистон. Қаридаи расмӣ №353. – 1355.
4. Кодекси ҳазои Ҷумҳурии Исломи Афғонистон. Қаридаи расмӣ №1260. – 1396.
5. Носеҳ Валимуҳаммад. Ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ. – Кобул: Саид, 1393. Чопи дувум.
6. www.firouzkoh.com

АҲАМИЯТИ МУОҲИДОТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ҚАВОНИНИ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АФҒОНИСТОН

Ба таври куллӣ метавон гуфт, ки Қонуни асосӣ ва тамомии қавонин, ки дар Афғонистон ба тасвиб мерасанд, ба муоҳидот ва созишномаҳои байналмилалӣ, ки Афғонистон онро имзо намуда ва ё ба он мулҳақ аст, арзиш коил мебошад. Дар қавонин тасвиби қавонин дар Афғонистон қонунгузорон дар мароҳили мухталифи қонунгузорӣ созишномаҳо ва муоҳидоти байналмилалиро дар назар гирифта, риоя мекунанд. Агар ба қавонини ин кишвар тавҷаҳҳу намоем, новобаста аз Қонуни асосӣ ва қавонини одӣ, дастуроте, ки аз тарафи Созмони Милалӣ Муттаҳид ба кишварҳо сурат гирифтаанд, дар назар гирифта шудаанд. Яъне, дар бахшҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, озодиҳои умумӣ иқтисодӣ ва дигар бахшҳо дастуроти ин созмонро дар назар гирифтаанд. Аз тарафи дигар, дастуроти дигари созмонҳои байналмилалӣ, ки дар бахшҳои мухталиф фаъолият доранд ва Афғонистон узвияти онҳо дорад, дастуроти онро мепазирад, монанди ин ки дар бахшҳои пулӣ ва молӣ тибқи дастуроти созмони IMF ва дигар созмонҳо, ки дар ин замина фаъолият мекунанд, амал намояд. Дар заминаи озодиҳои башар, монанди озодии баён, озодиҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ, ба дастурамалҳои созмонҳои ҳуқуқи башарӣ, созмони иҷтимоӣ ва иқтисодии Созмони Милал ва дигар созмонҳо, ки Афғонистон узвияти онро дорад, онҳо риоя мекунанд. Дар бахшҳои мутааддиди дигар, монанди транзит, тичорат, сармоягузорӣ, ҳукуматдорӣ ва дигар бахшҳо дар ин кишвар тасомими созмонҳои байналмилалӣ дар назар гирифта мешаванд ва амалӣ мегарданд. Аз ин рӯ, дар Ҷумҳурии Исломи Афғонистон тақрибан дар тамомии қавонин, ки ба тасвиб мерасанд, мутобиқати онҳо ба муоҳидот ва созишномаҳои байналмилалӣ месанҷанд, то таноқуз бо муқаррароти онҳо нашошта бошанд. Аҳён, агар қавонин таноқуз миёни қонуни дохилӣ ва муоҳидаи байналмилалӣ, ки Афғонистон онро қабул намуда бошад, вучуд дошта бошад, маводи қонуни мазкур дорои эътибор намебошад. Ба ин асос гуфта метавонем, ки муоҳидоту созишномаҳои байналмилалӣ дар қавонини Афғонистон дорои аҳамияти хосса мебошанд.

Қалидвожаҳо: Ҷумҳурии Исломи Афғонистон, муоҳидаи байналмилалӣ, созишномаҳои байналмилалӣ, қавонини одӣ, Маншури Милалӣ Муттаҳид, эълонҳои байналмилалӣ.

ВАЖНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ В ЗАКОНАХ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ АФГАНИСТАН

В целом, можно сказать, что основным законом и все другие законы, которые принимаются в Афганистане, международные законы и международные соглашения имеют большую ценность в Афганистане. На момент принятия закона законодательные органы соблюдают законы, учитывая разные периоды законодательства соглашений и международных соглашений. Если обращать внимание на законы этой страны, независимо от основного и простого закона, имеются в виду инструкции, взятые из Организации Объединенных Наций во все страны. То есть имеется в виду инструкции данной организации в политических и социальных секторах, в общей экономической свободе и других секторах. С другой стороны, другие инструкции международных организаций, действующих в разных секторах в Афганистане, будут принимать свои руководящие принципы как в соответствии с инструкцией IMF и другими организациями. На основе человеческой свободы, таких как свобода слова, экономической и политической свободы, наблюдения за правозащитными организациями, социально-экономическими организациями Организации Объединенных Наций и других организаций. В других секторах, такие как транзит, бизнес, инвестиции, управление и другие секторы осуществляются решения международных организаций в этой стране. Поэтому во всех законах, которые принимаются в Исламской Республике Афганистан, проверяются их соответствия с международными соглашениями, чтобы не имелись никакие несоответствия. Иногда, если обнаружится какое-либо несоответствие между внутренним законом и международными соглашениями принятыми афганцами, считаются не действительными. В связи с этим можно сказать, что международные соглашения имеют особое значение в Афганистане.

Ключевые слова: Исламская Республика Афганистан, международные соглашения, обычное право, международные законы, международные декларации.

THE IMPORTANCE OF INTERNATIONAL TREATIES IN THE LAW OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF AFGHANISTAN

In general, it can be said that the basic law and all other laws that are adopted in Afghanistan, International Laws and International Agreements are of great value in Afghanistan. At the time of the adoption of the law, the legislative bodies comply with the laws, taking into account the different periods of Legislation Agreements and International Agreements. If we pay attention to the laws of this country, regardless of the basic and simple law, we are referring to the instructions taken from the United Nations to all countries. That is, it refers to the instructions of this organization in the political and social sectors, in the general economic freedom and other sectors. On the other hand, other guidelines of international organizations operating in different sectors in Afghanistan will adopt their guidelines as per the guidelines of the IMF and other organizations. Based on human freedom, such as freedom of speech, economic and political freedom, surveillance of human rights organizations, socio-economic organizations of the United Nations and other organizations. In other sectors, such as transit, business, investment, management and other sectors, decisions of international organizations are implemented in this country. Therefore, all laws that are adopted in the Islamic Republic of Afghanistan are checked for their compliance with international agreements, so that there are no inconsistencies. Sometimes, if there is any discrepancy between the domestic law and the international agreements adopted by the Afghans, they are considered invalid. In this regard, we can say that International Agreements are of particular importance in Afghanistan.

Keywords: Islamic Republic of Afghanistan, International Agreements, Customary Law, International Law, International Declaration.

Сведения об авторе: Умархел Мухаммаднавоб – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета. Тел.: 000 55 55 81

Information about the author: Umarkhel Muammadnavob – second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University. Phone: 000 55 55 81

ФУНКСИЯИ ПЕШГИРИКУНАНДАИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

Хайров М. Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ функсияи пешгирикунандаи ҷавобгарии ҳуқуқиро амалӣ менамояд. Функсияи пешгирикунандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ бевосита бо вазифаи ҳимояи қонун ва вазифаҳои муқаррар карда мешавад, ки давлат дар соҳаи ҳифзи тартибот ва аз ҳаёти ҷомеа дур кардани муносибатҳои зараровари зиддиҷамъиятӣ мегузорад. Т.Н. Радко бештар шаклҳои ҳоси амалишавии функсияи ҳифзи ҳуқуқро ҷудо мекунад: муқаррар кардани намуд ва андозаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ; муқаррар намудани манъкуниҳо барои содир кардани ҷиноятҳо ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо; муайян кардан (тартиб додан) -и ҳуқуқвайронкуниҳо, ки содир шудани онҳо дар натиҷаи амалҳои таркибҳои ғайриқонунии субъектҳои ҳуқуқ барои ба ҷавобгарии қонунӣ кашидани онҳо асос мебошад; муқаррар намудани робитаи мушаххаси ҳуқуқӣ байни субъектҳои ҳуқуқ [1].

Бо эҷоди як меъёри манъкунанда, давлат модели муносибатҳои ҳуқуқиро, ки дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии ба вучуд меоянд, месозад. Худи мавҷудияти меъёр ба пешгирии пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқӣ равона шудааст менависад П. Х. Халфина[2]. Аз ин рӯ, худи мавҷудияти волоияти қонун, на қисми алоҳидаи он (санксияҳо) аллакай пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳоро амалӣ менамояд. Ҳар кадоме аз моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ дорои ду дастур мебошад. Якум, таъсир расонидан ба иродаи шаҳрвандон, ки самти арзишашон таҳриф шудааст, ба ин маъно, ки тавассути қонуни ҷиноятӣ манъи маҷбур кардани онҳо ба амалҳои ғайриқонуни.

Дуюм, дар сурати вайрон кардани манъкунӣ, ки дар як меъёри мушаххаси ҳуқуқӣ ҷиноятӣ мавҷуд аст, нисбати шахси вайронкунандаи он татбиқ карда мешавад, санксияи дар ин меъёр муқарраршуда. Ин ҷанбаи дигари амали функсияи пешгирикунандаи ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад, ки иборат аз таъсир расонидан ба муҳолифони эҳтимолии муносибатҳои иҷтимоии дар ҷомеа буда мебошад. Ин ҷанбаи пешгирӣ ба мушкилоти пешгирии хусусии ҷавобгарии ҷиноятӣ наздиктар аст.

Дар баъзе ҳолатҳо, худи ҷазо субъетро аз имконияти содир кардани ҳуқуқвайронкунии маҳрум мекунад, аммо ба назар чунин мерасад, ки танҳо ин имконоти таъсиррасонии пешгирикунандаро ба ҷинояткор маҳдуд намекунад.

Шакли ҳатмии давлатии татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ бо ўҳдадории ҷинояткор дар мубориза бо оқибатҳои номатлубе, ки аз сабаби содир кардани ҷиноят бармеоянд, бо эътимод, иҷрои ҷазо ва доғи судӣ алоқаманд аст.

Далели маҳкумият ба шуури ҷинояткор таъсир мерасонад, ўро водор мекунад, ки дар бораи рафтори ғайриқонунии худ фикр кунад. Мо гуфта метавонем, ки ин марҳилаи ибтидоии татбиқи таъсири профилактикии хусусӣ ба рафтори субъект мебошад. Чунин ба назар мерасад, ки вазифаи маҳкумкунӣ дар таъсири ибтидоӣ ба ҳавасмандкунӣ, системаи арзишҳо, ниёзҳои шахси вайронкунандаи қонуни ҷиноятӣ мебошад.

Чанбаи дигари амали пешгирикунӣ хусусӣ ба он марбут аст, ки шахси дорои доғи судӣ, дар сурати содир шудани ҷинояти нав, ба ҷазои сахттар кашида хоҳад шуд.

Аммо, ба андешаи ман, фаъолияти пешгирӣ танҳо бо ин маҳдуд намешавад. Он бо табиғи рафтори мусбати пас аз ҷиноят, яъне бо шакли ихтиёрии татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ зич алоқаманд аст. Дар ин радиф моддаи 79 Кодекси ҷиноятӣ асосҳои пеш аз мўҳлат озод кардан аз адои ҷазоро муқаррар мекунад.

Функсияи пешгирикунанда бо меъёрҳои муқаррар карда мешавад, ки заминаҳо ва шароити озодшавӣ аз ҷавобгариро дар қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ муқаррар мекунад. Чунин меъёрҳо дар қонунгузорӣ пешбинӣ шудаанд. 75-78 қонуни ҷиноятӣ. Тавре А.Б. Сахаров: "Усули ҳавасмандгардонии танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ ба андозаи бештар бо иҷрои вазифаҳои пешгирикунандаи қонунгузории ҷиноятӣ алоқаманд аст, зеро бар хилофи усули ҷазо, он пурра ба таъмини маҳз ҳамин ҳадаф равона шудааст[3].

Гарчанде ки ин меъёрҳо аллакай бо ҷинояти содиршуда сару кордоранд, мусаллам аст, ки рафтори мусбии ҷинояткор, ки таҳти таъсири ин меъёрҳо ба амал омадааст, равона карда шудааст кам кардани зарари расонидашуда ё барои ошкор сохтани шарикони дигари ҷиноят. Қонуни иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ба қонуни ҷиноятӣ тобеъ буда, ҳадафи онро ислоҳи маҳкумшудагон ва пешгирии содир намудани ҷиноятҳои навро аз ҷониби маҳкумшудагон ва шахсони дигар таъин мекунад. Қонуни иҷрои ҷазо пешгирии ҷиноятро дар се самти ба ҳам алоқаманд пешбинӣ мекунад: а) тарбиявӣ; б) режим; в) ташкилӣ ва идоракунӣ 1. Дар татбиқи пешгирӣ ба меъёрҳои танзимкунандаи низом ва масъулияти маҳкумшудагон аҳамияти махсус дода мешавад. Ғайр аз ин, дар байни олимони дар бораи мундариҷа ва мустақилияти функсияи пешгирикунанда ягонагӣ вучуд надорад.

Н.С. Малейн таъсири пешгирикунанда, пешгирикунанда ва тарбиявии масъулияти моликиятро ба як вазифа - ҳавасмандгардонӣ меорад[4]. В.В. Васкин, Н.И. Овчинников, Л.Н. Рогович вазифаи тарбиявии ҷавобгарии шаҳрвандиро фарқ мекунад, аммо дар асл, ҳангоми тавсиф кардани мундариҷа онҳо дар бораи таъсири пешгирикунандаи он сўҳбат мекунад[5]. Дар ҳамин ҳол, Б.Т. Базылев қайд кард, ки "ниҳоди масъулият дар қонун пеш аз ҳама вазифаи пешгирии умумии ҳуқуқвайронкуниҳоро иҷро мекунад" [6].

Дигар олимоне, ки мушкилоти вазифаҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро меомўзанд, ду вазифаи ҷавобгарии шаҳрвандиро ба як вазифа муттаҳид намуда, онро чунин меноманд: пешгирикунанда (тарбиявӣ) 4; пешгирикунанда ва тарбиявӣ 5; тарбиявӣ ва пешгирикунандаб; ҳавасмандкунанда (огоҳӣ).

Дар адабиёти ҳуқуқии шаҳрвандӣ инчунин қайд карда мешавад, ки се вазифа ба як вазифа ҳамроҳ мешаванд: тарбиявӣ, пешгирикунанда ва ҷазо. Ба андешаи ман, ин дудилагӣ (сегона) аз он сабаб ба амал омадааст, ки вазифаҳои масъулияти шаҳрвандӣ бо ҳам зич алоқаманданд, ҳамдигарро пурра мекунад ва метавонанд ҳамзамон амал кунанд.

Дар ҳақиқат, бо роҳи ҳавасмандгардонии рафтори қонунӣ, ташаккули ангеҷаҳои зарурии рафтор, қонунгузор ҳамзамон қонуншиканиро пешгирӣ мекунад ва шаҳрвандонро тарбия мекунад. Бояд қайд кард, ки дар баъзе асарҳо чунин «ошuftагӣ» вучуд надорад ва бевосита вазифаи пешгирикунанда ё пешгирикунандаи масъулияти шаҳрвандӣ номида мешавад. Мафҳумҳои "ҷазо", "пешгирикунанда" -и вазифаҳои масъулият барои дақиқ муайян кардани чанбаҳои таъсири институти ҷавобгарии шаҳрвандӣ истифода мешаванд ва омехтагии онҳо

боиси мушкилии фаҳмиши возеҳи назариявии самтҳои таъсири масъулияти шаҳрвандӣ мегардад. Қонунҳои ҷиноӣ на танҳо ҷазоҳоро, ки нисбати маҳкумшуда татбиқ кардан мумкин аст, балки чораҳои ҳавасмандгардониро низ пешбинӣ мекунад. Меъёрҳои ҳавасмандгардонии қонуни ҷиноятӣ вазифаи ҳавасмандгардониро иҷро мекунад, қайд мекунад А.Ф. Грей. Чунин меъёрҳо ифодаи равшани мустақамкунии қонунгузории шакли ихтиёрии татбиқи масъулияти ҳуқуқӣ мебошанд. Онҳо самти зарурии рафтори субъекти масъулиятро муқаррар намуда, ҳамчун ҳавасмандкунандаи рафтори мусбат баромад мекунад ва аз ин рӯ, ба содир кардани ҷиноят субъекти масъулиятро бозмедоранд.

Дар баробари ин, маълумот дар бораи истифодаи чораҳои ҳавасмандгардонӣ ба дигар маҳкумшудагон низ таъсир мерасонад.

Дар илми ҳуқуқи шаҳрвандӣ ба вазифаҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ, вазифаҳои қонунгузории шаҳрвандӣ ва вазифаҳои шартномаи ҳуқуқи шаҳрвандӣ диққати калон дода мешуд. Бисёре аз асарҳо ба вазифаҳои муҷозоти шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ бахшида шудаанд, аммо барои муаллифоне, ки татбиқи санксияро бо масъулият мефаҳманд, вазифаҳои таҳримот ҳамчун вазифаи масъулият амал мекунад[7].

Дар илми ҳуқуқи шаҳрвандӣ ба нақши ҳавасмандкунӣ тавассути татбиқи чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ эътибори махсус дода шуд. Ҳамзамон, дар асл, сухан на танҳо дар бораи ҳавасмандгардонӣ, балки дар бораи пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо низ мерафт, зеро тавассути ҳавасмандгардонӣ таъсири пешгирикунанда ба даст овардан мумкин аст.

Тавре ки дар адабиёти ҳуқуқии ҷиноятӣ, моҳияти пешгирӣ дар қонуни шаҳрвандӣ аксар вақт ба таҳдиде, ки дар санксияҳои қонуни шаҳрвандӣ мавҷуд аст, кам карда мешавад.

Фаҳмиши возеҳи талаботи ба ӯ пешниҳодшуда аз ҷониби шахс аллакай худ кафолати пешгирии ҳуқуқвайронкунии шаҳрвандӣ мебошад. Е.А. Суханов як қатор кодексҳои шаҳрвандии кишварҳои хориҷиро таҳлил намуда қайд кард, ки танзими масъулият барои расонидани зарари молумулкӣ на аз муайян кардани шароити пайдоиши он, балки бо муқаррар намудани ӯҳдадорӣ умумии рафтори дуруст ва ӯҳдадорӣ пешгирӣ ва кам кардани он оғоз меёбад зарари наздик омадаистода[8].

Ин ҳолат бори дигар аҳамияти диспозитсияро дар танзими муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо таъкид мекунад. Э.В. Черных қайд мекунад, ки "масъулияти оинномавӣ вазифаи созанда ва танзими иҷро мекунад, ин намунаи (сохтор, модел) рафтори воқеан масъулиятнок ва дурусти дар волеияти қонун муқарраршуда мебошад, ки субъектҳои ҳуқуқро роҳнамоӣ мекунад ва аз ин рӯ асосӣ аст" ва агар он варианти зарурии рафторро муқаррар мекунад, бинобар ин, инчунин вазифаи пешгирикунандаро иҷро мекунад[9].

Чунин ба назар мерасад, ки огоҳии ин талабот аз ҷониби субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ марҳилаи ибтидоии амали пешгирикунанда мебошад, ки на бо роҳи манфӣ, балки бо усули мусбат, бо ёрии шакли ихтиёрии татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ сурат мегирад. Алоқии ҳуқуқии давлат бо субъектҳои масъулият аз лаҳзаи оғози амали меъёрҳои ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад. Масъулият рафтори субъектҳоро ба самти дуруст равона мекунад ва бо ин роҳ содир шудани ҷиноятҳоро пешгирӣ мекунад. Дар меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳар қадар равшантар ва возеҳтар бошанд, танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва татбиқи пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ҳамон қадар самарабахштар аст.

Таҳлили фасли 4-ум (намудҳои алоҳидаи ӯҳдадорӣ) -и Кодекси граҷдани Чумхурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки аввал қонунгузор доираи ӯҳдадорӣҳои субъектҳои масъулиятро таҳия намуда, сипас аллакай оқибатҳои номатлуби иҷро накардани ӯҳдадорӣҳоро нишон медиҳад. Диспозитсияи қоидаҳои шаҳрвандӣ субъетро водор мекунад, ки қонунӣ амал кунад. Ин як навъ усули мусбати (ихтиёрии) иҷрои вазифаи пешгирикунанда мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқии шаҳрвандӣ ба ҳавасмандгардонии рафтор тавассути масъулият диққати ҷиддӣ дода мешавад. Ҳавасмандгардонии рафтори қонунӣ тавассути масъулияти шаҳрвандӣ иштирокчиёни гардиши шаҳрвандиро интизом мекунад ва онҳоро барои саривақт ва дуруст иҷро кардани ӯҳдадорӣҳои худ ташвиқ мекунад.

Ин муқаррарот ба рисолаи қаблан пешниҳодшуда таъкид мекунад, ки тавассути ҳавасмандкунӣ ба субъектҳои масъулият таъсири пешгирикунанда имконпазир аст. Бо вучуди ин, функсияи пешгирикунанда бо дигар вазифаҳои масъулияти шаҳрвандӣ шабеҳ нест ва ба ҳавасмандгардонии рафтори қонунӣ шабеҳ нест, гарчанде ки он бо он алоқамандии зич дорад.

Пешгирӣ ва ҳавасмандгардонӣ барои ноил шудан ба ҳадафи пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо равона карда шудаанд ва бо ҳам алоқаманданд. Аммо, функсияи пешгирикунанда мустақил аст ва омезиши он бо ҳавасмандгардонӣ ё тарбия ва ҳатто бештар бо функсияи ҷазо маъно надорад, зеро инҳо усулҳои ҳосил таъсиррасонии субъектҳои масъулият доранд.

Амалисозии вазифаи пешгирикунандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ бидуни иҷрои дурусти вазифаҳои худ аз ҷониби кормандони мақомоти хифзи ҳуқуқ ва дигар хизматчиёни давлатӣ тасаввурнопазир аст. Мақсади умумии пешгирикунандаи ҷазои маъмурӣ инчунин бо иҷрои онҳо таъмин карда мешавад.

Қонунгузор вазифаи мубориза бо ҷинояткорӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳоро дар назди мақомоти хифзи ҳуқуқ мегузорад. Ин вазифаҳо таҳия карда шудаанд: дар м. 2 Қонуни ҚТ "Дар бораи милисия" 4; дар Қонуни конституционии ҚТ "Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон" 5 (м. 11); дар Қонуни ҚТ "Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ" 6 (м. 2); дар Кодекси андозаи ҚТ.

Ҳамин тавр, роҳҳои татбиқи вазифаи пешгирикунандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ инҳоянд: муқаррар намудани ӯҳдадорӣ оид ба риояи дастурҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ тавассути таҳияи ҳуқуқвайронкуниҳо, ки самти рафтори субъектҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро муқаррар мекунад; татбиқи дастурҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ (рафтори қонунӣ), зеро таъсири иттилоотии рафтори қонунӣ вучуд дорад; таъсири иттилоотӣ аз ҷониби санқсияи меъёри ҳуқуқӣ (таҳдиди истифодаи ҷораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ); таъсири иттилоотӣ ба қисми амалияи истифодаи қонунгузорӣ дар бораи ҷавобгарии ҳуқуқӣ; татбиқи санқсияҳои манфии меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки рафтори субъектро ба самти зарурӣ равона мекунад ё ўро аз имконияти воқеии содир намудани ҷинояти нав маҳрум мекунад; муқаррар намудани меъёрҳои ҳавасмандгардонӣ, амалисозии ҳам ихтиёрдории меъёри ҳавасмандгардонӣ ва ҳам мучозоти он; ба шаҳрвандон додани ҳуқуқ ба ҳимояи зарурӣ, ҳабси ҷинояткор ва татбиқи ин ҳуқуқҳо.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳам пешгирии умумӣ ва ҳам хусусиро анҷом медиҳад.

Вазифаҳои пешгирикунандаи намудҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо ҳам вобастагӣ доранд. Ин вобастагии мутақобила дар он зоҳир мешавад, ки пешгирии ҳуқуқвайронкунии шаҳрвандӣ метавонад пешгирии ҳуқуқвайронкунии ҷиноӣ ё ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва ғ.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, ман чунин мешуморам, ки вазифаи пешгирикунандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ самти таъсири ҳуқуқии меъёрҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба рафтори субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки аз ҷойивазкунии рафтори зиддиҷамъиятии онҳо (воқеъ ё таҳминӣ) иборат аст.

АДАБИЁТ

1. Радько Т.Н. Функции социалистического общенародного права. Саратов, 1967. С.17.
2. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношение. М.: Юрид. лит., 1974.С.34.
3. Сахаров А.Б. Методы уголовно-правового регулирования общественных отношений// Методологические проблемы правового регулирования общественных отношений. М.: 1989. С.30
4. Малеин Н.С. Проблемы имущественной ответственности хозяйственных органов: Автореф. дис....канд. юрид. наук. М., 1969. С. 9
5. Васильев В.В., Овчинников Н.И., Рогович Л.Н. Гражданско-правовая ответственность. Владивосток, 1988. С.13-14.
6. Базылев Б.Т. Ответственность в советском праве. Красноярск, 1977. С.66.
7. Вопленко Н.Н. Сущность, принципы и функции права. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 1998. С.49.
8. Суханов Е.А. Превентивная функция имущественной ответственности// Советское государство и право. 1982. № 6. С. 50-51.
9. Черных Е.В. Роль юридической ответственности в осуществлении правовой политики России (материалы круглого стола)//Правоведение. 1997. № 4. С. 174.

ФУНКСИЯИ ПЕШГИРИКУНАНДАИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

Дар мақолаи мазкур яке аз функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқ аст, мавриди таҳқиқ қарор медиҳем. Ҷавобгари ҳуқуқӣ намуди ҷавобгарӣ ё масъулияти шахс дар назди ҷомеа, оила, ҷиғатҳои ӯ, коллективҳои истифода мешаванд. Ва пеш аз ҳама дар ин мақола мафҳум ва хусусияти функцияи пешгирикунандаи ҷавобгари ҳуқуқӣ, ки онро функцияи огоҳсозӣ ҳам меноманд, инчунин паҳлуҳои функцияи пешгирикунандаи ҷавобгари ҳуқуқӣ ва асосҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ, мақсад ва намудҳои он низ таҳлил карда мешавад. Мисоли он шуда метавонад фарқиати функцияи мазкур аз функцияҳои ҳуқуқбарқароркунӣ, функцияи ҷазодихӣ, функцияи тарбиявӣ, функцияи муҳофизавӣ ва танзимӣ мебошад.

Калидвожаҳо: ҷавобгари ҳуқуқӣ, функцияи пешгирикунандаи ҷавобгари ҳуқуқӣ, функцияи ҳифзи ҳуқуқ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, вазифаи маҳкумкунӣ, усули ҳавасмандгардонӣ, ангеҷаҳои зарурии рафтор, ҷавобгари қонунӣ, амалҳои таркибҳои ғайриқонунӣ, меъёри манъкунанда, амалҳои ғайриқонунӣ, ниҳоди масъулият дар қонун.

ФУНКЦИИ ПО ПРЕДОТВРАЩЕНИЮ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

В данной статье исследуется одна из функций юридического ответчика. И, прежде всего, в данной статье анализируются понятие и сущность превентивной функции юридической ответственности, которую еще называют предупредительной функцией, а также аспекты превентивной функции юридической ответственности и основы юридической ответственности, ее цель и виды. Примером этого может быть отличие этой функции от функций правоохранительных органов, функции наказания, функции обучения, функции защиты и регулирования.

Ключевые слова: юридическая ответственность, превентивная функция правоохранительных органов, правоохранительная функция, правоотношения, обвинительная функция, метод стимулирования, необходимые мотивы поведения, юридическая ответственность, действия противоправных составляющих, запрещающая норма, противоправные действия, институт ответственности в законе.

FUNCTIONS TO PREVENT LEGAL LIABILITY

This article explores one of the functions of a legal defendant. And, first of all, this article analyzes the concept and essence of the preventive function of legal responsibility, which is also called the preventive function, as well as aspects of the preventive function of legal responsibility and the basis of legal responsibility, its purpose and types. An example of this is the difference between this function and the functions of law enforcement, the function of punishment, the function of training, the function of protection and regulation.

Keywords: legal responsibility, preventive function of law enforcement agencies, law enforcement function, legal relations, accusatory function, incentive method, necessary motives of behavior, legal responsibility, actions of illegal components, prohibiting norm, illegal actions, institution of responsibility in the law.

Сведения об авторе: *Хайров Мухаммад Кудбиддинович* – магистрант 2-го курса очного отделения юридического факультета Таджикского национального университета Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Буни-Хисорак, тел.: **900 44 08 08**

Information about the author: *Khayrov Muhammad Kudbiddinovich* – 2nd year Master's student of the full-time Department of the Faculty of Law of the Tajik National University of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni-Hisorak Street, tel.: **900 44 08 08**

НАМУДҲОИ АМАЛҲОИ ТАҒТИШОТӢ: КОҒТУКОВ ВА ЁҒТА ГИРИҒТАН

Хоҷаев А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Коғтуков ин амали тағтишотие мебошад, ки аз маҷбуран муоина намудани манзил, бино, маҳал, шахси муайян ва объектҳои дигар, бо мақсади ёфта гирифтани пайҳо, олооти ҷиноят, ҷизҳои киматноки бо роҳи ҷинояткорона бадастовардашуда ва дигар предмету ҳуҷжатҳое, ки барои тағтиши ҷиноят аҳамият доранд, иборат аст.

Барои коғтуков мавҷуд будани маълумоти кофӣ дар бораи тахмини он ки дар ягон бино ё ягон ҷой ё дар ягон шахс мумкин аст олооти ҷиноят, ашёҳо, ҳуҷжатҳо ё ҷизҳои арзишманди барои парванда аҳамиятнок мавҷуд бошад, асос мегардад. Инчунин, мумкин аст коғтуков бо мақсади ошкор намудани шахси ҷустуҷӯшаванда ва ҷасад гузаронида шавад 1.С. 858.

Коғтуковро аз азназаргузаронӣ бояд фарқ кард. Ҳарчанд мақсади коғтуков қисман бо мақсади азназаргузаронӣ мутобикат кунад, онҳо аз ҳамдигар тафовут доранд. Ба монанди азназаргузаронӣ, коғтуков низ барои ёфтан, зикр намудан ва гирифтани объектҳои барои парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта равона карда

шудааст. Ҳангоми кофтуков объектҳои онро предметҳо, ҳуҷҷатҳо ва ҳасад ташкил медиҳанд.

Дар азназаргузаронӣ бошад, ба ғайр аз объектҳои зикршуда, мумкин аст пайҳои ҷиноят ва шароити ҷои ҳодиса муқаррар карда шаванд.

Кофтуков ва дарёфт кардан бо қарори асоснок аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурор бо иҷозати суд, судья гузаронида мешавад 2. С.269. Дар ҳолатҳои истисно, ҳангоми мавҷуд будани ҳавфи воқеӣ, ки объектҳои ҷустуҷӯшаванда ва ё дарёфташаванда аз сабаби сари вақт ошкор накардан гум ё вайрон карда мешавад ё ба мақсадҳои ҷиноятӣ истифода мегардад ё шахси ҷустуҷӯшаванда пинҳон мешавад, мумкин аст бе иҷозати суд, судья кофтуков гузаронида дар ин бора дар давоми 24 соат ба суд маълумоти ҳаттӣ пешниҳод карда мешавад. Кофтуков ва ёфта гирифтани бо иштироки шахсони ҳолис ва дар ҳолатҳои зарурӣ бо иштироки мутахассис ва тарҷумон сурат мегирад.

Кофтуков аз рӯи қоидаҳои умумии амалҳои тафтишотӣ гузаронида шуда, дар баробари ин дорои як қатор хусусиятҳо низ мебошад:

а) пеш аз оғози кофтуков таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурор шахсони манфиатдорро бо қарори гузаронидани кофтуков шинос мекунад.

б) то оғози кофтуков таҳқиқбаранда ё муфаттиш пешниҳод мекунад, ки ашё ва ҳуҷҷатҳои барои парванда аҳамиятнок ихтиёран супурда шаванд. Агар онҳо ихтиёран супурда шаванд ва ҳавфи нӣҳон кардани ашё ва ҳуҷҷатҳои гирифташаванда аз байн равад, кофтукови минбаъда қатъ карда мешавад.3. С.65.

в) ҳангоми кофтуков мумкин аст қулфи бино ва анбори маҳкам, ба шарте, ки соҳиби он аз ихтиёран қушодан саркашӣ кунад, маҷбуран қушода мешавад. Бе зарурат ба вайрон кардани қулфи дар ва дигар ашё иҷозат дода намешавад.

г) ҳангоми дарёфт кардани ашё ва ҳуҷҷатҳои ҷустуҷӯшаванда таҳқиқбаранда, муфаттиш онҳоро маҷбурӣ меситонанд.

Намудҳои кофтуков аз рӯи омилҳои гуногун фарқ карда мешавад.

Ҷунонҷӣ, аз рӯи объектҳои кофтуков кофтукови шахсӣ, кофтукови бино, кофтукови қитъаи маҳал, кофтукови нақлиёт ва ғайра фарқ карда мешаванд. Инчунин, вобаста ба пайдарҳамии гузаронидани кофтуков кофтукови ибтидоӣ ва кофтукови такрориро ҷудо мекунад 4. С. 73-79..

Яке аз намудҳои паҳнғаштаи кофтуков ин кофтукови шахс мебошад. Прокурор, таҳқиқбаранда, муфаттиш ҳуқуқ доранд бо мақсади ошкор ва гирифтани ашё ва ҳуҷҷатҳо, ки шояд дар бадан, либос ё асбобу анҷоми шахс мавҷуд аст, кофтукови шахсиро анҷом диҳанд.

Ҳангоми дастгир намудани шахс ё ба ҳабс гирифтани инчунин ҳангоми будани асосҳои қофӣ, бо таҳмини он ки шахси дар бино ё дигар ҷой ҳузурдошта, ки дар он ҷо кофтуков сурат мегирад, ҳуҷҷатҳо ё ашёи барои парванда аҳамиятнокро пинҳон намудааст, кофтукови шахсиро бе қарори махсус анҷом додан мумкин аст.

Кофтукови шахсӣ танҳо аз ҷониби шахси бо кофтуковшаванда ҳамҷинс ва бо иштироки шахсони ҳолис ва мутахассисони ҳамҷинс анҷом дода мешавад.

Амали тафтишотӣ дигар, ки бо кофтуков алоқаманд мебошад, ёфта гирифтани ном дошта он дар м.м. 191-192,194 КМҚ ҚТ муқаррар карда шудааст. Ёфта гирифтани ин амали тафтишотӣ мебошад, ки дар ёфта гирифтани предмет ва ҳуҷҷатҳои барои парванда аҳамиятдошта, агар дар қучо ва дар дасти қӣ будани онҳо аниқ маълум бошад, ифода меёбад.

Ёфта гирифтани аз кофтуков ҷунин фарқ мекунад, ки дар ҷараёни гузаронидани он предметҳои муайяне, ки ҷои нигоҳдории онҳо пешакӣ маълум аст, гирифта мешаванд. Яъне ҳангоми ёфта гирифтани, дар фарқият аз кофтуков, элементҳои амалҳои ҷустуҷӯӣ дида намешавад. Лекин, ёфта гирифтани бе гузаронидани кофтуков имконнопазир аст.

Дарёфт кардан аз рӯи қоидаҳои умумӣ ва махсус бо кофтуков монанд буда, дар баробари ин онҳо дорои хусусиятҳои зерин мебошанд:

а) кофтуков ва дарёфт кардан дар манзили истиқоматӣ бо иштироки шахси болиғи истиқоматкунандаи он анҷом дода мешавад. Дар сурати имконнопазирӣ ҳозир шудани ӯ, кофтуков ва дарёфт кардан дар ҳузури намояндагони ташкилоти манзилию коммуналӣ ё маъмурияти маҳаллӣ анҷом дода мешавад.

б) кофтуков ва дарёфт кардан дар бинои корхонаю ташкилот ва муассиса бо иштироки намоёндагони онҳо ва мақомоти худидораи маҳаллӣ анҷом дода мешавад.

в) кофтуков ва дарёфт кардан дар биное, ки намоёндагони дипломатӣ ишғол кардаанд, инчунин дар манзиле, ки онҳо бо оилашон зиндагӣ доранд, танҳо бо хоҳиш ё ризои намоёндаи дипломатӣ ва дар ҳузури онҳо анҷом дода мешавад. Ризои намоёндаи дипломатӣ ба воситаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифта мешавад. Ҳангоми кофтуков иштироки прокурор ва намоёндаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмист.

г) таҳқиқбаранда ва муфаттиш вазифадоранд барои ғош накардани маълумоти дахлдори ҳаёти шахсии онҳое, ки дар ин бино зиндагӣ мекунанд ва ё шахсони дигари ҳангоми кофтуков ва дарёфт кардан ошкоршуда чораҳо зарурӣ андешанд.

д) ҳангоми кофтуков ё дарёфт кардан таҳқиқбаранда ва муфаттиш бояд он ашё ва ҳуҷҷатҳоро гиранд, ки ба парванда муносибат доранд. Агар дар вақти кофтуков ё дарёфт кардан ашё ва ҳуҷҷатҳое, ки барои муомилот манъ шудааст ошкор гарданд, сарфи назар аз алоқамандӣ бо парвандаи ҷиноятӣ бояд гирифта шаванд.

е) ашёҳо ва ҳуҷҷатҳои гирифташуда ба шахсони ҳолис ва дигар иштирокчиён нишон дода шуда, ҳангоми зарурат дар ҷои кофтуков ё ёфта гирифтани бастубанд ва мӯҳр карда, бо имзои муфаттиш ва шахсони ҳолис тасдиқ карда мешаванд.

Нусхаи протоколи кофтуков ва дарёфт кардан бо гирифтани забонхат ба шахсе, ки кофтуков шудааст ё аъзои болиғи оилаи ӯ ва дар сурати ҳозир набудани онҳо ба намоёндаи ташкилоти истифодаи манзил ё мақомоти худидоракунии маҳаллӣ супурда мешавад. Агар кофтуков ё дарёфт кардан дар корхона, муассиса ё ташкилот сурат гирифта бошад, нусхаи протокол бо гирифтани забонхат ба намоёндагони онҳо супурда мешавад.

Ҳабси муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол мешаванд, ғуш ва сабт кардани ғуфтуғу

Мутобиқи қ. 1 м. 23 Конституцияи ҚТ ҳуқуқи ҳар як шахс ба маҳрамияти мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобирот таъмин карда мешавад. Маҳдуд кардани ҳуқуқи шаҳрвандон ба маҳрамияти мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти телеграфӣ ё дигар муҳобиротро танҳо дар асоси қарори суд ё судя бо таъя ба м. 195-196 КМҚ ҚТ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25 март соли 2011 мумкин аст. Бояд қайд намуд, ки дар ин маврид танҳо маҳрамияти мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти телеграфӣ ё дигар муҳобироти шаҳрвандон вайрон карда мешавад, ки барои тафтиши парвандаи ҷиноятӣ, пешгирии ҷиноятҳо, дастгир намудани ҷинояткорон, аҳамият доранд.

Ҳамин тавр, КМҚ ҚТ дар м. 195 муқаррар намудааст, ки ҳангоми мавҷуд будани асосҳо барои таҳмини он, ки мактуб, телеграмма, радиогарма, баста, фиришта ва дигар муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол мешаванд дорои маълумот, ҳуҷҷат ё ашёи барои парванда аҳамиятнок мебошанд, онҳоро таҳти ҳабс қарор додан мумкин аст.

Объекти амали мазкурро муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ, хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва почта интиқол мешаванд, ташкил медиҳанд. Ҳабси муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол мешаванд, аз назаргузаронӣ ва дарёфт карда гирифтани онҳо танҳо бо иҷозати суд, судя анҷом дода мешавад.

Қоидаҳои амалӣ намудани ҳабси муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол мешаванд ҷунинанд:

а) барои амалӣ намудани амали мазкур муфаттиш ва таҳқиқбаранда қарори асоснок мебароранд.

б) муфаттиш аз назаргузаронӣ, ёфта гирифтани ва нусхабардории муросилоти боздошташудаи почта, хабарҳои телеграфи ва хабарҳои дигаре, ки тавассути

шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол мешаванд дар муассисаи алоқа бо иштироки ҳолисон аз ҳисоби кормандони ин муассиса мегузаронад.

в) дар ҳолатҳои зарурӣ барои иштирок дар азназаргузаронӣ ва ёфта гирифтани муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол мешаванд, мутахассиси дахлдор, инчунин тарҷумонро даъват намудан мумкин аст.

г) барои ҳар як азназаргузаронии муросилоти почта, хабарҳои телеграфи ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол мешаванд, аз ҷониби муфаттиш протокол тартиб дода мешавад. Дар протокол объектҳои зикршуда аз ҷониби кӣ ва чӣ гуна аз назар гузаронида, нусхабардорӣ шудааст ва ба унвони кӣ равона карда ё боздошта шудааст, бояд зикр карда шавад.

д) ҳаби муросилоти почта, хабарҳои телеграфи ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол мешаванд ҳангоми аз байн рафтани зарурат, вале дар ҳар ҳолат на дертар аз катъи парванда ё ба суд фиристондани он бекор карда мешавад.

Мавриди зикр аст, ки ғӯш ва сабт кардани гуфтугӯи телефонӣ дар боби 22 КМҚ ҚТ муқаррар карда шудааст. Дар қисмати танзими ғӯш ва сабт кардани гуфтугӯ дар боби мазкур ибораи «...ғӯш кардан ва сабти гуфтугӯи телефонӣ» истифода шудааст, ки ба мазмуни м. 196 КМҚ ҚТ «ғӯш ва сабт кардани гуфтугӯ», мувофиқат намекунад. Зеро дар номи боб сухан танҳо дар бораи ғӯш ва сабт кардани гуфтугӯи телефонӣ меравад, вале аз ном ва мазмуни м. 196 КМҚ ҚТ чунин бармеояд, ки он на танҳо ба ғӯш ва сабти гуфтугӯи телефонӣ, инчунин ба ғӯш ва сабти гуфтугӯ бо дигар воситаҳои алоқа низ равона карда шудааст.

Гуфтугӯи телефонӣ яке аз намудҳои гуфтугӯ бо истифода аз воситаҳои алоқа мебошад. Дар шароити муосир гуфтугӯ бо истифодаи шабакаи интернет васеъ паҳн шудааст, ки он низ яке аз намудҳои гуфтугӯ бо истифода аз воситаҳои алоқа мебошад. Яъне номи боби 22 КМҚ ҚТ дар қисмати танзими ғӯш ва сабти гуфтугӯ аз мазмуни моддаи 196 КМҚ ҚТ маҳдудтар аст, ки ин бояд дар оянда бартараф гардад.

Ғӯш ва сабт кардани гуфтугӯи телефонӣ танҳо оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ки бо ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин алоқаманданд, бо шарт мавҷуд будани асосҳои кофӣ барои тахмини он ки гуфтугӯи телефонии гумонбаршуда, айбдоршаванда ва дигар шахсон ё гуфтугӯ бо дигар воситаҳои алоқа, ки дорои маълумот дар бораи ҷиноят шуда метавонад ё дорои маълумоти барои парванда аҳамиятнок мебошанд, анҷом дода мешавад. Ҳангоми мавҷуд будани таҳдиди истифодаи зӯрварӣ, тамаъкорӣ ва дигар амали ҷиноятӣ нисбат ба ҷабрида, шохид ё аъзои оилаи онҳо, тибқи аризаи хаттии онҳо ё ҳангоми мавҷуд набудани чунин ариза тибқи дархости муфаттиш бо иҷозати суд, судя мумкин аст гуфтугӯе, ки тавассути телефонии онҳо ё ба воситаҳои дигари алоқа сурат мегирад ва сабти он анҷом дода шавад.

Қоидаҳои амалӣ намудани ғӯш ва сабт кардани гуфтугӯ чунинанд:

а) дар бораи зарурати ғӯш ва сабт кардани гуфтугӯ муфаттиш қарори асоснок мебарорад, ки дар он инҳо зикр мегарданд: парвандаи ҷиноятӣ ва асосҳое, ки тибқи онҳо ин амали тафтишӣ сурат мегирад; ному насаби шахсе, ки гуфтугӯи онҳо ғӯш карда мешавад; дар тӯли кадом мӯҳлат ғӯш ва сабт кардани гуфтугӯ гузаронида мешавад; муассисае, ки ба зиммааш воситаҳои техникии ғӯшкунӣ ва сабти гуфтугӯ вогузошта шудааст.

б) аз ҷониби муфаттиш ирсол намудани қарор ба суд. Дар сурати иҷозат додани суд ё судя, муфаттиш онро барои иҷро ба муассисаи дахлдор раво мекунад.

в) ғӯш ва сабт кардани гуфтугӯ ба мӯҳлати на бештар аз шаш моҳ муайян мешавад. Ҳангоми дар оянда зарур набудани ин чора, вале дар ҳама ҳолат на дертар аз катъи парванда ва ё ба суд раво кардани он ин амал бекор карда мешавад.

г) муфаттиш барои азназаргузаронӣ ва шунидани фонограмма онро бояд талаб карда гирад. Фонограмма дар шакли мӯҳршуда бо мактуб ба муфаттиш раво карда мешавад, ки дар он вақти оғоз ва хатми сабти гуфтугӯ ва таснифи зарурии техникийи воситаҳои татбиқшуда инъикос карда мешавад (қ. 6 м. 196 КМҚ ҚТ).

д) азназаргузаронӣ ва шунидани фонограмма аз ҷониби муфаттиш бо иштироки шахсони холис ва ҳангоми зарурат мутахассис, сурат мегирад. Дар ин бора протокол тартиб дода, дар он ҳамон қисми фонограмма, ки ба парванда дахл дорад, айнан оварда мешавад. Қисмати дахлдори фонограмма ба парванда замиа гардида, қисмате, ки ба парванда алоқаманд нест, пас аз эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм ё қатъи парванда нобуд карда мешавад-5. С.19-23..

Барои гуш ва сабт кардани ғайрикони гуфтугӯ ҚЧ ҚТ дар м. 146, яъне барои вайрон кардани маҳрамати мукотиба, сӯхбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти телеграфӣ ё дигар муҳобирот ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар намудааст.

АДАБИЁТ

1. Ожечев С.И., Шведова Ю.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: Наука, 2004.- С. 858.
2. Сотиволдиев Р. Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Душанбе: Эр-граф, 2018.
3. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. – М.: Эксмо, 1996. - С.269.
4. Комментарий к Федеральному закону «О прокуратуре Российской Федерации». – М., 1996. С.6.
5. Мелкумов В.Г. Функции советской прокуратуры; Прокурорский надзор в Российской Федерации //Под ред. А.А. Чувилева. – М. 1999. С.65.
6. Прокурорский надзор. /Под.ред. проф. Ю.Е. Вынокуров. – М., 2005. С.

НАМУДҲОИ АМАЛҲОИ ТАФТИШОТӢ, КОФТУКОВ ВА ЁФТА ГИРИФТАН

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аҳмияти намудҳои амалҳои тафтишотӣ ва фунсияҳои онҳо яъне давкаи амалҳои тафтишотӣ дар низомии тафтишот, таҳлил карда шудааст. Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ муаллиф кӯшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон яъне Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи амалҳои тафтишотӣ, истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанӣ хориҷӣ ва амалии ҳуқуқатбиккунӣ, мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор диҳад инчунин кӯшиш ба ҳарч додааст, ки дар байни ҳаракатҳои тафтишотӣ якҷанд намуди онро ба амали асосӣ тақсим намояд ва ба инҳам муайян гардидааст муаллифи ҷавон.

Калидвожаҳо: Кофтуков; амали тафтишотӣ; маҷбуран, муоина; манзил; бино, маҳал, ёфта гирифта, пайҳо, олоғи ҷиноят, ҷизҳои қиматнок, ҷиноятқорона, тафтиши ҷиноят, маълумоти кофӣ, таҳмин, арзишманд, шахси ҷустуҷушаванда, ҷасад, ҷои ҳодиса, азназаргузаронӣ, дарёфт кардан, дарёфтшаванда, тарҷумон, манфиатдор, таҳқиқбаранда, шахсони мансабдор, муфаттиш, протокол, гуфтугӯи телефонӣ, ҳамаҷониба, таҳлил, омӯзиш.

ВИД СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ. ОБЫСК И ИЗЯТИЕ.

В статье анализируется понятие и значение видов следственных действий и их функций, то есть место следственных действий в системе расследования. Учитывая важность темы, автор попытался проанализировать и изучить действующее законодательство Республики Таджикистан, то есть Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан в сфере следственных действий, использования юридической литературы отечественного и зарубежного производства. Ученые и правоприменительная практика между следственными действиями разделили его на несколько основных действий, а значит, и молодого автора.

Ключевые слова: Обыск, следственных действий, насильно, экспертиза; корпус; здание, место, находка, следы, орудие преступления, ценности, следы, преступник, уголовное расследование, достаточная информация, презумпция, ценное, разыскиваемое лицо, тело, место происхождения, осмотр, открытие, переводчик, следователь, должностные лица, беседа, анализ, субъект, объект, содержание, отношение, полномочия.

TYPE OF INVESTIGATIVE ACTIONS: SEARCH AND SEIZURE

The article analyzes the concept and meaning of the types of investigative actions and their functions, that is, the place of investigative actions in the investigation system. Given the importance of the topic, the author tried to analyze and study the current legislation of the Republic of Tajikistan, that is, the Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan in the field of investigative actions, the use of legal literature of domestic and foreign production. Scientists and law enforcement practice between investigative actions divided it into several main actions, and therefore, the young author.

Keywords: search, investigative actions, forcibly, examination; body; building, place, find, traces, instrument of crime, values, traces, criminal investigation, sufficient information, presumption, valuable, wanted person, body, scene of incident, inspection, discovery, translator, investigator, officials, conversation, analysis, subject, object, content, attitude, authority.

Сведения об авторе: *Ходжаев Афзалшох* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета

Information about the author: *Khojaev Afzalshoh* – Second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University.

ПРОКУРАТУРА ҲАМЧУН МАҚОМОТИ МАҚОМОТИ НАЗОРАТӢ ВА ВАЗИФАҲОИ ОН

Чамолов И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар адабиёт ва санадҳои ҳуқуқӣ намудҳои гуногуни функсияҳо мавҷуд аст. Масалан, функсияҳои ҳуқуқ, функсияҳои давлат функсияҳои мақомоти давлатӣ ва монанди инҳо. Аммо ҳамаи онҳо як чиз нестанд. Е.И. Козлова ва О.Е. Кутафин нишон медиҳанд, ки ҳамаи мақомоти давлатӣ низоми ягонаро ташкил медиҳанд, ки дар байни онҳо мақомоти прокуратура ҷои махсусро ишғол мекунад. Зеро мақомоти прокуратура дорои функсияҳои махсус аст

Ба маънои лингвистӣ функсия – ин вазифа, доираи фаъолият мебошад [1, с.858].

Дар назарияи давлат ва ҳуқуқ дар зери мафҳуми функсияи мақомоти давлатӣ самтҳои асосии фаъолияти мақомоти давлатӣ фаҳмида мешавад, ки бо мақсади иҷро ва амали намудани вазифаҳои дар назди онҳо гузошташуда роҳандозӣ мешавад [2, с.204-205].

Мафҳуми функсия дар қонун пешбинӣ нашудааст. Мафҳуми «функсия» дар таълимоти ҳуқуқшиносӣ, алалхусус ҳангоми омӯختани фанҳое, ки ҳислати амалӣ доранд, махсусан дар курси назорати прокурорӣ васеъ истифода карда мешавад. Мафҳуми «функсия» аз калимаи латинӣ “*funktio*” бармеояд ва маъноҳои зеринро дорад: «Иҷро кардани фаъолият», «амали кардани фаъолият», «таъин кардани фаъолият» ё худ «самти асосии фаъолият» [3, с.269].».

В.Г.Мелкумов функсияи мақомоти прокуратураро ҳамчун таъиноти иҷтимоии он баррасӣ менамояд. М.С.Шалумов дар зери мафҳуми функсияи мақомоти прокуратура таъинот ва ҷои онро дар низоми ҳуқуқмуҳофизавии давлат мефаҳмад [4, с.65].

Ю.И.Скуратов бошад, функсияи прокуратураро ҳамчун фаъолияти таъиноти иҷтимоии муайяншуда меҳисобад, ки дар вазифаҳои мақомоти прокуратура ифода шуда, бурдани предмети муайяншударо тавсиф медиҳад ва барои ҳал кардани ин вазифаҳо салоҳият ва воситаҳои ҳуқуқиро истифода мебарад. Чунин нуктаи назарро В.П. Рябцев низ ҷонибдорӣ мекунад.

Ю.Е.Вынокуров дар зери мафҳуми функсияи прокуратура намуди махсусгардонидашудаи фаъолияти давлатиро мефаҳмад [5, с.11].

Устод Искандаров З.Х. Дар зери мафҳуми функсияи мақомоти прокуратура самтҳои фаъолияти мақомоти прокуратураро мефаҳмад [6, с.70 - 72].

Функсияҳои прокуратура низ бо функсияҳои давлат, махсусан бо функсияҳои таъмини волоияти қонун, қонуният ва тартиботи ҳуқуқии давлат робитаи дутарафа доранд. Бинобар ин ба воситаи категорияи ҳуқуқии «функсия» сохтор, мазмун, ҳудуд ва дигар хусусиятҳои фаъолияти мақомоти прокуратура ошкор карда мешавад.

Категорияи асосии ҳуқуқие, ки имконият медиҳад, мазмун, сохтор, инчунин ҳудуди ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура ва мавқеи мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор карда шавад, функсияҳои мақомоти прокуратура мебошад. Аз ин рӯ, доништану муайян намудани мазмуни дақиқи функсия муҳим буда, зери ин истилоҳ самти асосии фаъолиятро мефаҳманд, ки маҳз таъиноти асосии прокуратура ба он равона карда шудааст.

Аммо на ҳамаи ин олимони мафҳуми онро ошкор менамоянд. Яке аз олимони соҳаи назорати прокурорӣ В.С.Тадевосян дар замони худ дар бораи функсияҳои прокуратура навишта буд. Ӯ дар зери функсияҳои прокуратура назорати умумӣ, назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки таҳқиқу тафтиши пешакиро ба амал мебароранд, назорати судӣ ва назорат аз болои ҷойҳои маҳрумӣ аз озодиро мефаҳмид [7, с.93-95].

А.Маленов ва В. Г. Лебединский дар бораи ҳафт функсияи мақомоти прокуратура навишта буданд, аз ҷумла дар бораи функсияи назорати конститусионии прокуратура, ки дар амалия ҳеҷ гоҳ мақомоти прокуратура дорои чунин функсия набуд [8, с.47-49].

Китоби С.Н. Назаров бо номи «Прокурорский надзор» («Назорати прокурорӣ») аз ду қисм иборат аст: «Функсияҳои назорати прокуратура» ва

«Дигар самтҳои фаъолияти прокуратура», аммо дар он мафҳуму моҳияти функсияҳои мақомоти прокуратура оварда нашудаанд ва муаллиф ду мафҳумро ба як маъно мефаҳмад [9].

Ҳангоми омӯзиши курси назорати прокурорӣ, ба ҷуз аз функсияву самтҳои асосии фаъолияти прокуратура, мафҳумҳои дигар ба мисли соҳаҳо ва зерсоҳаҳои назорати прокурорӣ, инчунин соҳаҳои қори мақомоти прокуратура мавриди истифода қарор мегиранд.

Пеш аз он, ки дар бораи функсияҳои мақомоти прокуратура гуфта гузарем, ба мо зарур аст, ки фарқияти функсияҳои прокуратура аз соҳаҳои назорати прокурорӣ ва самтҳои назорати прокурорӣ дида бароем. Зеро дар аксар мавридҳои функсияҳои мақомоти прокуратура аз соҳаҳои самтҳои назорати прокурорӣ фарқ карда нашуда, онҳо ба як маъно истифода бурда мешаванд.

Чудо қардани назорати прокурорӣ ба соҳаҳо ва самтҳо ба таври назариявӣ аз ҷониби С.Г. Даев, М.Н. Маршунов, М.П. Маляров асоснок карда шуда буданд ва ҳеҷ асосе ҷой надорад, ки аз он даст кашида шавад [10, с.73-79].

Дар назарияи назорати прокурорӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ, мафҳуми самтҳои асосии марбут ба назорати прокурорӣ, ҳамчун фаъолияти мустақили давлатӣ ба шумор рафта, бештар ба соҳаҳои назорати прокурорӣ алоқамандӣ дорад.

Самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура, аз маҷмӯи қоидаҳои рафторе иборат мебошанд, ки тибқи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба расмӣ даровардашуда, предмети ба танзимдорӣ, субъекту объекти он мазмунӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ, салоҳият ва санадҳои эътиноии ҳудро доранд, ки ҷун соҳаи назорати прокурорӣ фаҳмида мешаванд.

Вобаста ба самтҳои алоҳида ва соҳаи назорати прокурорӣ Прокурори генералии Тоҷикистон Ю.А. Раҳмон ҷунин ибрази ақида менамоянд: Самтҳои алоҳидаи назорати прокурорӣ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошанд, ки муносибатҳои сифатан яхелаи назорати прокурориро ба танзим дароварда, аз лиҳози предмет, субъект ва объект, мазмуну маҳаки ҳуқуқӣ, санадҳои таъсиррасонии прокурорӣ фарқ мекунад.

Вакте, ки соҳаи назорати прокурорӣ меғунд, маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқиро мефаҳманд, ки як самти фаъолияти прокурориро пурра ва ҳама тарафа ба танзим даровардааст [11, с. 80-81].

Самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура қисми таркибии функсияҳо, доираи муайяни фаъолияти мақомоти прокуратура мебошад, ки бо предмет, метод вазифаҳо, ваколатҳо ва воситаҳои ҳуқуқӣ тавсиф дода мешавад.

Қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон 11 самти фаъолияти мақомоти прокуратура дар моддаи 5 Қонуни конституционии Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Чумхурии Тоҷикистон» нишон додааст, ки аз инҳо иборатанд:

- назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Чумхурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияти онҳо, аз тарафи шахсони мансабдори онҳо, инчунин ба қонунҳо мутобиқ будани санадҳои ҳуқуқие, ки онҳо мебароранд;

- назорат ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки ҳамчун арзиши олий эътироф гардидаанд, аз тарафи ҳамаи сохторҳо ва шахсони мансабдоре, ки дар сархати якуми моддаи мазкур зикр шудаанд;

- назорат ба риоя ва иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мубориза мебаранд, инчунин мақомоте, ки бо фаъолияти оперативӣ ҷустуҷӯӣ, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ машғул мебошанд;

- ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, манфиати давлат, шаклҳои ғуноғуни моликияти давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар муҳофизати судӣ;

- назорат ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, ҳабси пешакӣ, ҳангоми иҷрои ҷазо ва дигар ҷораҳои дорои хусусияти маҷбуркунӣ, ки суд муқаррар мекунад;

- назорат ба риояи қонунҳо ҳангоми иҷрои ҳалномаҳои судӣ аз ҷониби иҷрочиёни суд ва дигар мақомоти ваколатдор;
- тафтишоти ҷиноятҳо;
- таҳияи чораҳои пешгирии ҷиноятҳо, мубориза бар зидди коррупсия, терроризм, экстремизм (ифротгарой) ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо яққоя бо дигар мақомоти давлатӣ, иштирок дар қори тақмили тавзеҳи қонунҳо;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ оид ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва пешгирии он ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо;
- иштирок дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби судҳо;
- эътироз, шикоят ва ариза овардан нисбати фармон, ҳалнома, ҳукм, таъинот ва қарорҳои судҳо, ки хилофи қонун мебошанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки аз рӯи моҳияти худ назорати прокурорӣ, яке аз функцияҳои мақомоти прокуратура ба ҳисоб рафта, ҳамчун намуди махсуси фаъолияти давлатӣ характери умумӣ дорад. Аммо новобаста аз ин, дар ҷараёни баамалбарории назорати прокурорӣ, функцияҳои мақомоти мазкур аз якдигар фарқ мекунанд.

Вобаста ба соҳаҳои назорати прокурорӣ лозим ба ёдоварист, ки маҳакҳои асосии ҷудо намудани назорати прокурорӣ ба соҳаҳо - объект ва предмети назорат, вазифаҳо ва ваколатҳои прокурор ба шумор мераванд, ки бобҳои алоҳидаи Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба соҳаҳои алоҳидаи назорати прокурорӣ бахшида шуда, дар бар гирандаи муқарраротҳои зерин мебошанд:

1. Боби 3 - назорати умумӣ, моддаҳои 23-29;
2. Боби 4 - назорат ба иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва таҳқиқ тафтишоти пешакиро ба амал мебароранд, моддаҳои 30-33;
3. Боби 5 - иштироки прокурор ҳангоми аз тарафи судҳо баррасӣ кардани парвандаҳо, моддаҳои 34-43;
4. Боби 6 - назорати прокурорӣ оид ба риояи иҷрои қонунҳо аз тарафи маъмурияти ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, маҳбусон, муассиса ва мақомоти иҷрокуандаи ҷазои ҷиноятӣ, чораҳои маҷбурии таъинкардаи суд, моддаҳои 44-46;
5. Боби 7 - ҳамкории байналмилалӣ ҳуқуқи прокуратура оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, мубориза бо ҷинояткорӣ ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо, моддаҳои 47-52.

Акнун бармегардем ба мафҳуми функцияҳои мақомоти прокуратура. Функцияҳои мақомоти прокуратура яке аз истилоҳҳои асосии назарияи назорати прокурорӣ ба ҳисоб рафта, аз ҷониби олимони зиёди соҳаи мазкур мавриди таҳлилу баррасӣ гирифтааст ва оиди он дар байни олимони нуқтаҳои назари гуногун вучуд дорад. Пас саволе ба вучуд меояд, ки дар зери мафҳуми функцияи прокуратура чӣ бояд фаҳмида шавад?

В.Н. Григорев; А.В. Победин; В.Н. Яшин; В.Н. Калинин; функцияи прокуратураро чунин таъриф медиҳанд: функцияи прокуратура – ин самтҳои бо қонун пешбинишудаи фаъолияти мақомоти прокуратура мебошад, ки таъиноти иҷтимоӣ - таърихӣ онро муайян намуда ва мавҷудияти бурдани мавзӯи муайянро тавсиф медиҳад ва барои ҳал кардани вазифаҳои дар назди ин мақомот гузошташуда равона карда шудааст [12, с.19-23].

Мафҳуми функцияҳои прокуратура дар адабиёти ҳуқуқӣ, хусусан дар курси назорати прокурорӣ истифода бурда мешавад. Ин мафҳум аз ҷониби олимони зиёди соҳаи мазкур мавриди таҳлилу тадқиқи илмӣ қарор гирифтааст ва оиди онҳо дар байни олимони гуногунандешӣ вучуд дорад.

Ба ақидаи мо, функцияҳои мақомоти прокуратура - ин самтҳои асосии фаъолияти прокуратура мебошанд, ки тавассути онҳо моҳият ва таъинот, мақсад, вазифаҳо, самтҳои афзалиятноки назорати прокурорӣ, ки барои таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ равона шуда, дар асоси назорати риояи дақиқ ва иҷрои яқхелаи қонунҳо дар ҳудуди муайян таъмин мешаванд.

Низомии функцияҳои мақомоти прокуратура дар Конституция, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дар Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ, граждани ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Ҳамзамон тибқи муқаррароти меъёрии моддаи 93-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон функцияи асосии мақомоти прокуратура - назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Тоҷикистон мебошад ва дар асоси моддаи 5-и Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон», ин назорат дар самтҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудудоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияти онҳо, аз тарафи шахсони мансабдори онҳо, инчунин ба қонунҳо мутобиқ будани санадҳои ҳуқуқие, ки онҳо мебароранд;

- назорат ба риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки ҳамчун арзиши олии эътироф гардидаанд, аз тарафи ҳамаи сохторҳо ва шахсони мансабдоре, ки дар сарҳати якуми моддаи мазкур зикр шудаанд;

- назорат ба риояи қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мубориза мебаранд, инчунин мақомоте, ки бо фаъолияти оперативӣ ҳамаҷуз, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ машғул мебошанд;

- назорат ба риояи қонунҳо ҳангоми иҷрои ҳалномаҳои судӣ аз ҷониби иҷроияи суд ва дигар мақомоти ваколатдор [13].

Қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ, ки аз Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад, функцияи риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунро ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ дар ҷараёни тафтишоти пешакӣ, таъкиботи ҷиноятӣ, инчунин таъминоти айбдоркунии давлатиро ҳангоми баррасии парванда дар суд пешбинӣ намудааст.

Бо дар назардошти мафҳуми дар боло зикршуда ва таҳлили ҳамаҷонибаи қонунгузори соҳаи мазкур оиди функцияҳои мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ метавон чунин ибрази андеша намуд, ки функцияи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон - ин самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура мебошанд, ки бо Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» бар расмият дароварда шуда, тавассути онҳо моҳият ва таъинот, мақсад, вазифаҳо, самтҳои афзалиятноки назорати прокурорӣ, ки барои таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ равона шуда, дар асоси назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Тоҷикистон таъмин карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Ожечев С.И., Шведова Ю.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: Наука, 2004. - С. 858.
2. Сотиволдиев Р. Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Душанбе: Эр-граф, 2018.
3. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. – М.: Эксмо, 1996. - С.269.
4. Комментарий к Федеральному закону «О прокуратуре Российской Федерации». – М., 1996. С.6. Мелкумов В.Г. Функции советской прокуратуры; Прокурорский надзор в Российской Федерации //Под ред. А.
7. Искандаров З. Х. Прокуратура и государственная защита прав и свобод человека и гражданина // Государство и право. Душанбе. 2005. №3 .
12. Прокурорский надзор: Учебник /В.Н. Григорьев, А.В. Победкин, В.Н. Яшин, А.Н. Калинин. – М.: Спарк, 2006. - С.19-23.
13. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Душанбе: Қонуният, 2005.

МАҲҶУМ ВА АҲАМИЯТИ ФУНКЦИЯҲОИ МАҚОМОТИ ПРОКУРАТУРА.

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аҳмияти функцияҳои мақомоти прокуратура таҳлил карда шудааст. Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ муаллиф қўшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи назорати прокурорӣ, истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанию хориҷӣ ва амалияи ҳуқуқтабиқкунӣ мафҳум ва аҳамияти функцияи асосии мақомоти прокуратураи Тоҷикистон – назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор диҳад.

Калидвожаҳо: функция; функцияи мақомоти прокуратура; инстансия ва аҳмияти назорати мақомоти прокуратура; ҳуқуқ; қонун; назорати прокурорӣ.

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЯ ФУНКЦИИ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ

Настоящая статья анализирует сущность и значение функции органов прокуратуры. Учитывая, важность предмета автор старался рассмотреть и анализировать сущность и значение основных функций органов прокуратуры Таджикистана, соблюдения надзора и исполнения законов на территории Республики Таджикистана, руководствуясь действующим законодательством Республики Таджикистана в сфере прокурорского надзора с использованием правовой литературы отечественных и зарубежных ученых, практики право приемлемости.

Ключевые слова: функция; функции органов прокуратуры; понятия и значение функции органов прокуратуры как надзорный инстанции; право; закон; прокурорский надзор.

THE ESSENCE AND MEANING OF THE FUNCTION OF THE PROSECUTOR'S OFFICE

This article analyzes the essence and significance of the function of the Prosecutor's Office. Taking into account the importance of the subject, the author tried to consider and analyze the essence and significance of the main functions of the prosecutor's office of Tajikistan, compliance with supervision and enforcement of laws in the territory of the Republic of Tajikistan, guided by the current legislation of the Republic of Tajikistan in the field of prosecutor's supervision, using the legal literature of domestic and foreign scientists, the practice of law admissibility.

Keywords: function; functions of the prosecutor's office; concepts and meaning of the function of the prosecutor's office as a supervisory authority; law; law; prosecutor's supervision.

Сведения об авторе: Джамолов Икромиддин – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета

Information about the author: Jamolov Ikromiddin – Second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University.

МАҲҲУМ ВА НИЗОМИ ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ МЕРОС

Шеров Д. Ҷ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои дарки пурраи ин ё он соҳа ва зерсоҳаи ҳуқуқ дар баробари омӯзиши предмет, метод, сарчашмаҳои ба танзимдарории он, меъёрҳои ҳуқуқии ин соҳа, мафҳумҳо асосӣ ва дигар паҳлӯҳо, омӯзиши принципҳои он низ яке аз масъалаи марказист. Принцип гуфта ин ғояҳои ососӣ ва бунёдиеро меноманд, ки дар таъри ба онҳо ин ё он муносибати ҷамъиятӣ аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Ҳуқуқи меросӣ, ки яке аз зерсоҳаи ҳуқуқи граждани ба ҳисоб меравад, принципҳои умумии ҳуқуқи граждани низ ба он паҳн мешавад. Мутобиқи қ.1 м. 3 КГ ҚТ ба принципҳои ҳуқуқи граждани инҳо дохил мешаванд:

- а) принципи дахлнопазирии моликият;
- б) принципи озодии шартнома;
- в) принципи номумкин будани даҳолати худсаронаи ин ё он шахс ба қорҳои хусусӣ;
- г) принципи татбиқи бемонетаи ҳуқуқи граждани;
- д) принципи таъмини барқарор намудани ҳуқуқи вайронгардидаи граждани ва ҳифзи судии онҳо;

Принципҳои ҳуқуқи меросӣ - асосҳои пешбаранда, нуқтаҳои асосӣ ва ғояҳои мебошанд, ки мазмун, моҳият ва таъиноти ҳуқуқии меросро ифода мекунад.

Дар баробари принципҳои умумии ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи меросӣ ҳамчун яке аз зерсоҳаҳои васеи ҳуқуқи граждани дорои принципҳои махсус мебошад, ба монанди:

1. Принципи ҳуқуққабулкунии умумӣ (универсалий). Моҳияти принципи мазкур дар он аст, ки аз ҷониби ворис қабул намудани мерос, таъсир ба тамоми молу мулк меросгузор мерасонад, новобаста аз он, ки молу дар қучост ва ё дар дастӣ қӣ қарор дорад. Инчунин ворис шояд меросро қабул намуда таркиби пурраи онро надонад ва ба таркиби он метавонад дигар молу мулк ё ин, ки ўҳдадорихое, ки пас қабули мерос аз ҷониби ворис ба ў маълум гардидаанд, дохил шавад. Масалан, меросгузор дар назди дигар шахсони воқеӣ, муассиса, бонкҳо ва ё дигар субъекти ҳуқуқи граждани ўҳдадорихои муайян дорад. Ҳуқуққабулкунии умумӣ да муносибатҳои меросӣ маънои онро дорад, ки ворис дар баробари молу мулк инчунин ўҳдадорихои меросгузорро низ қабул менамояд.

2. Принципи озодии васиятнома. Принципи мазкур асоси худро аз мегирад, ки аксари муносибатҳои ҳуқуқи граждани маҳз бо усули диспозитивӣ ба танзим дароварда мешавад. Моҳияти принципи мазкур дар он аст, ки мувофиқи принципи мазкур меросгузор мувофиқи салоҳдиди худ мустақилона метавонад тақдирӣ минбаъдаи молу

мулкашро тариқи васиятнома ҳал намуда, онро ба дилхоҳ субъекти муносибатҳои ҳукуки граждани сарфи назар он, ки бо ӯ алоқаи хунӣ доранд ё не васият намояд. Инчунин меросгузор ҳангоми тартиб додан, бекор кардан ва тағйир додани васиятнома иродаи худро мустақилона амалӣ менамояд, дар ин кор бояд ба ӯ ягон ҳел маҷбурнамои истифода бурда нашавад. Принципи мазкур танҳо дар як ҳолат, ки дар қонунгузор пешбинӣ шудааст, маҳдуд карда мешавад. Мақсад аз чунин маҳдуднамои дар он аст, ки дар байни ворисон, ҳастанд афроде, ки новобаста аз васиятнома ҳуқуқ ба ҳиссаи ҳатмии мерос доранд ва меросгузор бавосита ва ё бавосита наметавонад онҳоро аз ҳуқуқ ба ҳиссаи ҳатмии мерос маҳрум намояд. Мувофиқи қ. 1 м. 1171 КГ ҚТ ба ин гурӯҳи ворисон қўдакони ба балоғат нарасида ва ғайри қобили амали васиятгар, инчунин падару модар (падархонду модархонд) ва ҳамсари ғайри қобили меҳнати меросгузор дохил мешаванд, ки новобаста аз мазмуни васиятнома, на камтар аз се ду ҳиссае, ки ба ҳар яки онҳо ҳангоми мероси қонунӣ (ҳиссаи ҳатмии мерос) тааллуқ дошт, мерос мегиранд.

3. Принципи ҳифзи ҳукуку манфиатҳои шахсони ба мерос наздик. Моҳияти ин принцип дар он аст, ки қонунгузор навбати ворисонро бо ба инобат гирифтани иродаи эҳтимолии меросгузор муайян кардааст. Агар меросгузор васиятнома нанавишта бошад, васиятнома ба талаботҳои муқаррарнамудаи қонунгузор ҷавобгӯ набошад, ки минбаъд боиси безътибории он мегардад ва ё на ҳамаи молу мулк дар васиятнома зикр шуда бошад, пас дар чунин ҳолат мерос аз рӯи қонун тақсим карда мешавад ва онҳое аввал ба мерос ҷалб мешаванд, ки нисбат ба меросгузор дар муносибати наздики ҳешӣ буданд. Қонунгузор навбати ворисонро вобаста ба дараҷаи ҳешӣ ва муносибати наздик доштан ба меросгузор муқаррар намудааст.

4. Принципи озодии ворисӣ. Ворисоне, ки оид ба қабули мерос ҷалб мешаванд, ҳуқуқ доранд озодона интиҳоб намоянд, ки меросро қабул менамоянд ё не. Яъне ворис метавонад, ки молу мулк ва ўҳдадориҳои ба мерос гузоштаи васиятгарро қабул намояд ва ё бо асосҳои гуногун аз қабули мерос худдорӣ намояд.

АДАБИЁТ

1. Ҳукуки мероси Ҷумҳурии Тоҷикистон. Соҳибов М.М. Бобохонов Ҳ.З. Душанбе 2017.
2. Ҳукуки граждани. Қисми меом: Китоби дарсӣ / Зери таҳрири Тағойназаров Ш.Т. Душанбе, 2014.
3. Гришаев С.П. Наследственное право. -М.: Юристъ. 2005.
4. Гражданское право: учеб. Алексеев С.С. Екатеринбург: Институт частного права, 2010.

МАФҲУМ ВА НИЗОМИ ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚ БА МЕРОС

Барои дарки пурра ва ҳамаҷаҳаи ин ё он соҳаи ҳуқуқ, дар баробари омӯзиши мафҳум, предмет, метод ва сарчашмаҳои ба танзимдорӣ, омӯзиши принципҳои он низ аҳамият холи нест. Дар мақолаи мазкур принципҳои ҳукуки меросӣ ҳамчун зерсоҳаи васеи ҳукуки граждани мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Масъалаи мазкур аз нуқтаи назари олимони ватаниву хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ки дар ин мақола нуқтаҳои асосии фикру андешаҳои онҳо низ мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: принцип, принципҳои ҳукуки граждани, ҳукуки меросӣ, ҳукуки граждани, принципҳои ҳукуки меросӣ, озодии васиятнома, озодии ворисӣ, меросгузор, ворис.

ПОНЯТИЕ И СИСТЕМА ПРИНЦИПОВ НАСЛЕДСТВЕННОГО ПРАВА

Для полного и всестороннего понимания той или иной области права параллельно изучение его понятие, предметов, методов и источников регулирования, изучение его принципов также важно. В данной статье принципы наследственного права как один из крупных подотраслей гражданского права рассматриваются. Этот вопрос рассматривается с точки зрения отечественных и зарубежных учёных которые проанализируются в этой статье.

Ключевые слова: принцип, принципы гражданского права, наследственное право, гражданское право, принципы наследственного права, свобода завещания, свобода наследство, наследодатель, наследник.

THE CONCEPT AND SYSTEM OF PRINCIPLES OF INHERITANCE LAW

For a full and comprehensive understanding of a particular area of law, the study of its concepts, subjects, methods and sources of regulation, the study of its principles is also important. In this article, the principles of inheritance law as one of the major sub-branches of civil law are considered. This question is considered from the point of view of domestic and foreign scientists who will be analyzed in this article.

Keywords: principle, principles of civil law, inheritance law, civil law, principles of inheritance law, freedom of will, freedom of inheritance, testator, heir.

Сведения об авторе: *Шеров Давлатманд Джабарович* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета.

Information about the author: *Sherov Davlatmand Dzhaborovich* – second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University.

ИШТИРОКЧИЁНИ МУРОФИАИ ЧИНОЯТИЕ, КИ НИСБАТИ ОНҲО ЧОРАҲОИ ҲИМОЯИ ДАВЛАТӢ ТАТБИҚ МЕГАРДАНД

Раҳимзода М., Тошпулотзода Д.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз принципҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд ба ҳисоб меравад, ки тавассути он вазъи ҳуқуқии ӯ ҳифз, ҳудуди муҳофизат ба муҳити ҳаёти шахсӣ муайян ва кафолати ҳуқуқии ҳимояи ҳуқуқ, озодин, уҳдадорӣ ва манфиатҳои қонунӣ муқаррар карда мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки бунёди пояҳои давлатдорӣ дар Тоҷикистон дар тӯли зиёда аз 25 сол ҳалли як қатор масъалаҳои мубрамиро дар бахши ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон талаб намуд, ки он, аз як тараф, қисми ҷудонашавандаи ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ба шумор меравад. Таъини солҳои охир дар самти мазкур як қатор қарорҳои назаррас, аз ҷумла вобаста ба муқаммалгардонии қонунгузории мамлакат дар соҳаи мурофиаи ҷиноятӣ ба сомони расонида шудаанд, вале, бо вуҷуди ин, яке аз масъалаҳои муҳими қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ зарурати татбиқи амалии принциби ҳифзи ҳуқуқ ва озодинҳои инсон ва шаҳрванд дар мурофиаи ҷиноятӣ боқӣ мемонад, ки дар м. 12 ҚМҚ ҚТ мустақам шудааст.

Бояд таъкид дод, ки барои мавриди омӯзиши амиқ ва ҳамаҷониба қарор додани масъалаи мазкур, зарур аст, ки иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо ҷораҳои ҳимояи давлатӣ татбиқ мегарданд аз иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ, дар фасли 2 ҚМҚ ҚТ пешбинӣ гардидаанд, фарқ карда шаванд. Яъне, доираи иштирокчиёни ҳимояи давлатӣ аз доираи иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ васеътар мебошад. Агар, дар ҚМҚ ҚТ иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ дорои вазифа ва функцияҳои муайяни мурофиавӣ бошанд, пас иштирокчиёни ҳимояи давлатӣ дар баъзе мавридҳо аз ҷониби вазифа ва функцияҳои мурофиавӣ бархӯрдор намебошанд. Бинобар ин, мо доираи ҷунони иштирокчиёно аз иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ васеъ маънидор намуда, тафриқа мегузорем.

В.В. Вандышев зикр менамояд, ки иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ мақомот ва шахсоне (мақомоти давлатӣ, шахси мансабдор, шахси ҳуқуқӣ ва ғайра) мебошанд, ки дар мурофиаи ҷиноятӣ иштирок намуда, функцияи муайяни мурофиавиро иҷро ва риоя менамоянд, дорои вазъи ҳуқуқии дахлдори мурофиавӣ мебошанд, дар муносибатҳои ҳуқуқӣ бо мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор, ки масъули ба амал баровардани мурофиаи ҷиноятӣ мебошанд, баромад менамоянд [1].

Ба андешаи мо, таснифоти умумиэтирофшудаи иштирокчиён дар назарияи мурофиаи ҷиноятӣ таснифоте ба ҳисоб меравад, ки асоси онро нақш, таъйинот ва хусусиятҳои хосси манфиатҳои қонунии иштирокчиён дар мурофиаи судии ҷиноятӣ ташкил медиҳад. Ғайр аз ин, дар масъалаи таснифоти иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ дар адабиёти муосири ҳуқуқӣ андешаи ягона вуҷуд надорад.

Аз ҷумла, Ф.С. Имомназаров субъектони мурофиаи ҷиноятиро ба намудҳои зерин тасниф намудааст: 1) иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ, ки функцияи адолати судиро ба амал мебароранд; 2) иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ, ки таъкиби ҷиноятиро анҷом медиҳанд; 3) иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои худ ё намоёндагашонро ҳимоя менамоянд; 4) иштирокчиёни дигари мурофиаи судии ҷиноятӣ [2].

Ба ҳамин монанд олимони рус, В.П. Божев, А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский, В.И. Радченко, В.А. Качалов, О.В. Качалова ва дигарон иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятиро ба чор гурӯҳ тасниф намудаанд [3]. М.Х. Гелдибаев бошад, ба ин гурӯҳ категорияи панҷуми иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятиро ворид намудааст. Аммо ин таснифот аз рӯи мазмун каме тафовут дорад. Ба андешаи ӯ, ба субъектони мурофиаи судии ҷиноятӣ инҳо мансуб мебошанд: 1) мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор, ки оғоз намудани тафтишот, баррасӣ ва ҳал намудани парвандаи ҷиноятиро ба амал мебароранд (аз амал ва қарори онҳо самти натиҷаҳои истехсолот аз рӯи парванда вобастагӣ дорад): суд (судя), прокурор, сардори шуъбаи тафтишот, муфаттиш, мақомоти таҳқиқ, шахси баамалбарорандаи таҳқиқот (таҳқиқбаранда); 2) шахсоне, ки дар парвандаҳои ҷиноятӣ манфиатҳои мустақилонаи бо қонун эътирофшуда доранд: гумонбаршаванда, айбдоршаванда,

махкумшуда, судшаванда, сафедшаванда; чабрдида, даъвогари граждaнӣ, чавобгари граждaнӣ; 3) намояндагон ва ҳимоятгарони шахсе, ки манфиатҳои мустакилона доранд: ҳимоятгари айбдоршаванда, намояндаи қонунии айбдоршавандаи ноболиғ, намояндаи чабрдида, намояндаи даъвогари граждaнӣ, намояндаи чавобгари граждaнӣ; 4) намояндагони ҷамъиятӣ: айбдорқунандагони ҷамъиятӣ, ҳимоятгарони ҷамъиятӣ; 5) дигар шахсоне, ки дар баамалбарории адолати судӣ мусоидат менамоянд: шохидон, мутахассисон, қоршиносон, тарҷумонҳо, дигар иштирокчиёни муҳофизатии судии ҷиноятӣ [4].

Гуруҳи дигари олимони бошанд, таснифи дигари субъектони муҳофизатии ҷиноятиро вобаста ба функцияҳои муҳофизатӣ пешниҳод менамоянд, ки аз таснифоти дар боло зикргардида тафовуд дорад [5].

Иштирокчиёни муҳофизатии ҷиноятӣ яке аз мавзӯоти муҳими илми муҳофизатии ҷиноятӣ ба шумор рафта, ҷузъи таркибии низомии қонунгузории он баромад менамояд. Фасли 2-юми КМҶ ҚТ иштирокчиёни муҳофизатии судии ҷиноятиро ба чор гуруҳи мустакил, ҷудо намудааст: 1) суд (боби 4, м.м. 33, 34, 35); 2) иштирокчиёни муҳофизатии судии ҷиноятӣ, ки таъқиби ҷиноятиро анҷом медиҳанд (боби 5, м.м. 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45); 3) иштирокчиёни муҳофизатии ҷиноятӣ, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои худ ё намояндагашонро ҳимоя менамоянд (боби 6, м.м. 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55); 4) дигар иштирокчиёни муҳофизатии судии ҷиноятӣ (Боби 7 м.м. 56, 57, 58, 59, 60).

Бояд қайд намуд, ки таснифоти васеи иштирокчиёни муҳофизатии судии ҷиноятӣ талаб менамояд, ки ба таҳқиқотҳои илмии олимони ва таҷрибаи қонунгузории баъзе аз давлатҳои хориҷӣ ҷиҳати мушаххас намудани доираи шахсоне, ки нисбати онҳо ҷораҳои ҳимояи давлатӣ дар муҳофизатии ҷиноятӣ татбиқ мегарданд, таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоем.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба таснифи шахсоне, ки нисбати онҳо ҷораҳои ҳимояи давлатӣ татбиқ мегарданд, андешаҳои яксон, вучуд надоранд.

Барои мисол, Н.С. Карпов пешниҳод мекунад, ки иштирокчиёни муҳофизатии судии ҷиноятӣ, ки ҳимояи давлатӣ нисбати онҳо татбиқ карда мешавад, бояд ба ду гуруҳ ҷудо карда шаванд: 1) қормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; 2) чабрдидагон, шохидон, қумонбаршавандагон, айбдоршавандагон ва шахсоне, ки метавонанд ба ошқор намудани ғайбӣ ҷиноятӣ, пеш аз ҳама, гуруҳҳо ва иттиҳодияҳои ҷиноятӣ мусоидат намояд, инчунин ҳешу табор ва шахсони наздики ин ду гуруҳи шахсон.

Ба назари мо, ҳуб мебуд, ки ҳешу табор ва наздикони шахсони зикршуда, дар таснифи мазкур алоҳида нишон дода мешуд, ҷунки ҳешу табор ва ҳешовандони наздик дар муҳофизатии ҷиноятӣ функцияи муҳофизатӣ надоранд. Вобаста ба он, ки дар муҳофизатии ҷиноятӣ ҳешу табор ва ҳешовандони наздик мақоми муҳофизатӣ надоранд, О.А. Зайтсев низ ибрози андеша намуда буд.

А.В. Маскаленко бошад, дар давраи тафтишоти судӣ, иштирокчиёни муҳофизатии ҷиноятиро, ки нисбати онҳо ҷораҳои ҳимояи давлатӣ татбиқ мегарданд, шартан ба гуруҳҳои зерин тасниф намудааст: 1) шахсе, ки адолати судиро ба амал мебароранд; 2) шахсоне, ки аз тарафи айбдорқунӣ баромад менамоянд; шахсоне, ки аз тарафи ҳимоя баромад менамояд; 3) шахсоне, ки барои ба амал баровардани адолати судӣ мусоидат менамоянд; 4) ҳешовандон ва наздикони иштирокчиёни муҳофизатии судии ҷиноятӣ.

Дар таснифи А.В. Маскаленко иштирокчиён дар давраи тафтишоти судӣ аз рӯйи таъйиноти муҳофизатӣ ба гуруҳҳо ҷудо карда шудаанд, ки он дар қонунгузории муҳофизатии ҷиноятӣ пешбинӣ гардидааст. Ҳамзамон, ӯ вобаста ба хусусияти ҳимояи давлатӣ, ҳангоми ба гуруҳҳо тасниф намудани иштирокчиён, ҳешовандони наздики онҳоро дар гуруҳи алоҳида тасниф намудааст.

Ба андешаи Р.А. Миралиев, иштирокчиёни муҳофизатии ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо ҷораҳои ҳимояи давлатӣ татбиқ карда мешаванд, вобаста ба мақом, нақш, шакл ва тарзҳои иштироки (мусоидати) ин шахсон дар амалигардонии адолати судӣ, ба гуруҳҳои зерин тасниф мешаванд: 1) шахсоне, ки ба адолати судӣ тавассути иҷрои функцияҳои айбдорқунӣ мусоидат менамоянд (прокурор, чабрдида, даъвогари граждaнӣ, намояндагони онҳо, айбдорқунандаи хусусӣ); 2) шахсоне, ки ба адолати судӣ тавассути иҷрои функцияҳои ҳимояқунӣ мусоидат менамоянд (қумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда, маҳкумшуда, сафедшуда, ҳимоятгарон ва намояндагони қонунии онҳо, чавобгари граждaнӣ ва намояндаи

ӯ); 3) дигар шахсоне, ки ба адолати судӣ мусоидат менамоянд (шоҳид, коршинос, мутахассис, тарҷумон, шахси холис, омӯзгор, равоншинос, арзқунанда, зарардидаи ҷинойт); 4) хешовандони наздики иштирокчиёни муурофияи судии ҷинойтӣ (хешовандони наздик – падару модар, фарзандон, фарзандхондагон, бародарон, хоҳарон, бобоҳо, бибҳо, наберагон, ҳамчунин ҳамсарони шахсони ҷимоятшаванда); 5) шахсе, ки нисбати ӯ парвандаи ҷинойтӣ ё таъқиби ҷинойтӣ қатъ карда шудааст (шахсе, ки нисбати ӯ дар асоси қисми 1-и м. 27 ва қисми 1 м. 28-и КМҚ ҚТ пешбурди парвандаи ҷинойтӣ қатъ карда шудааст.

А.Ю. Епихин бошад, вобаста аз давраҳои муурофияи ҷинойтӣ ва дигар омилҳо, шахсонро, ки нисбати онҳо ҷораҳои ҷимояи давлатӣ татбиқ мегарданд, ба се гурӯҳ тасниф намудааст. Чунончи: 1) шахсоне, ки то давраи оғоз намудани парвандаи ҷинойтӣ метавонад шоҳиди содир кардани ҷинойт бошад (аризадиҳанда ё шахси ҷабрдида, ки аз ҷинойт зарар дидааст); 2) дар рафти оғоз намудани парвандаи ҷинойтӣ (иштирокчиёни муурофия); 3) пас аз анҷоми муносибатҳои муурофияи ҷинойтӣ (барои иҷрои ҷазо равон кардани маҳкумшуда – шахси ҷимоятшаванда).

Аз ҷониби О.А. Зайтсев модели бомуваффақият бо дарназардошти хусусиятҳои мавқеи муурофиявии ҳар як иштирокчиӣ муурофияи ҷинойтӣ ва хусусияти амалҳои муурофиявии онҳо коркард шудааст. Ӯ таҷрибаи тафтишоти судиро омӯхта, шахсонро, ки дар соҳаи муурофияи ҷинойтӣ бо дарназардошти таъйинот, ҳислат ва мавқеи ҳосси фаъолияти муурофиявиашон бо таъсиррасонии ғайрикунунӣ дучор шудаанд, шартан ба гурӯҳҳои зерин тасниф намудааст: 1) шахсоне, ки ба муурофияи судии ҷинойтӣ мусоидат менамоянд; 2) шахсони мансабдоре, ки муурофияи ҷинойтиро ба амал мебароранд; 3) хешовандон ва шахсони наздики иштирокчиёни муурофияи ҷинойтӣ.

Ӯ ба гурӯҳи яқум субъектони зеринро мансуб донистааст: ҷабрдидаҳо, шоҳидон ва айбдоршавандаҳо (фаъолияти муурофиявии ҷинойтии онҳо расонидани кумак тавассути нишондод додан дар муурофияи судии ҷинойтӣ амали мегардад); даъвогарони граждани ва ҷавобгарони граждани; ҷимоятгарон; намояндаи ҷавобгарон, даъвогарони граждани ва ҷавобгарони граждани (вазифаи муурофиявии ҷинойтии онҳо расонидани кумак тавассути амалӣ намудани функсияи муурофиявии ҷинойтӣ дар муурофияи судии ҷинойтӣ мебошад); тарҷумонҳо, мутахассисон, коршиносон, шахсони холис, котибони маҷлиси судӣ, иҷрочиёни суд (вазифаи муурофиявии ҷинойтии онҳо, расонидани кумак тавассути амалӣ намудани функсияи ғридиҳанда дар муурофияи судии ҷинойтӣ мебошад).

Муҳаққиқ ба гурӯҳи дуюм бошад, шахсони зеринро шомил намудааст: муфаттишон, таҳқиқбарандагони ибтидоӣ, шахсоне, ки ФОҚ-ро амалӣ менамоянд; шахсоне, ки назорати прокурориро оид ба иҷрои қонун дар соҳаи муурофияи судии ҷинойтӣ амалӣ менамояд; судҳо, машваратчиёни халқӣ ва вакилони маҳкамаи судӣ, судҳои оштидиҳанда.

Ба андешаи ӯ, ба гурӯҳи сеюм ин шахсон дохил мегарданд: хешовандони наздик (волидайн, фарзандон, фарзандхондшудагон, бародарон, апаву хоҳарон, бобо, бибӣ, набегарон ва ҳамсарон); дигар шахсони ба иштирокчиёни муурофияи ҷинойтӣ алоқаманд, вале қонунгузории амалқунанда ба сифати хешовандони наздик мансуб наметавонад; дӯстон, шахсони дар фотиҳа, инчунин шахсони дар муносибатҳои никоҳӣ ба қайд гирифташуда бо иштирокчиёни муурофия.

Бо вучуди ин, бояд дар назар дошт, ки вазъи муурофиявӣ, салоҳият, ҳуқуқ ва уҳдадорҳои иштирокчиёни муурофия нобаробар мебошанд. Пеш аз ҳама, муносибати байни онҳо ва дигар иштирокчиёни муносибатҳои муурофияи ҷинойтӣ бо содиршавии ҷинойт, табиати ҳуқуқии иштироки онҳо дар парванда, инчунин фаъолияти онҳо муайян карда шудааст.

Таҳлили фикру андешаҳои дар боло овардашуда дар хусуси номгӯи шахсони дар муурофияи ҷинойтӣ ширкатқунанда, ки тахти ҷимояи давлатӣ қарор дода мешаванд, аз он шаҳодат медиҳад, ки доираи субъектоне, ки нисбати онҳо ҷораҳои ҷимояи давлатӣ татбиқ мегардад, васеъ мебошад. Бо назардошти ин, ба назари мо, номгӯи шахсони дар м. 2 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷимояи давлатии иштирокчиёни муурофияи судии ҷинойтӣ» овардашуда, доираи иштирокчиёни муурофияи судии ҷинойтиро моҳиятан маҳдуд намудааст. Бинобар ин, чунин маҳдуднамоӣ дар ошкор намудани ҷинойт ва дар навбати аввал, дар баамалбарории адолати судӣ бетаъсир нахоҳад монд.

М.П. Фадеева масъалаи мазкурро баррасӣ намуда, қайд менамояд, ки таснифи шахсоне, ки ба мурофиаи ҷиноятӣ мусоидат менамоянд ва ба ҷимояи давлатӣ эҳтиёҷ доранд, дар мурофиаи ҷиноятӣ аз ишғоли мавқеи онҳо ва иҷрои функсияҳои мурофиаи ҷиноятӣ, инчунин аз дараҷаи ҷалби онҳо дар парванда вобаста аст. Дар ин асос, ӯ иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятиро, ки ҷимояи давлатӣ нисбати онҳо татбиқ мегарданд, ба ду гурӯҳи калон тасниф намудааст:

Ба гурӯҳи якум шахсонро мансуб донистааст, ки иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ мебошанд ва аз рӯи мақоми мурофиаӣ тақсим шудаанд: а) аз тарафи айбдорӣ (ҷабрдида, даъвогари граҷданӣ, айбдоркунандаи хусусӣ, инчунин намояндаи ҷабрдида, даъвогари граҷданӣ, айбдоркунандаи хусусӣ); б) аз тарафи ҷимоя (гумонбаршуда, айбдоршаванда, намояндаи қонунии гумонбаршуда ва айбдоршавандаи ноболиғ, ҷимоятгар, ҷавобгари граҷданӣ ва намояндаи ҷавобгари граҷданӣ); в) дигар иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ (шоҳид, қоршинос, мутахассис, тарҷумон, шахси ҳолис).

Ба гурӯҳи дуюм бошад, муҳаққиқ шахсонро мансуб донистааст, ки иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ намебошанд, вале дар робита бо парванда дар тафтишот ё ба иштирокчиёни он алоқаманд мебошанд: а) шахсоне, ки дар хусуси ҷиноят ё маҳалли пайдо кардани ҷиноятқор хабар медиҳанд (аризадиҳанда, шоҳид, ҷабрдида); б) шахсоне, ки дар тафтиши парвандаҳо кумаки техникӣ ва дигар кумақҳо расонидаанд (қотиби маҷлиси судӣ, шахрванде, ки ихтиёран дар қорабиниҳои оперативӣ-қустуҷӯӣ иштирок намудааст ва монанди инҳо); в) ҳешовандон, ҳешовандони наздик ва шахсони наздик.

А.В. Маскаленко як гурӯҳ муаллифонеро зикр намудааст, ки онҳо шахсонро, ки ҷимояи давлатӣ нисбати онҳо татбиқ карда мешавад, вобаста ба иҷрои функсияҳои асосии мурофиаӣ, инчунин хусусияти тадбирҳои амниятие, ки нисбати онҳо истифода мешаванд, таъсир кардаанд. Муҳаққиқ ба ин гурӯҳ В.В.Войтсиков ва Л.В. Бруснитсинро шомил намудааст.

АДАБИЁТ

1. Вандышев В.В. Уголовный процесс. Общая и Особенная части: учебник для юридических вузов и факультетов. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 720 с.
2. Мурофиаи ҷиноятӣ (ҳаммуаллифӣ): китоби дарсӣ / Зери таҳрири н.и.х., дотсент, Р.Ҳ. Раҳимзода – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 552 с.
3. Уголовный процесс: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Под ред. В.П. Божьева. 3-е изд. испр. и доп. – М.: Спарк, 2002. – 704 с.; Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: учебник для вузов / Под общ. ред. А.В. Смирнова. – Санкт-Петербург, 2004. – 697 с.; Уголовный процесс: учебник для вузов / Под общ. ред. В.И. Радченко. 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Юстицинформ, 2006. – 784 с.; Качалов В.А., Качалова О.В. Уголовно-процессуальное право: учебное пособие для студентов и преподавателей юридических вузов и факультетов. – М.: МГИУ, 2007. – 388 с.
4. Гельдибаев М.Х. Уголовный процесс: краткий курс лекции. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 19-20.
5. Раҳматҷонов А., Оқилова М.М. Мурофиаи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: маводи таълимӣ. – Хуҷанд, 2003. – С. 83.
6. Миралиев Р.А. Тасниф ва баъанзимдарории ҳуқуқи қораҳои амнати татбиқшаванда нисбати иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Ҷимояи давлатӣ иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ чун яке аз қанбаҳои муҳими ҷимояи ҳуқуқи инсон». – Душанбе: ВҚД ҚТ, 2014. – С. 115-118.
7. Епихин А.Ю. Обеспечение безопасности личности в уголовном судопроизводстве: учебное пособие. – Сыктывкар, 2004. – С. 74.

ИШТИРОКЧИЁНИ МУРОФИАИ ҶИНОЯТИЕ, КИ НИСБАТИ ОНҲО ҚОРАҲОИ ҶИМОЯИ ДАВЛАТӢ ТАТБИҚ МЕГАРДАНД

Дар мақолаи мазкур муаллиф онро яке аз масъалаҳои мурофиаи ҷиноятиро баррасӣ намудаанд. Муаллиф онро қайд намудаанд, ки қариб мавриди омӯзиши амиқ ва ҳамаҷониба қарор додани масъалаи мазкур, зарур аст, ки иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо қораҳои ҷимояи давлатӣ татбиқ мегарданд аз иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ фарқ карда шаванд. Яъне, доираи иштирокчиёни ҷимояи давлатӣ аз доираи иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ васеътар мебошад. Агар, дар ҚМҚ ҚТ иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ дорои вазифа ва функсияҳои муайяни мурофиаӣ бошанд, пас иштирокчиёни ҷимояи давлатӣ дар баъзе мавридҳо аз ҷунин вазифа ва функсияҳои мурофиаӣ бархӯрдор намебошанд.

Қалидвожаҳо: мурофиаи ҷиноятӣ, қораҳои ҷимояи давлатӣ, иштирокчиён, қонун, ҳуқуқ, функсияҳо.

УЧАСТНИКИ УГОЛОВНЫХ РАЗБИРАТЕЛЬСТВ, КОТОРЫМ ПРИМЕНЯЮТСЯ МЕРЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЗАЩИТЫ

В данной статье авторы обсуждают один из вопросов уголовного судопроизводства. Авторы отмечают, что для глубокого и всестороннего изучения данного вопроса необходимо различать участников уголовного процесса, в отношении которых применяются меры государственной защиты, от

участников уголовного процесса. То есть круг участников государственной защиты шире, чем круг участников уголовного процесса. Если в УПК Республики Таджикистан участники уголовного процесса имеют определенные процессуальные обязанности и функции, то в некоторых случаях участники государственной защиты не имеют таких процессуальных функций и функций.

Ключевые слова: уголовный процесс, меры государственной защиты, участники, закон, права, функции.

PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS WHICH ARE APPLIED WITH STATE PROTECTION MEASURES

In this article, the authors discuss one of the issues of criminal justice. The authors note that for a deep and comprehensive study of this issue, it is necessary to distinguish between the participants in the criminal process, in respect of whom the measures of state protection are applied, from the participants in the criminal process. That is, the circle of participants in state protection is wider than the circle of participants in criminal proceedings. If in the Code of Criminal Procedure of the Republic of Tajikistan the participants in the criminal process have certain procedural duties and functions, then in some cases the participants in the state protection do not have such procedural functions and functions.

Keywords: criminal procedure, measures of state protection, participants, law, rights, functions.

Сведения об авторах: *Рахимзода Муъмин Сайфулло* – кандидат юридических наук, старший преподаватель юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон: **208 88 88 86**

Тошпулотзода Достон Тошпулот – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон: **777 11 10 03**

Information about the authors: *Rahimzoda Mumin Saifullo* – Candidate of Legal Sciences, Senior Lecturer at the Law Faculty of the Tajik National University. Phone: **208 88 88 86**

Toshpulotzoda Doston Toshpulot – a second-year master's student at the Faculty of Law of the Tajik National University. Phone: **777 11 10 03**

ГЕОЛОГИЯ – GEOLOGY – ГЕОЛОГИЯ**ТАВСИФИ ГЕОГРАФИЙ-ИҚТИСОДӢ, СОҲТИ ГЕОЛОГӢ ВА УСУЛИ
ГУЗАРОНИДАНИ ҚОРҲОИ ИҚТИШОФИ ГЕОЛОГИИ ҚОНИ МАРМАРИ
КАБУТӢ (ҚАТОРҚУҲИ ҲИСОР)***Асомиддинов У.У.***Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Қони мармари Кабутӣ дар ҳудуди ноҳияи Варзоби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳили рӯсту ҷапи дарёи Варзоб ҷойгир аст.

Аз нигоҳи морфологӣ майдони қон шакли дарозрӯя дорад ва аз самти шарқ ба ғарб тул мекашад. Андозаҳои он ба масофаи 100 м тул кашида паҳноӣ он ба ҳисоби миёна 100 метр буда, масоҳати умумиаш 1га-ро дар бар мегирад.

Релефи майдони қон баландкӯҳ буда, бо ҷудошавии фарқкунанда ва нишебҳои дастнораси шонаҳои обтақсимкунакҳо тавсиф карда мешавад. Баландии мутлақии қон аз сатҳи баҳр аз 2500 то 2547 м-ро ташкил медиҳад.

Аз ҷиҳати морфологӣ мавзеи қони мармари Кабутӣ баландкӯҳ буда, бо ҷудошавии фарқкунанда ва нишебҳои дастнораси нишебҳои обтақсимкунӣ тавсиф карда мешавад.

Ҳисоби захираи қони мармари Кабутӣ аз рӯи категорияҳои А+В+С₁ 1299,2 ҳазор м³ иборат буда, ҳамагӣ барои 31 сол басанда мебошад. Ҳаҷми истеҳсоли солонаи маҳсулоти мармар 40,8 ҳазор м³-ро ташкил медиҳад.

Тибқи тадқиқотҳо дар қони санги мармари Кабутӣ 25 намуди мармар ба қайд гирифта шудааст, ки аз ин миқдор дар қони Санги Сурх 9 то намуди чинҳои оташфишон муайян гардидааст. Дар натиҷаи қорҳои ҷустуҷӯи-иқтишофи геологӣ намунаҳо дар ҳаҷми қалон аз қарерҳои гирифта шудаанд, ки озмоиши истихроҷи маҳсулоти қонитсионӣ гузаронида шудааст: қони мармари Кабутӣ 23,5 % ва қони Санги Сурх 36%-ро, дар бар мегирад. Тибқи талаботи саноатӣ, ин нишондиҳандаҳо ҳамчун ашёи минералӣ истифода бурда мешаванд.

Соҳти геологӣ минтақаи қорӣ аз чинҳои қуҳии давраи силур(Х), ангиштсанг (С) ва қорякумин (Q) иборат мебошад.

Дар соҳтори геологӣ қон чинҳои давраи силур свитаи лудловӣ поёнӣ (X₂Id₁) ва чинҳои давраи қорякумин (Q₁va-d-a) иштирок мекунанд.

Соҳти майдони қон ба самти шимоли қанори минтақаҳои фатсияи соҳтори Ҳисор Ҷануби мувофиқ мебошад. Соҳтори геологӣ ноҳияи қон аз таҳшинҳои давраи полеозой ва қорсангҳои маҷмуи шимоли Варзоб иборат мебошад. Қони Кабутӣ мувофиқ ба соҳтори тектоникӣ дар қаноти ҷануби антиклинали Осмонтали воқеъ аст, ки субвасеъ тул мекашад ва дар ҳудуди майдон чинҳои мармаршуда хело хуб инкишоф ёфта, хобиҳои моноклинали доранд. Азимути афтишашон 170°-190° ва қунҷи афтишашон 35°-50°-ро ташкил медиҳад.

Дар натиҷаи гузаронидани қорҳои иқтишофӣ дар майдони қон ду намуди санги мармар: мармари сафедӣ ширмонанд ва мармари хокистарранг ба мушоҳида мерасад. Ин намунаҳои гуногунранги мармар аз таҳлили кимиёвӣ ва хусусиятҳои физикӣ механикӣ гузаронида шудаанд.

Чини мармари аз нав кристаллшуда шакли изоморфии калситро менамояд. Қуллаҳои полисинтетикӣ кристаллҳо ва шикасти ромбоэдрӣ доранд. Андозаи зарраҳои ба 3 мм баробар аст. Дар баъзе ҷойҳои мармар лонаи алоҳидаи маъданӣ андозаашон то 0,1 мм ба назар мерасанд.

Соҳти зоҳирии мармари хокистарранг сиёҳҷатоби заминӣ буда, структураи гранобластӣ доранд. Мармарҳои сафедранг ва мармарҳои хокистарранги сиёҳҷатоб бо пайванд хобиҳои мувофиқ доранд. Мармари хокистарранг қабатчаи тунуки анбуҳӣ ва рағмонандро дорад. Зарраҳои донаҳои ба 0,8-1,0 мм баробар аст.

Дар шароитҳои гуногуни тақсимнашавандаи комплекси душанбе-амударё (Q₁va-d) ва комплекси амударё (Q₁va) таҳшинҳои давраи қорякумин дар майдони қони мазкур бештар дар нишебии доманақӯҳ ва соҳилҳои рӯсту ҷапи дарёи Варзоб хело васеъ ба назар мерасанд.

Таҳшинҳои комплекси амударё (Q₁va-d) дар нишебҳои аз дағалсангҳои саҳти сементшуда иборат мебошанд, ки аз масолеҳи шикастапорасангҳо мармарии сементи карбонатӣ дошта таркиб ёфтаанд. Фафсии таҳшинҳои комплекси амударё ба 5-15 м-ро мерасад.

Комплекси амударё аз чинсҳои аллювиалии муосир иборат мебошанд, ва дар сохилҳои рости чапи (дар худуди майдони иктишофшуда) дарёи Варзоб ба мушохида мерасанд, конусҳои обовардашуда пролювиалро дар фурухамидаҳо аз резиши болои ҳамгузоштаи обовардашудаи делювиалӣ- колювиалӣ ба мушохида мерасанд. Ғафсиаш аз 1 то 3 м-ро ташкил мекунад.

Ин тахшинҳо ($Q_{Iva-dl-al}$) масолеҳи шикастапорасангҳои саҳти сементшуда, ки дар натиҷаи ҷараёни фарсоишӣ бавучуд омадаанд ва синну соли ин шикастапорасангҳои мармари лудловӣ поёни (X_2Id_1) мебошад.

Дар қисмати шимолу ғарби майдони кони мазкур чинсҳои пролювиалӣ ва аллювиалӣ ($Q_{Iva-dl-al}$) ба мушохида мерасад.

Дар рафти бурдани корҳои иктишофӣ-геологӣ дар кони мармари Кабутӣ 6-то бурриш ва 2-то шурф ҷафат қисмати болоии қабати маҳсулноқ қанда шудааст, ки ҷуқуриашон то ба 3,0м мерасад.

Захираи кони мармари Кабутӣ аз рӯи категорияи C_1 ҳисоб карда шудааст.

Бо мақсади муайян намудани сифати ашёи хом ва дараҷаи истифодабарии он дар ҷараёни гузаронидани корҳо аз бурришҳо ва шурфҳо кофташуда намунабардорӣ карда шуданд.

Аз ҳамаи бурришҳо ва шурфҳои гузашташуда намунаҳои монолитӣ ва бороздавӣ ба мақсади муайян намудани таркиби кимиёвӣ ва хусусиятҳои физикию-механикии мармар гирифта шуданд.

Намунаҳои гирифташуда барои таҳлили кимиёвӣ, пурра ва мухтасари физикию-механикӣ фиристода мешаванд.

Барои омӯзиши хусусиятҳои физикӣ ва механикии мармар ҳамчун ашёи хом барои истеҳсоли сангрезаи мармар аз рӯи нақша пурра ва мухтасар бо андозаи 20x20x20см ва 5x5x5см намунаҳои монолитӣ гирифта шуданд.

Комплекси намунаҳои мухтасари (сокращенный) таҳлили физикӣ-механикӣ, муайянкунии вазни хос, ковокӣ, зичӣ, обҷаббиш, инчунин намнокии табиӣ ба назар гирифта шуда, аз ҳамаи қандаҳои кӯҳӣ намунабардорӣ карда шуданд. Аз рӯи нақшаи пурраи аз ҳамаи бурришҳо ва шурфҳо гузашташуда намунабардорӣ карда шуда, иловатан бар ин ба назар гирифтани муайянкунии зарби мулоимшавӣ, фоизнокии обнигоҳдорӣ, ковокӣ, суфташавӣ, зарба тобоварӣ, сармобардорӣ иҷро карда шуданд. Намунаҳои монолитӣ аз чинсҳои мармар саҳтиаш XV гирифта шудаанд. Дар ҷараёни гирифтани намунаҳо истифодабарии маводи тарқанда мумкин нест. Аз бурришҳо ва шурфҳо ҳамаги 12-намуна гирифта шудааст.

Дар ҷараёни гузаронидани корҳои иктишофи пешакӣ дар кони мармари Кабутӣ аз ҳамаи қандаҳои кӯҳӣ намунаҳои қатории гирифташуда ва таҳлили кимиёвӣ гузаронида мешавад. Мувофиқи ҳамин талабот барои пурра омӯхтани мармар таҳлили пурраи химиявӣ барои муайян кардани таркиби SiO_2 , TO_2 , Al_2O_3 , Fe_2O_3 , FeO , MnO , MgO , CaO , K_2O , Na_2O , H_2O , P_2O_5 , X , CO_2 ва талафот баъд аз гармкуни (п.п.п) гузаронида шуданд.

АДАБИЁТ

1. Баратов Р.Б. Масъалаҳо оид ба синну соли ҷобачогузори нишебиҳои қаторқуҳҳои қануби Ҳисор. Тр.ин.геол. Академияи илмҳои ҚТ(1961).
2. Быбочкин А.М. ва дигарон. Дастурамал оид ба истифодабарии таснифи захираҳо дар қонҳои масолеҳи сангҳои ороиши. Москва, 1986
3. Кухтиков М.Л. Минтақаҳои тектоники ва якҷанд масъалаҳои геологӣ оид ба магматикии нишебии қаторқуҳҳои қануби Ҳисор.
4. ШТҚ -447-63. Шароити техникии ҷумҳуриявӣ дар сангрезаи мармар. (РТУ Таджикской ССР-447-63)1963

САРЧАШМАҲОИ ФОНДӢ

5. Ваганов А.А. Ҳисобот оид ба иктишофи дақиқи кони мармари Кабутӣ дар соли 1969-1971 гузаронида шудаанд. Фонди СИГ, 1972.
6. Гридасов М.Г. Ҳисобот оид ба қорҳои ҷустуҷӯӣ-тафтишӣ дар масолеҳи ороишии ноҳияи Варзоби ҚТ. Фонди СИГ, 1953.

ТАВСИФИ ҶУҒРОФИ-ИҚТИСОДИ, СОХТИ ГЕОЛОГӢ ВА УСУЛИ ГУЗАРОНИДАНИ ҚОРҲОИ ИҚТИШОФИ ГЕОЛОГИИ КОНИ МАРМАРИ КАБУТӢ (ҚАТОРҚУҲӢ ҲИСОР)

Дар натиҷаи гузаронидани қорҳои иктишофӣ геологӣ дар майдони кони мармари Кабутӣ ду намуди санги мармар: мармари сафедӣ ширмонанд ва мармари хокистаранг ба мушохида мерасад. Аз ҷиҳати сохти геологӣ, таркиби кимиёвӣ ва хусусиятҳои физикӣ-механикӣ ба ҳам хело наздикӣ доранд. Дар ҷараёни гузаронидани қорҳои иктишофи пешакӣ дар кони мармари Кабутӣ аз ҳамаи қандаҳои кӯҳӣ намунаҳои қатории гирифташуда ва таҳлили кимиёвӣ гузаронида мешавад. Мувофиқи ҳамин талабот барои пурра омӯхтани мармар таҳлили пурраи химиявӣ барои муайян кардани таркиби SiO_2 , TO_2 , Al_2O_3 , Fe_2O_3 , FeO , MnO , MgO , CaO , K_2O , Na_2O , H_2O , P_2O_5 , X , CO_2 ва талафот баъд аз гармкуни (п.п.п) гузаронида шуданд.

Калидвожаҳо: Кони мармар, Кабутӣ, сохти геологӣ, рельеф, каторкӯҳ, таркиби кимиёӣ, хусусияти физикӣ-техникӣ, намуна, бурриш, аллювиалӣ, пролювиалӣ, давра.

ГЕОГРАФО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА, ГЕОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА И ПРОВЕДЕНИЯ ГЕОЛОГО-РАЗВЕДОЧНЫХ РАБОТ В МРАМОРНОМ КАРЬЕРЕ КАБУТИ (ГИССАРСКИЙ ХРЕБЕТ)

В результате проведения геолого-разведочных работ в мраморном карьере Кабути наблюдались два сорта мрамора: молочно-белый и серый мрамор. С точки зрения геологической структуры, химического состава и физико-технических свойств они похожий друг на друга. В ходе предварительных геологоразведочных работ на месторождении мрамора Кабути будет проведена серия проб и химический анализ всех рудных месторождений. Согласно этому требованию для полного исследования мрамора полный химический анализ для определения содержания SiO_2 , TO_2 , Al_2O_3 , Fe_2O_3 , FeO , MnO , MgO , CaO , K_2O , Na_2O , H_2O , P_2O_5 , H , CO_2 и потерь после нагрева (pp.p) были проведены.

Ключевые слова: Мраморный карьер, Кабути, геологическая структура, рельеф, хребет, химический состав, физико-технические свойства, образец, разрез, аллювиальный, пролювиальный, период.

GEOGRAPHICAL AND ECONOMIC CHARACTERISTICS, GEOLOGICAL STRUCTURE AND GEOLOGICAL EXPLORATION IN THE KABUTI MARBLE QUARRY (HISSAR RIDGE)

As a result of geological exploration in the Kabuti marble quarry, two types of marble were observed: milky-white and gray marble. In terms of geological structure, chemical composition, and physical and technical properties, they are similar to each other. During the preliminary exploration work at the Kabuti marble deposit, a series of samples and chemical analysis of all ore deposits will be carried out. According to this requirement for a complete marble study, a complete chemical analysis to determine the content of SiO_2 , TO_2 , Al_2O_3 , Fe_2O_3 , FeO , MnO , MgO , CaO , K_2O , Na_2O , H_2O , P_2O_5 , H , CO_2 and post-heating losses (pp.p) was performed.

Keywords: Marble quarry, Kabuti, geological structure, relief, ridge, chemical composition, physical and technical properties, sample, section, aluvial, proluvial, period.

Сведения об авторе: *Асомиддинов Усмон Умарович* – магистрант второго курса кафедры геологии и горно-технического менеджмента геологического факультета Таджикского национального университета. Адрес: город Душанбе, ул. Буни Хисорак, учебный корпус №17. Телефон: **(+992) 93 313 16 66**.

Information about the author: *Asomiddinov Usmon Umarovich* – second-year Master's student of the Department of Geology and Mining and Technical Management of the Geological Faculty of the Tajik National University. Address: city of Dushanbe, Buni Hisorak street, academic building No. 17. Phone: **(+992) 93 313 16 66**.

БИОЛОГИЯ – BIOLOGY – БИОЛОГИЯ**ОМЎЗИШИ МИҚДОРИ ПАЙВАСТАГИҲОИ ФЕНОЛӢ ДАР БАРГҲОИ
НАВӢҲОИ ПАХТАИ МИӢНАНАҲ**

Иброғимова С.И., Ашӯров А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Растани пахта (*Gossypium*) як навъ растани бисёрсола, бутта буда, муҳимтарин растани нахдиҳанда ва техникӣ ба шумор меравад. Пахта яке аз муҳимтарин зироатҳои техникӣ мебошад, ки аз 100 кг-и он 27-30 кг нах, 58-60 кг чигит, 5-12 кг линт (тибит) ба даст оварда мешавад. Маҳсулоти асосие, ки аз растани пахта мегиранд, ин нахи он буда, барои соҳаи нассочӣ ашёи хоми пурқимат ба шумор меравад. Онро барои тайёр намудани на танҳо матои пахтагин, балки барои тайёр намудани лас, пӯст, резин ва целлюлоиди сунъӣ (маҳлули целлюлоза дар эфир) истифода мебаранд. Аз мағзи чигити пахта равған мекашанд, ки онро дар саноати хӯрокворӣ ва тиб истифода меkunанд. Баргҳои пахтаро чун ашёи хом барои ба даст овардани чавҳари себу лимӯ ба кор мебаранд. Дар решаҳо, хусусан дар пӯслохи реша ба миқдори зиёд пигменти махсус госсипол – (1,6,7-триокси-3-метил-5-изопропил-8-нафталдегид) –полифеноли табиӣ дорад, ки нисбати вирусҳо ва бактерияҳои гуногун фаъолнокии химиотерапевтӣ зоҳир менамояд.

Аз маълумоти сарчашмаҳо маълум аст, ки бофтаи растаниҳо на танҳо қобилияти синтезкунии сохторҳои ароматиро дошта, балки онҳоро фаълона дигаргун меkunанд ва ба сифати манбаи энергия ва карбон истифода мебаранд. Маълум аст, ки биосинтези фенолҳо дар хлоропластҳои чавон гузашта, сипас онҳо хлоропластҳо тарк намуда, берун аз хлоропластҳо ба раванди дуумини биосинтетикӣ гирифта мешаванд: маҳз гликозидиронӣ, этерификатсия, окидшавӣ ва конденсатсия (Запрометов ва Колонкова, 1974).

Пайвастагии фенолӣ дар зинаҳои ниҳии окидшавии биологӣ, нафаскашӣ, биосинтези сафедаҳо, дар раванди фотосинтез ба сифати кофакторҳо, дар фотофосфорнокшавии ҳалқавӣ ва ғайриҳалқавии (пластохинон, убихинон-45), ҳамчунин дар раванди фосфорнокшавии оксидӣ, инкишоф ва репродуксия нақши танзимкунандагиро иҷро меkunанд. Механизми амали танзимкунандигии онҳоро ба таъсири онҳо ба мубодилаи ҳормонӣ алоқаманд менамоянд, ки дар намуди таъсири боздорандагӣ ва фаъолкунандагӣ ифода мешавад. Аксар пайвастагии фенолӣ вазифаи муҳофизатиро иҷро меkunанд, растаниҳо аз бемориҳои касалиангези занбӯрӯгӣ ё вирусӣ муҳофизат менамоянд, ҳосияти антиоксидантӣ зоҳир менамоянд ва аз нурафкании барзиёди фаробунафшӣ муҳофизат менамоянд. Хеле хуб муқаррар қарда шудааст, ки ҳуҷайраи растаниҳо бо зарарёбии механикӣ ё воридшавии микробҳои касалиангез бо баланд намудани фаъолнокии фенилаланинаммияклазаҳо, 4-гидроксилазаҳо, кислотаи оксикоритикӣ, пероксидазаҳо ва дигар ферментҳо ҷавоб мебардонанд. Ин бо роҳи якбора «аланга»- и ҳосилшавии пайвастагии фенолӣ мегузарад. Лигнин ва кислотаи оксикоритикӣ бо полимерҳои ғайрифенолӣ дар девораи ҳуҷайраҳо пайваст шуда, ба мустаҳкамшавии девораи онҳо мусоидат намуда, ба воридшавии патогенҳо ва талафи барзиёди об монеъ мешаванд.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки зиёдшавии раванди лигнификатсия яке аз роҳҳои мутобиқати метаболитикӣ бар амали омилҳои стрессии табиати гуногундошта ба шумор меравад. Мисол, ба хуноқӣ тобовар гардидани растании гандум ба 2,5-3 маротиба ба баландшавии пайвастагии фенолӣ оварда мерасонад, хусусан дар узвиҳои чавон синтези мономерҳои онҳо бо суръати баланд ба амал меояд.

Пайвастагии фенолӣ ба қатори фитогормонҳои АБК ба таркиби комплекси β-ингибиторӣ, ки барои оромии физиологии ҳам тухмӣ ва ҳам узвиҳои вегетативӣ ҷавобгар мебошад, дохил шуда, ба нешзани ва сабзиши ҳатто меваҳои тари сероб (помидор, бодиринг) монеъ мешаванд.

Биобар он, таҳқиқи миқдори фенолҳои растани пахта муҳим мебошад. Барои муайян намудани ҷамъи миқдори пайвастагии фенолӣ мо ба сифати объекти таҳқиқотӣ баргҳои навьҳои Ҳисор, Меҳргон, Шарора, Фаровон ва Дӯстии растани пахтаи миёнанахро истифода намудем. Ин навьҳои растани

пахта аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳои биохимиявӣ ва физиологӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Микдори умумии пайвастагиҳои фенолии таркиби баргҳои намунаҳои таҳқиқшавандаи пахта дар давраҳои вегетатсия омӯхта шуданд. Барои ин аз баргҳои тар 200 мг гирифта дар уғурча бо спирти этили 96% соида майда намуда экстракт ё шираи онро тайёр намуда ба муддати як шабонарӯз дар ҳарорати хонагӣ дар чевони торик нигоҳ доштем. Баъди гузаштани як шабонарӯз намунаҳои таҳқиқшавандаро гирифта ба воситаи қоғази филтрӣ ба шишанайча полудем. Муайянкунии ҷамъи микдори пайвастагиҳои фенолиро дар экстрактҳои ҳосилшуда аз рӯи методикаи зерин гузаронидем: дар ҳар як шишанайча 3 мл-и оби дистиллат гирифта, аз болояш 0,5мл экстракти ҳосилшуда ва 1 мл маҳлули соддаи гидрокарбонати натрий илова намудем. Маҳлули ҳосилшударо саҳт- саҳт омехта намуда, ба он 0,5 мл реактиви Фолин-Денис илова кардем. Пеш аз муайянкунии ҷамъи пайвастагиҳои фенолӣ маҳлулро омехта намудем.

Микдори пайвастагиҳои фенолиро дар экстракт ё шираҳои таҳқиқшаванда бо усули спектрометрӣ дар дарозии мавҷи 725 нм муайян намудем. Сипас, аз рӯи формулаи зерин ҷамъи пайвастагиҳои фенолиро дар намунаҳои аввала ҳисоб намудем:

$$E_{725} \cdot K(89) \cdot V_{\text{умумӣ}} / 0,5 \cdot m = \text{Спф}$$

Дар ин ҷо E- нишондоди спектрофотометр

K=89- бузургии доимӣ (const)

$V_{\text{умумӣ}}$ - ҳаҷми умумии намуна

m- вазни барги растании барои экстракт гирифташуда

Спф - суммаи пайвастагиҳои фенолӣ.

Таҷрибаҳоро дар такрорёбии 3 каратаи биологӣ ва 5 каратаи таҳлилӣ гузаронид, қимати миёнаи онро дар ҷадвалҳои истифода намудем.

А Б

В

Расми 1. Ҳосил намудани экстракт ё шира аз баргҳои растании пахта: А- гомогенизатсияи баргҳои пахта, Б-экстраксиякунӣ, В- экстракт ё шираи тайёр

Чӣ хеле ки маълум аст, пайвастагиҳои фенолӣ ҳосияти кислотагӣ зоҳир мекунанд. Пайвастагиҳои фенолии пайдоиши растанигидошта р^{КА}-и хеле суст доранд, хусусан пайвастагиҳои фенолии чигити растании пахта, ки асоси онро госсипол ва ҳосилаҳои он дар бар мегирад (Холиқов ва диг., 2011).

Ҳосиятҳои химиявӣ ва функсияҳои муҳими пайвастагиҳои фенолиро ба назар гирифта, бо усули титрометрӣ микдори онҳоро дар барги намунаҳои таҳқиқшаванда дар давраҳои гуногуни вегетатсияи растании пахта муайян намудем (Усманова ва диг., 2006). Натиҷаҳои ба дастмада дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Чадвали 1. Чамъи микдори пайвастагиҳои фенолӣ дар барги навъҳои гуногуни пахта (мг/г вазни тар)

Навъҳои пахта	Давраи тошонабандӣ,	Давраи шонабандӣ	Давраи гулкунӣ	Давраи мевабандӣ	Давраи пухтарасӣ
Ҳисор	0,94	0,59	0,55	0,76	0,54
Меҳргон	0,85	0,53	0,53	0,51	0,61
Шарора	0,82	0,54	0,53	0,61	0,49
Фаровон	0,70	0,55	0,54	0,54	0,48
Дӯстӣ	0,65	0,54	0,52	0,55	0,52

Чӣ хеле ки аз чадвали 1 дида мешавад, дар барги ҳама навъҳои пахта микдори пайвастагии фенолӣ дар давраи тошонабандии растанӣ аз ҳама зиёд мебошад.

Аз рӯи чамъи пайвастагиҳои фенолӣ дар давраи тошонабандӣ дар байни ҳама навъҳои озмоишшуда навъи Ҳисор бартариро зоҳир намуд (0,94мг/г в.т), навъҳои Меҳргон ва Шарора мавқеи мобайниро гирифта (0,82-0,85мг/г в.т), навъҳои Фаровон ва Дӯстӣ бошанд, аз рӯи ин нишондиҳанда қимати аз ҳама камро (0,65-0,70мг/г вазни тар) соҳиб шуданд.

Дар давраи шонабандӣ бошад, микдори фенолҳо дар барги навъи Ҳисор 0,59 мг/г вазни тарро ташкил дода, дар боқимонда навъҳо каму беш аз ҳам фарқ мекарданд. Дар ин давраи инкишоф низ нисбати доштани фенолҳо барги навъи Ҳисор дар байни ҳама навъҳои дигари таҳқиқшаванда бартариро зоҳир намуд.

Давраи гулкунӣ бошад, ки яке аз давраҳои муҳими вегетатсия, яъне давраи инкишофи узвҳои генеративӣ барои ҳама растаниҳо ба шумор меравад, микдори чамъи фенолҳо дар навъҳо назар ба давраи тошонабандӣ чунин тағйир ёфтанд: дар навъи Ҳисор 1,71 маротиба дар навъи Меҳргон 1,60, дар навъи Шарора 1,54, дар навъи Фаровон ин нишондиҳанда 1,30 ва дар навъи Дӯстӣ бошад, 1,25 маротиба микдори фенолҳо кам мешаванд. Эҳтимол камшавии пайвастагиҳои фенолӣ дар давраи гулкунии растанӣ аз кам шудани микдори хлоропластҳои барг дар ҳамин давраи инкишоф вобастагӣ дошта бошад. Зеро чуноне ки аз сарчашмаҳои илмӣ маълум аст, фенолҳо дар хлоропластҳои ҷавон ҳосил мешаванд (Якубова М.М., 1967, Запрометов, 1974)

Дар давраи мевабандӣ низ чамъи фенолҳо дар навъҳо тағйир ёфта, микдори максималии онҳо дар навъҳои Ҳисор ва Шарора қайд шудаанд (0,61-0,76мг/в.т), навъҳои Фаровон ва Дӯстӣ мавқеи мобайнӣ доранд ва навъи Меҳргон қимати аз ҳама пастро (0,51мг/г в.т) пайдо мекунад.

Дар давраи пухтарасии растани пахта бошад, қимати аз ҳама зиёдро аз рӯи чамъи фенолҳо навъи Меҳргон дорад (0,61мг/г в.т). Азбаски давраи пухтарасӣ давраи охири инкишофи растанӣ мебошад, дар боқимонда навъҳо микдори чамъи фенолҳо кам мегардад. Танҳо дар навъи Меҳргон қимати ин нишондиҳанда дар давраи мевабандии умумӣ каме паст шуда, дар давраи пухтарасии растанӣ зиёд мешавад.

Дар асоси натиҷаҳои ба дастамада оид ба ҳосилшавии чамъи фенолҳо дар давраҳои вегетатсионии растани пахта чунин хулоса намудан мумкин аст, ки дар байни ҳама навъҳои омӯхташудаи баргҳои пахта навъи Ҳисор дар ҳама давраҳои инкишофёбии растанӣ аз рӯи ин нишондиҳанда қимати максималӣ дорад. Дар ҳама навъҳои таҳқиқшуда микдори максималии чамъи пайвастагиҳои фенолӣ дар давраи тошонабандӣ рост меояд. Куллаи дуҷуми ҳосилшавии барзиёди фенолҳо дар аксари навъҳо дар давраи мевабандӣ мушоҳида шуда, танҳо дар навъи Меҳргон зиёдшавии ин қимат то давраи пухтарасӣ давом мекунад.

АДАБИЁТ

1. Бахтенко Е.Ю., Курапов П.Б. Многообразие вторичных метаболитов высших растений: учебное пособие.- Вологда: ВГПУ, 2008. С.96-145.
2. Белодубровская Г.А., Березина В.С., Блинова К.Ф., и др. Лекарственное сырье растительного и животного происхождения. Фармакогнозия: учебное пособие /Под ред. Г.П. Яковлева. – СПб.: СпецЛит, 2006. 845 с.
3. Горшкова Т.А. Растительная клеточная стенка как динамичная система. - М.: Наука, 2007.- 429 с.

4. Гродзинский А.М. Аллелопатия растений и почвоутомление. - Киев: Наукова думка, 1991. 432 с.
5. Запрометов М. Н. Фенольные соединения и их роль в жизни растения // LVI Тимирязевские чтения. - М.: Наука, 1996. - 45 с.
7. Олениченко Н.А. Фенольные соединения и устойчивость мягкой пшеницы (*Triticum aestivum* L.) к низкотемпературному воздействию. Дисс. канд. биол. на-ук. – М.: ИФР РАН, 2006. 131 с.
8. Потапенко А.Я. Псоралены и медицина - 4000-летний опыт фотохимиотерапии // Соросовский образовательный журнал. 2000. Т.6, №11. С.22-29.
9. Скулачев В.П. Энергетика биологических мембран. – М.: Наука, 1989. 564 с.
10. Bulgakov V.P., Kozyrenko M.M., Fedoreyev X.A., Mixchenko N.P., Denixenko V.A., Zvereva L.V., Pokuxhalova T.V., Zhuravlev Yu.N. Xhikonin production by *p*-fluorophenylalanine resistant cells of *Lithospermum erythrorhizon* // Fitoterapia. 2001. V.72. P. 394-440.

ОМУЗИШИ МИҚДОРИ ПАЙВАСТАГИҲОИ ФЕНОЛӢ ДАР БАРГҲОИ НАВӢҲОИ ПАХТАИ МИЁНАНАХ

Дар мақола маълумотҳо оид ба миқдори пайвастагиҳои фенолӣ дар барги навьҳои гуногуни растани пахта дар ҳама давраҳои вегетатсияи он пешниҳод шудааст. Натиҷаи таҷрибаҳо нишон доданд, ки дар барги ҳама навьҳои пахта миқдори пайвастагии фенолӣ дар давраи тошонабандии растанӣ аз ҳама зиёд мебошад. Давраи гулкунӣ бошад, ки яке аз давраҳои муҳими вегетатсия, яъне давраи инкишофи узвҳои генеративӣ барои ҳама растаниҳо ба шумор меравад, миқдори ҷамъи фенолҳо дар навьҳо назар ба давраи тошонабандӣ аз 1,25 то 1,71 маротиба кам гаштанд. Эҳтимол меравад, ки камшавии миқдори пайвастагиҳои фенолӣ дар давраи гулкунӣ растанӣ аз кам шудани миқдори хлоропластҳои барг дар ҳама давраи инкишоф вобаста бошад. Муқаррар карда шудааст, ки дар байни ҳама навьҳои омӯхташудаи баргҳои пахта навьи Хисор дар ҳама давраҳои инкишофёбии растанӣ аз рӯи ин нишондиҳанда кимати максималӣ дошта, миқдори максималии ҷамъи пайвастагиҳои фенолӣ дар ҳама навьҳо дар давраи тошонабандии вегетатсияи растанӣ рост меояд.

Калидвожаҳо: пайвастагиҳои фенолӣ, навь, растани пахта, давраҳои вегетатсионӣ

ИЗУЧЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ФЕНОЛЬНЫХ СОЕДИНЕНИЙ В ЛИСТЬЯХ РАЗЛИЧНЫХ СОРТОВ СРЕДНЕВОЛОКНИСТОГО ХЛОПЧАТНИКА

В статье представлена информация о количестве фенольных соединений в листьях различных сортов хлопчатника в течение всех вегетационных периодов. Эксперименты показали, что листья всех сортов хлопчатника имеют наибольшее количество фенольных соединений в фазе добутонализации. В период цветения, который является одним из важнейших фаз вегетации, периодом развития генеративных органов у всех растений, количество фенолов в сортах снизилось с 1,25 до 1,71 раза по сравнению с периодом добутонализации. Не исключено, что уменьшение количества фенольных соединений в период цветения связано с уменьшением количества хлоропластов листьев в этот период развития. Установлено, что среди всех изученных сортов листьев хлопчатника сорт Гиссар имеет максимальное значение на всех этапах развития растений, а максимальное количество фенольных соединений у всех сортов приходится на период добутонализации.

Ключевые слова: фенольные соединения, сорт, хлопчатник, вегетационные периоды.

STUDY OF THE CONTENT OF PHENOLIC COMPOUNDS IN THE LEAVES OF VARIOUS VARIETIES OF MEDIUM-FIBER COTTON

The article provides information on the amount of phenolic compounds in the leaves of various cotton varieties during all growing seasons. Experiments have shown that the leaves of all cotton varieties have the highest amount of phenolic compounds in the dobutonization phase. During the flowering period, which is one of the most important phases of vegetation, the period of development of generative organs in all plants, the amount of phenols in varieties decreased from 1.25 to 1.71 times compared to the period of dobutonization. It is possible that a decrease in the number of phenolic compounds during the flowering period is associated with a decrease in the number of leaf chloroplasts during this period of development. It was found that among all the studied varieties of cotton leaves, the Hissar variety has the maximum value at all stages of plant development, and the maximum amount of phenolic compounds in all varieties falls on the period of dobutonization.

Keywords: phenolic compounds, variety, cotton, growing periods.

Сведения об авторах: *Иброгимова С.И.* – доцент кафедры биохимии Таджикского национального университета, тел: 934-17-17-09

Ашуров Абдузоҳид – магистрант второго курса кафедры биохимии Таджикского национального университета.

Information about the authors: *Ibrogimova S. I.* – associate Professor of the Department of Biochemistry of the Tajik National University, tel: 934-17-17-09

Ashurov Abdusohid – a second-year master's student of the Department of Biochemistry of the Tajik National University.

ТАКСИМОТИ ДАРАХТУ БУТТАҲОИ МАМНУЪГОҲИ ДАШТИЧУМ ВОБАСТА БА МИНТАҚАҲОИ ТАБИЙ

Каримов М.Л.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чумхурии Тоҷикистон дар минтақаҳои кӯҳсор ҷойгир аст. Иқлими ин диёр хеле гуногун буда, боиси рангорангии биосенозҳо гаштааст. Дар водихою кӯҳҳои он гулу гиёҳҳои зиёде монанди дархту буттаҳо, нимбуттаю буттаҳо ва нимбуттаҳою алафҳои гуногуни яксола ва дусола, инчунин бисёрсола барои худ муҳити зист пайдо кардаанд.

Дар табиат майдонҳои зиёде мавҷуд аст, ки болои онҳо бо дарахту буттаҳои гуногун пӯшонида шудаанд, ки дар урфияти халқӣ ин майдонҳоро ҷангал номгузорӣ намудаанд. Ҷангалҳо метавонанд аз як намуди дарахт ё буттаҳо ташкил шуда бошанд, ё метавонанд аз якчанд намуд дарахту буттаҳои гуногун иборат бошанд. Аз ҷиҳати географӣ майдони ишғолнамудаи ҷангалҳо яхела набуда, яклухти калонҳаҷм буда ё худ метавонанд дар минтақаҳои гуногун порча – порча ҷойгир шуда бошанд. Муҳит дар навбати худ ба намудҳо таъсири яхела надорад. Аз ин хотир, яке аз ин намудҳо дар муҳити гарму хушк, дигаре дар водихою доманакӯҳҳо ҷойгир шуда, мутобиқ шудаанд. Дар илми геоботаника бештар биогеосенозҳои аз дарахту буттаҳои гуногун ташкилшударо беша номгузорӣ намудаанд. Олими рус Морозов аввалин бор маълумотҳоро доир ба беша пешниҳод намудааст. Бешаҳо як қисми минтақа ё ландшафт буда, дар худ ҳоки маҳсус дошта, микроиқлим ва речаи намнокиро ба вучуд меоранд.

Мувофиқи нишондоди П.Н. Овчинников дар қаламрави Помиру Олой тақрибан 6 – 6,5 ҳазор намуди рустаниҳои дараҷаи олӣ ҷой доранд, ки аз ин шумора 4813 намудаш дар қаламрави Тоҷикистон воমেҳӯранд [9, с.28]. Аз шумораи умумии намудҳои Тоҷикистон 900 намудаш ба қаламрави мамнуъгоҳи «Даштиҷум» тааллуқ доранд [6, с.94]. Вале ишора намудан ба маврид аст, ки ин шумораҳо доимӣ (констант) набуда, мувофиқ ба рақамҳои овардаи дигар таҳқиқотчиён тафовут доранд.

Мамнуъгоҳи «Даштиҷум» аз нигоҳи геоботаникӣ ба ноҳияи флорӣ Ҳисору Дарвоз ва зерноҳияи флорӣ назди Дарвози ҷанубӣ дохил мешавад [8, с.31]. Дар масоҳати начандони мамнуъгоҳ дар маҷмӯъ 900 - намуд рустаниҳои гулдор, аз ҷумла 100 - намуд рустаниҳои қадима ё ҷавони эндемикӣ, 48 - намуд рустаниҳои шифойӣ, 30 - намуд рустаниҳои ғизоӣ, 22 - намуд рустаниҳои рағғани эфирдор, 40 - намуд рустаниҳои даббоғӣ ва ғайра ба қайд гирифта шудааст. Дар қаламрави мамнуъгоҳи «Даштиҷум» намудҳои гуногуни набототи дарахтӣ буттагӣ ва нимбуттагӣ хеле зиёданд. Таркиби набототи дарахтӣ буттагиро ассотсиатсияҳои сиёҳҷангал, ҷангалзори гармсёр (шибляк), ҷангалзори мезофилӣ, сафедҷангал ва арҷазорҳо ташкил медиҳанд [1, с.88].

Вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии нишебихою пасту баландиҳои релеф ба самти ҷануб, шимол, ғарбу шарқ паҳншавӣ, пӯшиши наботот ва зичии фардҳои доминантӣ дар биосеноз тағйир меёбанд. Дар нишебихою самти шимолу шарқ, ки нисбат ба самти ғарбу ҷануб камрушнӣ, соядор ва нисбатан намноктар мебошанд, популятсияи намудҳои мезофилӣ бештар воমেҳӯранд.

Дар нишебихою самти ғарбию ҷанубӣ бошад, нисбат ба нишебихою самти шарқу шимол рӯшноӣ зиёдтар, ҳарорат баланду намӣ камтар аст, ки дар ин минтақаҳо бештар популятсияи намудҳои ксерофитӣ ва гармсёр мушоҳида мешаванд.

Набототи дарахту буттаҳои мамнуъгоҳи «Даштиҷум» аз форматсияҳои типӣ сиёҳҷангалҳо, шибляк, сафедҷангалҳо ва арҷазорҳо ташкил ёфтаанд. Аслан ба типӣ сиёҳҷангал форматсияҳои чормағзи юнонӣ - *Juglans regia*, заранги туркистонӣ - *Acer turkestanica*, себи сиверсӣ - *Malus sieversii* ва буттаҳои гуногун тааллуқ доранд. Дар поён тавсифи мухтасари минтақаҳои табиӣ инкишоф ва ҷойгирии онҳо оварда мешавад.

Минтақаи сиёҳҷангал дар мамнуъгоҳи «Даштиҷум» баландиҳои 1400 – 2500 метр аз сатҳи баҳро дар бар мегирад. Таркиби набототи ин минтақа аслан аз чормағзи юнонӣ - *Juglans regia*, заранги туркистонӣ - *Acer turkestanica*, себи сиверсӣ - *Malus sieversii*, тилох - *Esochorda alberti* ва ғайра ташкилқунандаҳои асосии сиёҳҷангалҳо ба ҳисоб мераванд [3, с.170]. Минтақаи сиёҳҷангал дар дохили системаи экологии ҷангалзори мезофитӣ ҷойгир буда, ба таркиби он

сиёхчангал хучзор, нимсаваннаи баландалаф ва баъзан арчазор низ дохил мешавад. Хучзорҳои каламрави мамнуъгоҳ дар таркиби нимсаваннаҳои калоналаф популятсияи юғани мукаррарӣ – *Prangox pabularia* ва камоли кӯхистонӣ – *Ferula kuhistanica* ташкунандаи ассотсиатсия мебошанд.

Минтакаи нимсаванна ва бешаҳои гармсёр (шибляк) аз ҷиҳати ҷойгирӣ дар баландии 700-2000 м аз сатҳи баҳр паҳн шуда, форматсияҳои асосии он дар каламрави мамнуъгоҳи «Даштиҷум» ҷангалзори ксерофилии шибляк, ки аз намудҳои бодом - *Amygdalux bucharica*, pista - *Pistacia vera*, дӯлона - *Crataegus turkestanica* ва *C. pontica*, бушол - *Lonicera zaravxchanica*, чилон - *Zizyphus jujuba*, татум - *Rhux coriaria*, *Cercis griffithii*, каин - *Calophaca grandiflora* ва ғайра ташкил ёфтаанд, ба ҳисоб мераванд. Шибляк (ҷангалҳои гармсёр) – ин типӣ бештар паҳнғаштаи рустаниҳои мамнуъгоҳ буда, ба таркиби вай ҷамоаҳои мезоксерофитӣ ва ксерофитии мезотермии ҳазонрезӣ дарахту буттаҳои на он қадар баландии зиёддошта дохиланд, ки ҷангалҳои тунукро ташкил намудаанд. Ин типӣ рустаниҳо қобилияти паси сар намудани хушкӣ бардавоми тобиствона ва сардии кутухмуддати (оромии биологи) зимистонаро доранд. Дар ҳудуди мамнуъгоҳ чормағзи юнонӣ, pistaи мукаррарӣ, шулаши грифитӣ, татуми даббоғӣ, челони унабӣ, каин (*Calaphaca grandiflora*), ва ғайра бештаранд. Аз рустаниҳои алафӣ аслан рустаниҳои эфемерӣ: *Carex pachystylis*, *Poa bulbosa*, намудҳои *Aegilops*, *Bromus*, *Hordeum*, *Elytrigia* ва ғайра зиёд воমেҳӯранд. Дар шароити мамнуъгоҳ арчазорҳо бештар дар баландии 1000-2000 метр во хӯрда, аслан аз намуди арчаи зарафшонӣ ташкил ёфтаанд.

Минтакаи арчазор дар ҳудуди мамнуъгоҳи «Даштиҷум» баландии аз 8700 то 2600 м аз сатҳи баҳр ташкил менамояд. Дар каламрави мамнуъгоҳ арчазор масоҳати зиёдеро ишғол намекунад ва асосан дар нишебиҳои Шарқӣ ва Шимолии дараҳо доман паҳн намудаанд. Дар таркиби набототи арчазори мамнуъгоҳ бештар арчаи зарафшонӣ - *Juniperus seravschanica* ва сауарча – ба қайд гирифта шудааст. Арчазорҳои мамнуъгоҳ дар сарҳади болоии худ ба марғзорҳо, дашт ва хоралафҳо иваз мешаванд. Пӯшиши алафии минтакаи арчазорро бештар намудҳои зиёди ксеромезофитӣ ташкил медиҳанд, ки шумораи онҳо ба 180 – 200 намуд мерасад [4, с.74; 2].

Ҷангалҳои паҳнбарг дар ҳудуди мамнуъгоҳ дар баландии 1100-1800 м аз сатҳи баҳр ҷойгир шудаанд. Дар шароити мамнуъгоҳ ин ҷангалҳо аслан аз заранг ташкил шудаанд. Одатан ҷангалҳои аз заранг ташкилшуда майдонҳои калони доимиро ташкил намекунанд; онҳо бо буттаҳо ва дигар типӣ ҷангалҳо, инчунин омехтаи марғзорҳо, дар қисми болоии минтақа ҷойгиранд. Дар қисми поёнии ин минтақа омехтаи каркасу (*Celtis caucasica*) бодом ва дар қисми болоӣ бошад, нақши асосиро арчазорҳо иҷро менамоянд.

Дар каламрави мамнуъгоҳ дарахтону буттаҳои паҳнбарг бештар то баландии 1800-2000 метр аз сатҳи баҳр дар таркиби арчазор паҳн гаштаанд. Дар ин баландӣ баъзан буттаҳои ягонаи бодом талхдона - *Amygdalux bucharica*, *Pyrux bucharica* бо арчаҳо ҳамроҳӣ менамоянд. Аз баландии 2000 метр зиёдтар шакли на он қадар баланди *Acer turkestanica* воমেҳӯрад.

Характери паҳншавии дарахтони омехтаи арчазорҳо дар минтақаҳо ё нишебиҳои ҳарҳела як зайл нестанд. Масалан, *Juniperus seravschanica* бештар дар нишебиҳои ҷанубӣ бештар дар алоҳидагӣ воমেҳӯрад, ё худ баъзан ҷакалакҳои хурд – хурдро ҳамроҳи *Juniperus semiglobosa* ташкил менамояд. *Juniperus semiglobosa* ҳама вақт дар баландии аз 2000 метр боло паҳн гаштааст, вале баъзан дар нишебиҳои шимоли онро аз баландии 2000 метр поёнтар ба қайд гирифтаанд. Ин намуд то баландии 2500 метр дар тарафи дигар дарахтҳо ҷой дошта, аз баландии 2500 метр боло ҷамоаҳои тозаӣ худро ташкил менамояд.

Дар натиҷаи таҳқиқот ва мувофиқ ба нишондоди 10 ҷилди флораи Тоҷикистон дар каламрави мамнуъгоҳи «Даштиҷум», 84 намуди дарахту бутта муайян карда шуд, ки мансуб ба 25 оила ва 47 авлод мебошанд. Аз ин шумораи умумӣ (84 намуд), 26 намудашон (31%) ба дарахтзорҳо ва 58 намуди (69%) боқимонда ба буттагӣ тааллуқ доранд [11, ҷ.3]. Муайян карда шуд, ки аз ҳама оилаҳои сернамуд, *Rosaceae*, *Fabaceae*, *Polygonaceae*, *salicaceae* ва *Caprifoliaceae* мебошанд. Масалан: оилаи *Rosaceae* бо 28 намуд - *Cotoneaster xavix*, *C. insignis*, *C. hissaricus*, *C. subacutus*, *Pyrux bucharica*, *Malux sieversii*, *Sorbus persica*, *X. turkestanica*, *Crataegus turkestanica*, *C. darvasica*, *C. pontica*, *Rubux caesius*, *R. turkestanicus*, *Rosa beggeriana*, *R. canina*, *R. corymbifera*, *R. ecae*, *Padellus mahaleb*, *Cerasus verrucosa*,

Prunus sogdiana, *Amygdalus bucharica* ва ғайра, оилаи *Fabaceae* бо 12 намуд - *Cercis griffithii*, *Keyserlingia mollis*, *Colutea paulsenii*, *Calophaca grandiflora*, *Tragacantha chionocalyx*, *T. pycnantha*, *Astragalus insignis*, *A. nigrocalys*, *A. lasiosemius*, *A. dsharfi* ва ғайра, оилаи *Polygonaceae* бо 6 намуд - *Atraphaxis pyrifolia*, *A. seravschanica*, *A. avenia*, *Polygonum ovczinnikovii*, *P. biaristatum*, *P. paranychioides*, оилаи *Salicaceae* бо 5 намуд - *salix excelsa*, *Populus bachofenii*, *P. tadshikistanica*, *P. kanjilaliana*, *P. pruinosa*, оилаи *Caprifoliaceae* бо 4 намуд - *Lonicera zeravshanica*, *L. bracteolaris*, *L. korolkowii*, *L. nummulariifolia* ва дигар оилаҳо аз қабилҳои *Cupressaceae*, *Ephedraceae*, *Juglandaceae*, *Ulmaceae*, *Moraceae*, *Ranunculaceae*, *Berberidaceae*, *sasifragaceae*, *Aceraceae*, *Rhamnaceae* ва ғайраҳо бо намудҳои гуногун муайян карда шуд [11, ҷ.6].

Дар қаламрави мамнуъгоҳ бештар аз 200 намуд рустаниҳои ғойдабахш ба қайд гирифта шудааст, ки аз онҳо доруй – 48 намуд, ғизой ва витаминдор – 30 намуд, рағандор бештар аз 10 намуд, рағани эфирдор – 22 намуд, даббоғи – 40 намуд ва дигар намудҳо 60 намудро ташкил медиҳанд [5, с.35].

Набототи мамнуъгоҳ аз рустаниҳои мевадиҳанда хеле бой аст, ки шумораи онҳо ба 40 намуд мерасад. Ба қатори онҳо метавон: pista (*Pistacia vera*), туғи кавказӣ (*Celtis caucasica*), ноки бухорӣ (*Pyrus bucharica*), дулонаи понтикий (*Crataegus pontica*), чормағз (*Juglans regia*) ва ғайраҳо ном бурд.

Таркиби набототи мамнуъгоҳ хеле гуногун буда, бештари масоҳати онро ҷангалҳои хушкдӯсти ксерофитӣ, ки аз pista – *Pistacia vera*, бодом – *Amygdalus bucharica*, бодомча – *A. vavilovii* ва намуи рустаниҳои мевадиҳанда анор – *Punica granatum*, тути сафед – *Morus alba*, себи северсӣ – *Malus sieversii*, анҷир - *Ficus carica*, ноки бухорӣ - *Pyrus bucharica* ва ғайра дар баландҳои 1000-1500 м аз сатҳи баҳр ҷойгиранд. Болотар аз ин дар баландҳои 1200-2300 м аз сатҳи баҳр ҷангалҳои аз заранги регели – *Acer regelii*, дӯлона – *Crataegus pontica* дар омехтагии бо арчаи зарафшонӣ – *Juniperus seravschanica*, *Celtis caucasica* ва аз буттаҳо намудҳои гуногуни иргай – *Cotoneaster*, бушол – *Lonicera*, настанан – *Rosa* ва ғайра ба қайд гирифта шудааст [10, с.3].

Мувофиқи баъзе маълумотҳо дар қаламрави мамнуъгоҳ бештар аз 900 – намуд рустаниҳои гулдор ба қайд гирифта шудааст, ки аз ин шумора 39- намудаш ба Китоби сурхи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 2 намудаш (свидинаи дарвозӣ – *Xyda darvazica* ва себи Сиверси - *Malus sieversii*) ба рӯйхати Китоби Сурхи Иттиҳоди байналмилалӣ ҳифзи табиат дохил карда шудаанд. Вале намудҳои доминантӣ ё эндемикаторӣ нисбатан камтар аст. Бештар намудҳои доминантӣ фарқ – *Acer regelii*, *Rhus coriaria*, *Cercis griffithii*, *Caragana julata*, *Amygdalus bucharica*, *Pistacia vera*, ҳарчо – ҳарчо *Juglans regia*, *Malus sieversii*, *Platanus orientalis* ва ғайра ташкил кардаанд [11, ҷ. 7].

Рустаниҳои ба Китоби сурх дохилшудаи мамнуъгоҳ: ҳолмон – *Petilium eduardii*, зираи форсӣ - *Bunium persicum*, анор - *Punica granatum*, анҷир - *Ficus carica*, сафора – *Keyserlingia mollis*, пиёзи анзур - *Allium stipitatum*, пиёзи суворовӣ - *A. suworowii*, лола - *Tulipa subquinquefolia*, гули сиёҳгуш - *Juno nicolai* ва ғайра мебошанд [7, с.6].

АДАБИЁТ

1. Давлатов А.С. О древесно-кустарниковой растительности заповедника «Рамит». //Тезисы докл. апрельской науч. теор. конф. профессорско-преподавательского состава ТГУ. - Душанбе, 1993. - С.88-89
2. Запрыгаева В.И. Субтропические плодовые Дарваза. // Сообщ. ТФАН, СССР. вып.11. М.: 1974
3. Исмаилов М.И. Древесная и кустарниковая растительность Юго-западных отрогов Дарвазского хребта. // Учен.зав. каф. бот. - биол. фак. Тадж. Гос. ун-та, 1971, Т.3. – С.3-173.
4. Исмаилов М.И. Можжевельниковые редколесья и их классификация. // Вопросы экологии и географии растений. - Душанбе, Изд-во ТГУ, 1974. – С.81-129.
5. Исмаилов М.И., Флора заповедника «Дашти-Джум». / А. Халимов, Р.Б. Сатторов // Деп. ГНТИ. - Душанбе, 1998. – С.134.
6. Каримов М.Л. Холати кунуни набототи мамнуъгоҳи давлатии табиӣи Даштиҷум. // Мавод. конф. ҷумҳур. «Иқтисоди сабз ва мавқеи он дар тағйирёбии иқлим». - Данғара, 2020. – С.94-96.
7. Китоби сурхи Тоҷикистон // Нашри дуюм. Ҷ.1. - Душанбе, 2017. - 590с.
8. Муҳаббатова Х.М., Ниёзов А.С. Худудҳои табиӣи махсус муҳофизатшавандаи Тоҷикистон. Душанбе: «Контраст», 2017.
9. Овчинников П. О главнейших типах древесной растительности Таджикистана. // Сообщ. ТФАН СССР, вып. У1. - Душанбе, 1948. №6. – С.27-29.
10. Сукачев В.Н. О принципах генетической классификации в биоценологии. // Журн. общ. биол. М.: 1944. - Т.5. - №4.

11. Флора Таджикской ССР. Ч. I-X. // Изд. «Наука», Ленинград, I – 1964; II – 1966; III – 1968; IV – 1975; V – 1978; VI – 1981; VII – 1984; VIII – 1986; IX – 1988; X – 1991.

ТАКСИМОТИ ДАРАХТУ БУТТАҲОИ МАМНУЪГОҲИ ДАШТИЧУМ ВОБАСТА БА МИНТАҚАҲОИ ТАБИЙ

Дар мақола чунин нишон дода шудааст, ки мамнуъгоҳ аслан бо мақсади нигоҳдории системаҳои экологии кӯҳӣ ва ба хотири ҳайвонҳои қадимаи камёфт, аз қабилӣ бузи пармашоҳ «морхӯр», ки дар сатҳи сайёраи Замин сершумортарин популятсияи он танҳо дар қаламрави мамнуъгоҳи Даштиҷум боки мондааст, инчунин гусфанди кӯҳии бухороӣ (уриал), бабри барфӣ ва дигар намудҳои нодири набототи ҳайвонот ташкил шудааст. Ҳамин тавр, самти тадқиқоти илмӣ мамнуъгоҳ ғайр аз тадқиқотҳои комплекси биологӣ омӯзиши экологӣ ва геоботаникӣ систематикӣ набототи он мебошад. Аз рӯзи ташкилшавии самти тадқиқоти илмӣ мамнуъгоҳ бетағйир боки мондаанд. Флораи мамнуъгоҳ хеле гуногун буда, бештари масоҳати онро ҷангалҳои хушкдӯсти ксерофитӣ, ки аз pista, бодом, бодомча ва намути рустаниҳои мевадиханда анор, тути сафед, себи северсӣ, ҷангалҳои аз фарк, дӯлона, арҷаи зарафшонӣ ва аз буттаҳо намудҳои гуногуни иргай, бушол, настанан ва ғайра ба қайд гирифта шудааст.

Калидвожаҳо: флора, мамнуъгоҳ, рустани, қаламрав, намудҳо, популятсия.

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ДЕРЕВЬЕВ И КУСТАРНИКОВ ВОСЬМОГО ЗАПОВЕДНИКА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ

В статье приведено, что заповедник в первую очередь предназначен для сохранения горных экосистем и для сохранения редких и древних животных, таких как винторогий козёл, у которого самая большая популяция на планете, и в том числе на запретной территории в том числе там встречается бухарский горный баран (уриал), снежный барс и другие редкие виды растений и животных. Таким образом, направлением научных исследований заповедника, помимо комплексных биологических исследований, является экологическое, геоботаническое и систематическое изучение его флоры. Они остались неизменными с момента создания исследовательской площадки заповедника. Флора заповедника очень разнообразна, большая часть ее покрыта засушливыми ксерофитными лесами, состоящими из фисташек, миндаля, и других плодовых растений, таких как гранат, сиверсовая яблоко, из лесов боярышник, можжевельник и другие, а также несколько кустарников и т.д.

Ключевые слова: флора, заповедник, растения, территория, виды, популяция.

DISTRIBUTION OF TREES AND SHRUBS OF THE EIGHTH RESERVE DEPENDING ON THE NATURAL AREAS

The article states that the reserve is primarily intended for the preservation of mountain ecosystems and for the preservation of rare and ancient animals, such as the screw-horned goat, which has the largest population on the planet, and also in the forbidden territory, including the Bukhara mountain ram (urial), snow leopard and other rare species of plants and animals. Thus, the direction of scientific research of the reserve, in addition to complex biological research, is the ecological, geobotanical and systematic study of its flora. They have remained unchanged since the creation of the reserve's research site. The flora of the reserve is very diverse, most of it is covered with arid xerophytic forests, consisting of pistachios, almonds, and other fruit plants, such as pomegranate, siversa apple, from the forests of hawthorn, juniper, and others, as well as several shrubs, etc.

Keywords: flora, nature reserve, plants, territory, species, population.

Сведения об авторе: *Каримов М.Л.* – магистр второго курса, по специальности экологии факультета биологии ТНУ. Тел: 918-47-57-47 E-mail.: karimovm98@mail.ru

Information about the author: *Karimov M. L.* -second-year Master's degree in Ecology, Faculty of Biology, TNU. Tel: 918-47-57-47 E-mail.: karimovm98@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНАЯ МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ОЦЕНКА СПЕРМАТОГЕНЕЗА У КРЫС

Кафари М.К., Устоев М.Б.

Таджикский национальный университет

Актуальность изучаемой темы является исследование и оценка сперматогенеза у крыс в период постнатального онтогенеза. Необходимость изучения является особенностей структурно функциональной организации семенников является степень их участия для организма, выработка сперматозоидов и продукции половых гормонов [2, с.210, 6, с.25]. Несмотря на существующие работы по структурной организации семенников многие вопросы остаются нерешенными [3, с.32, 6, с.25, 7, с.125, 8, с.325, 13, с.7]. Сперматогенез включает в себя дифференциацию сперматогенез и спермициты в течение первой второго мейотического деления.

Целью данной работы является сравнительное морфофункциональное исследование семенников крыс выполняющий функции репродуктивности. **Материалы и методы исследования** эксперименты проводились в лабораторных

условиях на 20 половозрелых белых крыс-самцов массой 200-250г. В течение 60 суток [1, с.210, 11, с.180].

Материалами исследования являются семенники самцов белых крыс. После декапитации животных под наркозом. Все семенники измеряли при помощи аналитических весов, формы «Нарториус». Для гистологического анализа брали образцы тканей семенников фиксировали в 10% -ном растворе нейтрального формалина. После этого исследуемого материала помещали в спирт для фиксации заливали парафином и приготавливали гистологические срезы семенных желез толщиной 10-15 мкм окрашивали гематоксин эозином по общепринятой методике. Образцы тканей исследовали при помощи цветного микроскопа марки ХНЗ-N107.002613 АС100-240V. При микроскопическом исследовании определяли некоторые морфометрические параметры: как толщину белочной оболочки семенников количество извитых семенных

канальцев, количество участков между семенными канальцами в одном поле зрения, количество клетки Сертоли в сперматогенном эпителии извитого семенного канальца и их ширину, и длину. Количество сперматозоидов в просвете извитого семенника канальца, площадь головки ядра ширину шейки и длину хвостовой части. Количество клеток Лейдики их площади ядер. Схематическая обработка цифровая данных осуществлялось по t- критерию Стьюдента. При оценке статистического анализа принимались уровни значимости $P \leq 0,005$.

Результаты исследования и обсуждение при наружном осмотре семенников крыс самцов показали, что они имеют розовато-белого цвета, мягко-эластической консистенции, эллиптической формы. Вес семенников в среднем составляют 0,588-0,014 гр. При малом увеличении микроскопа розовая поллюса более заметная и по краю идут белочная оболочка, состоящая из плотной неоформленной соединительной ткани (рис. 1).

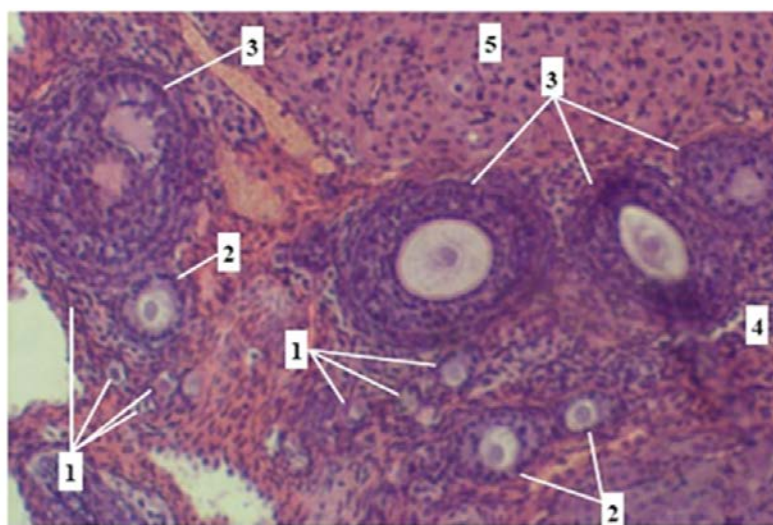

Рис. 1. Поперечный срез семенных желез. 1 – извитой семенной каналец;

2 – сперматогенный эпителий; 3 – просвет канальца; 4 – интерстициальная ткань

Показано, что в основном массу семенника образуют семенные извитые канальцы, разрезанные поперечно или тангенциально, округлой, или эллипсовидной формы. Семенные канальцы отделены друг от друга тонкой оболочкой соединительной ткани, под которой находится толстая стенка сперматогенного эпителия на разных стадиях развития. В центре извитого канальца имеется просвет, куда выходят образующие спермы. Если увеличить еще больше, то видна собственная оболочка канальца построена из волокон соединительной ткани. Кнаружи от базальной мембраны расположен рыхлый слой соединительной ткани, в котором находится слой миоидных клеток, имеющих чешуйчатую, полулунную и удлиненную форму. Внутри от собственной оболочки отделанной базальной мембраной, располагается сперматогения эпителий. Установили, что ранние сперматиды округлой формы со сферическим ядром находятся в средних слоях сперматогенного эпителия. Поздние сперматиды лежат в слое, прилегающем к просвету канальца. В некоторых канальцах видны оформленные сперматозоиды (рис 2).

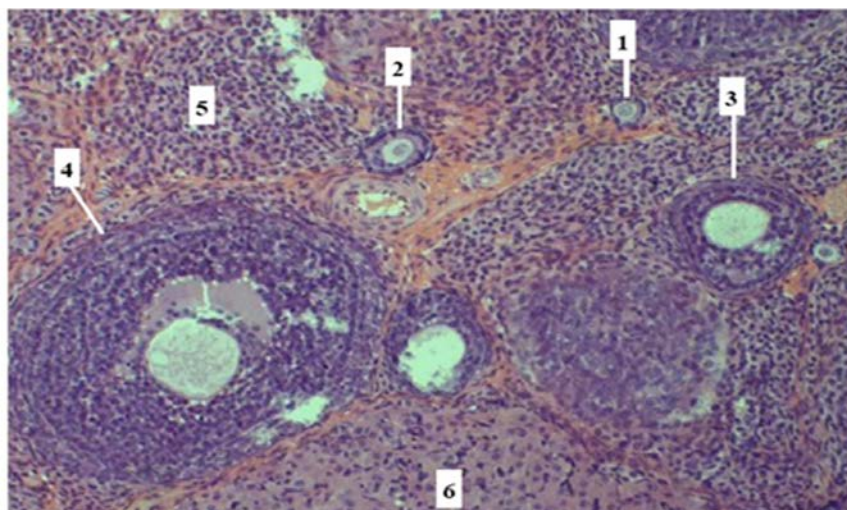

Рис. 2. Извитой семенной каналец. 1 - миоидные клетки; 2 –клетки Сертоли; 3- дифференцирующиеся сперматогонии; 4-сперматоциты; 5-ранние сперматиды; 6 – поздние сперматиды; 7-сперматозоиды

Сперматозоиды в просвете извитого семенного канальца располагаются группами в количестве 6-8. Головка сперматозоида имеет форму крючка (рис 3).

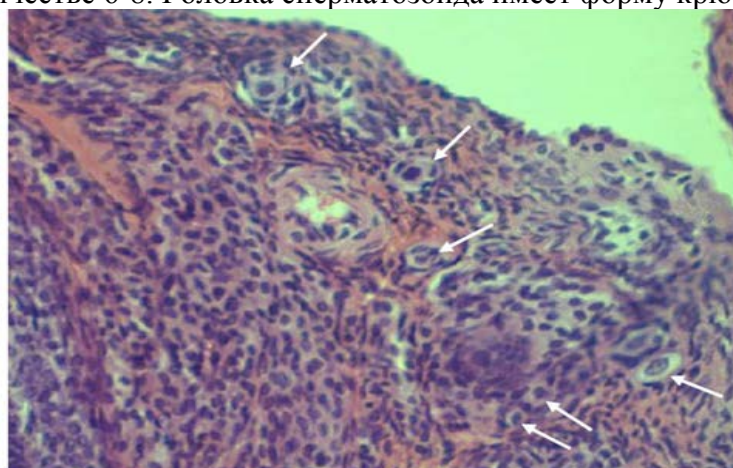

Рис. 3 Сперматозоиды самцов белых крыс в просвете извитого семенного канальца. Об. 100 х ок. 10.

Морфометрические исследования показали, что толщина белочной оболочки семенников самцов белых крыс равна $3,2 \pm 2,2$ мкм. Результаты опытов показали, что развитие половая дифференцировка семенников являются сложным процессом. Для оценки сперматогенного пласта экспериментальных животных проводилось в подсчет суммарного содержания сперматогенных клеток, в том числе сперматогоний степени зрелости сперматоцитов, а также индексов сперматогоний релаксации, созревания мейотической активности. Анализ суммарного содержания сперматогенных клеток в семенных извитых канальцах крыс образуются к 45-му дню жизни [17, с.50]. А в двухмесячном возрасте постнатального развития наибольший процент из всего количества сперматогенных клеток составлять зрелые мужские половые клетки – сперматозоиды. Вторыми в количественном отношении являются мужские стволовые клетки – сперматогонии. Установлено, что наибольший процент сперматозоидов показывает на приостановление апостола сперматоцитов у половозрелых животных [14, с.205, 15, с.85]. Результаты количественных исследований семенников показывают, что площадь извитых семенных канальцев у крыс увеличивается в процессе роста организма животного, а после наступления половой зрелости отличается постоянством, в связи, с чем этот показатель служит достоверным критерием, отражающим структурно-функциональное состояние мужских гонад [10, с.70].

Таким образом, полученные данные коррелируют литературными данными о том, что к 2-ом месяцам постнатального развития самцов белых крыс соотношение площади интерстициальной ткани к площади извитых семенных канальцев составило примерно 1: 30. важным количественным показателям, характеризующим генеративную активность семенника, является индекс сперматогенеза, отражающий количество

генераций сперматогенных клеток в стенке извитых семенных канальцев [9, с.89]. Изучение индекса производили, начиная с 60-го дня постнатального онтогенеза, так как к этому периоду заканчивается миграция гонобластов и проходят первая волна сперматогенеза [16, с.307]. Полученные данные свидетельствуют о половозрелых экспериментальных животных за этот период жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андрология. Мужское здоровье и дисфункция репродуктивной системы / Э. Нишлаг, Г.М. Бере. - М. Медицина, - 2005. - 554с
2. Бабичев В. Н. Нейроэндокринология пола. – М: Наука, 1981. -222 с.
3. Багацька Н. В. Генетические факторы и стадия развития у самцов крыс. Автореф. Дис...д-ра биол. наук.- К., - 2004.-38с.
4. Волошин Н.А, Т.А. Тополенко Морфофункциональные особенности формирования яичек крыс от момента рождения до второго месяца жизни // Украинский морфологический альманах. - 2009. –Т.7. - №2. - С.32-34.
5. Потапов С.Н, /., Горголь Н.И. Морфологические особенности клеток Лейдига плодов и новорожденных от матерей с преэклампсией, А.В. Андреев// Медицина сегодня и завтра – 2011. - № 4(53). – С 23-26
6. Норбутаева Т.Е. Динамика структурно-функциональных изменений семенников мышей второго поколения при кумуляции свинца в организме и введении альфа-токоферола //2011. - №16. –С.27-31.
7. Самусев Р.П, Зубарева. Е.В. Железы внутренней секреции /,. –М. Мир и образование. -2011.-144с.
8. Самусев Р.П., / М.Ю. Капитонова. Общая и частная гистология - М. Мир и образование. - 2010. -336с.
9. Саяпина, И.Ю, Т.Л. Огородников. Окислительный стресс в семенниках крыс, индуцированный адаптацией к низким температурам, и его коррекция дигидрохверцетином // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета (Научный журнал КубГАУ). -2013. - № 05(89).
10. Сизоненко М.Л., Г.В. Брюхин. Становление генеративной функции семенников потомства самок крыс с хроническим поражением печени // Проблемы репродукции. – 2012. -№1. –С. 16-19
11. Шаляпина В.Г Эндокринология репродукции. СПб. Наука 1991. – 192 с.
12. Шевантаева О.Н. Сперматогенез после экстремальных гипоксических и ишемических воздействий возможность его медикаментозной коррекции в эксперименте: автореф. Дис.... д-ра мед. наук.- М., 2012.-37с

СРАВНИТЕЛЬНАЯ MORFOFUNKЦИОНАЛЬНАЯ ОЦЕНКА СПЕРМАТОГЕНЕЗА У КРЫС

Согласно морфологическими исследованиями ученых изучение и оценка процесса сперматогенеза в постнатальном онтогенеза является один из малоизученных проблем современности. Поэтому стало необходимо изучить структурно функциональное изменение семенники самцов белых крыс выполняющий функции репродуктивности. Показано, что основные массы семенника составляют семенные извитые каналцы разрезанные паперечно или тангенциально, округлой, или эллипсовидной формы. Поэтому статье приведены морфофункциональное изменение строение семенников самцов белых крыс в период постнатальной жизни. Показано, что сперматозоидов образуют на 45 – м дню жизни их созревание происходит к 60-м дню жизни где заканчиваются миграция гонобластов и появляется первая волна сперматогенеза.

Ключевые слова: постнатальный период, сперматогенез, извитые каналцы, эпителия. дифференциация, семенники, репродуктивность, косистенция, ядро, сперматиды

BAҲODII KIЁSII MORFOFUNKSIONALII SPERMATOGENEZ DAR KALAMUШO

Мувофики таҳқиқотҳои морфологическими олимони омузиш ва баҳодиҳии раванди сперматогенез дар онтогенези баъди байни яке аз мушкилоти камомухташудаи замони муосир мебошад. Бионбарин зарурияти омузиши таркиб ва тағйирёбии вазифаи наслдиҳиро иҷро мекунад. Нишон дода шудааст, ки вазни асосии наслдонҳо ноҳамвориро роҳи он ва бурриши кундаланг ва тангенциалӣ, гирди эллипсшакл ташкил мекунад. Бинобар ин дар мақола тағйирёбии морфофункционалии таркиби наслдони каламушҳои сафед дар давраи ҳаёти баъди ҷанинӣ. Нишон дода шудааст, ки сперматозоидҳо дар рӯзи 45-уми ҳаёт пайдошуда ба балоғатрасии онҳо дар 60-рӯзагии ҳаёт ки ҷойивазкунии гонобластҳо ва пайдошавии мавҷи авали ҳосилшавии нутфа дида мешавад.

Калидвожаҳо: давраи баъди ҷанинӣ, нутфа ҳосилшавӣ, найчаҳои печубохурда, эпителия, тахассусшавӣ, наслдонҳо, наслварӣ, косистенсия, ядро. Сперматидҳо.

COMPARATIVE MORPHOFUNCTIONAL EVALUATION OF SPERMATOGENESIS IN RATS

According to morphophysiological studies of scientists, the study and evaluation of the process of spermatogenesis in postnatal ontogenesis is one of the little-studied problems of modernity. Therefore, it became necessary to study the structural and functional changes in the testicles of male white rats performing reproductive functions. It is shown that the main mass of the testis consists of seminal convoluted tubules cut paperwise or tangentially, rounded, or ellipsoid in shape. This article presents the morphofunctional changes in the structure of the testes of male white rats during postnatal life. It is shown that spermatozoa are formed on the 45th day of life, their maturation occurs by the 60th day of life, where the migration of gonoblasts ends and the first wave of spermatogenesis appears.

Keywords: postnatal period, spermatogenesis, convoluted tubules, epithelium. differentiation, testes, reproduction, consistency, nucleus, spermatids

Сведения об авторах: *Кафари Марина Казбековна* – магистр 2-го курса биологического факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17 E-mail: marina_kafari@bk.ru. Тел.: **98 515 46 47**

Устоев Мирзо Бабаджанович – Таджикский национальный университет, доктор биологических наук, профессор. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17 E-mail: ustoiev1954@mail.ru Телефон: **935 17 22 32**

Information about the authors: *Kafari Marina Kazbekovna* – Master of the 2nd year of the Biological Faculty of the Tajik National University. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025 Republic of Tajikistan E-mail: marina_kafari@bk.ru. Phone: **98 515 46 47**

Ustoiev Mirzo Babajanovich – Tajik National University, Doctor of Biological Sciences, Professor. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025 Republic of Tajikistan E-mail: ustoiev1954@mail.ru Phone: **935 17 22 32**

ПРЕНАТАЛЬНЫЙ СКРИНИНГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Мирзоева З., Ибрагимова С.И, Кавракова З.Б.

**Таджикский национальный университет
Государственное учреждение «Республиканский медико-генетический центр»**

Актуальность. Пренатальная диагностика комплекс мероприятий, направленный на выявление патологии на стадии внутриутробного развития. Одним из наименее инвазивных, но диагностически важным является биохимический скрининг, позволяющий на ранних сроках предоставить будущим родителям информацию о риске рождения больного ребенка и, в крайних случаях, о необходимости прерывания беременности. Пренатальный скрининг включающая не только проведение определенных тестов, но и предоставление пациенту адекватной информации о заболевании, на поиск которого направлен скрининговый тест. Профилактика рождения детей с наследственной и врожденной патологией является главной задачей службы пренатального скрининга. В настоящее время эффективным методом формирования групп высокого риска для пренатальной диагностики является комплексный ультразвуковой (УЗ) и биохимический скрининг (БС).

Цель исследования. Важность пренатального скрининга обусловлена тем, что его проведение дает возможность родителям принять решение о прерывании аномальной беременности, или подготовиться к рождению ребенка с пороками развития.

Материалы и методы. Пренатальный скрининг начинается с проведения ультразвукового исследования плода врачом-экспертом. Сыворотка крови беременной женщины с иммуноферментным исследованием.

Результаты исследования и их обсуждение. В Таджикистане совершенствование пренатальной диагностики для предупреждения рождения детей с тяжелыми пороками развития, наряду с другими научными направлениями, определяются демографическими проблемами. Важным аспектом биохимического скрининга является то, что отклонения маркерных белков могут служить прогностическим признаком неблагоприятного течения беременности.

Биохимический скрининг проводится одновременно с ультразвуковым в первом триместре, на сроках 11-13,6 недель беременности и включает определение концентрации свободной субъединицы β -ХГЧ и РАРР-А белка в сыворотке крови беременной женщины.

Свободная β - субъединица ХГЧ: плацента вырабатывает очень большие количества ХГЧ, и хотя в основном этот гормон поступает в кровь в собранном виде (димерная молекула, состоящая из обеих субъединиц), в небольшом количестве в кровь поступает также свободная (не связанная с α -субъединицей) β - субъединица ХГЧ. Концентрация ее в крови во много раз меньше, чем концентрация общего ХГЧ, но этот показатель гораздо надежнее может указывать на риск проблем у внутриутробного плода на ранних сроках беременности. Определение свободной β -субъединицы ХГЧ в крови имеет значение также для диагностики трофобластической болезни (пузырного заноса и хорионэпителиомы), некоторых опухолей яичка у мужчин, мониторинге успеха процедур экстракорпорального оплодотворения.

Биохимический скрининг в первом и втором триместрах беременности было проведено в ГУ «Республиканской медико-генетическом центре РТ» у 341 беременных.

Из 341 беременной женщин анализ 124 был проведен в первом триместре (ассоциированный беременностью протеин А плазмы (ПАПП-А), В- субъединица ХГЧ) и выявлен высокий риск рождения ребенка с Синдромом Дауна (трисомии 21 хромосомы) у 33 женщин, что составляет 9,6 %. У таких пациентов наблюдался высокий уровень В- субъединица ХГЧ и низкий уровень ПАПП-А. В первом триместре важным является наличие заключения УЗИ с измерением ТВП (толщины воротникового пространства).

По результатам комбинированного (биохимического, ультразвукового) скрининга принимается решение о проведении более детального обследования и консультаций (инвазивные методы исследования, консультация генетика). Инвазивные методы исследования (биопсия ворсин хориона, амниоцентез) выявление индикаторов пороков развития плода (например, синдрома Дауна) дают возможность диагностировать заболевание на ранних сроках беременности, но эти методы сопряжены с рядом возможных осложнений (выкидыш, развитие группового или резус-конфликта, инфицирования плода и т.д.). Именно поэтому данные инвазивные исследования назначаются только при высоком риске патологии. Наличие высокого риска не означает наличие порока у плода, а лишь требует более пристального внимания и дополнительных консультаций, и обследований. Чем больше информации используется при расчете риска, тем более точным будет результат.

В программе PRISCА, которая применяется на сроках 16-18 недель беременности, при расчете учитывают концентрацию В-ХГЧ, альфа-фетопротеина, свободного эстриола.

Альфа - фетопротеин — это гликопротеин плода, вырабатываемый вначале в желточном мешке, а потом в печени и желудочно-кишечном тракте плода. Это транспортный белок в крови плода, связывающий целый ряд различных факторов (билирубин, жирные кислоты, стероидные гормоны). Это двойной регулятор роста внутриутробного плода. У взрослого человека никаких известных функций АФП не выполняет, хотя может повышаться в крови при заболеваниях печени (цирроз, гепатит) и при некоторых опухолях (гепатоклеточная карцинома и герминативная карцинома). В крови матери уровень АФП постепенно повышается с увеличением срока беременности и достигает максимума к 30 неделям. Уровень АФП в крови матери повышается при дефектах нервной трубки у плода и при многоплодной беременности, понижается — при синдроме Дауна и при синдроме Эдвардса [10].

Эстриол синтезируется в плаценте из 16 α -гидрокси-дегидроэпиандростерон-сульфата, поступающего со стороны плода. Основным источником предшественников эстриола — надпочечники плода. Эстриол является важным эстрогенным гормоном беременности и обеспечивает рост матки и подготовку молочных желез к лактации. 90% эстриола после 20 недель беременности образуются из ДЭА-С плода. Большой выход ДЭА-С из надпочечника плода связан с низкой активностью 3 β -гидроксистероид-дегидрогеназы у плода. Протективным механизмом, защищающим плод от избытка андрогенной активности, является быстрая конъюгация стероидов с сульфатом. В сутки плод вырабатывает более 200 мг ДЭА-С в день, в 10 раз больше матери. В печени матери эстриол быстро подвергается конъюгации с кислотами, в основном с глюкуроновой кислотой, и таким образом инактивируется. Наиболее точным методом определения активности надпочечников плода является определение уровня свободного (неконъюгированного) эстриола. Уровень свободного эстриола в норме нарастает на протяжении всей беременности.

217 анализов были проведены во втором триместре (АФП, ХГЧ, свободный эстриол) из этого числа у 43 женщин выявлен риск рождения ребенка с Синдромом Дауна (трисомии 21 хромосомы), что составляет 12,6%. В этом случае был выявлен высокий уровень ХГЧ и низкий уровень АФП. У 55(16,1%) женщин выявлен риск дефекта нервной трубки у плода во втором триместре. У таких пациентов наблюдается высокий уровень АФП, что связано высоким титром вирусов, а у одной пациенткой был обнаружен риск трисомии 18, что составляет 0,2%.

Информативность скрининг приобретает значение только при проведении компьютерного расчета. На сегодняшний день применяются следующие компьютерные программы расчета риска развития пороков плода: PRISCА.

Результаты в программах PRISCА представлены в виде оценки индивидуального риска. Расчет индивидуального риска производится с учетом данных УЗИ, результатов биохимического анализа крови и индивидуальных факторов беременной женщины (возраст, вес, этническая принадлежность, количество плодов, прием препаратов на

момент скрининга). В программе PRISCА при расчете рисков учитываются дополнительные УЗ параметры, что дает возможность повысить выявляемость патологий.

PRISCА – компьютерная программа, позволяющая рассчитать риск трисомии по 21 хромосоме (синдром Дауна), риск трисомии по 18 хромосоме (синдром Эдвардса), риск развития пороков ЦНС (дефект нервной трубки (ДНТ)). Данная программа позволяет проводить скрининг в два этапа: PRISCА 1 — рекомендуемые сроки проведения: 11-13,6 дней, отсчитывая от первого дня последней менструации, PRISCА 2 – рекомендуемые сроки проведения: 16 - 18 неделя беременности, отсчитывая от первого дня последней менструации.

В программе PRISCА при расчете учитываются следующие факторы:

Возраст матери, срок беременности, вес тела, этническая принадлежность, курение, заболевание диабетом, количество плодов, наступление беременности в результате экстракорпорального оплодотворения, данные первого скринингового УЗИ (срок беременности, величина шейной складки (NT), копчикотемный размер, бипариетальный размер), показатели сывороточных маркеров, ассоциируемый с беременностью протеин А (РАР-А),

Результаты скрининга, рассчитанные программой PRISCА, представлены в виде диаграммы и соотношения, которые отображают шансы ребенка на наличие патологий

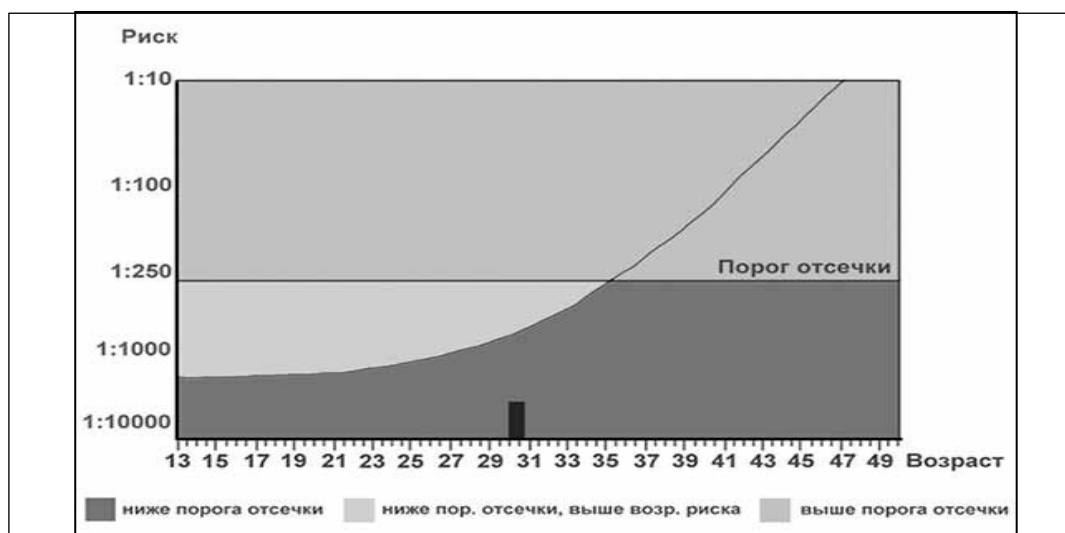

Диаграмма 1. Результаты скрининга, рассчитанные программой PRISCА

Так, например если в бланке заключения PRISCА указано, что риск 1 к 100 (1:100), то это означает, что из 100 женщин с таким же результатом, у одной из них родится ребенок с хромосомными аномалиями, а у остальных 99 — здоровые дети. В таком случае беременная продолжает наблюдение в женской консультации, направление в медико-генетический центр не требуется. В протоколах программы PRISCА помимо графического изображения, данные представлены в показателе кратного медианы — показывающий степень отклонения значения того или иного показателя пренатального скрининга от среднего значения для срока беременности (медианы). Например, уровень АФП=2,5 МоМ означает, что уровень белка в сыворотке крови в 2,5 раза выше, чем норма median», что в переводе означает «кратное медианы».

Пациентам необходимо объяснять, что результат скрининга выше, чем 1:100 не является гарантией того, что ребенок не имеет хромосомных аномалий. Он лишь позволяет предположить, что риск развития пороков маловероятен. Высоким считают риск при значениях больше чем 1:100 (1:99, 1:98 и т.д.). Новым инструментом комбинированного пренатального скрининга является компьютерная программа АНТРАІА. Данная программа обладает рядом преимуществ перед другими методами скрининга и на сегодняшний день представляет собой достаточно продуманную, грамотно реализованную сетевую базу данных.

В ходе эволюции программ пренатального скрининга специалисты пришли к ясной необходимости индивидуального расчета риска развития хромосомных аномалий у каждой беременной женщины.

Во время проведения комбинированного пренатального скрининга у беременных, перенесших коронавирусную инфекцию, наблюдается изменение уровня биохимических маркеров хромосомных аномалий, что свидетельствует о негативном выявлении данного вируса на течение беременности. У данных пациенток при проведении ультразвукового исследования также были выявлены маркеры внутриутробной инфекции.

Заключение: Полученные результаты свидетельствуют о перспективности и необходимости дальнейшего изучения маркеров хромосомных аномалий в сыворотке крови беременных при заражении коронавирусной инфекцией и корреляции их присутствия с течением беременности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Congenital anomalies. - Fact sheet #370. - April, 2015. - URL: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs370/en/> (02.02.2016).
2. Кулаков В.И. Новые технологии и научные приоритеты в акушерстве и гинекологии // Гинекология. - 2007. - Т. 09, №1. - С. 1-3.
3. Frederic Amar, Thomas Rio Frio, VukDernja. Medical Information. - URL: <http://genoma.com>. (дата обращения 02.02.2016).
4. Теплякова О.В., Зубков В.В., Пырегов А.В. и др. Особенности акушерско-гинекологического анамнеза женщин и факторы риска формирования висцеро-абдоминальной диспропорции у плодов с гастрошизисом // Акушерство и гинекология. - 2015. - №9. - С. 42-46.
5. Современные алгоритмы пренатальной диагностики наследственных болезней: методические рекомендации / В.С. Баранов, Т.В. Кузнецова, Т.Э. Ивашенко и др.; под ред. В.С. Баранова и Э.К. Айламазяна. - СПб: Изд-во Н-Л, 2009. - 80 с.: ил. - (Серия Exlibris «Журнал акушерства и женских болезней»).
6. Тергулова Л.Е., Вафина З.И., Абусева А.В. и др. Анализ результатов массового централизованного пренатального скрининга I триместра беременности в Республике Татарстан за 2012 год // Практическая медицина. - 2013. - Т. 2, №1-2.
7. Токтарова О.А., Тергулова Л.Е., Абусева А.В. и др. Диагностика патологии центральной нервной системы плода в рамках пренатального скрининга I триместра по модулю FMF // Практическая медицина. - 2014. - №3.
8. Bernard J.P., Cuckle H.S., Stirnemann J.J., Salomon L.J., Ville Y. Screening for fetal spina bifida by ultrasound examination in the first trimester of pregnancy using fetal biparietal diameter // Am. J. Obstet. Gynecol. - 2012. - May 18.
9. Hsu J.J., Hsieh T.T., Hsieh F.J. Down syndrome screening in an Asian population using alpha-fetoprotein and free beta-hCG: a report of the Taiwan Down Syndrome Screening Group // Obstet. Gynecol. - 1996. - Jun. - 87 (6). - P. 943-7.
10. Bogart M.H., Pandian M.R., Jones O.W. Abnormal maternal serum chorionic gonadotropin levels in pregnancies with fetal chromosome abnormalities // Prenat. Diagn. - 1987. - Nov. - 7 (9). - P. 623-30.
11. Пренатальный скрининг. - 2016. - URL: <http://testresult.org/pregnancy/testpregnancy/screening> (дата обращения 02.02.2016).

ПРЕНАТАЛЬНЫЙ СКРИНИНГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье представлены основные факторы риска, приводящие к формированию пороков развития плода, указаны методы профилактики. Одним из важных диагностических показателей является биохимический скрининг, который позволяет на ранних сроках предоставлять будущим родителям информацию о риске рождения больного ребенка. Главной задачей службы пренатального скрининга является информация и предупреждение о рождении детей с наследственной и врожденной патологией. Описаны этапность и порядок проведения комплексного пренатального скрининга в первом и втором триместрах беременности. Перечислены методы неинвазивной пренатальной диагностики пороков развития плода. Показано, что отклонения маркерных белков в сыворотке крови могут служить прогностическим признаком неблагоприятного течения беременности. Полученные результаты свидетельствуют о перспективности и необходимости дальнейшего изучения маркеров хромосомных аномалий в сыворотке крови беременных при заражении инфекцией и корреляции их присутствия с течением беременности.

Ключевые слова: беременные, пренатальный скрининг, методы диагностики пороков развития.

СКРИНИНГИ ПРЕНАТАЛИ ДАР ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур омилҳои асосии ҳавф, ки ба ташаккули нуқсонҳои ҳомила оварда мерасонанд, пешниҳод ва усулҳои пешгирии он нишон дода шудааст. Яке аз нишондиҳандаи муҳими ташҳиси ин скрининги биохимиявӣ мебошад, ки дар мӯҳлатҳои барвақти ҳомиладорӣ, ба волидонӣ оянда оид ба ҳавфи таваллуди кӯдаки бемор имконияти маълумот доданро медиҳад. Вазифаи асосии ҳадамоти скрининги пренаталӣ ин додани иттилоот ва пешгирии таваллуди кӯдакони дорои патологияҳои меросӣ ва модарзодӣ мебошад. Марҳилаҳо ва тартиби скринингҳои мураккаби пренаталӣ дар симоҳои яқум ва дуҷуми ҳомиладорӣ тавсифи қарда шудаанд. Усулҳои ташҳиси пренаталӣ ғайриинвазивӣ иллатҳои ҳомила номбар шудаанд. Нишон дода шудааст, ки фарқияти сафедаҳои маркерӣ дар зардобӣ хун метавонад ҳамчун аломати ташҳисии раванди ҳомиладорӣ номусоид хидмат кунад. Натиҷаҳои ба дастмада аз самаранокӣ ва зарурати омӯзиши минбаъдаи маркерҳои аномалияҳои хромосомавӣ дар зардобӣ хуни занони ҳомила ҳангоми сироятӣ ба аз коррелятсияи ҳузури онҳо дар давраи ҳомиладорӣ шаҳодат медиҳанд.

Калидвожаҳо: занони ҳомила, скрининги пеш аз таваллуд, усулҳои ташҳиси нуқсонҳо

PRENATAL SCREENING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents the main risk factors that lead to the formation of fetal malformations, and indicates methods of prevention. One of the most important diagnostic indicators is biochemical screening, which allows to provide future parents with information about the risk of giving birth to a sick child at an early stage. The main task of the prenatal screening service is to inform and warn about the birth of children with hereditary and congenital diseases. The stages and procedures of complex prenatal screening in the first and second trimesters of pregnancy are described. Methods of non-invasive prenatal diagnosis of fetal malformations are listed. It is shown that deviations of marker proteins in the blood serum can serve as a prognostic sign of an unfavorable course of pregnancy. The results obtained indicate that it is promising and necessary to further study the markers of chromosomal abnormalities in the blood serum of pregnant women during infection and the correlation of their presence with the course of pregnancy.

Keywords: pregnant women, prenatal screening, methods of diagnosing malformations.

Сведения об авторах: *Иброгимова С.И.* – доцент кафедры биохимии Таджикского национального университета, тел: 934-17-17-09

Мирзоева З. – магистрант 2-го курса кафедры биохимии Таджикского национального университета.

Кавракова З.Б. – сотрудница государственного учреждения «Республиканский медико-генетический центр»

Information about the authors: *Ibrogimova S. I.* – Associate Professor of the Department of Biochemistry of the Tajik National University, tel: 934-17-17-09

Mirzoeva Z. – 2nd year Master's student of the Department of Biochemistry of the Tajik National University.

Z. B. Kavrakova – employee of the state institution "Republican Medical and Genetic Center»

АЛОҚАМАНДИИ ОМИЛҲОИ ГОМЕОСТАЗИ МУБОДИЛАИ ОБ ҲАНГОМИ ОНТОГЕНЕЗИ КАРТОШКА

Гулов М.К, Гуёсов Т.Ч., Нудоева. Н.И, Сафарова З.И.
Донишгоҳи миллии тоҷикистон

Мухимият: Мубодилаи об дар растанӣ яке аз равандҳои муҳими физиологӣ ва биохимиявӣ растанӣҳо буда, дар синтези моддаҳои органикӣ вазифаи муҳимро иҷро мекунад. Гомеостаз (қобилияти нигоҳдории доимияти муҳити дохили организм) асосии мубодилаи об омилҳои шиддатнокии транспиратсия ва қобилияти обнигоҳдории барги растанӣ таъмин менамояд. Таҳқиқотҳои илмӣ оид ба алоқамандии ҳосилнокии гандуми саҳти баҳори ва меъёри об дар шароити хушкӣ нишон доданд, ки аз ҳисоби баланд шудани қобилияти обнигоҳдории баргҳои растанӣ ва норасоии об мубокиҷшавии растанӣ зерин таъсири танзимкунандаҳо беҳтар мегардад. Умуман меъёри мубодилаи оби растанӣ ҳамчун инъикоскунандаи амали равандҳои физиологӣ ва биохимиявӣ вучуди онҳо хизмат мекунад [1, с. 2].

Асоси мувозинати обро дар растанӣҳо шиддатнокии транспиратсия ташкил медиҳад, ки нишондиҳандаи муҳими дараҷаи обтаъминкунии растанӣҳо ба шумор меравад. Шиддатнокии транспиратсия аз омилҳои агроэкологии муҳити атроф: ҳарорати ҳаво, намнокии хок, қувваи шамол, шиддатнокии нури офтоб, хушкӣ ва нишондиҳандаҳо морфобиологӣ растанӣ, сохти анатомии барг, ғайрияти ва масоҳати масоҳаҳо, давраҳои онтогенези растанӣ ва ғайраҳо вобастагии калон дорад [3, с.4].

Тағйирёбии шиддати транспиратсия дар навъҳои гуногуни картошка аз рӯи хусусиятҳои навъӣ зоҳир мегардад. Чӣ қадаре, ки дар вақти муайян об аз барг зиёд бухор шавад, ҳамон қадар қобилияти обнигоҳдории барг паст мешавад. Эҳтимол бухоршавии миқдори зиёди об растаниро аз гармшавӣ нигоҳ дошта, қобилияти фотосинтези растаниро ғайри гардонидани то андозае нисбатан маҳсулнокии биологӣ ва хоҷагии картошкаро дар шароити иқлими гарм муайян намояд [5]. Таъсири ҳарорати баланди ҳаво боиси якбора баланд гардидани шиддатнокии транспиратсия мегардад [6].

Бояд қайд кард, ки шиддатнокии транспиратсия ва қобилияти обнигоҳдории барги растанӣҳо ба монанди дигар нишонаҳои сифатӣ ва миқдорӣ организми онҳо хусусияти генотипии муайян дошта, хусусиятҳои фенотипии онҳо вобаста аз таъсири байниҳамдигарии генотипҳо ва як қатор омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ зоҳир мегарданд. Вобаста ба шароитҳои аз об таъмин будани мавзӯҳои иқлимашон гуногун, олимон навъҳои нави растанӣҳоро ба даст меоранд, ки шиддатнокии баланди транспиратсионӣ дошта бошанд, зеро ин нишондиҳандаи муҳими физиологӣ ба баланд шудани маҳсулнокии растанӣҳо мусоидат менамояд (7). Натиҷаи таҳқиқотҳои олимони нишон додаст, ки баъзе аломатҳои морфологии

навъҳои картошка вобаста ба тағйирёбии ҳарорати ҳаво тағйир меёбанд. Инчунин муайян карда шудааст, ки дар байни ҳарорати ҳаво ва нишондиҳандаҳои морфологии картошка аз қабилӣ вазни поя, вазни реша, ва вазни лундаҳо алоқамандии корелятсионии манфӣ мушоҳида карда мешавад [8]. Муайян карда шудааст, ки вобаста аз мавзёи кишти картошка дар байни аломатҳои морфологии картошка ва шиддати нӯри офтоб, миқдори намнокӣ ва ҳарорати ҳаво алоқаи миёнаи корелятсионӣ мушоҳида карда мешавад [9]. Донишмандони таъсири омилҳои агроэкологии муҳит ба нишондодҳои физиологӣ ва биохимиявии растанӣ барои муайян кардани сатҳи мутобикшавии генотипҳои серхосили картошка дар шароитҳои иқлими тағйирёбандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти илмӣ амалӣ дорад.

Мақсади таҳқиқот омӯзиши алоқамандии шиддатнокии транспиратсия ва қобилияти обнигоҳдории баргҳои растанӣ картошка дар шароити иқлими гарми минтақаҳои ҷануби Тоҷикистон мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқот ба сифати тухми лундаҳои 5 навъи картошка (*Solanum tuberosum* L.), (АН-1, Тоҷикистон, Рашт, Файзобод ва Нилуфар) аз Институти ботаника, физиология ва генетикаи растанӣ АМИ Тоҷикистон истифода шудааст. Таҷрибаҳои саҳроӣ дар шароити иқлими гарми ноҳияи Хуросон гузаронида шудаанд. Навъҳои картошка дар қитъаи таҷрибавӣ, дар асоси агротехникаи ба шароити ҳамаи ноҳия мувофиқ парвариш ёфтаанд. Шиддатнокии транспиратсияи навъҳои гуногуни картошка бо усули зуд баркашӣ [10] дар тарозӯи тарсионӣ (BT-1000) аз руи қимати мг/г. соат ҳисоб карда шудааст. Ҷенкунии нишондодҳои транспиратсия ва қобилияти обнигоҳдории дар баргҳои ҳамаи навъҳои картошка аз соати 8-и пагоҳӣ то соати 17-и бегоҳӣ баъд аз ҳар се соат дар давраҳои муайяни антогенези сабзии растанӣ гузаронида шудааст. Ҳангоми ҷенкунии шиддатнокии транспиратсия ва қобилияти обнигоҳдории барги картошка ҳарорати ҳаво аз 20 то 35°C-ро таъкид намуд. Коркарди оморӣ натиҷаҳо аз рӯи дастури [11] ва бо истифодаи программаи компютери *Microsoft Excel 2007* анҷом дода шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Маълумотҳо оид ба омӯзиши шиддатнокии транспиратсия ба ҳисоби миёна дар ҳамаи навъҳои картошка дар давоми дар(ҷадвали 1) оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Бузургии миёнаи шиддатнокии транспиратсия дар навъҳои картошка дар давраҳои муайяни антогенези растанӣ, мг/г.соат

Ҷенкунӣ	Давраҳои антогенез:		
Вақти (соат)	муғчабандӣ	гулкунӣ	лундахосилкунӣ
8:00	0,85	0,69	0,86
11:00	1,19	1,2	1,28
14:00	0,99	1,86	1,77
17:00	0,79	0,82	0,66

Мушоҳидаҳо нишон додаанд, ки шиддатнокии транспиратсия ба ҳисоби миёна дар ҳамаи навъҳои картошка дар давраи муғчабандӣ дар вақти ҳарорати ҳаво ниҳоят баланд будан (аз соати 11:00 то соати 14:00) 1,19 - 0,99 мг/г.соат, рост меояд, шиддатнокии пасти транспиратсия бошад субҳ (соати 8.00) 0,85 ва бегоҳируз (соати 17:00) 0,79мг/г.соат-ро таъкид медиҳад. Дар давраи гулкунӣ бошад, аз соати 8:00 пагоҳӣ то соати 14:00 нисфирӯзӣ мунтазам баланд шудани шиддатнокии транспиратсия ба назар мерасад. Бегоҳи чун дар давраи муғчабандӣ соати 17:00 ин нишондиҳанда паст мегардад(ҷадвали 1).

Дар зери ҳарорати баланди ҳаво (соати 14:00) шиддатнокии транспиратсия хело боло рафта ба 1,86 мг/г.соат баробар мешавад. Бояд таъкид кард, ки дараҷаи максималии шиддатнокии транспиратсия дар нимаи рӯз (соатҳои 12:00 то 16:00) мушоҳида карда мешавад. Динамикаи шабонарӯзии шиддатнокии транспиратсия ҳамчун раванди зарурии физиологӣ асосан аз генотип, аломатҳои хоси морфологию физиологии навъҳои картошка, ҳаҷунин аз тағйирёбии ҳарорати ҳаво дар давоми рӯз вобастагӣ дорад.

Дар давраи дигари онтогенези картошка лундахосилкуни низ нишондоди баланди шиддатнокии транспиратсия дар нимаи рӯз(соати 14:00) (1,77мг/г.соат) ва шиддатнокии пасти транспиратсия бошад, дар бегоҳӣ (соати 17:00) (0,66мг/г.соат) мушоҳида карда шуд(ҷадвали 1).

Қобилияти обнигоҳдории барги ҳамаи навъҳои таҳқиқгардидаи картошка аз давраи сабзии инкишофёбӣ ва аз ҳарорати ҳаво дар давоми рӯз вобастагии муайян дорад. Аз ҷадвали 2 дида мешавад, ки қобилияти баланди обнигоҳдории

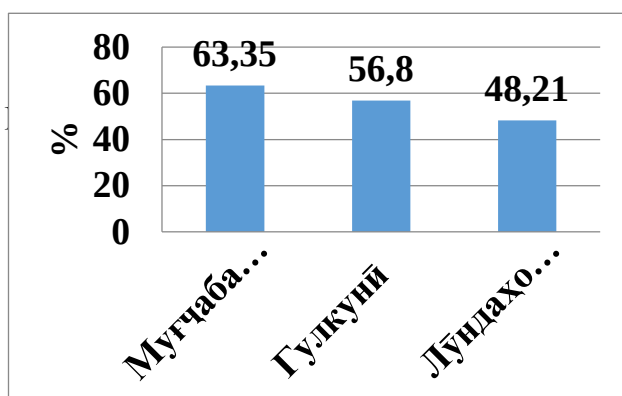
барги навъҳои картошка ба ҳисоби миёна дар давраи муғчабандӣ бегоҳӣ (соати 17:00) мушоҳида карда мешавад, ки 74,6%-ро ташкил медиҳад, вале қобилияти пасти обнигоҳдории барги навъҳои картошка ба ҳисоби миёна қариби нимаи рӯз (соати 11:00) мушоҳида карда шудааст, ки 46,5%-ро ташкил медиҳад.

Чадвали 2. Қобилияти обнигоҳдории баргҳои навъҳои картошка дар давоми рӯз дар давраҳои сабзиши растанӣ, %.

Қобилияти обнигоҳдории барги навъҳои картошка дар давраи муғчабандӣ пагоҳии рӯз(8:00) ва нимаирӯз (14:00) қариб як хел мебошад ва мутаносибан ба 67,8 ва 64,5% баробар аст. Яъне қобилияти обнигоҳдории баргҳои навъҳои картошка аз соати 8:00-и пагоҳӣ сар карда то соати 11:00 паст шуда, аз соати 11:00 то соати 17:00 тадричан баланд шуда ба қимати аз ҳама баланд 74,6% мерасад. Қобилияти обнигоҳдории баргҳои картошка дар давраи гулкунӣ низ ба ҳисоби миёна дар охири рӯз(соати 17:00) мушоҳида гардида, ба 74,6% баробар аст. Нишондоди пасти ин нишона бошад, соати 11:00 мушоҳида карда шудааст, ки 32,62%-ро ташкил медиҳад. Ин нишондод дар баргҳои навъҳои картошка пагоҳӣ (соати 8:00) ва бегоҳирузӣ (соати 17:00) қариб як хел буда, мувофиқан ба 70,81 ва 74,56% баробаранд (ҷадвали 2).

Вакт	Давраҳои сабзиши картошка:		
	муғчабандӣ	гулкунӣ	лӯндаҳосилкунӣ
8:00	67,8	70,81	54,6
11:00	46,5	32,62	25,15
14:00	64,5	49,32	23,79
17:00	74,6	74,56	69,31

Қобилияти баланди обнигоҳдории баргҳои картошка дар давраи лӯндаҳосилкунӣ ба ҳисоби миёна дар охири рӯз(соати 17:00) мушоҳида карда шудааст, ки 69,31%-ро ташкил медиҳад. Нишондоди аз ҳама паст дар соати 14:00 мушоҳида карда шудааст, ки 23,79%-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда дар барги навъҳои картошка дар соатҳои 11:00 ва нимаи рӯз (14:00) қариб як хела мебошанд ва мутаносибан ба 25,15 ва 23,79% баробар мешаванд. (ҷадвали 2). Агар дар ду давраи авали онтогенетикӣ қобилияти обнигоҳдори аз соати 11:00 то 14:00 динамикаи афзоянда дошта бошад, пас дар давраи гулкунӣ ин чиз мушоҳида намешавад, балки, баръакс дар соати 14:00 нисбати 11:00 ба 1,36% кам мешавад. Яъне аз соати 8:00 то соати 11:00 дар ҳамаи навъҳои растанӣ ин нишондиҳанда паст шуда, аз соати 11:00 (ё 14:00 ҳангоми гулкунӣ) то 17:00 баланд мегардад. Тағйирёбии ин нишондиҳанда дар давоми рӯз аз хусусиятҳои генетикии навъҳои картошка вобастагии калон дорад.

Расми 1. Қобилияти обнигоҳдории баргҳои картошка дар онтогенези растанӣ

Қобилияти обнигоҳдории баргҳои ҳамаи навъҳои картошка аз давраи муғчабандӣ сар карда, то давраи лӯндаҳосилшавӣ тадричан паст мешавад (расми 1). Қимати баланди ин нишондиҳанда дар давраи муғчабандӣ мушоҳида карда мешавад, ки он ба 63,35% баробар аст. Ин нишондод дар давраи лӯндаҳосилкунии картошка 48,21%-ро ташкил медиҳад, ки нисбати

давраи мугчабандӣ 15,14% ва аз давраи гулкунӣ 8,59% камтар аст. Ин ҳодиса аз он шаҳодат медиҳад, ки дар давраи мугчабандӣ ва гулкунӣ аксарияти баргҳои растании картошка нисбатан ҷавонанд ва қобилияти обнигоҳдории онҳо аз ҳисоби таносуби сабзиши баргҳо бо бартариҳои васеъшавии лаълиҷаи барг нисбат ба гафсии он вобастагӣ дорад, ва нисбати баргҳои ташакулёбиашон пурра анҷомёфта хеле баланд аст. Бо мурури анҷоми ташакулёбии баргҳо ва гузариши растаниҳо баяке аз зинаҳои муҳими репродуктивӣ лундахосилкунӣ нақши баргҳо дар муносибатҳои донорию асепторӣ тағйир ёфта, интиқоли фотоассимилятҳо ба лундахо, ки дар ҳоли ташакулёбианд раванд, шиддат мегирад. Ин раванд бе шакл ба камшавии об дар таркиби баргҳо дар ин зинаи онтогенетикии картошка (то 15-16% дар соати 8:00-и пагоҳӣ ва 20-40% дар соатҳои 11:00-14:00) оварда мерасонад. Аз ҷониби дигар ба охири фасли баҳор ва саршавии фасли тобистон рост омадани ин давраи инкишофёбии картошкарӯ дар шароити иқлими гарми ноҳияи Хуросон, ки ба болоравии ҳарорати шабонарӯзии ҳаво оварда мерасонад, бояд ба инобат гирием. Зеро ҳарорати баланд ҳамчун омилҳои ногувори экзогенӣ ба амалишавии асолати генетикии растании картошка (аз ҷумла шиддатнокии транспиратсия, ҷад.1) таъсиргузор аст.

Хулоса. Ҳамин тариқ таҳқиқотҳои илмӣ дар шароити иқлими гарми Ҷануби Тоҷикистон гузаронидаи мо тасдиқ мекунанд, ки нишондиҳандаи максималии шиддатнокии транспиратсия дар ҳарорати гармии нимаи рӯз (соати 14:00) (аз руи ҳисоби миёнаи 4 нави картошка) ба 2,54 мг/г.соат баробар буда, нишондиҳандаи аз ҷама паст 0,48 мг/г.соат бегоҳӣ (соати 17:00) мушоҳида мешавад.

Қобилияти обнигоҳдории баргҳои картошка бошад, пас аз поёнравии нисфирӯзӣ, дар охири рӯз аз нав баланд мегардад. Ин ҳодиса аз таъсири баланди ҳарорати ҳаво дар давоми рӯз, хусусиятҳои морфобиологӣ ва генотипии навҳои картошка вобастагии зиёд дорад. Муқаррар гардид, ки нишондиҳандаи баланди қобилияти обнигоҳдории баргҳои картошка ба давраи мугчабандӣ (63,35%) ва қимати минималии ин нишондиҳанда ба зинаи нисбатан баъдтари репродуктивии онтогенези растани- лундахосилшавӣ (48,21%) мувофиқат мекунад.

Аз ин рӯ минтақабандӣ кардани навҳои картошка вобаста ба шароитҳои иқлимии минтақаҳои гуногуни кишварамон, барои мутобиқгардонӣ ва руёнидани ҳосили баланди ин зироати кишоварзӣ хеле муҳим аст.

АДАБИЁТ

1. Костин, В.И. Взаимосвязь водного режима с продуктивностью твердой яровой пшеницы в засушливых условиях / В.И. Костин, С.Н. Решетникова, Е.Н. Баймуханов // Вестник Ульяновской ГСХА, - 2015. - С.81-84.
2. Allahverdiyev, T. Effect of drought stress on some physiological traits of durum (*Triticum durum* Desf.) and bread (*Triticum aestivum* L.) wheat genotypes / T. Allahverdiyev // Journal of stress Physiology & Biochemistry, - 2015, Vol. 11 №. 1, P. 29-38.
3. Измайлова Н.Н. Водный режим растений как показатель функциональной активности видов в сообществах // Эколого-физиол. исслед. Пустынных фитоценозов. – Алма-Ата, 1987. – С. 78–85.
4. Гулов М.К. «Интенсивность транспирации у картофеля в условиях жаркого климата Таджикистана» Материалы Международной научно-практической конференции ТГМУ им. Абуалиибни Сино (68-ойгодиной), «Достижения и проблемы фундаментальной науки и клинической медицины», посвященной «Годам развития села, туризма и народных ремесел (2019-2021)» 27 ноября 2020 г. г. Душанбе, 2020, Том 3 стр.119-121
5. Холов, Ф. Ш. Водобмен и продуктивность растений картофеля в условиях Гиссарской долины Таджикистана Автореф. дисс. канд. биол. наук, Душанбе, 2003.
6. Эргашев, А. Влияние климатообразующих факторов на водобмен листьев пшеницы / А. Эргашев, А. Абдуллаев, К. Иброхимов, Ю. Кобиров // Доклады АН РТ. – 2011. – Т. 54. – №7. – С.576-582.
7. Партоев К. Кн.: Селекция и семеноводство картофеля в условиях Таджикистана / К. Партоев // Душанбе- 2013.-190с.
8. Партоев К., Гулов М.К., Алиев У.А., Алиев К.А. О связи проявления морфологических признаков картофеля с температурой воздуха Известия АН. РТ №2(205) Душанбе, 2019г, стр.22-27
9. Иванов, Л.А. О методе быстрого взвешивания для определения транспирации в естественных условиях / Л.А. Иванов, А.А. Силина, Ю.Л. Цельникер // Ботанический журнал. – 1950. -Т. 35. - № 2. - С.185-191.
10. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта. - М: Колос, 1985. 368 с.

АЛОҚАМАНДИИ ОМИЛҲОИ ГОМЕОСТАЗИ МУБОДИЛАИ ОБ ҲАНГОМИ ОНТОГЕНЕЗИ КАРТОШКА

Дар мақолаи мазкур алоқамандии омилҳои гомеостази мубодилаи об дар растании картошка пешниҳод шудааст. Муайян карда шудааст, ки нишондиҳандаи баланди шиддатнокии транспиратсия дар ҳарорати гарми нимарӯз (соати 14:00) ба 2,54 мг/г. соат баробар буда, нишондиҳандаи аз ҳама пасташ бегоҳӣ (соати 17:00) мушоҳида мешавад, ки он ба 0,48 мг/г. соат баробар аст. Муқаррар карда шудааст, ки дар зери таъсири ҳарорати баланд ҳаво қобилияти обнигоҳдории баргҳои навъҳои картошка ҳамчун аломати ирсӣ дар охири рӯз пурзур мегардад. Ин аз махсусиятҳои генотипии навъҳои картошка вобастагии калон дорад.

Калидвожаҳо: картошка, навъҳо, гомеостаз, шиддатнокии транспиратсия, қобилияти обнигоҳдории барг, ҳарорати ҳаво.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ФАКТОРОВ ГОМЕОСТАЗА ОБМЕНА ВОДЫ В ОНТОГЕНЕЗЕ КАРТОФЕЛЯ

В предлагаемой статье представлено изучение параметров водного гомеостаза сортообразцов картофеля в условиях высокой температуры воздуха. Определено, что самый высокий интенсивность транспирации наблюдается в жаркий период дня (14:00 час -2,50 мг/г.час), а самый низкий – в вечернее время (17:00 час-0,48 мг/г.час). Показано, что в условиях жаркого климата в вечерние часы вододерживающая способность сортообразцов картофеля, как генетический признак усиливается, и это явление во многом связано с влиянием высокой температуры воздуха в течение дня и генотипической особенности сортообразцов картофеля.

Ключевые слова: гомеостаз, картофель, интенсивность транспирация, вододерживающая способность листьев, сортообразцов картофеля, высокая температура.

INTERRELATION OF FACTORS OF HOMEOSTASIS OF WATER EXCHANGE IN POTATO ONTOGENESIS

The article presents the study of the parameters of water homeostasis of potato cultivars under conditions of high air temperature. It is determined that the highest intensity of transpiration is observed in the hot period of the day (14:00 h -2.50 mg/gh), and the lowest-in the evening (17: 00 h-0.48 mg/gh). It is shown that in a hot climate in the evening, the water-holding capacity of potato varieties as a genetic trait increases, and this phenomenon is largely due to the influence of high air temperature during the day and the genotypic features of potato varieties.

Keywords: homeostasis, potato, transpiration intensity, water-holding capacity of leaves, potato cultivars, high temperature.

Сведения об авторах: *Гулов Махмали Кадилович* – к.б.н, доцент кафедры биохимии ГОУ ТГМУ имени Абуали ибн Сино. Tel: (992) 919-63-22-85. E- mail: Gulov60 @inbox.ru

Сафарова Зулхумор Искандаровна – старший лаборант кафедры биохимии ГОУТ ГМУ имени Абуали ибн Сино. Тел.918-32-06-12

Гиясов Таваккал Джураевич – доктор биологических наук, профессор кафедры биохимии ТНУ. Тел. 938-11-95-28

Information about the authors: *Gulov Makhmali Kadirovich* – Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Biochemistry of the Abuali ibn Sino TSMU. Tel: (992) 919-63-22-85. E-mail: Gulov60 @inbox.ru

Safarova Zulkhumor Iskandarovna - Senior laboratory assistant of the Department of Biochemistry of the State Medical University named after Abuali ibn Sino. Tel. 918-32-06-12

Tavakal Giyasov - Doctor of Biological Sciences, Professor of the Department of Biochemistry of TNU. Tel. 938-11-95-28

НАҚШИ МЕЛОТОНИН ДАР ҲИМОЯИ ОРГАНИЗМ АЗ БЕМОРИҲОИ СИРОЯТӢ

Сафоев О. Устоев М.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чи хеле, ки маълум аст новобаста аз он, ки мелотонин дар нимаи дуҷуми асри гузашта ҳамчун гормон яке аз ғадуди майнаи сар, ки дар равандҳои гуногуни ҳаётан муҳими организм иштирок мекунад кашф карда шудааст, маълумотҳо кам дида мешавад [3, с.59, 4, с.651, 10, с.36]. Дар тадқиқотҳои муосир бошад нишон додашудааст, ки мелотонин инчунин дар маҳдуд ва бартараф намудани бемориҳои сироятӣ одам ва ҳайвонот низ иштирок мекунад [1, с.32, 2, с.270]. Нишон дода шудааст, ки мелотонини ҳосилшуда бисёртар бо ликвор аз он бошад ба рағҳои хунгард дохил шуда ба гардиши сатҳи бадан паҳн мешавад. Аз он ҷумла дар таркибиятҳои гуногуни таркибиятҳои майнаи сар ва узвҳои канори таъсири гормон тавассути мембранаи махсус ретсепторҳо расонида мешавад. Маълум аст, ки ҳосилшавии гормон дар торики ба амал омада қариб 85% -ро ташкил мекунад. Бинобар зиёд ҷудошавии гормон дар торики бисёрии олимон онро ҳамчун баамалорандаи давраҳои хоб бедори меноманд. Тадқиқотҳои иловагӣ имконият

доданд, ки мавҷудияти ин гормон дар дигар қисмҳои организм аз он ҷумла системаи меъдаю рӯдҳо турпардаи чашм, хун, шуш ва ғайраҳоро муайян кардаанд. [9, с.129, 14, с.98]. Муайян карда шудааст, ки хангоми ҷарроҳӣ намудани эпифиз дар таркиби хун гормон кам мешавад. Лекин аз ҳисоби ҳучайраҳои канорӣ дар рӯзона микдори муайяни гормон дар рағҳои хун нигоҳ дошта мешавад. Ҳамин тавр мелотонин бе эпифиз нақши муҳимро ба сифати сигнали зерӣ ғадуди зерӣ меъда барои танзими мавҷеи идоракунии функсияи ҳучайраҳо равона карда шудааст. Мелатанине, ки дар хун давр мезанад аз ҳисоби ҷарбгузаронии худ метавонад ҳамчун гормони асосӣ аз масофа ба ҳучайраҳои нишони таъсир расонад. [12, с.354]. Аз сабаби онки мелатанин ҳамчун фурубарандаи дохилии радикалҳои озод буда, ҳамчун антиоксидант аз ҳисоби ин дар равандҳои гуногуни патологӣ иштирок мекунад ва ҳучайраҳоро ҳамчун ҳимоятгари универсалӣ ба системаи марказии асаб ва узвҳои канорӣ ба шумор меравад.

Натиҷаҳои тадқиқот ва муҳокима. Таҷрибаҳои нишон додан, ки мелатонин фаъолияти зидди бактериявӣ ҳам дорад. Хангоми равон кардан ба организми каламушҳо заҳролудии дохилиро дар ҷигар, гурда, дил ва дигар узвҳо дидан мумкин аст. Тағйирёбии якҷояро ки оиди мавҷуд будани фаъолияти системаи иммунӣ ва баланд шудани суръати ҳосилшавии ферменти зидди илтиҳоби мушоҳида карда мешавад. Хангоми заҳролудшавии садамавӣ бактериявӣ ба амал омада ҳайвонҳо мефавтанд. Хосияти зиддибактериявӣ доштани мелатанинро инчунин дар таҷрибаҳои дигари зидди илтиҳоби вируси дидан мумкин аст. Масалан хангоми бемории гепатит гирифтӣ шудани каламушҳо равон кардани 10-20 мг/кг баъди мӯҳлати гуногуни сироят ёфтан, фавти ҳайвонҳо нисбатан кам мешавад. Таъсири ҳимоявии мелатанинро дар гепатотсит бо кам фаъолият намудани ферменти кантаза-3 ва экспрессияи омилҳои некрози, фавтидани бофтаҳо ва пайдошавии омосҳо мушоҳида мешавад.

Хангоми равон кардани мелатанин ба ҳолигии бинӣ устуворшавии ҷавоби реаксияи иммунологиро мушоҳида кардан мумкин аст, ки беморшавӣ дар шуш кам дида мешавад ва ин хусусияти вобастагии вояги дорад [15, с.109, 14, с.99], ин имконият медиҳад, ки дар оянда барои дар табобатхонаҳо тавсия додани истифодаи нейропептиди мелатанин барои суст ё бартараф намудани бемориҳои сирояти ба роҳ монда шавад. Дар дигар таҷрибаҳои нишон дода шудааст, ки бинобар хосияти зиддивирӯси доштани мелатанин талабот ба истифодаи вай дар табобатхонаҳо ба таври комплекси барои табobati ҳамагуна бемориҳои илтиҳоби роҳҳои нафас истифода бурда шавад. Барои ин ҳаррӯз ба организми ҳайвонот вобаста аз вазни бадан [2,5 ё 3 мг] равони кардани мелатонин бемориҳои номбаршуда дар як муддати кӯтоҳ шифо меёбанд. Таҷрибаҳои номустақим дар беморхонаҳо нишон додан, ки дар ҳолати истифода бурдани мелатанин ҷараёни сирояткунанда сабаби пайдошавӣ бемориҳо дар одамон мегардад, ки ин аз норасидани гормон вобаста аст. Чунин ҳолатро дар ҳолати нақши ҳимоявӣ доштани мелатанин хангоми бемориҳои вируси дидан мумкин аст. Хангоми паст шудани иммунитет дар хуни беморон, нисбат ба солимон теъдоди гормон кам мешавад [12, с.360]. Хангоми таъсири якҷанд омилҳои, ки нақши ҳимоявии мелатанинро дар равандҳои беморӣ муайян карда шудааст, инро тасдиқ менамоянд Тадқиқотҳои дигар нишон додаанд, ки мелатанине дар ҳолигии узвҳо ҳосил мешаванд, имконияти бештари таъсирро дар ҳолатҳои равонию эҳсосӣ дорад. Дар ҳолати изтироб, асабонишавӣ ва дигар ҳолатҳои навапайдошуда имконияти муътадилгардонии бемориҳо аз он ҷумла бемориҳои сироятиро бартараф мекунад.

Пайвастиҳои гуморалие, ки табиати индоли дорад мелатонин, ки баъзе элементҳои ғадуди мағзи эпифиз –пинеалоситҳо ва ҳучайраҳои бофтаҳои сершумори канориро, таҷрибаҳои дар ҳайвонот гузаронидашуда, ки ба бемориҳои сироятӣ (бактериявӣ, вирусӣ паразитҳо) гирифтӣ шудаанд, ба таври аниқ ва дақиқ хосияти зидди инфексионӣ дорад. Инро дар баъзе муоинаҳои на онқадар зиёде, ки гузаронида мешавад, мушоҳида кардан мумкин аст. Асоси чунин фаъолиятнокии мелатанинро дар механизмҳои дигар мушоҳида кардан мумкин аст. Дигар хусусияти мелатонин дар он аст, ки вай на фақат дар ҳучайра ва

ретсепторҳои мембрана ва ҳастаи он таъсир мекунад, балки бо роҳи ғайриретсептори низ таъсири худро мерасонад. Бинобарин мелатонин ҳимояи баланди зидди сирояти бофтаҳоро дорад. Дар натиҷа гормон ба радикалҳои озод муқобилият нишон медиҳад. Мелатонин ва баъзе метаболитҳои вай нишон додаанд, ки ба таври хеле осон ба оксиген ва маводҳои ҳимоявии нитрогендошта ва малекулаҳои он ҳамчун «дастгиркунанда» радикалҳои озод, ки ба сифати омили пешбари универсалии ҳимоявии гормонҳо ва ҳимоякунандаи организм дар ҳолати бемориҳои гуногуни системаи асаб ва узвҳои дохили ба ҳисоб меравад [6, с.46, 7, с.127].

АДАБИЁТ

1. Анисимов В. Н. Мелатонин, роль в организме, применение в клинике – СПб: Система, 2007, 40 с.
2. Арушанян Э. Б. Уникальный мелатонин – Ставрополь, -2006. -399 с.
3. Арушанян Э. Б. Защитная роль мелатонина при нарушениях мозгового кровообращения // рус. мед. журн. – 2010. – Т. 18, -№ 6 – С. 57-61
4. Арушанян Э. Б. Эпифизарный гормон мелатонин в комбинированной фармакотерапии заболеваний головного мозга и внутренних органов //Экспер.и клин. Фармакол.-2002. –Т.74, -№9. –С. 645-659.
5. Арушанян Э. Б. Мелатонин – универсальный стабилизатор психической деятельности // Журн. высш. нервн. деят. – 2011. -Т.61, -№6. –С. 645-659.
6. Арушанян Э.Б. Органические окислительного стресса как основная причина универсальных защитных свойств мелатонина// Экспер. и . фармакол. – 2012. -Т.75, -№5. - С. 44-49.
7. Джариева И.С, Волкова Н.И. Нитрооксидативный стресс и возможности его коррекции мелатонином // Мелатонин: перспективы применения в клинике. –М.: Импактпресс, 2012. –С. 125-134.
8. Кветной И. М., Кветная Т. В., Райхлин Н.Т. Экстрапинеальный мелатонин: место и роль в нейроэндокринной регуляции гомеостаза // Мелатонин в норме и патологии. – М.: Медпрактика, 2004. – С. 34-47.
9. Малиновская Н.К., Рапорт С.И. Роль мелатонина в регуляции функций желудочно-кишечного тракта // Мелатонин в норме и патологии. – М.: Медпрактика, 2004. – С. 102-113.
10. Bağcı X., Nozor O., Yidizdax D. et al/ Melatonin status in pediatric intensive care patients with hepatic //Pediatr. Crit. Care Med. -2012.- Vol.13. – P.e 120-e 123.
11. Bubenik G.A. Thirty-four years since the discovery of gastrointestinal melatonin // J/ Physiol/ Pharmacol. – 2008/ -Vol. 59, Suppl.2 – P. 33-51.
12. Hardeland R., Cardinali D.P., Xrinivaxan V et al. Melatonin –a pleiotropic, orchestrating regular molecule // Progr.Neurobiol. -2011. –Vol. 93 - 350-384.
13. Huang X. H., Cao X. L., Liu W. al. inhibitory effect of melatonin on lung oxidative stress induced by respiratory syncytial virus infection in mice //J/ Pineal Res. -2010.- Vol. 48. – P. 109-116.
14. Huang X.H., Cao X. L., Wei W. Melatonin decreases TLR3- mediated inflammatory factor expression via inhibition of NF –kappa B activation in respiratory syncytial virus –infected RAW264.7 macrophages // J/ Pineal Res/- 2008.-Vol. 45,-P. 98-100.

НАҚШИ МЕЛАТОНИН ДАР ҲИМОЯИ ОРГАНИЗМ АЗ БЕМОРИҲОИ СИРОЯТӢ

Мувофиқи таҳқиқотҳои олимони моддаҳои гуногун, ки таркиби мураккаби химиявӣ дошта имконияти ба организм таъсири муайян карданро дорад. Дар рафтори ҳайвонот нақши марказиро ишғол мекунад. Сабаб дар он аст, ки баъзе ин маводҳо барои безаргардонии организм ҳангоми ба бемориҳои гуногун хусусан сироятӣ гирифтӣ шудан дар тиб ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Таҷрибаҳо дар шароити лабораторӣ дар ҳайвоноти таҷрибавӣ гузаронида шуд. Бинобар ин дар мақола маълумот муосири таҷрибавӣ ва клиникӣ оиди нақши мелатонин дар ҳимояи аз бемориҳои сироятӣ дарҷ гардидаанд. Ҳосияти зиддироятӣ доштани мелатонини эпифиз ва ҳуҷайраҳои бофтаҳои канорӣ аҳамияти калони табобатӣ доранд. Муҳокимаи механизмҳои муҳофизати ва амалии мелатонин имконияти табобатии онро хеле зиёд мекунад.

Калидвожаҳо: бемории сироятӣ, муҳофизати организм, мелатонин, зиддивирӯси, ретсепторҳо, мембрана, воя.

РОЛЬ МЕЛАТОНИНА В ЗАЩИТЕ ОРГАНИЗМА ОТ ИНФЕКЦИОННОЙ ПАТОЛОГИИ

Согласно исследованиями ученых различные химические вещества, который имеют сложные химические структуры оказывают центральное влияние на поведение животных. Причина в том, что некоторые эти элементы широко применяются в медицине для дезинфекции обезболивания и лечения организма страдающих особенно инфекционными заболеваниями. Эксперименты проводились в лабораторных условиях на экспериментальных животных по этому статье представлены современные экспериментальные и клинические данные об антиинфекционных свойствах мелатонина, продуцируемого эпифизом и клетками периферических тканей. Обсуждены механизмы его защитного действия и терапевтические возможности препаратов мелатонина.

Ключевые слова: инфекция патология, защита организма, мелатонин, антивирус, мембранные рецепторы, доза.

ROLE OF MELATONIN IN PROTECTING THE BODY FROM INFECTIOUS DISEASES

According to research by scientists, various chemicals that have complex chemical structures have a central influence on animal behavior. The reason is that some of these elements are widely used in medicine to disinfect analgesia and treat the body of those suffering from especially infectious diseases. Experiments were carried out in laboratory conditions on experimental animals this article presents modern experimental and

clinical data on the anti-infective properties of melatonin produced by the epiphysis and peripheral tissue cells. The mechanisms of its protective action and therapeutic possibilities of melatonin preparations are discussed.

Keywords: infection pathology, body defense, melatonin, antiviral, membrane receptors, dose.

Сведения об авторе: Сафоев Осиф Рустамович – магистрант 2-го курса биологического факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17 E-mail: osif19@bk.ru

Устоев Мирзо Бабаджанович – Таджикский национальный университет, доктор биологических наук, профессор. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17 E-mail: ustoev1954@mail.ru Телефон: 935 17 22 32

Information about the author: Safoev Osif Rustamovich – 2nd-year master's student of the Faculty of Biology of the Tajik National University. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan E-mail: osif19@bk.ru

Ustoev Mirzo Babajanovich – Tajik National University, Doctor of Biological Sciences, Professor. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025 Republic of Tajikistan E-mail: ustoev1954@mail.ru Phone: 935 17 22 32

ГРЫЗУНЫ ТУГАЙНЫХ БИОЦЕНОЗОВ ЮГО-ЗАПАДНОГО ТАДЖИКИСТАНА

Исмонова М.К., Хакимов А.Т.
Таджикский Национальный Университет

Среди различных естественных экосистем Юго-Западного Таджикистана особое место в жизнедеятельности млекопитающих занимают тугайные биоценозы, сохранившиеся фрагментарно в низовьях рек Вахша, Кафирнигана, Кызылсу.

За последние несколько десятилетий под влиянием различных форм хозяйственной деятельности человека в структуре фауны и население тугаев произошли большие изменения. Поэтому изучение экологических особенностей животных тугаев, в частности грызунов – многочисленная группа млекопитающих с учетом антропогенных преобразований ландшафта представляет большой теоретический и практический интерес.

В задачах нашего исследования входило изучение видового состава, распространения и биотопического распределения, грызунов тугайных биоценозов Юго-Западного Таджикистана и оценка антропогенного воздействия на популяции отдельных видов.

Изучению териофауны тугаев Юго-Западного Таджикистана занимались многие исследователи. В 1932 г. в долине реки Вахша и Нижнего Пяндже работал паразитологический отряд комплексной экспедиции под руководством академика Е.Н.Павловского.

Участники экспедиции кроме сбора паразитологического материала попутно провели ряд экологических наблюдений над грызунами Вахшской долины, а также собрали коллекционный материал по ним. Полученные сведения опубликованы в книге «Звери Таджикистана, их жизнь и хозяйственное значение» [1]. Этот труд был первым обобщением всех сведений по грызунам Таджикистана. В ней впервые для Таджикистана приводится список 28 видов грызунов (включая 3 вида зайцеобразных).

В 1946-1954 г. В.И. Чернышев [14] занимался исследованием фауны млекопитающих, в том числе грызунов тугаев Юго-Западного Таджикистана. Результаты исследований опубликованы в обобщающей сводке «Фауна и экология млекопитающих тугаев Таджикистана» (Чернышев, 1958). При изучении фауны тугаев р. Вахша, Кызылсу и Кафирнигана и Пянджа автором было зарегистрировано 46 видов млекопитающих, в том числе 8 видов грызунов (дикообраз, нутрия, незотия, домовая мышь, туркестанская крыса, тамарисковая и краснохвостая песчанки, слепушонка).

В 1955 г. при сборе зоологического материала в Юго-Западном Таджикистане М.А.Гуляевой в долине реки Кызылсу была обнаружена гребенщикова песчанка (*Merionex tataricpinus*) [2].

Материалы Гуляевой М.А. о нахождении гребенщиковой песчанки в тугаях долин р. Кызылсу обобщены и несколько дополнены В.А. Стальмаковой и вошли в книгу «Фауна Таджикской ССР», Том XX, Часть 2, Песчанки [10].

Сведения о влиянии поводков, регулирования стока рек, сооружение водохранилищ и оросительных каналов на распространение и численность грызунов пойменных тугаев заповедника «Тигровая балка» имеется в работах М.А. Гуляевой [2]

и Г.С. Давыдова [8.9]. По наблюдениям авторов в 1948-195 гг из-за затяжных наводнений на территории заповедника сократилась численность домовая мышь, земляной и туркестанской крысы, а также зайца-толая [2,4].

В 1985-1989гг А.С. Саидов в ряде пунктов пойм рек Кызылсу и Яхсу (Южный Таджикистана) изучал экологию грызунов-обитателей тугаев в связи с антропогенным воздействием. Результаты исследований опубликованы [11,12].

Таким образом, исследования фауны и экологии грызунов тугайных биоценозов Таджикистана посвящен ряд публикаций. Однако до настоящего времени не все стороны экологии грызунов в биоценозе тугаев освещены полностью.

При всевозрастающей роли антропогенного воздействия, в настоящее время большой интерес представляет изучение закономерностей изменения экологии, питания, размножения, поведения и т.д. грызунов под влиянием различных форм хозяйственной деятельности человека.

Тугаи Юго-Западного Таджикистана расположены в пределах от 300 до 450 м. абсолютной высоты. К тугаям низовий р. Вахш примыкает Вахшская долина, вытянутая в меридиональном направлении на 110 км.: ее ширина колеблется от 7 до 25 км.

По рр. Кызылсу и Яхсу простирается Кулябская долина. С Юго-Востока и в западной части Кулябской равнины возвышаются соляные купола Ходжамумин и Ходжа-сартес. По Пянджу примыкает Пархаро -Чубекская и Припянджская долина. В среднем течении маловодной Таирсу расположено Дангаринское плато.

Климат долинной и подгорной части Юго-Западного Таджикистана, где расположены тугайные биоценозы в общих чертах сходен с климатом пустынь Туранско-Казахской области которому дается следующая характеристика: «Резко континентальный климат пустынь характеризуется длинным жарким летом, холодной для этой широты зимой, амплитудой суточных температур, сухость воздуха, малой облачностью, скудностью осадков при коротком неравномерном распределении их в году и ничтожности снеговых покровов» [14].

В.И. Чернышев в тугаях для млекопитающих выделяет 5 характерных биотопа: тростниковые заросли, тугайные луга, джидовый тугай, туранговый тугай и гребенщиковые заросли. К этому списку биотопов необходимо добавить антропогенный биотоп - человеческое сооружение (жилые и хозяйственные строения человека).

В 50-х годах в тугаях Юго-Западного Таджикистана было отмечено 9 видов грызунов: дикобраз, нутрия, малый тушканчик, пластинчатозубая и туркестанская крысы, домовая мышь, гребенщиковая и краснохвостая песчанки, а также восточная слепушонка.

Со дня выхода работы В.И. Чернышева [14] до настоящего времени нет никаких сведений и нахождения малого тушканчика и восточной слепушонки в тугаях. Таким образом, ныне достоверно известно 7 видов грызунов - типичные обитатели тугаев. Видовой состав грызунов тугайных биоценозов Юго-Западного Таджикистана представлена в таблице 1.

Таблица 1. Видовой состав грызунов тугайных биоценозов Юго-Западного Таджикистана

Название вида	Статус вида
Индийский дикобраз – <i>Hystrix indica</i> sykes	Редкий исчезающий вид
Нутрия – <i>Myocastor coypus</i> Moll.	Малочисленный промысловый вид
Пластинчатозубая крыса – <i>Nesokia indica</i> Gray.	Широко распространенный вид
Домовая мышь – <i>Mus musculus</i> L.	Широко распространенный вид
Туркестанская крыса – <i>Rattus turkestanicus</i> Hatan.	Широко распространенный вид
Гребенщиковая песчанка – <i>Meriones tamariscinus</i> Pall.	Обычный вид
Краснохвостая песчанка- <i>Meriones libicus</i> Gray.	Обычный вид

Ниже приводится краткая биоэкологическая характеристика грызунов тугайных биоценозов.

1. Индийский дикобраз – *Hystrix indica* Бюкен

По данным Г.С. Давыдова [7] в Таджикистане ареал индийского дикобраза охватывает почти всю его западную половину, отсутствует в Бадахшане и на Памире (Восточном). Наиболее широко распространен дикобраз в низкогорьях Юго-Западного Таджикистана - Туюнтау, Койкитау, Ходжаказиян, Актау (Коктау), Рангантау, Гарданиушти и т.д.

Он также распространен в Каратегинском, Вахшском, Хазратишохском и Дарвазском хребтах. Высотные пределы вертикального распространения дикобраза в Таджикистане по сравнению с другими участками ареала охватывает высот 320-2300 м над ур. м.

Наиболее оптимальные местообитания дикобраза являются предгорные полупустыни и низкогорья с пересеченным рельефом окаймляющие долинские районы Юго-Западного Таджикистана. Наши наблюдения о распространении дикобраза в тугаях подтверждают сведения Чернышева (1958) о том, что: «В типичном тугае дикобраз встречается только на жировке. Его норы располагаются вне поймы - по бортам долины, в обрывах над пойменными террас».

Непосредственными кормами дикобраза в тугаях служат корни, луковицы растений. Он охотно поедает корневища тростника, корни дикого сахарного тростника, а осенью, и зимой - плоды джигды (лоха). Численность дикобраза в тугаях повсеместно низкая.

2. Нутрия – *Myocastor coypus* Moll.

Нутрия впервые в Таджикистан была завезена в октябре 1949 года из Кюрдэпирского зверсовхоза с Шильянских озер Азербайджанской ССР в количестве 59 особей [14] и выпущена в водоемах заповедника «Тигровая балка». В 1950 г. в долине р. Вахш на Джиликульских озерах организована была ферма по разведению нутрий. В результате последующего естественного расселения нутрия расселилась по всем водоемам Юго-Западного Таджикистана, в том числе по Амударьи, Вахшу и Пянджу с притоками Яхсу, Кызылсу [3,5].

Площадь водоемов рек Кызылсу и Яхсу, где распространена нутрия не так велика. В поймах вышеуказанных рек их насчитывается около 20 и составляют они примерно 800 га площади, из которых всего 300 га пригодны для обитания нутрий. Под открытыми коллекторами в пределах поливной зоны занято более 4 тыс. га земель. Две трети поголовья дикоживущих нутрий распространено именно в коллекторных каналах.

В низовьях реки Кызылсу наиболее высокая численность нутрии характерна для водоемов Пархарского района. Здесь основная масса нутрии расселена в 4 заболоченных водоемах с тростниковыми и рогозовыми зарослями [11].

3. Пластинчатозубая крыса – *Neohokia indica* Gray.

Наиболее постоянными и излюбленными биотопами пластинчатозубой крысы в тугаях являются возвышенные неровные места с молодыми тростниковыми зарослями, заросли кзыл-кия, дикого сахарного тростника, эриантуса. Остальные типы тугаев (туранговый, джидовый, гребенщикковый) сравнительно бедны кормами, и поэтому незюкия встречается здесь редко, главным образом, в период затопления тугайных лугов речной водой, а также при высокой численности [13, с.14].

В связи с сокращением площадей пойменных тугаев ареал незюкии в Таджикистане, сильно сокращается. Заметные изменения произошли в распространении и численности пластинчатозубой крысы в долине рек Кызылсу и Яхсу.

В пределах поливной зоны основными биотопами незюкии стали коллекторные каналы открытого типа примыкающих к тугаям. Экологические условия этих каналов очень похожи на тугаев. Незюкия здесь охотно заселяет дамбы коллекторов.

4. Домовая мышь – *Mus musculus* L.

Первичный ареал домовой мыши в Средней Азии, в том числе в Таджикистане по-видимому, был связан с пойменными тугаями и составлял небольшую часть современного ареала. В связи с развитием богарного, а затем поливного земледелия, домовая мышь распространилась на освоенные человеком территории пустынь и предгорий [3,8].

В тугаях пойм и надпойм рек Кызылсу и Яхсу домовая мышь держится круглогодично. Она обычно держится у кромки заболоченных участков и является фоновым видом среди остальных грызунов. Высокая численность домовой мыши наблюдается в летне-осенний периоды (июнь-ноябрь).

В условиях тугаев рек Кызылсу и Яхсу, где все заболоченные участки окоймлены поливной зоной, после уборки урожая и осенней распашки полей, зверьки (домовых мышей мигрируют) в населенные пункты и в тугаи. В тамарисковых зарослях максимальная попадаемость домовых мышей приходится к увлажненным участкам.

Домовая мышь в тугайных биоценозах, по-видимому, не имеет своих нор. Часто в давилках она попадает у нор земляных и туркестанских крыс. По мнению многих авторов [9,14] размножение домовых мышей в условиях тугаев Юго-Западного Таджикистана протекает в течение круглого года.

5. Туркестанская крыса – *Rattus turkestanicus* Satun.

Туркестанская крыса в тугаях вместе с домовыми мышью встречается круглогодично, но ее численность невысокая. В тех местах, где тугаи соседствуют с населенными пунктами туркестанские крысы совершают сезонные перекочевки: осенью они переселяются в строение человека, а весной возвращаются в тугаи.

Туркестанская крыса в тугаях роет собственные норы простого типа, а также пользуется норами других видов грызунов. В отдельных случаях она нами отловлена у нор пластинчатозубой крысы. В условиях тугаев рек Кызылсу и Яхсу в рационе туркестанской крысы преобладают подземные части тугайной растительности.

Срок и интенсивность размножения дикоживущей и домашней популяции туркестанской крысы отличаются друг от друга. В тугаях размножение протекает с марта по октябрь, а в сооружениях человека, где имеются благоприятные кормовые и защитные условия оно происходит круглый год [5,6].

6. Гребенщикова песчанка – *Meriones tamariscinus* Pall.

Фактически материал по гребенщиковой песчанке в Таджикистане был собран Гуляевой [2]. Песчанки были пойманы на месте бывшего тугая в 3 км к западу от Пархара на правом берегу реки Кызылсу.

Дальнейшими обследованиями, проведенными М.А. Гуляевой совместно с В.А. Стальмаковой [10] обнаружено еще несколько колоний гребенщиковой песчанки в пойме р. Кызылсу, где сохранились фрагменты джигдового тугая. Таким образом, до настоящего времени детали распространения гребенщиковой песчанки в Таджикистане освещены не полностью.

По мнению других авторов, она встречается споро-году и повсюду малочисленна. Гребенщикова песчанка по сравнению с другими видами песчанок является наименее ксерофильным видом.

Она обитает не только в долинах рек и полупустынях, но часто селится в оазисах, по долинам рек. Гребенщикова песчанка питается семенами, а также подземными и надземными частями растений. Осенью в ее пище преобладает зеленая масса [2].

7. Краснохвостая песчанка- *Merionex libicun* Gray.

В Таджикистане краснохвостая песчанка распространена по всем равнинным пустыням и сухим предгорьям и поднимается местами по сухим пологим склонам горных хребтов до 1400 м над ур. м. Основными и характерными местообитаниями краснохвостой песчанки являются лёссовые полупустыни. Она сохраняется здесь в большем или меньшем количестве, даже в периоды депрессии численности.

Краснохвостая песчанка в тугаях малочисленна. Она полностью отсутствует в заболоченных местах и местами встречается в тамарисковых зарослях. В зарослях тапариска (правобережье р. Яхсу) норы и отверстия песчанок располагались под кустами тамариска.

Пища краснохвостой песчанки состоит из травянистой и кустарниковой растительности. Она поедает у растений семена, плоды, стебли, листья и подземные части. Состав пищи ее в большой мере зависит от видового состава растений, произрастающих в ее местообитаниях.

Период размножения у краснохвостой песчанки в условиях Юго-Западного Таджикистана растягивается со второй половины марта до середины или конца октября. В жаркое время (июнь-сентябрь) процент размножающихся самок снижается [10].

Таким образом, фауна тугайных биоценозов Юго-Западного Таджикистана резко отличается от фауны грызунов других ландшафтов. Типичными и характерными обитателями тугаев являются пластинчатозубая крыса и нутрия. За пределами тугаев они проникают только в антропогенные ландшафты.

Бедность видового состава грызунов объясняется спецификой климатических, кормовых и других условий тугаев.

В териофауне тугая отсутствуют лесная соня, лесная мышь, которые населяют горные леса Таджикистана. Пойменные земли, занятые тугаями, не населяют также и полевками. Роль грызунов в тугайном биоценозе неравнозначна.

Одни виды проникают на окраину тугаев из пустыни, предгорий или обитают в местах с измененной тугайной растительностью, (краснохвостая песчанка). Другие виды грызунов обитают в разнообразных ландшафтах, в том числе и тугаях (туркестанская крыса, домовая мышь, дикобраз).

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов Б.С., Павловский Е.Н., Флеров К.К. – «Звери Таджикистана, их жизнь и значение для человека» М.: Л.: Изд. АН СССР, 1934, 276 С.
2. Гуляева М.А. – О нахождении Тамарисковой песчанки (*Meriones tamariscinus* 1782) в Таджикистане - Докл. АН ТаджССР, 1956 вып. 19, С. 55-56.
3. Давыдов Г.С. – «Фауна Таджикской ССР», т. XX, ч. 3, Млекопитающие (грызуны). Душанбе, Дониш, - 1988, 315 с.
4. Давыдов Г.С. – «Грызуны Северного Таджикистана» Изд. АН ТаджССР, Душанбе, 1964, 271 С.
5. Давыдов Г.С., Носов М.Ф., Лебедев Ю.А. – «Распространение и возможности использования свободноживущей популяции нутрии (*Myocastor coypus* Mollina) в Таджикистане» - Изв. АН ТаджССР, Отд. биол. наук, 1978, №1 (70), С. 90-93.
6. Давыдов Г.С. – «Ондатра и серая крыса в Северном Таджикистане» -Изв. АН Тадж ССР, отд. биол. наук, вып. 1(12). 1984. С.56-62.
7. Давыдов Г.С. – «Грызуны. Дикобраз». - Красная книга Таджикской ССР, Москва, Душанбе, Дониш, 1988. 156 С.
8. Давыдов Г.С. – «Структура фауны и население грызунов заповедника «Тигровой балки» - Изв. АН Тадж ССР, Отд. биол. наук, вып. 1(122), 1991. С. 34-42.
9. Давыдов Г.С. – «Грызуны орошаемых земель и воздействие на них современных форм земледелия в Средней Азии» - Фауна и экология грызунов, вып. 16, 1985, МГУ. С.89-93.
10. Стальмакова В.А. – «Фауна Таджикской ССР» Т. XX, Ч.2, Песчанки, Душанбе, Дониш, 1975, 71 С.
11. Саидов А.С. – Распространение и экология дикоживущей популяции нутрии (*Myocastor coypus* Mollina) в долине р. Пяндж» - Изв. АН Тадж ССР, Отд. биол. наук, 1989, №4 (117), С.95-97.
12. Саидов А.С. – «К экологии грызунов тугайных биоценозов рек Кызылсу и Яксу (Южный Таджикистан) в связи с антропогенным воздействием» - Докл. АН Тадж ССР, 1990, №10. С.23-31.
13. Стальмакова В.А. – «Грызуны заповедника «Тигровой балки» и состояние их популяции в настоящее время» - Изв. АН Тадж ССР, Отд. биол. наук, вып. №4 (121), 1990. С.18-24.
14. Чернышев В.И. – «Фауна и экология млекопитающих тугаев Таджикистана» - Тр. ин-т зоол. и параз. АН ТаджССР, Т.45, Душанбе, 1958, 167с.

ГРЫЗУНЫ ТУГАЙНЫХ БИОЦЕНОЗОВ ЮГО-ЗАПАДНОГО ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье приводятся сведения об видовом составе грызунов тугайных биоценозов Юго-Западного Таджикистана. Для каждого вида грызунов приводится краткая биоэкологическая характеристика. Анализ литературных данных и наши наблюдения показали, что за последние несколько десятилетий под влиянием различных форм хозяйственной деятельности человека в структуре фауны и население тугаев произошли большие изменения. В тугайных биоценозах Юго-Западного Таджикистана отмечено 7 видов грызунов: индийский дикобраз - *Hystrix indica* Нюкен, нутрия - *Myocastor coypus* Moll, пластинчатозубая крыса - *Nesokia indica* Gray, домовая мышь - *Mus musculus* L. туркестанская крыса - *Rattus turkestanicus* satun, гребенщикова песчанка - *Meriones tamariscinus* Pall. краснохвостая песчанка - *Meriones libicus* Gray. Выяснено, что фауна тугайных биоценозов Юго-Западного Таджикистана резко отличается от фауны грызунов других ландшафтов. Типичными и характерными обитателями тугаев являются пластинчатозубая крыса и нутрия. За пределами тугаев они проникают только в антропогенные ландшафты. Бедность видового состава грызунов объясняется спецификой климатических, кормовых и других условий тугайных биоценозов.

Ключевые слова: Юго-Западный Таджикистан, териофауна, грызуны, тугайные биоценозы, экология, распространение, размножение, антропогенный фактор.

ХОЯНДАҲОИ БИОСЕНОЗҲОИ ТУГАЙЗОРИ ТОҶИКИСТОНИ ҶАНУБУ ҒАРБӢ

Дар мақола оид ба таркиби намуди хояндагони биоценозҳои тугайзори Тоҷикистони Ҷанубу - Ғарбӣ маълумот оварда шудааст. Барои ҳар як намуди хояндаҳо тавсифоти мухтасари био-экологӣ дода шудааст. Таҳлили маълумотҳои адабиёт ва мушоҳидаҳои мо нишон доданд, ки дар ғули чанд даҳсолаи охир, дар зери таъсири шаклҳои гуногуни ғайриҷидаҳои хоҷагидорӣ инсон, дар соҳтор ва таркиби олами ҳайвонӣ тугайзорҳо тағйиротҳои назаррас ба амал омадаанд. Дар тугайзорҳои Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ - 7 намуди хояндагон: ҷайраи ҳиндӣ - *Hystrix indica* sykes, муши обӣ - *Myocastor coypus* Moll, каламмуши сафҳадандон - *Nesokia indica* Gray, муш муш - *Mus musculus* L. каламмуши туркистонӣ - *Rattus turkestanicus* Xatun, муши саҳроии лоҳзор - *Meriones tamariscinus* Pall ва муши саҳроии думсурх - *Meriones libicus* Gray дучор мешаванд. Муайян карда шуд, ки фаунаи хояндагони тугайзорҳои Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ аз фаунаи хояндаҳои дигар минтақаҳои табиӣ куллан фарқ мекунад. Сокинони маъмулӣ ва ҳоси тугайзорҳо ин каламмуши сафҳадандон ва нутрия мебошанд. Берун аз тугайзорҳо онҳо танҳо дар минтақаҳои антропогенӣ дучор мешаванд. Миқдори ками дучоршавӣ намудҳои хояндагони тугайзор бо шароити ҳоси иқлимӣ, ҳӯроки чорво ва шароити биоценозҳои тугай вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ, териофауна, хояндаҳо, биоценозҳои тугайзор, экология, паҳншавӣ, афзоиш, омили антропогенӣ.

Сведения об авторах: *Исмонова Махваш Кадырджановна* – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры зоологии биологического факультета. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: **(+992) 900-55-00-98**

Хакимов Абдулвахоб Тагаевич – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры зоологии биологического факультета. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: vahob-89@mail.ru Тел: **(+992) 903-21-21-47**

Information about the authors: *Ismonova Mahvash Kadyrdzhanovna* – Tajik National University, Master's student of the Department of Zoology of the Faculty of Biology. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734005, Republic of Tajikistan. Tel: **(+992) 900-55-00-98**

Khakimov Abdulvakhob Tagayevich – Tajik National University, Assistant of the Department of Zoology, Faculty of Biology. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734005, Republic of Tajikistan. E-mail: vahob-89@mail.ru Phone: **(+992) 903-21-21-47**

ОЦЕНКА РОЛИ ПОЛИМОРФИЗМА ГЕНОВ ФОЛАТНОГО ЦИКЛА ПРИ НЕРАЗВИВАЮЩЕЙСЯ БЕРЕМЕННОСТИ

Шаринова М. А., Кавракова З.Б., Гиясов Т.Ч.

**Таджикский национальный университет
ГУ «Республиканский медико-генетический центр»**

Актуальность: Проблема неразвивающейся беременности (НБ) продолжает оставаться актуальной и социально значимой в практике. В структуре репродуктивных потерь на ранних сроках частота неразвивающейся беременности (замершей беременности, несостоявшегося выкидыша) составляет 45-88,6% (Салов И. А., 1998). Причины замершей беременности многочисленны и нередко выступают в комплексе. До настоящего времени, проведенные многочисленные исследования не сформировали единого мнения об этиологии и патогенезе неразвивающейся беременности (Радзинский В. Е. и др., 2005). Одним из факторов невынашивания беременности является дефицит фолиевой кислоты и витаминов группы В, связанный с особенностями диеты и с дефектами в генах фолатного обмена, что, в свою очередь, приводит к избыточному накоплению гомоцистеина в крови матери и плода. Гомоцистеин обладает опосредованным и выраженным прямым эмбриотоксическим действием. Гомоцистеин связывает оксид азота (NO), основной фактор вазодилатации, тем самым в избыточных количествах стимулируя адгезию лимфоцитов к эндотелию, нарушая пролиферацию эндотелиоцитов (Третьякова, Т.Б., 2011).

Фолаты необходимы для синтеза и метилирования ДНК, РНК, белков и фосфолипидов, нейротрансмиттеров; участвуют в репарации двунитевых разрывов ДНК, в противном случае запускаются механизмы апоптоза клетки.

Фолаты необходимы для регуляции экспрессии генов посредством метилирования ДНК.

Цель исследования: Установить роль полиморфных вариантов генов метаболизма фолатов (MTHFR, MTRR, MTR) в нарушении формирования сосудов плаценты для усовершенствования тактики лабораторной диагностики причин неразвивающейся беременности.

Материалы и методы исследования: Настоящая работа представляет собой ретроспективное сравнительное когортное исследование. Материалом исследования послужили данные молекулярно-генетического исследования полиморфных вариантов генов обмена фолатов (MTHFR 677C>T, MTHFR 1298 A>C, MTRR 66 A>G, MTR 2756 A>G) ДНК женщин с неразвивающийся беременностью.

Основную группу составили 86 женщин. По тяжести нарушения эмбрионального развития 56 случая были с клиническим диагнозом неразвивающейся беременности по типу гибели эмбриона/плода.

В 10 случаях зарегистрирована неразвивающаяся беременность по типу анэмбрионии, характеризующаяся отсутствием эмбриональных структур в полости плодного мешка.

Критерии включения в основную группу:

- неразвивающаяся беременность I триместра;
- один и более спонтанных выкидышей в анамнезе.

Материалом для молекулярно-генетического исследования послужили

образцы ДНК женщин, выделенные с использованием комплектов реагентов «ДНК-Технология». Анализ генетических полиморфизмов осуществляли коммерческими наборами реагентов методом аллель-специфичной полимеразной цепной реакции (ПЦР) в «режиме реального времени» со снятием кривых плавления продуктов амплификации. Анализ результатов ПЦР проводили в автоматическом режиме программного обеспечения детектирующего амплификатора ДТ-96 (НПО «ДНК-Технология», Россия).

Основные результаты исследования. Молекулярно-генетические исследования полиморфизмов генов обмена фолиевой кислоты. Полиморфные варианты генов фолатного обмена могут приводить к нарушениям обмена гомоцистеина в крови матери и плода. Гомоцистеин обладает опосредованным и выраженным, прямым эмбриотоксическим действием, способствует образованию микротромбозов в спиральных артериях.

По результатам комплексного анализа частоты распространения вариантных аллелей и генотипов полиморфных вариантов генов обмена фолиевой кислоты MTHFR 677C>T, 1298 A>C, MTRR 66 A>G, MTR 2756 A>G у женщин и плодов при неразвивающейся беременности и в контрольной группе получены следующие результаты. У женщин с неразвивающейся беременностью выявлена ассоциация генотипа MTRR 66AA полиморфизма MTRR 66 A>G с повторными случаями потери беременности ($p=0,035$, $OR=2,44$, $95\%CL:1,06-5,64$), таблица 1.

Таблица 1
Частоты аллелей и генотипов полиморфизма MTRR 66 A>G в группе женщин с привычным невынашиванием беременности и женщин контрольной группы

Ген (полиморфизм)	генотип/ аллель	Женщины с ПН, абс.(%)	Женщины контрольной гр., абс.(%)	p	OR(CL95%)
MTRR 66A>G	AA	12(30,8)	18(15,4)	0,086	
	AG	16(41)	66(56,4)		
	GG	11(28,2)	33(28,2)		
	A	40(51,3)	156(42,2)	0,24	
	G	38(48,7)	214(57,8)		
	AA	12(30,8)	25(13,5)	0,035*	2,44(1,06-5,64)
	AG+GG	23(69,2)	160(86,5)		0,41(0,94-0,18)
	GG	11(28)	33(28)	-	
	AA+AG	28(72)	84(72)		

Полученный метод прогнозирования неразвивающейся беременности рекомендуется применять на этапе планирования беременности супружеской парой. Женщинам группы высокого риска может быть рекомендована необходимая терапия, направленная на стимуляцию маточно-плацентарного кровообращения для профилактики явлений оксидативного стресса в фето-плацентарной системе.

Выводы

1. Выявлена ассоциация полиморфизма 66 A>G гена MTRR с повторными случаями неразвивающейся беременности и/или самопроизвольного выкидыша.
2. Относительный риск повторного случая ранней потери беременности I триместра при наличии у женщины генотипа MTRR 66 AA составляет 2,44 ($OR=2,44$, $95\%CL:1,06-5,64$, $p=0,035$).
3. В подгруппе женщин с неразвивающейся беременностью и хромосомной аномалией у плода достоверно чаще встречается аллель 2756G 19 полиморфизма MTR 2756A>G ($p=0,047$). Относительный риск формирования хромосомной аномалии у плода при неразвивающейся беременности в присутствии в генотипе женщины аллеля 2756G полиморфизма MTR 2756A>G составляет 2,02 ($OR=2,02$, $95\% CL:1,0-4,04$, $p=0,047$).

ЛИТЕРАТУРА

1. Салов И.А. Неразвивающаяся беременность (патогенез, клиника, диагностика и лечение): Дисс. д-ра мед. наук. — М., 1998. — 346 с.
2. Радзинский В.Е., Оразмурадов А.А. Ранние сроки беременности. — М., 2005. — 448 с.

3. Третьякова, Т.Б. Ассоциация полиморфных маркеров генов метаболизма фолатов с ранним регрессом беременности / Т.Б. Третьякова, Н.В. Башмакова, Н.С. Демченко // Уральский медицинский журнал. – 2011. – №12. – С. 35-38

ОЦЕНКА РОЛИ ПОЛИМОРФИЗМА ГЕНОВ ФОЛАТНОГО ЦИКЛА ПРИ НЕРАЗВИВАЮЩЕЙСЯ БЕРЕМЕННОСТИ

В настоящей статье авторы рассматривают оценку роли полиморфизма генов фолатного цикла при неразвивающейся беременности. Проблема неразвивающейся беременности (НБ) продолжает оставаться актуальной и социально значимой в практике. В структуре репродуктивных потерь на ранних сроках частота неразвивающейся беременности (замершей беременности, несостоявшегося выкидыша) составляет 45-88,6%. Причины замершей беременности многочисленны и нередко выступают в комплексе. До настоящего времени, проведенные многочисленные исследования не сформировали единого мнения об этиологии и патогенезе неразвивающейся беременности. Одним из факторов невынашивания беременности является дефицит фолиевой кислоты и витаминов группы В, связанный с особенностями диеты и с дефектами в генах фолатного обмена, что, в свою очередь, приводит к избыточному накоплению гомоцистеина в крови матери и плода.

Ключевые слова: Метаболизм фолатов, не вынашивание, неразвивающаяся беременность, фолиевая кислота.

БАҶОДИҶИИ НАҚШИ ПОЛИМОРФИЗМИ ГЕНҲОИ ҲАЛҚАИ ФОЛАТИ ҲАНГОМИ ҲОМИЛАДОРИИ ИНКИШОФНАШАВАНДА

Дар мақолаи мазкур муаллифон арзёбии нақши полиморфизми неҳои ҳалқаи фолатиро ҳомиладории инкишофнашаванда баррасӣ намудаанд. Мушкилоти маҳрумият ҳомиладорӣ (НБ) дар амал муҳим ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимтар аст. Дар соҳтори талафоти репродуктивӣ, басомади ҳомиладории рушдшуда (ҳомиладории яҳкардашуда, бачадони ноком) 45-88,6% аст. Сабабҳои ҳомиладории яҳкардашуда бисёранд ва аксар вақт дар маҷмаа амал мекунад. То имрӯз омӯзиши сершумор дар бораи этиология ва патогенези азхудкунии ҳомиладорӣ гузаронида шуда, дар бораи он андешаи ягона ғуфта нашудааст. Яке аз омилҳои ҳомиладории номуайян норасоии витаминҳои фолӣ ва гурӯҳбандии Витестр, ки ба хусусиятҳои парҳез ва нуксонҳо дар ҳучайраҳои гизо, ки дар навбати худ дар ҳуни модар ва кӯдак ҷамъшавии барзиёди гомотистеин оварда мерасонад.

Калидвожаҳо: Метаболизми фолат, ҳомиладорӣ, ҳомиладории инкишофнашаванда, кислотаи фолӣ.

EVALUATION OF THE ROLE OF FOLATE CYCLE GENE POLYMORPHISM IN NON-DEVELOPING PREGNANCY

In this article, the authors consider the assessment of the role of folate cycle gene polymorphism in non-developing pregnancy. The problem of undeveloped pregnancy (NB) continues to be relevant and socially significant in practice. In the structure of reproductive losses in the early stages, the frequency of undeveloped pregnancy (frozen pregnancy, failed miscarriage) is 45-88. 6%. The causes of a frozen pregnancy are numerous and often appear in a complex. To date, numerous studies have not formed a consensus on the etiology and pathogenesis of non-developing pregnancy. One of the factors of miscarriage is a deficiency of folic acid and B vitamins, associated with the peculiarities of the diet and with defects in the genes of folate metabolism, which, in turn, leads to an excessive accumulation of homocysteine in the blood of the mother and fetus.

Keywords: Folate metabolism, non-gestation, non-developing pregnancy, folic acid.

Сведения об авторах: Шарипова Мунаввара Алимахмадовна – магистрант второго курса биологического факультета Таджикского национального университета, Телефон: 93 527 98 87

Кавракова З.Б., Гиясов Т.Дж. – преподаватели биологического факультета Таджикского национального университета

Information about the authors: Sharipova Munavvara Alimakhmadovna – second-year Master's student of the Faculty of Biology of the Tajik National University, Phone: 93 527 98 87

Kavrakova Z. B., Giyasov T. J. – teachers of the Biological Faculty of the Tajik National University

ФАРМАТСЕВТИКА – PHARMACEUTICS – ФАРМАЦЕВТИКА

ЛЕКАРСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ КАПУСТЫ БРОККОЛИ

Сафарова Н.Р., Навруззода Г.Ф.,

Таджикский национальный университет

Брокколи – *Brassica oleracea varitalica* семейства капустные – *Brassicaceae* – разновидность цветной капусты, которая отличается более рыхлой белой, желтовато – зеленой или фиолетовой головкой. Ее еще называют спаржевой капустой, поскольку используемые в пищу отваренные головки, срезанные с частью побегов, напоминают по вкусу спаржу. Капуста брокколи распространена во многих странах, родиной растения считают страны Средиземноморья.

Вкус капусты брокколи по сравнению с капустой цветной более пряный, пикантный. Капуста брокколи обладает более высокой усвояемостью, она не вызывает пучения кишечника как некоторые родственные ей виды капусты.

Очень полезна капуста брокколи детям, беременным женщинам, пожилым людям, особенно склонным к атеросклерозу. Она предупреждает развитие этой болезни, а также болезни волос, кожи и костной ткани.

Это растение с глубокой древности используют в лечебных целях. Оно популярно в современной народной и в официальной медицине.

Химический состав. Капуста брокколи очень богата биологическими активными веществами. Оно содержит в большом количестве глюкозинолаты, каротиноиды и фенольные вещества. По количеству белка она превосходит батат, картофель, кукурузу сахарную, спаржу, шпинат. В состав белков входят антисклеротические вещества – холин и метионин (4мг/ 100г), которые препятствуют накоплению в организме холестерина. Как известно, белок всех видов капусты содержит пуриновые вещества, которые, превращаясь в мочевую кислоту, могут откладываться в почках в виде камней. В белке капусты брокколи мало пуриновых веществ – почти в 4 раза меньше, чем у цветной капусты, что дает ей преимущество перед последней [1].

По содержанию витамина С капусты брокколи только уступает лимону, хотя и гораздо слаще последнего. К тому же в капусте брокколи витамин С содержится не в виде аскорбиновой кислоты, а в виде ее предшественника – аскорбигена, который не разрушается при хранении. Много в капусте брокколи и витаминов группы В, которые благотворно влияют на нервную систему. Но особенно прославилась капуста, когда американский ученый Дик Чини обнаружил в ней витамин U, который предотвращает язвенную болезнь и помогает при гастритах и колитах. К тому же капуста брокколи – щедрый источник солей калия, которые незаменимы для нормальной работы сердечно – сосудистой системы.

Самая известная витамин – это аскорбиновая кислота, или как её ещё называют витамин С: суточная потребность витамина С для организма человека составляет 50 – 60 мг. Он необходим для повышения иммунитета, роста и, вообще, повышает жизненный тонус человека. Аскорбиновая кислота не накапливается в организме, поэтому из-за ее нехватки в организме человека быстро наступает авитаминоз, основные признаки которого – быстрая усталость, кровоточивые десны, сухость кожи, ломкость кровеносных сосудов [1, 2].

Витаминов группы Р организм человека требует также сравнительно много: суточная доза – 20мг. Вместе с витамином С они должны поступать в организм ежедневно. Из-за нехватки витаминов группы Р в организме человека повышается проницаемость капилляров, что приводит к боли в ногах во время хождения, боли в плечах и даже к спонтанному кровоизлиянию. Есть данные, что витамины группы Р обладают противовоспалительным, противовоспалительным, противоопухолевым, желчегонным действием на организм человека.

С возрастом потребность в этих витаминах в организме человека возрастает.

Не менее важное значение в организме человека имеют каротин и каротиноиды, суточная потребность – 4-6мг. В разных сортах брокколи их содержится от 0,8 до 3мг/100г, в отличие от цветной капусты, в которой каротина почти нет. В организме каротин превращается в ретинол, а он способствует росту и развитию организма, нормализует обмен веществ, улучшает стойкость против инфекционных болезней, улучшает состояние кожи и слизевых оболочек, обеспечивает нормальное зрение.

Суточная потребность в рационе витамин РР составляет 20-25мг. Недостаточное его количество в организме приводит к обморокам, головной боли, депрессии, раздражительности, защищает клетки печени [3, 4].

Среди витаминов группы В целесообразно отметить пангамат кальция или витамин В15. Еще в 1965г. ученый М.Я. Шпирт назвал этот витамин одним из самых сильных средств против старения. Витамин В15 широко используется в косметологии.

В брокколи содержание липидов около 0,2%. Избыточное потребление продуктов, содержащих жиры, нежелательно. Избыток жиров в повседневном рационе негативно влияет на состояние сердечно-сосудистой и эндокринной систем, может стать причиной ожирения и атеросклероза. Продукты животного происхождения содержат больше жиров, чем растительного [5,6].

От других видов капусты брокколи отличается повышенным содержанием питательных веществ, среди которых значительную роль играют пектиновые вещества.

Известно, что пектины как составная часть лекарств и пищи способны связывать радионуклиды, ядовитые химические вещества, соли тяжелых и щелочноземельных металлов и превращать их в водорастворимые соединения [7].

Употребление растительных волокон вызывает фармакологические эффекты: такие как угнетение аппетита и повышение чувства насыщения; снижение потребности в энергии; нормализация моторной функции кишечника; замедление роста гнилостных микробов; нормализация кишечной микрофлоры; снижение степени всасывания жиров в тонком кишечнике; снижение уровня холестерина в крови [8, 9].

В лечебном питании растительные волокна рекомендуют применять как энтеросорбенты в количестве 25 г ежедневно для физиологичной детоксикации организма человека. Детоксикационные свойства относительно солей тяжелых и щелочноземельных металлов и ядовитых веществ проявляются при употреблении пектинов в профилактической дозе 2 г ежедневно [8].

Капуста брокколи является важным диетическим продуктом питания для людей всех возрастов. Благодаря благоприятному сочетанию витаминов, пектина и нежной клетчатки, холина и метионина, минеральных солей и других биологически активных веществ, особенно большую ценность капуста брокколи представляет при сердечно – сосудистых и желудочно – кишечных заболеваниях, нервных расстройствах, подагре, болезнях печени и почек, а также при лечении лучевой болезни. Сформировавшаяся в головках, готовых к употреблению, пыльца обладает лечебными свойствами, высоко ценными в медицине [10].

Проросшие семена капусты брокколи имеют противоопухолевые свойства. Регулярное употребление в пищу капусты брокколи является профилактикой данных заболеваний. Ученые обнаружили, что в брокколи содержится вещество, называемое сульфорафан, которое убивает бактерии, вызывающие некоторые виды язв желудка, а также препятствует развитию рака этого органа. Сульфорафан успешно борется с такими бактериями, как, например, *Helicobacterpylori*, которая является одной из основных причин возникновения язвы желудка, а также с некоторыми неоперабельными формами рака. По мнению физиолога Джеда Фазя, регулярное употребление в пищу капусты брокколи само по себе является неплохой профилактикой подобных заболеваний. Однако не все люди считают этот вид капусты вкусным, поэтому для них должен быть разработан препарат, который бы содержал то же количество сульфорафана, что и брокколи [11, 12].

В материалах журнала "Нscience" ("Наука") приведены результаты длительных эпидемиологических исследований, показавших, что люди, которые употребляют овощи из семейства крестоцветных (капуста - обычная, цветная, брюссельская, брокколи), намного реже болеют раком толстого кишечника, чем те, кто пренебрегает ими. Из капусты брокколи выделена группа сероорганических соединений, в том числе анетолтритион, которые в 2 раза снижали число случаев рака толстого кишечника у подопытных животных. Из крестоцветных выделен также фенэтилизотиоцианат из группы изотиоцианатов, способный замедлять в организме превращение нитрозосоединений в канцерогенные соединения и предотвращать рак легких [13].

Об эффективности проросших семян и растений свидетельствуют многочисленные научные исследования и многовековая практика. Последние исследования выявили, почему ростки брокколи богаты компонентами, предотвращающими рак и другие хронические болезни. Пищевая ценность ростков капусты брокколи в несколько раз превосходит ценность исходных семян, из которых они прорастают. При прорастании, семя дополнительно вырабатывает огромное

количество витаминов, антиоксидантов и энзимов, Джон Хопкинс, например, в своем исследовании в 1997 году обнаружил, что концентрация глюкорафанина, содержащегося в ростках брокколи в 50 раз превышает концентрацию глюкорафанина в зрелой брокколи, а содержание в ростках витамина С может возрастать в 200 раз по сравнению с семенем [14].

Сульфорафан и глюкозинолат, взаимосвязаны друг с другом и являются естественными антиоксидантами, образующимися в овощах семейства крестоцветных. Глюкозинолатсульфорафан (ГСФ) представляет собой предшественник сульфорафана, а сульфорафан действует как непрямой антиоксидант. ГСФ, как таковой, не нейтрализует непосредственно свободные радикалы, как это делают прямые антиоксиданты, например витамины Е, С и бета – каротин. Непрямые антиоксиданты индуцируют (или стимулируют) энзимы 2 – й фазы детоксикации в печени. Эти энзимы действуют как защитный механизм, запуская широкий спектр антиоксидантных процессов, нейтрализующих большое количество циркулирующих свободных радикалов, до того, как они вызовут повреждение клеток, приводящее к мутациям и как следствие, к развитию рака. Эффект этих непрямых антиоксидантов сохраняется даже после их выведения из организма, в отличие от прямых антиоксидантов, которые нейтрализуют только одну молекулу радикала в определенный промежуток времени, причем сами разрушаются во время этого процесса. Непрямые антиоксиданты действуют длительно, запуская и поддерживая процесс, который продолжает оказывать эффект в течение нескольких дней.

К настоящему времени из растений семейства крестоцветных удалось выделить обладающие противоопухолевым действием индолы: аскорбиген, индол-3-карбинол, дииндолилметан, а также изотиоционаты, наиболее активным из которых является сульфорафан. Индол-3-Карбинол (Indole-3-Carbinol) и аскорбиген повышают активность ферментов детоксикации (P-450 зависимых клеток печени, толстого и тонкого кишечника) в десятки раз. В то время как сульфорафан повышает уровень ферментов I – ой фазы биотрансформации проканцерогенов и канцерогенов в клетках печени, а также увеличивает содержание внутриклеточного антиоксиданта – глутатиона. Особая роль принадлежит дииндолилметану. Это вещество способствует уничтожению инфицированных вирусом папилломатоза опухолевых клеток [15].

В ряде стран опыт применения препаратов, содержащих биологически активные вещества, выделенных из растений семейства крестоцветных, насчитывает уже более 10 лет. Их применение дало хорошие результаты для профилактики и лечения рака шейки матки, распространение которого у женщин, живущих в крупных городах, приобретает характер эпидемии (ежегодно в мире регистрируется около полумиллиона новых случаев заболеваний, практически все из них связаны с инфицированием ВПЧ). Способность Индол-3-Карбинол (Indole-3-Carbinol) повышать эффективность работы систем детоксикации позволяет использовать его в качестве средства, замедляющего процессы старения [15, 16, 17].

Сок из свежих листьев применяют при заболеваниях желудочно – кишечного тракта. При язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки исчезает или уменьшается боль, прекращается рвота, тошнота, изжога, запоры. На кислотность желудочного сока влияет по-разному: при гипоацидных гастритах – повышает, при гиперацидных – не изменяет или снижает, при нормальной кислотности существенных изменений не происходит. При заболеваниях печени (гепатиты, ангиохолиты) уменьшается боль, исчезают диспептические явления (нарушение пищеварения), улучшается аппетит [10].

Фармакотерапия язвенной болезни гастродуоденальной зоны является одной из актуальных проблем современной медицины в связи с высокой распространенностью этой патологии. В связи с этим в гастроэнтерологии интенсивно идет разработка немедикаментозных способов лечения. Одним из таких способов является применение нутрицевтиков и парафармацевтиков, в состав которых входят биологически активные вещества (БАВ) растений, оказывающих лечебный эффект [8, 17]. Известно, что БАВ имеют физиологическое и комплексное действие, высокую биологическую доступность, влияют на метаболизм, обмен веществ, повышают защитную функцию организма, восполняют дефицит эссенциальных питательных веществ, повышают неспецифическую резистентность организма к действию неблагоприятных факторов окружающей среды.

В последнее время интерес к брокколи возрос в США, Канаде, Японии [10], что и объясняет наличие на международном фармацевтическом рынке большого количества биологически активных добавок, в состав которых входит капуста брокколи [17].

Таким образом, как свидетельствуют различные литературные источники, капуста брокколи распространена на территории Таджикистана, содержит много ценных питательных веществ, практически все ее части применяются в народной и официальной медицине при заболеваниях желудочно – кишечного тракта, как источник витаминов, микро- и макроэлементов, аминокислот и белка, противоопухолевых агентов, а поэтому можно сделать вывод о многоплановой перспективе использования этого растения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рыбак В. Многоликая королева капусты. Капуста. - Настоящий хозяин. - 2005. - №2. - С.33-40.
2. Кононков П.Ф., Добруцкая Е.Г. Спаржевый салат. - Картофель и овощи 1993. - №4. - С.42-43.
3. Гринь В.П. Брокколи - капуста витаминная. - Спбский журнал. - 1995. - №4-6. - С. 19.
4. Ткаченко В. Капуста, которая не даст вам состариться: брокколи. - Огородник. - 2002. - №6. - С.6.
5. Савич-Заболоцкий В. Капустный ряд: Цветная капуста. - Приусадебное хозяйство. - 2001. - №6. - С. 10-15.
6. Смшянец М.Н. Броюш - ельсир молодость - Д1м, сад, город. - 2001. - №3. - С.4-5.
7. Культурная флора СССР. Под общ. Рук. В.Ф. Дорофеева. - Л.: Колос. Ленинг. отд. Т.11. Капуста. Лизгунова Т.В. - 1984. - 328с.
8. Ванханен В.В., Козьрин И.П., Ивахно А.П. и др. Медико-биологические основы применения биологически активных добавок. - Фитотерапия в Украине. - 2001. - №1-2. - С.25-27.
9. Золотарева А.М., Чиркина Т.Ф., Цыбикова Д.Ц. //Химия растит, волокон. 1998. -№1. - С.36-39.
10. Болотских А.С. Капуста. - Х.: ФОЛИО. - 318с.
11. Лекарственные растения при раке. Блинов В.А. - М.: изд-во Радуга.- 2000. - 78с.
12. Фитотерапия против рака. Синяков А.Ф. М.: Совет. Спорт. - 1997. - 447с
13. Bertoni, F., Zucca, E. Xstate-of-the-Art Therapeuticx; Marginal-Zone Lymphoma. *J ClinOncol.* - 2005; 23: p.6415-6420.
14. Фахей Дж. У., Занг И., Талалэй П. (FaheyJW, ZhangY, TalalayP). Ростки брокколи: исключительно богатый источник индукторов энзимов, защищающих от химических канцерогенов. *Proc Natl Acad Sci UXA.* - 1997; Xep 16;94(19):10367-72.
15. Indole-3-carbinol: Anticancerogen or tumor promoter in braxxxica vegetablex? DaxhwoodRoderic H. - *Chem.-Biol. Interact.* - 1998. - 110. - №1-2. - P.1-5.
16. Желто-зеленые овощи защищают от рака. Хираяма Т. - Мир теплиц. - 1997.-№9.-С.43-45.
17. Российский регистр БАД. Энциклопедия биологически активных добавок к пище. - М.: Новая волна, 2003. - 528с

ЛЕКАРСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ КАПУСТЫ БРОККОЛИ

Капусту человек потребляет с незапамятных времен, она не только продукт для питания, но и лекарственное средство со множеством лечебных свойств. Широкому распространению капусты способствовал целый ряд ценных хозяйственных свойств: холодостойкость, высокая урожайность, хорошая транспортабельность и отличная лёкость. Но и в пищевом плане капуста брокколи очень ценна. Капуста брокколи является богатым источником минеральных веществ, в ней много витамина С и ряда других витаминов. Свежую капусту брокколи используют для варки при изготовлении первых и разнообразных вторых блюд, а также для салатов. При правильной варке, когда приготавливаемая пища минимально соприкасается с кислородом воздуха, в капусте брокколи достаточно хорошо сохраняется витамин С, при этом часть его переходит в отвар.Как и многие другие овощи, капуста брокколи имеет лекарственное значение, её используют для лечения различных заболеваний. В современной медицине капусту брокколи вводят в диетические пищевые рационы при сердечных и некоторых других заболеваниях как противовоспалительное, противоопухолевое, противогрибковое, антиоксидантное, антиульцерогенное, антибактериальное, антихолестериное, иммуномоделирующее и гепатопротекторное средство. Содержащийся в капусте брокколи витамин U излечивает язвенную болезнь. В ряде стран опыт применения препаратов, содержащих биологически активные вещества, выделенные из растений семейства крестоцветных, насчитывает уже более 10 лет. Их использование для профилактики и лечения рака шейки матки дало хорошие результаты, о чем свидетельствует распространенность этого заболевания среди женщин.

Ключевые слова: капуста, цветная капуста, капуста брокколи, *Braxhxxica oleraxaea varitalica*, семейства капустные, народная медицина, официальная медицина.

АРЗИШИ ШИФОБАХШИ КАРАМИ БРОККОЛИ

Одамон карамро аз қадимулайём истеъмолат мекарданд, он на танҳо маҳсулоти ҳӯрокворӣ, балки доруест, ки дорои ҳосиятҳои зиёди табобатӣ мебошад. Ба паҳншавии густурдаи карам як қатор ҳосиятҳои пурарзиши иқтисодӣ мусоидат карданд: муқовимати хунок, ҳосили баланд, интиқоли хуб ва сабукии аъло. Аммо брокколи аз ҷиҳати ғизо низ хеле арзишманд аст. Брокколи манбаи бойи минералҳо буда, аз витамини С ва як қатор витаминҳои дигар бой аст. Брокколи тару тоза барои пухтупаз дар тайёр кардани ҳӯрокҳои якум ва гуногуни дуҷум, инчунин барои ҳӯришҳо истифода мешавад. Ҳангоми пухтани доруест, вақте ки ҳӯроки пухта бо оксигени атмосфера ҳадди аққал аст, витамини С дар брокколи хуб нигоҳ дошта мешавад ва як қисми он ба оби шӯрбо мегузарад. Брокколи мисли дигар сабзавот арзиши табобатӣ дорад ва барои табобати бемориҳои

гуногун истифода мешавад. Дар тибби муосир карами брокколи барои парҳезҳои гуногун, барои қалб ва баъзе бемориҳои дигар ҳамчун дорои сифатҳои зиддиинфлюэнца, зиддиомосӣ, зиддизамбуруғӣ, зиддимикробӣ, антиоксидантӣ, антиулсерогенӣ, антибактериалӣ, антихолестеринӣ, иммуномодуль ва гепатопротекторӣ истифода бурда мешавад. Витамини U, ки дар таркиби карами брокколи мавҷуд аст, метавонад бемории захми меъдари табобат кунад. Дар як қатор кишварҳо таҷрибаи истифодаи доруҳои, ки дорои моддаҳои фаъоли биологии аз растаниҳои оилаи қарамҳо ҷудокардашуда мебошанд, зиёда аз 10 сол боз истифода мебаранд. Истифодаи онҳо барои пешгирии ва табобати саратони гарданаки бачадон натиҷаҳои хуб дод, ки паҳншавии ин беморӣ дар байни занон дида мешавад.

Калидвожаҳо: қарам, гулқарам, брокколи, *Brassica oleracea varitalica*, оилаҳои қарам, тибби анъанавӣ, тибби расмӣ.

MEDICINAL VALUE OF BROCCOLI CABBAGE

Cabbage has been consumed by people since time immemorial, it is not only a food product, but also a medicinal product with many medicinal properties. A wide spread of cabbage was promoted by a number of valuable economic properties: cold resistance, high yield, good transportability and excellent lightness. But also in terms of food, broccoli is very valuable. Broccoli is a rich source of minerals, it has a lot of vitamin C and a number of other vitamins. Fresh broccoli is used for cooking in the manufacture of first and various second courses, as well as for salads. With proper cooking, when the prepared food is minimally in contact with oxygen in the air, broccoli cabbage retains vitamin C quite well, while some of it passes into the broth. Like many other vegetables, broccoli has medicinal value, it is used to treat various diseases. In modern medicine, broccoli cabbage is introduced into dietary diets for heart and some other diseases as an anti-inflammatory, antitumor, antifungal, antioxidant, anti-carcinogenic, antibacterial, anticholesterol, immunomodulatory and hepatoprotective agent. The vitamin U found in broccoli cures peptic ulcer disease. In a number of countries, the experience of using preparations containing biologically active substances isolated from plants of the cruciferous family has been more than 10 years. Their use for the prevention and treatment of cervical cancer has yielded good results, as evidenced by the prevalence of this disease among women.

Keywords: cabbage, cauliflower, broccoli, cauliflower, *oleracea varitalica*, cabbage family, traditional medicine, official medicine.

Сведения об авторах: *Г.Ф. Наврузода* – к.ф.н. доцент, заведующая кафедрой фармакогнозии фармацевтического факультета Таджикского национального университета. E-mail: ganga-tj@mail.ru Телефон: **(+992) 554-55-45-34**

Н.Р. Сафарова – магистрант 2-го курса кафедры фармакогнозии фармацевтического факультета Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 888-48-08-09**

Information about the authors: *G. F. Navruzoda* – Ph. D., Associate Professor, Head of the Department of Pharmacognosy of the Faculty of Pharmacy of the Tajik National University. E-mail: ganga-tj@mail.ru Phone: **(+992) 554-55-45-34**

N. R. Safarova – 2nd year Master's student of the Department of Pharmacognosy of the Faculty of Pharmacy of the Tajik National University. Phone: **(+992) 888-48-08-09**

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи
илмӣ «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд
Телефон: (992-37)227-74-41 E-mail: molodoy.iznyledovatel@mail.ru

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Соҳтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 3 номгӯ ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз 18 сатр ва калидвожаҳо то 10 номгӯ);

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, e-mail, нишони ҷойи кор ва ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Молодой исследователь»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 18 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, e-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS
Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal
"Young researcher»

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;
- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered. Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;
- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature). The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;
- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 18 lines, keywords to 7 words or phrases);
- Information about the author in Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, e-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ**ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ – HISTORY AND
ARCHAEOLOGY**

<i>Каримов П.М.</i> НАТО дар вазъи пандемияи COVID 19	5
<i>Қодиоров М.Н.</i> Эрони Шарқӣ – охири панҷсоҳи Яздигурд	9
<i>Қодиорова З.</i> Ҳамкорӣҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалӣ	12
<i>Мирзоев Ҷ.</i> Аҳамияти шартнома барои беҳатарии Иттиҳоди Шӯравӣ дар арафаи ҶБВ	20
<i>Саиднуриддини Шариғзод</i> Низоми Арабу Исроил ва роҳи ҳалли он	24
<i>Шарипов А.М.</i> Ҷанги шаҳрвандии Ҷумҳурии арабии Сурия ва таъсири он ба кишварҳои Осиёи Марказӣ	29

ҶАЛСАҶА – ФИЛОСОФИЯ – PHILOSOPHY

<i>Абдуллоев Н. С.</i> Моҳият ва хусусияти давлати иҷтимоӣ	38
<i>Аноятиллоева С.А.</i> Принсипҳои сиёсати иҷтимоӣ	44
<i>Ошурова Ф.</i> Ақидаҳои наққорӣ ва кӯмакрасонӣ дар афкори мутафаккирони Шарқ аз давраи ислом то охири асри XIX	46
<i>Таибов М.Ф.</i> Нақши интернет дар ҳаёти ғайриҷавонону наврасон	50
<i>Ҳакимов А.С.</i> Омилҳои пайдоиши камбизоатӣ ва оқибатҳои иҷтимоӣ он дар ҷомеаи муосир	54
<i>Ҳофизов Б. А.</i> Таъбиқи усулҳои психологӣ дар амалияи кори иҷтимоӣ	58
<i>Мирзов М. Ш.</i> Самтҳои асосии инкишофи муносибатҳои байнидавлатӣ	61

ФИЛОЛОГИЯ – ФИЛОЛОГИЯ – PHILOLOGY

<i>Алиева Гулафзо</i> Философское понимание бережливости	66
<i>Ашуралиева М. Ш.</i> Амаркант – наҷрависи маъруфи Ҳинд	68
<i>Зардакова Ш.М.</i> Мухотаб бо ибораҳои ифодакунандаи шахс, мансаб, ному насаб, касб ва сухани лутфомез	71
<i>Назарова М. Р., Низомова З. Ҳ.</i> Реалияҳои забонӣ ҳамчун ифодаи нутқи хусусиятҳои фарҳангҳои миллий	76
<i>Идимати Сафарали</i> Способы передачи ФЕ в романе «Евгений Онегин» и его перевод на таджикский язык	79
<i>Каримов Ҳ.</i> Мазмун, муҳтаво ва шухрати маснави “Саломон ва Абсол”-и Абударрахмони Ҷомӣ	83
<i>Мирзоев О.</i> хусусиятҳои ғоявӣ ва бадеии мусаммати “Ба бародари азизам Абулхусайн Илҳомӣ”	86
<i>Муҳамедов С.Т.</i> Инъикоси озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” дар телевизиони “Баҳористон”	90
<i>Сулаймони Аҳтам</i> Таъсири “Шоҳнома” ва шахсияти фирдавсӣ дар ашъори шоирони муосири тоҷик	95
<i>Xu Zhipeng</i> Sources of replenishment of slangisms	103
<i>Халифазода А.</i> Жанровая специфика русских частушек и лирических песен	105
<i>Холова М. И.</i> махсусиятҳои сохторӣ-семантикии ҷумлаҳои саволии алтернативии забони англисӣ ва мутобиқати он ба забони тоҷикӣ	110
<i>Jiang Lujie</i> Image of tragic hero in the works of Arthur Miller	114
<i>Ҷумаева Н. А.</i> Таҳлили тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо аз забон ба забони дигар	117
<i>Шохрухи Исмоил</i> Портрети эҷодии журналист Насиба Бозорова	120
<i>Эроншоева Ш. Г.</i> Ҳаёт ва ғайриҷавонону наврасон	125
<i>Маҷнунов М.</i> Мавқеи рубоӣ ва дубайтӣ дар эҷодиёти Рустам Ваҳхобзода	129

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА – ECONOMICS

<i>Қурбонов П.</i> Хусусиятҳо ва проблемаҳои ҳамгироӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ	134
<i>Қурбонов П.</i> Зарурии ҳамкорӣ бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ дар самти соҳибкории муштарак	138
<i>Нуриддинов Р. Ҳ.</i> Муаммоҳои идоракунии қарзи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ	142
<i>Раҳмонова Д.</i> Танзими ҳиҷрати қувваи коргарӣ рӯи асоси таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон	148
<i>Ризоев А.</i> Танзими муҳоҷирати меҳнатии беруна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳамгироии минтақавӣ	152
<i>Салихов П., Давлатшоев О.Х.</i> Бучети маҳаллӣ ҳамчун асоси заминаи молияи маҳаллӣ	155

ҲУКУҚ ВА СИЁСАТ – ПРАВО И ПОЛИТИКА – LAW AND POLICY

<i>Абдуллоев Н. С.</i> Ташаккул ва инкишофи консепсияҳои давлати иҷтимоӣ	159
<i>Муҳаммаднабӣ Адолатёр</i> Хусусияти мудрофияи зарурӣ аз ҷидғоҳи кодекси ҷазои Афғонистон.	167
<i>Шарифзода А. Х.</i> Пешгирӣ намудани ҳатоғҳои экспертӣ	173
<i>Нормуродов А. Н.</i> Административный надзор органов исполнительной власти	176
<i>Ашуралиева М.Д</i> Мафҳум, хусусият ва намудҳои қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистон	179
<i>Ғанизода А.</i> Компютеркунонии сабтҳои криминалистӣ ва истифодаи онҳо дар фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ	181
<i>Гулмаҳмазода И.Д.</i> Носители информации, используемые в современных видеокамерах	185
<i>Давлатзода С. М.</i> Мӯҳлати тафтиши пешақӣ	190
<i>Давлатшоев Н. Р.</i> Қисмати таърии маҷлиси судӣ ва тафтиши судӣ	195
<i>Ҷаъфаров У. М.</i> Мафҳум ва моҳияти принсипҳои ҳуқуқи муҳофизати граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон	200
<i>Давлатзода С. М.</i> Тобеияти тафтишотӣ яке аз шартҳои умумӣ	204
<i>Маҳмадёроев И. Б.</i> Экстремизм: мафҳум ва хусусиятҳои ҳоси он	208
<i>Муҳиддинов А. С.</i> Права собственности и другие вещные права как объект регистрации прав на недвижимое имущество	212
<i>Наботов Н.</i> Адолат – асоси пойдоҳии ҷомеаи давлат	216
<i>Насриддинзода Ф. М.</i> Бозори қоғазҳои қимматнок: мафҳум, моҳият ва таснифи он	220
<i>Нормуродов А. Н.</i> Становление системы субъектов административного надзора	225
<i>Нуриддинов Р. Ҳ.</i> Муаммоҳои идоракунии қарзи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ	228
<i>Рачабов Э.Т.</i> Мукаммалгардонии усулҳои экспертизаи судии муосир	233
<i>Рустамзода Р. Р.</i> Мафҳум ва аҳамияти низомии судҳои салоҳияташон умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	238
<i>Сайдамиров Ҷ. Ҳ.</i> Объект ва тарафи объективии ҷиноятҳо вобаста ба қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт	243
<i>Рустамзода Р. Р.</i> Судҳои ҳарбӣ	249
<i>Сайфуллоев М.А.</i> Аҳдҳои ҳуқуқи граждани ҳамчун асосҳои бавҷудудии ҳуқуқи моликият ба манзили истиқоматӣ дар биноҳои истиқоматӣ	252
<i>Салимов С.Ҷ.</i> Инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баҳои замин	255
<i>Сафаров З. С.</i> Мафҳум ва аҳамияти функсияҳои мақомоти прокуратура	262
<i>Сафарова Ф.Б.</i> Масъалаҳои муҳраи таъин ва гузаронидани экспертизаи судӣ дар муҳофизати ҷиноятӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон	266
<i>Умархел Муҳаммаднавоб</i> Аҳамияти муоҳидоти байналмилалӣ дар қавонини Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон	271
<i>Хайров М. Қ.</i> Функсияи пешгирикунандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ	276
<i>Ҳоҷаев А.</i> Намудҳои амалҳои тафтишотӣ: қоғуқов ва ёфта гирифтани	280
<i>Ҷамолов И.</i> Прокуратура ҳамчун мақомоти мақомоти назоратӣ ва вазифаҳои он	285
<i>Шеров Д.Ҷ.</i> Мафҳум ва низомии принсипҳои ҳуқуқи мерос	289
<i>Раҳимзода М., Тошпулотзода Д.Т.</i> Иштирокчиёни муҳофизати ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо ҷораҳои ҳимояи давлатӣ татбиқ мегарданд	291

ГЕОЛОГИЯ – GEOLOGY – ГЕОЛОГИЯ

<i>Асомиддинов У.У.</i> Тавсифи географӣ-иқтисодӣ, сохти геологӣ ва усули гузаронидани қорҳои иқтисоди геологӣ қони мармари қабутӣ (қаторқӯҳи Ҳисор)	296
--	-----

БИОЛОГИЯ – BIOLOGY – БИОЛОГИЯ

<i>Иброғимова С.И., Ашӯров А.</i> Омӯзиши микдори пайвастаҳои фенолӣ дар барғҳои навъҳои пахтаи миёнаҳа	299
<i>Қаримов М.Л.</i> Тақсими дарахтҳои буттаҳои мамнуъҳои Даштиҷум вобаста ба минтақаҳои табиӣ	303
<i>Қафари М.К., Устоев М.Б.</i> Сравнительная морфофункциональная оценка сперматогенеза у крыс ..	306
<i>Мирзоева З., Иброғимова С.И., Қавракова З.Б.</i> Пренатальный скрининг в Республике Таджикистан	310
<i>Гулов М.Қ., Ғиёсов Т.Ҷ., Нидоева. Н.И., Сафарова З.И.</i> Алоқамандии омилҳои ҳомеостазии муҳофизати об ҳангоми онтогенези картошка	314
<i>Сафоев О. Устоев М.Б.</i> Нақши мелотонин дар ҳимояи организм аз бемориҳои сироятӣ	318
<i>Исмонова М.К., Ҳақимов А.Т.</i> Грызуны тугайных биоценозов юго-западного Таджикистана	321
<i>Шарипова М. А., Қавракова З.Б., Ғиёсов Т.Ҷ.</i> Оценка роли полиморфизма генов фолатного цикла при развивающейся беременности	326

ФАРМАЦЕВТИКА – PHARMACEUTICS – ФАРМАЦЕВТИКА

<i>Сафарова Н.Р., Навруззода Г.Ф.</i> Лекарственное значение капусты брокколи	329
---	-----

**ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**
Научный журнал «Молодой исследователь»

Научный журнал «Молодой исследователь» основан в 2019 г. Выходит 6 раз в год.

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2021. №3

Над номером работали:

Ответственный редактор: М. Асадова

Издательский центр

Таджикского национального университета

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Ба матбаа 10.07.2021 супорида шуд.
Ба чопаш 00.00.2021 имзо шуд.
Қоғазӣ офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 26,7.
Супориши № 00. Адади нашр 100 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе, кучаи Лоҳути, 2.